Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVI

1

ianuarie-februarie

1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 58.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R — 79717 Calea Victoriei nr. 125, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI
SPIRU HARET 12

1—XXXVI—1985
ianuarie—februarie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

INTERTEXTUALITATE

E. VASILIU, Intertextualitate: cîteva disocieri necesare 3
ANCA MĂGUREANU, Intertextualitate și comunicare 10
DANA MANEA, O delimitare a conceptului de „intertextualitate" 18
ANDA TEODORESCU, Intertextualitatea și alternanțele realului 25
ECATERINA MIHĂILĂ, Text și intertextualitate 34
MARIANA NEȚ, Tensiunea textului și intertextualitatea 43
SMARANDA VULTUR, Intertextualitatea ca principiu de funcționare a textului literar 52
NICOLETA COATU, Intertextualitate la nivelul textului oral-folcloric 64
RODICA MIHAILĂ, Titlul, metatext și intertext 73
CARMEN APOSTOLESCU, *Grup* și *Psalm*— o posibilă relație de intertextualitate . 82

MISCELLANEA

AL. ROSETTI, Pentru justa interpretare a grafiei textelor românești vechi 92

SCL, an XXXVI, nr. 1, p. 1—94, București, 1985

E. VASILIU

INTERTEXTUALITATE : CÎTEVA DISOCIERI NECESARE

În articol se încearcă un examen critic al conceptului de „intertextualitate", cu scopul de a stabili care sînt aspectele care ar trebui să-și găsească o clarificare într-o teorie a intertextualității.

1. Conceptul de „intertextualitate", așa cum a apărut în teoria textului [1] și cum a fost pînă în prezent utilizat, are, după părerea noastră, o accepție destul de vagă. În linii mari, s-ar putea spune că sîntem în prezența unei relații de intertextualitate ori de cîte ori un text, T, pentru a fi înțeles („decodat"), trebuie pus *în relație cu* un alt text, T', sau cu alte texte, $T'_1, \ldots, T'_n$.

În cele ce urmează, în vederea unei posibile precizări a conceptului aici în discuție, vom trece în revistă cîteva situații care par a cădea cu suficientă evidență sub incidența conceptului de „intertextualitate", în accepția foarte largă pe care am menționat-o aici. Aceasta cu scopul de a arăta :

a) că fenomenele pe care le vom avea în vedere sînt de natură foarte eterogenă ;

[1] J. Kristeva, „Problemele structurării textului", în volumul *Pentru o teorie a textului* (antologie de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasiliu), București, 1980 [Editura Univers], p. 266 : „Metoda transformațională ne determină [. . .] să situăm structura literară în ansamblul social, considerat ca ansamblu textual. Vom numi *intertextualitate* această interacțiune textuală care se produce în interiorul unui singur text. Pentru subiectul cunoscător, intertextualitatea este o noțiune care va fi indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea".

Pentru clarificare, mai cităm și următorul pasaj, anterior, la Kristeva, celui reprodus mai sus : „[. . .] Vom înlocui analiza transformațională printr-o *metodă transformațională* și vom considera diversele secvențe (sau coduri) ale unei structuri textuale precise ca tot atîtea „transforms"-uri de secvențe (de coduri), luate din alte texte. Astfel, structura romanului francez din secolul XV poate fi considerată ca rezultat al transformării mai multor altor coduri : scolastica, poezia curteană, literatura orală (publicitară) a orașului, carnavalul" (p. 266).

Bahtin, *Problemele poeticii lui Dostoievski* (în românește de S. Recevschi), București, 1970 (Editura Univers), vorbește despre caracterul *polifonic* al romanului (lui Dostoievski), în opoziție cu textul *monologic* (de ex. al lui Tolstoi), p. 88 și urm. Prin caracterul *polifonic* al cuvîntului (enunțurilor), Bahtin înțelege capacitatea acestuia de a avea, pe lîngă semnificația sa „obiectuală" (am zice mai exact *denotativă)*, semnificații speciale datorate fiecărei utilizări a cuvîntului în contexte (verbale și/ sau situaționale) determinate de către un vorbitor determinat. Cînd „vocea" autorului nu este numai vocea sa, ci și aceea a unuia dintre personaje (cazul utilizării de către autor a „vorbirii" unuia dintre eroi), același cuvînt este susținut de două „voci" : a autorului și a personajului (p. 252 și urm.). Bahtin observă că „polifonia" apare la nivelul *uzului*, deci al utilizării concrete a sistemului lingvistic.

Deși conceptul de „polifonie" la Bahtin are o accepție destul de diferită de aceea pe care Kristeva o dă „intertextualității", cel de al doilea concept se pare că l-a asimilat și pe primul, ca un fel de caz particular, fapt care rezultă și din prezentarea de ansamblu a problemelor intertextualității făcută de Smaranda Vultur în „Text și intertext — Posibilități de abordare și delimitări", SCL XXIX (1978), nr. 3, p. 247—257 ; articolul este deosebit de util și pentru indicațiile bibliografice.

b) că multe dintre acestea constituie obiectul de investigaţie al unor discipline ştiinţifice cu o metodologie deja elaborată şi, în sfîrşit,

c) că, în această situaţie, conceptul de ,,intertextualitate", pentru a determina un spor de cunoaştere, este necesar să fie astfel precizat încît să permită, pe de o parte, selectarea unor aspecte specifice şi, pe de altă parte, elaborarea unei teorii (sau metodologii) adecvate investigării acestor aspecte.

2. Examinăm foarte sumar cîteva situaţii în care relaţia de intertextualitate ne apare cu evidenţă.

1° Unul dintre cazurile în care relaţia de intertextualitate apare cu claritate este *parodia* [2]: putem spune că un text parodic nu poate fi realmente ,,înţeles" fără cunoaşterea textului parodiat. Natura parodiei fiind suficient de bine cunoscută [3], nu este cazul să insistăm asupra acestui aspect. Considerăm că este instructiv să observăm că relaţia parodică pare a nu fi o relaţie care caracterizează doar textele, în accepţia strict lingvistică a termenului. Relaţii şi efecte parodice pot fi detectate, de ex., şi în muzică. Am putea cita în acest sens numeroase fragmente din muzica baletelor din ,,perioada rusă" a lui Stravinski.

2° Apropiată ca natură de parodie este *pastişa* [4]. De remarcat şi aici că procedeul nu este legat în mod exclusiv de ,,text"; acelaşi procedeu poate fi întîlnit şi în muzică, şi în artele plastice etc.

3° Un tip de relaţie intertextuală poate fi considerată şi una dintre formele muzicale, anume ,,tema cu variaţiuni", unde semnificaţia fiecărui segment numit ,,variaţiune" apare cu claritate numai prin raportarea la tema (iniţială) din care este derivat. Procedeul poate fi întîlnit şi în literatură: Caragiale (cu intenţii satirice care nu sînt relevante pentru discuţia noastră) îl utilizează în *Temă şi variaţiuni*. Aceeaşi ştire din *Universul* (= tema) despre un incendiu izbucnit undeva în Bucureşti este relatată într-un ziar ,,opozant fără programă, nuanţă liberală conservatoare", de un alt ziar ,,opozant cu cîteva programe, nuanţă trandafirie", de ,,un ziar chic" şi, în sfîrşit, de un ,,ziar oficios". Un procedeu înrudit şi destul de frecvent în proza narativă contemporană este acela de a privi acelaşi eveniment sau acelaşi personaj (sau ambele) în mod succesiv (sau simultan) din unghiul de vedere al mai multor personaje.

Procedeul ,,variaţiunilor" poate fi întîlnit şi în pictură: catedrala din Rouen (= tema) este reprezentată de Monet într-o serie de tablouri, văzută din acelaşi unghi, dar în diferite momente ale zilei (= variaţiunile); este nerelevant pentru discuţia noastră faptul că aici, ca şi în general în pictură sau în textele literare, tema nu apare, ca în muzică, ,,expusă" la început.

4° Din seria exemplelor în care relaţia de ,,intertextualitate" apare cu evidenţă ne oprim în sfîrşit asupra *citatului* [5], adică asupra acelui

[2] Relaţia parodică este menţionată şi de Bahtin, *op. cit.*, p. 257 şi urm.; vezi şi Smaranda Vultur, *op. cit.*, p. 355–356.

[3] Vezi Sanda Golopenţia-Eretescu, *Grammaire de la parodie*, în CLTA VI (1969), p. 167–181.

[4] Sanda Golopenţia-Eretescu, *op. cit.*, consideră că între parodie şi pastişă nu există decît o deosebire graduală.

[5] Citatul face parte, de asemenea, din seria fenomenelor de intertextualitate, v. Smaranda Vultur, *op. cit.*, p. 353 şi referinţele bibliografice.

procedeu prin care o porţiune dintr-un text, T', este reprodusă în textul T. De observat că citatul poate avea fie o funcţie pe care am putea-o califica drept „autonomă", în sensul că prezenţa lui în textul T aduce în mod strict informaţia pe care o conţine *ca fragment* porţiunea decupată din T', caz în care cunoaşterea integrală a textului de origine (T') nu este necesară, sau poate avea în primul rînd un rol de „evocare" a textului din care a fost decupat, citatul îndeplinind în acest caz un fel de funcţie conotativă. Dacă, vorbind în faţa unui auditoriu, voi insera secvenţa „aveţi puţintică răbdare", citînd din *O scrisoare pierdută*, acest citat va avea (sau nu va avea) o funcţie autonomă, însă va avea în mod sigur o funcţie conotativă, evident, numai cu condiţia ca auditoriul să fie suficient de bine familiarizat cu textul lui Caragiale.

Ni se pare şi de această dată instructiv să observăm că citatul nu este specific textului verbal : el poate apărea şi în discursul muzical. În rapsodiile lui Enescu pot fi identificate fraze întregi din muzica populară ; la fel în rapsodiile pentru pian ale lui Liszt. Acest mod de „citare" este mai puţin interesant din punctul nostru de vedere, deoarece compoziţiile menţionate sînt construite în mod deliberat pe baza unor elemente din folclorul muzical. Mai interesante din punctul nostru de vedere sînt „citatele" care apar în opere muzicale de altă natură. De ex., cînd Stravinski citează în muzica baletului *Petruşca* fragmente din melodii populare ruseşti sau din melodii „la modă" într-o anume perioadă o face cu scopul de evocare a atmosferei bîlciurilor ruseşti ; în concertul pentru vioară de Alban Berg (compus pe baza tehnicii serialiste dodecafonice) este citat un coral de J. S. Bach (evident, cu structură tonală, deci total diferită de tehnica de compoziţie a concertului). Efectul acestui din urmă „citat" este mai greu de descris în cuvinte, dacă nu chiar imposibil ; interesant ni se pare să arătăm că, în orice caz, nu poate fi vorba de degajarea unei anumite semnificaţii a acestei citări (eventual numai aceea de a pune în contrast universul sonor al sistemului serial cu universul sonor al sistemului tonal) decît cu condiţia ca cel care ascultă concertul de Berg să poată identifica dacă nu chiar coralul din care se citează, cel puţin „spiritul" compoziţiilor lui Bach.

3. Ne referim, în continuare, la cîteva situaţii în care relaţia de intertextualitate este mai puţin aparentă.

1° În istoria literară, de ex., se vorbeşte despre faptul că anumiţi scriitori „pregătesc" apariţia altora. Se spune, de ex., că teatrul lui V. Alecsandri „pregăteşte" apariţia comediilor lui Caragiale sau că poeziile aceluiaşi Alecsandri „pregătesc" apariţia poeziei eminesciene. Este vorba de faptul că anumiţi scriitori creează sau dezvoltă anumite procedee de exprimare pe care, ulterior, alţi scriitori, de obicei cu o forţă creatoare excepţională, le duc la perfecţiune. Situaţii similare apar şi în istoria altor arte. Fugi s-au scris şi înainte de J. S. Bach, însă se spune că acesta duce arta fugii la perfecţiune ; simfonii s-au scris şi înainte de Haydn, însă se spune că acesta este un fel de „părinte" al simfoniei clasice ş.a.m.d.

Situaţia mai generală s-ar putea caracteriza astfel : orice creator asimilează de la predecesori şi de la contemporani o cantitate de elemente de expresie şi de conţinut (semnificaţie artistică), cantitate direct proporţională cu gradul său de cultură ; marii creatori ajung la sinteze noi şi la inovaţii, ceilalţi rămîn sub dominaţia „influenţelor". În planul receptării,

această situaţie se traduce prin aceea că înţelegerea unei opere este cu atît mai profundă, cu cît cel care vine în contact cu ea are capacitatea de a o plasa în contextul ei istoric şi sincronic : ceea ce se numeşte ,,lectura" unei opere este determinată în mare măsură de această plasare în context. După cum se vede, sîntem din nou în situaţia de a înţelege un text, T (= o anumită operă), prin raportarea lui la alt text ; mai exact, de data aceasta prin raportarea acestuia la textele care l-au precedat şi/ sau la textele contemporane lui [6].

2° Cînd cel care face ,,literatură comparată" sau cel care face istorie literară descoperă un număr de ,,motive" literare comune mai multor opere, putem considera că nu face altceva decît să degajeze un număr de relaţii de intertextualitate : căci ,,motivul" nu există independent de o anumită operă ; el este rezultatul unei operaţii de analiză şi abstragere, iar cînd spunem că acelaşi motiv, M, apare în textele T şi T′, nu spunem altceva decît că M exprimă *o relaţie* între cele două texte. Din punctul de vedere al receptării, detectarea unui motiv comun este de natură să lumineze anumite semnificaţii ale fiecăruia dintre cele două texte, prin aceea că favorizează posibilitatea de a sesiza *modul specific de tratare* a aceluiaşi motiv în texte diferite.

3° Un ultim aspect asupra căruia ne oprim. Achiziţia unei anumite limbi (avem în vedere în primul rînd limba maternă) se face, după cum se ştie, prin contactul imediat cu vorbirea persoanelor care alcătuiesc mediul sociocultural al celui care achiziţionează limba respectivă. În aceste condiţii, limba care este achiziţionată poartă în mare măsură caracteristici identice cu cele ale limbii folosite în mediul sociocultural în care limba este achiziţionată. Este adevărat că, în faze ulterioare, şcoala, contactul cu persoane din alt mediu, contactul cu textele de diverse genuri au ca rezultat modificarea acestor caracteristici.

Dacă avem în vedere faptul că ceea ce am numit mai sus ,,vorbirea" persoanelor din mediul celui care achiziţionează un anumit limbaj nu este altceva decît o suită de *texte* (orale), putem spune că achiziţia limbajului se face în urma contactului cu un număr de texte. Întrucît vorbirea achiziţionată se materializează şi ea tot într-un număr de *texte*, ceea ce am numit particularităţile socioculturale ale vorbirii achiziţionate nu sînt decît particularităţi pe care aceste texte le au în comun cu textele care au servit ca bază pentru achiziţia limbajului ; modificările ulterioare ale acestor particularităţi prin şcoală, prin cultură etc. pot fi văzute ca modificări rezultate din contactul cu alte tipuri de texte. Textele produse de cel care a achiziţionat o limbă ,,se explică" prin întreaga serie de texte cu care acesta a venit în contact, tot aşa cum un text literar ,,se explică" prin întreaga serie de texte literare care l-au premers (vezi aici mai sus, sub 1°). Avem a face, prin urmare, cu un fel de transpunere a relaţiei (genetice) dintre textele literare în domeniul textelor orale (ale vorbirii uzuale) [7].

[6] Vezi Julia Kristeva, *loc. cit.*, în nota 1.

[7] Smaranda Vultur, *op. cit.*, p. 347, comentînd modul de a vedea al Juliei Kristeva, spune : ,,Demersul ei [=al intertextualităţii, n.n., E. V.] vizează raportul între *sisteme de semne* [s.n., E. V.]" ; deci intertextualitatea este o relaţie care se manifestă nu numai între texte (verbale), ci şi între *orice* sisteme de semne.

4. Facem, în continuare, cîteva observaţii pe marginea situaţiilor pe care le-am descris foarte sumar sub **2.**, **3.**, observaţii care, cel puţin în intenţia noastră, pot fi luate drept puncte de plecare ale unor viitoare clarificări într-un domeniu care, după cum arătam la sfîrşitul ultimului paragraf, pare a fi destul de obscur.

1° Ceea ce rezultă din 1°, 3°, 4° de sub **2.** şi din 1° de sub **3.** este faptul că relaţia pe care o numim ,,intertextualitate'' nu este caracteristică numai *textelor* în sens strict (adică textelor verbale), ci şi altor obiecte : ea poate caracteriza opere artistice de naturi diferite (vizuale, muzicale, literare) ; dacă avem în vedere şi cele discutate sub **3.** 3°, intertextualitatea guvernează atît achiziţia limbajului, cît şi structura diverselor ,,idiolecte''[8].

S-ar părea deci că sîntem puşi în faţa următoarei alternative : (a) să admitem că intertextualitatea nu este legată de noţiunea de text în sens strict sau (b) să redefinim textul în aşa fel încît sub incidenţa acestui concept să cadă atît operele literare, cît şi cele muzicale, cele plastice şi chiar ,,vorbirea'' diverşilor indivizi sau a diverselor straturi socioculturale ale unei colectivităţi. Alternativa (a) presupune, evident, plasarea conceptului în alt context, mai larg decît teoria textului. Alternativa (b) presupune o teorie unificatoare a diverselor ,,obiecte'' artistice, în care să fie incluse şi diversele (clase de) idiolecte. După cum se ştie, se vorbeşte în prezent de o ,,gramatică'' (sau de o ,,sintaxă'') a muzicii, a artelor plastice, de un ,,lexicon'' al acestor arte, însă, cel puţin pînă în momentul de faţă, este greu de precizat dacă nu cumva acest mod de a vorbi despre muzică, despre pictură sau arhitectură nu este decît un simplu mod de exprimare metaforic sau, în cazul cel mai bun, este greu de precizat unde anume se opreşte utilizarea metaforică a unei terminologii ,,lingvisticizante'' sau ,,semiotizante'' şi unde începe utilizarea aceleiaşi terminologii în accepţia ei pur tehnică. În orice caz, o definiţie clară a conceptului de intertextualitate trebuie, credem, să vină abia *în urma* clarificării problemelor de acest gen[9].

2° După cum se poate observa din cele discutate sub **2.**, **3.**, fenomenul de intertextualitate este legat de două mari serii de fapte : (a) prima serie se caracterizează prin *intenţia* unui ,,producător'' de text de a obţine un anumit **efect de stil** sau de a **construi** un anumit text, T, prin utilizarea într-un fel oarecare a unui alt text, T' (preexistent) ; (b) a doua serie se caracterizează printr-o relaţie care se stabileşte oarecum *obiectiv* între texte, relaţie care ţine într-un anumit sens de ,,geneza'' unui text şi care reprezintă explicaţia (genetică) pe care **cercetătorul** o dă pentru anumite particularităţi ale textului respectiv. Se observă deci că, în condiţiile acestea, cu oricare dintre cele două accepţii, conceptul de intertextualitate

[8] Vezi nota 7.

[9] Însăşi ideea Kristevei (vezi nota 1) că orice text este un ,,transform'' al altor texte, deci rezultatul aplicării de transformări unor texte (eventual preexistente) nu spune, în fond, nimic, atîta timp cît ,,regulile de transformare'' nu sînt specificate sau cel puţin nu se indică o modalitate de a le specifica. Este un caz tipic de utilizare metaforică (şi în mare parte abuzivă) a unor concepte lingvistice în momentul în care se vorbeşte despre domenii situate dincolo de frontierele lingvisticii.

denotă o caracteristică relaţională a *oricărui* obiect care se situează în sfera culturii. A spune deci că orice obiect din sfera culturii se caracterizează prin intertextualitate nu spune mai mult decît o banalitate de tipul „orice obiect care cade sub simţuri este de natură materială".

3° Pe de altă parte, trebuie observat că relaţiile de sub **3.** constituie de mult obiectul de cercetare al unor discipline cu o metodologie bine elaborată şi un sistem de concepte bine precizat, cum este istoria literară şi literatura comparată sau istoria diverselor arte (în cazul fenomenelor de sub 1°, 2°) sau de lingvistică, psiholingvistică, sociolingvistică şi psihologia limbajului, în cazul fenomenelor de sub 3°. De asemenea, fenomenele de sub **2.** constituie obiectul de cercetare al unei discipline deja constituite : stilistica (în cazul textelor literare), teoria normelor muzicale (în cazul operelor muzicale) etc.

Ajunşi în acest punct al observaţiilor noastre, ne putem pune în mod justificat întrebarea : ce anume noţiuni *precizează* conceptul de intertextualitate din ansamblul de noţiuni pe care disciplinele deja menţionate le utilizează în mod curent sau ce *reorganizare* posibilă a ansamblului de noţiuni deja existente sugerează acest concept ? În stadiul actual de elaborare a conceptului de „intertextualitate" ni se pare imposibil de răspuns la o astfel de întrebare.

4° În sfîrşit, ceva despre caracterul foarte eterogen al aspectelor discutate. Chiar dacă am conveni să definim intertextualitatea prin caracterul *intenţional* al corelaţiei stabilite între două texte, operînd în acest fel o separare între faptele de „stil" şi faptele de geneză şi explicaţie genetică a textelor, ne îndoim de utilitatea unui concept care subsumează procedee artistice de natură atît de diferită, cum sînt *variaţiile pe o temă dată* şi *citatul*.

Variaţiile reprezintă o *formă* artistică rezultînd din modificarea succesivă a unui text (= temă), în conformitate cu anumite reguli, în timp ce citatul este — cel puţin atunci cînd figurează în texte artistice — o modalitate de realizare a expresivităţii, intrînd aproximativ în aceeaşi serie cu „figurile" de stil. Sau trebuie să admitem că citatul nu este un fapt de intertextualitate ? !

Cele discutate în acest paragraf arată suficient de clar că, aşa cum este definit (sau, mai exact, cum *nu* este definit), conceptul de intertextualitate se dovedeşte a nu avea nici valoare clasificatoare, nici valoare explicativă.

În calitate de concept clasificator, intertextualitatea acoperă un domeniu prea vast şi prea eterogen de fapte, pentru a putea introduce mai multă ordine în cunoştinţele pe care le deţinem asupra lumii. În calitate de concept explicativ, în ciuda faptului că stabileşte o relaţie între fapte care nu stau în mod curent „împreună", este insuficient de clar precizat pentru a putea înlocui concepte deja existente în diverse discipline constituite sau de a determina o reorganizare a sistemelor conceptuale cu care aceste ştiinţe operează în prezent.

Intertextuality — Some Necessary Dissociations

(Abstract)

A brief examination of some facts that obviously fall into the range of "intertextuality" shows that this concept — at least for the time being — has neither classificatory, nor explanatory power : it can not be taken as classification criterion because it is extremely general; neither can it throw some more light upon a series of concepts already in use concerning cultural or linguistic "objects" or determine some reorganisation of them, because of its complete lack of clearness.

Mai 1984

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

ANCA MĂGUREANU

INTERTEXTUALITATE ŞI COMUNICARE

Rîndurile de faţă reprezintă o încercare de a identifica existenţa şi specificul fenomenului denumit *intertextualitate*, invocat adesea în legătură cu realităţi mai mult sau mai puţin diverse. După o discuţie a posibilităţilor de a defini intertextualitatea (§ 1.), vom raporta conceptul la cele două situaţii de comunicare considerate a fi, dacă nu opuse, cel puţin diferite : comunicarea „normală", curentă (§ 2.) şi respectiv cea literară (§ 3.). Ne propunem astfel să precizăm cîmpul de aplicare al acestui concept şi să surprindem posibile trăsături ale fenomenului/ fenomenelor cărora le corespunde.

1. Vom accepta o primă definire — intuitivă — a intertextualităţii ca raport — de un anume tip — între texte ; orice descriere a intertextualităţii va depinde deci de modul de a defini şi descrie textul.

KRISTEVA (1968), definind textul ca un aparat translingvistic producător de sens, numeşte intertextualitate o operaţie de permutare de texte care face ca « dans l'espace d'un texte plusieurs énoncés pris à d'autres textes se croisent et se neutralisent ». Această descriere cuprinde implicit un set de criterii care pot funcţiona în abordarea fenomenului analizat :

(1) natura procesuală sau obiectuală a textului ;

(2) apartenenţa textelor puse în relaţie la practici (semiotice) discursive [1] şi respectiv la coduri de semne de aceeaşi natură sau de natură diferită ; s-ar putea vorbi de :

— *homointertextualitate*, care se referă la raporturile dintre două sau mai multe texte de acelaşi tip,

— *heterointertextualitate*, care surprinde raportul dintre texte produse de practici discursive şi/ sau utilizînd coduri diferite (de exemplu, text verbal şi text nonverbal, text (discurs) literar şi text (discurs) curent).

(3) tipul de relaţie care se stabileşte între texte ; se poate vorbi de :

— *integrarea* (asimilarea, neutralizarea) unui text în spaţiul celuilalt ;

— *nonintegrarea* unui text de către un alt text-matrice, rezultînd în acest caz un „spaţiu" intertextual, exterior — cel puţin parţial — ambelor texte, şi care rămîne de definit şi de descris [2].

(4) coextensivitatea raportului intertextual cu unul sau cu ambele texte ; apare o posibilă distincţie între :

— intertextualitate *globală*, în cazul în care toate elementele unui text intră în raport cu celălalt text ;

[1] Denumim practică (semiotică) discursivă un anumit tip de utilizare a unui sistem de semne ; limbajul denotativ, limbajul conotativ şi metalimbajul — în accepţie hjelmsleviană — reprezintă astfel de practici discursive ; pentru detalii v. MĂGUREANU (1983).

[2] În acest caz se deschide un bogat cîmp de studiu, acoperit numai parţial de cercetările lui GENETTE (1982).

— intertextualitate *parţială*, care ar admite ca numai anumite elemente ale unui text să fie integrate celuilalt text.

Utilizînd aceste criterii, se conturează două accepţiuni ale termenului de intertextualitate, pe care le regăsim în bibliografia domeniului, chiar dacă nu întotdeauna „în stare pură'':

INTERTEXTUALITATE

SENS RESTRÎNS	SENS LARG
• textul = obiect (structură lingvistică)	• textul = proces de (re)producere de sens, sau constituit de un astfel de proces
• textele corelate sînt de acelaşi tip	• textele corelate sînt de tip diferit, din punct de vedere al codului şi/ sau al practicii discursive [3]
• relaţie de integrare a unui text$_2$ în textul$_1$ matrice	• relaţie de nonintegrare care produce un cîmp intertextual
• intertextualitate parţială, declanşată de un segment (de cele mai multe ori un cuvînt) al textului$_1$ [4]	• raportul intertextual se stabileşte între două texte integrale

2. În locul unei propuneri de definire sau al unei argumentări în favoarea unei definiţii deja date, spre care ar fi condus încercarea precedentă de sistematizare, vom continua printr-o nouă întrebare: este sau nu intertextualitatea o proprietate exclusivă a textului/ comunicării literare, aşa cum sugerează majoritatea cercetărilor din acest domeniu, sau ea caracterizează în egală măsură şi comunicarea curentă?

2.1. Plasînd discuţia în perspectiva unei abordări pragmatice, vom defini termenii cu care lucrăm:

— *textul* este un obiect intensional, o structură semantică, căruia îi putem asocia un complex extensional; textul construieşte o lume sau un complex de lumi, fiind caracterizat prin proprietatea de *coerenţă* şi de *consistenţă* [5];

— textul este produs de *discurs*, descris ca o structură dinamică de acte, orice act de discurs modificînd o stare a lumii şi starea lumii textuale;

— agentul actului de discurs se descrie ca o *competenţă discursivă*, adică ca un *sistem de propoziţii* pe care agentul locutor le cunoaşte, le crede, le doreşte etc., referitoare la codul lingvistic şi discursiv şi la lumea exterioară; agentul poate deci fi descris el însuşi ca un text (sistem de texte).

2.2. O astfel de descriere a *textului*, a *discursului* şi a *agentului discursiv* conduce la ideea că orice raport de comunicare are caracter intertextual, raportul interlocutiv fiind în fapt un raport între textele agenţilor locutori. Discursul, ca sistem de acte, stabileşte o relaţie între textul emiţătorului şi textul receptorului, scopul comunicării fiind tocmai constituirea unui text comun, coerent şi consistent, compatibil cu textul — verba-

[3] Acest mod de abordare se întîlneşte la autorii care atribuie noţiunii de text o accepţiune foarte largă, orice entitate cu sens putînd fi considerată text; v., de exemplu, LOTMAN (1970/ 1974) şi ideea culturii ca text.

[4] V. în special RIFATERRE (1979a, 1979b).

[5] Pentru detalii, v. MĂGUREANU (1977, 1981).

lizat și nonverbalizat — al fiecărui agent discursiv. Acest text comun se constituie progresiv și presupune interpretarea fiecărui enunț produs în cursul comunicării, adică (i) o operație de decodificare a sensului și a semnificației enunțului, și (ii) *acceptarea* de către interlocutor a conținutului astfel decodificat, ceea ce presupune modificarea propriului text (verbalizat și nonverbalizat) astfel încît acesta să-și păstreze proprietățile de coerență și consistență.

2.2.1. Analizînd diverse situații de comunicare, constatăm uneori raporturi de intertextualitate extrem de complexe.

Fie doi locutori, A și B, descriși respectiv prin $Text_A$ și $Text_B$; discursul are drept temă o judecată de valoare asupra unui film. Fie următoarele situații :

S1. A vede filmul X.

A (descris ca $Text_A$) dispune de o anumită competență epistemică și axiologică despre obiectul „film".

A, ca agent discursiv, produce enunțul evaluativ p = *X este un film bun.*

Dacă A este un agent rațional, atunci p C $Text_A$ implicit [6].

Din faptul că A produce enunțul evaluativ p, deducem că A crede/ știe că competența sa epistemică și axiologică (relativă la obiectul „film") este compatibilă cu cea a lui B; altfel spus, crede că $Text_A$ implicit C $Text_B$ implicit [7].

B, descris ca $Text_B$ implicit (ansamblu de propoziții epistemice și axiologice relative la obiectul „film"), decodifică mesajul lui A, utilizînd regulile sintactico-semantice ale codului.

Pe baza regulilor pragmatice discursive, va infera că :

— A a văzut filmul X

— A posedă o competență epistemică și axiologică relativă la obiectul „film".

B va integra enunțul p propriului său text dacă și numai dacă crede/ știe că $Text_A$ implicit C $Text_B$ implicit (dacă crede/ știe că propria sa competență epistemică și axiologică concordă cu cea a interlocutorului A).

Cazul 1, care este și cel mai simplu, instituie un sistem de relații de intertextualitate destul de complex :

$Text_A$ implicit C $Text_A$ explicit (p)

$Text_A$ explicit (p) — $Text_B$ implicit

$Text_B$ implicit — $Text_A$ implicit

S2. Fie doi indivizi, A_1 și A_2.

A_1 se definește ca mai sus prin $Text_{A_1}$.

A_1 enunță p pentru A_2.

A_2 (descris ca $Text_{A_2}$) nu vede filmul X.

A_2 enunță p pentru individul B.

Putem avea două variante :

(a) $Text_{A_1}$ implicit = $Text_{A_2}$ implicit

(b) $Text_{A_1}$ implicit $\neq$ $Text_{A_2}$ implicit

[6] Pentru simplificarea notației, C și respectiv $\not{C}$ vor nota „compatibil" și „noncompatibil".

[7] Inferența este făcută pe baza unei abordări a actelor de discurs de tip SEARLE (1969; 1972) și ar reprezenta o condiție de succes a actului de tip evaluativ.

În ambele cazuri, B va deduce conform regulilor discursive, ca mai sus, că A_2 a văzut filmul X, şi dacă crede/ştie că $Text_{A_2}$ implicit = $Text_B$ implicit, va accepta enunţul p.

În situaţia (a) putem vorbi de un caz de *discurs raportat*.

În situaţia (b) enunţînd p locutorul A_2, reprezentat ca text, se scindează în :

$Text^1_{A_2} \not\subset p$ (textul său real),

$Text^2_{A_2} \subset p$ (textul pe care i-l atribuie B).

Avem un caz tip de *inducere în eroare.*

S3. Locutorul A se descrie ca mai sus locutorul A_2 în situaţia (b). El se reprezintă deci ca două texte incompatibile :

$Text^1_A$ implicit $\not\subset p$

$Text^2_A$ implicit $\subset p$

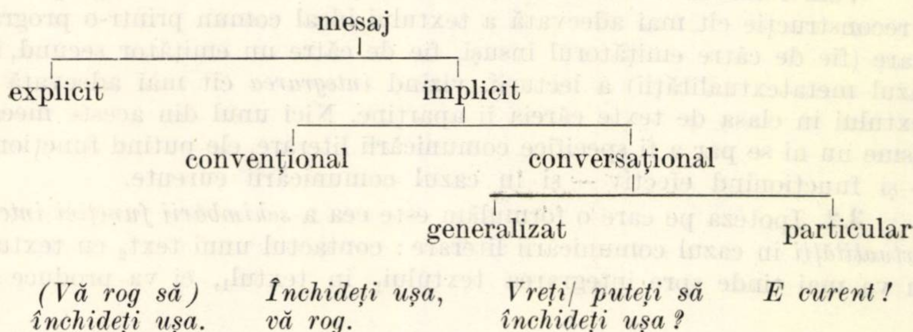
Să presupunem că B ştie că propriul său text nu este compatibil cu $Text^2_A$ (cel pe care, conform regulilor discursive, este autorizat să i-l atribuie lui A din faptul că acesta a enunţat p). Avem deci $Text_B$ implicit $\subset Text^1_A$ implicit. B acceptă p, de exemplu producînd un enunţ de validare a judecăţii evaluative p, ceea ce duce la o scindare a textului lui B în $Text^1_B$ implicit şi $Text^2_B$ implicit, în funcţie de relaţia de compatibilitate cu p. Comunicarea duce la constituirea unui text comun (text implicit $\subset$ p), dar avem în fapt patru texte interrelaţionate ; putem vorbi de o *comunicare fatică*, al cărui singur scop este instituirea/menţinerea unei relaţii sociale prin acceptarea unei relaţii discursive căreia nu îi corespunde şi o relaţie semantică.

2.3. O serie de fenomene din comunicarea curentă, cum sînt :

— discursul raportat (în diversele lui modalităţi),

— indirecţia (acte de discurs indirecte, implicaţiile conversaţionale) demonstrează că în procesul de comunicare se stabilesc relaţii extrem de complexe între două sau mai multe texte.

O clasificare[8] a diverselor tipuri de mesaje pe care un locutor le poate formula — în funcţie de parametrii situaţiei de comunicare — pentru a-şi realiza o intenţie discursivă de tip factitiv (a-l face pe interlocutor să execute un act), pune în evidenţă o gradare a complexităţii structurii intertextuale. Luînd exemplul clasic al formulelor prin care cineva poate cere să fie închisă o uşă, obţinem :

[8] A se vedea GRICE (1967/1975), SEARLE (1975), RECANATI (1979).

Pentru a reconstrui sensul mesajelor implicite, receptorul este obligat, într-o măsură mai mică sau mai mare, să relaţioneze textul verbalizat cu textul (textele) implicit(e), verbalizabil(e) pe baza competenţei discursive şi situaţionale ce caracterizează locutorii.

Aşadar, intertextualitatea, în sens larg, ca orice raport instituit între două sau mai multe texte, este un mecanism constitutiv al comunicării în general, o condiţie a succesului comunicării (relaţionarea permanentă a textului verbalizat cu textul implicit permite reducerea ambiguităţii), precum şi un posibil criteriu pentru o tipologie a discursurilor din punct de vedere a gradului de explicitare a textelor în relaţie [9].

În comunicarea curentă funcţia principală a intertextualităţii este aceea de a permite o decodare cît mai exactă, de a *integra* enunţul produs în momentul t_n în textul deja construit, tinzînd spre scopul ideal de a construi din două texte diferite un text comun unic, ca rezultat al acestui mecanism de intertextualizare.

3. Concluzia precedentă asupra caracterului „normal" al intertextualităţii în comunicarea curentă suscită o nouă întrebare : există un specific al intertextualităţii în cazul comunicării literare sau, altfel spus, este intertextualitatea o proprietate a literarităţii ?

3.1. Din condiţiile comunicării literare, ca situaţie de comunicare în care — în general — cei doi interlocutori nu sînt coprezenţi spaţial şi temporal — deducem că şi în cazul mesajului literar reconstrucţia textului (a conţinutului logico-semantic al mesajului) presupune relaţionarea textului explicit (verbalizat de mesaj) cu textul implicit al lectorului şi cu textul implicit pe care lectorul îl atribuie emiţătorului. GENETTE (1982) introduce o serie de precizări interesante şi bogate în sugestii, distingînd, în cadrul mai larg al *transtextualităţii*, cinci mecanisme :

a) *intertextualitatea* (coprezenţa a două texte) : citatul, plagiatul, aluzia ;
b) *paratextualitatea* (relaţia textului cu titlul, prefaţa etc.) ;
c) *arhitextualitatea* (raportul textului cu textul general al genului căruia îi aparţine) :
d) *metatextualitatea* (raportul textului cu metatextul critic) ;
e) *hipertextualitatea* (raport de derivare, prin transformare sau prin imitaţie, între două texte).

Vom remarca că mecanismele b), c) şi d) creează condiţii pentru o reconstrucţie cît mai adecvată a textului ideal comun printr-o programare (fie de către emiţătorul însuşi, fie de către un emiţător secund, în cazul metatextualităţii) a lecturii, vizînd *integrarea* cît mai adecvată a textului în clasa de texte căreia îi aparţine. Nici unul din aceste mecanisme nu ni se par a fi specifice comunicării literare, ele putînd funcţiona — şi funcţionînd efectiv — şi în cazul comunicării curente.

3.2. Ipoteza pe care o formulăm este cea a *schimbării funcţiei intertextualităţii* în cazul comunicării literare : contactul unui $text_2$ cu $textul_1$ nu va mai tinde spre integrarea $textului_2$ în $textul_1$, ci va produce o

[9] Textul ştiinţific, cerînd explicitarea tuturor premiselor, definirea termenilor, tinde către o intertextualitate explicită ; la polul opus, conversaţia familiară între interlocutori care se cunosc foarte bine, admite o intertextualitate implicită de înalt grad.

dezintegrare a unuia sau a ambelor texte şi, prin aceasta, va construi un al treilea text, pe care îl putem numi, justificat, *intertext*.

Dacă acceptăm distincţia dintre *text* (obiect semantic) şi *discurs* (proces praxeologic), există cazuri de dezintegrare (i) textuală (semantică), (ii) discursivă (pragmatică) şi (iii) textuală şi discursivă.

Astfel, fenomenul mai bine cunoscut şi studiat sub numele de *pluriizotopie*, considerat ca specific mesajului literar (GREIMAS, 1966 ; RASTIER, 1972), reprezintă un caz de intertextualitate, intertextul rezultant fiind de fapt nu unul din textele (izotopiile) reconstruite, şi nici suma lor, ci relaţia dintre ele.

Dezintegrarea discursivă se produce atunci cînd încercarea de a reconstrui corect un text prin integrarea sa într-un anumit gen (ceea ce Genette numeşte arhitextualitate) nu reuşeşte : încercînd astfel să citim *Scufiţa Roşie*, în versiunea lui Ch. Perrault, conform genului „basm", construim un text omogen pînă în momentul apariţiei unor semnale de discordanţă, cum sînt dispariţia unui episod specific structurii basmului (Scufiţa Roşie nu mai este salvată de vînător), sau apariţia unui semnal al discursului „fabulă" (Morala). S-ar putea propune soluţia unei lecturi pluriizotopice a textului, ca „basm" şi ca „fabulă", discurs moralizator frecvent în epocă. Dar nu există, după părerea noastră, posibilitatea corelării acestor lecturi, ele fiind rezultatul unor lecturi intertextuale total diferite (avem în fapt o schimbare a tipului de receptor-text : receptor-copil, receptor-adult) ; cele două lecturi nu pot fi decît alternative (sau disjuncte). Am sugera pentru acest caz intervenţia unui fenomen mai interesant : neputînd *integra* textul în nici un cod discursiv cunoscut, receptorul construieşte un cod nou, care, în cazul exemplului citat, presupune convenţia conform căreia două lumi posibile (cea construită de discursul „basm" şi cea construită de discursul „fabulă"), logic incompatibile, sînt acceptate simultan, convenţie ce caracterizează discursul fantastic (CAILLOIS, 1965 ; TODOROV, 1970/1973)[10].

Textul astfel construit nu este nici textul$_1$ (structura logico-semantică a mesajului scris de Perrault reconstruită prin integrarea sa în codul „basm"), nici textul$_2$ (reconstruit prin integrare în codul „fabulă"), ci un text$_3$, pentru care lectorul este obligat să construiască şi convenţiile discursive, creat în spaţiul dintre textul$_1$ şi textul$_2$.

4. Dacă acceptăm că termenul de intertextualitate poate denumi adecvat un mecanism general al producerii/ receptării de sens în procesul de comunicare, cu funcţia de a programa reconstrucţia adecvată a unui text prin *integrarea* sa într-un text mai larg, intertextualitatea nu poate fi deci un mecanism specific comunicării literare.

Ipoteza pe care am formulat-o rezervă termenul pentru un fenomen de „dezintegrare" a unui text (mai exact a unui mesaj), la care duce încercarea de a integra — conform mecanismelor generale de comunicare — un text într-un text-matrice. Exemplul citat ilustrează *natura discursivă a fenomenului*, care ar trebui denumit mai adecvat *interdiscursivitate* ;

[10] *Scufiţa Roşie*, în versiunea Perrault, devine astfel, pentru noi, unul din primele texte fantastice din literatura franceză.

reluînd mecanismul pluriizotopiei, plasat — provizoriu — în plan semantic și referindu-ne la analiza devenită clasică a sonetului mallarmean *Salut* (RASTIER, 1972), constatăm că și în acest caz ceea ce declanșează o lectură sau alta nu este simpla polisemie lexicală, ci, în primul rînd, adoptarea unor convenții discursive : astfel, citirea poemului ca un poem de circumstanță (și prin urmare asignarea anumitor sensuri itemelor lexicale) presupune convenția proprie discursului nonliterar (regula de referențialitate) ; lectura cosmologică (« Naufrage ») presupune adoptarea unor convenții ale discursului alegoric, iar lectura « Ecriture » se înscrie în convențiile unui discurs filozofic (și/ sau estetic).

Observația precedentă conduce spre caracterizarea intertextualității literare ca fenomen :

— de natură discursivă (pragmatică) ;

— cu funcție dezintegrativă ;

— al cărui rezultat este apariția unui intertext (niciodată verbalizat și nici verbalizabil [11]) [12].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Caillois, R., 1965, *Au coeur du fantastique*, Paris, Gallimard.

Cole, P., Morgan, J. L. (eds.), 1975, *Syntax and Semantics. Speech Acts*, New York, San Francisco, London, Academic Press Inc.

Genette, G., 1982, *Palimpsestes*, Paris, Seuil.

Greimas, A. J., 1966, *Sémantique structurale*, Paris, Larousse.

Grice, H. P., 1967/1975, *Logic and conversation*, în COLE, MORGAN (eds.).

Kristeva, J., 1968, *Problèmes de la structuration du texte*, în Tel Quel, *Théorie d'ensemble*, Paris, Seuil.

Lotman, I., 1970/1974, *Studii de tipologie a culturii*, București, Univers.

Măgureanu, A., 1977, *Le dialogue. Préliminaires à une étude logique*, RRL XXII, N° 3.

Măgureanu, A., 1981, *Aspecte semantice ale constituirii textului*, în I. COTEANU, L. WALD (sub red.), *Semantică și semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Măgureanu, A., 1982, *Approche sémiotique des tropes*, AUB, Limbi și literaturi străine XXI.

Măgureanu, A., 1983, *Discursul literar ca practică discursivă instituționalizată*, *Limbile moderne în școală*, vol. I.

Rastier, Fr., 1972, *Systématique des isotopies*, în GREIMAS et al., *Essais de sémiotique poétique*, Paris, Seuil.

Recanati, Fr., 1979, *La transparence et l'énonciation*, Paris, Seuil.

Rifaterre, M., 1979a, *La syllepse intertextuelle*, *Poétique* 40.

Rifaterre, M., 1979b, *La production du texte*, Paris, Seuil.

Searle, J. R., 1969/1972, *Les actes de langage*, Paris, Hermann.

Searle, J. R., 1975, *Indirect Speech Acts*, în COLE, MORGAN (eds.).

Searle, J. R., 1978, *Metaphor*, Lectures delivered in Hasselt and Trier Spring, *mimeo*.

Todorov, Tz., 1970/1973, *Introducere în literatura fantastică*, București, Univers.

[11] Verbalizarea ar însemna integrare.

[12] Remarcăm că, într-o abordare pragmatică (discursivă) a fenomenului tropilor, considerat și el ca specific discursului/ textului literar, distincția între trop și catacreză corespunde distincției pe care am propus-o în legătură cu cele două accepțiuni și respectiv cele două funcții ale intertextualității : în timp ce tropul se construiește în spațiul dintre sensul ,,propriu'' și cel ,,figurat'', el nedispunînd niciodată de un ,,vehicul'' lexical, în cazul tropilor lexicalizați sensul ,,figurat'' este definitiv asociat lexemului, prin integrarea convențională în contextul nefigurat (SEARLE, 1978 ; MĂGUREANU, 1982).

Intertextualité et communication

(Résumé)

Phénomène considéré comme spécifique de la communication littéraire, l'intertextualité, définie intuitivement comme rapport entre textes, se manifeste couramment dans la communication quotidienne. Il s'agit d'un mécanisme fondamental qui assure la mise en rapport des textes individuels des participants à l'échange communicatif en vue de l'*intégration* de ces textes à un texte unique commun vers lequel tend l'échange communicatif.

L'intertextualité suppose donc un rapport intégratif entre deux ou plusieurs textes, envisagés comme entités finies.

Présent également dans la communication littéraire, ce mécanisme peut acquérir dans certains cas une fonction spécifique, qui est celle de « désintégrer » les textes correllés pour en constituer un troisième, l'intertexte. Dans la vision de l'auteur, il s'agit d'un mécanisme discursif (pragmatique) à incidences textuelles (sémantiques), pour lequel le terme d'*inter-discursivité* serait d'ailleurs plus convenable.

Mai 1984

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

DANA MANEA

O DELIMITARE A CONCEPTULUI DE „INTERTEXTUALITATE"

În articolul de față încercăm **o descriere** și, pe această bază, **o definiție** a fenomenului „intertextualității" din perspectiva pragmaticii și a semanticii logice.

În rîndurile care urmează ne propunem să ne ocupăm de două probleme ridicate de fenomenul numit „intertextualitate":

(a) ce este intertextualitatea;

(b) ce înseamnă că un text T_2 este receptat printr-un text T_1.

I.1. Ca punct de pornire acceptăm existența „comunicării literare"[1], înțelese ca un proces între doi participanți: un „emițător" care transmite unui „receptor" un anume tip de informație prin semne lingvistice complexe, așa-numitele „texte poetice".

Perspectiva de abordare este pragmatică, deoarece avem în vedere relația dintre semne și cei care le produc, respectiv, le receptează, dar vom opera cu conceptele semanticii logice, în măsura în care aceasta se ocupă de condițiile de adecvare în relație cu cele de referențialitate și de interpretabilitate.

2. Considerăm participanții la comunicare — emițătorul și receptorul — numai din punctul de vedere al „structurii lor interne", deci ca niște „sisteme cu diferite stadii interne". Așadar, ei sînt constructe mentale, seturi de cunoștințe, dorințe, intenții și evaluări, cu anumite caracteristici[2]:

— se pot „codifica", realizîndu-se astfel construcții lingvistice, adică texte,

— se modifică în permanență.

3. Procesul de transmitere a informației între cei doi participanți la comunicare se realizează prin construcții lingvistice. Din acest punct de vedere, **textele sînt căi de acces între emițător și receptor și invers.**

În timp ce comunicarea obișnuită produce modificări intenționale (+/—) — acțiuni —, comunicarea literară are ca efect modificări în cadrul seturilor de cunoștințe, dorințe, intenții și evaluări ale receptorului, conforme cu intențiile emițătorului[3].

Construcțiilor lingvistice amintite mai sus, care produc astfel de modificări, le corespund tot niște constructe mentale. Concepute ca niște

[1] Teun A. van Dijk, *Pragmatics and Poetics*, în *Pragmatics of Language and Literature*, Amsterdam, 1976, p. 23—58; cf., de asemenea, Anca Măgureanu, *Intertextualitate și comunicare*, în fascicula de față.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

colecţii de propoziţii cu anumite proprietăţi, aceste constructe mentale pot fi considerate descripţii de stare sau lumi posibile ficţionale[4].

În consecinţă, putem spune că există mulţimea lumilor posibile W, din care fac parte W_n, W_p, lumi posibile ficţionale ale emiţătorului E_1 şi, respectiv, E_2, şi W_r, lumea reală în care se află receptorul:

(1) $W\{W_r, W_n, W_p\}$

(a) Dacă un receptor aflat în W_r „îşi poate reprezenta" W_n, spunem că W_n este **direct** accesibilă dinspre W_r, cu alte cuvinte, între W_r şi W_n se stabileşte o relaţie de accesibilitate[5]:

(2) $W_r R W_n$

După cum se poate observa, o astfel de relaţie are antecedent pe W_r şi succedent pe W_n. Conform definirii lui W_r — ca lumea reală — şi a lui W_n — ca lume posibilă ficţională —, cîmpul relaţiei este eterogen.

(b) Dacă **din** W_n receptorul „îşi poate reprezenta" W_p, spunem că W_p este accesibilă dinspre W_n, sau, mai bine zis, W_p este **indirect** accesibilă dinspre W_r **prin** W_n.
Relaţia care se stabileşte,

(3) $W_n R W_p$,

este, ca atare, tot o relaţie de accesibilitate. Cîmpul relaţiei este de această dată omogen, antecedentul, W_n, şi succedentul, W_p, fiind acelaşi tip de obiecte.

Relaţia (2) explică posibilitatea „lecturii directe" a unui text, iar (3), posibilitatea „lecturii" unui text prin intermediul altui text.

Dacă (2) este adevărată
şi
(3) este adevărată,
atunci

(4) $W_r R W_p$,

deci relaţia de accesibilitate este tranzitivă.

Remarcăm că (2) — $W_r R W_n$ — este urmată de prime modificări în seturile de cunoştinţe, dorinţe, intenţii şi evaluări, în timp ce (3) — $W_n R W_p$ — produce alte modificări în aceste seturi, astfel încît (4) — $W_r R W_p$ — este urmată de modificări cumulate ale seturilor de cunoştinţe, dorinţe, intenţii şi evaluări.

Conform celor spuse pînă acum, INTERTEXTUALITATEA poate fi definită ca *o relaţie de accesibilitate indirectă tranzitivă la o lume posibilă ficţională, corespondenta unei construcţii lingvistice — text poetic —, dinspre lumea reală, prin altă lume posibilă ficţională, corespondentă unei alte construcţii lingvistice — text poetic —, urmată de modificări cumulate ale seturilor de cunoştinţe, dorinţe, intenţii şi evaluări ale receptorului.*

[4] Cf. Anda Teodorescu, *Intertextualitatea şi alternanţele realului* şi Anca Măgureanu, *Intertextualitate şi comunicare*, în fascicula de faţă.

[5] Em. Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978, p. 128–129.

II.1. Interesant este să vedem de ce/ cum este posibilă relaţia de accesibilitate.

Într-o perspectivă semantică legată de cea pragmatică, textul văzut de data aceasta **numai** ca o construcţie lingvistică se referă la un obiect [6], desemnează un obiect, este, aşadar, un semn. După cum se ştie, orice semn are o **dimensiune semantică**, alcătuită din s e m n i f i c a ţ i e ş i s e n s [7], o **dimensiune logică** dată de i n f o r m a ţ i a pe care o poartă, o **dimensiune pragmatică** în măsura în care avem în vedere s c o p u l semnului-text şi o **dimensiune** sintactică care priveşte s t r u c t u r a semnului.

Între s e m n şi s e m n i f i c a ţ i a lui există un anume **raport de desemnare** care poate fi :

(a) univoc, precis (unui semn îi corespunde o semnificaţie) ;

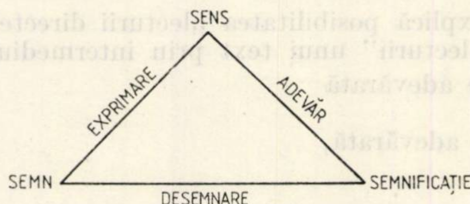
(b) vid (unui semn nu îi corespunde nici o semnificaţie) ;

(c) polisemantic (unui semn îi corespund mai multe semnificaţii) ;

(d) echisemnificativ sau echivalent (unei semnificaţii îi corespund mai multe semne) ;

(e) nedeterminat (raportul dintre semnificaţii şi semne nu este determinat) [8].

Între s e m n şi s e n s u l lui se stabileşte un **raport de exprimare,** pe cînd între s e n s şi s e m n i f i c a ţ i e există un **raport de adevăr.** Ca atare, semnul exprimă sensul său şi semnifică, desemnează semnificaţia sa în felul oglindit de figura de mai jos :

În semantica logică se vorbeşte şi de **reprezentare** [9], adică de o imagine interioară, alcătuită pe baza actualizării impresiilor senzoriale şi a actelor interioare şi exterioare exercitate de individ, de multe ori combinată cu sentimentele acestuia. Reprezentarea este subiectivă şi nu este aceeaşi pentru mai mulţi oameni, pe cînd sensul este comun mai multor indivizi şi „stă" între semnificaţie (obiectul desemnat ca întreg) şi reprezentarea pe care individul o are în legătură cu semnificaţia.

2. Ţinînd seama de toate aceste lucruri, între construcţiile lingvistice $T(ext)_1$ şi $T(ext)_2$ se pot stabili relaţii care să aibă în vedere fie raportul de

[6] Atribuim cuvîntului „obiect" sensul folosit în logică.

[7] Folosim „semnificaţie" şi „sens" în accepţia dată de G. Frege ; „semnificaţia" este obiectul pe care îl denumeşte numele, iar „sensul" este ceea ce comunică numele în legătură cu semnificaţia. Vezi G. Frege, *Sens şi semnificaţie*, în *Materialismul ştiinţific şi ştiinţele moderne*, vol. 11, *Logică şi filozofie*, Bucureşti, 1966, p. 54—79.

[8] Cf. Gh. Enescu, *Semantica logică*, în *Limbaj. Logică. Filozofie*, Bucureşti, 1968, p. 161.

[9] G. Frege, *Sens şi semnificaţie*, în *Materialismul ştiinţific şi ştiinţele moderne*, vol. 11, *Logică şi filozofie*, Bucureşti, p. 57—59.

desemnare (semn—semnificație), fie raportul de exprimare (semn—sens), fie cel de adevăr (sens—semnificație).

În momentul în care aceste relații sînt de felul celor descrise mai sus (I), adică relații de accesibilitate indirectă tranzitive, ele sînt, de fapt, relații de intertextualitate.

3. Textul poetic este un semn cu o semnificație de sine stătătoare, deci o expresie. Mai mult decît atît : este o expresie alcătuită pe baza altor semne, deci o **expresie complexă.**

În același timp, semnificația sa este o configurație „mișcătoare" de alte semnificații, care nu poate fi precis conturată, căci obiectul desemnat nu este un „individ" ci o mulțime, și nu o mulțime obișnuită, ci o mulțime vagă, difuză [10]. Datorită acestui fapt, sensul, adică modul în care este „dat" obiectul, este și el imprecis.

Raportul de desemnare poate fi polisemantic, echisemnificativ sau nedeterminat, iar cel de exprimare și cel de adevăr nu pot fi determinate.

Din cauza nedeterminării semnificației și a opacizării sensului, punctul forte al **dimensiunii semantice** — a semnului — text poetic — este reprezentarea. Un astfel de semn **desemnează și semnifică o reprezentare,** deci o imagine subiectivă dependentă de setul de cunoștințe, dorințe, intenții și evaluări ale participanților la comunicare.

Cît privește **dimensiunea sintactică** a textului poetic, aceasta este dată de o structură, de o organizare spațială lineară și nonlineară specifică.

Din motivele expuse mai sus, între două construcții lingvistice de tip special (texte poetice) T_1 și T_2, relația de intertextualitate este viciată.

Ceea ce este „dat" este de fapt semnul cu structura, cu organizarea lui specifică, purtătoare ea însăși de „informație structurală", așadar dimensiunea sintactică a expresiei.

Două texte poetice pot fi apropiate pe baza dimensiunii lor sintactice care poate fi descrisă, și, în aceest fel, determinată. Unui astfel de semn îi este asociată de fapt o reprezentare, (vezi *supra)* și, dat fiind natura reprezentării, raportul de desemnare este tot imprecis, nedeterminat.

III.1. Revenind la cele spuse la începutul articolului nostru, între W_r și W_n se stabilește o relație de accesibilitate — (2) $W_r R W_n$ —, deoarece receptorul, care face parte din W_r, asociază unei construcții lingvistice T_1 o reprezentare $\mathcal{R}_1$.

Mai departe, spunem că W_p este indirect accesibilă lumii W_r (sau că este accesibilă dinspre W_r **prin** W_n), în măsura în care același receptor asociază unui alt text T_2 construcția lingvistică T_1 împreună cu reprezentarea corespondentă ei $\mathcal{R}_1$, adică o entitate, și, în funcție de această entitate, o reprezentare $\mathcal{R}_2$.

Așadar, (2) $W_r R W_n \quad T_1 \ldots \mathcal{R}_1$

și (3) $W_n R W_p \quad T_2 \ldots [T_1 \ldots \mathcal{R}_1] \ldots \mathcal{R}_2$

[10] Cf. Em. Vasiliu, *Figurative Use and "Fuzzy-sets"*, în "Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu 1921—1981", vol. III, *Semántica*, Madrid, 1981, p. 175—184.

Reconsiderînd triunghiul prezentat anterior putem înlocui semnificația expresiei complexe — text poetic — cu reprezentarea care îi este asociată, astfel încît relațiile (2) și (3) s-ar înfățișa după cum urmează :

(2) $W_1 R W_n$

(3) $W_n R W_p$

Apariția celor două reprezentări $\mathscr{R}_1$ și $\mathscr{R}_2$ duce, prin dimensiunea sintactică a expresiilor complexe, mai întîi la o (oarecare) conturare a sensului de la T_1 la T_2 și invers, la o dezopacizare a lui :

apoi, prin aceasta, la o focalizare a configurației de semnificație la o (oarecare) determinare a obiectului,

ceea ce ar corespunde, pe de o parte, regulii că, în literatură mai ales, semnificaţia nu corespunde unui singur semn, iar pe de altă parte, afirmaţiei că textul poetic **îşi creează** obiectul.

2. Acest lucru apare clar în cazul în care construcţia lingvistică T_1, deci şi constructul mental W_n, este recognoscibilă datorită dimensiunii sale sintactice (de exemplu, tipul „citat" în interiorul lui T_2 sau cel reprezentat de perechea *Odissea* lui Homer şi *Ulysse* al lui Joyce). În alte cazuri, cu cît dimensiunile sintactice au mai puţine puncte evident comune cu atît raporturile sînt mai imprecise şi relaţia de accesibilitate indirectă tranzitivă — „intertextualitatea" — devine doar o modalitate de „stocare" a cunoştinţelor pe baza a două operaţii fundamentale ale gîndirii umane: de diferenţiere şi de echivalare.

Mecanismul de dezopacizare a sensului şi de orientare spre determinarea semnificaţiei a două texte poetice / a două lumi ficţionale accesibile dinspre lumea reală, în care se află receptorul, una, într-un mod direct, şi cealaltă, prin intermediul primei, induce modificări cumulate în seturile de cunoştinţe, dorinţe, intenţii şi evaluări. Cu cît aceste modificări produse în sistemul intern al receptorului sînt mai omogene, cu atît relaţia de accesibilitate se stabileşte mai uşor. În felul acesta, ea apare mai slab dependentă de construcţia lingvistică (numai prin dimensiunea sintactică) şi puternic determinată de disponibilitatea constructului mental — receptor.

BIBLIOGRAFIE

Van Dijk T. A., *Pragmatics and Poetics*, în *Pragmatics of Language and Literature*, Amsterdam, 1976, p. 23–58.

Enescu, Gh., *Semantica logică*, în *Limbaj. Logică. Filozofie*, Bucureşti, 1968, p. 160 şi urm.

Frege, G., *Sens şi semnificaţie*, în *Materialismul ştiinţific şi ştiinţele moderne*, vol. 11, *Logică şi filozofie*, Bucureşti, 1966, p. 54–79.

Vasiliu, Em., *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978.

Vasiliu, Em., *Figurative Use and "Fuzzy-sets"*, în "Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu 1921–1981", vol. III, *Semántica*, Madrid, 1981, p. 175–184.

A delimitation of the concept of intertextuality

(Abstract)

The present article tries to offer a description and, starting from this, a definition of "intertextuality" as a relation of indirect transitive accessibility to a possible fictional world, W_p, corresponding to a linguistic construction — poetic text — T_2, from the real world through another possible fictional world, W_n, corresponding to another possible linguistic construction — poetic text — T_1.

The linguistic construction — poetic text — is a complex sign which has only one determinable dimension, the syntactic one, because its significance is a fuzzy set and its meaning remains therefore opaque. As far as the poetic text is concerned the most important aspect of the semantic dimension is the representation. Therefore such a sign signifies and designates a representation.

Intertextuality may appear as long as a hearer associates a poetic text T_1 with a representation $\mathscr{R}_1$ and then another text T_2 with the text T_1 and $\mathscr{R}_1$ taken together as an entity which determines the forming of $\mathscr{R}_2$.

The existence of the two representations causes, due to the syntactic dimension of the poetic texts, a closer delimitation of the meaning and then the focussing of the significace. This corresponds, on the one hand, to the rule which states that, mainly in literature, the significance does not correspond to only one sign, and, on the other hand, to the rule which states that the poetic text creates its own object. The less common points the syntactic dimensions of T_1 and T_2 have, the more "intertextuality" becomes only a way of "stocking" information.

The mechanism by which the meaning becomes less opaque and the significance more determined, changes the internal system of the hearer. The more homogeneous these changes are, the easier it is for the accessibility relation to establish itself. Thus it seems to be less dependent on the linguistic construction (only on its syntactic dimension) and more dependent on the open-mindedness of the hearer conceived as a mental construct.

Octombrie 1984

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ANDA TEODORESCU

INTERTEXTUALITATEA ȘI ALTERNANȚELE REALULUI

Pornind de la ideea că lumile posibile reprezintă alternanțe cu sau fără prototipuri în lumea reală, se definește intertextualitatea ca fenomen la limita între lumi, caracterizat prin transformarea unor trăsături necesare în trăsături dispoziționale.

Discuția despre intertextualitate în cadrul problematicii lumilor posibile are, după părerea noastră, relevanță din următoarele puncte de vedere :

1. Structurează mai precis sistemul lume actuală — lumi posibile pe de o parte, lumi posibile în sine pe de alta, permițînd o luare de poziție (și furnizînd argumente corespunzătoare) în mult disputata controversă a posibilului ca alternantă a unui sistem în care actualul nu e decît un element sau ca un construct derivat din proprietăți ale actualului care este și real.

2. Instanțiază relația de includere/ excludere într-o stare de lucruri și, în ultimă instanță, într-un scenariu de lume, fenomenul căpătind astfel o interpretare coerentă logică atît în manifestările de la o cultură sau de la un autor la altul, cît și în cele din cadrul operei aceluiași autor.

3. Servește la studierea identității în cazul trecerii de la o lume la alta. Aspectul este esențial mai ales în genul dramatic unde identitatea actorului — ca personaj — ca actor — ca spectator, relația dintre lumea spectatorului și cea a spectacolului cu intertextul realizat ca atare constituie elemente de bază ale realizării sensului și semnificației globale.

4. Exemplifică problematica ontologiei posibilului tratînd coexistența, simetria și homologia diferiților indivizi (texte, personaje, alte elemente ale decupajului textului cum ar fi sintagme sau motive) în sistemul lumilor posibile. Pornind de la existența unor prototipuri cu proprietăți esențiale, în lumea reală, intertextualitatea pune în evidență, epistemologic vorbind, mecanismul existențelor paralele, al dublelor existențe, al existențelor contradictorii.

Studiul intertextualității ca fenomen caracterizînd sistemul lumilor posibile prezintă, credem noi, un avantaj mutual pentru teoria literaturii, ca și pentru logica modală, însoțit, ca orice demers hibrid, de limitări în ceea ce privește aplicabilitatea metodei, cît și puterea modelului construit. Cu riscul de a ni se obiecta o strategie discursivă dezavantajoasă, vom începe prin a face cîteva precizări tocmai în acest domeniu.

După ce Meinong (1936, 1940) readuce pe tapet, extinzînd-o, filozofia leibniziană a lumilor posibile, atrăgîndu-și după sine obiecții vehemente din partea lui Rusell și Quine, viziunea despre caracterul modal al realității cîștigă tot mai mulți susținători, dintre care Carnap, cu ale lui *descrieri de stare*, Lewis, Steinaker, Hintikka, Kaplan, Rescher nu sînt decît cîțiva.

În ultimele decenii disputa se poartă mai ales între două școli de gîndire cu opțiuni inițiale opuse. Una privește lumea actuală ca o simplă alternanță a lumilor posibile: „Subliniez că nu identific lumile posibile cu niște respectabile entități lingvistice; precizez că pentru mine ele sînt entități respectabile în sine. [...] Lumile posibile sînt ceea ce sînt și nu altceva. Dacă sînt întrebat *ce* anume sînt, nu pot da răspunsul așteptat, și anume de a reduce lumile posibile la altceva. Pot să răspund însă celui care mi-ar pune această întrebare că, fără îndoială, domnia sa știe *ce este* lumea actuală, cea în care existăm, și să-i explic că alte lumi înseamnă același lucru în cantități suplimentare. Lumea noastră actuală e doar *o lume* printre altele. O numim *actuală* nu pentru că ar fi calitativ deosebită de celelalte, ci pentru că e lumea în care locuim noi. Locuitorii celorlalte lumi pot, pe bună dreptate, să-și numească 'actuale' lumile lor respective" [1]. Conform poziției lui Lewis, se acceptă de la început existența mai multor tipuri de lumi, demersul logic al cunoașterii urmînd să le analizeze cu referire „retrospectivă" la ele, cu instrumentele la îndemînă stării de fapt a existenței lor.

Cealaltă atitudine este de a folosi aparatul logic de care dispunem pentru *a construi* sistemul lumilor posibile pornind de la lumea actuală a realului, acceptînd caracterul absolut al acesteia și folosindu-i exclusiv materialele. Avantajul este în primul rînd de natură epistemologică; există o logică constructivistă capabilă de a crea irealul pornind de la real, pe cînd posibilitatea de a demonstra existența acestuia fără o acceptare intuitivă apriorică este practic nulă.

Deși prima poziție este deosebit de tentantă pentru cercetătorul fenomenului literar prin relativismul eliberat de prejudecata dominației realității asupra ficțiunii, rezultatele obținute prin adoptarea punctului de vedere respectiv sînt mai degrabă dezamăgitoare din două motive: în primul rînd, acceptînd realul ca o simplă ipostază a posibilului reducem totul la o viziune indexală, dependentă de contextul folosirii expresiilor respective; o astfel de reducție contravine în ultimă instanță intuițiilor noastre cognitive pentru că, într-adevăr, este greu de acceptat că singura deosebire dintre „inginerul Popescu" și „vrăjitorul din Oz" constă în relațiile noastre diferite față de ei. În al doilea rînd marcata relativizare a diferitelor lumi îngreuiază pînă la a face imposibil calculul existenței relative sau absolute a diferiților indivizi. Într-o viziune „absolut posibilistă" nu putem explica „realitatea" existenței autonome a romanelor *Absalom, Absalom!* și *Zgomotul și furia*, explicînd în același timp cu consecvență existența relativă, ficțională a unuia din personajele principale, Quentin Compson, cu dublă determinare posibilă — nonreal, ficțional și relativ posibil, existînd la intersecția celor două texte real-ficționale.

Așa stînd lucrurile vom adopta punctul de vedere conform căruia ontologia lumilor posibile își are rădăcinile în explorarea realului pe baze în principal observaționale. Trebuie spus însă de la început că, afirmînd că mecanismul de descriere pe care îl folosim pentru a caracteriza realul actual este singurul mod în care putem caracteriza posibilul și nonrealul, nu înseamnă că orizonturile descriptive ale posibilului sînt limitate la

[1] David Lewis, Possible Worlds, in *The Actual and the Possible*, Ed. Charles Loux, Oxford University Press, 1980, p. 184.

acele proprietăţi care sînt de fapt instanţiate. Totul este ca proprietăţile respective să admită instanţierea. Un exemplu ar fi lumile create de genul science-fiction, conceptualizări în termenii unor descrieri incomplete şi doar indicative, făcute în termenii de referinţă ai prezentului, a unor proprietăţi care urmează să fie instanţiate într-un moment ulterior. Pe de altă parte, se creează lumi posibile şi prin caracterizarea incorectă a realului, prin stabilirea de false analogii şi legături cauză — efect, aşa cum se întîmplă în magie sau alchimie ; deochiul, piatra filozofală, elixirul vieţii sînt atribuiri eronate de proprietăţi reale unor indivizi (inanimaţi) reali. Cu toate acestea, teoriile greşite asupra realului actual pot foarte bine furniza mecanismele descriptive pentru conceptualizarea unor posibilităţi.

În cele ce urmează ne vom concentra asupra intertextualităţii la nivel de individ (personaj, erou, rol) ca fiind un aspect al intertextualităţii specific genului narativ şi dramatic.

Mecanismul de la care pornim este următorul :

1. O familie X_1, X_2, X_3 . . . de indivizi actuali, cuprinzînd mulţimea elementelor reale (oameni, evenimente, situaţii din realitate).

2. O familie F, G, C, . . . de proprietăţi elementare (atomice) care, fie că sînt caracteristice elementelor reale, fie că sînt extinderi sistematice ale unora din acestea.

3. Fiind dat un individ X şi o proprietate φ putem pune (şi răspunde) la întrebarea a) dacă această proprietate caracterizează sau nu invididul şi b) dacă această proprietate este sau nu esenţială pentru individul respectiv.

În legătură cu (3) se pot ivi următoarele situaţii :

a) φx, adică φ este o proprietate actuală a lui x ;

b) $\varphi\,!x$, adică φ este o proprietate esenţială sau necesară a lui x ;

c) $\varphi\,?x$, adică φ este o proprietate posibilă a lui x. Caracteristica se defineşte prin contrariul complementului ei ;

d) φ/x, adică φ e o proprietate dispoziţională a lui x, ceea ce înseamnă că, fiind dată o pereche de proprietăţi φ şi η în contextul unui individ, φ cere η sau are η pentru că are φ. Este de precizat că nu toate proprietăţile dispoziţionale sînt esenţiale ;

e) $\varphi\,Rx$, adică φ e o proprietate relaţionară, reflectînd relaţiile dintre indivizi. De exemplu, aceea de a se afla în proximitate spaţială sau în succesiune temporară.

Seturile de proprietăţi care se formează descriu astfel o teorie *extensională*, axată pe proprietăţi, nu pe indivizi. Organizarea acestora în indivizi, precum şi operaţia de identificare a unui individ faţă de altul cu proprietăţi asemănătoare se face pe baza proprietăţilor lor esenţiale asupra cărora vom reveni. Cît despre lumile posibile, acestea se definesc ca mulţimea indivizilor cu trăsături compatibile şi noncontradictorii [2].

Cîteva precizări acum despre aparatul folosit pentru identificarea indivizilor de la o lume la alta, pentru individualizarea în relaţie cu iden-

[2] Pentru amănunte vezi Nicholas Rescher, *A Theory of Possibility*, Oxford, Blackwell.

titatea lor. Într-adevăr, trebuie să ne declarăm de la bun început pentru ideea că fiecare individ aparţine unei singure lumi posibile, acceptînd că :

Wx (x se află într-o lume posibilă)
Wxy (x se află într-o lume posibilă y)
Ax (x e actual)
Cxy (x e un pandant al lui y)

Domeniul cuantificării conţine toate lumile posibile şi elementele dintr-o lume posibilă.

Indivizii care ne interesează pe noi, cei ficţionali, deci existînd în alte lumi decît cea real-actuală sînt în relaţii de două tipuri cu cei din realitate : 1) funcţionează ca variante sau pandanţi ai acestora ; 2) fiind constructe ale imaginaţiei, funcţionează ca ,,supranumerari'' ai realităţii, indivizi fără prototip real sau referent în lumea real-actuală. În primul caz indivizii există doar în lumea reală, în celelalte fiind pandanţi ai lor. Putem considera însă şi posibilitatea relaţiei $w_1 - w_2$, astfel incît x_1Ax, adică lumea w_1, să fie considerată actuală atît de ,,locuitorii'' ei, cît şi de cei ai w_2. În acest caz întreaga relaţie e un pandant al relaţiei lume actuală reală — lumi posibile actualizabile. Relaţia dintre pandanţi e bazată pe similitudine, fără să fie tranzitivă sau simetrică. Într-adevăr, să presupunem că x_1 din lumea w_1 seamănă foarte bine cu ,,inginerul Popescu'' din lumea actuală, mai bine decît oricare individ din w_1. Să spunem acum că x_2 din w_2 seamănă foarte bine cu x_1, mai bine decît oricare individ din w_2. X_2 e un pandant al pandantului ,,inginerului Popescu''. Se poate însă ca x_2 să nu semene foarte bine cu ,,inginerul Popescu'' şi altcineva din w_2 să-i semene mai bine. În acest caz, x_2 nu e pandantul ,,inginerului Popescu''.

La fel se pune problema şi în ceea ce priveşte simetria ; să presupunem că x_3 din w_3 e un fel de sinteză între ,,inginerul Popescu'' şi fratele geamăn al acestuia ; x_3 seamănă cu amîndoi mai bine decît seamănă cu vreunul din ei orice alt individ din w_3. X_3 e deci pandantul ,,fraţilor Popescu''. Să presupunem, de asemenea, că asemănarea dintre x_3 şi ,,doctorul Popescu'' este cu mult mai mare decît aceea dintre x_3 şi ,,inginerul Popescu''. Aşa stînd lucrurile, ,,inginerul Popescu'' nu e pandantul lui x_3.

Bineînţeles, pot exista mai mulţi pandanţi ai unui individ într-o lume posibilă. Să presupunem că x_{4a} şi x_{4b} din lumea w_4 sînt gemeni ; ambii seamănă foarte bine cu ,,inginerul Popescu'', mai bine decît oricare alţi indivizi din w_4 şi în mod egal. Dacă aşa stau lucrurile, amîndoi sînt pandanţii ,,inginerului Popescu''. La fel doi indivizi dintr-o lume pot avea un singur pandant într-alta, după cum pot exista indivizi fără pandanţi.

Pentru a identifica însă un individ dintr-o lume ca fiind pandantul unuia real, e nevoie să-l descriem pe acesta din urmă pe baza unor proprietăţi *esenţiale*, la rîndul lor stabilite după o serie de criterii [3]. Vom menţiona cîteva din acestea :

I. Proprietăţi esenţiale rezultînd din familii de descrieri canonice. Criteriul se referă mai ales la introducerea indivizilor în sfera de discuţie. O procedură standard este *descrierea identificatoare* (o descriere — parţială

[3] Vezi N. Rescher, *op. cit.*, p. 23 şi urm.

— a individului) la care să nu răspundă de fapt nici un alt individ real; de obicei, e vorba de nume, aspect fizic, localizare în spaţiu-timp şi relaţii cu alţi indivizi (familie) sau cu sine însuşi (în trecut). Tot identificări descriptive sau descrieri identificatoare pot fi considerate şi unele motive, imagini sau eufonii verbale repetate, întrucît servesc aceluiaşi tot. În felul acesta sînt introduşi Benjy în *Zgomotul şi furia*, intertextualizat cu sora lui Caddy sau doamna Dalloway şi Septimus Smith în *Doamna Dalloway*.

Vom spune deci că dacă un individ x corespunde la un număr oarecare de descrieri identificatoare (nu necesarmente complete),

$$x : d_1, d_2 \ldots d_n$$

proprietăţile lui x care decurg din cel puţin una din aceste descrieri canonice pot fi considerate proprietăţi esenţiale ale lui x[4].

Care anume din proprietăţi sînt considerate esenţiale depinde în mod evident de prioritatea acordată celor „canonice", iar faptul că în cadrul aceleiaşi lumi posibile acelaşi individ capătă *aparent* descrieri identificatoare deosebite (deghizament, teatru în teatru, substituţie de gemeni, corespondenţe la nivelul subconştientului colectiv) e o procedură de intertextualizare.

II. Proprietăţi esenţiale rezultînd din proprietăţi de diferenţiere. Conform acestui criteriu, proprietatea esenţială este aceea necesară pentru a menţine diferenţierea descriptivă a unui individ faţă de toţi ceilalţi. O proprietate se califică, deci, ca esenţială dacă, înlocuind-o prin contrariul sau complementul său, obţinem ceea ce Rescher numeşte o „coliziune descriptivă" cu descrierea altui individ.

În *Comedia erorilor* singura trăsătură care-i deosebeşte pe cei doi gemeni Antipholus este că unul e din Syracuza, aparţinînd deci acelei lumi, iar celălalt e din Efes. Cînd această trăsătură e obliterată, se obţine „o coliziune" descriptivă, lumea actualizată a piesei trebuind să accepte un intertext al imposibilului, absurdului şi ininteligibilului în care acelaşi individ (aparent) are două esenţe — cu tot setul de consecinţe care derivă de aici —, înainte de a reconstitui lumile în mod corect şi a reorganiza sistemul.

III. Proprietăţi esenţiale rezultînd din proprietăţi de asemănare. Criteriul se referă la posibila împărţire a indivizilor în clase sau tipuri. Conform unei astfel de împărţiri, proprietăţile esenţiale ale unui individ sînt cele pe care el le are în comun cu ceilalţi de acelaşi tip cu el şi o proprietate este esenţială dacă prezenţa ei e necesară pentru a păstra o unitate existentă pe teritoriul unui tip sau unei clase.

Esenţialitatea rezultată din proprietăţile de asemănare funcţionează mai ales în cadrul personajelor alegorice, tipice, eroi de basm sau ai serialelor TV. În cazul în care un individ (text sau personaj) are toate proprietăţile esenţiale ale clasei, mai puţin una care are valori inverse sau este opusul unei caracteristici esenţiale a clasei, el poate fi noncontradictoriu numai înţeles ca intertextualitate. Un detectiv care nu are spirit de observaţie, un cavaler care nu are simţul onoarei sau o baladă cu caracter

[4] Pentru problema descrierilor canonice: S. Kripke, *Naming and Necessity*, în *Semantics of Natural Language*, Dordrecht, 1972; J. Searle, *Proper Names*, în „Mind" 67 (1958).

dominant liric trimit la modelul pe care îl comentează sau parodiază; tipul de intertextualitate care e ironia sau parodia rezultă deci prin (aparenta) violare a lui (3);

IV. Proprietăţi esenţiale rezultate din proprietăţi care nu variază în timp.

Conform acestui principiu, trăsăturile esenţiale sînt cele care persistă în ciuda schimbărilor istorice (temporale) pe tot timpul cît individul (sau tipul de individ) există.

V. Proprietăţi esenţiale rezultate din proprietăţi care nu sînt supuse transformărilor.

Principiul precedent era articulat în termenii unor proprietăţi constante pe axa schimbărilor temporale, dar consideraţii analoge se pot face cînd e vorba şi de o familie de transformări specificate, altele decît schimbările temporale.

Aşa cum proprietăţile metalelor se determină în funcţie de rezistenţa la anumite temperaturi, tracţiuni, comportare într-un cîmp electromagnetic etc., prezenţa unor trăsături esenţiale în indivizi se tratează prin rezistenţa lor la transformări. Încercările sau probele prin care trece eroul sînt, printre altele, menite să evidenţieze constanţa unor proprietăţi pe baza cărora el poate fi numit erou sau nu. Putem distinge două feluri de transformări : cele *distructive* (o scrisoare e arsă, un manuscris pierdut, un om ucis) şi cele *continuative* (transformarea pur şi simplu modifică individul (scrisoarea e ascunsă, eroul se travesteşte, îmbătrîneşte sau mimează un alt fel de existenţă), el continuînd să-şi păstreze modul de a fi). Peer Gynt bătrîn e *aceeaşi persoană* cu băieţandrul de 18 ani, dar nu mai e acelaşi *băieţandru*. Identitatea şi diferenţa sînt văzute deci nu în sens absolut, (acelaşi obiect), ci în sens relativ, dependent de modul de a fi al unui anumit obiect. În acest sens trăsăturile esenţiale din punct de vedere al rezistenţei la transformări sînt legate de apartenenţa la modul de a fi al unui tip (erou, histrion, călător, magician). Criteriile de reidentificare determină acele trăsături care sînt esenţiale unui item ca o instanţă a modului său de a fi. Proprietăţile esenţiale sînt cele ale căror schimbări sînt *în afara* gamei transformărilor continuative, iar cele accidentale sînt cele ale căror schimbări cad *înlăuntrul* acelei game. Descoperirea pe care, în ultimă instanţă, o face doctorul Faust al lui Marlowe este aceea a propriei sale „rezistenţe" la transformări, nici una din minunatele-i aventuri nereuşind să-i altereze modul de a fi. Rezultă că nici schimbarea în timp, nici adaosul de putere sau cantitatea de cunoaştere nu sînt trăsături esenţiale ale eroului marlowian, ci doar transformări continuative (sau cantitative). Sensul capodoperei Renaşterii engleze ar fi deci revelarea esenţei printr-o serie de negări (aparente, deşi pentru indivizii implicaţi ele par reale) şi în acelaşi timp violarea principiului constanţei temporale şi transformaţionale prin crearea unei esenţe noi, fără schimbarea modului de a fi al individului. Aceasta din urmă, dacă e să privim istoria doctorului Faust ca intertextul personajului obiect al transformării (Faust supus lui Mephistopheles) cu personajul agent al transformării (Faust artistul alchimist). Intertextul, cu toate conotaţiile sale de paradox, se constituie şi în acest caz la graniţa dintre nivelul întîi de posibilitate a textului (posibilitate îndepărtată, fără bază în realitate; elemente supranaturale, atmosferă de poveste de groază cu sens alegoric)

şi nivelul doi (în mod neobişnuit, mai apropiat schemei reale): Faust alchimistul acţionează asupra esenţei sale şi o transformă într-o esenţă secundă cu sens estetic tragic — negarea creatorului pentru a afirma existenţa creaţiei.

Cele cinci criterii de stabilire a trăsăturilor esenţiale nu acţionează, după cum credem că a reieşit din exemplele de mai sus, în mod izolat sau prin excludere reciprocă. În afara trăsăturilor esenţiale, indivizii au o serie de trăsături accidentale. *Măsura* în care proprietăţile unui individ îi sînt esenţiale poate varia de la individ la individ; la unii, aproape toate (sau toate) sînt esenţiale, astfel că prin negarea sau altă formă de schimbare a lor (distrugere, absenţă) ei devin alţii (Lucky şi Pozzo), pe cînd la alte personaje numai unele trăsături (sau numai una — aşteptarea), sînt esenţiale (Estragon şi Vladimir). Vom introduce deci conceptul de *plasticitate* a unui individ: cu cît un individ are mai puţine trăsături esenţiale, cu atît e mai plastic în sensul că se pot efectua mai multe schimbări ipotetice în specificarea lui descriptivă, fără ca prin aceasta să încetăm a mai avea de a face cu *acest* individ.

Specificarea descriptiv-completă a proprietăţilor unui individ (din lumea reală) trebuie să indice în legătură cu fiecare din proprietăţile care apar:

— dacă proprietatea respectivă e luată în considerare;

— dacă e luată în considerare ca esenţială sau accidentală.

Obţinem astfel o descriere *puternică* sau completă a unui individ; o descriere *slabă* sau parţială nu face specificări cu privire la statutul de esenţialitate al trăsăturilor enumerate.

Cu informaţiile acestea, putem articula una sau mai multe *variante descriptive* ale unui individ real-actual, cu ajutorul următoarei definiţii: o variantă descriptivă (potenţială) a unui individ actual este cea care diferă de el numai în aspecte neesenţiale, incluzînd în acelaşi timp toate proprietăţile esenţiale, fie ele absolute sau dispoziţionale.

Întrucît un individ poate avea doar o formulă constitutivă în lumea actuală, celelalte cadre variante se constituie mai degrabă ca alternanţe ipotetice în „alte lumi posibile" decît ca „reîncarnări" în lumea reală. Cînd situaţia se iveşte totuşi, ca în cazul lui Gulliver reîntors din călătoriile sale sau ca feciorul împăratului din *Tinereţe fără bătrîneţe şi viaţă fără de moarte*, individul e respins de sistem. Un caz special îl formează acei „pandanţi" de care vorbeam la început (numiţi de Lewis „counterfactuals" şi de Rescher „indivizi supranumerari". Ei nu sînt simple variante descriptive ale unor indivizi existenţi în realitate, ci creaţii adăugite numărului de indivizi existenţi în realitate. Faptul că diferă de aceştia printr-o trăsătură esenţială nu atrage după sine absenţa altor trăsături esenţiale pe baza cărora să fie asociaţi şi „urmăriţi" pe linia unor operaţii succesive pînă cînd sînt aduşi la statutul de compatibilitate cu indivizii reali. Rezultă că pentru a identifica un pandant ireal (celebrul unicorn sau nu mai puţin familiarul Pegas) e nevoie de o *descriere definitorie*. Două obiecte fantastice fără referent în realitate sînt identice atunci cînd descrierile lor definitorii sînt echivalente. Statutul lor — cu excepţia existenţei, bineînţeles — este acelaşi cu al indivizilor existenţi, cu precizarea că aceştia pot fi individualizaţi ostensiv şi experienţial, pe cînd nonexistenţii trebuie

diferenţiaţi prin mijloace esenţialmente descriptive. În sfîrşit, numai o descriere completă (saturată) poate specifica un individ „supranumerar". Întrucît ei sînt compuşi proiectivi ai creativităţii sau intelectului uman, descrierea lor completă nu poate contraveni fundamental unor indivizi care sînt doar variante ale actualului. Deosebirea ar fi deci doar una de distanţă parcursă de la prototipurile reale pînă la obţinerea indivizilor mai plauzibili, mai apropiaţi de realitate sau mai apropiaţi de ideea clasică de „fantezie".

Prin enumerarea şi compararea diferitelor tipuri de criterii şi combinaţii de criterii şi tipuri de „indivizi posibili" am avut în vedere:

— să oferim un mecanism de explicare şi identificare a indivizilor cu aparent *multiplu statut existenţial* într-o singură lume sau n-tuplă localizare într-un sistem de lumi posibile;

— să descriem lumea (lumile) cu care aceşti indivizi sînt compatibili.

Pe baza mecanismului mai sus descris putem defini intertextualitatea la nivelul individului ca fiind: *fenomenul de structurare a posibilului prin organizarea diferiţilor indivizi posibili (pandanţi sau supranumerari ai celor reali) astfel încît: identitatea unuia dintre ei, stabilită prin descrierea identificatoare completă (trăsături esenţiale şi accidentale) în* w_x *să devină trăsătură dispoziţională (esenţială sau nu) — x are* φ *pentru că are identitatea I —, aceasta din urmă acţionînd ca trăsătură esenţială într-o lume* w_y.

Fenomenul acţionează asupra trăsăturilor esenţiale ale indivizilor şi se manifestă prin contraziceri cu privire la identitatea şi existenţa indivizilor într-o lume posibilă. Putem include aici o întreagă gamă de situaţii ficţionale, cum ar fi: eroul mai multor povestiri — Nick Adams al lui Hemingway, Temple Drake al lui Faulkner cu trăsături similare dar nu neapărat identice, existînd în spaţii coerente şi compatibile (cărţile respective), dar constituindu-şi cu adevărat existenţa la intersecţia dintre ele, cu textele respective (plus al cititorului) ca material constituent; eroul cu identitate multiplă — familia Earwicker din *Finnegans Wake* integrînd în lumea ei —, în ultimă instanţă lumea literală a textului, o pluralitate de lumi culturale, individuale şi livreşti. Pe alt plan, definiţia intertextualităţii la nivelul individului acoperă şi arta spectacolului, punînd în sistem şi indivizi din lumea reală (actorii şi publicul). Dacă aici situaţia e mai simplă — fiind vorba de surogate sau pandanţi ai lumii reale —, ea se complică dacă relaţia e mutată pe scenă şi discrepanţa dintre identitatea actorului şi cea a personajului îngreuiază interpretarea că primul ar fi o variantă de descriere a celui de al doilea. Similitudinea situaţională, dusă pînă la aparenţa de identitate, face ca relaţia să fie considerată simetrică şi tranzitivă; ca urmare, în lumea piesei-din-piesă se ucide — realmente — faţă de lumea piesei centrale, dar, evident, nereal, faţă de lumea spectatorilor din sală (*Tragedia Spaniolă* a lui Kyd).

Ce se întîmplă de fapt? La nivelul individului, orice tehnică de schimbare (contrazicere) negare aparentă a trăsăturilor sale esenţiale destabilizează sistemul şi cere o restructurare a identităţii individului. Aceasta apare a fi nu simplă şi individualizatoare, ci se transformă într-o trăsătură dispoziţională în lumea respectivă sau în altă lume, astfel încît ea să existe pentru că există identitatea respectivă; orice schimbare schimbă trăsătura dispoziţională nou formată. Identitatea unui text sau

a unui individ e integrată, inclusă ca trăsătură a unui text sau individ. Se produce deci nu atît o sinteză, cît o incluziune, dar trăsătura respectivă nu e stabilită atîta vreme cît nu se specifică şi nu se poate specifica dacă ea e esenţială sau nu ; e necesară o ultimă fază, de esenţializare, cu mărcile respective în text a trăsăturii dispoziţionale, astfel încît acum orice schimbare să ducă la distrugerea individului şi a lumii sale.

În această relaţie între pandanţi, unul este inclus ca atare în celălalt ca parte a unei trăsături esenţializată în altă lume, o lume de ordinul doi de posibilitate, deci mai depărtată şi secundară faţă de simpla variantă a realului.

BIBLIOGRAFIE

Chisholm, R. M., *Identity through Possible Worlds* : "Some Questions, Nous" I/1967
Hintikka, J., *Knowledge and Belief*, Ithaka, 1962
Loux, Ch. (ed.), *The Actual and the Possible*, OUP, 1980
Quinq W.V.O., *Word and Object*, Cambridge Mass., 1960
Rescher, N., *A Theory of Possibility*, Oxford, Blackwell
Rescher, N. (ed.), *Essays in Honor of Carl Hempel*
Russel, B., *On Denoting*, Mind 14 (1905)
Searle, J., *Proper Names*, Mind 67 (1958)
Strawson, P. F., *On Referring*, Mind 59 (1950)
Semantics of Natural Language, Dordrecht, 1972

Intertextuality and the Alternants of the Real

(Abstract)

The paper tackles intertextuality from the viewpoint of the possible worlds theory. Working upon a constructivist extensional theory (Rescher, 1978), it treats the real/actual world as basis and the possible ones as either variants to or constituents from it. Intertextuality, manifesting itself as an apparent contradiction at the level of essential features, is described as a boundary phenomenon, in conditions twice removed from reality (identity itself becomes a dispositional, non-essential quality, to be immediately transformed into a dispositional, essential quality in a boundary world).

Mai 1984

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar-Moş 7–13

ECATERINA MIHĂILĂ

TEXT ŞI INTERTEXTUALITATE

Se propune un model de text. În relaţie cu acesta, se face o ordonare şi o succintă prezentare a diferitelor situaţii de intertextualitate. Se insistă asupra uneia dintre ele, cea mai pertinentă, după opinia autoarei.

1. Conceptul de intertextualitate, lansat de către comentatorii francezi [1] pentru a denumi concepţia estetică a lui M. Bahtin [2], a cunoscut o necontenită lărgire şi chiar o metaforizare a sensului, pierzîndu-şi uneori, din această cauză, puterea explicativă.

O ordonare a diferitelor accepţii care s-au dat conceptului de intertextualitate poate fi făcută pornindu-se de la text.

Dacă configurăm, la modul cel mai general, procesul de comunicare prin texte astfel:

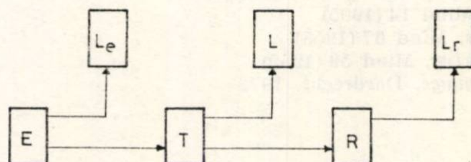

Fig. 1

unde E = emiţător, T = text, R = receptor, L = lumea, în sens logic, înţeleasă ca mulţimea textelor existente, L_e = submulţime a lui L, care formează competenţa emiţătorului, şi L_r = submulţime a lui L, care formează competenţa receptorului, intertextualitatea poate fi privită, de asemenea, la modul cel mai general, fie din punctul de vedere al

[1] Julia Kristeva, *Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman*, în « Critique » (1967); Tz. Todorov, *Bakhtine et l'altérité*, în « Poétique » nr. 40 (1979); Tz. Todorov, *Mikhail Bakhtine. Le principe dialogique*, Paris, 1981.

[2] M. Bahtin (v. M. Bahtin, *Probleme de literatură şi estetică* (trad.), Bucureşti, 1982. De aici v. *Discursul în roman*, 111–292, şi, mai ales, *Plurilingvismul în roman*, 158–192, *Formele timpului şi ale cronotopului în roman*, 293–474, *Din preistoria discursului romanesc*, 491–534, *Eposul şi romanul*, 535–574) şi-a formulat concepţia în opoziţie (şi cam în aceeaşi perioadă) cu cea a Şcolii formale ruse (v. *Ce este literatura? Şcoala formală rusă. Antologie şi prefaţă* de Mihai Pop, Bucureşti, 1983). Faţă de cercetarea imanentă şi statică a operei, cu accent pe formă, procedee şi funcţii, aşa cum era preconizată de către formaliştii ruşi, M. Bahtin propune o cercetare, bazată tot pe categorii lingvistice şi retorice, dar care să privească opera literară ca o devenire a formelor de limbaj. Interesul său se îndreaptă spre roman, după părerea sa, gen imposibil de abordat cu metodele şcolii formale, adecvate doar genului liric ca ,,limbă poetică ideală''. Geneza romanului ca gen este privită de către M. Bahtin, pe de o parte, ca un amestec de diferite registre de limbaj şi, pe de altă parte, ca un amestec de tipuri diferite de texte. Categoria estetică fundamentală pe care o impune este dialogul, categorie ce exprimă dinamica oricărei evoluţii a genului. Dialogul devine, în concepţia lui Bahtin, o categorie din ce în ce mai generală (un fel de coexistenţă a contrariilor), cu pretenţia de a explica fenomene din ce în ce mai largi: nu numai romanul, ci orice gen literar, nu numai literatura, ci întreaga cultură universală şi chiar conştiinţa umană în genere.

producerii de texte (E — T)[3], fie din punctul de vedere al receptării lor (T — R)[4].

În momentul emiterii unui text, T_i, emiţătorul îşi actualizează din competenţa sa textuală, L_e, un anumit tip (schemă), care se potriveşte situaţiei comunicaţionale. În mod virtual, textul emis intră într-o relaţie de intertextualitate cu o submulţime de texte din submulţimea L_e, submulţime subsumată tipului de text respectiv. De asemenea, în mod virtual, textul emis intră într-o relaţie de intertextualitate cu o submulţime din L, subsumată tipului de text respectiv, teoretic, mai mare decît submulţimea corespunzătoare din L_e.

Raportat la L_e, T_i se poate afla şi în alte situaţii de intertextualitate. Emiţătorul, pentru a emite T_i, poate combina două sau mai multe tipuri (scheme) de text aflate în competenţa sa, poate îngloba într-un tip de text alte tipuri, poate folosi un tip de text pentru altă situaţie comunicaţională decît cea căreia îi este consacrat în mod convenţional, poate, de asemenea, să facă aluzie la un text sau să reproducă un text (sau un fragment) aflat în competenţa sa, poate să inventeze, pe baza competenţei sale, o nouă schemă de text etc.

Este de la sine înţeles că toate aceste situaţii se reflectă şi în relaţia abstractă T — L.

În mod similar, în momentul receptării textului T_i, R apelează la competenţa sa textuală L_r. Aceasta din urmă poate să acopere competenţa textuală a emiţătorului, L_e, sau să fie mai mică/mai mare decît a acestuia. În cazul în care L_r acoperă L_e, receptorul poate sesiza toate relaţiile intertextuale instituite în procesul de producere a textului T_i; în cazul în care L_r nu acoperă L_e, R nu poate sesiza toate aceste relaţii intertextuale, iar dacă L_r este mai mare decît L_e, R poate stabili şi alte relaţii intertextuale, care nu au fost în intenţia emiţătorului.

[3] Pornind de la M. Bahtin, care priveşte romanul ca geneză, această perspectivă este dezvoltată de către Julia Kristeva într-o serie de lucrări (*Problèmes de la structuration du texte*, în *Théorie d'ensemble*, Paris, 1969, 297—316; *Séméiotikè*, Paris, 1969; *Narration et transformation*, în „Semiotica'' (1969), nr. 4, 422—449; *La Révolution du langage poétique*, Paris, 1974; *Le Texte du Roman*, Paris — Haga, 1976 etc.). Textul este văzut în dinamica producerii lui, iar această dinamică presupune, ca o condiţie internă, intertextualitatea. O convingătoare demonstraţie face, în acest sens, cu referire la opera lui Borges, Cristina Hăulică în *Textul ca intertextualitate. Pornind de la Borges*, Bucureşti, 1981.

[4] Autorul care a dezvoltat conceptul de intertextualitate din perspectiva lectorului este M. Riffaterre (v. *Semiotics of Poetry*, Bloomington and London, 1978, 1—22, 47—80; *Production du Texte*, Paris, 1979, cap. VII şi XI şi, mai ales, *Sémiotique intertextuelle : l'interprétant*, în «Revue d'Esthetique» (1979), 1—2, 128—150). Considerînd intertextualitatea ca o condiţie esenţială în procesul de semioză literară, Riffaterre se delimitează, însă, de concepţia lui R. Barthes (*Le Plaisir du Texte*, Paris, 1973), pentru care intertextualitatea este rezultatul unor asocieri pur subiective pe care le face lectorul mai mult sau mai puţin întîmplător. Riffaterre consideră că relaţia de intertextualitate presupune o identitate care se impune lectorului datorită unor constante formale şi semantice, mediate de o structură ideală (interpretantul). Riffaterre extinde, metaforizînd, conceptele lui Peirce : semn = text, obiect = intertext, interpretant = „un al doilea text, pe care autorul îl va utiliza ca echivalent parţial al sistemului de semne pe care îl construieşte pentru a-l respune, pentru a rescrie intertextul'' (*Semiotique intertextuelle* ..., p. 134).

Definind relaţia de intertextualitate tot cu ajutorul noţiunii de interpretant şi păstrînd aceeaşi perspectivă a semiozei dinspre receptor, Mariana Neţ (*Towards a Pragmatics of Poetic Intertextuality*, în RRL XX (1983), nr. 2, 159—162) aduce în discuţie cîteva probleme interesante ale intertextualităţii (v. de ex., relaţia *text clasic / text de avangardă*, relaţia *pastişă / text manieristic* şi observaţiile finale).

L_r este și baza relației axiologice pe care R o stabilește cu T_i[5]. Cu cît L_r este mai vast și tinde spre L, în general și în special pentru domeniul de texte din care face parte T_i, cu atît judecata de valoare *(adevărat / fals, frumos / urît, util / inutil, moral / imoral, sacru / profan, inedit / vechi, original / copie / plagiat* etc.), pe care R o emite cu privire la T_i, are un grad mai mare de valabilitate.

Există situații în care L_r tinde spre L pentru un anumit domeniu. Este cazul specialiștilor, istoricilor și criticilor de artă (literatură). În mod ideal, pentru domeniul respectiv, acești receptori au competența L. De aceea, judecățile de valoare pe care le emit aceștia tind spre un grad maxim de generalitate (se înțelege că nu este o generalitate absolută, ci una relativă la un spațiu sociocultural și la o anumită perioadă).

La acest nivel foarte general, orice producere și receptare de text presupune intertextualitatea, iar la un nivel și mai înalt de generalitate, se poate considera că L este într-o relație de intertextualitate cu lumea, așa cum există ea în afara conștiinței umane, care, prin L, o reconstruiește epistemic, deontic, praxiologic sau axiologic.

2. Pentru o specificare și o explicare a diferitelor situații de intertextualitate se impune o detaliere a lui T.

După cum se știe, deși teoria textului este riguros și minuțios constituită, mai ales în unele dintre componentele ei, noțiunea de text nu a putut fi pînă acum definită pe baze exclusiv lingvistice.

Există, totuși, un consens în privința cîtorva trăsături[6]:

a) textul este o secvență de propoziții (fraze);

b) se caracterizează prin consistență, conexitate, coeziune, coerență;

c) funcționează ca un tot;

d) se circumscrie pe baza unor criterii extralingvistice.

Pentru modelul de text pe care îl propunem și care vizează în primul rînd textul poetic, vom apela la gramatica generativă, în ultimele ei

[5] Fără să fie denumită intertextualitate, confruntarea spontană a unei opere cu o întreagă serie preexistentă, autoachiziție socializată a subiectului valorizator, a fost considerată în axiologie ca posibil fundament al obiectivității relației de valorizare. În acest fel se formează acel cadru axiologic despre care T. Vianu spunea că „restrînge cu mult libertatea noastră de a valorifica personal și chiar pe aceea de a găsi valori noi" *(Originea și valabilitatea valorilor*, 1937, în I. Pascadi (ed.), *Din tradițiile gîndirii axiologice românești*, București, 1970, p. 287).

[6] V., mai ales, J. S. Petöfi (ed.), *Text vs Sentence. Basic Questions of Text Linguistics*, Hamburg, 1979. V., de asemenea, S. Marcus, *Textual Cohesion and Textual Coherence*, în RRL XXV (1980), nr. 2, 101–112, și Carmen Vlad, *Semiotica criticii literare*, București, 1982, cap. *Teoria textului : concepție și metodă*, 39–98. V. și lucrarea recentă : Katsuhiko Hatakeyama, János. S. Petöfi, Emel Sözer, *Texte, connexité, cohésion, cohérence*, în *Documents de Travail et Pré-publications, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica*, Università di Urbino, 132, 133, 134, 1984, în care termenii de conexitate, coeziune și coerență sînt redefiniți.

Un aspect esențial pentru definirea textului a fost relevat de I. Coteanu în *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, SCL XXIX (1978), nr. 2, 115–124. Acesta este : *cînd un text poate fi considerat încheiat (terminat, închis)?* Pentru ca un text să poată fi considerat încheiat, arată autorul, se impun două condiții : a) cantitatea de informație acumulată să tindă către valoarea maximă (1), astfel încît o posibilă continuare a textului să nu mai poată aduce în plus informație, deci să fie redundantă (întotdeauna porțiunea de sfîrșit a unui text se epuizează din punct de vedere informațional) și b) să nu mai fie posibilă nici o conexiune inversă (din punctul de vedere al lecturii).

variante, ca la un cadru general al modelării [7]. Considerăm, deci, că textul are o structură de suprafață și o structură de adîncime [8].

[7] Deoarece de la început textul a urmat modelul gramatical al propoziției (frazei), disciplina lingvisticii, care și-a propus ca obiect de studiu textul, a fost numită gramatica textului (v. T. A. van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague, 1972). Analogia propoziție (frază) / text a avut ca urmare extinderea categoriilor semanticii generative de la propoziție la text. Astfel, van Dijk consideră că structura de suprafață a textului este formată din relațiile dintre propoziții (fraze), și anume acele relații care contribuie la topicalizare (tematizare). În cazul textului poetic aceste relații sînt dominant metaforice. Structura de adîncime, numită de către van Dijk macrostructura textului, se organizează conform categoriilor : *agent, pacient, obiect, instrument, sursă, scop,* ca argumente ale unei funcții predicative care devine, însă, textuală. Aceste categorii generează expresii atomare simple, pe baza cărora se formează complexe propoziționale exprimate cu ajutorul conectorilor logici. Tot la acest nivel se introduc operatorii modali și categoriile performative. Ulterior, van Dijk adaugă gramaticii o componentă pragmatică, în care se ocupă de actele de limbaj și de aspectele psihologice și sociale ale performanței (v. *Text and Context. Explorations in the semantics and pragmatics of discourse*, London and New York, 1977).

O dată cu lărgirea cadrului logico-filozofic din care a fost privit textul, gramatica textului a devenit teoria textului (v. J. S. Petöfi : *Semantics — Pragmatics — Text Theory, Working Papers of the Centro Internazionale di Semiotica e Linguistica*, Università di Urbino, Italia, 36, 1974 ; *Towards an empirically motivated grammatical theorie of verbal texts*, în J. S. Petöfi, H. Rieser (eds.), *Studies in Text Grammar*, Dordrecht, 1973 ; *New Trends in Typology of Texts and Text Grammars*, General report delivered at the First Congress of the International Association of Semiotic Studies, Milan, 1974 ; *Description grammaticale, interprétation, intersubjectivité (Esquisse d'une théorie partielle du texte)*, în ,,Versus'' (1975), nr. 10, 33—56 ; *Vers une théorie partielle du texte*, în ,,Papiere zur Textlinguistik'', Hamburg, vol. 9, 1975 ; J. S. Petöfi, H. Kayser, *Les actes de langage et l'interprétation sémantique*, în *Travaux du Centre de Recherches Linguistiques et Sémiologiques de Lyon ; Linguistique et Sémiologie*, (1978), nr. 5, 139—175 și altele).

Teoria textului este elaborată din perspectiva relației Structura Textului / Structura Lumii. Structura Textului este studiată de o gramatică a textului (componenta co-textuală), concepută ca un automat capabil să efectueze, pe baza unor algoritmi, următoarele operații : generarea, analiza, sinteza (adică rezumarea) și compararea textelor. Componenta co-textuală este formată dintr-un Lexicon care cuprinde unitățile lexicale, definite printr-o funcție predicativă, reguli de convertibilitate și un sector al relațiilor de tezaurizare (aranjamente ale reprezentărilor semantice). Lexiconul cuprinde, de asemenea, regulile de formare a structurii textului (Baza Textului) și regulile de transformare a Bazei Textului într-o manifestare lineară. Baza Textului cuprinde un număr de nuclee informaționale, care reprezintă relații de referință, o rețea de relații comunicative și o rețea de relații tematice. Structura Lumii sau componenta con-textuală a Teoriei Textului, care pînă în prezent a fost doar configurată, dar nu descrisă și analizată, este concepută tot sub forma unui Lexicon și a unor reguli. Spre deosebire de definițiile de lexicon din componenta co-textuală, care din punct de vedere semantic privesc intensiunile, definițiile componentei con-textuale privesc extensiunile (clasele de obiecte), iar regulile sînt reguli de adevăr. Componenta Structura Lumii ar trebui să stocheze, sub această formă, întreaga cunoaștere empirică a Lumii la un moment dat și în diferite momente ale dezvoltării, apoi întreaga cunoaștere științifică pe domenii de activitate și pe subdomenii. Deci Structura Lumii este concepută ca o imensă enciclopedie, structurată în felul arătat mai sus. A interpreta un text înseamnă a confrunta Baza Textului cu informația stocată în componenta con-textuală. Operația de interpretare nu se mai bazează pe un algoritm, ci pe o strategie pe care interpretul o consideră adecvată. În acest caz, colaborarea om — mașină este indispensabilă. (V. din nou *op. cit.* mai sus, 1984, de unde rezultă unele modificări în terminologie).

[8] Spre deosebire de primul model de text prezentat în nota 8, în care textul apare ca o propoziție (frază) de dimensiuni mai mari, căreia i se aplică categoriile semanticii generative plus funcții textuale (respectiv, la nivelul structurii de suprafață și a celei de adîncime), aici se consideră că structura de suprafață + structura de adîncime a propozițiilor (frazelor) în succesiunea lor lineară, cărora li se asociază funcții textuale, constituie doar structura de suprafață a textului, generată de o structură de adîncime, care are o natură diferită de cea a propoziției (frazei) și care trebuie descrisă prin alte categorii. De aceea, modelul Petöfi, care nu dezvoltă analogia propoziție/ text în sensul extrapolării categoriilor semanticii generative de la propoziție la text, ni se pare mai convenabil din punctul nostru de vedere.

Structura de suprafață a textului este structura de suprafață a propozițiilor (frazelor) în succesiunea lor secvențială plus structura lor de adîncime corespunzătoare. O unitate a structurii de suprafață a textului va fi un cuplu : structură de suprafață plus structură de adîncime (la nivelul propoziției sau frazei), adică o reprezentare semantică cuplată cu o reprezentare fonografolexicală și sintactică. Deci unitatea minimală a textului nu este cu necesitate propoziția, ci poate fi și una subpropozițională.

De asemenea, considerăm că, la nivelul structurii de suprafață a textului, regulilor de transformare de la structura de adîncime a propozițiilor (frazelor) spre cea de suprafață li se pot asocia reguli retorice. Structura de suprafață a oricărui text (nu numai a celui poetic) poate fi organizată retoric. Este adevărat că în textul poetic există o preferință specială pentru o structură de suprafață astfel organizată, aspect asupra căruia vom reveni, dar nu se poate considera că aceasta este o trăsătură care aparține exclusiv textului poetic.

Structura de adîncime a textului este o rețea de relații formale pe care am numit-o matricea textului [9]. Termenul de matrice este folosit cu sensul de structură formativă, dar ea poate fi exprimată și printr-o matrice în sens matematic. Aceste relații formale se stabilesc între complexe semantice determinate de intenția comunicativă, tipul de comunicare ales, modalitatea comunicării, rolurile socioculturale, timpul și locul comunicării etc. Sînt determinări din afara textului, dar, odată actualizate, ele pot fi transformate, printr-o serie de reguli, într-o manifestare textuală. Aceste complexe semantice pot fi configurate ca domenii logice sau ca mulțimi în sens matematic.

Dacă operația care ne interesează este inversă, adică detectarea matricii textului pornind de la manifestarea lui lineară de suprafață, atunci aceste complexe semantice se circumscriu printr-un rearanjament al unităților din manifestarea de suprafață a textului pe baza unor anumiți indici cu rol de semnalizare : conectori textuali, pronominalizare, deictice, repetiții și chiar indici grafici – paragrafe, alineate, subtitluri etc.

În cazul textului poetic, organizarea în forme la nivelul structurii de suprafață (deci la nivel fonografic și sintactic), care, pentru acest tip de text, face parte chiar din intenția comunicativă, se matricealizează, adică este generată de o structură de adîncime a textului. Organizarea retorică la nivelul structurii de suprafață a textului, care, fără corelat în structura de adîncime, poate să apară la orice tip de text, în textul poetic corespunde unei matrici textuale, adică unei structuri de adîncime, care vizează direct organizarea în forme la nivelul structurii de suprafață.

Cele de mai sus sînt sintetizate în schema din fig. 2.

Modelul de mai jos, în corelație cu L, poate constitui o bază de clasificare a textelor.

3. Întrucît atît relația $T - L_e$ cît și relația $T - L_r$ au corelat în $T - L$ (L_e și L_r fiind submulțimi ale lui L), în cele ce urmează vom lua în considerare numai relația $T - L$. În schimb, diferitele situații de

[9] V. Ecaterina Mihăilă, *Un modèle matriciel du texte poétique*, în RRL XXIX (1984), nr. 2, 99–111.

intertextualitate le vom ordona în funcţie de diferitele nivele ale lui T (conform modelului de mai jos) la care se produce intertextualitatea [10].

3.1. Astfel, se poate constata că o submulţime din L are în comun elemente ale structurii de suprafaţă din T. Este situaţia în care un grup

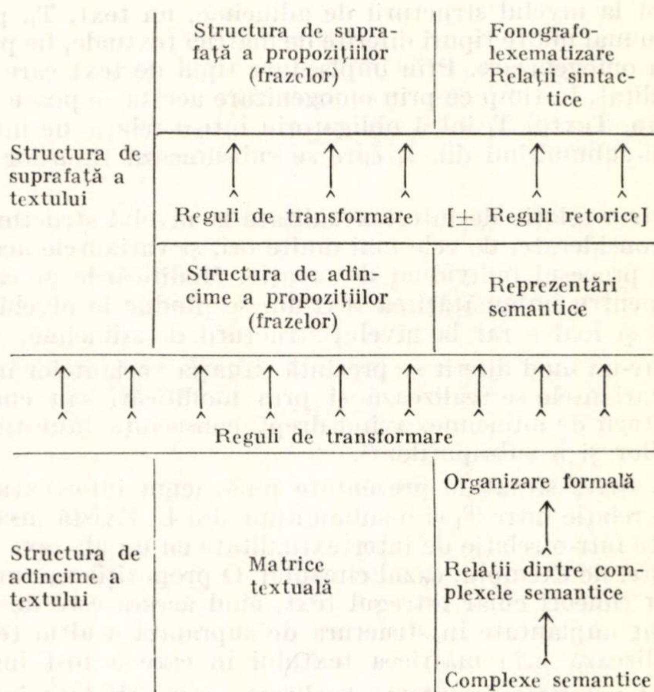

Fig. 2

de texte ale unui singur autor (intratextualitate) sau un grup de texte de autori diferiţi, dar, de obicei, din aceeaşi perioadă, se caracterizează printr-o preferinţă faţă de anumite reprezentări semantice, forme sintactice sau figuri retorice, fiind, însă, generate, în fiecare caz în parte, de matrici textuale diferite.

3.2. Simetric cu situaţia **3.1.**, există cazul în care o submulţime din L are în comun elemente ale structurii de adîncime din T. Deci o serie întreagă de texte au aceeaşi matrice textuală, în ansamblu sau în una dintre componentele ei, ceea ce înseamnă că ele aparţin aceleiaşi clase (subclase) de texte, dar, structura de suprafaţă a fiecăruia în parte este organizată diferit.

[10] V., mai întîi, clasificarea diferitelor tipuri de intertextualitate pe care o face G. Genette în *Palimpsestes. La Littérature au second degré*, Paris, 1982, 7—19 : *transtextualitate* (perspectiva producerii şi receptării textului), *paratextualitate* (relaţia dintre text şi titlu, subtitlu, prefaţă, postfaţă, avertisment), *metatextualitate* (relaţia dintre text şi comentariul său, inclusiv cel critic), *arhitextualitate* (relaţia text-gen, tip), *hipertextualitate* (relaţia ce uneşte un text B, *hipertext*, cu un text A, *hipotext*, pe care se grefează într-o manieră diferită faţă de comentariu. Între acestea există o operaţie de transformare care presupune un model de competenţă generică). Acest ultim tip este analizat pe larg de către autor în cartea citată.

Intertextualitatea la care se referă **3.1.** se manifestă în cadrul a ceea ce teoria și istoria literară au denumit școală, curent literar, generație de scriitori, epocă literară etc., în timp ce **3.2.** se referă la intertextualitatea care se manifestă în cadrul aceluiași gen, subgen sau specie literară, indiferent de epoca în care textele au fost create.

3.3. Tot la nivelul structurii de adîncime, un text, T_i, poate combina două sau mai multe tipuri diferite de matrici textuale, fie prin implantare, fie prin omogenizare. Prin implantare tipul de text care înglobează nu este periclitat, în timp ce prin omogenizare acesta se poate transforma într-un alt tip. Textul T_i intră obligatoriu într-o relație de intertextualitate cu acele submulțimi din L care se subsumează tipurilor ce au fost combinate.

3.4. Într-o relație de intertextualitate la nivelul structurii de adîncime pot fi considerate, de cele mai multe ori, și variantele aceluiași text care apar în procesul individual de creație. Modificările pe care autorul le operează pentru îmbunătățirea textului se produc la nivelul structurii de suprafață și foarte rar la nivelul structurii de adîncime.

3.5. Într-un mod diferit se prezintă situația variantelor în literatura orală. Aici variantele se realizează și prin modificări sau combinări la nivelul structurii de adîncime, avînd drept consecință mutații în taxonomia tipurilor și a subtipurilor [11].

3.6. În toate situațiile prezentate pînă acum intertextualitatea se manifestă ca relație între T_i și o submulțime din L. Există însă și situații în care T_i este într-o relație de intertextualitate cu un alt text individual, T_j, din L. Este, de exemplu, cazul citatului. O propoziție sau un fragment dintr-un text (uneori chiar întregul text, cînd acesta este de dimensiuni mai mici) sînt implantate în structura de suprafață a altui text. Citatul se funcționalizează prin matricea textului în care a fost înglobat [12].

3.7. Tot o relație de intertextualitate cu un alt text individual se stabilește și în cazul aluziei. Ca mecanism, aceasta se realizează în structura de suprafață a lui T_i, dar trimite la textul T_j ca întreg (structură de suprafață + structură de adîncime).

3.8. Se consideră că și un text, T_i, de comentariu al altui text, T_j, se află într-o relație de intertextualitate cu acesta din urmă. Caracterul de metatext [13] al lui T_i față de T_j este, însă, dominant. De aceea, oricît ar părea de curios, T_i are foarte puține asemănări cu T_j. În primul rînd, T_i și T_j aparțin unor tipuri de text diferite. Chiar dacă în T_i sînt reproduse elemente ale matricii textului T_j, domeniile semantice care formează nucleul matricii T_i sînt fundamental diferite față de cele ale lui T_j, deoarece sînt generate de „perspectiva" din care se face comentariul, indiferent dacă aceasta este strict subiectivă sau una subordonată unei metodologii. Cît privește structura de suprafață a lui T_i, aceasta poate „împrumuta" elemente din T_j sau o structurare la nivelul de suprafață conform tipului de text căruia îi aparține T_j (este, de exemplu, cazul „criticii ca artă"),

[11] V. art. Nicoletei Coatu din acest număr.

[12] V., de exemplu, Smaranda Vultur, *A Type of Intertextuality: the Quotation in the Critical Discourse*, în RRL XXVIII (1983), nr. 5, 397–403.

[13] V. Carmen Vlad, *op. cit.*, cap. V — *Elemente de metalimbaj în textul critic literar*, 159–178.

sau poate folosi o organizare conform altui tip de text (de exemplu, ştiinţific).

3.9. În continuare, ne vom opri asupra unei situaţii pe care o considerăm cea mai pertinentă pentru conceptul de intertextualitate. Este situaţia în care un anumit tip de text sau un text individual este recognoscibil global în structura de suprafaţă a altui text. Cu alte cuvinte, unui tip de text individual preexistent i se conferă altă structură de adîncime, care antrenează o serie de transformări şi în structura de suprafaţă. Deci structura de suprafaţă + structura de adîncime a unui text (tip sau individ) capătă o nouă structură de adîncime, care restructurează structura de suprafaţă astfel constituită, dar în aşa fel încît tipul sau individul de text preexistent să fie recognoscibil ca întreg („recognoscibil" nu este înţeles aici ca o operaţie subiectivă, ci ca una care să poată fi efectuată şi de către computer).

Una dintre condiţiile intertextualităţii într-o astfel de interpretare este globalitatea. Tipul de text sau textul individual preexistent trebuie să fie recognoscibil ca un tot, adică să existe suficienţi indici pentru a fi recunoscute toate nivelele modelului prezentat. Textul preexistent este integrat în structura de suprafaţă a unui nou text, dar îşi păstrează principalele articulaţii. Cel mai adesea, atunci cînd textul preexistent este individual, el trebuie să aibă o oarecare celebritate.

Schimbarea fundamentală pe care o antrenează intertextualitatea astfel înţeleasă este relaţia noului text cu Lumea, care poate fi chiar dihotomică faţă de cea a textului preexistent : se poate trece de la *sacru* la *profan*, de la *tragic* la *comic*, de la *mimetic* la *ficţional*, de la *serios* la *ironic* sau invers [14]. De multe ori, această trecere antrenează şi o mutaţie tipologică. Privitor tot la schimbarea relaţiei noului text cu Lumea, intertextualitatea, dar numai în această situaţie, poate deveni un mecanism de simbolizare sau de resimbolizare, deoarece unui semn-text deja existent i se conferă alte sensuri, mult mai generale, decît cele cu care a fost investit iniţial.

Mixajul structural al celor două texte este de aşa natură, încît textul nou poate fi citit şi conform structurii de adîncime a textului preexistent. În acest caz se pierd, însă, tocmai noile sensuri, produse de schimbarea raportului cu Lumea.

Principalele probleme pe care le-ar ridica o astfel de înţelegere a intertextualităţii ar fi următoarele :

— cum se integrează textul preexistent în structura de suprafaţă a noului text ;

— raportarea matricii textului preexistent la cea a noului text ;

— schimbarea relaţiilor dintre Text şi Lume ;

— descrierea celor două situaţii diferite : cînd textul preexistent este un alt tip de text sau cînd este un alt text individual.

În încheiere, vrem să subliniem ideea că relaţia de intertextualitate este corelativă celei de originalitate. Întotdeauna există un număr suficient de mare de proprietăţi, datorită cărora un T_i nu seamănă cu nici o submulţime (un individ) din L. Cu alte cuvinte, întotdeauna apare inovaţia ce îi conferă lui T_i caracter de entitate în L.

[14] V. şi M. Riffaterre, *art. cit.*, p. 139, unde vorbeşte de *conversiune*.

Text and Intertextuality

(Abstract)

After describing intertextuality as the relation (established within the communication process achieved through texts) between a text (T) and the subset of texts belonging to the textual competence of the emitter (W_e) and of the receiver (W_r), the article dwells upon the relation between the text and the whole set of existing texts (i.e. L — a "world" in the logic sense of the term), a relation which simultaneously includes the $T-W_e$ and TW_r ones.

The TW_r relation is then detailed by further specifying T. To this end a textual model is outlined, which differs from those already known from text grammar and text theory by the way textual surface structure and textual deep structure are viewed. The author considers that the surface structure and the deep structure of the sequence of sentences are building up together only the surface structure of the text; the latter is generated by a different deep structure from the deep structure of the sentence and therefore it ought to be described by means of different categories.

A hierarchy of the various types of intertextuality is then established by taking into consideration the textual level (according to the model described before) at which the $T-W$ relation occurs and the feature "individual text" or "class of texts" in W.

The most relevant for intertextuality is considered the case in which a text (individual or class) is awarded a novel deep structure, a circumstance which consequently modifies its surface structure too and which reverses the new text's relation to the World.

In such a case, intertextuality can become a symbolization or a resymbolization mechanism, as an already existing text-sign is confered, through transforming it in a novel text, much more general significances than its initial ones.

Mai 1984

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

MARIANA NEȚ

TENSIUNEA TEXTULUI ȘI INTERTEXTUALITATEA

Considerînd relația de intertextualitate dialectica dintre text și intertext mijlocită de interpretant, articolul își propune să demonstreze, pe baza analizei unui text artistic concret, că mărcile acestei relații (cîteva dintre funcțiile căreia sînt analizate) apar în momentul imediat următor celui în care tensiunea textului tinde spre punctul maxim; sînt de asemenea trecute în revistă o parte dintre consecințele care decurg de aici.

Prin considerațiile care urmează vom încerca să dăm un răspuns posibil întrebării pe care o punea acad. I. Coteanu la o ședință recentă a Cercului de poetică, întrebare care își propunea să afle „dacă orice stare de tensiune dintr-un text trimite cu necesitate la alt text".

Pe parcursul articolului, termenul *text* va desemna generic *textele literar-artistice*, din categoria cărora vom alege de altfel și un exemplu concret pentru a ilustra teoria pe care o propunem aici. Ne referim la spectacolul *Furtunii* lui William Shakespeare pus în scenă de Liviu Ciulei la teatrul Lucia Sturdza Bulandra din București; premiera a avut loc în ianuarie 1979. Considerăm că modelul pe care îl vom înfățișa funcționează similar și atunci cînd se aplică subtipului *textelor poetice*, la care nu vom face însă referiri explicite mai jos.

Din perspectiva adoptată în aceste pagini, intertextualitatea este relația care se stabilește între două texte în procesul receptării. Chiar și atunci cînd este marcată explicit, intenționalitatea autorului se află în afara sferei noastre de interes; vom avea în vedere emițătorul textului numai ca pe o categorie abstractă, proiectată de receptor în procesul de decodare.

Relația de intertextualitate se stabilește, după părerea noastră, ca urmare a unei semioze de tip peircean, ale cărei trepte au fost descrise de Michael Riffaterre în articolul *Sémiotique intertextuelle : l'interprétant* [1]. Vom prezenta pe scurt acest proces de semioză în prima parte a rîndurilor de față, precizînd, pe alocuri, punctele în care teoria pe care o propunem se deosebește de cea a lui M. Riffaterre. Desigur, ceea ce ne interesează este nu o polemică cu cercetătorul citat, ci productivitatea modelului pe care îl avansează acesta ca punct de plecare în construirea unei teorii noi.

Potrivit modelului riffaterrian, „orice text are ca referent alte texte", iar procesul de lectură constă dintr-o „dialectică memorială intre textul care este descifrat în acel moment și aceste alte texte, pe care cititorul și le amintește" [2].

[1] Articolul a apărut în „Revue d'Esthétique" (1979), nr. 1–2, p. 128–150. Volumul poartă titlul generic *Rhétoriques, sémiotiques*.
[2] *Art. cit.*, p. 128.

De aici ne pare că decurge teza principală pe care vom încerca să o demonstrăm în cele ce urmează : necesitatea ca mărcile intertextualității să apară în momentul în care statutul de *text* al unei opere de artă, caracterul său sistematic, este „amenințat".

Semnului din triada lui Peirce îi corespunde, în modelul descris de Riffaterre, *textul* cu care ia contact receptorul (în cazul concret la care ne vom referi mai jos, spectacolul dramatic), iar *obiectului* implicat în semioza peirceană îi corespunde *intertextul*, deci acel alt text (sau acea serie de texte) cu care textul-semn intră automat în relație în procesul decodării sale.

„Textul și intertextul", continuă același autor, „sînt variabile ale aceleiași structuri" [3]. Această observație, pe deplin valabilă, conduce la necesitatea de a căuta „diferența specifică" dintre text și intertext. Ea constă, credem, în existența, pe lîngă structura comună, și a unor structuri diferite în fiecare dintre cele două sisteme de semne ; această altă structură (serie de structuri), care deosebește textul decodat de intertextul său, trebuie să fie însă compatibilă cu structura pe care receptorul o descoperă ca fiind comună sau asemănătoare în cele două texte. Atît în text, cît și în intertext structurile comune și cele diferite se află pe același plan ; sînt cele minimum două structuri de adîncime pe care se bazează orice text artistic și care permit interpretării sale să varieze, în funcție de mărcile intra- și intertextuale actualizate, de la receptor la receptor, de la epocă la epocă etc.

Interpretantul va fi — conform aceleiași teorii riffaterriene — un al treilea „text", pe care emițătorul abstract l-a folosit ca echivalent parțial al sistemului de semne pe care îl construiește (deci al textului pe care receptorul îl decodează în acel moment, *n.n.)*, cu scopul de a rescrie intertextul.

În acest proces de semioză, interpretantul — pentru explicitarea căruia, cu scopul de a evita orice ambiguitate, am înlocuit termenul „text", folosit de M. Riffaterre, cu sintagma, mai neutră, „sistem de relații" — este deci, în opinia noastră, de factură culturală.

„Această echivalare parțială a textului cu intertextul prin intermediul interpretantului va îmbrăca în mod necesar", spune mai departe autorul citat, „forma unor împrumuturi lexicale și gramaticale, deci a unor citate (înțelese ca o combinare a acestor două tipuri de împrumuturi, *n.a.)*, sau a unor aluzii [. . .]" [4].

În acest moment al descrierii modelului pe care îl propunem aici, credem că se impun o serie de precizări.

Din perspectiva pe care am adoptat-o și pe care vom încerca să o susținem în aceste pagini, înțelegem *citatul* nu numai în sensul restrîns al unor împrumuturi *lexicale* cuplate cu împrumuturi gramaticale — deci nu numai ca pe o inserare concretă a unui text sau segment de text într-un alt text —, ci și în sensul mai larg al unor împrumuturi, să le spunem, *semantice* și gramaticale de la un text la altul. Nu ne interesează pentru moment dacă rezultatul acestui procedeu de evocare într-un text

[3] *Art. cit.*, p. 132.
[4] *Art. cit.*, p. 134.

a structurii şi a modului general de manifestare proprii altui text se mai numeşte „citat" sau are un alt nume.

Ceea ce trebuie subliniat este că citatul — în oricare dintre aceste două accepţii — reprezintă, după părerea noastră, o marcă a intertextualităţii dacă şi numai dacă îndeplineşte una din următoarele două condiţii:

1) constituie o *mise-en-abyme* a textului în care este inserat şi, în această calitate, subordonează celelalte mărci ale intertextualităţii (în cazul în care acestea există), sau

2) este integrat unei serii de citate, aluzii, „reconstituiri" de un tip oarecare ale altor texte în textul care este receptat.

Indiferent de tipul căruia îi aparţin şi indiferent dacă trimit la un singur text (la o singură clasă de texte) sau la mai multe, considerăm că mărcile intertextualităţii trebuie să aibă caracter de sistem.

Cea de a doua condiţie este valabilă şi pentru *aluzie*. Aluzia reprezintă deci o marcă a intertextualităţii dacă şi numai dacă se integrează unui sistem de trimiteri la alte texte marcate într-un text.

Din punctul nostru de vedere, intertextualitatea este aşadar o relaţie marcată printr-un subsistem al textului la descifrarea căruia contribuie.

Pînă cînd le găseşte „contextul adecvat", deci pînă cînd găseşte termenii procesului de semioză, mărcile acestui subsistem îi par receptorului — pentru a recurge din nou la o expresie a lui Michael Riffaterre — „anomalii", „forme aberante"[5] în raport cu intertextul.

Ele îi par aberante, am adăuga noi, şi în raport cu textul căruia îi sînt integrate (deci cu textul-semn), adică în raport cu celelalte subsisteme ale acestuia; aşa cum vom încerca să demonstrăm în partea finală a articolului, mărcile intertextualităţii au aşadar o funcţie fatică şi o funcţie metatextuală.

Sistemul de mărci pe baza căruia se construieşte relaţia de intertextualitate este plasat — aceasta constituie a doua teză principală pe care o susţinem aici — între o formă şi o substanţă (aparţinînd fie expresiei, fie conţinutului), aflate la nivelul de adîncime al textului care este receptat[6] (şi care corespunde, cum ne amintim, *semnului* din triada peirceană). Din această perspectivă, stabilirea modalităţilor particulare de cuplare a planului expresiei cu planul conţinutului şi a nivelului — intermediar — la care îşi are originea, de fiecare dată, interpretantul intertextual ar putea duce, credem, la o clasificare a tipurilor de intertextualitate; acest demers ar face însă obiectul unui studiu separat.

Desigur, în structura de suprafaţă a discursului artistic concret, mărcile intertextualităţii se pot intersecta, în spaţiul aceluiaşi element (cuvînt, sintagmă, secvenţă ce manifestă un cod oarecare) cu mărci ale altor subsisteme.

[5] *Art. cit.*, p. 134.

[6] Pentru definirea formei şi substanţei din planul expresiei şi din planul conţinutului în text şi în spectacol, v., de ex., Mariana Neţ, *Pour une analyse sémiotique du personnage: Étude du spectacle « Une lettre perdue » mis en scène par Liviu Ciulei*, în RRL — CLTA XXI 1984, 1, p. 59—67.

În desfășurarea lineară a textului artistic, acest subsistem particular „evoluează" conform modelului [7] pe care îl urmează manifestarea de suprafață a oricărui alt subsistem din care se constituie acesta, și anume: 1) receptorul îl reconstituie *à rebours*, deci după ce a luat contact cu minimum două dintre mărcile sale, 2) după inserarea unui număr oarecare de mărci tinde să devină redundant și 3) poate duce, dacă mărcile sale nu se intersectează cu mărcile altor subsisteme, la „dezintegrarea" textului, poate face ca discursul respectiv să-și piardă statutul de text.

Încheiem seria de observații preliminare încercînd să dăm un răspuns parțial unei întrebări pe care teoriile despre intertextualitate și le pun cu insistență, și anume *care este semnalul care atrage atenția asupra relației de intertextualitate* [8]. După părerea noastră, un prim semnal al intertextualității din spațiul artei (și poate nu numai din spațiul artei) este *emblema*. Folosim termenul *emblemă* cu sensul tradițional de „imagine care poartă în mod convențional un anumit înțeles" (cf. DEX). Nu putem dezvolta aici o teorie a mecanismului conform căruia emblema readuce în memoria receptorului unui text artistic alte texte din orizontul său cultural; sperăm numai că observația noastră va fi validată de rezultatele analizei ce urmează.

Emblema este o modalitate principală de expresie la nivelul tuturor codurilor din spectacolul *Furtuna*. O trecere în revistă a celor mai importante embleme ne pare de aceea necesară pentru a pregăti analiza propriu-zisă a spectacolului.

O mare parte a scenei este, de exemplu, înconjurată din trei părți de „apă". Așezate direct în apă sau pe marginile scenei se află un ceasornic, copii după statui antice mutilate, o mașină de scris, jucării, instrumente muzicale de suflat, o reproducere mult mărită a *Giocondei* etc. Pe scenă se află un clavecin multifuncțional, o barcă cu vîsle, mai multe grămezi de obiecte de artă, un telescop, macheta unei corăbii ș.a.m.d. Evident, numai o parte din aceste elemente de decor sînt propriu-zis embleme; restul funcționează ca embleme, sub presiunea contextului, în spațiul acestui spectacol.

Un statut echivalent au, din acest punct de vedere, și *tablourile*, posturi „emblematice" în care înțepenesc pentru o clipă personajele pentru a sublinia o anumită atitudine. Astfel, de pildă, „vrăjit" de incantația lui Ariel, Ferdinand va reproduce, la un moment dat, în cursul mișcărilor sale de balet (I, 2), postura *Gînditorului* lui Rodin, după cum Caliban își va rosti monologul (IV, 2) șezînd pe masa care îi ține loc de soclu în poziția tradițională a lui Buddha. Tot Caliban, stînd în picioare pe masă, va forma, împreună cu Stephano și Trinculo, care, culcați pe podea, se sprijină într-un cot de o parte și de alta a mesei, un grup statuar de a cărui semnificație — ambiguizată poetic — nu ne ocupăm aici.

Exemplul cel mai interesant din această serie îl reprezintă însă secvența pe care am numi-o „a celor trei vinovați". Ne referim la episodul (III, 3) în care Alonso, Antonio și Sebastian, înfășurați în mantii lungi

[7] Cf. Mariana Neț, *Funcții ale izotopiei în textele poetice*, în SCL XXXIV (1983), 2, p. 139–141.

[8] Chestiunea a făcut obiectul unei îndelungi dezbateri în timpul simpozionului ale cărui *Acte* sînt publicate în acest număr.

din care li se văd atîrnînd spadele, ocupă centrul scenei, cu spatele spre cea mai mare parte a publicului şi cu faţa spre Ariel; silueta ,,enormă" a acestuia, cocoţat pe catalige, acoperit cu un cearceaf alb care nu îi lasă vizibil decît capul şi încadrat de o pereche de aripi, se proiectează pe fundalul scenei. ,,Roba" lui Ariel se agită în anumite momente ale monologului (pe care îl rosteşte cu o voce solemnă, egală), iar cele trei personaje cărora li se adresează încearcă pe alocuri, printr-o zbatere fără succes, să iasă de sub puterea ,,vrăjii" care, după cum indică textul lui Shakespeare, îi ,,înţepeneşte" în loc. Din punctul de vedere care ne interesează aici, importanţa acestui tablou (care trimite clar la universul reprezentat de tragediile antice) constă în faptul că este urmat imediat de *demontarea mecanismului* pe baza căruia a fost alcătuit. Demontarea se face predominant cu mijloace paralingvistice (deci aparţinînd spectacolului propriu-zis); ne pare de asemenea semnificativ că şi această secvenţă, care serveşte la demontarea şi explicitarea mecanismului celei care a precedat-o, va introduce, la rîndul său, o marcă a intertextualităţii: e vorba de procedeul omologat în istoria culturii sub numele de *teatru în teatru*. După ce Alonso, Antonio şi Sebastian părăsesc scena, jumătate din aceasta este ascunsă vederii publicului de o cortină. Prospero, care asistase din sală la episodul precedent, urcă pe scenă şi îl felicită pe Ariel. Apoi, un colţ al cortinei se dă la o parte şi apar, pentru a primi aplauzele ,,regizorului", ,,spiritele secundare" — actriţele care, mascate sub imensa robă a lui Ariel, făcuseră faldurile acesteia să se mişte.

Mărcile intertextualităţii la care ne-am referit pînă acum au fost mărci ,,neutre", clare, transparente. Ele ne-au servit numai ca introducere la teoria pe care o propunem.

Pentru a continua discuţia, facem din nou apel la o idee a acad. I. Coteanu. În articolul *Reconstruirea poetică a cuvîntului* [9], autorul citat demonstrează că, prin repetarea, identică sau nu, a unor secvenţe în spaţiul textului poetic, se produce o disociere a planurilor acestuia; pentru a păstra terminologia pe care am folosit-o pînă acum, am spune că are loc o disociere a formei de substanţă. Se ajunge astfel la ,,suspendarea [...] accepţiilor obişnuite" ale secvenţei respective, ceea ce ,,duce inevitabil la pierderea transparenţei semantice a corpului fonetic. El devine o piedică în calea reprezentării obiectului denumit. În intervalul de timp cît ţine încercarea receptorului de a învinge piedica şi a o elimina, contextul poetic acţionează introducînd o conotaţie nouă [...] [10].

Datorită acestei disocieri se creează deci un spaţiu vid între planurile textului, spaţiu în care este introdus ceea ce, într-o pagină din *La production du texte*, referindu-se la parodie, M. Riffaterre [11] numea ,,palierul străin".

Credem că existenţa unui asemenea palier aşa-zis ,,străin" este proprie oricărui tip de text artistic, nu numai parodiei; el reprezintă o condiţie esenţială a receptării acestuia pentru că este cel care asigură legătura cu alte texte, permiţînd astfel integrarea textului în universul cultural al receptorului.

[9] Articolul a apărut în SCL XXXV (1984), 4, p. 283—287.
[10] *Art. cit.*, p. 281.
[11] *Op. cit.*, Paris, Seuil, 1979.

Acest palier străin este tocmai subsistemul care marchează intertextualitatea, subsistem de obicei *mascat* în text; în raport cu textul, el are o existență pe care, într-o ședință a Cercului de poetică, Ecaterina Mihăilă o caracteriza drept ,,parazitară''. O astfel de concepție asupra subsistemului pe care îl formează mărcile intertextualității se află, credem, și la baza afirmației lui M. Riffaterre că ,,semnificația interpretantului, ca text luat izolat, poate rămîne non-pertinentă pentru funcția sa interpretativă'', pentru că interpretantul nu face decît să sugereze ,,sub formă de exemplu, un model de transformare'' a intertextului în text, iar ,,conținutul textului și cel al intertextului îi pot rămîne străine''[12].

Plasarea interpretantului între formele și substanțele textului explică, după părerea noastră, tocmai faptul că mărcile intertextualității apar cu pregnanță în momentele ,,de criză'' ale textului. Așa cum anunțam la începutul paginilor de față, aceasta este teza pe care o susținem în acest articol.

Atunci cînd un text devine suprasaturat prin supralicitarea unuia dintre palierele sale, astfel încît acesta tinde să se disocieze de celelalte — nu ne interesează deocamdată din ce cauză s-a produs supralicitarea —, el își menține totuși coeziunea internă și deci statutul de text, apelînd la alte texte. Considerăm că acest ,,artificiu'' este prevăzut în mecanismul generativ al textului și marcat în sistem.

Pentru ca procedeul să nu ducă la dezintegrarea totală a textului (deci pentru ca receptorul să nu părăsească textul-semn în favoarea intertextului-obiect pe care ,,și-l amintește'' datorită interpretantului marcat în text), ne pare evidentă necesitatea, la care ne refeream mai sus, ca textul și intertextul să aibă la bază minimum o structură comună. Astfel, paradoxal, acțiunea mecanismului care ar fi putut să ,,pericliteze'' statutul de text al unei opere de artă (adică să ,,pericliteze'' sistemul pe care receptorul îl (re)construiește în procesul decodării operei de artă) este tocmai cea care îl ,,salvează''.

Vom încerca să ilustrăm considerațiile de pînă acum cu cîteva secvențe din spectacolul *Furtuna*.

Primul dintre exemplele la care ne-am oprit este ,,scena muzicală'' Stephano-Trinculo. La prima lor întîlnire pe insulă (II, 2), cele două personaje marchează momentul recunoașterii reciproce cîntînd în duet *O, sole mio*. Ni se pare important pentru teza pe care o susținem că magnetofonul acompaniază instrumental duetul vocal, reluînd melodia fiecărui vers al canzonettei la un interval infim *după* ce personajele au început să cînte. Nesincronizarea duetului vocal cu acompaniamentul orchestrei indică apariția ,,breșei'' de care vorbeam între palierele textului.

Cel de al doilea exemplu din această paradigmă este secvența în care, la prima întîlnire cu Ferdinand (I, 2), Miranda mimează interpretarea la pian a menuetului lui Boccherini, care se aude la difuzor. Într-un moment oarecare al ,,interpretării'', Miranda ridică însă mîinile de pe clape (făcînd cîteva gesturi în dezacord cu acțiunea pe care o mimează) și totuși muzica continuă să se audă. Importanța secvenței este, după părerea noastră, dublă:

[12] *Art. cit.*, p. 141–142.

Acest palier străin este tocmai subsistemul care marchează intertextualitatea, subsistem de obicei *mascat* în text; în raport cu textul, el are o existență pe care, într-o ședință a Cercului de poetică, Ecaterina Mihăilă o caracteriza drept „parazitară". O astfel de concepție asupra subsistemului pe care îl formează mărcile intertextualității se află, credem, și la baza afirmației lui M. Riffaterre că „semnificația interpretantului, ca text luat izolat, poate rămîne non-pertinentă pentru funcția sa interpretativă", pentru că interpretantul nu face decît să sugereze „sub formă de exemplu, un model de transformare" a intertextului în text, iar „conținutul textului și cel al intertextului îi pot rămîne străine"[12].

Plasarea interpretantului între formele și substanțele textului explică, după părerea noastră, tocmai faptul că mărcile intertextualității apar cu pregnanță în momentele „de criză" ale textului. Așa cum anunțam la începutul paginilor de față, aceasta este teza pe care o susținem în acest articol.

Atunci cînd un text devine suprasaturat prin supralicitarea unuia dintre palierele sale, astfel încît acesta tinde să se disocieze de celelalte — nu ne interesează deocamdată din ce cauză s-a produs supralicitarea —, el își menține totuși coeziunea internă și deci statutul de text, apelînd la alte texte. Considerăm că acest „artificiu" este prevăzut în mecanismul generativ al textului și marcat în sistem.

Pentru ca procedeul să nu ducă la dezintegrarea totală a textului (deci pentru ca receptorul să nu părăsească textul-semn în favoarea intertextului-obiect pe care „și-l amintește" datorită interpretantului marcat în text), ne pare evidentă necesitatea, la care ne refeream mai sus, ca textul și intertextul să aibă la bază minimum o structură comună. Astfel, paradoxal, acțiunea mecanismului care ar fi putut să „periclitеze" statutul de text al unei opere de artă (adică să „periclitеze" sistemul pe care receptorul îl (re)construiește în procesul decodării operei de artă) este tocmai cea care îl „salvează".

Vom încerca să ilustrăm considerațiile de pînă acum cu cîteva secvențe din spectacolul *Furtuna*.

Primul dintre exemplele la care ne-am oprit este „scena muzicală" Stephano-Trinculo. La prima lor întîlnire pe insulă (II, 2), cele două personaje marchează momentul recunoașterii reciproce cîntînd în duet *O, sole mio*. Ni se pare important pentru teza pe care o susținem că magnetofonul acompaniază instrumental duetul vocal, reluînd melodia fiecărui vers al canzonettei la un interval infim *după* ce personajele au început să cînte. Nesincronizarea duetului vocal cu acompaniamentul orchestrei indică apariția „breșei" de care vorbeam între palierele textului.

Cel de al doilea exemplu din această paradigmă este secvența în care, la prima întîlnire cu Ferdinand (I, 2), Miranda mimează interpretarea la pian a menuetului lui Boccherini, care se aude la difuzor. Într-un moment oarecare al „interpretării", Miranda ridică însă mîinile de pe clape (făcînd cîteva gesturi în dezacord cu acțiunea pe care o mimează) și totuși muzica continuă să se audă. Importanța secvenței este, după părerea noastră, dublă:

[12] *Art. cit.*, p. 141–142.

1) Proiectarea muzicii (interpretant intertextual) la difuzor — care este plasat în capătul opus al sălii de spectacol celui în care se află scena (de unde personajul mimează interpretarea) — marchează, ca și în exemplul precedent, disocierea dintre o formă și o substanță.

2) Faptul că procesul de mimare este întrerupt reprezintă nu numai o marcă suplimentară a disocierii planurilor textului, ci și un indiciu al tendinței fiecăruia dintre acestea de a „evolua" independent, de sine stătător.

În ansamblul spectacolului, acest „incident" este motivat de tendința structurii textului de a se dezintegra prin introducerea unui element nou (personajul Ferdinand). Exemplul — care reprezintă una dintre modalitățile concrete de manifestare a dialecticii dintre text și intertext, la care ne referearn la începutul acestor pagini — ilustrează faptul că tendința de dezintegrare este transferată subsistemului pe care îl constituie interpretantul intertextual; preluînd-o, acesta salvează integritatea, autoconsistența textului în care este integrat.

Ultimul exemplu din serie demonstrează că dezintegrarea (parțială) se și produce. La al doilea duet Stephano-Trinculo (IV, 2), banda de magnetofon reia distorsionat melodia primului vers cîntat de cele două personaje, acestea reiau apoi și mai distorsionat melodia reprodusă la magnetofon ș.a.m.d., pînă cînd muzica ajunge să fie înlocuită de o aglomerare de zgomote. Secvența este, după părerea noastră, o marcă metatextuală a faptului că mecanismul conform căruia se construiește semnificația funcționează „defectuos"; din acest motiv și datorită conotației de „haos" astfel introduse ea „anunță" sfîrșitul apropiat al desfășurării spectacolului.

Procedeul diferă de cel pe care l-am numit „demontarea mecanismului" și din care am dat un exemplu concret mai înainte, pentru că demontarea explicită a mecanismului indica, în exemplul precedent, nu numai „criza" în care se află sistemul textului, ci și că aceasta este „ținută sub control", deci „depășită".

Afirmația noastră se bazează pe faptul că, odată demontat, mecanismul își arată și „punctele" în care mai poate fi productiv pentru continuarea procesului de generare a textului și pentru continuarea desfășurării sale lineare. Făcînd „vizibil" interpretantul intertextual, demontarea mecanismului indică în același timp felul în care acesta poate fi productiv pentru generarea altor texte, felul în care modelul textului respectiv poate fi actualizat în alte texte.

De aceea spuneam că subsistemul reprezentat de *interpretantul intertextual îndeplinește, în textul căruia îi aparține, o funcție fatică și o funcție metatextuală.*

Concluzia care credem că decurge din observațiile de pînă acum este că *mărcile intertextualității sînt inserate în momentul imediat următor celui în care tensiunea textului tinde spre punctul maxim*, pentru că orice tensiune sporită a unui text artistic atrage după sine tendința de disociere între planurile textului, astfel încît nivele inferioare celui de suprafață (sperăm că trecerea de la perspectiva peirceană la glosematică și apoi la perspectiva generativistă nu impietează asupra urmăririi demonstrației) devin — dacă

putem spune așa — „vizibile"; ca urmare a dezintegrării (parțiale) a textului, acestea nu mai sînt „mascate" dedesubtul nivelului linear, ci sînt „proiectate" direct în suprafața discursului.

O a doua concluzie, tot în sensul celor spuse pînă acum, ar fi aceea că *mărcile intertextualității apar cu prioritate și în momentul în care se face trecerea de la un mijloc de expresie* (de la un tip de mijloace de expresie) *la altul*. Această caracteristică a textului artistic se explică prin aceea că înlocuirea unui tip de mijloace de expresie cu altul — datorată fie tensiunii, fie faptului că un tip de mijloace de expresie și-a epuizat, în economia textului respectiv, toate posibilitățile de care dispune — presupune „alunecarea" desfășurării lineare a discursului de la proiecția în suprafață a unui nivel textual la proiecția în suprafață a altuia. Aceasta se întîmplă pentru că, după cum se știe, în actualizarea oricăruia dintre mijloacele de expresie, un nivel constitutiv al textului (de fiecare dată altul) predomină asupra celorlalte.

Marcarea la nivel linear a trecerii de la un plan al textului la altul presupune existența unei noi „falii" în sistem, a unei noi breșe între nivelele textului, ceea ce permite — și de această dată — „dezvăluirea", proiectarea în suprafață, a subsistemului parazitar constituit de interpretantul intertextual.

Mărcile intertextualității au astfel și rolul de a face legătura, în structura de suprafață, între segmentele discursului artistic care le manifestă.

Ne propunem să ilustrăm această ultimă concluzie cu secvența în care „regizorul" Prospero discută cu Ariel punerea în scenă a „spectacolului" pe care Juno, Ceres și Iris îl vor juca în fața celor doi îndrăgostiți (IV, 1). În această scenă, Ariel își scandează ultima replică — „Cît spui „colo" sau „încoa" / cît ai zice : „așa, așa" / în alai s-or prezenta / măști, păpuși de mucava. / Mă iubești, stăpîne? Da?" — „accentuînd" despărțirea în silabe a cuvintelor din finalul versurilor. Reproducînd, pentru singura dată în acest spectacol, în răspunsul său — „Gingașul meu poet, din toată inima", — modalitatea de exprimare a interlocutorului Prospero desparte la rîndul său în silabe ultimul cuvînt din propoziție și accentuează suplimentar silaba finală.

Secvența scoate în evidență existența unei noi breșe care apare între planurile textului o dată cu finalul „incantației" lui Ariel. Ceea ce ni se pare important de această dată este 1) faptul că breșa este marcată nu asupra replicii lui Ariel, ci asupra replicii, ulterioare, a lui Prospero și 2) faptul că aceasta din urmă premerge introducerii unei noi secvențe decodabile prioritar prin apelul la un interpretant de origine intertextuală : secvența de „teatru în teatru" a celor trei zeițe, pe care am menționat-o mai sus.

Episodul demonstrează astfel că în spectacolul dramatic, ca, de altfel, în orice tip de text artistic, ordinea în care sînt proiectate la nivel linear mărcile diverselor subsisteme ale textului nu coincide întotdeauna succesiunii lor de la nivelul de profunzime. E, poate, dovada cea mai concludentă că *interpretantul intertextual are un statut echivalent celorlalte subsisteme din textul artistic.*

Textual States of Tension and Intertextuality

(Abstract)

Starting from tho premise that intertextuality is that dialectical relation established by the receiver between a(n artistic) text and its intertext by means of the Peircean interpretant, the article outlines a theory according to which the marks of intertextuality form a subsystem of the respective text, which becomes manifest in its syntagmatic unfolding at the moments immediately following those of highest tension. The latter trigger a gap to occur between the textual levels of generation, which automatically projects the marks of intertextuality in the surface.

The main functions of this textual subsystem (equivalent to any other of the subsystems building up the respective text), functions among which special atention is given to the phatic and to the metatextual one, are equally investigated.

The theoretical remarks put forth in this article are tested by analyzing, from such a perspective, a performance of Shakespeare's *Tempest* staged by Liviu Ciulei.

Mai 1984

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

SMARANDA VULTUR

INTERTEXTUALITATEA CA PRINCIPIU DE FUNCȚIONARE A TEXTULUI LITERAR

Intertextualitatea e tratată în cele ce urmează în relație cu problema reprezentării în textul literar, ținînd cont de diversele tipuri de clasificări care intervin în medierea relației intersubiective (și interdiscursive) aflate la baza producerii și receptării textului cît și de modul în care organizarea internă a textului reflectă condițiile producerii sale intertextuale.

Dacă definim intertextualitatea într-un mod vag, ca preluare și transformare în interiorul unui text a altor texte (tipuri de texte, texte concrete, fragmente de texte) și considerăm deci că ea reprezintă un principiu de funcționare a oricărui text, se cer explicitate premisele teoretice de la care pornim. Elementele extratextuale și intratextuale implicate în această producere sînt în egală măsură vizate de principiul producerii intertextuale a textului și aducerea lor în discuție ne va permite, credem, să ajungem la o precizare a modului în care înțelegem funcționarea lui, urmînd apoi a ne referi la restricțiile suplimentare, la aspectele derivate din restrîngerea analizei la textul literar.

Din însuși felul în care e pusă problema reiese că ceea ce va constitui obiectul reflecției noastre nu este atît opera, ca produs al practicii artistice, ci producerea ei și că, deci, dincolo de „raportul distanțat și oarecum reificat pe care îl presupune în tipul nostru de cultură contactul cu această producere" (L. Marin, 1973 : 137), vom încerca să detașăm principalele coordonate ale sistemului relațional presupus de condițiile comunicabilității textului.

Perspectiva în care ne situăm consideră textul „nu ca pe o categorie pur lingvistică, ci definibilă doar prin intermediul unor criterii sociocomunicative" (Schmidt, 1973 : 173), mai precis ca „o funcție comunicativă cadru, pentru elemente și strategii lingvistice, care ca orice funcție necesită pentru a se realiza un sistem de coduri a căror existență poate să-și afle justificarea numai în funcția însăși" (Schmidt, 1973 : 173). Noțiunea de intertextualitate e implicată în această perspectivă în sensul cel mai larg. Ea privește mecanismul prin care matricea comunicațională în care textul e generat dictează o cooperare între agenții comunicării în scopul instituirii semnificației și referinței textuale. Raportul acestor agenți cu codurile nu va fi unul de simplă aplicare, ci va implica o latură creatoare, în măsura în care conlucrarea lor ia aspectul unei tranzacții și a unor medieri (joc de acțiune comunicativă la Schmidt : 1973, raport de locuri sau de completitudine la Flahault 1978 : 98, 101, 137, „context interlocutiv comun" la F. Jacques, 1983 : 57) impuse de producerea textului din capul locului ca o intersubiectivitate. În măsura în care, așa cum consideră teoriile mai noi (pe linia sugestiilor lui Benveniste, 1974), este

mai corect să spunem că „subiectul *se realizează* prin limbaj şi nu că *se exprimă* prin el, întrucît sistemul de locuri, din interiorul căruia *poziţia* de pe care vorbeşte e recognoscibilă, susţine însăşi identitatea sa de fiinţă vorbitoare" (Flahault, 1978 : 70), putem afirma că existenţa cadrului intersubiectiv al textului îl presupune pe cel interdiscursiv. Deşi nivelul lingvistic şi cel discursiv pot fi distinse teoretic, în planul producerii şi comunicării sensului ele funcţionează într-o strînsă dependenţă. Atît pragmatica textuală cît şi semantica discursului pornesc de la premisa că în afara variaţiilor semantice înregistrate de dicţionare, cuvintele, ca şi enunţurile pot căpăta şi o anumită pondere discursivă. Ceea ce nu e echivalent cu sensurile actualizate într-un anumit context lingvistic, ci se referă la valorile de comunicare pe care în funcţie de aceste actualizări contextuale unităţile respective le pot avea în anumite circumstanţe sau situaţii de comunicare. Nivelul discursiv e implicat aşadar de spaţiul în care comunicarea devine acţiune prin limbaj, iar limbajul e considerat ca „un comportament intenţional regizat de reguli" (Searle, 1972 : 52). Conform acestei perspective, în interiorul limbajului ca proces social se consolidează, se convenţionalizează la un prim nivel „tipuri de comunicare cu un potenţial ilocutiv determinat" care sînt echivalentele anumitor „tipuri de interacţiune socială" (Schmidt, 1973 : 175) şi funcţionează ca „modele de selecţie pentru structurarea informaţiei" (Schmidt, 1973 : 176). Aşadar prin diferite *acte de enunţare* un vorbitor realizează simultan anumite *acte propoziţionale* şi anumite *acte ilocutive* (Searle, 1972 : 61), dar, e necesar să subliniem, că, în relaţia dintre doi interlocutori nivelul discursiv e implicat şi în alt gen de codificări prealabile. Este vorba de *sistemul discursiv* care susţine din umbră, ca un orizont al vorbirii, producerea unui enunţ de către un vorbitor, sistem ce presupune un anumit mod de reprezentare a lumii, aservit funcţiei pe care acest sistem discursiv îl ocupă în raport cu altele într-o formaţiune socială. E posibil aşadar ca un enunţ să aibă şi valoarea ilocutorie „de a-l situa" pe cel care vorbeşte (Flahault, 1978 : 74) în raport cu perspectivele diferite introduse asupra unui fapt, ale unui eveniment, ale unui obiect de către diferite sisteme discursive. În măsura în care e ilocutorie, orice vorbire implică „o cerere de recunoaştere şi un răspuns la această cerere", arată Flahault (1978 : 104), dar raportul de completitudine implicat nu e reductibil doar la partea lui instituţionalizată, preformată de tipurile de comunicare, aşa cum le defineşte Schmidt. Relaţia instaurată de enunţare între interlocutori e mediată şi de anumite figurări, reprezentări subiective atît ale lumii cît şi ale relaţiei de comunicare în sine, ale producerii, ale angajării în ea. Subiectul vorbitor îşi vizează interlocutorul folosind anumite modele de realitate. În perspectiva comunicaţională „textele nu se referă la realitate, ci la anumite *modele de realitate* care sînt acceptate de o societate comunicativă" (Schmidt, 1973 : 65) şi care poartă amprenta anumitor sisteme discursive. În acest caz putem spune că ele funcţionează ca indici ai poziţiei de comunicare, permiţînd înscrierea subiectului în social şi recunoaşterea de către cel căruia i se adresează a *locului* din care i se comunică. Acest loc este unul simbolic şi implicit şi echivalabil cu „o *producere a unui spaţiu de realizare a subiectului*, cu instituirea şi figurarea medierii sau a unei a treia instanţe, care funcţionează, pentru indivizii ce

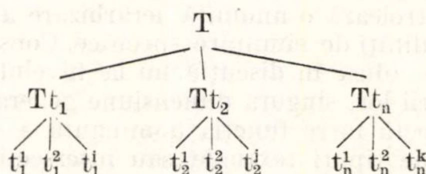
intră în relație prin intermediul ei, ca o garanție a sentimentului existenței lor" (Flahault, 1978 : 160).

Sistemele discursive care susțin aspirația spre completitudine a subiecților angajați în comunicare pot fi considerate un fel de *sociolecte* (R. Barthes : 1973), în măsura în care angajează subiectul (conștient sau inconștient) în raport cu spațiul socialității, cu concurența în care se află sistemele discursive pentru a impune, fiecare în parte, modelul său ca valid. Ele au grade de deschidere diferite unele față de altele, în funcție de locul ocupat în raport cu diviziunea puterii într-un tip de societate, marcînd însă fiecare un *în afară* și un *înăuntru* (Barthes, 1973) prin care alteritatea e înscrisă din primul moment în orice act de comunicare, nu doar prin vizarea de către emițător a unui interlocutor, ci și a acelei instanțe a treia, impersonale, care ecranează relația dintre cei doi. Astfel, deși de obicei se ajunge, cel puțin în cazurile în care interlocutorii cunosc bine limba pe care o vorbesc, la un consens în ce privește valoarea lingvistică (din dicționar) a cuvintelor și a sensului lingvistic al unui enunț, inclusiv la reperarea valorii sale ilocutorii (prin cunoașterea regulilor semantice, sintactice și pragmatice) în cadrul unei comunicări pot să apară uneori grave perturbări tocmai din cauză că unul dintre interlocutori nu recunoaște sau refuză să recunoască validitatea sistemului discursiv invocat de partenerul său de comunicare. Acest lucru se întîmplă și din cauză că de multe ori (și lucrul e valabil mai ales pentru sociolectele acratice, arată Barthes) aceste sociolecte (sisteme discursive) se manifestă în forme atipice. Totuși diviziunea limbajelor sociale implică pentru fiecare sociolect „rubrici obligatorii, mari forme stereotipe" (Barthes, 1973) pe baza cărora pot fi recunoscute. Problema mai dificil de decis ni se pare a fi aceea de a stabili dacă într-un cadru comunicativ dat de o anumită situație de comunicare un vorbitor e consecvent pe întregul parcurs conversațional cu un sistem discursiv oarecare și măsura în care comunicarea propriu-zisă duce sau nu la modificarea reciprocă a sistemelor discursive aduse în joc de interlocutori. Orice comunicare presupune, așadar, după cum arată Habermas, și o *metacomunicare*, adică „o înțelegere la nivel intersubiectiv asupra unui sens pragmatic determinat al comunicării" (Schmidt, 1973 : 44). În „competența comunicativă globală a unui vorbitor", cum o denumește Schmidt (1973 : 46), intră așadar „nu doar reguli sintactico-semantice de formare a enunțului, ci și uzul eficace sau acceptabil al acestor enunțuri în enunțări comunicative".

Reflecția metacomunicativă determină inserarea interlocutorilor într-un raport adecvat și față de alte forme de codificare la care ne vom referi în continuare și care prescriu regulile producției textuale.

Din cele expuse pînă aici rezultă, credem, că criteriul care ne permite să atribuim unui obiect lingvistic calitatea de text este unul de ordin pragmatic. În consens cu C. Vlad el ar putea fi formulat ca „posibilitatea *de a recunoaște situația comunicativă* în care acesta a funcționat sau funcționează ca obiect de schimb, de a corela deci produsul lingvistic cu datele esențiale ale unei situații de comunicare verbală, indiferent dacă ea poate fi sau nu inclusă în sfera situațiilor de comunicare culturală" (1982 : 75). Dacă pînă aici ne-am ocupat de cazurile de interdiscursivitate presupuse de orice comunicare, urmează în continuare să ne referim la cele care intervin în producerea textului cultural. Întrucît ne-am propus să limităm

discuţia noastră asupra intertextualităţii la *textul literar*, evident că am optat pentru o serie de restricţii suplimentare, avînd în vedere faptul că situaţia comunicativă prin care instanţa emiţătoare se raportează la cea receptoare (constituind cadrul interdiscursiv în care textul e produs) e subsumată unei funcţii culturale precise. Manifestarea şi gradul de instituţionalizare al acestor funcţii constituie cadrul în interiorul căruia putem gîndi o ierarhizare a textelor în tipuri textuale şi tipuri discursive. C. Vlad consideră astfel că un tip textual (T ≠) ocupă un loc intermediar între „mulţimea de texte" (≠) care îl reprezintă ca variante ale unei „invariante" şi „o structură textuală abstractă" T, a cărei variantă este (C. Vlad, 1982 : 72). În principiu schema prin care C. Vlad redă această ierarhie (1982 : 67) conţine posibilitatea multiplicării nivelelor ei, întrucît autoarea precizează că tipul textual (T ≠) poate dobîndi faţă de subtipurile sale o valoare de T (1982 : 72).

Astfel am putea considera că la un nivel supraordonat tipului textual ar funcţiona *tipul de discurs* echivalent în terminologia pentru care optăm cu *stilul funcţional*, definit de Coteanu (1973 : 46) ca „un sistem lingvistic mai mult ori mai puţin specializat în redarea conţinutului de idei specifice unei activităţi profesionale, unuia sau mai multor domenii din viaţa social-culturală, care toate au ori tind să aibă cuvinte, expresii şi reguli proprii de organizare, rezultate din diverse restricţii impuse limbii" (Coteanu, 1973 : 45). Aceste tipuri de limbaj sînt subordonate funcţional, în modelul propus de Coteanu, unui *diasistem* (1973 : 49), termen prin care e identificată posibilitatea de a reprezenta un idiom natural la un moment dat ca „un nucleu generator de limbaje, căruia i s-ar putea „comanda" să indice pînă la o anumită treaptă ce caracterizează un mesaj poetic, unul ştiinţific, unul popular etc." (Coteanu, 1973 : 49). Discutînd aceleaşi probleme într-o perspectivă semiotică, ce urmăreşte corelarea celor trei nivele (semantic, sintactic şi pragmatic), C. Vlad defineşte tipul textual (Tt) ca „reprezentare a unei structuri semantico-sintactice (de bază) dominată de o funcţie socioculturală constantă pe toată durata interacţiunii comunicative al cărei produs este un t" (C. Vlad, 1982 : 91).

Consolidarea unor constante pe baza cărora un tip textual sau discursiv să poată fi recunoscut şi eventual descris este un proces istoric îndelungat care nu depinde doar de existenţa funcţiei ca atare şi de gradul de instituţionalizare a cadrului în care ea se manifestă. În terminologia noastră, în ce priveşte domeniul literarului, am putea vorbi de un *discurs literar* care are subordonate *tipuri textuale* ca romanul, nuvela, jurnalul literar etc.

Nivelele de actualizare ale invariantelor textuale în texte, reprezentate prin arbori supraordonaţi, modelează în acelaşi timp o formă de ierarhizare a diverselor categorii de coduri care intervin în controlul situaţiei comunicative de bază căreia îi e subordonat textul. E necesar

să subliniem că modelul pus în discuţie e valabil ca o situaţie ideală, ca bază a unei generalizări de ordin metodologic. În realizarea concretă a comunicării sub formă de texte, în producerea textului ca obiect prin care e concretizată relaţia dintre Emiţător şi Receptor, actualizarea diferitelor categorii de coduri angrenate de subsumarea actului comunicativ respectiv unei funcţii culturale nu urmează această cale liniară. C. Vlad semnalează existenţa unui ,,raport de intersecţie a tipului textual supus examinării cu fiecare dintre celelalte tipuri delimitate" (1982 : 72), precizînd că numai ,,existenţa unor elemente particulare, diferenţiatoare — alături de cele comune — poate permite delimitarea unei alte (noi) clase textuale" (1982 : 72). Intertextualitatea intervine chiar la acest nivel al ,,impurităţii" tipurilor textuale sau discursive identificabile în textele concrete, raporturile de intersecţie între tipuri nefiind însă, după opinia noastră, întîmplătoare, ci subordonate unei funcţii socioculturale dominante, care controlează o anumită ierarhizare a funcţiilor verbale şi selectarea unor modalităţi de enunţare specifice. Considerăm că raporturile de intersecţie trebuie aduse în discuţie nu la nivelul delimitării tipurilor, ci la cel al actualizării lor, singura dimensiune generalizabilă fiind o anumită corelare predilectă între funcţia dominantă a unui tip discursiv şi anumite intersecţii de tipuri textuale sau intersecţii între texte. Intertextualitatea este astfel, după noi, un mecanism descriptibil doar la nivelul fiecărui text concret, prin raportare la modul în care structurarea internă a acestuia reflectă dinamica situaţiei comunicative în funcţie de care e generat şi care presupune, după cum am încercat să arătăm, codificări prealabile atît ale cîmpului verbal, cît şi ale celui textual.

Funcţia socioculturală dominantă care guvernează constituirea treptată şi consolidarea particularităţilor ce asigură specificitatea unui tip de discurs se manifestă la nivel textual în primul rînd printr-o stabilitate a corelaţiei dintre instanţa producătoare şi cea receptoare, presupunînd un anumit raport de forţe între poziţiile lor reciproce şi o acţiune specifică prin care acest raport e confirmat. (Se creează astfel posibilitatea ca într-o realizare textuală concretă să se producă o transgresare a acestei stabilităţi în sensul că acest raport e repus în discuţie.) În conexiune cu acest cadru comunicativ se optează pentru o serie de operaţii discursive şi strategii care configurează un protocol al desfăşurării textuale, ierarhizîndu-se după o ordine care să asigure realizarea sa ca ,,*proiect de sens unic*" (G. Vignaux, 1979 : 70). Acest proiect e echivalent cu ,,*un program orientativ*" (Schmidt, 1973 : 192) prin care se actualizează într-o situaţie comunicativă o structură textuală profundă (Van Dijk, citat de Schmidt, 1973 : 185), corelat al unei intenţii comunicative ce ghidează producerea textului de suprafaţă şi implicînd şi o selecţie şi o orientare tematică (Schmidt, 1973 : 69). În această interacţiune între cadrul comunicativ şi structurarea internă a textului se configurează anumite constante retorice, garanţie a eficacităţii discursului, a asigurării unor condiţii optime transmisibilităţii sale (Greimas, 1976 : 24) şi mărci ale unei coloraturi conotative specifice unui tip de discurs (Greimas, 1976 : 25 şi 85—86).

Contaminarea intertextuală e controlată de condiţiile pragmatice ale producerii/ receptării discursului. Faptul că în *discursul legii* în secolul al XIX-lea, *tip textual* subordonat *discursului juridic*, întîlnim alături de formulări ale prescripţiei specifice acestuia şi altele care ne amintesc de

registrul familiar al sfatului şi recomandării („De vei tocmi meşter cu plată să-ţi lucreaze cevaş cu soroc, iar el pînă la soroc nu-l va săvîrşi eşti slobod să strici tocmeala"), ne evocă tonul sentenţios şi depersonalizat al proverbelor („Datoriile morţilor trec la moştenitori") sau, dimpotrivă, de formulări care mizează pe eficacitatea magică a limbajului (blestem, descîntec) („Care din clăcaşi, fără voia stăpînului, va sădi vie pe locul lui, să o piarză"), nu este întîmplător. Contaminarea e permisă de o bază comună : recunoaşterea unui „tip comunicativ preformat structural" (Schmidt, 1973 : 176), tip de interacţiune „cu un potenţial ilocutiv determinat" (Schmidt, 1973 : 175), în cazul de faţă *prescrierea unei acţiuni*. Ceea ce aduce modificări acestui tip comunicativ de bază sînt condiţiile speciale în care el se realizează în fiecare caz, condiţii mai mult sau mai puţin riguros codificate, legate de aspecte ca : cine, cui prescrie, în ce raporturi se află cel care prescrie o acţiune cu cel căruia îi e prescrisă, în ce scopuri prescrie acţiunea, dacă prescrie acţiuni concrete sau modele, protocoluri de acţiuni, ce efecte urmăreşte prin prescriere etc.

Restricţiile generate de răspunsurile diferite date la aceste întrebări, gradul de instituţionalizare a cadrului de comunicare astfel stabilit, bazat pe convenţii explicite sau implicite, pot constitui, credem, o bază pentru a aborda problema asemănărilor şi deosebirilor ce intervin (în selectarea operaţiilor discursive şi ierarhizarea lor, în alegerea strategiilor de comunicare etc.) între textul legii şi alte tipuri textuale subordonate unor tipuri de discursuri reglementative sau institutive (principii morale, obiceiuri, joc etc.).

Intertextualitatea reprezintă, din unghiul din care am încercat să discutăm principalii factori implicaţi în producerea şi receptarea textului, una dintre axele centrale ale procesului prin care textul se integrează în dinamica praxisurilor verbale şi semiotice, diferenţiate într-o anumită cultură, la un moment dat.

În raport cu tipurile discursive şi cele textuale, intertextualitatea are — prin participarea la un fel de tezaurizare în interiorul textului a constantelor prin care aceste tipuri sînt recognoscibile — un rol de repertoriere (inventariere, memorare) ce conduce pe de o parte la consolidarea stilurilor (tipurilor discursive). Cum însă un sistem sociocultural se află întotdeauna într-o stare de expansiune, de restructurare internă este evident că, pe de altă parte, schimburile între texte pregătesc în aceeaşi măsură şi condiţiile apariţiei unor tipuri noi. Acest aspect a fost subliniat şi de I. Coteanu, în contextul unei discuţii asupra raportului dialectic dintre imitaţie şi creaţie, ca factor de prim ordin în geneza şi impunerea unui stil (Coteanu, 1973 : 54).

Cele spuse mai sus au avut rolul de a sublinia faptul că, după opinia noastră, dependenţa textului de alte texte este inevitabilă în orice producere textuală, în măsura în care raportul de comunicare aflat la baza acestei produceri implică din primul moment o intersubiectivitate şi deci o interdiscursivitate. Pentru a se realiza şi a funcţiona, raportul de comunicare între doi interlocutori apelează la coduri verbale şi textuale, cum am încercat să arătăm, a căror existenţă e determinată de însăşi viaţa mobilă a limbii, înţeleasă ca praxis prin care se produc sensuri noi, parţial şi treptat, în evoluţia ei integrabile în dicţionar. Tot ce e, adică,

la un moment dat circumstanțial tinde să se convenționalizeze (și invers, odată introduse noi reguli se creează și premisele transgresării lor), utilizarea limbajului pentru a produce, a media și a consolida raporturi umane determinînd o reorganizare continuă a cîmpului verbalului în conexiune cu cel al socialului. Intertextualitatea ar constitui deci mecanismul prin care textul participă la aceste permanente restructurări în interiorul tipurilor de organizare ale formelor limbajului (Reichler, 1981 : 84).

Considerăm că analiza modului în care se produce inserarea textului — prin însăși condițiile sale de comunicabilitate — în corpusul de texte preexistent, poate fi observată, cu șanse mai mari de a repera cîteva din condițiile desfășurării procesului respectiv, în textul literar. Aceasta pentru că în raport cu condițiile de comunicare normală, cadrul schimbului intersubiectiv e mai clar stabilit, aflat sub jurisdicția unor categorii de convenții mai ușor reperabile, față de situațiile obișnuite cînd, chiar dacă există astfel de ierarhizări de convenții și reguli, ele rămîn oarecum implicite, iar detectarea lor e îngreunată de deplasările ce pot interveni în poziția de pe care comunică interlocutorii în timpul dialogului. Considerăm deci, că, în acest sens, textul literar reprezintă o variantă simplificată, deși această simplitate e oarecum aparentă, fiind compensată de caracterul foarte complex al inserării textului în seria textelor subsumabile discursului literar. Căci, din capul locului, perspectiva teoretică pe care am încercat să o conturăm implică luarea în considerare în studiul intertextualității textului literar atît a relațiilor acestuia cu seria literară cît și cu cea nonliterară, ambele tipuri de relații fiind implicate de actul de referire la care autorul, în ipostazele sale mai mult sau mai puțin convenționale de Locutor (L), îl invită să participe pe Lectorul său (A). Actul de referire e descris de Searle ca un act prin care un locutor L are intenția de a izola și a identifica X pentru A (auditor) (Searle, 1972 : 142). În cazul unui text literar, operațiile de identificare și izolare realizate prin actele de referire și predicare vizează un X imaginar. A acceptă, în virtutea contractului ficțional care dirijează funcționarea instituției literare presupus ca fundament al relației de comunicare (Warning, 1979 ; Măgureanu, 1983), să coopereze cu L la instituirea unui univers imaginar, luînd propozițiile acestuia ca axiome de existență pe baza cărora poate participa la organizarea unei lumi. Absența unei situații concrete la care A să raporteze indicațiile furnizate de L pentru a repera obiectele acelei lumi creează pentru L obligația de a îi oferi lui A, pe măsură ce textul înaintează, suficiente elemente pentru a reconstitui contexte situaționale care să valideze actele de referire. Este vorba așadar de acea congruență obligatorie între premisele acceptate ca axiome de existență ale lumii și operațiile de referire și predicare prin care lumea dată e autentificată ca „reală". În alt fel spus, actul de referire fiind unul intențional (Searle, 1972 : 142), prin care L îl antrenează pe A într-o acțiune de cooperare, îl obligă pe L la o operație dublă : de a oferi atît elemente pentru o corectă „ancorare" (Greimas, Courtès, 1979 : 15) a discursului său față de o lume dată, cît și suficiente elemente pentru a reconstitui lumea în care discursul e ancorat.

Cele două operații se realizează simultan în producerea textului, ca o regulă de constituire a acestuia, ținînd cont de faptul că orice frază presupune „un număr de relații, stabilite între diferite repere legate în inte-

riorul unui sistem de reprezentări" (Flahault, 1978 : 110). Chiar dacă nu e foarte precis conturat, acest ansamblu de relaţii constituie o mărturie a înscrierii frazei *ca enunţare* în reperele extralingvistice care îi conferă valoarea, ponderea sa (sa portée) (Flahault, 1978 : 110). Ordonînd acest sistem de raporturi, care conferă *închiderea* specifică universului imaginar instaurat, textul se constituie în acelaşi timp ca „reprezentare a unui spaţiu" şi ca „experienţă producătoare a acestui spaţiu" (Kristeva, 1969 : 166). După cum am arătat, reprezentarea unui spaţiu presupune un anumit model al realităţii, expresie a poziţiei de pe care L îşi construieşte discursul, deci a sistemului discursiv care validează acel model, sistem pe care A va trebui să-l recunoască pentru a accepta ca verosimil modelul propus. Contrarierea aşteptărilor lui A în acest plan poate fi însă compensată (şi colaborarea lui recuperată) în cazul în care, în reprezentările ce i se oferă, poate recunoaşte anumite modele validate de practica discursului literar. Aceste modele intrate în obişnuinţele sale de lector, ca grile de selecţie a conţinuturilor, ca tipare cu un anumit grad de convenţionalizare îl ajută să perceapă ca familiare obiectele lumii „înstrăinate" printr-un sistem discursiv ce intră în conflict cu obişnuinţele sale.

Există aşadar elemente prefabricate în ce priveşte sistemul discursiv prin care realul e apropriat şi impus ca real (lucru ce se poate observa în orice povestire, relatare a unui fapt), aşa cum există astfel de elemente şi în seria literară (scenarii prefabricate, teme, motive, topoi etc.). Aceste modele literare nu sînt însă preluate ca atare într-un text nou, ci încorporate sistemului discursiv din unghiul căruia lumea e reprezentată, comentată, înscenată şi oferită spre consumare unui A (lector). Ideea care stă la baza teoriei intertextualităţii, aşa cum o concepe Kristeva, este că „textul literar se inserează în ansamblul textelor ca o scriitură replică (funcţie sau negare) a unui alt (alte) text(e)" (Kristeva, 1969 : 181). Dar această lectură nu e inocentă, căci aşa cum subliniază autoarea citată, „prin modul său de a scrie, citind corpusul literar anterior sau sincronic autorul trăieşte în istorie şi societatea trăieşte în text" (Kristeva, 1969 : 181). Procesul prin care cooperarea dintre L şi A la instituirea lumii textului duce la transformarea şi reînnoirea formelor literare şi autentifică poeticitatea textului implică atît reprezentări ale limbajului în interiorul lumii, reprezentări în care recunoaştem convenţii ale unor tipuri discursive, sisteme discursive, cît şi autoreprezentări ale literaturii ca literatură.

Diferite tipuri textuale (Roman, Nuvelă, Jurnal, Eseu) favorizează unul sau altul din aceste tipuri de reprezentări, determinînd o permeabilizare mai intensă a textului fie la o intertextualitate discursivă (prin care e reprezentată scena vorbirii sociale), fie la una strict literară (cum e cazul textului poetic al poeziei), care se refuză unei astfel de reprezentări a limbajului, încercînd să fie o zonă a limbajelor „care nu se vorbesc", nemarcate social şi constituindu-se cu predilecţie ca replică la limbajele literaturii, la convenţiile acesteia (cf. la Stierle : transgresiunea lirică, 1977 şi M. Mincu, 1981 : 30). Inserarea textului în seria care actualizează discursul literar se află şi sub controlul regulilor generice (R. Scholes, 1977 : 507) care tind să fixeze şi treptat să instituţionalizeze poziţiile de pe care se desfăşoară comunicarea lui L cu A, mai precis ipostazele prin care aceştia sînt reprezentaţi în text, ceea ce duce simultan şi la moduri specifice de reprezentare a lumii, la anumite opţiuni tematice, stilistice

și la strategii apropriate raportului de comunicare presupus, privilegiat de structura generică respectivă. În această perspectivă deschiderile metatextuale prezente în text figurează adesea un itinerar de lectură cu rol de control metacomunicațional operat de L și A în scopul adecvării reciproce a codurilor (Stierle, 1977 : 426) după care se realizează reprezentarea lumii în text. Chiar dacă nu devine explicită, după opinia noastră orice text conține o reflecție metatextuală, în măsura în care, în fiecare text „interpretarea face parte, după cum arată Eco, din însuși programul de generare a textului ca artefact sintactico-semantico-pragmatic" (Eco, 1979 : 67). E posibil de aceea să detectăm în text anumite modalități de reprezentare a lumii și a textului ca text care vorbesc de convenții interioare operei căreia îi aparțin, specifice adică pentru anumite poziții de pe care autorul construiește și tinde să instituționalizeze regulile propriei creații în raport cu codurile apropriate, prelucrate și transformate. Putem afirma că textul înscenează acest travaliu, în care, pe măsură ce înaintează în procesul de construire a textului, autorul descoperă moduri noi de a vorbi despre lume și text, reguli pe care odată inventate le poate transforma în principii constitutive ale operei sale. Altfel nu am putea vorbi de stilul unui autor și de moduri în care acesta se reprezintă pe sine și pe interlocutorul său (lectorul) în text ca instanțe discursive. Chiar dacă uneori regulile codurilor literare specifice unei școli sau orientări literare impun o ecranare a acestor instanțe, însăși această ocultare echivalează cu o indicație de a citi textul într-un anume fel. Între metatext și text e posibil așadar să se instaureze uneori o funcționare intertextuală de tipul celei pe care o întîlnim și în comentariul critic, în care sensul se produce ca un dialog între cele două texte, ca o presiune reciprocă a unuia asupra altuia. Instaurînd și încercînd să ateste ca reală lumea fictivă a textului său, vocea care narează în numele autorului o întîmplare sau descrie un personaj comentează acest „real" într-un mod echivalent cu o transcriere a lui, în propriu-i cod literar. Astfel, de pildă, în *Remember*, naratorul comentează imaginea pe care și-o face (ca participant la întîmplările narate) despre principalul erou al povestirii — Aubrey de Vere — în termeni care ne fac să întrevedem în acest narator un posibil reprezentant al autorului (ca instanță de control supraordonată actului de comunicare implicat de text, instanță ce dispune de convențiile unui stil specific prin care poate fi identificată, recunoscută) : „Mi-l închipuiam dar, răsfoind cu degetele lui subțiri cărți cu legături scumpe, în somptuoasa singurătate a odăilor cu oglinzi adînci, unde lîncezește o risipă de flori rare" (M. I. Caragiale). Ar fi aici un mod de a privi cele văzute „prin geamul înșelător al citirii", ca să ne exprimăm cu vorbele lui Matei I. Caragiale însuși, cu specificarea că ar fi vorba de o citire a propriei opere ca un complicat sistem de raporturi intertextuale între textele care o compun. Căci fraza din *Remember* transcrie cu vagi deformări moduri de a descrie din *Craii de Curtea-Veche*, sugerînd o unitate, o închidere a operei în raport cu regulile propriei produceri și lecturi. Astfel de întoarceri ale textului spre sine se pot observa uneori și în interiorul unei singure fraze, căci un anume mod de prezentare a obiectelor lumii antrenează imediat o limitare a posibilităților de emergență a textului (Vasiliu : 1980) la acele variante care să mențină o minimă coerență stilistică, fie că subliniază, intensifică imaginea anterioară, fie că o completează, o precizează, fie că o submi-

nează. În acest fel se poate vorbi de un raport intertextual și la nivelul unor unități mai mici decît fraza, în măsura în care alipirea lor e producătoare de sensuri suplimentare, ca în această frază tot din Matei Caragiale : „Era așa de *albastră* [1]/ acea seară *dulceagă și lină* [2]/ de un *albastru închis, fluid* [3]/, că *orașul părea scufundat în adîncimile tainice ale unei mări* [4]/. Înaintarea textului pe propriile-i urme nu e doar rezultatul unei anaforizări care să asigure o lectură coerentă, ci reprezintă o selecție între posibilitățile de înlănțuire textuală (cum se întîmplă 1—3—4) care configurează sensul prin remodelări succesive. Astfel, în timp ce completarea de „închis și fluid" pe lîngă „albastru" contribuie la o intensificare a reprezentării 1, ea deschide posibilitatea apariției lui 4, prin care relația dintre 1 și 3 capătă o determinare nouă și permite conexarea cu restul unităților textuale (necitate aici). De asemenea secvența 2 e exploatată în alte zone ale textului, de-a lungul unui șir de tematizări reluate și prelucrate reciproc. Astfel de paradigmatizări ale textului, pornind de la unități mai mici decît fraza, sînt mai frecvente — după opinia noastră — în textele poetice (aici o proză poetică), în timp ce în textele în care armătura narativă, acțională, evenimențială constituie factorul principal al organizării textuale, tendința este ca fragmentarea textului în unități funcționînd intertextual să antreneze unități de dimensiuni mai mari decît fraza sau chiar raporturi între diferitele nivele de enunțare ale textului. Desigur că aceste afirmații se cer susținute de o demonstrație mai amănunțită, pe care ne-o rezervăm pentru alt prilej. Ne mulțumim deocamdată să subliniem că, așa cum apare din cele spuse mai sus, textul literar se prezintă ca un conglomerat de repere pentru a identifica un spațiu neomogen (Kerbrat—Orecchioni, 1980 : 162, 178 și Simonin, 1984), în care unitățile sînt nonidentice cu ele, în care se produc pe numeroase planuri „dedublări" menite să antreneze raporturi definibile în termenii *situației retorice*, așa cum a fost ea descrisă de Lotman și Gasparov, ca „o situație de juxtapunere a două texte (structuri) de organizare diferită", „formînd o unitate interlegată" și aflate în raport de „intraductibilitate reciprocă" (1979 : 78).

Se poate așadar detecta prin analiză o stare de fragmentabilitate a textului la mai multe nivele ale sale, care ne permite să raportăm unitățile astfel identificate unele la altele ca niște texte, astfel încît mișcarea intratextuală devine un fel de reflectare a celei intertextuale, normativă și constitutivă a matricii comunicaționale în care textul e produs.

Derivată din chiar principiile enunțării textului, care, ca orice enunțare, implică din capul locului un raport intersubiectiv, implantarea textului în corpusul de texte echivalează cu o deschidere transformabilă într-o închidere prin fiecare nou dialog pe care acest text îl angajează cu sine pe mai multe nivele, organizîndu-și sensurile ca în interiorul unui obiect prismatic. Aceste sensuri, infinit reordonabile, se obțin așadar prin presiuni reciproce ale unităților textuale interlegate dar nonidentice, pe care le-am numi configurații intertextuale (Vultur, 1984), și care constituie un spațiu de dialogare intern textului. În măsura în care acesta e sesizabil, el reflectă în întrepătrunderea vocilor modurile foarte diferite în care lectorul își asumă participarea, mobilizînd în interiorul competenței sale de comunicare limbajele necesare pentru această participare la producerea sensului.

BIBLIOGRAFIE

1. Barthes, Roland — *Politică, limbaj, putere*, „Echinox” XI (1973), nr. 8—9, trad. din vol. *Une nouvelle civilisation ?*, Paris, Gallimard.
2. Benveniste, Émile — *Problèmes de linguistique générale*, II, Paris, Gallimard, 1974.
3. Coteanu, Ion — *Stilistica funcțională a limbii române*, București, E A, 1973.
4. Eco, Umberto — *Lector in fabula*, La cooperazione interpretativa nei testi narrativi, Milano, Bompiani, 1979.
5. Flahault, François — *La parole intermédiaire*, Paris, Seuil, 1978.
6. Greimas, Algirdas J. — *Sémiotique et sciences sociales*, Paris, Seuil, 1976.
7. Greimas, Algirdas J. și Courtès, Joseph — *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette, 1979.
8. Jacques, Francis — *La mise en communauté de l'énonciation*, « Langages » 70 (Juin 1983), p. 47—97.
9. Kerbrat-Orecchioni, Catherine — *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris, A. Collin, 1980.
10. Kristeva, Julia — *Semeiotikè, Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Seuil, 1969.
11. Lotman, Iuri și Gasparov, Boris — *La rhétorique du non-verbal* in « Rhétoriques, Sémiotiques Revue d'Esthétique » (1979), 1—2, p. 75—95.
12. Măgureanu, Anca — *Discursul literar ca practică discursivă instituționalizată. Limbile moderne în școală*, vol. I, 1983, p. 23—30.
13. Mincu, Marin — *Ion Barbu. Eseu despre textualizarea poetică*, C. R., 1981.
14. Reichler, Claude — *À propos de la notion d'intertextualité : l'exemple du roman libertin*, « Diogène », nr. 114 (1981), p. 81—91.
15. Searle, John R. — *Les actes de langage*. Essai de philosophie du langage, Paris, Hermann, 1972.
16. Simonin, Jenny — *Les plans d'énonciation dans Berlin Alexanderplatz de Döblin*, « Langages » 73, mars 1984, p. 30—56.
17. Stierle, Karlheinz — *Identité du discours et transgression lyrique*, « Poétique » 32 (1977), Paris, p. 422—441.
18. Scholes, Robert — *Les modes de la fiction* — extrait de *Towards a structuralist "Poetics of Fiction"*, în *Structuralism in Literature, an Introduction*, Yale Univ. Press, 1974, p. 129—138, publicat in « Poétique » 32 (1977), Paris, p. 507—514.
19. Schmidt, Siegfried J. — *Teoria del testo. Per una linguistica della communicazione verbale*, Bologna, Il Mulino, 1982 (tradusă după ediția din 1973 — München).
20. Vasiliu, Emanuel — *Coerență și permisiune*, în *Studii de stilistică, poetică și semiotică*, 1980, Univ. Cluj-Napoca, p. 195—203.
21. Vignaux, Georges — *Argumentation et discours de la norme*, « Languages » 53, Mars 1979, p. 67—85.
22. Vlad, Carmen — *Semiotica criticii literare*, București, E.Ș.E., 1982.
23. Vultur, Smaranda — *Configurations intertextuelles*, « Cahiers roumains d'études littéraires » (1984) 3 (sub tipar).
24. Warning, Rainer — *Pour une pragmatique du discours fictionnel*, « Poétique » 39 (1979), p. 321—337.

L'intertextualité comme principe de fonctionnement du texte littéraire

(Résumé)

Dans cet ouvrage nous envisageons l'intertextualité comme un mécanisme descriptible au niveau de n'importe quel texte occurrence, en analysant le rapport entre la structuration interne du texte et la dynamique de la situation communicative dans laquelle le texte est produit et fonctionne. Ce fonctionnement implique des codifications préalables du champ verbal et textuel, qui interviennent dans la médiation de la relation intersubjective (et en même temps interdiscursive) qui se trouve à la base des processus de production et de réception du texte. En acceptant ces prémisses, nous avons essayé d'esquisser le système relatif des places occupées dans une telle perspective théorique du texte, par les « types de communication à potentiel

illocutif déterminé» (S. J. Schmidt), par les systèmes discursifs, les types discursifs, les types textuels. Comme ce qui nous intéresse, c'est le fonctionnement intertextuel du *texte littéraire*, nous nous sommes occupé de quelques aspects concernant les particularités de l'acte de référence dans ce type de texte, particularités dérivées de l'acte de coopération du Locuteur et de l'Auditeur à l'institution d'un univers imaginaire (en vertu d'un contrat initial de fictionnalité). Ces particularités impliquent en même temps la représentation d'un monde et de l'espace dans lequel ce monde este « ancré », par un système d'embrayage spécifique, ce qui entraîne la configuration d'un réseau complexe de relations anaphoriques et cataphoriques entre des unités de dimension différente et entre des niveaux textuels différents. Ces relations produisent des effets semblables à ceux qui sont provoqués par une « *situation rhétorique* » (telle qu'elle a été décrite par Lotman et Gasparov). Les configurations intratextuelles ainsi obtenues reflètent les modes du fonctionnement intertextuel et c'est de cette manière que le texte devient aussi une représentation de sa propre production. Le texte met en circulation des modèles discursifs de réalité, y compris des modèles littéraires, contribuant à la modification de ceux-ci et déterminant une émergence plurielle du sens, par le jeu des différences produites à l'interieur de chaque *configuration intertextuelle.*

Mai 1984

Universitatea din Timişoara
Bdul V. Pârvan 4

NICOLETA COATU

INTERTEXTUALITATE LA NIVELUL TEXTULUI ORAL-FOLCLORIC

Demersul nostru pune în valoare cîteva aspecte specifice ale intertextualității în oralitatea folclorică, cu referire la fenomenul producerii variantelor și la combinarea textelor din aceeași categorie sau din categorii folclorice diferite.

Definirea conceptului fundamental de **text** ridică mari dificultăți, prin text denumindu-se „adesea lucruri mai mult sau mai puțin diferite"[1]. Spre a evita ambiguitățile, ne integrăm opticii conform căreia textul este „o secvență limitată de fraze. Secvența implică bineînțeles existența unor legături sau concatenări între elementele ei. Prin urmare orice înșirare de fraze legate unele cu altele va fi numită **text.** Aceasta reprezintă, după părerea noastră, realitatea concretă a textului sau, cu alte cuvinte, calitatea lui de obiect care poate să fie supus analizei" [2]. Încadrîndu-se în parametrii definitori ai textului ca « suite de propositions (phrases) caractérisée par la cohérence (sémantique) et par la cohésion (syntaxique) transphrastiques » [3], **varianta cultural-folclorică are statutul unui text**.

1. VARIABILITATEA FOLCLORICĂ – INTERTEXTUALITATE

Dacă admitem variabilitatea de tip folcloric drept intertextualitate, atunci considerăm că orice **variantă-text este de fapt un intertext** în care se regăsesc textele – variante preexistente și/ sau contemporane. Deci orice text-variantă este « absorbtion et transformation d'une multiplicité d'autres textes » [4].

În actul comunicării orale un text-variantă /T se elaborează prin raportarea la un text-variantă /T', anterior, considerat ca o entitate.

Fie *E* un emițător – „insider" popular, care transmite o variantă folclorică / *T* unui receptor / *R'* – alt „insider" al culturii tradițional-folclorice.

Judecată dintr-o perspectivă semiotică [5], emiterea în actul comunicării este asigurată de un emițător nemijlocit, imediat, prezent / *E*, la nivelul structurii de suprafață, în relație cu seria amorfă a strămoșilor, grupul de emițători absenți, $E/a_1, a_2 \ldots a_n$, la nivelul structurii de adîncime.

[1] I. Coteanu, *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, SCL XXIX (1978), 2, p. 115.
[2] *Ibidem*, p. 115.
[3] E. Mihăilă, *Un modèle matriciel du texte poétique*, în RRL XXIX (1984), 2, p. 99.
[4] Ducrot și T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, p. 474.
[5] S. Golopenția-Eretescu, *Probleme semiotice în cercetarea folclorului*, în „Revista de etnografie și folclor" 16 (1971), 2, p. 117–121.

Varianta *T*, comunicată de *E*, se conturează ca o creație individuală, fiind marcată de personalitatea emițătorului de suprafață, *E*, și totodată colectivă, prin raportarea la *n* variante anterioare, Ta_n, care aparțin grupului emițătorilor de adîncime, Ea_n. În transmiterea orală a variantelor, orice emițător este inițial un receptor și orice receptor un posibil emițător, cu excepția — teoretic vorbind — a primului emițător, care a conceput prototipul-text. Deci emițătorul *E*, care transmite varianta *T*, a avut anterior poziția unui receptor *R*, care a asimilat varianta *Ta*, preexistentă variantei *T*.

Distincția emițător de suprafață/ prezent — emițător de adîncime/ absent se poate extinde și asupra categoriei receptorului: receptor de suprafață/ imediat, direct și receptor de adîncime/ virtual, reprezentînd grupul infinit al urmașilor.

Orice text se definește „prin autonomie și închidere"[6]. Deci și orice variantă orală reprezintă o entitate de sine stătătoare, un text autonom, închis și finit. Sfîrșitul textului-variantă orală este determinat de opțiunea cvasiliberă a autorului-interpret; acesta este relativ constrîns de desfășurarea evenimentelor textului (spre ex., în basm, înlănțuirea evenimentelor respectă o ordine predictabilă, conform logicii specifice acestui tip de narațiune), într-un sens, și de atitudinea și comportamentul receptorului, în alt sens. În timpul comunicării, emițătorul, *E*, testează reacțiile receptorului/ *R'*, interesul acestuia pentru varianta care i se transmite. Dacă în atitudinea receptorului emițătorul descifrează un interes sporit, opțiunea acestuia se poate orienta spre amplificarea variantei, prin dezvoltarea narativă a unor episoade (în cazul unui text epic), prin procedeul combinării.

Varianta orală este totodată un text deschis, infinit, dependent. Dependența se referă la elaborarea unui text-variantă în relație cu variantele anterioare.

Varianta *T* se construiește prin raportarea la varianta preexistentă *Ta*-entitate:

Ta ← T, în care *Ta* este varianta imediat-anterioară lui *T*, pune în valoare cazul de **intertextualitate nemijlocită, de suprafață.**

Varianta *T* se raportează *mediat* la toate variantele anterioare de același tip, Ta_1, Ta_2, Ta_3, $Ta_4 \ldots Ta_n$, emise de lanțul amorf al strămoșilor-emițători de adîncime, E_1, E_2, E_3, $E_4 \ldots E_n$.

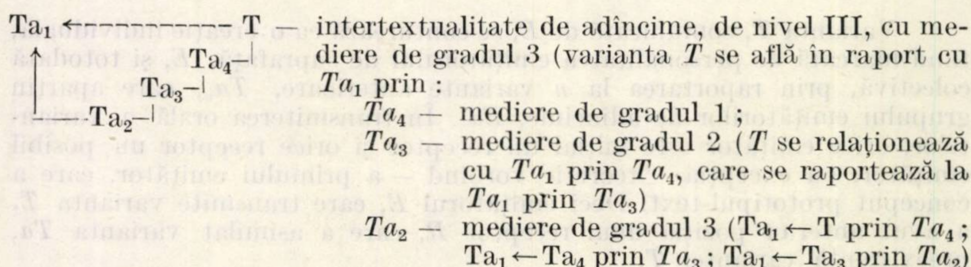
Dacă varianta *T* este precedată de Ta_1, Ta_2, Ta_3, Ta_4, atunci ea se raportează direct la Ta_4, cea mai apropiată variantă anterioară, și indirect la Ta_3, Ta_2 și Ta_1. Deci,

Ta_4 ← T — intertextualitate nemijlocită, de suprafață și

Ta_3 ←-- T — intertextualitatea de adîncime, de nivel 1, cu mediere
↑—Ta_4—┘ de gradul 1 (*T* se raportează la Ta_3 prin Ta_4)

Ta_2 ←------- T — intertextualitate de adîncime, de nivel II, cu mediere de
↑ Ta_4—┘ gradul 2 (varianta T se relaționează cu Ta_2 prin intermediul lui Ta_4/mediere de gradul 1/și Ta_3 mediere de
└—Ta_3—┘ gradul 2; Ta_4 intră în relație cu Ta_2 prin Ta_3)

[6] O. Ducrot și T. Todorov, *op. cit.*, p. 375.

Varianta *T* reprezintă un **intertext** prin prezenţa în el, la diferite nivele, a variantelor preexistente ; textele-variante anterioare fiind ele însele intertexte, fiecare în raport cu textele precedente (Ta_4 — intertext prin prezenţa în el a variantelor Ta_3, Ta_2, Ta_1 ; Ta_3 — intertext prin recunoaşterea în el a variantelor Ta_2 şi Ta_1 ; etc.), rezultă că *T* este un **intertext de intertexte.**

Prin calitatea de text infinit, deschis, pasibil de reelaborări în circulaţie orală, varianta folclorică /*T* prefigurează variante posibile ulterioare : T $\Longleftarrow T_p$ (în care T_p reprezintă varianta virtuală-posterioară) — **intertextualitate virtuală — prefigurată**

2. COMBINARE FOLCLORICĂ – INTERTEXTUALITATE

Combinarea a două texte folclorice se realizează prin :
— înlănţuire (enchaînement [7]), conform ordinii A — B ;
— intercalare (enchâssement), A — B — A ;
— alternare (entrelacement), A — B — A — B.

2.1. COMBINAREA A DOUĂ TEXTE APARŢINÎND ACELEIAŞI CATEGORII FOLCLORICE

Analizăm selectiv combinarea prin intercalare (A — B — A), A fiind o variantă de basm — tip 303 A. Th. şi B o altă variantă de basm — tip 300 [8] A. Th. [9]. Determinăm modelul variantei combinate, 303 — 300 — 303, utilizînd ca unitate de bază **funcţia** în accepţia lui V. Propp : „înţelegem dar prin funcţie o faptă săvîrşită de un personaj şi bine definită din punctul de vedere al semnificaţiei ei pentru desfăşurarea acţiunii" [10]. Însoţim fiecare funcţie determinată cu o punctare sumară a conţinutului ei, impusă de necesitatea facilitării lecturii. Introducem notarea convenţional-simbolică cu litere mari ale alfabetului latin pentru funcţiile basmului tip 303, şi litere mici ale aceluiaşi alfabet pentru funcţiile basmului tip 300.

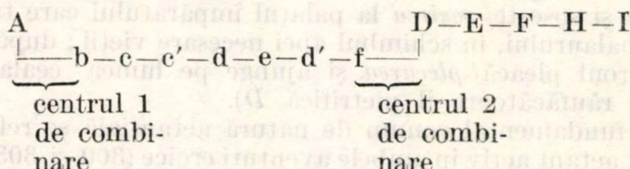
[7] *Ibidem*, p. 378.
[8] Exemplul ales reprezintă textul-informaţii 10688 din Arhiva I.C.E.D. — Bucureşti.
[9] Cf. tipologiei *The Types of the Folktale a classification and Bibliography*, autori Antti Aarne şi Stith Thompson (A. Th.).
[10] V. Propp, *Morfologia basmului*, p. 36.

303 A — *semn la despărțire*
(unul dintre cei doi frați gemeni decide să plece în lume și lasă la despărțire un semn care are calitatea magică de a indica o eventuală prejudiciere a celui instrăinat)

b — *prejudiciere posibilă / sacrificiu virtual*
(sacrificiul posibil al fetei de împărat oferită balaurului în schimbul apei vitale)
c — *lupta*
(eroul se luptă cu balaurul)
c' — *victoria*
(eroul învinge balaurul)
d — *impostura*
300 (un impostor se înfățișează împăratului în ipostaza de învingător și pretinde căsătoria cu prințesa)
e — *recunoașterea*
(eroul, adevăratul învingător, vine la palat unde este recunoscut)
d' — *demascarea impostorului*
(eroul face dovada victoriei sale asupra balaurului și impostorul este demascat)
f — *răsplata*
(eroul este răsplătit pentru fapta sa, prin căsătoria cu fata de împărat)

D — *prejudiciere*
(eroul este vătămat de o ființă răufăcătoare)
E — *indicarea prejudicierii prin semnul lăsat*
(fratele rămas acasă constată schimbarea — semnul lăsat la despărțire — și înțelege că fratele plecat a fost prejudiciat)
303 F — *confuzia*
(fratele geamăn, plecat în căutarea prejudiciatului, ajunge la casa acestuia, unde soția îl confundă cu soțul ei)
H — *remedierea prejudicierii*
(eroul prejudiciat este salvat de fratele său)
I — *întoarcerea*
(eroul salvat se întoarce acasă, la soția sa)

Deci modelul variantei combinate în formula 303 — 300 — 303, aleasă spre exemplificare, este:

Locul unde structura tip 303 se combină cu structura tip 300 reprezintă **centrul de combinare.** La nivelul unui centru de combinare se determină 2 funcții (o funcție basm tip 303 și o funcție basm tip 300) denumite de noi **funcții fundamentale ale centrului de combinare.**

În cazul combinatoriei prin intercalarea structurii basm tip 300 în structura basm tip 303 descifrăm 2 centre de combinare, cu grupările

funcționale binare corespunzătoare :
— centrul 1 de combinare, cu funcțiile A/303 → b/300
— centrul 2 de combinare, cu funcțiile f/300 → D/303.
Funcțiile fundamentale ale centrelor de combinare se grupează semantic în funcții de deschidere (care impun logic continuarea aventurii eroice) și funcții de închidere (care închid aventura eroică).
În general, în mecanismul combinatoriu a două variante de basm gruparea funcțiilor este :
— funcție de deschidere — funcție de deschidere
În varianta selectată spre exemplificare, *A*/ funcția de deschidere, care marchează un preambul de aventură eroică tip 303, este succedată de *b*/ funcție de deschidere pentru aventura eroică tip 300.
— funcție de închidere — funcție de deschidere (sau invers)
În textul de basm combinat 303—300—303 *f*/ răsplata (căsătoria) închide aventura eroică tip 300 și *D*/ prejudiciere, consecutiv, deschide structura de basm tip 303.
Funcțiile din poziția 1 a grupării binare corespunzătoare centrelor de combinare, respectiv *A* și *f*, indică focarele de maximă libertate opțională combinatorie :
— funcția de deschidere /*A* se corelează cu mai multe posibilități de continuare a narațiunii :

A
- aventură eroică tip 303 (preambulul tip 303/*A* se continuă cu o aventură eroică sau un segment de aventură eroică tip 303)
- aventură eroică tip 300 (vezi varianta-exemplu)
- aventură eroică specifică unui alt tip de basm combinat cu 303

— funcția de închidere /*f* corespunde momentului de întrerupere a narațiunii (povestitorul încheie cu *f*/ ***răsplata*** varianta de basm relatată) sau de continuare a povestirii, cu o aventură eroică tip 303 (textul ales spre exemplificare) sau cu o aventură eroică proprie unui alt tip de basm combinat cu varianta narată.
Între cele două segmente narative marcate de funcțiile fundamentale ale unui centru de combinare se dezvoltă îndeobște un segment narativ de joncțiune la nivelul căruia determinăm o pereche de funcții secundare, de rang 2, care fac legătura logico-semantică și structurală între funcțiile centrului de combinare ; cele două funcții joncționale sînt *plecarea-sosirea*. (După semnul lăsat la despărțire /*A* eroul pleacă de acasă/ ***plecarea*** și sosește/ ***sosirea*** la palatul împăratului care trebuia să-și sacrifice fata balaurului, în schimbul apei necesare vieții ; după momentul *căsătoriei*/ *f*, eroul pleacă/ *plecarea* și ajunge pe lumea cealaltă/ ***sosirea***, unde o ființă răufăcătoare îl pietrifică/ *D*).
Nucleul fundamental comun de natură actanțială se referă la prezența eroului / actant activ în ambele aventuri eroice (300 și 303) ; funcțiile *plecarea* și ***sosirea*** se includ în sfera acțiunilor eroului — actant principal.
Informația, corespunzătoare unui segment de text, ca element auxiliar de legătură interfuncțională, face legătura între *f*/*căsătorie* și ***plecarea*** (eroului) :

f { „Dup-asta împăratul dădu fata lui Dafin, făcu nuntă cum nu s-a mai văzut".
Și-i puse să doarmă într-o odaie. Iaca odaia avea o ferăstruică.

informaţie/ conector explicit { — Ce fereastră este aceea? întrebă el pe nevastă-sa. Ea răspunsă:
— Tetica cînd era tînăr dedea cu pumnul în ea şi să ducea pe lumea ceealaltă cînd vrea.

plecare { Atunci el dădu cu pumnul într-însa şi să trezi pă lumea ceealaltă"[11].

Integrarea unui text de basm, de dimensiuni variabile, într-un alt text de basm, prin intercalare (A—B—A) sau alternare (A—B—A—B—A) nu se poate produce oriunde în interiorul textului II.

Fie *I* basmul tip 300 A. Th., cu modelul complet: *a/ procurarea uneltei năzdrăvane — b/ prejudiciere virtuală — c/ luptă — c'/ victorie — d/ impostură — e/ recunoaşterea — d'/ demascarea imposturii — f/ căsătoria — răsplata*, şi II basmul tip 303, care intră în combinaţie cu 300.

Factorul de constrîngere a logicii basmului face ca grupările de funcţii în succesiune / tip 303, integrate în structura tip 300, să se poată intercala între funcţiile / tip 300:

— *procurarea uneltei năzdrăvane/a* şi *prejudiciere virtuală/b*;
— *victorie/c'* şi *impostură/d*;
— *impostură/d* şi *recunoaştere/e*;
— *demascarea imposturii/d'* şi *căsătorie/f*.

În situaţia modelelor reduse prin omisiunea funcţiilor *d/impostura* şi *d'/ demascarea imposturii* şi/ sau *e/recunoaşterea*, cînd *f/căsătoria* succede lui *c'/ victoria*, structura de tip 303 se poate integra, prin combinare, structurii tip 300, între funcţiile *c'* şi *f*. Spre exemplu, eroul *învinge* balaurul /*c'* şi pleacă mai departe într-o aventură eroică de tip 303, după care revine pentru recompensă şi *se căsătoreşte* cu fata de împărat /*f*.

Funcţiile de basm tip 303, în succesiune, *nu* se integrează între funcţiile (proprii basmului tip 300):

— *prejudiciere virtuală / sacrificiu posibil* şi *luptă*
(*pericolul sacrificării* fetei de împărat se impune a fi imediat eliminat, *lupta* fiind soluţia iminentă de rezolvare);
— *luptă — victorie*
(cei doi termeni, în relaţie cauză-efect, sînt logic inseparabili);
— *recunoaşterea eroului — demascarea impostorului*
(*recunoaşterea* eroului presupune *dezvăluirea impostorului*).

Combinarea prin intercalare şi alternare implică respectarea ordinii temporale, care vizează păstrarea poziţiei funcţiilor în seria specifică, la distanţă. (Cînd într-o structură de basm tip 300 *a—b—c—c'* se intercalează o microstructură de basm tip 303, *A*, între *a* şi *b*, funcţia *b* rămîne tot în poziţia a doua în seria tip 300, deci posterior lui *a* şi anterior lui *c*: a- - - b — c.)
|—A—|

2.2. COMBINAREA A DOUĂ TEXTE DIN CATEGORII FOLCLORICE DIFERITE

Caracterul oral al creaţiei şi circulaţiei variantelor explică multitudinea de posibilităţi combinatorii ale textelor care aparţin diverselor specii/ genuri folclorice.

[11] Fragment din text informaţii 10688, Arhiva I.C.E.D. — Bucureşti.

Inserţia proverbelor sau zicalelor populare în textele de snoavă — cu care exemplificăm acest aspect al intertextualităţii — se atestă frecvent, conexiunea textului integrat cu textul integrator-entitate, preexistent, realizîndu-se cu predilecţie, explicit, prin enunţuri cu rol de conectori.

,, . . .

— Vrai, măi, fătul meu, să te învăţ eu cum să trăieşti în lume? Cum n-am eu feciori am să te-nvăţ un meşteşug, să mă pomeneşti cît îi fi şi-i trăi.

Băietul se dădu bucuros.

T t — *Ce zicea el :* **meşteşugul la om îi brăţară de aur.**

,,Hai şi-oi deprinde şi eu ceva".

Merseră ei cît merseră prin pădure. . ." [12]

Textul de snoavă /T (din care am oferit doar un fragment) include textul-zicală populară /t (,,meşteşugul la om îi brăţară de aur"), introdus prin enunţul conector ,,ce zicea el".

În elaborarea variantei folclorice în actul comunicării orale principalul agent activ-creator este **emiţătorul/E ;** construind varianta, realizează implicit, cvasiconştient, relaţia intertextuală, concretizată în cele trei aspecte esenţiale :

— producerea variabilităţii de tip folcloric :

$$. . . Ta_3 — Ta_2 — Ta_1 — Ta — T$$

— combinarea textului creat cu texte care aparţin aceleiaşi categorii

— combinarea textului produs cu texte din categorii folclorice diferite.

Implicarea **receptorului** în conceperea unei variante **în transmitere orală** este

a) **indirectă** (după cum subliniam anterior, reacţiile comportamentale ale receptorului, care punctează progresia sau regresia interesului pentru textul care i se comunică influenţează atitudinea creatoare a emiţătorului, care dezvoltă sau, dimpotrivă, comprimă naraţiunea, amplifică sau restrînge combinaţiile cu alte texte) ;

b) **directă.** Cînd agentul aflat conjunctural în ipostaza de receptor este un autentic creator popular îşi asumă uneori, pe parcursul receptării, textul-variantă care îi este transmis, articulînd pe varianta comunicată segmente de text sau texte integrale care aparţin aceleiaşi şi/ sau altor categorii folclorice.

Inserţiile sînt integral sau parţial comunicate de receptor pe parcursul transmiterii variantei elaborate de emiţător ; receptorul întrerupe comunicarea cu articulaţiile sale pe textul emis, devenind intermitent emiţător. Intervenţiile receptorului sînt condiţionate de atitudinea emiţătorului, care permite sau nu, de la caz la caz, imixtiunea în elaboratul său. Sînt situaţii în care sentimentul paternităţii creaţiei se referă exclusiv la emiterea textului, nu şi la produs, şi atunci emiţătorul refuză să i se perturbe comunicarea. Alteori, cînd nici actul transmiterii nici produsul nu sînt marcate de sentimentul paternităţii, al creaţiei individuale la nivelul conştiinţei emiţătorului creator, acesta acceptă inserţiile receptorului. (Cînd emiţătorul nu permite să fie tulburat sau receptorul nu se

[12] T. Pamfile, *Cartea povestirilor hazlii*, p. 7.

află sub impulsul imediat al nevoii de comunicare, inserțiile rămîn în plan mental, făcute pe textul receptat.)

Ex. 1 : Un povestitor popular relatează o variantă de basm în care eroul, după ce trece printr-o serie de peripeții care conturează aventura eroică de basm tip 300 A. Th., se căsătorește cu fata de împărat și a doua zi după nuntă „se scoală dis-de-dimineață și pleacă mai departe"; cu acest enunț naratorul face conexiunea fragmentului de basm tip 300 cu fragmentul de basm tip 303, pe care urmează să-l comunice. Intervine receptorul care introduce în textul emis, după comunicarea enunțului citat și în relație semantică cu acesta, proverbul „cine se scoală de dimineață departe ajunge", precedat de sintagma de conexiune explicită, „vorba ceea".

Ex. 2 : Un narator popular comunică un basm în care eroul coboară pe tărîmul celălalt, salvează puii pajurei, pajura îl înghite inițial, pentru ca la insistența puilor să îl elibereze „mai frumos și mai curat decît a fost". Intervine receptorul, R, și inserează în textul receptat, în relație cu enunțul citat, un segment de descîntec: „curat-luminat, ca argintul strecurat".

Ex. 3[13] : vizează o situație diferită de cele anterioare, situația în care R modifică structura textului care i se transmite. Emițătorul povestește o variantă de basm tip 300, cu un model restrîns: *a/ procurarea uneltei năzdrăvane — b / prejudiciere virtuală — c / luptă — c' / victorie — f / căsătorie*. Cînd receptorul, care cunoaște o variantă dezvoltată de basm tip 300, intuiește intenția emițătorului de a continua momentul *victoriei în luptă/ c'* cu cel final, al *căsătoriei/ f*, intervine cu scopul de a întregi varianta, narînd el episodul imposturii demascate (*d — d'*) după *c'*. După inserția făcută, receptorul permite emițătorului să încheie varianta de basm tip 300 relatată, cu povestirea momentului *căsătoriei ca recompensă/ f* :

a — b — c — c'   f . . . varianta emițătorului
                  ¦--d — d'--¦ . . . segment inserat de receptor în timpul comunicării

CONCLUZII

Considerăm două texte de tip folcloric, *T* și *T'*, în relație de intertextualitate cînd textul *T'*, integral sau parțial, se raportează la textul *T-entitate, preexistent*. Stabilirea raportului de anterioritate a textului *T* față de *T'* nu privește relația genetică; categorial-genetic basmul este anterior snoavei, dar un text de snoavă/*T* poate fi preexistent unui text de basm/*T'*, la un moment dat, la o judecată făcută din perspectiva intertextualității.

Factorul de constrîngere condiționează relația intertextuală; cînd un text dintr-o categorie folclorică este inserat într-un text care aparține altei categorii, se supune codului corespunzător textului integrator.

[13] Situațiile prezentate (ex. 1, 2, 3) au fost constatate în cadrul cercetărilor directe, pe teren.

Intertextualitatea la nivelul variantelor oral-folclorice presupune existența unui agent uman creator, care efectuează relația dintre cele două texte, *T* și *T'*, spontan, cvasiconștient și cvasiintențional. Factorul uman cunoaște ambele texte și raportează pe *T'* la *T* (*T* ← *T'*), în sensul variabilității și/ sau al combinării.

Studiul variabilității folclorice din perspectiva intertextualității nu poate elimina din discuție cazul particular al variantelor (de basm, spre exemplu) începute spontan, independent în diferite spații culturale, cu o justificare antropologică. Între agenții umani producători ai celor două texte nu există o relație de comunicare directă. Explicația de natură psihanalitică vizează existența universaliilor. Modelele asemănătoare sau chiar identice ale variantelor (unui tip de basm, spre exemplu) care apar independent în plan cultural-universal se regăsesc într-un model abstract-sintetic (al tipului) — structură antropologică comună, cu valoare de intertext. Putem considera asemenea variante într-o subtilă relație de intertextualitate, prin intermediul intertextului — pattern-ul comun, universal?

L'intertextualité au niveau du texte oral-folklorique

(*R é s u m é*)

Nous considérons la variabilité folklorique comme intertextualité et démontrons qu'une variante-texte est un intertexte.

Une variante *T* représente un intertexte par l'inclusion des variantes préexistantes ; les textes-variantes antérieurs étant eux-mêmes intertextes, chacun à l'égard des textes précédents, il résulte que *T* est un intertexte des intertextes.

L'analyse relève les situations d'intertextualité immédiate, de surface, et d'intertextualité de profondeur.

Étant infini, ouvert et passible de réélaboration dans la circulation orale, le texte folklorique/*T* préfigure les possibles variantes ultérieures (l'intertextualité virtuel-préfiguré).

Nous étudions aussi le cas d'intertextualité—combinaison folklorique.

Le facteur de la contrainte conditionne la relation intertextuelle.

L'intertextualité implique l'existence d'un agent humain créateur qui fait cette relation spontanément, quasiconscient et quasiintentionnel.

Mai 1984

Institutul de Etnologie și Dialectologie
București, Nikos Beloiannis 25

RODICA MIHAILĂ

TITLUL, METATEXT ȘI INTERTEXT

Studiul reprezintă o încercare de definire a titlului pe baza funcției sale: ca *metatext* — funcția semantică a titlului față de text; ca *(meta) intertext* — funcția pragmatică de avertizare a lectorului cu privire la istoria producerii textului.

1.1. **Titlul** este un tip special de *text*. Un text care nu poate avea statut autonom. El este un text corelat la un text față de care are funcția de titlu.

1.2. Înțelegem prin *text* orice produs lingvistic finalizat, de extindere variabilă, sau orice produs lingvistic în cursul producerii sale [1], produs caracterizat de coeziune și coerență și în care se recunoaște o intenție comunicativă (sau expresivă) și o structură semnificantă. .

Amprenta intențională (marca textuală sau marca contextuală), cît și structura semnificantă asigură unitatea reală sau virtuală a textului. Interpretînd textul atît ca produs cît și ca producere (proces), acordăm virtuți textuale deopotrivă scriiturii cît și oralității. Textul implică în structura sa intențional (intenția este ± explicită, ± conștientizată)-semnificativă un proiect de sine al subiectului generator de text și, prin aceasta, un proiect de lume, ceea ce corespunde funcției pragmatice (intenția comunicativă), funcției poetice (intenția expresivă) și, respectiv, funcției reprezentative (structura semnificantă) a textului.

Textul se opune *cuvîntului* și *frazei* [2] nu formal, ci funcțional. Un cuvînt sau o frază pot fi considerate texte în măsura în care permit, contextual, recunoașterea intenției comunicative (sau/ și expresive), deci în măsura în care li se poate atribui o funcție pragmatică [3].

2.1. Titlul, ca text, are o structură, de preferință nominală, reductibilă la un cuvînt, o sintagmă, o conjuncție de sintagme. Foarte rar, titlul poate avea structura unei fraze. De ce numim atunci titlul text și nu, pur și simplu, secvență lingvistică? Răspunsul îl găsim în precizarea făcută anterior cu privire la posibilitatea recunoașterii, *în anumite condiții*, a proprietăților „textuale" pentru secvențe lingvistice reduse. Există o convenție de „textualizare" implicită a titlului, deci de recunoaștere a unei intenții, de o natură oarecare, în alăturarea secvenței „titlu" la

[1] A se vedea, prin opoziție, perspectiva tel-quel-istă, respectiv J. Kristeva, *Problema structurării textului*, în vol. *Pentru o teorie a textului*, București, Ed. Univers, 1980, p. 250 ș.u., privind conceptul de *producere — generare* textuală, perspectivă care nu ne este necesară pentru moment în utilizarea conceptului de text.

[2] A se vedea și tripla opoziție *propoziție/ frază/ text*, stabilită de M. Tuțescu, *Proposition / vs/ Phrase/ vs/ Text*, RRL XXV (1980), 4, relevantă din altă perspectivă, și anume din aceea a opoziției celor 3 componente ale lingvisticii: sintaxă/ semantică/ pragmatică.

[3] Structura semnificantă și, respectiv, funcția reprezentativă, nefiind reductibile sau deductibile contextual, nu sînt relevante pentru stabilirea funcției textuale decît pentru texte de o extindere mai mare decît o frază.

textul propriu-zis. Funcția titlului este marcată formal prin poziție sau subliniere. Titlul se pune în fruntea textului sau la începutul lui. Marcarea titlului printr-o poziție privilegiată este convențională și permite distingerea lui de textul propriu-zis.

Dată fiind convenția privitoare la funcția titlului, structura preferențial nominală a acestuia este percepută ca structură eliptică. Convenția funcției titlului permite expansiunea structurii nominale, pe baza structurii implicite, care funcționează ca presupoziție pragmatică, și reconstituirea „*textului*" *titlu*. De ex. **Enigma Otiliei** ⇒ *Autorul intenționează să prezinte cititorului în textul A*, ENIGMA OTILIEI.

H. Hoek, în studiul său, *Pour une sémiotique du titre* [4], afirmă că titlul este reductibil la o *hypersentence* [5].

Expansiunea structurii nominale a titlului într-o structură verbală implicită, marcată pragmatic (intenția comunicativă), nu este o operație de rigoare lingvistică și interesul nostru nu s-a dezvoltat în sensul unei gramatici a titlului.

2.2. Presupoziția pragmatică sau convenția implicită dintre autor și lector referitoare la funcția titlului privește intenția de corelare a secvenței lingvistice „titlu" la textul pentru care funcționează ca atare, cît și marcarea formală, printr-o poziție privilegiată, a calității de titlu.

Titlul, ca text, este corelat unui alt text pentru care are rolul de titlu, cu intenția unei duble funcții : o *funcție semantică*, față de textul de referință, și o *funcție pragmatică*, față de lectorul (receptor) căruia textul îi este adresat. Cele două funcții sînt simultane, funcția semantică fiind justificată de cea pragmatică.

2.2.1. Funcția semantică a titlului față de textul de referință este aceea de a da o informație despre conținutul acestuia sau despre natura lui. Titlul rezumă conținutul sau ideea textului, trasînd sensul în care trebuie dirijată lectura. Nu există restricții cu privire la natura titlului. Concentrarea conținutului sau ideii textului în titlu este variabilă : de la povestirea conținutului într-o formă mai mult sau mai puțin eliptică, la idee sau la echivalentul emblematic al acesteia. O tipologie a titlurilor poate să ofere o imagine în acest sens. Noi ne limităm la cîteva exemple. Titlurile romanelor J. Galsworthy, *Forsyte Saga*, S. de Beauvoir, *Amintirile unei fete cuminți*, K. Čapek, *O viață obișnuită* etc. reprezintă un rezumat succint al textelor. Ideea de rezumat al textului este evidentă în presă, mai ales, dar nu exclusiv, unde se folosesc deseori titluri extinse : *Ei reprezintă însuși viitorul patriei* („Rom. lib.", 3 mai 1984), *Pregătiri pentru lansarea grinzilor la cel mai mare viaduct din țară* (idem), *Încheierea reuniunii la nivel înalt de la Arusha* (idem) etc. Din funcția pragmatică a titlului, aceea de a răspunde unei așteptări a virtualului lector și, eventual, la o implicită întrebare a acestuia, se nasc titluri ca atare, de ex. : *Cum tratăm tuberculoza pulmonară* etc.

[4] Univ. di Urbino, Série D, nr. 20, 21, 1973.

[5] Conceptul de *hypersentence* este preluat de Hoek, *idem*, de la Sadok și definit în felul următor : « Une hypersentence est donc une proposition abstraite figurant seulement dans la profondeur et éliminée par des transformations, dont le sujet et l'objet (direct ou indirect) sont des syntagmes nominaux référant au destinateur (l'auteur) et au destinataire (le lecteur) et dont le syntagme verbale détermine le type de la phrase (affirmatif, déclaratif) ».

Pentru romanele : H. de Balzac, *Le père Goriot*, G. Flaubert, *Madame Bovary*, L. Rebreanu, *Ion*, G. Călinescu, *Enigma Otiliei* etc., titlul indică focalizarea textelor respective în jurul personajelor Madame Bovary, Ion etc., dar, în acelaşi timp, concentrarea titlului permite interpretarea lui ca expresie simbolică a unui univers (psihologic sau social), reprezentat de Madame Bovary etc. În F. I. Dostoievski, *Demonii*, A. Moravia, *Indiferenţii* etc., titlurile reprezintă nominalizarea unei însuşiri a personajelor care defineşte nu universul lor particularizant, ci viziunea (atitudinea) generalizantă a unei lumi, a unei mentalităţi. Th. Mann, *Muntele vrăjit*, E. Ionescu, *Rinocerii*, William Gibson, *Doi pe un balansoar*, M. Sorescu, *Moartea ceasului*, N. Stănescu, *Oul şi sfera*, Al. Botez, *Eclipsa* etc., sînt titluri-simbol. Simbolurile sînt concentrate arhisemice ale textului: toposul intersecţiei de forţe (destine) — Em. Brontë, *La răscruce de vînturi ;* continuitatea discontinuă — V. Woolf, *Valurile ;* universul ca închidere — J. P. Sartre, *Cu uşile închise*, M. Sorescu, *Iona ;* universul captiv — Th. Mann, *Muntele vrăjit*.

Relaţia dintre titlu şi ideea textului ridică problema teoretică a relevanţei analizei semice ierarhizate a unui text şi analiza titlului. În principiu, titlul poate fi considerat un arhisemem al structurii semantice. De multe ori, o secvenţă din text (mai ales, în poezie) este promovată în funcţia de titlu, ea polarizînd semantica textului într-un mod implicit.

Titlul, ca text raportat la un text, poate fi considerat drept META-TEXT : text cu referire la un text, text comentariu faţă de alt text. Actul de intitulare este o *schiţă* exegetică şi poate fi inclus în tipul de *discurs critic*, de felul rezumatului sau al discursului analitico-descriptiv. Aşa cum am văzut, titlul rezumă semantica textului, fie sub forma unui *rezumat* concentrat (nivel semic), fie sub forma *ideii* sau a echivalării sale *emblematice* (nivel arhisemic).

Ideea că titlul ar reprezenta scopul textului (scopul în sensul teoriei ierarhiei scopurilor) sau rezumatul acestuia apare şi la D. Parisi, Cr. Castelfranchi şi A. Devescovi, în studiul *Che cosa e' un titolo ?*[6]

Titlul, de multe ori, surprinde *in nuce* structura textului. De pildă, structura bipolară, opozitivă în L. Tolstoi, *Război şi pace*, J. F. Dostoievski, *Crimă şi pedeapsă*, Stendhal, *Roşu şi negru*, J. P. Sartre, *Diavolul şi bunul Dumnezeu* etc. ; structura opozitivă în balans, William Gibson, *Doi pe un balansoar ;* focalizarea textului reprezentată prin titluri cu privire la un personaj, o întîmplare, un topos etc.

Titlul, ca metatext, poate conţine informaţii despre natura textului sau tipul de text, funcţia acestuia. Titlul în astfel de cazuri are funcţie de metalimbaj al genului sau speciei. De ex. **Poezii** *alese*, **Poezii** *postume*, **Scrisori** ; **Jurnal**, **Amintiri** (titlu ambiguu, *Amintirile* sînt un gen literar obţinut prin extrapolare, din conţinut), **Eseuri** *critice*, **Manual** *de limbă germană* etc. Acest tip de metatext este frecvent, mai ales, ca **subtitlu**.

Deşi lipsit de autonomie faţă de text, titlul, ca metatext, este în relaţie de supraordonare faţă de acesta. El are faţă de text o funcţie identificatoare. Titlul poate fi considerat drept NUMELE [7] textului, un

[6] Preprint, Roma, 1978. Vezi p. 7 : „I titoli sono atti linguistici che forniscono conoscenze sulla meta dei brani dei cui sono titoli''.
[7] Cf. şi H. Hoek, *op. cit.*, p. 7.

nume care-i dezvăluie esența, conținutul, și prin care textul își cîștigă statut de identitate. Numele este cel care asigură obiectului denumit individualitate, singularitate, îl „personalizează”. Prin nume, obiectul denumit devine recognoscibil.

Funcția identificatoare a titlului, ca tip special de nume, este motivată și mai rar arbitrară. Motivarea titlului față de text derivă din funcția sa semantică, de esențializare a ideii sau intenției comunicative a textului; de exemplu, majoritatea titlurilor. Există motivări parțiale la titluri de clasificare serială : *Opus 5*, *Elegia I*, *Manuscrisul nr. 4* etc. Motivarea este dată de funcția strict identificatoare a titlului sau de nevoia unei neutralități asupra conținutului textului, lăsîndu-i-se lectorului posibilitatea de descifrare, fără determinări apriorice.

Arbitrarietatea titlului se justifică pragmatic printr-o intenție strategică de o natură oarecare, de obicei, strategia incitării lectorului prin surpriză, ca modalitate a persuasiunii spre lectură. Exemple multiple în acest sens le găsim în suprarealism, unde arbitrariul este codificat, lectorul fiind pregătit pentru discontinuitate semantică (în cazul nostru discontinuitate semantică titlu — text); de exemplu, E. Ionescu, *Cîntăreața cheală* etc. [8].

În orice condiții, prin titlu, textul se distinge ca unitate și-și face recunoscută și recognoscibilă autonomia. Titlul ca metatext, ca transgresie a textului, se impune în raport cu un text finit, sau, prin titlu, textul este conceput într-o finitudine, cel puțin, virtuală.

2.2.2. Funcția principală a titlului este aceea de a avertiza cititorul (receptorul) în raport cu textul propriu-zis, privind natura și conținutul acestuia. Aceasta este funcția pragmatică a titlului care o înglobează pe cea semantică. Prin titlu se realizează apropierea lectorului față de text.

Titlul face parte dintr-un cumul de acte lingvistice — actul de *incitare*, de *avertizare* și de *informare* — reprezentînd conținutul lor propozițional. Contextul pragmatic de folosire a titlului este cel care adaugă textului-titlu intenția respectivă. Intenția de incitare este cea care scoate receptorul dintr-o neutralitate față de existența textului, provocîndu-l în rolul de virtual lector al textului. Și aici, din nou, o tipologie a titlurilor poate evidenția diverse structuri de titluri care susțin funcția strategică de incitare. Încă la acest nivel se pot sesiza primele fenomene de intertextualitate. Este vorba despre conștiința intertextuală ca element component al actului de geneză a textului. Vorbim despre conștiința intertextuală fixată doar în raport cu textele-titlu. Cînd un autor își intitulează opera el este condus de intenții, în primul rînd, pragmatice, o face în raport cu seriile de titluri existente. De ex. titluri care conțin un nume propriu de referință, titluri cu referire la fapte, evenimente corelate, care închid sensul cărții (textului) etc.

Mulți ar spune că o tipologie a titlurilor este realizată *a posteriori ;* credem că fiecare autor deține intuitiv o tipologie de titluri *a priori* actului său de intitulare, act care, cum am spus, probează primele manifestări de intertextualitate. Autorul, fie vrea să fie conform cu o serie, fie, dim-

[8] Arbitrariul titlului poate să însemne, uneori, echivalarea simbolică a mesajului textului absurd.

potrivă. De aici, se poate vorbi despre mode şi cu privire la titluri. Mode care pot să constituie stiluri de intitulări.

În virtutea faptului că titlul este un nume, cît şi în virtutea celor două funcţii ale titlului, cea semantică, de *semn* al textului, şi cea pragmatică, de *semnal* de avertizare a virtualului lector, titlul trebuie să satisfacă condiţiile unui minim efort în memorarea rapidă. Astfel, preferinţa pentru titluri scurte. Dar tot din motive pragmatice, pentru ca, prin titlu, şocul asupra lectorului să fie mai mare, se impune ideea unei surprize, prin abaterea de la o tipologie de titluri consacrată. Aşa se explică o revitalizare a titlului extins pentru proză : Al. Drăgănescu, *Vînătoarea, aşa cum este ea*, Oct. Şteflea, *Bate şi ţi se va deschide*, Şerban Andronescu, *Tainele noastre nu-s de vînzare*, Anisia Balada, *Vreau să rămîn copil*, Gh. Anton, *A cui va fi bicicleta ?* ; sau, de pildă, în subintitularea extinsă a capitolelor. Vezi Ştefan Bănulescu, *Cartea Milionarului :* Cap. 1 Prînz la Metopolis ; *Mai întîi soseşte o roată ;* cap. 6. Din nou bodega Armeanului ; *Misitul societăţii interbalcanice de arheologie nu-mi este necunoscut, numai asociatul lui pare nou*, scurte rezumate de factură parodică, în stilul romanelor medievale. Titlul extins, deci titlul-rezumat, este foarte frecvent în stilul publicistic, cum am menţionat deja, pe considerentul unei strategii a informării rapide şi succinte (de multe ori presa este citită în titluri).

Intenţia de informare şi avertizare prin titlu cu privire la text susţine rolul fundamental al titlului, acela de *a fixa locul textului într-o reţea cognitivă a receptorului*, fie în relaţie cu o serie de probleme — fixare în cîmpul cultural ca intertextualitate extinsă — , fie în relaţie cu o serie de alte texte — fixare în cîmpul intertextual propriu-zis.

Cu alte cuvinte, prin funcţia sa pragmatico-semantică, de fixare a textului într-o reţea cognitivă a receptorului, titlul şi încercarea sa de definire ne plasează în plină intertextualitate, înţeleasă ca viziune *transtextuală*.

Relevanţa intertextuală a titlului poate să fie nespecificată sau specificată (explicită). Acest din urmă caz este un aspect particular de intertextualitate de care ne vom ocupa acum.

3. În măsura în care titlul, ca metatext, fixează textul în raport cu un cîmp intertextual, la nivelul aceleiaşi conştiinţe metatextuale el poate fi considerat un INTERTEXT, sau mai precis un METAINTERTEXT. Titlul explicitează sau numeşte raporturile de intertextualitate ale textului.

3.1. Deschidem aici o paranteză teoretică privind conceptul de intertext. S-a vorbit mai mult de intertextualitate şi mai puţin despre intertext.

Înţelegem prin *intertext elementul de joncţiune intertextuală*, factorul care asigură reverberaţia unui text în alt text.

Dacă textul l-am înţeles ca un *produs concret şi finit al limbajului*, propunem o extindere a conceptului de intertext, în calitatea sa de element de joncţiune, extindere în aşa fel încît să fie înţeles ca text propriu-zis — produs concret —, dar şi ca idee-motiv, structură sau model — produs abstract.

Ca metatext, titlul numeşte, după cum am spus, ideea sau sensul textului, ca metaintertext, el va numi intertextualitatea textelor la nivelul

ideii sau sensului, deci tocmai în acel sens în care am vrea să extindem conceptul de intertext.

3.2. Intertextualitatea reprezintă articularea textului B la un text preexistent A, în așa fel încît textul A intră în istoria producerii textului B. Articularea se face printr-un element de joncțiune X, fragment din textul A, preluat și înglobat textului B. X este intertextul și reprezintă un fragment de text concret, un motiv, o structură-model. Relația intertextuală poate să păstreze integritatea intertextului în așa fel încît X devine X_1. Există mai multe tipuri de relație intertextuală :

— păstrarea lui X, prin *reproducere ;*

— *deformarea* lui X în X_1 prin : *imitare parțială (concentrare, dilatare, comutare)* sau *adaptare* (în care X_1 reproduce într-un mod aproximativ pe X).

În cazul intertextualității titlurilor, ținînd cont că titlul este un metaintertext, se înregistrează două tipuri de intertextualitate :

1. titlul ca metaintertext numește o relație de intertextualitate a textului B față de textul A ;

2. titlurile β și α, pentru textele B și, respectiv A, se află ele în relație de intertextualitate explicită. Numirea relației de intertextualitate dintre B și A (1), prin titlu, se face în momentul în care β (titlul lui B) reproduce *a*, un motiv, o structură sau un fragment din A. În acest caz, intertextul $X : \beta \approx a$, în forma X sau X_1 de intertextualitate (reproducere sau deformare) ; sau în momentul în care $X : \beta \approx \alpha$ în forma X sau X_1, deci printr-o intertextualitate la nivelul titlurilor (2).

Intertextualitatea stabilește fie o continuitate ideologică (semantică) între texte : textul B se naște în spațiul cultural al textului A ; fie o discontinuitate : textul B se naște în contrast cu textul A. Intertextul este repus în alt spațiu cultural. Continuitatea ideologică (semantică) se poate naște și între practici semiotice diferite.

Indiferent de faptul că prin titlu este numită intertextualitatea textelor (1) sau titlurile intră în relație de intertextualitate (2), funcția *(meta)intertextuală* a titlului nu este de a prezenta natura relației de intertextualitate, ci de a o *semnala* ca strategie a : *informării* — funcție metaintertextuală reală sau *incitării* — intertextualitatea este un joc de spirit și face parte din funcția pragmatică a titlului, aceea de stimulare a lectorului prin surpriză.

3.2.1. *Intertextualitatea la nivelul titlurilor care numește o intertextualitate a textelor* o recunoaștem în exemplele următoare : **reproduceri** : Th. Mann, *Doctor Faustus*, preia, în alt context cultural, tema cutezanței spiritului și a pactului cu diavolul din legenda lui Faust (a se vedea și Goethe, *Faust) ;* L. Blaga, *Meșterul Manole*, trimite la legenda populară respectivă ; T. Williams, *Orfeu în infern*, de asemenea ; R. Wiener, *Amurgul zeilor*, C. Petrescu, *Patul lui Procust*, Petre Sălcudeanu, *Cina cea de taină* etc.

Împrumutul sub forma unui motiv, titlul marcînd doar intertextualitatea textelor (1), fără a intra el în intertextualitate cu alt titlu : M. Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, trimite la *Faust ;* Caius Mihăilă, *Jurnal la Morile de vînt*, trimite la tema utopiei eroice din *Don Quijote* etc.

Intertextualitatea titlu-text se face prin reproducerea, în titlu, a unui fragment de text : M. Yourcenar, *Les yeux ouverts* care trimite la ultimul capitol din *Memoriile lui Adrian ;* titlul romanelor lui G. Steinbeck, *The Winter of our Discontent (Iarna vrajbei noastre)* și *The Grapes of Wrath (Fructele mîniei)* trimit la versurile respective din Shakespeare ; titlul romanului lui S. Fitzgerald *Tender is the Night (Dulce e noaptea)* trimite la un emistih din Keats. N. Manolescu, in cronica *„Dacă dragoste nu e, nimic nu e !"* la romanul lui A. Buzura, *Refugii*, pune romanul sub semnul textului final din romanul lui M. Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni.*

Intertextualitatea de tipul **deformării — imitație parțială** titlu-titlu semnalează o mutație la nivelul temelor sau doar al cîmpului cultural.

Intertextul sub forma **dilatării** conduce la o reevaluare a temei : R. Stanca, *Oedip salvat*, G. Keller, *Romeo și Julieta la țară*, sau filmul *Romeo, Julieta și întunericul* (prin transfer de practică semiotică) ; poemul lui Augustin Pop, *Refacerea lumii* atrage atenția asupra ideii de *re-facere* a lumii, în contrast cu facerea ei și legenda biblică respectivă.

Intertextul obținut prin **comutare** semnalează, de obicei, relația intertextuală prin contrast a textelor : M. Nasta, *Anatomia suferinței*, scrisă ca ecou al tratatului despre melancolie a lui Robert Burton, *Anatomia melancoliei*, text scris în vremea Renașterii engleze muribunde din sec. XVII. Comutarea marchează o deplasare a motivului. De asemenea, André Gide, *Le Prométée mal enchaîné (Prometeu rău înlănțuit)*, cu aluzie la legenda *Prometeu înlănțuit.* A. Gide are intenții demitizante care se finalizează în manifestarea vocației de făcător de mituri. N. Stănescu, *În dulcele stil clasic*, cu referire la școala literară din prerenașterea italiană, *In dolce stil nuovo*, atrage atenția asupra contrastului de sens al mesajului estetic. H. de Balzac, *Comedia umană*, în opoziție cu Dante, *Divina comedie :* contrastul este al planurilor divin/ uman, Balzac aspirînd spre aceeași amploare a viziunii. Intertextualitatea prin contrast a titlurilor este folosită ca strategie polemică. De exemplu, în Colecția Analelor Române apare o polemică în suita a 3 articole : C. Argetoianu, *Conferință* **fără** *subiect ;* N. Lupu, *Conferință* **cu** *subiect* și, din nou, C. Argetoianu, *Conferință* **cu** *subiect*, de data aceasta.

Intertextualitatea ca **adaptare** a intertextului putem să o regăsim în exemplul oferit de Șt. Bănulescu. Titlurile subcapitolelor romanului *Cartea Milionarului* parafrazează structura titlurilor romanelor medievale (vezi exemplul de mai sus).

3.2.2. *Intertextualitatea exclusivă a titlurilor* este folosită ca strategie a incitării la lectură și are valoarea unui joc de spirit. Ea păstrează uneori rare reminiscențe de aluzie la intertextualitatea textelor propriu-zise.

De exemplu, **reproducere** cu transfer de practică semiotică : E. Ionescu, *Englezește fără profesor ;* A. Blandiana, *Persoana întîi plural ;* S. de Beauvoir, *Toți oamenii sînt muritori*, aluzie la silogismul din limbajul logic ; J. Salinger, *Pentru Esme, cu dragoste și abjecție*, aluzie la stilul epistolar (titlu-dedicație) ; W. Saroyan, *Mamei, cu drag*, la fel ; J. Joyce, *Portretul artistului din tinerețe ;* H. Papadat-Bengescu, *Concert de muzică din Bach ;* ultimele două exemple fiind chiar transferuri de tipuri de

semne; S. Golopenţia-Eretescu, *La rôtisserie de la reine Pédoque*, articol ştiinţific, al cărui titlu trimite la romanul lui Anatole France.

Imitaţie parţială de tipul **comutării**, frecventă în stilul publicistic: Şt. Augustin-Doinaş, studiul *Borges sau gîlceava cărturarului cu lumea*, cu aluzie la D. Cantemir, *Gîlceava înţeleptului cu lumea*; L. Ulici, *Singurătatea ale(r)gătorului de cronică*, aluzie la filmul *Singurătatea alergătorului de cursă lungă*; D. Dumitriu, în cronica *Întoarcerea fiicei risipitoare* la cartea Oltei Alexandru, *Cărarea cea îngustă*, face aluzie la legenda biblică *Întoarcerea fiului risipitor*; M. Gafenco, *Fals tratat despre iubire*, aminteşte de Al. Odobescu, *Fals tratat de vînătoare*; în cartea Mihaelei Andreescu, *Marin Sorescu*, capitolele sînt intitulate după cum urmează: *Logica viului* — vezi Fr. Jacob, *Logica viului* (de data aceasta împrumut), *Omul ca spectacol* — vezi Rosario Assunto, *Universul ca spectacol*, *Starea de epic* — vezi sintagma *Starea de poezie*.

Imitarea prin comutare apare însă şi la titlurile de opere literare: M. H. Simionescu, *Ingeniosul bine temperat* (Bach, *Clavecinul bine temperat*), Carmen Francesca Danciu, *Manual de întrebări* (vezi, de exemplu, *Manual de franceză*), N. Mihalkov, *Piesă neterminată pentru pianina mecanică* (vezi, de exemplu, *Simfonia neterminată*, sau *Piesă pentru clavecin* etc.).

4. Concluzii. Din studiul modului particular de intertextualitate a titlului şi din funcţia lui de metaintertext se pot desprinde următoarele concluzii:

a. tipurile de intertextualitate a titlurilor pot, uneori, avertiza asupra tipului de intertextualitate a textelor: dacă acestea se află în continuitate sau opoziţie de cîmp semantic;

b. presupoziţiile culturale, şi aria lor de extindere, sînt cele care susţin titlul, în calitatea sa de semnal al intertextualităţii, în înţelegerea raporturilor de intertextualitate a textelor;

c. manifestarea fenomenului de retroacţie a intertextualităţii textelor, după lectură, asupra intertextualităţii titlurilor şi adîncirea înţelegerii acesteia de pe urmă.

Le texte, métatexte et intertexte

(R é s u m é)

L'étude poursuit un double but : un but théorique, de définir le titre à l'intérieur de la théorie du texte, conformément à ses fonctions, et un but pratique, de mettre en évidence la manière dans laquelle l'intertextualité se manifeste au niveau du titre.

Conformément à sa fonction sémantique vis-à-vis du texte, le titre se définit en tant que *métatexte*. Le titre résume la sémantique du texte, soit en tant que *résumé* concentré (le niveau sémique), soit sous la forme de l'*idée* du texte ou de son équivalence *emblématique* (le niveau arhisémique). Ainsi le titre devient le « signe » du texte, il est son *nom*, avec fonction identificatrice. L'acte de donner un titre se manifeste en tant que premier *essai* d'exégèse et peut être inclu dans la typologie du *discours critique*.

La fonction pragmatique du titre est celle d'un « signal » dirigé vers le lecteur, en l'incitant par rapport au texte. Conformément à la fonction pragmatique d'incitation, quand le titre avertise le lecteur sur l'histoire de l'engendrement du texte à l'intérieur d'un champ cul-

turel (textuel), il se définit en tant que *(méta)intertexte*. La fonction métatextuelle du titre est obligatoire, la fonction intertextuelle est optionnelle, elle représente un élément supplémentaire de la stratégie pragmatique du titre.

L'intertextualité au niveau du titre tient compte de sa qualité métaintertextuelle et se manifeste sous la forme de deux variantes : 1 par le titre est nomée l'intertextualité des textes ; les titres se trouvent eux-mêmes dans une relation d'intertextualité. La fonction métaintertextuelle du titre n'est pas celle de présenter la nature de la relation d'intertextualité, mais de la *signaler*.

Mai 1984 *Institutul de Etnologie şi Dialectologie*
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

CARMEN APOSTOLESCU

GRUP ȘI *PSALM* – O POSIBILĂ RELAȚIE DE INTERTEXTUALITATE

Se urmărește demonstrarea existenței unei relații de analogie între două texte, relație pe care o considerăm un tip posibil de intertextualitate.

Vom prezenta în cele ce urmează o analiză confruntativă a două texte poetice — *Psalm (Tare sînt singur, Doamne, și pieziș!)* de Tudor Arghezi și *Grup* de Ion Barbu — pentru a dovedi că acestea pot fi considerate într-o **relație de analogie**, care ar putea fi considerată un tip particular de intertextualitate, și anume acea intertextualitate care nu are ca punct de plecare intenția (marcată) a emițătorului. Implicațiile teoretice ale problemei nu ne vor preocupa însă aici.

Înțelegem prin analiză confruntativă o descriere în paralel a unităților sintagmatice și a nivelelor paradigmatice omologe ale celor două texte, întreprinsă cu scopul de a pune în evidență asemănările și deosebirile dintre acestea.

Prin **relație de analogie** înțelegem existența unei suite de asemănări la nivele omologe ale celor două texte confruntate. Aceste asemănări trebuie să se manifeste însă la minimum două dintre nivelele textelor. Profitul depistării unei astfel de relații este complinirea reciprocă a înțelegerii celor două texte, atît sub aspectul semnificației lor globale, cît și sub aspectul modalităților de construire a subsistemelor textuale respective.

Desigur, nu excludem posibilitatea de a stabili o astfel de relație și între mai mult de două texte.

Ne vom desfășura analiza confruntativă pornind de la nivelul materialității textelor alese și ajungînd la cel al semnificațiilor globale pe care le propunem pentru aceste poeme.

Un prim contact cu cele două texte, în aparență atît de diferite, provoacă cititorului stări de așteptare similare, e drept, determinate de rațiuni diferite: poemul barbian, prin expresia criptică, de mare concentrare, sugerează lectorului că depistarea semnificației globale presupune un demers complicat, anevoios chiar; formula relativ explicită a celuilalt text, ce oferă încă de la prima lectură o semnificație, indică lectorului că aceasta reprezintă o „mască” în spatele căreia trebuie căutată semnificația profundă a poemului. Cele spuse mai sus constituie rațiunea care ne determină să postulăm o relație de analogie între cele două poeme.

1. NIVELUL DESFĂȘURĂRII DISCURSULUI POETIC

La nivelul desfășurării discursului poetic propriu-zis, se observă ușor o primă caracteristică comună, și anume faptul că ambele texte sînt construite din: — cîte o serie de termeni ce par a fi „puncte nodale” ale

poemelor (termenii aceștia sînt reprezentați prin substantive; vom nota aceste serii cu NP – pentru *Psalm* și cu NG – pentru *Grup* în cursul analizei); – mai multe seturi de determinanți simpli sau compuși (reprezentați de unul sau mai multe cuvinte) ce se referă la termenii seriilor NP, NG. Aceste determinări sînt exprimate prin adjective, grupuri nominale subordonate, propoziții subordonate atributive sau alte tipuri de subordonate, grupuri verbale. Prin decuparea acestor **determinări**, prin identificarea exactă a termenului la care se referă precum și prin gruparea determinărilor referitoare la același determinat, obținem de fapt cîte o paradigmă de trăsături distinctive pentru fiecare din termenii seriilor NP, NG. Iată componența celor două serii de termeni NP: Copac (îl vom nota în cursul analizei prin simbolul $C_{(u)}$, rezultat din sintagma „copac uitat"), Pom (îl vom nota în cursul analizei prin simbolul $P_{(r)}$, rezultat din sintagma „pomi de rod"), Dumnezeu (îl vom nota în cursul analizei prin simbolul $D_{(t)}$, rezultat din cele două nume sub care apare termenul: „tu", „Doamne").

Paradigmele ce se referă la fiecare dintre acești termeni vor fi notate cu simbolul T urmat de simbolul **determinatului.**

Fiecare din aceste paradigme este alcătuită din seturi de trăsături; fiecare set va fi notat cu simbolul **d** urmat de un indice cifric care marchează poziția setului în paradigma din care face parte și de simbolul determinatului.

2. NIVELUL SEMANTIC AL POEMELOR

În prima parte a acestui capitol vom urmări modul de construire a paradigmelor la care ne-am referit.

Ne vom ocupa în cele ce urmează de poemul arghezian, a cărui structură semantică cuprinde o serie de construcții ce se cer descrise amănunțit pentru bunul motiv că sînt prezente și în celălalt text. Primul reprezentant al acestei serii, NP, ce apare în text este termenul $C_{(u)}$. Paradigma acestuia se construiește pe un spațiu foarte mare din poem. O primă componentă a acestei paradigme este: singur / pieziș / uitat / cîmpie / țepos în îndîrjire vie / Nalt candelabru de strajă la hotare / stele vin și se aprind pe rînd / În ramurile-ntinse pe altare / Și te slujesc / De-a fi-nflorit numai cu focuri sfinte / Și de-a rodi metale doar / pătruns De grelele porunci și invățăminte / În rostul meu . . . mă muncesc din rădăcini și sînger /. Toate aceste trăsături le-am selectat pornind de la faptul că ele sînt atribuite, fără echivoc, termenului $C_{(u)}$ exclusiv. Barele oblice separă trăsăturile distinctive unele de altele, începutul de vers fiind marcat prin folosirea majusculei. Vom nota această paradigmă cu $d_1C_{(u)}$. În acest set de trăsături se delimitează un subset care se subordonează aceluiași numitor comun semantic ce ar putea fi formulat astfel: ⟨tendință de ascendere către un spațiu ideal aflat la o mare distanță⟩. Iată acest subset: Nalt candelabru / altar / stele /. Realizarea acestei tendințe este imposibilă datorită datelor specifice clasei căreia îi aparține termenul $C_{(u)}$, care stabilesc o relație de incompatibilitate cu spațiul spre care este orientată transcenderea. În scopul mai bunei înțelegeri a termenului $C_{(u)}$ este introdus ca element de referință termenul $P_{(r)}$ (component de asemenea

al seriei NP). Pe același criteriu al „atribuirii directe", selectăm un prim set de trăsături din paradigma $TP_{(r)}$: de rod / cu gustul bun / = $d_1P_{(r)}$.

Reține acum atenția o construcție pe care trebuie să o comentăm pentru a ne putea desfășura analiza. Setul de trăsături ce urmează : crîmpeie mici de gingășie / Cîntece mici de vrăbii și lăstuni / trebuie supus la o dublă lectură. Astfel : a) aștept // * crîmpeie mici de gingășie / cîntece mici de vrăbii și lăstuni // să mi se dea și mie // = $d_3C_{(u)}$, obținut prin anularea lui $d_3P_{(r)}$; b) Ø / crîmpeie mici de gingășie / Cîntece mici de vrăbii și lăstuni / Ø = $d_3P_{(r)}$. De aici rezultă că „aștept" și „să mi se dea și mie" funcționează ca mărci ale paradigmei $TC_{(u)}$, iar „ca pomilor" este marca paradigmei $TP_{(r)}$. Deci în această secvență de text sînt descriși în paralel termenii $C_{(u)}$ și $P_{(r)}$ printr-o confruntare ce stabilește că o caracteristică a termenului $P_{(r)}$ devine o absență caracteristică pentru termenul $C_{(u)}$. Această secțiune a textului cuprinde, de fapt, un mecanism de construire în paralel a paradigmelor $TP_{(r)}$ și $TC_{(u)}$ (raportul dintre acestea fiind sensul cel mai important al secvenței), mecanism prezent aici într-o formă explicită și completă. Acest mod de descriere prin confruntare este prezent și în alte secțiuni ale poemului, dar mărcile construcției sînt mai puține la număr și mai greu de identificat. Remarcăm de altfel poziția acestei secvențe în text ; este precedată și urmată de unități de text ce au același tip de structură. Deci, secvența analizată mai sus constituie modelul de construcție și decodare și pentru următoarele unități de text :

— pasărea ciripitoare să se oprească-n drum să cînte și să zboare / care precedă în text secvența discutată mai sus și care trebuie citită conform modelului obținut : a) Ø / pasărea ciripitoare să se oprească-n drum să cînte / să zboare / Ø (+ modelul de decodare discutat mai sus + un reconstruibil „ca pomilor de rod") = $d_2P_{(r)}$, b) tînjesc // ca pasărea ciripitoare / Să se oprească-n drum / să cînte // mine // și să zboare // prin umbra mea de fum / = $d_2C_{(u)}$, „tînjesc", „mine", „mea" fiind mărci ale paradigmei $TC_{(u)}$.

— nectare roze de dulceață / aroma primei agurizi / care urmează in text secvenței $d_3C_{(u)}$ — $d_3P_{(r)}$ și care trebuie citită : a) Ø / nectare roze de dulceață / aroma primei agurizi / = $d_4P_{(r)}$; b) Nu-mi // stau pe coajă moile omizi // Nu am // nectare roze de dulceață / = $d_4C_{(u)}$. Cum se vede cu ușurință, mărcile prin care aceste trăsături sînt implicate în $TC_{(u)}$ sînt : pronumele de pers. I sg. (asociat termenului $C_{(u)}$ pe toată curgerea poemului) și negația care confirmă regula pe care lectorul tocmai a deprins-o din secvențele anterioare, și anume că termenului $C_{(u)}$ îi este specifică tocmai lipsa tuturor trăsăturilor (bucurii și libertăți, ba chiar și tristeți) termenului $P_{(r)}$. Deci,

„Tînjesc . . . mine . . . mea"
„Aștept . . . mi—mie"
„Nu am . . . Nu-mi . . . Nici"

sînt de fapt configurații de mărci care constituie o negare. Acest mod de a construi paradigmele $TC_{(u)}$ și $TP_{(r)}$ are o consecință neașteptată în configurația definitivă a acestora, și anume : sîntem treptat determinați să completăm fiecare din cele două paradigme cu componente obținute

* Semnul // izolează mărcile paradigmatice care indică la ce determinat se referă determinantul respectiv.

din negarea trăsăturilor specifice paradigmei pereche. Procedînd astfel vom constata că cei doi termeni confruntaţi, $C_{(u)}$ şi $P_{(r)}$, diferă radical, în pofida unor trăsături comune iniţiale. Iată structura celor două paradigme aşa cum se conturează în acest punct al lecturii :

Trăsături atribuite direct determinatului

$TC_{(u)}$	$TP_{(r)}$
singur / uitat / în cîmpie / pieziş / cu fruct amar / pribeag / cu frunziş ţepos / prins adînc între vecii şi ceaţă / strajă la hotare / stelele vin şi se aprind pe rînd în ramurile-ntinse pe altare / mă muncesc / singer / din rădăcini / De-a fi-nflorit numai cu focuri sfinte / şi de a rodi metale doar $=d_1C_{(u)}$	de rod / cu gustul bun / $=d_1P_{(r)}$

Trăsături implicate în două paradigme prin procedeul oglinzii

$TC_{(u)}$	$TP_{(r)}$
tînjesc // ca pasărea ciripitoare să se oprească-n drum să cînte-n mine // şi să zboare / Prin umbra // mea // de fum / $= d_2C_{(u)}$	Ø / ca pasărea ciripitoare să se oprească-n drum să cînte // Ø // şi să zboare / $= d_2P_{(r)}$
Aştept // crîmpeie mici de gingăşie / Cîntece mici de vrăbii şi lăstuni // să mi se dea şi mie // $= d_3C_{(u)}$	Ø / crîmpeie mici de gingăşie / Cîntece mici de vrăbii şi lăstuni / Ø/ $= d_3P_{(r)}$
Nu am // nectare roze de dulceaţă // Nici // chiar aroma primei agurizi // Nu-mi // stau pe coajă moile omizi / $= d_4C_{(u)}$	Ø / nectare roze de dulceaţă / aroma primei agurizi / stau pe coajă moile omizi / $= d_4P_{(r)}$

Trăsături dobîndite prin negarea unor însuşiri ale termenului pereche cu care se face confruntarea :

$TC_{(u)}$	$TP_{(r)}$
$d_5C_{(u)} = (-)\ d_1P_{(r)}$	$d_5P_{(r)} = (-)d_1C_{(u)}$

Chiar textul confirmă, prin structurile indicate, existenţa acestei relaţii.

Dacă luăm în considerare relaţia de asociaţie, în plan semantic, dintre cuvintele „pom" şi „copac", precum şi sensul degajat de opoziţia — sg. (copac) ~ pl. (pomi) şi de relaţia pers. I sg. „eu" ~ pers. III pl. „lor", trebuie să conchidem că : termenii $C_{(u)}$ şi $P_{(r)}$ aparţin aceleiaşi

clase, sînt înzestrați cu însușiri comune dar vor evolua spre „destine" diferite, fapt ce se explică prin acceptarea sau nonacceptarea predestinării originare. Astfel semnificația termenului $C_{(u)}$ include ideea de insatisfacție generată de predestinarea originară, care duce la o oarecare incompatibilitate a termenului $C_{(u)}$ cu lumea către care aspiră.

Această lume constituie cel de al treilea termen al seriei NP. Paradigma acestui al treilea termen este anunțată de acel subset de trăsături semnalat în componența lui $d_1C_{(u)}$, care sugerează tendința de ascendere manifestată de termenul $C_{(u)}$. Vom considera deci că acest subset de trăsături cere la rîndul său o lectură dublă, fiind implicat atît în $TC_{(u)}$ cît și în $TP_{(r)}$ și constituind $d_2D_{(t)}$. Urmează în structura paradigmei $TD_{(t)}$ o serie de elemente care se caracterizează tot prin dublă implicare în $TC_{(u)}$ și în $TD_{(t)}$. Un element cu dublă implicare este „te slujesc" (prin subiectul care este termenul $C_{(u)}$ și prin obiectul direct care este termenul DT). Se precizează deci faptul că este o relație de inferioritate conștient asumată de termenul $C_{(u)}$. Alt element cu dublă implicare este „altare", a cărui semantică presupune existența unei divinități și a unui credincios total devotat acesteia. „Porunci și învățăminte" este un element cu dublă implicare determinată de asemenea de semantica acestor cuvinte care presupun relația magistru-discipol, deci autoritate spirituală în fața unei supuneri spirituale. Toată această serie de trăsături cu dublă implicare paradigmatică s-ar putea subordona unui numitor comun semantic ⟨obediență asumată față de o autoritate conștient recunoscută și considerată un ideal irealizabil⟩. Vom nota toată această serie în $TC_{(u)}$ cu $d_6C_{(u)}$, iar în $TD_{(t)}$ cu d_3DT.

În structura paradigmei $TD_{(t)}$ urmează o secvență de trăsături ce se referă în exclusivitate la termenul DT : „tu ai lăsat uitării / Trimite Doamne semnul depărtării / cîte un pui de înger / Să bată alb din aripă la lună / Să-mi dea din nou povața ta mai bună". Vom nota această secvență, conform sistemului aplicat și la ceilalți termeni ai acestei serii, cu d_1DT (adică acea secvență a paradigmei $TD_{(t)}$ care se referă în exclusivitate și direct la un singur determinat) ; sînt totuși prezente cîteva elemente care ar putea fi interpretate fie ca mărci ale paradigmei $TC_{(u)}$: „m", „mi" (pronume de pers. I sg.), fie ca cerînd dublă lectură — „trimite" — ; lucrurile nu stau însă așa. Existența acestor elemente se justifică prin formula de dialog adoptată în cursul paradigmei $TD_{(t)}$, formulă preluată din arsenalul clasic al „psalmului biblic".

Iată cum se configurează relația dintre paradigmele $C_{(u)}$ și $TD_{(t)}$

$TC_{(u)}$	$TD_{(t)}$
Te slujesc / altare / poveţe învăţăminte / $= d_6C_{(u)}$	te slujesc / altare / poveţe învăţăminte / $= d_3D_{(t)}$ Nalt candelabru / stele / $= d_2D_{(t)}$ Tu m-ai lăsat uitării / Trimite Doamne semnul depărtării / cîte un pui de înger / să bată alb din aripă la lună / să-mi dea povaţa ta mai bună / $= d_1D_{(t)}$

Prin ordonarea celor trei paradigme, obţinem de fapt o rescriere a poemului, care pune în evidenţă subunităţile textuale ale semnificaţiei globale a acestuia. Această rescriere va face obiectul tabelului de mai jos, în care folosim notaţiile cu care am operat în cursul descrierii textului.

Se pun în evidenţă prin descrierea de mai sus şi relaţiile ce se stabilesc între constituenţii poemului. Vom observa astfel că termenii $P_{(r)}$ şi $D_{(t)}$, împreună cu paradigmele prin care se definesc, au de fapt atribuţia de unităţi de referinţă, în raport cu care se va delimita condiţia definitivă a termenului $C_{(u)}$. În consecinţă, demersul poetic se constituie într-o definire a acestui termen şi a condiţiei sale. Tot la acest nivel al analizei, se impune să atragem atenţia asupra constituirii unei serii de termeni a căror funcţie semiotică nu decurge direct din sensurile acestora, ci din relaţia dintre sfera de vocabular căreia îi aparţin termenii respectivi şi sfera de vocabular în care se încadrează restul cuvintelor prezente în poem. Seria de care vorbim este : singur, piezîş, pribeag, îndîrjire, aştept, doresc, docil, porunci, învăţăminte, gingăşie, rost, mă muncesc. Toţi aceşti termeni aparţin sferei termenilor abstracţi ai vocabularului şi sînt folosiţi aici într-o accepţie nefigurată. (De menţionat că termenii aparţin tuturor celor trei paradigme.) Ceilalţi termeni ai poemului : copac, pom, rădăcină, altar, ramuri, rod, provin din sfera cuvintelor concrete ale vocabularului şi sînt folosite în text la figurat. Tocmai această abundenţă de metaforizări este pe alocuri întreruptă de acei semnalizatori abstracţi (pe care îi vom nota ca serie SP), care anunţă sfera semantică în care se va încadra decodarea termenilor metaforici.

Discontinuitatea figurat—nefigurat acţionează ca factor care declanşează decodarea figuratului.

Seria NP	$P_{(r)}$	$C_{(u)}$	$D_{(t)}$
T şi relaţiile între paradigmele $TP_{(r)}/TC_{(u)}/TD_{(t)}$	$d_1P_{(r)}$ $d_2P_{(r)}$ prin $d_3P_{(r)}$ raportare $d_4P_{(r)}$ la $C_{(u)}$ $d_5P_{(r)} - d_1C_{(u)}$	$d_1C_{(u)}$ $d_2C_{(u)} = - d_2P_{(r)}$ prin $d_3C_{(u)} = - d_2P_{(r)}$ raportare $d_4C_{(u)} = - d_2P_{(r)}$ la $P_{(r)}$ $d_5C_{(u)} = - d_1P_{(r)}$ $d_6C_{(u)} = - d_1D_{(t)}$ — prin raportare la $D_{(t)}$	$d_1D_{(t)} = - d_6C_{(u)}$ — prin raportare la $C_{(u)}$ $d_2D_{(t)}$ — particular pentru $D_{(t)}$
Subunităţi textuale constituite pe baza relaţiei paradigmă—termen determinat	$P_{(r)} + TP_{(r)} = P_{(r)} + d_1P_{(r)} + d_2P_{(r)} + d_3P_{(r)} + d_4P_{(r)} + d_5P_{(r)}$	$C_{(u)} + TC_{(u)} = C_{(u)} + d_1C_{(u)} + d_2C_{(u)} + d_3C_{(u)} + d_4C_{(u)} + d_5C_{(u)} + d_6C_{(u)}$	$D_{(t)} + TD_{(t)} = D_{(t)} + d_1D_{(t)} + d_2D_{(t)}$

Ne vom ocupa în continuare de analiza nivelului semantic al poemului barbian *Grup*. Modul difuz de repartizare a trăsăturilor ce compun paradigmele $TC_{(u)}$, $TP_{(r)}$, $TD_{(t)}$ diferă total de modul în care se conturează determinanţii în jurul determinanţilor TE, CA, O care alcătuiesc reţeaua de termeni-cheie a poemului *Grup*. Paradigma termenului ,,temniţă" — TE : ars / nedemn / pămînt / De ziuă fînul razelor înşală/.

Paradigma termenului „capete" — TCA : dacă sînt — ovaluri / de var / ca o greşală / — descriere statică a sediului „gîndirii".

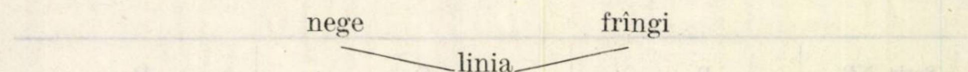
Paradigma termenului „fire" — TF = atîtea / clăile / stîngi / Găsi-vor gest închis / Să le rezume / Să nege dreaptă linia / = descrierea unui proces care nu este altul decît procesul „gîndirii".

Deci termenii CA şi F trebuie consideraţi o singură subunitate textuală care dispune şi de o descriere statică pe care o obţinem prin contopirea celor două paradigme : dacă sînt / ovaluri / de var / ca o greşală / atîtea / clăile / stîngi / şi de o descriere ca proces : găsi-vor / gest închis / să le rezume / să nege dreaptă linia/. Paradigma termenului „ochi" — TO : virgin / triunghi / tăiat spre lume / = descrierea unei embleme. Deci textul este alcătuit din trei subunităţi textuale : TE + TTE, Ca/F + TCA/F, O + TO. Vom descrie acum articulaţiile prin care sînt puse în relaţie cele trei subunităţi textuale.

— TE + TTE dar CA/F + TCA/F, exprimîndu-se astfel concis natura relaţiei de incompatibilitate dintre TE — CA/F în pofida obligaţiei de coexistenţă

$$— CA/F + TCA/F \xrightarrow[\text{intersecţie}]{\text{„linia"}} O + TO$$

Această intersecţie se realizează într-un mod ingenios, şi anume : verbul „să nege", aparţinînd paradigmei TCA/F, are ca obiect direct substantivul „linia", care îndeplineşte aceeaşi funcţie şi faţă de verbul „frîngi", aparţinînd paradigmei TO.

Acest tip de relaţie încearcă să sugereze că, cel puţin potenţial, termenul CA/F va atinge acea fază de cunoaştere ce va face posibilă anularea caracterului „misterios", inaccesibil al acelei lumi, deocamdată aflată în spatele semnului mistic al „ochiului în virgin triunghi". Mai mult, avansăm ipoteza că : termenii CA/F „firele în clăi" şi „ochi în virgin triunghi" sînt doar forme calitativ deosebite ale aceleiaşi substanţe, forma CA/F fiind inferioară, sub aspect spiritual, formei O către a cărei perfecţiune însă forma CA/F tinde. Este aici locul să precizăm că seria SP are un sinonim perfect în poemul barbian : nedemn, capete, greşală, lume, serie pe care o vom nota cu semnul SG ; sinonimia între cele două serii SP, SG decurge din caracteristicile comune şi din funcţia semiotică identică a ambelor. Iată cum se configurează structura textului în urma depistării termenilor-cheie, a paradigmelor prin care aceştia sînt definiţi şi a relaţiilor dintre subunităţile textuale :

$$\begin{bmatrix} TE \\ TTE \end{bmatrix} \begin{matrix} \text{opoziţie} \\ \text{„dar"} \end{matrix} \begin{bmatrix} CA/F \\ TCA/F \end{bmatrix} \begin{matrix} \text{intersecţie} \\ \text{„linia"} \end{matrix} \begin{bmatrix} O \\ TO \end{bmatrix}$$

Această configuraţie corespunde nivelului linear al textului.

La nivelul ansamblului semnificaţiei termenilor, configuraţia textului este următoarea :

$$\left[\left[\begin{matrix}\text{TE}\\ \text{TTE}\end{matrix}\right] \text{,,dar''} \left[\begin{matrix}\text{CA/F}\\ \text{TCA/F}\end{matrix}\right]\right] \begin{matrix}\text{relaţie}\\ \text{cu}\end{matrix} \left[\left[\left[\begin{matrix}\text{TE}\\ \text{TTE}\end{matrix}\right] \text{,,dar''} \left[\begin{matrix}\text{CA/F}\\ \text{TCA/F}\end{matrix}\right]\right] \begin{matrix}\text{,,inter-}\\ \text{secţie''}\end{matrix} \left[\begin{matrix}\text{O}\\ \text{TO}\end{matrix}\right]\right]$$

Această configuraţie corespunde lecturii propuse de noi pentru acest poem. Diagrama de mai sus ar fi „formula" lumii materiei în care TE, CA/F, O, sînt doar forme ale aceleiaşi substanţe aşa cum le înţelege termenul CA/F, formulă din care rezultă însăşi condiţia acestui termen. TE corespunde etapei amorfe a materiei, CA/F reprezintă o formă superioară a acesteia prin organizare (în *fire*, în *clăi*). O constituie forma optimă a aceleiaşi materii aşa cum o poate deocamdată doar bănui termenul CA/F. Deci, în structura textului, termenii TE şi O au menirea de a contribui la definirea condiţiei termenului CA/F. La acest nivel al analizei ne vom ocupa de un ultim aspect al analogiei structurii semantice a celor două texte, şi anume funcţia de matrice a termenilor-titlu.

Psalm : acceptăm doar ca punct de plecare sensul biblic al cuvîntului ⟨imn ce îl închină credinciosul Dumnezeului său într-un moment în care, înspăimîntat de hula semenilor săi necredincioşi, simte nevoia să i se confirme existenţa divinităţii şi deci raţiunea credinţei şi a sacrificiului său⟩. Sensul acestei relaţii însă se îmbogăţeşte prin valorile complexe ce le capătă fiecare termen. Astfel titlul ne trimite de fapt către o relaţie de trei termeni, cu o structură dată în care termenul $C_{(u)}$ şi condiţia sa sînt definiţi prin raportarea la termenii $P_{(r)}$ şi DT. Deci acesta ar fi un „psalm" al unei umanităţi care, depăşindu-şi ⟨rostul de fiinţă vie⟩, se vrea creatoare de valori spirituale perene („metale") asemeni creatorului divin, acesta însuşi rod al închipuirii sale şi semn al acelei părţi a lumii ce îi este încă necunoscută. Este evident că titlul formulează *ab initio* o matrice textuală şi chiar furnizează unele indicii cu privire la relaţiile dintre termenii matricei.

Grup : în raport cu sensurile degajate de poem, stabilim următoarea semnificaţie a termenului-titlu ⟨asociere de elemente⟩ ; găsim că acest termen are de asemenea calitate de matrice pentru poemul al cărui titlu este, prin sugestia pe care o formulează, şi anume că urmează să ni se prezinte elementele şi relaţiile unui grup dat. Mai apoi, prin punerea în relaţie cu sensurile textuale ale termenilor-cheie, constatăm că ne sînt prezentate componentele unui grup bine definit : materie — spiritualitate. Conform diagramelor de mai sus, vom putea citi :

$$\text{grup I} = \left[\begin{matrix}\text{TE}\\ \text{TTE}\end{matrix}\right] \text{,,dar''} \left[\begin{matrix}\text{CA/F}\\ \text{TCA/F}\end{matrix}\right] = \text{lume I TE} - \text{CA/F}$$

$$\text{grup II} = \left[\left[\begin{matrix}\text{TE}\\ \text{TTE}\end{matrix}\right]\right] \text{,,dar''} \left\{\left[\begin{matrix}\text{CA/F}\\ \text{TCA/F}\end{matrix}\right]\right] = \text{intersecţie lume I} \left[\begin{matrix}\text{O}\\ \text{TO}\end{matrix}\right]\right\}$$

$$\text{grup III} = \frac{\text{TE}}{\text{TTE}} \text{,,dar''} \frac{\text{CA/F}}{\text{TCA/F}} = \text{intersecţie} \frac{\text{O}}{\text{TO}}$$

Să centralizăm acum rezultatele celor două analize:

— există deci cîte o rețea de termeni-cheie: MP = $P_{(r)}$, $C_{(u)}$, DT, NG = TE, CA/F, O;

— fiecare element din seriile NP, NG dispune de o descriere formată din trăsături specifice; fiecare din aceste descrieri și termenul determinat formează o subunitate textuală;

— seriile SP și SG reprezintă sfera semantică a semnificației globale și contribuie la declanșarea decodării corecte a metaforelor;

— termenii-titlu au funcție de matrice textuală și se resemantizează din perspectiva semnificației globale a textelor.

Acest scurt inventar al nivelelor semantice ale textelor ne dovedește că, cel puțin sub acest aspect, există un model semantic textual comun celor două poeme.

Revăzînd variantele modelului textual realizate în cele două texte, putem ușor constata că există un element invariantă, pe care îl vom nota cu $A_{P,G}$, reprezentat de termenii textuali $C_{(u)}$, CA/F, care își delimitează condiția în raport cu alte două elemente, cu care se află într-o relație oarecare. Aceste două elemente vor fi notate după cum urmează: $P_{(r)}$ — TE reprezintă elementul B_{PG} al modelului semantic comun; D_t — O vor fi reprezentați în modelul semantic printr-un element C_{PG}. Deci elementul A_{PG} se află într-un anume tip de relație, definitorie pentru el, cu elementul B_{PG} și același element A_{PG} stabilește un alt tip de relație, de asemenea definitorie pentru el, cu elementul C_{PG}. Ceea ce am obținut în acest moment este de fapt o matrice semantică a celor două texte:

B_{PG} *incompatibilitate* A_{PG} *ideal irealizabil* C_{PG}

Deci elementul A_{PG} este o formă superioară a elementului B_{PG} și tinde către o formă calitativ superioară, C_{PG}. În ambele texte ni se sugerează că zona reprezentată de elementul C_{PG} trebuie să fie o lume a conceptualului prin excelență. Singura diferență între cele două texte este că, în vreme ce pentru elementul A_G calea de atingere a acestei zone este actul creator — „gest" —, pentru elementul A_P apar ca soluții atît creația, cît și comunicarea cu această lume, pe care aceasta însăși ar facilita-o („pui de înger"). Deci B_{PG}—A_{PG}—C_{PG} ar fi expresia matricei semantice a celor două texte.

Însăși notarea pe care am folosit-o pentru elementele matricei dovedește că, din perspectiva acesteia și a analogiei dintre semnificațiile globale ale poemelor, considerăm pe B_P într-o relație de identitate cu P_G, pe A_P într-o relație de identitate cu A_G și pe C_P într-o relație de identitate cu C_G. De asemenea, din aceeași perspectivă, considerăm că *Psalm* (cu sensul pe care l-a dobîndit după decodarea textului) discută un caz particular al relației ce face obiectul poemului *Grup*.

Se mai impune o concluzie care decurge din cele arătate pînă acum. Ambele texte sînt ⟨definiții⟩ ale elementelor A_P și A_G realizate prin confruntarea unor inventare de trăsături. Aceste inventare cuprind și termenii B_P, B_G, C_P și C_G.

Rezultatele confruntării nivelului semantic ne permit să afirmăm că lectura celor două poeme ⟨unul prin celălalt⟩ nu poate decît să ducă la o sporire a semnificației fiecăruia.

Un ultim aspect asupra căruia am dori să ne oprim este cel al feed-back-ului in plan semantic. Matricea descrisă mai sus, precum și semnificațiile globale și analogia între cele două texte determină o revenire a lectorului asupra fiecărei metafore în parte, asupra subunităților textuale, cît și asupra relațiilor dintre acestea. Dăm un singur exemplu în acest sens : TE („temniță") — $P_{(r)}$ („pomi de rod") vor fi înțeleși în această fază a lecturii astfel : ⟨ categorie a indivizilor care satisfac doar imperativele materiale ale speciei supusă unei existențe meschine impusă de propriile însușiri⟩. Acest proces de resemantizare dictat și dirijat de cei trei factori amintiți este de fapt un proces de lărgire a sensului fiecărei metafore și o consecință a semnificației globale pînă la atingerea acelui nivel în care ⟨poeticul⟩ și ⟨filozoficul⟩ se intersectează și care poate fi considerat nivelul pînă la care trebuie ⟨citite⟩ textele poetice dedicate neliniștii cunoașterii.

GRUP and PSALM — A Possible Relation of Intertextuality

(Abstract)

The author devises a model of textual analysis, which she tests by applying it on the poems *Grup* by Ion Barbu and *Psalm* by Tudor Arghezi. This model accounts for the following levels of poetic text : the linear level of discourse, its semantic level, the level of textual matrices and the global significance level. Analogous structures of the two poems are revealed through this way segmenting and analyzing the textual levels. The analogy relation that proves to exist between the two texts is considered a special type of intertextuality, through the channels of which the interpretative models of the two texts are completing each other.

Mai 1984

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

PENTRU JUSTA INTERPRETARE A GRAFIEI TEXTELOR ROMÂNEȘTI VECHI*

În interpretarea grafiei textelor românești vechi, există două păreri.
Ne propunem să le examinăm pe amîndouă, și să recomandăm adoptarea uneia din ele.
1. Vom examina, mai întîi, părerea după care grafiile textelor noastre vechi ar nota pronunțarea reală a sunetelor respective.

În cele două ediții a scrierilor lui Ion Neculce, îngrijite de Iorgu Iordan, constatînd că există un fragment al cronicii scris de Neculce el însuși, în care scrierea cu *u* final „constituie o regulă aproape generală" (I, p. 51), Iorgu Iordan ne spune: „am crezut că se impune să redau pe ъ și ь prin *u*, căci această scriere cu *u*, la Neculce", continuă Iordan, se apropie „în cea mai mare măsură de realitatea lingvistică a epocii sale" (I, p. 96—97 și III, p. 242). „Concluzia se impune de la sine", adaugă Iordan: „Neculce și, deci, contemporanii săi, pronunțau încă pe *u* final" (IV, p. 341).

Părerea că grafiile din textele noastre vechi notează realitatea fonetică e împărtășită și de Andrei Avram. „Vom arăta", ne spune Avram, „că elementul de timbru *u* [*u* final] era o vocală silabică, în graiul celui care a tradus *Codicele Voronețean*" (p. 42). Și, în alt loc (p. 44): „Vom încerca... să dovedim că *u* nota în *Codicele Voronețean* o vocală silabică... În *Codicele Voronețean*, litera *u* corespunde la finală unei realități fonologice ... elementul notat cu această literă era o vocală propriu-zisă (silabică)".
(Problema lui -*u* final în limba română are un dublu aspect:

1) de o parte, prezența lui *u* și a altor elemente vocalice *(ă, î, a)* la finala cuvîntului, după consoană, constatată cu ajutorul aparatelor de preciziune și notată de auditor cu unul din timbrele indicate mai sus,

2) de altă parte, prezența lui *u* în texte scrise, cu valoare pur ortografică, semn fără valoare fonetică.

Problema e tratată în mod amănunțit în publicațiile noastre, după cum urmează: A. Rosetti, *Mél. de ling. et de philologie*, 1947, p. 228—258; Id., *Études linguistiques*, 1973, p. 228—232; Id., *Ist. lb. rom.*, I², 1978, 711—735; Id., *Codicele Voronețean*, SCL XXXIII (1982), p. 491—492; pentru originea fonetică a lui -*u* în zilele noastre, v. adeziunea lui Fr. Király, LR XXIX (1980), p. 231—234).

2. A doua interpretare pornește de la constatarea că, atunci cînd scriem, aplicăm sunetelor limbii noastre regulile ortografice deprinse în momentul cînd am început să scriem.

Aceste reguli nu se aplică, însă, sunetelor limbii respective, ci fonemelor sau sunetelor-tip, care nu reproduc varietatea sunetelor vocii umane.

Astfel, spre deosebire de o persoană prezentă, care poate nota nuanțele variate ale sunetelor pe care le emite interlocutorul său, emițătorul el însuși al sunetelor nu e în stare să noteze aceste variații, pe care nu le percepe (căci atunci cînd audiem o emisiune înregistrată la fonograf a propriilor noastre emisiuni sonore, nu sîntem în stare să recunoaștem vocea noastră!).

(Spre deosebire de această notație a fonemelor noastre, notarea reală a sunetelor naturale e practicată de dialectologi, care înregistrează toate nuanțele sunetelor vorbite.)

Justețea acestei interpretări a fost recunoscută și afirmată de o serie de lingviști cu autoritate recunoscută.

Contribuția lui Alexandru Philippide (în *Istoria limbii române*, I, Iași, 1894, p. 237—246), în această problemă, este remarcabilă. „Limba scrisă", ne spune Philippide, „simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale" (p. 237). Luînd ca exemplu o serie de grafii bizare, din textele

* ABREVIERI

Avram = Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, extras din SCL XV (1964), fasc. 1—5, și observațiile noastre asupra lucrării lui Avram, SCL XV (1964), p. 127—133.

I = *Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ediție ... de Iorgu Iordan (București), 1955; II = Id., ed. a 2ª, (București), 1959; III = *Studii și cercetări de istorie literară și folklor*, II, 1953, p. 233—246: *Studiul manuscriselor și problema transcrierii Cronicii lui Ion Neculce*, de acad. Iorgu Iordan; IV = SCL V (1954), p. 337—346: *Despre limba lui Neculce*, de acad. Iorgu Iordan.

publicate de Hasdeu, Philippide afirmă cu dreptate că, a te încrede orbeşte ,,în tot ce vei vide scris şi să consideri orice însemnare a oricui un reflex fidel al pronunţării, este lucru copilăresc'' (p. 238).

Este deci greşit, continuă Philippide, ,,de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunţării'' (p. 245). ,,Este dar foarte greu a admite că scrisoarea din zapise, memorande, hrisoave, ar fi o depozitară fidelă a sunetelor, şi că în realitate astfel era vorbită limba românească, precum o videm scrisă în ele'' (p. 243). Şi în alt loc : ,,este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un fel şi a scris altfel'' (p. 243). ,,Tendinţa de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunţării este un păcat general'' (p. 245).

Cercetările ulterioare confirmă întru totul vederile lui Philippide.

Astfel, N. S. Trubetzkoy a arătat că atunci cînd ne apucăm să scriem, nu notăm sunete, ci sunete-tip sau foneme : ,,man schreibt nicht das, was man wirklich ausspricht, sondern das, was man zu sprechen meint, oder zu sprechen beabsichtigt ... Man muss immer daran erinnern, dass die Schrift nicht das phonetische, sondern immer nur das phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische System sich nicht mit dem phonetischen deckt'' (N. S. Troubetzkoy, *Les systèmes phonologiques considérés en eux-mêmes et dans leur rapport avec la structure générale de la langue, Deuxième Congrès international de linguistes*, Paris, 1933, p. 120—125).

E. Sapir a făcut observaţii analoage : « le sujet parlant et l'auditeur peu instruits émettent les sons et les perçoivent, mais ce qu'eux-mêmes sentent lorsqu'ils parlent ou entendent, ce sont des phonèmes ... Au cours d'une longue expérience dans la notation et l'analyse des langues non-écrites, indo-américaines ou africaines, je suis arrivé à réunir des preuves concrètes du fait que le sujet parlant peu instruit n'entend pas des éléments phoniques, mais des phonèmes » (E. Sapir, *La réalité psychologique des phonèmes, Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 248 et 249).

E. Benveniste (*Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 22, 24) declară că « (le locuteur) en entendant des sons ... identifie des phonèmes... Dans l'alphabet latin chaque lettre correspond toujours et seulement à un phonème ».

În concluzie, reproducem această observaţie a lui A. Meillet (în BSL XVIII (1912—1913), p. CXIV) : « les linguistes inévitablement dominés par l'écriture (les hommes qui ont inventé et perfectionné l'écriture ont été de grands linguistes, et ce sont eux qui ont créé la linguistique), ne sauraient réfléchir assez sur la façon dont toute notation trompe, de par sa nature même » (Problema prezentată aici e tratată în mod detaliat în expunerea noastră din ,,Rev. de linguistique romane'' 39 (1975), p. 394—399, şi reprodusă în cărţile noastre *Mélanges linguistiques*, Bucureşti, 1977, p. 82—87, şi *Études de linguistique générale*, Bucureşti, 1983, p. 109—116).

Aplicînd aceste principii la interpretarea grafiilor unui text românesc din secolul al XVI-lea, vom avea grijă să facem diferenţa dintre o grafie fără valoare fonetică şi notarea unei realităţi fonetice. Astfel, în *Ps. Hurmuzaki*, notarea cu dublu *r* apare şi în cuvinte de origine slavă sau neogreacă, o dovadă că ne aflăm în faţa unui simplu caz de grafie, şi nu, după cum credea I.-A. Candrea, că ,,nu se ştie sub ce influenţă primitivul *r* a ajuns să se pronunţe *rr* (*Ps. Scheiană*, I, p. CLXV, ed. I. -A. Candrea, Buc., 1916). (V. expunerea noastră din *Observaţii asupra textului şi limbii Psaltirii Hurmuzaki*, SCL XXXII (1981,) p. 521—528.) Dacă, de exemplu, în *Palia* de la Orăştie, scrierea cu ѣ apare mai des decît cea cu *e*, aceasta înseamnă că scrierea cu ѣ sau ѧ reprezintă o grafie tradiţională, înlocuită cu grafia care notează monoftongarea diftongului, şi deci nu probează coexistenţa a două stadii lingvistice *ea* şi *e*, după cum afirmă Avram (V. Pamfil, în volumul *Palia de la Orăştie*, Bucureşti, ed. Eminescu, 1984, p. 79—80).

În *Codicele Voroneţean* sfîrşitul de cuvînt e marcat prin *u*, ca şi în zilele noastre în scrisori particulare, după cum am relevat de mai multe ori. Astfel, într-o scrisoare din 1939 : „sînt *sănătosu*, care sănătate *dorescu* şi ţie ... ie bunu Dumnezeu... pe care l-am *avutu ălu amu*'' (*Ist. lb. rom.*, I², p. 728).

În *Cod. Voroneţean* şi în celelalte texte din sec. al XVI-lea, scrierea cu *-u* este echivalentă cu notarea ierurilor (ъ, ь) la sfîrşitul cuvintelor, procedeu ortografic folosit în textele slavoneşti, deşi vocalele respective dispăruseră de mult din limbă.

Concluzia este că, prin aplicarea metodei indicate în baza expunerii noastre de mai sus, problema justei interpretări a grafiei textelor româneşti vechi este soluţionată în mod satisfăcător. (În ediţia scrierilor lui Ion Neculce, îngrijită de G. Strempel (Buc., ed. Minerva, 1982), *-u* şi ierurile, semne pur ortografice, nu au fost transcrise, prin aplicarea justei interpretări a grafiei textelor scrise ; v. p. 149.)

Septembrie 1984

AL. ROSETTI
Academia R. S. România
Bucureşti, Calea Victoriei 125

publicate de [illegible], Philippide afirmă cu drept cuvînt că „a te încrede orbeşte în tot ce vei vedea scris şi să consideri orice însemnare a oricărui scriitor ca fidelă a pronunţării, este lucru copilăresc” (p. 238).

Este deci greşit, continuă Philippide, „de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunţării” (p. 245). „Este dar foarte greu a deduce că scrisoarea din cutare monument, bunăoară, ar fi o depozitară fidelă a sunetelor, şi că în realitate astfel era vorbită limba românească, precum o vedem scrisă în el” (p. 238). Şi în alt loc: „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un fel şi a scris altfel” (p. 240). „Tendinţa de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunţării [illegible] păcat general” (p. 244).

Cercetările ulterioare confirmă întru totul vederile lui Philippide.

Astfel, N. S. Trubetzkoy a arătat că atunci cînd ne apucăm să scriem, nu gîndim sunete (Laute), ci foneme: „Man schreibt nicht das, was man wirklich ausspricht, sondern das, was man zu sprechen meint, oder zu sprechen beabsichtigt ... Man muss immer bedenken, dass die Schrift nicht das phonetische, sondern immer nur das phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische System sich nicht mit dem phonetischen deckt” (N. S. Troubetzkoy, *Les systèmes phonologiques envisagés en eux-mêmes et dans leur rapport avec la structure générale de la langue*, Quatrième Congrès international de linguistes, Paris, 1933, p. 120–121).

E. Sapir a făcut observaţii analoage: „le sujet parlant et l'auditeur peu instruits entendent les sons et les perçoivent, mais ce qu'eux-mêmes sentent lorsqu'ils parlent ou entendent, ce sont des phonèmes ... Au cours d'une longue expérience dans la notation et l'analyse des langues non-écrites, indo-américaines ou africaines, je suis arrivé à réunir des preuves concrètes du fait que le sujet parlant peu instruit n'entend pas des éléments phonétiques, mais des phonèmes” (E. Sapir, *La réalité psychologique des phonèmes*, *Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 248 et 249).

E. Benveniste (*Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 22, 24) declară că „(le locuteur) en entendant des sons ... identifie des phonèmes ... Dans l'alphabet latin chaque lettre correspond toujours et seulement à un phonème”.

În concluzie, reproducem această observaţie a lui A. Meillet (în BSL XVIII (1912–1913), p. CXIV): „Les linguistes inévitablement dominés par l'écriture (les hommes qui ont inventé et perfectionné l'écriture ont été de grands linguistes, et ce sont eux qui ont créé la linguistique), ne sauraient réfléchir assez sur la façon dont toute notation trompe, de par sa nature même”. (Problema prezentată aici e tratată în mod detaliat în expunerea noastră din „Rev. de linguistique romane” 39 (1975), p. 384–398, şi reprodusă în cărţile noastre *Mélanges linguistiques*, Bucureşti, 1977, p. 82–87, şi *Études de linguistique générale*, Bucureşti, 1983, p. 109–116).

Aplicînd aceste principii la interpretarea grafiilor unui text românesc din secolul al XVI-lea, vom avea grijă să facem diferenţa dintre o grafie fără valoare fonetică şi notarea unei realităţi fonetice. Astfel, în *Ps. Hurmuzaki*, notarea cu dublu *r* apare şi în cuvinte de origine slavă sau neogreacă, ceea ce dovedeşte că ne aflăm în faţa unui simplu caz de grafie, şi nu, după cum credea I.-A. Candrea, că „nu se ştie sub ce influenţă primitivul *r* a ajuns să se pronunţe *rr*” (*Ps. Şcheiană*, I, p. CLXV, ed. I.-A. Candrea, Buc., 1916) (v. expunerea noastră din „Observaţii asupra textului limbii Psaltirii Hurmuzaki”, SCL XXXII (1981), p. 321–328). Dacă, de exemplu, în *Pravila de la Orăştie*, scrierea cu *ĕ* apare mai des decît cea cu *e*, aceasta înseamnă că scrierea cu *ĕ* sau *ea* reprezintă o grafie tradiţională, alături de grafia care notează monoftongarea diftongului, şi deci nu probează coexistenţa a două stadii lingvistice *ea* şi *e*, după cum afirmă Avram (v. [illegible], în volumul *Pravila de la Orăştie*, Bucureşti, ed. Eminescu, 1984, p. 70–80).

În *Codicele Voroneţean* sfîrşitul de cuvînt e marcat prin ъ, ca şi în zilele noastre în scrisori particulare, după cum am relevat de mai multe ori. Astfel, într-o scrisoare din 1939 [illegible] (... le bunul Dumnezeu ... pe care l-am citat din „Rev. de ist. rom.”, I², p. 723).

În *Cod. Voroneţean* şi în celelalte texte din sec. al XVI-lea, scrierea cu -ъ este echivalentă cu notarea ierurilor (ъ, ь) la sfîrşitul cuvintelor, procedeu ortografic folosit în textele slavoneşti, deşi vocalele respective dispăruseră de mult din limbă.

Concluzia este că, prin aplicarea metodei indicate în baza expunerii noastre de mai sus, problema justei interpretări a grafiei textelor româneşti vechi este soluţionată în mod satisfăcător. (În ediţia scrierilor lui Ion Neculce, îngrijită de G. Strempel (Buc., ed. Minerva, 1982), şi ierurile, semne pur ortografice, nu au fost transcrise, prin aplicarea justei interpretări a grafiei textelor scrise; v. p. 149.)

Septembrie 1984 AL. ROSETTI

Academia R. S. România
Bucureşti, Calea Victoriei 125

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera **P** (**Pogrijenie — Presimțire**). Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1980, p. 949—1341, 50 lei ; Tomul XI. Partea a 2-a. Litera **T** (**T — Tocăliță**). Redactori responsabili ai tomului XI (partea a 2-a) : Vasile Breban, doctor docent Bela Kelemen, 1982, 376 p., 75 lei. Tomul XI. Partea a 3-a. Litera **T** (**Tocăna — Twist**). Redactori responsabili ai tomului XI (partea a 3-a) : Vasile Breban, doctor docent Bela Kelemen, 1983, p. 377—764, 77 lei. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin—Puzzolană**) Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1966, 105 lei.

Institutul de Lingvistică din București. **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374—1600.** Redactor responsabil : Gh. Bolocan. Colectivul de autori : Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguș, Aspazia Reguș, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guțu, Cornelia Popescu, 1981, 368 p., 32 lei.

ION COTEANU, **Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)**, 1981, 245 p., 13,50 lei.

ALF LOMBARD, CONSTANTIN GÂDEI, **Dictionnaire morphologique de la langue roumaine**, 1981, I 70 + II 404 + III 232 p., 29 lei.

Institutul de Lingvistică din București. **Texte românești din secolul al XVI-lea.** Ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheție, 1982, 638 p., 57 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române** (DOOM). De Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, Ionel Rizescu, Laura Vasiliu, 1982, 693 p., 105 lei.

AL. GRAUR, **Dicționar al greșelilor de limbă**, 1982, 80 p., 5,50 lei.

LUIZA SECHE — MIRCEA SECHE, **Dicționarul de sinonime al limbii române** (DSR), 1982, 1113 p., 158 lei.

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV (**1982** și **1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V (**1983—1984**), 1984, 182 p., 15 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație**. Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1984 (XXXV)

1

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, NARCISA FORĂSCU, Observaţii privind modalitatea contextuală de analiză la nivelul lexicului; GRAZIELLA TONFONI, La frase semplice a complessa nell'italiano; ECATERINA MIHĂILĂ, Grupul nominal în paradigmă semantică intra- şi intertextuală; ION DIACONESCU, Inversiunea sintactică la nivelul frazei.

2

MARIANA NEŢ, Textul poetic — un tip particular de izomorfism; ECATERINA MIHĂILĂ, Interferenţa valorilor gramaticale adjectivale şi adverbiale, sursă de ambiguitate în poezia română actuală; FLORIN DELEANU, Filozofia limbii în China antică (I); ANCA ULIVI, Cercetări asupra sinerezei în limba română actuală; RADU SP. POPESCU, Despre palatalizarea labiodentalelor *f* şi *v* în Maramureş.

3

AL XV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ONOMASTICE
(Leipzig, 13—17 august 1984)

ION TOMA, Despre aplicarea statisticii în toponimie; I. COTEANU, O modelare toponimică; GH. BOLOCAN, Etimologia în *Dicţionarul toponimic al României — (Oltenia)*; CHRISTIAN IONESCU, Toponime de origine antroponimică; DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU, Astronimele, subclasă onomastică; ASPAZIA REGUŞ, CORNELIU REGUŞ, Antroponimele feminine — nume individuale din documentele slavo-române (sec. XIV—XVI); VIRGIL NESTORESCU, Termeni entopici în graiurile româneşti din reg. Vidin (R. P. Bulgaria); EMIL SUCIU, Nume de familie româneşti împrumutate din limba turcă; MILE TOMICI, Toponimia caraşovenilor; GR. BRÂNCUŞ, Problemele toponimiei în opera lui Hasdeu *Istoria critică a românilor*; BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR DE ONOMASTICĂ APĂRUTE ÎN ROMÂNIA — 1978—1982 (Maria Dobre)

4

POETICĂ

ION COTEANU, Reconstruirea poetică a cuvîntului; DELIA RUXANDRA RADU, Rolul contextului în „generarea" simbolului; SOLOMON MARCUS, Cum depinde un text de limba în care este scris? (interpretîndu-l pe Marin Sorescu); CORINA CIOCÂRLIE, Aspecte ale specificului semantic al limbilor din perspectiva traducerilor poetice; MIHAI POP, O propunere de interpretare metrică. *Între două nopţi* de Tudor Arghezi; G. I. TOHĂNEANU, Accidentări expresive ale traseului ritmic dominant; OLIMPIA BERCA, Cu privire la analiza fonologică a rimei; ECATERINA MIHĂILĂ, Formaţiile negative cu prefixul *ne* din cadrul grupului nominal în poezia română actuală; PAULA DIACONESCU, Lucian Blaga şi textul poetic modern; ALEXANDRU SINCU, O convergenţă a procedeelor poetice: *Trecut-au anii ...* de Mihai Eminescu; DANA MANEA, Relaţii semantice şi amalgamări de sens în *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii* de Lucian Blaga; CARMEN APOSTOLESCU, Sinecdoca — proces semantic specific unui tip de text poetic; MARIANA NEŢ, Ion Barbu, *Timbru*; CEZAR TABARCEA, Analize paralele. Ion Barbu: *Grup* şi *Mod*.

5

LOUIS MOURIN, Relatives romanes substantivées; ANDREI AVRAM, Oclusivele (pre) palatale şi africatele în latina orientală şi în româna comună; LAURENŢIA DASCĂLU, Asupra intonaţiei vocativului în limba română; FLORIN DELEANU, Filozofia limbii în China antică (II).

6

LAURA VASILIU, Observaţii semantice asupra „derivatelor" fără sufixe; D. BEJAN, Calcuri internaţionale la nume de plante; P. SWIGGERS, Les mirages de la théorie dans les sciences du langage.

RM — ISSN — 0039 — 405X

I. P. Informaţia c. 2718

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVI

2

martie-aprilie

1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14.26.80 şi 15.74.30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

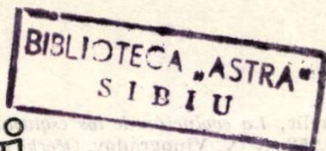
Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.
În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii şi cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREŞTI — *2-XXXVI-1985*

SPIRU HARET 12 — *martie–aprilie* — APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

ECATERINA MIHĂILĂ, Tipuri de recurenţă la mici distanţe 97

SANDA REINHEIMER RÎPEANU – OANA SĂLIŞTEANU, Împrumuturile slave vechi în română în perspectivă romanică – numele de unelte 103

VICTOR VASCENCO, Asupra genului comun în româna modernă. Hipocoristicele 115

ANCA ULIVI, Elemente periferice în inventarul fonetic al limbii române actuale 128

MISCELLANEA

P. SWIGGERS, La grammaire française à l'âge classique : orientations méthodologiques et épistémologiques 143

RECENZII

ROBERTO GUSMANI, *Saggi sull'interferenza linguistica* (S. Vaimberg) . . . 150

* * * *Early Romance Texts. An Anthology* (Tudora Şandru Olteanu) 151

NOTE BIBLIOGRAFICE

Eugenio Coseriu, *Introducción a la lingüística* (Lucia Wald), p. 155 ; Tatiana Slama-Cazacu, *Linguistique appliquée : une introduction* (Maria Cvasnîi Cătănescu), p. 156 ; Lothar Wolf, *Le français régional d'Alsace* (Sanda Reinheimer Rîpeanu), p. 157 ; Guillermo

Rojo, Emilio Montero Cartelle, *La evolución de los esquemas condicionales*, în « Verba » 22(1983) (Coman Lupu), p. 158 ; V. V. Vinogradov, *Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka XVII–XIX vekov* (Magdalena Georgescu), p. 160.

REVISTA REVISTELOR

« Langages » no. 66, juin 1982 (Adriana Costăchescu), p. 161 ; « Latomus ». Revue d'Études Latines XLII(1983), 1–4 (Sebastiana Popescu-Fischer), p. 162 ; « Mediterranean Language Review » (1983), nr. 1 (S. Vaimberg), p. 163 ; « Revue de Linguistique Romane publiée par la Société de Linguistique Romane avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique » 45 (1981), no. 177–180 (Ion Toma), p. 164 ; « Revista de Filologia Románica » I(1983) (Coman Lupu), p. 165 ; « Le français dans le monde » (1981), nr. 165. *L'évaluation* (Gabriela Sîrbu), p. 166.

CRONICĂ

MARIANA NEŢ, Al III-lea Congres al Asociaţiei Internaţionale de Studii Semiotice (Palermo, 25–29 iunie 1984) . . 168

TATIANA SLAMA-CAZACU, Al VII-lea Congres Internaţional de Lingvistică Aplicată (Bruxelles, 5–10 august 1984) 170

TIPURI DE RECURENȚĂ LA MICI DISTANȚE

ECATERINA MIHĂILĂ

Se prezintă diferite tipuri de recurență din cadrul grupului nominal în poezia română actuală. Se consideră că aceste tipuri de recurență la mici distanțe detașează grupul nominal de vecinătățile sintactice și îi conferă astfel un rol determinant în context.

0. De la cele mai vechi reflecții asupra poeziei și pînă la recentele teorii de generare a structurilor poetice, recurența este recunoscută ca un principiu de ordonare poetică.

În cadrul grupului nominal, producîndu-se la mici distanțe, recurența circumscrie structura nominală conferindu-i o relativă independență față de structurile care o înglobează.

În poezia română actuală grupul nominal prezintă o mare varietate de forme recurente. Dintre acestea vom prezenta cîteva tipuri.

1. Recurențe la nivelul formei expresiei

1.1. Un tip de recurență la nivelul formei expresiei [1] este rima în cadrul grupului nominal. Un grup nominal sudat prin rimă capătă autonomie și se detașează astfel de vecinătățile sintactice : *Iluminare orbitoare*, I. Alexandru, *Foc ceresc*, 1973 ; *călător lunecător*, C. Baltag, *Oleandru*, 1973 ; *un fiastru ochi albastru*, C. Baltag, *Salomeea de cînepă*, 1973 ; *lin măslin*, D. Turcea, *Balada nunții*, 1978 ; *impertinenta și fără oprire/ înflorire a florilor în neștire*, R. Vulpescu, *Alternativă*, 1979. Se observă în ultimul exemplu ingambamentul din interiorul grupului nominal și, în același timp, cumulul de recurențe : două rime *(oprire/ înflorire, oprire/ neștire)* și un atribut intern *(înflorire a florilor)*.

1.2. Un alt tip de recurență, care continuă să apară și în poezia actuală, este aliterația.

De exemplu, efecte deosebite produce aliterația în nominalizarea sintagmelor ce configurează simbolul luminii la I. Alexandru. Repetarea lichidelor formează baza, care, alături de vocalele închise, contribuie la reprezentarea referentului poetic ca fluiditate și lentă mișcare ondulatorie [2] : *leagănele luminii*, I. Alexandru, *Întoarcerea poetului*, 1973 ; *lirele luminii*, I. Alexandru, *Floare neagră*, 1973 ; *liniștea luminilor dintîi, liniștea luminii de pe urmă*, I. Alexandru, *Ochiul*, 1973 ; *apolinice lumini înșelătoare*, I. Alexandru, *Imnul străjerului*, 1973 ; *valurile lor/ luminătoare, ibidem; aloile luminii*, I. Alexandru, *Imnul lui Mircea*, 1978 ; *Atîta lună luminos de mare*, I. Alexandru, *Invers*, 1978 ; *cununa lină de lumină*, I. Alexandru, *Ulvinei*, 1978, ultimul exemplu beneficiind și de o rimă care atrage determinantul *lină* spre *lumină*, formînd o sintagmă ce se omogenizează, parcă, din toate punctele de vedere.

De cele mai multe ori, aliterația apare, însă, ca procedeu de parodie și persiflare ca, de exemplu, la Matei Gavril în poezia *Aliterație*, 1979 : *arca anului alb*, *avalanșa abstractului act*, *altă alpină albie*, *albastrul argint*, *alesul alint*, *aură albă*, *austera aureolă*.

În rest, procedeul e întîmplător : *fulgi funebri*, M. Ivănescu, *Singurătate*, 1972 ; *robul răbduriu*, C. Ivănescu, *Închinare*, 1977 ; *agrăită grație arabilă*, C. Ivănescu, *Sfințirea de amiază-a unei zile*, 1966/1979 ; *o singură*

hîrcă hilară, T. Coșovei, *Timpul și lumea*, 1969/1974; *noima-ndoielii nedemne*, R. Vulpescu, *Rațiunea suficientă*, 1979.

1.3. Același rol îl are și repetarea unor silabe la început de cuvînt (figură numită prețios și rar h o m o e o p r o p h o r o n): *izvorul pururi pur / Nedesfăcut*, I. Alexandru, *Întoarcerea poetului*, 1973; *milă din milostivire*, I. Alexandru, *Candelă*, 1973.

2. R e c u r e n ț e l a n i v e l u l f o r m e i c o n ț i n u t u l u i.

2.1. În poezia română actuală, la acest nivel, cea mai frecventă este recurența elementului nominal în grup prepozițional. În afara efectului de intensificare, pe care îl produce orice recurență, în cazul de față, prepoziția, din polisemia pe care o concentrează, actualizează unele sensuri cu efect de mare profunzime semantică. De exemplu, prepoziția *din* exprimă, în grupurile nominale de acest tip, principii primordiale și geneza unor elemente prin suprasolicitarea calității pe care o implică substantivul: *lumină din lumină*, R. Cârneci, *Facerea*, 1969/1975 și I. Alexandru, *Ochiul*, 1973; *întuneric din întuneric*, R. Cârneci, *lîngă tainele tale de veghe*, 1973/1975; *durere din durere*, C. Baltag, *Durere din durere*, 1969 și R. Cârneci, *Facerea*, 1969/1975; *domn din domn*, R. Cârneci, *Facerea*, 1969/1975.

Uneori substantivul care se repetă, în una dintre poziții sau în ambele, are determinant: *Nicăieri adevărat / din nicăieri adevărat*, C. Baltag, *Durere din durere*, 1969; *lumină lină din lumină*, I. Alexandru, *Lumină neapropiată*, 1973; *frumuseți din frumuseți înalte*, R. Cârneci, *Mîinile tale*, 1978; *trup din trupul timpului*, M. Cantuniari, *Împăcare*, 1977. În cazul primului exemplu, contextul conferă adverbului *nicăieri* valoare nominală.

Același rol îl are și prepoziția *de* folosită cu sensul arhaic „din": *iluminare de iluminare*, *ascultare de ascultare*, *mîhnire de mîhnire*, G. Hagiu, *Nostalgica triadă*, 1973.

În toate exemplele influența psalmilor este evidentă. De altfel, acest tip de recurență intră într-o serie de procedee care, împreună, formează un anumit subcod poetic, cel al psalmilor, subcod ce apare mai ales la unii poeți (I. Alexandru, R. Cârneci, C. Baltag) ca un subsistem suplimentar în structura textului poetic, bine marcat și, firește, cu altă valoare și intenționalitate față de cea originară.

Recurența elementului nominal în grup este marcată și prin alte prepoziții sau locuțiuni:

d u p ă: *veac după veac*, I. Alexandru, *Lumină lină*, 1973;
î n: *lumină-n lumină*, D. Verona, *A cincea noapte*, 1972;
adulmecare în adulmecare, G. Hagiu, *Visatele abluții*, 1973;
prevestire-n prevestire, *ibidem*;
î m p r e j u r u l: *ființa împrejurul ființei*, C. Baltag, *Zicere asupră*, 1969;
d i n c o l o d e: *alb, / dincolo de limita albului*, C. Baltag, *Marginea*, 1969;
l î n g ă: *asemănare lîngă asemănare*, C. Baltag, *De dragoste*, 1966/1981;
f ă r ă: *umbra / mării pururi fără umbră,/*, N. Stănescu, *Laus Ptolemaei*, 1968;
timp fără timp, R. Cârneci, *anotimp*, 1971/1975;
vorbe despre umbre fără umbră, M. Ciobanu, *Zale*, 1979.

2.2. Un alt tip de recurență a elementului nominal se realizează prin genitiv. Rezultatul este o intensificare prin accentuarea calității (este un gen de superlativ folosit în limba română) :
zorii zorilor, O. Genaru, *Nuduri*, 1967 ;
taina tainelor, I. Alexandru, *Rohia*, 1973 ;
luminile luminilor, I. Alexandru, *Lumină lină*, 1973 ;
Imnul Imnului, I. Alexandru, *Imnul Imnului*, 1973 ;
umbra umbrei, M. Cantuniari, *La ceas tîrziu*, 1977 ;
veacul veacului, C. Ivănescu, *Terra Paterna*, 1977 ;
singurătate a singurătății, N. Stănescu, *Hieroglifa*, 1978 ;
umbra umbrelor, I. Mălăncioiu, *Totul se micșora*, 1979.

Eventualii determinanți ai numelui în genitiv amplifică intensificarea :
miezul miezului de foc fierbinte, G. Hagiu, *Statuie*, 1971/1973 ;
visul unui vis anume, A. Blandiana, *Genealogie*, 1974 ;
inima tuturor inimilor, N. Stănescu, *Contemplarea lumii din afara ei*, 1978 ;
timpul tuturor timpurilor, *ibidem* ;
imaginea imaginii mele, F. Albu, *Dedicație*, 1978 ;
și cu atît mai mult cînd este un dublu genitiv :
cîntarul / cîntăririi marilor noastre cîntăriri, V. Mazilescu, *Tremură cu întristare și cu suspin*, 1968.

2.3. Tot o intensificare, de data aceasta a calității pe care o atribuie substantivului un adjectiv, se produce și în cazul următorului tip de recurență : *a b a*, unde *a* este substantivul, iar *b*, adjectivul :
flori albastre / înspăimîntătoare / flori albastre, V. Mazilescu, *Flori albastre*, 1970 ;
balcoane colorate balcoane, D. Laurențiu, *Sic transit*, 1969 ;
iarba palida iarba, F. Albu, *Petrecere cu iarbă*, 1973 ;
Lumină trandafir lumină, I. Alexandru, *Origine*, 1978.

În ultimul exemplu considerăm că *trandafir* este adjectiv „calitatea de a fi trandafir''.

2.4. Un alt tip este recurența determinantului, în diferite variante.

2.4.1. Varianta cu un singur element nominal :
gelosul șarpe gelosul, D. Laurențiu, *Iradiant*, 1969 ;
Degetele de fiară, fiară, fiară, V. Mazilescu, *Începem*, 1970 ;
nisipuri de aur, de aur, de aur, D. Laurențiu, *Toamnă*, 1970 ;
oraș pustiu pustiu, M. Cantuniari, *Motto*, 1977.

2.4.2. Varianta cu două elemente nominale spre care se dispersează determinările, cu avantajul unor posibile figuri sintactice (chiasm) :
a b conector *b c* : *o flacără aspră din aspre zăpezi*, R. Cârneci, *iarna, chipul meu este lin*, 1970/1975 ; *lumină lină peste line pleoape*, R. Cârneci, *un rug de dor peste ierusalim*, 1973/1975 ;
a b conector *c b* : *punte sublimă a tristeții sublime*, D. Turcea, *Dezastre*, 1970 ;
a b c conector *b a* : *spațiul propriei absențe al propriului spațiu*, D. Turcea, *Șansa inefabilă a renașterii florentine*, 1970.

2.5. Un ultim tip pe care îl prezentăm este recurența determinatului prin determinant pe baza rădăcinii comune :
dezechilibru dezechilibrat, D. Turcea, *Dezastre*, 1970 ;
pustiimea din pustie, I. Alexandru, *Poetul și candela*, 1973 ;
blestemul blestemat, I. Alexandru, *Echinocțiu*, 1973 ;

lumină lină luminoasă, I. Alexandru, *Lumina neapropiată*, 1973 ;
Lumină lină luminie, ibidem;
lumină luminată, I. Alexandru, *Origine*, 1978 ;
noaptea noapte, M. Cantuniari, *Cîntecul dintr-o suflare*, 1977 ;
ziua zi, *ibidem;*
Departe departele, C. Ivănescu, *Cantilena*, 1977 ;
stîngace stîngă, R. Vulpescu, *Auctor — Igni...*, 1979.

În unele dintre exemplele de mai sus, substantivul capătă rol adjectival : *noapte*, *zi*. În altele, substantivul, avînd corelat verbal, capătă determinare participială : *dezechilibrat*, *blestemat*, *luminat(ă)*. *Pustiime* pare, mai curînd decît un colectiv, o abstractizare presupunînd, deopotrivă, adjectivul *pustiu*, verbul *pustii* și substantivul *pustie*. În *Departe departele*, adverbul, pe de o parte, capătă valoare substantivală prin articulare *(departele)* și, pe de altă parte, capătă valoare adjectivală prin raportare la substantivul astfel format *(departe)*. Mai straniu este grupul *lumină luminie*, din cauza adjectivului *luminie*, explicabil formal prin paradigma *stacojie*, *liliachie*, *brumărie*, *castanie*, dar derutant dacă îl raportăm la exemplul *pururi lumini și luminie*, I. Alexandru, *Imnul garoafei*, 1973, unde contextul îl relevă ca substantiv ,,chintesență a luminii''.

3. Ca și în cazul altor procedee mult folosite în poezie și cele prezentate mai sus sînt reinvestite în poezia actuală cu noi funcții [3]. Fără să le negăm efectele de eufonie și euritmie (simetria formelor sintactice), considerăm că recure nțele la mici distanțe au funcția de a detașa formal sintagma, care devine un punct de maximă concentrare a sensurilor poemului.

Pentru exemplificare vom analiza cîteva grupuri nominale din poezia *Geometria unui vis*, (1966/1981), de C. Baltag :

Geometria unui vis

Trist străbăteam un ocean
poate saturnian
cînd deodat', îndepărtat,
sufletul mi-a sfîșiat
marele zvon dodecafon
al cîinilor lui Acteon.
Unde-s, mi-am zis. În care vis
zarurile iar m-au trimis?
Unde-i — strigai — zveltul alai,

unde e cel fără grai

care în sine însuși dispare
ca într-o floare devoratoare?

Grupul nominal *marele zvon dodecafon / al cîinilor lui Acteon*, cu ingambament, cu două serii de rime *zvon / dodecafon; dodecafon / Acteon* și cu o repetare a lichidelor, este ,,saturat'' de conotații. Conotația dominantă este cea mitologică de ,,sfîșiere din interior din cauza unei revelații interzise''. *Zvonul dodecafon* trimite și la conotația ,,artă modernă''. *Dodecafon* se asociază într-un plan profund cu *zarurile* prin conotația ,,mișcare aleatorie'', care, paradoxal, determină și geometria strictă a visului și cea a expresiei sonore.

Conotația dominantă este reluată de grupul nominal *floare devoratoare*, ,,figura'' care încheie poemul. Între grupul nominal median și cel final se înscrie jocul alternativ : persoana a III-a (Acteon) / persoana I

(Poetul) și *vis*, „mitologie" / *vis*, „creație", ambele sub semnul „autodistrugerii". În această stare de vis mitologic și poetic, deopotrivă, se poate pătrunde numai printr-o „metamorfoză a timpului", conotație pe care o sugerează sintagma în rimă *ocean poate saturnian*, cu care începe poezia și care, prin modalizatorul ce îl conține, pune „visul" sub semnul incertitudinii, dar și al altor posibile „geometrii".

LISTA VOLUMELOR DE POEZIE

F. Albu, *Petrecere cu iarbă*, București, Ed. Cartea Românească, 1973.

F. Albu, *65 de poeme*, București, Ed. Cartea Românească, 1978.

I. Alexandru, *Imnele bucuriei*, București, Ed. Cartea Românească, 1973.

I. Alexandru, *Imnele Transilvaniei*, București, Ed. Cartea Românească, 1978.

C. Baltag, *Odihnă în țipăt*, București, Ed. Tineretului, 1969.

C. Baltag, *Madona din dud*, București, Ed. Eminescu, 1973.

C. Baltag, *Poeme*, București, Ed. Eminescu, 1981.

H. Bădescu, *Marile Eleusii*, Cluj, Ed. Dacia, 1971.

A. Blandiana, *Poezii*, București, Ed. Cartea Românească, 1974.

M. Cantuniari, *Poezii*, București, Ed. Cartea Românească, 1977.

R. Cârneci, *Heraldica iubirii*, București, Ed. Eminescu, 1975.

R. Cârneci, *Temerile lui Orfeu*, București, Ed. Cartea Românească, 1978.

M. Ciobanu, *Patimile*, București, Ed. Cartea Românească, 1979.

T. Coșovei, *Tuturor drumurilor...*, București, Ed. Cartea Românească, 1974.

M. Gavril, *Patria libertății*, București, Ed. Eminescu, 1979.

O. Genaru, *Nuduri*, București, Ed. pentru Literatură, 1967.

G. Hagiu, *Poezii*, București, Ed. Eminescu, 1973.

C. Ivănescu, *Rod IV*, București, Ed. Cartea Românească, 1977.

C. Ivănescu, *La Baaad*, București, Ed. Cartea Românească, 1979.

M. Ivănescu, *Alte versuri*, București, Ed. Eminescu, 1972.

D. Laurențiu, *Călătoria de seară*, București, Editura pentru Literatură, 1969.

D. Laurențiu, *Imnuri către amurg*, București, Ed. Cartea Românească, 1970.

V. Mazilescu, *Versuri*, București, Ed. pentru Literatură, 1968.

V. Mazilescu, *Fragmente din regiunea de odinioară*, București, Ed. Cartea Românească, 1970.

I. Mălăncioiu, *Peste zona interzisă*, București, Ed. Cartea Românească, 1979.

N. Stănescu, *Laus Ptolemaei*, București, Ed. Tineretului, 1968.

N. Stănescu, *Epica magna*, Iași, Ed. Junimea, 1978.

D. Turcea, *Entropia*, București, Ed. Cartea Românească, 1970.

D. Turcea, *Epifania*, București, Ed. Cartea Românească, 1978.

D. Verona, *Nopțile migratoare*, București, Ed. Cartea Românească, 1972.

R. Vulpescu, *Arte și meserie*, București, Ed. Cartea Românească, 1979.

Types of short distance recurrence

(A b s t r a c t)

The article describes various types of recurrence within the Noun Phrase in contemporary Romanian poetry. These types of short distance recurrence are demonstrated to be symptomatic for the Noun Phrase, contributing to a great extent to its relative independence as against those phrases that occur in its syntactic neighbourhood.

The short distance recurrence is equally shown to deliver in contemporary Romanian poetry the function of focusing upon the Noun Phrases as points of the utmost concentration of the poem's meaning.

Septembrie 1984

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

NOTE

[1] Folosim drept criteriu de clasificare a recurențelor dubla dihotomie hjelmsleviană expresie / conținut, formă / substanță (v. L. Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii*, București, 1967).

[2] V. și P. Diaconescu, *Comunicarea prin „necuvinte"*, în SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 485–486.

[3] V. seria de articole pe care am scris-o cu privire la grupul nominal în poezia română actuală în SCL XXXIV (1983), nr. 2, 4 și XXXV (1984), nr. 1, 2, 4.

ÎMPRUMUTURILE SLAVE VECHI ÎN ROMÂNĂ ÎN PERSPECTIVĂ ROMANICĂ — NUMELE DE UNELTE —

SANDA REINHEIMER RÎPEANU — OANA SĂLIŞTEANU

Examinarea corespondentelor romanice ale numelor de unelte româneşti de origine slavă veche pune în evidenţă discontinuitatea latină literară — limbi romanice şi divergenţa pe plan etimologic a soluţiilor adoptate.

1. Într-o lume a tehnicităţii orgolioase şi a tehnicismului exclusiv, în care proliferează maşinării a căror complexitate depăşeşte de multe ori puterea de înţelegere a celor care le dirijează, continuă să trăiască, prin însuşirea lor de obiecte fundamentale ale vieţii de zi cu zi, unelte de demult. Unelte de demult, cu nume de demult, păstrate de-a lungul secolelor, mărturii ale prezenţei lor neîntrerupte în existenţa oamenilor de pe diferite meleaguri. Un studiu onomasiologic al cuvintelor care le denumesc ar discerne în diversitatea terminologică actuală o categorie de termeni unitară din punct de vedere etimologic, unitară în sensul că provin din straturile cele mai vechi ale vocabularului, care constituie baza lexicului limbilor romanice. Dar originea lor nu e neapărat pretutindeni latină. Evoluţii populare sau contactul cu diverse limbi în perioada de formare sau de început a idiomurilor romanice au modificat componenţa ei originară. Nu ştim în ce măsură interferenţa cu alte civilizaţii a putut să contribuie la substituirea unor termeni latineşti prin influenţa pe care au exercitat-o asupra obiectului însuşi. Dar e de presupus că soluţiile lingvistice înlocuitoare au avut de concurat cu modalităţile de care oamenii dispuneau dinainte pentru a desemna obiectele care constituiau o parte integrantă a vieţii de zi cu zi. Nu putem decît rareori depista reala circulaţie a termenilor în vechime. Uneori însă păstrarea celui mai vechi dintre termeni într-o variantă regională cu caracter arhaic, conservarea lui într-un text dintr-o epocă veche, o anume specializare semantică suferită care-l plasează la periferia vocabularului stau mărturie pentru înfruntarea care a avut loc şi de la care limba actuală mai păstrează asemenea urme vagi sau amintiri. Astfel, printre numele latineşti ale „sitei", doar dialectele italieneşti de sud au păstrat urmaşi ai lat. *cerniculum* (lat. lit. *incerniculum*), pe care REW 1833 nu-l mai înregistrează în nici o altă parte a Romaniei cu acest sens, în ciuda faptului că lat. *cernere* este panromanic, denumind pe un spaţiu destul de mare acţiunea care se realizează cu ajutorul obiectului respectiv. Printre denumirile „biciului" se afla în fr. v. *escorgiee* « fouet fait de courroies », conservat în numeroase dialecte (cf. FEW s.v. *corrigia*), conservat în fr. mod. în *escourgée* sau *écourgée*, purtînd în dicţionare indicaţia „învechit" şi desemnînd « une sorte de fouet composé de plusieurs lanières de cuir ». Pentru a denumi „cîrma", franceza veche folosea şi termenul *peltre*, de origine necunoscută, înregistrat încă în unele dicţionare [1] sub forma *peautre* « bateau en usage sur certaines rivières ; a signifié gouvernail ». Lat. *falx*, panromanic, s-a menţinut în română sub forma *falce* [2] pentru a denumi „veche unitate de măsură pentru suprafeţe agricole, folosită în Moldova, echivalentă cu circa un hectar

şi jumătate" (cf. şi fr. *faux* cu sensul « une mesure de terre » — FEW, v.s. *falx*).

1.1. Atenţia noastră se îndreaptă exclusiv asupra acelei serii de termeni denumind unelte, instrumente casnice sau părţi ale acestora care **în limba română sînt împrumuturi slave vechi.** Încercînd să inventariem termenii semantic echivalenţi lor din alte limbi romanice [3], i-am selectat mai ales pe aceia care provin din straturile etimologice cele mai vechi, pentru că ei au denumit obiectele respective încă de la formarea romanităţii sau din perioada ei de început. Nu ne-am propus să ilustrăm bogăţia lexicală care acoperă pe teritoriul Romaniei acest domeniu de semnificaţie: ,,variantele" terminologice sînt de cele mai multe ori denominatoare ale ,,variantelor" materiale, concrete, ale uneltelor, instrumentelor, generate de diversificarea şi specializarea lor treptată pentru anumite destinaţii; atari variante sînt de obicei creaţii sau împrumuturi relativ recente (creaţii fie pe planul conţinutului: prin dezvoltări semantice care le-au modificat înţelesul, fie şi pe planul expresiei: prin constituirea lor cu ajutorul mijloacelor de formare a cuvintelor) [4]. De ex. seria sinonimică românească *ciur*, *sită*, *dîrmon*... are în spaniolă o componenţă bogată: sp. *cedazo* pe care DUE îl defineşte ca ,,utensilio formado por un aro o cilindro generalmente de madera, que lleva tensa, sujeta a unos de los bordes, una tela de tejido muy claro, generalmente de seda amarilla, o una tela metálica muy fina, y sirve para cribar"; *criba*, *cribo*, *cernedor*, *harnero*, *zaranda*, pentru care se trimite la *cedazo* sau care sînt explicate unele prin intermediul celorlalte, *tamiz* ,,cernedor o cedazo muy tupido", *zarandillo* ,,zaranda pequeña"; pentru ,,ciur" — cu destinaţii specializate —: *arel*, *garbillo*, *graneador*, *juera*, *rompedera*, *tambor*, *triguero*, ultimul cu indicaţia ,,arhaic"; iar dialectal sau regional în America Latină — unele dintre ele folosite cu sensuri specializate — denumiri ca *vano*, *peñera*, *cándara*, *porgadero*, *torno*, *manare*, *maritate*. Dintre aceştia au intrat în sfera discuţiei noastre în primul rînd (v. § **6.3.**) termeni ca *cedazo*, *criba*, *zaranda*, *tamiz* [5]; formaţii derivate ca: *cernedor*, *harnero*, *zarandillo* sau cele care denumesc ,,sita" în urma unor modificări de sens, ca *tambor*, *torno*, sînt creaţii romanice, care, oricît de timpurii ar fi, au fost precedate de termenii din straturile de bază.

Printre denumirile ,,daltei", italiana foloseşte *scalpello* ,,utensile da taglio in acciaio, usato nella lavorazione a mano di legni, pietre e metalli, su cui si picchia col martello; strumento usato dallo scultore; strumento chirurgico per operare sulle ossa e formazioni dure" sau *cesello*, cu ajutorul cărora defineşte celelalte tipuri de daltă: *(s)gorbia*, unealtă a tîmplarului, dulgherului, dar şi termen folosit pentru a denumi instrumentul chirurgului sau unealta xilogravorului; *bulino* — daltă folosită pentru metale, piele, sau de către gravor; *ciappola* — instrument al gravorului; *smusso*, *smussettino*, folosite pentru rotunjirea colţurilor; *tagliaferro*, daltă fină pentru prelucrarea fierului; *subbia*, pentru prelucrarea pietrei; *tagliolo*, pentru prelucrarea metalelor la cald, sau altele, şi ele specializate, ca: *granitoio*, *picchierello*, *ribuzzo*, *bedano*, *ugnetto*, *pianatoio* etc.; dintre aceştia ne-au interesat doar termeni ca: *scalpello*, *cesello*, *bulino*, *subbia*, *(s)gorbia*, cărora, ulterior, li s-au alăturat derivate, compuse sau cuvinte care au suferit modificări de sens. Ne-au preocupat mai puţin diferenţierile semantice care au existat sau s-au creat între aceşti termeni, dar am remarcat faptul că de obicei dintre ei unul poate fi considerat termen ,,generic" [6].

Chiar dacă selecția — realizată după criterii etimologice — poate da sugestia unei secțiuni orizontale făcută pentru perioada de început a limbilor romanice, nu putem avea pretenția unei descrieri care să epuizeze posibilitățile terminologice, cu semantismul propriu epocii respective. Lipsa de documentație pentru perioada veche, atît în ceea ce privește întrebuințarea termenilor cît și sensul cu care erau utilizați, ne obligă la abordarea subiectului mai ales prin prisma consecințelor la care a condus evoluția lexico-semantică.

1.2. Printre termenii analizați, unii denumesc obiecte care s-au modificat spectaculos în decursul vremurilor; se conservă astfel, pentru o realitate modernizată, un termen a cărui semnificație etimologică amintește vag unealta primitivă care i-a stat la bază; e departe sensul cuvîntului francez actual *tour* « machine outil servant à façonner une pièce montée sur un arbre animé d'un mouvement de rotation » de lat. *tornus* „cuțit de strunjit, daltă a gravorului" [7].

Uneori o modificare esențială de structură cunoscută de obiect în evoluția sa este înregistrată printr-o înlocuire a numelui, dar această înlocuire nu se petrece pretutindeni în Romania; citām în acest sens articolul *charrue* din DELF: „latin d'origine gauloise *carruca* « voiture de luxe à quatre roues [. . .] », qui désignait aussi la charrue avec avant-train muni de roues (originaire de l'Italie du Nord, d'après l'indication de Pline et que Virgile appelle *currus*, proprement « char, voiture », à cause de ses roues, la charrue romaine *aratrum* étant sans roues) [. . .]. *Charrue* a peu à peu supplanté le représentant du lat. *aratrum*, a. fr. *arere* (rare) (cf. aussi it. archaïque *arato*, esp. *arado*), qui ne survit que dans le Nord-Est et les parlers méridionaux pour désigner l'ancienne charrue et même les formes nouvelles [. . .]". Deducem din conservarea lat. *aratrum* în diverse zone ale Romaniei (de ex. dialectul wallon, cf. FEW, s.v. *aratrum*) pentru a desemna tipuri diferite ale plugului care s-au succedat în timp că un progres spectaculos în evoluția obiectului nu este întotdeauna marcat de o înlocuire a termenului care-l denumește, semnificația lui înregistrînd în mod pasiv transformarea obiectului desemnat; conservarea termenului (al cărui conținut se schimbă o dată cu modificarea obiectului) este determinată pe plan diacronic de o constantă invariabilă: funcția uneltei.

Dar cercetarea noastră nu-și propune să urmărească istoria obiectului și s-o descifreze, atît cît i-ar putea permite numele care i-au fost atribuite, ci, menținîndu-se în coordonatele permise de investigația lingvistică, să prezinte pe de o parte soarta termenilor latinești, pe de altă parte, constituirea terminologiei de bază romanice aparținînd sferei circumscrise.

2. Terminologia tehnică romanică (tehnică într-un sens larg [8]) se caracterizează prin prezența unor termeni latinești panromanici: *capistrum*, *furca*, *follis*, *malleus*, *iugum*, *rota*. Dar alături de ei funcționează — ca pentru orice alt domeniu al vocabularului — și termeni latinești specifici cîte unei singure limbi sau moșteniți doar în teritorii limitate: *lingula*, **cotitus* sau **acutitus* [9] (a căror difuzare s-a restrîns la limba română), sau *coctorium*, **gratarium*, *stimularia*, *sappa* (slab reprezentați în Romania: ex. **gratarium* — REW 2304, s.v. *cratis* — în română și dialectul din Abruzzi, *stimularia* — REW 8261, s.v. **stumulus* — în română și în dialecte italienești și galoromanice).

Dacă termenii panromanici aparțin vocabularului curent al limbii latine, DELL menționînd lîngă cei mai mulți dintre ei « ancien, usuel »,

dintre cuvintele reținute de română și cu o răspîndire limitată, cele mai multe reprezintă formații noi, unele neatestate, uneori neobișnuite fie din punctul de vedere al formei, fie din acela al sensului[10]. Asemenea formații au înlocuit în română (și nu numai în română) termenii latinești curenți păstrați în alte părți : *furnus* de ex. ; dar sînt uneori echivalenți semantic tot cu inovații — mai recente sau mai tîrzii — care s-au conservat în celelalte limbi romanice : *craticula*, *cultellus* (diminutive care și-au pierdut înțelesul de derivate : *cultellus* se specializase pentru „cuțit", în timp ce *culter* rămăsese să denumească „cuțitul plugului"), *cochlearium* (< *cochlea* „melc"), atestat cu sensul de „lingură" încă din latină, *aculeonem* (< *aculeus* „acușor, ghimpe, vîrf"), dar și cu unele împrumuturi : cf. fr. *houe* (> *hoyau)* de origine francică.

3. Termenilor de origine slavă veche care denumesc instrumente casnice, unelte sau părți ale unor unelte [11], servind diverselor îndeletniciri, le corespund în limbile romanice occidentale — din punct de vedere etimologic — o varietate de termeni. Puține sînt cuvintele latinești vechi și uzuale care au stat la baza acestora. Studierea varietății lor etimologice evidențiază faptul că limbile romanice au făcut apel la modalități noi pentru reorganizarea inventarului terminologic, că aceste modalități nu sînt aceleași în toate limbile romanice. Independent de cauzele care au generat substituiri de ordin lexical, e important să observăm că soluțiile pe care le-a adoptat Romania occidentală nu o acoperă integral și uniform : procesele de înlocuire s-au produs probabil într-un moment în care diversificarea romanică era deja în curs de a se realiza. Prin aceasta, denumirile de care ne ocupăm nu se constituie ca termen al unei opoziții română/restul limbilor romanice decît din cauza originii lor slave/respectiv nonslave; dar diversitatea soluțiilor occidentale se suprapune peste diversitatea însăși a limbilor și dialectelor romanice. În inventarierea corespondențelor romanice ne-au interesat doar termenii vechi în limbă (moșteniți din latină sau împrumutați din limbi de substrat sau superstrat, de obicei cu atestări timpurii [12]) ; am menționat și derivate formate pe teren propriu mai ales atunci cînd cei menționați anterior lipsesc.

3.1. Dintre termenii examinați care se caracterizează printr-o răspîndire generală în Romania occidentală, pe care româna nu i-a conservat, inventarul cuvintelor « panroman sauf roumain » [13] înregistrează : *lima* „pilă", *pala* „lopată" (pentru care DELL dă indicația « ancien, usuel »), *nassa* „vîrșă", *temo* „oiște, proțap ; grindei" cu mențiunea « ancien, technique » ; *rete* „plasă, rețea (de pescuit sau de vînătoare)" : « mot technique et populaire » ; *remus* „vîslă". Din punctul de vedere al continuității semantice, *lima*, *pala*, *nassa* și *remus* (păstrat în franceză doar în epoca veche : *rain* « rame (de bateau) », FEW, s.v. *remus)* fac parte din categoria mai sus amintită și corespund în română unor împrumuturi slave vechi, respectiv : *pilă* [14], *lopată* [15], *vîrșă*, *vîslă*. Dar asemenea corespondențe care să opună în domeniul examinat împrumutul slav unui termen latinesc moștenit pe toată întinderea României occidentale sînt puține. În general termenul latinesc fie că nu a fost pretutindeni moștenit, sau chiar dacă a fost moștenit și-a modificat înțelesul, fie a fost înlocuit.

3.2. Printre termenii care nu au fost general moșteniți — iar acolo unde au fost moșteniți și-au conservat sau nu semnificația — se numără :

3.2.1. Numele „nicovalei" : *incus*, *-udis* > sp. *yunque*, sau cu forme oblice din latina tîrzie de tipul *incudinem* > it. *incudine*, fr. *enclume ;* în latina populară se creează pe baza adj. *bicornis* „cu două coarne" >

*bicornia > it. *bicornia* „piccola incudine"; sp. *bigornia* „yunque con dos puntas"; ptg. *bigorna*, termen de bază pentru „nicovală", pentru care româna folosește un împrumut slav vechi.

3.2.2. Numele „țesalei": *strigilis* « étrille, racloir qui servait à enlever la sueur et la poussière sur la peau » > it. *striglia*, fr. *étrille*; spaniola și portugheza împrumută din arabă *almohaza*, respectiv *almofaça*; în română: *țesală*, din slava veche.

3.2.3. Lat. *jaculus*, adj. „care se aruncă", substantivat în diverse contexte în care este folosit cu accepție tehnică: *jaculum (rete)* „năvod", s-a păstrat în dialecte italienești și în it. *giacchio*. Pentru acest sens româna folosește împrumutul slav vechi *năvod*, franceza recurge la o schimbare semantică: *épervier*, spaniola și portugheza la împrumuturi din arabă: *jábega*, respectiv *tarrafa*.

3.3. Unii dintre termenii latinești denumind unelte, instrumente casnice, pentru care româna a adoptat împrumuturi slave vechi, erau în latină polisemantici, desemnînd prin intermediul unei forme unice obiecte diferite.

3.3.1. Limbile romanice restrîng sensul cuvîntului de bază, specializîndu-l pentru a denumi un singur obiect:

3.3.1.1. Lat. *falx* (« ancien, usuel, panroman ») desemna „o unealtă de tăiat arcuită: coasă, seceră, cosor; toporișcă de tăiat lemne" și era frecvent însoțit de un determinant pentru a actualiza unul sau altul dintre sensuri: *falx foenaria* „coasă de tăiat fînul", *falx messoria* „seceră", *falx arboria* „cosor de curățat pomii". Se păstrează azi în Romania occidentală cu sensul de „coasă" [16], fără să-l acopere însă pe tot cuprinsul: « au sud de la ligne allant de la Loire au Jura la faux est désignée par des représentants d'un lat. pop. **daculus*, **dacula* » (DELF, s.v. *faux*, II). În Peninsula Iberică, continuatorii lui *falx* sînt concurați pentru sensul de „coasă" de împrumuturi germanice, probabil gotice: sp. *guadaña*, ptg. *gadanha*. Româna apelează pentru a denumi „coasa" la un împrumut slav vechi.

Pentru a denumi „cosorul", sens acoperit în latină tot de *falx* sau de *scalprum* (v. § **3.3.1.4.**), nici o limbă romanică nu continuă termenii latinești. Soluțiile romanice sînt diferite: în franceză, lat. pop. **sarpa* (<*sarpere* „a tăia vița") > fr. *serpe*; lat. pop. **gubius* (probabil varianta masculină a lat. *gubia*, de origine celtică, „daltă", v. § **3.3.1.4.**) > fr. v. *goi* > fr. *gouet* (cuvînt regional din zona dialectală centrală care pătrunde în limba comună); limbile iberoromanice conservă, prin intermediul unui adjectiv substantivat, tipul de structură latinească bimembră: numele „cosorului" este un adjectiv derivat de la verbele provenind din lat. *putare* „a curăța" > sp. *podar* > *(hoz) podadera*: construcția e atestată din 1250, iar adjectivul începe să fie folosit singur, ca substantiv, din 1495; la fel ptg. *podar* > *podadeira*; italiana nu prezintă decît derivate formate pe teren propriu — fie de la *roncare* (<lat. *runcare* „a plivi; a smulge perii, a depila; a secera") > *roncolo*, *roncola*, fie de la *potare* > *potaioio* (v. și ptg. *podar* > *podão*). Numele latinesc al „cosorului" mai rămîne conservat doar în derivate ca it. *falcetto (del vignaiuolo)*. În română *cosor* e împrumut slav vechi.

3.3.1.2. Lat. *flagellum*, diminutiv, « ancien, usuel », a tins de timpuriu să înlocuiască lat. *flagrum* „bici (mai ales pentru bătut sclavii)", desemnînd « toute espèce d'objet semblable au fouet »: „bici (de bătut oamenii sau de mînat animalele)" dar și, sens pe care l-a căpătat ulterior: „hădărag

(de bătut grîul)". Doar cel de-al doilea sens se conservă în Romania în fr. *fléau* ,,îmblăciu". Sensul de ,,bici" este acoperit în română de un cuvînt de origine slavă veche, iar celelalte limbi romanice (făcînd uneori distincţie între ,,biciul destinat pedepsei corporale" şi ,,biciuşcă de mînat animalele") folosesc soluţii diverse dintre care doar ptg. *loro* păstrează un termen latinesc care avea un sens apropiat în latină : *lorum* [17] ,,curea, legătoare de piele, frîu, hăţuri, bici, harapnic". Celelalte sînt creaţii latineşti populare sau împrumuturi : fr. v. *écourgée*<**excorrigiata* (care explică poate şi sp. *zurriago*, ptg. *azorrague)*, eliminat de *fouet* (la început « faisceau de branches de hêtre » > « faisceau de verges pour châtier » > « lanière fixée à un manche dont on se sert pour donner des coups ») < v. fr. *fau* < lat. *fagus* ,,fag" ; sp. *fuste*, *fusta* <lat. *fustis* ,,par, băţ, bîtă" ; it. *sferza* < *sferzare*, împrumut longobard ; sp. *látigo*, ptg. *látego*, de origine nesigură, poate gotică ; sp. *azote*, împrumut din arabă.

3.3.1.3. Lat. *raster* ,,tîrnăcop (cu mai mulţi dinţi), hîrleţ, greblă" se păstrează cu sensul de ,,greblă" în sp. *rastro ;* it. *rastro* poartă indicaţia : ,,rar, literar" ; diminutivul *rastellus* ,,greblă mică, săpăligă" este continuat de it. *rastello*, fr. *râteau*, sp. *rastrillo*, ca termen de bază. În portugheză, alunecările de sens produse : *rasto* ,,vestigio que alguem ou um animal, andando, deixou no solu ; etc." şi *rastelo* ,,fileiras de dentes de ferro por onde se passa o linho para o separar da estopa" au făcut loc adoptării pentru sensul de ,,greblă" a lat. *uncinus* ,,cîrlig" > lat. pot. **incinus* > ptg. *ancinho*.

3.3.1.4. Lat. *scalprum* ,,unealtă ascuţită de tăiat", sens general din care s-au dezvoltat diversele sensuri speciale în limbajele tehnice : ,,cuţitaş, cosor, dălţiţă a gravorului, scalpel chirurgical, bisturiu" se păstrează cu sensul de ,,daltă" în sp. *escoplo* şi ptg. *escopro ;* fr. *échoppe* denumeşte un anume tip : « burin à pointe plate des ciseleurs, graveurs, clicheurs, orfèvres ». Numele ,,daltei" mai este acoperit în limbile romanice de diminutivul lui *scalper* > *scalpellum* > it. *scalpello*, de urmaşi ai lat. t. *guvia*, *gubia* (« sans doute celtique ») > it. *(s)gorbia* (v. § **1.1.**), fr. *gouge* (denumind un anume tip de daltă), sp. *gubia* ,,formón de boca arqueada", de un derivat al lat. *caedere* ,,a tăia" > **caesellus* (> it. *cesello)* > **cisellus* > fr. *ciseau* (termen generic în franceză, conservat în teritoriul galoromanic de unde a fost preluat de spaniolă şi portugheză), de urmaşi ai lat. *subula* ,,sulă ; daltă mică" > it. *subbia*, de un termen de origine necunoscută : it. *bulino*, de un împrumut slav vechi : rom. *daltă*.

3.3.1.5. Lat. *ascia* (« technique »), folosit pentru ,,bardă, teslă ; sapă, cazma ; mistrie, ciocan", s-a menţinut doar cu sensul ,,teslă" în it. *ascia* şi fr. v. *aisse*, ulterior înlocuit printr-un derivat diminutival *aissette*, specializat însă pentru a denumi « un marteau à tête ronde d'un côté et à tranchant de l'autre, dont se sert le couvreur ; hachette de tonnelier ». Pentru ,,teslă" spaniola foloseşte un derivat : *asciola* > sp. *(a)zuela*, ptg. *enxó*. În română *teslă*, de origine slavă veche.

3.3.1.6. Lat. *fibula* « ancien, usuel » : ,,agrafă, copcă, cheutoare ; fibulă ; scoabă" nu şi-a păstrat cel din urmă sens în romanitate. Româna apelează la un împrumut slav : *scoabă*, iar celelalte limbi romanice la o rădăcină germanică : it. *grappa*, fr. *crampon*, sp. *grapa*, ptg. *grampo*.

3.3.2. Alteori limbile romanice păstrează (cel puţin unele dintre ele) polisemantismul cuvîntului latinesc sau chiar îl dezvoltă, în timp ce româna, cu ajutorul împrumuturilor slave, denumeşte obiectele diferite prin mijloace diferite.

3.3.2.1. Lat. *temo* „oiște, proțap (la car); grindei (la plug)" se păstrează în limbile romanice cu sensul de „oiște", în italiană îl conservă și pe acela de „grindei"; pe alocuri se dezvoltă și sensul de „cîrmă"; în timp ce româna prezintă termeni împrumutați din slava veche: *oiște*, *grindei*, *cîrmă*. Pentru primul dintre ele: it. *timone*, fr. *timon*, sp. *timón*, ptg. *temão* (în concurență și cu alți termeni, tot polisemantici: fr. *flèche*, sp. *vara*, *lanza* etc.); pentru cel de-al doilea: it. *timone (dell'aratro)*; franceza face apel la un împrumut germanic: *(h)age* (formă dialectală adoptată de limba comună); sp. *cama* (polisemantic, format pe baza unei rădăcini celtice); ptg. *rabo (da charrua)*, și el polisemantic, provenind din lat. *rapum* „nap". Pentru cel de-al treilea, unele limbi păstrează lat. *gubernaculum* > fr. *gouvernail*, cat. *governall* (preluat de aici de spaniolă); pe lîngă acesta, se lărgește înțelesul lat. *temo* > fr. *timon* (care, pentru sensul de „cîrmă", apare înregistrat în dicționare cu indicația „învechit"), sp. *timón*, ptg. *temão*, alături de *leme*, cuvînt de origine obscură, probabil preromanic.

3.3.2.2. Pentru sensul pe care-l acoperă rom. *brici*, de origine slavă veche, spaniola și portugheza continuă lat. *novacula* „brici, cuțit ascuțit, pumnal" > sp. *navaja*, ptg. *navalha* „cuțit, briceag", cărora li se adaugă cîte un determinant pentru a denumi „briciul": sp. *navaja de afeitar*, ptg. *navalha de barba*. În italiană și franceză se continuă lat. *rasorium* („atesté à basse époque au sens de « burin »") > it. *rasoio*, fr. *rasoir*.

3.3.2.3. Lat. *radius* « ancien, usuel » avea în latină un semantism bogat: „bețișor ascuțit, țăruș mic, vargă; spiță (de roată); rază (a cercului); (frecv.) rază luminoasă (a soarelui, a fulgerului, a unei coroane); (obiecte ascuțite) suveică, osul radius (la mînă) etc.". Cu excepția rom. *rază*, limbile romanice păstrează nu numai sensul „rază", ci și pe acela de „spiță la roată)": fr. *rai(s)*, it. *raggio*, *razzo*, sp. *rayo*, ptg. *raio*, în timp ce româna folosește pentru acest sens *spiță*, împrumut din slava veche.

Sensul de „suveică" este acoperit în Romania de soluții diferite: rom. *suveică* din slava veche, it. *spola*, sp. *espolón* — de origine germanică; franceza apelează la un derivat căruia îi adaptează înțelesul: *navette*; spaniola și portugheza utilizează și *lanzadera*, respectiv *lançadeira*, derivate cărora li s-a specializat semnificația.

3.3.2.4. Lat. *axis* « ancien, technique » (> **axus*), „osie a carului; car; ax; etc." este polisemantic [18] în sp. *eje*, ptg. *eixo*, care continuă și sensul de „osie", pentru care româna împrumută *osie* din slava veche, iar franceza și italiana continuă două inovații latinești populare neatestate, folosite cu acest sens restrîns: **axilis* > fr. *essieu*; *axalem* > it. *sala*.

3.3.2.5. Lat. *linea* « ancien, usuel, technique »: „fir de in, sfoară, sfoara undiței, undiță" se continuă cu cel de-al doilea sens în fr. *ligne*, ptg. *linha*, dezvoltînd sensuri paralele; dar limbile romanice fac apel și la lat. *canna* „trestie" > it. *canna (da pesca)*, fr. *canne (à pêche)*, sp. *caña (de pescar)*, însoțite de obicei de determinanți restrictivi. În românește *undiță*, de origine slavă veche.

4. Din inventarul care corespunde termenilor românești de origine slavă veche, unele cuvinte latinești au dispărut în trecerea de la latină la limbile romanice, s-au menținut pe un teritoriu foarte restrîns (nefiind reținute de vocabularul limbilor literare) sau nu s-au conservat cu sensul latinesc.

4.1. Lat. *girgillus* « mot expressif »: « cylindre tourné par une manivelle pour tirer l'eau d'un puits; moulinet, dévidoir » nu s-a păstrat în

limbile romanice. Pentru a denumi „vîrtelnița", nu numai româna face apel la un împrumut, ci și italiana și spaniola, folosind un cuvînt de origine germanică : it., sp. *aspa*. Pe lîngă acesta, în toate limbile romanice s-au format derivate, fie de la verbele provenind din lat. *depannare* [19] (<*pannus* „bucată de stofă, fișie, bandă, cîrpă etc.") : rom. *depănătoare*, it. *(di)panatoio*, sp. *devanadera*, probabil ptg. *dobadoira*, fie alte creații locale ca fr. *dévidoir*.

4.2. Numele latinesc al „cleștelui" : *forceps*, deși « ancien, usuel », a pătruns în limbile romanice doar cu statutul unui împrumut savant. Limbile romanice apelează fie la împrumuturi nonromanice : rom. *cleşte* de origine slavă veche, sp., ptg. *alicates*, din arabă, fie la creații latinești populare, diferite de la un teritoriu romanic la altul : *tenacula* (<*tenere*) > it. *tenaglia*, fr. *tenaille(s)*; *tenaces* (creație iberoromanică arhaică) (<*tenax*) > sp. *tenaze(s)*, ptg. *tenaz(es)*.

4.3. Numele latinești ale „războiului (de țesut)" nu s-au păstrat sau nu s-au păstrat pentru a-l desemna : lat. *tela*, *textrinum*, *liciatorium*. Româna împrumută *război* din slava veche, franceza specializează sensul cuvîntului *métier (à tisser)*, în italiană *telaio* <lat. med. **telarium* (cf. *telaria*, DELL s.v. *texo*); sp. *telar*, ptg. *tear*, derivate de la *tela*, respectiv *teia*.

4.4. Lat. *terebra* „sfredel, burghiu" s-a continuat doar în cîteva dialecte italienești ; în italiană doar prin intermediul diminutivului **terebella* > it. *trivello*, *trivella*; limbile romanice folosesc continuatorii unui cuvînt latinesc tîrziu : *taratrum*, atestat în sec. al VII-lea, de origine celtică > fr. *tarière*, sp. *taladro*, ptg. *trado*; sau, poate, în urma unei schimbări de sens : lat. *veruina* „țepoaie" > it. *verrina* [20], și, prin intermediul arabei, sp. *barrena*, ptg. *verruma*. În franceză numele de bază al uneltei este acoperit de urmașul lat. *viticula* „cîrcel de plantă agățătoare" > fr. *vrille*; în italiană de urmașul unui derivat de la *sus* „porc" > *suculus* „purcel" [21], de la care derivă termenul care se află la baza termenului *succhiello*.

5. Pentru cîteva unelte latina nu pare să fi deținut termeni specifici :

5.1. Pentru acțiunea de „a melița", se foloseau lat. *(con)terere*, *(con)tundere* cu sensul de „a pisa, a fărîma, a zdrobi" ; amîndouă, deși vechi și uzuale, nu s-au păstrat în romanitate. Pentru instrumentul cu care se realizează acțiunea, româna împrumută din slava veche *meliță*, franceza utilizează derivate postverbale : de la un verb de origine germanică — *broyer* « réduire en parcelles extrêmement ténues », restrîngîndu-i înțelesul > *broie* « instrument servant à briser la tige du chanvre et du lin » sau *écanguer*, de origine celtică > *écang*. În italiană, tot un derivat postverbal : *stiglio* < *stigliare* (<*s-* + *tiglio* + *-are*). În spaniolă și portugheză, formații pe baza unei rădăcini **tasc-* de origine nesigură, probabil celtică > *tasca* [22], *tascador*, ptg. *tasquinha* [23].

5.2. Meșterul „piuar" era denumit prin lat. *fullo* « ancien, usuel », «terme technique de type populaire », termen care devine numele instrumentului folosit pentru împîslirea țesăturilor de lînă : it. *follone*, fr. *foulon*. În spaniolă *batán*, de origine nesigură, poate împrumut arab ; în ptg. *pisão*, derivat de la verbul provenind din lat. *pinsare* „a pisa, a măcina, a frămînta" ; în rom. *dîrstă*, *drîstă*, de origine slavă veche.

6. Unele cuvinte românești denumind unelte, instrumente casnice, de origine slavă veche, coexistă în română cu termeni latinești moșteniți :

6.1. Lat. *anulus* « ancien, usuel » : „inel. . . ; diferite obiecte în formă de inel : inel (de perdea), verigă (a unui lanț) etc." se continuă în romanitate prin intermediul diminutivului *an(n)ellus* « familier », păstrîndu-și sau chiar îmbogățindu-și semantismul. Pentru sensurile „belciug" și „verigă (de lanț)", româna folosește termeni împrumutați din slava veche, în timp ce celelalte limbi romanice îl continuă pe *an(n)ellus* și cu semnificațiile respective. Ptg. *elo* păstrează totuși doar sensurile specializate : „belciug mic ; verigă", folosindu-se pentru sensul generic : *anel*, care a pătruns în portugheză prin influență catalană. Pentru sensul de „verigă" : în franceză *anneau (d'une chaîne)*, it. *annello (di catena)* ; spaniola a modificat sensul cuvîntului *eslabón* <*esclavón* „sclav", franceza utilizează *maille* <*macula* « ancien, usuel » : „pată, ochi la o rețea sau țesătură", căruia i se alătură derivate formate pe teren francez. Pentru sensul de „belciug" : sp. *armella* <lat. *armilla* „brățară ; inel de fier prin care se prinde ceva" și *argolla*, ptg. *argola*, împrumuturi arabe.

6.2. Sensul de „secure, topor" este acoperit în română de urmașul lat. *securis* și de un împrumut slav vechi. În franceză termenul este un împrumut germanic : *hache*, care a pătruns și în spaniolă sub forma *hacha ;* sp. *segur* < *securis* s-a specializat pentru a denumi un anume tip al uneltei respective. În portugheză termenul obișnuit este *machado* <**marculatu-* <*marculus* <*marcus* „ciocan mare", pe lîngă care *segure* se menține cu sens specializat. Singură italiana conservă ca termen de bază cuvîntul latinesc — *scure.*

6.3. Lat. *cribrum* « ancien, usuel et classique » are o răspîndire aproape generală în Romania, fiind concurat pretutindeni de termeni mai noi : rom. *ciur* de *sită*, împrumut slav ; în Romania occidentală urmașii lui *cribrum* > fr. *crible*, sp. *criba*, ptg. *crivo*, sau, în italiană urmașul lui *cribellum* > *crivello*, sînt concurați de lat. t. *saetacium* (<lat. *saeta* „mătase"), prescurtare a construcției *cribrum saetacium*, atestată în glose > it. *s(e)taccio*, fr. *sas*, sp. *cedazo ;* de un împrumut celtic *tamisium* > fr. *tamis*, de o creație lat. pop. **panaria* (<lat. *panarium* „coș de pîine") > ptg. *peneira*, de sp. *zaranda*, ptg. *ciranda*, cu etimologie necunoscută, poate formate pe baza unei rădăcini onomatopeice, de derivate formate pe căi proprii.

6.4. „Acul" este denumit în limbile romanice fie cu ajutorul urmașilor lat. *acus* > rom. *ac*, it. *ago*, fie cu ajutorul urmașilor lat. *acucula* > fr. *aiguille*, sp. *aguja*, ptg. *agulha ;* pentru a desemna „acul cu gămălie", româna adaptează un împrumut slav, *bold*, „obiect ascuțit cu care se împunge sau se înțeapă", franceza și italiana apelează la urmașii lat. *spinula* (diminutiv de la *spina)* > fr. *épingle*, it. *spillo*, în urma unei modificări de sens petrecută poate sub influență germanică [24] ; spaniola și portugheza fac apel la împrumuturi din arabă : sp. *alfiler*, ptg. *alfinete.*

7. Din analiza materialului examinat reies următoarele :

7.1. Chiar și un inventar redus de termeni ca cel luat în considerare poate confirma afirmațiile făcute cu privire la sensul în care s-a dezvoltat vocabularul latinesc : « on constate surtout une tendance à la simplification, dont le résultat est de faire disparaître les archaïsmes et les anomalies au profit des formes régulières, souvent d'origine familière ou vulgaire. On constate aussi une tendance à réduire le nombre des doublets synonymes, des formes surabondantes, et à effacer par là des nuances de sens : de ce côté l'appauvrissement du vocabulaire est certain et le lexique perd en précision ce qu'il gagne en facilité » [25].

În cazul dubletelor sinonime de tipul *flagellum*, *verber*, *habena*, *lorum* etc. se menţin doar *flagellum* — cu unul singur dintre sensuri, cel specializat, dezvoltat ulterior — sau *lorum* — pe o arie restrînsă. Pe teritoriile pe care latina s-a continuat, începuturile romanităţii atestă însă crearea de noi serii sinonimice, în scopul desemnării variantelor sub care erau realizate uneltele, variante mai mult sau mai puţin specializate pentru anumite destinaţii; v. de ex. termenii pentru a denumi „dalta": *gubia*, **cisellum*, alături de *scalper*, *scalpellum* etc.

Pe de altă parte, unele cuvinte cu înţelesuri multiple îşi pierd o parte din diversitatea semantică, reducîndu-se la o semnificaţie strict specializată (*falx*, *ascia*, *scalprum*), pentru sensurile rămase neacoperite urmînd să se folosească termeni noi.

În sfîrşit, din motive mai uşor sau mai greu de presupus, unii termeni latineşti (ex. *girgillus*) se pierd în romanitate.

7.2. Din punctul de vedere al corespondenţilor romanici ai termenilor româneşti de origine slavă veche, într-o perspectivă etimologică constatăm următoarele:

7.2.1. Dintre categoriile stabilite pentru ansamblul inventarului de împrumuturi slave vechi [26], corespondenţii romanici ai numelor de unelte le ilustrează pe următoarele: cuvinte latineşti moştenite, vechi sau populare, împrumuturi de substrat sau de superstrat, derivate formate pe teren propriu.

Dintre termenii latineşti moşteniţi, sînt panromanici: *annellus*, *falx*; cîţiva termeni sînt panromanici, dar absenţi în română: *lima*, *pala*, *nassa*, *remo*, *temo*, *rete*. Cei mai mulţi dintre termeni (însoţiţi în DELL de indicaţia « ancien, usuel ») s-au păstrat în zone restrînse ale romanităţii: *novacula* în limbile iberoromanice, *gubernaculum* în limbile galoromanice şi în catalană, *flagellum* în franceză, *jaculum* în italiană, *incus*, *-udis* în spaniolă, *strigilis* în italiană şi franceză. Printre aceştia există termeni în legătură cu care dicţionarele de limbă veche ne informează că au circulat în trecut, dar au dispărut în trecerea spre faza modernă de evoluţie a limbii (ex. v. fr. *aisse*). Punerea în evidenţă a acestui fapt este utilă nu atît pentru termenul sau pentru termenii care îl ilustrează, cît ca un indiciu pentru o confruntare posibilă între termeni (parţial) sinonimi, care s-a petrecut în franceză dar şi aiurea.

Dintre creaţiile latineşti populare sau dintre creaţiile atestate sau nu ale latinei tîrzii, puţine au o răspîndire romanică mai extinsă (*gubia*). Celelalte sînt limitate la teritorii restrînse: **bicornia* în italiană şi limbile iberoromanice, *taratrum* în franceză şi în limbile iberoromanice, *saetacium* în italiană, franceză şi spaniolă, **marculatus*, *asciola*, **panaria*, *tenaces* în Iberoromania, **axilis*, **sarpa* în franceză, **terebella*, *axalem* în italiană, **incinus* în portugheză şi — cele mai multe dintre ele — în italiană şi în franceză: *spinula*, *rasorium*, *tenacula*, **cisellus*, *fullonem*, **incudinem*.

Rare sînt împrumuturile de substrat sau de superstrat care să se fi răspîndit pe un teritoriu mai extins; ex. rădăcina germanică de la baza it. *grappa*, fr. *crampon*, sp. *grapa*, ptg. *grampo*. Împrumuturile — după cum era de aşteptat — se distribuie diversificat; de ex. germanice: *sferza*, *guada* în italiană; *broie*, *hache*, *(h)age* în franceză; *látigo*, *látego*, *guadaña*, *gadanha* în spaniolă, respectiv portugheză; arabe: *azote*, *jábega* în spaniolă; *alfiler*, *alfinete*, *alicates* în spaniolă şi portugheză.

7.2.2. Iată deci că limba română a făcut apel la termeni de origine slavă pentru a denumi obiecte ale căror nume nu s-au continuat nici în

celelalte limbi romanice din latina literară, ci s-a făcut apel la creații latinești populare sau la împrumuturi. Iar numele uneltelor și instrumentelor casnice analizate, care s-au impus în Romania occidentală, nu atestă o convergență a soluțiilor adoptate, ci se constituie ca o trăsătură divergentă a romanității. Atît cît ne permite materialul examinat, putem spune că cel puțin această parte a terminologiei tehnice s-a reconstituit în perioada de formare sau de început a limbilor romanice, diferențiat de la un domeniu romanic la altul. O reprezentare cartografică a soluțiilor la care s-a recurs ar fi o reprezentare fragmentată, fragmentarea însăși a romanității pe domenii, limbi, dialecte — cu ciudate apariții a unuia și aceluiași etimon în zone disparate sau cu o aparent logică difuzare a lui pe întinsul unui domeniu constituit geografic.

Studiul efectiv al instrumentelor casnice și al uneltelor ale căror denumiri le-am trecut în revistă ar putea să ne ajute să aflăm în ce măsură soarta pe care au avut-o termenii examinați a fost sau poate fi pusă în legătură cu evoluția însăși a obiectelor.

SIGLE UTILIZATE

Au fost folosite dicționarele explicative de bază și dicționarele etimologice ale limbilor romanice. Dăm mai jos siglele folosite pentru lucrările citate :

DEI Carlo Battisti — Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, 5 vol., Florența, 1950—1957

DELF Oscar Bloch — W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, 2 vol., Paris, 1932

DELL A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1959

DUE María Moliner, *Diccionario de uso del español*, 2 vol., Madrid, 1966—1967

NDEH Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964.

Les emprunts slaves anciens en roumain en perspective romane

— Les noms d'outils —

(Résumé)

L'examen — en perspective romane — du sous-ensemble des noms d'outils et d'instruments ménagers, empruntés par le roumain au slave ancien, permet de constater que les termes latins littéraires ont été généralement remplacés — dans la Romania occidentale — par des solutions étymologiques diverses.

Iunie 1984

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Edgar Quinet 5—7

NOTE

[1] De ex. *Larousse du XXe siècle*, vol. V, 1936, s.v. *peautre*.

[2] În afară de *falcă* <**falca*.

[3] V. Sanda Reinheimer Rîpeanu, *L'élément slave du roumain en perspective romane*, RLiR XLVIII(1984), p. 187—199. Pentru inventarul împrumuturilor slave vechi în română v. G. Mihăilă, *Emprunts vieux-slaves propres au dacoroumain*, RRL XXV(1980), p. 569—576,

ca şi articolele apărute în SCL XXXI(1980), p. 431—434; XXXIII(1982), p. 57—66; XXXIV(1983), p. 43—53.

4 V. Oana Sălişteanu, *Continuità e creatività lessicale — nome di arnesi in lingua italiana*, în ,,Bulletin de Société Roumaine de Linguistique Romane" XV (1985) (sub tipar).

5 Seria lor ar putea include şi termeni ca *peñera* (cf. ptg. *peneira*), folosit în Asturias; dar cercetarea noastră nu şi-a propus să urmărească denumirile acestor unelte şi la nivel dialectal; credem că o investigaţie mai amănunţită ar nuanţa concluziile, confirmîndu-le.

6 Termenul ,,generic" se poate stabili în mod empiric, fiind cel pe care dicţionarele îl folosesc în general pentru a raporta la el termenii care denumesc obiecte aparţinînd aceleiaşi categorii şi faţă de care se stabilesc eventualele diferenţe specifice.

7 Cf. Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, vol. IV, Copenhague, 1913, p. 48 : « Le changement d'un objet n'a pas besoin d'être accompagné d'un changement de nom. Le plus souvent les changements s'accomplissent graduellement et très lentement; dès lors il est bien naturel que la dénomination une fois choisie soit gardée, d'où il résulte qu'elle change constamment et imperceptiblement de valeur ».

8 Cf. de ex. *Micul dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, 1978, s.v. *tehnic* : ,,*tehnica producţiei* = totalitatea uneltelor şi mijloacelor de muncă, metodelor practice de lucru, cu ajutorul cărora societatea obţine şi prelucrează bunurile necesare satisfacerii nevoilor sale".

9 V. TILR II, p. 116—122.

10 TILR, II, p. 120.

11 Inventarul acestor termeni cuprinde rom. *belciug, bici, bold, brici, cîrmă, cleşte, coasă, cosor, daltă, dîrstă, greblă, grindei, lopată, meliţă, mreajă, năvod, nicovală, oişte, osie, pilă, război, scoabă, sfredel, sită, spiţă, suveică, teslă, topor, ţesală, undiţă, verigă, vîrşă, vîrtelniţă, vislă*; investigaţia ar putea cuprinde şi termeni ca : *obadă, oplean, plaz, poting, ţinjală, topor-işte* etc.

12 Chiar dacă nu dispun de atestări timpurii, etimologia le conferă statutul de termeni vechi; v. de ex. în dicţionarul etimologic al limbii portugheze : ,,evidentemente mais anterior" în raport cu data primei atestări.

13 I. Fischer, « *Panroman sauf roumain* », RRL XX(1964), p. 595—602; v. şi TILR II p. 122—128; M. Sala, ,,*Panromanic cu excepţia românei" în vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale*, în SCL XXI(1980), 3, p. 237—246.

14 Pentru a denumi ,,pila", unele limbi romanice continuă şi lat. *scobina* ,,pilă mare, raşpel", care se conservă cu sensuri specializate : fr. *écouine* « la lime qui a des saillies transversales ou parallèles »; în italiană şi spaniolă prin intermediul formei dialectale italice **scoffina*> it. *scuffina*, sp. *escofina*.

15 Pentru a denumi ,,lopata" există în Romania occidentală şi continuatori ai lat. *batillum* ,,(lingură cu coadă) a — lopată de mestecat bălegar; b — lopăţică pentru jăratic, vătrai; etc."> lat. vulg. *batile*> it. *badile*, sp. *badil*.

16 Pentru sensul rom. *falce* — v. § 1. — Sextil Puşcariu citează lat. med. *falcata* ,,quantum unus sector per diem falcare potest de prato" Ducange.

17 Alte nume latineşti pentru ,,bici" : *habena, verber*, nu s-au conservat în limbile romanice.

18 Ar fi interesant de reconstituit evoluţia semnificaţiei termenilor, dat fiind că, dintre sensurile actuale, unele pot fi datorate influenţei savante.

19 V. H. Mihăescu, *E îndreptăţită reconstituirea?*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 569.

20 DEI optează pentru etimonul *verrina*, adj., ,,de vier, de porc".

21 Termenul *sucula* era folosit metaforic încă din latină cu sensuri tehnice : ,,scripete, macara (la teasc)".

22 ,,En todas las palabras de la familia está presente la idea de golpe o del chasquido producido por el" (DUE, s.v. *tasc-*).

23 Pentru acelaşi obiect mai sînt utilizaţi : sp. *espadilla* <*espada* (,,aplicable a objeto de forma parecida a la de una espada") <lat. *spatha* ,,spată (la ţesut), spatulă etc."; ptg. *espadela* <**spathella* <*spathula* ,,spatulă (de amestecat)"; derivate de la verbele sp. *agramar*, ptg. *gramar*> *agramadera*, respectiv *gramadeira*.

24 « L'épine servant à attacher existait chez les Germains » (NDEH, s.v. *épingle*).

25 A. Ernout, *Aspects du vocabulaire latin*, Paris, 1954, p. 185.

26 V. Sanda Reinheimer Rîpeanu, *art. cit.*

ASUPRA GENULUI COMUN ÎN ROMÂNA MODERNĂ. HIPOCORISTICELE *

VICTOR VASCENCO

Pe baza unui corpus de ≈ 80 de hipocoristice, în majoritatea cazurilor cu *-i* diminutival, de tipul **Vali** (= *Vali*[1] m., *Vali*[2] f.), care sînt la origine împrumuturi lingvistice, dar și creații românești, autorul își propune să demonstreze că asemenea formații bisilabice de tip trohaic constituie u n u l d i n p r i n c i p a l e l e c o m p o n e n t e, în plină evoluție, ale categoriei genului comun din româna modernă. Se constată că, spre deosebire de genul gramatical propriu-zis, genul comun (a cărui definiție este formulată la sfîrșitul studiului) este o c a t e g o r i e g r a m a t i c a l ă a n a l i t i c ă, detectabilă exclusiv contextual.

Problema hipocoristicelor ca parte componentă a categoriei gramaticale a genului comun (în continuare, abreviat, GC) este recentă, după cum la fel de recentă este și chestiunea categoriei GC în limba română. Istoricul problemei este, pe scurt, următorul.

În 1965, ocupîndu-se între altele de unele forme antroponimice reduse, acad. Al. Graur remarcă : „În secolul nostru apar și se înmulțesc nume cu sfîrșitul suprimat : **Adi** [1] de la *Adrian* sau *Adriana*..., **Luci** de la *Lucia* sau *Lucian*... etc., în general după model străin" [NP 64]. Aproximativ în aceiași termeni este examinată problema și de alți cercetători, bunăoară de Christian Ionescu, care în dicționarul său antroponimic menționează uneori forme reduse de GC, de ex. : „Un hipocoristic contemporan frecvent atît pentru masculin cît și pentru feminin este **Gabi**" [MEO 144]. Pentru prima oară, în 1967, pe baza analizei unui material faptic destul de vast — apelative, zoonime și antroponime (printre acestea din urmă și 14 hipocoristice de tipul **Gabi**) — Mioara Avram își propune să demonstreze (iar demonstrația este, fără îndoială, convingătoare) că și în limba română există „... substantive în situația celor discutate de gramaticile altor limbi ca aparținînd (sub)genului comun" [GCR 479]. Ceva mai tîrziu, în 1973, Elena Carabulea menționează între altele 6 hipocoristice în *-i*, raportabile la forme complete masculine și totodată feminine, și subliniază că uneori același hipocoristic este comun mai multor limbi [SDN 666] [2].

Față de cele de mai sus, avînd în vedere faptul că formele reduse de GC n-au constituit încă obiectul unui studiu monografic, ne propunem să luăm în discuție o serie de hipocoristice (împrumuturi lingvistice și formații endogene) pentru a demonstra că acestea sînt, cel puțin cantitativ, unul din p r i n c i p a l e l e elemente constitutive, în plină expansiune, ale categoriei GC din româna modernă.

La sfîrșitul studiului vom încerca să propunem o definiție a GC.

Tipuri de hipocoristice. Diagnoza contextuală a GC. Printre formele reduse cu valoare mîngîietoare, în general neologisme aparținînd secolului nostru, se disting sub raportul genului (gramatical și natural) trei tipuri de hipocoristice, care se pot corela [3] cu prenume (forme complete) :

a) fie masculine, de ex. *Tibi — Tiberiu ;*

b) fie feminine, de ex. *Cati — Ecaterina ;*

c) fie masculine și, paralel, feminine, de ex. **Vichi** — *Victor*, *Victoria*.

Evident, vom reține pentru discuția de față doar cea de-a treia categorie de hipocoristice, căci numai acestea constau, sub raportul genului,

din omonime: **Vichi** (m.), corelat cu *Victor*, și **Vichi** (f.), corelat cu *Victoria;* **Toni** (m.), corelat cu *Anton*, și **Toni** (f.), corelat cu *Antonia (Antoaneta* ș.a.) etc. Aceeași formă sau, dacă vorbim de omonimie, fiecare din cele două forme ale cuplului omonimic este aptă de a aparține, în funcție de sexul persoanei denumite, fie genului masculin, fie celui feminin (caz particular al situației generale în care se află GC [SGC 414]).

De menționat că, avînd în vedere identitatea formală a elementelor cuplului, genul acestora poate fi stabilit numai pe baza contextului lingvistic. Cu alte cuvinte, genul gramatical al substantivelor de genul comun se exprimă „în afara" cuvintelor respective, deci în mod analitic, anume sintactic (prin acord), și depinde de un factor extralingvistic, genul natural. Sînt edificatoare în această ordine de idei contexte diagnostice[4] de tipul: 1. *Iată-l pe Vichi!* 2. *Iat-o pe Vichi!* 3. *Vichi, fii atent!* 4. *Vichi, fii atentă!* 5. *Vichi azi e vorbăreț;* 6. *Vichi azi e vorbăreață;* 7. *Dragul meu Vichi!* 8. *Draga mea Vichi!* 9. *La 16 ani Vichi era unul din cei mai frumoși băieți;* 10. *La 16 ani Vichi era una din cele mai frumoase fete.* În fiecare din aceste contexte genul substantivului **Vichi** este pus în evidență de forma de gen a substituților sau determinanților respectivi: *-l*, *-o* (pronume personale enclitice); *atent*, *atentă* ș.a. (adjective calificative); *meu*, *mea* (adjective posesive); *unul*, *una* (pronume nehotărîte), genul gramatical al acestor substituți sau determinanți fiind condiționat aici de genul natural (de sex). În funcție de forma pronumelui personal și de desinența determinanților adjectivali-pronominali putem stabili genul substantivului **Vichi** (sau, în alți termeni, genul elementelor alcătuitoare ale cuplului omonimic *Vichi*[1] — *Vichi*[2]): în contextele diagnostice 1, 3, 5, 7, 9 *Vichi* se comportă ca un substantiv masculin (de ex. *Victor)* și prin urmare *Vichi*[1] este de genul masculin, în timp ce în contextele 2, 4, 6, 8, 10 *Vichi* se comportă ca un substantiv feminin (de ex. *Victoria)* și prin urmare *Vichi*[2] este de genul feminin.

Constatăm așadar că — în timp ce genul gramatical propriu-zis (masculin, feminin, neutru) este o categorie gramaticală sintetică (care se exprimă morfologic), căci genul substantivelor românești se stabilește formal cu deosebire în funcție de terminație — genul comun este o categorie gramaticală analitică (care se exprimă sintactic), întrucît el poate fi diagnosticat numai pe baza unor factori externi, contextuali.

În situația descrisă mai sus se află hipocoristice[5] ca: **Adi** (adică *Adi*[1] — *Adi*[2], la fel în continuare), **Ali, Andi, Angi, Bibi, Bobi, Chichi, Cici, Coli, Coni, Cori, Cristi, Dani, Didi, Dixi, Dori, Edi, Eli, Emi, Fani, Flori, Gabi, Gigi, Gili, Grați, Iuli, Iusti, Lenți, Lexi, Lili, Livi, Lori, Luchi, Luci, Mari, Michi, Mili, Mini, Miti, Nichi, Nini, Octi, Oli, Oti, Pati, Peti, Poli, Pusi, Reli, Robi, Romi, Sandi, Sermi, Silvi, Simi, Sisi, Sori, Steli, Ștefi, Tavi, Toni, Țuchi, Vali, Vasi, Vergi, Vichi, Vivi.** După cum se poate constata cu ușurință, toate aceste formații sînt bisilabice, au accentul pe prima silabă (fiind, așadar, de tip trohaic), iar finala cuvîntului este de fiecare dată *-i*. Se situează, ca frecvență, pe locul al doilea formațiile cu finală vocalică, alta decît *-i*, în general bisilabice: **Bebe, Coca, Coco, Dandu, Flo, Geo, Lulu, Manu, Mișu, Vio.** Mai puțin numeroase sînt hipocoristicele cu finală consonantică, în general monosilabice: **Al, Aur, Cris, Laur, Pol, Rob.** Și aici, adică în ultimele două situații, formațiile bisilabice sînt accentuate constant pe prima silabă.

Corespondența formelor. Între formele reduse de GC, în general hipocoristice diminutive, căci după scurtare cele mai multe dintre ele

s-au augmentat prin ataşarea sufixului *-i* (vezi mai jos, secvenţa următoare), şi formele pline (complete), i.e. prenume oficiale, există mai multe tipuri de corespondenţă. Le vom reda mai jos în ordinea descrescîndă a frecvenţei acestor tipuri.

Forme reduse care corespund unui s i n g u r cuplu de prenume (masculin + feminin): **Adi**: *Adrian — Adriana* [6]; **Ali**: *Alin — Alina*; **Andi**: *Andrei — Andrea*; **Angi**: *Angel — Angela*; **Cori**: *Corin — Corina*; **Dani**: *Daniel — Daniela*; **Gabi**: *Gabriel — Gabriela*; **Graţi**: *Graţian — Graţiana* (şi variante ca: *Graţia — Graţiela*); **Iuli**: *Iuliu (Iulian) — Iulia (Iuliana)*; **Iusti**: *Iustin — Iustina*; **Livi**: *Liviu — Livia*; **Manu**: *(E)manuel — (E)manuela*; **Miti**: *Dumitru — Dumitra*; **Nichi**: *Nicolae — Nicoleta*; **Pati**: *Patriciu — Patricia*; **Peti**: *Petru — Petra*; **Silvi**: *Silviu — Silvia*; **Sori**: *Sorin — Sorina*; **Toni**: *Anton — Antonia (Anto(a)neta)*; **Vasi**: *Vasile — Vasilica*; **Vichi**: *Victor — Victoria* ş.a.[7].

Forme reduse care corespund unor cupluri m u l t i p l e de prenume (masculine + feminine): **Coco**: *Corin — Corina, Cornel — Cornelia, Nicolae — Nicoleta*; **Coni**: *Constant(in) — Constanţa, Cornel(iu) — Cornelia*; **Cristi**: *Cristi(a)n — Cristi(a)na*; **Didi**: *Alexandru — Alexandra, Didu — Dina, Dinu — Dina, Diţu — Diţa* (ultimele trei cupluri fiind legate derivativ de *Constandin, Constantin*); **Emi**: *Emanuel — Emanuela, Emil — Emilia*; **Luchi**: *Luchian — Luchiana, Lucreţiu — Lucreţia*; **Mari**: *Marian — Mariana, Marin — Marina*; **Vali**: *Valentin — Valentina, Valeriu — Valeria*; **Vivi**: *Octavian — Octaviana, Vivian — Viviana, Victor — Victoria.*

Forme reduse care pot corespunde, în funcţie de o serie de factori extralingvistici (imaginaţie, preferinţe estetice, tradiţie familială etc.), o r i c ă r u i cuplu de prenume: **Bebe, Bibi, Chichi, Coca, Pusi, Ţuchi** ş.a. de acest tip. Astfel, *Bebe*[1] (m.) se poate corela cu *Benedict*, dar şi cu prenume ca *Dumitru, Constantin* etc.; *Bebe*[2] (f.) se poate corela cu *Benedicta*, dar şi cu prenume ca *Dumitra, Constantina* etc. sau chiar cu prenume fără nici o legătură etimologică, de ex. *Ion — Ana* [8]. Personal cunosc un bărbat cu prenumele *Adrian* şi o femeie cu prenumele *Julieta*, ambele persoane fiind numite constant, în mediu neoficial, **Bebe**. Faptul că unele din aceste forme pot fi legate derivativ de un anumit cuplu de prenume, de ex. **Coca**: *Constantin — Constanţa* [MEO 89], nu le modifică statutul menţionat iniţial.

În primele două situaţii descrise mai sus, unui anumit cuplu de prenume, masculine şi feminine, i-a corespuns o singură formă redusă. Materialul antroponimic de care dispunem pune, însă, în evidenţă şi o serie de cazuri în care unei anumite perechi de prenume pot să-i corespundă m a i   m u l t e   f o r m e   r e d u s e, numărul acestora fiind în general direct proporţional cu frecvenţa respectivelor forme complete. Este un caz particular — căci ne aflăm în domeniul relativ restrîns al hipocoristicelor de GC — al teoriei potrivit căreia „cu cît un nume este mai frecvent, cu atît derivatele lui sînt mai numeroase, intervenind succesiv procedeele de scurtare la temă, de modificări fonetice şi adăugarea de numeroase sufixe" [DOR XLI—XLII]. Exemple (în paranteză sînt date formele complete): **Aur, Reli** *(Aurel — Aurelia)*; **Coco, Coli** *(Cornel — Cornelia)*; **Cris, Cristi** *(Cristi(a)n — Cristi(a)na)*; **Fani, Ştefi** *(Ştefan — Ştefan(i)a)*; **Flo, Flori** *(Florin — Florina)*; **Gigi, Geo** *(George — Georgeta)*; **Laur, Lenţi** *(Laurenţiu — Laurenţia)*; **Luci, Lulu** *(Lucian — Lucia(na))*; **Michi, Mişu** *(Mihai(l) — Mihaela)*; **Pol, Poli** *(Paul — Paula)*; **Rob, Robi** *(Robert — Roberta)*; **Simi, Sisi** *(Simion — Simina* sau *Simona)*. Mai

numeroase sînt formele hipocoristice corespunzătoare cuplului *Octav(ian) – Octavia(na)*: **Octi, Tavi, Vivi** și, mai ales, cele care corespund cuplului *Alexandru – Alexandra*, știut fiind că *Alexandru* este unul din cele mai răspîndite prenume calendaristice: **Al, Dandu, Didi, Dixi, Lexi, Sandi.**

Geneză. Pentru a stabili motivele care au concurat la formarea hipocoristicelor de GC în antroponimia românească, trebuie să ținem seama de un ansamblu de împrejurări: factori externi și interni, factori lingvistici și extralingvistici.

Este vorba, mai întîi, de împrumutarea sau imitarea unor modele străine de mare popularitate. Principalul model atît ca vechime, cît și ca prestigiu este cel englezesc, știut fiind că în engleză (în ambele ei variante: britanică și americană) procedeul scurtării prenumelor cunoaște o frecvență deosebit de ridicată. Vom menționa doar cîteva antroponime pe care le-am identificat ca fiind de GC: **Connie** (ortografiat și **Conny**) <*Constance* pm și pf [9]; **Chris** <*Christian* și *Christopher* pm, *Christiana* și *Christabel* pf; **Dixie** <*Benedict* pm, *Benedicta* pf; **Lexy** <*Alexander* pm, *Alexandra* pf; **Ollie** (ortografiat și **Olly**) <*Oliver* pm, *Olivia* pf; **Sandy** <*Alexander* pm, *Alexandra* pf; **Vicki** (ortografiat și **Vickie, Vicky**) < *Victor* pm, *Victoria* pf etc. [vezi ERD, SAL și KV s.v.].

Modelul englez poate fi regăsit – fie prin imitare sau împrumut direct, fie prin catalizarea unor tendințe endogene – în numeroase limbi din Europa, indo-europene (franceza, italiana, germana etc.) sau neindo-europene (de ex. maghiara). La generalizarea unor forme ca **Fanny, Julie, Elly** etc. pot contribui desigur și factori interni (tendințele eufonice sau de originalitate), dar de cele mai multe ori moda este factorul principal, astfel încît prin intermediul operelor literare, al filmelor de cinematograf sau TV, al competițiilor sportive internaționale sau al altor acțiuni de mare răsunet numele eroilor preferați capătă în scurt timp o răspîndire surprinzătoare [DS 658, NP 64, IM 48].

Sînt hipocoristice de GC în franceză: **Christy** <*Christin* pm, *Christine* pf [DEN 130] (comp. engl. *Christie* sau *Christy* <*Christian* pm [ERD 877]), **Lulu** <*Lucien* pm, *Lucienne* pf [NP 59, NPF 75] ș.a.; în germană: **Toni** (ortografiat și *Tony*) <*Antonius* pm, *Antonia* pf [KV 97, 166] [10], **Walli** (ortografiat și **Wally**)<*Walburg* pm, *Valeria* pf [KV 168] ș.a. despre care ni se spun următoarele: „Formele reduse purtate de bărbați și cele purtate de femei nu sînt departajate totdeauna în mod distinct, de ex. **Si[e]gi** poate aparține fie unuia pe care îl cheamă *Siegfried*, fie uneia pe care o cheamă *Sieglinde*" [DS 650]. Hipocoristicele în discuție cunosc o amploare deosebită în maghiară, limbă care, după cum se știe, nu posedă categoria genului gramatical: **Eli** <*Éliás* pm, *Elektra* pf; **Emi** <*Emil* pm, *Emma* pf; **Flóri** <*Flórián* pm, *Flóra* pf; **Miki** <*Mikó* pm, *Mikolt* pf; **Romi** <*Rómeó* pm, *Romola* pf; **Szilvi** < *Szilviusz* pm, *Szilvána* pf; **Viki** <*Viktor* pm, *Viktória* pf etc. [MU s.v.] [11].

Trecînd la prezentarea materialului faptic din română, constatăm, mai întîi, că o serie de antroponime (**Coni, Cris, Cristi, Dixi, Lexi, Lulu, Oli, Sandi, Toni, Vali, Vichi** ș.a.) reflectă cu destulă fidelitate situația din limbile de unde au fost preluate (engleză, franceză, germană ș.a.) în sensul că a fost împrumutat atît aspectul cenematic, structura formală (despre deosebirile de scriere și rostire vezi mai jos), cît și posibilitatea raportării la persoane de sex diferit, masculin sau feminin.

Constatăm apoi, iar exemplele vor urma, că într-o serie de cazuri, dominante numeric, româna a extins categoria GC asupra unor antroponime aloglote care, în limbile de unde ne-au venit, n-au statut de gen comun (sau acest statut este pe cale de a se constitui). Comp. : **Adi** : engl. *Addy* <*Adrian* pm; **Al** : engl. (amer.) **Al** <*Alexander* pm; **Andi** : engl. *Andy* <*Andrew* pm; **Bibi** : magh. *Bibi* <*Biborka* pf; **Bobi** : engl. *Bobbie (Bobby)* <*Robert* pm; **Cori** : engl. *Corrie (Corry)* <*Cornelius* pm; **Dani** : engl. *Dannie (Danny)* <*Daniel* pm; **Edi** : engl. *Eddie (Eddy)* < *Edward* și *Edwin* pm; **Eli** : germ. *Elli (Elly)* <*Eleonore* și *Elisabetta* pf [12]; **Emi** : engl. *Emmie* <*Emma* pf (comp. și engl. *Amy* <*Amelia* pf) [13]; **Fani** : engl. *Fanny* <*Frances* pf, împrumutat într-o serie de limbi : fr. *Fanny* (corelat cu *Stéphanie* pf), germ. *Fanni* (corelat cu *Franziska* și *Stephanie* pf), magh. *Fanni (Fanny)* (corelat cu *Stefánia* pf) etc.; **Flo** : engl. *Flo* <*Florence* și *Flora* pf.; **Flori** : engl. *Florrie (Florry)* <*Florence* și *Flora* pf [14]; **Gabi** : engl. *Gabay (Gabby, Gabey)* <*Gabriel* pm, germ. *Gabi (Gaby)* <*Gabriele* pf; **Iuli** : germ. *Julie* (din fr. *Julie)*, corelat cu *Julius* pm, magh. *Juli* <*Júlia* pf; **Iusti** : magh. *Juszti* <*Jusztusz* pm; **Lenți** : magh. *Lenci* <*Lenke* pf.; **Lili** : engl. *Lilly (Lily)* <*Elisabeth* pf., fr. *Lili* <*Louise* pf, germ. *Lili (Lilli)* <*Elisabeth*, *Karoline*, *Julie* pf, magh. *Lili* <*Liliána* pf; **Livi** : engl. *Livvy* <*Olive*, *Olivia* pf; **Lori** : engl. *Larry* <*Lawrence* pm, fr. *Laury* (variantă a prenumelor *Laur*, *Laure* pm și *Laure* pf); **Luchi** : engl. (mai ales din S.U.A.) *Lucky* <*Lucia*, *Lucilia*, *Lucilla*, *Lucille*, *Lucinda*, *Lucy* pf; **Luci** : engl. *Lucy* pf, fr. *Lucie* (sau, în manieră engleză, *Lucy)* pf; **Mari** : engl. *Marie* (variantă de origine franceză, cu *a* accentuat, a engl. *Mary)* pf, fr. *Marie* pf [15], magh. *Mari* <*Mária* pf; **Michi** : engl. *Micky* [16] < *Michael* pm; **Mili** : engl. *Millie* < *Mildred*, *Emilia* și *Amelia* pf, magh. *Mili* <*Milena* pf; **Mini** : engl. *Minnie* <*Minna* pf; **Mișu** : fr. *Michou* (cu variantele regionale *Michoux*, *Michoud)* <*Michel* pm; **Nichi** : engl. *Nicky* <*Nicholas* pm; **Peti** : engl. *Pattie (Patty)* <*Martha*, *Mat(h)ilda*, *Patricia* pf, magh. *Peti* <*Petra* pf; **Pol** : fr. *Pohl* <*Paul* pm, engl. *Paul* pm (cf. engl. *Pol*, *Polly* <*Mary* pf), germ. *Pohl* <*Paulus* pm; **Poli** : engl. *Polly* <*Molly (Mary)*, *Apollonia* pf, fr. *Poli (Polli*, *Polly*, *Poly)* pm, magh. *Poli* <*Polina* pf; **Reli** : magh. *Relli* <*Rella* pf; **Robi** : engl. *Robbie (Robby)* <*Robert* pm, fr. *Roby* < *Robert* pm; **Romi** : germ. *Romi (Romy)* <*Rosemarie* pf [17]; **Silvi** : fr. *Sylvie* pf (și tot fr. *Silvi*, *Silvy* pm), germ. *Silvie* <*Silvia* pf [18], **Simi** : engl. *Simmy* <*Simeon (Simon)* pm; **Sisi** : engl. *Sissy* <*Cecily* pf, germ. *Sissy* <*Elisabeth* pf; **Ștefi** : germ. *Steffi* <*Stefanie* pf; **Tavi** : engl. *Tavy* <*Octavia* pf; **Vio** : germ. *Vio* <*Viola* pf, magh. *Via* <*Viola* pf; **Vivi** : fr. *Vivie* pm, magh. *Vivi* <*Viviána* pf ș.a.

În unele cazuri (vezi, de ex., rom. **Luci** : engl. *Lucy*, fr. *Lucie*, ambele fiind forme complete, nereduse) s-a împrumutat forma completă, care, însă, fiind bisilabică și fonetic în *-i*, a fost asimilată hipocoristicelor. Se remarcă, apoi, unele nepotriviri sub raportul corespondenței formelor, de ex. : engl. *Polly* se corelează cu forme oficiale ca *Mary* și *Apollonia*, în timp ce rom. **Poli** se îmbină cu alte prenume, *Paul*, respectiv *Paula*. Este vorba despre amănunte și nu despre probleme de fond, esențial fiind faptul că, în cele mai multe cazuri, româna a folosit împrumutul lingvistic pentru a extinde și întări categoria GC în domeniul hipocoristicelor de origine străină.

La constituirea și, apoi, consolidarea acestei categorii gramaticale în româna modernă au contribuit și formațiile endogene.

Astfel, prin scurtare (trunchiere) s-au obţinut forme de GC ca **Ali** <*Alin* — *Alina*, **Dori** <*Dorin* — *Dorina*, **Sori** <*Sorin* — *Sorina*, **Steli** <*Stelian* — *Steliana*, **Vasi** <*Vasile* — *Vasilica* sau **Manu** <*Manuel* — *Manuela*, toate cu finală vocalică. Mai rar apar prin scurtare hipocoristice cu finală consonantică : **Aur** <*Aureliu* — *Aurelia* (*Aurelian* — *Aureliana*), **Laur** [19] < *Laurenţiu* — *Laurenţia*.

Tot prin scurtare, dar în acelaşi timp şi prin sufixare s-a ajuns la formaţii de tipul **Octi**: *Oct-* din *Octav(ian)* — *Octavia(na)* + *-i* (comp. mai sus hipocoristicele de tipul **Dori**, în care *-i* este un fals sufix). Tot aici trebuie încadrate unele forme reduse cu etimologie neclară : **Pusi, Ţuchi** [20]. Meritul de a fi pus în evidenţă acest morfem în structura unor forme reduse româneşti, care imită modele antroponimice occidentale (şi anume în mediu precumpănitor rural!) îi revine lui Şt. Paşca [NPA 142; vezi şi SDN 665] [21]; ideea este reluată şi adîncită de către acad. Al. Graur : „Sub influenţa unor nume de acest fel (vezi mai sus: **Coni, Cristi, Dixi, Lexi, Lulu** etc. — *n.n.*) se introduce în româneşte un nou sufix, *-i*(y), cu care se formează diminutive" [NP 64], inclusiv, adăugăm noi, f o r m e d e G C.

Menţionăm în sfîrşit reduplicarea silabei iniţiale, procedeu prin care se ajunge la forme de GC de tipul **Didi** <*Dinu* — *Dina* sau *Diţu* — *Diţa* (la rîndul lor forme reduse provenind, în ultimă instanţă, din *Constantin*). Prin reduplicarea unei silabe s-au format şi **Chichi, Cici, Gigi**, forme preluate „din graiul copiilor sau din obişnuinţa adulţilor de a se adresa copiilor cu cuvinte simplificate..." [NP 64].

Discutînd geneza unor forme reduse ca *Lulu* sau *Lili*, Paul Lebel menţionează ca factor posibil fantezia : « Une certaine fantaisie décide de la formation de ces noms... » [NPF 75]. Evident, imaginaţia nu poate fi exclusă, dar de fiecare dată avem a face cu o tendinţă spre simplificare (de ex. **Octi** <*Octavian* — *Octaviana*) sau simetrie fonică (de ex. **Didi** < *Dinu* — *Dina* ş.a.) prin care se obţin formaţii bisilabice, uşor utilizabile în limbajul cotidian. Cît priveşte natura factorilor (externi, interni), în majoritatea cazurilor — după cum s-a văzut mai sus — avem a face cu elemente sau modele împrumutate. Există totuşi situaţii în care e dificil să ne pronunţăm categoric pentru o origine sau alta. Într-adevăr, un hipocoristic ca, de ex., **Coco**, cum trebuie explicat : ca format, prin reduplicarea silabei iniţiale, de la rom. *Cornel* — *Cornelia*, *Corin* — *Corina* etc., sau ca împrumut lingvistic cu accent modificat? (comp. fr. *Coquot* pm [DEN 145] şi *Coco* pf). În asemenea cazuri ca, de altfel, şi în situaţia formelor străine concurente (de ex., rom. **Fani**: engl. *Fanny*, fr. *Fanny*, germ. *Fanni*, magh. *Fanni* sau *Fanny*), sîntem nevoiţi să ne pronunţăm în favoarea unei etimologii multiple : în lipsa unor date situaţionale exacte privind fiecare caz în parte, trebuie admisă genetic atît o soluţie, cît şi cealaltă.

Rostire şi scriere. Este vorba, evident, despre formele de origine străină, cu deosebire engleză şi franceză. Rostirea acestor forme nu pune, în general, probleme dificile, căci s-a impus pronunţarea lor potrivit normelor ortoepice româneşti. Astfel, forme reduse româneşti de origine engleză ca **Andi, Dani, Fani, Sandi** ş.a. se rostesc cu *a* şi nu cu *e* deschis [æ] ca în engleză : *Andy* [ˈændɪ], *Dannie* [ˈdæenɪ], *Fanny* [ˈfænɪ], *Sandy* [ˈsændɪ]; forme de tipul rom. **Emi** se pronunţă cu *e* la iniţială şi nu cu diftong [eɪ] ca în engleză : *Amy* [ˈeɪmɪ]; în rom. **Luchi** s-a impus *u* şi nu *a* scurt [ʌ] din etimonul *Lucky* [ˈlʌkɪ] etc.

Formele românești de origine franceză (sau cu corespondent și în franceză) vor avea accentul pe prima silabă ca, de altfel, toate celelalte forme bisilabice de GC: comp. rom. **Eli, Lili, Lori, Mișu, Silvi** etc. și fr. *Elie (Ely)*, *Lili*, *Laury*, *Michou*, *Sylvie*; **Luci, Lulu** se vor rosti cu *u* și nu [y] ca în fr. *Lucie*, *Lulu* etc.

Am lăsat scrierea la urmă, întrucît ea este ceva mai complicată, în sensul că în acest domeniu se întîlnesc frecvent variante (dublete): nume care se ortografiază potrivit scrierii cuvintelor românești și, paralel, aceleași nume scrise în manieră străină, mai ales engleză. Cea de-a doua situație nu trebuie să ne surprindă, căci ea ne întîmpină în numeroase alte limbi, de ex. în germană: „O manifestare a tendinței spre originalitate o constituie, între altele, preferința pentru o scriere neobișnuită, cu deosebire folosirea grafiilor engleze *y* și *c*: *Elli*, *Gabi*, *Silvia*, *Karoline* sînt prea banale, *Elly*, *Gaby*, *Sylvia*, *Caroline* sînt aparent mai originale" [KV 19].

În ortografierea formelor reduse românești de origine străină, mai ales engleză, această tendință spre originalitate se manifestă cu precădere în folosirea consoanelor duble (în locul consoanelor simple) și a literei *y* (în loc de *i)* [vezi și NP 64, IM 48]. Comp., de ex., **Adi, Coni, Cori, Dani, Fani, Flori, Oli, Poli, Simi, Sisi** și, pe de altă parte, **Addy, Connie, Corrie, Dannie, Fanny, Florrie, Ollie, Polly, Simmy, Sissy** sau (exemple cu *i*, respectiv *y*);: **Andi, Cristi, Dani,Lexi, Luchi, Oli, Sandi, Tavi, Vichi** și, pe de altă parte, **Andy, Christy, Danny, Lexy, Lucky, Olly, Sandy, Tavy, Vicky**. În cea de-a doua situație, adică în cazul scrierii prețioase, se copiază de regulă grafia din limba de origine, nu însă și rostirea, aceasta din urmă fiind îndeobște românească.

Fluctuațiile ortografice pot fi urmărite, între altele, după cum vom vedea mai jos, în modalitatea de redare a hipocoristicelor în literatura noastră beletristică.

Atestări literare. Reprezentînd o realitate antroponimică pregnantă, caracteristică cu deosebire limbii vii din secolul nostru [22], hipocoristicele în discuție n-au putut fi ocolite de scriitori, inclusiv de clasicii literaturii noastre contemporane (după primul război mondial). Întrucît o formă redusă de GC nu se poate realiza contextual decît într-o singură ipostază, adică sub forma unui anumit gen gramatical (f. sau m.), exemplele ilustrative de mai jos vor viza firește personaje fie de sex feminin, fie de sex masculin.

Atestările literare sînt, în general, destul de numeroase. Nu ne vom limita decît la cîteva exemple, îndeobște mai cunoscute. Se știe, bunăoară, că poemele în proză ale lui Ionel Teodoreanu, publicate în 1919, sînt cunoscute sub numele de *Jucării pentru Lily* [JL 3], iar romanul *Ion* de Liviu Rebreanu, publicat în 1920, se deschide cu dedicația *Dragii mele Fanny* [ION 5]. În romanul Hortensiei Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*, publicat în 1927, apare frecvent hipocoristicul *Mini*, precedat în cazuri oblice de *lui*, deci în manieră analitică, masculină, deși este vorba despre un personaj feminin: *Agitația lui Mini nu se liniști cînd se găsi în fața unei necunoscute ursuze...* [CMB 162], *Rim începu a-și povesti amănunțit suferințele trecute, apoi puse lui Mini întrebări asupra petrecerii ei de vacanță* [CMB 164]. În același roman ne întîmpină forme ca *Nory* sau *Mari*: *— Duduia Nory, apriga noastră feministă, s-a făcut de un timp tare prețioasă! spuse doctorul* [*Ibid.* 164], *Duduia Mari hrănise cîteva zile fetița cu un biberon de cîrpă muiat în lapte cu apă și cu zahăr...* [*Ibid.* 179].

George Călinescu este, pe cît se pare, scriitorul care apelează în cel mai înalt grad la hipocoristicele cu *-i* diminutival, printre acestea numărîndu-se *Betty*, *Caty*, *Cucly*, *Emmi*, *Fanny*, *Gigi*, *Lily*, *Mary*, *Mimi*, *Mini*, *Mizuchi* ș.a. Cîteva exemple: — *Betty era nevastă-sa, născută Aldea, fata unui băcan bogat*... [SN 76], *Dar Mini se așeză pe un fotoliu și așteptă ca Cucly să pună placa și să înceapă. Cucly știa că Miniei îi place Haendel*... [SN 266], *Ciocîrlan, întrucît îl privea, nu se preocupa de loc de relațiile ce ar fi putut să existe între Caty și Oster, fiindcă era cu totul obsedat de Emmy* [SN 326]. Formele în *-y* devin hiperbolice și, la același scriitor, sînt utilizate ca forme de adresare în cazul unor apelative ridicate la rangul de elemente onomastice (*Mamy* = 'mamă', *Taty* = 'tată', *Puppy* — 'zoonim, nume de animal domestic'): — *Ce vrei, Mamy? Asta este viața, o continuă neliniște* (sînt cuvintele cu care Jean Pomponescu se adresează mamei sale — *n.n.*) [BI 399], „*Taty, întreba Caty, îți place Mozart?*" „*Place, place, fetițo, dă-i înainte!*" *răspundea Nicu* [SN 78], — *Puppy scump! exclamă doamna și sărută pe frunte pe unul din cățeī* [SN 442].

Firește, unele din aceste forme pot să nu fie de GC, iar altele nu sînt cu siguranță (de ex. *Mamy*, *Taty*). Le-am menționat totuși pentru a demonstra procesul în plină expansiune al hipocoristicelor cu *-i* diminutival.

Întrucît traducerile de opere literare din limbi occidentale sînt principala sursă de încetățenire în limba română a formelor de acest fel, vom încheia prin a cita cîteva fragmente din versiunea românească a unor romane de W. S. Maugham, respectiv Mazo De La Roche (în care formele în discuție, anume *Polly*, respectiv *Lilly*, sînt reproduse *tale quale*, adică în grafie engleză): — *Mătușă Polly, mă socoți tare caraghioasă pentru că sînt atît de îndrăgostită?* [DC 113], — *Am să cîștig chiar atît de mult? — Categoric. Lilly, așa-l cheamă pe șeful orchestrei, zice că putem scoate ușor douăzeci și cinci de dolari pe noapte cîntînd muzică de dans în restaurante* [CW 154].

Aria de răspîndire. Formele reduse de GC fac parte, în general, din sistemul neoficial de denominație, folosindu-se mai ales în limbajul familiar urban, de unde pătrund și în cel rural [NP 64; SDN 666]. În lipsa unor mărturii de tipul datelor pe care le oferă un atlas lingvistic, e greu de precizat aria lor de răspîndire. E clar însă un lucru: această arie devine tot mai întinsă și, datorită posibilităților oferite de mass media, pentru propagarea unui antroponim ca, de ex., **Coca** (*Coca*[1] m., *Coca*[2] f.) dihotomiile mai vechi (urban/rural, oficial/neoficial) se dovedesc a fi, acum, nepertinente. În cazul lui Coca Cosma Teohari, crainic al radiodifuziunii noastre, sau al Cocăi Andronescu, actriță de teatru, antroponimul în discuție este oficializat; și cîți din mediul rural n-or fi copiind acest model „urban"?

Important este și faptul că asemenea forme sînt atestate în literatura noastră beletristică, inclusiv cu statut oficial, de ex. **Mini**: Mini Nicolopol [SN 129].

Probleme de flexiune. Sub raport flexionar formele reduse de GC au un statut hibrid, comportîndu-se ca formații cînd invariabile, cînd variabile: n-au forme de număr și gen gramatical propriu-zis, dar suferă modificări cazuale.

Din punctul de vedere al declinării se remarcă la genitiv-dativ două serii de forme: analitice, la termenul masculin al cuplului omonimic

(*Mini*[1], *Coca*[1] etc.): *(al) lui Mini, (al) lui Coca*; „mixte", la termenul feminin al cuplului omonimic (*Mini*[2], *Coca*[2] etc.), adică forme atît analitice (v. mai sus), cît și sintetice: *Miniei, Cocăi*. În cazul termenului feminin, analitismul și sintetismul par a fi concurente: *agitația lui Mini; Rim. . . . . . puse lui Mini întrebări* (v. mai sus: [CMB 162, 164]), pe de o parte, și *promițînd Elvirei, domnișoarei Cucly și Miniei; Miniei îi place Haendel* [SN 233, 266], pe de alta. Unii scriitori preferă formele analitice, cu articol proclitic (Hortensia Papadat-Bengescu), alții formele sintetice, fără acest articol, cu desinență cazuală specifică (G. Călinescu). De fapt, avînd în vedere că hipocoristicele feminine care se termină în *-o* (*Coco*[2], *Flo*[2], *Geo*[2], *Vio*[2]) sau în consoană (*Al*[2], *Cris*[2], *Pol*[2], *Rob*[2]) nu pot forma genitiv-dativul în *-ei*, constatăm că, în cazul formelor omonime cu comportament feminin, se impune, potrivit modelului oferit de formele omonime cu comportament masculin (*Coco*[1]. . .; *Al*[1]. . .), t e n d i n ț a a n a l i t i c ă.

Avem a face așadar, în ultimă instanță, cu un proces de simplificare și aducere la același numitor: „. . . reducînd flexiunea nominală, nu facem altceva decît să urmăm vechea tendință romanică a folosirii cuvintelor auxiliare în locul desinențelor nominale" [NP 144].

GC și unele categorii gramaticale adiacente. Este vorba despre genul personal și categoria epicenelor, circumscrise la rîndul lor macrocategoriei (clasei) animatelor.

Din trăsăturile comune genului personal [GLR I 59 – 60, NP 136 – 137] și GC, trei sînt mai importante și totodată mai ușor de degajat: 1. acuzativul complement direct cu *pe*: *îl văd pe* **Gigi**, *o văd pe* **Gigi**; 2. genitiv-dativul singular cu articolul proclitic *lui*: *mașina lui* **Gigi** (*Gigi*[1], *Gigi*[2]), *i-am dat lui* **Gigi** (*Gigi*[1], *Gigi*[2]); 3. posibilitatea îmbinării cu invariabilul *alde* ‘oameni de felul lui. . .’: *alde* **Gigi** (*Gigi*[1], *Gigi*[2]). Întrucît formațiile cu sufixul *-i* [23] sînt specifice pentru persoane [24], considerăm că aceste formații, în speță hipocoristicele cu *-i* diminutival (atît cele masculine de tipul *Tibi* și feminine de tipul *Cati*, cît și hipocoristicele de GC de tipul **Gigi**) p o t f i i n c l u s e la rîndul lor [25] în categoria trăsăturilor gramaticale care definesc genul personal.

Cît privește substantivele epicene, acestea prezintă, în corelație cu GC, o singură trăsătură comună: au aceeași formă pentru desemnarea ambelor sexe. Deosebirea este, însă, esențială: epicenele aparțin unui singur gen gramatical (*custode* [26] nu poate fi decît masculin, iar *haimana* nu poate fi decît feminin, indiferent de genul natural), în timp ce substantivele de GC au o dublă apartenență, putînd fi, în funcție de sexul ființei desemnate, atît masculine, cît și feminine (*gură-cască*[1], *Popescu*[1], *Gigi*[1], *Țumpi*[1] sînt de genul masculin; *gură-cască*[2], *Popescu*[2], *Gigi*[2], *Țumpi*[2] sînt de genul feminin).

Probleme de metalimbaj. Categoria gramaticală a GC este proprie unei serii de limbi indo-europene (romanice, germanice, slave), terminologia respectivă reflectînd, în ultimă instanță, sub formă de împrumut sau calc lingvistic, lat. (savant) *genus commune*, respectiv *nomina communia*, de ex.: engl. *Common Gender*, fr. *genre commun*, germ. (*Substantivum*) *mit genus commune* sau *ambivalentes Substantivum*, norv. *felleskjønn*, sp. *género común* etc. În limbile slave se spune ‘gen comun’ (de ex. *obščij rod*, în rusă), dar de cele mai multe ori ‘substantiv de genul comun’ [27].

Pentru română s-ar potrivi foarte bine *substantive ambigene*, numai că, după cum se știe, expresia este „ocupată" noțional de genul neutru [SGC 412]. Rom. *gen comun* ca termen lingvistic nu e fără cusur, dar în materie de metalimbaj este important ca specialiștii, indiferent de domeniul căruia îi aparțin (romanistică, germanistică etc.), să se înțeleagă cu ușurință și, prin urmare, să folosească pentru un anumit concept unul și același termen. Or, în materie de GC există deja, pentru numeroase limbi, o anumită tradiție în utilizarea termenului menționat. De aceea, opinia potrivit căreia «... il n'est pas nécessaire de remplacer la terminologie traditionnelle» [SGC 412] nu poate fi decît susținută.

*

Ținînd seama de cele arătate mai sus și de constatările făcute pînă în prezent în literatura de specialitate, putem conchide că sînt de GC substantivele [28] nume de animate (comune și proprii) sintagmatic invariabile [29], care — în funcție de sexul ființei desemnate (persoană sau animal) — pot fi atît masculine, cît și feminine: **gură-cască** *(un ~, o ~)*, **încurcă-lume** *(un ~, o ~)*, **Popescu** *(~ e bine dispus, ~ e bine dispusă)*, **Gigi** *(dragul meu ~, draga mea ~)*, **Țumpi** *(iată-l pe ~* [cățel], *iat-o pe ~* [cățea]). Genul comun este, așadar, o categorie gramaticală analitică, care se exprimă sintactic: el nu poate fi diagnosticat decît pe baza unor factori externi (dinafara cuvîntului), contextuali.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AGG Domnița Ichim-Tomescu *Aspecte ale genului gramatical la numele proprii de persoane în limba română. Prenumele*, în SCL XXXIV (1983), nr. 3, p. 210–215.

CD Al. Ionașcu, *Contextele diagnostice și problema genului substantivelor*, în SCL XVII (1966), nr. 1, p. 27–33.

DEN Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*. Edition revue et augmentée par Marie-Thérèse Morlet. Paris, Librairie Larousse, 1970.

DOR N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei R.P. Române, 1963.

DS *Kleine Enziklopädie. Die deutsche Sprache.* In zwei Bänden. Herausgegeben von Erhard Agricola, Wolfgang Fleischer und Helmut Protze unter Mitwirkung von Wolfgang Ebert. Leipzig, VEB Bibliographises Institut, 1970.

ERD V. K. Müller, *English-russian dictionary*. Moscova, Editura „Sovetskaja ènciklopedija", 1965.

GCR Mioara Avram, *„Genul comun" în limba română*, în SCL XVIII (1967), nr. 5, p. 479–489.

GLR *Gramatica limbii române*, 2 vol. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, Editura Academiei R.P. Române, 1963.

IGP C. Frîncu, *Din istoria „genului personal" în limba română: genitiv-dativul femininelor în* **-ca**, **-ga**, în LR XXIII (1974), nr. 5, p. 409–418.

IM Iorgu Iordan, *Influența modei asupra numelor de persoane*, în LR XXVIII (1979), nr. 1, p. 41–49.

KV Karl Paul, *Das kleine Vornamenbuch*. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1974.
MEO Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*. Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1975.
MU Ladó János, *Magyar utónévkönyv*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1971.
NP Al. Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965.
NPA Ştefan Paşca, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, 1936.
NPF Paul Lebel, *Les noms de personnes en France*, Paris, Presses Universitaires de France, 1968.
NPL *Nouveau Petit Larousse en couleurs*. Paris, Librairie Larousse, 1971.
SAL A. I. Rybakin, *Slovar' anglijskich ličnych imen*, Moscova, Ed. „Sovetskaja ènciklopedija", 1973.
SDN Elena Carabulea, *Sufixe diminutivale neologice în limba română contemporană*, în SCL XXIV (1973), nr. 6, p. 655–667.
SGC Mioara Avram, *Sur le « genre commun »*, în *Actes du Xe Congrès international des linguistes. IV*. Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1970, p. 409–415.
SLT *Slovník slovanské lingvistické terminologie*. Redactor principal: prof. dr. Alois Jedlička. Praga, vol. I, 1977, vol. II, 1979.
VLS A. Room, L. V. Kolesnikov ş.a., *Velikobritanija. Lingvostranovedčeskij slovar'*. Moscova, Ed. „Russkij jazyk", 1978.

*

BI G. Călinescu, *Bietul Ioanide*, în *Opere*, vol. 6, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967.
CMB Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*, în *Opere*, III. Ediţie şi note de Eugenia Tudor-Anton, Bucureşti, Editura Minerva, 1979.
CW Mazo De La Roche, *Clanul Whiteoak*. Traducere de Liana Dobrescu. Bucureşti, Editura Univers, 1977.
DC W. S. Maugham, *Doamna Craddock*. Roman. Traducere de Liliana Mareş. Bucureşti, Editura Eminescu, 1974.
ION Liviu Rebreanu, *Ion*, în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1959.
JL Ionel Teodoreanu, *Jucării pentru Lily*, în *Opere alese*, vol. VII. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Nicolaie Ciobanu. Bucureşti, Editura Minerva, 1981.
SN G Călinescu, *Scrinul Negru*, în *Opere*, vol. 7, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968.

Sur le genre commun en roumain moderne. Les hypocoristiques

(Résumé)

En se rapportant à un corpus d'environ 80 hypocoristiques, dans la plupart des cas avec *-i* diminutival, du type **Vali** (= *Vali*[1] m., *Vali*[2] f.), qui sont à l'origine des emprunts linguistiques, mais aussi des créations

roumaines, l'auteur se propose de démontrer que de telles formations dissylabiques du type trochaïque constituent l'un des principaux composants, en pleine évolution, de la catégorie du genre commun en roumain moderne.

On y analyse les types de hypocoristiques et le diagnostic du genre commun à l'aide du contexte, la correspondance des formes réduites et officielles, l'origine (étrangère ou roumaine) des formes, leurs prononciation et écriture, les attestations littéraires, l'aire de dispersion, les problèmes de flexion et de relation entre le genre commun et les catégories adjacentes (les épicènes et les noms de genre personnel), enfin les problèmes de métalangage.

On constate que, à la différence du genre grammatical proprement-dit, le genre commun (dont la définition est formulée à la fin de l'article) est une catégorie analytique qu'on peut détecter exclusivement dans le contexte.

Iunie 1984

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

NOTE

* Variantă augmentată a comunicării prezentate cu prilejul Sesiunii științifice a cadrelor didactice de la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București (8—9 iunie 1984).

[1] Aici și în continuare, formele de GC vor fi redate cu aldine.

[2] Istoricul problemei privește, mai ales, hipocoristicele (de GC), căci, dacă ne referim la întreaga problemă a GC, va trebui să-i mai menționăm pe I. Rizescu (semnalează printre primii apelative de tipul **gură-cască** [GLR I 92]) și pe N. A. Constantinescu (pune în evidență prenume mai vechi de tipul **Mina** [DOR XXVI]). Un studiu teoretic remarcabil, aparținînd Mioarei Avram, la care ne vom referi mai jos, este consacrat apelativelor din limbile romanice [SGC]. Vezi, acum în urmă, și studiul Domniței Ichim-Tomescu [AGG], în care autoarea se ocupă între altele de unele prenume de GC.

[3] Preferăm acest termen unor expresii de tipul *se formează de la*, întrucît, după cum vom vedea mai jos, o serie de hipocoristice nu sînt legate genetic de prenumele purtate de către cutare sau cutare vorbitor.

[4] Din cele două tipuri de acord, direct și indirect, discutate de Al. Ionașcu [CD 29—30], este utilizabil în cazul antroponimelor, sub formă de context diagnostic, mai ales cel dintîi.

[5] Inventarul de antroponime a fost stabilit prin anchetarea unui număr de 51 subiecți, studenți filologi cu conștiință lingvistică în general pronunțată (27 de studenți în anul universitar 1981/1982 și 24 de studenți în 1982/1983). N-au fost reținute de noi decît formele asupra cărora subiecții s-au pronunțat în unanimitate ca fiind masculine și totodată feminine. Nutrim convingerea că o nouă anchetă (respectiv noi anchete) ar putea pune în evidență și alte antroponime asemănătoare, care le-au scăpat din vedere subiecților din cele două loturi, motiv pentru care repertoriul de față nu pretinde a fi exhaustiv.

[6] A se citi aici și în continuare: *Adi*[1] (m.) corespunde formei *Adrian*, iar *Adi*[2] (f.) formei *Adriana*.

[7] Se întîlnesc și cazuri cînd formele reduse pot corespunde unor cupluri de prenume g e n e t i c n e c o r e l a t i v e, de ex.: **Cici**: *Mircea — Cecilia*; **Gili**: *Virgil — Virginia*; **Lili**: *Iulian — Liliana* (sau *Elisabeta, Elena*).

[8] Fenomenul a fost sesizat, cu aplicare la antroponimia românească în general, de către acad. Al. Graur: „Se pot întîlni și hipocoristice fără nici o legătură fonetică cu numele oficiale: *Lache* pentru *Gheorghe*, *Nina* pentru *Clara*...” [NP 65].

[9] Sigle: *pm* = prenume masculin (prenume masculine), *pf* = prenume feminin (prenume feminine).

[10] Comp. engl. *Tony* <*Ant(h)ony* pm [ERD 880], fr. *Tony* <*Antoine* pm [DEN 11].

[11] Hipocoristicele maghiare se întîlnesc și sub formă amplificată, prin atașarea unui morfem diminutival: **Flóri(ka)**, **Romi(ka)**, **Miki(ke)**, **Szilvi(ke)** etc.

[12] Vezi *supra* magh. **Eli**, format de la pm și pf. În franceză *Elie (Ely)*, *Hélie (Hély)* sînt forme complete, și anume prenume masculine [DEN 234, 323, 324].

[13] Vezi *supra* magh. **Emi**, format de la pm și pf. În franceză *Emy*, variantă pentru *Amy*, este formă completă, prenume masculin [DEN 235].

[14] Vezi *supra* magh. **Flóri**, format de la pm și pf.

[15] Omonim cu fr. *Mari (Mary)* <*Marius* pm [DEN 416, 417].

[16] Variantă ortografică cu valoare depreciativă : *Mickey* (de la *Mick* <*Michael* pm) [VLS 276]. Popularitatea acestui nume se datorește, între altele, cunoscutului Mickey « personnage de dessin animé, représenté par une souris et imaginé par le cinéaste Walt Disney en 1926 » [NPL 1411].

[17] Vezi *supra* magh. **Romi**, format de la pm și pf.

[18] Vezi *supra* magh. **Szilvi**, format de la pm și pf.

[19] Omonim cu mai vechiul *Laur*, atestat încă în secolul al XV-lea și provenit din lat. *Laurus* [MEO 186]. Comp. și fr. *Laur* pm, *Laure* pm și pf [DEN 372].

[20] **Țuchi** ar putea fi un postverbal, format cu sufixul *-i* de la *țuc* (fonetic [cuk]), pers. I sg. de la verbul regional *țuca* 'a (se) săruta'. Cf. *sărut*, postverbal de la *săruta*.

[21] Acesta (Șt. Pașca) îl evidențiază pe *-i* și la nume de familie regionale de tipul *Fogarași* [NPA 142].

[22] Fenomenul este atestat în limbajul familiar, potrivit acad. Iorgu Iordan, încă pe la sfîrșitul secolului trecut [IM 48, nota 2].

[23] Șt. Pașca [NPA 142] îl semnalează pe *-i* numai la nume de familie regionale de tipul *Fogarași* și la hipocoristice de tipul *Gabi*, deci la nume proprii de persoane în general.

[24] Numele de animale formate astfel fiind extrem de rare, de ex. *Puppy*, nume de cățel, folosit de G. Călinescu (vezi *supra*).

[25] La fel procedează acad. Al. Graur, de ex., în cazul femininelor formate cu *-ă*, *-easă* și *-oaie* [NP 137] sau C. Frîncu în cazul numelor proprii în *-ca*, *-ga* [IGP 410].

[26] *Custode*, *cunoștință*, *haimana*, semnalate de Mioara Avram [SGC 412], au o importanță deosebită : ele vin să demonstreze, credem, că epicenele constau nu numai din nume de animale, cum se afirmă în unele lucrări normative (vezi, de ex., [GLR I 63]), ci și din nume de persoane. Devine evident, *ipso facto*, că genul comun, genul personal și epicenele sînt variante ale aceluiași invariant : macrosistemul animatelor.

[27] Comp. ceh. *komune, obourodé substantivum*, slov. *komune, obojrodové substantivum*, pol. *rzeczownik dwurodzajowy*, sorab. *commune, wobojorodowy substantiw*, rus. *suščestvitel'noe obščego roda*, ucr. *imennyk dvojokoho rodu*, bielorus. *nazoŭnik ahul'naha rodu*, bg. *dvurodovo suštestvitelno*, maced. *dvorodna imenka*, sloven. *večspolni substantiv* [SLT I 370—371].

[28] Categoria gramaticală a GC este de fapt mai largă, căci, în afară de substantive propriu-zise, ea mai cuprinde pronume substantivizate de tipul **cutare** [GCR 483] și, adăugăm noi, unele pronume personale, anume **eu** și **tu** : *eu sînt harnic(ă), tu ești leneș(ă)*.

[29] O explicație a naturii sintactice (diagnosticarea prin acord) a genului comun o constituie faptul că substantivele de acest tip sînt sintagmatic invariabile. Cu alte cuvinte, categoria gramaticală a GC nu dispune, ca în cazul celorlalte animate, pentru a exprima deosebirea de sex, de forme supletive *(frate— soră, Ion— Maria)* sau moționale *(prieten— prietenă, Ion— Ioana)*.

ELEMENTE PERIFERICE ÎN INVENTARUL FONETIC AL LIMBII ROMÂNE ACTUALE

ANCA ULIVI

Autoarea studiază, pe baza unei anchete lingvistice, o serie de neologisme care conțin sunetele [ö], [ü] și [ń]. Rezultatele obținute confirmă caracterul ,,periferic", în inventarul fonetic al limbii române, al acestor sunete care sînt puțin frecvente, apar numai în anumite sfere, limitate, ale vocabularului sau numai la unii vorbitori.

1. După cum se știe, în afară de sunetele cu privire la care se poate afirma, fără ezitare, că apar sau nu apar în cuvintele unei limbi date, există o serie de sunete care au o situație specială : apartenența lor la limba în cauză poate fi recunoscută numai cu condiția includerii în vocabularul aceleiași limbi a unor cuvinte împrumutate relativ recent, sub o formă în care se păstrează sunete (specifice limbilor de origine) inexistente în cuvintele din fondul lexical mai vechi și, în general, în covîrșitoare majoritate a lexicului. Sunetele din astfel de cuvinte au un caracter ,,periferic", în sensul că sînt puțin frecvente, apar numai în anumite sfere, limitate, ale vocabularului sau numai la unii vorbitori. Ele sînt, de obicei, neglijate în descrierile fonetice (și fonologice) ale limbii în cauză, considerîndu-se că nu fac parte din aceasta sau că nu fac parte cu ,,drepturi depline" [1]. Este vorba despre cuvintele neadaptate (sau incomplet adaptate) din punct de vedere fonetic, adică cele în care apar sunete absente din inventarul fonetic tradițional [2].

2. În cele ce urmează, vom avea în vedere o serie de neologisme intrate în limba română, începînd cu secolul al XIX-lea, în special din limba franceză[3]. Am inclus în lista cuvintelor cercetate și o serie de împrumuturi din limba engleză, avînd în vedere influența crescîndă pe care o are această limbă, în ultima vreme, mai ales în domeniul vocabularului. De asemenea, în listă figurează și un număr de 17 nume proprii din limbile franceză, germană, engleză și italiană, care conțin sunetele interesînd cercetarea noastră. Am considerat oportună includerea, în lista dată spre anchetare, a acestor nume proprii, deoarece ele fac parte dintre cuvintele care rămîn ortografiate, după cum este și firesc, ca în limba de origine, fără vreo modificare care să indice adaptarea lor fonetică în limba română.

2.1. După cum am menționat sub **1.**, problema adaptării fonetice se pune ori de cîte ori un cuvînt străin pătrunde într-o anumită limbă. ,,Din acest punct de vedere, limba română se află într-o situație destul de avantajoasă, întrucît sistemul ei fonetic este deosebit de variat și-i dă posibilitatea să românizeze cu relativă ușurință neologismele" [4].

2.1.1. O. Nandris consideră că : « le sort des mots d'emprunt varie dans la langue, où ils pénètrent en fonction de leur structure phonique » [5]. Autorul citat delimitează următoarele situații : « a) le mot présente une structure (phonèmes, séquence phonétiques, accents, etc.) conforme à la nature des mots de la langue où il entre : il est alors conservé comme tel ; b) il contient des éléments insolites ; dans ce cas trois solutions se présentent : refus d'adoption, adoption approximative, ou bien, l'équi-

valence n'est pas recherchés et une adoption a lieu : la langue qui emprunte enrichit ainsi son matériel phonique de nouvelles unités » [6].

În cercetarea noastră vom urmări, în mod deosebit, adaptarea în limba română a sunetelor [ö], [ü] și [ń]. În ce privește adaptarea în limba română a acestor sunete, se poate vorbi, mai ales, despre o adaptare „aproximativă”, în sensul că sunetele străine au fost înlocuite prin sunete „mai mult sau mai puțin asemănătoare din fonetismul indigen” [7].

2.1.2. Introducerea neologismelor corespunzînd unei nevoi reale, majoritatea lor s-a păstrat, adaptîndu-se sistemului fonetic și morfologic al limbii române [8].

În legătură cu adaptarea fonetică a neologismelor, S. Pușcariu consideră că : „de obicei atunci cînd căutăm să redăm un sunet străin, noi nu-l reproducem exact, ci îl înlocuim cu un sunet din limba noastră, despre care credem numai că e identic cu sunetul străin” [9].

Nu trebuie neglijat nici faptul că în procesul de asimilare la sistemul fonetic și morfologic al limbii care face împrumutul, forma prototipurilor joacă un rol hotărîtor în stabilirea formei cuvintelor împrumutate [10].

3. Am inclus în lista de anchetă 92 de cuvinte [11].

3.1. Desfășurarea anchetei

Cuvintele incluse în lista de exemple au fost împărțite în : cuvinte concrete, cuvinte abstracte și nume proprii.

Ancheta s-a desfășurat în felul următor : pentru prima categorie de cuvinte, am dat definiția cuvîntului respectiv, așa cum apare în DN și, după identificarea cuvîntului, am cerut subiecților I[12] să transcrie fonetic cuvîntul, așa cum îl pronunță, iar noi am transcris fonetic pronunțarea subiecților II. Pentru cea de a doua categorie de cuvinte, am prezentat în scris cuvîntul subiecților I, cu diferitele posibilități de pronunțare identificate de noi, în transcrierea fonetică ; am cerut subiecților I să menționeze pronunțarea pe care o folosesc. Subiecții II au fost întrebați cum pronunță ; apoi li s-au prezentat diversele variante și li s-a cerut să spună pe care dintre acestea o preferă.

În cazul numelor proprii, care sînt cunoscute, în primul rînd, sub forma lor scrisă, am arătat fișa cu numele respectiv tuturor subiecților, urmînd ca subiecții I să transcrie fonetic cuvîntul, iar varianta de pronunțare indicată de subiecții II să fie transcrisă de noi fonetic.

Am cerut subiecților să facă, acolo unde consideră că este cazul, observații în legătură cu modul de pronunțare a cuvintelor respective și să precizeze dacă folosesc sau nu unele dintre cuvintele înscrise în listă.

3.2. Lista de cuvinte a fost prezentată unui număr de 20 de subiecți : 10 lingviști (între 36 și 53 de ani) și 10 nelingviști (de profesiuni și cu studii diferite, între 39 și 74 de ani) [13].

Toți subiecții anchetați cunosc în grade diferite una dintre limbile din care au fost împrumutate neologismele din listă. Din răspunsurile primite în faza preliminară a anchetei, a reieșit că subiecții, în marea lor majoritate, cunosc cel mai bine limba franceză.

4. Rezultate

4.1. Răspunsurile pe care le-am obținut le-am înscris într-un număr de 12 tablouri.

Cifrele înscrise în tablouri reprezintă numărul subiecților care au dat răspunsurile respective. În situațiile în care subiecții au menționat că nu cunosc cuvîntul sau nu au dat nici o indicație de pronunțare, aceste cifre s-au redus corespunzător. Am luat în considerare răspunsuri de genul: ,,nu-l folosesc, dar dacă l-aș folosi aș zice. . .". În prima coloană dintre cele în care sînt înregistrate diversele pronunțări se dă varianta recomandată de norme. În unele tablouri prin * am indicat cuvintele la care nu am obținut răspunsuri de la toți subiecții. În legenda tablourilor se indică, mai întîi pronunțarea recomandată de lucrările normative, iar apoi, după: " :", pronunțările înregistate în răspunsurile obținute.

4.2. [ö]

Nr. crt.	Cuvîntul	i̯o		ö		i̯ö	
		I	II	I	II	I	II
1	taior	7	7	—	—	3	3
2	veioză	3	1	1	1	6	8

Tabloul 1 : *-i̯o-* : *-ö-*, *-i̯ö-*

Redarea lui [ö] <fr. prin [i̯o] sau [e̯o] (vezi și tablourile 3 și 5) este considerată una dintre modalitățile principale prin care s-a realizat adaptarea în limba română a acestui sunet[14].

Am inclus în lista de cuvinte și pe *remaiează* (<fr. *remailleuse*), pentru care dicționarele normative consultate recomandă pronunțarea cu [i̯e] pentru [ö]; sufixul pentru substantivele feminine, corespunzător fr. *-euse* este *-eză*. 7 subiecți I și 8 subiecți II au pronunțat [remai̯öză]. Deși numai 2 subiecți II au pronunțat [remai̯eză], deci cu [i̯e], conform indicațiilor din dicționare, acest diftong va trebui menționat, alături de [i̯o] și [e̯o], printre modalitățile de redare a fr. [ö] în limba română.

Nr. crt.	Cuvîntul	e		ö		e̯o		o		Nr. crt.	Cuvîntul	e		ö		e̯o		o	
		I	II	I	II	I	II	I	II			I	II	I	II	I	II	I	II
1	boxer	1	1	9	9	—	—	—	—	7	sondeză *	—	—	9	6	1	—	—	—
2	coafeză	7	3	3	7	—	—	—	—	8	șanteză	1	—	8	—	1	—	—	—
3	dormeză	9	3	1	7	—	—	—	—	9	șofer	8	3	2	7	—	—	—	—
4	fetru	5	4	5	6	—	—	—	—	10	șomer	9	3	1	7	—	—	—	—
5	jongler	1	—	9	10	—	—	—	—	11	tricoter *	—	—	9	6	1	—	—	—
6	maseză	7	—	3	10	—	—	—	—	12	tricoteză	—	—	9	10	1	—	—	—

Tabloul 2 : *-e-* : *-ö-*, *-e̯o-*, *-o-*

În cele mai multe cazuri, [ö] din suf. *-eur*, *-euse* <fr. este redat în limba română prin [e][15]. Răspunsurile pe care le-am obținut nu indică decît parțial fixarea acestei pronunțări.

Ca și în alte situații, subiecții I au menționat la mai multe cuvinte pronunțarea conform indicațiilor din dicționarele normative (vezi, de exemplu, *coafeză*, *dormeză*, *maseză*, *șofer*, *șomer*). Cuvintele mai puțin folosite (*șanteză*, *tricoter*, *tricoteză*) au fost pronunțate cu [ö], conform sunetului din franceză. *Sondeză* ,,instalație ușoară folosită pentru executarea forajelor la adîncimi relativ mici, de regulă în explorări geologice, miniere", deși necunoscut ca sens subiecților, a fost pronunțat de către

9 subiecţi I cu [ö], datorită influenţei celorlalte cuvinte cunoscute terminate în [-öză]. Prin răspunsurile date pentru *coafeză*, *dormeză*, *maseză*, *sondeză*, *şanteză*, *şofer*, *şomer*, *tricoter*, *tricoteză*, subiecţii II au demonstrat o tendinţă evidentă pentru păstrarea pronunţării cu [ö].

Pentru exemple ca *boxer*, *jongler*, *şofer*, *şomer*, *tricoter* în care fr. *-ör* > rom. *-er* s-au propus două explicaţii. Ivănescu, Leonte, *op. cit.*, p. 5, consideră că este vorba despre o „adaptare strict fonetică", iar Iordan, LRA, p. 42—43 menţionează că: „*-eur*, este atras de *-er* din cauză că şi sunetele şi înţelesul lor sînt foarte apropiate".

Nr. crt.	Cuvîntul	o		ö		e̯o		i̯o	
		I	II	I	II	I	II	I	II
1	coafor	5	3	5	7	—	—	—	—
2	farsor	1	—	9	10	—	—	—	—
3	masor	1	—	9	8	—	—	—	2

Tabloul 3 : *-o-* : *-ö-*, *-e̯o-*, *-i̯o-*

Sufixul *-eur* din limba franceză apare în limba română şi ca *-or*. Răspunsurile obţinute de la subiecţii anchetaţi în legătură cu pronunţarea suf. *-or* <fr. *-eur* justifică afirmaţia din 1938 a lui Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 29 : „trecerea cuvintelor cu acest sunet s-a făcut cu mare greutate de adaptare : multe forme sunt încă în luptă şi unii filologi au păstrat ortografierea franceză *eur*, ceea ce desigur nu poate fi o soluţiune definitivă".

În lista de cuvinte am inclus şi pe *lichior* şi *machior*, în care apare succesiunea [-ḱo-]. S. Puşcariu, LR II, p. 201, remarcă, în legătură cu modul de pronunţare a fr. *liqueur* în limba română, următoarele : „numai neologisme ca *liqueur*, deşi vechi de vreo sută de ani în limba noastră, n-au izbutit încă să se încadreze între cuvintele vechi nici ca *licheor*, nici ca *licher*, ci mulţi rostesc acest cuvînt cu *ö*, ca în franţuzeşte". „Românizarea" *licoare* nu s-a putut încetăţeni pentru motivul că *licoar* există deja în limbă, cu sensul de lichid, suc (în general)[16]. Dicţionarele normative recomandă redarea în limba română a fr. [ö], din acest cuvînt, prin [i̯o]. 9 subiecţi I şi 7 subiecţi II au păstrat pronunţarea cu [ö], ca în franceză, a secvenţei scrise *io*[17].

Pentru *machior*, la 2 dintre subiecţii I a apărut, în transcriere, vocala [o] pentru fr. [ö] : [maḱór]. Ca şi în cazul lui *lichior*, au predominat, la ambele categorii de subiecţi, răspunsurile în care fr. [ö] a fost redat prin secvenţa fonetică *io*, notată, în *machior*, fie ca diftong, fie în hiat.

Am introdus în lista de cuvinte şi pe *milieu* în care secvenţa finală scrisă *-eu* a fost pronunţată ca în fr., [ö], de către 5 subiecţi din ambele categorii : [miliö] sau [mili̯ö]. 3 subiecţi I şi 1 subiect II au pronunţat [miléu̯] (în general, forma cea mai răspîndită de pronunţare) ; 1 subiect II a menţionat că nu ştie despre ce este vorba ; alt subiect II a pronunţat [milé].

Am inclus în tabloul 4 unele dintre cuvintele pentru care dicţionarele normative recomandă păstrarea pronunţării cu [ö]. Exceptînd pe *bleu*, *foen* (în DOOM ortografiat *foehn*) şi *pasteuriza*, celelalte cuvinte au în DN menţiunea „franţuzisme".

Nr. crt.	Cuvîntul	ö I	ö II	ẹo I	ẹo II	eu̯ I	eu̯ II	i̯o I	i̯o II	u I	u II	Nr. crt.	Cuvîntul	ö I	ö II	ẹo I	ẹo II	eu̯ I	eu̯ II	i̯o I	i̯o I	u I	u II
1	bleu	8	10	2	—	—	—	—	—	—	—	7	pasteuriza	8	7	—	—	2	3	—	—	—	—
2	deux-pièces	8	9	2	—	—	—	—	—	—	1	8	pozeur *	8	10	—	—	—	—	—	—	—	—
3	dizeur *	9	9	1	—	—	—	—	—	—	—	9	sufleur	9	10	1	—	—	—	—	—	—	—
4	flaneur *	7	5	—	—	—	—	—	—	—	—	10	şanjeur *	7	6	—	—	—	—	1	—	—	—
5	foen	8	10	2	—	—	—	—	—	—	—	11	şarmeur *	8	7	—	—	—	—	—	—	—	—
6	gafeur *	9	9	1	—	—	—	—	—	—	—	12	tapeur *	8	8	1	—	—	—	—	—	—	—
												13	troteur *	9	10	—	—	—	—	—	—	—	—

Tabloul 4 : *-ö : -ẹo, u, -ẹo-, -eu̯-, -i̯o-*

Din cifrele înscrise în tablou rezultă tendinţa majorităţii subiecţilor de a pronunţa cuvintele respective conform indicaţiilor din dicţionarele normative. Chiar şi în cazul cuvinţelor cu frecvenţă redusă în limbă, cînd nu am obţinut răspunsuri de la toţi subiecţii *(dizeur*, *flaneur*, *gafeur*, *şanjeur*, *şarmeur*, *tapeur*, *troteur)* [18], în răspunsurile înregistrate s-a păstrat [ö] la ambele categorii de subiecţi (este vorba despre [ö] din sufixul fr. *-eur)* [19].

Sufleor, deşi prezintă adaptarea grafică, prin înlocuirea lui *-eur* cu [-ẹor] are ca indicaţie de pronunţare în DN [suflör] [22].

Iordan, LRA, p. 43, înregistrează, ca exemplu pentru fr. [ö] > rom. [e] şi pe *pasteriza*.

Pronunţarea [du-pii̯és] pentru *deux-pièces* a apărut la un subiect II, subiect care, pentru restul cuvintelor care conţineau pe [ö], a indicat, în general, păstrarea acestui sunet. Este singurul exemplu în care pentru [ö] a apărut reflexul [u], vocală cu acelaşi mod de articulare.

Nr. crt.	Cuvîntul	ö I	ö II	e I	e II	i̯o I	i̯o II	o I	o II	Nr. crt.	Cuvîntul	ö I	ö II	e I	e II	i̯o I	i̯o II	o I	o II
1	Argenteuil *	10	6	—	1	—	—	—	1	4	Köln	10	9	—	—	—	1	—	—
2	Bretagne	4	1	6	9	—	—	—	—	5	(Mireille) Mathieu	10	10	—	—	—	—	—	—
3	Goethe	10	10	—	—	—	—	—	—	6	Roentgen	10	10	—	—	—	—	—	—

Tabloul 5 : *-ö- : -e-, -i̯o-, -o-*

Răspunsurile incluse în tabloul 5 indică faptul că pronunţarea numelor proprii care conţin pe [ö], fie în cuvintele de origine franceză, fie în cele de origine germană, nu a ridicat probleme deosebite celor două categorii de subiecţi.

Cei 6 subiecţi I care au pronunţat [e] pentru [ö] în *Bretagne* au fost tentaţi, datorită formei grafice, să românizeze fr. [ö] în [e], păstrînd, în schimb, pronunţarea cu [ń] la finală. Tendinţa aceasta este evidentă în răspunsurile obţinute de la subiecţii II.

4.2.1. În lista de anchetă au fost incluse ***bluf*** şi ***flirt***, cuvinte rar folosite, ca şi altele înscrise în lista noastră, dar care nu au putut fi introduse în tablouri deoarece prezintă o situaţie aparte.

Bluf <engl., fr. *bluff* are ca indicaţie de pronunţare în DN [blaf], ca în limba engleză. DOOM şi ÎO recomandă pronunţarea [blöf], conform manierei generale de redare a lui [ʌ] din engleză de către vorbitorii de

limbă franceză. În răspunsurile subiecților anchetați predomină, atît la subiecții I, cît și la subiecții II, [blöf] (4, respectiv, 6); [blaf] a fost pronunțat de către 2 subiecți I, iar [bluf] a apărut la 2 subiecți I și 2 subiecți II; 3 subiecți II au menționat că nu cunosc cuvîntul.

Pentru *flirt* <fr., engl. *flirt*, se menționează în lucrările normative pronunțarea [flirt]. Deoarece 8 subiecți I și 8 subiecți II au pronunțat [flört], ar putea fi valabilă aceeași explicație, și anume modul de pronunțare de către vorbitorii de limbă franceză a sunetului din engleză [ə].

Cele două cuvinte au intrat în limba română prin filieră franceză, ceea ce explică proporția mare în care au apărut, în răspunsurile înregistrate, variantele [blöf], respectiv, [flört].

4.3. [Ü]

În neologismele care provin din cuvinte cu [ü] adaptarea la limba română s-a făcut, îndeosebi, prin transformarea [ü] > [u], suprimîndu-se, în acest fel, elementul palatal al sunetului de origine.

Cuvintele cu [ü] pe care le-am avut în vedere au avut, cel mai adesea, ca reflex pe [u], [i̯u] sau [iu̯] [21].

Nr. crt.	Cuvîntul	u		ü		i̯u		Nr. crt.	Cuvîntul	u		ü		i̯u	
		I	II	I	II	I	II			I	II	I	II	I	II
1	anvergură	9	8	1	2	—	—	6	parură *	—	—	9	8	—	—
2	carură *	—	—	9	8	—	—	7	postură	4	6	6	4	—	—
3	coafură	3	2	7	7	—	1	8	surclasa *	7	5	3	2	—	—
4	epuiza	5	7	5	3	—	—	—	suspans	3	2	7	6	—	2
5	montură	2	7	8	1	—	2	10	turnură *	3	3	6	3	1	1

Tabloul 6 : *-u-* : *-ü-*, *-i̯u-*

Răspunsurile obținute pentru *carură*, ca și cele pentru *montură*, *parură*, *suspans* dovedesc un fapt remarcat și pentru alte cuvinte, mai puțin frecvent folosite, pentru care, atît subiecții I, cît și subiecții II au indicat pronunțări fie cu [ö] (pentru cuvintele care conțin acest sunet la origine), fie cu [ü]. Pînă la fixarea folosirii unui neologism cu forma adaptată sistemului fonetic al limbii române, vorbitorii care cunosc, într-o măsură mai mare sau mai mică, limba din care a fost împrumutat cuvîntul, îl pronunță conform originalului.

Răspunsurile date de subiecții II pentru *anvergură*, *epuiza*, *montură*, *postură*, în care au fost înregistrate forme cu [u], demonstrează existența unei tendințe spre încetățenirea pronunțării adaptate cu [u]. Modul în care a fost pronunțat *epuiza* evidențiază, de asemenea, tendința de adaptare a fr. [ü] ca [u] în limba română. Unul dintre subiecții I a făcut deosebirea între [epüizá] „cînd este vorba despre o persoană" și [epuizá] „despre cărți, de exemplu".

Coafură a fost menționat cu [ü] de către 7 subiecți din ambele categorii, fapt ce ne îndreptățește să admitem că, alături de *coafor* (pronunțat [coaför] de către 5 subiecți I și 7 subiecți II), reprezintă unul dintre cuvintele care, deși frecvent folosite, nu au fost adaptate sistemului fonetic al limbii române.

Alură este scris cu [u], indicația de pronunțare în ÎO este [-i̯u-], dar în răspunsurile subiecților a predominat [alürá] (în DOOM : *alüră*) — la toți subiecții I și la 8 subiecți II.

Atît pentru *meniu*, cît și pentru *pardesiu*, deși ne-a interesat pronunțarea secvenței scrise *-iu*, menționăm că 2 subiecți I și un subiect II au pronunțat [ö] pentru [e] în [mönü], iar 2 subiecți II au pronunțat [pardösü]. 1 subiect II a făcut mențiunea : ,,zic și [pardesiu̯] (prima variantă : [pardesü]); alt subiect II a pronunțat forma nearticulată

Nr. crt.	Cuvîntul	i̯u		ü		i̯o	
		I	II	I	II	I	II
1	alură	—	2	10	8	—	—
2	meniu	—	1	8	9	—	—
3	piuneză	2	1	1	3	7	6

Tabloul 7 : *i̯u* : *-ü-*, *-ü*, *-i̯o-*

Nr. crt.	Cuvîntul	iu̯		ü	
		I	II	I	II
1	pardesiu	9	6	1	4
2	piure	1	—	9	10

Tabloul 8 : *iu̯* : *-ü*, *-ü-*

[pardösü], dar a subliniat că forma articulată este [pardesiul]. *Meniu*, *pardesiu*, la care se adaugă *fișiu* (vezi mai jos), sînt cuvinte la care [ü] este în terminație și la care adaptarea este favorizată de existența în limbă a terminației [-iu̯] (deci, este vorba despre influența unui factor morfologic) [22].

În ce privește substantivul *piuneză*, 7 subiecți I și 6 subiecți II au pronunțat [pionéză]. În procesul adaptării acestui cuvînt (<fr. *punaise)*, cele două elemente ale diftongului [i̯u] ,,suferă ceea ce lingviștii numesc diereză". Fr. *punaise* se pronunță obișnuit *pioneză* (dintr-un *piuneză* anterior, ,,încă viu astăzi", cu *u* neaccentuat transformat în *o)* [23]. Forma adaptată, cu secvența [-i̯u-], a apărut numai la 2 dintre subiecții I și la un subiect II. Unul dintre subiecții I care a pronunțat forma adaptată [pi̯unéză] a menționat : ,,în tinerețe, [pionéză]". Un subiect II a precizat : ,,[pünéză], românește [pionéză], eu zic cu [ü]".

Piure este pronunțarea recomandată de dicționarele normative consultate (excepție ÎO, unde forma recomandată este *pireu* ; un subiect I, după ce a pronunțat [püré], a menționat : ,,în tinerețe, [piréu̯]) [24].

Elementele înscrise în tabloul 9 fac parte din categoria neologismelor de origine franceză în care există [ü] și pentru care dicționarele normative ale limbii române indică pronunțarea cu [i̯u].

Nr. crt.	Cuvîntul	i̯u		ü		u	
		I	II	I	II	I	II
1	chiuvetă		4	6	6	4	—
2	manichiură	1	3	7	7	2	—
3	pedichiură	—	3	6	7	4	—
4	ranchiună	1	3	7	7	2	—

Tabloul 9 : *-i̯u* : *-ü-*, *-u-* [25]

Nr. crt.	Cuvîntul	ü		i̯u	
		I	II	I	II
1	etui *	9	10	—	—
2	tul *	8	9	1	1
3	uni	7	7	3	3

Tabloul 10 : *-ü-* : *-i̯u-* ; *ü-* : *-i̯u*

Subiecții I au pronunțat cuvintele respective fie cu [ü], fie cu [u] (respectiv, [ku]) ; excepție, 2 subiecți I care au pronunțat [maniki̯úră], respectiv, [ranki̯únă]. În schimb, deși marea majoritate a subiecților II a pronunțat [ü], unii dintre ei au menționat și varianta cu [i̯u], conform indicațiilor din dicționarele normative [26].

Chiuvetă, pe care Iordan, LRA, p. 44, îl considera printre cuvintele recente și exprimînd noțiuni puțin accesibile, la care șovăiala pare și

mai marcată, nu a apărut, după cum reiese din tabloul 9, pronunțat: *chivetă*, *cuvetă*, *ghiuvetă*, *ghivetă* [27]. În răspunsuri nu a apărut nici forma *manicură* pentru *manichiură*, una dintre variantele cu care Nandris, *Phonétique*, p. 297, exemplifică realizarea fr. [ü] ca [u] în limba română.

Am inclus în tabloul 10 trei exemple pentru care dicționarele normative consultate recomandă păstrarea pronunțării cu [ü], ca în limba franceză (în ÎO este menționat numai *tul*). *Uni* este trecut în DN în categoria franțuzismelor. Cuvîntul este folosit de către toți subiecții anchetați, spre deosebire de *etui* și *tul* pentru care nu am obținut răspunsuri de la toți subiecții.

Birou, inclus în lista de cuvinte, a fost pronunțat cu [i], conform recomandărilor din dicționarele normative, de către toți subiecții I și de către 9 subiecți II anchetați. Nandris, *Phonétique*, p. 297, Iordan, LRA, p. 44, consideră că *biurou* este forma normală în limba română a fr. *bureau*. Adamescu, *op. cit.*, p. 25, Pușcariu, LR II, p. 201, Graur, *Tendințele*, p. 46, înregistrează și pe *birou*, varianta care s-a impus.

În lista de cuvinte a figurat și *truc*, care are indicată în dicționarele normative pronunțarea [truc]. Ca și în alte situații, unii dintre subiecții II, îndeosebi cei din generația de peste 60 de ani, sînt mai conservatori și păstrează pronunțarea [trüc]. Unul dintre subiecții I a menționat: „*truc* zic acuma; ziceam *trüc*”.

Nr. crt.	Cuvîntul	ü		i̯u	
		I	II	I	II
1	Barbusse	10	10	—	—
2	Dürer	10	10	—	—
3	München	10	8	—	2

Tabloul 11 : *-ü-* : *-i̯u-*

4.3.1. Am tratat separat pe *fișiu*, cuvînt rar folosit, dar care prezintă o situație aparte, deoarece forma grafică demonstrează adaptarea (vezi, mai sus, observațiile despre *meniu*, *pardesiu*), care nu mai justifică indicația de pronunțare din DN: *fișiu* (franțuzism): pron. [fi-șü]. În DOOM și în ÎO se recomandă pronunțarea [fișiu̯]. Dintre subiecții I, 8 au dat răspunsul [fișü], 2 au declarat că nu cunosc cuvîntul. Subiecții II au dat următoarele variante: [fișü] — 2, [fișú] — 2, [fișiu̯] — 1; 5 subiecți II au declarat că nu cunosc cuvîntul.

4.3.2. Menționînd printre modalitățile de adaptare a vocalei [ü] la sistemul fonetic al limbii române diftongul [i̯u], Nandris, *Phonétique*, p. 73, dă ca exemplu și pe germ. *Frühstück* > rom. *fruștiuc*. Am inclus pe lista dată spre anchetare și acest cuvînt, cunoscut de către toți subiecții (cu excepția unui subiect II); 2 subiecți II au menționat că nu folosesc cuvîntul, deși îl cunosc. Răspunsurile obținute au indicat mai multe variante de pronunțare: [früștüc] — 3 subiecți I, 4 subiecți II, [fruștiúc] — 3 subiecți I, 1 subiect II, [fruștúc] — 2 subiecți I, 4 subiecți II, [fruștüc] — 2 subiecți I.

4.4. [N]

Pentru *ignobil*, unul dintre subiecții I a menționat pronunțarea [gń], care pare a fi rezultatul unei contaminări ([ń] ca în franceză + [gn]).

4.4.1. Pentru mai mulți dintre vorbitorii limbii române păstrarea pronunțării originare în *coniac*, *castanietă*, *vinietă* nu reprezintă un impediment, deoarece [ń] există în majoritatea graiurilor populare. Există dificultăți numai în privința ortografiei; alfabetul limbii române nu posedă

Nr. crt.	Cuvîntul	gn		ń		gń	
		I	II	I	II	I	II
1	ignobil *	3	2	5	4	1	—
2	ignorant	10	10	—	—	—	—

Tabloul 12 : *-gn-* : *gń-*, *-ń-*

o literă corespunzătoare sunetului [ń]. Singurul mijloc posibil este întrebuințarea lui *ni*, care nu corespunde, nici pe departe, realității fonetice, deoarece poate fi interpretat și ca [ni̯] și ca *ni*, atunci cînd avem a face cu un cuvînt încă necunoscut. Scrierii cu *ni* i se datorează pronunțarea [coni̯ác] (sau [coneác]); pe de altă parte, dorința de a respecta pronunțarea din franceză duce uneori la adoptarea grafiei din această limbă: *cognac* [28].

Vignetă, subliniază I. Iordan, *op. cit.*, p. 45, „are tendința de a deveni *vinetă*, grație faptului că vocala imediat următoare este palatală și de aceea deosebirea fonetică dintre *vińetă* și *vinetă* se reduce la minimum".

Pușcariu, LR I, p. 401 menționează și varianta *castagnete*, chiar *castanete*, în ortografierea lui *castaniete* („rostirea obișnuită e cu *ń*").

Dicționarele normative consultate recomandă o singură soluție în ortografierea și pronunțarea acestor cuvinte, prin adaptarea lor la sistemul ortografic și ortoepic al limbii române. Indicația de pronunțare în aceeași silabă a secvenței vocalice *ia*, respectiv, *ie*, precedată de *n*, acordă statutul de semivocală lui *i*, secvența [ni̯] devenind un substitut al palatalei [ń].

Răspunsurile obținute de la subiecții anchetați nu evidențiază, întru totul, pronunțarea acestor cuvinte conform recomandărilor din dicționarele normative: se preferă o pronunțare identică cu (sau apropiată de) cea a originalului francez. Astfel, *coniac* a fost pronunțat de către 8 subiecți I și de către 6 subiecți II: [cońác]. Forma [cońi̯ác] a fost înregistrată la un subiect I și la 3 subiecți II; un subiect I și un subiect II au pronunțat cu *i* silabic: [coń*i*ác].

Castaniete a apărut sub forma [castańete] în pronunțarea a 7 subiecți I și a 4 subiecți II; [castańi̯éte] au pronunțat 3 subiecți I și 4 subiecți II; 2 subiecți II au pronunțat cu *i* silabic [castań*i*éte].

Pentru *vinietă*, 5 subiecți I și 6 subiecți II au indicat pronunțarea [vińétă], iar 5 subiecți I și 3 subiecți II au pronunțat [vińi̯étă] (un subiect II a menționat că nu cunoaște cuvîntul).

4.4.2. Pentru *mignon*, în dicționarele normative care menționează cuvîntul, se indică pronunțarea [mini̯ón]. În felul acesta, *mignon* nu se supune recomandărilor de pronunțare valabile pentru *ignobil* și *ignorant*. Cercetarea răspunsurilor obținute pentru acest cuvînt evidențiază și un alt aspect interesant pentru discuția noastră: redarea vocalelor nazale în limba română (vezi, mai jos, unde se analizează răspunsurile pentru *maro*).

5 subiecți I și 2 subiecți II au pronunțat [mińón], 3 subiecți I și un subiect II: [mińi̯ón]; 2 subiecți I și 5 subiecți II: [mińõ] (cu

vocala nazală păstrată); 2 subiecți II au pronunțat [miń*i*ón]. După cum se poate observa, ca și în cazul lui *coniac*, *castaniete*, *vinietă*, și pentru *mignon* predomină răspunsurile care corespund, în mare măsură, originalului francez, în ce privește pronunțarea consoanei palatale [ń]. Explicația ar putea fi, ca și în cazul altor neologisme care conțin sunete inexistente în limba română, frecvența redusă cu care sînt folosite aceste cuvinte, fapt ce întîrzie procesul de adaptare la sistemul fonetic al limbii române.

4.4.3. Pentru pronunțarea consoanei palatale [ń] din numele proprii, prezentăm sintetic răspunsurile obținute: *(Simone) Signoret*: [sińoré] — 8 I, 6 II; [sińi̯oré] — 2 I, 3 II; [sińioré] — 1 II; *(Anna) Magnani*: [mańáni] — 10 I, 7 II; [mani̯áńi] — 3 II; *Bologna*: [bolóńa] — 7 I, 9 II; [bolóńi̯a] — 2 I; [bolóń*i*a] — 1 I, 1 II.

După cum reiese din datele de mai sus, răspunsuri apropiate de pronunțarea din limba de origine au fost înregistrate la marea majoritate a subiecților anchetați.

4.4. Pe lista de cuvinte am inclus și pe *maro*, pornind de la afirmația că „introducerea vocalelor nazalizate (marõ) nu a reușit”[29].

În *maro* < fr. *maron*, vocala nazală a fost înlocuită prin vocala orală corespunzătoare la 8 dintre subiecții I și II; 2 subiecți I și 2 subiecți II au păstrat în pronunțare vocala nazală: [marõ].

Pușcariu, LR II, p. 198, unde se dau exemple ca *dans*, *ponton*, *bomboană* <fr. *danse*, *ponton*, *bonbon*, consideră că, în general, în limba română, „cuvintele împrumutate din franceză cu asemenea sunete au fost descompuse în vocală nazalizată + consoană nazală”. Observația de mai sus, referitoare la modul de redare în limba română a vocalelor nazale, se verifică în cazul răspunsurilor obținute pentru *mignon*, în care secvența scrisă *on* a fost pronunțată [on] în 3 din cele 4 variante de pronunțare a cuvîntului (vezi rezultatele înregistrate la cuvîntul respectiv).

În schimb, numele propriu *Avignon* a fost pronunțat cu vocală nazală de către 6 subiecți I și 7 subiecți II: [avińõ]; [avińón] a fost înregistrat la 4 subiecți I și la 2 subiecți II. Unul dintre subiecții II a pronunțat [avińión]. Predominarea pronunțării [avińõ] ar putea fi explicată, ca, de altfel, pronunțarea corectă a majorității numelor proprii incluse pe lista de anchetă, prin grija mai mare cu care subiecții anchetați au citit numele proprii.

Champagne a fost pronunțat cu vocală nazală numai de către un subiect I.

5. Pe lista dată spre anchetă am inclus un număr de 6 nume comune și 3 nume proprii de origine engleză *(computer*, *stewardesă*, *western*, *week-end*, *whisky*, *wind-surfing*, *New-Delhi*, *Newton*, *Whitman)*. Cuvintele respective conțin în engleză diftongii [i̯u][30], [u̯e], [u̯i] și, unul dintre ele, vocala neutră [ə].

Deoarece nu am alcătuit tablouri, vom prezenta sintetic răspunsurile obținute[31]:

[*i̯u*]: [compi̯úter] — 6 I, 4 II; [sti̯uardésă] — 8 I, 3 II; [ni̯úton] — 7 I, 9 II; [ni̯ù‿déli] — 7 I, 9 II; [i̯u]: [sti̯uardésă] — 1 II; [ü]: [compüter] — 6 I, 2 II; [stüardésă] — 2 I, 4 II; [nüton] — 2 I, 1 II; [nü‿déli] — 2 I; [i̯ü]: [ni̯üton] — 1 I; [ni̯ü‿déli] — 1 I; [u]: [compúter] — 1 II; [v]: [stevardésă] — 1 II, [nèv‿déli] — 1 II; [u̯e]: [u̯éstărn] — 10 I, 9 II, [ue]: [uéstărn] — 1 II; [*u̯i*]: [u̯íkend] — 3 I, 1 II,

[u̯índ] (surfing) — 6 I; [u̯íski] — 3 I, 2 II, [u̯ítman] 3 I; [ui̯]: úi̯kend] — 6 I, 6 II; [úi̯nd] (surfing) — 2 I, 5 II; [úi̯ski] — 4 I, 8 II, [úi̯tman] — 6 I, 8 II; [ui]: [uíkend] 1 I; [uínd] (surfing) — 1 II; [uítman] — 1 II; [v]: [vékend] — 1 II; [vind] (surfing) — 1 II; [ă]: (wind) [sărfiŋg] — 6 I, 1 II; [a]: (wind) [sárfiŋg] — 1 I, 2 II; [u]: (wind) [súrfiŋg] — 1 II; [ö]: (wind) [sörfiŋg] — 1 I, 3 II.

După cum se poate observa, secvenţele cuprinse în cuvintele de origine engleză, incluse pe lista dată spre anchetare, prezintă numeroase variante de pronunţare explicabile şi prin faptul că limba engleză este mai puţin cunoscută de către subiecţii anchetaţi. O variantă deosebită este reprezentată de pronunţarea secvenţelor scrise *ue* şi *ui* în două silabe, deci cu *-u-* silabic.

Un subiect II a pronunţat [v] în *stewardesă*, *weekend*, *wind-surfing*, *New Delhi*, probabil datorită confuziei dintre literele scrise w, respectiv, *v*.

5.1. Am introdus în lista de anchetă un cuvînt foarte frecvent folosit în ultima vreme, tot de origine engleză: *camping*. Toţi subiecţii au pronunţat [ḱempiŋg].

6. După cum am menţionat în nota 13, am anchetat şi un subiect necunoscător al vreunei limbi străine. Subiectul a pronunţat 15 cuvinte cunoscute şi folosite dintre cele 92 incluse în lista dată spre anchetare. Iată cuvintele şi pronunţarea subiectului: *bleu* [bleó], *coafor* [coafór], *deux-pièces* [do-piiés], *foen* [fen], *lichior* [likiór], *milieu* [miléu], *remaiează* [remaiéză], *taior* [taiór], *veioză* [veióză], *chiuvetă* [ǵiuvétă], [ǵivétă], *manichiură* [manikiúră], *pedichiură* [pedikiúră], *piuneză* [pioneză], *piure* [piuréu], *coniac* [coneác].

Cu 4 excepţii (*deux-pièces*, *foen*, *chiuvetă*, *coniac*), răspunsurile acestui subiect se încadrează, în ce priveşte redarea în limba română a sunetelor inexistente [ö], [ü], în tipurile de răspunsuri ale subiecţilor I şi II anchetaţi. *Deux-pièces* a fost pronunţat cu reflexul [o] al lui [ö], într-un fel mai justificat decît [u], pe care l-am înregistrat în pronunţarea unui alt subiect II [du-piiés]. *Foen* a fost redat cu varianta [e], una dintre cele mai frecvente modalităţi de redare a lui [ö] în limba română. *Chiuvetă* a fost înregistrat, în primul rînd, cu modificarea consoanei iniţiale, care devine velară sonoră ([ḱ] > [ǵ]). În ce priveşte vocala, după ce a pronunţat [iu], subiectul s-a corectat şi a folosit varianta cu [i] [32]. *Coniac* a fost pronunţat fără [ń], într-o variantă care apare destul de frecvent şi în care după nazală urmează diftongul [ea].

7. Sunete ca [ö], [ü], [ń], de care ne-am ocupat mai în amănunt în lucrarea de faţă, au început să fie folosite de anumite categorii de vorbitori o dată cu introducerea cuvintelor de origine franceză în limba română. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, 1960, p. 271, fixează perioada de pătrundere în română a unor cuvinte noi, cu sunete noi „în timpul puternicei influenţe franceze, în perioada dintre cele două războaie". Unele neologisme au pătruns în limbă deja în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd influenţa limbii franceze asupra limbii române a căpătat o amploare deosebită.

Este adevărat că „sunetele noi nu au prins" (Graur, *op. cit.*, p. 272), în sensul că, deşi sînt folosite de anumite categorii de vorbitori, ele nu fac parte din sistemul fonetic al limbii române, rămînînd la periferia acestuia. Aceste sunete fac parte din sistemul fonetic în sens larg, în care sînt incluse şi sunete din cuvintele cu o situaţie specială în vocabular. Ele nu fac parte

din sistemul fonetic „obișnuit", „tradițional". Sunetele străine sînt, de obicei, înlocuite prin sunete existente deja în limbă, apropiate de acestea, fie ca loc, fie ca mod de articulare.

Neologismele de origine franceză cercetate nu sînt caracterizate, în stadiul actual, prin ceea ce Rudolf Filipović, *op. cit.*, p. 80, numea „phonemic compromise" [33]. Poate [i̯ö] cu care au fost pronunțate neologismele *remaiează* și *veioză* să se încadreze în această categorie. De asemenea, poate că un „compromis" ar fi în *coniac* [coni̯ác]: [ni̯a] = o secvență intermediară între [ń] și secvența curentă [ne̯a] (de obicei, [i̯] nu apare în contextul [n... a]).

Cuvintele respective, fie păstrează o pronunțare asemănătoare celei din franceză a sunetelor [ö], [ü], [ń], fie aceste sunete, în exemplele în care apar, sînt înlocuite cu sunete obișnuite în limba română. Este vorba despre [i̯o], [e], [o], [e̯o] pentru [ö] și [i̯u], [u] pentru [ü]. În ce privește pe [ń], pronunțarea palatală a nazalei s-a menținut la majoritatea subiecților din ambele categorii anchetate. Ținîndu-se seama de rezultatele anchetei (și de faptul că cel puțin unul dintre cuvintele cu [ń] în franceză este relativ frecvent în limba română: *coniac*), nu s-ar putea afirma categoric că [ń] n u e x i s t ă în limba română literară. O observație asemănătoare s-ar putea face în legătură cu [ö]. Se pare că este o situație diferită în cazul lui [ü]: variantele cu [i̯u], [iu̯] sau cu [u] precedat de oclusiva palatală (*chiuvetă*) sînt acceptate, în mai mare măsură, decît variantele cu [i̯o], [e̯o] (<fr. [ö]). În acest fel, putem afirma că [meníu̯] și [fișíu̯] au o situație diferită de cea a lui [ble̯ó], [pasti̯orizá]. Deci, admițîndu-se că în limba română există [ö], [ü] și [ń], caracterul „periferic" al ultimului dintre cele trei sunete este mai pronunțat decît al primelor două.

7.1. Cercetarea pe care am întreprins-o ne-a permis degajarea mai multor observații cu caracter general.

Neologismele mai des folosite de către vorbitorii anchetați prezintă forme adaptate, pe cînd neologismele mai rar întrebuințate au fost pronunțate cu păstrarea sunetelor originare (*deux-pièces*, *dizeur*, *flaneur*, *gafeur*, *pozeur*, *șanjeur*, *șarmeur*, *tapeur*, *troteur*, *uni*). Frecvența redusă cu care sînt folosite aceste cuvinte întîrzie procesul lor de adaptare la sistemul fonetic al limbii române și favorizează păstrarea pronunțării cu [ö] sau [ü], care, de altfel, este recomandată de dicționarele normative.

Relativa ușurință cu care s-a produs românizarea neologismelor a fost favorizată nu numai de factori fonetici (existența unor sunete asemănătoare din punctul de vedere al locului sau al modului de articulare), ci și de factori de natură morfologică (existența în limbă a sufixelor *-er*, *-or*, *-ează*: *șofer*, *coafor*, *coafeză*).

Numele proprii au fost pronunțate, în general, fără dificultăți, ca (sau aproape ca) în limba de origine.

Modul în care au fost pronunțate neologismele cu vocala nazală [õ] confirmă afirmația lui Al. Graur, *Tendințele*, p. 46, că introducerea acestui tip de vocale nu a reușit.

Toți subiecții s-au străduit să pronunțe cuvintele din engleză cît mai aproape de original. În dicționarele normative consultate nu se indică forme adaptate de pronunțare a acestor cuvinte, așa cum există pentru majoritatea neologismelor de origine franceză. Indicațiile de pronunțare care se dau reproduc pronunțarea din cuvintele englezești. În cuvintele din limba engleză cu succesiunea [u̯i] (*whisky* etc.) nu e vorba de sunete

noi, ci de *distribuția* unor sunete; în cuvintele din fondul vechi nu există succesiunea *u̯ + i*.

În ansamblu, putem afirma că nu au existat diferențe mari între modul de a pronunța al subiecților I și cel al subiecților II. Subiecții I au folosit, totuși, mult mai frecvent pronunțări adaptate, în situații în care subiecții II, cunoscători de limbi străine, au menționat păstrarea sunetului străin, chiar la cuvinte de largă circulație: *coafor*, *șofer*, *șomer*.

ABREVIERI

Graur, *Tendințele* — Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968.

Iordan, LRA — Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ed. a II-a, București, 1947.

Iordan, LRC — Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956.

Nandris, *Phonétique* — Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963.

Pușcariu, LR I, II — Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*. ed.a II-a, București, 1976, vol. al II-lea, *Rostirea* [București], 1959.

Éléments périphériques dans l'inventaire phonétique de la langue roumaine actuelle

(Résumé)

L'auteur étudie, en se basant sur une enquête linguistique, une série de néologismes, surtout d'origine française, contenant les sons [ö], [ü] et [ń]. Nous avons partagé les 92 mots de la liste d'enquête en mots concrets, mots abstraits et noms propres; l'enquête s'est déroulée en tenant compte de ces deux catégories établies. Les 10 sujets linguistes ont dû transcrire phonétiquement les mots de la liste; nous avons fait la même opération pour les mots prononcés par les 10 sujets nonlinguistes.

Nous avons constaté que les mots qui nous ont intéressé peuvent soit garder une prononciation semblable à celle des sons [ö], [ü], [ń], soit être remplacés par des sons habituels de la langue roumaine. Il s'agit de [i̯o], [e], [o], [e̯o] pour [ö] et [i̯u], [u] pour [ü]. En ce qui concerne [ń] la prononciation palatale de la nasale s'est maintenue aux sujets parlants des deux catégories enquêtées.

Les néologismes plus fréquemment utilisés ont présenté des formes adaptées, tandis que les néologismes plus rarement utilisés ont gardé les sons originaires.

Les noms propres ont été prononcés sans difficulté comme (ou approximativement comme) dans la langue d'origine.

En général, nous pouvons affirmer que les résultats obtenus ne font pas ressortir de grandes différences entre la manière de prononcer des sujets linguistes et celle des sujets nonlinguistes. Les sujets linguistes ont utilisé, pourtant, plus fréquemment les prononciations adaptées pour

des situations dans lesquelles les sujets nonlinguistes (qui connaissent des langues étrangères), plus conservateurs, ont gardé le son étranger, même pour les mots à large circulation.

Iulie 1984

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

NOTE

[1] Vezi și Frantisek Daneš, *Some Remarks on the Phonemic Status of Loan-words in Czech*, în « Zeitschrift für Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung » 17(1964), 4—7, p. 168 : "any living language is an open system, comprising a number of peripheral elements, i.e. of points not sufficiently integrated in the system, in other words, a number of elements constituting the weak points of the given system".

[2] Josef Vachek, *On the integration of the peripheral elements in to the system of language*, în « Travaux linguistique de Prague », 2 *(Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue)*, Prague, 1966, p. 33, distinge, în legătură cu integrarea elementelor periferice în sistemul limbii, două tendințe : "One of the two is the tendency driving for integration, while the other is working against it".

[3] Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968 p. 108, consideră că, ,,deși a fost, în general, supraevaluată, influența franceză rămîne, indiscutabil, cea mai puternică dintre influențele moderne care s-au exercitat asupra limbii române".

[4] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 666 ; G. Ivănescu, L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în ,,Studii și cercetări științifice", Filologie, Academia R.P.R., Filiala Iași, VII, 1956, f. 2, p. 1. În legătură cu unele aspecte legate de ,,românizarea" neologismelor, vezi Despina Ursu și N. A. Ursu, *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în LR XV 1966, 3, p. 245—254.

[5] *Phonétique*, p. 295—296.

[6] *Op. cit.*, p. 296.

[7] Pușcariu, LR II, p. 195 ; vezi, de asemenea, Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 239 și Einar Haugen, *The analysis of linguistic borrowing*, în « Language » XXVI (1959), 2, p. 215 : "the speaker substitutes the most nearly related sounds of his native tongue for those of the other language".

[8] Cf. B. Cazacu, *Probleme ale studierii lexicului limbii române în secolul al XIX-lea*, în SCL XIII(1962), 4, p. 486.

[9] *Op. cit.*, p. 195—196 ; vezi, în același sens, L. Deroy, *op. cit.*, p. 235, și Rudolf Filipović, *The phonetic compromise*, în « Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia », 5(1958), p. 78 : "it has already been stated that the original foreign pronunciation of a borrowed word is not found even among those members of the borrowing linguistic community, who speak the foreign language well".

[10] Cf. Luiza și Mircea Seche, *Despre adaptarea neologismelor în limba română literară (Unele considerații generale)*, I, în LR, XIV(1965), 6, p. 678.

[11] Cuvintele au fost alese pe baza următoarelor surse : *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ed. a III-a, București, 1971 (ÎO), Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. a III-a, București, 1978 (DN), Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1982 (DCR), Florența Sădeanu, *Dicționar de pronunțare. Nume proprii străine*, București, 1973. Deoarece *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, 1982 (DOOM) a apărut după stabilirea listei de cuvinte și încheierea anchetei, vom face referiri la această lucrare atunci cînd apar deosebiri față de celelalte lucrări normative consultate.

[12] Am folosit următoarele abrevieri : I = subiecți lingviști, II = subiecți nelingviști.

[13] Am prezentat un număr de 15 cuvinte, dintre cele înscrise în lista de cuvinte, unui subiect (A. V., 52 de ani) necunoscător al vreunei limbi străine, cerîndu-i să pronunțe cuvintele respective pe care noi le-am transcris fonetic.

[14] Vezi, în acest sens, Pușcariu, LR I, p. 401, LR II, p. 201, Iordan, LRA, p. 42, Iordan, LRC, p. 81, Nandris, *Phonétique*, p. 297.

[15] Iordan, LRA, p. 43 explică prefacerea fr. [ö] în [e] prin înrudirea mai mare, ,,cel puțin sub aspectul acustic, adică pentru urechea românului", între aceste două vocale, decît între [ö] și [o].

[16] Cf. Iordan, LRA, p. 43, nota 2, Pușcariu, LR I, p. 401.

[17] O. Nandris, *op. cit.*, p. 297 încadrează forma *lichior* printre exemplele care ilustrează una dintre modalitățile prin care se realizează adaptarea în limba română a fr. [ö] : diftongul [i̯o]. Într-un cuvînt ca acesta am avea, deci, consoană + diftong ([ki̯o] sau, eventual, [k'i̯o]).

[18] În DOOM forma grafică a cuvîntului este conformă cu originalul.

[19] În legătură cu neologismele provenite din cuvinte franceze cu sufixul *-eur (-euse)* care au intrat în limba română, vezi Jacques Byck, *Ortografia și pronunțarea cuvintelor intrate recent în limba română*, în *Studii și articole. Pagini alese*, București, 1967, p. 256, *Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică, lexic* (coord. V. Breban), București, 1973, p. 174—175; Marina Rădulescu, *Despre scrierea și pronunțarea neologismelor conținind la origine sufixul fr. -eur (-euse)*, în LR, XXIX, 1980, 3, p. 259—265.

[20] Ivănescu, Leonte, *op. cit.*, p. 5, menționează forma *sufler*, cu fr. *-eur*> rom. *-er*, variantă care nu a apărut la nici unul dintre subiecții anchetați. Autorii consideră că această formă s-ar fi încetățenit după ce ar fi existat o fază intermediară în care : „*ö* s-a pronunțat ca în franțuzește și chiar s-a scris cu grafia franceză *(sufleur)*".

[21] Iordan, LRA, p. 43, consideră că [ü] este redat în românește prin [u] [i] și [i̯u].

[22] Vezi și Iordan, LRA, p. 44.

[23] Cf. Iordan, LRC, p. 81; vezi și Nandris, *Phonétique*, p. 297, Ivănescu, Leonte, *op. cit*, p. 3.

[24] În legătură cu modul de redare a lui [ü] în română, inclusiv în exemple ca *meniu, pardesiu, piure*, vezi E. Lange-Kowal, *Asupra redării sunetului francez ü în limba română*, în « Grai și suflet » VII(1937), p. 296—300.

[25] Pronunțarea în care după [k] apare [u] = [ki̯u] sau [ki̯u], nu [cu].

[26] Referitor la adaptarea în limba română a vocalei *ü*, pronunțată [ü] în franceză din cuvinte de tipul celor mai sus menționate, vezi Jaques Byck, *loc. cit.*, Elena Carabulea, *Scrierea și pronunțarea unor neologisme cu finala în -ură*, în LR XXVIII(1979), 2, p. 199—201.

[27] Variante menționate de Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 25, Pușcariu, LR I, p. 401, Nandris, *Phonétique*, p. 297, Ivănescu, Leonte, *op. cit.*, p. 3.

[28] Vezi și Iordan, LRA, p. 45.

[29] Graur, *Tendințele*, p. 46.

[30] Au fost incluse cuvinte cu [i̯u] (deși această secvență este obișnuită în limba română), pentru că și în acest caz există fluctuația [i̯u] ~ [ü], ca în cuvintele cu [ü] în limba de origine.

[31] Sunetul sau secvențele vocalice subliniate reprezintă pronunțarea indicată în dicționarele normative care conțin cuvintele respective. Indicația de pronunțare corespunde pronunțării din limba de origine.

[32] Vezi observațiile de mai sus și nota 27, unde se fac trimiteri la lucrările care înregistrează aceste variante pentru *chiuvetă*.

[33] "The word has neither the form of the giving language nor the form of the receiving one. The phonemic compromise is a kind of transition period from the foreign status of a word to the native one".

LA GRAMMAIRE FRANÇAISE À L'ÂGE CLASSIQUE : ORIENTATIONS MÉTHODOLOGIQUES ET ÉPISTÉMOLOGIQUES

Dans cet article nous nous proposons d'étudier un segment de l'évolution de la grammaire française, et de comprendre, en faisant appel à certains éléments de l'histoire interne de cette grammaire et à certains éléments de son histoire externe, le développement au niveau *théorique* des recherches grammaticales au XVIIe et au XVIIIe siècle, sans prétendre en offrir un aperçu exhaustif [1].

Née au seizième siècle (si l'on excepte quelques petits traités grammaticaux, avant tout orthographiques, des siècles antérieurs), la grammaire française devait son existence à une *pratique établie :* l'enseignement du français en Angleterre. Au seizième siècle, un grand nombre d'auteurs publient des grammaires françaises à l'usage des Anglais : ainsi, par exemple, Barcley, Du Wes, Valensis, Meurier, Berlemont, Holyband et Bellot [2]. Ces grammaires, très souvent écrites en anglais, ne contiennent aucun développement théorique. Elles se bornent à reprendre les grandes divisions de la grammaire : l'étude des sons, l'étude des formes (et par conséquent des classes de mots) et la syntaxe (l'étude de la construction), cette dernière partie étant souvent absente ou réduite au strict minimum. Ce plan et cette insouciance théorique, nous les retrouvons dans les grammaires françaises, très souvent écrites en latin, de la même époque (par exemple, celles de Sylvius, Pillot, R. Estienne, Garnerius, Caucius, et Serreius). La description phonétique [3] et la présentation des paradigmes constituent la majeure partie de ces grammaires. Les auteurs, on ne s'en étonnera pas, sont des instituteurs (privés ou publics), qui conçoivent la grammaire comme l'art de bien parler et de bien écrire, cet art étant fondé sur la connaissance des *lettres* (sons et caractères) et des *parties du discours*. Au XVIIe siècle, cette façon de procéder se conserve longtemps, malgré les apports originaux de Maupas (par exemple pour la distinction des articles et des prépositions), Oudin (pour l'étude des régimes du verbe) et Chiflet. La grammaire de ce dernier *(Essay d'une parfaite grammaire de la langue françoise)*, publiée pour la première fois en 1659, deviendra la grammaire « officielle » de la Compagnie de Jésus jusqu'à son remplacement par celle de Buffier. Cette position privilégiée, elle la doit sans doute à la prétention systématique de son auteur, qui se vante de corriger les « notables manquements parmy nos Grammairiens » (Préface). Mais l'*Essay* ne se dégage pas du cadre traditionnel, dont on peut caractériser les composantes idéologique et scientifique de la façon suivante. Idéologiquement, la grammaire est conçue comme un moyen permettant de s'exprimer correctement et comme l'instrument indispensable permettant la lecture et l'explication de textes littéraires. Ce moyen, il faut parvenir à le maîtriser par une *routine* (l'usage d'un usage langagier), qu'on peut faciliter par la présentation de certains *principes*, confiée à l'instituteur [4]. Scientifiquement, la grammaire se présente comme un objet non problématique : pas besoin de la définir rigoureusement — c'est une donnée empirique, utile à connaître, mais non l'objet d'une méditation profonde.

Cette méditation est d'ailleurs étouffée dans l'œuf par le recours au modèle des grammaires latines [5], appliqué au français. Les parties au discours en constituent la charnière ; s'y ajoute le schéma de la déclinaison, que Palsgrave avait déjà contesté, mais qui se maintiendra jusqu'au XVIIIe siècle.

Avec la *Grammaire* de Port-Royal [6], la situation change. Cette grammaire — dont il ne faut pas exagérer ni la génialité ni l'originalité — n'est pas exactement une grammaire du français : c'est un traité contenant un ensemble de réflexions grammaticales, utiles pour l'enseignement des langues classiques et des langues vernaculaires. Un apport remarquable de la *Grammaire* est la division des mots en deux grandes classes : celle des mots qui signifient les *objets* de nos pensées (c'est-à-dire ce que nous concevons) et celle des mots qui signifient la *forme* de notre pensée, s'exprimant dans un jugement. Dans la première classe, Lancelot et Arnauld rangent les noms, les articles, les pronoms, les adverbes, les prépositions ; dans la deuxième, on retrouve les verbes, les interjections et les conjonctions. Cette classification — contestable et contestée, comme le montrent les remarques que Duclos a ajoutées à la *Grammaire* [7] — a le mérite de faire converger des catégories grammaticales (les parties du discours) et des catégories logiques (à savoir la distinction entre *concevoir* et *juger)*. Par cet effort des Port-Royalistes, le langage — et, par conséquent, sa description grammaticale — gagne en importance, vu son lien avec la pensée. C'était en quelque sorte renouer avec la grammaire spéculative du moyen âge, très inconsciemment d'ailleurs, puisque les Port-Royalistes n'avaient guère lu les traités *De modis significandi* (la source principale de Lancelot est la *Minerva* de Sanctius). Mais le mérite de la *Grammaire* de Port-Royal réside moins dans cette « redécouverte » que dans une ouverture : elle prépare la voie à un courant grammatical qui, recourant au français pour s'exprimer, se propose d'éclairer un grand nombre de données empiriques par un nombre restreint de principes cognitifs (et la syntaxe en tirera un profit considérable !). Mais ce mouvement n'est pas rectiligne : entre 1660 et 1750, l'activité grammaticale prendra des formes multiples.

Commençons par une *typologie* (provisoire) de la production grammaticale entre 1660 et 1750. On retiendra d'abord les grammaires scolaires et les manuels de français, éventuellement rédigés à l'usage des étrangers. Leur nombre est très élevé : on en compte environ 200. Dans les années 1660 à 1680, ces manuels sont encore souvent rédigés en latin (Caffa 1661, Piatus 1662, Raillet 1664 et 1656, Telles 1664, De Mirabeau 1665, De Fenne 1666, Biju 1668, Mey 1669, Sprenger 1673, De Foigny 1677, Mauconduit 1678, Roy 1678, Elledurt 1679). Ces grammaires maintiennent les cadres traditionnels des grammaires scolaires : la méthode est formelle, visant à la présentation des inventaires et aboutissant souvent à de longues énumérations de constructions et d'expressions. Certains de ces auteurs ont pourtant lu la *Grammaire générale ;* seulement, la transposition des principes d'analyse vers la pédagogie est encore une tâche trop difficile. Ces grammaires scolaires se situent en dehors des *préoccupations épistémologiques* des sciences de la seconde moitié du XVIIe siècle : les concepts grammaticaux ne sont guère définis, et les procédures d'analyse, souvent *ad hoc*, sont laissées sans justification. A partir des années 1680, les grammaires scolaires sont le plus souvent rédigées dans une

des langues vernaculaires (français, anglais, allemand, italien) [8] : la connaissance active du latin est en retrait. Parfois, on rencontre des grammairiens perspicaces : tel Vairasse d'Allais, dont la *Grammaire methodique*, publiée en 1681, contient des remarques intéressantes sur le régime des verbes et sur la détermination du nom. Ou encore Antoine de Pratel, professeur à Louvain, dont les grammaires, écrites en latin (*Manuductio ad linguam Burgundicam*, 1689; *Grammatica Burgundica*, 1715; *Principia linguae burgundicae*, 1717) témoignent d'un effort de réflexion sur des faits de syntaxe (comparée).

Fait important à souligner : un grand nombre de ces grammaires scolaires contiennent le qualificatif « méthodique » dans leur titre, ou se présentent comme des *méthodes (nouvelles)*. Ce phénomène devient de plus en plus fréquent à partir des années 1680. Faut-il déceler là l'influence de la *Grammaire* de Port-Royal? Nous croyons qu'il faut y reconnaître avant tout les signes d'une *mutation générale dans l'épistémologie de la grammaire :* les contacts entre les langues vernaculaires et leur comparaison avec les langues classiques montrent une diversité de formes, qu'on parvient progressivement à relier grâce à un modèle d'analyse conceptuelle susceptible d'être développé plus amplement. Les grammairiens parviennent, lentement, à hiérarchiser la multitude des tours et des constructions par un recours à des principes logiques ou par un appel au bon sens. C'est ce progrès vers une analyse rationnelle — analyse des contenus signifiés jointe à un inventaire rigoureux des marques formelles — qui préparera la voie à la grammaire générale du XVIIIe siècle, qui érigera une théorie de la grammaire sur les acquis de la grammaire scolaire. Mais avant d'aborder le courant de la grammaire générale, il nous faut parler d'un second type d'activité grammaticale.

Ce second type est représenté par ce que nous voudrions appeler les grammaires académiques et synthétisantes. Leur nombre est très restreint; plus particulièrement, nous voudrions rattacher à ce courant les grammaires de La Touche (*L'Art de bien parler françois, qui comprend tout ce qui regarde la Grammaire & les façons de parler douteuses*, 1696) et de Régnier-Desmarais (*Traité de la grammaire françoise*, 1706). A proprement parler, seule la grammaire de Régnier-Desmarais est une grammaire académique : rédigée par un académicien (et même par le secrétaire perpétuel), c'est la grammaire projetée par l'Académie dès le début de son existence. Malheureusement, faute d'un esprit collectif, l'abbé Régnier-Desmarais a dû se charger de la rédaction et son travail — aussi décevant que le Dictionnaire de l'Académie — fut désavoué par les Académiciens, de sorte que l'auteur a publié la grammaire sur sa propre responsabilité. La grammaire de La Touche est un livre d'instruction offert au « Duc de Glocester »; l'ouvrage est valorisé par son auteur en tant qu'instrument politique : « Mais ce n'est pas seulement la beauté & le grand usage de cette Langue [= le français] qui doivent porter votre altesse roiale à l'aprendre; c'est une espéce de nécessité qui l'y engage. La France est devenuë si redoutable par mer & par terre depuis trente ans, qu'il est de la gloire & de l'intérêt de l'Angleterre d'affoiblir cette puissante Monarchie, & de ne soufrir jamais qu'Elle s'étende au delà de ses justes bornes. Que si votre altesse roiale veut suivre cette sage Politique, comme j'en suis persuadé, & s'oposer avec succès aux desseins de cette Couronne ambitieuse, il sera nécessaire qu'Elle entretienne des correspondances secrettes, & qu'Elle entre dans le détail de beaucoup d'afaires qui deman-

dent absolument la connoissance du François ». Séparées par un abîme de convictions politiques et religieuses — opposition dont on relève les traces dans les lieux de publication (Paris et Amsterdam) — , ces deux grammaires se rejoignent au niveau conceptuel. Les deux auteurs se proposent de fournir une synthèse du savoir grammatical, qui est censée conférer une maîtrise parfaite du français. Les deux grammairiens se fondent non seulement sur un certain nombre de grammaires, mais également sur les « Observations », les « Remarques », ou les « Doutes » de Ménage, Vaugelas, Thomas Corneille et Bouhours, ce qui prête à leurs traités un caractère lexicologique et stylistique très prononcé (le tome second de *L'Art de bien parler françois* est entièrement consacré au « choix des mots & des expressions, suivant la décision des meilleurs auteurs »). Les grammaires de La Touche et de Régnier-Desmarais sont construites autour du schéma des parties du discours, qu'ils font précéder d'un traité de prononciation et d'orthographe. Chez La Touche, il y a encore une section consacrée à la syntaxe, mais le statut de celle-ci est fort contestable : l'auteur y traite, entre autres, de l'emploi des articles définis et indéfinis, des degrés de comparaison, des modes et des temps du verbe. Chez Régnier-Desmarais, les observations syntaxiques sont refoulées dans la partie morphologique qui est composée de différents traités consacrés à chaque partie du discours. Ces deux grammairiens se ressemblent encore dans leur obsession de vouloir établir partout des règles (d'où le statut ambigu de l'*usage* dans leurs traités) : c'est justement la prolifération de règles, dont le champ d'application est nécessairement très restreint, qui éloigne ces grammaires du projet des grammaires générales.

Il nous reste à parler du troisième type de recherches grammaticales. Ce type se caractérise par le rôle cognitif assigné au langage et à la grammaire. En effet, alors que les grammaires appartenant aux deux autres types ne s'interrogent guère sur le rapport qui relie le langage à la pensée, les grammaires de Buffier, de Restaut, de Girard et les articles grammaticaux dans l'*Encyclopédie* (dus principalement à Beauzée et à Du Marsais) envisagent la grammaire comme la science des signes (arbitraires) que l'homme utilise pour exprimer ses pensées. Ce point de vue — qui remonte à Port-Royal — sera à la base d'un nombre d'études empiriques (ayant subi l'influence — directe ou indirecte — de la philosophie lockienne) qui conduiront à un renversement de la thèse dualiste de Port-Royal : c'est la philosophie de Condillac qui effectuera ce renversement, en posant que le langage n'est pas un épiphénomène de la pensée (préexistante et détachée de la matérialité du langage), mais qu'il en est *l'analyse articulée* [9]. Dans ce qui suit, nous voudrions nous arrêter à trois étapes importantes dans le développement de cette grammaire générale au XVIIIe siècle : Buffier, Girard et les articles grammaticaux dans l'*Encyclopédie*[10].

Dans sa *Grammaire françoise sur un plan nouveau* (1709), Buffier — qui était un des fondateurs des *Mémoires de Trévoux* — se propose de dégager les principes généraux de l'usage linguistique et d'appuyer les observations générales par une analyse comparative des langues modernes. A la différence des Port-Royalistes, chez qui la logique constitue le fondement de la grammaire, Buffier affirme que la grammaire doit s'adapter aux faits linguistiques, relevant de l'usage « du plus grand nombre des personnes de la Cour qui ont de l'esprit et des écrivains qui ont de la réputation ». Esprit empiriste et ouvert à la généralisation, Buffier montre la relativité de la distinction en parties du discours : il y substitue une

analyse fonctionnelle de la phrase, retenant quatre unités : *nom*, *verbe*, *modificatif* et *terme de supplément*. En outre, l'auteur a reconnu la relativité des langues les unes par rapport aux autres : Buffier se montre sensible à la diversité des constructions et des expressions lexicales, ouvrant ainsi la voie à la *typologie linguistique* de Gabriel Girard.

Dans *Les Vrais Principes de la Langue françoise* (1747), Girard affirme que le langage doit dire le monde à travers la pensée. Et le langage y parvient parce que sa structure est calquée sur celle de la pensée, elle-même le reflet du monde. Or, l'expérience nous apprend que chaque langue a son *génie*. Ne faut-il donc pas abandonner l'idée d'une grammaire universelle, et se borner à la grammaire descriptive des différentes langues ? Girard refuse cette régression relativiste en posant que les langues peuvent être réduites à trois types (langues *analogues*, langues *transpositives* et langues *mixtes*) et que ces trois types de langues ne correspondent pas à trois types de pensée : la pensée est partout la même, son expression langagière pouvant revêtir des formes différentes. Pour appuyer sa démarche conceptuelle, Girard élabore un modèle d'analyse syntaxique qui dépasse le cadre de l'analyse logique en sujet et prédicat, et qui est basée sur le *rôle sémantique* des unités de la proposition (il distingue les fonctions suivantes : *subjectif*, *attributif*, *objectif*, *terminatif*, *circonstanciel*, *conjonctif* et *adjonctif*). De nouveau, c'est un coup dur pour la grammaire traditionnelle, fondée sur la morphologie et construite autour des parties du discours.

Dernier chaînon : les articles grammaticaux dans l'*Encyclopédie*. Ici, les termes grammaticaux, figurant comme entrées dans le dictionnaire encyclopédique, s'offrent comme un objet de réflexion, de théorisation. En effet, les auteurs [11] de ces articles grammaticaux (réunis plus tard dans l'*Encyclopédie méthodique : Grammaire et littérature*, 3 volumes, 1782—1786) ont formulé une théorie de la grammaire. La grammaire y est définie comme « la science de la parole prononcée ou écrite » (art. *Grammaire*). L'objet de la grammaire n'est pas la parole en tant que telle : c'est la parole dans sa fonction de tableau de la pensée. Plus particulièrement, la parole doit exprimer *l'analyse de la pensée*. La grammaire est l'étude réflexive de la logique conduisant au discours : ceci impliquera, inversement, que la logique est le fondement de la grammaire. D'après les encyclopédistes, l'analyse formelle de la pensée est universellement identique, alors que l'expression matérielle diffère d'une langue à l'autre. Cette thèse de l'arbitrarité, allant de pair avec celle de la parole en tant que tableau de la pensée, est à l'origine d'une scission méthodologique entre grammaire générale et grammaire particulière. La grammaire générale s'occupe des structures universelles de l'analyse de la pensée (ces structures étant traduites, de façon arbitraire, en parole), alors que la grammaire particulière s'occupe des moyens particuliers (et historiquement variables) dont dispose chaque langue pour traduire l'analyse de la pensée en parole : « La *Grammaire* admet donc deux sortes de principes. Les uns sont d'une vérité immuable & d'un usage universel ; ils tiennent à la nature de la pensée même ; ils en suivent l'analyse ; ils n'en sont que le résultat. Les autres n'ont qu'une vérité hypothétique & dépendante de conventions libres & muables, & ne sont d'usage que chez les peuples qui les ont adaptés librement, sans perdre le droit de les changer ou de les abandonner, quand il plaira à l'usage de les modifier ou de les proscrire. Les premiers constituent la *Grammaire générale*, les autres sont l'objet

des diverses *Grammaires particulières.* La *Grammaire générale* est donc la science raisonnée des principes immuables & généraux de la parole prononcée ou écrite dans toutes les langues. Une *Grammaire particulière* est l'art d'appliquer aux principes immuables & généraux de la parole prononcée ou écrite, les institutions arbitraires & usuelles d'une langue particulière » (art. *Grammaire).* En tant qu'étude réflexive de l'analyse de la pensée — analyse qui se fait par le langage — , la grammaire atteint un statut scientifique, en ce qu'elle révèle les principes universels et immuables de cette activité de traduction analytique : « La pensée, tant qu'elle n'est que dans notre esprit, sans aucun égard à l'énonciation, n'a besoin ni de bouche, ni de langage, ni du son des syllabes ; elle n'est ni hébraïque, ni grèque, ni barbare (...) Mais dès qu'il s'agit de faire connoître aux autres les affections ou pensées singulières, & pour ainsi dire, individuelles de l'intelligence, nous ne pouvons produire cet effet qu'en faisant en détail des impressions, ou sur l'organe de l'ouïe par des sons dont les autres hommes connoissent comme nous la destination, ou sur l'organe de la vûe, en exposant à leurs yeux par l'écriture les signes convenus de ces mêmes sons ; or pour exciter ces impressions, nous sommes contraints de donner à notre pensée de l'étendue, pour ainsi dire, & des parties, afin de la faire passer dans l'esprit des autres, où elle ne peut s'introduire que par leurs sens. Ces parties que nous donnons ainsi à notre pensée par la nécessité de l'Elocution deviennent ensuite l'original des signes dont nous nous servons dans l'usage de la parole : ainsi, nous divisons, nous analysons, comme par instinct, notre pensée ; nous en rassemblons toutes les parties selon l'ordre de leurs rapports ; nous lions ces parties à des signes ; ce sont les mots dont nous nous servons ensuite, pour en affecter les sens de ceux à qui nous voulons communiquer notre pensée. Ainsi, les mots sont en même temps & l'instrument & le signe de la division de la pensée » (art. *Construction).*

Cette grammaire philosophique du XVIIIe siècle est l'œuvre de savants (Buffier était *scriptor librorum* de la Compagnie ; Girard était interprète à la Bibliothèque royale) et de professeurs de langue (Beauzée était professeur à l'Ecole royale militaire) ; avec Condillac et les Idéologues, elle deviendra l'apanage des philosophes. Le public visé ne se borne pas aux élèves et aux apprentis de grammaire : on s'adresse également aux esprits éclairés, aux hommes de science qui s'intéressent à l'origine et aux fondements de la connaissance humaine. Dans ce contexte épistémologique, la grammaire n'est plus une pratique : elle est une science propédeutique, qui décrit comment nous articulons notre pensée.

NOTES

1 Nous nous permettons de renvoyer le lecteur à quelques travaux d'ensemble, où il pourra trouver de plus amples informations. Pour une bibliographie de l'histoire de la grammaire française, voir : E. Stengel, *Chronologisches Verzeichnis französischer Grammatiken vom Ende des 14. bis zum Ausgange des 18. Jahrhunderts nebst Angabe der bisher ermittelten Fundorte derselben.* Neu herausgegeben mit einem Anhang von Hans-Josef Niederehe, Amsterdam, 1976 (cf. nos suppléments et corrections dans *Linguisticae Investigationes* 3, 1979, p. 192—204) ; J. Mertens, *Contribution à l'étude de la terminologie grammaticale française,* Louvain, 1968 (thèse de doctorat, 4 volumes) ; M.-E. Slatkine, *Grammairiens et théoriciens français de la Renaissance à la fin de l'époque classique,* Genève, 1971. Pour l'histoire de la grammaire française, voir : J.-C. Chevalier, *Histoire de la syntaxe. Naissance de la notion de complément dans la grammaire française (1530—1750),* Genève, 1968, et plusieurs chapitres dans F. Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900,* Paris, rééd. 1966—67. Pour le dix-huitième

siècle, voir : A. François, *La grammaire du purisme et l'Académie française au XVIIIe siècle*, Paris, 1905 ; L. Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967 ; U. Ricken, *Grammaire et philosophie au siècle des Lumières*, Lille, 1978 ; et J. P. Seguin, *La langue française au XVIIIe siècle*, Paris, 1972. On trouvera d'utiles informations dans : J. Stéfanini, *La voix pronominale en ancien et en moyen français*, Gap, 1962 et D. Droixhe, *La linguistique et l'appel de l'histoire (1600–1800)*, Genève, 1978. L'historien de la linguistique utilisera avec une certaine caution les ouvrages de M. Foucault, *Les mots et les choses*, Paris, 1966 et A. Robinet, *Le langage à l'âge classique*, Paris, 1978. Nous renvoyons finalement à un article de synthèse « Studies on the French XVIIIth Century Grammatical Tradition », qui paraîtra dans *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*.

[2] Nous ne mettrons pas sur la même ligne avec ces grammaires *Lesclarcissement de la langue françoise (1530)* de Palsgrave, qui est un travail de haute valeur. Pour une étude des grammaires franco-anglaises aux temps modernes, voir K. Lambley, *The Teaching and Cultivation of the French Language in England, during Tudor and Stuart Times*, Manchester, 1920.

[3] Pour l'histoire des théories phonétiques, voir : Ch. Thurot, *De la prononciation française depuis le commencement du XVIe siècle, d'après les témoignages des grammairiens*, Paris, 1881–1883 (2 volumes).

[4] Notons que certains de ces grammairiens estiment même que la pratique seule suffit, et qu'elle n'a pas besoin d'être appuyée par des principes.

[5] Pour une description de ce modèle, voir A. G. Padley, *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700: The Latin Tradition*, Cambridge, 1976. Notons que certains grammairiens (ainsi par exemple Palsgrave et Sylvius) renvoient à des grammaires du grec.

[6] Sur la *Grammaire* de Port-Royal, voir : R. Donzé, *La Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal. Contribution à l'histoire des idées grammaticales en France*, Bern, 1967 (1971²) ; Chevalier, o.c., p. 483–539 ; et notre article « La *Grammaire* de Port-Royal et le parallélisme logico-grammatical », à paraître dans *Orbis*.

[7] Ch. Pinot Duclos, *Remarques sur la Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, Paris, 1754 (Archives de la langue française, 14). En 1756, Fromant publiera ses *Réflexions sur les fondements de l'art de parler, pour servir d'éclaircissement et de supplément à la Grammaire générale et raisonnée* (Archives de la langue française, 164).

[8] Cf. les grammaires de : Marin 1680, Scheubler 1680, Vairasse d'Allais 1681, Teyssier 1682, De La Fayolle 1685, von Fischbach 1686, Lermite Du Buisson 1686 et 1689, Des Pepliers 1689, Perger 1691, Milleran 1692, Kramer 1696, Janssaeus 1697, Charbonnet 1699, Besel 1701, De Flans 1705, De Laudase 1706, Rädlein 1706, Herbau 1708, Sturm 1710, Feri 1712, Greiffenhahn 1716, Rondeau 1716, Rogissard 1718, De Grimarest 1719, Du Grain 1720, Munier 1720, Provansal 1720, Bautre 1721, Beaumont 1721, Neuper 1722, Lindens 1728, Roger 1729, Palairet 1730, Pell 1735, De La Cour 1736, Barin 1738, La Roche 1738, Curas 1739, Fuchs 1739, Jacquier 1740, Mignet 1743, Steinbrecher 1744, Vallart 1744, Kraak 1746, Chapuset 1750.

[9] Sur la philosophie du langage de Condillac, voir : J. Sgard éd. *Condillac et les problème du langage*, Genève, 1982 et le *Bulletin de la Société française de Philosophie* (Séance du 22 novembre 1980 : *Commémoration du bicentenaire de la mort de Etienne Bonnot de Condillac*), 75e année, n° 1, janvier–mars 1981.

[10] Sur les sciences du langage au XVIIIe siècle, voir les bibliographies de : Ch. Porset, « Grammatista philosophans. Les sciences du langage de Port-Royal aux Idéologues (1660–1818) », dans A. Joly – J. Stéfanini éds *La Grammaire générale des Modistes aux Idéologues* Lille, 1977, p. 11–95, et H. Aarsleff, « The XVIIIth Century, Including Leibniz », dan, T. Sebeok éd. *Current Trends in Linguistics*, vol. 13 : *Historiography of Linguistics*, The Hagues 1975, p. 383–479 et du même auteur « Supplementary Bibliography of Recent Studies in the Historiography of Linguistics Related to the Eighteenth Century, Including Leibniz », *Histoire, Epistémologie, Langage* 1 : 2, 1979, p. 41–73. A propos de Girard, voir Chevalier, o.c., p. 674–684 et notre réédition des *Vrais Principes* (avec une introduction), Genève, 1982. Pour les articles grammaticaux dans l'*Encyclopédie*, nous renvoyons aux études suivantes : I. Monreal-Wickert, *Die Sprachforschung der Aufklärung im Spiegel der grossen französischen Enzyklopädie*, Tübingen, 1977 (cf. « The Linguistic Conceptions of the *Encyclopédie* », *Lingua* 49, 1979, p. 239–253) ; S. Auroux, *La sémiotique des encyclopédistes. Essai d'épistémologie historique des sciences du langage*, Paris, 1979 (cf. « La grammaire dans l'*Encyclopédie*: signe et sens », *Romanische Forschungen* 93, 1981, p. 122–137).

[11] Il s'agit de : Beauzée, De Jaucourt, Douchet, Du Marsais et Turgot.

Avril 1984

P. SWIGGERS

Fonds national belge
de la recherche scientifique (N.F.W.O.)

ROBERTO GUSMANI, **Saggi sull'interferenza linguistica**, Florența, Casa Editrice Le Lettere, I, 1981, 175 p. ; II, 1983, 172 p.

Volumele în discuție înmănunchează studii despre contactele lingvistice, despre împrumuturi și calcuri, domenii ,,de perenă actualitate, pentru că îmbrățișează fenomene prezente statornic în cele mai variate situații, îndemnînd, totodată, nemijlocit (și perpetuu) la reflecții asupra naturii reale a faptelor de limbă" (I, p. 1). Într-adevăr, argumentează autorul, problematica întrepătrunderii limbilor a oferit prilej de meditație învățaților de toate orientările — de la neogramatici, pentru care impactul legilor fonetice asupra elementelor de proveniență alogenă se convertea în reper cronologic, pînă la sociolingviști, ale căror metode de cercetare au descins, în parte, din specificul proceselor de interferență lingvistică. Pentru toți aceștia, în măsura în care nu au fost tributari vreunor păreri preconcepute, realitatea obiectivă a limbii, văzută ca zonă de intersecție a unor multiple influențe interlingvistice, era departe de a înfățișa acel sistem în care « tout se tient », așa cum vor să-l acrediteze unele manuale de lingvistică generală. Este și această ,,demascare a idolilor" (I, p. 2) o rațiune în plus, opinează autorul, de a ne ocupa, astăzi, de influențele reciproce dintre limbi.

Studiile, în număr de 22, reunite în cele două volume aici analizate, vădesc interesul constant al autorului față de tema interferențelor lingvistice, abordată prin excelență ca problemă teoretică de lingvistică generală (cf. titluri ca *Natura e mecanismo del prestito; Integrazione morfologica e lessicale dei prestiti; Aspetti semantici dell'interferenza; Calchi semantici e calchi strutturali; Aspetti e limiti dell'influsso interlinguistico*), ceea ce nu exclude investigarea, totdeauna meticuloasă și la obiect, a unor situații particulare de contact lingvistic (cf. *Integrazione morfologica di nomi latini e greci uscenti nel* **-a** *in gotico; Sloveno* **sila** « *necessità* » ș.a.).

Ceea ce caracterizează metoda de lucru a autorului este capacitatea de a opera cu datele unui număr impresionant de limbi, vechi și noi. Aceasta conferă expunerii sale nu numai un plus de soliditate în argumentare și demonstrație, ci și o tentă de prospețime și de inedit rezultînd din varietatea și diversitatea faptelor puse la contribuție. Reputat indo-europenist, specialist de talie internațională în vechile limbi anatoliene — opera sa, *Lydisches Wörterbuch (mit grammatischer Skizze und Inschriftensammlung)*, Heidelberg, 1964, s-a impus de la bun început ca un moment de referință în acest domeniu —, el trece cu ușurință de la un grup de limbi la altul, fără a se limita doar la aria indo-europeană, cf. de pildă teza, susținută de autor, că *episkopḗ* ,,pedeapsă", din greaca textelor biblice, s-ar fi format de la *episkopéō* ,,inspectez, anchetez" după modelul oferit, în ebraică, de raportul dintre verbul *biqqēr* (care e totuși o formă de indicativ trecut!) și deverbativul *biqqōret*, cu aceleași sensuri (II, p. 57).

Date fiind vastitatea materialului faptic vehiculat, ca și complexitatea problemelor tratate, este firesc să fim confruntați uneori cu exemple sau formulări pasibile și de o altă interpretare decît cea avansată de autor. Astfel, ital. *luna di miele* după engl. *honey-moon*, rus. *železnaja doroga* după germ. *Eisenbahn* sînt menite să ilustreze ,,redarea aproximativă a unui compus alogen într-o limbă puțin înclinată spre compunere" (II, p. 152). Dacă într-adevăr italiana întîmpină, ca toate limbile romanice de altfel, dificultăți în a reda printr-o structură similară compusul englezesc, nu tot aceeași este situația în rusă, limbă cu o compunere dezvoltată, ca și germana. De altminteri autorul admite, fie și indirect, acest lucru atunci cînd, reexaminînd critic etimologia lui M. Vasmer pentru rus. *sotnik*, respectiv v. sl. *sŭtĭnikŭ* ,,centurion, sutaș" « Lehnübersetzung von griech. ἑκατοντάρχης 'centurio' » (*Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1953—1958, s.v.), observă cu justețe că, dacă aici am avea efectiv de-a face cu un calc după cuvîntul grecesc, ,,ci dovremmo attendere anche qui come risultato un c o m p o s t o, non un d e r i v a t o" (*Due casi d'influsso germanico in slavo*, II, p. 120).

În analizele sale, autorul apelează și la exemple, îndeobște edificatoare, din limba română, valorificînd totodată, în note de subsol și în text, o seamă de contribuții românești la teoria interferențelor lingvistice. Întrucît însă faptele acestei limbi au reprezentat pentru el nu atît un obiect de cercetare de sine stătătoare, cît mai ales o sursă de ilustrații ale punctelor sale de vedere, documentarea sa în acest domeniu este încă susceptibilă de a fi, pe alocuri, completată și adusă la zi.

Astfel, se știe că rom. *sută*, taxat de autor ca ,,lo slavismo *sută*" (II, p. 74), nu se poate explica satisfăcător prin slavă (deși numeroși cercetători acceptă — e drept, nu fără rezerve — această etimologie) nu numai fiindcă ar fi greu de motivat un atare împrumut, care, în epoca atît de tîrzie a contactelor româno-slave, să înlocuiască fără urmă termenul local (în timp ce *mie*, de origine latină, s-a păstrat), ci și în virtutea unei dificultăți fonetice majore: tratamentul neuzitat al lui *ŭ* din sl. *sŭto* prin *u*[1]. (Fiind în poziție neintensă, *ŭ* a

căzut, în acest cuvînt, în toate limbile slave. Alte vechi împrumuturi slave din limba română care să-l păstreze pe *ŭ* neintens sau care să-l vocalizeze, în poziţie intensă, prin *u* nu se cunosc.)

Tot aşa, simplul paralelism de structură dintre numeralele *unsprezece, doisprezece* ş.a.m.d. şi corespondentele lor slave încă nu reprezintă dovada că primele sînt „calchi... secondo *jedinŭnadesęte* ecc. dello slavo" *(loc. cit.)*. Aserţiunea autorului duce la concluzia, greu de acceptat, că româna şi-a constituit sistemul de numărătoare abia după secolul al IX-lea, cînd a avut loc o masivă influenţă slavă. Deoarece acelaşi tip de formare a numeralelor respective există însă în albaneză, în limbile baltice şi, parţial, în armeană [2], este tot atît de probabil că avem aici de-a face cu un fapt de limbă autohton [3].

Despre vocativele româneşti în *-e* (masc.) şi în *-o* (fem.) autorul afirmă, la un moment dat, că îşi vor fi tras originea din formele slave analoage (I, p. 114), cu toate că, în alte locuri (I, p. 119; II, p. 72), invocase, cu dreptate, modelul slav numai pentru vocativul în *-o* (de altfel, relativ recent, în dacoromână, faţă de cel în *-e* [4]).

Micile lacune sau inadvertenţe semnalate mai sus nu pot, desigur, impieta asupra valorii ştiinţifice a volumelor de faţă, care impun cititorului prin bogăţia ilustraţiilor, acuitatea observaţiei, logica producerii faptelor. Pe fundalul ideilor, dominante de la jumătatea acestui secol, ale unor U. Weinreich, L. Deroy, E. Petrovici — ca să nu menţionăm decît cîteva din prestigioasele nume care au dat strălucire acestui domeniu şi pe care autorul însuşi le citează în repetate rînduri —, cercetările lingvistului italian se detaşează inconfundabil, ca o contribuţie de seamă la vasta problematică a interferenţei lingvistice.

NOTE

1 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ed. a 2-a, [Bucureşti], 1978, p. 312.

2 Asupra paralelismului fenomenului vezi V. Pisani, *Saggi di linguistica storica*, Torino, 1959, p. 106—107.

3 *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 325.

4 I. Pătruţ, *Consideraţii în legătură cu vocativul românesc în* **-o**, în „Romanoslavica" VII(1963), p. 87—93.

August 1984

S. VAIMBERG
Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

Early Romance Texts. An Anthology. Edited by Rodney Sampson. Cambridge, Cambridge University Press, 1980, 339 p.

Prezenta antologie comentată, cu texte romanice din perioada cea mai timpurie, este destinată studenţilor care urmează cursuri de lingvistică romanică, fiind prima lucrare cu acest profil apărută în limba engleză.

Rodney Sampson, profesor de filologie romanică la Universitatea din Bristol, precizează că, prin elaborarea acestei culegeri, a urmărit să pună la îndemîna cititorilor o selecţie reprezentativă — nu foarte extinsă, dar cît mai completă — din primele manifestări lingvistice şi literare ale Romaniei în totalitatea sa.

Aşa cum specifică autorul în prefaţă, criteriile de selecţie ale antologiei de faţă au în vedere în primul rînd ca textele să fie scrise în întregime într-o limbă romanică, lăsîndu-se deci la o parte documentele hibride redactate în Romania, în epoca medievală, în care copiştii, încercînd să scrie în latină, introduceau diferite forme romanice.

Sub aspect cronologic, sînt incluse materiale numai din primele patru secole de existenţă a limbilor romanice, mergînd de la cele dintîi manifestări scrise şi pînă la texte din secolul XIII — XIV, perioadă depăşită în cazul a două limbi : dalmata, la care figurează şi un text al lui Antonio Udina, ultimul vorbitor al acestei limbi (sec. al XIX-lea), şi româna, ale cărei prime mărturii datează din secolul al XVI-lea.

Ca criteriu geografic s-a urmărit, aşa cum am mai arătat, cuprinderea întregii arii romanice, luîndu-se în consideraţie, în capitole aparte, şi gascona şi dialectele franco-provensale, iar în capitolul consacrat limbii române se dă şi un text din aromână.

Din punctul de vedere al conţinutului şi stilului în care sînt redactate textele, autorul şi-a propus să ilustreze o cît mai mare diversitate : documente oficiale, scrisori particulare, tratate, opere literare (în proză şi versuri).

În transcrierea textelor s-a căutat în permanenţă ca aceasta să fie cit mai aproape posibil de original. În acest scop, pe lingă ediţiile critice consultate, s-a recurs, în unele cazuri, şi la cercetarea manuscriselor originale. Textele care au fost scrise cu alte ortografii, neromanice (arabă, ebraică, slavonă), au fost transliterate în alfabetul latin.

Fiecare text este precedat de o introducere, în general succintă, unde se oferă date filologice care să permită situarea cronologică şi geografică a textului, precum şi indicaţii cu privire la apartenenţa lui la un anumit gen literar, eventual şi la conţinutul fragmentului selectat, iar în încheiere se specifică ediţia după care a fost reprodus.

Comentariile din note se referă la informaţii cu caracter filologic despre unele nume proprii din text, la expresii şi construcţii sintactice mai dificile sau neclare; dacă este cazul se indică, tot aici, şi corecturile textuale sau lecturile diferite din ediţii critice.

În glosarul final se înregistrează, pe trei coloane, cuvinte din întreaga lucrare; în prima coloană se indică forma cuvîntului, în a doua — sensul, şi în a treia — numărul textului şi rîndului primei apariţii. Numai cînd aceeaşi formă lexicală aparţine unor arii romanice diferite, se indică toate apariţiile respective. Glosarul nu urmăreşte să fie complet; ţinîndu-se cont de cunoştinţele de limbi romanice ale studenţilor cărora le este destinată antologia, se exclud cuvintele care prezintă aceeaşi formă şi valoare ca în limbile romanice moderne, îndeosebi pentru franceză, italiană, spaniolă şi portugheză. Pentru limbi romanice mai puţin puţin cunoscute — retoromana, româna — sînt glosate însă aproape toate cuvintele. La formele verbale s-a precizat, în general, după sens, şi modul, timpul şi persoana, iar în unele situaţii, la adjective, substantive, pronume — şi genul sau numărul.

Lucrarea este deschisă de o *Bibliografie* selectivă, unde se semnalează o serie de lucrări importante din lingvistica şi filologia romanică, mai întîi generale, apoi pe limbi.

Cele o sută de texte care alcătuiesc antologia sînt repartizate în 12 capitole, destinate fiecare unui anumit domeniu romanic, după cum urmează: galiciană-portugheză (10 texte), spaniolă (11), catalană (7), gasconă (3), provensală (11), franco-provensală (4), franceză (16), retoromană (7), sardă (3), italiană (14), dalmată (2), română (7). Într-un apendice se adaugă un text mixt: poeme ale trubadurului Raimbaut de Vaqueiras, cu strofe în cele 5 modalităţi lingvistice în care acesta şi-a scris opera: provensală, italiană, franceză, gasconă şi portugheză.

Antologia de texte romanice timpurii editată de R. Sampson îşi îndeplineşte scopul, cu caracter primordial didactic, oferind studenţilor texte judicios selectate, după ediţii critice autorizate, şi comentate cu rigurozitate. Multe din texte, mai cu seamă cele mai dificile (de pildă, în cadrul spaniolei, textul 14, privitor la *jarchas* mozarabe) sau mai puţin cunoscute (situaţia textelor româneşti), beneficiază de note bogate, cu explicaţii amănunţite şi exacte. De o deosebită valoare şi utilitate este glosarul, foarte cuprinzător, ocupînd aproape o treime din economia lucrării.

Avînd în vedere că orice lucrare de asemenea factură este, fireşte, susceptibilă de completări şi îndreptări, dăm în continuare cîteva observaţii, organizate după cum urmează: I *Bibliografie*, II *Texte*, III *Note*, IV *Glosar*.

I *Bibliografie*

1. Deşi bibliografia are un caracter selectiv, incluzînd numai opere considerate fundamentale în lingvistica romanică generală şi a fiecărei arii romanice (istorii ale limbii, dicţionare etimologice, istorii ale literaturilor medievale, antologii de texte), indicăm unele lucrări care ar putea da o imagine mai completă asupra domeniilor abordate:

Lingvistică şi filologie romanică — Semnalăm ediţia spaniolă a introducerii în lingvistica romanică de Iorgu Iordan — Maria Manoliu-Manea, *Manual de lingüística románica* (revisión, reelaboración parcial y notas por M. Alvar), Madrid, 2 vol., 1972; volumul colectiv editat de G. Straka, *Les anciens textes romans non littéraires. Leur apport à la connaissance de la langue au moyen âge.* Colloque international, Paris, 1963 şi M. de Riquer, *Antologia de textos literarios románicos medievales* (ed. a 2-a, îngrijită de F. Noy), Barcelona, 1958.

Galiciană-portugheză — Pereira Tavares, *Antologia de textos medievais*, Lisboa, ed. a 2-a, 1961; J. Leite de Vasconcellos, *Textos arcaicos. Coordenados, annotados e providos de um glossario*, Lisboa, ed. a 4-a, 1959.

Spaniolă — E. Kohler, *Antologia de la literatura española de la Edad Media (1140—1500). Textos, notas, glosario*, Paris, 1960; R. Menéndez Pidal, *Documentos lingüísticos de España*, I: *Reino de Castilla*, Madrid, 1919.

Provensală — P. Bec, *Nouvelle anthologie de la lyrique occitane au Moyen Age*, Avignon, 1970.

Franco-provensală — G. B. Pellegrini, *Appunti di grammatica storica del provenzale*, Pisa, 1960.

Franceză — L. Cledat, *Chrestomathie de l'ancien français*, Paris, ed. a 10-a, 1927; A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, ed. a 7-a, 1947.

Retoromană — B. Chiurlo, *Antologia della letteratura friulana*, Udine, 1927.

Română — I. Bianu — N. Hodoș, *Bibliografie românească veche.* I *(1508—1716)*, București, 1903; A. Niculescu — F. Dimitrescu, *Testi romeni antichi (secoli XVI—XVIII)*, Padova, 1970; Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București, vol. I, 1971.

2. La introducerile la texte sau în note ar fi fost util să se indice, pentru informarea mai temeinică a cititorilor, pe lîngă ediția critică folosită, și unele lucrări fundamentale — mai ales cu caracter lingvistic — asupra textului respectiv. Acest gen de indicații apar uneori, cf. notele de la textul 14, de la limba spaniolă, sau textul 50, de la limba franceză (fără a fi complete însă nici în aceste cazuri), dar pentru majoritatea textelor lipsesc. Iată cîteva contribuții în acest sens: pentru textul 14, studiul lui R. Lapesa, *Sobre el texto y el lenguaje de algunas jarchas mozárabes*, în „Boletín de la Real Academia Española" XL, 1960, p. 53—65; pentru textul 50 — A. Tabachovitz, *Les Serments de Strasbourg et le ms. BN. lat. 9768*, în „Vox Romanica", 1958, p. 36—61; pentru textul 57 — J. Bédier, *La Chanson de Roland. Publiée d'après le manuscrit d'Oxford et traduite par* ~. *Edition définitive*, Paris, 1966; pentru textul 23 — J. Corominas (în colaborare cu J. Gulsoy), *Les homilies d'Organyà*. Edició critica millorada i anotada, în: J. Corominas, *Entre dos llenguatges*, Barcelona, 1976, p. 127—153.

II. *Texte*

1. Despre primul text de la galiciană—portugheză, care este un document de moștenire *(Auto de Partilhas)* datînd din 1192, se afirmă "this is the earliest extant Portuguese prose text" (p. 1). După opinia lui L. F. Lindley Cintra *(Les anciens textes portugais non littéraires. Classement et bibliographie*, în volumul, *Les anciens textes romans...*, citat, p. 178—179, *apud* J. Moreno — P. Peira, *Crestomatia románica medieval*, Madrid, 1979, p. 325, nota 1), atît *Auto de Partilhas* cît și *Testamento de Elvira Sanchiz*, din 1193 (textul 2 din antologia de față), considerate drept cele mai vechi texte scrise în portugheză, par a fi de fapt mai tîrzii, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea. În acest caz, cel mai vechi text portughez este, probabil, *Noticia de Torto*, a cărui datare s-ar situa între sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea (cf. J. Moreno — P. Peira, *op. cit.*, p. 325—326).

Aceeași observație se poate face și în legătură cu primul text de limbă catalană, *Homilies d'Organyà* (textul 23), din jurul anului 1200. P. Russel-Gebbett *(Mediaeval Catalan Linguistics Texts*, Oxford, 1965, p. 80) arată că, probabil, cel mai vechi document scris în această limbă este un fragment al unei traduceri din *Forum judicum*, care pare a fi fost efectuată în prima jumătate a secolului al XII-lea.

2. În corpul textelor apar unele omisiuni și greșeli de grafie. Așa, de pildă, la cunoscuta frază din *Glosele emilianense* (textul 11), se omite, nejustificat și fără a se indica aceasta prin semnul [...], un rînd întreg: în antologie apare: „... qual dueno get ena honore, enos sieculos delosieculos" (p. 18), iar în ediția folosită (R. Menéndez-Pidal, *Orígenes del español*, Madrid, ed. a 5-a, 1964, p. 3) „... qual dueno get ena honore, *equal duenno tienet ela mandatjone cono Patre, cono Spiritu Sancto*, enos sieculos...". În sfîrșit, tot la acest text figurează greșit *segamos* în loc de *segamus* (r. 38) și *amem* pentru *amen* (r. 38).

Alte greșeli de grafie: *quie* (text 15, rîndul 22) în loc de *auie; fa* (text 17, r. 24) pentru *fu* și *iugura* (r. 43) pentru *iugara; Alexandra* (text 98, r. 1) pentru *Alexandru*.

III. *Note*

1. Nu se aplică totdeauna un criteriu unitar în ce privește tratarea aceluiași tip de fenomen, care uneori este comentat în notă, alteori apare la glosar. De ex.: *veot* (text 15, r. 2413) este dat în notă = *veo* + *te* (p. 30), la fel *not* (text 16, r. 24) = *no* + *te* (p. 32), dar *nol* (text 15, r. 25) figurează la glosar *no* + *le* (p. 299).

2. Cuvintele neromanice din texte (arabe, ebraice, slavone) sînt în general explicate, judicios, în note — cf. notele de la *Scrisoarea lui Neacșu* (textul 93), unde sînt corect identificate și traduse expresiile slavone. În unele cazuri însă, aceste explicații necesare lipsesc; de pildă, la textul amintit, cuvîntul *beg* (r. 13) este într-adevăr dat la glosar (p. 343), dar nu se precizează că este cuvînt turcesc, ceea ce ar fi trebuit să se facă în notă.

Ar fi fost util să fie semnalate chiar și unele latinisme din texte, ca de ex.: *iure* (text 16, r. 22) și *fecist* (text 16, r. 14), cuvinte neînregistrate nici la glosar; *december* (text 17, r. 16) și *pace* (text 17, r. 24), sau forma latină *boves* (text 76, r. 1).

3. Lipsesc notele la unele fapte care s-ar fi cuvenit să fie comentate, fie pentru interesul lor filologic, fie pentru că este vorba de fenomene de grafie sau de sintaxă mai dificile. Iată cîteva exemple (precizăm că respectivele cuvinte sau expresii nu figurează nici la glosar): la textul 15, *plorando delos oios* (r. 18) „expresie foarte frecventă și în epopeea franceză, pentru a exprima intensitatea durerii: *Pleuret des oilz (Chanson de Roland*, r. 773)" (R. Menéndez Pidal, *Cantar de Mio Cid. Texto, gramática y vocabulario*, Madrid, ed. a 3-a, vol. II, 1954, p. 736) și *las yentes cristianas* (r. 29) „popor" *(Ibid.*, p. 708); la textul 16: *quedo* (r. 2), variantă veche și dialectală orientală, cu *o* > *ue*, pentru spaniolul modern *cuido; grant de*

(r. 11), greşeală a copistului pentru *grande* (cf. R. Menéndez Pidal, *Crestomatia del español medieval*, tomo I, Madrid, 1965, p. 78, nota 11); *tos(dos)* (r. 20), greşeală a copistului care a repetat pe *todos*, apoi a intercalat un *s* fără a mai şterge pe *dos* (Id., în ,,Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos", II, 1900, p. 450); verbul *curar* în *curaries fiesta* (r. 22) şi *no curest* (r. 23) are sensul vechi ,,a ţine o sărbătoare (religioasă)"; *to* (r. 31) este explicat de unii editori ca *te (apud* R. Menéndez Pidal, *Crestomatia*... I, p. 78, nota 31), lămurire utilă cu atît mai mult cu cît în text mai apare *to* cu valoarea adjectivului posesiv *tu (to vino*, r. 35); *asuueras* (r. 33) este grafie pentru spaniola modernă a *sus veras* ,,alături" (la glosar apare ca un singur cuvînt, cu sensul "part of a horse's caparison", p. 240); la textul 17, *nunquas alguandre* (r. 34) ,,niciodată" este o expresie la care al doilea termen îl întăreşte pe primul (la glosar apar ambii termeni, separat, fiecare cu sensul de "ever, at any time"). În sfîrşit, o neconcordanţă: expresia *dau ştire* este consemnată la a doua apariţie a sa (text 97, nota 1) şi nu la prima, nesemnalată (text 93, r. 4).

IV. *Glosar*

Unele cuvinte nu apar (nici în note), de ex., pentru spaniolă: de la textul 15: *exida* (r. 11) şi *lent* (r. 2409); de la textul 16: *trebeios* (r. 20) şi *misist* (r. 27); pentru limba română: de la textul 94: *ğoiarii* (r. 48).

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

EUGENIO COSERIU, **Introducción a la lingüística**, Universidad Nacional Autónoma de Mexico, Mexico, 1983, 114 p.

Reeditarea de către Centrul de lingvistică hispanică a ediţiei litografiate din 1951 a acestei prime părţi a manualului destinat studenţilor filologi de la Institutul pedagogic ,,Artigas'' din Montevideo atestă validitatea şi actualitatea unei doctrine lingvistice, ale cărei fundamente, precizate şi amplificate ulterior de autorul ei în numeroase studii şi articole, a găsit o largă acceptare.

Lucrarea conţine o expunere a conceptelor esenţiale din teoria limbii. Materia este structurată în nouă capitole. După definirea obiectului lingvisticii şi consemnarea diferenţelor dintre lingvistică şi filologie (cap. I), în următoarele trei capitole sînt discutate cele trei aspecte fundamentale sub care se prezintă obiectul lingvisticii : limbajul (cu specificarea trăsăturilor caracteristice ale limbajului articulat), actul lingvistic (pentru ceea ce Saussure numea *parole*, cu menţionarea naturii lui sociale şi a aspectului lui creator) şi limba (cu discutarea criteriilor de delimitare şi a variatelor folosiri ale termenului) ; interesantă ni s-a părut definirea limbii ca sistem de izoglose, cu luarea în considerare a criteriilor extralingvistice (politice şi culturale) ; un loc aparte este rezervat problemei raporturilor dintre limbă şi naţiune. În capitolul al V-lea, intitulat ,,Realitatea limbajului'', se menţionează caracterul lui complex, în acelaşi timp logic şi psihologic, individual şi social, şi sînt combătute poziţiile unilaterale ; este limpede formulat punctul de vedere al autorului potrivit căruia limbajul este forma fundamentală a activităţii umane de cunoaştere a lumii şi principalul mijloc de comunicare ; limba este condiţionată social, dar modificările ei îşi au izvorul în actul creator al vorbirii ; ea e caracterizată printr-un dublu sistem de relaţii : intern-structurale şi externe — cu alte fenomene social-culturale.

Capitolul următor discută aspecte esenţiale ale relaţiei dintre limbă şi societate (stratificarea orizontală şi verticală, relaţiile dintre limbă şi naţiune, limbă şi rasă, limbă şi religie). În capitolul al VII-lea, ,,Sincronie şi diacronie'', autorul — criticînd concepţia priorităţii metodologice a sincronicului — adoptă ca teză fundamentală ideea limbii ca fenomen în continuă mişcare şi schimbare, ca sistem constituit pe baza actelor lingvistice concrete, în care necoincidenţa dintre exprimare şi înţelegere, dintre creaţie şi model reprezintă starea firească ; motivele (razones) acestor necoincidenţe sînt multiple. Autorul prezintă critic teoriile emise anterior ; în legătură cu influenţa substratului, el respinge ideea bazei de articulare ca realitate anatomofiziologică şi propune înlocuirea acestui concept cu acela de ,,obişnuinţă de pronunţare'' (hábito de articulacion) în sensul de inerţie în adaptarea organelor fonatorii la sisteme fonologice noi. În timp ce contactul cu substratul explică fenomenele de conservare, influenţa adstratului şi a superstratului se manifestă sub forma inovaţiilor. În legătură cu teoria tendinţelor comune autorul consideră că fenomene similare pot apărea independent în limbi înrudite şi neînrudite ; teoria ,,generaţiilor'' ar trebui înţeleasă mai curînd ca manifestare a unei mode şi nu ca particularitate fiziologică ; teoria minimului efort e acceptabilă cu unele corectări[1], iar conceptul de analogie se cere interpretat ca modalitate, nu cauză a schimbărilor ; teoria economiei îşi află aplicări în cazuri izolate, în sistem avînd loc de regulă compensări.

Cu capitolul al VIII-lea începe o nouă secţiune a lucrării — aceea rezervată diferitelor discipline lingvistice şi obiectului lor specific de studiu. Dintre acestea este prezentată, în ultimul capitol, ,,Fonetica'', în care se discută despre aspectele articulatorii, acustice şi funcţionale ale sunetelor vorbirii, despre valorile lor imitative şi simbolice, despre accent şi silabă şi despre fonetica sintactică. Utile şi totodată mai rar consemnate îndeobşte sînt informaţiile privitoare la mijloacele de reconstruire a pronunţării unei limbi scrise, de tipul limbii latine (mărturia scriitorilor, transcripţii greceşti ale unor cuvinte latine şi invers, notaţia în germană a împrumuturilor din latină, oscilaţii şi erori de grafie, formaţii onomatopeice, atestările metrice, evoluţia în limbile romanice).

Destinată studenţilor începători, lucrarea lui Eugen Coseriu se distinge prin claritatea ideilor şi a expresiei ; tezele teoretice sînt ilustrate cu exemple semnificative din numeroase limbi. Ea se citeşte cu folos şi plăcere de toţi cei interesaţi de problemele teoretice ale limbii.

NOTE

[1] Cf. şi Al. Graur, *Une loi du « plus grand effort »*, BL, I, 1933, p. 111—112.

LUCIA WALD

TATIANA SLAMA-CAZACU, **Linguistique appliquée : une introduction.** Pubblicazioni del Centro di Linguistica dell'Università Cattolica. Trattati e manuali 6, Brescia, Editrice La Scuola, 1984, 306 p. + bibliografie

Sub egida Centrului de Lingvistică al Universității Catolice din Milano au fost tipărite, în ultimii ani, studii, monografii și tratate care acoperă diverse sectoare ale lingvisticii, relevînd cîteva dintre punctele de prim interes ale cercetărilor actuale de specialitate.

Cea mai recentă lucrare publicată în ciclul *Trattati e manuali* este o contribuție românească : *Linguistique appliquée : une introduction* de Tatiana Slama-Cazacu.

Lingvistica aplicată (LA), domeniu de cercetare conturat în ultimele două decenii, dispune deja de o ,,bibliografie" relativ bogată. Paradoxală este însă structura acesteia : pe de o parte, încercările de prezentare teoretico-metodologică a LA sînt sporadice și divergente, iar pe de altă parte, în mod direct sau disimulat, aria concretă de investigație este limitată la o singură preocupare — învățarea limbii, materne sau străine. Din acest punct de vedere, cartea T. Slama-Cazacu ocupă un loc aparte : ea reprezintă prima lucrare amplă [1], cu caracter preponderent teoretic, care conține o expunere de ansamblu a problemelor specifice pentru LA.

O succintă descriere a cuprinsului acestui volum poate evidenția, mai exact, natura și complexitatea aspectelor analizate.

Prima parte a cărții *(La linguistique appliquée dans le cadre du développement des sciences modernes*, p. 17—69) se compune din trei capitole, aparent independente, dar care fixează reperele teoretice și istorice necesare pentru formularea, ulterioară, a concepției autoarei privind LA. În cap. 1 *(La place de la linguistique appliquée dans le système des sciences. La « linguistique appliquée » par rapport à la « linguistique »)*, esențial pentru orientarea teoretică a întregii lucrări sînt discutate cîteva elemente care pregătesc și prefigurează definirea acestui domeniu : o anumită concepție asupra **limbii** ca obiect de studiu (« phénomène *humain* », deci « fonctionnant dans des situations concrètes de vie », p. 21), necesitatea abordării inter- și pluridisciplinare, precizarea raportului de corelație între lingvistică, în general, cercetarea fundamentală în lingvistică și LA. Reținem ideea că LA, ca și alte ramuri ale lingvisticii, presupune un suport teoretic coerent, diferența specifică fiind dată de scopul « directement et spécifiquement orienté vers l'application » (p. 24).

Următoarele două capitole, inedite prin conținutul lor informativ, documentar, trasează principalele etape din ,,istoria" LA. Sînt amintite cauzele — de ordin economic, politic, istoric, cultural — care au determinat, în timpul și, mai ales, după cel de al II-lea război mondial, interesul pentru cercetările de lingvistică, net aplicative, ca intenție și destinație (v. cap. *Causes de l'apparition de la linguistique appliquée et nécessité sociale-historique de son développement dans le monde moderne)*. Totodată, amănunțita trecere în revistă a Congreselor de LA (de la primul Colocviu, Nancy, 1964, pînă la Congresul al VI-lea, Lund, 1981 [2]) este un prilej de a surprinde și de a fixa, în limitele a două decenii, evoluția LA ca domeniu științific orientat către un anume tip de cercetare *(Notes pour une histoire de la linguistique appliquée en tant que domaine spécial)*.

Cea de a doua secțiune a cărții, mult mai extinsă, grupează, sub titlul *Théorie et méthodologie* (p. 73—295), cinci capitole care dezvoltă aspectele de bază ale teoriei generale de LA. Capitolul introductiv *(La relation circulaire entre la recherche fondamentale et la recherche appliquée, en linguistique)*, succint comentariu asupra legăturilor specifice, de interdependență, între lingvistica fundamentală și cea aplicată, este urmat de un capitol ,,cheie" — *Objet de la linguistique appliquée. Champ de problèmes et objectifs de la linguistique appliquée. Ses implications multidisciplinaires.* Cadrul discuției este asigurat de ,,reconstituirea" și analiza principalelor tentative anterioare de definire a LA. Semnalînd lipsa unui consens în precizarea conceptului de LA, accepțiunile simplificatoare sau confuze, autoarea își expune propriul punct de vedere sub forma unui set de elemente care circumscriu obiectul LA : scop practic, de perfecționare a oricărei activități în care sînt prezente fapte de limbă ; necesitatea de raportare la modul real de funcționare a limbii, ca instrument uman de comunicare ; culegerea faptelor din sectorul pentru care este concepută partea aplicativă și selectarea acestora în funcție de scopul prestabilit al investigației ; testarea rezultatelor — etapă premergătoare generalizării unor principii teoretice, cu valabilitate mai largă ; importanța metalimbajului adoptat ; statutul pluridisciplinar al cercetării. Acest din urmă aspect este direct dependent de varietatea ariilor și obiectivelor LA (amintim, dintre acestea : învățarea limbii, ameliorarea tulburărilor de vorbire, traducerea, comunicarea în procesele de muncă, transmisia și analiza mecanică a vorbirii, comunicarea în masă a informațiilor).

În capitolul următor *(Caractère humain de l'objet de la linguistique appliquée)*, teza privind ,,caracterul uman" al LA este discutată din perspectiva repercusiunilor sale asupra modului de orientare și de realizare a cercetării. Se preconizează îndeosebi selectarea riguroasă a principiilor care vor alcătui baza teoretică — lingvistică și psihologică — a LA. În acest

sens, se demonstrează faptul că teorii lingvistice de factură exclusiv formalizantă sau logicistă nu pot constitui repere ale studiilor de LA, subliniindu-se, în schimb, necesitatea de a considera „limba" un fenomen uman, concret, complex, dinamic, un tot unitar, existent sub diverse forme (orale sau scrise, de ex.) și strict determinat contextual. Limba presupune relația cu o serie de procese psihice, de unde și obligativitatea unui fundament psihologic al LA. Autoarea formulează o concepție „psihologică integrativă", în care accentul este pus pe *om*; ca ființă concretă, complexă, dinamică, determinată social; se are în vedere deopotrivă și interdependența dintre procesele psihice, psihism, fiziologie.

De pe aceeași poziție selectivă și din punctul de vedere al utilității pentru LA, sînt analizate diverse teorii și orientări psiholingvistice. Discuția este amplificată în cap. *Bases psycholinguistiques de l'émission/réception, du fonctionnement et de l'apprentissage des langues*, unde autoarea prezintă propria concepție privind actul comunicării umane prin limbaj, sub cele două aspecte constitutive — emitere și receptare — cu întreaga serie de operații pe care acestea le implică; o analiză detaliată a conceptului de „context" completează expunerea. Toate observațiile sînt astfel organizate încît să constituie puncte concrete de reper în cercetările de LA (v. de ex. referirile la studiul dialogului oral, real, al lecturii și al grafiei sau la învățarea limbii, p. 214—227).

Ultimul capitol (*Méthodes et procédés de recherche de la linguistique appliquée*) conține o utilă descriere și evaluare a principiilor de culegere a faptelor, de examinare și testare a rezultatelor, precum și a cîtorva tehnici auxiliare.

Lucrarea se încheie cu o foarte bogată *Bibliografie* (p. 311—338).

Cartea Tatianei Slama-Cazacu demonstrează și confirmă existența unui larg domeniu aplicativ în lingvistică, avînd obiect propriu și sferă proprie, complexă, de probleme. Importantă este, cu precădere, încercarea — prima în literatura de specialitate — de a construi o teorie generală a LA: obiect, scop, arii de investigație, principii teoretice, metode și tehnici de lucru. În acest sens, volumul de față nu este numai o introducere, ci și un riguros ghid pentru cercetarea propriu-zisă.

NOTE

[1] Fragmentar sau integral, unele capitole au apărut, între anii 1978—1981, în reviste românești de specialitate: „Limbă și literatură", « Revue roumaine de linguistique »/« Cahiers de linguistique théorique et appliquée ».

[2] Cel de al VII-lea Congres AILA a avut loc la Bruxelles, între 5—10 august 1984 și și-a desfășurat lucrările în 36 de secții.

MARIA CVASNÎI CĂTĂNESCU

LOTHAR WOLF, **Le français régional d'Alsace**, Paris, Klincksieck, 1983, 200 p.

Dacă, decenii de-a rîndul, inventarierea „greșelilor" de limbă surprinse în vorbirea francofonilor (din Franța sau din alte zone francofone) se înfăptuia în scop exclusiv normativ, în ultimii ani preocupările cercetătorilor vizează strîngerea laolaltă a faptelor de limbă ca documente necesare pentru circumscrierea unei anumite variante teritoriale, cu scopul de a le stabili « une juste place dans de sages limites ». Iată linia pe care se înscrie lucrarea lui Lothar Wolf, cu subtitlul *Etude critique des alsacianismes*, „critic" pentru că materialul cules este verificat cu ajutorul dicționarelor de limbă franceză și al glosarelor regionale.

După o scurtă privire asupra istoriei lingvistice a Alsaciei, sînt precizate izvoarele lucrării: gramatici, glosare, liste de greșeli, liste de germanisme, volume de tipul « ce qu'il faut dire — ce qu'il ne faut pas dire », care s-au adresat în decursul timpului (1835—1978) vorbitorilor de limbă franceză originari din Alsacia, trăind în Alsacia, dar și (e vorba de cele apărute în deceniul precedent) destinate evidențierii unei originalități lingvistice pe care alsacianismele o conferă variantei francezei vorbite în Alsacia. Limitîndu-și însă izvoarele la publicațiile apărute, autorul nu-și propune să releve în ce grad o expresie este integrată în franceza alsaciană (aspect care se cere examinat în viitor, cu atît mai mult cu cît multe dintre faptele înregistrate apar o singură dată atestate; ex. *Je suis après écrire* — 1835; *La corde se déchira* — 1852; *Je suis monté l'escalier* — 1919; *Je ne peux non plus* — 1924; etc.).

Introducerea ne avertizează că lucrarea prezintă cu precădere fapte de lexic, dispuse în ordine alfabetică sub forma unor articole a căror structură este următoarea: a) titlul articolului urmat de o definiție (sens sau întrebuințare a cuvîntului) care este în principiu formula

franceză conformă normelor literare; se precizează dacă dicționare ca FEW, Petit Robert sau Littré sau gramatici ca cea a lui Maurice Grevisse atestă sau nu sensul sau întrebuințarea semnalată pentru Alsacia; b) pentru fiecare alsacianism se citează atestarea sau atestările în ordine cronologică; c) o interpretare succintă: comentarii extrase din bibliografia regională folosită, date din FEW, din alte dicționare sau din gramatici (ale limbii comune sau ale altor variante regionale) care plasează faptele de limbă în cadrul istoric, geografic, sociolingvistic, confruntîndu-le cu variante vechi, populare sau regionale din Belgia, Elveția etc.

Cele aproximativ 400 de articole cuprind fapte de ordin strict lexical *(noudeln* « nouilles »), semantic (*éclair* « foudre »), morfologic *(pomme de terre* folosit cu determinant masculin, *je suis monté l'escalier* pentru *j'ai monté l'escalier)*, sintactic (comportamentul sintagmatic fiind uneori determinat de aspectul semantic: *moquer* « railler, tourner en ridicule » se construiește cu complement direct — *Pierre me moque;* dar nu numai: *aider à quelqu'un* pentru *aider quelqu'un)*. La sfîrșitul cărții, un tabel al faptelor sintactice (de fapt morfosintactice) grupează datele de acest tip din cuprinsul cărții după criterii gramaticale.

Ipotezele pe care lucrarea le sugerează cu privire la originea faptelor înregistrate sînt diverse. Autorul nu-și propune să decidă în favoarea uneia sau alteia, confruntînd doar alsacianismele cu date din germană, din franceza veche, din franceza populară sau din franceza regională etc. Aceste confruntări sugerează cît de diversă poate fi originea alsacianismelor. Unele se lasă cu ușurință puse în legătură cu fapte din limba germană (mai ales de ordin lexical, dar și: întrebuințarea cuvîntului *affaire* cu sensul germ. *Geschäft, attendre* construit cu prepoziția *sur* + complement direct nume de persoană, folosirea nediferențiată a verbelor *amener* și *apporter* etc.). Pentru altele se găsesc echivalențe în franceza veche și eventual în variante actuale ale francezei *(beaucoup* precedînd un adjectiv, avînd sensul de „foarte"; *mairerie* pentru *mairie)* sau în franceza populară *(pis, pire, mieux*, folosite cu adverbe de comparație); pentru unele dintre faptele inventariate dicționarele consultate nu atestă corespondențe: *profiter avec* în loc de *profiter de; j'écris quoi il dit;* etc.

Pe lîngă aceste confruntări, credem că interpretarea materialului dintr-o perspectivă lingvistică generală se va impune în momentul prelucrării lui. Trecînd în revistă fapte ca *d'après mon avis* în loc de *à mon avis* (cf. germ. *nach meiner Meinung), avoir une grande bouche, avoir une méchante bouche,* folosite cu semnificația „a avea gură mare, a avea gură rea", utilizarea prepoziției *avec* în context în care franceza preferă *à, de, en, par* și în care în germană apare *mit* (dar pentru care și româna folosește *cu), ça tire* cu sensul de „trage, e curent" și multe altele, ne întrebăm dacă nu cumva originea greșelii nu trebuie căutată mai departe, și nu numai în procesul de bilingvism franco-german.

Iulie 1984

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

Facultatea de Limbi Străine
București, Edgar Quinet 5—7

GUILLERMO ROJO, EMILIO MONTERO CARTELLE, **La evolución de los esquemas condicionales** (Potenciales e irreales desde el poema del Cid hasta 1400), în « **Verba** ». Anuario Galego de Filoloxia. Anexo, 22, Universidade de Santiago de Compostela, (1983), 205 p.

În colecția de lucrări a prestigioasei reviste de specialitate « Verba », publicată sub egida Universității din Santiago de Compostela, din Galicia, Guillermo Rojo și Emilio Montero Cartelle ne oferă un volum de real interes pentru cunoașterea spaniolei vechi. Cercetarea, concentrată asupra unei probleme de sintaxă, este rezultatul unor detaliate analize a textelor alese de autori, din perioada cuprinsă între secolul al XII-lea și al XIV-lea.

Demersul autorilor și coordonatele teoretice ale examinării faptelor abordate sînt expuse în secțiunile de la începutul cărții. Prima dintre acestea, *Introducción* (p. 5—9), precizează limitele cronologice ale investigației („entre la composición del Poema del Cid y los últimos años del siglo XIV") și tipurile de condiționale care au reținut interesul autorilor: „las condicionales no-reales introducidas por *si*".

1. Tipos de oraciones condicionales (p. 11—40) constituie un istoric al teoriei despre condiționale. După opinia autorilor, în stabilirea tipurilor de condiționale din spaniolă, un rol major l-a jucat tradiția gramaticilor latine. Soluții mai bune nu oferă nici încercările de tendință puristă, care, folosind criterii de natură formală, propun rezolvări simplificatoare.

Căutînd să depășească inconvenientele sistemelor anterioare de analiză a condiționalelor, autorii își aleg drept obiectiv studierea complexă a acestui gen de subordonate. De aceea interesul lor se orientează nu numai spre trăsăturile unuia sau altuia dintre grupurile de

condiţionale, ci şi către relaţia funcţională dintre diferitele tipuri identificate. Urmărind criteriul general după care se stabilesc aceste tipuri de condiţionale, Guillermo Rojo şi Emilio Montero Cartelle operează o trecere în revistă a diferitelor tipologii din istoricul cercetării condiţionalelor : R. Seco utilizează „como rasgo discriminador las distintas vinculaciones con la realidad" (p. 12). În RAE (ed. 1931), tipurile sînt stabilite în funcţie de trei relaţii posibile între protaza şi apodoza unei perioade condiţionale : *necesaria, imposible* şi *contingente* (p. 13). Aşadar, Gramatica Academiei Regale din Spania propune trei tipuri de subordonate condiţionale : *reales, potenciales* şi *irreales*. Această clasificare este nuanţată de F. Marcos Marín, care introduce o diferenţiere între *reales categóricas* şi *reales contingentes* (la rîndul lor, ultimele se pot împărţi în *probables* şi *dudosas*). Gili Gaya operează cu un criteriu formal şi deosebeşte condiţionalele între ele după modul (indicativ sau subjonctiv) din protază, criteriu socotit însă insuficient de către G. Rojo şi E. Montero Cartelle.

Cea mai potrivită clasificare a condiţionalelor, aplicabilă şi spaniolei, este considerată de autori cea propusă de Hélène Vairel pentru latina clasică. Ţinînd seamă şi de sens şi de formă (criteriu mixt), Vairel stabileşte tot trei tipuri. După modul verbal din subordonata condiţională, Vairel opune *realele* (cu indicativul) celorlalte două tipuri (care au subjonctiv), identificabile după timp : prezentul subjonctiv pentru p o t e n ţ i a l e, imperfectul subjonctiv pentru i r e a l e. La aceste opoziţii se adaugă altele, în planul conţinutului, prezentate în detaliu.

Împărţirea condiţionalelor „en reales, potenciales e irreales nos parece operativa y adecuada para el español" (p. 24). Menţinerea celor trei grupuri de condiţionale pentru o fază determinată a unei limbi impune însă o demonstraţie, şi anume că idiomul respectiv are mijloace de expresie specifice pentru fiecare tip. Autorii îşi susţin opţiunea cu observaţii de amănunt şi cu exemple ilustrative pentru orice situaţie posibilă, atent discutată, îndepărtînd astfel riscul de a propune un nou sistem vulnerabil. Autorii sînt preocupaţi de asemenea să justifice insuficienţa dihotomiei real/nereal sau a distincţiei condiţionale „în trecut" şi condiţionale cu forma verbală la prezent sau viitor.

În continuare sînt analizate cu minuţiozitate toate relaţiile temporale posibile (simultaneitate, anterioritate, posterioritate) dintre condiţionale şi regente. În stabilirea diferitelor subtipuri, sînt luate în consideraţie de asemenea elementele din planul conţinutului (sensuri/nuanţe).

2. *La conformación de los esquemas condicionales* (p. 41—53) reprezintă o secţiune cu un caracter tot preponderent teoretic. Însuşindu-şi punctul de vedere al lui H. Vairel — potrivit căruia deosebirea fundamentală dintre condiţionalele reale, pe de o parte, şi cele potenţiale şi ireale, pe de altă parte, „radica en la inexistencia o existencia de una toma de postura por parte del hablante con respecto al hecho supuesto en el condicionante" (p. 41) —, cei doi lingvişti spanioli îşi propun să urmărească schemele proprii de realizare a potenţialelor şi a irealelor, pornind „de ese factor común (la no-realidad)". În acest scop, sînt urmărite, prin comparaţie, diferitele valori ale modurilor verbale personale care pot apărea în subordonate, cu precădere cele ale subjonctivului. În raport cu latina — conchid autorii, pe baza materialului cercetat —, „el castellano no ha utilizado nunca con carácter general formas subjuntivas no dislocadas para la expresión de las potenciales (ni, por supuesto, de las irreales)" (p. 47). [„La dislocación es un fenómeno general que consiste en utilizar una forma verbal determinada para expresar una relación temporal que no coincide con la que le corresponde según su valor básico", p. 42.] „El subjuntivo sin dislocación lleva a las potenciales y el subjuntivo con dislocación conduce a las irreales" (p. 47).

Interesul autorilor se îndreaptă de asemenea asupra altor aspecte, în general ignorate, cum ar fi legătura dintre d i s l o c a r e, în înţelesul menţionat mai sus al termenului, şi concordanţa timpurilor verbale. Este vorba de o relaţie complexă, care justifică anumite „esquemas aparentemente injustificables" (p. 53).

3. *Los esquemas condicionales entre PMC y 1400* (p. 55—134) este de fapt nucleul central al lucrării, şi ca întindere şi din punctul de vedere al consistenţei. Investigaţia are o perspectivă istorică limitată : de la *Poema de Mio Cid* (jumătatea secolului al XII-lea) şi pînă la 1400. Această perioadă la care se opresc cei doi autori este împărţită în şase tranşe cronologice, trăsăturile fiecărui interval în parte fiind urmărite pe baza datelor oferite de texte din epocă (în total, 33).

Prin înregistrarea statistică a formelor verbale la fiecare tip de condiţională, această cercetare de sintaxă diacronică prezintă însă un larg interes şi pentru morfologie.

Din rezultatele obţinute de G. Rojo şi E. Montero Cartelle, reţinem : pentru prima tranşă cronologică stabilită de cei doi cercetători (pînă la 1230), *si tuvieres* apare în condiţionale potenţiale de simultaneitate ; irealele sînt reprezentate de un număr nesemnificativ de exemple. Pentru intervalul 1230—1250, textele excerptate cuprind : *si tuvieres* şi *si tengas* care sînt folosite în condiţionalele de simultaneitate ; forme verbale compuse, de tipul *si hubieras tenido*. În ceea ce priveşte textele datate între 1250 şi 1284, autorii au remarcat aceeaşi repartizare a construcţiei *si* + *tuvieres* la condiţionalele potenţiale ; la fel apare şi *si tuvieses*, cu deosebirea că numărul formelor verbale cu care se combină în regentă este mult mai mare ; *si tuvieras*

este semnalată sporadic în condiționalele potențiale și frecvent în cele ireale de anterioritate. În textele dintre 1284 și 1325, tipul preferat pentru condiționalele ireale de anterioritate este *si tuvieras dieras*, în detrimentul tipului reprezentat de *si tuvieses darías*, care apare cu predilecție în ireale de simultaneitate. Între 1326 și 1350, crește numărul condiționalelor potențiale de simultaneitate sau de posterioritate cu *si tuvieses*, cele cu *si tuvieres* se află într-o ușoară scădere, în timp ce tipul *si tuvieses darías* se menține ca o construcție care cumulează mai multe valori. Tendințele generale ale tranșei cuprinse între 1351 și 1400 sînt : *si tengas, si tenías, si tendrías* apar rareori ; *si tuvieses* se folosește în condiționalele ireale de simultaneitate și în potențiale de simultaneitate și anterioritate.

În ultima secțiune a cărții, 4. *La evolución de los esquemas condicionales desde el PMC hasta 1400* (p. 135—160), autorii prelucrează datele prezentate în detaliu în capitolul anterior, pentru a surprinde tendințele și trăsăturile generale ale faptelor abordate, în perioada investigată. Elementele de statistică, reluate aici într-o perspectivă de sinteză, comparațiile între variatele tipuri și subtipuri, pe de o parte, sau între diferitele scheme ale condiționalelor în cadrul unei singure tranșe cronologice, pe de altă parte, recomandă această riguroasă lucrare drept un model de cercetare în domeniul lingvisticii diacronice. Prezentarea se face într-un mod profitabil pentru specialiști, prin urmărirea evoluției fiecărei varietăți din ansamblul de subordonate condiționale identificate de cei doi lingviști, pentru perioada 1140—1400.

Cartea este însoțită de obișnuitele componente auxiliare ale unei lucrări științifice : *Abreviaturas* (p. 161) ; *Nómina de textos*, un repertoriu al textelor excerptate (p. 163—166) ; *Referencias bibliográficas* (p. 167—169), care cuprinde studiile de specialitate utilizate de autori ; *Apéndice* (p. 171—201), care este un tablou statistic al tipurilor de condiționale, cu date pentru fiecare dintre textele vechi spaniole examinate.

Lucrare elaborată în deplină concordanță cu reperele teoretice enunțate de autori, *La evolución de los esquemas condicionales* se impune în atenția romaniștilor ca o cercetare de aleasă ținută științifică, cu rezultate fertil utilizabile în investigații asemănătoare sau cu o deschidere mai amplă, de sintaxă romanică.

August 1984

COMAN LUPU
Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Edgar Quinet 5—7

V. V. VINOGRADOV, *Očerki po istorii russkogo literaturnogo jazyka XVII—XIX vekov*, Moscova, „Vysšaja škola", 1982, 528 [—529] p.

În istoria lingvisticii sovietice numele lui V. V. Vinogradov este legat de cercetări fundamentale în domeniul gramaticii limbii ruse și, în special, al istoriei limbii literare ruse, al cărei fondator a fost. Lucrarea de față a apărut pentru prima dată în 1934 ca rod al preocupărilor îndelungate ale savantului, care a predat mulți ani, întîi la Petrograd (Leningrad), iar apoi la Moscova, cursuri de istorie a limbii literare ruse. Concepută ca un manual universitar, lucrarea a depășit, în special la cea de-a doua ediție, din 1938, limitele unui curs adresat studenților, constituind, în fapt, nu numai un bilanț al tuturor cunoștințelor acumulate în acest domeniu, ci și o prezentare sistematică și exhaustivă a obiectului, metodelor și problemelor disciplinei în cauză. Valoarea acestor modest intitulate „Schițe de istorie a limbii literare ruse" stă în faptul că autorul a înțeles istoria limbii literare ca istorie a structurii limbii literare și a corelației dintre diferitele ei compartimente considerate din punct de vedere teritorial, social și cultural. Istoria fonetismelor, formelor și sintaxei limbii literare este înfățișată pe baza unui bogat material faptic, excelent organizat și interpretat. În lucrare se face, de asemenea, o analiză temeinică a structurii lexico-semantice a limbii literare ruse și a stilurilor ei. Totodată, este descris rolul scriitorilor și al altor oameni de cultură în evoluția normelor limbii literare.

Din anul 1938, cartea nu a mai cunoscut nici o reeditare, devenind o raritate bibliografică. La baza ediției de față, a treia, stă textul celei de-a doua ediții. Editorii precizează că au fost confruntate cu originalul citatele și materialul lingvistic ilustrativ, a fost adusă la zi bibliografia, s-au făcut, în unele cazuri, trimiteri bibliografice pentru porțiunile de text în care acestea lipseau, s-a întocmit un indice de nume de autori și titluri de lucrări și au fost date informații despre unii filozofi, lingviști, scriitori, critici literari și oameni de cultură necunoscuți publicului de azi, ale căror nume sînt citate în lucrare. Ediția este însoțită de o prefață semnată de N. I. Tolstoi și de o postfață datorată lui V. P. Vomperski, căruia îi aparțin și notele lămuritoare de la sfîrșitul cărții.

N. I. Tolstoi și V. P. Vomperski, autorii de azi ai ediției, au săvîrșit un act de binevenită restituire culturală, punînd la dispoziția publicului interesat de problemele istoriei limbii literare ruse o lucrare fundamentală a domeniului.

MAGDALENA GEORGESCU

«Langages» no. 66, juin 1982, 124 p.

Intitulat *Le nom propre*, acest număr al revistei « Langages » este deosebit de interesant, deoarece numele propriu este studiat de diferite discipline (lingvistică, psiholingvistică, filozofia limbajului, logică, antropologie) și ne sînt prezentate metodele și punctele de vedere ale fiecărei discipline.

În articolul introductiv, *Le nom propre dans la langue* (p. 5—20), Jean Molino, coordonatorul numărului, ne prezintă vastul domeniu al problemelor pe care le pune numele propriu, cum ar fi definirea, clasificarea și principalele direcții de analiză. Autorul trece în revistă chestiuni de grafie, fonetică, fonologie, morfologie și sintaxă a numelui propriu. Pentru prezentarea semanticii numelor proprii, Jean Molino se referă la cercetări din filozofie și logică, începînd cu stoicii și terminînd cu Saul Kripke. Semnificația numelui propriu prezintă, după J. Molino, cinci straturi succesive de semnificație : (1) pentru un locutor informat, numele propriu funcționează ca o etichetă care vizează un obiect singular; (2) asigură continuitatea de referință, funcționînd ca un designator rigid, invariant în cadrul spațio-temporal și (relativ) invariant în cadrul lumilor posibile; (3) este adesea asociat, implicit sau explicit, unui clasificator care indică clasa căreia îi aparține obiectul desemnat (*Médor*, de exemplu, este un nume propriu folosit pentru cîini, ca și *Azor* sau *Grivei* în limba română); (4) poate fi, în anumite cazuri, parafrazat printr-o descripție definită (concepție datorată lui B. Russell) care servește la identificarea lui, dar nu este reductibil la un anumit ansamblu de descripții definite (Kripke); (5) în sfîrșit, numele propriu are o funcție literară și poetică. În secțiunea dedicată funcționării la nivel pragmatic a numelui propriu, autorul discută funcția acestuia în societate, continuînd o analiză începută de C. Lévi-Strauss în *La Pensée Sauvage*. Trimițînd la cele trei dimensiuni ale deixisului (persoană, spațiu timp) numele proprii sînt puncte fixe de organizare simbolică, adevărate balize ale orientării omului în societate.

Gilles Granger de la Universitatea din Provence își propune să realizeze o caracterizare a condițiilor de semnificare ale unui semn funcționînd ca nume propriu în articolul *A quoi servent les noms propres?* (p. 21—36). După o prezentare a conceptelor pe care le va folosi (opoziția lui Frege dintre *Sinn* și *Bedeutung* și teoria semnelor la Peirce), autorul își concentrează atenția asupra studierii numelui propriu ca individualizant. Din acest punct de vedere, numele propriu funcționează la două niveluri : la un prim nivel, el este folosit pentru a vorbi despre individ (la acest nivel se situează și funcția referențială a descripțiilor definite inadecvate, discutate de Donnellan), iar la cel de al doilea numele propriu funcționează pragmatic, pentru a vorbi individului. Reluînd discuția numelui propriu ca semn, G. Granger arată că acesta „scapă" clasificării lui Peirce deoarece este simultan **index** și **simbol**, implicînd o **presupunere de sens.** În încheierea articolului este ilustrată **iconicitatea** numelui propriu.

Articolul *Le nom propre et la prédication dans les langues naturelles* (p. 37—65) de Jean-Claude Pariente discută problema spinoasă a referentului numelui propriu în propoziții condiționale ireale de tipul *Si Socrate avait pris la fuite, il n'aurait pas bu la cigüe*. Pentru a evita soluția facilă și, după părerea autorului, incorectă a unui „Socrate posibil", autorul distinge în enunțul ireal două niveluri : (1) supoziția : enunțul face supoziția că Socrate a fugit și examinează o consecință a acestui fapt; (2) presupoziția : enunțul presupune că Socrate nu a fugit (de aceea se și folosește condiționalul). Deci enunțul exprimă ce i s-ar fi putut întîmpla unui Socrate real, celui care, de fapt, a rămas în Atena. Rezultă că referentul numelui propriu este identificat în presupoziție, identificarea făcîndu-se în lumea reală. Reluînd problema definirii numelui propriu ca designator rigid, J. -C. Pariente aduce argumente în favoarea părerii că identificarea numelui propriu în toate lumile posibile (acea 'transworld identity' despre care vorbește Kripke) este o chestiune fără sens și care se elimină prin însăși definiția lumilor posibile la Leibnitz : « On ne peut observer que le réel; les mondes possibles sont seulement „stipulés" pour reprendre une autre expression de Kripke, c'est-à-dire donnés par les conditions descriptives que nous associons avec eux. L'expression de monde possible n'est qu'une métaphore qui n'exige aucun engagement ontologique, car elle ne renvoie pas à une réalité mais seulement à une construction linguistique » (p. 54). Pentru J.-C. Pariente numele propriu reprezintă mijlocul pe care ni-l oferă limba de a constitui individualul ca obiect independent de discurs. Individualul desemnat printr-un nume propriu devine pur și simplu recognoscibil datorită **acestui nume propriu** și nu datorită unor proprietăți sau circumstanțe ale discursului. Distanțîndu-se de analiza lui Leibnitz, autorul conchide că, pentru a înțelege modul în care un enunț ireal se referă la un individ real este necesar să admitem că (1) numele propriu desemnează același individ în toate lumile posibile în care există; (2) predicația trebuie concepută ca relativă la o

anumită lume posibilă şi (3) trebuie să renunţăm la ,,închiderea" individului în 'noţiunea completă' postulată de Leibniz, noţiune care însumează absolut toate predicatele unui individual. Articolul lui J.-C. Pariente conţine idei interesante privind nu numai statutul numelui propriu, ci şi predicaţia în limbile naturale.

Clairelise Bonnet şi Joëlle Tamine, de la Universitatea din Aix-en-Provence, studiază în articolul *Les noms construits par les enfants: description d'un corpus* (p. 67—100) un corpus format din 280 de nume proprii folosite de copii între patru şi nouă ani pentru a desemna persoane, jucării, animale, părţile corpului şi locuri imaginare. Analiza are în vedere un nivel semantic (cîmpurile semantice cărora le aparţin termenii), un nivel lexical (relaţii dintre numele construite şi ansamblul lexicului), motivaţia numelor construite (metafore, onomatopee, ecouri fonetice) şi un nivel morfologic şi sintactic la care se studiază caracteristicile formale ale cuvintelor construite. Articolul constituie o contribuţie interesantă la studiul modului în care copiii învaţă limba, un deosebit interes prezentînd aspectele morfologice, fonologice şi semantice, analizate cu fineţe şi rigoare.

Articolul *Pour une analyse anthropologique des noms propres* (p. 103—124) de Christian Bromberger analizează modul în care societatea clasifică indivizii prin intermediul numelor ce le sînt atribuite. Sînt analizate numele proprii la populaţia Guidar, din nordul Camerunului, care foloseşte prenumele numai pentru a indica că este vorba de primul, al doilea, al treilea copil al familiei : *Tizi* este prenumele primului băiat, *Zourmba* al celui de al doilea, *Toumba* al celui de al treilea, în timp ce *Keza* este prenumele fiicei celei mai mari. În Europa fiul cel mare primeşte prenumele bunicului patern, fiica cea mare — pe cel al bunicii materne, obicei care conduce la situaţia că verii familiei ajung să poarte aceleaşi prenume. Deci numele proprii clasifică individul mai ales în raport cu ,,rangul" său de vîrstă în familie. Autorul ajunge la concluzia că « la faiblesse distinctive d'un système de noms propres n'est que l'envers de sa richesse classificatoire » (p. 106). Numele propriu clasifică din mai multe puncte de vedere ; autorul distinge un cîmp parental, un cîmp social şi un cîmp simbolic. Astfel numele proprii europene înregistrează ,,filiaţia" (biologică, socială şi spirituală), ca şi apartenenţa locală. În acest fel ele înregistrează liniile de forţă ale organizării sociale. Următoarele secţiuni ale articolului sînt consacrate valorii simbolice a numelor proprii, regulilor de folosire, funcţiei lor tutelare şi valorii lor simbolice şi de identificare, ilustrate cu numeroase exemple. Autorul ajunge la următoarea concluzie : « Le système onomastique apparaît, en fait, comme une double grille de lecture de la société et de la culture dont il participe ; c'est, d'une part, un système classificatoire dont l'étude permet de cerner les principes — patents ou latents — selon lesquels une société regroupe et distingue les individus ; c'est, de l'autre, un système de symboles dont l'analyse dévoile les valeurs et les enjeux qui se greffent sur l'identité individuelle et collective » (p. 122).

Datorită bogăţiei punctelor de vedere adoptate şi a complexităţii metodelor de studiu prezentate, acest număr din revista « Langages » este interesant nu numai pentru lingvişti, ci şi pentru logicieni, psihologi, sociologi, filozofi şi antropologi.

ADRIANA COSTĂCHESCU

«Latomus» Revue d'Études Latines XLII (1983), 1—4, Bruxelles, 940 p.

Cel de al 42-lea volum al celei mai importante reviste belgiene de studii latine, condusă şi azi de doi dintre fondatori, Léon Herrmann şi Marcel Renard, este orientat, ca şi cele precedente, mai mult spre literatură şi spre istorie (inclusiv disciplinele anexe, epigrafia şi arheologia), fără ca prin aceasta contribuţiile lingvistice şi filologice să fie neglijate. Le semnalăm succint în rîndurile care urmează, în ordinea celor patru fascicule ale anului.

L. de Neubourg, *La « localisation » des bacchées dans l'hexamètre latin* (1, p. 31—57), se ocupă de locul cuvintelor de forma ◡ -, bazat pe despuierea completă a versurilor de la Ennius la Iuvenal.

J. N. Adams, *An Epigram of Ausonius (87, p. 344 Peiper)* (1, 95—109), supune unei analize exegetice epigrama, din care nu lipsesc discuţiile privitoare la lexic (în special cel erotic).

R. Bloch, *À propos de l'inscription latine trouvée à Satricum* (2, p. 362—371), recenzează o lucrare colectivă dedicată acestui important document epigrafic din jurul anului 500 î.e.n., recent descoperit ; exegeza lingvistică este datorată lui C. de Simone ; cîteva fapte sînt clare şi reprezintă noutăţi indubitabile : genitivul tematic moştenit în *-osio: Popliosio Valesiosio (= Publii Valerii)*, dativul în *-ei*, cunoscut şi înainte : *Mamartei (= Marti)*, forma *suodales (= sodales)* confirmă etimologia **swedh-* dată acestui cuvînt ; interpretarea începutului inscripţiei e încă îndoielnică.

F. Capponi, Oclopeta *(Petr. Sat. 35, 4)* (2, p. 397—403), consideră că hapaxul petronian înseamnă ,,sepia".

Studiul istoric al lui M. Dubuisson, *Les opici : Osques, Occidentaux ou Barbares?* (3, p. 523—545), cuprinde şi consideraţii lingvistice (p. 526—532).

G. Bonelli, *Dativo direzionale e significato delle funzioni sintattiche* (4, p. 863—868), discută lucrarea lui L. Colucci despre dativul la Vergiliu, oprindu-se în special la funcţia semnalată în titlu.

Fiecare fasciculă cuprinde o rubrică de recenzii şi note bibliografice, care sporesc utilitatea pentru cititori, inclusiv pentru cei preocupaţi de lingvistică, a acestei reviste.

SEBASTIANA POPESCU-FISCHER

«Mediterranean Language Review». (1983), nr. 1, 140 p.

Apariţie editorială notabilă, periodicul al cărui prim număr îl supunem atenţiei cititorilor pleacă de la premisa-program a unor afinităţi, similitudini sau simple tangenţe în dezvoltarea sau stadiul actual ale universului lingvistic — şi nu numai lingvistic — circummediteranean (şi limitrof). De aici şi scopul pe care şi-l propune noua publicaţie : promovarea cercetărilor privind răspîndirea, importanţa socioculturală şi dimensiunea istorică, în trecut şi acum, a limbilor vorbite de jur împrejurul Mediteranei *(Editorial*, p. 3). În mod corespunzător, sînt configurate mai multe direcţii de investigaţie : 1. Interacţiunea dintre limbile mediteraneene; tipologia împrumuturilor lingvistice şi culturale; căi de expansiune lingvistică în spaţiul mediteranean şi învecinat cu el; substraturi mediteraneene; 2. Limbi mediteraneene mai puţin cunoscute; limbi hibride, limbi vorbite de minorităţi, limbaje secrete şi profesionale; 3. Lingvistică maritimă, *linguae francae*; 4. Limbi hieratice din zona mediteraneană; 5. Dinamica expansiunii lingvistice şi culturale în aria mediteraneană; 6. Istorie etnică, politică şi socioculturală, cu referire la profilul lingvistic şi dialectal al prezentului mediteranean.

Amploarea şi varietatea tematicii abordate de revistă îşi găsesc temeiul şi în faptul că, precum notează Henry şi Renée Kahane într-un scurt articol introductiv, ,,Mediterana evoluează ca un laborator lingvistic unic", în care, ,,pe o suprafaţă relativ restrînsă, este concentrată o enormă diversitate lingvistică" (p. 9).

În primul din următoarele şapte studii, cîte cuprinde volumul, Yakov Malkiel operează o serie de interesante delimitări între trei termeni de geografie lingvistică : zonă laterală, marginală şi periferică. Spre deosebire de primul termen, al doilea implică în mod necesar o margine, deci Spania sau Dacia reprezintă sectoare sau provincii laterale ale Imperiului Roman, pe cîtă vreme marginale pot fi considerate teritorii ca sudul Angliei, văile Rinului şi ale Dunării, unele porţiuni din coasta mediteraneană a Africii, toate romanizate pentru scurtă vreme (şi, în orice caz, nu definitiv). Cît despre termenul de periferic, el evocă, în viziunea autorului, imaginea unei arii mai mult sau mai puţin circulare, cu un centru opozabil tuturor punctelor cardinale (sau la cel puţin trei dintre ele), de exemplu litoralul pontic, margine, dar, dacă vrem, şi periferie a lumii greceşti.

Andreas Tietze conturează un documentat tablou al stării actuale de lucrări în domeniul studierii elementelor turceşti din limbile bazinului mediteranean şi ale Peninsulei Balcanice. Se dau succint, în paragrafe separate, informaţii bibliografice privind limbile sud-est-europene : albaneza, bulgara, maghiara, neogreaca, româna, sîrbocroata, macedoneana, slovena [1].

Paul Wexler dedică un amplu studiu caraitei, limbă turcică din grupa kîpceako-polovţiană vorbită de descendenţii unei secte iudaice apărute în secolul al VIII-lea în Irak, care au ajuns, prin migraţii succesive, pînă în Crimeea, unde au adoptat (pare-se, prin secolul al XII-lea) dialectele turcice locale. Comparaţia cu idişul, la care procedează autorul, relevă receptivitatea amîndurora faţă de ebraică, limba de cult, dar şi de alte surse externe, în pofida profundelor deosebiri dintre cele două idiomuri în asimilarea elementelor alogene [2].

Observarea modalităţilor de exprimare a ciprioţilor greci dă la iveală, potrivit lui Brian Newton, un caz *sui generis* de triglosie : vorbitorii comunică între ei în dialectul local, diferit însă de varianta vorbită în centrele urbane ale insulei şi care nu e tot una cu demotica, limba standard a Greciei continentale, vehiculată de insulari nu totdeauna fără dificultate.

Charles A. Ferguson semnează un substanţial studiu despre caracteristicile sintactice, semantice şi pragmatice ale unui corpus de 31 de formule de politeţe din araba siriană, avînd invariabil ca subiect numele lui Allah urmat de un verb care exprimă o acţiune favorabilă, apoi de un pronume cu rol de obiect.

Harvey E. Goldberg reconstituie, din mărturii contemporane, limba şi cultura evreilor din Tripolitania, iar David M. Bunis discută amănunţit problemele limbii judesmo — alt nume atribuit iudeo-spaniolei — vorbite în Imperiul Otoman şi, parţial, în Africa de Nord (în principal,

amplasarea geografică, componentele lingvistice — ebraica și arameica, spaniola și alte limbi romanice, turca, alte limbi balcanice, araba — și integrarea lor în sistem, variantele literare).

Datorate unor cercetători cunoscuți în parte și la noi [3], contribuțiile incluse în prezentul volum lasă să se întrevadă o perspectivă de ansamblu, panmediteraneană, asupra unui mozaic unic de idiomuri, spiritualități și civilizații, a cărui amprentă de neconfundat marchează puternic istoria umanității. Cititorii din țara noastră, legată prin mii de fire de comunitatea limbilor și culturilor [4] mediteraneene, așteaptă cu îndreptățit interes următoarele numere ale publicației aflate astăzi la început de drum.

NOTE

[1] Pentru completări din literatura românească de specialitate vezi Nadia Anghelescu, Vladimir Drimba, Laurențiu Theban, *Oriental Languages*, în *Current Trends in Romanian Linguistics*. Edited by A. Rosetti and Sanda Golopenția Eretescu, București, 1978 (= RRL XXIII (1978), nr. 1—4, CLTA XV (1978), nr. 1—2), p. 481—501. Referirile la turcă figurează în liste comune, altminteri foarte detaliate (vezi p. 492—501), cu cele privitoare la alte limbi orientale, separat pentru fiecare autor în parte.

[2] La bibliografia, extrem de bogată, pusă la contribuție de autor, s-ar mai putea adăuga textul comunicării lui Vladimir Drimba, *Remarques sur le parler des Caraïms de la Republique Populaire Roumaine*, în ,,Trudy dvadcat′ pjatogo Meždunarodnogo kongressa vostokovedov. Moskva, 9—16 avgusta 1960 g.", Moscova, Izdatel′stvo vostočnoj literatury, 3, p. 277—284.

[3] Cf. de exemplu Al. Rosetti, ILR², București, 1978, p. 82, 84, 228, 294 *pass.*; SCL XXXI (1980), nr. 2, p. 226—227, XXXIII (1982), nr. 4, p. 369 etc.

[4] Acestea din urmă înțelese și în accepția specializată de ,,mecanisme logice care reduc caracterul arbitrar al istoriei" (Paul Schveiger, *O introducere în semiotică*, București, 1984, p. 88).

S. VAIMBERG

« **Revue de Linguistique Romane** publiée par la Société de Linguistique Romane avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique » 45(1981), no. 177—180, Strasbourg

Volumul pe anul 1981 înmănunchează 15 articole, dintre care cea mai mare parte (12) abordează probleme ale domeniului galo-romanic, iar celelalte se referă la domeniul hispanic, la română și la sardă. Sînt luate în studiu aspecte gramaticale (3 articole) și lexicografice (3) ale limbilor contemporane, probleme de istorie a limbilor și gramatică istorică (2), filologie (2), dialectologie și geografie lingvistică (5). Ne oprim la cîteva articole, care prezintă un interes mai larg.

G. Kleiber (*Les définitions sémantiques classiques de l'opposition relative restrictive/relative appositive*, p. 1—16) examinează cele trei definiții ,,clasice" ale opoziției relativă restrictivă (sau determinativă)/relativă apozitivă (sau explicativă) : A — în raport cu extensiunea noțiunii ; B — în funcție de relația clasă/subclasă ; C — în termeni de identificare referențială. Rezultă că aceste definiții constituie, într-un fel sau altul, descrieri ale ambiguității enunțurilor cu articol hotărît și că, dacă se analizează cu atenție, nu cuprind toate tipurile de enunțuri care pot fi întîlnite. Se propune un nou criteriu pentru a distinge cele două tipuri de relative : « la solution, nous semble-t-il, passe par une distinction entre proposition présupposée (relative restrictive) et proposition posée (relative appositive) » (p. 15). M. Wilmet (*La place de l'epithète qualificative en français contemporain. Etude grammaticale et stylistique*, p. 17—73), analizînd un număr de 700 de adjective, excerptate din 80 de lucrări ale unor scriitori francezi contemporani reprezentativi, stabilește 4 parametri care sintetizează explicațiile semantice, stilistice, culturale privind funcțiile epitetului calificativ : 1) afinitatea SA (substantiv + adjectiv) cu ,,complementul determinativ" ; 2) afinitatea AS cu cuantificarea ; 3) afinitatea AS cu caracterizarea extrinsecă ; 4) AS constituind un comportament lingvistic anormal, debarasat de funcția semantică primară (calcuri și figuri stilistice, poetice). Forțînd abstractizarea, cei 4 parametri pot fi reduși la 2 factori fundamentali : AS = relativ și SA = absolut, dihotomie apreciată ca mai adecvată față de cea subiectiv-obiectiv, susținută de alți specialiști. D. Gaatone (*Observations sur l'opposition très — beaucoup*, p. 74—95) demonstrează că opoziția très — beaucoup nu poate fi descrisă numai pe criterii gramaticale, așa cum consideră majoritatea preopinenților, pentru că distribuția lui très nu se limitează la adjective sau adverbe (complementar cu beaucoup, care e compatibil cu verbe și substantive), ci se extinde la diverse contexte, ce nu pot fi definite în termenii părților de vorbire tradiționale. De aceea, trebuie avut în vedere

« comme facteur supplémentaire, sinon comme raison essentielle, la sémantique des adverbes et des contextes dans lesquels ils apparaissent » (p. 85).

G. Piccillo, romanist cunoscut pentru cercetările sale asupra limbii române, aduce, în articolul *Considerazioni storico-semantiche sulle continuazioni di lat. quadra nell'area balcano-romanza*, p. 146—157, unele clarificări în legătură cu termenii *codru* din română și *kodrë* din albaneză. Arătînd că, atît fonetic, cît și semantic, nu sînt dificultăți de netrecut în postularea unei baze latine **quodrum* sau **codrum*, din care să provină rom. *codru*, și că, pe cînd în albaneză *kodrë* are un singur sens („colină"), în română (inclusiv în dialectele sud-dunărene) este polisemantic („munte", „pădure", „parte", „bucată" de pîine etc., „piață", „cimitir"), autorul consideră că e posibil ca termenul albanez să fie de origine română, nu invers, așa cum au susținut unii lingviști.

G. Colon (*Elogio y glosa del Diccionario etimológico hispánico*, p. 131—145) recenzează ediția a II-a a primelor 3 volume (A-Ma) din *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, de Joan Corominas (cu colaborarea lui José A. Pascual), pe care o consideră o lucrare „grandioasă", mai ales dacă se are în vedere că J. Corominas întocmește în paralel și „Dicționarul limbii catalane". Pe lîngă unele observații de metodă, se fac, de asemenea, completări și îndreptări de amănunt.

Stewart Gregory (*Quelques attestations de mots wallons au XIIe siècle*), în urma analizei manuscriselor comentariului psalmilor dedicat Laurettei de Alsacia, stabilește o listă de termeni caracteristici graiurilor valone din secolul al XII-lea. H. Guiter (*Appréciation de l'importance des écarts en géolinguistique*, p. 341—348) propune o metodă matematică de apreciere a situației cînd, pe diverse atlase ale aceleiași regiuni, se întîlnesc ecarturi lingvistice diferite între două puncte de anchetă date. Hans Goebl (*Eléments d'analyse dialectométrique (avec application à l'AIS)*, p. 349—420) prezintă principiile dialectometriei (pe care o mai numește și geolingvistică cantitativă), metodă ce constă în aplicarea unor procedee statistice de clasificare și descriere a unei „populații" (ansamblu de elemente) în domeniul geografiei lingvistice. Practic, se converg datele geolingvistice în valori numerice sau simboluri convenționale, se prelucrează aceste mulțimi astfel codificate și măsurate cu ajutorul unor procedee și scheme taxonomice, stabilite prin alegerea și adaptarea la specificul faptelor lingvistice a unor elemente de teoria grafelor, teoria rețelelor de transport și circuite electrice și de teorie a jocurilor. După ce se exemplifică metoda prin cîțiva algoritmi și tehnici de taxonomie numerică, autorul conclude că « nos connaissances sur la nature des réseaux dialectaux, et, partant, sur tout ce qui a trait à l'enchevêtrement des registres et niveaux linguistiques, profiteraient énormément d'une ouverture méthodologique pratiquée dans un esprit de pluridisciplinarité » (p. 415).

Celelalte studii privesc aspecte de detaliu din domeniul foneticii istorice (G. Merk, *Les assimilations progressives dans les groupes consonantiques nasale + dentale ou nasale + labiale en langue d'oïl*, p. 96—117), al filologiei (A.-J. Holden, *Nouvelles remarques sur le texte du Roman de Rou*, p. 118—127 ; A. Lodge, *Les livres de comptes des consuls de Montferrand*, p. 323—340), lexicografie (I.-P. Chambon, *Quelques mots à biffer des dictionnaires français*, p. 128—130 ; G. Merk, *À propos de „mots fantomes"*, p. 465—466), dialectologie (R. Debrie, *Problèmes posés par la présence de l'assimilation régressive dans le Sud-Ouest du domain picard*, p. 421—464 ; F.Pic, *Quelques manuscrits de dictionnaires et glossaires gascons. Additif à la Bibliographie des dictionnaires patois gallo-romans*, p. 467—480). Ž. Muljačič publică o extinsă *Bibliographie de la linguistique romane: domaine dalmate et istriote avec les zones limitrophes (1966—1976)* (p. 158—214), în care sînt incluse și unele lucrări privitoare la limba română (în special dintre cele care se referă la aspecte ale dialectului istroromân).

ION TOMA

« **Revista de Filología Románica** ». Sección de Filología Románica. Facultad de Filología — Universidad Complutense de Madrid. I(1983), 315 p.

Avînd în vedere extinderea pe care a căpătat-o, în ultimul timp, studiul limbilor și literaturilor neolatine la Facultatea de Filologie, un colectiv de profesori romaniști ai Universității din Madrid și-a asumat responsabilitatea publicării unei noi reviste de filologie romanică. Această inițiativă răspunde astfel unei necesități interne și totodată interesului crescînd manifestat nu numai de către specialiști, ci și de către studenți, pentru cunoașterea culturii, civilizației și idiomurilor romanice.

Prezentînd această nouă publicație de specialitate, Pedro Peira (p. 7—9) precizează că „Revista de Filología Románica" „nace con un equilibrio entre intereses lingüísticos y literarios, ya que en la concepción que tenemos de nuestra parcela científica creemos que no se pueden separar los unos de los otros". Condusă de doi reputați lingviști, Alonso Zamora Vicente și Pedro Peira, revista este deschisă oricărei investigații din domeniul neolatin, tuturor orientărilor metodologice și colaborării cu specialiști din întreaga lume.

Respectînd programul anunţat, acest prim număr oferă cititorilor un sumar bogat, cu materiale tratînd un larg evantai de aspecte din istoria limbilor şi literaturilor romanice. Prima secţiune, *Articulos*, se deschide cu *Memorias de un romanista. Cómo llegué a ser hispanista* (p. 13—15) de Iorgu Iordan, „patriarca de los romanistas", după cum îl numeşte — printr-o expresie plină de respect — Pedro Peira, în *Presentación*. Textul academicianului român este publicat în facsimile (p. 18—21) şi în traducerea spaniolă a Eugeniei Popeangă, care adaugă şi cîteva note bogate în detalii lămuritoare (p. 16—17).

Foneticii îi sînt consacrate două studii, minuţios elaborate şi importante pentru istoria limbilor ibero-romanice. Máximo Torreblanca *(Las sibilantes sonoras del Oeste de España: ¿arcaísmos o innovaciones fonéticas?*, p. 61—108), cercetînd mai multe materiale dialectale, din diverse epoci, ajunge la concluzia că sonorizarea remarcată în castiliana din cinci provincii ale Spaniei occidentale are la origine un proces de lenizare articulatorie şi reprezintă o inovaţie; pentru Cáceres, această tendinţă a fost datată la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul veacului următor. În *Sobre los resultados de las vocales velares latinas precedidas de yod inicial* (p. 109—135), o cercetare cu o amplă deschidere romanică, autoarea, Carmen Pensado, încearcă să stabilească o tipologie a evoluţiei lui *y- + o, u* în aria ibero-romanică.

În *La sociolinguistique et les facteurs internes (Quelques aspects du développement des pronoms personnels sujets du français)* (p. 23—33), Hans-Dieter Paufler ne propune, de pe poziţiile sociolingvisticii, o explicaţie cu privire la transformarea pronumelor *je, tu, il* etc. în « signes de flexion » ale unei conjugări „prefixale" şi la dezvoltarea unei paradigme de pronume subiecte *(moi, toi, lui* etc.).

Marius Sala *(Le vocabulaire fondamental des langues romanes*, p. 51—59), cea de a doua prezenţă românească din cuprinsul revistei, descrie lucrarea sectorului de romanistică al Institutului de Lingvistică din Bucureşti şi furnizează date şi sugestii de folosire a acestui tip de vocabular, utile îndeosebi pentru noi cercetări.

Varia, cea de a doua parte a revistei, cuprinde cercetări din domeniul istoriei lingvisticii (Brigitta Weiss : *Cartas de Ramón Menéndez Pidal a Hugo Schuchardt*, p. 237—255; Enrique Obediente Sosa : *Algunas reflexiones críticas sobre el capítulo I de la Gramática de Andrés Bello*, p. 257—261).

J. L. Pensado *(Para la historia del posesivo en gallego y portugués: Formas extravagantes*, p. 185—191), pornind de la cîteva atestări, pune în discuţie forme curioase de posesive şi propune în acelaşi timp soluţii posibile pentru explicarea apariţiei unor astfel de cazuri. Tot o perspectivă istorică are şi studiul Palomei Díaz-Mas, care se ocupă de două texte iudeo-spaniole *(El sincretismo lingüístico-cultural sefardí a la luz de dos textos aljamiados*, p. 225—236). Doris Ruiz Otín analizează cuvintele „democraţie" şi „republică" în opera lui Larra, prin raportare la amplul context sociocultural şi politic în care a trăit scriitorul *(Dos palabras en Larra: Democracia y República*, p. 213—224).

Secţiunea rezervată recenziilor (p. 271—293) ne oferă diferite date despre douăsprezece volume de lingvistică şi de istorie literară (comparată), publicate în Spania sau în alte ţări. Eugenia Popeangă îi prezintă mai întîi pe Marius Sala şi Ioana Vintilă-Rădulescu, cu *Limbile lumii*. Mică enciclopedie, Bucureşti, 1981, subliniind originalitatea şi însemnătatea acestei lucrări, şi apoi ediţia spaniolă realizată de Matilde Rovira Soler şi de Manuel Gil Esteve la Dante Aligheri, *De vulgari eloquentia*. Mai consemnăm de asemenea recenzia la manualul lui Lorenzo Renzi, *Introducción a la filología románica*. Versión española de Pilar García Mouton, Madrid, 1982, în care Pedro Peira scoate în relief meritele cunoscutului romanist din Padova şi îi face totodată cîteva utile sugestii.

Ultima parte, *Crónica*, include informaţii despre diferite evenimente recente din activitatea romaniştilor : „Actividades del Departamento de Filología Románica", „Tesis doctorales", „Memorias de licenciatura" şi „Congresos". La rubrica IN MEMORIAM, Manuel Seco şi Fermín Tomayo omagiază personalitatea a doi mari dispăruţi : *Salvador Fernández Ramírez* (1896—1983) şi, respectiv, *Roman Jakobson* (1896—1982).

Prin profilul pe care îl are şi cu un sumar la care au colaborat romanişti de frunte din diferite universităţi ale lumii, *Revista de Filología Románica* se înscrie, încă de la primul său număr, printre publicaţiile de prestigiu ale romanisticii europene.

COMAN LUPU

«Le français dans le monde» (1981), nr. 165. **L'évaluation**

« Le français dans le monde » continuă seria numerelor tematice consacrînd numărul 165 din noiembrie—decembrie 1981 problemei evaluării cunoştinţelor. Numărul, intitulat « L'évaluation », a apărut sub îngrijirea lui Jean-Claude Mothe, cunoscut cercetător în domeniul lingvisticii aplicate, director adjunct al B.E.L.C.

Primul articol, aparţinînd lui Henri Holec, se intitulează *Plaidoyer pour l'autoévaluation*. După cîteva consideraţii asupra conceptului de autoevaluare, Henri Holec încearcă să răspundă la două întrebări : de ce? şi cum? ar fi avantajos să se practice autoevaluarea. Făcînd distincţie între evaluarea internă — care este o evaluare a învăţării ce oferă elevului informaţiile de care are nevoie pentru a-şi controla învăţarea — şi cea externă, care se face în funcţie de contextul social şi instituţional, autorul pledează pentru autoevaluarea internă. Pentru a o practica însă, elevului îi este necesară atît o pregătire ,,tehnică", cît şi una psihologică.

În articolul *L'évaluation continue et son rôle dans l'accélération des processus d'apprentissage* Jacqueline Schilissinger, pornind de la o experienţă de predare a limbii franceze unui grup de cursanţi străini, pune problema unei adevărate ,,etici a evaluării" în domeniul limbilor străine, evaluare care în prezent nu corespunde nevoilor de intercomunicaţie ale civilizaţiei de astăzi şi căreia îi lipsesc criteriile obiective. Articolul nu dă soluţii, este doar o privire critică asupra etapelor parcurse în vederea creării unor noi procedee de evaluare. Autoarea conchide subliniind necesitatea promovării unor reguli deontologice şi a clarificării practicilor evaluative, ca şi necesitatea redefinirii sensului termenului de evaluare şi a rolului partenerilor din acest proces.

Peter R. Joe este autorul articolului *Une réévaluation de l'évaluation ou Le coucou dans le nid*, în care îşi expune părerea conform căreia testarea *(Testing)* şi evaluarea convenţională au dus la o situaţie în care criteriile formale ale procesului de testare au lăsat în umbră şi au deformat nevoile cărora trebuiau să le servească. Autorul prezintă cîteva criterii pe care le consideră esenţiale pentru orice sistem de evaluare, exemplificîndu-le printr-un sistem propriu.

În articolul *Tests de langues vivantes: tests, tests de savoir, tests de savoir-faire*, Michel P. M. Schwarz îşi propune să descrie un proiect de teste aplicat într-o situaţie dată de predare-învăţare : şcoala de limbi *Bundessprachenamt* (Oficiul federal pentru limbi al R.F.G.).

Claude Gareau, în articolul intitulat *L'évaluation de la compétence linguistique des membres des ordres professionnels au Québec*, se referă tot la o situaţie concretă, din Canada, unde trei legi promulgate de guvernul Québecului impun cunoaşterea limbii franceze tuturor membrilor corporaţiilor profesionale, cunoştinţe ce sînt verificate printr-o serie de teste standardizate care evaluează ,,capacitatea, posibilitatea de a înţelege şi de a se face înţeles oral şi în scris, în cadrul exercitării profesiunii, adică oferind servicii în franceză populaţiei francofone şi comunicînd în franceză cu alţi membri ai profesiunii".

Ultimul articol aparţine lui Jean-Claude Mothe şi poartă titlul *Evaluer les compétences de communication en milieu scolaire*. Considerînd că evaluarea are ca obiectiv principal să verifice în ce măsură elevul este (sau va fi) capabil să utilizeze limba învăţată în situaţii reale de comunicare, încearcă să exploreze consecinţele acestui fapt asupra formelor pe care le-ar putea lua evaluarea în diferite contexte. Jean-Claude Mothe face o asemenea analiză în contextul unei evaluări formative în mediu şcolar tradiţional. Ideea sa este de a încerca să se apropie pe cît posibil situaţiile de evaluare de situaţiile reale de comunicare, imaginînd probe care să se bazeze pe combinaţii de deprinderi, aşa cum apar ele în realitate şi care să verifice pertinenţa unui mesaj faţă de intenţia de comunicare.

Numărul 165 al revistei « Le français dans le monde » are şi un supliment (nr. 10) consacrat Misiunii laice franceze, asociaţie ,,pentru difuzarea limbii şi a culturii franceze în străinătate" prin intermediul învăţămîntului laic, asociaţie fondată în anul 1902.

GABRIELA SÎRBU

Al III-lea Congres al Asociației Internaționale de Studii Semiotice (Palermo, 25—29 iunie 1984)

Cel de-al III-lea Congres al Asociației Internaționale de Studii Semiotice (A.I.S.S.), care a reunit participanți de pe patru continente, a avut loc la Palermo în perioada 25—29 iunie 1984. Conform tradiției unor asemenea manifestări, lucrările Congresului s-au desfășurat sub formă de comunicări urmate de discuții, sub formă de mese rotunde și de ateliere de lucru.

Orientarea dominantă la actuala ediție, pe care vom încerca să o prezentăm sumar în cele ce urmează, au constituit-o preocupările legate de statutul actual al semioticii, de fundamentele ei filozofice și de productivitatea oricărei confruntări între semiotică și filozofie.

Astfel, în comunicarea intitulată ,,O pledoarie pentru semiotică", Jerzy Pelc a analizat relația dintre multi- și interdisciplinaritate — caracteristici definitorii ale semioticii — ca și între creșterile cantitative și cele calitative înregistrate de semiotică în ultimul sfert de secol. Cercetătorul a arătat că formația anterioară a multor semioticieni ca oameni de știință în alte domenii este una din cauzele care stînjenesc dinamismul acestei discipline și care fac să predomine semioticile aplicative în dauna celei teoretice, după cum statutul echivoc al semioticii se datorează în parte polisemiei termenului ,,înțeles" (meaning), ca și a însuși termenului ,,semiotică" — etichetă ce se aplică, impropriu, și metasemioticilor de diverse grade. Suprapunerea unora dintre funcțiile emițătorului cu cele ale receptorului constituie, în opinia aceluiași vorbitor, o altă cauză a acestei stări de fapt. O cale de ,,reabilitare" a semioticii ar constitui-o delimitarea clară a procesului de semioză — obiectul ,,real" al semioticii — de ceea ce se află în afara domeniului acesteia. În încheierea comunicării au fost descrise treptele unei semioze ideale și enumerate cîteva dintre aplicațiile importante ale semioticii în domeniul lingvisticii și al teoriei textului, subliniindu-se că ea aruncă o punte între mijloace variate de cunoaștere.

De la problema statutului confuz al semioticii în momentul de față a pornit și Alain Rey în comunicarea ,,De unde provine semiotica?", în care pune această situație pe seama necesității ca mulțimea de teorii (numită generic ,,semiotică"), al căror obiect central este epistemologia, să dezvolte metasemiotici și metalimbaje. Vorbitorul a trecut în revistă cele mai însemnate teorii semiotice și metasemiotice începînd din antichitatea îndepărtată, precizînd că semiotica a fost adesea echivalată, pe diverse baze, cu logica (o altă disciplină pasibilă de definiții multiple); au existat de altfel întotdeauna curente filozofice caracterizate în această expunere drept ,,conștiente semiotic" (filozofia medievală vest-europeană sau filozofia contemporană britanică). A doua parte a comunicării a fost dedicată analizei direcțiilor principale de-a lungul cărora s-au dezvoltat filozofia, gramatica și logica, discipline la confluența cărora s-au situat teoriile a doi dintre întemeietorii semioticii moderne: Ch. S. Peirce și F. de Saussure. Caracterul eterogen al semioticii în prezent se datorează, după cum specifică finalul comunicării, și faptului că ,,dacă semiotica americană, italiană, germană, rusă, franceză sînt, în general, corect descrise și cunoscute, nu în aceeași situație se află cea belgiană, poloneză, maghiară, română, braziliană, insuficient și incorect cunoscute".

O mare parte dintre comunicări au fost dedicate, cum era și firesc, raportului semioticii cu lingvistica, cu teoria literară, cu artele vizuale, cu spectacolul, cu arhitectura, cu muzicologia, cu științele naturii, cu psiho- și cu sociologia, domenii în care semiotica își găsește din ce în ce mai multe aplicații.

În expunerea ,,Semiotica teoretică și lingvistica teoretică", John Lyons a scos în evidență faptul că lingvistica teoretică, îndeosebi semantica, datorează semioticii multe dintre conceptele și metodologiile cu care operează și a descris pe larg caracteristicile limbilor naturale (obiect de studiu al lingvisticii teoretice) din perspectivă chomskyană, glosematică etc... Finalul comunicării a fost dedicat problemei metalimbajelor, coduri dependente atît de limbă cît și de cultură, dualitate ce explică — în opinia vorbitorului — diversitatea interpretărilor (toate valabile) care s-au dat conceptului de ,,parole".

În secțiunea **Lingvistică**, Jerzy Pogonovski a aprofundat conceptul de *Semantic Engineering*, Claude Chabrol și-a intitulat comunicarea ,,Pentru o abordare psihosociosemiotică a actelor de limbaj: noțiunea de macroact", iar François Rastier a vorbit despre ,,Microsemantică și semiotică". Teoria textului și-a găsit, la rîndul său, aplicații diverse: Gian Franco Arlandi s-a referit, de exemplu, la ,,Teoria statistică a textului: taxonomia parcursurilor textuale arhitectonico-urbaniste", în timp ce Andrew Kenedy a abordat, dintr-o perspectivă similară, relația dintre ,,Semiotică și studiul dialogului dramatic".

Dintre comunicările de la secţiunea **Literatură**, menţionăm, cu totul la întîmplare, pe cea a lui André von Halk, intitulată ,,Spre o teorie semiotică a textelor literare" — teorie ale cărei baze sînt puse dintr-un punct de vedere lingvistic postjakobsonian —, pe cea a Mariei Grenier Francoeur, ,,Semiotică literară/ilocuţie literară : pentru un model al comunicării artistice" şi pe aceea a Katarzynei Rosner, care a analizat ,,Rolul semioticii în modificarea paradigmei estetice în secolul XX".

Într-o şedinţă plenară, Hubert Damisch s-a ocupat, în comunicarea ,,Activitatea semiotică", de problemele referentului, ale tipurilor de reprezentare şi ale punctului de vedere (marcat sau nonmarcat) în textul pictural, analizînd nonconcordanţa care există întotdeauna în sistemul textului între structura geometrică a unui tablou şi structura universului său imaginat. Problema comunicării realizate prin intermediul operelor picturale a pus-o (în termeni glosematici), în secţiunea dedicată **Artelor vizuale**, şi J. -M. Floch, a cărui expunere s-a intitulat ,,Un tip remarcabil de semioză : sistemele semisimbolice". În aceeaşi secţiune, J.-M. Klinkenberg, membru al Grupului μ, a vorbit despre ,,Semiotica şi retorica mesajelor iconice", iar Rosa Maria Ravera a elaborat o serie de ,,Note pentru o teorie a textului pictural".

În secţiunea de **Spectacologie**, Adolphe Nysenholc, pornind de la analiza cazului particular reprezentat de Charles Chaplin, a schiţat ,,O semiologie a eroului comic (burlescul filmului mut)"; Tadeusz Kowzan s-a ocupat de ,,Semnul teatral sau semnul în teatru : probleme ale iconicităţii, mimetismului şi referenţei". În cea de **Muzicologie**, J.-J. Nattiez a vorbit despre ,,Conceptul de intrigă în cunoaşterea faptului muzical"; tot în aceeaşi secţiune, Roland Posner s-a referit la ,,Două principii de economie în notarea limbilor naturale şi a limbajului muzical".

Semnalăm de asemenea analiza implicaţiilor ,,Contextului şi absenţei contextului în cotidiene", întreprinsă de Patrick Imbert, şi propunerea de a se elabora o poetică a interacţiunii sociale, pe care a elaborat-o Michael Hertzfeld în comunicarea ,,Poetica banalului". În aceeaşi ordine de idei, expunerea lui Fr. Lachmayer, ,,Structuri semiotice ale provocării", s-a încadrat într-o semiotică a comportamentului social.

Vorbind despre ,,Teoria semnelor — practica semnelor", Gloria Withalm a descris liniile generale ale unui proiect de cercetare fundamentală a stadiului actual al semioticii pe plan mondial, proiect iniţiat de Asociaţia Semiotică Austriacă.

Comunicarea lui Martin Krampen, ,,Semiotica şi ontogeneza inteligenţei", demers pe linia unei "developmental psychology", a scos în evidenţă faptul că cele trei categorii relaţionale ale lui Ch. S. Peirce (calităţi, relaţii şi reprezentări) sînt, ca orice abstracţii filozofice şi matematice, tipice pentru judecata şi gîndirea umană; ele au deci un caracter antropocentric şi trebuie considerate ca ,,produse antroposemiotice". Un număr important de participanţi şi-au manifestat de altfel, în comunicări şi intervenţii, preocupările în domeniul semioticii peirciene. Aşa, de exemplu, Gérard Deledalle, preşedintele Cercului de semiotică peirciană de la Perpignan (oraş ales ca gazdă a viitorului Congres), a pornit, în comunicarea ,,Ce filozofie se poate aplica semioticii peirciene? Peirce şi semiotica greacă", de la ideea că e greu de făcut diferenţa între filozofia metafizică şi semiotica logică, pentru că, după cum se ştie, în accepţia lui Peirce, ,,logica nu este decît un alt nume pentru semiotică, doctrina cvasinecesară sau formală a semnelor". Confruntînd semiotica peirciană cu filozofia stoicilor şi a epicurienilor, cu doctrina lui Sextus Empiricus şi a lui Filodem, vorbitorul a ajuns la concluzia că pragmatismul lui Peirce este, în acelaşi timp, empirism şi realism. Comunicarea Joëllei Rethoré, ,,Didactica literaturii", şi-a propus să stabilească condiţiile unei orientări peirciene a semioticii literare, cea a lui Marc Bertrand a descris cîteva ,,Tipuri de semioză literară", iar expunerea lui Werner Burzlaff — ,,Percepţia la Peirce" — s-a ocupat de statutul ,,proiecţiei în proiecţie" într-un film expresionist din anii '20.

Membrii Cercului de la Perpignan au organizat şi una dintre cele patru mese rotunde din cadrul Congresului; dezbaterile, conduse de Gérard Deledalle, au purtat titlul generic ,,Dezvoltarea semioticii peirciene". O alta, prezidată de Omar Calabrese şi Jean Petitot, s-a ocupat de relaţia dintre ,,Semiotică şi matematică"; la discuţii au participat, printre alţii, Hubert Damisch, Louis Marin şi René Thom. Lui Paolo Fabbri, Herman Parret şi Jean Petitot li se datorează luările de cuvînt cele mai importante din cadrul mesei rotunde ,,Dezvoltarea şi perspectivele semioticii franceze". Ultima masă rotundă (prima, în ordinea cronologică a desfăşurării lor) a fost dedicată ,,Abducţiei". Intervenţiile lui Gérard Deledalle, Umberto Eco, Jürgen Dines Johansen şi Thomas A. Sebeok şi-au propus să răspundă celor patru întrebări formulate de Massimo Bonfantini şi distribuite din timp participanţilor, şi anume : 1) ce forme are abducţia?, 2) de cîte tipuri e abducţia şi care sînt acestea?, 3) există legi care ne permit să propunem ipoteze, sau, mai exact, pot fi formulate principiile care ne călăuzesc intuiţiile? şi 4) care ar fi modalitatea cea mai avantajoasă de elaborare a unui program de cercetare interdisciplinară a abducţiei şi care sînt problemele cele mai importante pe care ar trebui să le ia în considerare un asemenea program?.

Dintre atelierele de lucru desfăşurate în timpul Congresului, îl menţionăm pe cel care s-a ocupat de ,,Semiotica convenţiilor", organizat de delegaţia Universităţii din Québec.

Din ţara noastră au participat la Congresul de la Palermo prof. Tatiana Slama-Cazacu, care a susţinut comunicarea ,,Metoda dinamic-contextuală ca analiză semiotică a textului literar", Marin Mincu, înscris în program cu comunicarea ,,Mit, basm, cînt narativ", şi Mariana Neţ, care a vorbit despre ,,Schemă — Text — Discurs : tensiuni şi proiecţii".

Adunarea generală a membrilor A.I.S.S. a ales Comitetul Executiv al Asociaţiei, în care România este reprezentată de Solomon Marcus şi Tatiana Slama-Cazacu. Cu acelaşi prilej a fost ales Prezidiul A.I.S.S., cu următoarea componenţă : Jerzy Pelc (Polonia), preşedinte ; A. Do Campos (Brazilia), J. S. Ivanov (U.R.S.S.), Jean Petitot (Franţa) şi Roland Posner (Berlinul occidental), vicepreşedinţi ; Gloria Withalm (Austria), trezorier, Antonino Buttitta (Italia), secretar general, şi Thomas A. Sebeok (S.U.A.), redactor-şef al revistei ,,Semiotica" (care apare din 1969).

Septembrie 1984

MARIANA NEŢ

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

Al VII-lea Congres Internaţional de Lingvistică Aplicată (Bruxelles, 5—10 august 1984)

Lingvistica aplicată s-a dezvoltat impetuos în ultimele două decade şi mai ales după 1970, datorită necesităţilor vieţii contemporane, legate de : circulaţia rapidă a informaţiilor pe glob, schimburile comunicaţionale între diversele ţări, învăţarea şi predarea limbilor străine, ameliorarea comunicării în limba maternă, accentul pus pe limbile autohtone în fostele ţări coloniale, eforturile pentru integrarea socială a copiilor şi adulţilor cu tulburări de vorbire, optimizarea expresiei verbale în mijloacele de comunicare în masă, aspectele lingvistice ale informaticii şi altele.

Oglinda spectaculoasă a acestei dezvoltări sînt congresele internaţionale de lingvistică aplicată, care au loc din trei în trei ani, sub egida Asociaţiei Internaţionale de Lingvistică Aplicată — cunoscută sub abrevierea AILA. Al şaptelea congres — care a propus ca temă generală : ,,Contribuţia lingvisticii aplicate pentru o mai bună înţelegere reciprocă pe plan internaţional" — a avut loc la Bruxelles, în luna august 1984, şi a marcat totodată aniversarea a douăzeci de ani de la primul congres (Nancy, 1964), în cadrul căruia fusese creată şi AILA. Amploarea acestei asociaţii o demonstrează şi cele mai recente cereri de afiliere la AILA (a Japoniei şi Spaniei), existînd acum treizeci şi patru de ţări afiliate.

La congresul actual — ca şi la ultimele patru — au participat peste o mie de persoane (respectiv, s-au înscris o mie şapte sute de persoane, număr impresionant, în condiţiile crizei economice) din toate continentele şi s-ar putea spune că aproape din toate ţările globului. Aşa cum a declarat preşedintele congresului, profesorul Joseph Nivette (ales, acum, preşedintele AILA), ,,participarea a întrecut aşteptările". O particularitate a actualului congres a constituit-o nu numai numărul mai mare decît în alţi ani al reprezentanţilor ţărilor din afara Europei şi Americii, dar şi prezenţa lor mai activă : de pildă, pentru trei dintre conferinţele plenare au fost invitaţi să vorbească, despre problemele locale, cîte un reprezentant din India, din Zambia şi din Australia.

Activitatea în cadrul congresului a constat din : conferinţe plenare, comunicări încadrate în secţii şi simpozioane, reuniuni organizatorice ale comisiilor AILA, şedinţe ale Comitetului internaţional şi ale Biroului AILA, precum şi o expoziţie de cărţi de specialitate [1].

Rolul c o n f e r i n ţ e l o r (sau rapoartelor) plenare la congresele AILA — rol pe care l-au îndeplinit unele dintre conferinţele prezentate la congresul actual — este de a expune problemele actuale dintr-o anumită arie sau situaţia generală a cercetărilor, iar în măsura posibilului, de a trasa linii directoare de dezvoltare a studiilor din domeniul respectiv. Cele opt conferinţe plenare ale congresului AILA 1984 au fost consacrate fie unor teme generale teoretice sau practice ale lingvisticii aplicate (W. O'Neil : ,,Rolul lingvisticii în ştiinţa educaţiei" ; K. Pike : ,,Integrarea individului în societate prin limbă" ; D. Seleskovitch : ,,Despre posibilitatea traducerii" ; T. Slama-Cazacu : ,,Realitatea vieţii moderne, teoria lingvisticii aplicate şi psiholingvistica"), fie, alte conferinţe, s-au referit la problemele speciale din anumite zone geografice (M. Kashoki : ,,Limba, educaţia şi universitatea africană : către o eliberare

lingvistică a Africii"; D. P. Pattanayak : ,,Educaţia limbii materne şi destinul"; R. Steele : ,,Politică şi planificare lingvistică : o perspectivă australiană"). Un loc aparte l-a ocupat conferinţa lui F. Gomes de Matos, care, în şedinţa inaugurală, a avut sarcina de a face un istoric al congreselor AILA : ,,Douăzeci de ani de lingvistică aplicată : congresele AILA 1964—1984" (aş menţiona că, la această şedinţă festivă, de deschidere a congresului, cuvîntările oficiale au alternat cu mici piese de concert, printre care au fost incluse ,,dansuri româneşti" de Béla Bartók, într-o excelentă interpretare). Conferenţiarii — invitaţi — au fost reprezentanţi ai : Australiei, Braziliei, Franţei, Indiei, României, Statelor Unite şi Zambiei.

Secţiile au cuprins comunicările selecţionate dintre cele peste opt sute, trimise de diverşi autori. Titlurile secţiilor au încercat să grupeze — relativ arbitrar — teme care puteau fi încadrate în mai multe secţii (mai ales titlurile a patru dintre cele şase secţii se acoperă reciproc : ,,Limbă şi societate", ,,Limbă şi gîndire", ,,Comunicare şi interacţiune", ,,Predarea şi învăţarea limbilor"). Aceste secţii au cuprins teme ca : metodica predării limbilor, învăţarea limbilor de către adulţi, evaluare şi testare, analiza contrastivă şi analiza erorilor, limbajul copilului, planificarea lingvistică, limbi ale minorităţilor, traducerea, stilistica, lexicologia, patologia vorbirii, limbi pentru scopuri speciale. Celelalte două secţii care au cuprins o delimitare mai clară a problemelor s-au intitulat, una : ,,Lingvistica şi logica" (incluzînd de pildă temele : Modéle lingvistice matematice, Limbajul şi logica), iar cealaltă secţie : ,,Probleme ale limbii la naţiunile în curs de dezvoltare" (comunicările discutînd, de pildă : probleme ale alfabetizării, ,,consecinţe lingvistice ale colonialismului", ,,comunicarea în situaţii de multilingvism").

Cele treizeci şi opt de simpozioane s-au deosebit de ,,secţii" prin faptul că unul sau doi organizatori, delegaţi de congres (mai ales dintre preşedinţii comisiilor AILA), au grupat cîţiva vorbitori-invitaţi, în jurul unei teme precise. Dintre cele mai ample, întrunind un mare număr de participanţi şi prezentîndu-se la un remarcabil nivel ştiinţific, au fost simpozioanele : ,,Educarea limbii materne" (organizator [org.] G. Gagné ; s-a discutat situaţia actuală în domeniul pedagogiei predării limbii materne) ; ,,Psiholingvistica : probleme teoretice şi ale cercetării" (org. T. Slama-Cazacu ; unul dintre cele mai ample simpozioane, împreună cu cel menţionat mai înainte ; 7 raportori invitaţi au prezentat cercetări în domeniile : tulburărilor de vorbire — K. Butler —, producerii vorbirii — H. Dechert —, educării limbii materne în ţările în curs de dezvoltare — L. Scliar-Cabral —, bilingvismului — R. Titone — etc., iar organizatoarea a făcut o introducere teoretică, discutînd obiectul, finalitatea, problemele şi metodele psiholingvisticii aplicate ; în partea a II-a au fost incluse 15 comunicări — dintre care 3 ale unor tineri cercetători români — selecţionate dintre cele trimise de diverşi autori) ; ,,Comportamentul lingvistic neurotic şi psihotic" (org. R. Wodak ; numărul extrem de mare al vorbitorilor arată interesul actual pentru aceste aspecte aplicative) ; ,,Analiza discursului" (org. J. Regan ; au participat unii specialişti cunoscuţi) ; ,,Factorii sociolingvistici şi aspecte lingvistice ale învăţării celei de a doua limbi de către imigranţi adulţi" (org. J. Gumperz şi J. Weissenborn ; s-a dovedit a fi o problemă, de asemenea, de mare actualitate). Interesante ca teme şi prin participanţi : ,,Lingvistica şi înţelegerea lecturii" (org. L. J. Chapman), ,,Retorica şi stilistica" (org. B. Spillner) ; ,,Sociolingvistica — din perspectiva lingvisticii aplicate" (org. M. Hartig ; s-a bucurat de aportul unor buni specialişti) ; ,,Stilistica şi predarea literaturii" (org. W. Van Peer) ; ,,Traducerea" (org. W. Wills), ,,Relaţiile dintre lingvistică şi lingvistica aplicată" (org. O. Tomić ; vorbitorii s-au referit la aceste raporturi mai ales din punctul de vedere al relaţiei ,,teorie—practică" : D. Chiţoran a discutat ,,Teoria actelor de vorbire" ca ilustrînd relaţia ,,lingvistică teoretică — lingvistică aplicată") ; ,,Limbajul semnelor la neauzitori" (org. B. Tervoort) ; ,,Multilingvism urban — perspectivă comparativă (org. B. Beardsmore : au fost prezentate probleme din oraşele Bruxelles, Barcelona, Singapore şi Québec). Majoritatea celorlalte simpozioane fie nu s-au bucurat de o organizare susţinută, fie nu au întrunit un număr relevant de discutanţi (surprinzător de redus ca proporţii a fost, de pildă, simpozionul ,,Analiza contrastivă şi analiza erorilor" — org. G. Nickel).

Activitatea ştiinţifică a AILA este distribuită în cele şaptesprezece comisii permanente, consacrate cîte unei arii de cercetare, ca : Educarea limbii materne, Analiza contrastivă, Planificarea lingvistică, Psiholingvistica, Teste de limbă, etc. La congrese, fiecare comisie are o reuniune la care se discută activitatea comisiei între congrese, se fac propuneri pentru activităţi viitoare, se dau sugestii pentru cercetări sau reuniuni internaţionale, etc. Aprecierile generale (consemnate atît de coordonatorul comisiilor AILA, cît şi în şedinţa finală a biroului AILA), precum şi numărul cel mai mare de participanţi întrunit, au situat Comisia AILA de Psiholingvistică (preşedinte T. Slama-Cazacu, vicepreşedinţi R. Titone şi H. Dechert) ca fiind cea mai activă. Există în momentul de faţă un interes foarte marcat pentru psiholingvistică din partea celor care se ocupă de lingvistica aplicată, mai ales în aspectele ei cele mai pragmatic vitale.

Peste douăzeci de edituri au prezentat, în ampla *expoziţie* din cadrul congresului, lucrări de specialitate, lansîndu-se, cu această ocazie, cărţile cele mai noi (îmi permit să consemnez — fiind vorba despre lucrări ale unui specialist din România — lansarea a trei cărţi ale semnatarei acestei cronici, apărute chiar în ultimele zile dinainte de congres : *La linguistique appliquée :*

une introduction, Brescia, La Scuola, şi *Psycholinguistique appliquée*, Paris — Bruxelles, Nathan—Labor şi *Verhältnis von Sprache und Denken bei Vorschulkinder*, Berlin, Akademieverlag).

Rezumatele la congres au fost difuzate prin patru volume masive (însumînd peste o mie cinci sute de pagini) [2]. Volumele nu au cuprins şi rezultatele conferinţelor plenare, deoarece acestea vor apărea *in extenso* într-un volum tipărit de congres.

Noul birou al AILA, pentru perioada 1984—1987, ales în cadrul Congresului, este compus din : J. Nivette — Belgia (preşedinte), A. Valdman — S.U.A. (secretar general), J. Girard — Canada (secretar gl. adjunct), R. Steele — Australia, W. Kühlwein — R.F.G., C. Brumfit — Anglia (vicepreşedinţi), J. Matter — Olanda (casier), K. Sajavaara — Finlanda (coordonator al publicaţiilor), A. Cohen — Israel (coordonator al comisiilor ştiinţifice), O. Mišeska-Tomić — Iugoslavia, A. Neubert — R.D.G., D. Singleton — Irlanda, T. Slama-Cazacu — România (membri).

Cei care se ocupă de lingvistica aplicată se pare că sînt optimişti, şi totodată unii dintre ei izbutesc să trezească interes suficient pentru a obţine fonduri necesare acestor congrese : Australia a solicitat încă de acum trei ani cinstea de a organiza congresul din 1987, iar pentru congresul din 1990 se întrec, într-o competiţie care a pus comitetul AILA în încurcătura opţiunii, Irlanda, Israel şi Grecia. Aceasta este încă o dovadă a faptului că lumea contemporană se preocupă de aplicările practice ale ştiinţelor şi că aşteaptă rezolvarea unor probleme vitale şi de la lingvistică, în măsura în care aceasta se defineşte şi ca un domeniu aplicativ.

NOTE

[1] *AILA, Brussels 84. Programme* [7th World Congress of Applied Linguistics, Brussels, Belgium August 5—10, 1984].

[2] Haese, J. Den, Nivette J. (eds.) *AILA Brussels 84 — Proceedings* [Rezumate], 4 vol., Brussels, VUB, 1984.

TATIANA SLAMA-CAZACU

Noiembrie 1985 *Bucureşti, Moxa 10*

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România, **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera **P** (**Pogrijenie — Presimțire**). Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1980, p. 949—1341, 50 lei ; Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin-Puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1866, 100 lei ; Tomul XI Partea a II-a. Litera **T** (**T — Tocăliță**). Redactori responsabili ai tomului XI (partea a 2-a) : Vasile Breban, doctor docent | Bela Kelemen, | 1982, 376 p., 75 lei ; Tomul XI. Partea a 3-a. Litera **T** (**Tocăna — Twist**). Redactori responsabili ai tomului XI (partea a 3-a) : Vasile Breban, doctor docent | Bela Kelemen, | 1983, p. 377—764, 77 lei.

Institutul de Lingvistică din București. **Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374—1600.** Redactor responsabil : Gh. Bolocan. Colectivul de autori : Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguș, Aspazia Reguș, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guțu, Cornelia Popescu, 1981, 368 p., 32 lei.

ION COTEANU, **Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)**, 1981, 245 p., 13,50 lei.

ALF LOMBARD, CONSTANTIN GÂDEI, **Dictionnaire morphologique de la langue roumaine**, 1981, I 170 + II 404 + III 232 p., 29 lei.

Institutul de Lingvistică din București. **Texte românești din secolul al XVI-lea.** Ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheție, 1982, 638 p., 57 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române** (DOOM). De Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, Marina Rădulescu, Ionel Rizescu, Laura Vasiliu, 1982, 693 p., 105 lei.

LUIZA SECHE — MIRCEA SECHE, **Dicționarul de sinonime al limbii române** (DSR), 1982, 1113 p., 158 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a. 1983, 224 p., 16,50 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București, **Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)** (continuare de tiraj), 1984, 1050 p., 250 lei.

ALEXANDRU PHILIPPIDE, **Opere alese.** Teoria limbii, 1984, 442 p., 48 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176p. 17 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1984 (XXXV)

2

MARIANA NEŢ, Textul poetic — un tip particular de izomorfism ; ECATERINA MIHĂILĂ, Interferenţa valorilor gramaticale adjectivale şi adverbiale, sursă de ambiguitate în poezia română actuală ; FLORIN DELEANU, Filozofia limbii în China antică (I) ; ANCA ULIVI, Cercetări asupra sinerezei în limba română actuală ; RADU SP. POPESCU, Despre palatalizarea labiodentalelor *f* şi *v* în Maramureş.

3

AL XV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ONOMASTICE
(Leipzig, 13—17 August 1984)

ION TOMA, Despre aplicarea statisticii în toponimie ; I. COTEANU, O modelare toponimică ; GH. BOLOCAN, Etimologia în *Dicţionarul toponimic al României (Oltenia)* ; CHRISTIAN IONESCU, Toponime de origine antroponimică ; DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU, Astronimele, subclasă onomastică ; ASPAZIA REGUŞ, CORNELIU REGUŞ, Antroponimele feminine — nume individuale din documentele slavo-române (sec. XIV—XVI) ; VIRGIL NESTORESCU, Termeni entopici în graiurile româneşti din reg. Vidin (R. P. Bulgaria) ; EMIL SUCIU, Nume de familie româneşti împrumutate din limba turcă ; MILE TOMICI, Toponimia caraşovenilor ; GR. BRÂNCUŞ, Problemele toponimiei în opera lui Hasdeu *Istoria critică a românilor* ; BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR DE ONOMASTICĂ APĂRUTE ÎN ROMÂNIA — 1972—1982 (Maria Dobre).

4

POETICĂ

ION COTEANU, Reconstruirea poetică a cuvîntului ; DELIA RUXANDRA RADU, Rolul contextului în „generarea" simbolului ; SOLOMON MARCUS, Cum depinde un text de limba în care este scris? (interpretîndu-l pe Marin Sorescu) ; CORINA CIOCÂRLIE, Aspecte ale specificului semantic al limbilor din perspectiva traducerilor poetice ; MIHAI POP, O propunere de interpretare metrică. *Între două nopţi* de Tudor Arghezi ; G. I. TOHĂNEANU, Accidentări expresive ale traseului ritmic dominant ; OLIMPIA BERCA, Cu privire la analiza fonologică a rimei ; ECATERINA MIHĂILĂ, Formaţiile negative cu prefixul *ne* din cadrul grupului nominal în poezia română actuală ; PAULA DIACONESCU, Lucian Blaga şi textul poetic modern ; ALEXANDRU SINCU, O convergenţă a procedeelor poetice : *Trecut-au anii*... de Mihai Eminescu ; DANA MANEA, Relaţii semantice şi amalgamări de sens în *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii* de Lucian Blaga ; CARMEN APOSTOLESCU, Sinecdoca — proces semantic specific unui text de tip poetic ; MARIANA NEŢ, Ion Barbu, *Timbru* ; CEZAR TABARCEA, Analize paralele. Ion Barbu : *Grup* şi *Mod*.

5

LOUIS MOURIN, Relatives romanes substantivées ; ANDREI AVRAM, Oclusivele (pre)palatale şi africatele în latina orientală şi în româna comună ; LAURENŢIA DASCĂLU, Asupra intonaţiei vocativului în limba română ; FLORIN DELEANU, Filozofia limbii în China antică (II).

6

LAURA VASILIU, Observaţii semantice asupra „derivatelor" fără sufixe ; D. BEJAN, Calcuri internaţionale la nume de plante ; P. SWIGGERS, Les mirages de la théorie dans les sciences du langage.

RM—ISSN 0039—405X

I.P. Informaţia c. 1060

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SCL

XXXVI

3
mai-iunie
1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R — 79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

3-XXXVI-1985
mai–iunie

APARE DE 6 ORI PE AN

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU GRAUR LA A 85-A ANIVERSARE

SUMAR

NADIA ANGHELESCU, Gîndirea lingvistică arabă în perspectivă contemporană 175
MIOARA AVRAM, Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană 179
ANDREI AVRAM, Asupra alternanțelor fonologice accentuale 183
GR. BRÂNCUȘ, Pluralul femininelor neologice din limba română . . . 187
ELENA CARABULEA, *Fiică* sau *fiică?* 192
I. COTEANU, Un posibil model pragmatic al cuvîntului 195
TEODORA CRISTEA, Diacronie și contrastivitate : exprimarea cazului comitativ în franceză și în română 198
PAULA DIACONESCU, Structuri sintactice și structuri textuale ale repetiției 202
I. FISCHER, Nominativul singular al declinării I latine 209
VALERIA GUȚU ROMALO, În legătură cu „metalimbajul" 213
LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, Scrisoarea literară ca act de comunicare 218
G. IVĂNESCU, Un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în albaneză și în tracodacică 222
SOLOMON MARCUS, O relație neglijată : Hjelmslev — Gödel 226
ANCA MĂGUREANU, Dialog vs conversație. Propuneri pentru o tipologie a schimburilor comunicaționale 229
H. MIHĂESCU, Sufixul *-icare* în latina vulgară 233
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Formule modalizatoare de certitudine . . 237
MAGDALENA POPESCU-MARIN, Marginalia la un vechi vocabular germansursilvan 241
MARINA RĂDULESCU, Observații asupra unor adverbe de timp provenite din substantive în limba română 246
SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Sufixul lat. *-one* în limbile romanice . . 251
DAN SLUȘANSCHI, ILIEȘ CÂMPEANU, Cantemiriana latina 254
FLORA ȘUTEU, Observații asupra diatezei 262
EMANUEL VASILIU, Asupra depalatalizării rom. com. *[ș'] 265
LAURA VASILIU, Din nou despre vocativul feminin 270
LUCIA WALD, Elemente de lingvistică modernă într-o gramatică românească de la sfîrșitul secolului al XIX-lea . . . 273

GÎNDIREA LINGVISTICĂ ARABĂ ÎN PERSPECTIVĂ CONTEMPORANĂ

NADIA ANGHELESCU

Urmînd o mai veche tradiţie, lucrările consacrate istoriei lingvisticii apărute în ultimele două decenii acordă puţină atenţie gîndirii lingvistice arabe: cunoscută şi des citată, cartea lui R. H. Robins, *A Short History of Linguistics* (ed. a III-a, London, 1976) de exemplu, consacră trei pagini lingvisticii arabe, insistînd asupra problemei influenţei greceşti şi prezentînd, pe scurt, descrierea sistemului fonetic în *Cartea* lui Sibawayhi (sec. VIII). Făcînd excepţie de la această atitudine mai generală, *Scurta istorie a lingvisticii* de Alexandru Graur şi Lucia Wald (ed. a III-a, Bucureşti, 1977), dedică gramaticilor arabi o bună parte din capitolul consacrat ştiinţei limbii în evul mediu. Punctul de pornire este amplul capitol de preliminarii din *Traité de philologie arabe* de Henri Fleisch (vol. I, Beyrouth, 1961), care încearcă o prezentare sintetică a evoluţiei lingvisticii arabe de la primele ei începuturi (sfîrşitul sec. VIII) şi pînă în pragul epocii noastre (sec. XIX). Anii care au trecut de la apariţia cărţii lui Fleisch au fost martorii unei ample acţiuni de reevaluare a operei lingviştilor arabi; numeroase articole şi cărţi din ultima vreme, fie reiau dintr-o nouă perspectivă mai vechea problemă a influenţelor exercitate asupra gîndirii lingvistice arabe, fie trasează cadrele unei noi problematici, legate de statutul epistemologic al ştiinţei limbii la arabi. Deşi se poate spune că n-a sosit încă momentul marilor sinteze (mai vechea încercare a lui V. A. Zvegincev, *Istorija arabskogo jazykoznanija*, Moscova, 1958, era, în multe privinţe, prematură), unele tendinţe generale care se observă în modul de abordare a problemelor menţionate pot interesa din perspectiva mai largă a istoriei ideilor sau din cea a evaluării tipurilor de demersuri pe care le propune ştiinţa limbii în diacronie sau în sincronie.

Cînd se studiază istoria lingvisticii şi se constată convergenţe între diverse şcoli sau tendinţe în interpretare, modul în care aceste convergenţe sînt tratate este similar celui în care se abordează asemănările dintre limbi fie în perspectivă „genealogică" — o şcoală lingvistică este urmaşa, continuatoarea alteia —, fie în perspectiva influenţelor datorate contactelor, fie, în sfîrşit, în perspectivă tipologică: idei, concepte, procedee de analiză se pot regăsi la mari distanţe în timp şi în spaţiu, fără ca acest lucru să probeze vreun contact sau vreo înrîurire.

Din punct de vedere cronologic, studiile lingvistice ale arabilor — care încep la sfîrşitul secolului VII şi se dezvoltă mai ales în secolul următor — se situează cu multe secole în urma unor şcoli lingvistice la care se fac, în mod obişnuit, toate raportările: cea indiană şi cea grecească. Ar fi de conceput, nu numai din punct de vedere cronologic, dar şi din punctul de vedere al contactelor posibile pe un teritoriu care ar îngloba zona Iranului, a Irakului, a Siriei şi a Libanului de astăzi, să vorbim despre influenţe venite atît dinspre India, cît şi dinspre Grecia, cu alte cuvinte de continuarea pe un pămînt de curînd arabizat a unor direcţii de gîndire lingvistică cu vechi tradiţii. Pe de altă parte, dat fiind faptul că în Europa filozofia şi logica arabă sînt tratate doar ca un reflex

al filozofiei și logicii grecești, apare pentru unii aproape ca un lucru de la sine înțeles faptul că reflecția asupra limbajului nu poate ieși din acest cadru. Într-o lucrare recent apărută, A. Elamrani-Jamal[1] încearcă să explice modul în care a apărut problema influenței logicii grecești în constituirea gramaticii arabe și ajunge la concluzia că ea a fost pusă de A. Merx la sfîrșitul sec. XIX tocmai pornindu-se de la această convingere apriorică privind influența greacă asupra tuturor științelor din lumea arabă. Deși născută dintr-un anacronism evident (majoritatea traducerilor din Aristotel în arabă sînt cu un secol și jumătate sau cu două secole posterioare marilor opere de gramatică ale lui al-Ḫalil și Sibawayhi), teza lui Merx a continuat să facă adepți pînă în zilele noastre. Există, s-ar putea spune, un consens al cercetătorilor privind influența logicii asupra gramaticii, și cînd se spune **logică** se înțelege logică grecească, transplantată și dezvoltată pe teren arab. Problema care se pune este dacă această influență se exercită în momentul constituirii edificiului gramaticii arabe sau mult mai tîrziu. Analizînd lexicul din marea carte de gramatică a lui Sibawayhi, Gérard Troupeau ajunge la concluzia că acesta diferă în mod semnificativ nu numai de cel al traducerilor prin intermediar siriac din opera lui Aristotel (începînd din sec. IX), ci și de cel al primelor traduceri (de fapt comentarii abreviate) asupra a trei cărți din *Organon*, realizate mai devreme prin intermediar pehlevi, ceea ce îl face să afirme că „nu există nici un raport între terminologia gramaticală arabă primitivă și terminologia logicii grecești”[2]. Nu este vorba, desigur, numai de terminologie, căci aceasta va continua să difere și mai tîrziu, cînd influența logicii grecești este greu de tăgăduit (traducerile și comentariile logicienilor calchiază, de pildă, „nume declinat” din grecește, dar atrag atenția că gramaticii au alt concept), ci de o întreagă perspectivă pe care ar fi putut-o da primilor gramatici contactul cu opera lui Aristotel.

În cartea sa consacrată elementelor grecești în gîndirea lingvistică arabă, C. H. M. Versteegh vorbește despre o influență grecească chiar de la primele începuturi ale gramaticii arabe[3], numai că este vorba, în concepția lui, nu de o influență a logicii, ci a **gramaticii** grecești, pătrunsă pe cale orală în zona de contacte la care ne-am referit; probă a acestei influențe ar fi, în primul rînd, termenii utilizați pentru exemplificarea împărțirii cuvintelor în clase: *rağul* și *faras* corespund lui *anthropos* și *hippos* care apar în manualele helenistice de gramatică, iar verbul cel mai des utilizat pentru exemplificări este *ḍaraba*, calchiat după *túptein*[4]. Cum exemplele sînt foarte importante pentru înțelegerea clasificării cuvintelor în părți de vorbire (Sibawayhi nici nu oferă o definiție pentru nume, ci numai exemplificări), Versteegh consideră că este de netăgăduit influența grecească în constituirea acestei diviziuni tripartite. Pe de altă parte, el crede că sugestii de la greci ar fi putut veni și în delimitarea adjectivelor (categorie sintactică, nediferențiată la arabi, ca și la greci, pe criterii morfologice), în izolarea pronumelor, în gruparea articolului împreună cu relativul etc.

Este interesant de observat că, printre posibilele „puncte de contact” între studiile lingvistice arabe și cele indiene, alături de descrierea fonetică, în care asemănările numeroase nu pot fi rodul întîmplării, s-a vorbit tocmai despre împărțirea tripartită a cuvintelor: nume, verb, particulă. Aceasta ar putea sugera că ne aflăm nu atît în fața unor influențe, cît a unor diviziuni inspirate de sistemul limbii, atît pentru arabă, cît și pentru celelalte limbi aduse în discuție. Problema care rămîne, însă,

chiar dacă admitem influenţe în constituirea acestor „concepte iniţiale" sau termeni de bază, este în ce măsură o **teorie** coerentă este determinată hotărîtor de aceste puncte de plecare. Cînd este vorba de istoria mai veche a studiilor lingvistice, conceptul de „teorie" şi „teoretic" este privit cu oarecare rezervă pînă în zilele noastre. Rezerve există, din acest punct de vedere, din motive diferite, atît la cercetătorii arabi moderni ai gramaticii arabe din epoca clasică, cît şi la cei europeni. Pentru cercetătorii arabi, recuperarea sau respingerea gramaticii tradiţionale se referă la latura ei **normativă**. Din momentul în care gramatica lui Sibawayhi şi cele ale urmaşilor săi servesc şi astăzi la predarea limbii arabe literare, problema care se pune este în ce măsură este aptă gramatica veche să îndeplinească această funcţie, fără „complicaţii inutile" cum se spune adesea, cu referire, de obicei, tocmai la aspectul teoretic al acestei gramatici. Din punctul de vedere al lui Māzin al-Mubārak, de pildă, primii gramatici — Sibawayhi şi predecesorii săi — sînt aproape de „spiritul limbii", pe cînd cei care îi urmează sînt blamabili pentru că se lasă influenţaţi de logică şi de filozofie [5].

Atunci cînd nu pleacă de la aceleaşi considerente, atitudinea cercetătorilor europeni este dictată de reacţia faţă de tendinţa exagerată, la un moment dat, de a „traduce" gîndirea lingvistică a celor vechi în limbajul epocii moderne. Pornind de la acea perspectivă „tipologică" la care ne-am referit la început (şi care nu poate fi considerată, în sine, drept blamabilă), în urmă cu cîteva decenii devenise aproape unicul mod de valorizare a unei tradiţii lingvistice faptul că ea conţine „în germene" idei sau metode proprii secolului nostru, criteriile noastre de ştiinţificitate ajungînd să fie singurul etalon în judecarea unei gîndiri lingvistice pentru care supremul elogiu este declararea „modernităţii". Într-un asemenea context, valorizarea gramaticii arabe a pornit şi ea de la asemenea principii. S-a vorbit despre „structuralismul" *avant la lettre* al gramaticilor arabi, despre intuiţiile lor transformaţionaliste — „gîndeau transformaţional chiar dacă nu ştiau să utilizeze arborii"[6] — şi mai ales despre surprinzătoarele lor anticipări în domeniul fonologiei.

Aceşti „germeni" sau „rădăcini" despre care se vorbeşte (nu este lipsit de semnificaţie faptul că termenii seamănă cu cei utilizaţi de şcoala naturalistă din secolul trecut atunci cînd se referea la înrudirea limbilor) nu vor să însemne că gîndirea lingvistică modernă s-ar fi inspirat de la arabi: în intenţia autorilor, demersul gramaticilor arabi se *justifică* din perspectivă „modernă", ceea ce poate conduce şi la concluzia că sîntem prizonieri ai unor concepte create de secolul nostru şi care au intrat într-atît în obişnuinţele noastre de gîndire, încît orice interpretare înseamnă *traducere* în acest sistem de concepte, cu toate riscurile pe care o astfel de traducere le implică. Un asemenea risc se naşte din tendinţa de a echivala elemente din metalimbajul gramaticii arabe cu cele care ne sînt familiare şi care vin dintr-o tradiţie greco-latină: exagerarea influenţei greceşti asupra gramaticii arabe apare tocmai din aceste echivalenţe stabilite *a posteriori*.

Ceea ce epistemologia epocii noastre ne poate oferi este, credem o sumă de criterii necesare unei înţelegeri adecvate a unei discipline empirice cum este gramatica — în cazul nostru, cea arabă —, înţelegînd prin gramatică un model coerent al nivelelor pe care le numim astăzi sintaxă, morfologie, fonologie. Rezultatele obţinute prin aplicarea diferitelor modele propuse de lingvistica secolului nostru pot servi drept cadru de raportare,

mai degrabă decît drept etalon de valorizare. Prezentînd metoda gramaticilor arabi „tîrzii" în domeniul morfologiei și fonologiei — metodă care are multe puncte comune cu cea generativă —, Georges Bohas își rezumă astfel propriul său demers : „Nu este vorba să procedăm aici la o re-lectură dintr-o perspectivă generativistă a textelor gramaticilor arabi, ci, pornind de la o analiză generativistă a faptelor de fonologie arabă, să ne adresăm textelor gramaticilor arabi pentru a vedea cum au tratat ei aceleași fapte"[7]. Așa cum au arătat lucrările mai recente ale lui Bohas și Guillaume în domeniul morfologiei și fonologiei [8] și cele ale noastre în domeniul sintaxei [9], gramaticii arabi descriu sistemul limbii pornind de la un număr redus de principii unificatoare, ceea ce asigură gramaticii lor caracterul de **teorie** a limbii. Vom spune deci că originalitatea modelului de analiză propus de gramaticii arabi și, implicit, importanța sa pentru istoria gîndirii lingvistice constă în construcția teoretică pe care o edifică, interesantă în sine ca formă posibilă de abordare a limbii, și nu prin raportare la ceva anterior, concomitent sau ulterior.

NOTE

[1] *Logique aristotélicienne et grammaire arabe* (étude et documents), Paris, Vrin, 1983.

[2] *La logique d'Ibn al-Muqaffa et les origines de la grammaire arabe*, „Arabica" XXVIII (1982), fasc. 2—3, p. 246.

[3] *Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking*, Leiden, Brill, 1977.

[4] Argumente suplimentare pentru teza sa aduce Versteegh în *Hellenistic Education and the Origin of Arabic Grammar*, în *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science*, 20, 1980.

[5] Māzin al-Mubārak, *An-naḥwu l-'arabiyy. Al-'illa an-nahawiyya : naš'atuha wa tatawwuruhā*, Beirut, 1971, p. 159—164.

[6] David Peterson, *Some Explanatory Methods of the Arab Grammarians*, în *Papers from the Eighth Regional Meeting*, Chicago Linguistic Society, 1972, p. 513.

[7] Georges Bohas, *Contribution à l'étude de la méthode des grammairiens arabes en morphologie et en phonologie d'après les grammairiens arabes „tardifs"*, Lille, 1982, p. 306.

[8] Idem, *Quelques aspects de l'argumentation et de l'explication chez les grammairiens arabes*, „Arabica" XXVIII (1982), fasc. 2—3 ; Jean-Patrick Guillaume, *Le statut des représentations sous-jacentes en morphophonologie d'après Ibn Ğinni*, idem ; Georges Bohas et Jean-Patrick Guillaume, *Etude des théories des grammairiens arabes*, Damasc, 1984.

[9] Nadia Anghelescu, *Sur le rôle de an-nawāsih dans l'acte de la parole*, „Mélanges de l'Université Saint-Joseph" XLVIII (1973—1974) ; Idem, *Sur le sens de la flexion désinentielle dans la grammaire arabe traditionnelle*, „Folia Orientalia" XV (1974) ; Idem, *Eléments d'une théorie des modalités chez les grammairiens arabes anciens*, RRL XXVII (1982), nr. 4.

Noiembrie 1984

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

NOTE ASUPRA FLEXIUNII ADJECTIVULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

MIOARA AVRAM

1. După ce mult timp clasificarea formală a adjectivelor românești operase, prin tradiție, exclusiv cu criteriul numărului de forme (sau de terminații) de la nominativ-acuzativul singular nearticulat, distingînd două categorii mari : „adjective cu două terminații și adjective cu o terminație"[1], cercetările din ultimul sfert de secol au propus clasificări mai amănunțite care țin seama de numărul total de forme nearticulate (sau de desinențe) și de distribuția lor, de opoziții și omonimii. În clasificările de acest fel — bazate pe metode structurale [2], matematice [3] sau transformaționale [4], dar foarte asemănătoare în rezultate — numărul total de forme nearticulate ale unui adjectiv variabil este de două, trei sau patru [5].

Reprezentante tipice ale flexiunii adjectivale românești sînt considerate adjectivele cu patru forme în total [6], de tipul lui *bun* m. și n. sg., *bună* f. N.A. sg., *buni* m. pl., *bune* f. și n. pl., f. G.D. sg., eventual și m. V. sg. (la fel *acru, continuu, greu, frumușel*) ; cu diverse realizări ale desinențelor, aceste adjective alcătuiesc o clasă unitară în ce privește repartiția pe genuri și numere a celor patru forme. Spre deosebire de ele, adjectivele cu cîte trei sau două forme în total cunosc diferite repartiții ale acestora pe genuri și numere ; de exemplu, tipul cu trei forme este ilustrat de *românesc* m. și n. sg., *românească* f. N.A. sg., *românești* pl. și f. G.D. sg. (la fel *mic, lung, nou, roșu, straniu, argintiu)*, dar și de *silitor* m. și n. sg., *silitoare* sg. f., pl. f. și n., *silitori* m. pl. (la fel *instantaneu)* și de *june* m. sg., f. pl. și G.D. sg., *jună* f. N.A. sg., *juni* m. pl., iar tipul cu două forme de *mare* m. și n. sg., f. N.A. sg., *mari* pl. și f. G.D. sg. (la fel *dulce, limpede, verde)*, dar și de *vechi* m. și n. sg., pl. și G.D. sg., *veche* f. N.A. sg. (la fel *gălbui)*, de *dibaci* m. și n. sg., pl. m., *dibace* f. sg. și pl., n. pl. (la fel *greoi, rotofei)* și de *tenace* m. sg., f. și n. sg. și pl., *tenaci* m. pl.[7].

În ciuda caracterului riguros al acestor clasificări — dorite exhaustive —, a rămas în afara lor și chiar a adjectivelor considerate neregulate un tip flexionar pentru care Gramatica Academiei oferă totuși elementul principal al descrierii. Într-o observație — plasată, ce e drept, în paragraful consacrat declinării adjectivelor și nu în cel care prezintă clasificarea (și formele) adjectivelor variabile — Gramatica Academiei arată că „Unele adjective ca *mult, puțin, tot*, care exprimă o cantitate, fac genitiv-dativul plural, cînd sînt antepuse, la fel cu pronumele : *multor, puținor, tuturor*"[8]. Aceasta nu înseamnă însă altceva decît că adjectivele respective au în total c i n c i forme nearticulate : *mult* m. și n. sg., *multă* f. N.A. sg., *mulți* m. N.A. pl., *multe* f. și n. N.A. pl., f. G.D. sg., *multor* m., f. și n. G.D. pl.

Neglijarea particularităților flexionare ale lui *mult, puțin, tot* în descrierea flexiunii adjectivale și în clasificarea adjectivelor românești se poate explica prin statutul controversat al cuvintelor menționate în ce privește încadrarea la adjective, la pronume sau la numerale [9]. Clasa adjectivelor cu cinci forme în total nu se reduce însă la asemenea cuvinte,

căci ea cuprinde pe *anumit* și *diferit*, al căror statut adjectival este indiscutabil, cel puțin pentru ultimul [10]; prin aceste două cuvinte se înlătură și limitarea clasei la adjective „care exprimă o cantitate"[11]. Prezența desinenței pronominale de genitiv-dativ plural *-or* în flexiunea lui *anumit* și *diferit* a fost semnalată de acad. Al. Graur [12].

Descrierea flexiunii adjectivale din limba română contemporană trebuie completată deci cu această clasă — puțin numeroasă — a adjectivelor cu cinci forme nearticulate în total, care se deosebesc de tipul cu patru forme prin forma specială de genitiv-dativ plural (și, în consecință, prin reducerea valorilor unora dintre celelalte forme). Distincția cazuală interesează așadar și pluralul tuturor genurilor, nu numai singularul feminin.

2. Forma specială de genitiv-dativ plural cu desinența de origine pronominală *-or* are cîteva particularități în flexiunea adjectivală.

În primul rînd, ea este limitată contextual nu numai de antepunere — cum observă Gramatica Academiei [13] —, ci și de absența altui determinant anterior : se spune *exemplul anumitor vecini* sau *vecine,* dar *exemplul unor anumiți vecini,* respectiv *unor anumite vecine* [14], sau *părerea diferitor colegi* sau *colege,* dar *părerea altor diferiți colegi,* respectiv *altor diferite colege.* Situația este perfect analoagă cu cea a adjectivului pronominal nehotărît *alt,* care, atît la G.D. pl., cît și la G.D. sg., are cîte două serii de forme, specifice și nespecifice, dintre care primele cunosc aceeași limitare contextuală [15] : *părerea altor colegi* sau *colege,* dar *părerea cîtorva alți colegi,* respectiv *alte colege*; *exemplul altui coleg* sau *altei colege,* dar *exemplul unui alt coleg,* respectiv *unei alte colege.*

În al doilea rînd, folosirea formei specifice de genitiv-dativ plural nu este obligatorie, în sensul că ea poate fi înlocuită prin forma de (nominativ-) acuzativ plural însoțită de prepoziția *a* : *părerea a diferiți* (sau *a mulți, puțini) colegi*; cf. *cu ajutorul a diferite tipuri de celule* „Scînteia" 1965, nr. 6740, p. 1, col. 4. Situația este și aici analoagă cu cea a unui adjectiv pronominal nehotărît, anume *cîtva* : *părerea cîtorva colegi* sau *a cîțiva colegi* [16]. Existența celor două posibilități de construcție sinonime explică numeroasele contaminări întîlnite în exprimarea unor vorbitori, la care prezența unui *a* superfluu înaintea formei specifice de G.D.pl. în *-or* [17] denotă că se produce și o confuzie între prepoziția *a* și articolul posesiv, parțial omonim, *al, a, ai, ale* [18]. De exemplu : *destinul a multor capodopere* „Cinema" 1965, nr. 11 (35), p. 27, col. 2, *preambalarea a cît mai multor sortimente* „România liberă" 1970, nr. 8100, p. 1, col. 8 ; cf. *de-a lungul a cîtorva zile* „Contemporanul" 1965, nr. 45 (995), p. 5, col. 2, *de-a lungul a cîtorva ore* „Scînteia" 1971, nr. 8859, p. 4, col. 2, *de-a lungul a cîtorva luni* „Contemporanul" 1972, nr. 24 (1335), p. 5, col. 1.

În al treilea rînd, forma specifică de genitiv-dativ plural nearticulat în *-or* nu constituie baza formei articulate enclitic, care — cînd se folosește (rezervă necesară, de exemplu, pentru *anumit)* — nu se poate realiza decît prin alipirea articolului *-lor* la forma egală cu cea de nominativ-acuzativ plural : nearticulat *(părerea) diferitor colegi* sau *colege,* articulat *diferiților colegi,* respectiv *diferitelor colege*; la fel *(din pricina) multor necazuri* — *multelor necazuri.* Datorită atît asemănării formale dintre desinența *-or* și articolul *-lor,* cît și faptului că în flexiunea pronominală desinența *-or* nu este legată de valori egale cu nearticularea sau absența determinării, se produc uneori confuzii în folosirea unor forme adjectivale din perechi de tipul *diferitor* (sau *a diferiți, diferite)* — *diferiților* sau

diferitelor. Astfel, în *A discutat probleme ale colaborării economice și culturale bulgaro-franceze... cu reprezentanți ai diferitelor cercuri de afaceri*. „Scînteia" 1965, nr. 6657, p. 6, col. 7, forma articulată *diferitelor* ar fi adecvată numai dacă ar fi vorba de toate cercurile de afaceri.

La unii membri ai clasei în discuție forma în *-or* permite alipirea elementului *-a*, dar forma rezultată nu mai face parte din paradigma adjectivelor respective, ci este o marcă a valorii lor substantivale : *părerea multor oameni — părerea multora*; cf. situația asemănătoare a adjectivelor/pronumelor nehotărîte, a numeralului cardinal *un(u)* și a adjectivului/pronumelui negativ *nici un(ul)*[19].

În sfîrșit, desinența *-or* de genitiv-dativ plural nearticulat nu este corelată la adjective, ca în flexiunea pronominală, cu desinențele de genitiv-dativ singular *-ui* m. și n., *-ei* f.

NOTE

[1] *Gramatica limbii române* editată de Academia R. S. România, ediția a doua, tiraj nou, București, 1966, vol. I, p. 115. Vezi și Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediția a doua, București, 1956, p. 336 ; Al. Graur, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 63.

[2] Marcela Manoliu, *Propuneri pentru o nouă clasificare a flexiunii adjectivelor din limba română*, în LR X (1961), nr. 2, p. 117—123 (vezi și *Elemente de lingvistică structurală*, redactor responsabil I. Coteanu, București, 1967, p. 263—273) ; Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române (Substantiv, adjectiv, verb)*, București, 1968, p. 108—120 (vezi și *Limba română contemporană* sub coordonarea acad. I. Coteanu, vol. I, București, 1974, p. 180—188); Mihaela Cârstea, în volumul colectiv *Quelques remarques sur la flexion nominale romane*, București, 1970, p. 117—120, 129—140.

[3] Solomon Marcus, *Un criteriu contextual de clasificare a cuvintelor (cu aplicație la adjectivele din limba română)*, în SCL XIII (1962), nr. 2, p. 177—187 ; Gr. C. Moisil, *Problèmes posés par la traduction automatique. La déclinaison en roumain écrit*, în CLTA I (1962), p. 123—134.

[4] Anca Belchiță, *Flexiunea nominală în gramatica transformațională a limbii române* II, în SCL XX (1969), nr. 5, p. 509—531 ; Anca Belchiță Hartular, *Flexiunea adjectivului în limba română contemporană*, în LL 1972, nr. 3, p. 309—315.

[5] Uneori se afirmă expres că „Paradigma adjectivului este reprezentată, dacă facem abstracție de determinare și de comparație, prin maximum p a t r u [spațiat în text] forme" : Valeria Guțu Romalo, în *Limba română contemporană*, I, p. 180 ; cf. și Gh. Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, București, 1974, p. 66.

[6] Calificate „cu flexiune completă" de I. Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982, p. 83.

[7] Dintr-o inadvertență, la I. Coteanu, *lucr. cit.*, p. 82, ultimele două adjective sînt considerate de același fel, „de tipul *dibace*", deși paradigma, dată corect, arată deosebirea prin însăși forma-tip *dibaci*.

[8] I, p. 125.

[9] Vezi, de exemplu, Gramatica Academiei, I, p. 33, 181 ; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979, p. 92.

[10] Interpretarea lui *anumit* drept pronume (adjectiv pronominal), la Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974, p. 233 și la Alf Lombard și Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Lund — București, 1981, p. II 66, constituie o excepție (*diferit* nu figurează în aceste lucrări) ; cf. și Scriban, D.

[11] Cum rezultă din Gramatica Academiei I, p. 125 ; vezi și Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 70.

[12] În *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 71 : discutînd tipul arhaic de flexiune a pronumelor demonstrative, caracterizat, printre altele, de genitivul plural în *-or*, autorul arată că „această desinență, moștenită și la pronumele nehotărît *alt* și la numeralul cardinal *(amîn)doi*, a cîștigat teren în românește, fiind folosită și la *care, tot*, apoi la formații și împrumuturi mai noi, ca *anumit, diferit* etc.".

[13] I, p. 125.

[14] Pentru *anumitor/unor anumiți, unor anumite* vezi Alf Lombard, *loc. cit.* și Alf Lombard și Constantin Gâdei, *loc. cit.*

[15] Neconsemnată în Gramatica Academiei (I, p. 174–175). Vezi însă H. Tiktin, *Gramatica română*, ediţia a III-a, revăzută de I.-A. Candrea, Bucureşti, 1945, p. 84 ; Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ediţia a doua, Bucureşti, 1948, p. 122 ; Alf Lombard şi Constantin Gâdei, *lucr. cit.*, p. II 66.

[16] În Gramatica Academiei I, p. 125 adjectivele în discuţie sînt apropiate, din acest punct de vedere, de numeralul cardinal, neglijîndu-se faptul că la marea majoritate a numeralelor construcţia prepoziţională este singurul mijloc de redare a genitivului, deci nu apare în concurenţă cu o formă sintetică.

[17] Greşeală semnalată de Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 302 pentru *mult* „precedat de *cît*" : *achiziţionarea a cît mai multor*.

[18] Pentru alte confuzii între aceste două părţi de vorbire vezi Mioara Avram, *Note asupra pronumelui* **ceea ce**, în SCL XXXI (1980), nr. 4, p. 354–355.

[19] Vezi Mioara Avram, *Forme flexionare cu sau fără* **-a**, în LL 1984, nr. 3, p. 337.

Februarie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ASUPRA ALTERNANŢELOR FONOLOGICE ACCENTUALE

ANDREI AVRAM

Se ştie că, alături de morfeme al căror semnificant rămîne neschimbat (din punct de vedere fonologic) în toate contextele, există morfeme care au două sau mai multe alomorfe; de exemplu, în paradigma adjectivului românesc *lat* apar alomorfele /lat/ (în *lat, lată* etc.) şi /laţ/ (înainte de *-i* din *laţi*), iar în derivatul *lăţime* apare alomorful /lăţ/. Termenii alternanţelor /a/ ~ /ă/ şi /t/ ~ /ţ/ fiind foneme, aceste alternanţe pot fi numite f o n e m a t i c e. În alte cazuri un fonem alternează cu un arhifonem [1], aşa încît putem distinge un tip aparte de alternanţe fonologice s e g m e n t a l e. Există însă şi alternanţe s u p r a s e g m e n t a l e, în care sînt implicate unităţi fonologice care nu fac parte din inventarul de foneme (şi arhifoneme) al unei limbi. În cele ce urmează, vom prezenta cîteva observaţii asupra unui tip de alternanţe suprasegmentale: alternanţele fonologice accentuale.

Din comparaţia între forme ca rom. *află* [áflă] (ind. prez. 3 sg.) şi *află* [aflắ] (ind. perf. simplu 3 sg.) sau între sp. *termino* [termíno] (ind. prez. 1 sg.) şi *terminó* [terminó] (perf. simplu 3 sg.) ar rezulta, la prima vedere, că cele două unităţi ale subsistemului accentual — pe care le vom nota /ˈ/ (= accent) şi /$_{\circ}$/ (= absenţa accentului) — sînt, în română şi în spaniolă (ca şi în multe alte limbi), termenii unei alternanţe fonologice, /ˈ/ ~ /$_{\circ}$/, asemănătoare, din punctul de vedere al funcţiei ei, cu alternanţe ca /w/ ~ /y/ din rom. *leu — lei*, /k/ ~ /č/ din rom. *fac — faci* etc. Vom încerca să arătăm că această interpretare nu este justificată.

De observat, în primul rînd, că ambii termeni ai perechilor de foneme /w/ ~ /y/ şi /k/ ~ /č/ apar în a c e l a ş i c o n t e x t, în timp ce unităţile fonologice accentuale /ˈ/ şi /$_{\circ}$/ (respectiv, /ˈa/ din *află* (prez.) şi /$_{\circ}$a/ din *află* (perf. simplu) sau /ˈi/ şi /$_{\circ}$i/ din formele sp. *terminar*) apar î n c o n t e x t e d i f e r i t e: în cadrul unui cuvînt polisilabic, accentul „se suprapune" unei silabe (unei vocale) urmate sau/şi precedate de o secvenţă (respectiv, de secvenţe) de silabe care sînt, în mod obligatoriu, neaccentuate, iar absenţa accentului pe o anumită silabă presupune prezenţa lui în alt punct al structurii segmentale a cuvîntului în cauză. Prin urmare, alternanţele /w/ ~ /y/ şi /k/ ~ /č/ nu sînt condiţionate fonologic, pe cînd ceea ce pare a fi alternanţa /ˈ/ ~ /$_{\circ}$/ este un fenomen condiţionat de contextul fonologic (mai exact, de contextul accentual).

Prezenţa condiţionării fonologice nu este însă o trăsătură specifică a alternanţelor (sau a aparentelor alternanţe) accentuale; condiţionată fonologic este, de exemplu, şi alternanţa fonematică din rom. *mare (marea) — mări (mării, mărilor), adunare — adunări*. Alternanţa /a/ ~ /ă/, posibilă numai în anumite contexte fonologice, nu se produce, totuşi, a u t o m a t, în t o a t e aceste contexte, ci este condiţionată, simultan, de contextul e x t r a f o n o l o g i c: conţinutul (semnificatul) morfemului în cauză (şi cel al morfemelor cu care acesta se combină). Pentru ca o alternanţă să poată fi considerată f o n o l o g i c ă (nu automată, pur fonetică) este necesar ca deosebirea dintre termenii ei să nu fie condiţionată exclusiv de contextul fonologic [2].

Este ușor de constatat că în alternanța ,,[a] accentuat ~ [a] neaccentuat'' din paradigma verbului *a afla*, de exemplu, nu intervine nici un fel de condiționare extrafonologică. Întrucît formele */ˈaˈflă/ (cu două accente și */$_{\circ}$a$_{\circ}$flă/ (fără nici un accent) nu sînt posibile, este clar că între prezența accentului pe una dintre cele două silabe și absența lui pe cealaltă există un raport de interdependență care se regăsește în toate cuvintele bisilabice, indiferent de sensul și de structura lor morfologică. Avem a face aici cu o condiționare exclusiv fonologică, asemănătoare cu cea care determină existența unor deosebiri de ordin pur fonetic între variantele morfemului *-a* din *lăsa, tăia, ploua*. Așa stînd lucrurile, se pune întrebarea dacă [áfl]- și [afl]- sînt sau nu sînt alomorfe distincte (cum sînt *mar-* și *măr-* din *mare, mări)*. Este adevărat că accentul f a c e p a r t e din sistemul fonologic al limbii române și din structura fonologică a oricărui cuvînt polisilabic; în același timp însă, nu poate fi neglijat faptul că deosebirea dintre cele două variante ale radicalului lui *a afla* este determinată exclusiv de un factor fonologic.

Răspunsul la întrebarea formulată mai sus poate fi găsit dacă, pe de o parte, se ia în considerație natura specifică a faptelor de accent — distingîndu-se o p o z i ț i i l e fonologice între elemente segmentale, care pot să apară în același punct al unui enunț, de c o n t r a s t e l e accentuale, existente pe plan sintagmatic, între două puncte ale unui cuvînt (sau enunț)[3] — și, pe de altă parte, se ține seamă de deosebirea dintre cuvintele (formele sau morfemele) monosilabice și cele polisilabice.

Întrucît statutul accentual al unei silabe nu poate fi stabilit decît în raport cu cel al altei (sau al altor) silabe din același enunț [4], termenii unei alternanțe f o n o l o g i c e accentuale nu pot fi /ˈ/ și /$_{\circ}$/; alternanța se produce între succesiuni formate din cel puțin două unități ale subsistemului accentual. Din natura acestor unități reiese, mai întîi, dacă între silabele în cauză există sau nu un contrast accentual; dacă nu există contrast, succesiunea este, în mod necesar, de tipul /$_{\circ\circ}$/. În al doilea rînd, în prezența contrastului accentual, ordinea unităților pune în evidență locul accentului. De exemplu, în sp. *término* ,,termen'' — *termino* [termíno] ,,(eu) termin'' sau în engl. *insult* /ˈinsʌlt/ ,,insultă (subst.)'' — *(to) insult* /inˈsʌlt/ ,,a insulta'' termenii alternanței sînt /ˈ$_{\circ}$/ și /$_{\circ}$ˈ/. În cazuri ca acestea s-ar putea, eventual, vorbi de existența unei ,,opoziții''[5] între s t r u c t u r i accentuale. Dat fiind că structurile /ˈ$_{\circ}$/ și /$_{\circ}$ˈ/ apar, în termenii fiecăreia dintre perechile de cuvinte citate, în același context segmental, este evidentă condiționarea extrafonologică a alternanțelor accentuale; în consecință, fiecare termen corespunde unui alomorf. În *terminó* însă absența accentului din segmentul fonologic corespunzător radicalului decurge cu necesitate din prezența lui pe vocala care constituie semnificantul morfemului următor. ,,Opoziția'' /ˈ$_{\circ}$/ : /$_{\circ}$ˈ/ este n e u t r a l i z a t ă.

Deși accentul radicalului ,,se pierde'' automat înainte de /o/ accentuat din *terminó* și, prin urmare, sîntem în prezența unui fenomen impus de contextul fonologic, considerăm că structura /$_{\circ\circ}$/ este termen al unei alternanțe fonologice, în virtutea faptului că ea alternează cu /ˈ$_{\circ}$/ și cu $_{\circ}$ˈ/, structuri în care, nefiind impus de contextul fonologic, locul accentului are valoare distinctivă. Raportul dintre termenii alternanțelor /ˈ$_{\circ}$/ ~ ~ /$_{\circ\circ}$/ și /$_{\circ}$ˈ/ ~ /$_{\circ\circ}$/ este asemănător cu cel dintre /z/ și /S/ din alomorfele prefixului rom. *des-* : alternanța este s e m i a u t o m a t ă [6], întrucît un termen este condiționat de un factor extrafonologic, dar celălalt nu posedă

această calitate. În *término, termino* [termíno], *terminó* apar deci trei alomorfe distincte ale radicalului *termin-*, caracterizate prin structurile accentuale $/'{}_{\circ}/$, respectiv, $/{}_{\circ}'/$ și $/{}_{\circ\circ}/$.

Menționînd existența în limba română a unor alternanțe „de accent", Sextil Pușcariu [7] dă exemplul următor : „la verbele de conj. I, persoana 3 din prezent și cea din aorist se deosebesc numai prin accentuarea tulpinei sau a desinenței : *áflă — află', surpă — surpă'*...". Am văzut însă că termenii unei alternanțe accentuale (sau „de accent") sînt structuri care nu pot exista decît asociate unor „suporturi" segmentale formate din cel puțin două silabe. Prin urmare, deși rom. /'află/ și /a'flă/ sînt forme care se deosebesc între ele exclusiv prin locul accentului, radicalul din aceste forme nu are două alomorfe, deoarece el nu are — și nu poate avea — o structură accentuală. Alomorfe diferențiate prin structurile lor accentuale pot fi identificate însă în paradigmele și în familiile de cuvinte ale unor verbe cu radical polisilabic ; cf., de exemplu, /ri'dikă/, *ridic* — /ridi'kă/, *ridicare*, etc., cu alternanța $/{}_{\circ}'/ \sim /{}_{\circ\circ}/$, și /'apără/, *apăr* — /apă'ră/, *apărător* etc., cu alternanța $/'{}_{\circ}/ \sim /{}_{\circ\circ}/$ (ambele alternanțe sînt semiautomate : există posibilitatea unei „alegeri" între $/'{}_{\circ}/$ și $/{}_{\circ}'/$, dar structura accentuală $/{}_{\circ\circ}/$ este impusă de contextul fonologic).

În marea majoritate a cazurilor alternanțele accentuale ale limbii române sînt semiautomate. O alternanță complet „neautomată", $/'{}_{\circ}/ \sim /{}_{\circ}'/$, se produce, de exemplu, în *repede* (adv.) — *repede* (vb. ind. prez. 3 sg.). Există o categorie de substantive caracterizate prin alternanțe accentuale care sînt în legătură cu prezența (respectiv, absența) articolului enclitic sau/și a unei desinențe de plural [8]. Întrucît într-un caz ca *radio — radioul (radiouri, radiourile)* nici una dintre structurile $/'{}_{\circ\circ}/$ și $/{}_{\circ\circ}'/$ nu este condiționată exclusiv de contextul fonologic, segmental sau accentual (cf. /'radio/, dar /studi'o/ ; /radi'oul/, dar /'minimumul/), este evident că /'radio/ și /radi'o/ sînt alomorfe distincte.

De subliniat faptul că absența unei structuri accentuale nu este același lucru cu absența unei p r o p r i e t ă ț i accentuale. Morfemele finale din rom. /'află/ și /a'flă/ (ca și cele din sp. *término* și *terminó)* nu sînt omonime, deoarece au proprietăți accentuale diferite : neaccentuabil, respectiv, accentuabil [9]. În limbile cu accent liber, un morfem accentuabil ca /apăr/ poate să aibă alomorfe în care accentul este sau nu este prezent, în conformitate cu reguli accentologice diferite de la o limbă la alta [10]. Așa cum am încercat însă să arătăm, termenii unei alternanțe fonologice accentuale nu sînt prezența și absența accentului, ci structuri formate din cel puțin două unități de tipul $/'/$ sau $/{}_{\circ}/$.

NOTE

[1] Vezi mai jos, nota 2.

[2] În *mare — mări* (ca și în *leu — lei* etc.) prezența condiționării extrafonologice (semantice) în ambele forme este evidentă (și /a/, și /ă/ pot să apară atît în contextul /m...re/, cît și în contextul /m...rĭ/ : *mare, măre, mari, mări).* În alternanța /z/ ~ /S/ din rom. *dezarma — despărți (dezgoli* etc.) al doilea termen (un arhifonem) se deosebește de primul printr-o trăsătură („indiferența" față de opoziția „surd : sonor") condiționată exclusiv de contextul fonologic (și, implicit, fonetic) ; în *dezarma* însă sonoritatea fricativei este distinctivă (înainte de vocale opoziția de sonoritate nu se neutralizează), așa încît este justificată identificarea a două alomorfe ale prefixului *des-* : /dez/ și /deS/. Vezi articolul nostru *Alternanțe fonologice semiautomate*, în SCL XXXII (1981), 1, p. 3–6.

[3] Cf. André Martinet, *Éléments de linguistique générale*. Sixième édition, Paris, 1966, p. 33 ; Paul Garde, *L'accent*, Paris, 1968, p. 10–11, 32–33.

[4] Vezi, de exemplu, A. Graur, *Monosyllabes accentués?*, în *Linguistic Studies Presented to André Martinet*... [First Volume. *General Linguistics*], New York, [1969] (= „Word" XXIII (1967), 1–2–3), p. 208–213.

[5] Folosirea ghilimelelor este, totuşi, necesară (vezi alineatul precedent).

[6] Vezi articolul nostru citat în nota 2.

[7] *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, p. 266.

[8] Vezi Liviu Onu, *Modificarea condiţionată a locului accentului silabic dinamic în flexiunea substantivelor (o inovaţie în structura morfologică a limbii române)*, în SCL XI (1960), 1, p. 33–57.

[9] Cu privire la proprietăţile accentuale şi la accepţiile pe care le au aici termenii a c c e n t u a b i l şi n e a c c e n t u a b i l vezi Paul Garde, *op. cit.*, p. 110–111, respectiv, 124.

[10] Vezi, de exemplu, pentru limba română, regulile formulate de Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 64–67.

Ianuarie 1985

Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

PLURALUL FEMININELOR NEOLOGICE DIN LIMBA ROMÂNĂ

GR. BRÂNCUŞ

Femininele româneşti cu singularul în *-ă* fac pluralul în *-e* (desinenţă moştenită din latină) sau în *-i* (dezvoltată mai tîrziu). În tot cursul evoluţiei limbii, cele două desinenţe au fost în concurenţă. Un criteriu prin care să se motiveze alegerea uneia sau a alteia dintre ele nu se poate stabili. Pînă la începutul secolului al XIX-lea, cînd a început afluenţa de neologisme latino-romanice, preferinţa limbii s-a manifestat pentru *-i*, o desinenţă prin care se marca mai bine opoziţia de număr ; *-i* are şi o capacitate mai mare decît *-e* de a dezvolta alternanţe în radical. În româna contemporană cultă, tendinţa este inversă, adică se preferă pluralul în *-e* pentru substantivele neologice care au *-ă* la singular. Constatarea aceasta o datorăm acad. Al. Graur [1], care a extras de la primele trei litere ale DLRM (1958) substantivele recente de origine neolatină (latineşti, italieneşti, franţuzeşti) cu *-ă* la singular, observînd că marea majoritate a acestora formează pluralul cu *-e*; de aci concluzia că dintre cele două tipuri de plural cel „care se dezvoltă astăzi este cel în *-e*", aceasta constituind „o revenire la modelul romanic"[2]. Într-adevăr, după sondajul statistic al acad. Al. Graur, din cele 481 de feminine neologice în *-ă* la singular, numai 60 (circa 13%) au pluralul în *-i*, celelalte, 421 (circa 87%), folosindu-se cu *-e* la plural. Tendinţa românei actuale este, deci, de a se prefera pluralul în *-e*[3].

Avînd în vedere că inovaţiile morfologice din româna contemporană se produc în special asupra fondului neologic al limbii, am întocmit, pe baza *Dicţionarului explicativ al limbii române* (DEX, 1975), o statistică a tuturor substantivelor feminine neologice cu singularul în *-ă*, pentru a ne da seama, cu date complete, în ce măsură se verifică constatările rezultate din sondajele efectuate de acad. Al. Graur şi, mai în urmă, de Dolores Plătăreanu. Evident, am luat în calcul nu numai cuvintele latino-romanice, ci şi pe cele, mai puţine la număr, din neogreacă, germană, engleză, rusă sau formate în româneşte de la teme neologice. Totalul substantivelor din fondul neologic înregistrate în DEX este de 3885 de unităţi. Dintre acestea, 558 sînt date fără nici o indicaţie privind pluralul. Asupra lor vom reveni însă pe parcursul lucrării. Aşadar, în DEX figurează 3327 de substantive feminine neologice în *-ă* la singular, care se repartizează după desinenţa de plural astfel : 2994 cu pluralul în *-e* şi 333 cu pluralul în *-i*. Un calcul în procente ne arată că aproximativ 90% reprezintă pluralele în *-e* şi numai cca 10% cele în *-i*[4]. Prin urmare, productivitatea enormă a desinenţei *-e* pune în lumină tendinţa românei actuale de a se prefera pentru fondul neologic al substantivelor feminine cu singularul în *-ă* acel tip de plural care convine caracterului romanic al limbii române.

Vom examina pe rînd categoriile de substantive care reprezintă cele două tipuri de plural.

1. Pluralul în *-i*. Din totalul de 333 de substantive cu pluralul în *-i*, 189 sînt terminate în *-ură (-tură, -sură)*, de felul acestora : ***agentură, anvergură, aparatură, apertură, armură, aventură, bordură, borură, bravură,***

canelură, captură, caricatură, centură, cenzură, cianură, coafură, conjectură, corectură, cultură, curbură, cuvertură, dantură, dresură, dublură, factură, figură, fisură, fluorură, frizură, garnitură, gravură, lectură, literatură, manichiură, miniatură, natură, partitură, pictură, prefectură, procură, scizură, sculptură, structură, sudură, textură, tortură, uvertură, uzură etc. Acad. Al. Graur crede că aceste substantive au fost asimilate, în privința flexiunii, cu cuvintele vechi românești care conțin sufixul *-ură*, de felul lui *arsură, legătură*, care fac pluralul în *-i*: „prin urmare, în ce privește formarea pluralului, aceste cuvinte trebuie considerate vechi, și nu ca excepții la tendința actuală de a forma pluralul cu *-e*"[5]. Oricum, prezența lui *-i* la finala formelor în *-ură* nu provoacă alternanțe în radical; acesta este motivul principal al faptului că limba actuală tolerează pluralul în *-i* al categoriei de cuvinte în discuție.

Există însă 14 substantive în *-ură* care fac totuși pluralul în *-e*: *ambușură, ancablură, anură, cură, epúră, mură* („parîmă") *pléură, protură, púrpură*[1] („culoare"), *púrpură*[2] („boală"), *tură*[1] (de lucru), *tură*[2] (la șah), *țintáură* și *voalúră*. Trebuie observat însă că patru dintre acestea sînt înregistrate în *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM) cu pluralul în *-i*: *ambușuri, ancabluri, purpuri* (culori), *voaluri*; alte patru, *cură, mură, tură*[1], *tură*[2], au radicalul monosilabic, ceea ce ar impune desinența *-e* la plural; celelalte (unele cu paroxitonie): *pleură, purpură* („boală"), *țintaură*, altele foarte noi și specifice limbajelor profesionale: *anură, epură, protură* reprezintă o cantitate neglijabilă în ansamblul cuvintelor în *-ură* (de adăugat că *anură* și *protură*, termeni de zoologie, au intrat din franceză cu forme de plural: *anures, protoures*).

Altă categorie de substantive cu pluralul în *-i* este a celor care au radicalul terminat în *-c, -g*. Sînt 73 în *-c* și 17 în *-g*: *critică, armonică, bancă, bandotecă, barcă, bască, bibliotecă, cască, chembrică, clică, cocă* (fr. *coque*), *colică, cronică, epocă, fabrică, felucă, focă, gramatică, humorescă, ipotecă, joncă, lectică, lozincă, marcă, mască, muzică, perucă, placă, replică, republică, rocă, rubrică, speluncă, suplică, vezică* (multe sînt formații în *-tecă*: *cartotecă, cinematecă, discotecă* etc. sau cu un pseudoprefix: *avancronică, anticritică, contramarcă, policlinică* etc.); *bigă, bodegă, carlingă, dagă, fugă* (în muzică), *fungă, intrigă, ligă, morgă, orgă, pirogă, plagă, saxifragă, seringă, sinagogă, togă, vergă*.

Din exemplele date (pentru cele în *-g* lista este exhaustivă), se observă că multe sînt cuvinte relativ „vechi" și bine cunoscute; la unele dintre ele se creează și alternanța *a* : *ă* în radical provocată de *-i* de la plural: *bancă — bănci, cască — căști, dagă — dăgi, plagă — plăgi*. Am reținut în lista noastră și substantivele în *-sc*, care realizează la plural alternanța *sc* : *șt*: *băști, căști, humorești, măști*.

La cuvintele mai „noi", mai puțin „comune", întrebuințate în limbaje specializate, desinența de plural este *-e*. În DEX, acestea sînt de toate 21 în *-c* și 12 în *-g*: *abacă, aplică, bacă, cazacă, cloacă, coruncă, filipică, fotomecanică, frescă, metrică, mică* (mineral), *moluscă, odaliscă, parcă, paucă, plică, portulacă, ramcă, sclerotică, sinecdocă, subarmonică*; *algă, antanagogă, cvadrigă, dragă, eglogă, exergă, falangă*[1], *falangă*[2], *gangă, paragogă, seigă, teugă* (de notat că în DOOM *fotomecanică* și *mică* sînt înregistrate cu genitiv-dativul singular articulat în *-ii*, iar *subarmonică* cu pluralul în *-i*). Indiferent de desinența de plural a substantivelor cu radical în *-c* sau *-g*, alternanțele *c* : *č*, *g* : *ğ* tot se realizau. Acestea sînt alternanțele consonantice cele mai frecvente care apar nu numai la cuvin-

tele vechi, ci și la cele noi. Același lucru a fost observat și la flexiunea verbelor neologice în *-c*, *-g*[6]. La unele substantive însă *-i* ar fi provocat și alternanțe vocalice : *abacă, bacă, cloacă, algă, falangă* etc.

Mai rețin atenția și 15 substantive cu *-d* la finala radicalului : *amendă, arendă, bandă* („fișie"), *brigadă, comandă* (și *radiocomandă, servocomandă, telecomandă), corvoadă, gardă* (și *ariergardă, avangardă, flancgardă), pomadă, stradă*. Opoziția de număr se exprimă, la toate, prin alternanța *d* : *z* : *amendă — amenzi, stradă — străzi*. Aceste cuvinte sînt relativ vechi, unele intrate în română pe la începutul secolului trecut (mai noi sînt numai compusele pe care le-am dat în paranteză) ; de asemenea, aproape toate au devenit cuvinte comune, ceea ce explică menținerea lui *-i* ca semn al pluralului. Că este așa ne dovedește numărul imens de substantive în *-d* și cu pluralul în *-e*, toate, fără excepție, fiind proprii limbajelor tehnico-profesionale sau intrate recent în română. Iată cîteva exemple : *absidă, acetamidă, acetazolamidă, acoladă, acvilidă, addendă, agendă, alantridă, albadă, alboradă, aldehidă, alidadă, ambasadă, ambuscadă, amidă, anacondă, andromedidă, anfiladă, anhidridă, apidă, apsidă, arahidă, arahnidă, arahnoidă, arboradă, arcadă, armadă* (am epuizat lista celor de la litera *A)*.

În lista femininelor cu pluralul în *-i* figurează și următoarele : *cazarmă, duzină, gară* (și *autogară), gintă, hartă* (și *porthartă), leafă* „găvan ; tăiș"), *lojă, mașină* (și *bormașină, frezmașină), medicină, metalimbă, pagină* (și *postpagină), plapumă, prejudecată, regulă, sală, semilună, suprasarcină, țigară*. Am inclus și derivatele neologice de la cuvinte vechi : *judecată, limbă, lună, sarcină,* al căror plural în *-i* nu are nevoie de justificări. Celelalte sînt cuvinte intrate încă din secolul trecut ; ele s-au asimilat, în bună măsură, cu cuvintele indigene vechi.

Prin urmare, s-au încadrat la norma de plural în *-i* aproape toate substantivele cu radicalul în *-ur*, o bună parte a celor terminate în *-c* sau *-g* și cîteva cu *-d* la finală. Singurele alternanțe tolerate la fondul neologic al limbii sînt *c* : *č*, *g* : *ǧ* și *d* : *z* (lăsăm la o parte pe cele întîmplătoare : *a* : *ă (gară — gări), a* : *e (bandă — benzi)* etc.).

2. **Pluralul în** *-e* apare, așa cum am arătat deja, la 2994 de substantive neologice (cca 90 % din total) ; înșirarea acestora aici nu ni se pare utilă[7]. Gruparea lor după un criteriu anume nu e posibilă, pentru că pluralul în *-e* nu este impus de caracteristici care privesc accentul, structura silabică, lungimea cuvintelor, tipul de sunete de la finala radicalului, etimologia etc. S-ar putea constitui diferite grupuri de derivate (în *-ieră, -etă, -anță, -ență, -ată* etc.), s-ar putea distinge substantivele cu radical monosilabic al căror plural, dacă ar fi în *-i*, s-ar distanța prea mult de singular din cauza alternanțelor fonetice (de ex. *modă, navă, oază, odă, pantă, pasă, pistă, presă, rasă, rentă* etc.). Dar singura trăsătură care unește femininele cu *-e* la plural este că toate sînt neologisme, că marea lor majoritate aparțin limbajelor tehnico-științifice, limbii culte în general. Prin *-e* la plural se asigură invariabilitatea radicalului în cursul flexiunii, adică se evită alternanțele fonetice. Singurele alternanțe care totuși se realizează sînt *c* : *č*, *g* : *ǧ (abacă — abace, algă — alge)*.

Am spus mai sus că în DEX sînt 558 de substantive fără indicația de plural. Le-am controlat în DOOM și am observat următoarele : 8 substantive nu figurează în acest dicționar (unele apar cu gen diferit) ; 6 sînt trecute cu pluralul în *-i (alură, arnică, dactiliotecă, maculatură, semiotică, tabulatură)* ; pentru 92 se indică genitiv-dativul singular articulat în *-ii* (26 cu finala *-tură* și 66 cu *-că*, de obicei *-ică)*, de unde rezultă

că pluralul virtual al acestora este în -*i*. Dintre celelalte, 31 au pluralul în -*e* și 391 mărcile -*ei* de genitiv-dativ singular (deci pluralul lor virtual este în -*e*) ; rămîn 30 de substantive care nu au indicație cazuală în DOOM. Așadar, datele statisticii noastre, întocmite pe baza *Dicționarului explicativ*, nu se schimbă, în esență, în cazul că luăm în calcul și indicațiile suplimentare din DOOM.

Vorbind de tendința limbii noastre mai vechi de a prefera pluralul în -*i* pentru feminine, tendință care ,,izvorăște din nevoia indivizilor vorbitori de a distinge cît mai clar cu putință cele două numere ale substantivelor"[8], acad. Iorgu Iordan observă totuși ,,că, în general, rezistă încă neologismele, dar [că] și ele sînt atrase în jocul acestei modificări fonetice, imediat ce ajung a fi întrebuințate de pături sociale mai largi". Într-adevăr, ne întîmpină în limba vorbită forme de plural de felul : *chitănți, ciocolăți, coperți, cravăți, comuni, damigeni, hălți, jambieri, limonăzi, monezi, parăzi, plăji, ruini* (și literar), *șini, telegrămi* etc.[9].

Trebuie spus însă că ,,abateri" de felul acestora sînt tot mai rare astăzi. În orice caz, termenii tehnici, termeni proprii limbii culte în general, s-au integrat (exceptînd categoriile de feminine discutate mai sus) la norma de plural în -*e*; această normă e surprinsă chiar și la neologismele tehnice din graiurile populare [10].

În concluzie, statistica substantivelor feminine neologice cu singularul în -*ă*, întocmită prin excerptarea întregului material înregistrat în DEX, confirmă constatările acad. Al. Graur : româna modernă cultă preferă în proporție de 10/1 desinența -*e* la pluralul acestei categorii de substantive, desinență prin care se evită modificarea radicalului în cursul flexiunii. Acest fapt reprezintă o modalitate caracteristică procesului de reromanizare a limbii române.

NOTE

[1] Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968, p. 119 ș.u.

[2] *Ibid.*, p. 124.

[3] Dolores Plătăreanu, *Pluralul substantivelor feminine cu singularul în -ă în limba română contemporană*, în ,,Limbă și literatură", vol. II, 1983, p. 176—184, extrage din DEX neologismele de la literele A, B, C, pe care le confruntă cu cele din listele acad. Al. Graur întocmite pe baza DLRM. Rezultatele nu diferă de cele obținute de Al. Graur, adică cca 90% substantive neologice cu -*ă* la singular fac pluralul în -*e* și numai 10% în -*i*. Deosebirile de la un dicționar la altul sînt, cum era de așteptat, de ordin cantitativ, nu procentual. Reținem una dintre concluziile valoroase privind tendința de formare cu -*e* a pluralului neologismelor : ,,Afectînd în exclusivitate neologismele recente, această tendință își are evident originea în limbajul cult". ,,Ea a determinat oprirea extinderii desinenței -*i* prin scoaterea aproape totală de sub incidența acestei tendințe a neologismelor recente" (*l.c.*, p. 184).

[4] Am comunicat aceste date statistice încă din 1980, în volumul colectiv *Sinteze de limba română*, ed. a II-a, Editura Didactică și Pedagogică.

[5] *Ibid.*, p. 123 ; vezi și Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, EA, 1970, p. 126 : ,,Categoria de substantive care formează în mod obișnuit pluralul în -*i* din secolul al XVI-lea și pînă astăzi o constituie categoria substantivelor terminate în -*(tur)ă*, -*(ur)ă*". Pluralul în -*i* al acestui tip de feminine s-ar explica prin necesitatea menținerii opoziției ,,dintre pluralul substantivelor feminine și al celor neutre în -*ure*".

[6] Vezi *Observații asupra sufixului gramatical în -ez al verbelor neologice*, în SCL XXVI (1975), 3, p. 247 ș.u., unde am arătat că dintre verbele cu radicalul în *-c*, *-g* cca 73% (adică 174 de verbe din totalul de 222) se conjugă fără *-ez* la prezent, ceea ce permite realizarea alternanțelor cu africate ca al doilea termen : *evoc — evoci, divulg — divulgi* etc.

[7] Vezi totuși listele lui Al. Graur, *op. cit.*, p. 119–123, și D. Plătăreanu, *l.c.*, întocmite după DLRM, respectiv, DEX.

[8] Iorgu Iordan, *Pluralul substantivelor în limba română actuală*, în BPh, V (1938), p. 43.

[9] Pentru alte cîteva exemple, vezi Iordan, *l.c.*, p. 11 ș.u. și Al. Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897 ; la ambii autori, neologismele sînt date laolaltă cu cuvintele vechi.

[10] Observația se sprijină pe examinarea cîtorva texte din volumul *Texte dialectale Muntenia*, I, EA, 1973, editat de Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale al Academiei R. S. România.

Decembrie 1984

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5–7

FÍICĂ SAU *FÍICĂ*?

ELENA CARABULEA

Lucrările normative recomandă pronunţarea cuvîntului *fiică* în mod diferit : fie cu cei doi *i* in hiat, fie formînd o singură silabă, cu primul *i* al diftongului vocalic şi cu cel de-al doilea semivocalic. Grafic, această situaţie este marcată prin accent, uneori şi prin notarea diftongului cu *ĭ* scurt.

Astfel, cuvîntul apare cu cei doi *i* vocalici şi cu accentul notat pe al doilea *i (fiícă)* în ÎO (toate ediţiile), CADE, DM, DEX, iar cu cel de-al doilea *i* semivocalic şi deci cu accentul pe primul *i* la TDRG, SCRIBAN, în DA *(fíĭcă)* ; pronunţarea cu cel de-al doilea *i* semivocalic, dar fără notarea accentului, se întîlneşte şi la Lombard — Gâdei (p. II 14 : *fii̯că*)[1], la Beldescu (1984 : *fiică*, pron. *fii̯kă*)[2]. În unele lucrări cuvîntul e notat sub forma *fiică*, fără nici o indicaţie de pronunţare : ŞĂINEANU, D.U., CDDE [3], Puşcariu — Naum [4], MDO, DO. Cuvîntul apare fără nici un semn grafic şi la CIORANESCU, dar cu menţiunea că e format cu sufixul *-ică*.

Alte lucrări, ca DLRC, DOOM [5], G. Beldescu (într-o lucrare publicată în 1982)[6], recomandă pronunţarea cu diftong *(fii-)*, dar cu accentul pe al doilea *i (fiícă)*, deci cu diftong ascendent, ceea ce s-ar transcrie *fi̯ícă*.

După cunoştinţa noastră, în limba contemporană *fiică* e pronunţat în două silabe, dar cu diftong descendent *(fíi̯-că)*. Pentru faze mai vechi ale limbii, deşi nu dispunem de multe informaţii cu privire la pronunţare, faptele ne duc spre aceeaşi concluzie. Astfel, cuvîntul apare cu grafiile *fikĕ* în ANON.CAR. (care reprezintă şi atestarea cea mai veche) şi фінкъ, Хінкъ (deci notat cu *i* scurt în alfabetul chirilic) la Dosoftei (VS, ian. 44ʳ). Pronunţarea cuvîntului în două silabe reiese şi din versurile din literatura populară (unde apare şi sub varianta *fică*, la fel ca în ANON. CAR.) : *Hîş! pasăre de-acolea Că doar nu eşti fica mea C-am şi eu o fică-n lume Şi nu-i mai auz de nume.* JARNÍK-BÎRSEANU, D. 171. *Maica tot lucra, Mereu se-nvîrtea, Toate le făcea, Iar fiica-i şedea.* TEODORESCU, PP 661.

Apariţia a două indicaţii ortoepice diferite pentru *fiică* se explică şi prin poziţia adoptată tacit în ce priveşte formaţia cuvîntului : derivat (de la *fie* sau de la *fiu)* cu sufixul *-ică* sau cu sufixul *-că*. Poziţii diferite se întîlnesc şi la cercetătorii care s-au ocupat explicit de formaţia acestui cuvînt. De exemplu, Pascu (S. 228), Scurtu (T. 47) consideră că e derivat de la *fie* cu sufixul *-că*, Gramatica Academiei (ed. I., vol. I, p. 130) de la *fiu* + *-că* [7], Puşcariu (D., în JAHRESBERICHT 8, 1902, p. 124) de la *fiu* cu sufixul *-ică*, iar Hristea (P.E. 50—51), de la *fie* cu *-ică*.

Analiza în *fie* şi sufixul *-ică* se justifică perfect din punct de vedere formal, dar e greu, dacă nu imposibil, de demonstrat că *fiică* a fost vreodată pronunţat în trei silabe *(fi-i-că)*, pronunţare cerută de *i* accentuat al sufixului.

După cum se ştie, în ortografia noastră actuală sunetul *i* (vocală) nu e notat diferenţiat de *ĭ* (semivocală). În cazul în care cei doi *i* sînt consideraţi vocalici, norma rostirii literare prevede implicit hiatul [8].

Româna neliterară se caracterizează însă prin tendința de „reducere a hiatului sau de înlocuire a lui cu diftong"[9]. Această reducere a hiatului, după cum menționează S. Pușcariu, „a existat ca o tendință activă la noi în diferite timpuri"[10]. Neavînd nici o dovadă că *fiică* a fost vreodată pronunțat în trei silabe, cu cei doi *i* în hiat, nu se poate preciza nici dacă în pronunțarea cuvîntului în două silabe avem a face cu înlocuirea unui *i* vocalic cu *i* semivocalic (sau cu suprimarea lui)[11], nici dacă derivatul e format cu sufixul *-ică* sau cu sufixul *-că*. Valoarea semantică nu e nici ea concludentă, ambele sufixe avînd și valoare diminutivală, chiar dacă la sufixul *-că* această valoare este mai slab reprezentată [12].

Analizînd derivatele în *-ică*, se constată că ele sînt întotdeauna accentuate pe *i* din sufix [13], iar cele cu bază vocalică pronunțate cu hiat la junctura bazei cu sufixul : *bădiícă*, cf. *bădie* (dar *bădică* cf. *bade*), *Joíca*, nume de vacă, cf. *joi*, *Zoíca*, prenume, cf. *Zoe*. Dacă *fiică* ar fi fost format cu *-ícă*, nu ar fi avut alt tratament decît celelalte derivate formate cu acest sufix. După părerea noastră, e mai probabil ca derivatul să fie format cu sufixul *-că*. În ce privește forma, dacă se pornește de la *fie*, acesta împreună cu sufixul *-că* ar fi trebuit să dea *fiĭcă* sau *fică*. Cum *fie* se pronunță *fiĭe*, tema este în realitate *fiĭ-*, atestată, de altfel, în forma probabil articulată *fiia* în ANON. CAR., ceea ce explică perfect derivatul *fíĭcă*. Varianta *fică*, întîlnită pentru prima oară în ANON. CAR., menționată și de DA, CIORANESCU, poate fi rezultatul contragerii în *i* a diftongului *iĭ* [14].

Derivatul *fiică* face parte dintr-un grup de cuvinte cu aceeași sferă semantică, diminutival-afectivă, termeni de adresare care exprimă un grad de rudenie : *leică*, *maică* [15] (regional și *muică*), *neică*, *taică*.

În ce privește etimologia, acești termeni sînt fie împrumutați din slavă, fie, probabil, formați în limba română cu sufixul *-că*. În unele cazuri nu se poate preciza dacă avem a face cu etimologie internă sau cu împrumut. *Maică* e împrumutat din slavă (din bulgară sau/și din sîrbocroată)[16]. La formațiile presupuse a fi românești (vezi mai departe), pentru a explica semivocala *i* care precedă sufixul, trebuie să recurgem la analogia cu *maică*, care le-a putut servi ca model. *Maică* e atestat începînd din secolul al XVII-lea (vezi DLR), spre deosebire de celelalte formații din această categorie atestate în sec. al XVIII-lea (*taică* în DLR) sau al XIX-lea (*leică* în DA, *neică* în DLR ; *muică* apare în texte regionale, nedatabile).

Neică pare a fi format în interiorul limbii române ; el poate fi raportat la *nea*, formă prescurtată din *nene*, *neane*, care apare și independent, precedînd un nume propriu, mai ales un prenume : *nea Vasile* [17]. Pentru *muică* nu dispunem însă de o bază care ar putea justifica forma cu *u*, deși nu poate fi despărțit de *maică*, *mămucă* (vezi și DLR, care îl pune în legătură cu *mamă*, *mămucă*). *Leică* și *taică* pot fi formații românești sau împrumuturi din limbile slave. Astfel, *leică* e considerat derivat românesc de TDRG (forma prescurtată *lea* se întîlnește, ca și *nea*, în sintagme de tipul *lea Floarea*), împrumut din bg. *lĕlka* „cumnată" de SCRIBAN, DEX, SCURTU, T. 282 ; CIORANESCU menționează ambele posibilități (vezi și DA, unde formularea e ambiguă : „*leică* se raportă la *lele*, ca *maică* la *mamă*, cf. bulg. *lĕlka* „cumnată", rut. *l'el'ka* „tătucă" etc."), *Taică* e considerat formație românească, adaptat după *maică*, de DLR, formație românească, dar și cu trimitere la scr. *tajko* de TDRG, DEX. SCURTU, T. 29 și împrumut din scr. de SCRIBAN, CADE, CIORA-

NESCU (ultimul menţionează şi bg. *tajko*). În aceeaşi sferă semantică s-ar încadra, parţial, *puică*[18], dacă se iau în consideraţie ambele posibilităţi de formare date de TDRG (*pui* + *-că* moţional sau *pu*[*i*]*e*, femininul de la *pui*, întîlnit în sintagma *de-a puia gaia* + *-că* cu valoare diminutival-afectivă)[19].

În concluzie, considerăm că *fiică*, format, probabil, cu suf. *-că*, ca şi *neică*, eventual *leică*, *taică*, se scrie corect *fiică* şi se pronunţă cu cei doi *i* în diftong descendent : *fíi-că*.

NOTE

[1] Alf Lombard şi Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Bucureşti — Lund, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981.

[2] G. Beldescu, *Ortografia actuală a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984. În recenzia la această lucrare acad. Al. Graur se îndoieşte că *fiică* se pronunţă cu cel de-al doilea *i* scurt, dar nu precizează cum trebuie să se pronunţe (Al. Graur, *Ortografia actuală*, în RLit. nr. 40, 4 oct. 1984, p. 8).

[3] Trecut printre derivatele lui *fie*, cu acelaşi sens, fără alte precizări.

[4] Sextil Puşcariu şi Teodor Naum, *Îndreptar şi vocabular ortografic*, ed. a III-a, 1941.

[5] *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982.

[6] *Ortografie, ortoepie şi punctuaţie*, Bucureşti, Societatea de Ştiinţe Filologice, 1982.

[7] Vezi la SCRIBAN două explicaţii parţial diferite : *fiică* „dim. d. *fie*, ca *puică* d. *pui*. V. *fiŭ*" şi *puică* „d. *pui* ca *fiică* d. *fiĭ*, *fiŭ*".

[8] Vezi ÎO, ed. a III-a, p. 8.

[9] Cf. Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1976, p. 137.

[10] LR II, p. 55.

[11] Vezi Fulvia Ciobanu, Lidia Sfîrlea, *Cum scriem, cum pronunţăm corect*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 106, care consideră că suprimarea în pronunţare „a uneia dintre vocale e aşa de frecventă şi de răspîndită, încît forme ca *fică* pentru *fiică*, *findcă* pentru *fiindcă* au devenit aproape generale".

[12] E mai puţin probabil ca sufixul *-că* să aibă aici valoare moţională (cum consideră PASCU, S. 228, Gramatica Academiei, *loc. cit.*), pentru că „deosebirea de sex era exprimată prin *fiu-fie* şi nu mai era necesar să se creeze o nouă formă feminină" (cf. Hriştea, *loc. cit.*). În ce priveşte dispariţia treptată a lui *fie* (în limba contemporană se foloseşte numai în compusele cu *mea, ta, sa*), se poate datora concurenţei lui *fiică* ; acesta a căpătat „prin sufix o nouă viaţă, aşa cum s-a întîmplat şi cu derivatul *mătuşă*" (cf. SCURTU, T. 46).

[13] Vezi *Sufixul -ică* (monografie în manuscris, în arhiva Institutului de Lingvistică). Există, totuşi, cîteva cuvinte periferice cu accentul fluctuant, care au explicaţii diferite. Astfel, la nume proprii ca *Iulica*/*Iúlica*, *Marica*/*Márica* accentuarea pe temă se justifică prin origine (ca împrumuturi din maghiară). La apelativele *căţelándric(ă)*/*căţelandríc(ă)*, *copilándric*, discutate de V. Bogrea (*Recenzie la G. Pascu, S.*, în DR II, 1921—1922, p. 786), accentuarea pe penultima silabă este suspectă (vezi şi DA care corectează accentul la *copilándric* în *copilandríc* şi nu-l marchează la *căţelandric(ă)*). O formaţie neobişnuită pare a fi şi *picolică*, înregistrat de DLR, cu trimitere la IORDAN, LRA 186, care, discutînd pe *picoliţă*, menţionează în notă şi pe *picolică* (fără marcarea accentului), auzit „în restaurantele bucureştene".

[14] Cf. PUŞCARIU, LR II 161 : „rostirea *fiică* e din ce în ce mai rară şi *fică* îi ia locul".

[15] Vezi şi DA, care pune pe *fiică* în legătură cu *maică*.

[16] Cum indică toate dicţionarele menţionate, SCURTU, T. 38—39.

[17] Vezi, totuşi, DEX, SCURTU, T. 273, care consideră pe *neică* un derivat de la *nene* cu sufixul *-ică*, DLR : *nene* sau *nea* cu sufixul *-ică* (ceea ce ar fi trebuit să dea *neică*, cu *ei* în hiat).

[18] Vezi şi apropierea făcută de SCRIBAN între *fiică* şi *puică*.

[19] Vezi, totuşi, SCRIBAN, CDDE, DEX, DLR, care îl raportează numai la *pui*.

Ianuarie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

UN POSIBIL MODEL PRAGMATIC AL CUVÎNTULUI

I. COTEANU

În cele ce urmează propunem o modelare a cuvîntului pe baza a două premise simple. Prima constă din afirmaţia că orice cuvînt se delimitează atît de combinaţiile sintagmatice în care intră, cît şi de propriile sale părţi constitutive. Faptul este evident în practica uzului, unde cuvintele sînt diferenţiate unele de altele prin permutări şi substituţii empirice. A doua, decurgînd ca un corolar din precedenta, afirmă că orice cuvînt este o mulţime în accepţia matematică, adică o colecţie de obiecte — în cazul nostru cu un anumit specific — avînd cel puţin o caracteristică în comun. Ca mulţime, cuvîntul constă din toate formele existente şi reperate, deci din ceea ce numim paradigmă morfologică, solidară cu toate valorile ei semantice reperabile, deci cu ceea ce numim paradigmă semantică.

Elementul lingvistic care leagă cele două paradigme şi totodată factorul selectiv este sintagma. Am putea s-o luăm şi pe ea ca o mulţime, căci colectează elementele din cele două paradigme, ordonîndu-le în direcţia referentului din a cărui perspectivă are loc operaţia. Vorbitorul construieşte sintagma pentru şi din cauza referenţilor. El poate să-i cunoască foarte bine, să-i cunoască puţin şi vag sau să nu-i cunoască deloc, de exemplu atunci cînd i se arată sau întîlneşte prima dată o plantă, o insectă, o unealtă etc. Ca să le numească, recurge la cuvintele avînd în vocabularul său paradigma semantică cea mai puţin concretă („floare", „buruiană", „gîză", „sculă"). Dacă însă trebuie să le descrie, face asemănări şi deosebiri cu alte lucruri cunoscute, exprimîndu-le prin perifraze.

Avînd în vedere că, după toate probabilităţile, ambele paradigme sînt generate de sintagme şi îşi schimbă configuraţiile, în special cele semantice, datorită orientării sintagmelor, rezultă că principiul bine cunoscut după care cuvîntul exprimă generalul se poate reformula. Numele dat unei clase de referenţi, prezentînd această clasă numai sub aspectul ei general şi implicit abstract, conţine generalul atît în paradigma semantică, ceea ce este evident, cît şi în cea morfologică. Dar generalul are, între altele, două calităţi : este gradual şi nu se realizează decît în particular şi prin particular. Gradele de generalitate din cuvinte sînt admise şi practic atunci cînd se spune despre cuvinte că se împart în abstracte şi concrete. Indiferent de terminologie, ele sînt plasate pe trepte diferite de general. Dar nu numai cuvintele luate separat au această calitate, ci şi acelaşi cuvînt poate avea grade de generalizare inegale, după vorbitori şi după împrejurări. Lărgirea sau restrîngerea generalităţii înseamnă în ultimă instanţă includerea şi, respectiv, eliminarea unei categorii de obiecte din clasa denumită de cuvîntul în cauză. Efectele se observă poate mai uşor în diacronie, dar ele sînt permanente şi la toate categoriile de vorbitori, depinzînd de vîrstă, mediu social, nivel de cultură etc. Prin urmare, paradigmele semantice sînt în mod necesar mulţimi variabile, pentru că aproximează generalul prin corecţiuni funcţional-stilistice. Aceasta duce la concluzia că ele cuprind nu generalul pur şi simplu, ci gradele lui, ceea ce ne permite să spunem că în orice cuvînt el ia forma $G_{1,2,3...n}$ unde 1, 2, 3,... stau pentru gradele respective. Limita *n* ar trebui să fie particularul individual, dar, cum se ştie prea bine, nici o limbă nu

are capacitatea de a descrie individualul sau de a-l denumi printr-un cuvînt sau printr-o sintagmă.

Raportul dintre particular și general fiind stabilit, va trebui să admitem că, de vreme ce generalul există numai în și prin particular, și acesta din urmă este gradual, deci poate fi scris $P_{1,2,3...n}$. Cele două planuri ale limbii, cel al conținutului și cel al expresiei, sînt inevitabil marcate de prezența lui $G_{1,2,3...n}$ și a lui $P_{1,2,3...n}$, numai că nu în mod egal. Forma expresiei o putem lua mai degrabă ca o manifestare a particularului. Ea este detaliată de orice gramatică riguroasă, pe cînd forma conținutului este mult mai complexă. Încă un argument în favoarea formulei $G_{1,2,3...n}$ îl oferă polisemia. O paradigmă morfologică nu trimite la o singură clasă de obiecte, ci la mai multe avînd o trăsătură comună sau admisă ca atare de vorbitori la un moment dat. Legătura dintre clase pare asigurată de o rețea semantică asociativă realizată uneori chiar prin legarea contrariilor. Cum polisemia este foarte frecventă, numărul de paradigme care acoperă mai multe clase de obiecte va fi și el foarte mare.

Un caz ilustrativ este FURCĂ, adică din punct de vedere lexicografic :

1. Unealtă de lemn sau numai cu o coadă lungă de lemn, cu două coarne în formă de *u* sau de *v* (cu trei coarne sau) cu mai mulți dinți lungi de fier pentru încărcat, descărcat, întors de paie, de fîn, de gunoi de grajd etc.

2. Unealtă de lemn cam de 1 m lungime, în vîrful căreia se fixează caierul de tors manual.

3. Piesă dintr-o mașină de filat care susține firul în cursul răsucirii.

4. Susținătoarea verticală a cumpenei de fîntînă ; susținătoarea unor grinzi la casele țărănești din paiantă ; susținătoarea roții de bicicletă ori de motocicletă, eventual alte asemenea susținători.

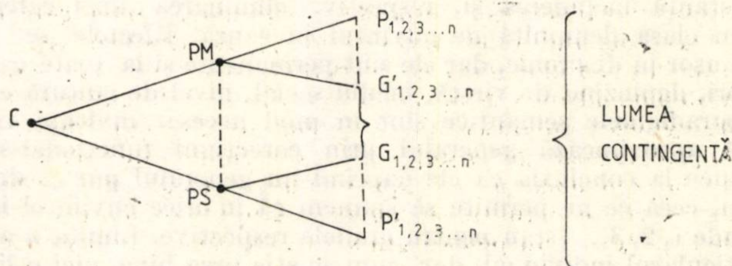
5. Spînzurătoare.

2 și 3 din această schemă merg împreună, în ciuda marilor deosebiri dintre înfățișarea unei furci de tors și a piesei din mașina de filat, dar amîndouă au de a face cu r ă s u c i r e a firului, iar 3 seamănă într-o măsură cu furca de lemn de la 1.

Definiția de la 3 se asociază prin ideea de s p r i j i n i r e, susținere, cu definiția de la 4. Marginal pare numai sinonimul de la 5, dar și el poate fi apropiat de imaginea ciuturei suspendată în aer de un braț al cumpenei. (De fapt, 5 are o istorie socială în afara domeniului românesc.)

Legătura s-ar putea să fie imaginea marilor cantități de paie ridicate cu furca la clădit căpițele. Foarte probabil însă că o singură trăsătură comună pentru toate clasele de obiecte denumite de *furcă* nu se va găsi, iar combinarea ideii de ridicare, susținere, suspendare cu înfățișarea concretă de *u*, *v* a multora dintre obiectele cu acest nume într-o definiție unică ar duce pur și simplu la enumerarea tipurilor lor.

După cele spuse, modelul pragmatic la care ne-am oprit se prezintă grafic astfel :

C = cuvînt
PM = paradigmă morfologică
PS = paradigmă semantică
$P_{1,2,3...n}$ = grad de particularitate
$G_{1,2,3...n}$ = grad de generalitate

Gradele de generalitate ale celor două paradigme sînt, firește, de natură diferită, iar modul de reflectare a lumii în ele nu a format obiectul discuției de aici.

Despărțirea celor două paradigme în $P_{1,2,3...n}$ și $G_{1,2,3...n}$ se justifică potrivit cu cele spuse mai înainte. Relația $G_{1,2,3...n}$ cu $P_{1,2,3...n}$ este o relație de incluziune în mulțimile PM și PS, după cum cea dintre PM și PS este o relație de incluziune în C.

Ianuarie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

DIACRONIE ȘI CONTRASTIVITATE: EXPRIMAREA CAZULUI COMITATIV ÎN FRANCEZĂ ȘI ÎN ROMÂNĂ

TEODORA CRISTEA

1. Orientată spre descoperirea divergențelor generatoare de erori, analiza contrastivă a fost întotdeauna privită ca o secțiune sincronică în limbile comparate, excluzînd din principiu orice incursiune istorică. Intensificarea preocupărilor pentru aspectele teoretice ale confruntării limbilor conferă însă perspectivei diacronice valoarea unui punct de reper în studierea evoluției divergente a două limbi și în stabilirea de echivalențe. Pentru contrastivistul care se străduie nu numai să constate, ci să și explice deosebirile între cele două limbi comparate, o analiză efectuată pe axa diacronică poate contribui la înscrierea comparației într-o abordare tipologică integrantă, cu mai mare putere generalizatoare.

Pentru a sugera ceea ce perspectiva diacronică poate să ofere analizei contrastive, am ales un fragment de gramatică limitat: exprimarea cazului comitativ în două limbi înrudite, franceza și româna, care însă au evoluat divergent în acest domeniu. Punctul de plecare al acestor observații îl constituie un studiu care a marcat o dată importantă în analiza comparativă a sistemelor prepoziționale: Alexandru Graur, „*Ab*, *ad*, *apud* et *cum* en latin de Gaule", „Bulletin de la Société de Linguistique" XXXIII (1932), Paris. Analiza aprofundată a acestor elemente de relație în diferite limbi accentuează valoarea laturii semantice într-o viziune localistă care va cunoaște o mare dezvoltare în teoria cazurilor. În termenii acestei teorii, o sintagmă nominală, cu sau fără marcă prepozițională, nu este decît actualizarea unui rol semantic și a unei funcții sintactice din structura de profunzime. Alegerea mărcii cazuale, idiosincratică prin însăși natura ei, este rezultatul unei evoluții istorice specifice fiecărei limbi, ceea ce explică disparitatea sistemelor de mărci puse în relație în trecerea de la o limbă la alta. Formele cazuale se prezintă adesea ca un fascicol de relații cazuale, iar marca de suprafață este realizarea uneia sau alteia dintre componentele semantice de adîncime. Cauze multiple pot să ducă la regruparea sistemului de mărci, la eliminarea unora dintre acestea, la evoluția semantică a altora. Astfel, dacă în franceză prepoziția latină *cum* a dispărut fără urme, pentru diversele sale funcții fiind folosită o prepoziție locativă la origine, *apud* „auprès de", româna în schimb nu cunoaște urmași ai prepozițiilor *ab* și *apud* și se servește pentru a exprima asocierea de continuatorul lat. *cum*, prepoziția *cu*. Această situație este sursa unor numeroase divergențe în redarea unor relații cazuale ale căror zone interferează: agent, instrument, sociativ.

2. Comitativul este un caz complex, ideea de asociere, implicată de altfel și în configurația altor relații cazuale, presupunînd contiguitatea spațială și sincronizarea procesuală. Dintre aceste două componente ale relației comitative, franceza a reținut inițial contiguitatea spațială „auprès de", care a absorbit ulterior și pe aceea de sincronizare. Interpretarea localistă a comitativului își găsește un punct de sprijin în evoluția semantică a prepoziției *apud*: „Il est certain que „avec" et „auprès de" sont des notions très proches, surtout avec des verbes d'état: *se trouver auprès de quelqu'un* est à peu près la même chose que *se trouver avec quelqu'un*"[1].

Structura comitativă se defineşte prin două caracteristici : trăsătura inerentă / + Animat / a nominalelor asociate şi proprietatea de simetrie a actanţilor : ab = ba. Ordinea de lectură diferită nu aduce alte modificări de sens în afara celor de topicalizare :

(i) *Ioana a plecat cu Maria. = Maria a plecat cu Ioana.*

(ii) *Pierre est sorti avec Jean = Jean est sorti avec Pierre.*

Proprietatea de simetrie deosebeşte comitativul de alte subtipuri de sociativ, care admit nominale / ± Animat /, dar care nu admit reversibilitatea actanţilor. În cazul nominalelor / + Animat / ordinea de lectură nu este indiferentă pentru sens : o frază de tipul *Pierre a toujours été correct avec Paul* admite o înlănţuire ca *mais on ne peut pas dire la même chose de Paul (Petre a fost întotdeauna corect cu Paul, dar nu acelaşi lucru se poate spune despre Paul).* Simetria actanţială permite parafraza prin coordonare, exclusă în cazul sociativului unidirecţional :

(iii) *Ioana şi Maria au plecat împreună.*

(iv) *Pierre et Jean sont sortis.*

Ea este de asemenea de natură să explice unele variaţii prepoziţionale *avec/à* din franceză : *s'associer à/avec.*

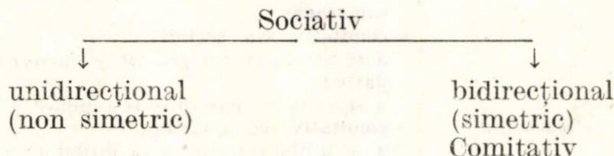
În cazul nominalului /—Animat / schimbarea ordinii actanţilor duce la lanţuri nereperate :

(v) *A plecat cu umbrela mea.* ≠ **Umbrela mea a plecat cu el.*

(vi) *Parcul cu aleile lui umbroase.* ≠ **Aleile umbroase cu parcul lor.*

(vii) *Le Loiret avec les plantes de la vallée de la Loire.* ≠ **Les plantes de la vallée de la Loire avec le Loiret.*

Se pot distinge deci două tipuri de sociativ :

3. Decuparea diferită a referentului în cele două limbi a avut drept rezultat restructurări semantice ale celor două mărci prepoziţionale puse în relaţie, care se manifestă în latitudini combinatorii divergente :

a) constituirea de relatori sociativi complecşi :

Relatorul specific limbii române, prepoziţia *cu*, poate intra în combinaţie cu adverbe pentru a forma locuţiuni marcate cu trăsătura /+ Intensiv/ : *împreună cu, dimpreună cu, laolaltă cu, cu... cu tot, cu tot cu, la un loc cu* :

(viii) *Toată hora* **împreună cu** *privitorii izbucniră într-un rîs gălăgios.* (L. Rebreanu)

(ix) *Dispăru* **cu** *fată* **cu tot.** (Eminescu, *Gr. Acad.*, **II**, 193)

Unele dintre locuţiunile citate pot introduce şi sociativul unidirecţional.

În limba franceză, numai adverbele *conjointement, de concert, de conserve* se pot combina cu prepoziţia asocierii *avec* :

(x) Il a agi *de concert avec* ses amis.

Spre deosebire de limba română, adverbul francez *ensemble* nu permite disocierea actanţilor, oricare ar fi trăsătura inerentă a verbului :

(xi) Pierre et Jean sont partis *ensemble.*

(xii) *Pierre est parti *ensemble avec* Jean.

(xiii) Petre a plecat împreună cu Ion.

Prepoziţia franceză *avec* poate apărea în contextul prepoziţiei separative *de* pentru a exprima anularea asocierii : *séparer l'ivraie d'avec le bon grain*, *divorcer d'avec*, *mes souvenirs d'avec toi* (J. Anouilh), în timp ce limba română se serveşte în acest caz numai de separativul *de* : *a despărţi grîul de neghină*, *a divorţa de cineva*.

Limba română poate de asemenea să combine relatorul de asociere cu conjuncţia *şi* :

(xiv) Tata *şi cu* mama au plecat ieri.

(xv) *Mon père *et avec* ma mère sont partis hier.

Franceza se foloseşte, în variaţie semantică, fie de conjuncţia *et*, fie de „prepoziţia" *avec* :

(xvi) Mon père *et* ma mère sont partis.

(xvii) Mon père *avec* ma mère sont partis.

b) combinarea cu diferite verbe de asociere

Trăsăturile sintactico-semantice ale verbului diferenţiază şi subtipurile de sociativ, determinînd şi corespondenţele între cele două limbi luate în considerare. Acestea se prezintă în linii mari în felul următor :

Română	V/+simetric/	Franceză
	/—orientat/	— comitativ (transcodaj direct) : a pleca cu prietenii — partir avec ses amis a locui (împreună) cu părinţii — habiter avec ses parents
Comitativ	/+uniorientat/	— comitativ : a se solidariza cu tovarăşii — se solidariser avec les camarades — comitativ sau sociativ : a se asocia cu un prieten — s'associer avec/à un ami — dativ : a semăna cu cineva — ressembler à quelqu'un
	/+biorientat/	— comitativ sau obiectiv : a se întîlni cu cineva (a întîlni pe cineva) — se rencontrer avec quelqu'un, rencontrer quelqu'un — obiectiv : a se săruta cu cineva, a se iubi cu cineva—embrasser quelqu'un, aimer quelqu'un
Franceză	**V/+simetric/**	**Română**
	/—orientat/	— comitativ (transcodaj direct) : dîner avec ses amis — a lua masa (împreună) cu prietenii
Comitativ	/+uniorientat/	— comitativ : réconcilier son ami avec sa fiancée — a împăca pe prietenul lui cu logodnica — comitativ sau locativ abstractizat : marier sa fille avec/à un ingénieur — a-şi mărita fata cu/după un inginer — comitativ de conformitate sau dativ : ressembler à quelqu'un — a semăna cu cineva, a semăna cuiva
	/+biorientat/	— comitativ : s'entretenir avec quelque'un — a se întreţine cu cineva

Unele verbe de asociere care arată o relaţie de opoziţie între termenii corelaţi pot să se combine fie cu prepoziţia asocierii pozitive : rom. *cu*, fr. *avec*, fie cu prepoziţia opozitivă, rom. *împotriva*, *contra*, fr. *contre* : *a (se)*

lupta cu cineva, a lupta împotriva cuiva — se battre avec / contre quelqu'un. Alteori, această opoziţie este semantizată : *être fâché avec quelqu'un* („a fi supărat cu cineva" = „a rupe relaţiile cu cineva") / *être fâché contre quelqu'un* („a fi supărat pe cineva")[2]. Uneori se pot obţine efecte ironice din substituirea cu prepoziţia opozitivă : *se marier contre qui?*

c) folosirea absolută în poziţie adverbială a prepoziţiei *avec*, posibilitate exclusă în limba română.

În acest caz apar transcodaje indirecte :

— restabilirea substitutului în forma sa anaforică :

(xviii) Vous vous feriez blâmer et moi *avec.*

(xviii') Te-ar dezaproba, şi pe mine *o dată cu tine/la fel.*

— suprimarea prepoziţiei „orfane"[3] şi introducerea adverbului *şi* :

(xix) Nous allons à la plage. Est-ce que vous venez *avec?*

(xix') Mergem la plajă. Veniţi *şi* voi (cu noi)?

(xx) Vous donnerez votre nom *avec*, je suppose?

(xx') O să-ţi dai *şi* numele, presupun.

4. Din analiza, foarte incompletă, a cîtorva realizări ale cazului comitativ în raport cu alte categorii de sociativ rezultă că urme ale confuziei unor prepoziţii se regăsesc pînă astăzi în diversele folosiri contextuale ale elementelor de relaţie. De asemenea dispariţia altor prepoziţii a dus la reorganizarea sistemului de relatori. În aceste două mari tipuri de modificări trebuie căutată existenţa transcodajelor indirecte care nu mai sînt corespondenţe univoce, ci adevărate reţele de echivalenţă.

NOTE

[1] Alexandru Graur, *op. cit.*, p. 42.

[2] A se vedea şi interesantul exemplu comentat de Al. Graur în studiul citat : *Depuis longtemps Huat cherchait une revanche avec le boxeur noir* (p. 18), în care opoziţia este asumată de substantivul *revanche* şi nu de prepoziţie.

[3] Pentru noţiunea de prepoziţie „orfană" a se vedea şi R. Kayne, „De certaines différences entre le français et l'anglais", „Langages" no. 60, 1980, p. 48.

Decembrie 1984

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7–13

STRUCTURI SINTACTICE ȘI STRUCTURI TEXTUALE ALE REPETIȚIEI

PAULA DIACONESCU

1. Structură înseamnă construcție. Repetiția este o construcție sintactică sau textuală expresivă care constă în folosirea unui cuvînt, a unei sintagme, a unei părți de propoziție sau a unei propoziții de două sau de mai multe ori. Date fiind structurile, valorile și funcțiile atît de variate ale repetiției, ne propunem, pe de o parte, să distingem, după construcția lor, repetiția sintactică de cea textuală iar, pe de altă parte, să precizăm natura valorilor expresive ale repetiției sintactice. O întreprindere de acest fel ni s-a impus prin constatarea că în gramatici sau în lucrări de stilistică nu s-au operat pînă în prezent asemenea distincții.

Repetiția sintactică. Nivelul ultim al realizării ei este fraza, cea mai mare unitate sintactică de sine stătătoare. Caracteristica structurii: solidaritatea sintactică a membrelor care o alcătuiesc, realizată prin relații și funcții diferite. **A.** Relații predicative, apozitive, de subordonare sau de coordonare. Aceste raporturi se exprimă prin mijloace morfologice (flexiune) sau sintactice (verbe copulative, prepoziții, conjuncții, pronume și adverbe relative), precum și prin simplă juxtapunere sau marcată (grafic prin linie) de pauză cu intonație specifică: *cîntarea cîntărilor*, *munca e muncă*, *din vorbă-n vorbă*, *mii și mii*, *rînduri, rînduri*, „*Cezarul chiar Cezarul* de mult ar fi căzut", „și *el — el vîrful mîndru* al celor ce apasă"; *face cum face*, *o fi știind cine o fi știind*, *a colindat pe unde a colindat*. La origine, procedeu al limbii vorbite, repetiția s-a lexicalizat total în unele construcții, formînd adevărate locuțiuni sau expresii idiomatice: *cît de cît*, *fețe-fețe*, *ape-ape*, *la urma urmei* etc. **B.** Reluare (funcție anaforică) sau anticipare (funcție cataforică) prin pronume personal a unor părți de propoziție: **a.** subiect: în limbajul popular, pronumele personal poate anticipa subiectul exprimat printr-un substantiv; predicatul este plasat înaintea subiectului: „te căptușește *ea Mărioara* acuș!" (Creangă), adică *chiar Mărioara (în persoană)*. În interpretarea anticipării prin pronume personal a subiectului rămîne în mod deosebit pertinentă observația (J. Byck) că trebuie să se țină seamă de starea de spirit a celui care vorbește, nu de starea sufletească presupusă a subiectului din enunț. Numai așa se explică o situație cu subiectul exprimat printr-un substantiv cu marca inanimat: „A trecut *el* așa un *răstimp*" (Sadoveanu); în acest exemplu, pronumele are rolul, prin animizare și personificare a unei entități abstracte, de a o concretiza și individualiza. Se exprimă astfel o anumită atitudine afectivă a povestitorului față de fenomene, obiecte etc. ale realității. O situație asemănătoare, dar nu identică, cu anticiparea prin pronume personal a subiectului exprimat prin substantiv este aceea de reluare a subiectului în contexte diferite. Substantiv: „*Virtutea* pentru dînșii *ea* nu există" (Eminescu); numeralul colectiv care exprimă ideea de „grup de doi", *amîndoi*: „*Amîndoi* ca-ntr-o poveste / *Ei* își sînt așa de dragi" (Eminescu); **b.** complement direct sau indirect (cf. *Gramatica limbii române*, I, Ed. Academiei, 1963, p. 144–147).

Repetiția textuală. Se realizează, mai mult sau mai puțin organizat, la nivelul propoziției sau al frazei, dar și la nivelul unor unități textuale

dincolo de frază. Caracteristica structurii ei: absența fenomenului de solidaritate sintactică; această repetiție nu se supune condiției ca membrele ei să se lege unul de altul printr-una din relațiile menționate mai înainte în cadrul unei repetiții sintactice: „Miros *dulce*, *dulce* nume" (Alecsandri); „*Zburam* noi ca *gîndul* ce mă-mpresura / *Gîndul* meu, ca mine, în ceruri *zbura*" (id.); „Lăsam urme *albe*, pe omătul *alb*" (id.); „Ici *umbre* de noroade le vezi ocîrmuite / De *umbra* unor pravili călcate, siluite / De alte mai mici *umbre*, neînsemnați pitici" (Gr. Alexandrescu). În ultimul exemplu, repetiția realizează o dublă figură: **poliptoton** (cuvintele repetate schimbă forma gramaticală) și **antanaclază** (cuvintele repetate schimbă și sensul). „*Ce vreau*? Știi bine *ce vreau*" (Caragiale). Aici repetiția (cu funcție **fatică**) are loc la nivelul unui act de vorbire realizat ca **interacțiune** (funcție **interpersonală**) a vorbitorilor. Propoziția interogativă este o reluare în răspuns a unei întrebări pe care primul vorbitor a adresat-o interlocutorului său și ea este totodată o anticipare a aceleiași propoziții realizate ca „fragment raportat" în fraza enunțiativă imediat următoare.

Adeseori o repetiție textuală se organizează prin **simetrie** și **paralelism** sintactic de o largă varietate. De ex. **epanadiploza** sau **inelul** (repetiție de cadru, prin dublare la început și la sfîrșit): „*Mereu* va plînge apa, noi vom dormi *mereu*" (Eminescu); **chiasmul** (repetiție prin încrucișare): „*Femeie între stele și stea între femei*" (id.).

În clasificarea operată, termenii **sintactic/textual** nu se suprapun total cu termenii **gramatical/stilistic**. Repetiția (sintactică, textuală) poate fi **stilistică** prin anumite efecte de **construcție internă** (provin numai din repetare sau sînt date de sensul cuvintelor (antonime, sinonime, etc.) care formează repetiția) ori prin efecte speciale de **contextualizare**. Aceasta poate fi **verbală** (anturajul repetiției în enunț), **situațională** (situația de enunțare: atitudinea sau starea sufletească, de spirit a vorbitorului în raport cu ceea ce el enunță; interacțiunea participanților (destinator — destinatar) în efectuarea unui act de vorbire), **socioculturală** (vorbire populară sau cultă — stil retoric, stil artistic). Evident că într-un enunț concret efectele stilistice ale unei repetiții pot proveni totodată din construcție și din contextualizare. Prin distincțiile de mai sus am precizat natura faptului stilistic.

În continuare, avem în vedere structurile și funcțiile **repetiției sintactice** la nivelul propoziției sau al frazei.

2. În cadrul unei repetiții lexicale sau de cuvinte, se poate repeta orice parte de vorbire. Substantiv: „*Stoluri*, *stoluri* trec prin minte / Dulci iluzii" (Eminescu); „Am așteptat-o *ani și ani*" (Arghezi); „Și la rînd, *din loc în loc* / Au rămas *cioc lîngă cioc*" (id.); „Eram *floarea florilor*" (pop.). Adjectiv: „O furnică *mică*, *mică*" (Arghezi); aici, repetiția are o funcție stilistică și prin efectul de contextualizare verbală: potrivirea sonoră a sfîrșitului cuvintelor (rimă interioară) care întărește ideea de superlativ exprimată prin repetarea adjectivului; „Umbra morții se întinde *tot mai mare și mai mare*" (Eminescu). Pronume: „Căci *tu* — *tu* ești el" (Eminescu); „*care de care* mai frumoase" (Slavici). Numeral: „Pîn'ce izvorăsc, din veacuri, stele *una cîte una*" (Eminescu). Verb: „Îmi *zărea*, măre, *zărea*" (pop.); „*Dormiți*, *dormiți*! / Hipnoza nopții suflă boare" (Arghezi); „De-*ar crăpa* odată *să crape* și harabagiul care v-au adus" (Creangă). Adverb: „*Încet*, *încet* se liniști" (Sadoveanu); „De-i izbuti, *bine de bine*" (Creangă); „lăcrăma numai *din cînd în cînd*" (Slavici). Interjecție: „Și o dată pornesc ei *teleap*, *teleap*, *teleap*!" (Creangă); „*Măi*,

măi, măi ! Aceştia-s curat sărăcie" (id.) ; „O, *amar*, mîndră, *amar*" (pop.). Prepoziţia şi conjuncţia (sau adverbe, pronume relative cu valoare de conjuncţie) realizează repetiţii prin juxtapunerea unor părţi de propoziţie, respectiv a unor propoziţii de acelaşi fel, ca în următoarea construcţie retorică : „*Cînd* marea-ntărîtată corabia-ţi zdrobeşte, / *Cînd* loc de mîntuire nu este, nici liman, / *Cînd* cu grozave furii asupra ta porneşte..." (Gr. Alexandrescu). Într-o construcţie ca : „În adîncu-i se pătrunde / *Şi* de lună *şi* de soare / *Şi* de păsări călătoare" (Eminescu), repetiţia conjuncţiei *şi* (**polisindeton**) are o funcţie pur stilistică, deoarece după o normă strict gramaticală conjuncţia ar fi trebuit să apară o singură dată, înaintea ultimei părţi a enumerării. Sintagme. De regulă, cele două părţi ale sintagmei repetate apar simplu juxtapuse : „*Dragă mamă, dragă mamă* / Pînza iar mi se destramă" (Arghezi) ; „Satele s-au închis în arături. / *Numai păduri, numai păduri, numai păduri*" (id.) ; în repetiţie, omofonia *(pă)***duri**... coincide cu un cuvînt şi reliefează o semnificaţie poetică ce conferă eufoniei versului adîncime. Propoziţii : „Nici un cuvînt, *e vînt, e vînt*" ; întreg contextul realizează o rimă-ecou. Mai frecventă este repetarea propoziţiilor interogative şi exclamative : „*Ce voi zice*, nu ştiu, *ce voi zice*?" (Arghezi) ; „*bătu-te-ar să te bată*" (id.) ; „*Te-ai dus, te-ai dus* din lume, o ! geniu nalt şi mare" (Eminescu).

3. C l a s i f i c a r e a r e p e t i ţ i i l o r. Sistematica tipurilor de repetiţii se poate preciza după aspecte fie de ordin morfologic sau sintactic (de construcţie), fie de ordin lexical şi semantic. Vom efectua o clasificare a repetiţiilor lexicale după următoarele criterii : **combinare, succesiune, extensiune, echivalenţă** (lexicală, morfologică şi sintactică).

3.1. După c o m b i n a r e a membrelor lor, repetiţiile pot fi grupate în două mari categorii : **A. Repetiţie în contact nemijlocit** : membrele ei sînt simplu juxtapuse. **B. Repetiţie în contact mijlocit** : membrele ei sînt legate cu ajutorul unor instrumente gramaticale (desinenţe, articol, prepoziţii, conjuncţii, verbe copulative) după cum intră în relaţii de subordonare, de coordonare sau predicative.

3.2. După s u c c e s i u n e a membrelor lor, repetiţiile se grupează, de asemenea, în două mari categorii. **A. Repetiţie imediată** : membrele ei urmează unul după altul. În contact **nemijlocit** (în retorica clasică are numele de **Geminatio** sau **Epizeuxis**) : „Or să cadă *rînduri rînduri*" (Eminescu) ; în contact **mijlocit** : a) *frumoasa frumoaselor* ; b) „V-au blestemat copiii, *fraţi de fraţi*" (Arghezi) ; „V-am blestemat din *neam în neam*, / Cînd ne rugam şi cînd plîngeam" (id.) ; „Şi *grădini lîngă grădini* / Sînt ca nişte rogojini" (id.) ; „Şi la rînd, *din loc în loc* / Au rămas *cioc lîngă cioc*" (id.) ; c) „Trebuie să-l găsesc eu *odată şi odată* (Sadoveanu) ; „De-*i vedea şi-i vedea* că s-a trezit şi năvăleşte la tine, zvîrle-i pielea cea de urs" (Creangă) ; d) un cuvînt e reluat prin adverbe de întărire : *numai, tot, chiar, iar:* „*Cezarul, chiar Cezarul* de mult ar fi căzut". (Eminescu) ; „*Tu şi numai tu* l-ai stricat" (Slavici) ; *cumpără, iar cumpără şi tot cumpără* (id.) ; e) *Corvoada e corvoadă* (Camil Petrescu). Verbul copulativ *a fi* este subînţeles : *Moşia moşie, foncţia foncţie, coana Joiţica coana Joiţica* (Caragiale). **B. Repetiţie la distanţă** : membrele ei apar în succesiune întreruptă printr-o porţiune de text variabilă (poate fi şi un singur cuvînt) care nu are nici un rol în cadrul constituirii repetiţiei. Aceasta poate fi : **a.** în contact **nemijlocit** : „*Mamă* bună, *mamă* mică ! / Ţi s-a urît în pămînt" (Arghezi) ; „*Am să mor*, mămucă, *am să mor*" (Sadoveanu) ; *rămînere-aş* păgubaş de

dînsul *să rămîn* (Creangă); **b.** în contact **mijlocit**: „Întoarce filă după filă / Și *vers* adună *după vers* (Arghezi).

Clasificările operate pînă aici, după criteriile de **combinare** și **succesiune** a membrelor unei repetiții, ne-au condus la regrupări mai mult sau mai puțin diferite decît acelea date anterior, inclusiv în *Gramatica limbii române*, 1963, p. 408—411.

3.3. După e x t e n s i u n e a lor, repetițiile pot fi clasificate în repetiții **simple** (cu structură **duală**: repetarea unei unități lingvistice are loc o singură dată: o fată *frumoasă, frumoasă)* și **complexe** (repetarea unei unități lingvistice are loc de cel puțin trei ori). Repetiția *trială* este cea mai frecventă dintre repetițiile complexe: „*Verde, verde și iar verde*" (pop.); „Eu nu voi nimic, nimica, / Decît *pace, pace, pace*" (Eminescu); „și *gogîlț, gogîlț, gogîlț*, îi mergeau sarmalele întregi pe gît" (Creangă). În caz extrem, repetiția poate fi **nelimitată**. Această situație este marcată în scris prin puncte de suspensie: *Am stat noi, am stat, am stat*... (Sadoveanu) sau sugerată semantic prin anumite determinări adverbiale ale termenilor repetitivi: „Care *crește* într-o clipă ca în veacuri, *mereu crește*" (Eminescu); *să fim încă o dată, / să fim încă de o mie de ori, / să fim, să fim*! (Blaga). Cea mai lungă repetiție pe care am întîlnit-o în texte este de cinci sau șase termeni: „*Du-te, du-te, du-te, du-te, du-te*, cale lungă" (pop. *apud* I. Coteanu, *Stilistica*, p. 119; pentru repetiția cu șase termeni, vezi p. 120).

3.4. După e c h i v a l e n ț a (lexicală, morfologică, sintactică și semantică) a membrelor lor, repetițiile pot fi **totale** (**identitate**) sau **parțiale** (**asemănare**).

Repetiții **totale**: „începe a face *fețe-fețe*" (Creangă); „am *atîtea și atîtea* turme în răspunderea mea" (Slavici); „De pe cuptor, scoteau capete mirate, *cînd și cînd*, copii bălani" (Sadoveanu); „E făcută parcă *numai și numai* să fie admirată" (Caragiale); „*Am să mor*, mămucă, *am să mor*" (Sadoveanu).

Repetiții **parțiale**. **A.** Repetiții **poliptotonice**: *minunea minunilor;* „Din jalea celor ce-*au gemut și gem* / S-a ridicat și cade pe voi acest blestem" (Arghezi); *bătu-te-ar* norocul *să te bată*! **B.** Repetiții **identice sub aspectul formei și al sensului, dar diferite sub raport sintactic**: a. construcții **tautologice**: „*frate, frate*, dar pita-i cu bani bărbate" (Creangă); „*am scris* ce-*am scris* cu pasiune"; **b.** „Întoarce *filă după filă* / Și *vers* adună *după vers* (Arghezi); „în sufletul meu fierbeau *întrebări peste întrebări*" (Sadoveanu). **C.** Repetiții **derivative**. În limbajul popular și familiar se reia adesea un cuvînt prin forma lui **diminutivală**: *Mîndro, mîndruliță*; „Hei, *dorule, doruțul meu*" (pop.), „I-aș cînta *doina, doinița*" (Eminescu), *codrule, codrușule* (id.), *încet-încetișor, nou-nouț*. Repetiția **antonimică**, cu efect de „plasticizare a contrastelor": *Nici necoaptă / Nici răscoaptă* (pop.); „El și *leagă* și *dezleagă*" (Arghezi); *Mă gîndesc, / Mă răzgîndesc* (id.). O altă posibilitate de cuplaj derivativ este **figura etymologica** limitată la raportul dintre verb (de cele mai multe ori intranzitiv) cu un complement direct exprimat printr-un substantiv avînd aceeași rădăcină (**complement direct intern**): „*Șoptind șoapte* de amor" (Eminescu); „O, priviți-i cum *visează / Visul* codrului de fagi" (id.); „*a rodit o rodie*" (Arghezi). **D.** Repetiții **sinonimice**: *Mititică și pitică*; *Neagră și zmolită* (pop.); *în fel și chip; în feluri și chipuri* (Arghezi); Toată lumea-n *fel și cum* / Se strămută peste drum" (id.); *se sucește, se-nvîrtește; din fir în păr* (și *din fir în fir*); vin *cîrduri* și *rînduri* (Iordan, *Stilistica*, 234), sintagmă mai expresivă decît sinonimul

rînduri (și) rînduri, precum și decît *cîrduri (și) cîrduri*, „grație, desigur, variației formale" (Iordan, *op. cit.*, p. 234). **E.** Repetiții în care cuvîntul repetat schimbă sensul (**antanaclaza, diafora**) : „s-a adunat *lumea de pe lume*" (Creangă). Frecvența considerabilă a structurilor repetitive parțiale — poliptotonice, derivative, semantice etc. — dovedește tendința vorbitorilor de „punere în relief" a expresiei lingvistice. Această tendință se manifestă deseori într-un fel de **joc** cu formele flexionare, cu etimologiile și sensurile cuvintelor. Astfel, efectul expresiv mai general al diferitelor repetiții parțiale este cel menționat de retorica clasică : **variatio delectat.** Însă „vechimea, adică frecvența și îndelungata întrebuințare, poate șterge, pînă la dispariția totală, valoarea expresivă a unei sintagme. Cf., de ex., *la urma urmei* (și *la urma urmelor), la începutul începutului*" (Iordan, *Stilistica*, 234).

4. Valori gramaticale și valori stilistice ale repetiției. În majoritatea cazurilor, repetiția exprimă ca valori gramaticale fundamentale (provin numai din repetare) ideea de **durată** (a unei acțiuni : *și merge și merge)* și de **intensitate** (a unei calități : un băiat *înalt, înalt*, a unei cantități : citește *mult, mult*, a unei acțiuni : „*și-o bate, și-o bate*, pîn-o omoară în bătaie" (Creangă)). Prin posibilitatea de a exprima durata, repetiția este unul din mijloacele de exprimare a *aspectului* în limba română (V. Guțu-Romalo, SCL XI (1960), p. 485—493). Alte valori ca : **distribuție** (veneau *două cîte două)*, **succesiune** *(din vorbă în vorbă)*, **periodicitate** *(din cînd în cînd)* etc. sînt date de instrumentele gramaticale (în general prepoziții) și de sensul cuvintelor care intră în grupul format prin repetiție, după cum precizează *Gramatica limbii române* (1963).

Expresivitatea structurilor cu termeni repetitivi este foarte variată. Cele mai multe repetiții au o valoare gramaticală și una afectivă. Astfel, repetarea adjectivului sau a adverbului este un procedeu de formare a superlativului în limbajul afectiv. Unele repetiții exprimă numai starea psihică sau atitudinea vorbitorului față de acțiuni, obiecte etc. *(Gramatica limbii române*, II, 1963, p. 414—415, unde se găsesc și exemple). Unele repetiții care reliefează elemente emoționale ale limbajului au atins un nivel maxim de instituționalizare, devenind o convenție lingvistică (de ex. repetarea adjectivului sau a adverbului este un procedeu convențional de formare a superlativului). Altele permit diferențieri de utilizare socioculturală și conotează un efect stilistic și în acest sens. De ex., organizarea lingvistică prin repetiție a blestemului în limbajul popular : *arde-te-ar focu să te ardă!* În sfîrșit, o repetiție este expresivă printr-un efect estetic, pe care-l poate provoca atîta vreme cît atrage atenția asupra propriei sale organizări în transmiterea unui mesaj însoțit sau nu de note afective sau de conotații sociolingvistice speciale. În texte de literatură artistică, efectele de stil sînt complexe și variate. O repetiție sintactică sau textuală poate crea aici o înțelegere aparte a reprezentării unui obiect, fenomen etc., poate produce o reacție afectivă imprevizibilă prin reluarea unui cuvînt-cheie, poate fi forța organizatoare la nivelul propoziției, frazei sau al unei unități textuale mai largi, poate conota un efect individual al structurii mesajului etc. și, prin toate acestea, ea poate să se transforme dintr-un „canon" într-un „procedeu de artă" original. Chiar simplul exces de repetiții este o abatere de la norma convențională a vorbirii și prin aceasta poate deveni un indice al ambiguității semantice în texte

literare doar în aparență clar și simplu construite (ca în poezia lui Bacovia, în poezia și proza lui Zaharia Stancu).

Așadar, ceea ce numim în mod obișnuit valoare (funcție) **stilistică** a unei repetiții se referă la efecte de natură diferită în receptarea și interpretarea unui text.

5. Repetiția, procedeu de stil. Repetiția are rădăcini atît în limba vorbită, cît și în literatura artistică. Procedeu al limbii vorbite, repetiția devine, în proză sau poezie, marcă importantă a unui stil oral — adeseori de factură populară (Creangă, Caragiale, Slavici, Sadoveanu, Z. Stancu, M. Preda ; Heliade, Alecsandri, Eminescu, Arghezi). În construcții simple, asociată contextual cu alte procedee (enumerări, amplificări, paralelisme etc.), repetiția caracterizează, de asemenea, un stil poetic de expresie retorică (de ex. în lirica primilor poeți romantici români) sau, în cele mai complexe construcții (Eminescu, Arghezi, Blaga) ori în extinderi de o monotonie voită (Bacovia), ea dobîndește funcții „emblematice" și „simbolice". Asimilată cu fapte de stil, deci cu modalități de artă verbală ale scriitorilor, repetiția cunoaște numeroase categorii (**figuri repetitive**), reliefînd o înaltă artificialitate (elaborare) a expresiei și construcției lingvistice în literatura artistică.

6. Considerații finale. Procedeu de construcție, repetiția sintactică sau textuală relevă în planul vorbirii calitatea de **structură** (încărcată cu sens) și totodată de **acțiune** a unui enunț. Ea reliefează tipuri deosebite de intenționalitate, de sensibilitate și de imaginație care se manifestă ca note speciale (intenționale, afective, estetice) însoțind exprimarea unui conținut în contexte situaționale sau altele social-culturale ale comunicării orale sau scrise. De aceea, un studiu aplicat al structurilor repetitive implică, poartă în mod deosebit, prin ceea ce face și cum face, un răspuns la întrebările fundamentale pe care lingvistica și le-a pus și le reformulează azi cu insistență[1]. O teorie a limbii ca sistem de semne sau o teorie a comunicării? O lingvistică mentalistă (înfățișînd limba ca expresie a gîndirii) sau alta instrumentalistă (înfățișînd limba ca instrument de acțiune, ca întrebuințare intențională cu finalitate în procesul comunicării)? O lingvistică a enunțului sau alta a enunțării? O lingvistică a frazei sau alta a actului de vorbire care presupune interacțiune, adică funcția interpersonală (destinator — destinatar) în procesul comunicării? O lingvistică structurală, distribuțională, generativă sau alta pragmatic-funcțională ca teorie generală a contextualizării și contextualității (verbale, situaționale, socioculturale, temporale și spațiale) a discursului? Răspunsul nu poate fi decît acceptarea dreptului la coabitare a unor teorii lingvistice diferite, cu metodele pe care fiecare le preconizează în cercetarea faptelor de limbă. Un răspuns în direcția integrării de concepții pe care lingvistica românească prin acad. Al. Graur a ilustrat-o strălucit.

7. Lucrări de referință selective: Jacques Byck, *Studii și articole*, București, Editura Științifică, 1967, p. 151–165; Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968, p. 292–350; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975, p. 232–248; *Gramatica limbii române*, II, București, Editura Academiei, 1963, p. 407–415; I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, p. 97–116; Ladislau Gáldi, *Introducere în stilistica literară a limbii române*, București, Editura Minerva, 1976, p. 152–162; Liliana Ionescu, *Paralelismul în lirica populară*, în *Studii de poetică și*

stilistică, București, EPL, 1966, p. 48–68 ; V. Guțu-Romalo, *Repetiția, procedeu sintactic de exprimare a aspectului în limba română*, SCL XI(1960), p. 485–493 ; Grigore Brâncuș, *Un aspect al repetiției în limbajul popular: temporala de reluare*, în LR XX(1971), 1, p. 33–37 ; Paula Diaconescu, *Repetiția, procedeu artistic în poezia lui M. Eminescu*, în LL III(1957), p. 27–48 ; id., *Anafora și epifora în literatura română*, în Analele Universității, București, an. XXVII, 1978, p. 113–123 ; Florin D. Popescu, *Limba și stilul poeziei lui Vasile Alecsandri*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1980, p. 158–167.

NOTE

[1] O preocupare de a detașa direct sau indirect o problematică a lingvisticii azi, apare, de ex., la C. Bachmann — J. Lindenfeld — J. Simonin, *Langage et communications sociales* (Préface de Jean-Claude Chevalier), în colecția LAL *(Langues et apprentissage des langues)*, Paris, Crédif-Hatier, 1981.

Noiembrie 1984

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5–7

NOMINATIVUL SINGULAR AL DECLINĂRII I LATINE

I. FISCHER

Abordînd o problemă atît de dezbătută și propunînd o soluție care ne pare evidentă, încercăm un sentiment de neliniște : dacă propunerea noastră, de o simplicitate extremă, este corectă, ea trebuie să fi fost descoperită de alții înaintea noastră ; dacă n-a fost formulată pînă acum, e posibil ca soluția propusă să nu fie simplă, ci simplistă, și deci eronată. Dar cum în sursele bibliografice la care am avut acces nu am găsit nimic similar, iar noi înșine nu i-am putut opune nici o obiecție majoră, ne-am decis, după ezitări îndelungate, s-o supunem discuției.

Tipul flexionar care în gramaticile tradiționale ale celor două limbi clasice (și a celor descrise după modelul acestora) poartă numele de declinarea I e tratat în lucrările de lingvistică istorică sub denumirea de „teme în *ā*"[1] și ocupă un loc intermediar între flexiunea atematică și cea tematică, deși uneori sîntem avertizați că e vorba de o declinare atematică [2].

Vom reveni asupra definirii tipului flexionar, după ce vom discuta doctrinele privind nominativul singular. Se consideră că acest caz se termina, în indo-europeană, în *-ā*, deci în vocala temei cu desinența Ø(cf., de exemplu, O. Szemerényi, *Einf.*, p. 173 : „Der Nom. Sg. ist der nackte Stamm auf *-ā*, in mehreren Sprachen gekürzt"[3]) ; reconstrucția se bazează pe următoarele corespondențe din limbile indo-europene : skr. *sēnā* 'oaste', gr. θεά 'zeiță', v.sl. *noga* 'picior', lit. *galvà* 'cap', dar got. *giba* 'dar' (în gotică, *-a* reprezintă vocala scurtă). E necesar să adăugăm aici situația din limbile italice, socotite ca apropiate genealogic de latină : nom.sg. se termină în sunetul [å], intermediar între *-a* și *-o*, provenit din *-ā* : existența acestui sunet intermediar e demonstrată prin ezitările grafice între *-o* și *-a* din inscripții : osc *touta* și τωϜτο, umbr. m u t a și m u t u etc.

Se insistă, de asemenea, în toate lucrările, asupra diferenței dintre terminația vocativului și cea a nominativului : în timp ce acesta din urmă se termină în *-ā*, vocativul are de la origine *-ă*. Faptul este neîndoielnic (chiar dacă sanscrita, cu terminația aberantă *-ē* < *-ai*, nu poate fi utilizată) și rezultă din comparația : gr. (hom.) νύμφα, (sapph.) Δίκα, Ἔλενα, v.sl. *nogo* și chiar lit. *gálva* (unde accentuarea presupune o formă originară în *-ă*) ; vocativele umbriene în *-a* (fără dublete în *-o*) pot duce la aceeași concluzie, chiar dacă numărul lor, destul de restrîns, este puțin relevant ; se citează *Tursa* (4 ocurențe) și *Iouia* (2 ocurențe). Trebuie subliniat însă faptul că, dacă pornim de la o temă originară în *-ā*, vocala scurtă a vocativului nu poate rămîne fără explicație, necesitate care nu a scăpat, bineînțeles, cercetătorilor. Astfel, în *Introducerea* citată a lui O. Szemerényi (p. 173) se stabilește o legătură între accentuarea inițială a vocativului și „scurtarea" vocalei lungi (nu vedem însă în ce măsură accentul muzical indoeuropean putea influența cantitatea vocalei finale).

Există totuși un grup de cuvinte pentru care se admite în general un *-ă* originar : este vorba de formele sufixate cu *-yă* [4], feminine, cu alternanță *ă*/*ā* în cursul flexiunii (nominativul, vocativul și acuzativul au *ă*, iar genitivul și dativul *ā*), tip exemplificat prin gr. δόξα, -ης, și πότνια, -ᾱς, deși și în acest caz a fost contestată cantitata scurtă primitivă a formei de nominativ (O. Szemerényi propune, p. 176, urmîndu-l pe Brugmann,

Grundriss, II, 2, p. 124 și 139–140, drept punct de plecare acuzativul -ιᾰν, provenit din -**(i)yṃ*, cu atașarea analogică a consoanei *-n*; de aici vocala scurtă s-a extins la nominativ).

În virtutea teoriei „clasice" expuse mai sus, *-ă* al nominativului singular latin este o inovație și se cere justificată. S-au avansat cîteva cauze ale presupusei scurtări; ele nu se exclud una pe alta, ci se cumulează: (1) alinierea nominativului la vocativ, în favoarea acestuia din urmă; (2) influența acuzativului, unde scurtarea vocalelor lungi înaintea lui *-m* se petrecuse înaintea apariției documentelor literare versificate; (3) influența unui grup de substantive, nu foarte numeros, dar cu frecvență ridicată, format dintr-o rădăcină cu vocalism scurt și un element sufixal -**ā*: *aqua*, *mola*, *rota*, *toga* etc.; aceste cuvinte, avînd o structură ritmică iambică (dacă admitem cantitatea lungă originară a sufixului), suferă „scurtarea iambică", fenomen de asemenea preliterar; (4) influența grupului format cu sufixul *-yă*, discutat mai sus. Valoarea explicativă a acestor cauze este însă pusă la îndoială chiar în tratatele de lingvistică istorică latină. Iată rezervele formulate de M. Leumann în ediția ultimă, din 1977, a *Gramaticii* sale (p. 418). După o apreciere negativă de ansamblu („die bisherigen Erklärungsversuche für *-ă* statt *-ā* sind nicht überzeugend"), autorul discută detaliile: extinderea scurtării iambice nu poate fi invocată, deoarece ea nu s-a produs în situația paralelă a adverbelor în *-ē*, unde nu a depășit granițele foarte frecventelor *benĕ* și *malĕ* (scurtarea de tip *homŏ* este tîrzie); extinderea terminației de vocativ la nominativ nu e de acceptat, dată fiind limitarea utilizării acestui caz la substantivele desemnînd persoane (nume, adjective, substantive de tip *era*); existența unui sufix *-yă* este contestată pentru limba latină (ca sufix moțional nu apare, în perioada clasică, decît în *auia* 'bunică'); este de aceea neverosimil ca un sufix atît de puțin reprezentat să poată exercita o influență asupra declinării. După cum se observă, M. Leumann nu ia în discuție eventualitatea extinderii la nominativ a vocalei scurte a acuzativului.

Constatînd dificultățile multiple care se opun acceptării doctrinei tradiționale cu privire la terminația nominativului latin în *-ă*, vom încerca abordarea inversă a problemei, postularea scurtimii originare a formei. Vom porni de la analiza unei terminații cazuale clare în aproape toate limbile (cu excepția celor indo-iraniene, unde s-a produs o reamenajare analogică), cea de genitiv: atît vechea latină, cît și toate tipurile grecești ale declinării I au terminația *-ās* (lat. *familiās*, gr. ἡμέρᾱς, γνώμης, δόξης, πότνιᾱς), reprezentată și de got. *-ōs* (*gibōs*), lit. *-os* (*galvos*) și fără îndoială de italicul *-as* (osc *moltas*, umbr. t u t a s, falisc t i t i a s). Analizînd această terminație din punctul de vedere al teoriei laringalelor, ajungem la o fază anterioară -$eə_2$- + desinența *-s*; cum laringala are statut de sonantă, terminația -*$eə_2s$ se suprapune exact pe terminația de genitiv a altor categorii atematice terminate în sonantă, de exemplu cea în *-u-* (nu utilizăm declinarea în *-i-* din cauza refacerilor suferite în latinește): genitivul este în -**e/o-u-s* > lat. *-ūs*, osc *-ous*, skr. *-os* (din -**aus*), got. *-aus*. Or, în acest tip flexionar, nominativul, vocativul și acuzativul singular au vocalismul predesinențial zero, sonanta vocalizîndu-se: lat. nom. *-us*, ac. *-um* (irelevant din cauza scurtării generale a vocalelor precedate de *-m*), gr. nom. -υς, ac. -υν, skr. nom. *-us*, ac. *-um* etc. Așadar există în indo-europeană un tip flexionar terminat în sonantă care prezintă alternanța *e/Ø* a predesinențialei; încadrarea temelor în -$ə_2$- în acest tip ne pare legitimă [5].

Rămîne să vedem acum ce alte supraviețuiri ale tipului definit mai sus pot fi detectate în limbile indo-europene și în ce raport se află cu declinarea numită tradițional „în *-ā*".

Cea mai clară supraviețuire este, cum am arătat mai sus, declinarea greacă în *-yă* (*-ă/ā*, în terminologia școlară „alpha impurum"), care conservă întocmai alternanța așteptată (ne referim numai la singular, pluralul suferind, în toate limbile, diverse refaceri). În afară de aceasta, nimic nu ne oprește de a socoti vocativele în *-ă* (de tip hom. νύμφᾰ) drept moștenire a aceleiași situații originare. Există însă și alte cîteva urme de nominative în *-ă*, fără desinență sigmatică : epitetele homerice εὐρυόπα, μητιέτα, ἱππότα, νεφεληγερέτα etc., hesiod. ἠχέτα. Caracterul arhaic al acestor forme rezultă și din faptul, semnalat de Chantraine, că ele sînt de trei ori mai numeroase în *Iliada* decît în *Odiseea*, ceea ce diminuează ponderea explicației prin vocativ, avansată de obicei [6].

Declinarea greacă în *-yă* coincide în numeroase detalii cu cea sanscrită în *-ī* (tipul cu nominativul în *-ī*, nu în *-īs*, *dēvī* 'zeiță', nu *vr̥kīs* 'lupoaică') : terminațiile de nominativ în *-ī* și de acuzativ în *-īm* provin din același sufix $-yə_2$; în sanscrită $ə_2$ devine *i*, care se contrage cu primul element al sufixului, rezultatul fiind *-ī*; pentru cazurile oblice, pornim, ca și în grecește, de la gradul *e*, deci sufixul are forma $-{}^*yeə_2$- > *-yā-* : gen. *dēvyās*, dat. *dēvyāi* ; această explicație a flexiunii sanscrite este semnalată de O. Szemerényi (*Einf.*, p. 176, cu trimitere la A. Martinet, B.S.L., 52(1957), p. 87), dar respinsă tocmai datorită convingerii autorului că terminația originară de nominativ este *-ā*.

În același fel, și nu printr-o „scurtare", greu de justificat (și oricum anterioară confuziei *o/a*), credem că trebuie explicată alternanța *a/ō* din gotică, în tipul nom. ac. *giba*, *sunja*, gen. *gibōs*, *sunjōs* : *-a* reprezintă *-ă* < $-ə_2$, iar *-ō-* provine din *-ā* < $-eə_2$ [7].

Există, așadar, în mai multe limbi indo-europene, un tip flexionar atematic în sonanta $-ə_2/-eə_2$, avînd nominativul singular cu desinența *Ø*. Acest tip e reprezentat în greacă și în sanscrită cel puțin de formațiile în *-yă/-yā*, în timp ce în latină și gotică alternanța este generală (sau generalizată). Pe de altă parte, tipul flexionar în *-ā-*, fără alternanță, este majoritar în greacă și în sanscrită și pare a fi singur reprezentat în limbile italice. Constituie acesta un tip independent, întocmai ca temele în *-ī-* (menținute în latinește numai în substantivul *uīs*) și în -ū- (în lat. *sūs*)[8] ? Reexaminarea statutului temelor în *-ī-* și -ū- și stabilirea cronologiei lor depășesc intențiile noastre. Credem însă că în cadrul celor două tipuri în *-a* (< $ə_2$) poate fi încercat un raport cronologic. Presupunem că atîta vreme cît $ə_2$ funcționa ca sonantă, alternanța $ə_2$ / $eə_2$ se încadra într-un tip cunoscut și cuprindea întregul inventar lexical, indiferent de natura sufixului (deci nu numai temele în $-yə_2$). A doua fază începe în momentul în care diftongul $eə_2$ se contrage în vocala *ā* ; alternanța își schimbă natura, devenind o supraviețuire greu explicabilă (alternanță cantitativă pe o parte a teritoriului indo-european, *Ø* / *ā*, *i*/*ā*, eventual și *Ø*/*a*, în alte regiuni) ; de aici extinderea în numeroase limbi a vocalismului *-ā-* și crearea, în acest fel, a unui nou tip flexionar, lipsit de alternanță și, deci, mai simplu. Latina (ca și gotica) păstrează situația arhaică ; n-ar fi singurul arhaism morfologic al latinei.

Rămîne să încercăm să răspundem la o ultimă întrebare : cum se explică discrepanța dintre latină și osco-umbriană ? Amintim că aceasta din urmă conservă rezultatul evoluției pe teren italic a tipului fără alter-

nanță (ceea ce duce, prin transformările fonetice specifice, la apariția unei noi alternanțe *å/a*). O soluție simplă ar fi abandonarea ideii de unitate italică; nu o vom adopta, totuși. Situînd însă această unitate într-o epocă foarte îndepărtată în timp (înaintea coborîrii italicilor în Peninsulă), putem accepta ipoteza că extinderea lui *-ā-* s-a produs în această perioadă, puțin timp după despărțirea strămoșilor osco-umbrienilor de strămoșii latinilor.

Explicația pe care o propunem în paginile de mai sus ne pare „economică"; dacă ea corespunde și adevărului istoric, nu ne aparține nouă să judecăm.

NOTE

[1] Cîteva exemple: Brugmann, *Grundriss*, II, 2, p. 122 („Stämme auf *-ā*"); Meillet, *Introd.*[6] (1922), p. 278 („Thèmes terminés par *-ā-*"); Meillet — Vendryes, *Gr. comp.* (1927), p. 413 („Type en *-*ā-*"); Szemerényi, *Einf.*, p. 172 („*ā-* und *i*-Stämme"); Sommer, *Hdb*[2-3]., p. 322 („*-ā*-Stämme"); Leumann, *Lat. Gr.* (1977), p. 417 („*ā*-Deklination"); Schwyzer, *Gr. Gr.*, I, p. 459 („Die *-ā*-Stämme", dar adaugă: „genauer *ā/ə-* bzw. ᾱ/ᾰ-Stämme"), 558 („Die sog. ᾱ-Stämme"); Chantraine, *Morph*[2]., p. 31 („Thèmes en *-*ā*"), 47 („La déclinaison en -ᾱ"). Singurul autor, după știrea noastră, care ține seama de alternanțe în definirea tipului flexionar în discuție, este I. M. Tronskij, *Istoričeskaja grammatika latinskogo jazyka*, Moscova, 1960, p. 140 (teme în *-*ā/ə-* > lat. *ā/ă*).

[2] „Le type en *-ā-* est athématique" (Meillet, *ib.*); „Ce type est en réalité un type athématique" (Meillet — Vendryes, *ib.*); „Ce type se rapproche, à certains égards, des noms athématiques" (Chantraine, *Morph.*[2], p. 34).

[3] Ne vom referi în permanență la această lucrare (O. Szemerényi, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt, 1970), deoarece reprezintă cea mai importantă sinteză recentă a lingvisticii indo-europene; faptul că, prin forța lucrurilor, nu ne vom declara totdeauna de acord cu poziția autorului nu are nici o semnificație polemică, ci reflectă numai distanțarea, obligatorie într-o contribuție care aspiră la originalitate, față de doctrinele anterioare.

[4] Sufixul este diferit de cel al abstractelor, de tip *audacia*, unde se presupune o formă originară cu *-ā* (cf. gr. σοφίᾱ, ion. σοφίη).

[5] Diferența principală față de temele în *-i-* și *-u-* constă în absența desinenței sigmatice la nom. sg. Există însă și tipuri în sonantă cu desinență Ø (cele în lichidă și nazală; Szemerényi, *Einf.*, p. 109, atribuie asimilării absența lui *-s*), iar cronologia atașării desinenței sigmatice e obiect de discuție.

[6] Lista cuvintelor și explicațiile se găsesc la Schwyzer, *Gr. Gr.* I, 560 (și nota 6), care le consideră „eine Altertümlichkeit"; explicația prin vocativ nu ni se pare necesară, în perspectiva noastră; cf. P. Chantraine, *Gr. hom.*, I (1948), p. 199—200.

[7] W. Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1920, p. 105—106.

[8] Nu înregistrăm aici disilabele trecute la *-ī-*, respectiv *-ū-* (*neptis, clauis, febris, socrus*); nici greaca nu oferă exemple mult mai numeroase; cf. Schwyzer, *Gr.Gr.*, I, p. 463—464, 506, 570—571; Chantraine, *Morph.*[2], p. 87, 93—94.

Februarie 1985

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Edgar Quinet 7

ÎN LEGĂTURĂ CU „METALIMBAJUL"

VALERIA GUȚU ROMALO

1. În perspectivă semiotică, limba se caracterizează, între altele, prin complexitatea și flexibilitatea sa, prin varietatea funcțiilor pe care le îndeplinește. Sistemele lingvistice naturale reprezentînd diversele limbi cristalizează prin lexic și organizare gramaticală, în unități aparținînd diferitelor nivele lingvistice, concepte, atitudini etc. capabile să acopere complexele realități și necesități ale vieții sociale și interioare ale omului. Între entitățile realului exprimabile în și prin limbă se includ și cele referitoare la limbă și la comunicarea lingvistică : utilizînd o limbă dată putem „vorbi" despre cele mai diverse obiecte, fenomene, forme de activitate etc., inclusiv despre limbă, despre componentele sale și despre diversele și multiplele forme de utilizare a ei.

În funcție de „obiectul despre care se vorbește", lingvistica, preluînd o distincție datorată analizei logice, deosebește **limba de metalimbă** (sau **metalimbaj**).

2. Considerarea limbii din perspectiva întrebuințării ei în procesul de comunicare a dus la revelarea diversității funcțiilor sale.

Tabloul funcțional tripartit (*Darstellung* „reprezentare", *Ausdruck* „expresie", *Apell* „adresare") propus de Bühler [1] și avînd în vedere cei trei poli fundamentali ai comunicării lingvistice („obiectul" sau referentul, vorbitorul și adresantul) a fost rafinat ulterior de R. Jakobson în perspectiva datelor teoriei comunicației: bine cunoscutul său model [2], destinat clarificării raporturilor dintre poezie și lingvistică, pune în evidență, referindu-se la alți factori inerenți procesului de comunicare (mesajul, contactul și codul [3]), încă trei funcții [4] : **poetică**, **fatică** și **metalingvistică** [5], care, toate, privesc limba și utilizarea ei.

Deși situate pe aceeași axă verticală, funcția referențială și cea metalingvistică sînt net separate în modelul jakobsonian. Considerarea limbii ca „obiect", ca entitate a realului despre care se poate vorbi prin limbă, care poate fi descrisă cu mijloace lingvistice, o situează însă ca r e f e r e n t: funcția metalingvistică, avînd în vedere stabilirea și precizarea codului și asigurarea funcționării lui, se subordonează astfel funcției referențiale („denotative", „cognitive", „descriptive") a mesajului. Diferența derivă din c a l i t a t e a obiectului, care este exterior limbii (unei limbi) sau se identifică cu ea. Capacitatea de a se autodescrie conferă limbii proprietatea de r e f l e x i v i t a t e, considerată ca fiind „una dintre trăsăturile specifice ale limbilor naturale" [6].

În această perspectivă **metalimba** (sau **metalimbajul**) se subordonează, ca domeniu, ca variantă aparte, limbii [7], iar funcția referențială a mesajului metalingvistic se caracterizează prin orientarea către referentul reprezentat de obiectul „limbă".

3. Avînd în vedere cele de mai sus, putem considera **metalimbaj** totalitatea mijloacelor lingvistice susceptibile de a fi utilizate pentru a vorbi despre, a descrie, a explica o limbă sau/și un fapt de limbă, precum și cele care se referă la utilizarea limbii în diverse condiții de realizare a comunicării ; pot fi caracterizate ca **metalingvistice** toate enunțurile,

toate comunicările purtătoare ale unor informaţii referitoare la limbă şi la comunicarea lingvistică. În categoria mesajelor metalingvistice pot fi incluse, în egală măsură, formulări ca :

a) N-am cuvinte să-ţi mulţumesc.
Aşa vorbeşti cu părinţii !
b) Întîi trebuie să cădem de acord asupra a ceea ce numim „progres".
Ce vrei să spui prin „o să vadă ei"?
„Flamură" este un cuvînt frumos.
Ştii ce înseamnă „izotop"?
La ei se spune „picioci", nu „barabule".
c) „Casă" este un substantiv feminin.
Adjectivul se acordă în limba română cu substantivul.

Conţinutul metalingvistic al enunţurilor de mai sus îşi găseşte expresia în formulări caracterizate prin grade diferite de specificitate.

Enunţurile de sub (a) şi (b) se referă la limbă şi la procesul de comunicare considerate în mod spontan, neelaborat : cele dintîi (a) utilizează cuvinte referitoare la limbă şi activitatea lingvistică *(cuvînt, a vorbi)* verbalizînd situaţii de comunicare lingvistică, au în vedere deci nu codul, ci utilizarea lui ; cele de sub (b) se referă la cod, vizează deci organizarea internă a limbii.

Enunţurile de sub (c) se deosebesc prin apelul la termeni tehnici *(substantiv, feminin, adjectiv, a (se) acorda)*, „vorbesc despre limbă" în coordonatele impuse de o descriere, rezultat al unei activităţi de cercetare şi cunoaştere avînd ca obiect „limba", activitate care presupune şi impune o terminologie proprie, cum se întîmplă în orice domeniu de specialitate.

Se separă astfel un **metalimbaj spontan**, natural, intuitiv şi un **metalimbaj ştiinţific** [8], care poate fi asimilat limbajelor funcţionale ca o varietate a limbajului ştiinţific.

Cele două modalităţi ale metalimbajului se subordonează unei anumite limbi. În cazul metalimbajului spontan avem a face cu cuvinte şi grupări de cuvinte în care îşi găseşte expresia intuiţia lingvistică a vorbitorului, care fixează printr-un proces natural observaţiile lui asupra „obiectului-limbă", a comunicării lingvistice în cadrul unei comunităţi omeneşti. Metalimbajul ştiinţific presupune cuvinte etc., creaţii intenţionate, destinate satisfacerii cerinţelor derivînd din studierea ştiinţifică a limbii (şi comunicării). Aceste cuvinte etc. se organizează într-o terminologie pe baza unor raporturi semantice tot mai sistematice şi mai clare pe măsură ce cunoaşterea domeniului devine mai aprofundată şi mai ştiinţifică. Concepţia teoretică şi metodologia cercetării au un rol important în stabilirea semanticii (şi definirea) termenilor.

Faptele cu valoare reflexivă (metalingvistică) dintr-o limbă dată se repartizează astfel în două straturi [9] între care sînt posibile transformări în ambele direcţii.

Cuvintele din stratul reprezentînd metalimbajul spontan pot fi incluse în metalimbajul ştiinţific, cu o semnificaţie precizată, adeseori modificată prin încadrarea lor în terminologia de specialitate a domeniului, prin încadrarea lor într-un sistem conceptual determinat. Fenomenul este ilustrat prin cuvinte ca *limbă, grai, a vorbi, rostire, cuvînt* [10] etc.

Frecvent se ajunge, prin evoluţia sinuoasă a terminologiei de specialitate, ca termenul transferat din metalimbajul spontan să se grupeze

în serii sinonimice cu cuvinte noi, adeseori împrumuturi (comp. *înțeles*, *sens*, *semnificație* etc.).

Transferul e posibil și în direcție inversă. Fenomenul este mai frecvent în etapa actuală de dezvoltare socială, cînd instrucția determină familiarizarea vorbitorilor cu cel puțin unii dintre termenii de specialitate ai domeniului lingvistic, realizîndu-se astfel pătrunderea lor în limba standard. În această situație sînt, de pildă, pentru română, termeni ca *substantiv*, *verb*, *predicat*, *sinonim* etc.

4. **Metalimbajul științific** ridică, în general, probleme pe care le pune orice limbaj funcțional. Studierea lui presupune cercetarea formării și dezvoltării lui urmărind textele de specialitate, ținînd seamă de evoluția teoretică și metodologică a domeniului.

5. **Metalimbajul spontan**, prin care limba și utilizarea ei se reflectă în sistemul limbii ca rezultat al intuiției și experienței lingvistice a vorbitorilor, e firesc să varieze de la un idiom la altul, ,,verbalizarea'' punînd în evidență aspecte mai mult sau mai puțin diferite, relevînd entități, factori și condiții deosebite ale procesului de comunicare.

La o primă abordare unitățile cu valoare metalingvistică apar ca grupîndu-se în serii destul de bogate organizate prin relații complexe.

Așa, de pildă, în românește, verbul *a vorbi*, care exprimă conceptual, sub forma cea mai cuprinzătoare, activitatea de utilizare a limbii (în ipostaza sa primordială — cea orală), participă, ca termen neutru, la serii diverse ai căror componenți se corelează semantic în virtutea unei (unor) anumite particularități — comp., în acest sens, :

1) a vorbi ~ a șopti, a șușoti; a se răsti, a striga, a țipa, a răcni, a urla...

2) a vorbi ~ a lăuda, a elogia; a dojeni, a certa, a mustra, a face observații, a lua la rost...

3) a vorbi ~ a flata, a linguși, a peria; a bîrfi, a cleveti, a calomnia, a defăima, a vorbi de rău...

4) a vorbi ~ a flata; a insulta, a zeflemisi, a lua în rîs, a-și bate joc...

5) a vorbi ~ a glumi, a parodia...

6) a vorbi ~ a flecări, a pălăvrăgi...

Opozițiile se realizează în funcție de intensitatea sonoră a actului vorbirii (1), de scop : exprimare a prețuirii sau dezaprobării (2), a aprecierii pozitive sau negative, corespunzînd sau nu realității (3) și (4), a atitudinii de seriozitate sau neseriozitate asociate actului de comunicare (5) și (6).

Marea varietate a terminologiei referitoare la modalitățile de comunicare lingvistică a atras atenția cercetătorilor care au abordat studiul limbii vorbite. Astfel Suzan M. Ervin Tripp sugerează [11] o aproximare de tipologie a comunicării orale bazată pe ,,strategia'' identificării situațiilor de comunicare pornind de la ,,terminologia populară pentru desemnarea acestora''[12] (autoarea are în vedere situații ca : interviul, picnicul, pauza de masă, dineul, lecția, slujba religioasă, discuția prietenească etc.). Tatiana Slama-Cazacu, ocupîndu-se de organizarea comunicării dialogale, se referă la termenii curenți (conversație, convorbire, discuție, dezbatere, dispută, colocviu, interviu, negociere [13], care au în vedere acest tip de activitate lingvistică) pentru a pune în evidență diversitatea ei.

În ambele cazuri, elementele metalimbajului spontan au fost considerate ca permiţînd distincţii suficient de nuanţate (chiar dacă nu suficient de precise) pentru a servi ca punct de plecare în cercetări ştiinţifice urmînd să verifice şi să rafineze — cum s-a întîmplat de nenumărate ori — cu mijloace adecvate şi ţinînd seamă de exigenţele ştiinţifice, aceste distincţii datorate intuiţiei vorbitorilor.

În multe cazuri, examinarea mijloacelor metalingvistice arată că vorbitorii au intuit şi fixat în limbă aspecte ale procesului de comunicare de a căror relevanţă cercetătorii nu şi-au dat seama decît relativ recent. Astfel, de exemplu, cuvinte şi expresii de mult cunoscute exprimării curente prefigurează reguli pe care abia în ultimele decenii le-a pus în evidenţă teoria dialogului : asociaţia abuzivă, una din formele de încălcare a regulilor de realizare a activităţii dialogale are un echivalent perfect în locuţiunea *(a da) din lac în puţ* (fr. *du coq à l'âne)*; prevenirea încălcării rezultate din descurajarea (prin jignire) a interlocutorului îşi găseşte expresia în formularea *Nu vorbi de funie în casa spînzuratului. Bate şaua să priceapă iapa* reprezintă formularea populară care desemnează aluzia, ,,modalitate de evocare a unei realităţi pe care nu vrem s-o exprimăm direct"[14].

Modalităţile metalingvistice de acest tip, aluzivo-metaforice adeseori, fixează o semnificaţie globală, care poate fi explicată (dar nu şi dedusă) din organizarea componentelor lingvistice.

În alte cazuri, analiza semantică a unor expresii lingvistice mai simple revelează o mare bogăţie de informaţie. În temeiul unei asemenea analize, locuţiunea *a sta de vorbă* a fost apreciată ca fiind ,,definiţia românească a conversaţiei"[15].

Aceluiaşi bagaj metalingvistic îi aparţin expresii ca *a(-i) sta pe limbă*, *a-şi căuta cuvintele* desemnînd procese psihologice presupuse de actul vorbirii, de exprimarea prin limbă.

6. La o primă abordare, metalimbajul spontan pare mai sensibil la factorii şi aspectele presupuse de u t i l i z a r e a limbii, decît la cod, la sistemul lingvistic (care a reprezentat vreme îndelungată obiectul unic al metalimbajului ştiinţific); iar modalităţile de expresie la care recurge pot fi cuvinte, grupuri de cuvinte, chiar enunţuri predicative, construcţii adeseori metaforice.

NOTE

[1] Cf. *Sprachtheorie, Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, 1934.

[2] Propus în *Closing Statements: Linguistics and Poetics*, publicat în T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, New York, 1960, p. 350—377.

[3] Cf. R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 214.

[4] Pe lîngă funcţiile **referenţială, emotivă** şi **conativă**, corespunzătoare în esenţă celor elevate de Bühler.

[5] *Idem*, p. 220.

[6] J. Lyons, *Semantics*, I, 1978, p. 83.

[7] De aceea ni se pare preferabil termenul **metalimbaj**.

[8] Ca metalimbaj poate servi şi o altă limbă : descrierea limbii române, de pildă, se poate realiza într-o limbă străină. (În acest caz, metalimbajul se subordonează ca variantă a limbii străine respective.)

Pentru a introduce informaţiile referitoare la o anumită limbă se poate recurge şi a un metalimbaj de tip special, construcţie convenţională, sistem utilizînd simboluri şi semne litere, cifre etc.), care nu au legătură directă cu o limbă naturală.

[9] Asemenea „straturi" se disting în orice zonă funcţională a vocabularului : avem, de pildă, cuvinte medicale „populare" şi „ştiinţifice".

[10] Semantica unităţii lexicale *cuvînt*, de exemplu, presupune, prin includerea în terminologia lingvistică, raportarea la *morfem*, *grup de cuvinte*, *propoziţie* etc.

[11] V. Suzan M. Ervin Tripp, *Sociolinguistics*, în J. A. Fischman (ed.), *Advances in the Sociology of Language* I, 1971.

[12] V. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, D. Chiţoran (ed.), *Sociolingvistica*, Bucureşti, 1978, p. 171.

[13] Tatiana Slama-Cazacu, *Structura dialogului: despre „sintaxa dialogată"*, în SCL (1982), nr. 3, p. 217.

[14] Rodica Mihăilă, *L'allusion comme acte de langage*, în RRL (1980), nr. 2, p. 115.

[15] Liana Pop, *O tipologie intuitivă a conversaţiei în locuţiuni verbale*, în LR (1984), nr. 5, p. 385.

Ianuarie 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

SCRISOAREA LITERARĂ CA ACT DE COMUNICARE

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

1. Schimbarea de perspectivă care se constată în lingvistica actuală, prin trecerea de la considerarea enunţurilor în sine la studierea lor în contextul comunicativ în care sînt produse şi receptate, are repercusiuni importante şi asupra modului de abordare a textului literar. „Literaritatea" nu mai este legată astăzi în mod exclusiv de caracteristicile mesajului, ci este tratată ca o noţiune relaţională, definită în raport cu o structură particulară a situaţiei de comunicare, presupunînd folosirea scrisului drept canal de transmisie şi o dispunere specifică a emiţătorului şi a receptorului faţă de mesaj [1]. Spre deosebire de alte texte scrise, în cazul operelor literare situaţia de comunicare este mai complicată, pentru că, pe fundalul general al relaţiei scriitor / cititor(i), se grefează alte relaţii care decurg din condiţia de *mimesis* a literaturii (cf. dialogurile) sau din cerinţele anumitor forme literare (cf., de exemplu, adresarea, în unele specii ale liricii). Deşi relaţiile dintre personaje sau dintre autor şi un interlocutor sînt reductibile la relaţia de bază (scriitor / cititor), în măsura în care toate enunţurile au, în fond, acelaşi emiţător şi aceiaşi destinatari, existenţa unor asemenea relaţii introduce dificultăţi suplimentare în procesul de decodare şi de interpretare a mesajului.

Pornind de la aceste sumare precizări, vom încerca, pe baza unor exemple din proza narativă românească, să aducem cîteva detalii asupra felului în care se constituie relaţia emiţător / receptor în condiţiile în care relatarea ia forma scrisorii.

2.0. O serie de naraţiuni literare sînt, integral sau parţial, imitaţii ale scrisorilor reale. Scrisorile reale, în cazul cărora contactul dintre emiţător şi destinatar este asigurat prin mijlocirea poştei, comunică informaţii, solicitări, scuze, mulţumiri etc. şi presupun un răspuns. Chiar dacă împrumută, într-o proporţie variabilă, mărci formale de tip epistolar (cel mai adesea, formule iniţiale şi de încheiere, mijloace de implicare a receptorului, elemente fatice etc.), scrisorile în literatură se caracterizează printr-o altă relaţie între emiţător şi destinatar, prin altă finalitate şi relevanţă.

2.1. În *Negru pe alb. Scrisori la un prieten*, C. Negruzzi adoptă o formă convenţională de expresie, acreditată de literatura occidentală a secolului al XVIII-lea, care presupune o dublă abatere: de la normele scrisorii propriu-zise şi de la normele schiţei sau ale povestirii. Scrisorile sînt publicate — şi nu expediate —, nu au formule de început, ci titlu, şi, aşa cum sînt redactate, nu ar putea primi decît cel mult un răspuns evaluativ, de exprimare a acordului sau a dezacordului faţă de observaţiile psihologice, sociale sau morale formulate, întrucît nu cuprind date referitoare direct la destinatar, al cărui nume nu este, de altfel, niciodată indicat. Dialogul sau povestirea în povestire, în care relatarea propriu-zisă alternează cu diverse forme ale reprezentării în stil direct, îndepărtează structura textului de cea a scrisorilor.

Pe de altă parte, elementele de detaliu comune cu scrisorile constituie abateri de la caracteristicile naraţiunii în proză.

Dubla serie de abateri, care are ca rezultat texte cu structură mixtă, se poate explica printr-o anumită atitudine adoptată intenţionat de

Negruzzi față de cititor, similară ca tip cu aceea care generează manifestările așa-numitei politeți pozitive, integrative, de reducere a distanței dintre interlocutori [2]. Opțiunea pentru forma de scrisoare este ea însăși o dovadă de conformare la preferințele cititorilor, literatura epistolară fiind foarte gustată în epocă.

2.2. Scrisorile adresate de I. Ghica lui V. Alecsandri au fost, de asemenea — după mărturisirile amîndurora —, concepute în vederea publicării. Spre deosebire de scrisorile lui Negruzzi, destinatarul lor este cunoscut. El se află însă într-o situație neobișnuită în cazul corespondenței curente, întrucît — lucru pe care prietenul său nu-l ignoră —, de cele mai multe ori, este în posesia datelor transmise. Semnificativă, în acest sens, ni se pare anticiparea unor întîmplări care vor constitui episoade în scrisorile cu titlul *Căpitanu Laurent*, publicate de I. Ghica în 1884, în *Introducerea* lui Alecsandri, apărută în 1883 [3].

Ca și la Negruzzi însă, informațiile pe care le vehiculează scrisorile lui I. Ghica nu-l privesc direct pe destinatar și deci un răspuns în sensul obișnuit nu era de așteptat; de altfel, producția de scrisori a lui V. Alecsandri este mult mai săracă. Prin marea valoare de generalitate și prin caracterul orientativ, informația se adresează unui cerc de cititori practic nelimitat, care îl include, în mod necesar, și pe V. Alecsandri, ca destinatar specificat al corespondenței. Relația autor / cititor funcționează însă altfel pentru Ghica și Alecsandri decît pentru Ghica și oricare alt cititor, contemporan cu el sau nu. Scrisorile includ un fond de presupoziții care instaurează o relație de „complicitate" între cei doi prieteni, prilejuindu-le rememorarea unor trăiri comune sau anterior împărtășite. Ceilalți cititori receptează textele ca pe niște „istorisiri", contemporanii avînd în plus posibilitatea de a confrunta propriile lor constatări și cunoștințe cu cele cuprinse în scrisori; pentru cititorul modern, ele reprezintă o sursă de documentare demnă de încredere, deoarece autorul își face din respectarea adevărului o profesiune de credință explicit formulată.

2.3. Și *Pseudo-kinigetikos* este, așa cum se menționează în subtitlu, o „epistolă scrisă cu gînd să fie precuvîntare la cartea *Manualul vînătorului*", deci cu altă funcționalitate decît cea obișnuită. Scriitorul se abate de la cerințele pe care le presupun maxima cantității, a relevanței și a manierei [4] pentru comunicarea de informații sub forma scrisorilor: textul depășește cu mult dimensiunile normale pentru acest gen de compuneri, aspectele prezentate nu au adesea nici o legătură cu tema vînătorii, pe care autorul își propune să o trateze (vezi, de exemplu, cap. VI, paragraful *Dușmănia literară sau efecte intuitive și anacronistice ale Chambertinului de la Café-Anglais asupra poeziei române)*, expunerea este prin excelență digresivă și lipsită de un criteriu ordonator.

Abaterea este deliberată, dar Odobescu nu renunță la formula epistolară, întrucît aceasta îi oferă posibilitatea de a prezenta informații savante și comentarii rafinate în maniera agreabilă a unei causerii intime, cu treceri de la stilul scriptic la cel oral, invitîndu-și prietenul să-i împărtășească impresiile și opiniile.

2.4. În toate exemplele discutate pînă acum, scriitorul este, în mod declarat, autor al scrisorilor. Mult mai frecventă este însă situația în care, în textul narativ, sînt introduse scrisori atribuite personajelor. Din punctul de vedere al relației scriitor / cititor, funcția acestora este, de obicei, de a furniza informație narativă sau orientativă.

Caragiale a apelat adesea la acest procedeu. Cîteva dintre schiţele sale sînt interesante prin caracterul aparte al relaţiei dintre autorii şi destinatarii scrisorilor. În *Dascăl prost* şi în *Infamie*, naraţiunea, fără a avea implicaţii autobiografice, se realizează — ca în multe alte creaţii ale scriitorului — la persoana I, luînd forma relatării unor experienţe personale. Împrejurările imaginate presupun parcurgerea de către naratorul, care este, în acelaşi timp, şi personaj, a unor scrisori care nu-i sînt adresate. Scrisorile reprezintă, în context, motivări implicite ale interesului povestirilor, declanşînd conflictul.

Situaţia de comunicare din cele două schiţe prezintă însă diferenţe. În *Dascăl prost*, lectura este făcută cu permisiunea destinatarului, iar scrisorile sînt acte de solicitare ale unor indivizi aflaţi în relaţii de diverse tipuri cu acesta, declanşate toate de statutul său oficial de profesor. Răspunsul destinatarului la corespondenţă — refuzul — este anticipat de declaraţia, plină de iritare amară, care însoţeşte oferirea scrisorilor spre lectură. Discuţia purtată după citirea scrisorilor are, de fapt, valoarea unui test de sinceritate, la care prietenul îl supune pe profesor. Pentru lectorul real, forma testului — situarea pe o poziţie opusă — constituie o provocare din partea autorului, care foloseşte acest mijloc pentru validarea portretului schiţat anterior „eroului" său.

În *Infamie*, naratorul-personaj face oficiul de transmitere a unei scrisori de recomandare, care îl implică direct. Victimă a unei grosolane mistificări — autorul scrisorii îi „citeşte" o versiune favorabilă a acesteia, încălcînd deliberat maxima calităţii —, transmiţătorul scrisorii ia cunoştinţă absolut întîmplător de conţinutul real al scrisorii, care trebuia să-i rămînă necunoscut. În aceste condiţii, cititorul schiţei îşi pune în mod firesc întrebarea dacă maxima calităţii nu a fost încălcată şi în cazul formulării adevărate a scrisorii, deci dacă „amicul" nu urmărea să-l inducă în eroare cu bună ştiinţă şi pe destinatar.

2.5. În romanele mai noi, introducerea unor scrisori de dimensiuni ample îi oferă scriitorului posibilitatea de a include informaţie narativă şi evaluativă suplimentară, prezentată — cel puţin formal — dintr-o altă perspectivă decît aceea a naratorului omniscient şi omniprezent.

În *Scrinul negru*, de exemplu, procedeul tradiţional al reconstituirii temporale sub forma naraţiunii apersonale alternează cu reconstituirea sub forma scrisorilor. În planul ficţiunii, momentul lecturii textelor de către destinatar nu este reprezentat. Scriitorul imaginează situaţia parcurgerii lor, după un mare interval de timp, de o persoană străină, arhitectul Ioanide, care le găseşte întîmplător (ed. 1960, p. 96—102); în acest caz, lectura (secundară) fictivă apare drept concomitentă cu cea reală, efectuată de cititor. Alteori, reproducerea scrisorilor îl are în vedere nemijlocit pe lectorul real, textul acestora reprezentînd o enclavă într-o amplă naraţiune la persoana a III-a; scrisorile substituie intervenţia în stil direct a unui personaj (cf. formula introductivă: „. . . îi nara ultima întîmplare din lumea mare bucureşteană: Dragă Gigi, . . ." — p. 295) sau sînt integrate printr-o formulă de citare, obişnuită în stilul ştiinţific („Dăm cîteva specimene din corespondenţa dintre el şi soţia sa" — p. 519), ceea ce presupune parcurgerea lor anterioară de către narator şi efectuarea unei selecţii.

Scriitorul dirijează însă atent deducţiile cititorului, fie punînd alături — asemenea lui Caragiale în schiţa *Antologie* — scrisori adresate de acelaşi personaj unor destinatari diferiţi (vezi scrisorile lui Caty Zănoagă

către Ciocîrlan și către Oster — p. 96—100), fie prezentînd succesiv scrisori în care personaje diferite își exprimă opinia asupra aceluiași eveniment (vezi Antoine Băleanu, Șerica Băleanu și Meme Hangerliu despre cererea lui Meme în căsătorie de către Remus Gavrilcea — p. 464—467), fie semnalînd, prin restabilirea explicită a adevărului, faptul că autorul scrisorii nu respectă maxima calității (vezi scrisorile lui Gavrilcea către Caty — p. 519—530).

În romanul lui Călinescu, preponderentă este totuși atitudinea omniscientă a naratorului, singurul deținător al tuturor datelor, dar și al interpretării lor corecte, pe care o împărtășește permanent cititorului.

2.6. În ultimul roman al lui A. Buzura, *Refugii*, tehnica adoptată este aceea a perspectivei unice: indiferent dacă relatarea se face la persoana I sau la persoana a III-a, totul este povestit din punctul de vedere al eroinei, Ioana Olaru. Scrisorile pe care i le adresează soțul ei, înainte și după despărțire, îi permit autorului să introducă altă perspectivă și alt univers, rămînînd însă consecvent tehnicii fundamentale. Pentru eroină, funcția scrisorilor este cea obișnuită, de informare; pentru cititor însă, ea constă în reconstituirea unei existențe concomitente cu aceea pe care o prezintă narațiunea principală. Devine astfel posibilă confruntarea unor individualități plasate în medii distincte.

De remarcat faptul că scriitorul nu păstrează decît puține elemente caracteristice structurii scrisorilor. Lipsesc indicarea locului și a datei, formulele introductive și finale. Scrisorile au aspectul unor narațiuni independente, în care relatările autorului despre el însuși și despre cei în mijlocul cărora trăiește alternează cu pasaje dialogate sau cu replici în stil direct. Includerea lor în roman nu este marcată decît prin spații de pauză în interiorul unui capitol, căci scrisorile nu constituie capitole aparte. Mărcile epistolare apar adesea mult după început și, după parcurgerea unui număr de capitole, numai referirile la loc și la personaje ne permit să realizăm imediat că ne aflăm în fața unei noi scrisori.

Naratorul omniscient a dispărut complet din acest roman și autorul nu-și trădează prezența prin indicii textuale, ci numai prin modul de structurare a întregului material.

3. Scrisoarea literară și-a consolidat statutul de modalitate de expresie artistică pe măsură ce, îndepărtîndu-se de constrîngerile curente ale genului epistolar, și-a diversificat funcțiile și aria de relevanță.

NOTE

[1] Vezi Mary Louise Pratt, *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*, Bloomington, 1977, p. 87.

[2] Vezi Penelope Brown și Stephen Levinson, *Universals in Language Usage: Politeness Phenomena*, în Esther N. Goody (ed.), *Questions and Politeness. Strategies in Social Interactions*, Cambridge, 1978, p. 75.

[3] Cf., de exemplu, V. Alecsandri, *Proză*, București, 1966, p. 473, și Ion Ghica, *Opere*, I, București, 1956, p. 260 și 269.

[4] H. P. Grice, *Logic and Conversation*, în P. Cole și J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics*, vol. 3: *Speech Acts*, New York, 1975, p. 41—58.

Decembrie 1984

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5—7

UN PREFIX PREINDOEUROPEAN (HATTIC-LELEGIC) ÎN ALBANEZĂ ȘI ÎN TRACODACICĂ

G. IVĂNESCU

1. După cum rezultă din textele de la Boghaz-Köy, pe spațiul locuit de hitiți se vorbise mai înainte, și probabil se mai vorbea în epoca hitită, limba care, în textele hitite, este numită *hattili*. Ea aparținuse unei populații care se numea *hatti* și a intrat treptat în componența poporului hitit. Pentru a o deosebi de hitită, învățații o numesc protohatică (das Protohattische). Ea apare într-o serie de texte de la Boghaz-Köy. Dar termenul în discuție trebuie considerat ca nepotrivit, căci prefixoidul *proto-* nu este aici întrebuințat în mod corect (*proto-* are, în terminologia lingvistică, sensul de „primitiv", „originar", „cel mai vechi" : *limba protogermanică*, *limba protoslavă* etc.). Spre deosebire de celelalte limbi antice din Asia Mică, cu excepția limbii carice (a carilor), în această limbă formele gîndirii erau exprimate prin prefixe, iar nu prin sufixe, cum e cazul în genere în limbile indoeuropene. Astfel, pluralul substantivelor hattice se forma cu „prefixul" *le-*, scris în textele hatice cu semnele cuneiforme care aveau valoarea *li-e* ; e posibil însă ca această grafie să reprezinte pronunția *l̦e*. Iau informațiile acestea din articolul lui Wilhelm Brandenstein, *Die Sprachschichten im Bereich der Agäis*, *Germanen und Indogermanen*, *Festschrift für Hermann Hirt*, II, Heidelberg, 1936, p. 29 (articolul întreg, p. 29—44). Învățatul austriac admite, după Kretschmer, că „prefixul" în discuție, cu funcția de plural, se găsește și în numele grec al lelegilor (Λέλεγες), o populație pe care triburile indoeuropene grecești au găsit-o în Egeea și care constituie deci una din populațiile-substrat ale vechilor greci : căci singularul acestui etnonim grec suna nu numai Λέλεξ, dar și Λέξ. Este clar că lelegii din regiunea egeică vorbeau o limbă înrudită cu hattica. După cît se pare (Brandenstein însuși admite, p. 31—32, acest lucru), este vorba de niște limbi caucazice, care s-au extins și în Anatolia centrală și vestică, precum și în Grecia. Brandenstein crede, *op. cit.*, p. 29—30, că toponimicul grec vechi *Lerna* din Peloponez este alcătuit din *ar(i)n* „izvor" (după el, toponimicele Ἄρνη, Ἄρνα, Ἀρναῖα fiind singularul cuvîntului lelegic care însemna „izvor"), cu același prefix de plural *le-*.

Că populațiile din Asia Mică au migrat în Peninsula Balcanică, ducînd acolo civilizațiile lor, e un lucru deja admis de arheologi și antropologi. Arheologii au stabilit că în regiunea de nord-vest a teritoriului iliric, anume pe teritoriul tribului liburnilor, a existat în epocile preistorice o cultură deosebită de cele ale restului teritoriului iliric, în genere mai arhaică decît acestea. Dar și lingvistic regiunea respectivă prezintă deosebiri față de rest : desigur, cuvîntul *Liburni*, numele tribului de acolo, este un plural cu prefixul *li-* de la un cuvînt care avea rădăcina *burn-* și care se găsește în numele orașului *Burnum* din aceeași regiune. Anton Meyer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, *Einleitung*, *Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 102, consideră etnonimul *Liburni* înrudit cu toponimicul *Burnum*, dar nu se gîndește să explice pe *Li-*. Se poate presupune că avem a face cu morfemul de plural hattic și lelegic, care a suferit o transformare a lui *-e-* în *-i-*. Desigur, în regiunea liburnică

s-a păstrat un grup de anatolieni cu grai preindoeuropean multă vreme după invadarea regiunii de către triburile ilirice indoeuropene [1]. Prefixul *le-* s-a păstrat pînă astăzi într-un cuvînt albanez și în unul românesc și bulgăresc. Nu ne îndoim că avem a face cu același prefix de plural hattic și lelegic sau al unei limbi înrudite cu acestea ; el s-a păstrat într-un cuvînt iliric, de unde a fost moștenit de limba albaneză, precum și într-un cuvînt tracodacic, de unde a fost moștenit de limbile bulgară și română.

2. Cuvîntul albanez *fyt* m. „Kehle, Schnabel der Lampe, Ausguss eines Gefässes", deci „gîtlej", „beregată", „gîtul unei lămpi", „ciocul unui vas, unei căni", are un „derivat" *ljëfyt* „gekrümmter Hals eines Gefässes und das Gefäss selbst". Există și derivatele *cfytës* m. „Kinderspritze aus Hollunder", deci „mică pompă de soc, cu care se joacă copiii", *stërfye* „σύριγξ" [= „țeavă", „conductă"]. După Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, p. 116, de la care am luat informațiile de mai sus, afară de sensul dat în paranteze drepte (am redat însă cu ortografia actuală oficială cuvintele albaneze care se găsesc transcrise la el în ortografia de atunci a albanologilor), cuvîntul ar putea proveni din lat. *fūtis* „ein Wassergeschirr" [2], în care caz ar fi suferit evoluția semantică de la „vas" la „gîtul omenesc" prin sensul „gîtul vasului". Derivatele *cfytës* și *(s)tërfyc* ar fi create „după analogia formațiilor participiale, *tër-* și *stër-* sînt prefixul albanez bine cunoscut *tër-* și *stër-*, iar *c-* este lat. *ex-*". Apoi autorul declară *(ibid.)* : „*ljefyt* ist mir dunkel". Cuvîntul devine însă clar dacă identificăm pe *ljë* cu „prefixul" hattic — lelegic de plural *le-* : formal avem a face la origine cu un plural. Numai sensul formației este neclar : de ce sensurile „gîtlej" și „gîtul îndoit al unui vas" sînt ale formei neprefixate, iar sensul „vas" este al formei cu *ljë*? Căci sensul ultim nu este pluralul sensului „gîtlej", „gura unui vas". Dar noi ne îndoim de originea latină a cuvîntului ; mai exact : cuvîntul latin și cel albanez par a fi dezvoltări paralele ale aceluiași cuvînt indoeuropean primitiv : **ĝheutis* sau **ĝhūtis*. Lat. *fūtis* este pus în legătură (vezi Walde și Hofmann, *Lat. etym. Wörterbuch*, dritte Auflage, I, p. 564, Ernout și Meillet, *op. cit.*, p. 261, și Pokorny, *op. cit.*, I, p. 448) cu verbul *fundo, fundere, fūdi, fūsum* „a vărsa", „a turna", „a topi", „a răspîndi" (= v. gr. χέω „vărs", „răspîndesc") ; cuvîntul latin este considerat ca fiind alcătuit din rădăcina latină *fū-* cu sufixul *-tis*. Dicționarele menționate nu ne spun însă dacă derivatul este indoeuropean primitiv sau latinesc și nici dacă rădăcina avea în acest cuvînt vocalismul *eu* (în latină *eu* a devenit *ū)* sau vocalismul *ū*. Noi avem impresia că, în latină, nu se mai simțea legătura lui *fūtis* cu *fundo* (nici chiar cu *fūdi)* și că vocabula latină *fūtis* este urmașul unui derivat indoeuropean primitiv, **ĝheutis* sau **ĝhutis*. Un asemenea derivat indoeuropean primitiv a trebuit să aibă sensul de „vărsare", „turnare", indicat de funcția sufixului indoeuropean primitiv *-tis*, care este aceea de a exprima acțiuni și procese sub formă de substantive, de a crea deci nume abstracte de acțiuni [3]. De la acest sens abstract s-a trecut în latină la sensul concret de „vărsător", „turnător", mai exact „(obiect) cu care se varsă, se toarnă (un lichid)", „vas de turnat apă", „cană", deci de nume de instrument. Grecii au moștenit din indoeuropeana primitivă nu numai verbul, dar și două substantive derivate de la el, care aveau același sens de instrument : χύτρος și χύτρα „vas de lut". Putem presupune că și strămoșii albanezilor, ilirii, au avut un cuvînt asemănător, și anume un **fūtis*. Vechimea cuvîntului *fyt* în limba albaneză rezultă din faptul că el are cîteva derivate.

Dar, cu excepția lui *ljëfyt*, aceste derivate au prefixe de origine latină: după cum am văzut, *c-* (= *ț-*) provine din lat. *ex-*; cît despre *(s)tër-*, el provine din lat. *extra-* și *ex* + *trans* sau numai *trans-*[4], așa că s-au creat în albaneză după influența latină, și, desigur, în primele timpuri ale limbii albaneze. Faptul că, în cazul de față, lui **ǵh* din indoeuropeana primitivă îi corespunde în albaneză un *f*, nu un *z*, *d* sau δ, cum se constată în alte cuvinte albaneze, nu poate constitui o dificultate în calea explicării noastre. Avem și alte cazuri în care exploziva fonică aspirată din indoeuropeana primitivă se găsește redată în albaneză prin spirantă, este drept însă că fonică, nu afonă: *avull* (< **abhros*), *vëlla* „frate" (< **bhrāter*): în aceste cuvinte **bh* este redat prin *v*, nu prin *b*, cum apare de obicei în limba albaneză[5]. Originea indoeuropeană a cuvîntului albanez ne mai e indicată și de faptul că prefixele *c-* și *(s)tër-* derivă în mod normal cuvinte numai de la verbe, nu și de la substantive, deși avem și asemenea cazuri: *stërgjush* „Urgrossvater", *stërgjushë* „Urgrossmutter" (cf. româneștile acătuite cu *stră*: *strămoș*, *străbun*, *strămoașă*, *străbunic*, *străbunică*; dar și în română, *stră-* este în primul rînd un prefix verbal; vezi Rizescu, în lucrarea colectivă *Formarea cuvintelor în limba română*, II, București, 1978, p. 225–228). După cît se pare, trebuie să admitem că au existat în albaneză niște verbe derivate de la un urmaș al indoeuropeanului **ǵheu-* cu prefixele *c-* (= ț) și *(s)tër-*, de la care s-au derivat apoi substantivele în discuție, utilizîndu-se pentru derivare și un sufix *-ës*, care în *(s)tërfyc* s-a redus la *s*; în mod normal, acest *s* se unește cu consonanta anterioară *t* din tema cuvîntului, dînd *c* (=*t*) (vezi Aleksandër Xhuvani și Eqrem Çabej, *Parashtesate gjuhës shqipe*, Tirana, 1962, p. 42: *moc*, alături de *motës*, formele derivatului cu sufix *-(ë)s*, de la *mot* „timp", „vreme")[6]. Sufixul *-(ë)s* forma între altele și nume de agent sau de instrument (cei doi autori pomeniți vorbesc, *loc. cit.*, numai de nume de agent): cf. *lip* „cerșesc", *lipës* „cerșetor". Cuvîntul ar dovedi, mai mult decît orice alte fapte, că în albaneză a existat un verb care însemna „a vărsa", „a turna". Dar mai ales prefixul *ljë-* ne arată că acest cuvînt *fyt* este străvechi în albaneză. Trebuie să admitem că vocabula indoeuropeană primitivă a căpătat prefixul *ljë-* în ilirică, adică cel mai tîrziu în epoca stăpînirii romane, iar nu în albaneză, cînd prefixul nu mai putea fi activ. Ilirica l-ar fi folosit încă pentru „derivări", deși îl moștenise, desigur cu alte cuvinte alcătuite la fel, din acea limbă înrudită cu hatica și lelega.

Bineînțeles, nu este exclusă o origine latină a cuvîntului *fyt* și o derivare cu sufixe de *nomina agentis* și *instrumenti*, a cuvintelor *cfytës*, *(s)tërfyc*, cum e cazul de exemplu cu v. rom. *căsătoriu*, derivat de la substantivul *casă* prin sufixul *-ătoriu*, care formează *nomina agentis* și *nomina instrumenti*.

3. Cuvîntul bulgar *levurda* „usturoi de pădure" și cuvîntul român (dacor.) *léurdă* „același sens", care sînt, evident, la origine același cuvînt (*v* din bulgară poate fi originar, și atunci în română a dispărut, fiind intervocalic; dacă nu e originar, a apărut pe teren bulgar), au fost puse în legătură deja de Cihac, *Dictionnaire* (II, p. 718) cu alb. *hudh(ë)rë*, *hurdë* „usturoi". Cuvîntul albanez este, după G. Meyer, *op. cit.*, p. 154, moștenit din ilirică, iar acolo din indoeuropeana primitivă și este considerat ca înrudit (congener) cu gr. σκόρδον, σκόροδον „usturoi". Meyer presupune un indoeur.pr. **skr̥do-*, din care se pot într-adevăr explica forma albaneză *hurdhë* și forma greacă veche σκόρ(ο)δον (el n-are dreptate deci cînd, spune, *ibid.*: „Die Vokale sind schwer zu vermitteln."). Pokorny, *op. cit.*,

I, p. 941, admite un indoeur. pr. **skrd-* (de fapt trebuie să admitem un **skrdon* ; forma **skor-do-* este însă înregistrată de el la p. 938), desigur cu sensul de „usturoi" (probabil dialectal în indoeuropeana primitivă), deşi el îi dă sensul de „steil"[7] şi-l consideră un derivat cu „lărgirea" *-d-* de la rădăcina **sker-* „a tăia". Nouă ni se pare că, şi în acest caz, o derivare este imposibilă semantic şi de aceea înclinăm să admitem că avem a face cu un cuvînt „mediteranean", în cazul nostru hattic-lelegic sau provenind dintr-o limbă înrudită cu cea hattică şi cea lelegică. Aşa se explică şi prezenţa lui *le* în acest cuvînt în partea de est a Peninsulei Balcanice şi în Dacia : el este morfomul de plural, care, în aceste regiuni s-a sudat cu forma de singular, deja în timpurile cînd tracodacica a împrumutat acest cuvînt din limba preindoeuropeană din aceste regiuni. Prezenţa acestui prefix de plural în cuvîntul român *leurdă* şi cel bulgar *levurda* arată în mod neîndoios originea tracodacică a cuvîntului, admisă deja de Vladimir Georgiev, în RRL X (1965), 1—3, p. 80.

Cuvîntul preindoeuropean, în forma lui de plural, a trebuit să pătrundă în limba tracodacică în perioada în care populaţia preindoeuropeană era asimilată de triburile indoeuropene din estul Peninsulei Balcanice şi din Dacia. Cum migraţiile indoeuropene în sud-estul Europei au avut loc între anii 4000 şi 2800 (vezi Th. Simenschy şi G. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Iaşi, 1981, p. 175—182 ; paginile respective sînt scrise de mine) şi cum populaţiile autohtone s-au deznaţionalizat încet, timp de un mileniu sau două, poate şi mai mult, putem conclude că termenul în discuţie a pătruns în tracodacica de pe la 3000 î.e.n. pînă pe la 1000 sau 500 î.e.n.

NOTE

1 Liburnii locuiau pe coasta de est a Adriaticei de la Arsia pînă la Titius ; partea de la nord de acest teritoriu o cuceriseră de la iapodi între 500 şi 350 î.e.n. Ei au cucerit şi insulele de pe coasta Adriaticei, care fuseseră stăpînite mai înainte de iapodi (cf. Philippide, *Orig. rom.*, I, p. 250, şi Meyer, *op. cit.*, p. 209). Liburnii au migrat şi în Italia, şi de exemplu oraşul Livorno îşi trage numele de la un **Liburnum* (Krahe, *Balkanillyrische geographische Namen*, Heidelberg, 1925, p. 91).

2 Quicherat, *Dict. lat.-français*, ediţia a cincizeci şi cincea, 1930, p. 580, şi Ernout şi Meillet, *Dict. étym. de la langue latine*, quatrième éd., Paris, 1959, p. 261, dau sensul „un vas al cărui fund mic nu permite să fie pus pe pămînt", deci un „vas cu fund ascuţit" ; Pokorny, *Indogermanisches etym. Wörterbuch*, I, 1949—1968, p. 448, dă sensul „Giesskanne", deci „cană de turnat (apă)", sens care ni se pare cel corespunzător realităţilor.

3 Cuvîntul gr. χύσις „vărsare", „topire", „răspîndire" ne arată clar aceasta. Spre deosebire însă de cuvîntul latin şi de cel iliric presupus de noi, el are *ŭ*, nu *ū*.

4 G. Meyer, *loc. cit.* (p. 116), admite că *(s)tër-* provine din lat. *extra-*. Dar atunci rămîne neexplicată forma fără *s-* a prefixului : *tër-*. Deci trebuie presupus că prefixul provine în unele cazuri din *trans-*.

5 În ultimul cuvînt şi *ā* face excepţie, căci nu e redat prin *ō*, ci a rămas neschimbat. Este clar deci că avem a face cu nişte împrumuturi ale albanezei dintr-o altă limbă indoeuropeană, probabil din venetă, care a redat pe *bh* prin *vh*.

6 Probabil, în acest caz, sufixul nu mai e simţit ca atare de indivizii vorbitori, căci cuvîntul capătă o nouă temă, terminată în consonanta *-c* (=*ţ*).

7 El zice *ibid.* : „nach den gespalteten Wurzelknollen".

O RELAȚIE NEGLIJATĂ : HJELMSLEV – GÖDEL

SOLOMON MARCUS

Într-un cuvînt înainte la dicționarul lor de semiotică și de teoria limbajului, A. J. Greimas și J. Courtés (1979) scriu *(op. cit.*, p. 6) : ,,Notre vœu serait, en effet, que ce dictionnaire soit le lieu d'enregistrement des progrès de la sémiotique, que l'inventaire provisoire des concepts qu'il constitue soit considéré comme ouvert à de nouvelles et meilleures formulations''. În spiritul acestei invitații pe care autorii o adresează cititorilor, vom discuta în cele ce urmează modul în care dicționarul menționat prezintă unele concepte la care legătura și eventual discrepanța dintre aspectele lingvistico-semiotice și cele logico-sistemice sînt importante, dar din păcate eludate. Problema prezintă deci o semnificație mai largă, referindu-se la o chestiune fundamentală a teoriei lingvistice.

Să ne referim mai întîi la articolele consacrate termenilor *coerență* și *simplitate*, raportați, cum era de așteptat, la exigențele hjelmsleviene privind coerența, exhaustivitatea și simplitatea drept criterii de științificitate a unei descrieri și a unei teorii. Lipsește aici conexiunea cu teorema din 1931 a lui Kurt Gödel, care afirmă în esență că nici un sistem formal suficient de complex nu poate fi în același timp necontradictoriu și complet. Tradus în limbaj hjelmslevian, acest rezultat afirmă imposibilitatea unei descrieri formalizate de a fi în același timp coerentă și exhaustivă. O prezentare destul de accesibilă a acestei teoreme a lui Gödel poate fi găsită în cartea de logică matematică a lui S. C. Kleene (1967). Este foarte probabil că Hjelmslev nu cunoștea rezultatul lui Gödel. Faptul este normal. Chiar în lumea matematicienilor și logicienilor a fost nevoie de cîteva decenii pentru a se înțelege și a se asimila această teoremă, care ne obligă la o schimbare radicală a obișnuințelor noastre de gîndire. Între timp însă rezultatul s-a clasicizat și a devenit foarte popular, după cum se poate vedea din cartea lui Hofstadter (1979). Nu-l mai putem deci ignora.

Așadar, cele trei exigențe hjelmsleviene sînt incompatibile. O intuiție a acestei situații apare însă chiar la Hjelmslev, care observă (a se vedea citatul din articolul despre *exhaustivité* din Dicționarul Greimas — Courtés) că ,,si l'exigence d'exhaustivité passe avant celle de simplicité, elle doit céder le pas à l'exigence de non-contradiction (ou cohérence)''. Această grijă de a propune o ierarhie sugerează compromisul la care trebuie să recurgem în condițiile de imposibilitate a realizării simultane a celor trei exigențe. În baza acestui compromis, ordinea descrescîndă de importanță a exigențelor este : coerență, exhaustivitate, simplitate. Dacă ținem seama de importanța pe care Hjelmslev o acorda formalizării, putem, fără riscul de a greși, să asimilăm teoria lingvistică unui sistem formal (sau cu o mulțime de astfel de sisteme). Joncțiunea cu teorema lui Gödel este astfel realizată.

Urmarea celor de mai sus este faptul că unei descrieri lingvistice formalizate îi rămîne să aleagă între următoarele două variante optime : să fie coerentă și simplă sau să fie exhaustivă și simplă. Însă în contrast cu exhaustivitatea și coerența, care pot fi riguros precizate prin intermediul proprietăților de completitudine și necontradicție a unui sistem

formal, simplitatea prezintă diferite grade; aceste grade pot fi și ele precizate în diferite teorii ale complexității unui sistem formal.

Acest mod de a pune problema formalizării în lingvistică are avantajul (pe care unii autori îl consideră un dezavantaj) de a permite existența paradoxurilor. Din acest motiv, poate fi mai util uneori de a sacrifica necontradicția, pentru a permite unei descrieri lingvistice formalizate de a realiza simultan exhaustivitatea, existența paradoxurilor și o relativă simplitate. Pentru Hjelmslev, dimpotrivă, grija principală era evitarea paradoxurilor (așa cum rezultă din prioritatea pe care o acorda dezideratului necontradicției). Într-adevăr, paradoxul se definește prin negarea principiului aristotelic al necontradicției. După un rezultat al lui Bar-Hillel (1966), limbile naturale nu conțin paradoxuri, dar prețul pe care ele îl plătesc pentru aceasta este inexistența unei proceduri algoritmice de a decide, pentru fiecare enunț, dacă el este sau nu susceptibil de valori de adevăr. O discuție a acestui rezultat se află la Vasiliu (1970) și la Marcus (1982). Însă aserțiunile lui Hjelmslev și Bar-Hillel nu au același obiect; Hjelmslev are în vedere teoria lingvistică, în timp ce Bar-Hillel are în vedere limba însăși. Mai e o deosebire, ceva mai ascunsă. Cuvintele *paradox* și *antinomie* sînt utilizate de cele mai multe ori ca și cum ar fi sinonime; această confuzie apare pînă și la un autor important cum este Kleene (1967). Urmînd o idee a lui Posner (1977), antinomia este un caz particular de paradox, în care enunțurile *A* și non *A* se implică reciproc. Paradoxurile pe care Bar-Hillel le identifică în limbile naturale sînt de tipul paradoxului mincinosului, deci revin la antinomie. Dimpotrivă, paradoxurile evitate de Hjelmslev nu sînt obligatoriu antinomii. După cum am arătat (Marcus 1982, 1984), există un caz intermediar important, semiantinomia.

Criteriile de științificitate propuse de Hjelmslev sînt deci irealizabile în totalitate. Această situație curioasă, în care mai multe condiții, dintre care fiecare luată separat pare rezonabilă, devin incompatibile cînd sînt considerate împreună, este frecventă în știință. Un exemplu devenit celebru este teorema lui Arrow privind imposibilitatea unei agregări rezonabile a mai multor opțiuni individuale într-o opțiune colectivă (Arrow 1963).

Revenim cu o discuție mai amplă a problemei în (Marcus 1985).

LUCRĂRI CITATE:

K. L. Arrow, 1963, *Social Choice and Individual Values*, New-York, Wiley.

J. Balazs, 1975, Les fondements de la linguistique moderne et les antinomies linguistiques. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis*, sectio Linguistica, 6, p. 3–15.

Y. Bar-Hillel, 1966, Do Natural Languages Contain Paradoxes? *Studium Generale*, 19, p. 391–397.

A. J. Greimas, J. Courtés, 1979, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Classiques Hachette.

D. R. Hofstadter, 1979, *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*, New York, Basic Books.

S. C. Kleene, 1967, *Mathematical Logic*, New York, John Wiley.

S. Marcus, 1982, Paradoxes, RRL XXVII, p. 157–163.

S. Marcus, 1984, *Paradoxul*, București, Editura Albatros.

S. Marcus, 1985, Aspects systémiques et logiques dans le Dictionnaire de A. J. Greimas et J. Courtés, în *Aims and Prospects of Semiotics, Festschrift Greimas* (editor H. Parret), Amsterdam, John Benjamin.

R. Posner, 1977, Semiotic Paradoxes in the Use of Language. An Example from Tristram Shandy by Laurence Sterne, în *Zeichenprozesse: Semiotische Forschung in den Einzelwissenschaften* (eds. R. Posner, H. P. Reinecke), Wiesbaden, Athenaion, p. 109–128.

E. Vasiliu, 1970, Paradoxes and Logical Types in Natural Languages, CLTA VII, p. 43–54.

Ianuarie 1985

Facultatea de Matematică
București, Academiei 14

DIALOG VS CONVERSAȚIE. PROPUNERI PENTRU O TIPOLOGIE A SCHIMBURILOR COMUNICAȚIONALE

ANCA MĂGUREANU

0. Ne propunem să luăm în discuție două tipuri de schimburi comunicaționale pe care prin ipoteză le considerăm ca ocupînd pozițiile extreme ale unei posibile tipologii a situațiilor de comunicare. Caracterul de ipoteză de lucru al considerațiilor ce vor urma implică și caracterul convențional al terminologiei utilizate.

0.1. O serie de criterii au fost propuse în clasificarea formelor sau a situațiilor de comunicare : caracterul simetric al relației discursive, coprezența spațiotemporală a participanților, tipul de canal utilizat etc. Fără a neglija importanța acestor criterii, ele nu sînt pertinente în raport cu punctul de vedere adoptat aici.

0.2. *Dialog* și *conversație* desemnează două constructe teoretice cărora le atribuim o funcție descriptivă și explicativă într-o teorie generală a discursului. Termenii de *discurs*, *text*, *agent discursiv*, *univers de discurs* sînt utilizați cu accepțiile precizate în Măgureanu (1977, 1981).

1. Numim prin convenție *dialog* un tip ideal de schimb comunicațional caracterizat printr-un set de condiții și o serie de proprietăți.

1.1. Un dialog se poate dezvolta dacă următoarele condiții sînt satisfăcute :

(1) Condiția semantică : existența unui *univers comun de discurs* inițial, constituit din intersecția nonvidă a universurilor de discurs ale fiecărui participant.

Această condiție se poate detalia prin :

(1.1) existența unei *teme* a discursului, care se poate descrie ca un set de indivizi cărora toți participanții le asignează aceleași proprietăți ; universul de discurs al fiecărui participant, și prin urmare universul de discurs comun, este astfel relativizat la setul de indivizi care constituie tema discursului.

(1.2) existența unei configurații actanțiale constante, în sensul că pe parcursul unui schimb dialogal trebuie să presupunem (i) participarea acelorași agenți-locutori, și (ii) proprietatea ideală a universului de discurs de a fi modificat numai de intervențiile unui agent locutor (și nu, de exemplu, pentru că un participant își reamintește ceva sau pentru că intervine un eveniment exterior, ceea ce ar duce la restructurarea universului său de discurs).

(2) condiția praxiologică : dialogul este constituit de o intenție discursivă dominant informativă (intenția de a modifica setul epistemic al interlocutorului și, în consecință, setul comun de cunoștințe al participanților la discurs).

Observație. Nu excludem prin aceasta din sfera dialogului ceea ce ar putea apărea ca intenție directivă sau de alt tip ; argumentăm în favoarea interpretării epistemice a oricărui tip de intenție discursivă, deci inclusiv a celor corelate cu modalități deontice, aletice, evaluative etc., propunînd un operator de modalizare epistemică implicat în structura profundă a

oricărui enunț praxiologic care descrie un act discursiv : în această perspectivă, a utiliza un sistem lingvistic pentru a obține de la cineva să execute un anumit act (a ruga pe cineva, a ordona cuiva să facă ceva) înseamnă a-l face să știe că vrei ca el să execute acest act sau că este obligat să o facă etc.

(3) condiția sociolingvistică : dialogul este posibil cu condiția instituirii unei relații de cooperare prin acceptarea de către fiecare participant a rolului actanțial care îi este asignat de intervenția unui agent-locutor; fiecare participant își asumă obligația să se conformeze, fie și numai provizoriu, intenției discursive de un anumit tip a locutorului, ceea ce înseamnă acceptarea rolului de co-agent al unui act de discurs, care altfel nu ar fi „reușit".

Reușita unui act de discurs, măsurată prin *înțelegerea* lui, este asigurată nu numai de o decodare corectă a mesajului lingvistic (fie ea relativă la cele trei paliere : descriptiv, performativ și constitutiv de lumi ale semnificației, v. Petöfi, 1978), dar și de acceptarea de către interlocutor a necesității de a-și restructura propriul univers de discurs pentru a-l păstra coerent în raport cu informația primită.

1.2. Din condițiile enumerate mai sus, dialogul apare ca un construct teoretic modelînd o situație discursivă ideală, cu o desfășurare bazată pe o dinamică internă proprie. Dialogul se va dezvolta pe baza legilor proprii conținute de structura universului de discurs și respectiv de structura temei, dialogul maximal construind o descriere posibilă a lumii (o lume posibilă), un text — caracterizat prin proprietățile de consistență și coerență — care reprezintă o istorie posibilă a temei.

Criteriul semantic al constituirii unui text reprezintă în cadrul ipotezei noastre proprietatea esențială a schimbului comunicațional pe care l-am numit *dialog*.

2. Conversația se descrie ca un tip de situație discursivă caracterizat negativ prin absența condițiilor (1) — (3) de mai sus, deci :

(1') nu este necesar să existe un univers comun de discurs inițial, nu este deci necesar să se contureze o temă constantă a discuției, iar configurația actanțială se poate modifica pe parcursul schimbului discursiv.

(2') conversația nu are un scop informativ, nu vizează deci relația între universurile epistemice ale participanților; în schimb este vizată o relație socială — instituită, menținută sau distrusă prin manipularea discursivă a unei limbi.

(3') în cadrul unui schimb conversațional nu este necesar să se instituie o relație de cooperare bazată pe *înțelegere*, simpla decodare a semnificației mesajelor fiind suficientă. Coroborat cu condiția (1'), universurile de discurs ale participanților pot să nu intersecteze, ele rămînînd nemodificate în urma decodării informațiilor transmise prin mesaje.

2.1. Conversația se descrie pozitiv printr-un set minimal de condiții :

(1'') existența unor agenți discursivi

(2'') acceptarea unei relații discursive (relația de cooperare cea mai slabă).

Conversația se instituie și se întrerupe arbitrar, ea nu construiește un text; este o structură praxiologică în care relației de contiguitate temporală între actele discursive succesive poate să nu îi corespundă o relație de coerență semantică în planul structurii semantice textuale.

3. Așa cum sînt ele definite prin postularea unor condiții și deducerea unor proprietăți, *dialogul* și *conversația* reprezintă două constructe

teoretice, două variante ale unui model a cărui valoare nu este validată decît prin puterea sa descriptivă și explicativă.

3.1. Din punct de vedere al descrierii unui schimb discursiv fixarea prealabilă a unui set maximal și minimal de condiții poate propune căi de abordare a unor dificultăți de ordin practic și sugera demersul teoretic.
a) în analiza schimburilor discursive reale, caracterizate prin numeroase momente de aparentă incoerență, ținînd cont de condițiile propuse mai sus, vom elimina :
— schimburile care vizează instituirea unui univers comun de discurs (deci asigurarea condiției 1) (schimburi de prezentare sau schimburile de salut finale);
— schimburile (sau replicile) conversaționale de întrerupere — temporară sau definitivă — a cursului dialogului;
— schimburile conversaționale de menținere a dialogului (prin care se verifică condițiile de bună desfășurare a dialogului);
— schimburile conversaționale care au drept scop integrarea unui nou participant în situația dialogală (deci instituirea unui nou univers comun de discurs);
— schimburile conversaționale ,,parazite''[1] (axate pe o altă temă; de exemplu, în cursul unui dialog, unul din participanți atrage atenția celuilalt asupra unui eveniment exterior, după care dialogul poate fi reluat în punctul în care a fost întrerupt).
b) prin raportarea situațiilor discursive la acest set maximal și minimal de condiții se poate stabili o tipologie a situațiilor discursive.

3.2. Într-o teorie a discursului, variantele modelului explică modul în care un schimb discursiv duce la constituirea unui text și pot explica obiectul-text în geneza sa.

3.2.1. O reflexie asupra aplicării modelului propus a condus spre necesitatea de a defini un concept larg, pe care l-am numit *practică semiotică:* orice activitate — intențională — de manipulare a unui sistem de entități virtual semne, și de a distinge, în raport cu structura actului de semioză și în conformitate cu modelul hjlemslevian, între :
— practici semiotice de tip denotativ (cărora le vom rezerva numele de discursuri)
— practici semiotice de tip secund, a) conotative și b) metasemiotice.

Distincția coroborează într-un plan mai general dihotomia austiniană utilizare serioasă /vs/ utilizare neserioasă a limbajului, în această ultimă categorie intrînd, după părerea noastră, acele forme de schimburi comunicaționale care vizează instituirea unei relații de tip altul decît epistemic, în primul rînd social : schimbul ,,fatic'', în accepția lui Malinowski (1923), glumele [2], discursul literar [3].

După cum se poate ușor remarca, dacă *dialogul* se constituie ca forma perfectă a discursului denotativ, *conversația* apare ca modelul unei practici semiotice de tip secund. Dar oare accepțiunea conversației în spațiul cultural francez nu a fost, pînă în secolul XVIII, aceea de formă de a exista, de a trăi undeva?

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Austin, J. L., 1962, tr.fr. *Quand dire c'est faire,* Paris, Editions du Seuil, 1970.
Freud, S., 1905, tr.fr. *Le mot d'esprit et ses rapports avec l'inconscient,* Paris, NRF, coll. ,,Idées'', 1969.
Grice, H. P., 1967, *Logic and Conversation,* Unpublished Lectures, mimeo.

Hintikka, J., 1961, *Knowledge and Belief*, Ithaca and London, Cornell University Press.
Hjelmslev, L., 1943, tr.fr. *Prolégomènes à une théorie du langage*, Paris, Editions de Minuit, 1968.
Kasher, A., 1976, „*Conversational Maxim and Rationality*", in KASHER, A., (ed.), *Language in Focus*, Dordrecht Reidel, 1976.
Malinowski, B., 1923, „*Phatic Communication*", in LAVER, J., HUTCHESON, S., (eds.), *Communication in face to face interaction*, Penguin Books.
Măgureanu (RUNCAN), A., 1977, „*Le dialogue. Préliminaires à une étude logique*", RRL XXII, 3
Măgureanu, A., 1981, *Aspecte semantice ale constituirii textului*, în *Semantică și semiotică* (sub redacția acad. I. COTEANU și prof. dr. Lucia WALD), București, ESE.
Măgureanu A., 1983, *Discursul literar ca practică discursivă instituționalizată*, *Limbile moderne în școală*, I.
Nowakowska, M., 1973, *Language of Motivation and Language of Actions*, The Hague — Paris, Mouton.
Nowakowska, M., 1976, *Toward a Formal Theory of Dialogues*, *Semiotica*, 17, 4.
Petöfi, J., 1978, *Les actes de langage et l'interprétation sémantique*, în *Travaux du Centre de Recherches Linguistiques et Sémiologiques de Lyon*, II, 5.
Todorov, Tz., 1971, *Freud et l'énonciation*, „Langages" 17.

NOTE

[1] Termenul este împrumutat de la Nowakowska, 1973.
[2] V. Freud (1905) și analiza pe care Todorov (1971) o face acestui tip de discurs.
[3] Am propus o descriere a discursului literar în acest sens în Măgureanu, 1983.

Februarie 1985

Universitatea București
București, Edgar Quinet 5—7

SUFIXUL *-ICARE* ÎN LATINA VULGARĂ

H. MIHĂESCU

1. Rar în latina clasică, trecut cu vederea de W. Meyer-Lübke în gramatica limbilor romanice, abia luat în seamă de Manu Leumann în ultimul mare tratat de fonetică și morfologie latină [1], sufixul *-icare* a ajuns totuși foarte productiv și răspîndit în latina vorbită : el este reprezentat în dicționarul etimologic al lui W. Meyer-Lübke prin 130 de exemple, dintre care 88 prevăzute cu asterisc, adică neatestate în izvoarele literare și epigrafice. Deși prolific, întrebuințarea sufixului întîmpina greutăți și era oscilantă din cauza pierderii unor verigi din lanțul formal și semantic, ceea ce producea uneori confuzii. Să începem cu cîteva exemple mai cunoscute : *amarus* — *amaricus* (sp. pg. *amargo)* — *amaricare* (it. *amaricare*, sp.pg. *amargar)* ; *faber-fabrica-fabricare* ; *mordēre* „a mușca" — *mordicus* „mușcător, care mușcă" (sp. *muerdago)* — *mordicare* „a mușca, a fi mușcător" ; *pes* „picior" — *pedica* „piedică" — *impedicare* „a împiedica". În aceste exemple, lanțul este complet. În a doua categorie intră exemple unde lipsește o verigă, dar ea poate fi reconstituită cu ajutorul unor atestări din limbile romanice : *carrum* „car" — **carricum* „încărcătură" (it. *carico*, fr. *charge*, sp.pg. *cargo)* — *carricare* „a încărca" ; *dens* „dinte" — *denticulus* „dinte mic" — **denticare* „a căpăta dinți" (it.dial. *dentgar* „a mușca", v.ven. *dentegado* și fr. *denché* „cu dinți, dințat") ; **lubrum* „vas, ulcior" (it.dial. *yubbru* „băutură") — *lubricus* „lunecos" — *lubricare* „a luneca". A treia categorie conține exemple unde lipsesc două verigi, însă și acestea pot fi reconstituite cu atestări din limbile romanice : *cutis* „piele" -**cutica* „piele" (it.dial. *coteca*, *kotica)* — **excuticare* „a scoate pielea, a beli" (it. *scoticare*, fr. *écoucher)* ; *mixtus* „amestecat" — **mixticus* (cf. *mixticius* > fr. *metis*, sp. *mestizo)* — **mixticare* „a mesteca" (r. *mesteca*, dalm. *meskuar*, v.it. *misticare)* ; *vadere* „a merge" — **vadicum* (toscan *bacco* „săritură") — **vadicare* „a merge" (it. dial. *baccare*, *abbaccare* „a sări peste o groapă").

Dacă luăm în considerare ansamblul derivatelor în *-icare* păstrate în limbile romanice, constatăm că ele au la bază substantive *(burdo* „catîr" — **burdicare* „a scotoci", *nasus* „nas" — **nasicare* „a strănuta", *striga* „vrăjitoare" — **strigare* „a vrăji"), adjective *(albus — albicare*, *blandus — blandicare*, *integer — integricare)*, infinitive *(advenire — *advenicare* „a veni, a sosi", *placere* — **placicare* „a liniști, a molcomi", *revertere* — **reverticare* „a reveni"), participii *(mixtus* — **mixticare* „a mesteca", *quaestus* „întrebat, cerut" — **quaesticare* „a căuta", *rasus* „ras" — **rasicare* „a răzui, a rade") și adverbe *(mane* „dimineață devreme" — *manicare* „a se scula de dimineață, a fi matinal", *tarde* „tîrziu" — **tardicare* „a întîrzia, a zăbovi, a fi ticăit"). Sensurile derivatelor exprimau în genere o anumită manieră de a fi sau de a se comporta, o relație sau o specificare mai nuanțată a unei situații, acțiuni sau mișcări ori un raport de cantitate, calitate, cauză sau modalitate.

2. În limba română avem 24 de exemple, dintre care 8 sigure (adică atestate în latină), 8 probabile (numai parțial atestate în latină) și 8 îndoielnice (neatestate în latină sau greu de reconstituit). Cele sigure sînt : *caballicare — încăleca*, *descăleca* ; *carricare — încărca*, *descărca* ; *communi-*

care — cumineca „a împărtăși, a da sfînta cuminecătură" (în ritual creștin ortodox); *follicare — înfuleca* „a înghiți cu lăcomie, a mînca mult și repede"; *impedicare — împiedeca; lubricare — luneca; manicare — mîneca* „a se scula dimineață, a fi matinal"; *morsicare — murseca* „a mușca, a sfîșia, a rupe în bucăți". Moștenită din latină, opoziția *în- — des-, dis-* a luat amploare cu timpul și s-a dezvoltat mereu, în așa măsură încît ea este azi mai răspîndită decît în secolul al XVI-lea. Alături de *lubricare* > *luneca* avem și **ad lubricare* > *aluneca*, alături de **mixticare* > *mesteca* persistă și **admixticare* > *amesteca*. În opoziția *dormire* > *dormi — addormire* > *adormi* „a începe a dormi; a-l cuprinde somnul" constatăm raportul acțiune de durată — acțiune momentană. Prezentă în stare embrionară în latină și exprimată cu ajutorul preverbului *ad-*, această opoziție a continuat parțial și în română, dar n-a devenit generală și relevantă.

Cele 8 exemple probabile, în cea mai mare parte neatestate în izvoare, se încadrează în mod organic în sistemul limbii latine și sînt sprijinite de un suport de analogii destul de convingătoare:

**admixticare — amesteca*, **mixticare — mesteca*. În lanțul *mixtus — *mixticus — *mixticare* lipsesc două verigi, însă există atestarea *mixticius* „om născut din împerecherea a două neamuri sau rase deosebite, animal corcit" (fr. *métis*, *métif*, sp. *mestizo*, pg. *mestico*); cuvîntul latin a supraviețuit și în adjectivul român *mistreț* „de culoare sau rasă amestecată, corcit": *porc mistreț* „soi de porc sălbatic, cu capul mare și doi colți lungi cu care se apără".

**adormicare — adurmeca*, *adulmeca* „a simți prin miros vînatul, a descoperi după miros urma sau dîra vînatului" (compară și *adulma* „a adulmeca, a prinde de veste", provenit din **adormare*); termenul de bază **ormare* „a mirosi, a simți, a adulmeca", de origine greacă (ὀσμή „miros"), a lăsat urme în aproape toate limbile romanice (r. *urma*, it. *ormare* etc.).

**adstruicare — astruca* „a acoperi, a înveli, a înmormînta". Opoziția *struere — astruere* „a așeza, a clădi, a înveli, a pava" exprima și ea raportul acțiune de durată — acțiune momentană. Un derivat **astruicare* cu nuanță de acțiune momentană era ușor să se nască în latină și să supraviețuiască într-o limbă romanică.

**exmuticare* — ar. *zmuticare* „a stîlci, a mutila", ladin *smudlé*, ven. sept. *smodegar* s-a dezvoltat din lanțul *mutus* = *mutilus — muticus* „tăiat, scurtat, retezat, tuns" — **muticare* „a mutila"[2].

**ingrevicare — îngreca* „a însărcina, a împovăra, a îngreuna". În lanțul **grevis — *grevicus — *grevicare* totul este reconstituit, însă **grevis* (pentru gravis) a supraviețuit în română și catalană (*greu*), în italiană (*greve*), franceză (*grief*) și în spaniola veche (*grieve*), iar derivatele **grevicia* sau **grevetia* și **greviciosa* au persistat în română (*greață; grecioasă* „femeie însărcinată", în româna veche).

intenebricare — întuneca, rezultat din **întunereca* (vezi *întunerec*) mai curînd decît din formele ipotetice **intonicare* sau **intunicare* propuse de unii specialiști; lanțul *tenebrae — tenebricus* (r. *întunerec*, v.fr. *tenierge*) — *tenebricare* este atestat în întregime, iar pentru evoluția *e — e* > *o — e* putem cita analogiile *debere* > it. *dovere*, **similiare* — it. *somigliare*.

**orbicare — urbeca*, *orbeca* „a umbla ca un orb, a bîjbîi, a dibui", cu două verigi din lanț atestate: *orbus — orbiculus* (v.fr. *orbeillon* „ulcior în ochi, mic furuncul la marginea pleoapei") pare sigur.

**suffolicare — sufleca* „a îndoi sau a înfoia mînecile hainei, poalele rochiei etc., a răsfrînge, a sumete". Dacă am judeca după *infollicare — înfuleca*, ne-am aştepta la rezultatul **sufuleca, sufulca*, dar ultima variantă este de fapt uzuală în Transilvania, deci etimonul pare sigur.

3. Exemplele îndoielnice prezintă un interes deosebit, atît din punct de vedere teoretic, cît şi psihologic, din cauza misterului în care sînt învăluite.

**arboricare — aburca* „a ridica de la pămînt, cu osteneală, a se sui căţărîndu-se", pus în legătură cu *arbor* „copac", are un bun sprijin în analogia cu toscanul *abbricare* „a se căţăra", însă vocala iniţială *a-* ar putea fi şi un reflex al preverbului latin *ad-*, deci situaţia rămîne nesigură.

**dereticare — deretica, directica* „a face rînduială prin casă scuturînd, măturînd şi ştergînd praful", explicat de I.-A. Candrea prin *deradicare* „a scoate rădăcinile"[3], pare neverosimil, căci lui $d + \bar{\imath}$ din latină şi corespunde în română $z + i$. Mai probabil este derivatul **dereticare* rezultat din **deretica* „sită mare, ciur", care are la bază substantivul *retis* „plasă, reţea", deci **dereticare* ar fi avut înţelesul iniţial de „a trece prin sită, a curăţa".

**incolicare — încurca* „a amesteca între ele fire etc. astfel încît să nu se mai poată desface uşor". Presupusul verb latinesc ar fi avut la bază substantivul *colus* „furcă de tors", care n-a supravieţuit în limbile romanice. Derivatul *colucula* „furcă de tors" a persistat în unele limbi sau dialecte marginale, ceea ce face probabilă şi existenţa unui derivat **colicus*, o verigă din lanţul *colus — *colicus — *incolicare;* dar nu sîntem în măsură să cităm alte analogii şi ipoteza rămîne şubredă.

**oricare — urca*, pus în legătură cu *ora* „ţărm" sau *oriri* „a răsări, a izvorî, a se isca, a se scula din pat" are neajunsul că presupune o bază prea puţin populară.

**orificare — refeca* „a coase marginea răsucită a unei stofe spre a nu se destrăma, a tivi", explicat de I.-A. Candrea prin *orificium* „gaură, margine"[4] este inacceptabil din două motive : substantivul de bază era un termen savant şi tardiv, iar elementul palatal ar fi trebuit să impună un rezultat ipotetic **orificiare*.

**piccicare — pişca* are un bun temei în faptul că ipoteticul **pikkare* „pişca" a lăsat numeroase urme în limbile romanice occidentale. Un presupus **piccicare* putea lua naştere cu uşurinţă.

**signicare — sineca* „a-şi face semnul crucii", verb cu înţeles neprecis, întrebuinţat numai în descîntece. S-a pierdut oare cîndva legătura cu *semn* şi cu verbele *semna* şi *însemna*, care aveau şi înţelesul de „a-şi face cruce"?

**volvicare — bulbuca* „a forma bulbuci" şi sintagma *a bulbuca ochii* „a se holba, a întoarce ochii" are analogii şi în alte limbi romanice.

Nu sîntem în măsură să aducem nimic în sprijinul etimologiilor **micicare — mişca* şi **mucicare — muşca*. Veriga mijlocie din lanţul *errare (erratum) — erraticus* „care greşeşte sau rătăceşte" — **erraticare* a supravieţuit în română, a dat naştere verbului *rătăci*, apoi a dispărut, făcînd loc unui neologism de altă origine.

Din *oestrum* sau *oestrus* (οἶστρος) „tăun, streche" au putut lua naştere derivatele **oestricus* şi **oestriculum*. Forma de plural **oestricula* a supravieţuit în română *(streche)* : ea confirmă ipoteza romanistului G. Giuglea care a propus această etimologie[5].

NOTE

[1] Manu Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München, Beck, 1977, p. 550 sub rubrica „Komplexe Suffixe in Verben auf *-are:* 1. *-igare,* 2. *-icare*... Verwendung sehr verschiedenartig durch Verlust von Zwischengliedern".

[2] G. B. Pellegrini, *Arum.* zmuticare, lad. dolom. *smudiè, ven. sett.* smodegare. *Nota etimologica, în Omagiu lui Iorgu Iordan,* București, 1958, p. 667–670.

[3] I.-A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de azi,* București, 1931, p. 396.

[4] *Ibidem,* p. 1058.

[5] „Dacoromania" II (1921–1922), p. 82.

Noiembrie 1984

FORMULE MODALIZATOARE DE CERTITUDINE

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

1. Cuvintele și construcțiile aici în discuție se includ în clasa mai largă a termenilor cu **funcție metacomunicativă**, adică a cuvintelor și a construcțiilor folosite de vorbitor pentru „a vorbi", a da indicații despre propriile lui enunțuri, introducînd, în mod explicit, opinia asupra valorii de adevăr / fals a propoziției, asupra validității predicației și a acurateței ei. Ele se includ în clasa **modalizatorilor de subiectivitate**, introducînd punctul de vedere al vorbitorului în legătură cu cele enunțate. Adăugate unei secvențe (de forma unui grup verbal, grup adjectival sau grup adverbial) descriptive, ele o transformă într-o **secvență modalizată**. Ele au fost numite și cuvinte sau construcții **de atitudine propozițională** sau cuvinte (mai ales **adverbe**) **propoziționale**, întrucît exprimă atitudinea —în cazul nostru, certitudinea vorbitorului — în legătură cu o întreagă secvență propozițională, realizînd tipul de structură : M(=modalizator)⁀P(=propoziție) (ex. „*este adevărat* că...", „*este sigur* că..."). Chiar și atunci cînd apar pe lîngă un component adjectival sau adverbial, fiind încorporate, împreună cu adjectivul sau adverbul, în structuri mai largi (ex. „ideea *evident șocantă* că...", „o temă *într-adevăr serioasă*", „îl numi, *provizoriu desigur*, director"), ele satisfac aceeași structură M⁀P, întrucît, din punct de vedere logic, adjectivele și parțial adverbele sînt purtătoare ale predicației, funcționînd, deci, ca **predicate logice**.

2. Limba română dispune de un număr impresionant de mare de formule modalizatoare de c o n f i r m a r e a uneia dintre cele două stări posibile ale propoziției : adevărat / fals.

Ca orice fragment de limbă naturală, domeniul modalității de certitudine prezintă atît ambiguități, deci termeni funcționînd cu semnificații modale diferite și reprezentînd unități modale diferite, cît și numeroase sinonimii, adică mai multe cuvinte și expresii încorporînd aceeași semnificație modală a certitudinii și reprezentînd, deci, aceeași unitate.

Dezambiguizînd, prin indexare, construcția adverbială *e drept*, distingem : *e* $drept_1$⁀*că*⁀P „e cert, incontestabil" și *e* $drept_2$⁀*să*⁀P „e potrivit dreptății și adevărului", unde $drept_1$ corespunde semnificației unui modalizator de certitudine, iar $drept_2$, unei semnificații modale deontice sau apreciativ-deontice. Sîntem în situația unei ambiguități a modalizatorului, pe care numai vecinătatea conjuncției *că* / *să* o rezolvă.

În ce privește raporturile de sinonimie, caracteristic sistemului de modalități este faptul că ele pot apărea între clase morfologic distincte, barierele morfosintactice dintre adverb, adjectiv, verb, nume fiind, la nivel semantico-pragmatic, nesemnificative. Astfel, semnificația modală de certitudine se poate realiza verbal (ex. „*se înțelege*, mai avem multe de făcut", „*nu mă îndoiesc* că..."), adverbial (ex. „este *sigur* că...", „*firește* că..."), adjectival (ex. „faptul că... este *evident*", „sînt *sigur* că..."), nominal și prin grupări nume + verb (ex. „există *certitudinea* că...", „*nu încape îndoială* că..."). Găsim, în această manifestare, o probă pentru ipoteza că structurarea semantică aparține unui nivel mai „profund" al limbii, în timp ce structurarea morfosintactică este „superficială".

5–c. 1184

3. Clasificarea acestor construcţii priveşte fie componenţa morfosintactică a formulei modalizatoare, fie modul de realizare a legăturii sintactice cu propoziţia pe care o modalizează.

3.1. Cele mai numeroase formule modalizatoare au o componenţă adverbială sau sînt alcătuite din grupuri de cuvinte cu statut de locuţiuni sau de grupuri libere. Distingem următoarele situaţii:

(a) **copulă + adverb** (sau construcţie analizabilă cu valoare adverbială): *„este adevărat (că) P"*, *„este cert (că) P"*, *„este clar (că) P"*, *„este drept (că) P"*, *„este evident (că) P"*, *„este fals (că) P"*[1], *„este hotărît (că) P"*, *„este incontestabil (că) P"*, *„este indiscutabil (că) P"*, *„este în afară de orice discuţie (că) P"*, *„este limpede (că) P"*, *„este mai presus de orice îndoială (că) P"*, *„este neîndoielnic (neîndoios) (că) P"*, *„este sigur (că) P"*, *„este vădit (că) P"* etc.;

(b) **adverb** (unele adverbe admit vecinătatea copulativului, altele nu permit introducerea lui): *„adevărat (că) P"*, *„bineînţeles (că) P"*, *„desigur (că) P"*, *„evident (că) P"*, *„literalmente P"*, *„natural (că) P"*, *„negreşit (că) P"*, *„realmente P"*, *„sigur (că) P"* etc.;

Tot aici includem şi **grupări nominale prepoziţionale** cu funcţie adverbială, locuţiuni sau grupări libere: *„cu adevărat P"*, *„cu siguranţă P"*, *„de bună seamă că P"*, *„fără exagerare P"*, *„fără îndoială (că) P"*, *„în mod categoric (cert, evident, sigur) (că) P"*, *„într-adevăr P"* etc.

3.2. Legătura sintactică dintre formula modalizatoare şi propoziţia modalizată se poate realiza în următoarele moduri:

(*a*) **prin subordonare conjuncţională**

În acest caz, topica obişnuită este M⌒Conj⌒P, formula modalizatoare precedînd propoziţia modalizată. Sînt posibile, totuşi, într-o topică cu rol de insistenţă, şi construcţii cu structura: Conj⌒P⌒M (ex. *„Că s-a procedat aşa este adevărat*, dar nu este adevărat că...").

Orice modalizator de certitudine are proprietatea **factivităţii**, proprietate care arată că în vecinătatea lui orice P sau non-P este adevărat. În vecinătatea modalizatorilor **factivi** este selectată, în mod curent, conjuncţia *că*, semn sintactic al unei subordonate de tip asertoric. Găsim, în această manifestare, o relaţie obligatorie între o trăsătură din planul semantic (factivitatea) şi una din planul sintactic (selecţia unei conjuncţii).

În condiţiile negării formulei modalizatoare, are loc pierderea factivităţii, al cărei reflex, în plan sintactic, îl constituie selecţia, în variaţie liberă, a lui *că* şi *dacă* (să se compare: *„e sigur că* voi merge" cu *„nu e sigur că (dacă)* voi merge"). În ultima construcţie, *că* pierde funcţia de semn al factivităţii, iar *dacă* este semnul apariţiei în subordonată a unei construcţii complexe obţinute prin disjuncţia unui P şi a unui non-P *(„nu e sigur*⌒*P* $\vee$ *non-P")*. Ca orice structură complexă obţinută prin disjuncţie, subordonata introdusă prin *dacă* poartă presupoziţia că P sau non-P este adevărat, deci că, în mod necesar, una dintre cele două alternative este adevărată.

Structurile cu conjuncţie permit aplicarea unei transformări de deplasare a unui constituent din P înaintea formulei modalizatoare, cu rolul de focalizare a interesului asupra acestui constituent, ceea ce explică numeroasele construcţii în care formula modalizatoare este încorporată în structura lui P: *„Echipa este sigur* că va aduce satisfacţiile dorite" (deplasarea subiectului din P), *„Pe profesor este sigur că-l vom întîlni aici"* (deplasarea obiectului direct din P) etc.

(b) **prin incidență / parantetic**

În situația (b), topica modalizatorului este liberă, precedînd, urmînd sau chiar inserîndu-se în structura lui P : M # P, P # M, P # M # P. Am notat prin # poziția parantetică a modalizatorului, marcată prin pauză.

(c) **prin subordonare relativă** (în construcțiile relative „sparte"): „*(Ceea) ce este sigur este* că...". Se numesc „sparte", deoarece o singură construcție se scindează în două componente, separate prin introducerea unui copulativ și a unui pronume relativ. Echivalente ca informație cu construcțiile primare de tipul „este sigur că...", construcțiile relative au avantajul de a concentra interesul asupra unuia dintre constituenți — în cazul nostru, asupra adverbului modalizator —, fiind un mijloc sintactic de reliefare a acestuia [2].

4. Din punct de vedere l o g i c, indiferent de natura secvenței modalizate (secvență verbală, predicat adjectival sau adverbial) și indiferent de legătura sintactică a modalizatorului cu propoziția modalizată (legătură conjuncțională, parantetică sau relativă), formula modalizatoare funcționează ca **predicat logic**, un predicat al cărui argument este o întreagă propoziție sau alt predicat [*cert (faptul că...)*]. Structura acestei funcții se reprezintă ca f(x), unde *x* este fie o propoziție, deci un « argument-eveniment », fie un adjectiv sau un adverb modal, deci altă funcție. Avem a face cu o « funcție complexă » sau, altfel spus, cu un predicat de ordinul 2, care include ca variabilă fie un predicat de ordinul 1, fie o structură ea însăși analizabilă.

Calitatea predicativă a modalizatorului este susținută și de posibilitatea apariției, în clasa de echivalență a formulelor modalizatoare de certitudine, a adjectivului și a verbului („faptul *x* este *evident*", „*nu mă îndoiesc* că..."), natura predicativă a acestora fiind în afară de orice discuție.

Calitatea predicativă a modalizatorului explică și posibilitatea **gradării subiective** a acestuia, certitudinea vorbitorului fiind într-un grad maxim (ex. „este *foarte sigur* că P", „este *absolut sigur* că P", „este *cît se poate de sigur* că P", „este *mai mult ca sigur* că P") sau într-un grad minim, ceea ce o apropie de starea de incertitudine asupra adevărului / falsului lui P (ex. „este *aproape sigur* că P", „este *oarecum sigur* că P"). Efectul de atenuare a stării de certitudine se obține nu numai prin asocierea modalizatorului cu un cuantificator de atenuare, ci și prin asocierea acestuia cu alt modalizator din clasa celor subiectivi « de opinie » (ex. „*mi se pare* sigur că...", „*cred* că e sigur...").

4.1. Formula modalizatoare, ea însăși un predicat logic, are rolul de accentuare subiectivă fie a validității altui predicat (verb, adjectiv sau adverb), fie a gradării unui predicat, situație în care certitudinea vorbitorului privește nu posedarea unei însușiri sau a unei caracteristici, ci **gradul** în care este posedată această însușire sau caracteristică. În construcții ca: „*incontestabil cea mai* frumoasă", „*sigur la fel de* bună ca și ele", „*într-adevăr cam* neinteresantă", în care există presupoziția „Obiectul *x* posedă o anumită calitate" — de exemplu, calitatea „frumos" —, devine „incontestabil" gradul — de exemplu, „cel mai înalt" — în care este posedată această calitate.

5. Din punct de vedere s i n t a c t i c, dacă formula modalizatoare are sau nu funcție predicativă, condițiile contextuale (acceptă / nu acceptă copula, însoțită / neînsoțită de conjuncție subordonatoare) în care se realizează predicația, precum și calitatea sintactică a propoziției modali-

zate au constituit obiectul de analiză al mai multor cercetări, determinînd, după cum se știe, susținerea unor puncte de vedere diferite.

În esență, dificultatea soluției rezidă în dificultatea de a corela criteriul funcțional (al funcției semantice) cu cel sintactic, ținînd, în același timp, seama de toate datele sintactice ale problemei.

Din punct de vedere sintactic, nu se poate ignora faptul că unele adverbe din această serie admit copula, altele n-o admit sau faptul că prezența conjuncției subordonatoare este facultativă, adverbul parantetic apărînd în variație liberă cu gruparea adverb + conjuncție, după cum nu se poate ignora nici faptul că e posibilă folosirea conjuncției și în vecinătatea unui adjectiv (ex. „o fată *sigur că frumoasă*"). Sintactic, aceste adverbe și construcții adverbiale apar în ipostaze destul de diferite, ceea ce a făcut pe cercetători să le acorde sau nu valoare predicativă de la o situație contextuală la alta.

Din punctul de vedere al funcției semantice, comportamentul modalizatorilor de certitudine, indiferent de natura lor sintactică și de apariția lor contextuală, este omogen. De aceea, corelarea criteriului funcțional cu mulțimea ipostazelor sintactice este dificil de făcut.

În concluzie, funcția predicativă a acestor adverbe și construcții adverbiale rămîne, în plan sintactic, un fapt de decizie, întemeiat pe discuția argumentelor și pe absolutizarea ulterioară a unuia dintre ele.

LUCRĂRI DE REFERINȚĂ :

Nadia Anghelescu, *Semantica modalităților în limba arabă*, 1981, T.U.B.
Renate Bartsch, *The grammar of adverbials. A Study in the Semantics and Syntax of adverbial constructions*, 1976, North-Holland Publishing Company.
Alexandra Cornilescu, *English Syntax*, II, 1982, T.U.B.
* * * *Gramatica limbii române*, I, II, Edit. Academiei R.S.România, 1966.
Al. Graur, *Gramatica azi*; 1973, Edit. Academiei R. S. România.
Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, 1973, Edit. Didactică și Pedagogică.
R. S. Jackendoff, *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, 1972, MIT Press.
P. Kiparski and C. Kiparski, *Fact*, în Steinberg, D. and Jakobovits, L. (eds.), *Semantics*, 1970, Cambridge University Press.
John Lyons, *Semantics*, 1, 2, 1977, Cambridge University Press.
Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, 1966, The Free Press.
Ecaterina Teodorescu, *Adverbe predicative?*, în LR XIII (1964), 5.
Emanuel, Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, 1978, Edit. Științifică și Enciclopedică.
E. Vasiliu, Sanda Golopenția-Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, 1969, Edit. Academiei R. S. România.

NOTE

[1] Am distins între „*nu P*" și „*este fals că P*", „*nu este adevărat că P*", „*nu este drept că P*", „*nu este plauzibil P*", deși între prima construcție și celelalte există un raport de parafrază. Dacă *nu* este un operator negativ, deci o marcă neutră a negării unei aserțiuni, toate parafrazele lui îndeplinesc, pe lîngă această funcție semantică, și pe aceea pragmatică de implicare a vorbitorului, care își explicitează intenția și-și asumă responsabilitatea afirmării valorii false a lui P. Introducerea în interpretare a nivelului pragmatic arată că, față de construcția „*nu P*", s-a trecut din planul enunțului descriptiv în cel al enunțului modalizat. Pentru limbajul natural, limita dintre enunțul modalizat și cel nemodalizat este, de altfel, mai puțin tranșantă decît pentru limbajele (construcțiile) logice, astfel încît două construcții echivalente la nivel semantic (în cazul nostru, construcția cu *nu* și parafrazele ei) sînt distincte la nivel pragmatic. În consecință, vom numi seria echivalentelor lui *nu* ca **termeni logici cu capacitate pragmatică** și-i vom include în clasa modalizatorilor de certitudine.

[2] Același efect de reliefare a modalizatorului se realizează și prin topică : prin așezarea, în cadrul structurii (a), a modalizatorului înaintea copulativului (ex. „*sigur e* că...").

Decembrie 1984

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5—7

MARGINALIA LA UN VECHI VOCABULAR GERMAN-SURSILVAN

MAGDALENA POPESCU-MARIN

1. Deși despre o ,,renaștere'' romanșă se vorbește cu un secol mai tîrziu, veacul al XVIII-lea a adus Grizonului retic conștiința originalității și individualității idiomului romanic vorbit pe teritoriul lui (romanșa, cu cele două variante principale: sursilvana și ladina sau engadineza). După apariția unor gramatici simple, de uz școlar, au fost publicate, din necesități practice, o serie de lucrări destinate străinilor care vor să învețe romanșa [1] sau romanșilor care vor să deprindă germana[2]. Printre acestea se distinge gramatica germană pentru uzul romanșilor din Surselva a lui Basilius Veith [3] (ediția I, 1771 și ediția a II-a, 1805). Fiind destinată tinerilor cu limba maternă romanșa sursilvană, care studiau la școlile mînăstirii Mustér, lucrarea a fost folosită nu numai în vremea ei, ci și mai tîrziu, servind ca model pentru alte gramatici [4].

La ediția a II-a a gramaticii lui B. Veith, de la apariția căreia se împlinesc 180 de ani, este anexat un vocabular german-romanș și romanș-german, de 100 de pagini, prima operă lexicografică sursilvană în sensul propriu al cuvîntului. Glosarul lui Flaminio da Sale (citat în nota 1) are în vedere nu numai graiul din Surselva, ci și unul, cu mai puțini vorbitori, din Sorset. Celelalte lucrări lexicografice au în vedere idiomul ladin (vezi nota 2, cele două lucrări apărute la Scuol). Observațiile noastre vizează acest dicționar bilingv, care atestă într-un fel importanța idiomului sursilvan la acea dată prin faptul că era descris ca o entitate precis delimitată în contextul lingvistic din Grizon.

2. În prefața gramaticii lui B. Veith se găsesc unele considerații socioculturale demne de semnalat: se vorbește despre necesitatea instrucției (căci darurile naturale ale omului trebuie prelucrate ca aurul și argintul care se extrage din munți și din pietre) și, mai ales, despre folosul pe care îl reprezintă însușirea germanei de către tinerii sursilvani. În acest context, autorul consemnează un fapt tulburător în raport cu starea actuală a idiomului retic în Grizon. Nu numai că romanșii nu erau bilingvi la acea dată (se insistă asupra prestigiului cultural al limbii germane, alături de latină, italiană și franceză), dar nici amestecul de populație romanșă și germană nu se produsese încă într-un grad avansat, deoarece populațiile germanice sînt numite ,,vecinii noștri apropiați'' (nos plitier vischins).

3. Dicționarul bilingv al lui B. Veith cuprinde circa 4000 de cuvinte-titlu (articole) în prima parte (vocabularul german-romanș) și circa 2000 în partea a II-a (romanș-german), organizate în ordine alfabetică. Diferența cantitativă dintre cele două secțiuni ale dicționarului ar putea părea că întărește ideea, pe care romanșii o combat astăzi tot mai vehement, că idiomul retic este mai sărac, o limbă de păstori și crescători de vite, incapabilă să exprime noile cuceriri ale științei [5]. O cercetare mai atentă a materialului lingvistic existent în cele două inventare demonstrează că germana, fiind limba-țintă, autorul a selectat în mod deliberat un număr mai mare de cuvinte din această limbă pentru a înlesni înțelegerea (traducerea) acelor cărți germane importante despre care se vorbește în pre-

faţă. Aşa se explică şi configuraţia semantică a inventarului lexical din prima secţiune, la care ne vom referi mai departe.

O serie de cuvinte romanşe din vocabularul uzual, existente în prima parte, nu mai figurează în partea a doua. Astfel lipsesc din secţiunea romanş-germană cuvinte uzuale : prepoziţii şi conjuncţii : *che, de, tras, vid*; adverbe : *èra, (s)co*; pronume : *jeu, miu, tiu* etc.; numerale : *dus, treis, trenta, vent* etc.; adjective ca *brin* (cf. *braun*), *marveglius* (cf. *artig*) şi substantive ca *fav* (cf. *Bone* sau *Bohne*), *feigl* (cf. *Blatt*), *triembel* (cf. *Aspe*) etc.

Lipsesc corespondentele neologice (existente în prima parte) ale unor cuvinte germane : *decret, horrur, maniera, monstrum, progress, scandalizar* etc.

Verbele germane cu particulă sînt traduse printr-un verb romanş urmat de prepoziţie; acestea din urmă, în majoritatea cazurilor, nu mai figurează în secţiunea a doua alături de sau la verbele de bază (ca îmbinări) : *abschreiben* „scriver giu", *abmargeln* „schmagriar ora", *auslachen* „rir ora" etc. Pentru unele nume germane de peşti sau de plante se dau definiţii generale, corespondentul romanş fiind probabil necunoscut autorului : *Asche, Lachs, Hausen, Schleu* sînt definite „in (cert) pesch" (un anumit peşte). Pentru primele două dicţionarul lui Vieli — Decurtins [6] dă corespondentele *litschala, salm*, celelalte nu figurează în ultimul dicţionar citat.

În partea germană figurează uneori ca articole separate formele flexionare ale unuia şi aceluiaşi cuvînt : *fern* adj. „da lunsch", *ferner* adv. „pli lunsch". De asemenea, sînt inserate printre cuvinte şi unele afixe gramaticale : *ab-* „ina silba culla quala entscheivan biars plaids" (o silabă cu care încep multe cuvinte) sau *ant* „aschia calan biars plaids, ch'ein buca da tut tudeschgs, e.g. *Pedant, Predikant, Musikant, Laborant* etc." (aşa sfîrşesc multe cuvinte care nu sînt de fapt germane...). Vezi şi *auf, aus, be* etc. în aceeaşi situaţie.

Secţiunea I conţine un registru mai mare de nume geografice. Nume ca *Donau* „Donau", *Osterreich* „l'Austria", *Rhein* „il Rhein", *Ungarn* „l'Ungaria" etc. nu se mai reiau în secţiunea a doua.

În sfîrşit, partea germană conţine şi un număr de unităţi lexicale explicate numai prin scurte definiţii sau îmbinări de cuvinte (vezi şi mai departe). Unele dintre acestea sînt definite aproximativ în acelaşi fel şi în dicţionarele moderne, deci n-au corespondent un singur cuvînt. De exemplu : *altern, ältern* „entscheiver à vegnir veigls", cu acest sens e definit la Vieli — Decurtins „vegnir vegls, sefar vegls"; *barfuss* „culs peis bluts" (idem la Vieli — Decurtins), *bäurisch* „de pur" (*da pur* la Vieli — Decurtins), *begnadigen* „far gratia" (la Vieli — Decurtins şi *graziar, perdunar*) etc. În plus, numeroase îmbinări, mai ales cu verbele cele mai uzuale din romanşă, sînt traduse în germană printr-un singur corespondent. Vezi *dar, far, ir* etc. în combinaţii ca : *far endamen* „erinnern", *far mentiun* „melden" etc. Acestea figurează în articole independente de verbul de bază.

Majoritatea situaţiilor descrise mai sus demonstrează faptul că autorul şi-a selectat în mod deliberat o cantitate mai mare de cuvinte germane.

4. Este interesant de urmărit din ce sferă de noţiuni s-au ales cuvintele, împărţirea lor în clase gramaticale şi modul de definire a lor. În cele două inventare sînt incluse, cum e firesc, în primul rînd numeroase cuvinte din fondul principal lexical al celor două idiomuri, din sfera agriculturii, a numelor de vieţuitoare, a obiectelor uzuale, termeni de înrudire, unelte

gramaticale [7] etc. Germane : *aber* „dar", *acht* „opt", *ackern* „ara", *Aeltern* „părinți", *also(fort)* „așa(dar)", *alt* „vechi", *Amsel* „mierlă", *anfangen* „începe", *anfragen* „întreba", *anderer* „altul", *Apfel* „măr", *April, Arbeit* „muncă", *arbeiten* „munci", *arg* „rău", *Arm* „braț", *Aernte* „recoltă", *Ast* „ram", *Au* „pajiște", *Aug* „ochi" etc. Romanșe : *accla* „pajiște la munte", *affon* „copil", *aisch* „acru", *ala* „aripă", *alf* „alb", *anavos*„ înapoi", *arar* „ara", *argient, armal* „animal", *aschia* „așa", *aug* „unchi", *aviul* „albină", *ault* „înalt", *aur, aura* „vreme", *auter* „alt" etc.

Apar și numeroși termeni cu circulație limitată la anumite domenii, mulți dintre ei împrumuturi mai mult sau mai puțin recente în ambele idiomuri ; în germană : *Agstein* „agat", *Alt* „alto, în muzică", *Amber* „ambră", *Quartier* „cartier, locuință" etc. și în romanșă : *absolver, affect, affront, agat, allianza, alt* (în muzică), *ambra, ambassadur, ancher, anguilla, apoteca, aritmetica, arteria* etc.

Pentru că scopul vocabularului lui Veith este însușirea limbii germane de către sursilvani se accentuează mai ales asemănările germano-sursilvane din lexic, exagerîndu-se chiar în această direcție. Sînt inserate numeroase împrumuturi din germană sau prin filieră germană. În secțiunea I : *aber* „aber", *Adler* „igl adler", *Apotheke* „l'apoteca", *Artichel* „igl artichel", *Balsam* „il balsam" *Ballon* „il ballon" *Cabinet* „il cabinet", *Chor* „il chor", *Citrona* „la citrona", *Confect* „il confect", *Curier* „il curier", *Damast* „il damast", *Punkt* „il punct" etc.

Ne dăm seama că nu toate aceste cuvinte romanșe erau în uz, deoarece la unele se fac precizări de tipul : *Adler* „igl adler, reg dils utschals" (regele păsărilor), *Degen* „il degen, spada" sau, în partea a doua, *Ancher* „der Anker, de fermar las nafs" (pentru oprit navele) etc. În plus, dicționarele recente nu înregistrează unele dintre aceste cuvinte. În *Vocabulari Romontsch. Sursilvan-Tudestg* al lui R. Vieli și A. Decurtins [8] nu sînt inserate printre cuvintele sursilvane *adler, damast, degen,* iar în dicționarul german-sursilvan de aceiași autori, *Adler* și *Degen* sînt explicate primul prin *tschess, evla* și al doilea prin *spada.* De altfel numele germanic al comunei *Degen* este tradus în romanșă prin *Igels.* La alte cuvinte împrumutate, forma romanșă actuală e ușor diferită de cea germană : cf. *artechel, ballun, biera* (și nu *artichel, ballon, bier* ca la Veith).

Este curios pentru idiomul unei populații care trăiește într-un teritoriu lipsit de mare faptul că foarte mulți termeni noi se referă la mare și la tot felul de ambarcațiuni. Includerea acestor termeni în dicționarul lui Veith a urmărit probabil înțelegerea romanelor de călătorii scrise în germană : *Anker* „igl ancher enten las nafs", *Armbrust* „in uaffen de sittar baliets", *Ebbe* „il tscheffa della mar", *Flagge* „il fendli silla naf", *Flotte* „la flotta, armada silla mar", *Haven* „il port della mar" etc. Cf. și în partea a doua : *naf, navigar, navatur* etc.

5. Din punctul de vedere al claselor gramaticale, cuvintele din vocabular se repartizează aproximativ în felul următor : a. în partea germană : 55% substantive, 27% verbe, 8% adjective, 5% adverbe și 4% pronume, interjecții, conjuncții, prepoziții, numerale și afixe gramaticale (fiecare dintre ele constituind procentaje de sub 1%) ; b. în partea romanșă : 61% substantive, 26% verbe, 6% adjective, 4% adverbe și circa 2% pronume, numerale, prepoziții, conjuncții, interjecții (fiecare în proporție foarte redusă).

În ambele inventare există unități lexicale nedefinite din punct de vedere gramatical (circa 1%). Germane : *ein (ander), falls, fürs, wann,*

was, wer etc. Romanșe : *aschia, aung, bucca, danunder, nua, nuot, pertgei* etc. sau definite în mod greșit, ca de pildă *mille* „tausend" adj.

Materialul scoate în evidență o diferență sensibilă în ceea ce privește cantitatea de substantive din cele două inventare (61% în partea romanșă față de 55% în cea germană). În schimb în partea germană celelalte părți de vorbire sînt în proporție ușor crescută.

6. Referindu-ne la tehnica lexicografică, surprinde, pentru o lucrare de început, cel puțin în ceea ce privește sursilvana, relativa abundență de informații oferite cititorului. Pentru ambele idiomuri este indicată clasa gramaticală a cuvîntului, formele flexionare neregulate și declinarea la substantivele germane. De exemplu : *beginnen v.* „entscheiver", Ip. *begann*, Pf. *begonnen*, Jpt. *beginn* ; *Fuss s.* der 1 „il pei", gen. *des Fusses, dem Füsse*, pl. *die Füsse* etc. sau, pentru sursilvană : *Chiltschiel, il* „der Strumpf", pl. *ils chiltscheuls* ; *Genugl, Schenugl, il* „das Knie", pl. *Genuglia, Schenuglia* ; *ira v.* „gehen" : *Jeu mon, ti vas, el va, nus main, vus meits, els van.* Ipf. *mava*, pf. *ius*, jptv. *va* etc.

Dicționarul conține numeroase observații și recomandări de ordin normativ, vizînd ambele idiomuri : germ. *Aehre, pli usitau che Aeher* sau sursilvanul *zatgei, meglier enzatgei.*

Uneori corespondentelor romanșe ale unor cuvinte germane le sînt indicate formele flexionare, deși ele nu mai figurează ca articole de sine stătătoare în partea romanș-germană. La *Bone* u *Bohne* (fasole) se indică *il fav* și colectivul *la fava*, la *Blatt* (foaie) „d'ina plonta ni d'in codisch" : *il feigl*, pl. *la feiglia.*

Pentru a deosebi omonimele sau pentru a preciza sensul unor cuvinte se adaugă adesea domeniul de circulație sau specia în sens larg. De pildă, la subst. germ. *Alt* „alto" (se specifică : *ella musica*), cp. cu adj. *alt* „vechi". Tot așa la *Bass (il bass enten la musica)*, cp. cu *Bass* „il baz, krizers". La germ. *Bier*, explicat printr-un omonim romanș, se arată că este o băutură (bubronda). La *Asche* se spune că este și pește și plantă, iar la *Pille* „la pilla" că este un medicament (medischina).

În general, în cadrul fiecărui articol se dau unul sau două corespondente din cealaltă limbă, dar nu lipsesc definițiile mai mult sau mai puțin dezvoltate (cf. *Walstatt* „il camp nua che gl'ei faits in schlacht, u combat") sau chiar cele de tip enciclopedic, cum ar fi cea de sub *milă* (unitate de măsură) : *Meil (e)* „la miglia en Italia en pauc pli ch'ina mes'ura, en Germania duas uras de viadi" (în Italia ceva mai mult de jumătate de oră de călătorie, iar în Germania două ore !). În sfîrșit, nu lipsesc explicațiile pentru unele îmbinări sau cuvinte compuse (mai ales în secțiunea I) : *Erde* „la tiarra, tratsch" ; *auf Erden* „sin tiarra" ; *Maal* „la noda" e.g. *Ehrenmaal* „enzenna de honur", *Muttermaal* „enzenna della mumma" etc. și nici sumare indicații etimologice (cf. *basta*, în partea a II-a, din italiană).

Unele cuvinte germane polisemantice sînt traduse numai parțial, prin corespondentul unui sens secundar, cum este *Base*, explicat numai prin „l'onda" (mătușă), lipsind sensul general de „cusrina" (verișoară) sau *Anstalt*, la care se indică numai sensul abstract „dispositiun", cele concrete, de „casă, atelier" etc., nefiind menționate.

Definiții greșite : *Abenteuer* este echivalat cu „monstrum", deși el înseamnă „aventura" (s-a făcut o confuzie cu *Ungeheuer* „il monster").

7. Partea germană din gramatica și dicționarul lui Veith este scrisă cu alfabet gotic, iar partea romanșă cu alfabet latin. Ortografia părții romanșe este mult influențată de cea germană și destul de asemănătoare cu ortografia de azi. În exemplele citate de noi am transpus scrierea cuvinte-

lor germane din alfabetul gotic în cel latin și am păstrat ortografia romanșă a autorului, cu excepția majusculei la inițiala substantivelor, unde, de altfel, scrierea din dicționar este inconsecventă (de aceea am scris substantivele romanșe totdeauna cu literă mică).

8. Vocabularul lui B. Veith marchează o etapă în evoluția romanșei sursilvane. Era momentul în care cărturarii lăsau cîmp deschis influenței germane în limbă și cultură. De aceea, autorului de la 1805 i se părea mai la îndemînă să introducă în sursilvană numeroși termeni germani decît să-i traducă totdeauna prin cuvinte vechi, existente în idiomul sursilvan. Cu cîțiva ani în urmă, Institutul de Cursuri Romanșe, pe atunci cu sediul la Rumein (Elveția), a editat un mic dicționar german-sursilvan de termeni științifici, tehnici și de uz modern cu scopul de a dovedi că romanșa sursilvană este aptă să exprime orice fel de noțiune. Această mică lucrare lexicografică intitulată *Co din ins per Romontsch* (cum se spune în romanșă) conține 537 de unități lexicale germane, dintre care 80 se găsesc și în dicționarul lui Veith. Dar în timp ce în acesta din urmă majoritatea cuvintelor germane este transpusă prin cuvinte romanșe omonime (*Bier* „il bier" sau *Fehler* „il feler"), în dicționarul citat mai sus se dau numeroase corespondente împămîntenite în graiul sursilvan (de pildă la *Bier* „biera, gervosa", iar la *Fehler* „sbagl, errur, menda, munconza, muncament, vezi").

La aproape două secole de la apariție, opera lexicografică a lui Veith își dovedește încă utilitatea, mai ales ca sursă de atestări[9]. Ea a contribuit, fără îndoială, la dezvoltarea lexicografiei sursilvane și romanșe în general.

NOTE

[1] De exemplu, Flaminio da Sale, *Fundamenti principali della lingua Retica o Griggiona, con le regole del declinare i nomi, e congiugare i verbi, all'uso delle valli di Sopraselva e di Sorset... Coll'aggiunta d'ün vocabulario italiano e reto di due lingue romancie.* Disentis, Monastero, Binn, 1729, 328 p.

[2] Bastian Sechia, *Der, die, das oder nomenclatura, quala contegna en orden alfabetic ils noms substantivs tudaischs con lur tocant genere...* Scuol, Gadina, 1774, 134 p. ; Jacomo de Capol, *Nomenclatura romanscha e todaischa, fatta in adoever e benefeci della christiana juventüna...* Scuol, Gadina, 1770, 248 p. ; Jac. Joannes Minar, Johann Baptista Catani, Luzius Paoli, *Principis da grammatica nel linguaig todaisc esposits per l'uso della scolas, a norma dellas grammaticas del sigr. J. Chr. Gottsched e H. Braun*, Coira, Otto, 1778, 95 p. Pentru atmosfera intelectuală a vremii, cf. Retto R. Bezzola, *Litteratura dals Rumauntschs e Ladins*, Ligia Romontscha, Cuira, 1979, p. 322—323.

[3] *Nova grammatica ramonscha e tudeschgia u cuort, e fundamental entruidament tier il lungaig tudeschg...Portau enzemen dad in Conventual digl Uorden de S. Benedeg a Mustér.* Gross, 1771 și ediția a II-a : *Gramatica Romonscha per emprender il Lungaig Tudeschg ù Reglas preliminaras, e necessaria tier la Tudeschg. Per Itel, e Commoditat della Giuventegna Grischuna della Part Sura, nua che la Ramontsch sur selva ei il Lungaig della Mumma. Portau enzemen dad in bien Amig della Giuventegna, Dedicau, e Consecrau al Bien Public.* Bregenz, 1805.

[4] Vezi G. Gadola, citat de Alexi Decurtins în *Das Rätoromanische und die Sprachforschung*, în Vox Romanica, 23 (1964), nr. 2, p. 277.

[5] În ultimii ani, emisiunile romanșe de la radio și publicația „Radioscola" demonstrează că romanșa e aptă să exprime toate noțiunile din știința modernă.

[6] Ramun Vieli und Alexi Decurtins, *Vocabulari Romontsch. Tudestg-Sursilvan*, Ligia Romontscha, Cuera, 1975.

[7] Pentru sfera de noțiuni a cuvintelor din fondul principal, vezi Al. Graur, *Fondul principal al limbii române*, București, Editura Științifică, 1957, p. 26.

[8] Ligia Romontscha, Mustér, 1962.

[9] Gramatica lui B. Veith figurează în bibliografia dicționarului tezaur (*Dicziunari Rumantsch-Grischun*) în curs de apariție.

Decembrie 1984

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

OBSERVAȚII ASUPRA UNOR ADVERBE DE TIMP PROVENITE DIN SUBSTANTIVE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

MARINA RĂDULESCU

1. În gramatici, precum și în alte lucrări de morfologie a limbii române [1], se afirmă că substantivele care denumesc anotimpurile *(iarnă, primăvară, vară, toamnă)*, zilele săptămînii *(luni, marți* etc.), unele momente ale zilei *(dimineață, după-amiază* sau *după-masă, seară, noapte)* și *zi*, la care adăugăm substantivul *sărbătoare* (cu sensul ,,zi de sărbătoare'' și cu comportament similar, după cum reiese din exemple — vezi mai jos) ,,sînt folosite în mod regulat ca adverbe — păstrîndu-și atît forma cît și înțelesul —''și că ,,în această situație substantivele respective sînt folosite în forma lor articulată de singular sau de plural'', cu excepția numelor de zile și a substantivului *dimineață*, ,,care apar uneori și în formă nearticulată'' (cf. GLR, vol. I, p. 302; precizăm că este vorba numai despre forma nearticulată de s i n g u l a r)[2].

Toate cuvintele menționate mai sus, așadar, sînt interpretate în GLR și în dicționare drept a d v e r b e d e t i m p în enunțuri ca [3]:

(1) **Duminică** *mă duc la pescuit* (DLRLC, s.v. *duminică)*;

(2) *Ne-am întîlnit* (sau *A plouat)* **joi** *seara* (sau *seară)*;

(3) *Eu de cînd m-am măritat*
Luni, marți *n-am lucrat,*
Miercuri, joi *m-am pieptănat* (GLR I, 302);

(4) *De cînd s-a statornicit vremea bună, iese la cîmp foarte* **dimineață** *(ibid.)*;

(5) *Orice lucru să-l începi* **lunea, miercurea, joia** *și* **vinerea** (DLR, s.v. *miercuri)*;

(6) **Sărbătoarea** *și* **duminica** *vezi toate crîșmăresele gătite* (DLRLC, s.v. *duminică)*;

(7) *Dacă plecăm la miezul nopții, tocmai bine ajungem* **dimineața** *la oraș* (DLRLC, s.v. *dimineață)*;

(8) *Bietul doctor mi-a recomandat un litru de lapte de capră* **dimineața** *(ibid.)*;

(9) *Știam că ai să vii* **dimineața** *asta la mine (ibid.)*;

(10) *Vis frumos avut-am* **noaptea** ! (DLR, s.v. *noapte)*;

(11) **Ziua** *lucru și muncesc,*
Noaptea *voi să odihnesc (ibid.)*;

(12) **Noaptea,** *orice vacă-i neagră (ibid.)*;

(13) *La el mă duc să dorm* **noaptea** *asta (ibid.)*;

(14) *Umblă,* **vara,** *desculță*
Și **iarna** *cu opincuță* (DA, s.v. *iarnă)*;

(15) *Sărbătorile mari ale lui Bacchus se făcea* **toamna** *la culesul viilor* (DLR, s.v. *toamnă)*;

(16) **Primăvara** *următoare a plecat cu o trupă ambulantă de teatru prin Moldova. Am așteptat* **toamna** *pe Eminescu în zadar — trupa s-a întors fără dînsul* (GLR II 174);

(17) **Duminecile** *bîzîiam la strană (ibid.)*;

(18) **Sărbătorile,** *și-n zilele de ploaie, n-aveam ce face* (GLR II 175);

(19) *Iată ce-am gîndit eu, noro, că poți lucra* **nopțile** (DLR, s.v. *noapte)*;

(20) *Stă*, **iernile**, *la mare* (DA, s.v. *iarnă)*.

2. Dacă analizăm enunțurile de mai sus, constatăm că, în toate, cuvintele care ne interesează au funcția sintactică de c o m p l e m e n t c i r c u m s t a n ț i a l d e t i m p, *fără să fie precedate de prepoziții*. Faptul acesta, însă, nu este un argument suficient, de natură să ne îndreptățească să le considerăm a d v e r b e, pentru că, în limba română, complementul circumstanțial de timp poate fi exprimat și prin „s u b s t a n t i v e *în acuzativ fără prepoziție*, de obicei însoțite de determinative (adjective, numerale)"[4], de ex.:

(21) *Ai plîns și n-ai venit la noi o* **săptămînă** (GLR I 78);

(22) *Tămădăienii...*, *au dat roată*, **ore**, **zile** *și* **luni** *întregi*, împrejurul falnicilor dropioi (GLR II 174);

(23) *O luptă care trebuia să ție mai patru* **secoli** *începu atunci (ibid.)*;

(24) *A așteptat* **ani**.

(25) **Seri** *de-a rîndul te-a așteptat*.

(26) *A crezut în el* **o viață**.

(27) **Anul** *trecut am avut fructe multe*.

(28) **Săptămînile** *acestea voi avea mult de lucru*.

(29) *Toată* **luna** *aprilie a plouat* [5].

Gîndindu-ne acum la seria de enunțuri (1)—(20), este greu să admitem că în enunțurile (9), (13) și (16), foarte asemănătoare din punct de vedere structural cu enunțurile (27) și (29), complementele circumstanțiale de timp **dimineața** *(asta)*, **noaptea** *(asta)* și **primăvara** *(următoare)* ar fi exprimate prin a d v e r b e, cum reiese din surse, de vreme ce cuvintele respective sînt determinate de atribute adjectivale acordate, determinante admise numai de substantive. Interpretarea lor drept adverbe a fost, desigur, o scăpare în lucrările citate. De altfel, enunțuri similare apar corect încadrate în DLR, de ex.:

(30) *Voi umbla* **primăvara** *întreagă prin tîrguri* (s.v. *primăvară* s.f.);

(31) *Toată* **noaptea** *ne-am muncit*, *nemică n-am prins* (s.v. *noapte* s.f.).

Așadar, dacă oricare dintre cuvintele în discuție, cu rol de circumstanțial de timp, apare în contextul unui adjectiv acordat, el este *substantiv* în acuzativ fără prepoziție, și nu adverb. Trebuie să precizăm că t o a t e cuvintele de care ne ocupăm aici au posibilitatea de a exprima, măcar într-un context, circumstanțialul de timp în calitate de substantive, însoțite de un determinant de tipul *toată*, *întreagă*, *următoare*, *viitoare*, *trecută*, *precedentă*, *proxima*, *aceasta (asta)*, *aceea*, *prima*, *ultima* etc., ca în enunțurile (9), (13), (16), (30) și (31).

3. Rămîn în discuție, în continuare, enunțurile (1)—(8), (10)—(12), (14), (15) și (17)—(20), unde nu există determinante adjectivale exprimate explicit pe lîngă cuvintele cu rol de circumstanțial de timp. Ne propunem să stabilim dacă, în toate tipurile de enunțuri enumerate mai sus, absența adjectivelor determinante este a) *obligatorie*, și în acest caz se poate spune că substantivele respective au devenit, prin procedeul **conversiunii**, adverbe (adică și-au pierdut caracteristicile morfosintactice ale substantivului, dobîndindu-le, în schimb, pe cele ale adverbului)[6] sau b) un *fenomen întîmplător*, și în acest caz în contextul respectiv vom putea introduce un determinant adjectival, fără să se modifice nici f o r m a cuvîntului în discuție, nici s e n s u l global al enunțului [7].

3.1. Într-un enunț ca (1), de exemplu, înaintea circumstanțialului de timp *duminică* se poate introduce un adjectiv ca *proxima (următoarea, viitoarea)*, fără să se modifice nici forma cuvîntului, nici sensul enunțului:

(1′) **Proxima (următoarea, viitoarea) duminică** *mă duc la pescuit*.

De aceea, putem considera că *duminică* reprezintă, în această situație, o contragere a sintagmei *proxima (următoarea, viitoarea) duminică*, cu care are același sens, după cum enunțul (2) reprezintă o contragere a unui enunț ca:

(2') *Ne-am întîlnit* (sau *A plouat)* **precedenta joi** *seara* (sau *seară)* cu care este sinonim. Ca urmare, în enunțuri de acest tip nu putem vorbi, după părerea noastră, despre conversiune, apreciind că circumstanțialul de timp este exprimat prin **substantiv** nearticulat în acuzativ fără prepoziție, cu determinantul adjectival perfect posibil, ba chiar subînțeles [8].

În mod similar, credem, ar trebui judecate și enunțurile (7), (10), (11), (14), (16)—(20), echivalente semantic, în condiții de identitate formală, cu:

(7') *Dacă plecăm la miezul nopții, tocmai bine ajungem* **dimineața următoare** *la oraș.*

(10') *Vis frumos avut-am* **noaptea trecută**!

(11') **Toată ziua** (sau **ziua întreagă**) *lucru și muncesc*, **toată noaptea** *voi să odihnesc.*

(14') *Umblă* **toată vara** (sau **vara întreagă**) *desculță și* **toată iarna** *cu opincuță.*

(16') *Primăvara următoare a plecat... Am așteptat* **toamna aceea** (sau **respectivă**) *pe Eminescu în zadar...*

(17') **Toate duminicile** *bîzîiam la strană.*

(18') **Toate sărbătorile,** *și-n zilele de ploaie, n-aveam ce face.*

(19') *Iată ce-am gîndit eu, noro, că poți lucra* **(în) toate nopțile.**

(20') *Stă,* **(în) toate iernile,** *la mare.*

Ca și în cazul enunțurilor (1) și (2), în toate aceste situații nu putem spune, după părerea noastră, că avem a face cu adverbe, ci cu **substantive** articulate în acuzativ fără prepoziție, cu determinantul adjectival subînțeles. De altfel, enunțurile în chestiune sînt foarte asemănătoare structural (sintactic și semantic) cu:

(24') *A așteptat* **ani (întregi, mulți, îndelungați).**

(25') **Seri (întregi)** *de-a rîndul te-a așteptat.*

(26') *A crezut în el* **o viață (întreagă).**

interpretate drept circumstanțiale de timp exprimate prin substantive în acuzativ fără prepoziție, chiar dacă adjectivele determinante — posibile și subînțelese — lipsesc din enunț.

3.2. În enunțuri de tipul:

(5) *Orice lucru să-l începi* **lunea, miercurea, joia și vinerea** „orice lucru să-l începi *întotdeauna* lunea...", ca și în

(6) **Sărbătoarea** *și* **duminica** *vezi toate crîșmăresele gătite* „în *fiecare* zi de sărbătoare și în *fiecare* duminică..."

se poate susține că s-a produs conversiunea de la substantiv la **adverb**, deoarece nu se poate introduce nici un determinant adjectival pe lîngă circumstanțialul de timp, *în condiții de identitate semantică și formală.*

Cazurile în care se poate vorbi despre conversiunea substantivelor de care ne-am ocupat în adverbe se împart, după părerea noastră, în două categorii:

a) cele în care, prin trecerea de la substantiv la adverb, cuvîntul nou creat a dobîndit un sens i t e r a t i v [9], putînd fi glosat prin „în timpul *fiecărei* duminici, toamne etc.", ca în enunțurile (3)[10], (6), (8) și (15);

b) cele în care, prin trecerea de la substantiv la adverb, cuvîntul nou creat a dobîndit un sens g n o m i c, de adevăr permanent, putînd fi

glosat prin „în timpul *oricărei* marţi, toamne etc." (sens dezvoltat, se poate spune, din cel iterativ), ca în enunţurile (5) şi (12)[11].

3.3. În enunţul (4) este evidentă calitatea de adverb a cuvîntului *dimineaţă*, care a evoluat şi spre un sens cert adverbial („devreme"), putînd avea, în consecinţă, grade de comparaţie : *mai dimineaţă* sau *foarte dimineaţă*, ca în exemplul nostru. În acest caz se poate afirma, fără nici un fel de dubiu, că respectivul complement circumstanţial de timp este exprimat printr-un **adverb** provenit, prin conversiune, de la substantivul omonim.

4. Din cele arătate mai sus rezultă că, în limba română contemporană standard

— cuvîntul *dimineaţă* cu sensul „devreme" este întotdeauna adverb, provenit din substantivul omonim prin conversiune;

— toate celelalte substantive discutate aici, inclusiv *dimineaţă*, devin, prin conversiune, adverbe n u m a i dacă îndeplinesc 2 condiţii, simultan, şi anume : a) din punct de vedere formal, să apară în forma de *singular articulat* şi b) din punct de vedere semantic, să prezinte o evoluţie spre un sens *iterativ* sau *gnomic ;*

— numele zilelor săptămînii cu forma de singular nearticulat [12], precum şi *toate* cuvintele în discuţie cu forma de plural articulat, iar numele anotimpurilor sau ale unor momente ale zilei *şi* cu forma de singular articulat, dacă nu au sens iterativ sau gnomic, nu sînt adverbe, ci substantive în acuzativ fără prepoziţie, ca şi atunci cînd sînt determinate explicit de un atribut adjectival.

Putem spune, în consecinţă, că procedeul de formare a cuvintelor numit c o v e r s i u n e nu pare a fi, întotdeauna, un „mijloc gramatical prin excelenţă" de îmbogăţire a vocabularului. Trecerea de la o clasă morfologică la alta poate avea, pe lîngă consecinţe de ordin morfologic şi sintactic, şi implicaţii de natură semantică. De aceea, ideea că substantivele îşi păstrează, în trecerea la adverb, „atît forma, cît şi înţelesul", nu pare justificată.

NOTE

[1] *Gramatica limbii române*, Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1966, vol. I, p. 302 şi 311, vol. al II-lea, p. 174—175 (lucrare citată mai departe cu sigla GLR); Al. Graur, *Gramatica azi*, Editura Academiei R. S. România, Bucureşti, 1973, p. 165; Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, p. 254—255. Cf. şi : Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [Bucureşti], 1954, p. 486; Luiza Seche, *Substantive sau adverbe?*, în LR, VII (1958), nr. 6, p. 16—17; V. Guţu-Romalo, *Un procedeu distribuţional de delimitare a paradigmelor*, în SCL XV (1964), nr. 1, p. 64; Iorgu Iordan, Valeria Guţu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 271, 272 şi 274 (lucrare citată mai departe cu sigla SMLRC); Georgeta Ciompec, cap. *Adverbul*, în lucrarea colectivă *Limba română contemporană*, vol. I, sub coord. acad. Ion Coteanu, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1974, p. 275 şi 279 (lucrare citată mai departe cu sigla LRC I); idem, *Observaţii asupra particulelor adverbiale din limba română*, în LR XXIX (1980), nr. 2, p. 87—88.

[2] Nu vom avea în vedere îmbinările de tipul *astă-noapte, astă-primăvară, ieri(-)noapte, an-iarnă* „iarna trecută" etc., deşi conţin în componenţa lor unele dintre cuvintele de care ne ocupăm, deoarece sînt considerate **adverbe compuse**, deci nu pun probleme în legătură cu statutul lor morfologic (cf. tratatul *Formarea cuvintelor în limba română*, sub red. acad. Al. Graur şi Mioara Avram, vol. I, *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, Editura Academiei R. S. România, 1970, p. 220 şi 221); nu ne interesează aici nici adverbul, vechi şi popular, *an* „anul trecut" *(mai an* „mai acum cîţiva ani"), moştenit din latină cu această valoare gramaticală (cf. DA, s.v.) şi care, cu această formă — singular nearticulat —, nu apare niciodată însoţit de un determinant de tip adjectival, deci nu poate fi confundat cu substantivul

omonim (sintagmele sinonime *precedentul an* sau *trecutul an* aparţinînd altor registre stilistice).

[3] Exemplele au fost astfel alese încît să ilustreze toate aspectele formale (singular nearticulat — enunţurile (1)—(4), singular articulat — enunţurile (5)—(16) şi plural articulat — enunţurile (17)—(20)) sub care se consideră că respectivele substantive devin adverbe, precum şi toate subclasele semantice (nume de zile, de momente ale zilei, de anotimpuri).

[4] GLR, vol. al II-lea, p. 174 (spaţierea şi subl. ns.); cf. şi GLR, vol. I, p. 78; SMLRC, p. 97—98; Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 195; Ion Coteanu, *lucr. cit.*, p. 59.

[5] Exemplele (24) şi (27) sînt din SMLRC, p. 94 şi p. 98. La exemplele (21)—(23) din GLR am adăugat, mai întîi, enunţurile (24)—(26), deoarece în gramaticile consultate nu figurează nici un exemplu de circumstanţial de timp exprimat prin substantiv în acuzativ fără prepoziţie *neînsoţit de un determinant* (situaţie în care se pot afla şi substantivele denumind anotimpuri sau momente ale zilei, ca în ex. (25)) şi, apoi, enunţurile (27)—(29) pentru a ilustra un alt aspect neavut în vedere în gramatici, şi anume faptul că un circumstanţial de timp poate fi exprimat şi prin *substantiv articulat cu articol hotărît* în acuzativ fără prepoziţie, însoţit de determinant(e).

[6] Cf. definiţia dată acestui procedeu de formare a cuvintelor în GLR, vol. I, p. 22; vezi şi *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Cuvînt înainte* de Mioara Avram, p. XV.

[7] Pentru delimitarea contextuală a adverbelor de substantive vom folosi, aşadar, un procedeu apropiat de metoda substituţiei. Menţionăm că cele trei proprietăţi care ar indica trecerea unor substantive în clasa adverbului, şi anume: a) reducerea posibilităţii de combinare cu adjectivul; b) imposibilitatea substituirii prin pronume, ci numai prin adverbe şi c) posibilitatea combinării directe cu *pînă* (cf. LRC I, p. 275, sub nota 5) sînt inoperante în cazul cuvintelor care ne interesează aici, deoarece: a) cu funcţie de circumstanţial de timp, şi alte cuvinte (al căror statut de substantiv nu a fost contestat) au posibilităţi mai restrînse de combinare cu adjectivul, de ex. *Ore* **întregi (lungi, nenumărate)** *te-a aşteptat*, dar nu şi **Ore* **tîrzii**; b) nici circumstanţialele de timp exprimate prin substantive, de tipul celor din enunţurile (21)—(29), nu pot fi substituite prin pronume, ci tot numai prin adverbe şi c) se combină direct cu *pînă* şi sintagme ca *anul trecut*, din enunţul (27), unde circumstanţialul de timp este exprimat prin substantiv.

[8] La fel, despre un verb se spune că este tranzitiv chiar dacă, într-un enunţ, complementul direct nu este exprimat explicit.

[9] Cf. LRC I, p. 279 şi Georgeta Ciompec, *loc. cit.*, precum şi glosările din diverse surse lexicografice.

[10] Textul aparţine vorbirii populare şi, de aceea, cuvintele apar cu varianta formală nearticulată; în limba literară s-ar fi folosit forma articulată.

[11] În enunţurile în care am considerat că substantivul şi-a păstrat clasa morfologică, circumstanţialul ar putea fi glosat prin „în timpul unei *anumite* duminici, dimineţi etc." sau prin „în timpul *întregii* veri etc.", deci un sens mai restrîns, mai particular, datorită posibilei determinări adjectivale.

[12] Despre enunţul *Duminică plec la ţară* şi în SMLRC se consideră că circumstanţialul de timp este exprimat prin substantiv în acuzativ (*lucr.cit.*, p. 97—98). Cf. şi Iorgu Iordan, *„Miercuri seară" sau „Miercuri seara"?* în LL I(1973), p. 37—38, care nu pune la îndoială statutul substantival al lui *miercuri* în sintagme ca *miercuri seara*, ajungînd chiar la concluzia, discutabilă, că *Miercuri* este nume propriu, determinat de substantivul *seara*, cu rol de apoziţie.

Ianuarie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

SUFIXUL LAT. *-ONE* ÎN LIMBILE ROMANICE

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

Urmașii romanici ai sufixului lat. *-one*[1] se disting în ansamblul derivării romanice prin posibilitățile combinatorii cu rădăcini diferite și prin semnificațiile diverse pe care le atribuie derivatelor. Încercăm să realizăm în cele ce urmează o inventariere sumară a valorilor sufixului în limbile romanice, pornind de la informațiile oferite de descrierile consacrate derivării dintr-o limbă sau alta [2], dar limitîndu-ne la derivatele „propriu-zise", motivate, deci analizabile ca atare, pentru a completa tabloul pe care ni-l oferă în legătură cu evoluția sufixului W. Meyer-Lübke în a sa *Gramatică a limbilor romanice* [3].

Rolul sufixului în latină era acela de a individualiza o persoană, fie printr-o trăsătură fizică sau de caracter particulară, fie printr-o acțiune caracteristică. Dat fiind că în primul caz este de multe ori vorba de o trăsătură care iese în evidență mai ales din cauza unor dimensiuni mai mari decît cele obișnuite (ale unei părți a feței, de ex. *naso)*, iar, în cel de-al doilea, de o acțiune care se realizează intensiv, mai frecvent decît de obicei (de ex. *bibo*), sufixul are în latină o valoare augmentativă, care poate fi însoțită de o nuanță depreciativă.

1. Sînt puține în limbile romanice derivatele denominative care continuă tradiția latinească : it. *barbone*, *labbrone* ; sp. *cabezón*, *narigón*, la care se adaugă cîteva derivate care individualizează o persoană prin absența unei trăsături : sp. *pelón* „pleșuv" (sau un animal : sp. *rabón* „berc"), dar se dezvoltă în cîteva dintre ele seria derivatelor deverbative nume de agent. Întîmplătoare în română (folosite mai ales ca adjective), unde au căzut mai toate în desuetudine : *lucroi*, *ascultoi*, *usturoi*, ele există în franceză : *souillon*, *brouillon*, *avorton*, sp. *machacón*, *llorón*, *baladrón*, *mandón*, ptg. *lambão*, *pedinchão*, dar mai ales în italiană, unde predomină nuanța depreciativă. Aceasta se datorește fie caracterului frecvent sau intensiv cu care se realizează acțiunea exprimată de verb : *toccare* „a atinge" > *toccone* „curios, maniac, care pune mîna pe toate", *mangiare* > *mangione*[4] „mîncău", fie, cu deosebire, combinării sufixului cu radicale verbale care au o semnificație depreciativă, exprimînd acțiuni îndeobște blamate : „a scotoci", „a cîrpăci", „a face gălăgie", „a mînca cu lăcomie", „a pălăvrăgi" etc. ; ex. *litigone* „certăreț, cîrcotaș", *acciabattone*, *abboraccione*, *cianfuglione* „cîrpaci", *chiassone*, *sbraitone* „scandalagiu". Selectarea lui este preferată de radicalele verbale cu sens depreciativ [5] sau de teme formate cu ajutorul adjoncțiunii unui sufix peiorativ : cf. *spendaccione* „cheltuitor, mînă spartă", față de *spenditore* „persoană care cheltuiește în contul altuia".

Spre deosebire de celelalte limbi romanice occidentale, fr. *-on* s-a extins într-o fază mai veche la formarea numelor de agent, neutre din punctul de vedere al valorilor augmentativă și depreciativă : *forgeron*, *aoûteron*.

2. Noile derivate romanice denominative și-au extins sfera semantică în sensul exploatării aprecierii dimensionale a obiectelor, dar pierzînd capacitatea de individualizare pe care sufixul o deținea în latină (sufixul

este augmentativ în majoritatea limbilor romanice dar este diminutiv în franceză [6], rar în spaniolă şi română).

Sensul augmentativ este însoţit de o nuanţă de depreciere atunci cînd sufixul se combină cu radicale nominale [+ Animat] [+ Personal] sau cu radicale adjectivale care sînt folosite pentru a determina substantive nume de persoană : rom. *fată* > *fătoi* [7], *babă* > *băboi*, *chiabur* > *chiaburoi* ; sp. (de multe ori pe lîngă teme formate cu ajutorul unui sufix peiorativ) *santo* > *santón*, *santurrón*, *grande* > *grandillón*, *insolente* > *insolentón* ; ptg. *velhaco* > *velhacão*, *valente* > *valentão*, *politico* > *politicão* ; it. *ghiotto* > *ghiottone*, *birbo* > *birbone*, *ubbriaco* > *ubbriacone*. În franceză, „cusurul" exprimat prin adjectivul de bază pare a fi atenuat prin folosirea sufixului diminutival : *laide* > *laideron*, derivat a cărui folosire este limitată la denumirea unei femei sau fete tinere. În spaniolă, unele adjective derivate cu *-ón* sînt augmentative cu valoare hipocoristică : *tristón*, *picarón*, *tontón*.

Aprecierea dimensională este caracteristică şi derivatelor formate de la nume [+Animat] [— Personal] : rom. *muscă* > *muscoi*, it. *lucciolo* > *lucciolone*, *gambero* > *gamberone*, dar opoziţia [+ augmentativ] /[—augmentativ] s-a atenuat sau s-a neutralizat în contextul acestor rădăcini prin specializarea derivatelor : pentru formarea numelor masculine de la feminine : rom. *vulpe* > *vulpoi* ; *cioară* > *cioroi* [8] ; fr. *dinde* > *dindon* ; it. *pecchia* > *pecchione* ; sp. *cabra* > *cabrón* ; ptg. *abelha* > *abelhão* ; pentru formarea numelor feminine de la masculine : *-oaie* însoţit de sufixul moţional *-că*, *lupoaică*, *cerboaică* [9] ; pentru formarea numelor puilor de animale în franceză : *ourson*, *aiglon* sau spaniolă : *l(i)ebratón*.

Derivatele denominative formate de la rădăcini [—Animat] sînt augmentative, uneori cu nuanţă depreciativă, în rom. *bubă* > *buboi*, *carte* > *cărţoi*, *piatră* > *pietroi* ; dar şi *cuţit* > *cuţitoaie* ; it. *giro* > *girone*, *zappa* > *zappone*, *lasagna* > *lasagnone* ; sp. *espada* > *espadón* ; ptg. *caldeira* > *caldeirão*, *caixa* > *caixão*, *verga* > *vergão* (dar diminutive în franceză : *cruche* > *cruchon*, *claie* > *clayon*). Unele dintre derivatele augmentative şi-au specializat înţelesul conform unei întrebuinţări specifice căreia i-a fost destinat obiectul „mai mare", iar în sfera denumirii obiectului dimensiunea trece pe un plan secundar, anulînd uneori opoziţia care a stat la baza creării derivatului : it. *coperta* „învelitoare, acoperitoare" > *copertone* „coviltir", *coltre* „pătură, cuvertură" > *coltrone* „plapumă, perdea vătuită (la o uşă)", *capanna* „colibă" > *capannone* „colibă (mare)", dar şi „magazie, hangar, staul de vite".

Italiana formează derivate în *-one* de la adjective nume de culoare : *verdone*, *arancione*, *giallone*, în general cu nuanţă depreciativă ; cf. şi rom. *alboi*, *gălbenoi*.

3. Noile derivate romanice deverbative se caracterizează prin adjoncţiunea sufixului la radicale verbale pentru a crea nume de instrument [10] şi de acţiune.

Numele de instrument sînt puţine la număr : rom. *urzi* > *urzoi* ; it. *mestare* „a mesteca" > *mestone* „făcăleţ" ; *pestare* „a măcina" > *pestone* „mai de bătut pămîntul" ; fr. *bouchon*, *baillon*, *trayon* ; sp. *afilar* „a ascuţi" > *afilón* „curea de ascuţit briciul" ; ptg. *podar* „a curăţa pomii, viţa de vie" > *podão* „cosor".

Numele de acţiuni se realizează în italiană, spaniolă şi portugheză prin combinarea sufixului cu un radical care exprimă în general o acţiune bruscă, violentă : it. *stramazzare* > *stramazzone* „prăbuşire" ; *rivoltolare* > *rivoltolone* „rostogolire", *inciampare* > *inciampone* „poticneală" [11] ; sp.

encontrar > *encontrón* ,,lovire, ciocnire", *apretujar* > *apretujón* ,,strîngere puternică", *estirar* > *estirón* ,,zdruncinătură" ; ptg. *abanar* > *abanão* ,,zdruncinătură". În franceză : *juron*, *plongeon*, *réveillon*. Dacă celelalte derivate examinate pot fi puse în legătură fără dificultate cu evoluţii similare ale altor sufixe, extinderea lui *-one* pentru a crea nume de acţiune este neobişnuită. E posibil ca, sub presiunea sensului radicalului, substantivului abstract regresiv să i se fi adăugat un sufix augmentativ ; de ex. it. *sdrucciolo* > *sdrucciolone* ; sp. *empuje* > *empujón*, sufixul extinzîndu-se ulterior chiar şi atunci cînd abstractul de formaţie regresivă lipsea [12].

Derivatele romanice adverbiale în *-one* : fr. *à. . . -ons*, it. *(a). . . -one(i)*, sp. *a. . . -ones*, pornesc probabil de la acest ultim sens al sufixului. Construcţii ca it. *(andare) a striscioni*, *(andare) a ruzzoloni*, sp. *a empujones* sînt motivate ca sintagme referitoare la modul de desfăşurare a unei acţiuni, sufixul revenind astfel la funcţia sa de individualizare din latină [13].

NOTE

1 > it. *-one*, fr. *-on*, sp. *-ón*, ptg. *-ão*. În română, derivatele formate cu *-oi*, *-oaie* se încadrează semantic în seria derivatelor romanice care au la bază sufixul lat. *-one*, dar sufixul rom. *-oi* se explică de la forma de feminin *-oaie* < *-onea* ; v. Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 99—105.

2 De ex. G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, 1916 ; Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, vol. III, Torino, 1969,§1035, 1096, 890 ; Pavao Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano*, vol. III, Bologna, 1972, §1887—1889 ; W. Meyer-Lübke, *Historische Grammatik der französischen Sprache*, vol. II, zweite, durchgesehene und ergänzte Auflage von J. M. Piel, Heidelberg, 1966, §47, 49, 54, 57, 68, 163 ; J. Alemany Bolufer, *De la derivación y composición de las palabras en la lengua castellana*, ,,Boletín de la Real Academia Española", 1918, §137 ; Joseph H. D. Allen Jr., *Portuguese Word-formation with Suffixes*, ,,Supplement to Language", XVII, 1941, §17, 105.

3 *Grammaire des langues romanes*, vol. II, Paris, 1895, §456, 457.

4 Faţă de *mangiatore* ,,persoană care mănîncă".

5 Radicale care se combină şi cu alte sufixe de agent : *gracchione* dar şi *gracchiatore* ; *scialacquare* > *scialacquatore*.

6 Pentru întrebuinţarea sufixului cu sens diminutival, v. B. Hasselrot, *Études sur la formation diminutive dans les langues romanes*, Uppsala — Wiesbaden, 1957, p. 153 et passim. V. explicaţia la Leo Spitzer, *Das Suffix* -one *im Romanischen*, în E. Gamillscheg — L. Spitzer, *Beiträge zur romanische Wortbildungslehre*, Geneva, 1921, p. 183—205. Pentru diminutive în română, v. şi Florica Dimitrescu, *Note asupra relaţiilor dintre diminutive şi augmentative în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 241—243.

7 ,,Le suffixe semblerait aimanté par les féminins, mais son contact les transforme aussitôt en substantifs masculins" — B. Hasselrot, *op. cit.*, p. 105, n. 1.

8 V. Eleonora Popa, *Sufixe moţionale pentru formarea masculinului*, SMFC, IV, p.163—176.

9 Extins la etnonime : *sîrboaică*, *nemţoaică* sau la feminine animate personale : *zarzavagioaică*, *mahalagioaică*.

10 Este obişnuită în limbile romanice extinderea sufixului de agent animat pentru formarea numelor de agent inanimat sau de instrument.

11 Fiind uneori în variaţie liberă cu alte sufixe care formează nume de acţiune : *stramazzata* ; *rivoltolamento*, *rivoltolio* ; *ribaltatura*.

12 Modificarea este explicată de G. Bonfante (,,Symposium" IX, 1955, p. 158) ca "a clear case of animism : the action is conceived as a living being" ; *apud* Rohlfs, *op. cit.*, p. 417, n. 6.

13 V. şi explicaţia dată de S. Heinimann, *Vom Kinderspielnamen zum Adverb*, ZfrPh LXIX, 1953, p. 1—42.

Ianuarie 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5-7

CANTEMIRIANA LATINA

DAN SLUŞANSCHI – ILIEŞ CÂMPEANU

Scrierile latineşti ale lui Dimitrie Cantemir închinate Ţării Moldovei sînt o floare rară a culturii româneşti. Vitregite de soartă, ele au fost aduse tîrziu şi încet la cunoştinţa cititorilor, astfel că unele lucrări ale sale ajung să vadă întîia dată lumina tiparului abia în vremea noastră.

Într-o asemenea stare de lucruri, cele t r e i ediţii de care s-a bucurat pînă acum *Vita Constantini Cantemyrii cognomento Senis* — biografia părintelui său, scrisă de învăţatul principe Dimitrie — constituie o adevărată situaţie de excepţie : ea a fost tipărită mai întîi sub egida Academiei Române în 1883 [1], fiind apoi reimprimată în anii jubiliari 1923 (de către N. Iorga)[2] şi 1973 (de către R. Albala)[3]. Pornind la o nouă recensiune a textului, în vederea publicării lui în seria *Operelor complete*, editată de Editura Academiei sub coordonarea profesorului Virgil Cândea, ne-am întemeiat pe microfilmul aflător la Biblioteca Academiei R.S.România[4] şi am procedat, fireşte, la confruntarea cu acesta a tuturor ediţiilor anterioare. La începutul acestei întreprinderi colegul Ilieş Câmpeanu şi cu mine gîndeam că sarcina noastră nu va fi la fel de grea cu aceea de a înfrunta o ciornă cantemiriană inedită — cum a fost cazul cu *Historia Moldo-Vlachica* [5] şi va fi cazul pentru *Curanus*.

Adevărul avea să fie însă oarecum altul. La fiecare pagină, probleme încă pendinte, atît de text, cît şi de interpretare şi traducere, s-au aţinut puzderie în calea noastră. Pricina de căpetenie o constituie însăşi starea textului nostru de bază : acesta nu este, cum spuneam, un original cantemirian, ci doar o **copie** făcută *ex autographo auctoris*, dar de către cineva care nici nu ştia latineşte cît autorul, nici nu prea cunoştea Moldova cu locurile şi stările ei, nici mare sîrg la treabă n-a avut. Colaţionarea — făcută, probabil, de T. S. Bayer — cu ciorna lui Cantemir n-a îndreptat prea mult oglinda textului, cu toate că însemnările ei marginale ne furnizează unele indicii asupra numelor proprii stricate de copist şi întregesc pe alocuri cîte o expresie neînţeleasă de acesta. Iată, în cele ce urmează, unele din dificultăţile pe care le ridică încă editarea *Vieţii lui Constantin Cantemir*, cu propunerile care ne-au stat la îndemînă pentru soluţionarea acestora.

Înainte de toate, vom aminti cîteva cazuri în care copistul a citit greşit ciorna lui Cantemir, fără ca editorii să fi găsit încă, pe cît credem, cheia enigmei.

— La p. 60 (a ms.) citim, în celebra „autocritică" a tîlharului Burlă, prins de oamenii lui Vodă şi aflat în pragul supliciului de pe urmă :
...neque aequum existimo Deum unico quadrante supplicii et solus vitae privationis recompensationem et absolutionem omnium meorum delictorum susceptuгum.

Evident, *solus* este o coruptelă, chiar dacă ea afectează prea puţin înţelegerea frazei în ansamblu. Ediţia Academiei — acuzată adesea şi pe drept pentru caracterul ei „fotografic" — lasă textul ca atare [6]; N. Iorga propunea *solae vitae privatione* [7], iar R. Albala schimba şi mai decis în *solum vitae privatione* [8].

După noi, calea cea bună a fost apucată de N. Iorga, prin *solae*, care furnizează însă genitivul singular feminin popular al lui *solus, a, um*,

fără a da seama asupra finalei *-us* din copie. Noi am scrie deci *sol⟨i⟩us*, cu un adaos minimal, care oferă forma literară firească, mai ales că la Cantemir aflăm mereu *unius*, *totius;* copistul poate să nu fi văzut hasta, eventual mai ștearsă, a lui *-i-*. De *privationis* însă nu avem a ne atinge, păstrarea șirului, deși cam greoi, de genitive, cu zeugma *supplicii et privationis* (pe lîngă *quadrante)* fiind la fel de necesară ca și respectarea celei de a doua zeugme, *recompensationem et absolutionem* (pe lîngă *suscepturum*).

Mai jos, la p. 123 [9], citim :

...et vitam tam crudelis et in dominum et fautorem tam in gravi perduelis (sic) de medio viventium abstulissem.

N. Iorga ne furnizează același text [10], traducerea sa sunînd astfel [11] : „Şi aş răpi din rîndul celor vii pe unul care s-a dovedit așa de crud şi de greu hain față de Domnul şi sprijinitorul său". R. Albala, cu același text [12], traduce la rîndul său [13] : „şi aş scoate din rîndul celor vii viața unui om așa de crud şi a unui așa de crîncen vrăjmaş față de domnul şi ocrotitorul său".

Ne va uimi însă păstrarea lui *in gravi*, care nu pare a face sens. Credem dar, că puțin harnicul copist nu a fost atent la ceea ce a transcris mecanic, preluînd din ciorna lui Cantemir drept *in gravi* un *ingrati*, scris, poate, cu oarecare spațiu între primele două şi ultimele cinci litere *(in grati);* o atare scriere nu ne va mai mira prea mult, știind că el își aşternea adesea cuvintele în două sau chiar trei grupări cursive de litere, din fuga penei. De asemenea, ca sens, *ingrati perduelis* [14] „nerecunoscător vrăjmaş" este un epitet nu se poate mai îndreptățit în gura lui Vodă Constantin, scîrbit de trădarea lui Gavrilă vornicul, aliat cu „hainul" de Velicico Costin.

Dar nu numai copistul se află la originea neînțelegerii sau a răstălmăcirii textului nostru. Uneori editorii înşişi, nerejudecîndu-şi cu destulă acuitate lecțiunile, s-au lăsat purtați de o aparență stranie sau înşelătoare.

Iată un pasaj, de la p. 100 [15], unde tătarii, bătîndu-i pe poloni într-o încleştare, se fălesc apoi în culori orientale, cum că un singur tătar ar fi prins şi dus legați cîte şapte leşi :

...etiam apud nos in Budziak unus {asinus} septem camelos post se trahit, siquidem cameli sunt mites et obedientes; ita et Poloni in nostra praesentia, primo fame debilitati, malunt apud nos Kassa vivere, quam cum armis pugnando mori.

Lăsînd de o parte problema lui *asinus*, corectură interlineară făcută cu oarecare îndoială (exprimată marginal) de către colator, față de un *ainus* absurd al copistului [16], ne vom întreba ce poate fi *Kassa*. N. Iorga îl scoate în notă, punînd ... în text [17], iar în traducere apare formularea neşovăielnică, fără vreo semnalare aparte, „să trăiască la noi în robie"[18]. R. Albala dă *Kassa* în text, marcîndu-l cu *sic* [19], iar apoi traduce „să trăiască pe lîngă noi cu casă [?]"[20], implicînd ideea unui împrumut din româneşte.

Noi socotim totuşi că este un împrumut slav : soluția ne-a sugerat-o cazul paralel al lui *straff*, preluat ca atare în text (p. 116–117 ms.), cuvînt german intrat în rusă cu înțelesul de „amendă". Cantemir nu şi-a amintit repede, se vede, cum se spune „amendă" în latineşte şi a folosit de două ori *straff*, a treia oară însă, doar peste o pagină (p. 118 ms.), fie readucîndu-şi aminte, fie verificînd, scrie *mulcta*. La fel şi în pasajul de la p. 100, el utilizează *Kassa*, un barbarism plin de culoare, care nu este

nimic altceva decît „cașa" terciul țăranilor din stepele nord-pontice — cu -ss- notîndu-l pe -ș-[21]. Vom înțelege astfel și mai bine batjocura tătarilor victorioși, care se laudă că „ei preferă să trăiască la noi cu cașă, decît să moară luptîndu-se cu armele ⟨în mîini⟩".

În sfîrșit, în pasajul destăinuirilor lui Constantin Vodă către Ștefan Cerkez, la p. 118[22], putem citi :

...praeter tuum colloquium et huius (filium suum Demetrium indicans), qui ad duodecimam usque mihi aliquando veterum historias voluit et aliquando Sacrum textum ex Sclavono idiomate in vernaculum interpretatur, aut sermones suavissimos illius beati Chrysostomi recitat.

N. Iorga căuta să emendeze textul printr-o întregire ⟨*legere*⟩ pe lîngă aparent ciudatul *voluit*[23], traducerea sa fiind totuși următoarea[24]: „care pînă la douăsprezece ceasuri îmi **desfășoară** *(s.n.)* uneori istoriile celor vechi". R. Albala, socotind la rîndul său că trebuie căutată o întregire, prefera să completeze ⟨*narrare*⟩ *voluit*[25] și traducea astfel[26]: „care se învoiește să-mi povestească pînă la douăsprezece ceasuri cîteodată istoriile celor vechi".

Or, *voluit* al copistului — care, după uzul vremii și al lui Cantemir, scria cam de-a valma, cînd *-u-*, cînd *-v-*, în diverse situații — se arată a nu fi altceva, decît *volvit*, persoana a III-a singular a prezentului lui *volvo*, *ere*, *volvi*, *volutum*, și nu perfectul lui *volo*, *velle*, *volui*. Probabil că verbul mai uzual i s-a părut mai familiar ca imagine grafică scribului nu prea atent, astfel că forma lui a fost cea dată în text. Paralelismul tripticului de prezente ... *volvit* ... *interpretatur* ... *recitat* ne asigură că interpretarea aceasta este cea corectă și că traducerea noastră are a merge pe urma celei a lui Iorga (care pare să se fi dezis tacit de conjectura anterioară), anume „care pînă la douăsprezece ⟨din noapte⟩ îmi deapănă uneori istoriile celor vechi" ș.c.l.

În sensul erorilor de transcriere menționate, ne propunem analiza unui pasaj în care intervenția editorului se impune cu necesitate. De data aceasta, însuși copistul marchează neînțelegerea textului prin puncte de suspensie. Atît fraza în discuție cît și întreaga pagină 34 a manuscrisului, de unde am extras-o, conțin numeroase greșeli; numărăm aici nu mai puțin de patrusprezece erori ce trebuie emendate, fapt ce dovedește fie că autorul *Vieții* se găsea la sfîrșit de zi de lucru și oboseala își făcea simțite efectele, fie că, mai probabil, copistul, grăbit ori neatent, sau și el ostenit, are multe scăpări. Iată textul manuscrisului, cu cîteva emendări anterioare acceptate de noi :

Cantemyr licet non sine assiduo timore et cautione, tamen nihil tale metuere simulabat et, acceptis (quae brevi spatio colligere poterat) ⟨copiis⟩ iuxta Principis mandatum, depopulatores Polonos et Cozacos, qui per totam regionem depopulabundi pal[l]abant, unico quasi... expellit, multos capit et Principi mittit.

Trecînd peste celelalte erori să insistăm asupra acestui enigmatic *unico quasi... expellit* ce, în mod manifest, ascunde o greutate de citire a ciornei, pe care copistul o lasă nerezolvată și căreia nici colatorul nu i-a aflat soluția. Ediția Academiei nu intervine cu nimic în text. N. Iorga, bănuind o lacună ce ar ascunde o formulare de tipul „într-o clipită" sau „la repezeală", propune *unico quasi momento*[27] „într-o clipă"[28]. După părerea noastră această emendare, deși logic se susține, nu rezistă sub aspect paleografic, fiind greu de crezut că scribul nu a reușit să descifreze un cuvînt

foarte familiar și cu un corp fonetic atît de amplu. La rîndul său, R. Albala emendează *unice quasi expellit* ,,zdrobește aproape cu desăvîrșire''[29], ceea ce are sens dar nu explică punctele de suspensie pe care copistul le pusese după *quasi* și care marchează un pasaj nedescifrat. Rezolvarea problemei pare a se găsi tot în textul lui Cantemir. La pagina 60 a manuscrisului [30] am întîlnit *unico quadrante suplicii*. Mai mult, tot acolo se citea *ista omnia momentanea esse scio et quadrantis spatio ... omnia cessatura*, cu traducerea întreagă ,,știu că toate acestea sînt lucruri de o clipă și că toate se vor sfîrși la o clipă după ce-mi voi da duhul''. *Quadrans*, ca sinonim al lui *momentaneus*, este folosit aici pentru a denota o unitate minimală de timp, care marchează derularea foarte rapidă a unui eveniment în formula *unico quadrante*, fapt ce ne îndreptățește să o presupunem și în textul de la pagina 34. Această emendare are față de cea a lui N. Iorga avantajul conciziei, iar față de cea a lui R. Albala avantajul unei minime intervenții în text, bănuind că, de fapt, copistul nu l-a înțeles pe *quadrante*, formă destul de rară. Așadar emendarea noastră este *unico quadrante expellit* ,,îi izgonește într-o clipită''.

Într-un alt exemplu intervenția editorului este necesară, dar duce la un rezultat supus în mai mare măsură îndoielii. Către finalul lucrării autorul îl pune pe Constantin Vodă să facă un fel de rezumat al vieții sale. Aflat pe patul de moarte, bătrînul domnitor cheamă la sine rudele mai apropiate și pe sfetnicii de încredere și, luîndu-i drept martori ai faptelor sale, le recheamă în amintire cîteva din evenimentele care i-au marcat existența. În lungul său monolog, voievodul își interpelează ades auditoriul și, accentuăm, îi asociază pe cei de față la faptele sale, fie prin participare afectivă, fie ca martori oculari (*vos enim omnes oculatos habeo testes*, p. 160). Această ultimă precizare ne va fi de mare folos în susținerea emendării de la pagina 166 a manuscrisului unde găsim următorul text :

> *Prefectum Chrysobergium in interiori domo detineri et literas ad reliquos Inferioris Moldaviae barones scribi et de nostro lamentabili statu informare iubeo † sitas † illos fuisse* [31]...

și urmează enumerarea boierilor părtași lui Cantemir. Cele două traduceri de care dispunem ocolesc dificultatea textului, trecînd-o cu vederea :

> ,,Poruncesc ca vătaful Hrisoverghi să fie închis în odăile dinăuntru și să se scrie cărți către ceilalți boieri moldoveni din Țara de jos dîndu-li știre despre starea noastră vrednică de plîns. Aceștia au fost...''[32]
> ,,Dau poruncă să fie poprit vătaful Hrisoverghi înăuntru în casă și să se scrie celorlalți boieri din Țara de Jos scrisori în care să-i înștiințeze de jalnica noastră stare. Au fost aceștia...''[33]

Iarăși este evident că în spatele acestui † *sitas* † se ascunde un cuvînt sau o sintagmă nedescifrate de copist. Luînd în considerație cele mai sus afirmate, precum și o altă mărturie din *Vita* [34], înclinăm să credem că formula neînțeleasă ar fi tocmai acest *estis testes* sau, mai puțin probabil, imperativul *este testes*. Emendarea este posibilă din punct de vedere paleografic, iar logic se încadrează bine în pasaj deoarece fraza capătă sens, explicîndu-se totodată și gramatical prezența infinitivului. Așadar :

> ...*et eos de nostro lamentabili statu informare iubeo.* Estis testes *illos fuisse*...
> ,,poruncesc să le dea de știre despre starea noastră cea de plîns. Martori sînteți că aceia au fost...''

În afară de editarea textului, o altă chestiune care ne-a preocupat în analiza la *Vita Constantini Cantemyrii* a fost cea a influenţei limbii române vorbite în textul latin al lui Cantemir. La un prim nivel, cel macrostructural al sintaxei, comparaţia cu *Letopiseţul* lui Neculce, scris în moldoveneasca vorbită la început de secol XVIII, devine un bun argument. Fără a intra în amănunte semnalăm doar cîteva dintre aceste caracteristici ce aparţin stilului cronicăresc şi se regăsesc în *Vita* :

— numeroase anacoluturi, de stil oral :

Casu autem lepus excitatus et ante Principem fugiens, cum nullus adesset persequens canis, Cantemyr fugientem leporem sagitta coram ipso Principe ferit occiditque [35].

— schimbări dese de subiect în aceeaşi frază, fără menţinerea aceluiaşi centru de atenţie, fie subînţeles dintr-o propoziţie anterioară, fie dintr-o asociaţie de moment :

Ita ad hilaritatem ducti, verba ... immiscere incipit (Basilius, n.n.), *sed haec a Stephano surda quasi aure audiuntur, ac ... talia dicteria in alium sermonem transmutare conatur* (Stephanus, n.n.)[36].

— numeroase nominative absolute ce trădează formularea anterioară în limba română şi apoi transpunerea ei în latină fără schimbarea construcţiei în ablativ absolut, specific sintaxei latine :

Officialis Suecus ad Ducem adductus, Dux supra modum laetatur, non solum quia linguam optimam c[o]eperint, sed etiam quia vivus Suecus nondum in Polonorum manus venerat [37].

— în propoziţiile subordonate conjuncţia cea mai frecventă este *quod*, ca şi în vorbirea populară şi în limbajul colocvial. Ades Cantemir introduce subordonata prin *quod*, apoi, mai ales din cauza unor intercalări, uită acest lucru şi trece în infinitivală :

...*qui Principi refert quod, si ... non pertraxerit, nullum baronem apud illum accessurum* [38].

— frecventa folosire (după modelul paradigmei infinitivului românesc „de a... ", „spre a... ") a construcţiilor gerunziale şi gerundivale în locul altor tipuri de propoziţii subordonate şi mai cu seamă în locul infinitivalei :

Quandoquidem pecuniam militi solvendam pro debito iuvenis obligasti [39].

— concesiva introdusă prin *licet* în corelaţie cu *sed* în regentă, după modelul românesc „măcar că..., dar" :

Constantinus, licet adhuc iuvenis, sed non spernenda... ostendit specimina [40].

— vorbirea indirectă şi directă se amestecă de multe ori, în sensul că autorul începe reproducerea cuvintelor spuse de altcineva ca şi cînd ar vrea să le rezume, pentru ca apoi, *ex abrupto*, să le redea întocmai cum au fost rostite :

Sed Constantinus illis prohibet ne ... aperiant et differant, se enim habere alium negotium videre [41].

Pe de altă parte, nu puţine sînt exemplele în care sintaxa laxă a frazei dă măsura oralităţii ce caracterizează stilul lui Cantemir în această lucrare:

Itaque, quinta hora noctis, utrique surgentes ad hospitium Lupuli Bogdani veniunt, quem de somno expergefacientes, Stephanus... inquit...[42]

Există şi un al doilea tip de influenţă a limbii române, de data aceasta la nivel lexical, constînd din transpuneri în latină a unor formule neaoşe româneşti. Acest lucru este cu atît mai limpede în cazul *Vieţii*, deoarece, lipsit de modele precum avea pentru celelalte scrieri şi nemaigăsind vreme să revadă manuscrisul, Cantemir „scapă" multe astfel de sintagme pe care le traduce *tale-quale* în latină, rezultînd „românisme" izbitoare şi de multe ori savuroase. De remarcat că unele dintre ele — spre exemplu *secunda die* „a doua zi" pentru clasicul *postridie* — au un număr mare de recurenţe (9 în exemplul citat), altele apar doar o singură dată şi mai cu seamă în pasaje în care, furat de desfăşurarea rapidă a unei acţiuni sau prins în focul argumentaţiei, Cantemir nu are pe loc echivalentul latin şi redă *ad hoc* o expresie românească [43].

Uneori autorul *Vieţii* foloseşte chiar termeni autohtoni dîndu-le o rezonanţă latină prin încadrarea în vreo declinare. Simţind totuşi aceste cuvinte ca barbarisme, le traduce şi în latină sau le explică:

...unde, si tibi vita et principatus necesse est, praefatos chainos desertores quantocyus ad nos mittas [44].

„de unde, dacă ţi-s de trebuinţă viaţa şi domnia, să-i trimiţi la noi cît mai degrabă pe numiţii haini — dezertori".

Alteori, pentru efecte stilistice, Cantemir apelează la termeni turceşti sau de provenienţă rusească, pe care îi explică:

Dincarindaszi, i(d) e(st) frater aut eiusdem religionis cum illo
Et subscribit: „*Katl, Mors.*"[45].

Atras de formulele româneşti, autorul pare să nu-şi amintească normă clasică şi întrebuinţează *quantum* pentru *quam*:

...quantum magnam pecuniae summam Porta exigeret...
...sciant quantum veloces... sint Moldavorum equi [46].

În acest sens cu deosebire interesantă este problema numeralului, a cărui formă, uitînd-o, Cantemir o reface conform modelului românesc:

...quinque centum milites Moldavos ordinat...[47]

Cele mai savuroase însă sînt traducerile unor întregi expresii, ades foarte colorate. Se poate şi în acest caz stabili o gradaţie ascendentă, pornind de la mai neutrul *nepos ex sorore* „nepot după soră" (p. 86), trecînd apoi la frapantul *diluculo crepante* „crăpîndu-se de ziuă" (p.130) şi ajungînd în cele din urmă la transpunerea în latină a unui întreg proverb românesc:

...ut proverbio habetur, qui unico ictu duos occidere vult lepores ambobus privari [48].

În fine, nu rareori Cantemir „îngrămădeşte" într-o singură frază mai multe formule ale limbii vorbite. Deşi poate involuntar, efectul stilistic este remarcabil :

> *Statis maxima vi castris* (sic) — *aut quae Polonorum sit* (sic) *confusio!* — *6000 circiter Polonorum in oculi nutu prostrantur*, *5000 et plus* (sic) *Cozacorum*, *traditis armis*, *capiuntur*[49].

După cum rezultă şi din acest ultim exemplu, textele operelor latineşti ale învăţatului domn moldovean ridică numeroase probleme de ordin paleografic[50], gramatical şi lexical. Aflate în curs de apariţie în Editura Academiei, seria *Opere complete*, sub îngrijirea profesorului Virgil Cândea, scrierile lui Dimitrie Cantemir oferă un vast cîmp de investigaţie în toate domeniile. Prezentul articol, centrat numai asupra lucrării *Vita Constantini Cantemyrii*, şi-a propus să pună în lumină cîteva fapte noi privind stadiul actual al hermeneuticii cantemiriene şi, implicit, a încercat să susţină, *pro domo*, că tehnica filologiei clasice este singura ce poate duce mai departe atît studierea unui text latin, cît şi editarea lui.

NOTE

[1] *Operele Principelui Demetriu Cantemiru, publicate de Academia Română*, vol. VII, p. 1, Bucureşti, 1883 (fără semnătură de editor).

[2] *Viaţa lui Constantin Vodă Cantemir de Dimitrie Cantemir*, Text latin revăzut de N. Iorga, Bucureşti, 1923 (difuzat 1924), cu traducere românească, ediţie nouă îngrijită de Liliana Iorga, Craiova, [1924] (difuzată 1925).

[3] *Viaţa lui Constantin Cantemir*, Text stabilit şi tradus de Radu Albala, introducere de C. C. Giurescu, Bucureşti, 1973.

[4] Microfilm Mm. 148, Fotocopie F.ms. 140, după originalul aflat la Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., fond 25, reg. 1, vol. 9, 179 p.

[5] V. D. Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, tom I, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1983.

[6] *Op. cit.*, p. 36.

[7] *Op. cit.*, p. 39.

[8] *Op. cit.*, p. 96.

[9] Ediţia Academiei are acelaşi text (*op. cit.*, p. 64).

[10] *Op. cit.*, p. 70.

[11] *Trad. cit.*, p. 95.

[12] *Op. cit.*, p. 178.

[13] *Op. cit.*, p. 179.

[14] Lipsa geminatei *-ll-* în *perduelis* este curentă în toată latinitatea medie şi nouă.

[15] Ediţia Academiei, *op. cit.*, p. 55.

[16] De remarcat din nou omisiunea unei litere.

[17] *Op. cit.*, p. 60 şi n. 2.

[18] *Trad. cit.*, p. 81.

[19] Nota lui completă sună *sic* : Kassa ; *cf. et supra, p. 118* (pagina lui, n.n.) : massa (unde era vorba de „masă" din româneşte, n.n.). *Op. cit.*, p. 150.

[20] *Op. cit.*, p. 151.

[21] Majuscula trebuie să fie un semn al neînţelegerii copistului.

[22] Ediţia Academiei, *op. cit.*, p. 62.

[23] *Op. cit.*, p. 68.

[24] *Trad. cit.*, p. 92.

[25] *Op. cit.*, p. 172.

[26] *Op. cit.*, p. 173.

[27] *Op. cit.*, p. 24.

[28] *Op. cit.*, p. 30.

[29] *Op. cit.*, p. 58.

[30] În exemplul deja citat, a se vedea mai sus, p. 254.

[31] N. Iorga şi R. Albala marchează locul prin *cruces*.

[32] N. Iorga, *trad. cit.*, p. 119.

[33] R. Albala, *op. cit.*, p. 221.

[34] P. 169 : *vos mei estis testes.*
[35] *Vita*, p. 4, cf. și p. 29, 174, 175.
[36] *Vita*, p. 93, cf. și p. 5, 27, 28, 32, 35, 49, 51, 57, 58, 61, 67, 73, 74, 77 etc.
[37] *Vita*, p. 3, cf. și p. 26, 32, 55, 61, 63, 77, 93, 97, 98, 123, 167.
[38] *Vita*, p. 18, cf. și p. 26, 55, 67, 82, 85, 89, 92, 110, 125, 131, 165, 172.
[39] *Vita*, p. 23, cf. și p. 5, 6, 8, 13, 31, 37, 44, 58, 63, 69, 70, 71, 84, 92 etc.
[40] *Vita*, p. 2, cf. și p. 83, 113, 157.
[41] *Vita*, p. 6, cf. și p. 12, 93, 94, 150 etc.
[42] *Vita*, p. 95.
[43] În aceeași categorie cu *secunda die* se mai încadrează și *altera vice* „altă dată" din latina tîrzie pentru clasicul *alias* sau *iterum*, *nihil tale* „nimic asemănător" (cu o posibilă analogie în clasicul *aliquid tale* la Cicero), *tale quid* „așa ceva" și altele, cu atît mai grăitoare cu cît se găsesc pe un spațiu relativ restrîns, *Viața* avînd doar 180 de pagini de manuscris.
[44] *Vita*, p. 42.
[45] *Vita*, p. 106 și respectiv 138.
[46] *Vita*, p. 91, 143.
[47] *Vita*, p. 15 și alte exemple în încă cinci locuri, p. 2, 20, 29, 134, 179.
[48] *Vita*, p. 21. De notat anacolutul *privari* (atras de *habetur*) pentru *privatur*.
[49] *Vita*, p. 57. Textul prezintă, pe lîngă probleme de lexic, și una de critică de text. *Statis* este, indubitabil, o coruptelă, dar încă nu am găsit o emendare satisfăcătoare. Să fie de citit *stratis* sau *fractis*? Dăm traducerea fără acest ablativ absolut nerezolvat : „. . . — au ce zăpăceală să fi fost în tabăra leșilor ! — cam la 6000 de leși sînt culcați la pămînt într-o clipită, 5000 și mai bine de cazaci, lepădîndu-și armele, sînt prinși".
[50] Concluziile noastre nu sînt decît parțiale și nu și-au propus să dezbată toate genurile de erori posibile, ce aparțin fie lui Cantemir, fie copistului. Nu am luat în discuție ditografiile, omisiunile prin haplografie, erorile prin rimă, confuziile între encliticul *-que* și pronumele relativ *qui, quae, quod*, sau între perfectele verbelor *capio* și *coepi*, revenirile tautologice prin juxtapunerea a doi sau chiar trei termeni sinonimici, reprezentînd glose intrate în text.

Noiembrie 1984

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13
Școala Generală nr. 1
Drăgănești-Vlașca, jud. Teleorman

OBSERVAŢII ASUPRA DIATEZEI

FLORA ŞUTEU

Diateza este una dintre cele mai controversate probleme din gramatica descriptivă românească. Avînd în vedere imposibilitatea evidentă de a pune de acord interpretarea de pînă acum a definiţiilor date conceptului cu clasificarea întregii mulţimi care formează partea de vorbire numită verb, un consens este practic greu de presupus [1]. Rîndurile care urmează îşi propun să ofere succint o soluţie pentru interpretarea coerentă a întregii clase a verbului din acest punct de vedere.

Schematizînd notele definiţiilor date diatezei pînă acum obţinem următoarele variante:

genul proxim — a) categorie morfologică
b) categorie sintactică
c) categorie morfologico-sintactică

diferenţa specifică — a) exprimă raportul dintre verb şi subiectul gramatical
b) exprimă raportul dintre subiect şi complementul direct
c) exprimă raportul dintre autor şi acţiune.

Consider acceptabilă definiţia care cuprinde notele a). În respingerea caracterului sintactic sau morfologico-sintactic al diatezei mă bazez pe existenţa mărcii morfologice, demonstrată mai ales de acad. Al. Graur[2]. Se elimină astfel din discuţie şi diateza — categorie morfologico-sintactică. Argumente împotriva interpretării date raportului dintre subiect şi complementul direct se găsesc de asemenea în lucrarea acad. Al. Graur [3]. Cît despre raportul dintre autor şi acţiune, este evident că acesta nu poate servi drept criteriu clasificator, întrucît el nu poate fi decît unul singur: autorul, prin definiţie, ,,face acţiunea''.

Deşi inexistenţa subiectului gramatical, în cazul verbelor impersonale [4], ar părea să facă inacceptabilă şi definiţia cu notele a), voi porni totuşi de la ea. Voi accepta deci, în primul rînd, ideea că diateza este o categorie morfologică, cu alte cuvinte, o formă de conjugare a verbului. După cum se ştie, orice formă de conjugare verbală are cel puţin categoria modului (şi implicit a timpului) şi, cel mult, în plus, categoriile de număr, persoană şi diateză. (Caracterul apodictic al afirmaţiilor mele trebuie interpretat exclusiv ca manifestare a adeziunii la acele lucrări în care mi s-a părut că aceste idei au fost bine demonstrate.)

Dacă admitem că *merge* este o formă verbală activă, *este spălată*, o formă verbală pasivă, iar *se teme*, una reflexivă, se poate pune întrebarea ce diferenţiază, de fapt, din punct de vedere gramatical — deci din punctul de vedere al sensurilor gramaticale — cele trei forme verbale, considerînd că toate sînt forme de indicativ, prezent, persoana a III-a singular. Răspunsul mi se pare că este foarte la îndemînă: pasivul şi reflexivul au, fiecare în parte, faţă de activ, cîte o marcă gramaticală în plus. Primul are marca genului, iar al doilea exprimă persoana de două ori, o dată prin desinenţă, a doua oară prin forma neaccentuată a pronumelui. Deci aceste două forme de conjugare se supun recţiunii subiectului fiecare prin cîte o notă în plus: genul, pe de o parte, persoana, repetată, pe de altă parte.

În cazul pasivului, introducerea genului ca notă în semantica verbului demonstrează faptul că acțiunea este raportată la subiect și prin „nominalizarea" ei, devenind un fel de atribut procesual al subiectului gramatical.

În cazul reflexivului, repetarea persoanei subiectului este expresia gramaticală a dublei sale implicări în acțiunea verbului. Dacă avem în vedere reflexivul obiectiv [5], această „implicare în acțiune" este ușor de înțeles: agentul se identifică cu pacientul sau, în termeni uzuali, subiectul gramatical este *și* obiectul acțiunii. Deci implicarea presupune faptul că referentul subiectului gramatical apare în raport cu acțiunea simultan în două ipostaze, de agent și pacient. În cazul reflexivelor cu sens pasiv și al celor impersonale dubla implicare a subiectului gramatical în acțiune nu poate fi adusă în discuție pentru toate verbele [6]. Aceasta ne obligă, în actualul stadiu al cunoștințelor noastre despre întrebuințarea verbelor reflexive, să acceptăm pentru pronumele reflexiv neaccentuat numai semnificația gramaticală atotcuprinzătoare menționată la început și pe care o voi numi aici: marcă de relevanță a persoanei unui subiect gramatical determinat (la reflexivul obiectiv și pasiv) și nedeterminat (la reflexivul impersonal, unde existența acestuia mi se pare demonstrabilă [7]).

Din aceste observații se poate deduce următoarea concluzie referitoare la definiția diatezei. Raportul dintre verb și subiectul gramatical, pe care îl ia în considerare definiția diatezei de la care am pornit această discuție, trebuie interpretat în funcție de manifestările sale formale gramaticale și *nu* în funcție de semantica actanților unui enunț. Manifestarea gramaticală a acestui raport este marca de relevanță: acțiunea unui verb activ nu are în expresia sa nici o marcă de relevanță, cea a unui verb pasiv are marca genului, iar cea a unui verb reflexiv are marca persoanei (precizez, pentru a evita orice echivoc, că marca de relevanță a categoriei persoanei este expresia lingvistică a acestei categorii gramaticale care se adaugă desinenței sau care, în cazul modurilor nepersonale, relevă ea singură acest sens gramatical, altfel inexistent).

Diateza este deci *forma de conjugare a verbului prin care se exprimă relevanța subiectului gramatical*. Activul are relevanța zero. Pasivul are relevanța nominală, iar reflexivul relevanță verbală. Subiectul unui verb la diateza activă este un subiect activ (relevanță zero). Subiectul pasiv și subiectul reflexiv au relevanță nominală, respectiv, verbală. Cred că marca de relevanță a persoanei, proprie unui verb la diateza reflexivă, poate fi interpretată ca relevanță verbală, în opoziție cu cea de la pasiv care, fiind genul, are caracter pur nominal.

Semantica formelor verbale reflexive extrem de bogată a fost remarcată de acad. Al. Graur în următorii termeni, la care subscriu întru totul: „Grație dezvoltării reflexivului, româna ajunge în mînuirea diatezelor la o suplețe pe care nu o are nici o altă limbă cunoscută de mine: cu ajutorul unui singur verb, folosind trecerile de la o diateză la alta, se creează o profuziune de sensuri și de valori ușor de învățat și de folosit"[8]. Un examen detaliat al acestei realități a limbii române actuale va duce, poate, la descoperirea acelei trăsături generale care să permită definirea semantică a diatezei, dezvăluind semnificația a ceea ce aici am numit, exclusiv pe baza mărcilor formale, relevanța subiectului gramatical în expresia verbală.

NOTE

[1] Bibliografia temei în discuţie, pînă în anul 1972, perioadă în care, după părerea mea, s-a spus tot ceea ce este mai semnificativ cu privire la problemele care mă interesează aici, poate fi găsită în lucrarea Gh. D. Trandafir, *Categoriile gramaticale ale verbului în româna contemporană*. Casa Corpului Didactic a Judeţului Dolj, 1973, p. 18–80, ceea ce mă absolvă de obligaţia de a o aminti.

[2] Vezi *Diatezele*, în SCL XX (1969), nr. 1, p. 17.

[3] *Ibidem*, p. 15.

[4] Pentru subiectul gramatical *se* al unor construcţii impersonale, vezi Gabriela Pană-Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Partea I. Sintaxa grupului verbal*. Bucureşti (TUB), 1976, p. 151–152.

[5] Pentru includerea în reflexivul obiectiv a tuturor valorilor reflexivului cu excepţia pasivului şi impersonalului, vezi Flora Şuteu, *Despre diateză (II)*, în LLR 3 (1984), p. 4–7.

[6] O încercare de descriere a subiectului gramatical a unui verb reflexiv cu sens pasiv sau cu sens impersonal, din această perspectivă a „implicării" referentului său în acţiune, se găseşte în partea a treia a articolului citat, în LLR 4(1984), p. 3–6.

[7] Vezi *art. cit.*, p. 4. Referirea la subiectul gramatical zero în pasajul la care trimit se explică prin necesităţile de ordin didactic ale lucrării.

[8] Acad. Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 168.

Februarie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ASUPRA DEPALATALIZĂRII ROM. COM. *[ŝ']

EMANUEL VASILIU

1. Adoptînd punctul de vedere al lui Philippide [1] asupra evoluției consoanei rom.com. *[ŝ'] în graiurile dacoromâne, am considerat [2] că depalatalizarea consoanei menționate s-a petrecut în aceste graiuri în două momente diferite: (a) într-o perioadă foarte veche, anume înainte de trecerea [e, e̯a] la [ə, a] după labiale, în dialectele de tip muntean și (b) într-o perioadă mai tîrzie, probabil după sec. al XVI-lea, în dialectele de tip moldovean.

Pe de altă parte, ținînd seamă de faptul că evoluția [e, e̯a] > [ə, a] după labiale este comună majorității graiurilor dacoromâne și nu apare în dialectele „sud-dunărene" (care conservă vocalismul originar [e, e̯a] în această poziție) precum și de faptul că, în graiurile de tip muntean, depalatalizarea rom.com. *[ŝ'] precedă în timp schimbarea [e, e̯a] > > (ə, a], am considerat că depalatalizarea consoanei *[ŝ'] marchează **momentul primei ramificații dialectale a dacoromânei** (= apariția graiurilor de tip muntean, cu *[ŝ'] depalatalizat, și a graiurilor de tip moldovean, cu *[ŝ'] conservat).

În același timp, avînd în vedere în special faptele din aromână și istroromână, consideram, în lucrarea citată [3], că depalatalizarea rom.com. *[ŝ'] opune graiurile de tip muntean nu numai graiurilor de tip moldovean, ci și dialectelor sud-dunărene, în care caracterul palatal al fricativei a persistat (ca și în graiurile de tip moldovean, de altfel) pînă într-un stadiu mai tîrziu al evoluției acestora [4].

În cele ce urmează, ne propunem să examinăm problema depalatalizării lui *[ŝ'] din graiurile de tip muntean în comparație cu faptele din dialectul meglenoromân. Acest examen ni se pare util atît pentru clarificarea unor aspecte ale cronologiei fenomenului în discuție, cît și pentru lumina pe care această cronologie o dată stabilită ar putea-o proiecta asupra relațiilor dintre dialectele românești din perioada care urmează imediat stadiului român comun.

2. Philippide [5] observa că apartenența la graiurile de tip muntean (= tipul [kəmaŝə]) sau moldovean (= tipul [ke̯meŝə]) nu se poate stabili pentru graiurile și dialectele care nu cunosc schimbarea [e, e̯a] > [ə, a] după labială; este deci cazul tuturor dialectelor sud-dunărene, unde această schimbare nu are loc. Aceasta revine la a spune că, în idiomurile românești care nu cunosc schimbarea [e, e̯a] > [ə, a], după labială, cronologia relativă a depalatalizării rom. com. *[ŝ'] nu este posibilă.

Ideea pe care vrem s-o susținem este că faptele din dialectul meglenoromân oferă o bază posibilă pentru o astfel de cronologie.

În dialectul meglenit, după cum se știe, vocalelor accentuate [ə, î] din dacoromână le corespunde vocala [ǫ].

În cele ce urmează ne interesează reflexul meglenit al vocalelor *[e, i] din româna comună atunci cînd acestea erau precedate de un *[ŝ']. Aceasta, deoarece, în poziția menționată, în graiurile dacoromâne care cunosc depalatalizarea rom.com. *[ŝ'] (indiferent de cronologia acestei depalatalizări) reflexul vocalismului originar este [ə, î].

Cu privire la evoluția vocalei [e], Capidan observă [6] : „Ori de cîte ori i̯e urmează după una din spirantele ţ(<t, c), ș și z trece în i̯ă > i̯ǫ > ǫ [. . .] După š [sic] : *șǫrp* [. . .] pluralul de la *șarpi* ; *șǫd* (< *sĕdeo*) [. . .]; *șǫz u̯a* « șezi aici » [. . .]".

Cu privire la evoluția vocalei [i], Capidan observă : „Cînd urmează după r, rr și după consoane șuierătoare i > *ǫ*, o (< ă, î). [. . .] După ș : *anșǫr* [. . .] (de la *șǫr* « șir » care s-a pierdut) [. . .] *bișǫi̯*, *bișǫș*, *bișǫ* de la *bișǫs* (< *vĭssio*, *-ire*, p. *bissio)* ; *bișǫri* ; *bișǫcă* (< vessīca, -am) « bășică » ; *bișǫnă* (< *vissina, -am, de la vĭssio) [. . .] ; *ișǫi*, *ișǫș*, *ișǫ* etc. de la *i̯es* (<exeo, -ire) [. . .]"[7].

Schimbarea are loc și în elementele de origine slavă [8]. Philippide [9] adaugă la exemplele lui Capidan o serie de alte exemple, excerptate din textele meglenoromâne ale lui Papahagi [10].

Reflexul [ǫ] în meglenoromână al vocalelor rom.com. *[e, i] precedate de un mai vechi *[ŝ′] presupune, așa cum arată și Capidan [11], o fază intermediară [ə, î]. Acest vocalism secundar a evoluat ulterior, prin confundarea celor două timbre vocalice, la stadiul actual cunoscut [ǫ]. Ne putem întreba acum cînd anume s-a produs schimbarea [e, i] > [ə, î] în meglenoromână ? La această întrebare nu găsim un răspuns nici la Capidan și nici la Philippide, deși acesta din urmă are meritul de a fi adus, pornind de la Tiktin, o contribuție decisivă la clarificarea unor aspecte de bază ale cronologiei transformărilor lui *[ŝ′].

Răspunsul la întrebarea de mai sus este firesc să pornească de la observația lui Capidan [12] privitoare la originea sunetului [ǫ] în dialectul meglenit : acesta este împrumutat dintr-un dialect bulgar din regiunea centrală a munților Rodope pe cursul superior al rîului Arda. Cum vorbitorii dialectului meglenit s-au coborît în partea apuseană a munților Rodope „după sec. XII și, poate, XIII"[13], trebuie să admitem, dacă acceptăm această dată propusă de Capidan, că depalatalizarea rom.com. *[ŝ′] și trecerea vocalelor [e, i] la [ə, î] după fricativa depalatalizată s-a produs în meglenoromână **înainte de sec. XII – XIII**, deci înainte de data la care megleniții au putut împrumuta sunetul [ǫ] din dialectul bulgar cu care au venit în contact după această dată.

3. După cum am văzut (cf. § **1.** aici mai sus), una dintre trăsăturile care disting dacoromâna de dialectele sud-dunărene este schimbarea [e, e̯a] > [ə, a] după labiale (în nici unul dintre dialectele sud-dunărene această schimbare nu are loc [14]). Textele secolului al XVI-lea arată că transformarea fonetică aici în discuție **se încheie în această perioadă** (= textele nu oferă grafii care ar putea fi interpretate eventual ca reflectînd conservarea pînă în această epocă a vocalismului originar, *[e, e̯a], după labială). Puținele elemente românești din categoria celor „diagnostice" în privința chestiunii discutate care apar în documentele slavo-române atestă și ele **încheierea** procesului fonetic la care ne referim în perioada de la începutul secolului al XVI-lea. Menționăm cele mai vechi atestări ale cuvintelor din această categorie înregistrate în DERS [15] : бъши(к) (TR, 1576), фатъ (TR, 1535), мъръл (TR, 1532), пър (pom) (TR, 1532), пърощи (TR, 1509), варъ „cousine" (M, 1591), ва(р)зї (TR, 1594), въдрарюло(в) (TR, 1517 ; presupune ca bază de derivare *vadră)*.

În ce privește data la care putem presupune că schimbarea în discuție **a început**, trebuie să acceptăm ideea că această dată nu poate fi plasată înainte de sec. al XII-lea – al XIII-lea, moment la care, după

cum arată Capidan, meglenitii „au întrerupt orice contact cu dacoromânii"[16]; căci dacă s-ar fi produs înainte de această dată, schimbarea [e, ẹa] > [ə, a] după labială ar fi trebuit să se producă şi în meglenoromână.

Cum am acceptat însă ideea că, în graiurile de tip muntean depalatalizarea consoanei *[ŝ'] se produce înainte de [e, ẹa] > [ə, a] (vezi aici mai sus, sub **1.**), trebuie să admitem că, în aceste graiuri, depalatalizarea se produce înainte de secolele al XII-lea — al XIII-lea.

Admiţînd acum că secolul al X-lea reprezintă momentul în care unitatea lingvistică română comună încetează, sîntem constrînşi să admitem că depalatalizarea lui *[ŝ'] nu poate fi anterioară secolului al XI-lea nici în graiurile dacoromâne de tip muntenesc, nici în dialectul meglenit.

4. Concluzia la care am ajuns în paragraful precedent, anume că schimbarea rom.com. *[ŝ'] > [ŝ] s-a produs **cam în acelaşi timp** în graiurile dacoromâne de tip muntean şi în dialectul meglenit, ne conduce în mod firesc către întrebarea dacă sîntem în prezenţa unei inovaţii paralele sau dacă nu cumva evoluţia identică în cele două idiome a sunetului *[ŝ'] se datorește unei perioade de comunitate (posterioară românei comune) a dialectului meglenit cu graiurile (dacoromâne) de tip muntean.

Concordanţele dintre meglenoromână şi dacoromână au fost deja relevate[17]. Cele discutate în § **2.**, **3.** sînt de natură să adauge încă una, anume că meglenoromâna şi graiurile dacoromâne de tip muntean depalatalizează rom.com. *[ŝ'] cam în aceeaşi perioadă (sec. al XI-lea). Bazat pe concordanţele dintre unele graiuri din Banat, Oltenia, Transilvania de sud-vest precum şi cele de tip moldovean, pe de o parte, şi dialectele meglenoromân şi istroromân, pe de altă parte, Gh. Ivănescu[18] susţine ideea unei perioade posterioare românei comune în care ramura românilor despărţiţi de aromâni au vorbit o limbă derivată, evident, din româna comună, care, începînd din sec. al XII-lea — al XIII-lea, şi-a constituit o configuraţie dialectală diferită de cea cunoscută astăzi. Faptele discutate de noi aici arată că ar putea fi luată în consideraţie şi posibilitatea grupării dialectului meglenit cu ramura **sudică** a graiurilor vorbite la nordul Dunării, anume cu graiurile de tip muntean, posterioară românei comune.

După separarea meglenoromânilor şi a istroromânilor, o parte (majoritatea) graiurilor vorbite la nordul Dunării au inovat, prin schimbarea [e, ẹa] > [ə, a] după labială.

Evident că ipoteza unei comunităţi a dialectului meglenit cu graiurile de tip muntean trebuie examinată în detaliu, în special prin încercarea de stabilire a cronologiei (relative şi/sau absolute a) fenomenelor de convergenţă şi divergenţă dintre cele două ramuri dialectale.

Înainte de a încheia, ţinem să mai relevăm încă două caracteristici pe care graiurile de tip muntean le au în comun cu dialectul meglenoromân. Prima nu este, în parte, altceva decît reflexul la nivel fonologic al depalatalizării lui *[ŝ'] : după cum am văzut în § **2.**, reflexul meglenit al vocalelor *[i], *[e] din româna comună după [ŝ] a fost, ca şi în graiurile de tip muntean, [î] şi, respectiv, [ə]. Aşadar în faza premergătoare sec. al XII-lea — al XIII-lea, în vechea meglenoromână, vocalele [ə] şi [î] erau în poziţie de **contrast** după [ŝ], fapt care ne determină să admitem că vechea meglenoromână, ca şi graiurile munteneşti din aceeaşi perioadă distingeau înainte de sec. al XII-lea — al XIII-lea două grade de deschidere în seria vocalelor posterioare nerotunjite, **închis** : /î/ şi **non-închis** (= des-

chidere medie) : /ə/. Sistemul vocalic meglenit a fost inițial identic cu cel al graiurilor muntenești[19] :

i î u
e ə o
a

Dialectul meglenit **a pierdut** distincția fonologică dintre /ə/ și /î/ prin confundarea sub accent a celor două timbre vocalice într-unul singur, [ǫ], după sec. al XII-lea — al XIII-lea, revenind în felul acesta la tipul arhaic cu 6 foneme vocalice :

i u
ə
e o
a

și integrîndu-se tipului „sud-dunărean" de vocalism românesc [20].

A doua caracteristică este legată de prima prin aceea că reprezintă și ea o „sursă" a sistemului vocalic de tip nord-dunărean (= cu 7 vocale). Dacă admitem, așa cum face Capidan, că faza premergătoare a vocalismului [ǫ] după [ŝ] (depalatalizat) este faza v.megl. [ŝî], [ŝə] (provenită din rom.com. *[ŝ'i], *[ŝ'e]), atunci ni se pare normal să admitem și că faza premergătoare a vocalismului [ǫ] după rom.com. *[r̄] (adică „*r*-fortis", ceea ce echivalează cu *rr* și *r* inițial din terminologia lui Capidan) va fi fost în v.megl. [r̄ə] (< rom.com. *[r̄e]), ca în *rǫu* „rău" și, respectiv, [r̄î] (< rom.com. *[r̄i]), ca în [rǫu] „rîu"[21]. Prin urmare, trebuie să considerăm că [r̄-] constituia în v.megl. o a doua poziție de contrast între [ə] și [î].

Pe de altă parte, întrucît evoluția [e, i] > [ə, î] presupune conservarea distincției dintre *[r̄] și *[r] (= dispariția distincției dintre cele două consoane este **ulterioară** deplasării lui [e, i] în seria posterioară) și cum, în graiurile de tip moldovean, opoziția dintre cele două feluri de *r* se mai menținea probabil în sec. al XVI-lea, spre deosebire de graiurile muntenești, unde se pierduse [22], n-ar fi exclus ca dispariția opoziției [r̄] : [r] să aibă o origine comună în cele două ramuri dialectale. În acest caz, pierderea opoziției /r̄/ : /r/ poate fi și ea luată în considerație atunci cînd se face enumerarea concordanțelor dintre meglenoromână și dacoromână sau, mai exact, cînd se examinează posibilitatea unei comunități dialectale între meglenoromână și graiurile de tip muntean.

NOTE

1 Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, Viața românească, p. 44—48.

2 Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, Editura Academiei R. S. România, p. 106—109.

3 Id., *ibid.*, p. 124—125.

4 S. Pușcariu, *Studii istroromâne* (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan), II, București, 1926, Cultura Națională, p. 120, menționează caracterul palatal al sunetelor [ŝ, ẑ] din istroromână, reflectat în muierea sunetului [n], atunci cînd acesta se află în vecinătatea acestor fricative. Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, Cultura Națională, p. 233, consideră că apariția vocalismului [ə] după [s] este recentă în română.

5 *Lucr. cit.*, p. 48.

6 Th. Capidan, *Meglenoromânii I. Istoria și graiul lor*, București, 1925, Cultura Națională, p. 104.

[7] Id., *ibid.*, p. 112—113.

[8] Id., *ibid.*, p. 113.

[9] Philippide, *lucr. cit.*, p. 48.

[10] Pericle Papahagi, *Meglenoromânii. Studiu etnografic-filologic*, I, II, Bucureşti, 1902, Analele Academiei Române, Seria II, tom. XXV, memoriile secţiunii literare.

[11] Th. Capidan, *lucr. cit.*, p. 104, 112—113.

[12] Id., *ibid.*, p. 64—65.

[13] Id., *ibid.*, p. 65.

[14] După toate aparenţele, schimbarea nu se produce în absolut toate graiurile dacoromânei; asupra absenţei acestui fenomen în graiurile dacoromânei, v. Philippide, *lucr. cit.*, p. 41—43; Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 128—130.

[15] DERS = *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române (1374—1600)*, redactor responsabil Gh. Bolocan, Bucureşti, 1981, Editura Academiei R. S. România.

[16] Capidan, *Meglenoromânii...*, p. 65.

[17] Id., *ibid.*, p. 70—71.

[18] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, Junimea, p. 319—325, 327—335.

[19] Vezi Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 141.

[20] Tipului „sud-dunărean" îi aparţin numai graiurile aromâneşti de tip fîrşerot *(tipul F*, în terminologia Matildei Caragiu-Marioţeanu). Restul graiurilor aromâneşti (cele de *tip A*, în aceeaşi terminologie) au un sistem vocalic identic cu cel al dacoromânei actuale, cu cel al dialectului meglenit arhaic (anterior sec. al XII-lea — al XIII-lea) şi cu cel al graiurilor de tip muntean de după sec. al XI-lea. Pentru cele două tipuri de sisteme vocalice ale aromânei, v. Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti, 1975, EŞE, p. 223.

[21] Exemple luate din Papahagi, *lucr. cit.*, p. 247.

[22] Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 135—136, 55—56.

Decembrie 1984

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

DIN NOU DESPRE VOCATIVUL FEMININ

LAURA VASILIU

1. În ultimii ani am remarcat apariţia, după impresia noastră, din ce în ce mai frecventă, în limba vorbită, a unor vocative de tipul : *mama* [1] *!* (şi alături de el *tata !*), *bunica !*, *naşa !*, *fetiţa !*, *păpuşa !*, *iubita !*, *scumpa !* etc.

E vorba deci de vocative omonime cu nominativul articulat, construcţii neconforme cu normele românei standard [2], la apelative feminine [3], mai ales termeni de rudenie şi epitete folosite substantival. Datorită conţinutului substantivelor, construcţiile semnalate apar mai ales în limbajul familiar.

2.1. Existenţa în limba română a nominativului articulat cu funcţie de vocativ fără a fi urmat de un determinant a fost deja remarcată în literatura de specialitate :

— Ca un mod de exprimare neobişnuit, negramaticalizat şi, de aceea, cu ,,prospeţime stilistică'', apărînd rar în literatura scrisă [4]. Exemplele ilustrative, foarte puţine, sînt apelative oarecare, fără restricţii cu privire la sens, gen şi număr, din texte vechi şi dintr-un text, după cît se pare, de la începutul secolului actual : *Şi acest lucru să vă priimească, o* **ucenicii !** (Coresi, *ap.* S. Puşcariu), *Spune-mi*, **fiiul** (Antim, *ap.* P. Diaconescu), *Daţi cu praştiile !* **Copiii** *şi* **fetele**, *daţi vîrtos !* (V. Pop, *ap.* S. Puşcariu).

— Ca un fenomen aparţinînd limbajului vorbit al oamenilor cu puţină cultură, nou în preajma anilor '40 ai secolului nostru şi foarte frecvent în capitală, reprezentat printr-un anumit termen de adresare *(domn)*, la singular sau la plural : *poftiţi*, **domnu'**, *în prăvălie !*, *faceţi loc la scară*, **domnii** [5] **!**

— Ca un fenomen apărînd în limbajul sportiv actual şi reprezentat prin apelative la plural (indiferent de gen) : *bravo*, **rugbiştii** [6] **!**

— Ca un fenomen din limba actuală vorbită, fie prezentat ca apărut în limbajul funcţionarilor din unităţile comerciale, de servicii publice etc.[7], fie fără nici o specificare privitoare la mediul care l-a generat [8], reprezentat prin apelative termeni de adresare şi nume de profesionişti, la singular şi mai ales la feminin : *doamna !*, *tovarăşa !*, *bufetiera !*, *casiera !*, *şefa !* etc. ; *şefu !*

2.2. Vocativele omonime cu nominativul articulat descrise sub **2.1.** sînt de două tipuri :

1°. Vechi [9], necaracterizate semantic şi nici morfologic şi, după cum reiese din studiile menţionate [10], sporadice.

2°. Relativ noi, caracterizate semantic şi, uneori, morfologic şi stilistic, relativ frecvente şi, după cît se pare, în dezvoltare. De o parte, termenii de adresare şi numele de profesionişti, de preferinţă la singular şi feminin, în vorbirea mai puţin sau chiar deloc îngrijită. De altă parte, pluralele din stilul sportiv.

2.3. Pentru vocativele vechi omonime cu nominativul articulat s-au propus mai multe explicaţii.

O explicaţie constă din încadrarea lor în procedeul întrebuinţării afective a persoanei a III-a în locul persoanei a II-a [11], atribuindu-li-se

urmărirea unui anumit efect stilistic : „indicarea ţinutei personale a vorbitorului faţă de cel căruia i se adresează"[12].

O altă explicaţie constă din prezentarea lor ca propoziţii reduse la un singur cuvînt, anume un substantiv în nominativ-acuzativ, prin care se rezumă o situaţie *(Doctorul!* în loc de *Să vină doctorul!)*[13].

Pentru vocativele mai noi ale termenilor de adresare, indiferent de genul lor, s-a propus :

— explicaţia stilistică constînd în folosirea respectuoasă a persoanei a III-a în locul persoanei a II-a [14] (din punct de vedere gramatical explicaţia este aceeaşi cu cea menţionată mai sus) sau

— explicaţia ţinînd de situaţia de comunicare a necunoaşterii numelui celui căruia i te adresezi [15].

Folosirea nominativului articulat cu funcţie de vocativ la termeni de adresare şi nume de profesionişti feminine a fost explicată ca o modalitate de evitare a vocativului cu desinenţa specifică *-o* simţit ca „peiorativ sau măcar familiar"[16]. Dovadă în sprijinul explicaţiei este adusă preferinţa vorbitorilor din mediul urban pentru folosirea numelor proprii la vocativ cu formele de nominativ *(Florica, Marin)* care „par mai literare, mai distinse"[17].

3. Vocativele feminine omonime cu nominativul articulat prezentate aici, sub **1.**, se alătură vocativelor cu aceleaşi caracteristici formale semnalate anterior [18], constituind însă o categorie aparte datorită conţinutului şi distribuţiei lor stilistice (termeni de rudenie, epitete/termeni de adresare, nume de meseriaşi, respectiv stilul familiar/stilul vorbit, în general).

Presupunînd că diferenţele semantice şi stilistice menţionate sînt corect stabilite, considerăm că şi explicaţia faptelor adăugate de noi trebuie să fie cel puţin parţial diferită.

Apartenenţa vocativelor în discuţie la stilul familiar, cu toate implicaţiile acesteia, exclude, credem, explicaţia prin necunoaşterea numelui adresantului şi, de asemenea, folosirea protocolar respectuoasă a persoanei a III-a în locul persoanei a II-a. Intervenţia procedeului în procesul apariţiei acestor forme poate fi admisă dacă i se atribuie conotaţie afectivă[19].

Formele de exprimare a vocativului la numele proprii în *-a* împreună cu conotaţiile lor stilistice ni se par foarte relevante pentru discuţia noastră, dar nu ca o d o v a d ă a faptului că vocativul cu desinenţă specifică e simţit ca „neliterar". De fapt, ele trebuie privite ca model în transpunerea unui procedeu de expresie dintr-o clasă de cuvinte într-alta (nume proprii → apelative).

După cum s-a mai arătat, limba actuală manifestă preferinţă pentru întrebuinţarea numelor proprii neologice la vocativ cu forma de nominativ [20]. În acelaşi timp, sînt considerate literare vocativele identice cu nominativul la numele vechi în *-a*[21].

Tratamentul numelor proprii a putut să influenţeze tratamentul apelativelor de tipul celor semnalate de noi prin impunerea formei corespunzătoare, anume cea articulată [22].

Nu ni se pare deloc inacceptabilă nici ideea că la extinderea acestui procedeu a contribuit şi existenţa formelor de nominativ-acuzativ cu valoare de enunţuri contrase (eliptice) remarcate de Al. Procopovici : în aceste cazuri, forma de nominativ-acuzativ (deşi nu e prin ea însăşi formă de adresare) apare într-un context de adresare, cum ar fi întrebarea, ordinul, exprimarea unei dorinţe etc.

În plus, în cazul special al termenilor *mamă* și *tată*, a putut să aibă un rol și uzul din limbajul copiilor mici care, înainte de a-și însuși sistemul morfologic al limbii, întrebuințează cele două cuvinte menționate cu o unică formă, *mama* și *tata*, indiferent de funcția pe care o au în comunicare.

NOTE

[1] Am auzit o dată un *măicuța scumpă!* adresat de o femeie mai în vîrstă uneia mai tinere.

[2] Nominativul articulat apare în mod normal cu funcție de vocativ numai atunci cînd e urmat de un determinant : *fetița tatei!*, *iubita mea!* Vocativele regulate ale substantivelor de mai sus sînt cu desinențe specifice *(fetițo!*, *iubito!* etc.) sau omonime cu nominativul nearticulat *(mamă!* etc.).

[3] *Tată* are în general același tratament cu *mamă*.

[4] V. S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, DR V, 1927—1928, p. 745—751. Discuția pornește de la două studii, ale lui L. Spitzer și W. Havers, care se ocupă de nominativul articulat în funcție de vocativ în franceză, italiană și germană. Scopul articolului lui S. P. este să demonstreze că fapte de acest tip se găsesc, de asemenea, în istroromână (folosite ca vocative „regulate") și în dacoromână.

V. și Al. Procopovici, *Articol și vocativ*, DR X, 1941, p. 19—22 ; Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 265.

[5] V. Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, București, 1947, p. 280—281. V. și *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 113, unde se menționează și un exemplu mai vechi, din Caragiale, cu un alt termen de adresare : *Ei!* **onorabilul** ! *nu te vedeam!*

[6] V. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 164.

[7] V. Al. Graur, *loc. cit.*

[8] V. Luiza Seche, *Un nou mod de exprimare a vocativului feminin în limba română*, LR XIV(1965), nr. 1, p. 159—161.

[9] În studiul menționat al lui S. Pușcariu nu se precizează dacă sînt frecvente în epocă exemple de tipul celui extras din V. Pop, iar contextul popular alăturat lui *(Foicică*, **murele**, *Ia mai cîntă...)* ni se pare discutabil.

[10] Observațiile noastre privitoare la perioadele mai vechi se bazează exclusiv pe exemplele oferite de studiile citate. Aceste exemple, foarte puține, fiind numai din texte religioase (v. și la Al. Procopovici, *loc. cit.*, exemple din Ps.Sch. și Cod.Vor.), nu ne putem permite considerații privitoare la o eventuală repartiție stilistică a fenomenului.

[11] După cum se știe, vocativul, ca formă de adresare, este legat de ideea de persoană a II-a, spre deosebire de celelalte cazuri, care sînt legate de ideea de persoană a III-a.

[12] V. S. Pușcariu, *loc. cit.*

[13] V. Al. Procopovici, *loc. cit.* Interpretarea vocativului drept formulă rezumativă îl apropie de contragere și de elipsă. V. și Luiza Seche *(art. cit.*, p. 161), care apropie vocativele omonime cu nominativul articulat de construcțiile interogative de tipul *Alo, casa X?* contrase din *Alo, acolo este casa X?*

[14] V. Iorgu Iordan, *Stilistica...*, p. 13.

[15] V. nota anterioară și Luiza Seche, *art. cit.*, p. 160.

[16] V. Luiza Seche, *loc. cit.*

[17] Decît cele cu desinență de vocativ, *Florico, Marine*, sau de „nominativ nearticulat" (sic !), *Florică, Marin*.

[18] V. în special Luiza Seche, *loc. cit.*

[19] V. *Ce face puiul?*, adresare directă cu schimb de persoană, relevat de S. Pușcariu, *lucr. cit.*, p. 748.

[20] V. Al. Graur, *Tendințele...*, p. 165. În alt loc *(Evoluția limbii române. Privire sintetică*, București, 1963, p. 64), Al. Graur observă că la feminin și la plural „vocativul n-a fost niciodată obligatoriu", iar „la cuvintele cel mai mult folosite la vocativ se întrebuințează de fapt nominativul : *mamă, mătușă, băieți, prieteni)*".

[21] V. GLR^2 I, 1966, p. 90 : Formele de vocativ *Ană, Marie* sînt familiare, *Ano, Mario*, populare, iar *Ana, Maria*, literare.

V. și Alexandru Niculescu, *Le vocatif roumain*, în „Verbe et phrase dans les langues romanes", Gent, 1983, p. 258—259, unde se apreciază că formele de vocativ identice cu nominativul au conotațiile /+Cultivat/, /+Formal/ și chiar /+Emfază/.

[22] Acest transfer de tratament a putut să fie facilitat de faptul că unii dintre termenii de rudenie se aseamănă cu numele proprii prin aceea că denumesc obiecte unice în raport cu vorbitorul.

Ianuarie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ELEMENTE DE LINGVISTICĂ MODERNĂ ÎNTR-O GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

LUCIA WALD

1. Printre gramaticile românești din a doua jumătate a secolului trecut un loc aparte ocupă, prin orientarea ei [1], lucrarea lui Florian Crasan, intitulată *Noțiuni de gramatică aplicate la limba rumânească* (București, ed. I 1882, ed. a II-a 1885). De mici dimensiuni (101 pagini), ea reprezintă, după spusele autorului, ,,o expunere concisă a regulilor după care cuvintele rumânești traduc ideile și diferitele lor raporturi cu ele înseși și cu altele'' (p. 3). Definind limba drept ,,forma exterioară a cugetării'' (p. 5), autorul consideră că obiectul gramaticii este acela ,,de a explica cum cugetarea se traduce prin vorbe'' (p. 3) și de a cerceta legile specifice fiecărei limbi (p. 11). Și întrucît ,,cugetarea este rezultatul unei comparațiuni, comparațiunea este însăși stabilirea relațiunilor sau raporturilor dintre idei'' (p. 5), iar limba este expresia gîndirii, se trage de aici concluzia (p. 5) potrivit căreia ,,cuvintele în vorbire stau în diferite relațiuni și numai așa se înțelege limba. *Aceste relațiuni sînt cazurile*'' (sublinierea noastră).

2. Din citatele de mai sus reiese clar faptul că Fl. Crasan abordează problema sistemului cazual din română sub aspectul său de conținut sintactic relațional. Viziunea sa este diferită de cea formulată în gramaticile din epocă, lucru pe care autorul însuși a ținut să-l sublinieze și care a fost remarcat și de alți cercetători [2]. Modul său de analiză [3] este apropiat de cel al autorilor gramaticii cazuale; chiar definiția dată de gramaticul român, și anume ,,se dă numele de cazuri în gramatică raporturilor dintre un nume și alt nume sau un nume și un verb'' (p. 45), prezintă similitudini cu aceea propusă de Ch. Fillmore, în concepția căruia cazurile, înscrise în structura de adîncime, sînt noțiuni semantice relaționale, care marchează relațiile dintre participanții la situație [4].

3. Pornind de la acest mod de înțelegere, în gramatica cazuală a lui Fillmore și a adepților săi este consemnată diferența dintre noțiunea de *caz* și aceea de *formă cazuală* — expresia cazului în structura de suprafață cu ajutorul desinențelor, particulelor, formelor supletive sau al regulilor topicii [5]. Această distincție apare, într-o formă poate mai puțin explicită, și în lucrarea lui Fl. Crasan [6].

4. Interpretarea relațională a sistemului cazual implică postularea unui mare număr de cazuri, în conformitate cu diversele relații semantico-funcționale ale membrilor propoziției, ceea ce explică ezitările și variatele propuneri privind numărul lor la autorii gramaticilor cazuale și chiar în opera aceluiași autor de la o lucrare la alta. Înțelegînd dificultatea stabilirii unui astfel de inventar finit de cazuri [7], pentru a limita numărul lor, Crasan le raportează la conținutul lor noțional și operează o reducere a speciilor la genuri, după notele lor generale. Pe această cale el delimitează 10 cazuri, și anume : nominativul, genitivul, dativul, acuzativul, locativul, instrumentalul, cauzativul (care are și sens final), ablativul [8] (care este un agentiv), temporalul și modalul.

Consecvent punctului de vedere relațional, autorul exclude dintre cazuri vocativul, despre care afirmă că ,,nu este un caz, căci nu exprimă nici un raport, nu stă în relațiune cu nici o vorbă și de aceea este izolat în vorbire și scriere. El este o formă a numelui ce reprezintă ființa către care ne adresăm'' (p. 45–46).

5. După cum se știe, în concepția autorilor de gramatici cazuale propoziția este reprezentată ca ansamblu de relații ale nominalelor cu predicatul; în gramatica lui Fl. Crasan se ia în considerare și relația de dependență dintre două nume, ceea ce motivează includerea printre cazuri și a genitivului, cu observația – interesantă pentru că sugerează ideea de transformare – că genitivul prepozițional, servind ca atribut, de fapt înlocuiește un adjectiv și că, prin introducerea copulei, el devine nume predicativ (p. 46).

6. În strînsă legătură cu interpretarea relațională a sistemului cazual și oarecum decurgînd din ea este concepția lui Fl. Crasan despre prepoziții, considerate ca elemente definitorii ale cazului, inerente formei lui de manifestare. Astfel, referindu-se la ceea ce diferențiază lucrarea lui de alte gramatici, autorul scrie : ,,Pe de o parte se stabilesc atîtea cazuri la cîte se pot reduce relațiunile dintre vorbele materiale, iar pe de altă parte se arată că prin prepozițiuni se exprimă aceste relații. . . Expresiunea cazurilor prin prepozițiuni este un adevăr științific ce nu suferă nici o contradicțiune [9]'' (p. 5).

Singurul caz care nu comportă prepoziții este nominativul, cazul subiectului, fapt explicat de gramaticul român prin aceea că nominativul nu exprimă un raport de dependență ; atunci cînd e raportat la un verb el primește obligatoriu ca marcă articolul. În formularea mai modernă din gramaticile cazuale se afirmă că la nominalul plasat în poziția de subiect în structura de suprafață prepoziția este suprimată [10]. În ceea ce privește acuzativul, Fl. Crasan notează observația curentă că prepoziția *pe* sau *pre* însoțește obligatoriu numai numele de persoane, pronumele și numele de obiecte personificate. Exemplele ilustrînd toate celelalte șapte cazuri conțin prepoziții și ele sînt considerate drept construcții tip (cu excepția dativului, unde e inclus și exemplul *dau săracului*).

Clasificarea prepozițiilor este făcută în funcție de cazul pe care îl însoțesc. Autorul notează că sînt situații cînd aceeași prepoziție figurează alături de diferite cazuri și, totodată, același caz poate fi construit cu diverse prepoziții care, însă, nu sînt sinonime sau, după cum spune Fl. Crasan, nu se pot substitui între ele ; în termenii lui Ch. Fillmore, în structura de suprafață prepozițiile se află în distribuție complementară [11].

7. După observațiile de mai sus nu ne vom grăbi să tragem concluzia că lucrarea lui Fl. Crasan reprezintă o schiță de gramatică a cazurilor *avant la lettre*. Paralelismele s-ar putea explica printr-un punct de plecare comun, și anume o viziune logicistă asupra fenomenului lingvistic. Ea reiese destul de clar din cîteva pasaje din lucrarea gramaticului român : ,,Limba este forma exterioară a cugetării'' (p. 5), ,,Limbajul este facultatea pe care o are de la natură omul de a spune prin grai ceea ce are în mintea și în inima lui'' (p. 11) ; la nivelul gîndirii sau al cugetării se află raporturile spațiale, temporale, cauzale, finale și modale, atribuirea și agentul care apar în limbă ca tot atîtea cazuri. Acest nivel corespunde structurii de adîncime *(deep structure)* din gramatica transformațională, în care se cuprinde ansamblul indicatorilor sintagmatici subiacenți și interpretarea lor semantică, opusă structurii de suprafață, conținînd indicatorii sin-

tagmatici derivaţi finali şi interpretarea lor fonetică. Se ştie că însuşi N. Chomsky a considerat că poate descoperi elemente ale concepţiei transformaţionaliste în gramatica de tip logicist de la Port Royal [12]. În forma nouă a gramaticii instituite de Ch. Fillmore structura de adîncime este identificată cu relaţiile de la nivelul gîndirii, iar cazurile — definite drept noţiuni semantico-sintactice — sînt considerate universalii ale substanţei, inerente tuturor limbilor. Apelul la logică apare formulat explicit în lucrarea lui Fl. Crasan atunci cînd, motivînd limitarea la zece cazuri, afirmă : ,,Logica şi analiza logică a propoziţiei din toate tratatele se servesc tocmai de atîtea cazuri'' (p. 5). Indicaţia — de altfel foarte generală — ne sugerează că, dacă ar fi să căutăm modelul urmat de gramaticul român în prezentarea sistemului cazual, ar trebui să ne îndreptăm cercetările spre tratatele de logică din epoca sa, de la noi sau de peste hotare. Pînă la rezolvarea acestei probleme putem reţine că lucrarea lui Fl. Crasan rămîne o încercare interesantă şi singulară în istoria gramaticii româneşti.

NOTE

1 *Istoria lingvisticii româneşti*, coordonator Iorgu Iordan, Bucureşti, 1978, p. 76.

2 ,,Dar partea în care această gramatică diferă cu totul de celelalte este cea privitoare la declinaţiune'' (*lucr. cit.*, ed. a II-a, p. 5). Cf. şi Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iaşi, 1914 : ,,O parte originală a autorului este formarea mai multor cazuri noue, ce nu se observă la ceilalţi gramatici'' (p. 243).

3 În timp ce I. Heliade Rădulescu raportează cazurile la relaţiile dintre fiinţe (*Gramatica românească*, cap. I *Pentru Substantiv*), iar P. Câmpeanu la relaţiile dintre fiinţe sau nume : ,,Atîrnarea sau relaţia ce are o fiinţă sau un nume cu altul fac cazurile sau căderile declinărei numilor'', ajungînd însă la o definiţie morfologică a lor : ,,Cazul este o relativă mutare a finalului precum omul, omului'' (*Gramatica românească*, ed. I, p. 37), în concepţia lui Fl. Crasan cazurile *sînt* înseşi relaţiile sintactice.

4 Cf. Françoise Dubois-Charlier, *Les premiers articles de Fillmore*, ,,Langages'' 38 (1975), p. 4.

5 [I shall use] "the term *case* to identify the underlying syntactic-semantic relationship and the term *case form* to mean the expression of a case relationship in a particular language, whether through affixation, suppletion, use of clitic particles or constraints in word order", Ch. J. Fillmore, *The Case for case*, în vol. *Universals in linguistic theory*, New York, 1968, p. 21.

6 ,,Cazurile în limba rumână se arată sau prin schimbarea terminaţiunii numelui sau prin prepoziţiuni sau prin articol'' (*lucr. cit.*, p. 47).

7 ,,[Cazurile] sînt foarte numeroase şi numai cunoştinţa practică a unei limbi te pune în stare să le ştii modurile lor de expresiune'' (p. 5).

8 După modelul gramaticii latine, ablativul apare ca al 6-lea caz în română, în numeroase gramatici româneşti ; însă locativul, instrumentalul, cauzativul, temporalul şi modalul se întîlnesc numai în gramatica lui Fl. Crasan.

9 În Gramatica lui I. Heliade Rădulescu declinarea prepoziţională este considerată o formă a declinării nearticulate.

10 Cf. Françoise Dubois-Charlier, *lucr. cit.*, p. 6.

11 Charles J. Fillmore, *Quelques problèmes posés à la grammaire casuelle*, ,,Langages'' 38(1975), p. 77.

12 N. Chomsky, *Cartesian Linguistics. A Chapter in the history of rationalist thought*, New York, 1966.

Ianuarie 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

tagmaticii derivați finali și interpretarea lor funcției. Se știe că însuși N. Chomsky a considerat că poate descoperi elemente ale concepției transformaționaliste în gramatica de tip logicist de la Port Royal[12]. În forma nouă a gramaticii instituite de Ch. Fillmore structura de adîncime este identificată cu relațiile de la nivelul gîndirii, iar cazurile — definite drept noțiuni semantico-sintactice — sînt considerate universalii ale substanței, inerente tuturor limbilor. Apelul la logică apare formulat explicit în lucrarea lui Fl. Crasan atunci cînd, motivînd limitarea la zece cazuri, afirmă: „Logica și analiza logică a propoziției din toate textele se servesc tocmai de aceste cazuri" (p. 5). Indicația — de altfel foarte generală — ne sugerează că, dacă ar fi să căutăm modelul urmat de gramaticul român în prezentarea sistemului cazual, ar trebui să ne îndreptăm cercetările spre tratatele de logică din epoca sa, de la noi sau de peste hotare. Pînă la rezolvarea acestei probleme putem reține că lucrarea lui Fl. Crasan rămîne o încercare interesantă și singulară în istoria gramaticii românești.

NOTE

[1] *Istoria lingvisticii românești*, coordonator Iorgu Iordan, București, 1978, p. 75.

[2] „Iar partea în care această gramatica diferă cu totul de celelalte este cea privitoare la declinațiune" (*loc. cit.*, ed. a II-a, p. 5). Cf. și Humulus Ionescu, *Gramaticii români, Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914: „O parte originală a autorului este formarea mai multor cazuri noue, ce nu se observă la ceilalți gramatici" (p. 248).

[3] În timp ce I. Heliade Rădulescu raportează cazurile la relațiile dintre lucrurile (*Gramatica românească*, cap. I *Pentru substantiv*), iar P. Cîmpeanu la relațiile dintre ființe sau lucruri: „Atîrnarea sau relația ce are o ființă sau un nume cu altul fac cazurile sau căderile declinării numelor", adăugînd însă la o definiție morfologică a lor: „Cazul este o relativă mutare a finelui precum unui, numelui" (*Gramatica românească*, ed. 1, p. 37), în concepția lui Fl. Crasan cazurile sînt înseși relațiile sintactice.

[4] Cf. Françoise Dubois-Charlier, *Les premières articles de Fillmore*, „Langages" 38 (1975), p. 4.

[5] [I shall use] "the term case to identify the underlying syntactic-semantic relationship and the term case form to mean the expression of a case relationship in a particular language, whether through affixation, suppletion, use of clitic particles or constraints in word order". Ch. J. Fillmore, *The Case for case*, în vol. *Universals in linguistic theory*, New York, 1968, p. 21.

[6] „Cazurile în limba română se arată sau prin schimbarea terminațiunii cuvîntului sau prin prepozițiuni sau prin articol" (*loc. cit.*, p. 47).

[7] „[Cazurile] sînt foarte numeroase și numai cunoștința practică a unei limbi le poate arăta să le știi modurile lor de expresiune" (p. 5).

[8] După modelul gramaticii latine, ablativul apare ca al 6-lea caz în română, în numeroase gramatici românești; însă locativul, instrumentalul, cauzativul, temporalul și modalul se întîlnesc numai în gramatica lui Fl. Crasan.

[9] În Gramatica lui I. Heliade Rădulescu declinarea prepozițională este considerată o formă a declinării neartieulate.

[10] Cf. Françoise Dubois-Charlier, *loc. cit.*, p. 6.

[11] Charles J. Fillmore, *Quelques problèmes posés à la grammaire casuelle*, „Langages" 38 (1975), p. 77.

[12] N. Chomsky, *Cartesian Linguistics. A Chapter in the history of rationalist thought*, New York, 1966.

Ianuarie 1985

Facultatea de Limbă și Literatură Străine
București, Pitar Moș 7–13

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1984 (XXXV)

3

AL XV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ONOMASTICE
(Leipzig, 13—17 august 1984)

ION TOMA, Despre aplicarea statisticii în toponimie ; I. COTEANU, O modelare toponimică; GH. BOLOCAN, Etimologia în *Dicţionarul toponimic al României — (Oltenia)* ; CHRISTIAN IONESCU, Toponime de origine antroponimică ; DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU, Astronimele, subclasă onomastică; ASPAZIA REGUŞ, CORNELIU REGUŞ, Antroponimele feminine — nume individuale din documentele slavo-române (sec. XIV—XVI) ; VIRGIL NESTORESCU, Termeni entopici în graiurile româneşti din reg. Vidin (R. P. Bulgaria) ; EMIL SUCIU, Nume de familie româneşti, împrumutate din limba turcă ; MILE TOMICI, Toponimia caraşovenilor ; GR. BRÂNCUŞ, Problemele toponimiei în opera lui Hasdeu *Istoria critică a românilor* ; BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR DE ONOMASTICĂ APĂRUTE ÎN ROMÂNIA — 1978—1982 (Maria Dobre).

4

POETICĂ

ION COTEANU, Reconstruirea poetică a cuvîntului ; DELIA RUXANDRA RADU, Rolul contextului în „generarea" simbolului ; SOLOMON MARCUS, Cum depinde un text de limba în care este scris? (interpretîndu-l pe Marin Sorescu) ; CORINA CIOCÂRLIE, Aspecte ale specificului semantic al limbilor din perspectiva traducerilor poetice ; MIHAI POP, O propunere de interpretare metrică. *Între două nopţi* de Tudor Arghezi ; G. I. TOHĂNEANU, Accidentări expresive ale traseului ritmic dominant ; OLIMPIA BERCA, Cu privire la analiza fonologică a rimei ; ECATERINA MIHĂILĂ, Formaţiile negative cu prefixul *ne* din cadrul grupului nominal în poezia română actuală ; PAULA DIACONESCU, Lucian Blaga şi textul poetic modern ; ALEXANDRU SINCU, O convergenţă a procedeelor poetice : *Trecut-au anii*... de Mihai Eminescu ; DANA MANEA, Relaţii semantice şi amalgamări de sens în *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii* de Lucian Blaga ; CARMEN APOSTOLESCU, Sinecdoca — proces semantic specific unui tip de text poetic ; MARIANA NEŢ, Ion Barbu, *Timbru* ; CEZAR TABARCEA, Analize paralele. Ion Barbu : *Grup* şi *Mod*.

5

LOUIS MOURIN, Relatives romanes substantivées ; ANDREI AVRAM, Oclusivele (pre)palatale şi africatele în latina orientală şi în româna comună ; LAURENŢIA DASCĂLU, Asupra intonaţiei vocativului în limba română ; FLORIN DELEANU, Filozofia limbii în China antică (II).

6

LAURA VASILIU, Observaţii semantice asupra „derivatelor" fără sufixe ; D. BEJAN, Calcuri internaţionale la nume de plante ; P. SWIGGERS, Les mirages de la théorie dans les sciences du langage.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

1

INTERTEXTUALITATE

E. VASILIU, Intertextualitate : cîteva disocieri necesare ; ANCA MĂGUREANU, Intertextualitate şi comunicare ; DANA MANEA, O delimitare a conceptului de „intertextualitate" ; ANDA TEODORESCU, Intertextualitatea şi alternanţele realului ; ECATERINA MIHĂILĂ, Text şi intertextualitate ; MARIANA NEŢ, Tensiunea textului şi intertextualitatea ; SMARANDA VULTUR, Intertextualitatea ca principiu de funcţionare a textului literar ; NICOLETA COATU, Intertextualitate la nivelul textului oral folcloric ; RODICA MIHĂILĂ, Titlul, metatext şi intertext ; CARMEN APOSTOLESCU, *Grup* şi *Psalm* — o posibilă relaţie de intertextualitate.

2

ECATERINA MIHĂILĂ, Tipuri de recurenţă la mici distanţe ; SANDA REINHEIMER-RÎPEANU — OANA SĂLIŞTEANU, Împrumuturile slave vechi în română în perspectivă romanică — nume de unelte ; VICTOR VASCENCO, Asupra genului comun în româna modernă. Hipocoristicele ; ANCA ULIVI, Elemente periferice în inventarul fonetic al limbii române actuale.

RM—ISSN—0039—405X

I. P. Informaţia c. 1184

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVI

4

iulie-august

1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tiré-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à "ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O.Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79 717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI · 4-XXXVI-1985
SPIRU HARET 12 · iulie–august · APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

P. SWIGGERS–K. VAN DEN EYNDE, Un problème morphologique : les „formes pendantes" . . . 279
NARCISA FORĂSCU, Contribuție la studiul stilistic al antonimelor 282
G. I. TOHĂNEANU, Statutul prozodic al formelor vocative 290
LAURENȚIA DASCĂLU, Întrebările „ecou" și intonația lor în limba română 299
C. FRÂNCU, Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administrației austriece (1718–1739). I 307

MISCELLANEA

KLAUS GOLDAMMER, Acerca de algunos aspectos neosemánticos de los indoamericanismos aruacos en el español de Cuba . . . 320

RECENZII

CLAUDE HAGÈGE, *La structure des langues* (Lucia Wald) 324
MARIUS SALA, IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU, *Les langues du monde. Petite encyclopédie* (Alexandra Nicolescu) 325
* * * *Atlas linguarum Europae* (ALE), volume I, premier fascicule : *Cartes; Commentaires* (Nicolae Saramandu) 326
* * * *Elemente de gramatică confruntativă a limbilor rusă și română* (A. Hîrlăoanu) 329
DUMITRU IRIMIA, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa* (Victoria Popovici) 331

NOTE BIBLIOGRAFICE

Studies in Descriptive Linguistics (S. Vaimberg), p. 335 ; G. Haensch, L. Wolf, S. Ettinger, R. Werner, *La lexicografía. De la lingüística teórica a la lexicografía práctica* (Tudora Şandru Olteanu), p.336 ; Otto Hiltbrunner (Hrsg.), *Bibliographie zur lateinischen Wortforschung.* Band 2 : *Adeo – atrocitas* (I. Fischer), p. 337 ; *Verbe et phrase dans les langues romanes. Mélanges offerts à Louis Mourin* (Magdalena Popescu-Marin), p. 338 ; *Inventaire des particularités lexicales du français en Afrique noire* (Iulia Haşdeu), p. 338 ; *I Simposio internacional de lengua española* (1978) (Liliana Bolocan), p. 340 : Antonio Gonzalez, Santiago Cabanes, Francisco Garcia, *Léxico básico de la lengua escrita en la República Dominicana* (Coman Lupu), p. 341 ; Naono Atsushi, *Mic dicţionar româno-japonez* (Taigo Ito), p. 342.

REVISTA REVISTELOR

„Incontri linguistici" (1980–1981), nr. 6 (Ilieş Câmpeanu), p. 344 ; „Travaux de linguistique et de littérature" XX (1982), 1 (Ion Toma), p. 344 ; „Langages" (1982), nr. 67 (Adriana Costăchescu), p. 346 ; „Acta poetica" (1982–1983), nr. 4–5 (Mariana Neţ), p. 347 ; „Studii clasice" XXIII (1985), p. 349.

CRONICĂ

DANA MANEA, Seminarul „Retorica receptării textului poetic" . . 350

NECROLOG

EMANUELA POPESCU- MIHUŢ, Haralambie Mihăescu (1907–1985) 355

UN PROBLÈME MORFOLOGIQUE : LES „FORMES PENDANTES"

P. SWIGGERS – K. VAN DEN EYNDE

Cet article est consacré à un problème fondamental en morphologie descriptive [1] : celui de l'emploi de *formes pendantes* [2], qu'il est nécessaire de poser pour des raisons structurelles. Par formes pendantes, nous entendons des unités (*a*) établies dans l'optique d'une approche synchronique, et (*b*) fonctionnant à l'intérieur d'une série structurelle (caratérisée par un processus dérivationnel ou autre). Certaines formes pendantes peuvent être dégagées déjà au niveau lexical [3], sans qu'une analyse morphologique quelque peu poussée soit nécessaire ; d'autres ne sont dégagées qu'après une analyse morphologique (et morphonologique) [4] rigoureuse. Respectant un ordre de complexité croissante, nous donnerons des exemples pour le niveau lexical, ensuite pour le niveau des morphèmes.

Prenons le cas des verbes français *débarrasser* et *embarrasser*. Ces verbes sont composés des préfixes *dé-* et *em-* [5] (cf. *déranger — ranger* ; *enlever — lever* : *(se) démener — emmener — mener* et d'un élément lexical *barrasser*. Les préfixes *dé-* et *em-/en-* sont des éléments qui exigent une combinaison avec un autre élément (qui ne peut être zéro) ; ces éléments sont appelés traditionnellement des „formes liées" *(bound forms)*. Or, l'élément lexical *barrasser* semble également se comporter comme une „forme liée", puisqu'il ne se présente pas sans les préfixes *dé-* et *em-* ; à la différence de ceux-ci,

(1) il s'insère dans un paradigme dérivationnel

em — barrasser	*dé — barrasser*
em — barras (∅)	*dé — barras* (∅)

(2) il est structurellement parallèle à des formes libres

dé — barrasser	* *barrasse*
dé — plaire	*plaire*
dé — ranger	*ranger*

La forme *barrasser* [6] doit être établie, pour des raisons structurelles, comme un élément descriptif : plus particulièrement, il s'agit d'une *forme pendante*, qui sert à justifier la segmentation dans *débarrasser* (et *embarrasser)*, et qui s'insère dans un paradigme dérivationnel. C'est en considérant la forme *débarrasser* dans un contexte plus global qu'on peut détacher l'élément *barrasser*.

Un deuxième exemple est emprunté au swahili. Dans cette langue, comme dans les autres langues bantoues, les formes verbales simples peuvent s'associer des suffixes marquant le statif (swahili : suffixes de la forme *voyelle + k)* [7], le causatif (swahili : *voyelle + sh-*, *voyelle + z-)*. Dans les exemples suivants, les formes (lexicales) de base sont précédées du chiffre 1, les formes (lexicales) du statif ont le chiffre 2, et les formes lexicales du causatif le chiffre 3.

1. *ku-ondoa* „enlever”	1. *ku-ona* „voir”	1. *ku-badili* „changer”
2. *ku-ondoka* „disparaître, avoir disparu”	2. *ku-oneka* „être vu, être aperçu”	2. *ku-badilika* „être changé, avoir changé (intrans.)”
3. *ku-ondosha* „faire disparaître”	3. *ku-onesha* „montrer”	3. *ku-badilisha* „transformer”

Dans certains cas, on dispose de formes correspondant aux sens et aux types formatifs 2 et 3, sans qu'il y ait une forme correspondant à 1. L'exemple suivant illustre ce cas:

2. *ku-chem(u)ka* „bouillir”
3. *ku-chem(u)sha* „faire bouillir” [8]

Structurellement, il faut poser une forme *ku-chema* (lexème de l'infinitif de base), qui se rattache doublement à la série de *ku-chem(u)ka*, *ku-chem(u)sha*, c'est-à-dire qu'elle est motivée par chacune de ces deux formes. Qu'on considère les cas suivants:

1. *ku-kata* „couper”
2. *ku-katika* „être coupé, rompu”

*3. *ku-katisha*

1. *ku-enda* „aller”
3. *ku-endesha* „mettre en route, conduire”

*2. *ku-endeka*

Un troisième exemple, pour lequel une analyse morphologique et morphophonologique s'avère nécessaire, est fourni par des cas de „dérivation ambivalente” en chokwe[9]. Nous pensons plus particulièrement à des cas tels que

-*ʒaam*- „être fixé dans la terre”
-*ʒiik*- „enfoncer dans la terre”

-*swaam*- „être caché”
-*sweek*- „cacher”

Les éléments -*am* et *(e/i)k* constituent des morphèmes verbalisants autonomes, marquant l'intransitif statif et le résultatif; cf.

-*waánga* „maigreur”
-*wangam*- „être maigre”

-*háli* „polygamie”
-*halik*- „être polygame”

-*táambu* „vitesse de marcher”
-*tambuk*- „marcher vite, se dépêcher”

A partir de ces correspondances, on peut décomposer les noyaux -*ʒaam*-, -*ʒiik*-, -*swaam*- et -*sweek*- comme suit [10]: °|zI| + |am|, °|zI| + °|Ik|, °|swA| + |am|, et °|swA| + °|Ik|. Les morphèmes lexicaux °|zI| et

°| swA | sont des formes pendantes, dégagées à partir d'une segmentation formellement justifiée, qui se rattachent à une dérivation avec | am | et °| Ik |.

Le concept de „forme pendante" renvoie à une unité descriptive qui non seulement est utile du point de vue de l'inventarisation synchronique des éléments, mais qui est nécessaire pour rendre compte du comportement systématique des catégories et éléments linguistiques. L'établissement de ces formes pendantes se justifie donc par l'économie interne et l'aspect constructiviste du système descriptif même : les formes pendantes s'avèrent des unités descriptives indispensables dans une approche „item and arrangement" [11], procédant par abstraction progressive et par l'intégration d'ensembles structurels.

NOTES

[1] Pour une vue d'ensemble sur la morphologie descriptive, voir E. Nida, *Morphology*, Ann Arbor, 1946 (1949²) et P. H. Matthews, *Morphology : An introduction to the theory of word-structure*, Cambridge, 1974 (1978²) ; à propos de ce dernier livre, voir le c.r. de P. Swiggers dans „Language" 57, 1981, p. 965—966.

[2] Par formes nous entendons soit des combinaisons de morphèmes (en lexèmes), ou des morphèmes individuels ; pour un point de vue analogue, voir C. F. Voegelin, *Distinctive features and meaning equivalence*, „Language" 24, 1948, p. 132—135.

[3] A ce niveau, ces formes peuvent être dégagées par un locuteur n'ayant pas reçu une formation de linguiste.

[4] Sur la composante morphonologique dans la grammaire (structurale), voir P. Swiggers, *Le morphophonème : sa place dans la description linguistique, Linguistics in Belgium V* (éd. par M. Dominicy), Bruxelles, 1982, p. 171—185.

[5] Variante graphique de *-en* (l'étude des variations graphiques ne fait pas l'objet de notre description).

[6] Cette forme devra être segmentée, dans un stade ultérieur, en deux morphèmes : *barras* + *er* (cf. note 2 à propos de notre emploi de la notion de „forme").

[7] L'étude des voyelles qui peuvent précéder les morphèmes du statif et du causatif (*i, e, o, u*) tombe en dehors de notre propos ; signalons qu'elle doit se faire la perspective de la grammaire historico-comparative des langues bantoues.

[8] Les formes avec la voyelle *u* insérée entre le morphème radical et le morphème du statif ou du causatif reflètent la prononciation du swahili au Zaïre.

[9] Voir à ce propos K. Van den Eynde, *Fonologie en morfologie van het Cokwe*, Louvain, 1960, p. 69—76.

[10] Les morphophonèmes sont notés en majuscules ; pour cette pratique, voir M. Swadesh — C. F. Voegelin, *A problem in phonological alternation*, „Language" 15, 1939, p. 1—10 (cf. également l'article cité dans la note 4).

[11] Sur le modèle "item and arrangement", voir C. F. Hockett, *Two models of grammatical description*, "Word" 10, 1954, p. 210—231, et P. Swiggers — K. Van den Eynde, *Arrangement vs. process models : the problem of abstraction and abstractness in linguistic description* (à paraître).

Juillet 1984

Fonds national belge de la recherche scientifique
Louvain

CONTRIBUŢIE LA STUDIUL STILISTIC AL ANTONIMELOR

NARCISA FORĂSCU

Considerînd că antonimia este o categorie semantică rigidă, strict constituită paradigmatic, lucrarea își propune să urmărească dacă și în ce măsură valorile stilistice ale termenilor angajați într-o relație antonimică influențează selecția acestora în vorbire. Sînt urmărite deci atît constrîngerile, cît și efectele stilistice pe care le antrenează încălcarea acestor restricții în vorbire.

0.1. Studiile consacrate antonimiei [1], axate mai cu seamă pe demonstrarea specificului structural al acestui fenomen, nu s-au oprit în mod special la aspectele pe care le implică stilistica antonimelor. Interesante sugestii din acest punct de vedere găsim în lucrarea lui R. Sîrbu, care face unele observații, fără a-și propune o investigare propriu-zisă a antonimiei sub aspect stilistic. Diferite laturi ale acestei probleme au fost discutate tangențial de I. Coteanu [2], de Șerban — Evseev [3] și de L. Wald [4].

0.2. În lucrările citate găsim, formulată explicit sau doar sugerată, ideea că antonimia este o categorie precis constituită paradigmatic, supusă unor restricţii severe: cele două antonime ale unei perechi au, în principiu, toate trăsăturile de sens **comune,** cu excepţia **semului incompatibil contrar** care constituie baza opoziției antonimice. De aici decurge observația că, spre deosebire de celelalte nivele semantice (**polisemia, sinonimia** și **cîmpurile lexicale**), cercetarea contextuală (mai precis studierea condițiilor de **actualizare**) a antonimiei nu furnizează date de natură să contribuie la determinarea statutului paradigmatic al termenilor în opoziţie [5]. Cu alte cuvinte, antonimia nu este atît de dependentă contextual (chiar dacă se admite, în principiu, că orice relație semantică este astfel condiționată).

0.3. Oprindu-ne la studierea stilistică a antonimelor nu ne mai propunem o analiză sub aspect paradigmatic a fenomenului; pe aceasta o considerăm ca dată [6]. Odată postulat principiul **binarismului** și al **simetriei** [7] (organizarea identică a formulelor semice ale termenilor opuși) în structurile antonimice, lucrarea de față își propune să urmărească **actualizarea** acestora, consecințele de ordin stilistic pe care le are selectarea în vorbire a unui termen sau a altuia din două serii de unități aflate în opoziţie. Și aceasta, deoarece selecţia are loc la nivelul vorbirii, nu la acela al inventarului lexical. Or, actualizarea relaţiei de antonimie se poate face într-un fel sau altul, dar nu se poate situa în afara variantelor funcționale [8].

Studiul de față urmărește deci drumul de la sistem la actualizarea lui [9]: are în vedere sistemul, dar și abaterile de la acesta, abateri care au drept consecință o anumită selecție a antonimelor în funcţie de efectul stilistic dorit. Cercetarea aspectelor stilistice prezintă interes pentru relevarea mecanismului care dirijează în practică selecţia, organizarea și utilizarea cuplurilor antonimice.

Într-o asemenea cercetare, aspectul stilistic și cel contextual [10] se întrepătrund, ele sînt interdependente, pentru că numai în context se pune în valoare coloratura expresivă a antonimelor.

1. Dacă, așa cum se afirmă în studiile de semantică modernă, opoziția antonimică **există** la nivelul limbii, deci **este preexistentă actului**

vorbirii, pentru actualizarea ei vorbitorul se află în situația de a alege doi termeni din două clase aflate în opoziție. Dincolo de compatibilitățile sau incompatibilitățile contextuale concrete, de anturajul lingvistic preferat, opțiunea pentru anumiți termeni este dirijată și de încărcătura lor stilistică și, în funcție de aceasta, de intenția vorbitorului de a obține un anumit rezultat.

Vom urmări în continuare factorii care determină marcarea diferită a cuvintelor în opoziție și măsura în care aceste mărci influențează selecția. Observațiile desprinse vor fi ilustrate prin texte de limbă română actuală[11].

Examenul atent al materialului a pus în evidență mulțimea și eterogenitatea elementelor care concură la obținerea unui efect stilistic, ceea ce face ca sistematizarea lor să fie dificilă. Se remarcă, totuși, cîteva situații-tip pe care le vom discuta în cele ce urmează.

2.0. În principiu, factorii care determină marcarea stilistică a antonimelor pot fi urmăriți în două direcții: pe de o parte, în raportul, sub aspect stilistic, al celor două antonime puse în relație (**2.1.**); pe de altă parte, în raportul dintre antonime și tipul de text în care sînt utilizate (**2.2.**).

2.1.1. Raportul dintre două antonime organizate într-o pereche este dat, printre altele, și de marcarea lor identică sau diferită din punct de vedere stilistic. O primă observație (din care decurg altele de detaliu) este preferința pentru identitatea de coloratură stilistică a antonimelor puse în contrast. Cu alte cuvinte, din două serii sinonimice aflate în opoziție, perechile se organizează mai frecvent **în condițiile respectării echilibrului relației**, echilibru condiționat, printre altele, și de marcarea stilistică identică. De exemplu, în paradigma antonimică:

SLAB .... TARE
DILUAT .... CONCENTRAT
SUBȚIRE .... VÎRTOS

cuplurile se organizează, de preferință, ca în schema de mai sus. SLAB se opune lui TARE, deoarece ambii sînt nemarcați stilistic, iar DILUAT și CONCENTRAT sînt mai des asociați, întrucît amîndoi sînt marcați prin /ș t i i n ț i f i c/. Se remarcă deci un fel de atracție a antonimelor, ceea ce determină o utilizare mai frecventă a anumitor combinații și, în consecință, o fixare a acestora. Situația poate fi ilustrată prin numeroase exemple: „. . . acest sentiment divin care ne face atît de BĂTRÎNI, fiind atît de TINERI" (M. Preda, *Viața ca o pradă*, p. 41).

Opoziția BĂTRÎN/ TÎNĂR este cea obișnuită, ambii termeni fiind nemarcați stilistic. BĂTRÎN poate fi opus și lui JUNE, de exemplu, combinație rară, întrucît ultimul termen este el însuși marcat ca / r a r, i e ș i t d i n u z/.

În exemplul: „Într-adevăr, o URĂ MARE nu poate fi învinsă printr-o IUBIRE MICĂ" (M. Preda, *Viața ca o pradă*, p. 310), perechea antonimică URĂ/ IUBIRE este frecventă, ambii termeni aparțin limbajului curent. O altă combinație URĂ/ AMOR, de exemplu, este rară, neobișnuită. Selectarea perechilor antonimice cu respectarea echilibrului relației presupune însă ca cele două serii sinonimice aflate în opoziție să fie paralel organizate, astfel încît să permită cuplarea termenilor simetrici. O asemenea situație se întîlnește însă destul de rar în limbă, de obicei seriile opuse nu sînt paralele. În acest caz, selecția se face,

teoretic, oricum, dar frecvenţa mai mare o au perechile ai căror membri aparţin aceleiaşi variante funcţionale. De exemplu în paradigma:

VEŞTED	
OFILIT	
PĂLIT	PROASPĂT
USCAT	VERDE
FANAT	

primii patru termeni ai seriei din stînga se întîlnesc mai frecvent în opoziţie cu PROASPĂT, VERDE, întrucît aparţin limbajului curent. Perechea FANAT/ PROASPĂT, deşi în principiu posibilă, se realizează mai rar, din pricina marcării prin /l i v r e s c/ a lui FANAT (care apare, el însuşi, foarte rar) şi prin /n e u t r u/ pentru PROASPĂT. O asemenea combinaţie va fi marcată de caracterul expresiv al primului termen în contrast cu cel de al doilea.

În exemplele discutate mai sus am avut în vedere situaţiile obişnuite, adică regula marcării stilistice identice, ceea ce are consecinţe asupra frecvenţei cu care se utilizează anumite perechi antonimice.

2.1.2. Raportul stilistic dintre antonimele unui cuplu este influenţat însă şi de un alt factor: locul pe care sensul în discuţie îl ocupă în sfera semantică a cuvîntului: altfel spus, din punctul de vedere urmărit aici este interesant dacă sensurile aflate în opoziţie sînt principale sau secundare. În exemplele comentate mai sus sensurile antonimelor sînt cele principale. Dar această situaţie este mai puţin relevantă într-un studiu stilistic, deoarece, reprezentînd utilizările obişnuite, nu antrenează efecte deosebite.

Mai demne de interes sînt situaţiile în care termenii selectaţi diferă sub aspectul locului pe care sensul în discuţie îl ocupă în sfera semantică. În exemplul: „Este potrivit de statură, bine legat, nici SCURT, nici prea ÎNALT, nu gras, nu slab" (G. Călinescu, *Cronicile optimistului*, p. 65), termenii perechii SCURT/ ÎNALT diferă între ei prin aceea că SCURT este utilizat cu un sens secundar (sensul 2 din DEX), în timp ce ÎNALT realizează sensul său principal. Diferenţa are consecinţe în plan stilistic, încărcînd relaţia şi mărind contrastul dintre antonime. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru STUPID (s. 2 din DEX)/ INTELIGENT (s. principal) din contextul: „Acelaşi individ poate să-ţi apară — în momente şi împrejurări diferite — STUPID sau INTELIGENT, inhibat sau degajat" (Mihai Ghivirigă, *Copii timizi*, p. 42).

Deşi diferenţa dintre antonime în perechile de mai sus este mai mare, combinaţiile nu sînt totuşi surprinzătoare. De asemenea, în perechea HARNIC/ PUTUROS, unde caracterul figurat al celui de al doilea termen măreşte contrastul şi marchează stilistic relaţia.

În exemplele de mai sus, vorbim despre un anume raport stilistic între antonime, deoarece unul intră în această relaţie cu sensul său propriu, iar celălalt cu sensul figurat. Opoziţia HARNIC/ LENEŞ, de pildă, este lipsită de coloratură stilistică. Selectarea unor perechi asimetrice este determinată, deci, în discurs, de intenţia vorbitorilor de a obţine anumite efecte.

Cînd paradigma antonimică nu oferă însă suficiente posibilităţi de selecţie, una dintre cele două serii în opoziţie conţinînd numai termeni utilizaţi cu sens secundar, vorbitorul este nevoit să aleagă dintre aceştia, iar alegerea nu mai este dirijată, în acest caz, de intenţia sa (decît poate

în măsura în care conotațiile termenilor îi servesc). Cînd selecția se face obligatoriu dintr-o serie de termeni cu sensuri secundare, uzul consacră anumite combinații, ceea ce duce la estomparea valorii conotative a termenilor figurați. Situațiile de acest tip sînt mai rare, deoarece, de regulă, unitățile puse adesea în opoziție dezvoltă sensuri paralele. Aceasta duce la utilizarea lor mai frecventă și, prin urmare, la fixarea perechilor antonimice. De pildă, BLÎND (sens principal) și ASPRU (sens figurat) din contextul: „Așa l-am cunoscut atuncea, așa a rămas pînă în cele din urmă momente bune: vesel și trist; comunicativ și ursuz; BLÎND și ASPRU" (I. L. Caragiale, *În Nirvana*, *Opere*, vol. III, p. 677), s-au fixat prin frecvență, întrucît BLÎND nu are un antonim al cărui sens opus să fie cel propriu.

În alte cazuri, ambele antonime sînt folosite cu sensul lor figurat, fără ca aceasta să determine vreun efect deosebit: „Nu cu vorbe ASPRE, ci cu vorbe DULCI pe muiere s-o îndupleci" (Proverb).

În exemplul: „O colonie întreagă de oameni: DUIOȘI și RECI, îndrăzneți și prudenți..." (T. Vianu, *Jurnal*, p. 59), perechea DUIOS (s. principal)/ RECE (s. figurat) este marcată stilistic pentru că RECE este opus mai frecvent lui CALD, folosit de asemenea cu sensul figurat „care dovedește căldură sufletească".

Se remarcă prin urmare un fel de atracție a antonimelor care sînt selectate, de regulă, fie pentru sensurile lor principale, fie pentru cele secundare.

În exemplele discutate mai sus am avut în vedere cupluri antonimice mai mult sau mai puțin obișnuite, de fapt actualizarea unor relații de antonimie între termeni selectați dintr-o paradigmă identificabilă la nivelul sistemului. Efectul stilistic ce se poate obține provine din marcarea diferită a antonimelor, din caracterul propriu sau figurat al sensurilor puse în opoziție. În aceste cazuri, distanța dintre sistem și uz nu este prea mare. Se respectă datele sistemului (constrîngerile impuse de antonimie) și se încalcă o singură restricție, cea a mărcii stilistice.

2.1.3. În contextele următoare, efectul stilistic își are sursa în marcarea graduală diferită a membrilor perechii. Se încalcă astfel o restricție de ordin semantic, cu consecințe în plan stilistic.

„Dar cum își văzu odorul venind mai frumos de cum fusese, JALEA i se schimbă în BUCURIE, îl sărută și-l dezmierdă" (C. Cătană, *Povestea lui Furga-Murga, Făt-Frumos și Ileana Sînziana*, p. 170).

„LINIȘTEA dobîndită prin lașitate e de o mie de ori mai rea decît ZBUCIUMUL" (Dumitru Popescu, *Biletul la control!*, p. 179).

În sistem, BUCURIE se opune adesea lui SUPĂRARE, ambele nemarcate gradual, ca în exemplul: „Totdeauna avusese el credința că după o BUCURIE mare trebuie să urmeze o SUPĂRARE" (I. Al. Brătescu-Voinești, *În lumea dreptății*, *Întuneric și lumină*, p. 68).

De asemenea, LINIȘTE se opune lui NELINIȘTE, JALE și ZBUCIUM, marcate prin /g r a d f o a r t e m a r e/, opuse lui BUCURIE și, respectiv lui LINIȘTE marchează stilistic relația. Și în acest caz distanța de la sistem la actualizare este relativ mică, deoarece se respectă condiția semelor de substanță comună și cea a semelor incompatibile contrarii. Încălcarea privește numai trăsătura graduală. Aceeași observație este valabilă și pentru perechea antonimică din următorul exemplu: „...acestei realități care dă naștere conflictelor dintre oameni, cînd LINIȘTITE, cînd DEMENȚIALE" (M. Preda, *Viața ca o pradă*, p. 310).

2.1.4. Un efect stilistic mai puternic se obţine prin punerea în relaţie antonimică a unor cuvinte care, deşi îndeplinesc toate condiţiile cerute (organizarea simetrică a formulei semice şi identitatea de marcă stilistică), nu sînt puse în mod normal în opoziţie, deoarece le lipseşte una dintre particularităţile specifice antonimiei: utilizarea lor frecventă în context în opoziţie nemijlocită [12]. De exemplu, GEROS şi TORID, SCHELETIC şi OBEZ (termeni marcaţi prin grad foarte mare, situaţi simetric faţă de centrul dimensiunii pe baza căreia sînt puşi în relaţie) sînt combinaţii cu caracter ocazional. În mod normal opunem pe CALD lui RECE şi pe GRAS lui SLAB.

Efectul astfel obţinut este evident în contextul: „Era bine făcută, nici PRĂJINĂ, nici BONDOACĂ" (M. Preda, *Marele singuratic*, p. 27), unde perechea ÎNALTĂ/ SCUNDĂ care, eventual, ar putea apărea, ar lipsi textul de culoare stilistică. În acest exemplu, abaterea, deci şi efectul stilistic e mai mare, pentru că se opune un adjectiv unui substantiv cu valoare adjectivală.

2.1.5. O situaţie mai aparte o reprezintă relaţia de antonimie stabilită de către vorbitor la nivelul discursului prin punerea în contrast a unor termeni care nu sînt antonimi în sistem. De exemplu: „Bărbatul şters, dar femeia, o brunetă, era de o frumuseţe curioasă, între VAMPĂ şi INTELECTUALĂ" (M. Preda, *Viaţa ca o pradă*, p. 314); „Eu, după cum ştii, sînt o fire RECE şi EXALTATĂ în acelaşi timp" (N. Breban, *Francisca*, p. 40); „... în faţa vechii sonerii a casei cenuşii CONDAMNATE, alături de vila cea NOUĂ, neterminată" (N. Breban, *Francisca*, p. 86); „Şi, ciudat, deşi dintr-o familie MUNCITOREASCĂ, femeia asta e BURGHEZĂ pînă în fundul inimii" (N. Breban, *Francisca*, p. 22).

În exemplele citate, combinaţiile antonimice **nu reprezintă actualizări** ale unei relaţii **existente** în sistem. Aici vorbitorul creează la nivelul exprimării o relaţie antonimică şi acest lucru este posibil prin respectarea unor condiţii: prezenţa sau punerea în evidenţă a unor seme incompatibile contrarii şi stabilirea, pe baza unor conotaţii ale cuvintelor (sau cu ajutorul contextului extralingvistic), a unei dimensiuni comune termenilor puşi în opoziţie. De exemplu, adjectivul CONDAMNATĂ (cu referire la *casă*) dezvoltă, în opoziţie cu NOUĂ, un sens conotativ, realizabil doar contextual: „foarte veche, în pragul ruinei".

Observaţia impune discutarea libertăţilor şi a constrîngerilor în selectarea antonimelor. Din exemplele de mai sus este evident că, în aceste cazuri, distanţa dintre sistem şi actualizare creşte, iar libertăţile sînt foarte mari. Cuvintele care nu sînt antonime la nivelul schemei capătă acest statut în uz. Aceasta înseamnă că, teoretic, pot fi puşi în contrast nemijlocit orice termeni cu condiţia ca **din context să rezulte dimensiunea comună şi semele incompatibile contrarii.** Contextul poate suplini astfel unele trăsături pe care termenii nu le au în sistem sau poate crea chiar sensuri noi, opozabile. De exemplu, în: „La chip FRUMOS, la inimă GĂUNOS" (Proverb), GĂUNOS realizează un sens metaforic pe care dicţionarele nu îl înregistrează. Acestea, în afară de sensurile concrete obţinute în contexte ca *despre copaci*, *despre nuci*, *despre măsele*, menţionează un al patrulea sens figurat (despre *oameni*, *acţiunile sau manifestările lor*) „care este lipsit de conţinut, de temei". Sensul actualizat în exemplul citat se defineşte în relaţie cu FRUMOS ca „urît, rău", iar efectul stilistic este incontestabil mai mare.

Din cele discutate mai sus rezultă două situaţii: pe de o parte, selectarea a doi termeni opuşi din două serii de unităţi aflate în opoziţie la nivelul inventarului, deci **actualizarea** (într-un fel sau altul) a unei relaţii antonimice existente în sistem; raportul (distanţa) stilistic(ă) dintre cele două unităţi selectate determină efectele urmărite de vorbitor; pe de altă parte, în exprimare se pot „crea" noi relaţii antonimice (respectînd anumite condiţii) care, prin caracterul lor insolit, marchează expresiv perechea. Considerăm că raportul stilistic dintre antonime, chiar dacă angajează, în primul rînd, membrii perechii, se repercutează asupra relaţiei înseşi, mărind contrastul prin faptul că opoziţiei antonimice i se adaugă alta, de natură expresivă.

2.2. În discutarea stilisticii antonimelor nu putem omite raportul dintre antonime şi tipul de text în care ele sînt utilizate. Diferenţele dintre termeni, care apar foarte clar prin contrast la nivelul limbii, se pot estompa în anumite texte. Prin urmare, varianta funcţională, înţeleasă ca un context în sens larg, poate favoriza ştergerea unor diferenţe de marcă stilistică. De exemplu: în limbajul curent, opunem de obicei pe BOALĂ lui SĂNĂTATE (ambii nemarcaţi stilistic) ca în exemplul: „Şi la Virgiliu Monda e vorba despre ciudatul dialog dintre BOALĂ şi SĂNĂTATE, de fascinaţie stranie, bineînţeles reciprocă, amestec de dragoste şi ură ce se stabileşte între fiinţele normale şi cele morbide" (S. Titel, *Pasiunea lecturii*, p. 32).

Dacă însă în acelaşi limbaj curent utilizăm perechea MORBIDITATE/SĂNĂTATE marca /ş t i i n ţ i f i c/ a primului termen este frapantă. Cuplul antonimic poate fi însă utilizat în limbajul ştiinţific unde SĂNĂTATE, neutru stilistic, avînd deci o extensiune mai mare, nu determină nici un efect. De asemenea, în limba standard opunem pe NEBUN lui NORMAL, ZDRAVĂN (nemarcaţi stilistic). În acest limbaj perechea ALIENAT/NORMAL este frapantă prin marca /ş t i i n ţ i f i c/ a primului termen. Aceeaşi pereche se poate însă utiliza într-un text ştiinţific, unde NORMAL (neutru stilistic) nu antrenează nici un efect, iar ALIENAT se încadrează în norma textului.

În decizia asupra efectului stilistic trebuie avută în vedere şi situaţia cînd unul dintre termenii perechii antonimice (marcat stilistic) depăşeşte limitele limbajului special şi intră în limba comună. În acest caz, marca sa se estompează şi frecvenţa cu care antonimele sînt utilizate în context în opoziţie nemijlocită creşte. De exemplu, *dinte* BUN/STRICAT, CARIAT. Opoziţia firească în limba comună se face între BUN/STRICAT; perechea BUN/CARIAT, din ce în ce mai frecventă, se explică prin pătrunderea celui de al doilea termen în limbajul uzual.

Trebuie observat că aprecierea valorii stilistice a unui termen sau a unei combinaţii este relativă, deoarece ea este condiţionată de tipul de text în raport cu care se face aprecierea. Astfel, valoarea expresivă a unui termen al perechii se pune în evidenţă numai într-un text sau în contrastul cu un antonim care aparţine unei alte variante funcţionale. În interiorul unui text specific, ea devine normă şi deci nu mai este relevantă.

3.1. Din cele înfăţişate mai sus rezultă că raportul dintre antonime sub aspectul caracteristicilor stilistice nu este fix. El variază în funcţie de tipul de text în care termenii sînt utilizaţi în opoziţie, de conotaţiile termenilor, de efectul pe care vorbitorul intenţionează să-l obţină şi de anturajul lingvistic care reliefează sau estompează anumite nuanţe. Aceasta înseamnă că raportul stilistic dintre antonime, existent la nivelul sistemului, se poate modifica în mesaj.

3.2. Materialul cercetat relevă preferința pe care vorbitorii o manifestă pentru simetria relației, ceea ce impune cuplarea mai frecventă a termenilor marcați stilistic la fel. În acest caz, actualizarea relației nu aduce nimic în plus în raport cu datele sistemului, distanța dintre aceste două nivele fiind zero. Orice încălcare a acestei restricții are drept consecință obținerea unui plus de expresivitate și corespunde unei anumite intenții a locutorului. Gradul de expresivitate rezultă fie din raportul stilistic (distanța) dintre antonime, fie din contrastul acestora cu textul în care sînt utilizate.

3.3. Se remarcă totodată relațiile de antonimie realizate numai în vorbire, ceea ce înseamnă punerea în opoziție nemijlocită a unor termeni care nu sînt antonimi în sistem. În acest caz, contextul lingvistic sau cel extralingvistic produc datele necesare pentru punerea în relație antonimică a acestora.

3.4. Chiar dacă studiul stilistic nu-și dovedește utilitatea în cercetarea structurală a fenomenului, întrucît nu contribuie la precizarea statutului paradigmatic al antonimelor, el permite observarea constrîngerilor și libertăților în actualizarea acestei relații, precum și efectele pe care încălcarea restricțiilor le antrenează. Observațiile care reies din situațiile discutate sugerează, parțial, procesul constituirii perechilor antonimice în vorbire.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Bidu-Vrănceanu, A., Forăscu, N. (1984) — *Modele de structurare semantică (Cu aplicații la limba română)*, Timișoara, Editura Facla.

Bucă, M., Evseev, I. (1976) — *Probleme de semasiologie*, Timișoara, Editura Facla.

Coteanu, I. (1975) vezi Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975).

Coteanu, I., Bidu-Vrănceanu, A. (1975) — *Limba română contemporană*, vol. III *Vocabularul*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Forăscu, N., Bidu-Vrănceanu, A. (1983) — *Sistem și actualizare în semantică*, „Analele Universității București", XXXII.

Geckeler, Horst (1981) — *Progrès et stagnation en sémantique structurale*, în *Logos Semantikos*, vol. III, Semantica.

Geckeler, Horst (1983) — *Observations sur l'absence de l'antonymie dans certaines sections du lexique*, în „Quaderni di semantica", anno IV, 1, 2.

Lyons, John (1970) — *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique*, Paris, Larousse.

Lyons, John (1978) — *Éléments de sémantique*, Paris, Larousse.

Sîrbu, R. (1977) — *Antonimia lexicală în limba română*, Timișoara, Editura Facla.

Șerban, V., Evseev, I. (1978) — *Vocabularul românesc contemporan*, Timișoara, Editura Facla.

Wald, Lucia (1970) — *Antonimele în sistemul lexical*, în *Sistemele limbii*, București, Editura Academiei R. S. România.

Contributions to the stylistic study of Antonyms
(Summary)

The paper aims at revealing to what extent the various stylistic values of antonyms in a pair come to bear on their selection in speech and what are the factors generating graphicalness. The study, therefore, deals both with the system and deviations from it, the latter bringing about a certain selection depending on the desired stylistic effect.

The article underscores the preference for identity in stylistic colouring of the antonyms contrasted. This rule can be overlooked to the effect that one can select in speech terms that are rather remote, this influencing graphicalness. The stylistic difference between antonyms can vary, going as far as contrasting words which are no antonyms in the system, i.e. as far as creating novel antonymic pairs. The stylistic relation between antonyms, even if first and foremost involving the members of the pair, bears on the relation itself, widening the contrast between the terms. To appreciate the stylistic value of either a term or a combination is relative, since it is conditioned by the type of text relative to which appreciation is being made. Therefore, the stylistic relation between antonyms is apt to be modified in the message.

Trespassing restrictions imposed by antonyms may lead to getting a surplus of graphicalness, also corresponding to a certain intention of the speaker's. The degree of graphicalness is a result either of the stylistic relation (distance) between the antonyms, or of the contrast between them and the text where they are used.

NOTE

[1] L. Wald 1970, p. 75–84, Lyons 1970 și 1978, Bucă – Evseev 1976, p. 144–193, R. Sîrbu 1977, Șerban – Evseev 1978, p. 205–220, Geckeler 1983.

[2] I. Coteanu 1975, p. 97.

[3] Șerban – Evseev 1978, p. 220.

[4] L. Wald 1970, p. 80.

[5] Vezi Sîrbu 1977, p. 62–63 : „Regularitatea cu care antonimele se întrebuințează în contextele-tip se explică prin faptul că opoziția antonimică nu se „creează" de fiecare dată în actul vorbirii, ci prin aceea că este reprodusă de către vorbitori ca ceva existent și fixat în limbă, ea avînd un caracter general pentru vorbitori. Această opoziție se imprimă în semantica cuvîntului și, prin aceasta, opoziția semantică a antonimelor în context dobîndește statut de categorie lingvistică".

[6] Pentru o sinteză a discuțiilor pe marginea problemei, cît și pentru o descriere efectivă a unor exemple din limba română, vezi A. Bidu-Vrănceanu și N. Forăscu 1984.

[7] Vezi Sîrbu 1977, p. 191–199, Wald 1970, p. 77, Șerban – Evseev 1978, p. 205, 206, 207, Lyons 1978, p. 226, Geckeler 1981, p. 57.

[8] Problema este discutată de Coteanu 1975, p. 97.

[9] Diverse aspecte ale acestei probleme au mai fost discutate într-un studiu anterior, vezi N. Forăscu – A. Bidu-Vrănceanu 1983.

[10] Avem aici în vedere contextul lingvistic imediat, textul sau chiar, în sens foarte larg, varianta funcțională. Prin aceasta, analiza de față diferă de punctul de vedere al altor cercetători (Sîrbu 1977, p. 202–218, 219–236, Evseev 1976, p. 181–193). Problema utilizării contextuale a antonimelor este privită de Bucă– Evseev sub aspectul marii varietăți structurale a contextelor, încercîndu-se o sistematizare a acestora și delimitîndu-se diverse tipuri ; atenția se concentrează îndeosebi asupra caracterului relevant sau nu al contextelor și asupra organizării lor sintactice, deci vizează alte aspecte.

[11] O parte dintre contextele ilustrative sînt cele citate de Bucă–Evseev 1976, p. 181 ș.u.

[12] Vezi Sîrbu 1977, p. 130.

Ianuarie 1985

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5–7

STATUTUL PROZODIC AL FORMELOR VOCATIVE

G. I. TOHĂNEANU

„Chemarea" prin adresare directă, implicată formelor de vocativ, se însoțește, de obicei, cu puternice mişcări ale sensibilității şi ale voinței. În asemenea condiții, substantivele şi pronumele aflate în cazul vocativ atrag asupră-le „accentul frazei", indiferent de poziția pe care ele o dețin în structura versurilor respective. Rezultă, de aici, o seamă de perturbări ale ritmului dominant, care nu cată să fie considerate ca „erori" prozodice, ba, dimpotrivă, ca tot atîtea fapte expresive, realizînd „relieful" stilistic.

În cîteva articole publicate de-a lungul ultimilor ani şi dedicate unor probleme spinoase ale versificației româneşti [1] am formulat ideea — revenind, asupra ei, cu o anumită consecvență — că, în cazul marilor poeți, aşa-zisele erori de ritm sînt, din punct de vedere artistic, motivate. Mai mult chiar, m-am străduit să demonstrez că, la poeții noştri clasici, „accidentările" traseului ritmic constituie tot atîția factori expresivi de prim ordin, reliefînd puternice mişcări emoționale sau volitive exteriorizate, de obicei, prin afixe *(ne-)* sau prin cuvinte monosilabe *(nu, prea, tot* etc.).

Pe linia acestor mai vechi preocupări, îmi propun să analizez, acum, statutul prozodic al formelor de vocativ, pornind de la faptul că încărcătura lor volitiv-emoțională este considerabilă, vocativul exprimînd „o chemare adresată cuiva în scopul de *a-i atrage atenția* asupra unei comunicări", iar caracteristica lui generală fiind „o intonație specifică" (GA_2, I, p. 78). Se înțelege de la sine ce consecințe poate avea această „intonație specifică" asupra organizării ritmice a enunțului.

Intensa participare emoțională — implicată chiar şi unei simple „adresări", dar cu atît mai mult actului „chemării" — ne-o învederează amănuntul că, foarte adesea, formele vocative se însoțesc, nemijlocit, cu interjecții, a căror menire este de a da glas senzațiilor, sentimentelor, manifestărilor de voință (cf. GA_2, I, p. 421). Eminescu (P, 109):

„*O, mamă*, dulce *mamă*, din negură de vremi
Pe freamătul de frunze la tine tu mă chemi".

Această alianță lexico-gramaticală revine de cîteva ori în postuma *Apari să dai lumină* (P, 572—574):

„*O, marmură*, aibi milă de-a mele rugăminți !" ...
„*O, marmură*, aibi milă de ochi-mi rugători !" ..
„*O, marmură*, aibi milă de stingerea-mi pe veci !" ...
„*O, marmură*, aibi milă de sufletul meu trist !" ...
„*O, marmură*, aibi milă să nu mă mai deştept !" ...

În aceste versuri iambice de 13 silabe, cu cezură fermă după silaba a 7-a, specifice marilor elegii eminesciene (de la *Departe sunt de tine...*, *Despărție*, *O, mamă...* pînă la *Apari să dai lumină)*, integrarea în ritm

a vocativelor este „corectă", silabele lor accentuate *(má, már-)* ocupînd poziţii „pare" (2 şi 6 în prima elegie, 2 în cea de a doua). La fel se întîmplă în primele versuri din *Psalmul de taină* al lui Tudor Arghezi (V, 88):

„*O, tu* aceea de-altădată,
ce te-ai pierdut din drumul lumii!"

Grupul interjecţie + vocativ, încadrat „corect", este identificabil, la Arghezi, şi în versuri iambice scurte, de 7/6 silabe, ca în *Creion* (V, 66):

„Zburdalnică pe glezne
Se-ntoarce către casă.
O! vîntule, ţi-e lezne
Să-i spui că e frumoasă.

Dar puntea-n salturi repezi
Se clatină-ntre mure.
O! punte, fă-te lebezi,
Şi du-mi-o-n ţărm uşure...
O! cuiburi, scoici cu şoapte,
Rugaţi-vă la noapte
Din turlă pentru ea...".

Sintagma în discuţie ne întîmpină deseori — cum este firesc, de altfel — în dramele lui Alecsandri, scrise, şi ele, în iambi de 13/14 silabe, aidoma elegiilor eminesciene. Spicuiesc cîteva citate din *Despot-vodă*, cu precizarea că reţin numai situaţiile cînd grupul interjecţie + vocativ se află la început de vers, unde încadrarea corectă este mai evidentă. Citatele se succed în ordinea ivirii lor în textul dramei (Alecsandri, O, VI):

„*O! vornice Moţoace*, năprasnic luptător" (646);
„*O! lege-a ospeţiei*, te calc, dar ce să fac?..." (664);
„*O! greci vicleni* în vorbe şi-n darurile lor!" (668);
„*O! dona Ana*, lasă pe-un biet nenorocit..." (681);
„*O! Doamne*, îmi perd mintea... Ce-aud? Ce-am auzit?" (688);
„*O! soartă* schimbătoare ce rîzi de omenire!" (699);
„*O! Despot*, te salută ai veciniciei ziori" (701);
„*A! Vornice Moţoace*, ce zici de-acest lunatic?" (739).

Sporind, dinadins, numărul citatelor, am căutat să înlesnesc constatarea că, alcătuirile iambice, prezenţa interjecţiilor monosilabice (mai des: *O*; mai rar: *A)* la început de vers, adică în prima silabă „impară", înlesneşte integrarea normală a vocativelor imediat următoare, cu condiţia ca ele să fie accentuate pe prima silabă, aşa încît să formeze, împreună cu interjecţia, primul „pes" iambic: ◡ ´. Pe de altă parte, procedînd aşa — adică: înmulţind citatele unde poziţia vocativelor satisface rigorile metricii — m-am lăsat călăuzit şi de un scrupul metodologic, pregătind, prin contrast, terenul pentru receptarea cît mai exactă a dezvoltărilor care urmează. Căci mă voi ocupa, în continuare, de situaţiile, extrem de numeroase la cei mai de seamă stihuitori ai noştri, cînd numele în cazul vocativ contrariază, prin aşezarea lor în vers, exigenţele „tiranice" ale prozodiei. Cel puţin în aparenţă...

... Un exemplu „clasic” în această privinţă ne oferă cea de a doua strofă a poemului eminescian *Venere şi Madonă* (P, 25), pe care o transcriu însoţind-o de „schema” corespunzătoare:

„*Venere, marmură caldă*, ochi de piatră ce scinteie,
Braţ molatic ca gîndirea unui împărat poet,
Tu ai fost divinizarea frumuseţii de femeie,
A femeii ce şi astăzi tot frumoasă o revăd”.

[´ ∪ ∪ ´ ∪ ∪]´ ∪ | ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ | ∪ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´
∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ | ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ | ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´

În acest poem constituit din versuri trohaice lungi, de 16/15 silabe, cele două vocative care se succed nemijlocit *(Vénere, mármură...)* „tulbură” — aparent şi numai vremelnic — regularitatea suitei trohaice, structurîndu-se în doi dactili (´∪∪´∪∪), dar ritmul dominant se reorganizează lesne, la sfîrşitul primului emistih, cu ajutorul epitetului *caldă* (´∪), iar apoi, după cezură, de-a lungul celui de al doilea emistih (´∪´∪∪∪´∪). Am început tocmai cu acest citat, pentru motivul că majoritatea elevilor — cărora li se adaugă, din păcate, unii profesori — rostesc greşit versul, accentuînd *Ve-né-re* (∪´∪) şi stîlcind linia melodică a ritmului coborîtor. Eminescu accentuează corect cuvîntul, ca în latină *(Venus*, cu genitivul *Véneris)*, atît în poezia amintită cît şi în *Împărat şi proletar* (P, 52):

„Sfărmaţi statuia goală a *Venerei* antice” =

∪´∪´∪´∪ | ∪[´∪∪]∪´∪

Se poate astfel afirma, fără nici un dubiu, că vocativele *Venere, marmură...*, alcătuind fiecare cîte un dactil, sînt reliefate, între altele, tocmai prin „neîncadrarea” lor rigidă în „schema” trohaică tradiţională. Aceeaşi accentuare şi, în consecinţă, aceeaşi formulă dactilică o vădeşte numele zeiţei la alţi poeţi de seamă, de pildă la Ion Barbu, în *Ritmuri pentru nunţile necesare* (P, 187):

„Ah, ingrată ´ ∪ ´ ∪
Energie degradată, ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Brută ce desfaci pripită ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪
Grupul simplu din orbită, ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Veneră, [´ ∪ ∪]
Inimă ´ ∪ ∪
În undire minimă”. ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪

În aceeaşi poezie, *Venere* alternează cu reflexul moştenit *Vineri*, care confirmă accentuarea corectă *(Vé-ne-re)* a „sinonimului” neologic:

„Înspre tronul moalei *Vineri* ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ [´ ∪]
Brusc, ca toţi amanţii tineri, ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪
Am vibrat ∪ ∪ ´
Înflăcărat”. ∪ ∪ ∪ ´

„Alternanța" este eminesciană, dovadă cunoscutele versuri din *Scrisoarea II* (P. 116):

„La aceste acadḗmii de științi a *zînei Vineri*
Tot mai des se perindează și din tineri în mai tineri".

Iată, acum, și o strofă din *Stanțe pe un motiv de Ronsard*, de Ion Pillat (P, 162):

„Toți cei ce te-au poftit și te avură
Și n-au uitat pierdutul său tipar:
Un trup născut pe-a *Vénerei* măsură,
Din spuma mării, brun mărgăritar".

Schema versului al treilea este următoarea:

∪ ´ ∪ ´ ∪ [´ ∪ ∪] ∪ ´ ∪

Reliefarea vocativelor prin violentarea normelor metrice și a ritmului se realizează, cuprinzător și convingător, în versurile lui Tudor Arghezi. În *Plugule*, de pildă, vocativul din titlu revine chiar la începutul primului vers, contrariind, cu rezultate stilistice notabile, metrul iambic dominant, care, rupt înainte de a se fi constituit ca atare, se va reînfiripa, treptat, în continuare:

„*Plugule*, cin' te-a născocit, [´ ∪ ∪] ´ ∪ ∪ ∪ ´
Ca să frămînți a șesurilor coaje ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Și să-nlesnești îndătinata vraje ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪
De-a scoate-n urmă-ți bobul însutit?" ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´

Proiectarea în plină lumină a termenului-cheie din întreaga poezie se efectuează, așadar, printr-un cumul de procedee: adresare directă, repetiție, poziție-vedetă (în titlu și la „inițială absolută"), pauză fermă după chemare și înaintea pronumelui interogativ „prescurtat" (*Plúgule, || cin' te-a născocit*), in sfirșit, „încălcare" frapantă a normei metrice sau, altfel spus, „contrast prozodic".

Ca să ne convingem de recurența fenomenului, va fi, cred, destul să menționez că, în *Cuvinte potrivite*, imediat după *Plugule*, urmează altă poezie iambică, *Muntele măslinilor* (V, 25), al cărei ritm este dereglat, chiar de la început, tot de o formă a vocativului:

„*Munte*-ndreptat cu piscul în tărie [´ ∪] ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Și neclintit în visul de azur, ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
Bătut de-a mării veche dușmănie ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Cu bici de lanțuri împrejur..." ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´

Cîteva versuri mai jos, „chemarea" se repetă, iar vocativul, din nou în fruntea versului, întrerupe, și de data aceasta, regularitatea ritmului ascendent:

„*Munte*, cădelniți de izvoare, [´ ∪] ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Altar de șoimi, sălaș de sori..." ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´

Prima strofă din *Răscruce* (PN, 4—5) ne permite, cu relativă înlesnire, detectarea structurii sale iambice:

„Deșteaptă-te în sufletul meu, soare,
Ca-ntre făcliile pădurii.
Străbate-mă cu sărbătoare
Și dă-mă-n leagăn cu vultúrii".

Alătur „schema" reală a acestei prime strofe:

∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪

În dezvoltarea ulterioară a poeziei, vocativele abundă: sînt nu mai puțin de cinci *(Rouă, Ploaie, Brad, Fluture, Țarină)*, toate la începutul versurilor respective, toate accentuate pe silaba inițială. Această ultimă precizare prilejuiește încheierea că, de fiecare dată, rigorile ritmului iambic — care, fiind „suitor", nu suportă ictuși decît în pozițiile „pare" — sînt nesocotite în chip flagrant. Poticnirea, repetată, a ritmului nu face însă decît să evidențieze formele, nemarcate gramatical, de vocativ, care, izolate prin pauze pregnante, trimit în jurul lor ecouri stăruitoare:

„*Róuă*, stropește colțul ierbii mele
Și unge-mi-l cu mir.
Duios și fraged să mi-l spele
Mirosul lui curat de trandafir.
Ploáie, din bobul de pămînt
Pămîntul meu în două mi l-am frînt.

Brád, iți îndoaie rădăcina
Ca să mă caute și prindă . . .
. . . .
Flúture, țese-mi o cămașă.
Țarină, ascunde-mă de lună".

Ca să se poată închega imaginea „contrastului prozodic" ca factor de relief stilistic, mă văd obligat să adaug schema reală a fragmentului abia citat, închizînd între croșete formele de vocativ, aberante de la ritmul iambic dominant:

[∠ ∪]∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠
∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠
[∠ ∪]∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠
∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠
[∠]∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
[∠ ∪ ∪]∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
[∠ ∪ ∪]∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪

Același interes îl prezintă, chiar dacă nu sînt „marcate" morfologic, „sintagmele vocative" alcătuite dintr-un substantiv și determinantul său, exprimat, acesta din urmă, prin adjectiv sau substantiv cu prepoziție. Cu o asemenea sintagmă — rebarbativă față de constrîngerile ritmului iambic și, tocmai prin aceasta, sensibil „punctată" în context — debutează cunoscuta poezie *Ex libris*, redactată în iambi de 10/11 silabe:

„*Carte frumoasă*, cinste cui te-a scris,
Încet gîndită, gingaș cumpănită . . ."

[∠ ∪ ∪ ∠ ∪]∠ ∪ ∠ ∪ ∠
∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪

În poemul *Trîndăvie* (PN, 80), turnat în tiparele aceluiaşi metru iambic de 11/10/9 silabe, sintagma *Gîndule înger*, aşezată la început de vers, se răzleţeşte, şi ea, de la ritmul precumpănitor, ocazionînd observaţii asemănătoare:

„Un vultur în văpaie se ridică;
Pe cît se-nnalţă mi-e mai frică.
Gîndule înger, nu zbura. Noroc!
Să vezi că şi vultúrele ia foc".

∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪
[∠ ∪ ∪ ∠ ∪] ∠ ∪ ∠ ∪ ∠
∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠

Interesul „tehnic" al strofei sporeşte dacă luăm în considerare şi alternanţa, specific argheziană, *vúltur/ vultúre*, care, de data aceasta, nu angajează numai structura fonetică — silabică şi accentuală — diferită a celor două variante, ci şi morfologia, dovedind, din nou, „supleţea cuvîntului românesc, disponibilităţile lui de înmlădiere, de încadrare dublă sau chiar triplă *(vúltur, vultùr, vultúre)* în alcătuirile poeziei. La formele lor de bază, nearticulate, *vúltur* realizează un troheu (∠ ∪), *vultùr* — un iamb (∪ ∠), iar *vultúre* — un amfibrah (∪ ∠ ∪).

În *Irodul* (PN, 71), sintagmele vocative se succed într-un adevărat „lanţ", două dintre ele — ambele aflate la început de vers — tulburînd ritmul iambic:

„Închis în pîntec sau cuprins la ţîţă,
Te simt că te apropii şi că eşti,
Plód ticălos de cîine, făt de mîţă,
Viérme de om în căile domneşti"

Dintre cele trei grupuri vocative, doar *făt de mîţă* se supune normei prozodice, silabele accentuate *făt* şi *mî-* căzînd în poziţiile „pare" 8 şi 10. Celelalte două — *Plod ticălos* (∠ ∪ ∪ ∠) şi *Vierme de om* (∠ ∪ ∪ ∠) — viciază, însă... expresiv, linearitatea traseului ritmic. „Virgula" care încheie versul al doilea confirmă că *eşti* înseamnă „exişti", aşa încît se spulberă orice echivoc sintactic: *Plod..., făt..., Vierme...* nu pot fi decît vocative (nemarcate), nicidecum nume predicative în cazul nominativ.

Vocativele — nominale şi pronominale — mişună în *Psalmul de taină* al lui Tudor Arghezi (V, 88—90). Cele simple se supun uneori, de pildă în strofa a doua, cerinţelor metrice, după cum se vede din schema care însoţeşte următoarele versuri iambice:

„*Cămin* al dorurilor mele, [∪ ∠] ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
fîntîna setii-nvierşunate, [∪ ∠ ∪] ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
Pămînt făgăduit de ceruri [∪ ∠] ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
cu turme, umbră şi bucate". ∪ ∠ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∠ ∪

Accentul întregii strofe a doua loveşte însă puternic sintagma vocativă *Púr trandafír*, mai precis: epitetul *Púr*, care, astfel reliefat la începutul primului vers, deregleazǎ sensibil succesiunea iambică. Încă un caz de subliniere stilistică prin ceea ce am numit „contrast prozodic":

„*Pur trandafir*, bătut în cuie [∠ ∪ ∪ ∠] ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
de diamant, pe crucea mea... ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠

„Contrastul prozodic” este cu atît mai pregnant, cu cît el „întîrzie mai mult să se constituie. Așa se întîmplă, între altele, în iambii poemului eminescian *Strigoii*, cînd vocativul „trohaic” *Rege* nu se arată decît în ultimul vers al strofei (P, 80–81):

„Și sufletul ei dulce din ce în ce-i mai cald...
Pe ea o ține-acuma, ce fu a morții pradă?
Ea-nlănțuiește gîtu-i cu brațe de zăpadă,
Întinde a ei gură, deschisă pentru sfadă:
— „*Rege, -a* venit Maria și-ți cere pe Arald!”

∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪
∪ ∪ ∪ ´ ∪ ˝ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
[˝ ∪] ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´

Dereglarea se face și mai simțită atunci cînd vocativul – de obicei, la început de vers — este repetat de cîteva ori, cum se întîmplă în iambii acestui *Epigraf* arghezian, cu care se deschide ciclul *Alte cuvinte potrivite* (V, 123):

„*Stihuri*, zburați acum din mîna mea
Și șchiopătați în aerul cu floare,
Ca păsările mici de catifea
Ce-ncep în mai să-nvețe și să zboare.
Stihuri, acum, porniți, vă scuturați
Ca frunzele-aurite, pentru moarte...
. . . .
Stihuri de suflet, dintre spini culese,
Îndurerate-n spic și-n rădăcini,
Pătrundeți, înțelese și neînțelese,
În suflet de prieteni și străini”.

A trebuit să las textul „să curgă”, pentru ca ritmul dominant iambic să devină mai ușor perceptibil. Schemele vor reflecta, însă, în contexte minime, doar versurile cu pricina:

[´ ∪] ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´
∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ...
[´ ∪] ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ...
[´ ∪] ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ˝ ∪
∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ...

Pentru a ilustra singura formă de pronume personal care suportă cazul „chemării” prin adresare directă – aceea de persoana a doua – GA_2, I, p. 137 apelează la un cunoscut vers al lui Alecsandri: „*Tu*, care ești pierdută în neagra veșnicie”. Cum *Steluța* este scrisă în iambi, se iscă iarăși, o contradicție, prielnică pentru „dinamica” rostirii, între poziția impară (1) a pronumelui – teoretic, neaccentuabilă în secvențele iambice – și faptul că, dincolo de prescripțiile coercitive ale metrului, vocativul atrage asupră-i accentul frazei, agravat prin pauza netă care-i urmează, marcată, grafic, prin „virgulă”.

În iambii de 9 silabe ai lui Octavian Goga, atît de familiari poetului, pronumele *tu* în cazul vocativ se instalează adesea în fruntea versurilor, dominîndu-le nu numai prin poziţie, ci şi prin accentul... „incorect" care îl atinge. Se adaugă, bineînţeles, ca factor agravant, pauza, acţionînd aidoma unei cutii de rezonanţă pentru multiplicarea ecourilor insinuante ale pronumelui „intimităţii". Aşa se întîmplă, de două ori, în primul octet din *Sîngele* (II 16), poem aparţinînd ciclului *Cîntece fără ţară* (1916):

„*Tu*, răzvrătit potop de sînge,	■ ‖ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
Ce-mi fulgeri tulbure prin vine,	∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
Şi-n flacăra-ţi ce nu se stinge	∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
Eşti pururea stăpîn pe mine;	∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
Tu, blestem fără dezlegare,	■ ‖ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
Poruncă din uitate vremuri,	∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
În goana mea fără-ncetare	∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
Cu taina ta tu mă cutremuri..."	∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪

Nu numai poezia *Revedere* (I 179), ci întregul ciclu *Din umbra zidurilor* (1913) debutează sub semnul aceleiaşi „chemări":

„*Tu*, minunată poezie,	■ ‖ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
Uitatul meu ostrov de flori,	∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠
Îmi mai deschizi azi poarta mie,	∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
Cînd mă întorc din pribegie,	∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
Străin cu paşi rătăcitori?"	∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠

Pronumele „intimităţii" — deschizînd versul, strofa, poezia, ciclul; şi durînd puntea reîntîmpinării poetului cu propria sa creaţie — se detaşează, iarăşi, din întregul său context, prin poziţie „privilegiată", prin accentuare „aberantă" şi, în sfîrşit, prin prelungirea, în rostire, a vocalei *-ú*, favorizată de „pauza" imediat următoare.

Tot în iambi de 9 silabe este elaborat şi *Psalmul de taină* al lui Tudor Arghezi (V, 88—90). În primul vers *(O, tu aceea de-altădată)*, căzînd în poziţie „pară", vocativul *tu* este accentuat conform exigenţelor ritmului iambic. Ulterior însă, el este strămutat, cu... accent cu tot, pe locul întîi al versurilor, aşadar într-o silabă teoretic atonă. Înfruntînd opreliştile prozodice, ritmul capătă nerv şi tensiune, răspunzînd mai adecvat zvîcnirilor simţirii:

„*Tu* ce mi-ai prins de cîntec viaţa	[■] ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
cu braţe strînse de grumaji...	∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠
. . . .	
Tu care mi-ai schimbat cărarea	[■] ∪ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
şi mi-ai făcut-o val de mare...	∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
. . . .	
Tu ce-nfiori pe şesuri plopii	[■] ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
cînd treci, din creştet la picioare...	∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
. . . .	
Tu ce scrutezi, scoţîndu-ţi sînii	[■] ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
pe jumătate din veşminte...	∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪

Abia către sfîrşit, cînd *tu* devine subiect, ritmul se astîmpără, redobîndindu-şi linearitatea:

Tu te-ai pierdut din drumul lumii	[∪] ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
ca o săgeată fără ţintă...	∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪

★

Dincolo de caracterul ,,tehnic" — ba poate, pe alocuri, chiar... ,,tehnicist" — al unora dintre observaţiile din acest articol, îmi rămîne, totuşi, nădejdea că, în ansamblu, ele pot contribui la o lectură mai atentă şi mai nuanţată, la o cuprindere mai exactă şi mai aprofundată a textului poetic.

ABREVIERI, SIGLE

Alecsandri, VI	— V. Alecsandri, *Opere*, VI, Bucureşti, Editura Minerva, 1979.
Arghezi, V	— Tudor Arghezi, *Versuri*, Bucureşti, ESPLA, 1959.
Arghezi, PN	— Tudor Arghezi, *Poeme noi*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1972.
Barbu, P	— Ion Barbu, *Poezii*, Bucureşti, Editura Albatros, 1970.
Eminescu, P	— Eminescu, *Poezii*, Bucureşti, EPL, 1963.
Goga, I—II	— Octavian Goga, *Opere*, I—II, *Poezii*, Bucureşti, EPL, 1967.
Pillat, P	— Ion Pillat, *Poezii*, Bucureşti, EPL, 1965.

Le statut prosodique des formes vocatives

(Résumé)

« L'appel » par interpellation directe, impliquée dans les formes de vocatif, est habituellement accompagné d'une intense participation de la sensibilité et de la volonté. Dans ces conditions, les noms et les pronoms au vocatif attirent sur eux « l'accent de la phrase », quelle que soit leur position dans la structure des vers en question. Toute une série de perturbations du rythme dominant s'ensuivent, perturbations qu'on ne doit pas considérer comme des « erreurs » de prosodie, mais tout au contraire, comme autant d'éléments expressifs réalisant le « relief » stylistique.

NOTĂ

[1] Iată titlurile cîtorva dintre aceste articole : *Ritm dominant, substituiri ritmice, ritm secund*, LR XVIII (1969), nr. 6, p. 551—562 ; cf. *Dincolo de cuvînt*, EŞE, 1976, p. 225—243 ; *Statutul prosodic al negaţiilor*, LR XXI (1982), nr. 2, p. 143—154 ; *Accidentări expresive ale traseului ritmic dominant*, SCL XXXV (1984), nr. 4, p. 317—325. Poziţie teoretică şi interpretări asemănătoare la I. Funeriu, *Versificaţia românească*, Timişoara, Editura Facla, 1980, p. 15—46.

Decembrie 1984

Facultatea de Filologie
Timişoara, B-dul V. Pârvan 4

ÎNTREBĂRILE „ECOU" ȘI INTONAȚIA LOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

LAURENȚIA DASCĂLU

Se cercetează categoria sintactico-semantică a întrebărilor „ecou", adică a enunțurilor prin care vorbitorul repetă, integral sau parțial, cuvintele interlocutorului său folosind intonația interogativă.
Se precizează funcțiile pe care le îndeplinesc în mesaj aceste întrebări speciale, structura diverselor subtipuri, precum și tiparul melodic al acestora.

0. Așa-numitele întrebări „ecou" sînt cunoscute în numeroase limbi. Intonația cu care sînt rostite acestea în limba română ne-a preocupat în diverse rînduri [1].

Întrebările „ecou" sînt numite, în general, astfel, pentru că prin ele vorbitorul repetă cu intonație interogativă un enunț sau o parte dintr-un enunț rostit anterior de interlocutorul său. „Originalul" poate fi constituit dintr-o frază declarativă sau imperativă, dintr-o întrebare totală sau parțială etc. [2]

1. În legătură cu scopul care îl determină pe vorbitor să rostească o întrebare „ecou", se disting mai multe situații:

a) vorbitorul crede că a auzit corect ceea ce i s-a spus dar vrea să i se confirme acest lucru;

b) vorbitorul crede că a auzit corect enunțul anterior dar are dubii în privința unui anumit cuvînt;

c) vorbitorul a auzit replica interlocutorului dar vrea să arate că aceasta îl surprinde, îl șochează etc.;

d) vorbitorul a auzit și a înțeles ce i s-a spus dar vrea să cîștige timp de gîndire [3].

Precizăm că în unele cazuri întrebarea „ecou" poate îndeplini o funcție complexă: pe de o parte, ea reprezintă un mod special al vorbitorului de a-și *însuși* întrebarea pusă de interlocutor, de a se asigura că a auzit-o și a înțeles-o corect și, în ultimă instanță, de a accepta tema respectivă de discuție (apropiindu-se de rolul unei secvențe „de receptare" [4]); pe de altă parte, ea are rol „strategic": vorbitorul o formulează pentru a cîștiga timp de gîndire înainte de a trece la răspunsul propriu-zis. Aceste valori se realizează, după cît se pare, cu condiția ca replica interlocutorului să fie de tip interogativ, și ele nu au totdeauna o pondere egală; de la caz la caz, una din funcțiile conversaționale menționate poate precumpăni față de celelalte.

În esență, majoritatea întrebărilor „ecou" au un caracter **metalingvistic** [5], repetarea integrală sau parțială a enunțului echivalează cu un citat; această valoare a „ecoului" a fost subliniată și de alți autori [6].

J. Kenworthy [7] consideră că într-un exemplu ca următorul:

A. How was the party last night?

B. Oh, don't remind me – it was sheer torture.

A. Torture?

B. Yes, there were all these people there who knew my brother and kept asking me about him and you know...

A nu întreabă pur şi simplu "Did you say 'torture'?", ci, mai degrabă, "Why did you say 'torture'?", ceea ce o determină pe autoarea citată să considere că întrebările ,,ecou" sînt o combinaţie de întrebări totale şi întrebări parţiale.

Faptul că întrebările ,,ecou", mai ales cele marcate din punct de vedere afectiv-atitudinal, repetă (integral sau parţial) enunţul interlocutorului nu atît pentru a-l ,,înţelege" mai corect, cît pentru a ,,cere socoteală" interlocutorului pentru că a folosit anumite cuvinte ori pentru că a lansat unele afirmaţii surprinzătoare sau chiar grave, l-am remarcat şi noi cu alt prilej [8]. În această categorie intră, de obicei, numeroase întrebări ,,ecou" eliptice care exprimă diverse reacţii afective: mirare, indignare, protest etc. În cele mai multe cazuri, ele reiau un cuvînt sau un grup de cuvinte din replica interlocutorului nu pentru că vorbitorul nu le-a auzit sau nu le-a înţeles bine, ci pentru a exprima un anumit sentiment sau o atitudine provocată de folosirea lor de către partener [9]; de exemplu:

Cu mine?
La telegraf? — fig. 1 [10]

Af₁ Cu mine? I. La telegraf?

Pe Caţavencu? — fig. 2

Af₁ Pe Caţavencu?

Crezi?!
Mitică? Peste poate! — fig. 3

Af₂ Crezi?! II. Mitică?

Trădare? — fig. 4

Am₁ Trădare?

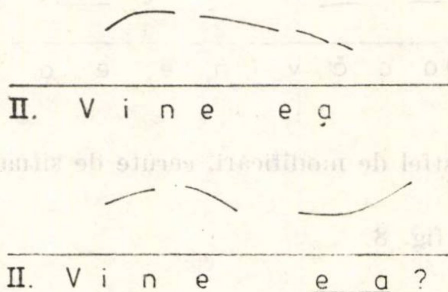
2. Aşadar întrebările „ecou" nu reprezintă o clasă de întrebări definibilă prin trăsături specifice lexico-gramaticale (ca întrebările parţiale sau ca cele alternative) ori intonaţionale (ca întrebările totale), ci, mai degrabă, o categorie semantică (sau, poate, chiar un alt tip de modalitate, alături de cea asertivă, interogativă, exclamativă).

Această categorie cuprinde elemente foarte variate din punct de vedere structural şi semantic: o întrebare „ecou" poate fi integrală sau parţială, identică cu „originalul" sau modificată (mai mult sau mai puţin); structura ei depinde, în mare măsură, de cea a „originalului", iar conţinutul ei, de contextul şi de situaţia conversaţională, mai ales de *intenţia* vorbitorului.

Vom examina cîteva dintre tipurile cele mai frecvente de întrebări „ecou".

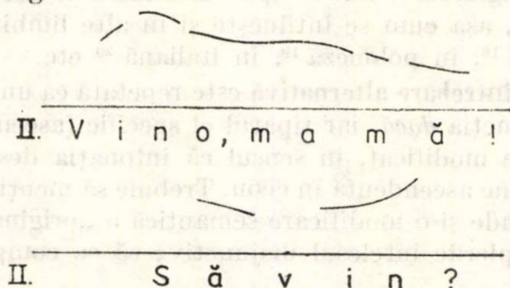
2.1. Dacă „originalul" este o frază **enunţiativă**, „ecoul" devine o întrebare totală, care o repetă identic (integral sau parţial), marcînd cuvîntul „cheie" (care l-a surprins, l-a şocat etc. pe vorbitor) cu o intonaţie specifică emfazei interogative, adică ton descendent şi/ sau coborît [11]. Cele două enunţuri („originalul" şi „ecoul") au contururi melodice opuse: tipar descendent declarativ [12] vs. tipar ascendent interogativ [13]. Să se compare :

Vine ea.
Vine ea? — fig. 5

2.2. Dacă „originalul" este o frază enunţiativă **imperativă** [14], „ecoul" repetă textul acesteia schimbînd modul imperativ în conjunctiv şi modificînd, după caz, persoana şi (eventual) numărul verbului; cele două enunţuri au, de asemenea, contururi melodice opuse: tipar descendent de tip exclamativ faţă de tipar ascendent interogativ. Să se compare:

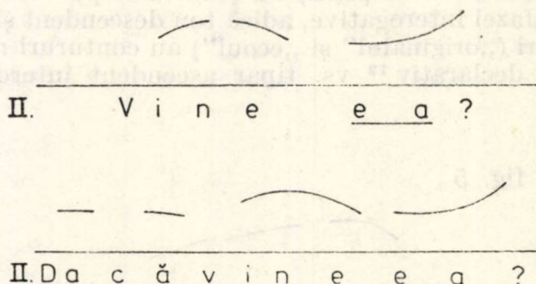
Vino, mamă !
Să vin ? — fig. 6

2.3. Dacă „originalul" este o **întrebare totală,** „ecoul" repetă textul acesteia adăugînd conjuncția *dacă* înaintea sa, deoarece „ecoul" poate fi considerat, în acest caz, ca o interogativă indirectă eliptică [15]. De aceeași părere sînt și R. Huddleston și O. Uren: "There are, however, some echo questions that we would regard as constituting a discrete formal class. These involve what we may call second-order interrogative echoes of clauses that are themselves interrogative: [...] (Êtes-vous content?) Si je suis content" [16]?

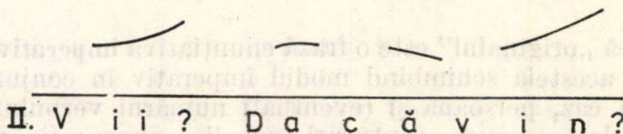
Reluarea textului original se face fără modificări în numărul și persoana verbului, de exemplu:

Vine ea?
Dacă vine ea? — fig. 7

sau împreună cu astfel de modificări, cerute de situație; de exemplu:

Vii?
Dacă vin? — fig. 8

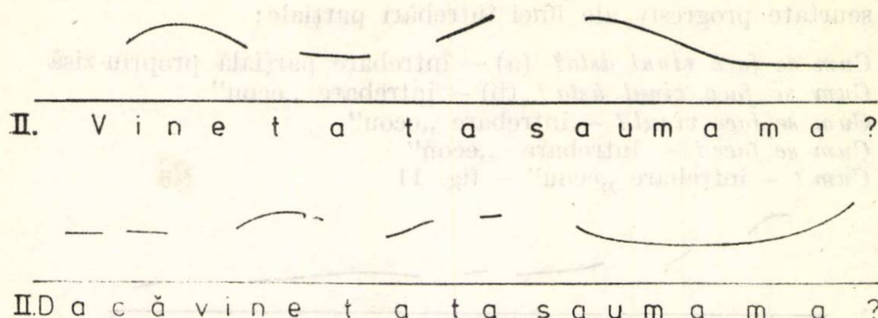

După cum observăm, „ecoul" unei întrebări totale are o intonație de același tip cu „originalul", adică tipar ascendent interogativ cu emfaza pe ultimul cuvînt, așa cum se întîlnește și în alte limbi; de exemplu în engleză [17], în rusă [18], în poloneză [19], în italiană [20] etc.

2.4. Dacă o **întrebare alternativă** este repetată ca un ecou, acesta este precedat de conjuncția *dacă*, iar tiparul ei specific (ascendent descendent interogativ [21]) este modificat, în sensul că intonația descendentă a ultimului termen devine ascendentă în ecou. Trebuie să menționăm că „ecoul" care rezultă cuprinde și o modificare semantică a „originalului", în sensul că întrebarea își pierde înțelesul disjunctiv; să se compare:

Vine tata sau mama?

Dacă vine tata sau mama? — fig. 9

2.5. Cînd „originalul" este o **întrebare parţială**, caracterizată, după cum se ştie, prin contur descendent, „ecoul" are o intonaţie opusă acesteia, fenomen cunoscut în multe limbi; de exemplu, în engleză [22], în rusă [23], în suedeză [24] etc.

„Ecoul" unei întrebări parţiale nu necesită plasarea la începutul său a conjuncţiei *dacă*, deoarece pronumele şi adverbele interogative au în limba română, ca şi în alte limbi, şi funcţia de a introduce propoziţii subordonate, în cazul de faţă, interogative indirecte.

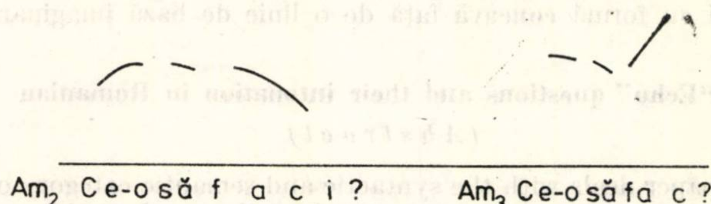
Astfel, intonaţia ascendentă cu care este rostită o întrebare „ecou" de acest fel a fost explicată prin faptul că ea este, de fapt, subordonată unei regente interogative totale: „La repetarea întrebărilor de către celălalt vorbitor intonaţia urcă la sfîrşit; aici se subînţelege o regentă *(Cînd am venit mă întrebi?)* şi intonaţia este de fapt a regentei subînţelese" [25].

Acelaşi lucru îl exprimă, cu alte cuvinte, şi D. Jones şi D. Ward: "The point is that with an echo question one is in fact asking 'Is this your question?' or 'Is *this* what you are asking?', and *this* is expressed by the original question, grammatically modified, if necessary" [26].

Această interpretare îi determină pe autorii citaţi să considere că întrebările „ecou" construite cu cuvinte interogative sînt o varietate a întrebărilor totale.

Prin urmare, o astfel de întrebare „ecou" rămîne, din punct de vedere structural, o întrebare parţială (fiind construită cu cuvînt interogativ) dar, din punct de vedere semantic şi melodic, ea devine o întrebare totală [27]. Singurele modificări posibile sînt în persoana, mai rar, în numărul verbului, care se produc, cînd este cazul, în funcţie de situaţia conversaţională, de exemplu:

Ce-o să faci?
Ce-o să fac? — fig. 10

În exemplele din figura 11 se pot compara traseele de pe sonagramele corespunzătoare unor fraze construite în aşa fel, încît să constituie „ecourile" scurtate progresiv ale unei întrebări parţiale:

Cum se face vinul ăsta? (a) – întrebare parţială propriu-zisă
Cum se face vinul ăsta? (b) – întrebare „ecou"
Cum se face vinul? – întrebare „ecou"
Cum se face? – întrebare „ecou"
Cum? – întrebare „ecou" – fig. 11

I. C u m s e f a c e v i n u l ă s t a ? (a)

I. C u m s e f a c e v i n u l ă s t a ? (b)

I. C u m s e f a c e v i n u ?

I. C u m s e f a c e ?

I. C u m ?

Ultimele exemple ne demonstrează că deosebirile legate de micşorarea corpului fonetic al frazei nu sînt semnificative din punct de vedere al valorii parametrilor acustici (interval ascendent, rata urcării tonului, domeniul de frecvenţă); porţiunea cea mai importantă a curbei se dovedeşte a fi cea a conturului terminal, care are aspectul specific celui pe care îl manifestă o întrebare totală cu emfază pe ultimul cuvînt: înălţimea minimă a întregului enunţ în ultima silabă accentuată urmată de o urcare abruptă intra- sau intersilabică pînă în vîrful final, ceea ce creează o curbă ascendentă cu formă **concavă** faţă de o linie de bază imaginară.

"Echo" questions and their intonation in Romanian

(Abstract)

The paper deals with the syntactic and semantic category of "echo" questions, i.e. the utterances pronounced by the speaker with an interro-

gative intonation, in order to repeat (totally or partially) the partner's words.

The various functions of this special kind of questions, the structure of different subtypes as well as the melodic pattern of each of them are analyzed.

NOTE

[1] Laurenţia Dascălu, *On the Intonation of Questions in Romanian : the Rising Pattern*, în RRL XXIV (1979), 1, p. 38—40 ; *Elipsă şi transfer melodic în limba română*, în SCL XXX (1979), 3, p. 219—221 ; *Despre funcţiile unor întrebări formulate de informatori în cursul anchetei dialectale*, în *Anuarul Institutului de cercetări etnologice şi dialectologice*, A, 1 (1979), p. 332—333 ; *A "Reminding" Wh-Question and its Intonation in Romanian*, în RRL XXV (1980), 2, p. 123—128.

[2] Cf. Roger Kingdon, *The Groundwork of English Intonation*, London, 1959, p. 214.

[3] Pentru situaţiile enumerate, de la (a) la (d), *ibidem*.

[4] Cf. Costin Bratu, *Some Remarks on the Dialogue in Popular Speech*, în RRL XXII (1977), 3, p. 334—335.

[5] Philip Liebermen, *Intonation, Perception and Language*, M.I.T. Research Monograph No. 38, 1967, Cambridge Mass., p. 136.

[6] De exemplu, Dwight L. Bolinger, *Interrogative Structures of American English (The Direct Question)*, Publication of the American Dialect Society, XXVIII, 1957, Alabama, p. 26.

[7] *The Intonation of Questions in One Variety of Scottish English*, în „Lingua" 44 (1979), 2—3, p. 279—280.

[8] *On the Intonation of Questions in Romanian : the Rising Pattern*, în RRL XXIV (1979), 1, p. 39—40.

[9] Christine Wimmer, *La prosodie et le système de la langue*, în „Travaux de linguistique et de littérature", Strasbourg XIII (1975), 1, p. 269 ; Laurenţia Dascălu, *ibidem*.

[10] În figurile 1—11 este reprezentat traseul armonicii a patra de pe sonagramele corespunzătoare frazelor respective pronunţate de vorbitorii : I — 40 de ani, de sex feminin, II — 33 de ani, de sex feminin, cercetători ştiinţifici la Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice ; prin siglele Am 1, Am 2 şi Af 1 şi Af 2 am indicat subiecţi actori, de sex masculin (m), respectiv, feminin (f).

[11] Numim „emfază interogativă" cuvîntul la care se referă întrebarea, adică cel care poartă accentul unei fraze interogative totale ; pentru descrierea intonaţiei prin care se exprimă emfaza interogativă în limba română, vezi Laurenţia Dascălu, *What are You Asking about? (On the Intonation of Emphasis in "Yes-No" Questions)*, în RRL XX (1975), 5, p. 477—480.

[12] Pentru intonaţia frazelor enunţiative româneşti vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 68—71 ; 81—82 ; Laurenţia Dascălu, *Listening Tests on the Intonation of Segmented Utterances*, în RRL XXVI (1981), 3, p. 207—212.

[13] Pentru descrierea acustică a intonaţiei ascendente interogative, vezi, de exemplu, Vilho Kallioinen, *Contribution à l'étude de l'intonation roumaine*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, p. 433—435, Andrei Avram, *Particularităţi ale intonaţiei interogative în graiul din Muscel*, în „Fonetică şi dialectologie" VIII (1973), p. 43—64 *(passim)* ; Laurenţia Dascălu, *What are You Asking About (On the Intonation of Emphasis in "Yes-No" Questions)*, în RRL XX (1975), 5, p. 477—480 ; *On the Intonation of Questions in Romanian : the Rising Pattern*, în RRL XXIV (1979), 1, p. 35—44.

[14] *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ediţia a doua, Bucureşti, 1963, p. 30 ; în continuare vom folosi abrevierea GLR II cînd ne vom referi la acest volum.

[15] Rodica Ocheşanu, *Observaţii asupra propoziţiei interogative indirecte*, în SG III (1961), 3, p. 155.

[16] *Declarative, Interrogative and Imperative in French*, „Lingua" XXII (1969), p. 10.

[17] W. R. Lee, *Some Features of the Intonation of Questions*, în "English Language Teaching" 10 (1956), p. 70.

[18] Daniel Jones and Dennis Ward, *The Phonetics of Russian*, Cambridge, 1969, p. 233.

[19] Alicja Wołaszyk, *Intonation of Interrogative Sentences in English and Polish*, in *Papers and Studies in Contrastive Linguistics. The Polish-English Contrastive Project* 2 (1974), p. 153.

[20] Frederick B. Agard and Robert J. Di Pietro, *The Sounds of English and Italian*, Chicago and London, 1965, p. 67.

[21] Laurenția Dascălu, *On the Intonation of Questions in Romanian : The Rising-Falling and the Falling Patterns*, în RRL XXIV (1979), 2, p. 111–113 ; *On the Intonation of Romanian Alternative Questions*, în RRL XXVIII (1983),5, p. 405–413.

[22] Roger Kingdon, *op. cit.*, p. 214 ; W. R. Lee, *op. cit.*, p. 70 ; Charles C. Fries, *On the Intonation of "Yes-No" Questions in English*, în *In Honour of Daniel Jones* (edited by D. D. B. Abercrombie, P. A. D. Mac Carthy, N. C. Scott and J. L. M. Trim), 1964, p. 249.

[23] Daniel Jones and Dennis Ward, *op. cit.*, p. 233–234.

[24] Kerstin Hadding and K. Nauclér, *Permissible and Not Permissible Variations in Pitch Contours*, în "Working Papers" *Studies in General Linguistics Dedicated to Bertil Malmberg by Students and Colleagues on the Occasion of His 65th Birthday – 22nd April 1978*, Lund, 1978, p. 50.

[25] GLR II, p. 478 ; vezi și Magdalena Popescu-Marin, *Cu privire la propoziția interogativă și intonația ei în limba română*, în SG III (1961), p. 181.

[26] *Op. cit.*, p. 235.

[27] Cf. Dwight L. Bolinger, *op. cit.*, p. 26, 52 (nota 3).

Martie 1985

Institutul de Cercetări Etnologice
și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

NEOLOGISME JURIDICO-ADMINISTRATIVE ÎN DOCUMENTELE DIN OLTENIA DIN TIMPUL ADMINISTRAȚIEI AUSTRIECE (1718–1739). I

C. FRÂNCU

Autorul discută în prezentul articol partea cea mai interesantă a materialului selectat din documentele menționate, care i-a permis atestarea unor cuvinte și sensuri neînregistrate în dicționarele limbii române, propunerea unei noi cronologii a pătrunderii în limba română a multor neologisme și a unei noi interpretări privind căile lor de pătrundere.

0. Trecută sub stăpînire austriacă prin pacea de la Passarovitz (1718) în urma războiului dintre turci și austrieci, Oltenia rămîne sub noua administrație timp de 21 de ani, pînă în 1739, cînd în urma unui alt război, din care ies învingători turcii, ea este restituită Țării Românești prin pacea de la Belgrad. Trecerea la administrația austriacă, cerută cu cîțiva ani înainte de boierii și clericii ostili domnului fanariot trimis de împăratul „păgîn", aducea speranța unei mai bune cîrmuiri, prin respectarea datinilor țării, a religiei și a privilegiilor personale, însă curînd s-a dovedit a fi deloc mulțumitoare, caracterizată printr-un regim fiscal foarte apăsător și rigid [1]. Noua administrație, minuțioasă și exactă, era greu de suportat atît pentru țărănime (pusă să muncească la construirea de întărituri, cazemate, șosele etc., măsură care o nemulțumește și duce la risipirea unor sate prin fuga locuitorilor peste Olt sau peste Dunăre), cît și pentru boieri (obligați să plătească dări, în afară de cei ce dovedesc că înaintașii lor au fost în slujbe timp de patru generații precum și de cei recunoscuți ca nobili de împăratul Austriei și de marii dregători) și pentru clerici (episcopul de Rîmnic este pus sub ascultarea celui de la Bălgrad și a mitropolitului de la Carlovitz, căci o dată cu Oltenia trecuseră la austrieci și Banatul și o parte din Serbia)[2]. De aceea, atunci cînd Oltenia a fost retrocedată Țării Românești, în 1739, a fost o „bucurie generală atît din partea țăranilor, cît și a boierilor, care-și dăduseră seama că stăpînirea veche, cu toate lipsurile ei, era mai bună decît administrația austriacă" [3].

1. Că istoria politică a unei regiuni sau a unei țări își exercită influența sa pe plan lingvistic, în primul rînd pe cel lexical, este un fapt bine cunoscut. Surprinzător este însă că nimeni nu a cercetat pînă acum influența exercitată de administrația austriacă asupra limbii române din documentele din Oltenia din perioada menționată, cu toate că numărul documentelor românești este impresionant. Noua administrație emite atît documente în limbile latină și germană, cît și documente în limba română, fiind vorba de o provincie locuită numai de români. Practica redactării actelor în limba română de către austrieci este mai veche pentru românii din Transilvania [4], însă documentele în limba română din Oltenia anilor 1718–1738 emise de stăpînirea austriacă apar într-o perioadă de încetare a actelor românești oficiale în Ardeal [5], iar acest fapt dă importanță deosebită acestor documente. Cu alte cuvinte, înainte de reformismul terezian, care aduce primele preocupări permanente ale statului austriac

pentru publicarea în limba română a actelor oficiale pentru românii din Transilvania, asistăm la o masivă emisiune de documente româneşti din partea administraţiei de la Craiova. Pe plan lingvistic, aceste documente sînt elocvente pentru influenţa dublă exercitată de noua administraţie: 1) prin introducerea unor **neologisme de origine latină** sau **germană** pentru a denumi anumite instituţii create de austrieci, 2) prin folosirea unor **termeni vechi româneşti cu un sens nou**, pentru a desemna noile realităţi politice şi juridico-administrative.

Astfel, la 22 februarie 1719, împăratul dă un decret privind organizarea *provinciei* şi se numeşte Gh. Cantacuzino şef al *administraţiei* cu caracter de *ban* (vechea denumire este încă păstrată), avînd patru *consiliari* şi un *secretariu* (toţi români) sub dependenta autoritate a *comandantului* militar al Transilvaniei, generalul Steinwille, care face repetate schimbări în componenţa administraţiei. În octombrie 1719 se înfiinţează funcţia de *comisar provincial* (cu Gheorghiţă Socoteanul care „ţine socotelile amenzilor şi contribuţiei militare"). Provincia este împărţită în cinci *judeţe* (= districte) în fruntea cărora este numit un *vornic* român secondat de cîte un *intendant* neamţ, iar fiecare judeţ are cîte patru *plăşi*, conduse de cîte un *ispravnic*. În fiecare sat este cîte un *pîrcălab* cu un număr de *juraţi*. Dacă pînă în 1722 administraţia Olteniei, deşi era în mîinile împăratului, îşi păstra caracterul ei autonom, fiind formată în special din dregători români, după aceea ea „se germanizează" treptat: în septembrie 1725 se înlocuieşte denumirea de *ban* cu aceea de *prezes* (< lat. *praeses*; germ. *Präses)*, iar în octombrie 1726 în această funcţie este numit un austriac (baronul Svein d'Ottenfel); în 1729 printre consilieri apare şi un neamţ (I. W. de Vogtt), iar secretarul român este înlocuit cu unul neamţ; în 1735 apare şi un vornic german în judeţul Vîlcea (Marstaller).

Toate aceste schimbări administrative se reflectă în limba documentelor păstrate în redacţie latină, germană şi românească. Ele permit urmărirea **itinerariului** anumitor elemente neologice din domeniul juridico-administrativ, precum şi **viabilitatea** acestora. În perioada de început, marea majoritate a documentelor interne emise de administraţia Olteniei sînt în limba latină, fiind redactate, probabil, de secretarul Nicolae de Porta, român de origine (cf. documentele din MIO, OA, DRA, I, SD, V, AO). Începînd cu 1722, documentele interne sînt redactate atît în latină, cît şi în română şi în germană; cele în română sînt din ce în ce mai frecvente pe la 1730, limba română devenind limba cea mai des întrebuinţată de administraţie, deşi conducerea acesteia era în mare parte formată din austrieci. După înlocuirea secretarului român, Nicolae de Porta, cu unul neamţ (Rolandt), nu se ştie cine efectua traducerea bilaterală latino-română sau germano-română, însă bănuim că existau mai mulţi funcţionari români de rang inferior formaţi la „şcoala de lătinie pentru mireni" (SD, XIV, p. XIX) de la Craiova. Că exista o intenţie a administraţiei austriece de a traduce documentele româneşti sau slavoneşti, mai vechi, în latină ne-o spune o adresă a administraţiei din Craiova către egumenul mănăstirii Hurez de a-şi prezenta documentele pentru a fi traduse: „fiindcă au venit poruncă de la prea-înălţata Curte împărătească ca să aducă mănăstirile *docomenturile*, hrisoavele şi scrisori ... şi rumăneşti au sîrbeşti, toate ce vor fi avînd de la răposaţii voevozi, de danii, pentru moşii, vii, ţigani şi rumâni şi pentru alte mile ce vor fi avut, ca să dea să se facă în limba latinească" (1733, Craiova, SD, XIV, 50; document semnat de consilierii

Salhausen, G. Vlasto, J. W. D. Vogll și Șt. Prîșcoveanul). Pe de altă parte, funcționarii inferiori din administrație, chiar dacă erau austrieci, trebuiau să cunoască limba română, cum arată diploma din 28 octombrie 1726 prin care *banul* este înlocuit de un *praeses administrationis* neamț care vine însoțit de „un *actuarius*, *cancelistul* Drobner din Ardeal, ce știe rumânește" (cf. SD, XIV, 144).

Am insitat asupra acestor date istorice pentru că ele ușurează înțelegerea raporturilor lexicale dintre limba română și latina savantă, uneori prin intermediul limbii germane, arătînd că anumite instituții create de austrieci în Oltenia sau importate din Austria au fost desemnate prin neologisme de origine latină sau prin termeni mai vechi românești, care au primit un sens nou, dat de relațiile paradigmatice și sintagmatice cu noii termeni.

2. Istoria neologismului este o problemă mai complexă decît pare la prima vedere și ea nu poate fi abordată într-o lucrare de sinteză înainte de a se elabora cercetări de detaliu care să țină seama de aspectul **lingvistic, istoric** și **geografic** al introducerii termenului respectiv. Ca un corolar, o istorie a neologismului juridico-administrativ trebuie să țină seama de trei principii de clasificare: clasificarea pe provincii, pe epoci și pe stiluri și sfere semantice, căci ideea lui J. Gilliéron „chaque mot a son histoire particulière" este valabilă în special pentru cuvintele împrumutate. Clasificarea pe provincii, neglijată în lingvistica românească în cercetarea neologismelor, are avantajul de a sublinia rolul activ al unor regiuni la constituirea și dezvoltarea unor terminologii sau a lexicului în general, contribuția fiecărei provincii la viața lingvistică și culturală a poporului în diferite perioade istorice. Principiul cronologic, pe de altă parte, este singurul care permite urmărirea fluctuațiilor lexicale dintr-o limbă într-o epocă determinată, evidențiind mișcările lexicale favorizate de anumite condiții istorice. Astfel, așa cum vom arăta mai jos, evenimentele din Oltenia anilor 1718–1739 au facilitat următoarea schimbare lexicală: unii termeni turcești sau grecești introduși în perioada prefanariotă sau la începutul ei sînt înlocuiți cu termeni latini sau germani în domeniul administrativ, fiscal, militar, într-o epocă anterioară celei moderne și într-o provincie al cărei aport la viața lingvistică și culturală a poporului din secolul al XVIII-lea a fost neglijat. În tot cazul, în plină epocă fanariotă, lexicul documentelor românești din Oltenia anilor 1718–1739 are o **fizionomie mai puțin orientală** (prin prezența frecventă a unor neologisme latine curente în apusul Europei) decît lexicul documentelor din Țara Românească și Moldova, întesate de turcisme și grecisme. În ceea ce privește Transilvania, încetarea emisiunii actelor oficiale în limba română între 1701 și 1743 (în epoca anterioară reformismului terezian) nu oferă elemente de comparație, ci ridică importanța documentelor oficiale în limba română din Oltenia.

Celor două principii enumerate, geografic și cronologic, trebuie să li se adauge principiul clasificării pe materii, pe stiluri și pe sfere semantice, ținîndu-se seama de relațiile pe care le comportă fiecare termen cercetat cu alți termeni. Acest principiu poate releva *stratigrafia* elementelor, *randamentul* și *gradul* lor de integrare în sistem.

3. Cercetarea, făcută după principiile enumerate [6], a documentelor românești din Oltenia anilor 1718–1739 ne-a furnizat un mare număr de neologisme din domeniul juridico-administrativ care ne-a permis atît **atestarea unor elemente lexicale neînregistrate în dicționarele românești**

(DA, DLR, TDRG, CADE, CDER, DEX) şi **a unor sensuri nesemnalate încă**, cît mai ales **o nouă cronologie** a pătrunderii în limba română **a multor neologisme şi o altă interpretare privind căile de pătrundere a acestora.** Întrucît în acest articol spaţiul nu ne permite a prezenta întreg materialul adunat, ne vom limita la elementele mai importante pentru problemele de principiu expuse mai sus, urmînd ca în viitor, cu alt prilej, să prezentăm şi restul materialului:

administraţie, s.f. (**şi administraţion**, s.n.): „la porunca chesariceştii *administraţii*" (1721, Craiova, SD, V, 153), „Din porunca chesariceştii *administraţii*" (1722, Craiova, DRA, I 298; 1726, Craiova, DRA, I, 316), „În numele *administraţii* a prea sfinţitei chesarocrăieştii măriri rînduitei Ţării Româneşti dencoace de Olt" (1726, Craiova, DRA, I, 317), „chesariceasca *administraţie*" (1726, DRA, I, 318), „cinstita *administraţie*" (1728, Hurez, SD, V, 143, 153), „pecetea *administraţiei*" (1729, Craiova, DRA, I, 323), „prea cinstită chesaricească *administraţie*" (1731, Craiova, DRA, I, 332), „prea cinstită chiesaro-crăiască *administraţie* (1734, Craiova, DRA, I, 345), „Prea cinstită chesaricească *administraţiio*" (1734, M-rea Cozia, DRA, I, 341; forma este în vocativ), „Prea cinstitei chesariceşti *administraţiei*, închinăciune" (1735, M-rea Bistriţa, DRA, I, 347), „chesariceasca *administraţie*" (1737, Craiova, DRA, I, 368, 369), „den porunca chesariceştii *administraţion*" (1726, Hurez, SD, XIV, 28), dar şi „den porunca chesariceştii *administraţei*" (*ib.*, 30) etc. Termenul *administraţie* are o frecvenţă deosebită în toată perioada ocupaţiei austriece în Oltenia, fiind curent atît în formulele de început şi de sfîrşit ale documentelor oficiale, cît şi în conţinutul unora dintre ele, precum şi în unele documente neoficiale (cereri, jalbe, scrisori redactate de călugări, negustori sau boieri autohtoni; cf. SD, V, 138–143; SD, XIV, 41–60; DRA, I, 347). Neologismul *administraţie* apare de obicei însoţit de determinante ca *prea cinstită*, *chesaricească*, *chesarocrăiască*, *sfinţită* etc., cu care intră într-o relaţie de implicaţie (adică determinantul funcţionează ca trăsătură distinctivă pentru lexemul determinat). Treptat, mai ales spre sfîrşitul stăpînirii austriece, lexemul *administraţie* se foloseşte şi fără determinările care fuseseră obligatorii la început: „pecetea *administraţiei*" (1729, Craiova, DRA, I, 323), „Fiindcă dumneata fără de nici o pricină te-ai rădicat cu toată casa dumitale, de ai fugit la munte, din care fugă a dumneavoastră boierilor de ţară s-au spăimîntat ţara, de s-au spart totul, de am rămas numai noi *administraţia*, aici, singuri, din care să pricinuieşte, nu numai pagubă şi scădere contribuţionului împărătesc, ce şi mare prăpădenie şi piardere a toată economia lăcuitorilor" (1737, Craiova, SD, V, 153). Ultimul exemplu este concludent din punct de vedere ontic pentru starea de derută în care se afla administraţia în 1737, cînd nu se mai bucura de sprijinul populaţiei şi cînd nu-şi mai putea permite a folosi atribute ca *prea cinstita*, *sfinţita* etc., iar pe plan strict lingvistic, pentru folosirea lexemului *administraţie* fără nici o altă determinare. Fireşte, situaţia din documentele româneşti reflectă situaţia din documentele latine şi germane, căci sintagme de tipul „Chesareo-Regia *Administratio* Valachica " (1722, Sibiu, MIO, 533), „*Administratio* Caesareo-Regia" (1730, Craiova, DRA, I, 324), „praesis *administrationis*" (1726, Craiova, SD, V, 144), „duabus caesareis *administrationibus*" (1731, Craiova, DRA, I, 334) sau de tipul „Herrn *Administrations*-Räthe" (1721, Sibiu, MIO, 502; 1723, Sibiu, MIO, 546), „die Walachische Lands *Administration*" (1723, Sibiu, MIO, 595), „Landt-*Administration* von Ihro

Kay. May." (1725, Sibiu, MIO, 645) sînt curente în actele oficiale redactate în latină, respectiv în germană [7]. Aceste date arată că termenul *administrație* a fost împrumutat din latina medievală (lat. *administratio, -onis)* [8], fiind curent în limba cancelariilor medievale cu sensul de „gubernatio" (cf. Du Cange, I, 83; MLW, I/2, 206–207), prezent și în documentele românești din Oltenia, după cum arată atestările citate mai sus. În schimb, varianta *administrațion*, prezentă numai în cîteva documente românești, dar curentă în cele germane, se explică prin germ. *Administration* [9], fiind deci un împrumut din germană. Prin urmare, înainte de a fi împrumutat din franceză (fr. *administration)* sau din rusă (rus. *administracija)*, lexemul a funcționat frecvent în Oltenia anilor 1718–1739, fiind de origine latină (varianta *administrație)* sau germană (varianta mai rară *administrațion)*. Primele atestări ale lexemului *administrație* datează din primele decenii ale secolului al XVIII-lea (prima atestare o avem din 1721), iar nu de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea cum s-a crezut pînă acum pornindu-se de la datele din DA (unde prima atestare este considerată cea din „Uricariul", XXII, 447/2 din 1774; în TDRG nu se dă nici o atestare). Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea *administrație* este curent în actele oficiale din Ardeal (prima atestare pentru Ardeal apare într-o foaie volantă din 1782 emisă din cancelaria de la Viena).

apelație, s.f. „apel": „Iar cînd nu vor fi odihniți pe judecata dumneavoastră, atunci pot să facă *apelație* aici la chesariceasca administrație" (1733, Craiova, DRA, I, 338). Termen juridic învechit astăzi, *apelație* apare rar în documentele românești din perioada cercetată și numai în expresia *a face apelație* „a face apel". Neologismul vine din latina medievală *(appellatio, -onis* „allocutio", „provocatio (ad curiam)" cf. Du Cange, I, 328; Bartal, 40; MLW, I/5, 778), fiind curent în limba cancelariilor. El nu-i înregistrat în TDRG, iar în DA apare ca atestat pentru prima dată în *Pravila* din 1814 (s.v. *apelație)*, fiind considerat neologism din franceză. Atestări pentru originea din lat. med. *appellatio* nu apar în DA, deși cuvîntul este curent în foile volante din Transilvania sfîrșitului secolului al XVIII-lea (prima atestare pe care o avem este dintr-o foaie volantă din 1786 redactată la Viena) și la unii din reprezentanții Școlii ardelene: „să facă *apelație* împotriva aceea" *(Rînduială judecătorească de obște*, Viena, 1787, p. 241; ȘA, I, 131), „prin mutarea legei sau *appelație* să se poată muta legea" (Gh. Șincai, *Hronica românilor*, p. 59; ȘA, II, 69), „Tocma atuncea au sosit prin *apelație* judecata aceaia la primatul Țării Ungurești" (P. Maior, *Istoria bisericei românilor*, Pesta, 1813, p. 247; ȘA, II, 191) [10]. Atît atestarea din documentul oltenesc din 1733 (care este cu peste 80 de ani mai veche decît cea din DA), cît și ultimele atestări date mai sus precizează atît *originea*, cît și *itinerariul inițial* al neologismului *apelație:* înainte de a fi împrumutat din franceză (fr. *appellation)* în prima jumătate a secolului trecut, el era cunoscut și folosit de autorii de acte oficiale din Oltenia anilor 1730–1739 și mai tîrziu de românii din Ardeal, fiind un împrumut din latina de cancelarie.

arest, s.n.: „Ci sfinția ta să trimiți oamenii sfinții tale să-l ia de aici de la *arest"* (1737, Craiova, DRA, I, 367), „lui David Lungul ... îi iaste destul pedeapsa *arestului"* (1736, Craiova, SD, V, 152), „Carele după fapta lui... iaste aici pus la *arest"* (1737, Craiova, DRA, I, 367; cf. și DA, s.v. *arest*, unde se găsește un citat de la 1737 din SD, XII, 37). Atestările date de noi nu sînt anterioare celor din DA, dar precizează itinerariul inițial al neologismului: din latinul medieval *arrestum*, *arestum*

„carcer, vincula" (Du Cange, I, 414; Bartal 47; MLW, I/7, s.v. *arrestum*). Dat fiind faptul că din lat. med. *arrestum* a intrat în germană (mai întîi cu sensul de „gericht. Beschluss", iar apoi a ajuns la sensul de „Haftbefehl", „Arrest" (cf. Kluge, s.v. *arrest*), este posibil ca în documentele oltenești neologismul *arest* să fi intrat atît din latină, cît și din germană, căci după formă și după sens nu se poate face nici o distincție între cele două etimoane (lat. *arrestum* și germ. *arrest*), iar documentele în versiune latină și germană traduse din românește sînt elocvente în acest sens. Fără îndoială, pentru alte provincii, ca de pildă Moldova, etimologia propusă în DA din pol. *arest*, ucr. *arĕst* este plauzibilă, însă prin atestările date mai sus nu am făcut altceva decît să ținem seama de factorii geografic și cronologic în stabilirea itinerariului neologismului *arest*. Chiar în documentele din Oltenia el este rar, fiind concurat de mai vechiul *închisoare*, mai general ca sens și ca răspîndire („de icea de la *închisoare*", 1735, Craiova, DRA, I, 353), și de expresia *a pune la opreală* („*s-au pus* Stan Opriș *la opreală*", 1727, Craiova, SD, V, 134). Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea *arest* este curent în foile volante din Ardeal (primele atestări le avem din 1786, 1787, în foi volante provenind de la Viena „*arest în chipul grijii*" cu sensul de „arest preventiv" (1787, Viena, ȘA, I, 132)). Pe la începutul secolului trecut *arest* este frecvent în terminologia juridico-administrativă românească din Transilvania (cf. R. Todoran, *op. cit.*, p. 116), putîndu-se explica ca și în documentele oltenești de pe la 1730 atît prin latina medievală, cît și prin germană.

atestație, s.f., **atestațion**, s.n.: „actus, attestandi": „după cum s-au văzut de la doao *atestaționuri*, una de la anul 7234, alalta de la anul 1732" (1734, Craiova, DRA, I, 344), „acea *atestație* au făcut-o din porunca mai sus numitei jupînese Fărcășancăi" (1737, Craiova, DRA, I, 367), „*atestațiia* au făcut-o după zisa mortului" (1737, Craiova, DRA, I, 367), „dupe *atestațiia* popei" (*ib.*, 367), „acea *atestație*" (*ib.* 367). Aceste atestări pentru sensul azi învechit de „certificat" al neologismului *atestație* sînt mai vechi decît cele din DS (s. v. *atestație*) și ele sînt concludente pentru folosirea curentă a termenului în limba scrisă dintr-o regiune unde nu fusese semnalat pînă acum. Fără îndoială, *atestație* vine din latina medievală (*attestatio, -onis*), fiind folosit curent în cancelarii cu sensul de „testificatio, testimonium" (cf. Du Cange, I, 469; Bartal, 56; MLW, I/8, 1146). Forma de plural *atestaționuri*, întîlnită o singură dată, presupune un singular* *atestațion*, a cărui origine este într-un caz oblic latinesc (*atestationis* etc.). Un intermediar german nu trebuie presupus, căci în germană avem de a face cu un complex sonor diferit (*das Attestat*), care este împrumutat mult mai tîrziu („contracturi, *atestaturi*, instanții, testamenturi" (1841, Banat, ȘA, II, 765: cf. și R. Todoran, *op. cit.*, p. 119).

cancelist, **canțelist**, s. m. „cancelar, logofăt, diac": „la 4 *canțeliști* rumânești" (1729–1730, Vîlcea, SD, V, 149), „P. Ri(o)ș(ianul) *canĕlista*" (1736, Craiova, SD, XIV, 301). Aceste forme sînt extrem de rare în documentele românești din Oltenia; ele trebuie interpretate ca pătrunderi ale germanului *Kanzelist* (împrumutat pe la 1650 din lat. mediu *cancellista*, cf. Kluge, s. v. *Kanzlist*) în cazul primei, și ale lat. mediu *cancellista*, *cancellist*, cf. Bartal, 97), în cazul celei de a II-a. De fapt, în documentele latine și germane cele două forme sînt foarte frecvente: „Per me Stephanum Mezleni Adminis. Caes. Austriacae Valachicae *Cancellistam*" (1725, Craiova, MIO, 664, 666; 1726, Craiova, MIO, 690), dar

„der anjetzo angestelte *Canzelist*" (1722, Sibiu, MIO, 227). Atestările noastre din documentele românești, puse în legătură cu formele originare din documentele latine și germane privitoare la Oltenia, sînt cu mult anterioare celor din DA (de la 1800 încoace; în TDRG neologismele în discuție nu sînt înregistrate).

canțelarie, s. f.: „*Canțelaria* chesaricești administrații" (1726, Craiova, DRA, I, 318). Forma *canțelarie* reprezintă lat. med. *cancellaria*, frecvent în documente (cf. Du Cange, II, 85; Bartal, 96—97; MLW, II/1, 143), pronunțat însă după moda nemțească (cu *ț* înainte de *e*, *i*, în loc de oclusiva *c*; germ. *Zirkus* < lat. *circus*, pronunțat *țircus*). Cu toate că în legătură cu „împrumuturile prin filieră" s-au exprimat numeroase și întemeiate obiecții [11], trebuie să admitem că neologismul *canțelarie* nu vine „direct" din latină, ci prin intermediul latinei rostite de germani. Atestarea noastră cu acest fonetism anticipă numeroasele atestări cu același fonetism din Transilvania sfîrșitului secolului al XVIII-lea și începutului secolului al XIX-lea (*cănțălărie*, ȘA, II, 806, *canțelariu*, ȘA, II, 803, *canțelarius*, ȘA, II, 803 etc.), care oglindesc aceeași modalitate germană de pronunțare.

colonel, s. m.: „Vasile Ungureanul, care iaste vătaf de ciobani la oile Mării Sale viță-*colonel* Pivoda" (1721, Oltenia, SD, VII, 143). „Au lucrat la Măriia Sa viță-*colonel* Pivoda" (1725, Craiova, DRA, I, 315). Prima atestare a neologismului *colonel* în DA este din Let, II, 261, iar indicația etimologică „neol. din fr. (it. *colonnello*)" este insuficientă, căci nu ține seama nici de criteriul cronologic, nici de cel geografic. Înainte de a fi împrumutat din franceză și italiană, *colonel* a fost împrumutat din latina medievală, fiind curent în limba cancelariilor (cf. Du Cange, I, 440; MLW, II/6, 882) și din germană (în sintagma citată *viță-colonel*, cu *ț* pentru *c* înainte de *e* (*vice*)), unde a venit din franceză. Documentele latine și germane din Oltenia anilor 1718—1739 îl atestă destul de des: „Illustrissimmus Dominus *Colonellus*" (1722, Craiova, MIO, 518), „Illustrissimmo Domino *Colonello*" (1722, Sibiu, MIO, 519), „supremus director et constitutus *colonellus*" (1729, Sibiu, DRA, I, 319) etc.
Aceste citate arată că termenul *colonellus* aparținea stilului administrativ și este puțin probabil ca în perioada menționată el să fi circulat și în afara acestui stil.

comandant, **comendant**, s. m.: „Cum iaste porunca Mării Sale generalului *comendant*" (1723, Craiova, DRA, I, 305), „poruncă iaste de la Măriia Sa gheneralul *comendant*" (1722, Craiova, DRA, I, 304, 1723, Craiova, DRA, I, 309), „gheneralul marșal, *comendantul* și mai marele nostru derector" (1723, Craiova, DRA, I, 310, 311), „au făcut o scrisoare la Măriia Sa gheneralul *comandant*" (1726, Craiova, SD, XIV, p. XXIII). Varianta *comendant* este deosebit de frecventă în documentele românești, pe cînd varianta *comandant* este rară. Amîndouă apar în solidarități lexicale cu termeni ca *gheneral*, *derector*, *marșal*, ca și în documentele latine și germane: „Generalis *Commendantis*" (1722, Craiova, DRA, I, 302), „generalis *commendans* in Transilvania et Valachia Austriaca" (1729, Craiova, DRA, I, 319), „*Commendans* Generalis et supreme Director" (1723, Craiova, MIO, 584), *Kommendant* (1723, Craiova, MIO, 613). Varianta *commendant* se explică prin lat. med. *commendans*, *commendantis*, atestate curent în cancelariile austriece („Superioris Hungariae Generalem *Commendantem*, Bartal, 146) ca derivate ale lat. *commendare* „dare in commendam" (Du Cange, II, 472). Forma *comandant*, impusă în limba

literară modernă, este mai apropiată de varianta lat. med. *commandans*, *commandantis*, derivat din *commandāre*, care era folosit alături de *commendare*; de unde fr. *commander*, *commandant* (cf. Bartal, 146; MLW, II/7, 942, 944). Varianta cu *-a-* a fost împrumutată pe la 1614/1616 de germani sub forma de *Kommandant* (cf. Kluge), formă care explică şi varianta românească din ultimul exemplu citat (gheneralul *comandant*). Prin urmare, varianta *comendant* vine din latina medievală, iar forma *comandant* atît din latina medievală (*comandantis* sau altă formă la un caz oblic), cît şi din germ. *Kommandant*. Datele de mai sus completează ipoteza din DA că în timpurile mai vechi neologismul *comandant* a pătruns pe diferite căi; noi am adăugat-o pe cea latină med. şi germană din timpul stăpînirii austriece din Oltenia.

comandă, s. f. „protectio, tutela", „Schutzherrschaft", „Kommando": „Iar fiind *comanda* aproape, iau murariul totdeauna la slujbe şi lucrări" (1734, M-rea Cozia, DRA, I, 341), „pentru ofiţiari şi *comande*" (1729–1730, Vîlcea, SD, V, 148). Termenul are numai sensul de „autoritate militară superioară", nu pe cel mai nou de „ordin, poruncă", pentru care se foloseşte curent în documentele româneşti substantivul *poruncă*, în expresia *a da poruncă* (SD, XIV, 44–58). Alături de ipoteza din DA a pătrunderii neologismului „în timpuri mai vechi" şi din pol. *komenda* (pentru care pledează atestarea din Let., II, 361, deci pentru Moldova; cf. DA, s. v. *comandă*), propunem ipoteza originii cuvîntului în lat. med. *commanda*, *-ae*, care apărea alături de varianta *commenda*, *-ae* şi avea sensul pe care-l avea *comandă* în documentele citate (adică de „autoritate militară superioară", cf. Du Cange, II, 472; Bartal, 146; MLW, II/7, 942).

comisariu, s. m.: „Dumneata vel-*comisariu*, din banii ce sînt la dumneata să dai la părintele Ilarion" (1726, Craiova, SD, XIV, 41), „foaia ce iaste la vel-*comisariu*" (*ib.*, 38), „la dum. vel-*comisariu*" (*ib.*, 38). Atestările citate, toate anterioare primei atestări din DA (din 1748, Sd, XII, 51), sînt concludente pentru itinerariul iniţial al pătrunderii lat. med. *commissarius*, curent folosit în cancelariile occidentale (*Commissarius* Provincialis, Bartal, 148; MLW, II/7, 970), precum şi în cancelaria administraţiei din Oltenia: „Preda *Commissarius*" (1723, Rîmnic, MIO, 574), „a *Commissario* Manta" (1723, Craiova, MIO, 611). Interesant este faptul că acest neologism se foloseşte în solidaritate lexicală cu termenul de origine v. sl. *vel*, pus în toată perioada veche înaintea substantivelor desemnînd titluri sau ranguri boiereşti autohtone.

Termenul derivat *comisariat* nu este înregistrat în documentele româneşti din Oltenia, deşi el apare frecvent în versiunile latine: „*Commissariatus* Bellici" (1723, Craiova, MIO, 611), „*Commissariatu* Postarum Officio" (1723, Craiova, 611, document semnat de secretarul român, Nicolae de Porta). Lipsa atestărilor în documentele româneşti nu ne permite a spune sigur dacă acest derivat pătrunsese deja în limba română.

Neologismul *comisariu* reapare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în foile volante din Ardeal (prima atestare din acestea datează de la 1777, Blaj) şi la reprezentanţii Şcolii ardelene (*comissariu*, ŞA, I, 751).

comision, s. n. „mandatum, praeceptum", „commissio juridica": „fără nici o zăbavă să isprăviţi acest *comision*" (1732, Craiova, AO, XIX, 1940, p. 141), „ce sînteţi rănduiţi la *comision* pentru împărţala moşiei

Bărbeştii" (1736, Craiova, SD, XIV, 302), „rînduiţi *comision*" (1736, Craiova, SD, XIV, 301). În traducerile latineşti şi germane ale documentelor româneşti cuvîntul este foarte frecvent: „ad Excellentiae Vestrae *commissionem*" (1725, Craiova, MIO, 676), „die *Commission* bekommen" (1725, Craiova, MIO, 651). Neologismul *comision* din documentele româneşti se poate explica atît prin lat. med. *commissio*, *-onis* „commissio juridica, judicium" (cf. Bartal, 148; MLW, II/7, 970), cît şi prin germ. *Kommission*, provenit din latină cu acelaşi sens. Nici forma, nici sensul cuvîntului *comision* nu pledează pentru o etimologie unică (numai din latină sau numai din germană), ci pentru etimologie dublă. Forma *comisie*, impusă în limba modernă, nu este atestată.

compot, s. n. „comput", „socoteală": „au spus cuvioasa stariţa cum că la datul de socoteală sfintei mănăstiri ce au dat la prea cinstita administraţie ar fi pus acest fîn la *compot* socotindu-se în bani gata, ci cu acest fîn să se descarce la alt *compot*" (1735, Craiova, DRA, I, 351). Rar folosit în documentele româneşti, dar mai frecvent în cele latineşti (*computus*, 1721, Sibiu, MIO, 500), neologismul *compot* provine din lat. med. *compotus*, *computus* „pretium, valor, computatio" (variantele cu *-o-* circulau alături de cele cu *-u-* în latina medievală: „*Computus*, *compotus*, vel *compotum* et *computum*", cf. Du Cange, II, 504; Bartal, 153; MLW, II/7, 1106). Neologismul nu este înregistrat în TDRG, CDER, ci numai în DA, cu o atestare tîrzie (la Şincai, HR, I, 17). În realitate, în afară de atestările de mai sus, el este prezent şi în foile volante din Ardeal (prima atestare 1786, Viena). Deci, înainte de a fi împrumutat din fr. *comput* sau din it. *computo*, acest neologism a fost împrumutat din latina medievală, mai întîi în Oltenia şi apoi în Transilvania.

confirmălui, vb. „confirma": „alesul e *confirmăluit*" (1735, protocol oltean, SD, V, 151). Neînregistrat în DA şi în TDRG nici măcar ca variantă a verbului *a confirma*, acest verb reprezintă o adaptare a verbului lat. med. *confirmare* (cf. Du Cange, II, 532) sau poate şi a celui german *konfirmieren* (frecvent în documentele germane ale administraţiei) după modelul verbelor *informălui*, *publicălui* etc. El nu este de origine maghiară, cum s-ar putea crede la prima vedere, ci format pe terenul limbii române dintr-un radical latin sau german şi un sufix românesc, detaşabil, numai iniţial de origine maghiară. De fapt, nici L. Tamás nu trece verbul *a confirmălui* printre împrumuturile române din maghiară, deşi în dicţionarul său numeroase verbe ca *informălui*, *publicălui* etc. sînt în mod greşit considerate împrumuturi din maghiară (cf. TWUR).

conscripţion, s. n. „actus conscribendi, index": „Catastih de *conscripţional* judeţului Vîlcii de munte" (1729–1730, j. Vîlcea, SD, V, 148). Termenul este extrem de rar în documentele româneşti (o singură atestare întîlnită), dar mai des în traducerile latine şi nemţeşti: „mutare illam *conscriptionem*" (1722, Craiova, DRA, I, 302), „*Conscriptionis* familiarum" (1720, Craiova, MIO, 475), „Diese *Konscription*" (1721, Sibiu, MIO, 493), „Lands-Konscription" (1725, Craiova, MIO, 690) etc. Neologismul vine atît din lat. med. *conscriptio*, *-onis*, curent în limba cancelariilor occidentale cu acelaşi sens (cf. Du Cange, II, 547; Bartal, 164), cît şi din germ. *Konskription*, provenit din latină. Foile volante din Transilvania îl înregistrează curent sub această formă (prima atestare: 1785, Sibiu). Forma *conscripţie*, impusă în limba literară modernă, nu este încă atestată. Cu toate acestea, pentru viaţa lexemului şi pentru itinerariul

lui inițial, ni se pare important faptul că, înainte de a fi împrumutat din fr. *conscription*, el a fost luat din latina medievală și din germană pe timpul ocupației austriece în Oltenia.

consenție, s. f. „consens", „Konsens": și mărturisim în *consenția* sufletelor noastre noi toți călugării din sfînta mănăstire" (1738, Hurez, SD, XIV, 58). Neologismul este neînregistrat în dicționare (DA, TDRG, CDER, CDDE, CADE, DN, DEX), pentru că probabil nu a fost întîlnit (noi posedăm o singură atestare) și pentru că a avut o viață scurtă, fiind înlocuit de sinonimul său cu aceeași origine, *consens* (< lat. *consensus*). Cuvîntul *consenție* reprezintă lat. med. *consentia* care avea atît sensul de „consensus", cît și pe cel de „conventio, pactum" (cf. Du Cange, II, 548).

consiliariu, **consiliar**, **consilieriu**, s. m. „Hofrat, Regierungsrat": „s-au închinat dumnealui *consiliarului* Staico" (1722, Ep. Rîmnicului, DRA, I, 303), „*consiliiarul* Staico" (*ib.*, 303), „Golescul *consiliariul*" (1724, Craiova, AO, XVIII, 1939, 465), „cinstitul *consilieriu*" (1726, Craiova, DRA, I, 318), „preacinstiților *consiliari*" (1728, Rîmnic, SD, V, 147, 148), „de la această chesaricească administrație *consilieriu*" (1734, Craiova, DRA, I, 343), „*consilieriul* Pîrșcoveanul" (1734, Craiova, DRA, I, 344), „sus-numitul *consilieriu*" (*ib.*, 344), „prea cinstiți *consilieri*" (1735, M-rea Bistrița, DRA, I, 347). Lexemul este frecvent în toată perioada stăpînirii austriece atît în documentele românești, cît și în cele latine și germane: „Valachiae *Consiliarii*" (1725, Craiova, MIO, 617), „*Consiliarius* Bendescul" (*ib.*, 680), „Herr *Konsiliarius* Staico" (1725, Craiova, MIO, 653). Varianta veche *consiliariu*, mai apropiată de etimonul lat. med. *consiliarius* (derivat din *consilium*), este cea mai frecventă în texte. Ea apare alături de forma mai nouă fără *-iu* și cu *r* dur *consiliar*, mult mai rară în documente. Forma refăcută prin analogie, *consilieriu*, este, de asemenea, rară. Neologismul este întîlnit mai tîrziu în Ardeal (*consilariu*, 1807, Blaj, ȘA, I, 749).

contraband, s. n. „contrabandă": „*contraband* cu stupi ascunși" (1735, protocol oltean, SD, V, 151). Termenul acesta a fost întîlnit o singură dată în documentele românești. În schimb, este mai frecvent în documentele nemțești și latinești ale administrației: „selbst auftreibenden *Kontraband*" (1719, Craiova, MIO, 364), „sed omnia decimationi sunducta in *contrabandam* inciderant" (1723, Craiova, MIO, 578). Forma *contraband* vine, după toate probabilitățile, din germ. *Kontraband*, formă arhaică pentru actualul germ. *Kontrabande* (în germană a fost împrumutat din it. *contrabando* (avînd inițial sensul de „gegen die Bekanntmachung") prin secolul al XV-lea; apoi este folosit sub forma franceză *contrabande*, pronunțat și *Kontraband*, sub influența pronunțării franțuzești; cf. Kluge, s. v. *Kontrabande*). Mai tîrziu, lexemul apare în foile volante din Ardeal sub forma feminină (din latină) *contrabandă*, impusă în limba literară modernă (prime atestări pentru această provincie: 1811, 1819, Viena). Atestarea din 1735, citată mai sus, este mai veche cu un secol decît cea din DA și, deși unică, aduce elemente noi în legătură cu etimologia lexemului *contrabandă* și cu itinerariul lui inițial. Înainte de a fi împrumutat din franceză sau italiană în secolul al XIX-lea, el era cunoscut în Oltenia în perioada stăpînirii austriece, fiind în primul rînd de origine germană.

contribuțion, s. n. „tributum": „*contribuționul* de tot anul" (1729–1730, j. Vîlcea, SD, V, 149), „să plătească fieșcare familie cîte 5 florenți

contribuțion" (1732, Craiova, DRA, I, 336), „să fie scutiți de *contribuțion*" *(ib.*, p. 336), „*contribuționul* după obicei își dau" (1734, M-rea Cozia, DRA, I, 341), „cînd să face repartiţion nou *contribuționului* chesaricesc" (1736, Craiova, DRA, I, 358), „să nu plătească *contribuțion*" *(ib.*, 358), „spre lucrul *contribuționului*" *(ib.*, 358), „rămășița *contribuționului* lor" *(ib.*, 358), „să pricinuiaște nu numai pagubă și scădere *contribuționului* împărătesc, ce și mare prăpădenie" (1737, Craiova, SD, V, 153). Neologismul este foarte frecvent mai ales în ultimii ani ai stăpînirii austriece, cînd „tributul" devenise mai mare și nu putea fi încasat ușor. Forma *contribuție*, impusă în limba literară modernă, nu-i atestată nici o dată, generală fiind forma *contribuțion*. Termenul vine din lat. med. *contributio,-onis* „tributus", fiind curent în limba cancelariilor apusene (cf. Bartal, 172), dar fonetismul poate fi și nemțesc (cf. germ. *Kontribution).* De fapt, în documentele latine și germane ale administrației lexemul este des întîlnit : „magmam solvendae *contributionis*" (1719, Craiova, DRA, I, 285), „die järliche *Kontribution*" (1724, Sibiu, MIO, 635). Atestările noastre din documentele românești sînt cu peste un secol mai vechi decît cele din DA (unde prima atestare este cea din Ghica, S, 978) și au avantajul de a preciza și itinerariul inițial al neologismului. În foile volante din Ardeal prima atestare apare în 1819.

copie, s. f. „*copiia* ce iaste scoasă după zapisul de răscumpărare" (1734, Craiova, DRA, I, 345), *copiia* (1734, Hurez, SD, XXI, 320). Neologismul a fost întîlnit numai în aceste două atestări în documentele românești și trebuie interpretat ca o pătrundere a termenului lat. med. *copia* sau a germ. *Kopie* din versiunile latine și germane în cele latinești. Originea din latină este mai probabilă, căci chiar documentele germane folosesc termenul latin (cu *-a)* și nu pe cel nemțesc (cu *-e) :* „Bericht in *copia(m)*" (1719, Sibiu, MIO, 444), „getreuliche *Copiam*" (1723, Sibiu, MIO, 553). De fapt, lat. *cōpia*, cu sensul inițial de „Fülle, Vorrat", a evoluat în latina de cancelarie spre sensul de „Vervielfältigung" și apoi „Abschrift" și apare din secolul al XIV-lea și sub formele *copie*, *copey* (cf. Kluge, s. v. *Kopie ;* Du Cange, II, 590 ; Bartal, 175). Pentru Transilvania, neologismul *copie* este atestat în foile volante din 1777 (Blaj) și 1782 (Viena). Atestările noastre sînt mai vechi decît cele date în DA.

cvitanție, cfitanție, s.f. „chitanță" : „să-și ia *cfitanție*" (1733, Craiova, SD, XIV, 50), „dat-am această *cvitanție* dumnealui vornicului" (1737, Rîmnic, SD, V, 154), „*Cvitanțiia* aceasta să fie crezută" *(ib.*, 154). Neologismul a fost găsit numai în aceste trei atestări, dar ele sînt suficiente pentru a preciza timpul pătrunderii sale în limba română și itinerariul inițial al acestuia (< lat. med. *quietantia*, cu labiovelara pronunțată după modul de rostire nemțesc, cu *cv-* sau adaptat la *cf- (cvitanție, cfitanție).*

Mai tîrziu, la unii din reprezentanții Școlii ardelene este înregistrată forma *cvietanție* (LB, ȘA, II, 765), mai apropiată din punct de vedere fonetic de cea a etimonului latin.

deputat, depotat, s. m. : „Costandin Strîmbeanul *deputatul*" (1720, Craiova, SD, V, 315), „boiari *depotați*" *(ib.*, 315). Cuvîntul a fost întîlnit numai într-un singur document românesc, dar el este frecvent în documentele latinești și germane ale administrației austriece (lat. *deputatus*, germ. *Deputat* (1723, Rîmnic, MIO, 589), dar și germ. *Deputirte* (1722, Viena, MIO, 527)). Lat. med. *deputatus* era curent întrebuințat în cancelariile occidentale (cf. Du Gange, II, 810 ; Bartal, 108) cu sensul de „legatus,

missus", care s-a transmis şi în română. În germană *Deputat* a fost împrumutat în secolul al XVI-lea din latina medievală şi el a fost concurat de la început de dubletul *Deputierte*, derivat de la verbul *deputieren*. De aceea, întrucît şi în documentele nemţeşti *Deputat* este un latinism rar, socotim că în cele româneşti el a pătruns din latină şi nu din germană. Tot de origine latină este şi la reprezentanţii Şcolii ardelene („*deputaţii* săboarelor" P. Maior, *Istoria bisericii românilor*, Pesta, 1813, 134; ŞA, II, 184) şi în foile volante din Transilvania, unde apare şi sub forma *deputatus* (1786, Viena), cu desinenţă latină. Atestările noastre, care sînt cu mult anterioare celor cunoscute pînă în prezent (cuvîntul n-a fost încă lucrat în DA, DLR, iar în TDRG nu se dă nici o atestare), arată că, înainte de a fi împrumutat din franceză *(député)*, cuvîntul, de origine latină, intrase în limba română în timpul stăpînirii austriece din Oltenia şi apoi din Ardeal.

SIGLE (care nu sînt uzuale şi nu au fost date în note)

DN — *Dicţionar de neologisme*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1978.

DRA — *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, *Ţara Românească*, Bucureşti, 1961.

SD — N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I—XXV, Bucureşti, 1901—1912.

SDLR — A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.

ŞA — *Şcoala ardeleană*, ediţie de Florea Fugariu, vol. I—II, Bucureşti, 1983.

TWUR — L. Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966.

NOTE

[1] Cf. C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1971, p. 454; Const. Giurescu, *Oltenia sub austrieci*, Bucureşti, 1909 (= OA); idem, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, I (1716—1725), Bucureşti, 1913 (= MIO); Al. A. Vasilescu, *Oltenia sub austrieci*, vol. I, Bucureşti, 1929; „Arhivele Olteniei", Craiova, 1922—1943 (= AO).

[2] Cf. C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 454.

[3] *Ibid.*, p. 454.

[4] Cf. A. Răduţiu, *Actele româneşti tipărite la Alba Iulia în 1653*, în „Revista de Istorie", tom 28, 1975, nr. 6.

[5] Între actul din 1701 dat de Leopold I şi cel din 1743 dat de Maria Tereza, în limba română nu mai există nici un document oficial emis de administraţia austriacă pentru românii din Transilvania (cf. A. Răduţiu, L. Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română* (1701—1847), Bucureşti, 1981, p. 11).

[6] Aceste principii au fost formulate de K. Baldinger, *Contributions à une histoire des provincialismes dans la langue française*, în RLR XXI, nr. 81—82, 1957, p. 62—92.

[7] Numărul documentelor româneşti trebuie să fi fost mult mai mare decît cel păstrat pînă astăzi, căci multe traduceri în latină sau în germană din arhivele austriece poartă menţiunile: „*Ex Valachico* latine confectum" (1723, Rîmnic, MIO, 567), „Translatio originali *Valachico*" (1727, Sibiu, MIO, 626), „Transpositio ex idiomate *Valachico*" (1725, Craiova, MIO, 671), „Collata est hic praemissa latina transpositio cum suo originali *Valachico*" (1726, Craiova, MIO, 690) etc.

[8] Pentru etimologiile din latina medievală am consultat: Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, tom. I—VII, Paris, 1840—1850 (= Du Cange); A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae, 1901 (= Bartal), *Mittellateinisches Wörterbuch bis zum Ausgehenden 13. Jahrhundert*, Bd. I—II/9, Berlin, 1959—1976 (= MLW).

[9] Pentru etimologiile din germană am consultat : J. Grimm și W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1854—1879, 1962 (= GDW), *Tremdwörterbuch*, Leipzig, 1934 (= TW) ; Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ediția a XX-a, Berlin, 1967 (=Kluge).

[10] Pentru alte atestări de la începutul secolului trecut, vezi R. Todoran, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILRL, III, București, 1962, p. 120.

[11] Cf. I. Pătruț, *Împrumuturi prin filieră*, în CL, X, 1965, nr. 2 ; idem, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 246—259 ; Al. Graur, *Etimologie indirectă*, în CL, XIII, 1968, nr. 2.

Noiembrie 1984

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August 11

ACERCA DE ALGUNOS ASPECTOS NEOSEMÁNTICOS DE LOS INDOAMERICANISMOS ARUACOS EN EL ESPAÑOL DE CUBA *

Los indios aruacos insulares eran los antíguos pobladores de Cuba y demás islas de las Antillas Mayores, y aunque era relativamente corta su convivencia con los conquistadores españoles, existía una serie de factores que favorecían la adopción de palabras aruacas en el idioma español. A pesar de que varios de estos nombres se perdieron o extinguieron a lo largo de los siglos, o fueron substituidos por otras denominaciones se han conservado aún más de 200 voces aruacas en el actual léxico cubano. Muchas de éstas también se conocen y utilizan en las variantes de la lengua culta de los demás países latinoamericanos, como por ejemplo las expresiones *bejuco*, *guayo*, *güira*, *hamaca*, *huracán*, *mamey*, *jíbaro*, *sabana*, *yuca* y otras. Sin embargo, revisten peculiar importancia en el lenguaje coloquial regional del area circuncaribe, y en el caso particular de Cuba puede observarse una rica productividad neosemántica que ha venido otorgando siempre nuevas acepciones a las antiguas palabras indígenas.

Antes de referirnos más en detalle al uso de los indigenismos en cuestión, quisiéramos dar una breve visión de cómo voces procedentes del aruaco insular llegaron a arraigarse en la modalidad cubana de la lengua española.

Hay varios caminos por los cuales unidades originarias de lenguas indígenas han encontrado admisión al caudal léxico cubano. Entre éstos se destaca la vía del contacto directo de los conquistadores españoles con los aborígenes de las Antillas Mayores que, en su mayoría, partenecían al gran tronco lingüístico del aruaco. Aunque los indios de la región antillana correspondían a diversas etapas de desarrollo cultural, existían entre ellos relaciones étnicas y comerciales muy estrechas que daban lugar a la creación de un dialecto común utilizado de „lingua franca" y extendido a todas las islas granantillanas. Gracias a este hecho, los primeros conquistadores volvieron a encontrar en todas partes las mismas denominaciones para objetos de la flora y fauna, la vida material y espiritual de los aborígenes, lo que junto a la similitud fonética con el español favoreció la asimilación rápida de los indigenismos. Otra fuente de prestación léxica la constituyeron los indios caribes, tribus aguerridos que ellos estaban conquistando el arco antillano, avanzando desde el continente suramericano. Tomados presos por los españoles, muchos fueron llevados a las Antillas Mayores para servir de esclavos y sustituir a los indios aruacos ya exterminados en su mayoría por no haber sobrevividos los ingruentos métodos de explotación a los que fueron expuestos en las minas y plantaciones de los colonos. De este modo, no entraron al español sólamente voces caribes, sino más aruacas todavía, ya que existía entre las mujeres

* Ponencia preparada para el II. Kolloquium zur spanischen Sprachwissenschaft de la Universidad Carlos Marx de Leipzig (11—13 de octubre de 1983).

caribes robadas de tribus antillanas un dialecto llamado Caliponao que también era aruaco.

Existen muchas formas mas por medio de las cuales voces aruacas, caribes y de otros idiomas indígenas enriquecieron el español hablado en Cuba y, por extensión, en toda la América Latina y también la península ibérica, que, sin embargo, no nos proponemos investigar en esta ponencia breve, como tampoco sí o no una u otra palabra sea verdaderamente aruaca y no caribe ni de otro idioma, porque existen todavía dudas numerosas en este campo entre los lexicólogos y etnógrafos. No obstante, podemos constatar que la mayoría de las palabras indígenas utilizadas en el español de Cuba, sin lugar a dudas proceden del taíno, el dialecto aruaco de los primeros pobladores de las islas Cuba y Española.

Cabe preguntarse ahora ¿ porqué tantas palabras aruacas en primer lugar se fundieron y todavía se siguen utilizando en el lenguaje cubano, habiendo desaparecido tan rápidamento sus exponentes auténticos, los indios mismos?

Primero, es muy obvio que los nombres de objetos de la flora y fauna para quienes no existen equivalentes en el español, una vez diseminados entre el pueblo, continúan usándose mientras no desaparezcan los propios objetos.

En segundo lugar hay que mencionar el ejemplo de la lucha heróica llevada adelante por los indios contra los invasores europeos que siempre ha promovido el uso de tales unidades léxicas para dar expresión a los anhelos de libertad y los sentimientos patrióticos en cualquier momento en que el pueblo cubano tuvo que defenderse contra un poder extranjero. En la literatura se repercuta esta identificación con los indios aborígenes sobre todo en el siglo XIX, cuando en el afán de contribuir a la formación de la nación y la conciencia nacional cubanas, nació la corriente romanticista del „siboneyismo" (José Fornaris, José María Heredia, „Plácido" Valdés, Joaquín Lorenzo Luaces, Nápoles Fajardo- „El Cucalambé"). También los escritores costumbristas y los poetas más modernos y contemperáneos quienes, como Onelio Jorge Cardoso y Samuel Feijoo, describen la hermosura del paisaje antillano y la vida del pueblo sencillo y trabajador, recurren muy frecuentemente a susodichas palabras indígenas, dando testimonio así de lo vivo y dinámico que estos indigenismos están en el lenguaje popular.

Más clara aún se manifiesta la presencia de voces taínas en la toponímica cubana, donde muchas de ellas han sufrido muy pocas alteraciones fonéticas hasta la actualidad y, en algunos casos, incluso nos permiten concluir al significado original de las unidades morfológicas.

Aunque la presencia de palabras indígenas aruacas en el actual español cubano es muy evidente sobre todo en las regiones rurales, debido a que la mayoría de ellas denota objetos de la flora y fauna antillanas, hay un campo en que estas voces requieren más interés lingüístico todavía, por ser divulgadas hasta un grado que pasa mucho más allá de lo recogido en los diccionarios: el habla coloquial. Sólo el análisis de este fenómeno nos permite concebir hasta qué punto las lenguas indígenas han enriquecido semánticamente el español de Cuba. En la conversación familiar o informal, muchas de las palabras aruacas han venido adquiriendo un significado nuevo, a veces sin relación, como parece, con sus acepciones originales. Otras se emplean metafóricamente para dar mayor

énfasis a una expresión o emoción, dando rienda suelta a la imaginación, lo que hace surgir espontáneamente frases cada vez nuevas cuya recopilación llenaría libros. Si bien se encuentra reflejado parte de este lenguaje también en la literatura costumbrista y, por ejemplo, en revistas o artículos satíricos (Palante, dedeté, el espacio „Brochazos" en Bohemia) es más que todo en el habla de cada día, en la calle, embromado, entre amigos, donde nacen siempre formas nuevas que dan testimonio de la productividad neosemántica de los indigenismos.

Entre las múltiples aplicaciones nuevas hay casos donde una palabra aruaca simplemente representa un sinónimo para un término castellano y en este sentido se puede encontrar *guayaba* por *mentira*, *güiro* por *cabeza*, *jaiba* por *cobarde*, *guanajo* por *tonto*, o *cacique* por jefe. Otras se utilizan en expresiones compuestas que muchas veces aluden a calidades (negativas) de hombres, como por ejemplo *ser ácana* por *ser tacaño, miserable*, *él habla catibía* por *dice boberías*, o *comer maíz* por *dejarse sobornar en el ejercicio de su cargo*, o sea de cosas como *ser mamey* que significa *muy bueno* o *hermoso*. Mucho mayor todavía es la cantidad de frases en las cuales les palabras aruacas adoptan una función metafórica. Así hay *estar duro como un caguairán* por *tener mucha fuerza*, *como la hoja del caimito* por *una persona falsa*, *parece una canoa* por *una persona muy gorda*, *tiene la cabeza como una güira* por *una cabeza calva*, *tiene una nariz de yuca* por *la nariz muy grande*, y muchísimos ejemplos más.

Otro campo en que los vocablos aruacos están viviendo un renacimiento son los nombres oficialmente otorgados a productos de la industria cubana. Los discos de marca *Areito* y *Guamá*, el jabón *Carey*, el semiremolque *Siboney*, ron y cigarillos denominados *Caney*, los camiones y transistores *Taíno*, las cervezas *Hatuey* y *Guamá* y la nueva raza bovina de cruzamiento de vacas Holstein y Cebú, criada exclusivamente en Cuba y bautizada *Siboney de Cuba*, para citar sólo algunas, corroboran la importancia de las palabras aruacas en los intentos de buscar una identidad entre los aborígenes antillanos y la nueva Cuba socialista, como en general las raíces indígenas constituyen un factor importante en el afán de destacar la identidad cultural caribeña.

También se pueden observar los fenómenos lexicales de sinonimia y polisemia entre los indigenismos, aunque la sinonimia en muchos casos es sólamente parcial debido al uso geográficamente limitado o nada más en la jerga vulgar de algunas palabras. Hay, sin embargo, ejemplos que bien pueden ilustrar el uso sinonímico, como *corasí* y *maguey* que ambas denotan la misma especie de mosquito, *babiney* e *itabo (charco de agua dulce)*, *cayaya*" y *nigua (un arbusto)* y otros más.

La lista de acepciones polisémicas es más larga todavía (por ejemplo *guano* puede ser una especie de palma, sus hojas, un neosemantismo para *dinero* y un circunloquio para *pelo)* e incluye hasta la homonimia auténtica en los casos de *guaraguao (especie de planta y de ave)* y *sigua (caracol* y *árbol silvestre)*.

Otro fenómeno que aún más enriquece el caudal de los indigenismos es el hecho de que ellos siguen perfectamente las reglas gramáticas de la formación de palabras en el español, sobre todo respecto de la sufijación. Con mucha frecuencia se observa los sufijos colectivo *(boniatal, dagamal, guayabal)*, diminutivos *(guajirito, mameycito, sinsontillo)*, despectivo o augmentativos *(ajiaco, seboruco, seibón)* y la diferenciación mediante los sufijos -o y -a entre un árbol y su fruta *(guayabo — guayabo, papayo*

— *papaya).* Lo mismo aplica a la formación de adjetivos *(guanajo, -a; niguatero, -a)* y la creación de verbos *(cuabear, embijar, guatequear)* que todos forman parte inseparable del español cubano, adicionando simplemente partículas gramáticales españolas a troncos de palabras indígenas.

En las investigaciones que realizamos al propósito encontramos más de 300 unidades léxicas que, con mayor o menor nitidez, aluden a una procedencia aruaca y que todavía están en uso en Cuba. En torno a casi la mitad de éstas indagamos un gran número de acepciones neosemánticas, giros fraseológicos o formas derivadas cuyo volumen alcanza aproximadamente tres veces la cantidad de los significados originales.

De todos estos neosemantismos muy pocos han sido admitidos a los diccionarios del español general, e incluso los más importantes diccionarios de cubanismos no alcanzan en recoger apenas la mitad de ellos. De ésto resulta que la importancia y la productividad de los indigenismos son mucho mayor que a primera vista parece, y por eso mucho vale la pena de seguir investigando con más profundidad este interesante y amplio campo lingüístico.

BIBLIOGRAFIA

Dubský, J. (1977), *Observaciones sobre el léxico santiaguero*, Praga.

Goldammer, K. (1984), *Aspectos neosemánticos de los indoamericanismos del aruaco en el español cubano*, en ,,ISLAS'', Santa Clara, en prensa.

Holmer, N. (1975), *Topônimos indigenas da América do Sul e das Antilhas*, en ,,Anais do Museo Paulista'', t. 26, São Paulo.

Pérez, G y G. Cárdenas (1977), *Metáforas en el habla popular de Cuba*, en *Antología de lingüística cubana*, t. II, La Habana, 329—364.

Perl, M. et al. (1980), *Studien zur Herausbildung der kubanischen Variante der spanischen Sprache (unter besonderer Berücksichtigung der nichtspanischen Einflüsse)*, Leipzig.

Perl, M. (1982), *En torno a la presencia de indoamericanismos del caribe en el español cubano*, en M. Perl (ed.), *Estudios sobre el léxico del español en América*, Leipzig, 102—119.

Perl, M. y S. Valdés Bernal (1976), *Einige Überlegungen zu Ortsnamen indianischen Ursprungs in Kuba*, en ,,Namenkundliche Informationen'', Leipzig, 29, 29—33.

Sala, M. et al. (1977), *El léxico indígena del español americano. Apreciaciones sobre su vitalidad*, Bucarest/México.

Valdés Bernal, S. (1972/73), *Algunos aspectos del sustrato indígena de Cuba*, en ,,Anuario L/L'', 3—4, La Habana, 135—149.

Diciembre 1984

KLAUS GOLDAMMER
Karl-Marx-Universität
Sektion TAS
Fachbereich Romanistik
Leipzig (RDA)

CLAUDE HAGÈGE, **La structure des langues**, Paris, Presses Universitaires de France, 1982, 127 p.

Autorul, director de studii la École des Hautes Études și profesor la Universitatea din Poitiers, cunoscător a numeroase limbi indo-europene și neindo-europene, rezumă în această lucrare o parte din cursurile sale de tipologie predate în anii 1977—1981.

Prin conceptul fundamental *structure des langues*, el înțelege ansamblul, mai mult sau mai puțin coerent, al principiilor de organizare care asigură funcționarea limbilor pe plan fonetic, gramatical și lexical. Structura este cercetată din două puncte de vedere, opuse și complementare: al tipologiei, în vederea grupării limbilor pe tipuri, și al „universaliilor", pentru evidențierea trăsăturilor lor comune.

Examinînd criteriile de clasificare tipologică adoptate de lingviștii din secolul trecut și din primele decenii ale secolului nostru, Cl. Hagège relevă principalele lor insuficiențe: folosirea inadecvată a diacroniei și schema clasificatorie axată pe unicul principiu al structurii cuvîntului și, ca atare, incompatibilă cu varietatea și complexitatea limbilor.

Demersul propus de autor are în vedere stabilirea de trăsături comune (a căror existență reală e demonstrată în practica traducerii), văzute nu ca universalii, ci mai curînd ca **tendințe dominante**; analiza sa îmbină procedura ipotetico-deductivă cu cea empiric-inductivă.

În planul conținutului sînt luate în considerare relațiile **formă** vs **substanță** și **lanțul vorbirii** vs **sistem** (sintagmatic vs paradigmatic) ca fond comun pe care se grefează particularitățile tipologice. Corpusul de date folosit — neobișnuit de bogat — a fost selectat din 754 de limbi, din toate zonele globului, cunoscute direct sau prin bibliografie.

Primul capitol (p. 13—26), referitor la aspectul sonor, descrie tipurile de **sisteme fonologice** (evidențiindu-se tipurile dominante, randamentul lor funcțional și repartiția lor areală) și **expresivitatea** (dintre manifestările căreia sînt cercetate intonația, dialectica arbitrar vs motivat, fono- și morfosimbolismul).

În capitolul următor (p. 27—68) este analizată **structura enunțului**. Organizarea **enunțului simplu** este privită sub triplu aspect relațional: morfosintactic (enunț vs sistemul limbii), semantic-referențial (enunț vs tema lui) și enunțiativ-ierarhic (enunț vs locutor-auditor), aspecte situate pe același plan și aflate în strînsă corespondență. Acest mod de abordare îi permite autorului să conceapă într-un fel propriu noțiuni sintactice fundamentale (cum sînt acelea de predicat și de complement) și să stabilească omologii între enunțuri aparținînd unor limbi cu structuri foarte diferite. Un loc aparte este acordat conceptului semantico-sintactic de **tranzitivitate**. După părerea, sprijinită cu argumente, a lui Cl. Hagège, o tipologie a enunțurilor minimale este posibilă numai sub aspect semantic-referențial, axat pe relația formă vs sens. **Topica** este discutată atît sub raportul motivării ei semantice cît și al interpretării istorice.

Analiza **enunțului complex** are în vedere subordonatele regizate de un nume (relativele) și cele regizate de un centru predicativ (completivele — la care subordonarea apare ca discurs secund — și circumstanțialele— la care ea apare ca ierarhie serială), trăsătura lor comună constînd în imposibilitatea de a fi structurate ca mesaje complete.

Capitolul al III-lea (p. 69—94), conține o analiză a **elementelor lexematice și morfematice** ale enunțului; în legătură cu opoziția morfosintactică dintre nume și verb este evidențiată baza ei funcțională ca și mobilitatea limitei dintre unitățile aparținînd celor două categorii, expresie a unei scări graduale, cu forme intermediare caracteristice unui continuum. Sînt apoi cercetate mărcile specifice și funcțiile **determinanților nominali și verbali** (sau, în terminologia autorului, ale nominanților și verbanților); observații interesante sînt formulate referitor la negație, la adverbe (clasă eterogenă de lexeme funcționale, cu oarecare independență în enunț) și la numerale (unitare semantic, dar eterogene din punct de vedere funcțional, categorie universală structurată în moduri diferite).

În ultimul capitol al cărții (p. 95—125) este urmărit raportul dintre **subiectul** vorbitor **și societate**, pe de o parte, și **limbă**, pe de altă parte. Sub titlul *Persoana în limbă*, autorul formulează remarci pertinente asupra relației dintre cele trei persoane implicate în actul vorbirii, accentuînd locul privilegiat ocupat în discurs de *ego*, centru al deixis-ului, în jurul și pe baza căruia se ordonează relațiile spațiale și temporale, deicticele și demonstrativele, reflexivele și articolele; prioritatea lui *ego* se manifestă și prin prezența verbelor delocutive, allocutive și performative, a mijloacelor de suspendare a discursului, a mărcilor fatice.

Observațiile referitoare la relațiile dintre limbă și societate au în vedere reflectarea, prin mijloace lingvistice, a diferențelor biolectale, a indicilor sociolectali (profesiune, nivel cultural,

apartenență dialectală) și a stratificării sociale (mai mult sau mai puțin rigide). Colectivitățile umane sînt privite și ca factori de creare — structurare a limbilor; în acest context sînt menționate trăsăturile caracteristice ale limbilor creole și ale pidgin-urilor: economie, invariabilitate, analicitate, motivare, simplificare. În final se enunță posibilitățile de intervenție a oamenilor în modelarea structurii limbilor (îmbogățirea lexicului, standardizare, normare, planificarea gramaticii) în conformitate cu necesitățile reale ale comunicării.

Lucrarea lui Claude Hagège se distinge prin bogăția și varietatea materialului ilustrativ, prin minuțiozitatea și precizia analizei, exteriorizată nu o dată și prin date statistice; autorul adoptă adesea puncte de vedere proprii, respinge cu argumente unele teze devenite curente în manuale de lingvistică (ca, de exemplu, aceea a universaliilor fonosimbolice sau a parataxei primitive ca arhaism spațio-temporal) și completează sau nuanțează unele concluzii formulate anterior pe baza unui material lingvistic mai puțin variat sub aspect genetic și tipologic. Stilul expunerii — ordonat, sistematic, clar — o face accesibilă nu numai specialiștilor, ci și unui public mai larg.

Aprilie 1985

LUCIA WALD

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

MARIUS SALA, IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU, **Les langues du monde. Petite encyclopédie,** București—Paris, Editura Științifică și Enciclopedică — Société d'Édition „Les Belles Lettres", 1984, 476 p.

La numai trei ani de la editarea lucrării *Limbile lumii* (LL) [1], Marius Sala și Ioana Vintilă-Rădulescu scot o nouă ediție a ei, de data aceasta în limba franceză, *Les langues du monde. Petite encyclopédie* (LM). Nu este vorba de o simplă traducere a lucrării anterioare, ci de o versiune nouă, mult îmbogățită, cuprinzînd cu aproape o mie de articole mai mult decît ediția românească (3 167 față de 2 171) și adăugînd informații de ultimă oră articolelor.

LM are aceeași structură ca ediția românească, respectiv o introducere, urmată de lista de abrevieri și de semne speciale, apoi prezentarea limbilor în ordine alfabetică, iar în final un glosar al termenilor utilizați și un indice alfabetic al numelor de idiomuri citate.

Trebuie să remarcăm față de ediția precedentă modificarea criteriilor de selecție a idiomurilor. Astfel, în LL erau prezentate „numai idiomurile cărora majoritatea surselor le recunosc statutul de limbă" (p. 5), în timp ce LM cuprinde „idiomurile cărora cel puțin una din sursele consultate le conferă un statut de limbă" (p. 8—9). Limbilor moarte, reprezentate inițial doar prin cîteva limbi ale unor mari culturi, li se oferă acum un spațiu mult mai amplu, lucru deosebit de important, pentru că, prin o serie de articole (de ex.: *élyme, sicane, sicule, ibère* etc.), se conturează o imagine mai completă a evoluției istorice a unor limbi actuale. Din păcate au fost lăsate, în continuare, de o parte limbile artificiale, deși ar fi fost indicat să se găsească o modalitate de prezentare, măcar sumară, a acestora, avîndu-se în vedere că ele continuă să suscite interesul atît al specialiștilor, cît și al publicului larg.

Bibliografia selectivă cuprinsă în *Introducere* este îmbogățită cu o serie de lucrări, dintre care merită citate cîteva titluri mai recente: Georg F. Meier, Barbara Meier, *Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft*, v. I, *Sprache. Sprachentstehung. Sprachen*, Berlin, 1979; Merritt Ruhlen, *A Guide to the World's Languages*, v. I, *Genetic Classification*, Draft, 1983; *Les langues dans le monde ancien et moderne*, Paris, CNRS, 1981 etc. Ni se pare totuși inexplicabil cum o lucrare prezentă în bibliografia din LL, precum *Jazyki narodov SSSR*, 5 vol., Moscova, 1966—1968, a fost eliminată din bibliografia din LM, deși ea nu aparține tipului de lucrări omise cu bună știință de autori, acelea consacrate „unei singure limbi sau unui grup restrîns de limbi" (p. 13—14).

În privința idiomurilor incluse în LM trebuie să menționăm în primul rînd faptul lăudabil de a fi introdus o serie de grupuri de limbi care, în LL, erau citate în cadrul diverselor articole referitoare la limbi, dar nu erau prezentate separat. Este vorba, printre altele, de grupuri definite din punctul de vedere al localizării geografice și al unor afinități de structură și, eventual, de origine, cum ar fi: *amérindiene, balcanice, méditeraneene, negro-africane* etc. Aceste articole completează și sintetizează deosebit de pregnant informațiile răspîndite în toată lucrarea.

S-au inclus, de asemenea, o serie de limbi creole și pidginuri care au denumire proprie și peste 1 000 de vorbitori: la cele indo-europene — germanice sau romanice — nu se indică însă apartenența genealogică (de ex.: 311 *beach-la-mar*, pidgin English; 535 *caviteño*, variété de créole espagnol; 1417 *kriyôl*, variété de créole portugais; 2500 *saramaccan*, créole anglais etc.).

La limbile aparținînd grupului Bénoué Congo s-au completat articolele cu precizarea subgrupului respectiv *(bantoïde, Plateau, Cross River, jukunoïde)*.

Neputînd arăta toate completările făcute de autori, ne-am oprit la o mică porțiune (începutul literei *K* de la 1137 la 1166) pentru a prezenta cîteva din cele mai importante informații noi cuprinse în LM față de LL. Din aceste 30 de idiomuri din LM 10 nu au articole separate în LL (1143 *kabui*, 1148 *kadu*, 1151 *kagalé*, 1160 *kaike*, care sînt limbi sino-tibetane, 1153 *kagoro*, 1156 *kahugu* — limbi nigero-congoleze, 1157 *kai*, 1158 *kaidipan*, 1163 *kajeli* — limbi austroneziene și 1159 *kaikādī* — limbă dravidiană). Completările care s-au făcut la articolele existente în LL se referă mai ales la numărul de vorbitori (1164 *kajuru* 5 500—8 000 vorbitori în LM, față de 5 500 vorbitori în LL, 1138 *kaba* 11 000—15 000 vorbitori în LM, față de 11 000—11 500 vorbitori în LL etc.), la dialectele idiomului respectiv (v. de ex. articolul 1138 *kaba* din LM, față de articolul 775 din LL, articolul 1144 *kachin* din LM, față de articolul 780 din LL, 1154 *kagulu* din LM, față de articolul 786 din LL etc.), la scriere (de ex. 1140 *kabardien*, față de articolul 777 în LL, 1144 *kachin*, față de articolul 780 în LL etc.) ș.a.

Neîndoielnic, într-o lucrare de asemenea tip și avînd de prelucrat un material atît de variat și de bogat, nu puteau fi evitate o serie de greșeli și de inconsecvențe. Ne-am referi în primul rînd la o serie de scăpări, de tipar de cele mai multe ori, de scriere a idiomurilor în cadrul diferitelor articole sau în indice, precum și la trimiterile din indice care lasă uneori de dorit. Ar fi bine, de asemenea, ca în eventualele noi ediții să se reflecte mai pe larg, nu numai în articole de sinteză, unele tentative mai noi de clasificare a limbilor, chiar dacă acestea nu au fost încă general acceptate.

Actuala ediție a micii enciclopedii *Les langues du monde* este, fără îndoială, una din lucrările de referință pentru problema limbilor vorbite pe glob, oglindind din plin efortul autorilor de a reflecta bogatul material informativ consultat și de a introduce date cît mai noi, fiind astfel un instrument de lucru indispensabil specialiștilor, precum și o sursă de informare deosebit de valoroasă pentru un cerc larg de cititori interesați de aceste probleme.

NOTĂ

[1] Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981 : vezi printre altele și recenziile la această ediție în SCL XXXIII (1982), 2, p. 189—190 (Eleonora Popa), SCL XXXIII (1982), 6, p. 506—509 (Coman Lupu), LR XXXI (1982), 6, p. 523 (Iorgu Iordan), LL (1982), vol. 4, p. 565—569 (Lucia Wald).

Martie 1985

ALEXANDRA NICOLESCU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

Atlas linguarum Europae (ALE), volume I, premier fascicule : **Cartes (1—19), Commentaires**, Assen, 1983, XCVII + 177 p.

La sfîrșitul anului 1983 s-a publicat, sub auspiciile UNESCO, prima fascicula[1] a volumului I al *Atlasului limbilor Europei (ALE)*. Operă colectivă, rezultat al colaborării lingviștilor din toate țările europene, atlasul apare sub redacția unui comitet internațional format din 38 de membri, printre care Mario Alinei, A. Weijnen, Jacques Allières, Boris Cazacu, Manlio Cortelazzo, T. V. Gamkrelidze, Corrado Grassi, Rudolf Grosse, V. V. Ivanov, Pavle Ivić, B. A. Serebrennikov, Gaston Tuaillon, Joep Kruijsen (secretar)[2].

Prima fasciculă a volumului I ALE se compune din două părți distincte : o **mapă** cu hărți lingvistice și o carte de **comentarii**[3].

MAPA CARTOGRAFICĂ cuprinde 19 h ă r ț i l e x i c a l e, pe care datele lingvistice sînt reprezentate prin s i m b o l u r i. Hărțile, care au fost cartografiate de către un computer (după un program stabilit de W. Putschke și R. Neumann de la Centrul de Prelucrare Automată a Datelor Lingvistice al Universității din Marburg, RFG), redau răspunsurile la următoarele 14 întrebări din primul Chestionar ALE : *soleil* (autorul hărții și al comentariului : G. Tuaillon), *lune* (D. Brozović), *brouillard* (T. Itkonen), *nuage* (T. Itkonen), *vent* (A. Weijnen), *arc-en-ciel* (M. Alinei), *grêle* (J. Saramago, Gabriela Vitorino), *neige* (G. Tuaillon), *flaque d'eau* (Ellen Mooijman), *étang* (Ellen Mooijman), *lac* (Natacha Z. Donadze), *mer* (J. Kruijsen, I. Stan), *rivière* (B. A. Serebrennikov), *sauterelle* (R. I. Avanesov, V. V. Ivanov, N. Z. Donadze). Explicația simbolurilor se găsește în l e g e n d a hărții. Mapa cartografică mai cuprinde lista comitetelor naționale ALE și o *hartă de fond* (la scara 1 : 10 000 000), pe care sînt indicate prin cifre punctele din rețeaua atlasului[4].

Hărţile din această primă fasciculă sînt de două feluri : *onomasiologice* şi *de motivaţie*. În general, pentru fiecare termen s-a întocmit o hartă onomasiologică (prin excepţie, dată fiind bogăţia materialului lingvistic, răspunsurile la chestiunea *flaque d'eau* au fost prezentate pe două hărţi onomasiologice). La *arc-en-ciel*, s-a întocmit o hartă onomasiologică pentru denumirile cu motivaţia 'arc' a elementului principal (de exemplu, fr. *arc-en-ciel*, germ. *Regenbogen*, rus. *duga* etc.) şi s-au elaborat, în plus, trei hărţi de motivaţie : a) alte motivaţii ale elementului principal (de exemplu, 'brîu' : alb. *bres*, rom. *brîu*, bulg. *zuna* etc.) ; b) termeni simpli şi forme compuse naturaliste (de tipul 'apă' : ol. *waterboog*, 'lumină' : fr. *rayon de lumière*, 'ploaie' : engl. *rainbow* etc.) ; c) zoomorfism, antropomorfism păgîn, antropomorfism creştin şi islamic (de exemplu, 'delfin ; balenă' : it. *arcobaleno*, 'paradis' : ucr. *rajduga* etc.). Răspunsurile la *sauterelle* au fost redate pe două hărţi de motivaţie (fără a se întocmi o hartă onomasiologică), reprezentînd formele primare (primul răspuns la întrebarea din chestionar) şi, respectiv, formele secundare (al doilea şi al treilea răspuns).

CARTEA DE COMENTARII. În afară de comentariile autorilor hărţilor şi de indicaţiile bibliografice (p. 1–177), fascicula mai cuprinde (p. I–XCVII) : a) lista comitetelor naţionale ALE, a departamentelor pe grupuri de limbi şi a comitetului de patronaj ; b) o *Introducere*, semnată de Mario Alinei, preşedintele comitetului internaţional de redacţie ; c) lista de abrevieri (redactată în franceză, engleză şi germană) pentru limbile europene şi unele dialecte ; d) reţeaua de anchetă, cu denumirile localităţilor (în total 2544, plus 6 puncte, nefixate pe hartă, pentru limbile ţiganilor din Europa) ; e) sistemul de transcriere fonetică ; f) transliterarea în alfabet latin a alfabetului slav şi grecesc ; g) programul de cartografiere automată a datelor : h) organigrama ALE[5].

Introducerea la atlas (p. XV–XXXIX) reprezintă o sinteză a rezultatelor la care s-a ajuns în discuţiile purtate mai bine de un deceniu de către specialişti din toate ţările europene în peste 20 de întruniri de lucru (colocvii generale, şedinţe ale comitetului de redacţie şi ale departamentelor pe familii de limbi etc.)[6]. După ce arată meritele lui A. Weijnen (preşedinte al comitetului internaţional de redacţie pînă în 1982) în iniţierea şi materializarea proiectului ALE, Mario Alinei dă cîteva informaţii despre atlas şi despre modul în care au fost elaborate hărţile şi comentariile. Autorul introducerii menţionează sprijinul moral şi financiar din partea UNESCO şi, de asemenea, contribuţia universităţilor din Nijmegen (Olanda), unde s-a aflat secretariatul atlasului, şi din Marburg (RFG), care a asigurat cartografierea materialului lingvistic.

Cele peste 2500 de localităţi din reţeaua de anchetă[7] sînt plasate în limitele geografice ale Europei, care includ partea de nord a masivului Caucaz, atingînd, în est, munţii şi fluviu Ural. În atlas apar peste o sută de limbi, repartizate în 21 de familii, reprezentînd şase mar grupuri lingvistice : 1) *indo-european* (limbi romanice, slave, germanice, baltice, celtice, indiene iraniene, greaca, albaneza), 2) *uralic* (limbi finice, ugrice, volgaice, permiene, lapona, samoieda) 3) *altaic* (limbi mongole şi turcice), 4) *caucazian* (limbi abhazo-adîgheene şi ceceno-daghestaneze), 5) *semitic* (malteza), 6) *basca*.

ALE este un atlas lingvistic i n t e r p r e t a t i v, realizat cu ajutorul simbolurilor, care permite comparaţia interlinguală la nivel european. Legendele hărţilor cuprind formele lexicale clasificate etimologic (hărţile onomasiologice) sau numai „motivaţiile" acestora (hărţile de motivaţie[8]). Fiecare formă, respectiv „motivaţie", este însoţită în legendă de un semn (cerc, triunghi, romb, linie etc.), cu care este marcată pe hartă în dreptul localităţii unde a fost înregistrată. Împrumuturile, menţionate ca atare în comentariul hărţii, au primit simbolul formei originare, uşor modificat (de exemplu, un cerc cu punct în interior, în loc de cerc).

Clasificarea formelor lexicale pe baza o r i g i n i i lor este principiul de bază al atlasului. Dificultatea unei asemenea clasificări este evidentă dacă avem în vedere numărul mare de limbi europene (peste o sută) şi lipsa surselor de informaţie (de exemplu, a dicţionarelor etimologice) pentru multe dintre ele[9]. În general, originea formelor a putut fi identificată în cazul limbilor indo-europene. În rest, încercări pentru stabilirea etimonului s-au mai făcut de către unii autori (T. Itkonen, Ellen Mooijman, G. Tuaillon, N. Z. Donadze) pentru anumite limbi uralice, altaice şi, foarte rar, caucaziene.

Compararea hărţilor pune în evidenţă deosebiri atît în ceea ce priveşte n i v e l u l d e g e n e r a l i z a r e, cît şi în ceea ce priveşte c r i t e r i i l e aplicate în clasificarea formelor. În unele cazuri, s-a putut stabili, de exemplu, un radical comun pentru toate limbile indo-europene : i.-e. **sāuel-* pentru termenii care denumesc noţiunea 'soleil' (autorul hărţii : G. Tuaillon). Acelaşi autor a grupat sub o singură rădăcină i.-e., * *snei* / *snoi* / *sni-g^wh-*, forme din limbile romanice, germanice, slave, baltice şi din galeză pentru 'neige'. În aceste cazuri (în mare măsură şi în cazul denumirilor pentru 'lune', autor D. Brozović), nivelul de generalizare este foarte înalt, harta remarcîndu-se prin *unitate*. În general, însă, în cazul celorlalţi termeni, materialul lingvistic este mult mai diversificat. În asemenea împrejurări, unii autori au grupat materialul

pe familii de limbi, chiar dacă termenii au origine diferită (de exemplu, în harta onomasiologică a formelor cu semnificația 'arc' pentru *arc-en-ciel*, M. Alinei a grupat împreună sl. * *dǫga* și sl. *lǫk*").

Dificultăți deosebite au prezentat hărțile cu mare diversitate de forme (de exemplu, harta *flaque d'eau*, care nu poate fi izolată de hărțile *étang*, *lac* și chiar *mer*). Pentru *flaque d'eau* Ellen Mooijman a elaborat două hărți onomasiologice, pe care a reprezentat *ariile mari* (termeni care apar în mai multe limbi) și, respectiv, *ariile mici* (termeni care apar într-o singură limbă). Autoarea hărții a identificat numai pentru limbile indo-europene 11 rădăcini, pe care le-a clasificat separat, deși unele puteau fi grupate împreună (de exemplu, lat. *pŭteus* și germ. com. * *puttia*, termenii din limbile germanice reprezentînd, după unii autori, un vechi împrumut din latină). Pentru *étang*, aceeași autoare a stabilit 24 de rădăcini pentru limbile indo-europene, dintre care 9 comune cu *flaque d'eau*. Legătura dintre acești doi termeni și *lac* se oglindește în faptul că, dintre cele 33 de forme înregistrate pentru *lac*, 25 sînt comune cu *flaque d'eau* (12) și, respectiv, *étang* (13). Răspunsurile la chestiunea *sauterelle* (pentru care s-au redactat numai hărți de motivație) evidențiază „la communauté typologique de l'acte de dénomination" (p. 147); majoritatea formelor înregistrate se repartizează în două mari grupuri de denumiri, însemnînd 'a sări' (de exemplu, fr. *sauterelle*, rus. *skačok* etc.) și, respectiv, 'animalul care sare' (de exemplu, fr. *coq de foin*, it. *capra*, rom. *căluț de iarbă*, pol. *koza* etc.).

Unele inconsecvențe privind nivelul de generalizare în clasificarea formelor apar la harta *grêle*. Astfel, în legendă, sînt puse pe același plan forme descinzînd, de exemplu, din latină (cat., port. *pedra*, sp. *piedra*, rom. *piatră* < lat. *pĕtra*) și din indo-europeană (lat. *grando*, *-inis*, sl. *grad'*, lit. *grúdas* < i.-e.* *grōd-*, * *grəd-*). Alteori se grupează diferit termeni provenind din aceeași rădăcină : engl. *ice* (sub 18) și oset. *ih* (sub 34) < i.-e. **ei-s-*, **ei-n-*. Nu se justifică separarea termenilor romanici provenind din lat. *grando*, *-inis* (it. *grandine*, rom. *grindină* ; sub 19.5) de cei provenind din contaminarea lat. *grandine* cu lat. *granu-* (de exemplu, it. *γra'ndzənə* ; sub 4.6). Această separare a dus la gruparea formelor românești și italiene descinzînd din lat. *grandine* împreună cu forme din lituaniană (lit. *gruodùs*) și din limbile slave (bg., rus., scr., ucr. *grad* etc.), deși înrudirea termenului latinesc cu cei din limbile balto-slave a fost contestată de unii specialiști (E. Fraenkel). În comentariul la aceeași hartă se spune, în legătură cu sl. *kamen*, că ar fi vorba de un calc după rom. *piatră* 'grindină'. Trebuia precizat că această observație, făcută de comitetul român, se limitează la formele slave înregistrate pe teritoriul României.

Materialul lingvistic din România este, în general, corect reprezentat pe hărțile atlasului și în comentarii. S-au strecurat, totuși, cîteva greșeli [10], pe care le menționăm în continuare.

Dintr-o eroare de programare a calculatorului, pe harta *neige* forma *zăpadă* a fost redată prin același semn cu descendenții sl. *sneg'*, deși în legendă este menționată separat și marcată, corect, printr-un semn diferit. În comentariul la harta *lac* se spune, în mod eronat, despre rom. *mare* adj. (din *apă mare*) că ar proveni din lat. *mare* 'mer' (cf. p. 129). În comentariul la harta *rivière* se afirmă : „In Westeuropa dominieren Benennungen, die auf lat. *rivus* 'Bach, Wasserlauf' zurückgehen (kat. *riu*, span. *rio* usw.)" (p. 141), neținîndu-se seamă de faptul că în Romania orientală apare aceeași formă (rom. *rîu*). Dăm, în continuare, forma corectă a unor termeni redați greșit în cartea de comentarii (în ordinea paginilor) : LXXI : *Păduroiu* (nu *Păduroio*) ; 81 : *grindină* (nu *grandină*), ca în legenda hărții, unde e corect ; 142 : *apă mergătoare* (nu *apă mergetor*) ; 143 : *pîrîu* (nu *pîriû*), ca în legenda hărții ; 149 : *c'alu p'uopi* (nu *k'alu p'uopsi*).

Observații de amănunt la cartea de comentarii : nu „1.7, 1.8, 12.1 and 12.2" (p. 9), ci „1.1.7, 1.1.8, 12.1 – 12.3" (așa cum apare în legenda hărții) ; nu „Voir QI : 024, 5.1" (p. 129), ci „Voir QI : 024, 24.1" (așa cum rezultă din confruntarea formelor).

Deoarece există și alte greșeli (atît în volumul de hărți, cît și în cartea de comentarii), la ultimul Colocviu general ALE (Grenoble, 1984) s-a hotărît publicarea unei erate, care va apărea împreună cu următoarea fasciculă a atlasului.

Operă de colaborare internațională, *Atlasul limbilor Europei (ALE)* este un simbol al spiritului de cooperare manifestat de țările europene. Valoarea și utilitatea lui rezidă în faptul că oferă un material lingvistic c o m p a r a b i l, greu de obținut de către specialist prin alte mijloace (de exemplu, prin excerptarea dicționarelor și a glosarelor dialectale existente). Atlasul nu epuizează mulțimea formelor lexicale din fiecare limbă europeană și nici nu putea s-o facă ; el nu se substituie atlaselor naționale și regionale, care dispun de rețele mult mai dese de localități. ALE este un *instrument de lucru*, o bază documentară pentru studii mai ample de lingvistică comparată, cărora le conferă o nouă dimensiune, cea spațială. El deschide o largă perspectivă geografică privind răspîndirea și circulația termenilor, influențele lingvistice și culturale, evoluțiile comune (sau divergente), împrumuturile etc.

NOTE

[1] Ea a fost precedată de trei lucrări pregătitoare : *Atlas Linguarum Europae. Introduction*, Assen, 1975 (sub redacția lui A. Weijnen e.a.); *Atlas Linguarum Europae. Premier Questionnaire*, Assen, 1976 (sub redacția lui A. Weijnen și J. Kruijsen); *Atlas Linguarum Europae. Second Questionnaire*, Assen, 1979 (sub redacția lui A. Weijnen și J. Kruijsen).

[2] Membri decedați : R. I. Avanesov, Witold Doroszewski.

[3] Ambele părți sînt dedicate memoriei lui R. I. Avanesov, fost vicepreședinte al comitetului internațional de redacție.

[4] Pe harta de fond mai sînt marcate principalele fluvii din Europa, lanțurile muntoase de peste 1 000 m, granițele între state și denumirile capitalelor europene (în forma și ortografia din fiecare țară ; de exemplu : Baile Atha Cliath, capitala Republicii Irlanda).

[5] Datele lingvistice pentru atlas au fost strînse și sistematizate, la nivelul fiecărei țări, de către comitetele naționale. În unele țări s-au format două sau mai multe comitete : de exemplu, două în Belgia (pentru wallonă și, respectiv, flamandă), trei în Marea Britanie (Anglia cu Țara Galilor, Scoția, Irlanda de Nord). Pentru culegerea și prelucrarea materialului dialectal din România s-a constituit un comitet național format din 18 membri : I. Coteanu (președinte), B. Cazacu și I. Pătruț (vicepreședinți), N. Saramandu (secretar), V. Arvinte, E. Beltechi, Șt. Binder, S. Dumistrăcel, I. Faiciuc, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, G. Mihăilă, N. Mocanu, L. Murádin, P. Neiescu, I. Stan, T. Teaha, D. Uritescu, E. Vasiliu. B. Cazacu face parte și din comitetul internațional de redacție al atlasului. Rețeaua de anchetă are în România 84 de puncte, cuprinzînd localități pentru graiurile românești (77), maghiare (3), germane (2), sîrbocroat (1), ucrainean (1). Întregul material lingvistic a fost obținut prin anchete directe de teren, efectuate cu primul Chestionar ALE (546 de întrebări din domeniul lexicului).

[6] În 1974, ședința de lucru a comitetului internațional de redacție s-a ținut la București, fiind organizată de Academia R. S. România.

[7] În ceea ce privește densitatea, rețeaua este inegală, fiind în unele țări deasă (de exemplu, Norvegia : 170 de localități, Austria : 50, RDG : 63), în altele rară (de exemplu, Italia : 77). Limbile slave sînt reprezentate cu rețeaua din „Atlasul lingvistic slav", care este mai rară decît cea din ALE (cu excepția Bulgariei, care a stabilit o nouă rețea, mai deasă).

[8] În cazul acestor hărți, inventarul termenilor se găsește în volumul de comentarii.

[9] Autorii au fost obligați uneori să se limiteze la clasificarea termenilor, fără să poată propune un etimon.

[10] Ele au fost semnalate comitetului internațional de redacție, pentru a fi cuprinse în erata la volumul I ALE.

Aprilie 1985

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

Elemente de gramatică confruntativă a limbilor rusă și română. Redactori responsabili Ecaterina Fodor și Solomon Vaimberg ; colectivul de autori : Sima Borlea, Aurica Brașoveanu, R. Chivescu, Maria Cotovschi, Ecaterina Fodor, M. Gheorghiu, Elena Iosub, A. Ivanov, Tatiana Malița, Maria Oiță, A. Pedestrașu, Edith Tauberg, Veronica Vaida, S. Vaimberg, București, Tipografia Universității din București, 1983, 370 p.

În ultimele decenii, cercetările comparativ-sincronice, cunoscute sub numele de analiză contrastivă, au cunoscut o dezvoltare fără precedent datorită schimbărilor care s-au produs în teoria limbii și a extinderii învățămîntului limbilor străine. În țara noastră, studiile cu caracter contrastiv au avut ca obiect mai cu seamă limbile de largă circulație, care reprezintă și materii de învățămînt în școala generală și în liceu.

În ceea ce privește limba rusă, se poate spune că, de la bun început, cercetarea în acest domeniu s-a profilat prioritar pe teme contrastive. Cea mai grăitoare ilustrație din acest punct de vedere o constituie însăși lucrarea aici discutată, moment important în activitatea colectivului de rusiști care a elaborat-o și a rusisticii românești în genere.

Gramatica confruntativă a limbilor rusă și română impune, incontestabil, prin caracterul său novator, prin densitatea informației, prin originalitatea tratării și, nu în ultimul rînd, prin claritatea expunerii. Analizînd sincronic structurile caracteristice ale limbii ruse pe baza confruntării lor cu structurile limbii române, autorii au reușit să evidențieze, la nivel morfosintactic, o seamă de trăsături diferențiale între cele două sisteme, trăsături care ar fi rămas probabil neiden-

tificate dacă cercetarea s-ar fi înscris în limitele numai ale unui singur sistem. Pe această linie, *Gramatica confruntativă* a valorificat, pe lîngă sursele bibliografice străine, numeroase alte studii, cercetări, teze de doctorat etc. — parte din ele datorate autorilor înșiși —, realizate în cadrul rusisticii românești, în pofida faptului că *Bibliografia* finală e alcătuită — din motive de economie de spațiu, desigur — numai din titluri de volume.

Printre capitolele și subcapitolele cele mai izbutite, de o mare bogăție faptică, punctate de numeroase observații inedite, se numără, credem, *Adjectivul* (p. 146—235), *Adjectivul pronominal determinativ* (p. 203—223), *Numeralul* (p. 236—261), *Verbul* (p. 262—353) ș.a. În cadrul acestui din urmă capitol, o atenție specială se acordă, cu îndreptățire, *Aspectului verbal* (p. 262—296), prezentat într-o viziune modernă, deschizătoare de noi perspective pentru mai buna înțelegere de către vorbitorii de limbă română a acestei dificile categorii [1].

Este drept că nu toate problemele de care se ocupă *Gramatica confruntativă* au fost elaborate la același nivel și cu aceeași adîncime. Numărul apreciabil de autori, preferințele personale ale unora, anumite opțiuni teoretice ale altora au dus la o oarecare diversitate în tratarea materiei. Astfel, ca să ne mărginim numai la un singur exemplu, corelația dintre prefixele verbale și prepoziții este discutată doar în subcapitolul consacrat cazului acuzativ al substantivelor, nu și celui dativ sau genitiv. Unitatea generală a lucrării a fost însă asigurată, între altele, și de aplicarea consecventă a principiului metodologic de considerare a faptelor prin prisma paradigmatică și, respectiv, sintagmatică (vezi, de exemplu, modelul oferit în acest sens de capitolul *Numeralul*).

Totodată, în text mai apar formulări susceptibile de a fi îmbunătățite sau se enunță teze care pot fi completate sau admit și o altă interpretare. Ar fi fost indicat, bunăoară, să se diferențieze peste tot noțiunile de *terminație* și *desinență*, folosite, pe alocuri, ca simple echivalente, cf. „genul feminin are terminațiile *-a*,... *-'a*" (p. 10) și „genul neutru se caracterizează prin desinențele *-o*,...*e*···" (*loc. cit.*).

În dificila problemă a diferențierii substantivelor masculine de cele feminine în consoană palatală, aproximarea pur empirică a corelației cantitative dintre cele două genuri („majoritatea substantivelor în consoană palatală sînt de gen feminin", p. 10) este, desigur, departe de a oferi o soluție satisfăcătoare pentru vorbitorii de limbă română. În pofida scepticismului manifestat de *Gramatica confruntativă* („Încercările de a stabili criterii pentru determinarea genului la substantive cu tema palatalizată nu pot fi socotite operante", *loc. cit.*), luarea în considerare a unor anumiți indicatori — sufixele *tel'*, *ar'* ca marcă a masculinului pentru numele de agent și, respectiv, sufixele *-ost'*, *-est'*, *-st'* ca marcă a femininelor (mai sînt și alte grupe de substantive în consoană palatală al căror gen poate fi stabilit după criterii formale sau tematice) — ar reduce totuși sensibil numărul substantivelor terminate grafic în semn moale al căror gen trebuie memorat ca atare. Semnalăm, în subsidiar, și eludarea problemei, oricum anevoioase pentru străini, a determinării genului abrevierilor.

Dintre prepozițiile cu valoare cauzală care cer genitivul, la p. 43 figurează doar două : *iz* și *ot* „din, de" (sînt omise *iz-za, c, vsledstvie, v rezul'tate, v silu, vvidu* ș.a.). Deosebirea dintre ele e văzută în planul opoziției stare fizică/ stare psihică, exprimate de substantivele la genitiv (cf. *stradat' ot žary* „a suferi de căldură", p. 43, și *prijti iz vežlivosti* „a veni din politețe", p. 44), la care s-ar putea adăuga — cu tot atîta temei, probabil — opoziția acțiune involuntară/ acțiune premeditată, conștientă (cf. exemplele citate). Ar fi fost de dorit, în genere, să se fi delimitat peste tot sfera de întrebuințare a prepozițiilor care se traduc la fel în românește, ca de exemplu *dl'a* și *za* „pentru", tratate fiecare separat, la p. 45 și, respectiv, 66. Înclinăm să credem, în această ordine de idei, că, într-o construcție ca *golosoval' za kandidata* „a vota pentru candidat" (p. 66), nu se desemnează doar beneficiarul unei acțiuni (în definitiv, și prepoziția *dl'a* exprimă această valoare : *galstuk dl'a otca* „cravată pentru tata", p. 45), ci și o atitudine activă în favoarea sa. Tot legat de prepoziții, notăm că, în subcapitolul *Sintagmatica pronumelui personal*, apar o serie de locuțiuni prepoziționale care n-au fost menționate în paragrafele special consacrate folosirii substantivelor cu prepoziții : *po pričine, za iskljuceniem, v otnošenii, so storony, pri pomošči* (p. 130—131).

Conjugarea verbului, esențială pentru construirea enunțurilor în limba rusă, este corect, deși sumar, înfățișată în preliminariile subcapitolului despre flexiunea verbală (p. 341). Pentru cititorii *Gramaticii confruntative* ar fi fost însă important de relevat raportul dintre flexiunea verbului și paradigmele sale, știut fiind că posibilitatea, demult stabilită pentru nativi, de a deduce tipul de conjugare după forma infinitivului a fost invederată și pentru vorbitorii de limbă română [2].

Consemnăm, în treacăt, unele inconsecvențe și omisiuni minore, traduceri amendabile sau simple inadvertențe. La p. 282, *dobit'-sja — dobivat'sja*, aflate în opoziție de aspect, sînt traduse diferențiat „a obține, a reuși" și, respectiv, „a stărui, a se strădui", în timp ce, la p. 37, aceleași verbe sînt echivalate deopotrivă prin „a obține". Locuțiunea prepozițională *v dele* trebuie tradusă „în sfera", nu „în privința" și, cu atît mai puțin, „la cauza" (p. 40). Tot așa, *otvykat' — otvyknut' ot doma* nu e „a se dezobișnui de casă", ci „a se înstrăina de casă". În

legătură cu prepoziția *dl'a*, s-ar fi putut menționa adjectivele care o cer pentru a construi complementul circumstanțial de relație : *cennyj* ,,prețios", *važnyj* ,,important", *legkij* ,,ușor", *opasnyj* ,,primejdios" etc. S-ar fi putut unifica formulările referitoare la una și aceeași problemă, cf. : ,,Substantivul precedat de prepoziția *za* în îmbinare cu un verb de aspect perfectiv poate indica o limită în timp, limită care exprimă termenul de perfectare a acțiunii" (p. 75) și ,,Complementele în acuzativ cu prepoziția *za* se întrebuințează, de regulă, cu verbe perfective, încadrînd acțiunea în limite cronologice riguroase" (p. 270).

Observațiile și sugestiile de mai sus, axate în cea mai mare parte pe chestiuni de detaliu, nu micșorează, evident, valoarea acestei lucrări de referință, care răspunde, în plus, unor necesități reale ale practicii didactice [3]. Așa fiind, am saluta apariția unei ediții tipărite, în măsură să asigure difuzarea corespunzătoare a volumului (altminteri multiplicat în excelente condiții grafice).

NOTE

[1] Contribuția *Gramaticii confruntative* trebuie considerată și în lumina tezei lui V. V Vinogradov că ,,teoria aspectului verbal nu este numai unul din cele mai controversate, dar și unul din cele mai puțin elaborate capitole ale gramaticii ruse" *(Russkij jazyk*, ed. a 2-a, Moscova, 1972, p. 379).

[2] Vezi A. Hîrlăoanu și S. Vaimberg, *Despre locul gramaticii în predarea limbilor moderne*, în ,,Revista învățămîntului superior" VII (1965), nr. 9, p. 59—64.

[3] Însemnătatea *Gramaticii confruntative* pentru glotodidactică a fost reliefată și de Aneta Safta, în recenzia sa din ,,Limbile moderne în școală" (1984), nr. 1, p. 141—143.

Noiembrie 1984

A. HÎRLĂOANU
Academia de Studii Economice
București, Piața Română 6

DUMITRU IRIMIA, **Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa**, Iași, Ed. Junimea, 1983, 264 p.

Prezenta carte a lui D. Irimia face parte dintr-un proiect mai vast de abordare a gramaticii limbii române, a cărui primă parte, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, a apărut în 1976.

Intrînd în domeniul atît de controversat al sintaxei, D. Irimia procedează la o reinterpretare a faptelor de limbă din perspectivă relațională, combinată cu subtile, dar, poate, prea multe considerente semantice. Acestei eterogenități i se datorește, de altfel, și lipsa de unitate metodologică a lucrării, a cărei consecvență scade pe măsură ce crește dorința de exhaustivitate.

Principalul punct de vedere rămîne cel relațional, în funcție de care s-a orientat autorul și în alcătuirea sumarului cărții. După o *Introducere în sintaxă*, care cuprinde ,,Relații sintactice", ,,Funcții sintactice", ,,Realizarea funcțiilor sintactice", ,,Exprimarea relațiilor sintactice și marcarea identității specifice a funcțiilor sintactice", ,,Unități sintactice" și definirea ,,tipurilor de enunțuri", urmează cinci mari capitole intitulate, în ordine, *Relația de interdependență*, *Relația de dependență*, *Relația de coordonare*, *Relația de apoziție* și *Relația de incidență*, în interiorul cărora se dezvoltă analiza funcțiilor sintactice realizate pe baza relațiilor respective. Cartea se încheie cu o bibliografie a studiilor consultate și cu alta a textelor folosite pentru exemplificări.

Concepția lui D. Irimia asupra sintaxei se găsește concentrată în prima parte, numită *Introducere în sintaxă*, în care descoperim, *in nuce*, atît calitățile, cît și defectele lucrării de față. Capitolele cel mai bine realizate aici și, ca atare, mai puțin discutabile, sînt ultimele două, ,,Exprimarea relațiilor sintactice și marcarea identității specifice a diferitelor funcții", respectiv ,,Tipuri de enunțuri", acesta cu deosebire în partea a doua a sa, care cuprinde definirea semantică a enunțurilor (cu cele patru subtipuri : asertive, interogative, imperative și exclamative). La nivel teoretic, este vizibilă preluarea unor modele total diferite : capitolul ,,Tipuri de enunțuri" preia instrumentele de lucru ale Gramaticii Academiei, adîncind considerațiile acesteia, iar în realizarea capitolului ,,Exprimarea relațiilor sintactice", autorul urmează îndeaproape *Sintaxa limbii române* a Valeriei Guțu-Romalo, distingînd, ca mărci ale identității specifice a funcțiilor sintactice, flexiunea, topica, articolul, elementele de relație, dubla exprimare a unor funcții sintactice, cărora le adaugă, în plus față de lucrarea citată, termenii corelativi și două considerente semantice, anume fixarea identității specifice prin ,,planul semantic

al termenului" sau al relației de dependență. Capitolul este remarcabil prin disocieri, uneori extrem de fine, și printr-o analiză foarte atentă, care, însă, va evolua mai departe în detrimentul studiului sintactic propriu-zis : mărcile specifice ale fiecărei funcții sînt căutate, vom vedea, *a posteriori*, slujind, de cele mai multe ori, unor definiții semantice, și nu relaționale. Cu aceste mici excepții, subcapitolele dedicate, la fiecare funcție sintactică, mărcării identității specifice sînt dintre cele mai importante, vădind un studiu atent și o clară ordonare categorială.

Perspectiva centrală din care se articulează studiul fiind cea relațională, este de la sine înțeles că rolul principal în economia cărții urmează să-l aibă definirea și clasificarea relațiilor, respectiv a funcțiilor sintactice. Și aici întîlnim același amestec între punctul de vedere relațional și cel semantic, esența lor concentrîndu-se în noțiunea de **cîmp semantico-sintactic**, definit ca o „structură sintagmatică în dezvoltarea căreia prin intermediul unei relații sintactice se introduc în enunț componente semantice concrete, „cerute" de regent sau adăugate în mod aleator" (p. 10). Relațiile sintactice, nefiind astfel decît un mijloc de realizare a semanticii globale a enunțului, au parte tot de o definiție dublă, ca „relații structurale din interiorul unui enunț în care intră cel puțin două unități lexicale autonome. Din perspectivă logico-semantică ele sînt interpretarea lingvistică a unor raporturi logice, prin care se reflectă în planul gîndirii conexiuni extralingvistice" (p. 9). Adăugînd acestor două considerente și criteriul, nu tocmai sintactic, al „atitudinii subiectului vorbitor față de conținutul comunicării" (p. 11), D. Irimia distinge cinci tipuri de relații sintactice : de interdependență, dependență, coordonare, apoziție și incidență. Criteriile enunțate mai sus, prea generale și neunitare, rămîn, oricum, la nivelul postulării, relațiile sintactice fiind caracterizate mai mult în absența lor. În ce privește primele 4 relații, D. Irimia acceptă clasificările făcute de alți autori (V. Guțu-Romalo, Iorgu Iordan și Vl. Robu), astfel că, renunțînd la motivații, trece direct la explicarea lor. Foarte interesant este examenul termenilor care intră în relație de **apoziție** (penultimul capitol al cărții), autorul identificînd aici 4 variante semantice (denominativă, descriptivă, de identificare și interpretativă), pe care le fixează ulterior și din punct de vedere structural, cu o mențiune specială asupra tipului apozițiilor „înlănțuite și cumulative" (p. 250—251).

Nedumeririle se impun însă în fața celei de-a cincea relații, cea de **incidență**. Despre cuvinte, construcții și fraze incidente și chiar despre existența unor legături între anumite variante ale lor și enunțul propriu-zis se vorbește de mult, dar pare încă greu să afirmăm că aceste legături, posibile, dar nu necesare, ar putea fi puse în rînd cu celelalte 4 mari relații sintactice. Însă aceasta este, în definitiv, o chestiune de opțiune, depinzînd direct de o altă problemă : pînă unde împingem granițele sintaxei? D. Irimia nu este, de altfel, primul care vorbește despre o asemenea relație ; dintre predecesorii săi amintim aici numai pe Iorgu Iordan și Vl. Robu care, în *Limba română contemporană*, vorbesc de o „relație de interdependență bilaterală mediată", referindu-se însă, spre deosebire de D. Irimia, numai la enunțurile cu inserție declarativă și specificînd că relația în cauză „depășește limitele obișnuite ale sintaxei și ține de nivelul stilistic al limbii, de stilistica lingvistică" (p. 555). Principalul argument al lui D. Irimia este destul de puțin valid : „Ele (enunțurile care intră în relație de incidență, n.n.) nu depind unul de altul nici sub aspect semantic, nici sub aspect structural. Intrarea lor în alcătuirea aceluiași **enunț complex** (s. autorului) este asigurată de **unitatea enunțării** (s. n.)" (p. 14). În capitolul final al cărții, mai convingător decît definiția din introducere, autorul caută să clasifice construcțiile incidente (este interesantă mai ales clasificarea semantică operată la p. 254—256). În același capitol se încearcă și căutarea unui criteriu de coerență pentru construcțiile incidente, mai ales prin intermediul topicii și al prozodiei. Dar tocmai în aceasta constă și dificultatea : o restricție de topică nu se poate găsi decît la inserțiile declarative, subiectul urmînd aici după predicat, iar pauza nu este nici ea un criteriu distinctiv, dat fiind că este caracteristică și pentru anumite funcții sintactice, ca de exemplu atributul circumstanțial. Pe de altă parte, situație enunțată de D. Irimia, există enunțuri incidente care, în absența enunțului de bază, pot funcționa ca enunțuri autonome : enunțurile nemarcate prin relatori sau topică, vocativele, adverbele, interjecțiile. Concluzia la care ajungem, chiar după acest examen sumar, este că autorul nu a reușit să găsească criteriile de coerență necesare structurilor incidente pentru a fi integrate, în mod unitar, aceleiași relații sintactice.

Cele mai multe probleme le ridică relațiile de interdependență și dependență, dat fiind că în interiorul lor se dezvoltă funcții sintactice și, în mai mică măsură, relația de coordonare, în privința căreia D. Irimia aduce un punct de vedere nou, demn de luat în considerație (e vorba de coordonarea opozitivă, pe care o vom discuta mai jos).

În interiorul relației de interdependență, D. Irimia studiază cele două funcții, subiectul și predicatul, întîi pe fiecare separat și apoi în interdependența lor în cadrul „nucleului predicațional". Numele predicativ este considerat, pe linie tradițională, ca o parte componentă a predicatului analitic, și nu o funcție de sine stătătoare. Dumitru Irimia are o concepție largă asupra predicatului, atunci cînd este de tip verbal, reliefînd existența a trei variante structurale : **simplu**, **dezvoltat** (cu trei subtipuri : a) prin reluarea aceluiași verb, b) prin sintagme constituite din verbul *a sta* sau *a lua* și un al doilea verb, c) prin sintagma *a trebui* + **participiu**) și **compus** (cu semiauxiliar de modalitate, aspect sau temporalitate). O concepție largă de același tip îl

face să considere enunțurile cu subiectivă și/ sau predicativă drept „propoziții complexe". Dincolo de aceste concepții, pe care mai greu le putem accepta, menționăm interesantele considerații cu privire la poziția funcțională a pronumelor *toți, fiecare, vreunul, nici unul* cînd verbul-predicat este la plural ; D. Irimia caracterizează această poziție ca fiind situată „la intersecția a trei tipuri de relații : de **interdependență** (s. aut.), cu verbul-predicat, de **apoziție** (s. aut.), cu subiectul, cel mai adesea inclus" și „de dependență, cu verbul" (p. 96).

În interiorul relației de dependență, autorul distinge 6 mari tipuri de funcții : complementul, circumstanțialul, complementul corelativ, atributul, atributul circumstanțial și complementul predicativ (denumire pe care n-o considerăm adecvată pentru elementul predicativ suplimentar). Urmărind modul de realizare a relației de dependență în cadrul exclusiv al structurilor de suprafață, autorul reușește să aducă puncte de vedere noi pentru sintaxa tradițională, pe ale cărei poziții, în mare, se situează : e vorba de funcțiile de **complement corelativ** și de **atribut circumstanțial**. În definirea amîndurora, D. Irimia pornește de la sugestii ale Valeriei Guțu-Romalo, care vorbește de relația de dependență complexă (cu referire doar la complementul sociativ) și de relația de dependență dublă (pentru elementul predicativ suplimentar, pe care D. Irimia o extinde și la atributul circumstanțial). Autorul definește cu subtilitate funcția de complement corelativ ca rezultînd „dintr-o relație de dependență care se intersectează cu o altă relație sintactică, de dependență sau de interdependență. Complementul **corelativ** mediază (sau este mediat de) subiect sau de un complement **primar** (s. aut.), rezultat din prima relație sintactică cu originea în același termen verbal" (p. 181). Specificul structural al acestei funcții este determinat de obligativitatea prezenței „deopotrivă a termenului regent și a subiectului sau complementului primar" (p. 181). Funcției de complement corelativ i se înglobează complemenul sociativ, cumulativ, de excepție și de opoziție. Din relația de „dublă dependență" (D. Irimia preia, după cum vedem, termenul Valeriei Guțu-Romalo) se dezvoltă complementul predicativ și atributul circumstanțial ; diferența dintre ele este de ordin calitativ : spre deosebire de complementul predicativ, care se caracterizează prin dubla dependență egală față de un verb și un nume, atributul circumstanțial prezintă o „relație de dependență slăbită", iar „manifestări concrete în planul expresiei are mai ales dependența față de nume" (p. 216).

Dintre subtipurile funcției de complement (direct, indirect, de reciprocitate, comparativ și de agent), probleme deosebite pune mai ales cel de **reciprocitate**. La baza considerării sale drept o funcție aparte stă concepția morfologică deosebită a autorului, el postulînd existența unei **diateze reciproce**; complementul de reciprocitate, spune D. Irimia, „este atunci prelungirea sintactică a sensului de reciprocitate marcat prin morfemul de diateză" (p. 126 ; exemplu : s-au privit *unul pe altul*") ; același complement de reciprocitate poate determina, pe lîngă verbele și formele verbal-nominale cu tranzitivitate directă („cunoscuți *unul cu altul*"), și verbe „cu tranzitivitate indirectă" („să avem încredere *unii în alții*") sau adjective („dragi *unul altuia*"). Principala obiecție care se poate ridica în fața acestei concepții este că, în contextele cu verbul la așa-zisa „diateză reciprocă", complementul de reciprocitate e facultativ, ceea ce corespunde definiției circumstanțialului (prin care, după D. Irimia, se realizează „o expansiune a cîmpului semantico-sintactic al regentului", p. 134), și nu celei a complementului.

Pe de altă parte, surprinde la D. Irimia o concepție foarte largă asupra **complementului indirect**; definiția, puțin concludentă, este și aici, ca, de altfel, în cazul majorității funcțiilor de complement sau de circumstanțial, semantică : complementul indirect „fixează, ca și cel direct, o limită exterioară acțiunii verbale" (p. 119—120), astfel că autorul subordonează acestei funcții situații care caracterizează mai degrabă circumstanțialul spațial („limita spațială a acțiunii verbale", cu exemplul „Veniți *lîngă mine*, tovarăși", p. 121) sau circumstanțialul instrumental („originea „obiectului" (sau subiectului) acțiunii verbale" : „*Din demon* făcui o sîntă", p. 121).

În interiorul **circumstanțialului**, autorul discută circumstanțialul spațial, temporal, modal, consecutiv, de progresie, instrumental, cauzal, de finalitate, de condiție, concesiv și al referinței. Singurul punct de vedere nou pe care îl aduce aici D. Irimia este distingerea, pe criterii semantice, a circumstanțialului **de progresie** ca funcție aparte, el exprimînd „creșterea sau descreșterea progresivă" a unei acțiuni, stări sau a gradului de intensitate a unei însușiri (p. 160). Identitatea sa specifică se marchează diferit în funcție de cele două variante semantice : la circumstanțialul de **progresie liniară** ea „rămîne implicită în structura și planul semantic al termenilor prin care se realizează" (p. 161), iar la cel de **progresie proporțională** se marchează prin relatori specifici (locuțiunea prepozițională *pe măsură* și cele conjuncționale *de ce, pe măsură ce, pe cît, cu cît*).

Variantele **atributului** sînt delimitate pe criterii semantice : atribut calificativ, de identificare (aici incluzîndu-se și „atributul denumirii" și al poziției sociale, chiar atunci cînd realizarea lor cazuală e nominativul, forme considerate, în gramatica tradițională, apoziții), de clasificare, de complinire și descriptiv, individualizate în final, în general convingător, și pe baza unor mărci caracteristice (articol, elemente prozodice, elemente de relație).

În ce privește relația de coordonare, D. Irimia procedează la disocieri minuțioase, identificînd, cu deosebire pe criterii semantice,mai multe tipuri posibile decît întîlnim în alte studii de sintaxă : coordonare **copulativă, disjunctivă, alternativă, adversativă, opozitivă** și **concluzivă**. Separînd coordonarea **opozitivă** de cea adversativă, la care era pînă acum inclusă, autorul utilizează o argumentație solidă semantică, sintactică și morfologică : „În plan semantic, termenii implicați în coordonarea opozitivă **se opun**, în timp ce în coordonarea adversativă ei **sînt** doar **divergenți** (s. aut.). În planul expresiei, unul din termenii coordonării opozitive are totdeauna formă negativă, condiționare absentă în coordonarea adversativă" (p. 238) ; principala marcă a coordonării opozitive este conjuncția *ci*. Ceva mai puțin convingătoare sînt argumentele în privința coordonării alternative, sugestie preluată de la Iorgu Iordan și Vl. Robu ; existența ei de sine stătătoare poate fi totuși admisă.

Coexistă în această carte idei interesante, bine gîndite, observații deosebit de subtile, disocieri fine cu mai mici sau mai mari inconsecvențe (la p. 23 autorul teoretizează anticiparea și reluarea pozițiilor de complement direct și indirect prin „forma *lungă* (s. n.) a pronumelui" sau prin nume, în schimb, la p. 116, se raliază opiniei consacrate, vorbind de anticipare sau reluare „prin forma *scurtă* (s.n.) a pronumelui personal" ; comparativul este definit la p. 127—131 drept complement, dar la p. 224 apare ca circumstanțial ; același *încet-încet* apare la p. 150 ca circumstanțial de mod al calității, iar la p. 160 ca circumstanțial progresiv etc.) sau cu exprimări uneori improprii („să se împlinească variatele cîmpuri semantico-sintactice", p. 10).

Cu atît mai mult, *Sintaxa* lui Dumitru Irimia este o carte importantă, fiind un bun studiu, principial de orientare relațională și cu notabile realizări în analiza, mai mult semantică, de tip tradițional, și punînd anumite probleme de care cercetările ulterioare nu vor putea face abstracție.

Ianuarie 1985

VICTORIA POPOVICI
Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5—7

Studies in Descriptive Linguistics, General Editor: Dietrich Nehls, Volume 8: **Studies in Descriptive Russian Grammar**, Edited by Willy Birkenmaier, Hiedelberg, Julius Groos Verlag, 1983. 124 p.

Culegerea care face obiectul rîndurilor de față reprezintă volumul 8 din seria inițiată în 1978 de Dietrich Nehls, de la Universitatea din Stuttgart, cu titlul general de *Studii de lingvistică descriptivă*. Concepută ca un supliment la *International Review of Applied Linguistics (IRAL)*, această serie, din care au apărut pînă acum 11 volume (primele patru sub directa îngrijire a redactorului general), cuprinde culegeri de articole, dar și cercetări monografice consacrate mai cu seamă nivelurilor gramatical, semantico-sintactic și pragmatic ale limbilor puse la contribuție, în primul rînd ale celor de largă circulație: engleza, franceza, germana, rusa, spaniola. Se acordă, totodată, spațiu studiilor contrastive, analizei erorilor de exprimare etc., cu intenția de a oferi învățămîntului limbilor străine noi posibilități de a valorifica modele dintre cele mai moderne de descriere lingvistică. Pe aceste coordonate tematice și metodologice se înscrie și prezentul volum, care dedică șase studii (din totalul de opt) morfologiei și semanticii verbale, atît de marcate, în limba rusă, de „eterna problemă a aspectului" *(Introducere*, p. 1).

Într-un amplu studiu, Rolf-Dietrich Keil propune, între altele, o judicioasă clasificare a verbelor din limba rusă, pe baza alternanțelor consonantice din paradigma prezentului, în trei grupe, dintre care prima, caracterizată de alternanțe la toate persoanele, însumează nu mai puțin de 51 % din cele mai frecvente 1400 verbe rusești.

L'ubomír Ďurovič demonstrează, cu incursiuni istorice și comparative edificatoare, că cele două sufixe ale gerunziului rus se află într-un raport de distribuție complementară, opoziția dintre formele gerunziale fiind oricum de ordin aspectual.

Willy Birkenmaier dezvoltă, într-un original studiu, ideea redării analitice a pasivului în rusă. Tema, îndeobște puțin tratată, se justifică prin numărul ridicat de verbe care nu pot forma participiul pasiv și nici nu pot căpăta valoare pasivă prin atașarea mărcii reflexivului. În asemenea situații, pasivul poate fi substituit de anumite construcții perifrastice, precum și de propoziții cu subiect neterminat [1].

Structura semantică a verbelor de mișcare cu prefix din limba rusă este văzută de semnatarul rîndurilor de față ca o îmbinare de seme calitative (care exprimă modul de realizare a acțiunii: pe jos, cu un mijloc de transport, în aer, pe apă etc.) și direcționale (care precizează direcția acțiunii: înăuntrul sau în afara unui spațiu limitat, apropierea sau îndepărtarea de acesta etc.). Dimpotrivă, în limbi ca româna sau franceza, coprezența acestor seme în cuprinsul aceluiași lexem verbal este de neconceput.

Nikolai Salnikow arată, într-un substanțial articol, că verbul *ponravil'sja* „a plăcea", în virtutea valorii incoative exprimate de prefix, nu poate fi perechea aspectuală a lui *nravil'sja* „id." [2].

Spre deosebire de categoria gramaticală a aspectului verbal din limba rusă [3], relevă Hans Robert Mehlig, așa-numitele verbe perfective și imperfective din limba germană reprezintă categorii prin excelență semantice [4], e drept, cu reflexe evidente în morfologia și sintaxa formelor verbale.

Stanislaw Siatkowski procedează la un șir de subtile delimitări între două specii de monomembre, propozițiile cu subiect nedeterminat și cu subiect generalizat [5].

Greville Corbett argumentează convingător, în termenii gramaticii transformaționale, teza că, în construcția *sčitat' nužnym* „a socoti necesar", elementul predicativ suplimentar nu e un adjectiv, ci un substantiv [6].

Se cuvine, în încheiere, apreciată la justa valoare inițiativa lui Willy Birkenmaier de a înmănunchea într-un volum lucrări elaborate nu numai în limbi diferite — germană, rusă, engleză —, ci și la date și în locuri diferite, respectiv în diverse țări europene în care rusa este obiect de învățămînt și de cercetare științifică. Prin înaltul său nivel științific, prin ineditul unghiurilor sub care abordează faptele de limbă, prin varietatea punctelor de vedere exprimate, cartea recenzată se configurează, în peisajul rusisticii europene, și nu numai europene, ca unul din evenimentele editoriale notabile din perioada de după încetarea apariției, încă din deceniul trecut, a revistei internaționale *Russian Linguistics* [7].

NOTE

[1] Redarea analitică a pasivului, în speță prin propoziții cu subiect nedeterminat, se întîlnește, desigur, nu numai în rusă, cf. Sato Akihiro, *Konstrukcje imiesłowowo-bierne dokonane w ęzyku polskim i rosyiskim*, în „Comparative and Contrastive Studies in Slavic Languages and

Literatures". Japanese Contributions to the Ninth International Congress of Slavists, Tokio, 1983, p 22 (exemplul 30) și 27 (nota 47). Din păcate, autorul, altminteri bine informat, n-a cunoscut articolul lui W. Birkenmaier (apărut, într-o primă variantă, în 1978).

[2] Ca o confirmare a acestui fapt, *ponravil'sja* (nu însă și *nravil'sja*), exprimînd începutul acțiunii, figurează printre verbele după care se folosește totdeauna aspectul imperfectiv. Vezi I. M. Pul'kina, E. B. Zachava-Nekrasova, *Učebnik russkogo jazyka dlja studentov-inostrancev*, ed. a 4-a, Moscova, 1968, p. 315—316 (în ed. a 7-a, 1979, p. 264—265).

[3] Întemeiat pe conceptul ,,limitei interne" (p. 91) a acțiunii. Este meritul autorului de a fi adoptat, în alte lucrări, criterii noi de delimitare a celor două aspecte, și anume ,,actualitatea" și ,,totalitatea" acțiunii. Vezi *Linguistische und didaktische Überlegungen zum Verbalaspekt im Russischen*, in ,,Zielsprache Russisch", 1980, nr. 1, p. 1—16.

[4] Dar aflate ,,într-o legătură nemijlocită" (p. 92) cu categoria aspectului verbal din limbile slave, afirmație susceptibilă totuși de discuție (cel puțin în măsura în care nu se mărginește să constate o simplă concordanță terminologică), de vreme ce aspectele distinse de numeroși autori în franceză, engleză, germană ,,nu sînt în nici un chip identice cu cele din rusă (sau din alte limbi slave) și nici măcar comparabile cu ele" (R. -D. Keil, *art. cit.*, p. 33, nota 2).

[5] Este adevărat că noua gramatică academică rusă (din 1980) elimină categoriile înseși de propoziție mono- și bimembră, avansînd, pe bază precumpănitor cantitativ-formală, conceptele, mai riguroase, poate, de propoziție uni- și, respectiv, bicomponențială. Aceasta însă nu anulează *ipso facto* problema clasificării propoziției după criterii semantico-sintactice.

[6] Asemenea cuvinte cu sens propriu-zis modal ar putea forma un grup de substantive distinct de acelea pe care Gerhard Ressel le numește doar ,,candidate modale" *(Die partikelbedingte modale Satzstruktur im Slavischen,* în ,,Slavische Forschungen 40". Slavistische Studien zum IX. Internationalen Slavistenkongress in Kiev 1983, Köln — Viena, 1983, p. 406).

[7] Despre care vezi recenzia noastră în RRL XXII (1977), nr. 4, p. 502—505.

S. VAIMBERG

G. HAENSCH, L. WOLF, S. ETTINGER, R. WERNER, **La lexicografía. De la lingüística teórica a la lexicografía práctica**, Madrid, Gredos, 1982, 563 p.

Apărută în seria ,,Biblioteca Románica Hispánica", lucrarea de față reunește contribuțiile a patru profesori de la Universitatea din Augsburg: Günther Haensch, profesor de lingvistică romanică și director al Centrului de Limbi Moderne, Lothar Wolf, profesor de lingvistică romanică, Stefan Ettinger, șeful secției de franceză al Centrului de Limbi Moderne, și Reinhold Werner, profesor de lingvistică aplicată.

Pornind de la două constatări generale, referitoare, prima, la rolul crescînd al lexicografiei în lumea modernă, iar cealaltă, la faptul că limba spaniolă dispune de mai puține dicționare și opere lexicografice decît alte limbi de mare circulație, autorii precizează în *Prólogo* că scopul prezentei introduceri în lexicografie este, pe de o parte, acela de a trata problemele teoretice și metodologice fundamentale ale acestei discipline lingvistice, și, pe de alta, de a da o orientare pentru activitatea lexicografică practică.

Introducerea de G. Haensch și L. Wolf cuprinde generalități despre dicționare și munca lexicografică, o scurtă privire asupra operelor fundamentale și asupra instituțiilor care se ocupă de lexicografie, în Europa și America Hispanică, și planul lucrării.

Întrucît lexicografia pornește de la valoarea intrinsecă a vocabularului în procesul de comunicare, de la modul de folosire a unei unități lexicale în cadrul comunității lingvistice, capitolul 2, *Léxico y teoría general del lenguaje,* semnat de R. Werner, își propune să analizeze modul de funcționare a limbajului în general și posibilitățile de descriere a sa, pentru a delimita apoi obiectivele și specificul lexicografiei și conceptele de *lexic, lexicografie* și *lexicologie*.

Capitolul următor, *Tipología de las obras lexicográficas,* de G. Haensch, examinează, detaliat și cu bogate exemple din aria hispanică, tipologia dicționarelor, în primul rînd din punctul de vedere al lingvisticii teoretice și, în al doilea, pe baza criteriilor istorico-culturale și practice. Avîndu-se în vedere varietatea criteriilor de clasificare a operelor lexicografice, ca și faptul că nomenclatura acestora nu este uniformă și univocă, se subliniază necesitatea de a se caracteriza o operă lexicografică prin descrierea tuturor trăsăturilor sale distinctive.

Capitolul 4, *La unidad léxica y el lema,* de R. Werner, începe prin a aborda aspecte ale legăturii între lexic și gramatică și discută apoi problema dificilă a unităților care pot fi codificate într-un dicționar (moneme, cuvinte, unități lexicale).

Domeniul formării cuvintelor prezintă o importanță fundamentală în activitatea lexicografică, și, de aceea, autorii au considerat necesar ca al cincilea capitol, semnat de St. Ettinger, să se axeze pe expunerea unor noțiuni de bază ale formării cuvintelor (*Formación de palabras y fraseología en la lexicografía*).

Capitolul 6, *La definición lexicográfica*, de R. Werner, se ocupă de următoarele probleme: structura definiției semantice în dicționar, tipurile de definiție lexicografică în dicționarul semasiologic monolingv, descrierea semantică în dicționarul plurilingv, omonimia și polisemia în dicționar.

În continuare se analizează teoria structurării lexicului, teoria cîmpurilor semantice și a sistemelor conceptuale, semasiologia și onomasiologia în lexicografie, precum și alte noțiuni de bază referitoare la structura semantică — sinonimia și omonimia (Capitolul 7: *Signo lingüístico y estructuras semánticas*, de L. Wolf).

Obiectul capitolului 8 este constituit de cercetarea aspectelor sociolingvistice de interes deosebit pentru lexicografie: norma și diferențierile în cadrul lexicului unei limbi (St. Ettinger, *La variación lingüística en lexicografía*).

În sfîrșit, ultimul capitol cuprinde indicații pentru practica lexicografică (Capitolul 9: *Aspectos prácticos de la elaboración de diccionarios*, de G. Haensch). Se includ aici subcapitole dedicate următoarelor chestiuni: selectarea cuvintelor-titlu, culegerea și elaborarea materialelor, structura dicționarelor, structura unui articol și dicționarele plurilingve.

Lucrarea se încheie cu un indice de materii și unul de nume proprii.

Reușind să ducă la bun sfîrșit dificila sarcină de a realiza o sinteză între lexicografia practică și lingvistica teoretică, într-o expunere clară, sistematică, riguroasă și totodată atrăgătoare, această introducere în lexicografie este un valoros instrument de informare pentru toți cei interesați să cunoască specificul activității lexicografice, bazele teoretice și modelele sale.

TUDORA ȘANDRU OLTEANU

OTTO HILTBRUNNER (Hrsg.), **Bibliographie zur lateinischen Wortforschung**, Band 2: *Adeo—atrocitas*, Bern—München, Francke, 1984, 323 p.

Au trecut doi ani de cînd a apărut primul volum (*a — acutus*) al acestei admirabile și grandios concepute bibliografii (prezentate de noi, cu entuziasmul cuvenit, în SCL XXXIII (1982), nr. 3, p. 294). Desigur că ritmul apariției ar putea provoca îngrijorări; editorul ne asigură însă că schimbări în componența echipei redacționale stau la originea întîrzierii celui de al doilea volum, dar că următoarele vor fi la îndemîna cercetătorilor la intervale mai scurte.

Hazardul ordinii alfabetice face ca acest volum să cuprindă cuvinte cu frecvență foarte ridicată și, deci, polisemantice, ceea ce atrage după sine ample discuții în literatura de specialitate: *adeo* (adverb și verb), *ago*, *amicitia*, *amo*, *anima* și *animus*, *ars* etc. Acestei împrejurări i se datorează, fără îndoială, unele inovații în tehnica redacțională: „referatele" (prezentările sintetice care succed listele bibliografice) sînt redactate mai strîns, cu o mai clară împărțire pe capitole; uneori, bibliografia însăși este divizată în mai multe secțiuni independente (la *ago*, de exemplu, generalitățile sînt separate de folosirile speciale, iar acestea, la rîndul lor, se divid după domenii; la *ars*, generalitățile sînt separate de *artes liberales*).

Ca și în volumul precedent, majoritatea „referatelor" sînt redactate de O. Hiltbrunner însuși; deosebit de interesant este faptul că printre autori pot fi găsite și numele unor studenți (R. Beyer, H. J. Breitkopf-Hosse, H. J. Druschel, A. Kisters, B. Neymeyr, R. Zimmer), cu sau fără colaborarea Magistrului.

Ne permitem două sugestii privind tehnica bibliografiei. Editorul ne avertizează în prefață (p. 6) că presupune din partea cititorului consultarea unor lucrări fundamentale, cum ar fi *Gramatica* lui Leumann—Hofmann—Szantyr: ne întrebăm atunci de ce nu se includ în aceeași categorie lucrările lexicografice majore, spre a nu se repeta la începutul aproape a fiecărei liste bibliografice dicționarele Ernout — Meillet sau chiar Thes. L. L. De asemenea, s-ar putea realiza o economie de spațiu prin abrevierea unor lucrări de lexicologie, citate aproape la fiecare cuvînt cu trimitere completă (Ernout, *Aspects du vocabulaire latin*, Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la république* [am ales intenționat acest exemplu pentru a scoate în evidență lungimea titlului], Pittet, *Vocabulaire philosophique de Sénèque* etc.).

Nu e necesar, credem, să mai spunem cu cîtă nerăbdare e așteptată continuarea acestei opere capitale.

I. FISCHER

Verbe et phrase dans les langues romanes. Mélanges offerts à Louis Mourin. Edités par Eugeen Roegiest et Liliane Tasmowski. Gand, 1983, 290 p. **(= Romanica Gandensia XX)**

Apariţia volumului omagial dedicat cunoscutului romanist belgian Louis Mourin constituie nu numai semnul aprecierii de care se bucură, în rîndul specialiştilor, savantul omagiat, ci şi un succes al lingvisticii romanice şi, în particular, al românisticii. Căci trebuie subliniat faptul că Louis Mourin s-a ocupat, printre altele, de studiul limbii noastre cu pasiune şi competenţă.

Lucrarea pe care o prezentăm oglindeşte în general preocupările esenţiale ale sărbătoritului. După cum se arată în introducerea volumului, Louis Mourin s-a interesat de limbile romanice care figurează mai puţin sau deloc în programele belgiene pentru învăţămîntul universitar : româna, portugheza, romanşa, sarda etc. Aşa se explică şi diversitatea idiomurilor cărora le sînt destinate articolele din volum.

După o scurtă introducere şi bibliografia lucrărilor celui omagiat (menţionăm că în această listă de lucrări se vede interesul special acordat limbii noastre de Louis Mourin : cf. în partea a II-a a bibliografiei numerele 1, 10, 12, 27 etc., ca şi recenziile la unele lucrări româneşti : numerele 12, 17 şi 18 de la p. 9 şi 21 de la p. 14), cuprinsul este structurat în şase secţiuni, conţinînd în total 25 de articole semnate de specialişti cunoscuţi din diferite ţări. Cele şase secţiuni vizează domeniile : ibero-romanic, galo-romanic, reto-friulan, italo-romanic (sardă şi istro-romanică), daco-romanic şi panromanic.

Contribuţiile semnate de prestigioşi profesori şi cercetători români în frunte cu Iorgu Iordan (Florica Dimitrescu, Alexandru Niculescu, Marius Sala) elucidează diferite aspecte ale gramaticii româneşti (primii trei menţionaţi) şi spaniole (Marius Sala).

Din punct de vedere tematic, cele mai numeroase contribuţii din volum privesc morfosintaxa verbului romanic. Cele mai multe se referă la domeniul ibero-romanic : Willy Bal, *À propos du système verbal du kriôl ou créole à base portugaise du Sénégal ;* Josse de Kock, *De l'emploi du passé composé en espagnol ou de l'importance du contexte pour l'enseignement de la grammaire d'une langue étrangère ;* Marc Dominicy, *Notes sur „acabar de" suivi de l'infinitif ;* Marius Sala, *Sobre el verbo del judeoespañol ;* Liliane Tasmowski-De Ryck, *Déterminant, verbe et phrase ;* Robert Verdonck, *La construcción enfática con „ser" y los relativos.* Urmează în ordine numerică cele privitoare la verb în franceză : Karl-Hermann Körner, *La conjugaison objective de type roman et la langue française ;* Dominique Willems, *„Regarde voir". Les verbes de perception visuelle et la complémentation verbale ;* Marc Wilmet, *L'imparfait forain.* Domeniul reto-friulan e reprezentat de contribuţiile lui Theodor Ebneter *(„Far" en romanche)* şi a Mariei Iliescu *(La typologie du verbe frioulan).* Studiile din volum destinate sardei (Massimo Pittau, *Lo sviluppo di due frasi verbali nella lingua sarda)* şi istro-romanicei (Pavao Tekavčić, *Le espressioni per il „vincolo" nell'istro-romanze attuale)* sînt, de asemenea, dedicate verbului. În secţiunea de dacoromână, majoritatea articolelor (trei din cele patru) au în vedere verbul : Florica Dimitrescu, *Considérations autour des verbes dans le roumain actuel ;* Iorgu Iordan, *Réorganisation de la flexion verbale roumaine ;* Maria Manea-Manoliu, *„Că nu-s fată de găsit"... : le supin et la voix en roumain.* La cele de mai sus se adaugă două articole care se ocupă de verbul panromanic : Robert de Dardel & Rinze A. Haadsma, *Constructions CV (X) en roman commun ;* Eugeen Roegiest, *Degrés de fusion dans la construction factitive des langues romanes.*

Alte studii aprofundează diverse aspecte ale unor construcţii afective (Jens Lüdtke, *Les exclamatives en catalan ;* Albert Henry, *Encore ancien français „femme que femme"),* ale propoziţiei nominale (Bernard Pottier, *Les phrases espagnoles sans verbe conjugué),* ale cazurilor (Alexandru Niculescu, *Le vocatif roumain),* ale pronumelui romanic (Ambros Widmer, *Quelques réflexions sur le pronom démonstratif dans l'ancienne littérature romanche des Grisons),* ale sintaxei complementului (Jacques Pohl, *Le „C.O.D.")* sau ale intonaţiei (Peter Wunderli, *L'intonation des phrases interrogatives du type „Il est né en quelle année?").*

În concluzie, volumul omagial dedicat profesorului Louis Mourin prezintă un real interes pentru romaniştii de pretutindeni prin numărul şi valoarea cercetărilor prezentate.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

Inventaire des particularités lexicales du français en Afrique noire, aupelf (Bibliothèque nationale du Québec), 1983, 550 p.

Volumul de faţă prezintă rezultatele unei imense cercetări al cărei obiectiv îl constituie particularităţile lexicale ale francezei vorbite şi scrise în 12 ţări africane : Benin, Camerun, Republica Centrafricană, Coasta de Fildeş, Mali, Niger, Rwanda, Senegal, Ciad, Togo, Volta

Superioară, Zair. Este opera comună a unei echipe IFA (Inventarul francezei din Africa) compusă din 19 cercetători și pedagogi francofoni, europeni și africani, coordonată de competenta și entuziasta lingvistă Danièle Racelle-Latin. Lucrarea are o triplă dimensiune : lingvistică, pedagogică și culturală. Particularitățile francezei africane anchetate sînt prezentate dintr-o perspectivă sincronică descriptivă, fiind selecționate în funcție de faptul dacă ele constituie „abateri" față de norma de referință (franceza din Franța) ; ele sînt semnalate întîmplător sau nu apar deloc în dicționarele francezei standard.

Materialul cuprins în volumul de față propune, pe de o parte, un model complex de elaborare a inventarelor lexicale, iar pe de altă parte oferă literaturii de specialitate o lucrare de mare utilitate, adresîndu-se unui vast public (sociologi, istorici, psihologi, sociolingviști, lingviști contrastiviști, lexicologi și pedagogi). Lucrarea de care ne ocupăm se distinge prin bogăția inventarului (peste 8 000 de cuvinte), prin modul de abordare și de soluționare a unor probleme privind procesele de creativitate lexicală și de contrastivitate. *Inventarul* prezintă științific particularitățile lexicale ale francezei din Africa. Noțiunea de „particularități" cuprinde o mare diversitate de fapte de limbă : pe lîngă fenomenele de împrumut și neologismele legate de necesitatea de a denumi realități străine civilizației franceze (*atiéké* „un fel de cușcuș din manioc care constituie mîncarea de bază în sudul Coastei de Fildeș" ; *badamier* „arbore ornamental în Benin, Coasta de Fildeș, Volta Superioară, Senegal, Togo" ; *harmattan* „vînt cald și uscat din est sau nord-est — alizeul continental sau alizeul maritim continentalizat în Senegal"), lucrarea cuprinde și o masă imprevizibilă de cuvinte datorate creativității expresive a comunităților francofone din Africa.

Autorii grupează particularitățile care fac obiectul *Inventarului* în patru mari categorii principale :

— particularități lexematice (formații noi sau împrumuturi) ;

— particularități semantice (transfer, restrîngere sau extindere a sensului, folosire metaforică) ;

— particularități gramaticale (schimbarea categoriei, genului, construcției etc.) ;

— particularități diverse care țin de diferențele de conotații ori de frecvență, sau de trecere de la un nivel al limbii la altul.

În practică o anumită particularitate poate cuprinde două, chiar trei dintre aceste categorii. O parte din particularitățile lexematice, cum ar fi de exemplu neologismele semantice, se explică prin una din următoarele situații :

— proveniența directă dintr-un sens particularizat al unui lexem al limbii franceze (*table* „masă", în Senegal cu sensul de „tejghea", a dat *tablier* „vînzător de stradă care-și prezintă marfa pe o tejghea") ;

— derivarea se face de la o altă accepțiune decît aceea din limba standard, de exemplu *missionaire* „profesor în misiune" ;

— diferențe în valoarea afixului ; astfel, *déconseiller* înseamnă aici „a da sfaturi proaste", în timp ce în franceza standard are sensul de „a sfătui pe cineva să nu facă ceva".

După cum rezultă din capitolul *Geneza și lucrările de bază*, la nivelul primei descrieri, cînd trebuiau selecționate unitățile pentru cele 12 țări, fiecare cercetător a trebuit să regrupeze criteriile și să consulte diferite lucrări de referință disponibile : dicționare, monografii etc. Pentru sincronizarea faptelor, s-au făcut referiri la *Dictionnaire du français contemporain* și *Petit Robert*. În etapa următoare de lucru, selectarea faptelor pentru *Inventar* și necesitatea omogenizării prin regruparea nomenclaturilor impuneau stabilirea unei norme unice de referință și anumite criterii de delimitare. Toate aceste probleme și încă altele rezultate din dificultatea de a stăpîni și clasifica un material lingvistic atît de vast și de variat au putut fi soluționate numai printr-o uriașă muncă, numeroase mese rotunde în care capacitatea și suplețea minții omenești au rezolvat „irezolvabilul".

Viața specifică fiecărui grup sau subgrup de vorbitori ai unei limbi determină fenomene de autoîmbogățire a materialului lexical disponibil, fenomene care se pot manifesta pe plan formal (derivație, compunere, contaminare) sau semantic (extindere, restrîngere a sensului, valoare figurativă ori metaforică) sau la ambele nivele deodată. Necesitatea de a face să dispară lacunele dintr-o limbă duce la împrumuturi din alte limbi ; pe lîngă toate acestea, diferența de mediu natural și uman implică particularități mai nuanțate în frecvență, nivel de limbă, conotații. Ilustrăm aceste afirmații doar cu unele exemple semnificative. Astfel, *bourbouille* desemnează o boală obișnuită și răspîndită în Africa, așa cum e pneumonia în Europa. Verbul *(se) démerder* (1.v. intr. „a ieși dintr-o încurcătură" ; 2.v. tr. „a descurca, a da dovada de inteligență, a rezolva o problemă, a clarifica o situație" ; 3.v. refl. „a se descurca") se folosește frecvent în Africa cu sens neutru și deloc vulgar, în timp ce alte cuvinte au dobîndit sensuri peiorative : *évolué* „cel care se dezice de valorile tradiționale adoptînd modul de viață occidental", *civilisé* „instruit în universități și abandonînd mediul natal".

Aceste particularități lexicale afectează toate nivelele lingvisticii : fonetic (*amerder* [amɛrde] pentru *emmerder* [ãmɛrde]), morfologic (*alphabète* de la *analphabète* prin derivare regresivă : 1. s.m. și f. „persoană care a învățat să citească și să scrie, în special în stadiul de alfabetizare" ; 2. adj. „care știe să citească și să scrie o limbă") etc.

În definirea cuvintelor semnalăm o pendulare între practica lexicografică proprie dicționarelor lingvistice și aceea specifică celor enciclopedice.

Autorii au procedat bine dînd cuvintele în contexte; astfel au putut fi ilustrate în numeroase cazuri unele particularități semnificative. Trebuie menționat, tot ca un lucru pozitiv, faptul că în marea lor majoritate contextele sînt citate. La sfîrșitul articolelor se găsesc derivatele, compusele, sinonimele și principalele antonime.

Această vastă lucrare, în care efortul conceptualizării este solid iar forma omogenă și clară, prezintă o originalitate metodologică, beneficiind de cele mai recente progrese lexicografice, și pune în valoare fenomenul lexical în dimensiunea sa sociolingvistică.

Publicarea volumului *Inventaire des particularités lexicales du français en Afrique noire* a suscitat un viu și binemeritat interes mondial, concretizat prin recenzii, prezentări, studii în reviste de pe diferite continente.

IULIA HAȘDEU

I Simposio internacional de lengua española (1978). Coordonator MANUEL ALVAR, Ediciones del Excelentísimo Cabildo insular de Gran Canaria, 1981, 435 p.

Acest volum prezintă o serie de expuneri prezentate la primul simpozion internațional de limbă spaniolă care a avut loc în insulele Canare în 1978.

Alegerea temei centrale a simpozionului — spaniola din insulele Canare — s-a justificat prin rolul istoric al acestei variante spaniole. Așa cum arată Manuel Alvar în introducerea volumului, „a cunoaște spaniola insulară înseamnă a ne îmbunătăți cunoștințele despre Peninsulă, cît și ceea ce avem nevoie să știm despre America".

Comunicările sînt grupate în șase secțiuni:

— probleme generale (Bertil Malmberg, *Diferenciación social y evolución lingüística*, p. 15—30; Frida Weber de Kurlat, *Dialectología y literatura*, p. 31—48; Manuel Alvar Ezquerra, *El „Dictionary of the Old Spanish Language"*, p. 49—67).

— Andalucía și insulele Canare (Julio Fernández Sevilla, *Andalucía y Canarias: relaciones léxicas*, p. 71—125; Marie Rose Simoni-Aurembou, *Nombres de algunas bestezuelas en Andalucía y Canarias*, p. 127—157).

— insulele Canare (Ramón Trujillo, *Fonologización de alófonos en el habla de Las Palmas*, p. 161—174; Antonio Lorenzo Ramos, *Algunos datos sobre el leísmo en el español de Canarias*, p. 175—180; María Inmaculada Corrales, *Contribución al estudio del léxico canario*, p. 184—191; Antonio Llorente Maldonado de Guevarra, *Comentario de algunos aspectos del léxico del tomo II del ALEICan*, p. 193—224; Manuel Alvar, *Originalidad interna en el léxico canario*, p. 225—272).

— insulele Canare și America (J. M. Lope Blanch, *Polimorfismo canario y polimorfismo mexicano*, p. 275—288; Alvárez Nazario, *Relaciones histórico-dialectales entre Puerto Rico y Canarias*, p. 289—310; Humberto López Morrales, *Relaciones léxico-semánticas en el ámbito lingüístico canario-cubano*, p. 311—323; Tomás Buesa Oliver, *Canarias y el concolorcovo"*, p. 325—347).

— America (Gregorio Salvador, *Discordancias dialectales en el español atlántico*, p. 351—362; María T. Vaquero de Ramírez, *La lengua en seis cronísticos de Puerto Rico*, p. 363—394; Nélida Donni de Mirande, *La lengua española hablada en la Argentina*, p. 395—415).

Dintre comunicările prezentate mai sus ne oprim la cîteva care ni se par mai interesante și pentru cititorul român.

Bertil Malmberg aduce cîteva puncte de vedere originale, plecînd de la teoria tradițională a limbii văzute ca sistem compus din două subsisteme: temporal și social. Autorul insistă asupra ideii de diferențiere ierarhică a stării de limbă, subliniind importanța ierarhiei sociale.

Se vorbește în cadrul acestui simpozion despre o nouă metodă statistică în dialectologie, *dialectometria*, folosită și de Julio Fernández Sevilla pentru a pune în evidență caracterul de *punte* al Insulelor Canare și pentru a observa în ce măsură spaniola vorbită aici se identifică cu norma andaluză sau dacă a ajuns să-și configureze o normă proprie. Analiza este făcută pe baza lexicului agriculturii. Concluzia este că spaniola din Canare prezintă un grad de uniformitate și de coerență care o diferențiază de polimorfismul andaluz, deși nu pare logic ca un grup de insule despărțite de apă să posede o limbă mai unitară decît o regiune compactă de pe uscat.

Lexicul canar manifestă o puternică personalitate. Din cele 789 de hărți folosite de Manuel Alvar, 12% prezintă originalitate lexicală. Astfel, se arată, insula Hierro se află pe primul

loc, urmată de La Gomera, Gran Canaria și La Palma, iar Tenerife, insula cu cele mai puternice legături cu exteriorul, este, în virtutea acestui fapt, și cea mai puțin inovatoare.

Între lexicul canar și cel mexican există asemănări, arată J. M. Lope Blanch, care sînt explicate prin poligeneza unor fenomene polimorfice. Citîndu-l pe E. Coseriu, autorul vorbește despre schimbarea în limbă, despre durata ei și perioada de polimorfism în care forma nouă coexistă și se confundă cu cea veche. Concluzia autorului coincide cu teza lui Manuel Alvar : „polimorfismul este ușor superior în vorbirea populară față de cea cultă".

Aceeași explicație poligenetică o dă Gregorio Salvador unor fenomene ca aspirarea lui *-s* imploziv, căderea lui *-d-*, neutralizarea lui *-l*, *-r*, subliniind în același timp caracterul evolutiv al spaniolei atlantice și cel stabil, fix, al spaniolei peninsulare. Aceste fenomene fonetice sînt observate atît în America cît și regional, în Spania (Sevilia-Castilia, valea Ebrului etc.).

Concluzia acestui simpozion în legătură cu spaniola americană, expusă de Dámaso Alonso în „Epilog", este mai mult de ordin practic, organizatoric : să se lupte pentru conservarea tezaurului limbii, să se asigure o unitate reprezentată de persoanele culte din fiecare țară. Împrumuturile sînt acceptate numai dacă : 1) nu există un cuvînt autohton pentru noțiunea respectivă : 2) se adaptează limbii ; 3) sînt acceptate de toate cele 20 de țări, recomandări, desigur nobile, dar care, ca un nou *Appendix Probi*, ar putea rămîne între paginile acestei cărți, dată fiind complexitatea și diversitatea condițiilor de viață din țările Americii Latine.

LILIANA BOLOCAN

ANTONIO GONZALEZ, SANTIAGO CABANES, FRANCISCO GARCIA, **Léxico básico de la lengua escrita en la República Dominicana**, Santo Domingo, 1982, 374 p.

După precizările din *Consideraciones preliminares*, acest vocabular de bază al spaniolei folosite în proza scrisă din Republica Dominicană este destinat învățămîntului și răspunde obiectivelor unuia dintre programele educative ale țării.

Cele patru liste ale lexicului fundamental al spaniolei dominicane — alcătuite după criterii diferite — sînt precedate de o amplă parte auxiliară, necesară pentru a înțelege întregul demers al autorilor. Această secțiune introductivă cuprinde, de pildă, date despre distribuția, în procente, pe clase morfologice, a cuvintelor inventariate (v. p. 13) și, din aceeași perspectivă gramaticală, statistici orientative — deoarece rezultatele sînt obținute prin sondaj, și nu prin prelucrarea întregului material — privind repartizarea pe tipuri de texte excerptate : presă, beletristică, tehnică, eseu, teatru.

Corpusul de texte a fost stabilit numai pe bază de scrieri în proză (la care este asimilată și dramaturgia), din cinci domenii distincte, menționate mai sus, publicate între 1971 și 1976. Limitele cronologice sînt nerespectate — așa cum precizează și autorii — în cazul textelor dramatice, dar și în alte domenii (volume de narațiuni și eseuri apărute înainte de 1971 : *El enemigo, Escalera para Electra, La casa discreta, Historia de la literatura dominicana* etc. sau neînsoțite de anul publicării lor : *Manual de educación moral y cívica y urbanidad, Español. 1er curso* etc. ; v. p. 37, 42).

Discutabilă ni se pare și opțiunea autorilor pentru numărul de 100 000 de cuvinte la fiecare tip de texte în proză. Oricîte justificări, motivații, explicații etc. ne-ar oferi cei trei lingviști dominicani pentru tehnica utilizată, extinderea — pînă în 1958 — în cazul literaturii dramatice, numai pentru a atinge cifra propusă, de 100 000 de termeni, și amputarea celorlalte texte, din aceleași rațiuni, constituie un procedeu nerecomandabil. Limitînd reprezentarea fiecărui domeniu la 100 000 de cuvinte, ponderea unui gen sau altul de scrieri este artificial dirijată, nu se reflectă dinamica reală a limbii din sferele investigate, nici structura lexico-gramaticală a acestora.

O altă nedumerire este cea referitoare la modul de înregistrare a formelor verbale compuse : auxiliarele și participiile, de tipul *había llegado*, au fost notate pe fișe separate : în vocabularul de frecvență apar *haber* (subst.) cu 6 ocurențe și *haber* (vb.) cu 5088. Să înțelegem oare că această ultimă cifră reprezintă suma ocurențelor verbului *haber* folosit ca auxiliar, ca impersonal și în construcții de tipul *haber que* + infinitivul?

Conform tradiției unor astfel de lucrări, autorii nu au fișat numele proprii (de persoane, animale, locuri, instituții etc.), nici siglele. Au înregistrat însă separat diferitele categorii de pronume (personale, posesive etc.), cu formele lor de singular și plural, de nominativ și de la cazurile oblice, oferind astfel celor interesați posibilitatea de a cerceta un material variat ca structură gramaticală și lexicală.

Dintre clasele morfologice, nu am întîlnit — în partea introductivă — nici o referire la numerale. Consultînd însă cele patru secțiuni de cuvinte catalogate, am remarcat că numeralele

au fost asimilate în clasa substantivelor sau a adjectivelor, în funcţie de valoarea pe care o aveau în context.

Rezultatul efortului celor trei autori de a stabili vocabularul de bază al spaniolei dominicane folosite în scris este concretizat în patru liste de cuvinte. În prima dintre acestea, *Vocabulario de Frecuencia por orden alfabético* (p. 61—161), sînt cuprinse, în ordine alfabetică, 5987 de elemente cu cel puţin 5 ocurenţe în corpusul excerptat. Fiecare cuvînt este precedat de un număr, de la 1 la 5987, şi urmat de indicaţii privind valoarea morfologică şi de o cifră reprezentînd frecvenţa.

Cea de a doua secţiune, *Vocabulario de Uso por orden descendente*, p. 163—232, cuprinde 6208 cuvinte, „con un índice de uso no inferior a 1,55. Este índice, determinado como mínimo, lo dan palabras con una frecuencia de cuatro (4) o más, que, a su vez, tengan dispersión no inferior a 38.80" (p. 8). Uzajul este stabilit după metoda de calcul introdusă în lingvistică de A. Juilland. Elementele care nu au dispersia de cel puţin 38.80 şi frecvenţa de la 4 ocurenţe în sus nu pot atinge indicele minim fixat de autori pentru selecţia cuvintelor după criteriul uzajului. Astfel se explică de ce termeni înregistraţi în lista de frecvenţă sau în cea de dispersie nu apar şi în acest tip de vocabular.

Sub titlul generic *Léxico básico*, sînt prezentate alte două vocabulare. *Vocabulario de Frecuencia por orden descendente* (p. 233—298) are în structura sa 6005 elemente, dispuse în ordinea descrescîndă a frecvenţei lor. După cum se poate constata, în raport cu prima listă de frecvenţă, aceasta este mai bogată. Nu se înţelege însă cu ce criteriu au operat autorii, pentru a putea explica diferenţele.

Cuvintele inventariate aici au în stînga o cifră care marchează rangul, iar în dreapta, indicaţii gramaticale şi numărul de ocurenţe.

Avînd în vedere datele oferite, ni se pare foarte interesantă această ierarhie după criteriul frecvenţei. În primele zece elemente catalogate figurează doar un verb, *ser*, cu rangul 7 şi cu 11159 de ocurenţe. Celelalte sînt prepoziţii (3), conjuncţii (2) şi articole (4). Primul loc îl ocupă prepoziţia *de* (cu 28451 de ocurenţe), secundată de articolul feminin singular *la* (16103). Rangul 3 revine articolului masculin singular *el* (15727), urmat de prepoziţia *en* (14320) şi de conjuncţia *y* (12930). Rezultatele sînt astfel comparabile cu cele obţinute de statistici similare realizate anterior, pentru spaniolă (v. p. 34) sau pentru alte limbi romanice (v., de pildă, Gunnel Engwall, *Fréquence et distribution du vocabulaire dans un choix de romans français*, Stockholm, 1974, şi, pentru română, bibliografia problemei din Maria Iliescu, Valeria Neagu, Carmen Nedelcu şi Gabriela Scurtu, *Vocabularul minimal al limbii române*, Bucureşti, 1981, p. 5). Cuvintele cu rang mare, de la 5331 *(añorar)* la 6005 *(zafra)*, au frecvenţa cea mai mică în acest vocabular : doar 5 ocurenţe.

Vocabulario de Dispersión por orden descendente (p. 299—374), ultima secţiune a volumului şi cea de a doua pentru *Léxico básico*, este alcătuit din 6729 de cuvinte notate în ordinea descrescătoare a dispersiei. Faţă de listele precedente, aici apar 2257 de cuvinte noi, care au o dispersie de cel puţin 38,80 % ; sînt însă eliminate elementele din vocabularele de frecvenţă care nu ating acest procent minim.

Privit în ansamblu, lexicul de bază al limbii scrise în Republica Dominicană este alcătuit dintr-un total de 8244 de termeni cu o frecvenţă mai mare de 4 ocurenţe şi cu o dispersie începînd de la 38.80 % în sus. Însă „Para pertenecer, pues, al LEXICO BASICO es suficiente que una palabra cumpla con cualquiera de estos dos requisitos ; y no es necesario que posea los dos a la vez" (p. 7).

Dincolo de rezervele exprimate în legătură cu principiile tehnice care au stat la baza elaborării acestui tip de vocabular, *Diccionario de Uso, Frecuencia y Dispersión* reprezintă o realizare merituoasă, cu numeroase date utilizabile în alte investigaţii statistice din domeniul lingvisticii (comparate). Lucrarea impresionează în primul rînd prin volumul uriaş de muncă necesar pentru a duce la bun sfîrşit o asemenea iniţiativă.

COMAN LUPU

NAONO ATSUSHI, **Mic dicţionar româno-japonez**, Daigakusyorin, 1976, 282 p.

El redactor es el primer especialista en la filología rumana en Japón. Después de graduarse de la Universidad de Tokyo, vino a Rumanía donde estudió filología y literatura rumanas en la Universidad de Bucarest.

Este diccionario no es la primera obra escrita por el autor. Ha publicado hasta hoy día : un pequeño diccionario rumano (6 000 palabras) ; 1 500 palabras básicas del rumano ;

ejercicios de conversación rumana ; 1 000 oraciones básicas de rumano ; Gramática elemental de rumano
y además ha traducido : cuentos populares de Rumanía (con notas) y obras cortas de Sadoveanu (con notas).

El Sr. Naono enseña también la lengua rusa en la Universidad de Tokyo. El era eslavista en el comienzo. Tiene profundo conocimiento de la filología eslava también. Y hasta hoy día ha publicado : 1 500 palabras básicas del polaco ; ejercicios de conversación polaca ; 1 000 oraciones básicas de polaco.

En la Universidad de Tokyo tiene también cátedra de la lengua rumana desde hace muchos años.

Este nuevo diccionario consta de dos partes : del rumano al japonés y del japonés al rumano. La primera parte contiene unas 24 500 palabras y la última unas 8 850 palabras. Pero en la última parte, a cada palabra japonesa se le añaden palabras derivadas, de modo que, según se parece, se encuentran 14 000—15 000 palabras japonesas en total.

En cada palabra rumana con más de dos sílabas se indica el lugar de acento, lo que es muy útil para los extranjeros. Es una lástima que encontremos unos diccionarios sin indicación de acento. Cada nombre índice tiene la indicación de ser masculino, feminino o neutro. Y además se indican las formas plurales. En casi la mitad de los adjetivos, se indican las formas femeninas.

Respecto a los verbos, se indica la diferencia de intransitivo y transitivo, y además se muestran las formas de primera persona del presente de indicativo. Para las conjugaciones de otras personas y otros modos y tiempos, podemos consultar verbos modelo, aparecidos como ápendice en la última parte del diccionario.

A decir verdad, éste no es el primer diccionario rumano-japonés aparecido en Japón. Ya en el año 1940 se publicó por un rumano y dos japoneses. Pero ya es algo anticuado y no se vende en las librerías. Y además por causa de la tipografía, era muy difícil de leer. Al contrario este nuevo diccionario del Prof. Naono es muy agradable a la vista.

Espero que en la segunda edición aparezcan ejemplos de oraciones, que esta vez no se encuentran por muchas causas. Al mismo tiempo espero que nazcan muchos oficionados y especialistas en el rumano y que este diccionario contribuya mucho a la amistad y mutuo entendimiento entre Rumanía y Japón.

TAIGO ITO
Japón

„Incontri linguistici" (1980—1981), nr. 6, Firenze, 124 p.

Volumul 6 al revistei editate de Universitățile din Udine și Trieste cuprinde, de această dată, trei secțiuni (lingvistică indo-europeană, interferențe lingvistice și onomasiologie), în care sînt grupate articole și studii cu tematică variată și de înaltă ținută științifică.

Prima secțiune se deschide cu un articol semnat de Nicoletta Francovich Onesti (*Sulle forme dell'articolo determinativo nelle ultime sezioni della Cronaca di Peterborough)*, tratînd despre una dintre cele mai importante probleme de evoluție a limbii pe care le ridică vestita *Cronică de la Peterborough*, anume forma articolului hotărît. Interpolările, prima „continuare" (narînd evenimentele anilor 1122—1131 și scrisă cam în aceeași perioadă) și cea de a doua (anii 1132—1154, dar scrisă la abația din Peterborough după 1154, anul încoronării lui Henric al II-lea) evidențiază în mod elocvent evoluția limbii de la faza anglo-saxonă, reprezentată de precedentele părți ale textului, la primele stadii ale englezei medii, atestată de aceste trei părți în discuție. Analiza morfologică pune în lumină trecerea articolului hotărît de la un tip cu flexiune completă, după gen, număr și caz, la un tip aproape în totalitate indeclinabil, care apare în cea de a doua „continuare". În interpolări și în prima „continuare", articolul pare a se găsi într-o stare intermediară, confuză și aparent aberantă („hopeless confusion", după Plummer în ediția sa din 1892). Pe baza unor statistici și comparații, autoarea studiului demonstrează pertinent că evoluția articolului hotărît este în strînsă conexiune nu numai cu simplificarea flexiunii nominale și cu pierderea genului gramatical al substantivelor, cum susțineau cercetările anterioare, ci și cu funcția sintactică a numelui. Astfel, cînd funcția substantivului în propoziție este în mod clar indicată prin procedeul analitic al antepunerii unei prepoziții, tendința generală este de a se folosi tipul indeclinabil al articolului, deoarece marcarea cazului prin articol este resimțită de vorbitor ca superfluă și redundantă. Aceste rațiuni de ordin sintactic, adăugîndu-se celor morfologice, pot explica global atît apariția tipului indeclinabil și preponderența lui în partea finală a cronicii (sec. XII), cît și „ezitările" din interpolări și prima „continuare" între vechile forme flexionare și această nouă paradigmă a articolului hotărît.

În secțiunea de interferențe lingvistice, Vincenzo Orioles (*Sulla fortuna del suffisso latino -iscus)* abordează problema sufixului latin *-iscus* și moștenirea lui în limbile romanice, ajungînd la concluzia că acest extrem de rar sufix din latina clasică ar sta la baza corespondentelor sale romanice atît de productive (cf. rom. *-esc*, v. fr. *-eis*, sp. și port. *-isc)*. Fără a neglija interferența cu sufixul germanic *-isk* (pentru limbile din Romania occidentală) și cu cel slav *-isku* (pentru aria estică), cercetătorul italian își încheie articolul cu următoarea observație : „Questo processo di identificazioni interlinguistica (*i.e.* lat. *-iscus* cu sufixele sus-menționate, n.n.) accrescerà la produttività della terminazione e ne amplierà la funzionalità semantica, facendo del raro *-iscus* latino classico un mezzo expressivo congeniale a tutte le lingue romanze". Totuși, avînd în vedere că sufixul *-iscus* este împrumutat din greacă împreună cu un număr restrîns de cuvinte (termeni onomastici și din diferite limbaje „tehnice", pe care V. Orioles îi analizează în cîteva pagini), că în latină formează derivați antroponimici mai ales în vocabularul comediografilor, că în latina tîrzie este cu totul periferic, cît și, mai ales, luînd în considerare faptul că în limbile romanice valoarea semantică a acestui sufix este alta decît în latină, credem că demersul lui V. Orioles este puțin exagerat, acordînd o prea mare importanță sufixului latinesc în dauna celui german și slav care, mai probabil, au stat la baza izolării acestui afix în limbile romanice.

Alături de aceste două studii, în numărul 6 al revistei *Incontri linguistici* mai putem citi articolele lui R. Gusmani (*Note d'antroponomastica lidia*, despre numele propriu lidian *Srkastuś)*, G. R. Cardona *(I nomi del berillo)* și F. Ferluga Petronio *(Il nome della Pentecoste nelle lingue slave)*, notele lui F. Crevetin și R. Gusmani, precum și o amplă și elogioasă recenzie a Mariei L. Porzio Gernia la o lucrare colectivă de mari proporții, *Lingue e dialetti dell'Italia antica* (coordonată de A. L. Prosdocimi) — volumul VI din ciclul „Popoli e civiltà dell'Italia antica".

ILIEȘ CÂMPEANU

Travaux de linguistique et de littérature publiés par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg XX (1982), 1

Volumul tratează aproape în exclusivitate probleme ale domeniului galo-roman, 10 dintre cele 11 studii pe care le cuprinde abordînd probleme de lingvistică, filologie și stilistică franceză, cu mențiunea că unul dintre ele face o paralelă cu limba spaniolă (Jean-Claude Che-

valier, *Du système pronominal en espagnol et en français*, p. 283—323). Un articol se referă la o problemă de lingvistică generală (Pierre Swiggers, *De Girard à Saussure : Sur l'histoire du terme „valeur" en linguistique*, p. 325—331). Multe articole din prima categorie prezintă însă un interes teoretic și metodologic mai larg.

Cel mai reprezentativ ni se pare, din această perspectivă, studiul lui Paul Imbs (*Le français, langue de culture. Essai*, p. 7—37), cu care de altfel începe tomul analizat și care constituie o sinteză-dezbatere a principalelor probleme ale limbii franceze literare. În accepțiunea autorului, varianta cultă a limbii franceze are mai multe paliere : 1) Primul palier, „l'enculturation primaire", este considerat ca fiind rezultat al acțiunii „spontane" a timpului asupra limbii, caracterizînd, de fapt, orice idiom uman articulat. Se observă că Paul Imbs dă în acest articol un sens mult mai larg limbii culte, necondiționînd-o strict de caracterul „îngrijit" sau „prelucrat". 2) Palierul supranumit „artizanal" sau „l'enculturation secondaire" reprezintă „l'ouvrage d'une ou plusieurs minorités actives et inventives", fiind fructul istoriei (în sensul de „conditions sociales et spirituelles décelables dans des documents datés" (p. 10), suficient de *dense* pentru a permite nașterea noilor valori și de *deschise* pentru a permite iradierea lor). Sînt trecute în revistă etapele parcurse de franceza literară în devenirea ei și factorii cei mai importanți ce i-au determinat identitatea. 3) Palierul „expresivității". Cele 3 paliere, deși distincte, se interpenetrează și se condiționează reciproc. În continuare autorul analizează „la grille du langage", compusă din cîteva trăsături tipice ale limbii franceze literare : claritatea (concretizată, printre altele, în secvența ternară directă a termenilor care compun fraza : subiect + verb + nume predicativ sau complement direct, model folosit în 2/3 din frazele franceze și în accentul tonic pus invariabil pe ultima silabă a cuvîntului), ordinea, loialitatea, ortografia complicată (a cărei menținere e justificată de Paul Imbs pe larg, prin argumente lingvistice, culturale și sociale), pronunția stabilă și unitară, spiritul conservator și unificator. O altă parte a studiului, intitulată *Illusions et réalités* (p. 31—36), discută diversele poziții față de problema înnoirii limbii franceze prin împrumuturi și creații interne, afirmîndu-se că problema universalității limbii franceze nu trebuie privită numai ca extensiune mondială, ci ca „celle des contenus et de domaines de la vie moderne qu'une langue de culture doit pouvoir embrasser" (p. 34). Ultima parte, intitulată *D'une mystique de la langue* (p. 36—37), distinge ca direcții de dezvoltare a limbii franceze de cultură „la voie *purgative*, où l'organisation spontanée de la langue naturelle se régulariserait en se polissant sous le robot de l'artisanat langagier" (p. 36—37), „la voie *contemplative*, où l'esprit regarderait le langage pour lui même en en faisant une œuvre d'art, c'est-à-dire une œuvre savoureuse, et à savourer" și „la voie *unitive*, où le langage poétique s'identifierait à l'indicible".

Pierre Swiggers (*art. cit.*) demonstrează că Ferdinand de Saussure putea să nu împrumute termenul „valoare" din științele economice, așa cum se susține, întrucît încă în secolul al XVIII-lea unii lingviști îl întrebuințau într-o accepțiune deosebită de cea pe care o avea în economie și apropiată de sensul pe care i-l dă Saussure cînd se referă la semnul lingvistic.

Nelly Adrieux și Michèle Perret (*Ancien français -nt -ent, -ont? Arguments pour une personne 6*, p. 47—59), după ce examinează formele persoanei a III-a plural a verbelor din limba franceză veche, trag concluzia că pentru această persoană există o marcă sigură *-ent* și una probabilă *-nt*, pentru distribuția cărora se propun două sisteme posibile. Peter Wunderli (*Au sujet de l'intonation du français : la parenthèse en position médiane*, p. 233—280) stabilește că opoziția între cele două contururi nonterminale ale limbii franceze, cel continuu și cel parentetic, este de tip participativ, cu parenteza ca termen marcat. Yves le Hir (*Sur des citations d'Alfred de Vigny dans Stello XXXIV*, p. 227—232) studiază 4 citate din opera menționată referitoare la personalități și evenimente ale epocii, sesizînd trecerile „du temps de l'histoire vraie ou reconstituée, à celui de l'écriture qui transcende toute contingence" și reconstituind, astfel, „le cheminement d'un écrivain dans l'exercice de sa création" (p. 232). Celelalte articole reprezintă studii filologice și lingvistice privind unele texte vechi (Robert Taylor, *Li sermons sor Laudate, texte anonyme de la fin du XXe siècle*, p. 61—100 ; Claude Buridant, *Blaise de Vigenère traducteur de Commentaires de César*, p. 101—133 ; Ake Grafström, *Nicolas Ruault et la Révolution française. Etude historique et linguistique*, p. 135—226), abordează probleme privind lexicul francezei vechi (Gilles Roques, *Notes de lexicographie française*, p. 39—46) sau structura gramaticală a francezei actuale (Charlotte Schapira, *Les noms composés VERBE + OBJECT DIRECT*, p. 271—282 ; Jean-Claude Chevalier, *art. cit.*).

Tomul mai cuprinde un „arrière-propos" (p. 332—334) semnat de Georges Straka, în care se prezintă pe scurt activitatea revistei în cele două decenii de cînd a fost înființată.

ION TOMA

„Langages" Nº 67, septembre 1982, 128 p.

Acest număr, intitulat *La signalisation du discours*, este dedicat semanticii unor elemente de tipul fr. *d'ailleurs, en tout cas, après tout, certes, en fait, autrement dit* etc., care, fără să adauge nimic conţinutului enunţului, joacă rolul unor indicatori pragmatici exprimînd statutul enunţării, modul de articulare cu enunţurile precedente sau atitudinea afectivă a locutorului faţă de realitatea afirmată.

În articolul *Connecteurs pragmatiques et principes de pertinence* (p. 7—22), Diane Brockway de la University College din Londra studiază locuţiunea *after all*, încercînd să-i definească condiţiile de întrebuinţare cu ajutorul teoriei pertinenţei elaborată de Deirdre Wilson şi Don Sperber. Autoarea formulează constrîngeri care să dea socoteală de folosirea corectă sau incorectă a acestei locuţiuni în enunţuri de tipul

(1) (a) Any mathematician should be able to add up the bill. Dick is a mathematician. ? AFTER ALL he should be able to add up the bill.

(b) Dick should be able to add up the bill ; AFTER ALL he is a mathematician.

Locuţiunea *after all* nu poate introduce decît enunţuri exprimînd o propoziţie care este premisa unei argumentări (ca în 1 b), dar nu poate introduce un enunţ vehiculînd concluzia unei argumentări (ca în (1 a)). Diane Brockway consideră că locuţiunea *after all*, ca şi *actually, anyway, now, still, well* sînt conectori ce impun constrîngeri semantice asupra interpretării pragmatice a enunţurilor.

Coordonatorul numărului, François Récanti, este autorul articolului *Déclaratif / non déclaratif* (p. 23—31), în care combate cu argumente convingătoare ideea că modalitatea declarativă, interogativă şi imperativă ar reprezenta cele trei forţe ilocuţionare fundamentale ce pot caracteriza un enunţ. Autorul susţine că modalitatea declarativă, neavînd elemente specifice care să o explicitezc, este neutră din punct de vedere ilocuţionar. F. Récanti propune o rafinare a distincţiei dintre acte ilocuţionare directe şi acte ilocuţionare indirecte (acele acte ilocuţionare realizate prin intermediul unui alt act ilocuţionar ; de exemplu enunţul *Peux-tu me passer le sel ?* este un act ilocuţionar indirect, deoarece ordinul este exprimat prin intermediul unei întrebări), diferenţiind actele ilocuţionare directe în (i) acte ilocuţionare explicitate de un element al frazei (intonaţia ascendentă pentru modalitatea interogativă, modul imperativ pentru modalitatea imperativă) şi (ii) acte ilocuţionare directe nonexplicitate de un element al frazei. Astfel, un ordin poate fi realizat printr-un act ilocuţionar direct explicit *(Achète des épinards !)* sau nonexplicit *(Tu vas acheter des épinards)*. Tot în categoria actelor ilocuţionare directe nonexplicite intră şi promisiunile de tipul *Je vais acheter des épinards, Je viendrai* etc.

Modalitatea asertivă este studiată şi în articolul *Deux aspects de la modalité assertive : CROIRE et SAVOIR* (p. 33—53) de Andrée Borillo. Verbele asertive din limba franceză exprimă procese cognitive *(croire, penser, supposer* etc.), perceptive *(voir, noter, observer* etc.) sau enunţiative *(affirmer, conclure* etc.). Autoarea analizează comportamentul sintactic al acestor verbe în răspunsuri la interogaţii totale *(Est-ce qu'il est rentré ?* Răspuns : *Je crois / Je ne crois pas.)*, urmărind dacă verbul are formă negativă sau afirmativă, dacă construcţia are valoare pozitivă sau negativă, dacă verbul admite trăsătura „+interogativ" simultan cu trăsătura „+negativ" etc. Din acest punct de vedere, verbele de aserţiune se grupează în cinci clase, avînd drept elemente caracteristice verbele : *croire, supposer, savoir, ignorer, être étonné*. Din punct de vedere semantic, Andrée Borillo clasifică verbele după gradul de certitudine cu care exprimă modalitatea epistemică în „assertifs faibles" (verbe de tip *croire* şi *supposer)* şi „assertifs forts" (verbe de tipul *savoir, être sur* etc.). Aceste două aspecte ale modalităţii asertive se exprimă, fiecare, prin condiţii de întrebuinţare şi constrîngeri semantice specifice.

În articolul *Sur le sens des questions totales et alternatives* (p. 55—109), Benoît de Cornulier se ocupă de structura semantică a întrebărilor alternative de tipul *Est-ce un garçon ou une fille ?* Autorul respinge mai întîi ideea că interogaţiile totale (de exemplu *Est-ce un garçon ?)* ar avea la bază o interogaţie alternativă *(Est-ce un garçon ou non ?)*. În al doilea rînd, el respinge aşa-numita „analiză simetrică" a întrebărilor alternative care consideră că transformarea interogativă este aplicată asupra unei fraze formate din două propoziţii disjuncte : *est-ce que P ou non-P ?* Autorul propune o analiză asimetrică („asimetrică" în sensul că cele două propoziţii implicate nu se găsesc pe acelaşi plan), parafrazînd disjuncţia *X ou Y ?* prin *Si non-X, (alors) Y ?* Astfel, enunţul *Est-ce qu-il pleut ou est-ce qu'il neige ?* este analizat astfel : *Est-ce qu'il pleut ? S'il ne pleut pas, est-ce qu'il neige ?*, analiză ce implică presupoziţia că numai una dintre propoziţiile interogate este adevărată.

În articolul *La particule allemande GAR : une ambiguïté intéressante* (p. 111—124), Marcel Vuillaume relevă faptul că particula germană *gar* poate fi tradusă în limba franceză fie prin *même*, fie prin *à plus forte raison*. Această ambiguitate îl determină pe autor să considere, ca şi G. Fauconnier, că cele două expresii exprimă o implicaţie de orientare diferită, *p et même p'* semnalînd că „p implică p' ", în timp ce în *p et à plus forte raison p'*, „p' implică p". Cu

ajutorul unor exemple extrase din Kafka autorul stabilește în ce condiții particula *gar* exprimă una sau alta din orientările implicației : „*gar* inter-phrastique lie deux propositions p et p' de telle sorte que, si p' suggère fortement p, alors non-p suggère fortement non-p et, inversement, que, si p' suggère fortement p, alors non-p suggère fortement non-p' " (p. 120). Autorul subliniază în încheiere cîteva dintre avantajele acestei abordări cvasilogice a expresiilor *même* și *à plus forte raison* față de analiza propusă de O. Ducrot și J.-C. Anscombe, care atribuie numai locuțiunii *à plus forte raison* o semnificație logică, lui *même* fiindu-i atribuită în primul rînd o semnificație argumentativă. Prin acest ultim aspect, articolul lui M. Vuillaume continuă dezbaterea ce are loc de mai mulți ani în Franța asupra semanticii cuvîntului *même*.

ADRIANA COSTĂCHESCU

„Acta poetica" (1982—1983), 4—5, Universidad Nacional Autonoma de Mexico, 368 p.

Volumul, apărut la Ciudad de Mexico, conținînd cca 200 de pagini anual și intitulat „Acta poetica", publică lucrările prezentate în cadrul seminarului de poetică de la Institutul de Cercetări Filologice al Universității Naționale Autonome Mexicane sub direcția lui José Pascual Buxó.

Articolele publicate în numărul 4—5/1982—1983 vădesc interesul crescînd pe care îl manifestă în ultimii ani cercetătorii de pretutindeni pentru chestiunile de retorică, autorii căutînd să stabilească corelații posibile între concepte aparținînd retoricii clasice sau dezvoltărilor sale ulterioare și teoriile contemporane ale textului și ale semnului poetic sau între teoria tradițională a argumentației și orientările moderne apărute în semantică și în critica literară.

Astfel, studiul Susanei Reisz de Rivarola, intitulat *La literatura como mimesis. Apuntes para la historia de un malentendido* (5—24), analizează teoria aristotelică a mimesisului și consecințele pe care le-a avut „evoluția" conceptului de mimesis asupra istoriei culturii. Pentru Aristotel, precizează autoarea, mimesisul poetic nu are la bază un referent particular, ci unul generic ; neglijarea acestei precizări a dus la multiple neînțelegeri, care se regăsesc și la unii dintre cei mai autorizați critici și teoreticieni din zilele noastre. Secțiunea centrală a articolului discută concepția lui Aristotel asupra metaforei și a procesului de metaforizare și explicitează posibilitatea de a corela noțiunea de mimesis cu categoriile moderne de modelizare și sistem modelizator (aplicate eficient de Lotman în analiza sistemelor semiologice artistice). Posibilitatea se datorează faptului că noțiunea de mimesis aduce implicit în discuție caracterul modelizator al oricărui sistem artistic, iar o dată cu recunoașterea unui sistem de norme ce guvernează construirea lumii ficționale în fiecare gen literar și a unui subcod lingvistic de asemenea propriu fiecărui gen se deschide drumul recunoașterii literaturii drept sistem modelizator secund și a textului literar drept produs al unei duble codificări : 1. în funcție de codul lingvistic și 2. în funcție de o ierarhie complexă de coduri artistice care variază după epocă, gen, stil etc. Este discutată apoi dihotomia de sorginte platoniciană între mimesis și diegesis, pornind de la care autoarea face trecerea la naratologia modernă (Weinrich, Genette), considerînd că modalitatea platoniciană de a condiționa tipurile de narațiune de tipurile de narator (explicit, implicit etc.) este foarte asemănătoare termenilor în care o va pune în secolul XX John Searle, „cu diferența că [Platon] nu cade, ca acest autor, în ispita de a amesteca criteriul distinctiv al rolurilor discursive cu acela al persoanelor gramaticale". Concepția aristotelică despre mimesis este în final reevaluată sintetic prin prisma teoriilor moderne cu care a fost confruntată pe parcursul articolului.

Walter D. Mignolo pornește, în studiul *¿ Qué clase de textos son géneros ? Fundamentos de tipología textual* (25—52), de la afirmația din 1940 a lui N. H. Pearson conform căreia genurile ar trebui examinate în termenii imperativelor instituționale. Pearson se referă însă la funcțiile genurilor în activitatea de comunicare luînd în considerare numai planul producerii de semnificație, nu și pe cel al receptării. Prima parte a articolului este dedicată unei istorii succinte a teoriei genurilor, autorul considerînd că toate clasificările generice se bazează a) pe sistemele de codificare și b) pe cadrele discursive. Sistemele de codificare sînt, în concepția lui W. D. Mignolo, „acele procese gnoseologice capabile să stabilească proprietățile determinante ale obiectelor și astfel să organizeze obiectele în clase", în timp ce prin cadre discursive se înțelege „un cumul de cunoștințe cu care operăm și care contribuie la modificarea sistemelor de codificare". La sfîrșitul demersului, cercetătorul ajunge la concluzia că nu este suficient să cunoaștem structura textelor, ci trebuie să ne familiarizăm și cu procesele gnoseologice care, în dinamica interacțiunii verbale, subîntind producerea și interpretarea textelor, înscriindu-le în cadrul discursiv al unui concept care configurează spațiul taxonomic.

În articolul *Las articulaciones semánticas del texto literario* (53—76), José Pascual Buxó propune o analiză a relațiilor semantice într-un sonet de J. -L. Borges *(Ajedrez)*, pe baza căreia demonstrează că orice text literar se constituie în următoarele instanțe sau planuri discursive : a) o limbă generală ale cărei forme (unități lingvistice, matrice de combinare etc.) sînt folosite ca bază de expresie pentru b) un sistem de modelare secundar (un sistem retoric de transcodificare), cu ajutorul căruia semnele primului sistem își suspendă funcția simbolico-denotativă pentru a-și asuma o funcție iconico-metaforică ; la acest sistem secund de structurare apar mărcile semantizării unităților minimale și ale regulilor de combinare.

Susana Matos Freire — *Poesía y discurso* (77—110) — trece în revistă o serie de teorii moderne ale limbii, limbajului și discursului (Jakobson, Benveniste, Lévi-Strauss, Van Dijk) și discută pe larg dihotomia discurs poetic/ discurs referențial, ajungînd astfel la teoriile discursului poetic elaborate de Grupul μ, de Iuri Lotman și de M.-L. Pratt, și la conceptele de „discurs" și de „antidiscurs" aplicate poeziei în lucrările lui Tz. Todorov, K. Stierle și J. Kristeva. Acest cadru teoretic îi servește cercetătoarei la discutarea artei poetice a lui Octavio Paz, autor a cărui operă demonstrează constant că „poezia este forma particulară de comunicare în care semnificatul lingvistic coexistă cu imaginea".

În studiul *Digresión y coherencia. „Libro de Buen Amor". 1266—1380* (111—126), Juan F. Alcina Rovinas discută literatura curtenească prin prisma teoriei poetice expuse în *Poetria Nova* de Geoffroi de Vinsauf (sec. XIII), stabilind cu ajutorul analizei rolul coerenței în „digresiunea internă" și în „digresiunea externă", pe care le distinge Vinsauf.

Antonio Alcalá Alba se ocupă, în cercetarea intitulată *Sonido y sentido en la poesía* (127—145), de statutul semiotic al creației artistice și de relația lingvisticii cu critica literară, pentru a inventaria, în final, nivelele lingvistice implicate în analiza textului poetic și pentru a analiza planul sonor (care cuprinde simbolismul fonic și simbolismul structural).

Studiul *Transluciferación mefistofáustica* (146—154), datorat lui Haroldo de Campos, reprezintă o contribuție la teoria semiotică a traducerii.

Luis Enrique Sendoya demonstrează, în cercetarea *La obra poética como conjunto de valores según Jan Mukarovski* (155—174), că opera poetică este un complex de valori care rezultă din interacțiunea a două forțe : forța dinamicii interne a structurii și forța pe care o exercită interacțiunea externă.

În articolul *La argumentación en la ficción y en la crítica literaria* (175—190), Gilberto Giménez pornește de la distincția pe care o face Aristotel în *Organon* între „raționamentele analitice" și cele „sintetice" și readuce în discuție analiza pe care o face Perelman retoricii argumentației în tradiția greco-latină, retorică ce pare să rețină în ultimul timp din ce în ce mai mult atenția specialiștilor, pentru a da apoi cîteva exemple concrete de aplicare posibilă a teoriei și a analizei argumentației în cîmpul literaturii.

Renato Prato Oropeza stabilește *Prolegómenos para una semiótica del discurso narrativo-literario* (191—214), articol în care, după ce discută o serie de teorii semiotice moderne (datorate lingviștilor Greimas, Martinet, Dubois și Guiraud, logicienilor Max Bense și Elizabeth Walther și structuraliștilor Saussure și Hjelmslev) prin prisma teoriei construite de Emilio Garroni în *Re-conoscimiento de la semiotica*, ajunge la concluzia că narațiunea literară și discursul poetic pot fi studiate cu instrumente similare pentru că „manipulează" limbajul în același fel. Autorul își propune apoi o caracterizare semiotică a discursului narativ (pornind de la teoriile lui Bremond și Genette) și repune în discuție conceptele de „discurs" și „transdiscurs".

Contribuția datorată Tatianei Bubnova și intitulată *El texto literario — Producto de interacción verbal. Teoría del enunciado en M. Bajtin* (215—234) investighează modalitățile de trecere de la unitatea lingvistică la unitatea de discurs și analizează cauzele care fac ca definiția semanticii să se situeze între sistemul limbii și cel al discursului.

În studiul *Las unidades distribucionales en el análisis del relato* (235—252), Helena Beristein pornește de la distincția stabilită de R. Barthes între „unitățile distribuționale" și „unitățile integrative" și de la aceea, datorată lui Tz. Todorov, între „nodurile narative" și „nodurile descriptive", pentru a stabili tipurile de catalizá care intervin în discursul narativ, și anume : a) pauze dilatorii, b) pauze eliptice, c) anacronii metadiegetice și d) noduri descriptive, analizînd mijloacele prin care se realizează și efectele pe care le are fiecare dintre acestea în sistemul textului.

Articolul lui Noé Jitrik, *Escritura y trabajo crítico. Una perspectiva productiva para la textualidad latinoamericana* (253—274), repune în discuție conceptele de „critică literară" și de „scriitură" și elaborează o scurtă istorie fenomenologică a criticii literare.

În studiul *Sintaxis de la expresión en cinco informes presidenciales* (275—290), José G. Morena de Alba întreprinde o analiză gramaticală a unui tip particular de discurs politic.

Ultima contribuție inclusă în volum, *El discurso repetido* (291—326), se datorează Marlenei Rall, care analizează mecanismul de formare a expresiilor stereotipe în diverse limbi, pornind de la teoria lui E. Coseriu.

Rubrica de recenzii este ilustrată prin discutarea volumelor *Semiotics of Poetry* de Michael Riffaterre (Patricia Vilaseñor C.), *The political unconscious : narrative as a socially symbolic act*

de Frederic Jameson (Sara Sefcovich) și *The Formal Method in Literary Scholarship* de P. N. Medvedev și M. M. Bahtin (César González) și printr-o scurtă prezentare a celui de al III-lea Colocviu Internațional de Poetică și Semiologie, organizat în 1980 la Ciudad de Mexico.

MARIANA NEȚ

„Studii clasice", XXIII, București, Societatea de studii clasice — Editura Academiei, 1985, 160 p.

Prezentăm, cum am procedat pentru volumele precedente, contribuțiile cu conținut lingvistic și filologic cuprinse în recent apărutul tom XXIII al „Studiilor clasice" (începutul lui februarie 1985).

Florica Bechet, *Marea safică — marea homerică* (p. 5—11), pornește de la influența exercitată de Homer asupra liricii safice și propune întregirea unui text lacunar (Sappho, 98, 20 D) cu ajutorul unei formule homerice.

Doina Filimon, *Caracteristici ale comunicării în B u c o l i c e* (p. 51—63), stabilește trei nivele de comunicare : (a) în interiorul „Arcadiei", între păstori, nimfe, zei etc. ; (b) între poet și cercul său de prieteni (uneori travestiți în păstori arcadieni) ; (c) între Vergiliu, ca autor al *Bucolicelor*, și publicul receptor.

Bengt Löfstedt (Los Angeles), *Sprachliches zur V u l g a t a* (p. 73—84), notează cîteva caracteristici ale traducerii lui Ieronim, stabilind noi atestări ale unor fenomene, corectînd interpretări anterioare etc.

Din rubrica „Note și discuții" semnalăm discutarea critică a unui pasaj din *Ifigenia în Aulida* de Euripide (versurile 1510—1531), datorată lui J. T. Hooker (Londra).

Rubrica informativă cuprinde *Bibliografia clasică românească (1981—1982)*, reportată din volumul precedent (p. 105—129), și cîteva recenzii (edițiile critice ocupă paginile 131—135).

I. F.

Seminarul „Retorica receptării textului poetic"

În perioada 18—23 februarie (a.c.) a avut loc la Facultatea de Limba și Literatura Română un seminar cu tema „Retorica receptării textului poetic", organizat de Institutul de Lingvistică din București.

Pe parcursul a șase zile, participanții (cercetători, cadre didactice din învățămîntul universitar, liceal și gimnazial, studenți) au discutat probleme legate de textul literar, considerat ca element integrat în procesul de receptare.

Ne propunem să ne oprim doar la comunicările prezentate, deși acestea au constituit numai puncte de pornire pentru dezbateri, prilejuri pentru o confruntare de păreri asupra relației dintre poetică și retorică din perspectiva științelor limbii, a semioticii, psihologiei și sociologiei moderne.

Problemele centrale ale comunicărilor și discuțiilor seminarului au fost puse de expunerea acad. Ion Coteanu, *Retorica și teorii ale textului*. Schițăm aici principalele cinci teze ale comunicării sale. Prima teză, aceea că retorica este o știință pragmatică, a fost susținută prin regîndirea conceptelor retoricii. De pildă, relația „res" / „verba" a fost analizată prin prisma relației „referent" / „semn", s-a discutat problema macro- și microtextului în raport cu contextul, categoria de „mimesis" a fost definită ca organizare a unei lumi izomorfe cu o lume contingentă. Dacă retorica este o știință pragmatică, ea este în același timp o disciplină care transformă extensionalul în intensional, în măsura în care textul presupune un proces de transformare a unui domeniu intensional într-unul extensional. Autorul s-a oprit, în continuare, la teoria conform căreia textul este o proiecție a frazei, arătînd că o asemenea concepție se găsește la ora actuală într-un punct critic. Această a treia teză a fost corelată cu demonstrarea ideii că figurile (îndeosebi cele numite „de construcție") sînt legate de teoria textului. Se demonstrează astfel că între retorică și teoria textului există o legătură de profunzime care face necesară și posibilă o nouă cale în domeniul teoriei textului.

Profesorul Em. Vasiliu *(Asupra noțiunii de textualitate)* a arătat, la rîndul său, că abordarea conceptelor de text și textualitate ține de domeniul pragmaticii, deoarece nici sintaxa, nici semantica (în accepția dată de Morris acestor termeni) nu pot oferi definiții pertinente ale textului. Nu există reguli de bună formare a textului așa cum există pentru propoziții și nici reguli de transformare a unei ipotetice structuri de adîncime într-o structură de suprafață care să permită afirmația că textul este o structură complexă obținută dintr-o propoziție. Pe de altă parte, coerența, esențială pentru definirea „textului", nu aparține structurii imanente a limbii, nu poate fi descrisă semantic, ci doar ca o compatibilitate între așteptare și realizare ; ea aparține, așadar, domeniului pragmaticii.

Din perspectiva pragmaticii integrate a fost privită receptarea textului poetic în comunicarea Olgăi Gălățanu, *Un model semiolingvistic al receptării textului poetic*. Dintr-un asemenea punct de vedere, a demonstrat autoarea, analiza discursului poetic (considerat ca formă incompletă de comunicare realizată în sens unic) presupune răspunsul la două întrebări : ce înseamnă a „interpreta" un act de discurs de acest tip și ce înseamnă a-l „analiza"? Răspunzînd la aceste întrebări, Olga Gălățanu a aplicat la discursul poetic modelul semiolingvistic propus de P. Charaudeau *(Langage et discours. Éléments de semiolinguistique (Théorie et practique)*, Paris, 1983). Autoarea s-a oprit la nivelul organizării enunțiative în discursul poetic, luînd în considerare numai primele două relații între protagoniști dintre cele patru propuse de Charaudeau și a demonstrat că întrebarea „Cine vorbește în acest text?" trebuie să fie înlocuită prin întrebarea „Cine sînt protagoniștii textului poetic cărora textul le dă glas, pe care textul îi face să vorbească?"

O serie de comunicări au avut în vedere stabilirea unei relații între o anumită retorică a receptării și text, în funcție de caracteristicile acestuia.

Astfel, Carmen Apostolescu *(Relația dintre poetică și retorică într-o clasă particulară de texte)* s-a referit la o clasă de texte constituită din cinci nuvele eminesciene *(Sărmanul Dionis, Cezara, Avatarii faraonului Tlà, Archaeus, Umbra mea)*, pe care le-a considerat subordonate unei formule textuale comune, capabile să ofere un „model" de lume pentru poezia aceluiași autor. Pentru început autoarea a descris textele ca termeni ai unei serii de analogii (parțiale sau totale), referindu-se apoi pe larg la retorica textelor a căror construcție se bazează pe două tipuri de discurs : teoretic și demonstrativ. După părerea sa, retorica particulară a unui text este o alternativă a unuia dintre multele modele retorice posibile, dar, în același timp, poetica și retorica pot schimba între ele funcția de „regizor" chiar în același text.

Aceeași circumscriere a problemei retoricii receptării în domeniul intertextualității apare și în comunicarea Marianei Neț *(Retorică și intertextualitate)*. Pornind de la definiția retoricii aplicată la textul poetic propusă de acad. Ion Coteanu, autoarea consideră receptarea textului poetic un joc permanent între retorica intertextului și retorica textului. În procesul receptării unui text poetic se instituie o stare de tensiune datorată neconcordanței dintre retorica emițătorului și retorica receptorului, moment în care discursul poetic inserează elemente retorice cu rol de neutralizare a tensiunilor. În procesul receptării oricărui discurs poetic sînt antrenate mai multe retorici, retorica receptării fiind un fenomen de natură intertextuală. Nivelele retorice au fost ilustrate prin analiza poeziei lui M. Eminescu, *O, rămîi*.

Un alt grup de comunicări s-a ocupat de anumite elemente considerate, de obicei, textuale, care pot bloca sau, dimpotrivă, pot facilita receptarea textului poetic.

În comunicarea sa, Galina Cernicova *(Steaua, arhetip și simbol)* a încercat, pe de o parte, să ilustreze bogăția receptărilor posibile la nivel cognitiv, narativ și retoric și, pe de altă parte, să stabilească unele relații de cauzalitate în ceea ce privește raportul simbol-arhetip, printr-o analiză comparativ-contrastivă a două texte *(Luceafărul* de M. Eminescu și *Necunoscuta* de Al. Bloc) relaționate cu mitologia sumeriană. Receptarea asociativă a celor două texte a permis autoarei să observe unele legături între factura extralingvistică a simbolului și fenomenul semiolingvistic.

Un alt element textual, clișeul, în calitatea sa de stimul lingvistic, a făcut obiectul comunicării Gabrielei Duda, *Dualitatea funcțională a clișeului în procesul lecturii*. Clișeul are un statut semiotic complex dat de circularitatea sa constitutivă și de obligativitatea relației semnificat/semnificant. Corespondența reciprec instituționalizată între anumite convenții culturale și anumite forme retorice și stilistice de manifestare a acestora imprimă clișeului anumite caracteristici, importante pentru aprecierea rolului ambivalent pe care el îl deține în procesul receptării textului, acela de a facilita sau de a oblitera lectura. Indiferent de modalitatea în care funcționează, clișeul determină o fixare a dialogului cititorului cu textul, o circumscriere de ordin pragmatic a unei atitudini față de literatură. Modalitățile în care clișeele sînt stocate în memoria retorică și culturală, precum și competența de lectură a unui cititor sau a unei generații de cititori determină atît o deviere a lecturii (chiar în cazul absenței efective a clișeului), cît și o degradare a ei, așa cum se întîmplă în situația în care clișeul funcționează ca formă deteriorată, sărăcită de sensuri a unui topos.

Natura și funcția toposului în receptarea textului poetic au fost analizate în amănunțime de către Cezar Tabarcea în comunicarea *Funcția catalizatoare a toposului*. În accepția retoricii clasice — a arătat autorul — toposurile nu sînt argumente, ci „locurile argumentelor", reprezentînd scheme abstracte ale unor situații manifestate anterior. Ca atare, toposurile se prezintă ca o propunere avansată publicului, în așa fel încît funcția lor este aceea de catalizator al persuasiunii, pe care o pot accelera sau încetini, fără a participa direct la structurarea textului. Toposurile pot fi formalizate și inventariate, dar nu ca scheme de text, ci ca situații generatoare de text. La nivelele următoare există un proiect de text, urmat de un proiect sintactic, care reprezintă ultima fază de prelucrare a schemei și în care pot exista elemente formale cu funcție persuasivă sau expresivă. În continuare, în aceeași structură ierarhică există o fază care se prezintă deja sub forma unor ocurențe textuale, aceasta fiind locul care favorizează trecerea de la o schemă condiționată pragmatic către o tehnică stilistică, deci locul unde se produce o „fisură" în edificiul retoricii. Ocurențele textuale generează figuri, dar într-o condiție diferită de discursul oratoric, în sensul că referentul devine imaginar, îndepărtîndu-se foarte mult de referentul real (situațional-concret) care dădea naștere toposurilor. Trecerea de la retorică la poetică se explică prin „reducerea auditoriului la afectele sale". Ceea ce poetica a înglobat în categoria „topos" nu este topos ca funcție, deoarece scopul poeziei nu este persuasiunea în accepția tradițională a acestui termen.

Toposul și procesul transformării sale în figură („topos funcțional") a fost discutat și de Miruna Runcan *(Receptarea de- și reformativă)*. Toposul funcțional este dublu orientat. El se poate disfuncționaliza creînd o stare de saturație și blocînd receptarea sau poate fi un agent mediator (formativ și reformativ) al semnificației. De această dată discuția asupra toposului a fost mai puternic orientată către domeniul sociocultural. În procesul comunicării, receptorul și emițătorul au fost considerați structuri-sistem care interrelaționează mesajul, astfel încît asupra acestuia din urmă se exercită un dublu travaliu structurant de organizare intenționată a emisiei și, respectiv, motivată, a receptării. Există anumite suporturi material-conceptuale care raportează consecvent agenții comunicării la realitatea obiectivă. Lumea operei și lumea receptorilor, organizate pe nivele, prezintă o anumită omogenitate bazată pe o infinitate de relații cu realitatea și cu întreaga lume de opere. Retorica este o constantă necesară, alcătuită diferențiat pentru fiecare din fazele comunicării poetice ; referința mesajului este denotată de o structură retorică, intenționalitatea corespunzătoare emisiei este organizată într-un inventar retoric, efortul motivator al receptării este organizat sistematic pentru a prelua informații. Din punctul de vedere al emițătorului și al receptorului, sistemul de așteptări care funcționează

prin antrenarea în structurile sale a diverselor modele aperceptive și de gîndire formează o „baie culturală" care conține „forme care plutesc în aer" și „idei gata făcute". Retorica receptării proprie unei anumite „băi culturale" este cea care determină transformarea toposului în figură.

Deschiderea spre sociocultural s-a făcut simțită și în acele comunicări care au privit retorica receptării textului poetic în funcție de natura sa specifică.

Comunicarea Andei Teodorescu, *Traducerea ca mod specific de receptare*, a pornit de la diferențierea dintre receptarea nemediată și cea mediată. La fel cu textul muzical și piesa de teatru, traducerea aparține ultimului tip de receptare și are unele caracteristici care o fac deosebit de importantă pentru studierea anumitor fenomene mai puțin cunoscute. După ce s-a ocupat de definirea receptării mediate și de descrierea caracteristicilor ei, autoarea s-a oprit asupra relației care se stabilește între textul original și cel tradus. Au fost enumerate și analizate cîteva posibile puncte de vedere asupra acestei relații ; traducerea ca variantă a textului original, traducerea — intersecție a două mulțimi, traducerea ca intertext rezultat din relația dintre textul poetului și textul traducătorului, traducerea ca trecere a unui individ dintr-o lume în alta (cu păstrarea sau pierderea identității), traducerea ca intensiune a originalului. În ultima parte a comunicării, Anda Teodorescu a discutat pe larg traducerea în calitatea ei de acțiune asupra unui sistem cultural și a analizat strategiile de folosire a traducerii pentru integrarea textului original în lumea receptorilor.

Textul muzical presupune și el un mod specific de receptare dependent de natura sa. Pornind de la ideea că limbajul muzical poate să creeze un discurs (înțeles ca un ansamblu de enunțuri semnificative), comunicarea *Rigoare și inefabil* (Șerban Soreanu) și-a propus să demonstreze că arta interpretativă muzicală, a cărei misiune este aceea de cunoaștere a universului uman, parcurge drumul de la rigoare (descoperirea și imaginarea tehnicilor combinatorii prin care se pot articula informații textuale și contextuale) spre inefabil. Pentru exemplificare, autorul a ales Cvartetul de coarde în re minor (opus postum), subintitulat *Moartea și Fata* de Franz Schubert, executat de cvartetul EOS al Conservatorului Ciprian Porumbescu (Mihai Ionescu, Liviu Neagu, Margrit Birtlan și Eugen Fabris). Asupra acestui model muzical s-a aplicat un demers al unui posibil sistem retoric al limbajului artei sonore. Autorul a arătat astfel concret cum, operînd cu anumiți parametri funcționali ai „aparatului" de semnificare auditiv — agogica, dinamica și sistemul intonațional —, înțelesurile se modifică, „receptarea" propriu-zisă, completă, a textului presupunînd însă o participare integrativă a auditoriului, situată dincolo de „rigoare", într-un „spațiu" pe care autorul îl numește „inefabil".

Legătura dintre textul literar și sistemul sociocultural căruia acesta îi aparține, precum și implicațiile acestei legături în procesul receptării au fost analizate în detaliu în două comunicări : *Ce e prea mult strică* (Mihai Pop) și *Dialogul poetului cu publicul în comedia lui Plaut* (Mihai Nichita).

În prima comunicare s-a pornit de la discutarea unor procedee care pot produce un blocaj al receptării prin realizarea unui exces de informație. Au fost prezentate întîi unele procedee bazate pe repetiție (de tip „bîlbîială" și „elipsă"), ca să se insiste apoi asupra modului în care un exces de informație care nu are la bază repetiția poate bloca receptarea. Autorul a adus în discuție un text concret, privit ca tip reprezentativ *(Saga lui Egil)*, în care narațiunea propriu-zisă (viața lui Egil) acoperă doar o treime din text. Printr-o schimbare a perspectivei în dinamica literaturii, anumite elemente își pierd semnificația pentru un receptor „neavizat", adică „străin" de sistemul sociocultural în care a fost elaborat textul. Un cumul de astfel de elemente se prezintă receptorului ca un exces de informație cu efect negativ asupra apropierii lui de text, el constituind în fapt o pierdere de informație. Fără încercarea de recuperare a ei, textul nu-și poate dezvălui întreaga sa semnificație. Recuperarea pierderii de informație se bazează pe participarea receptorului și acordarea de sens, adică pe rafinarea lecturii cu ajutorul trecerii prin filtrele diverselor sisteme (social, juridic, mitologic etc.) în cadrul cărora textul a fost realizat și propus receptării.

Cea de-a doua comunicare, *Dialogul poetului cu publicul în comedia lui Plaut*, este o exemplificare a acestei ultime teze. Ideea centrală a comunicării este aceea că una din convențiile textului și spectacolului teatral se întemeiază pe o bază aperceptivă a publicului care conferă posibilitatea de receptare și de instituire a unui dialog al poetului cu spectatorii săi. Astfel, vorbind de componența și de competența publicului roman din vremea lui Plaut, autorul a arătat diversitatea lui și a demonstrat că prin participarea la spectacol se realizează un proces de unificare culturală, în condițiile particulare ale culturii italice și romane. S-au pus în discuție trei elemente ale formalizării culturale pe cale orală : elementul de natură literară, cuprins în termenul de „carmen", elementul dramatic — „spectacolul vieții publice" — și tendința de autonomizare a formei. Comunicarea a prezentat apoi modalitățile de realizare a dialogului dintre poet și public : complicitatea permanentă dintre autor și spectatori care dialoghează permanent pe seama lumii scenice a personajelor, sfera socială completă pe care o conține lumea personajelor, în așa fel încît spectatorul se putea recunoaște în ea, și complicitatea spectacolului realizată printr-o continuă deconspirare a iluziei și prin pătrunderea actorilor în sală, obligînd

astfel spectatorii să se transforme ei înșiși în actori, în martori. Autorul s-a referit apoi la instrumentele comunicării cu publicul : personajele, a căror schematizare este compensată de o diversitate funcțională, și retorica textului însuși care funcționează și ca mijloc de stimulare a structurării publicului în calitatea sa de receptor, de la nivelul recunoașterii pînă la cel al acceptării.

Un alt tip de text, cel folcloric, presupune cu necesitate luarea în considerație a receptorilor săi.

În *Retorica receptării textului epic-oral folcloric*, comunicare susținută de Nicoleta Coatu, retorica receptării este definită ca modalitate de reorganizare a textului din perspectiva agentului persuadat (receptor), corespunzînd retoricii emiterii considerată ca un anumit mod de organizare a textului, cu intenția persuadării, din perspectiva unui agent persuadant (emițător). În timpul comunicării textului oral-folcloric se stabilește o relație psihologică reversibilă. Această relație are sens dublu de la emițător la receptor și apoi de la receptor la emițător. Ea a fost ilustrată prin două tipuri de text : textul epic-formalizat — basmul — și textul epic cu grad redus de formalizare — discursul mitologic. Din altă perspectivă, retorica receptării a fost corelată cu tipologia agentului persuadat, adică a receptorului. În acest sens, comunicarea s-a referit selectiv mai cu seamă la receptorul insider-activ-creator, dar și la receptorul outsider (cvasioutsider). Nicoleta Coatu a pus în evidență faptul că, în cazul comunicării textului oral-folcloric, retorica emiterii determină retorica receptării și aceasta din urmă o influențează pe prima, receptorul fiind un factor stimulator, de constrîngere și corector în raport cu emițătorul. În același timp, avînd în vedere că receptorul este un fost emițător și un virtual re-emițător, retorica receptării se relaționează cu retorica emiterii și cu cea a re-emiterii, în forma sa virtuală și în forma manifestă reală.

Un model rafinat al receptorului oricărui tip de text poetic a prezentat Ecaterina Mihăilă în comunicarea *Nivele gnoseologice într-un model integrator al receptării poetice*. Autoarea a plecat de la distincția dintre receptarea spontană (relația de consum a operei de către lector în care acesta nu conștientizează propriile sale procese mentale) și receptarea reflexivă (relația dintre operă și un lector care își propune să producă un text cu privire la această relație în scop științific, critic sau didactic). Se consideră că în cazul receptării spontane subiectul își actualizează diferite tipuri de modele cognitive care îi sînt proprii. Modelele empirice și epistemice sînt subordonate modelelor axiologice specifice. Perceperea reflexivă este o receptare orientată. Dominantă devine o metodologie (cînd scopul este științific) sau o ierarhie de criterii axiologice asumate (în cazul demersului critic). Activitatea didactică este orientată spre oferirea de modele de lectură, profesorul fiind cînd în poziția teoreticianului, cînd în poziția criticului, în plus fiind confruntat cu probleme de adecvare și de transmitere a modelelor. Textele, rezultate ale receptării reflexive, pregătesc lectorul în vederea receptării spontane, pe care el o practică în mod obișnuit.

O perspectivă psihologică asupra procesului de receptare a textului poetic a stat la baza comunicării *Locul și rolul receptorului* (Medeea Freiberg). Procesul de receptare a fost definit în funcție de asumare (proces psihic prin care se reconstituie un termen absent în lanțul comunicării emițător-mesaj-receptor). Din punct de vedere diacronic, receptarea poate fi privită ca o succesiune de asumări ale receptorilor, acestea fiind considerate variabilele procesului, pe cînd asumările emițătorilor constituie constanta procesului. Confruntarea retoricii receptorului cu retorica emițătorului este în aspectul cel mai profund o proiecție psihică a receptorului asupra emițătorului. Cei doi poli permanenți ai textului poetic (semnul și simbolul) au fost considerați funcții care pot fi atribuite unor elemente. Atitudinea receptorului avizat este aceea de a distinge între aceste două funcții și de a alege elementele care să le aducă la împlinire.

Două comunicări au avut în vedere investigarea experimentală a procesului de receptare poetică, pornind de la ideea că, prin natura obiectului supus receptării, procesul nu se petrece „spontan", este îngreunat, așa incit anumite trepte de receptare pot fi observate și pot sluji drept puncte de plecare pentru studiul receptării oricărui tip de text, pe de o parte, iar pe de altă parte, rezultatele obținute pot fi folosite pentru formarea unei retorici adecvate a receptării. Ambele comunicări au dezvoltat unele probleme cu caracter teoretic care au reieșit din două tipuri de experimente, fără a intra propriu-zis în amănunte care privesc condițiile experimentului, prelucrarea datelor etc.

În *Forme elementare ale receptării*, Rodica Zafiu a prezentat un experiment de reconstituire de text, care a urmărit, sub aparențele unui test de memorie, surprinderea formulelor incomplete de decodare a unui text literar și a modului lui specific de instituire. Rezultatele obținute experimental au confirmat ipoteza că procesul receptării este guvernat de o serie de principii generale care organizează informația textuală, fără a fi dependente de determinările tipologice sau psihologice individuale. Asupra discutării acestor principii autoarea s-a oprit îndelung. Principiul coerenței (care constă în postularea de către lector a unor coordonate unitare a lumii textuale) a prilejuit discutarea statutului coerenței pragmatice, a regulilor de instituire a coerenței descriptive, a coerenței de tip narativ și a modului în care principiul coerenței poate acționa uneori ca principiu al suficienței, blocînd lectura. Principiul noncontradicției

determină lectorul să presupună că textul (T) este consistent, iar dacă la lectură se remarcă elemente contradictorii, el alege una dintre trei soluţii : T nu este un text, T este un text în care propoziţiile contradictorii nu contează sau T este un text, dar propoziţiile în cauză nu sînt contradictorii deoarece se poate găsi o interpretare care să neutralizeze contradicţiile. În sfîrşit, cu o sferă de aplicare mai restrînsă, principiul obiectivării reprezintă tendinţa de neutralizare a modalizatorilor textuali, de transpunere a ipoteticului în real. Principiile prezentate determină constituirea formelor elementare ale receptării, iar trecerea de la formele mai complexe se face ţinînd seama de ele.

În cea de-a doua comunicare, *Receptarea textului poetic între sintaxă şi semantică*, Dana Manea a prezentat un experiment care vizează studierea ,,presiunii semantice'' a textului în atribuirea de semnificaţie termenilor de către subiecţii receptori. O privire critică asupra acestui tip de experiment a permis desprinderea anumitor consideraţii care privesc, unele, experimentul în sine (valoarea ipotezelor care au stat la baza efectuării lui, eficienţa metodei de prelucrare a datelor şi a rezultatelor obţinute), altele, probleme legate de receptarea textului poetic (definirea fenomenului de receptare, a obiectului ,,text poetic'' în vederea investigării experimentale, modalitatea de acces a lectorului la textul poetic). În urma prelucrării datelor s-a observat că subiecţii au realizat linii de coerenţă ale textului, că există o ,,presiune semantică'' a textului, dar şi o ,,presiune a dicţionarului'' fiecărui receptor, aceasta din urmă fiind, de cele mai multe ori, mai mare decît prima. Se pune astfel întrebarea dacă sarcinile unui astfel de tip de experiment nu vizează de fapt valoarea de folosire a termenilor aşa cum este ea ,,stocată'' în dicţionarul receptorilor, alcătuit la rîndul lui în funcţie de propriul lor repertoriu cultural formativ-informativ. Pe de altă parte, se poate constata că necunoaşterea sensului unui cuvînt nu duce în mod necesar la ,,ruperea'' coerenţei din punctul de vedere al receptorului, aşa cum nici cunoaşterea folosirii unui termen nu presupune automat stabilirea (sau recunoaşterea) unor linii de coerenţă. Astfel, este pusă sub semnul întrebării validitatea unei asemenea investigări asupra sensului unui termen sau chiar al mai multor termeni dintr-un text poetic. Rezultatele experimentului au dovedit însă şi că lipsa unei competenţe de tip referenţial (care are în vedere semantica textului, adică relaţiile dintre propoziţiile lui şi lumea în care ele sînt produse şi sînt adevărate) face irelevante competenţa lingvistică şi textuală a receptorilor în raport cu un text dat. Se impune astfel ideea că investigarea pe cale experimentală a fenomenului de receptare poetică cere cadrul unei teorii bine constituite, care să ia în consideraţie textul poetic ca obiect din dublă perspectivă (sintactică şi semantică) şi, mai mult decît atît, ea ar trebui să aibă în vedere receptorul în calitatea sa de subiect cunoscător cu anumite caracteristici de a ,,acţiona'' asupra obiectelor din realitate supuse cunoaşterii în funcţie de natura lor.

Prezentarea noastră a avut în vedere, aşa cum subliniam încă de la început, numai comunicările seminarului, care au pornit de la o suită de teze privitoare la retorica receptării textului poetic elaborate de către organizatorii seminarului.

Putem afirma însă că idei importante legate de tema seminarului au reieşit din discuţiile provocate de aceste comunicări, discuţii în care s-a făcut simţită deschiderea permanentă a perspectivei asupra acestui fenomen deosebit de complex şi de important atît pentru cercetare, cît şi pentru practica psihosociopedagogică.

Martie 1985

DANA MANEA
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Harel 12

HARALAMBIE MIHĂESCU (1907—1985)

La 1 martie 1985 s-a stins pe neașteptate din viață profesorul Haralambie Mihăescu. Prin dispariția sa, lingvistica și filologia clasică și bizantină au pierdut un cercetător remarcabil, care le-a slujit cu pasiune și devotament mai bine de o jumătate de veac. H. Mihăescu s-a născut la 7 februarie 1907 în comuna Udești, județul Suceava. A absolvit în 1931 cursurile de filologie clasică ale Facultății de Litere din Iași. În perioada 1931—1933 a fost membru al Școlii Române din Roma, iar în 1938, membru al Școlii române din Franța. În 1936 și-a susținut doctoratul cu teza *La versione latina di Dioscoride*. A lucrat mai întîi, între 1931 și 1937, ca bibliotecar la Universitatea din Iași, apoi, în perioada 1937—1952, ca asistent, lector și profesor la Facultatea de Filologie a acestei Universități. Timp de zece ani, între 1953 și 1963, a fost cercetător la Institutul de Arheologie și la Institutul de Lingvistică din București. În sfîrșit, din 1963 pînă în 1975, a fost cercetător principal și șef al secției de literatură și lingvistică din Institutul de Studii Sud-Est Europene.

Profesorul Haralambie Mihăescu s-a ilustrat în anii tinereții ca editor, traducător și comentator al unor texte ale scriitorilor greci și latini.

Monografiile sale privind *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman* (ed. I, 1961 ; ed. a II-a, revăzută și adăugită, în limba franceză, 1978) și *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea* (1966), ca și studiile asupra elementelor latine din limba albaneză, impresionează mai cu seamă prin inventarele de fapte de limbă pe care le conțin, întocmite pentru prima dată complet și sistematic de autor pe baza a numeroase izvoare și analizate după criterii riguros cronologice, pe baza metodei comparativ-istorice. Dar valoarea acestor lucrări stă și în concluziile referitoare la ariile de răspîndire a limbii latine și grecești în provinciile Imperiului roman, la intensitatea procesului de romanizare pe diferite arii geografice ale sud-estului european și la trăsăturile care unesc sau individualizează latina populară balcanică față de cea vorbită în restul Romaniei. Prin integrarea permanentă a faptelor de limbă în istoria Peninsulei Balcanice, loc de convergență a mai multor curente culturale, studiile și cărțile sale au devenit în egală măsură un bun de preț pentru lingviști, epigrafiști, arheologi și istorici.

Prof. H. Mihăescu și-a continuat într-o serie de studii publicate în „Revue des études sud-est européennes" cercetările asupra latinei vulgare, urmărind dovezile supraviețuirii acesteia în Imperiul bizantin. În momentul regretatei sale dispariții, prof. H. Mihăescu desăvîrșea pentru tipar lucrarea *Romanitatea sud-est europeană*, conținînd capitole despre elementele latine din limba albaneză, despre latinismele din greaca bizantină, despre limba dalmată, despre elementele latine din limbile sud-slave și, în sfîrșit, un capitol de la latină la limba română. Deși ultimele două capitole sînt neterminate, lucrarea va apărea totuși în forma gîndită de profesor, prin strădiunța fiului său, Doru Mihăescu.

Neobosita sa activitate de lingvist a fost dublată de cea de filolog. Reluînd întreaga tradiție manuscrisă a unor importante și dificile texte bizantine, H. Mihăescu a pregătit cu multă acribie ediția critică a *Artei militare* a lui Mauricius (1970) și a *Istoriei secrete* a lui Procopius din Cezareea (1972). Alte texte bizantine ca *Războiul cu goții* al lui Procopius din Cezareea (1963) și *Istorie bizantină* a lui Teofilact Simocata (1985) au apărut în traducere însoțită de comentarii. De asemenea, a colaborat la importanta colecție *Fontes Historiae Daco-Romanae*, coordonînd și două din volumele acesteia.

Pentru meritele sale științifice de excepție, prof. Mihăescu a fost ales în 1965 membru corespondent al Academiei R. S. România, iar în 1973, membru al Academiei de Științe și Arte din Palermo. A fost de asemenea membru în Comitetul internațional al revistei „Philologus" din Berlin (R.D.G.) și membru al Societății de Lingvistică din Paris.

Ca șef al secției de literatură și lingvistică din Institutul de Studii Sud-Est Europene a îndrumat, cu competență și exigență de dascăl, primii pași în cercetarea științifică a multor

tineri. Le-a sugerat subiecte dificile, menite să le pună în evidență vocația. A cerut de la ei, așa cum ceruse toată viața de la el însuși, disciplină și rigoare a muncii și îndrăzneala de a birui dificultățile. I-a ajutat întotdeauna cu sfatul său și ori de cîte ori rezultatul muncii lor dovedea seriozitate și talent, tinerii dobîndeau elogiul meritat, cu atît mai prețios cu cît profesorul era de obicei măsurat în complimente.

Pasiunea și ritmul constant cu care a lucrat pînă în ultima clipă ne-au făcut să credem că se bucura de o sănătate excelentă și că mulți ani de aici înainte vom avea privilegiul de a-l întîlni în Institut, întîmpinîndu-ne cu bonomia-i cunoscută. N-a fost să fie așa; într-o zi mohorîtă a acestei ierni, vestea tristă a morții sale ne-a îndurerat pe toți. Am simțit acest gol pe care îl lasă în urma lor oamenii cu adevărat înzestrați. Plecînd dintre noi, prof. H. Mihăescu ne-a lăsat însă o moștenire științifică de preț și exemplul generozității sale, pe care avem datoria să le continuăm.

Aprilie 1985

EMANUELA POPESCU-MIHUȚ
Institutul de Studii Sud-Est Europene
București, B-dul Republicii

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III **(1981)**, 1983, 238 p., 19,50 lei; tom IV **(1982 și 1983)**, 1984, 192 p., 16,50 lei; tom V **(1983–1984)**, 1984, 181 p., 15 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin – Puzzolană**). Redactori responsabili al tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343–1866, 100 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române.** Limbajul poeziei culte, 1985, 176 p., 17 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

1

INTERTEXTUALITATE

E. VASILIU, Intertextualitate: cîteva disocieri necesare; ANCA MĂGUREANU, Intertextualitate şi comunicare; DANA MANEA, O delimitare a conceptului de „intertextualitate"; ANDA TEODORESCU, Intertextualitatea şi alternanţele realului; ECATERINA MIHĂILĂ, Text şi intertextualitate; MARIANA NEŢ, Tensiunea textului şi intertextualitatea; SMARANDA VULTUR, Intertextualitatea ca principiu de funcţionare a textului literar; NICOLETA COATU, Intertextualitate la nivelul textului oral-folcloric; RODICA MIHAILĂ, Titlul, metatext şi intertext; CARMEN APOSTOLESCU, *Grup* şi *Psalm* — o posibilă relaţie de intertextualitate.

2

ECATERINA MIHĂILĂ, Tipuri de recurenţă la mici distanţe; SANDA REINHEIMER RÎPEANU — OANA SĂLIŞTEANU, Împrumuturile slave vechi în română în perspectivă romanică — nume de unelte; VICTOR VASCENCO, Asupra genului comun în româna modernă. Hipocoristicele; ANCA ULIVI, Elemente periferice în inventarul fonetic al limbii române actuale.

3

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU GRAUR LA A 85-A ANIVERSARE

NADIA ANGHELESCU, Gîndirea lingvistică arabă în perspectivă contemporană; MIOARA AVRAM, Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană; ANDREI AVRAM, Asupra alternanţelor fonologice accentuale; GR. BRÂNCUŞ, Pluralul femininelor neologice din limba română; ELENA CARABULEA, *Fiică* sau *fiică?* ; I.COTEANU, Un posibil model pragmatic al cuvîntului; TEODORA CRISTEA, Diacronie şi contrastivitate: exprimarea cazului comitativ în franceză şi în română; PAULA DIACONESCU, Structuri sintactice şi structuri textuale ale repetiţiei; I. FISCHER, Nominativul singular al declinării I latine; VALERIA GUŢU ROMALO, În legătură cu „metalimbajul"; LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, Scrisoarea literară ca act de comunicare; G. IVĂNESCU, Un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în albaneză şi în tracodacică; SOLOMON MARCUS, O relaţie neglijată: Hjelmslev — Gödel; ANCA MĂGUREANU, Dialog vs conversaţie. Propuneri pentru o tipologie a schimburilor comunicaţionale; H. MIHĂESCU, Sufixul *-icare* în latina vulgară; GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Formule modalizatoare de certitudine; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Marginalia la un vechi vocabular german-sursilvan; MARINA RĂDULESCU, Observaţii asupra unor adverbe de timp provenite din substantive în limba română; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Sufixul lat. *-one* în limbile romanice; DAN SLUŞANSCHI, ILIEŞ CÂMPEANU, Cantemiriana latina; FLORA ŞUTEU, Observaţii asupra diatezei; EMANUEL VASILIU, Asupra depalatalizării rom. com.* [ŝ']; LAURA VASILIU, Din nou despre vocativul feminin; LUCIA WALD, Elemente de lingvistică modernă într-o gramatică românească de la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

RM—ISSN—0039—405X

I. P. Informaţia cd. 1328

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVI

5

septembrie-octombrie

1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction:
Bucureşti, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI SPIRU HARET 12

5-XXXVI-1985 septembrie–octombrie

APARE DE 6 ORI PE AN

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU ROSETTI LA A 90-A ANIVERSARE

SUMAR

MIOARA AVRAM, Despre vechimea și explicația formelor de imperativ negativ *nu du, nu fă, nu zi* 359
ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Semantică și lexicografie 364
GR. BRÂNCUȘ, În legătură cu originea consoanei *ś* din română 369
FULVIA CIOBANU, Comparația adjectivelor compuse 372
ALEXANDRA CORNILESCU, Observații asupra propozițiilor relative independente în limba română 377
ADRIANA COSTĂCHESCU, Analogii ale limbii cu jocul de șah la Saussure și Wittgenstein 382
I. COTEANU, Pentru o definire paradigmatică a literaturii 388
TEODORA CRISTEA, Contrastivitate și regulă sintactică 391
ALEXANDRA CUNIȚĂ, Enunțurile exclamative și evaluarea cantitativă 395
PAULA DIACONESCU, Pronumele *dînsul (însul)* în limba română 400
CONSTANTIN DOMINTE, Schiță de caracterizare tipologică a negației românești . . 404
VLADIMIR DRIMBA, Cuvinte românești de origine turcă 408
NARCISA FORĂSCU, Semantica structurală — perspective și aplicații practice . . 411
G. IVĂNESCU, Numele lunii în limbile indoeuropene 416
ALEXANDRU MAREȘ, Despre o posibilă criptogramă din *Evangheliarul de la Londra* 420
ANCA MĂGUREANU, Sens lingvistic și / sau sens enciclopedic 423
ECATERINA MIHĂILĂ, Utilizări ale articolului în poezia actuală 427
MARIANA NEȚ, Aspecte ale relației text-figură în discursul poetic 431
LIVIU ONU, Corespondența lui Iosif Popovici cu Ovid Densusianu . . 439
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Structuri adverbiale comune cu cele verbale și adjectivale 444
SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Despre semantica împrumuturilor franceze în limba română 448
MARIUS SALA, Limbi în contact : rom. *sută* 451
FLORENTINA VIȘAN, Note despre ambiguitatea sintactică în limba chineză . . . 453
LUCIA WALD, Semantică și sintaxă în gîndirea lingvistică a lui Priscian 457

DESPRE VECHIMEA ŞI EXPLICAŢIA FORMELOR DE IMPERATIV NEGATIV *NU DU, NU FĂ, NU ZI*

MIOARA AVRAM

1. Într-un articol relativ recent consacrat vechimii şi răspîndirii formelor de imperativ negativ, persoana a 2-a sg., omonime cu imperativul pozitiv al verbelor *a avea*, *a fi*, *a (a)duce*, *a face*, *a zice*, C. Frâncu [1] susţine că, pentru verbele de conjugarea a III-a, în limba veche sînt atestate exclusiv formele *nu (a)duce*, *nu face*, *nu zice* şi că abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se întîlnesc formele *nu zi* (la Eminescu) şi *nu fă* (la Caragiale), în timp ce *nu du* are prime atestări şi mai tîrzii, din secolul al XX-lea, perioada interbelică (în care a fost consemnat de Iorgu Iordan şi de anchetele pentru ALR) [2]. Concluzia autorului menţionat concordă cu opinia mai veche a Valeriei Guţu Romalo [3] — citată, de altfel, de C. Frâncu —, după care ,,imperativele *nu (te) du*, *nu fă*, *nu zi* ... par a fi creaţii recente : lucrările de istorie a limbii (O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* şi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*) nu le menţionează pentru secolul al XVI-lea şi nici despuierea unui număr destul de mare de texte din secolele XVII–XVIII, efectuată în vederea *Tratatului de istorie a limbii române*, nu le-a inregistrat''.

De aceea consider că nu e lipsită de interes semnalarea existenţei unui asemenea exemplu de imperativ negativ omonim cu pozitivul într-unul dintre primele noastre texte, cu atît mai mult cu cît este vorba de verbul *a duce*, cel mai tîrziu atestat cu o formă de acest tip după C. Frâncu, şi de un text din lista celor din secolul al XVI-lea pe a căror cercetare ,,exhaustivă'' se bazează afirmaţia că ,,forme analogice cu cele de imperativ pozitiv (singular) nu există decît pentru verbul *a fi* la imperativul negativ singular'' [4]. În *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551–1553) [5] apare anume forma *nu (ne) du* în textul rugăciunii *Tatăl nostru* : ,,Şă nu ne du ꙟнь ispita'' (11r/8 ; forma figurează ca atare şi în indicele ediţiei, p. 373).

O antedatare de acest fel, cu o diferenţă de cîteva secole, arată cît de relative sînt concluziile trase pe baza unor date incomplete, ceea ce nu înseamnă, desigur, o negare a utilităţii contribuţiilor cu material parţial pus la dispoziţia cercetătorilor. Fără a subestima deci progresele realizate, prin seria de studii ale lui C. Frâncu, în cunoaşterea vechimii unor forme şi fenomene gramaticale româneşti, exemplul adus în discuţie îndeamnă la mai multă prudenţă faţă de absolutizarea rezultatelor, în special faţă de concluziile cu privire la inexistenţa unor fapte.

2. Discutate de obicei pe plan sincronic, din punctul de vedere al abaterii de la normele limbii literare actuale şi al statutului stilistic [6], formele de imperativ negativ *n-ai* sau *n-aibi*, *nu (a)du*, *nu fă*, *nu fii*, *nu zi* pun probleme interesante în ce priveşte originea lor.

De regulă, cercetătorii care s-au ocupat de aceste forme au comis cel puţin eroarea de a fi izolat verbele în cauză de situaţia generală a imperativului negativ în raport cu cel pozitiv, dacă nu i-au adăugat eroarea de a restrînge discuţia la dacoromână, ba chiar la aspectul ei literar, ignorînd existenţa şi amploarea fenomenului în aromână şi în meglenoromână. Singurul care — după ştiinţa mea — face excepţie de la constatările ante-

rioare este Leca Morariu. În lucrarea sa, prea puțin folosită de cei care abordează studiul flexiunii verbale, *Morfologia verbului predicativ român*[7], el afirma în 1929 : ,,Imperativul negativ deci ni se prezintă la singular cu următoarele două scheme : 1. *nu* + infinitivul prezent . . ., schemă devenită aproape generală în dialectul dacoromân și istroromân, 2. *nu* + imperativul pozitiv, schemă generală a dialectului român și meglenoromân", arătînd în continuare că ,,Schema imperativului negativ singular (din dialectul aromân și meglenoromân) — deci *nu* + imperativul pozitiv — stăruie însă și-n dialectul dacoromân și chiar și-n dialectul istroromân" ; ultima afirmație este susținută, pe de o parte, prin ,,forme curente ca *nu fă*, *nu dă*, *nu te du*, *nu zi*, *nu stăi*" și forme regionale, în special moldovenești, iar, pe de alta, prin două exemple atestate izolat în Psaltirea Scheiană : *nu lasă* și *nu toarnă*.

Exemplele dacoromâne cu atestări mai vechi sau mai noi pun sub semnul întrebării opoziția stabilită de unii cercetători [8] între dialectul aromân și cel dacoromân în privința imperativului negativ, care numai în aromână ar fi egal cu cel pozitiv, iar în dacoromână nu. Această opoziție, valabilă pentru norma celor două dialecte sau, în orice caz, pentru tipul flexionar majoritar în fiecare dintre ele, trebuie nuanțată în două sensuri, situația nefiind exclusivă nici în aromână, nici în dacoromână.

Spre deosebire de Th. Capidan [9], Matilda Caragiu Marioțeanu [10] și N. Saramandu [11], care descriu imperativul negativ din aromână numai ca omonim cu cel pozitiv, C. Frâncu a relevat existența unei concurențe între forme ca *nu d̦î* și *nu d̦îți* sau *nu fă* și *nu fați*, ceea ce l-a făcut să tragă concluzia că ,,în dialectul aromân formele analogice *nu du!*, *nu fă!*, *nu d̦î!* sînt inovații recente" [12].

Părerea acestui cercetător, după care ,,formele analogice *nu fii!*, *nu ai!* (mai vechi : *nu aibi!*), *nu du!*, *nu adu!*, *nu fă!*, *nu zi!* sînt inovații paralele și independente apărute după perioada numită « româna comună » în unele graiuri din dialectul dacoromân și parțial în dialectul aromân (la verbele *a duce*, *a face*, *a zice*[13]) și meglenoromân (numai la verbul *a duce* [14])"[15], contrazice însă — fără nici o mențiune în acest sens — tabloul schițat pentru româna comună de Matilda Caragiu Marioțeanu [16] : ,,Româna comună are, se pare, două posibilități de a exprima prohibitivul : . . . Prin imperativul pozitiv, precedat de negația *nu* . . . Prin infinitiv precedat de negația *nu* (cf. și lat. *non* + infinitivul, cu aceeași valoare)". Cele două ,,posibilități" admise pentru româna comună de autoarea citată sînt exact cele două ,,scheme" descrise de Leca Morariu în tabloul său, care e numai aparent atemporal, întrucît folosirea verbului ,,a stărui" [17] cu referire la formele din dacoromână aberante azi indică raportarea lor la o origine comună cu cea a formelor aromânești. Din păcate, Matilda Caragiu Marioțeanu nu-și susține părerea cu argumente legate de folosirea celor două posibilități în diverse varietăți diacronice și teritoriale ale limbii române (cu excepția mențiunii ambigue că primul tip ,,caracterizează astăzi aromâna" [18]).

Atestarea — chiar izolată — a formelor *nu du*, *nu lasă*, *nu toarnă* în dacoromâna din secolul al XVI-lea, coroborată cu numeroasele forme aromâne similare, poate constitui un argument în sprijinul interpretării lor drept continuatoare ale unei situații din româna comună [19]. În ce privește explicația acesteia, ambele tipuri pot fi raportate la limba latină, care le cunoștea alături de diverse alte modalități de exprimare a imperativului negativ (*ne* + conjunctivul perfect sau prezent, *cave* + conjunc-

tivul prezent, *noli* + infinitivul prezent) [20]. După cum dovedesc exemplele latinești din diferite epoci, nu se poate subscrie la afirmația categorică a lui Knud Togeby, după care ,,în latină există incompatibilitate între imperativ și negație'' [21]; părerea sa că ,,această stare de lucruri persistă în limbile romanice acolo unde formele de imperativ s-au conservat net distincte'', inclusiv în română la persoana a doua singular, neglijează situația cvasigenerală [22] din aromână și meglenoromână, precum și situația unor verbe — puține, dar importante — din dacoromână. Este evident deci că și clasificarea pe care o stabilește lingvistul danez pentru ansamblul Romaniei suferă de pe urma acestui fapt : nu numai că româna nu poate fi clasată, în bloc, la un singur tip de imperativ negativ, dar tipul flexionar opus celui realizat cu infinitivul nu-și găsește la K. Togeby nici un loc, întrucît în studiul citat nu se vorbește decît de imperativul provenit din conjunctivul prezent [23].

Cele două posibilități presupuse pentru româna comună nu trebuie interpretate ca tipuri cu repartiție strict dialectală, ci ca tipuri aflate în concurență, în continuarea situației neunitare din latină.

În orice caz, vechimea atestării formelor de tipul *nu du* mută problema explicării lor de pe terenul dacoromân modern pe unul mai vechi și mai larg, cuprinzînd dialectele sud-dunărene [24] și numeroase unități verbale. În aceste condiții, explicația propusă de Valeria Guțu Romalo [25], care reia de fapt, fără a menționa aceasta, explicația anterioară a lui Iorgu Iordan [26], cade de la sine, întrucît se bazează pe premisa greșită a circumscrierii fenomenului la verbe de conjugarea a III-a, ceea ce nu e adevărat nici măcar pentru cadrul limbii literare (unde apar variantele *n-ai* sau *n-aibi* — forme folosite și de Eminescu [27] — și *nu fii)*. Afirmațiilor exprese că ,,nu apar imperative de tipul **nu vezi!*, **nu stai!*, **nu citește!*, **nu lucrează!* etc., și nici **nu vino!*'' [28] sau ,,Nu spune nimeni *Nu vorbește (tu)* sau *Nu aleargă (tu)* și nici chiar *Nu vino*'' [29] li se opune atestarea atîtor forme de diverse conjugări, ca ar. *nu mi calcă*, *nu ti rușuneadză*, *no amînă*, *nu ti aspară*, *nu yino* [30], megl. *nu-ntreabă*, *nu zbęră*, *nu dă* [31] și dr. *nu viń* [32], *nu dă* [33], *nu stăi* sau *nu stai* [34], *nu rămîi* [35], *nu vezi* [36]; de remarcat coincidența atestării chiar a unora dintre formele considerate imposibile (dr. *nu stai*, *nu vezi*, ar. *nu vino*, *nu . . . -ează)*.

3. Formele de imperativ *nu ai*, *nu du*, *nu fă*, *nu fii*, *nu zi* — aberante din punctul de vedere al normelor limbii literare actuale — reprezintă deci un tip flexionar vechi (nu o inovație recentă) și general românesc. Ceea ce unește și, în același timp, deosebește cele patru dialecte românești în privința imperativului negativ este folosirea în grade diferite atît a tipului *nu* + imperativul pozitiv, cît și a tipului *nu* + infinitivul prezent, nicidecum numai a celui din urmă, cum a susținut Sextil Pușcariu [37].

Persistența formelor menționate în dacoromână, ca rămășițe izolate ale unui tip flexionar probabil mai răspîndit în trecut, dar minoritar, se poate explica prin apartenența verbelor în cauză la vocabularul fundamental al limbii române [38].

Faptul că în derivatele prefixale — de exemplu, *reduce*, *preface*, *prezice* — sau în compusele unora dintre ele — de exemplu, *satisface* — acest tip flexionar este mai rar folosit (nu inexistent!) nu este deloc în măsură să constituie un argument în favoarea caracterului recent al tipului în discuție, așa cum s-a susținut [39].

Cultivarea limbii nu poate invoca în cazul de față rațiuni etimologice și cronologice [40], ci numai modelul uzului majoritar în româna literară.

Bineînţeles, demonstrarea vechimii formelor in discuţie şi a încadrării lor într-un tip mai bine reprezentat pe plan dialectal nu pledează în nici un fel pentru admiterea lor în normele exprimării literare, ci a urmărit numai cunoaşterea mai exactă a unui capitol de morfologie [41] istorică românească.

NOTE

[1] *Formele de persoana a II-a singular de la imperativul negativ al verbelor* **a avea, a fi, a (a)duce, a face, a zice**, in LR XXIX (1980), nr. 1, p. 27—31.

[2] Forma *nu te du* fusese consemnată însă de G. Weigand la începutul secolului nostru, în *IX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, 1902, p. 191.

[3] *Sistem şi evoluţie lingvistică. Din morfologia verbului românesc*, în *Sistemele limbii*, Bucureşti, 1970, p. 217.

[4] *Lucr. cit.*, p. 28.

[5] Editat de Emil Petrovici şi L. Demény, Bucureşti, 1971.

[6] Vezi Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ediţia a doua, Bucureşti, 1948, p. 146 ; *Gramatica limbii române* editată de Academia R. S. România, ediţia a doua, tiraj nou, Bucureşti, 1966, vol. I, p. 265, 284, cf. 281 ; Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 202 ; Valeria Guţu Romalo, *Corectitudine şi greşeală (Limba română de azi)*, Bucureşti, 1972, p. 112—113 ; Vasile Breban (coordonator), Maria Bojan, Elena Comşulea, Doina Negomireanu, Valentina Şerban, Sabina Teiuş, *Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică, lexic*, Bucureşti, 1973, p. 70 ; Grigore Brâncuş, *Limba română contemporană. Morfologia verbului*, Bucureşti, 1976, p. 51.

[7] „Codrul Cosminului" IV—V (1927—1928), 1929, nr. 2, p. 64—65.

[8] Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 452 ; Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975, p. 252.

[9] *Loc. cit.*

[10] *Loc. cit.*

[11] *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească* (coordonator Valeriu Rusu), Bucureşti, 1984, p. 459.

[12] *Lucr. cit.*, p. 31.

[13] Cf. însă lucrările citate în notele 9—11.

[14] Cf. însă Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, Bucureşti, 1925, p. 162 ; P. Atanasov, *Meglenoromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, p. 531.

[15] *Lucr. cit.*, p. 31.

[16] Mai întîi în *Istoria limbii române* sub redacţia acad. Al. Rosetti, II (redactor responsabil acad. I. Coteanu), Bucureşti, 1969, p. 274—276, apoi în *Compendiu de dialectologie* ..., p. 118.

[17] Vezi citatul dat mai sus, la p. 360.

[18] Vezi *Istoria limbii române* II, p. 275, nota 1 ; în *Compendiu* ... lipseşte această remarcă.

[19] La fel ca în alte situaţii în care se aplică această metodă de reconstrucţie a românei comune, măcar ca ipoteză ; vezi *Puncte de vedere pentru un Tratat de istorie a limbii române*, în SCL XXVIII (1977), nr. 3, p. 235.

[20] Vezi *Istoria limbii române* II, p. 101 şi bibliografia indicată acolo.

[21] *L'impératif roman et l'impératif roumain*, în *Problèmes de linguistique roumaine* [„Revue romane", numéro spécial 4], Copenhaga, 1970, p. 79. După Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, p. 202, „în latineşte imperativul negativ se forma numai excepţional de la cel pozitiv" ; din *Istoria limbii române* II, p. 101 se înţelege că imperativul însoţit de negaţie este înlocuit în latina tîrzie (secolul al IV-lea?).

[22] Generală, dacă exemplele de tipul *nu faţi!*, *nu (ńi) ḑiţi!*, relevate de C. Frâncu, *lucr. cit.*, p. 30 sînt cumva dacoromânisme.

[23] Vezi *lucr. cit.*, p. 80.

[24] Pentru dialectul istroromân s-a semnalat numai un *fă* ; vezi Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, 1926, p. 178, citat de Leca Morariu, p. 65.

[25] *Sistem şi evoluţie*, p. 218—219 ; *Corectitudine şi greşeală*, p. 113.

[26] *Loc. cit.*

[27] Vezi în *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, redactor responsabil Tudor Vianu, Bucureşti, 1968, p. 56, *Nu spera şi nu ai teamă* O. I 194/5 (în dicţionarul citat, forma *nu ai* din acest context este greşit interpretată drept ind. prez.) şi *N-aibi frică* P. L. 8/20.

[28] *Sistem și evoluție*, p. 219.
[29] *Corectitudine și greșeală*, *loc. cit.*
[30] Vezi Leca Morariu, *loc. cit.* și Th. Capidan, *Aromânii*, p. 450.
[31] Vezi Leca Morariu, *loc. cit.* și P. Atanasov, *loc. cit.*
[32] G. Weigand, *Körösch- und Marosch-Dialekte*, în *IV. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, 1897, p. 296 (atestare din Lipova).
[33] Idem, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în *IX. Jahresbericht*, 1902, p. 191 (atestare nelocalizată); cf. Leca Morariu, *loc. cit.*
[34] G. Weigand, în *IX. Jahresbericht*, *loc. cit.*
[35] Vezi ALR Serie nouă, VII, București, 1972, h. 2117 : punctele 105, 141, 316, 362, 386 (+ alte 4 puncte cu corectări sau ezitări) : formele din Bucovina și din ,,regiunile de nord" sînt luate în considerare de Paul Lăzărescu în descrierea subdialectului moldovenesc în *Tratat de dialectologie românească*, p. 227.
[36] Vezi ALR SN VII, h. 2113 : pct. 784 (+ 3 puncte cu ezitări).
[37] *Limba română*, vol. I *Privire generală*, București, 1940, p. 239 : printre ,,notele comune ale celor patru dialecte" se dă și faptul că ,,imperativul după negațiune la singular e egal cu infinitivul".
[38] Pentru arhaisme morfologice la cuvinte din vocabularul fundamental vezi Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 168—175.
[39] De C. Frâncu, *lucr. cit.*, p. 31.
[40] După C. Frâncu, *loc. cit.*, formele din normă sînt nu numai mai frecvente, ci și ,,mai vechi . . . și mai regulate".
[41] După Alf Lombard, ,,imperativul negativ", respectiv ,,concurența în această întrebuințare a imperativului propriu-zis, ex. *nu fă*, și a infinitivului, ex. *nu face*, constituie înainte de orice un fenomen de sintaxă, și nu de morfologie", de aceea nu s-a ocupat de el în monografia sa *Le verbe roumain. Étude morphologique*, I—II, Lund, 1954 (vezi I, p. 8).

Iunie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

SEMANTICĂ ȘI LEXICOGRAFIE

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

Numeroasele studii de semantică din ultimele decenii [1] și-au propus, mai ales, obiective teoretice și metodologice. Asemenea obiective sînt justificate, în primul rînd, pentru că s-a impus o cercetare mai riguroasă a sensului cuvintelor dintr-o limbă naturală dată ; în al doilea rînd, interesează descrierea lexicului efectuată cu metode similare celorlalte compartimente ale limbii, cu scopul de a stabili caracteristicile structurale și la acest nivel. Oricît interes ar prezenta obiectivele teoretice, atenția acordată metodelor de descriere nu trebuie să devină un scop în sine. De altfel, se remarcă un oarecare impas din punct de vedere metodologic în studiul lingvistic în general [2]. În schimb, credem că ar fi bine venite un număr mai mare de analize practice și, mai cu seamă, o retrospectivă a descrierilor efectuate pînă acum în scopul găsirii unor aplicații practice ale rezultatelor teoretice. Din această perspectivă vom încerca să privim **relația dintre lexicografie și semantică.**

Interdependența dintre lexicografie și semantică este admisă de numeroși lingviști [3] sub raporturi diverse. Dintre acestea vom avea în vedere faptul că analizele semantice se bazează pe dicționare [4], dar și că este necesară o revenire la dicționar cu scopul unei mai bune utilizări a lui ca instrument social-normativ de către orice vorbitor [5].

Așadar, relația dintre semantică și lexicografie poate fi privită din două unghiuri diferite : unul anterior descrierilor semantice (cînd dicționarul este punctul de plecare) și altul ca aplicare a rezultatelor obținute (cu revenire la dicționar, fie prin indicarea unor modalități sau principii de utilizare a lui, fie pentru precizarea acelor definiții lexicografice cărora li s-a făcut descrierea semică). În lucrarea de față ne vom opri asupra modalității de utilizare a dicționarului, desemnîndu-l ca ,,grilă de lectură'' a definiției lexicografice. ,,Grila'' ar reprezenta un model de decodare mai bună a dicționarului, privind selecția conștient corectă a anumitor date din definiție, cu consecințe directe asupra actualizării corecte a sensului de către vorbitor în discurs. Între decodajul definiției lexicografice, lectura ei și uzajul cuvîntului se stabilește astfel o cvasisinonimie. O asemenea lectură poate fi făcută atît de un specialist, cît și de un vorbitor obișnuit [6], admițînd că nici un vorbitor real nu cunoaște totalitatea lexicului limbii reale native [7]. Scopul lecturii vizează ameliorarea unei competențe imperfecte a sensului cuvintelor sau însușirea unor unități lexicale necunoscute. În felul acesta, vorbitorul poate dispune de o mai bună definiție prelocuționară a cuvîntului.

Preconizăm, deci, o ,,grilă de lectură'' a definiției lexicografice în relație directă și ca aplicație imediată a studiilor de semantică modernă. ,,Grila'' se bizuie pe ideea că, indiferent de cel care utilizează dicționarul și de scopul în care o face, este necesar să se rețină un minimum de elemente obligatorii. Ar exista, astfel, o lectură medie [8] (pentru care am folosit termenul ,,grilă'') care ar trebui să fie unică și unitară pentru a asigura uzul corect al sensului (sensurilor) unui cuvînt și înțelegerea optimă dintre vorbitori.

Relația directă pe care o stabilim între analiza semică a sensurilor cuvintelor și definiția lexicografică este justificată de faptul că, atît dicționarele [9], cît și semantica utilizează aceleași principii [10]. Astfel, **definitul** (cuvîntul-intrare în dicționar sau lexemul în semantică [11]) este mai întîi **clasat** și apoi **diferențiat** în interiorul clasei sale [12]. Dincolo de aceste principii comune care pot fi general admise pentru definițiile lexicografice, apar numeroase complicații. Cea mai importantă dintre ele [13] este constituită de faptul că sensul cuvintelor nu poate fi definit decît **cu aproximare**, aceasta însăși fiind de mai multe tipuri [14]. În aceste condiții, definițiile de dicționar nu pot funcționa ca un filtru perfect [15] și se impune reinterpretarea lor cu scopul ordonării datelor pe care le conțin [16].

Ordonarea [17] datelor definițiilor lexicografice trebuie să aibă în vedere corectitudinea a ceea ce se numește **gen proxim** [18] și prin care se face clasarea sensului cuvîntului respectiv. De asemenea, trebuie făcută selecția anumitor date reprezentînd **diferențele specifice** [19] prin care se caracterizează sau se distinge cuvîntul într-o clasă dată. Definiția lexicografică tratează cuvintele izolat, fără să urmărească gruparea lor în clase riguros delimitate; de aici pot rezulta inexactități mai ales în lectura făcută cu scopul sporirii competenței. Contribuția semanticii structurale în direcția unei mai bune lecturi a definiției lexicografice se poate realiza tocmai datorită faptului că analiza semică se face în clase ale căror lexeme sînt grupate prin seme comune, unitar stabilite. Acestea corespund numai în mare genului proxim, pentru că elementele comune din definiția semică pot fi mai multe, dar sînt redate printr-un singur cuvînt reprezentînd genul proxim în definiția lexicografică. Mai mult decît atît, nici acest cuvînt nu apare unitar la nivelul membrilor unei clase, după cum vom ilustra mai departe. Diferențele specifice din definiția lexicografică sînt extrem de eterogene ca tip (semantic sau referențial) [20], iar contribuția semanticii structurale poate fi utilă și în această direcție, chiar dacă sînt mai multe dificultăți. Aceasta pentru că degajarea semelor variabile care exprimă opozițiile semantice într-o clasă de lexeme este o operație complexă, care vizează diferențe semantice, referențiale și contextuale greu de stabilit de multe ori chiar de către lingvist. În aceste condiții, stabilirea unei grile unitare în lectura definițiilor lexicografice nu poate urmări decît cîteva aspecte de principiu, adaptabile în diverse grade în funcție de cuvintele concrete discutate.

Corectarea genului proxim din definiția lexicografică a unor cuvinte ca BISERICĂ, CATEDRALĂ, DOM se impune în urma analizei lor semice într-o clasă dată. Astfel, CATEDRALĂ și DOM se delimitează exact numai printr-o lectură comparată a celor trei cuvinte, căci genul proxim pentru CATEDRALĂ este *biserică*, iar pentru DOM este *catedrală* [21]. Dacă avem în vedere că în definiția cuvîntului CATEDRALĂ apare și o diferență specifică față de BISERICĂ, adică „mare", și dacă DOM este definit prin *catedrală* (și nu prin *biserică*), rezultă că DOMUL este mai mare (sau mai important) decît CATEDRALA. Lipsa de unitate a genului proxim [22] al cuvintelor din această clasă are, deci, implicații și asupra diferențelor specifice dintre ele, diferențe greu de sesizat de către un vorbitor obișnuit, mai ales dacă face lectura izolată a unuia dintre aceste cuvinte. Așadar, reorganizarea definițiilor lexicografice privind diferențele specifice distinctive pentru cele trei cuvinte analizate aici este condiționată, în primul rînd, de lectura comparată, de reținerea unor date relevante incluse prea discret în genul proxim. În al doilea rînd, pentru precizarea

diferențelor specifice apare necesitatea înlăturării datelor nerelevante și, mai ales, obligația unei formulări cît mai economice. Partea din definiția lexicografică a cuvintelor CATEDRALĂ și DOM formulată „în unele orașe italiene, germane etc." ar fi mai pertinentă dacă ar arăta că sînt specifice unei religii anume (în speță, catolice).

În cazul unor cuvinte ca denumirile fenomenelor sonore, stabilirea unei „grile de lectură" a definițiilor lexicografice implică un proces mai complex, care urmărește atît diferențele de sens, cît și pe cele de context. În asemenea situații, cînd determinarea referențială e importantă, dar nu foarte precisă (depinzînd de perceperea sunetelor de către urechea umană) specificarea restricțiilor contextuale ar fi de mare interes practic, mai ales dacă ar înlătura, pe cît posibil, impreciziile semantice. De aceea, este foarte important ca măcar sub aspectul genului proxim [23] să se înlăture ambiguitățile sau impreciziile. Vom lua ca exemplu diferitele sensuri ale cuvîntului MUGET. Acesta e definit la primul său sens ca „s t r i g ă t p r e l u n g [24], c a r a c t e r i s t i c, scos de a n i m a l e c o r n u t e"; apare în contexte ca MUGETUL *vitelor (boului, bivolului* ș.a.). Sensul al doilea al lui MUGET e definit prin analogie „s t r i g ă t p u t e r n i c, s f î ș i e t o r al omului" (realizat în contexte ca „*se aude un* MUGET din grupul de tineri"). Sensul al treilea e definit ca „z g o m o t puternic și prelung produs de ape, de furtună", prezent în contexte ca „MUGETUL *valurilor (mării, vîntului)* ș.a.".

Sensurile cuvîntului MUGET sînt diferențiate, de la început, prin genul proxim, deosebit de la un sens la altul: „s t r i g ă t sau z g o m o t sau ș u i e r a t". Analiza semică a fiecăruia dintre acești termeni arată diferențe specifice importante între ei: pentru s t r i g ă t e distinctivă „intensitatea mare", z g o m o t e nemarcat, iar ș u i e r a t se definește ca „produs prin frecare în condiții determinate (vînt) ș.a.". Ceea ce nu rezultă la o simplă lectură a definiției cuvîntului MUGET este că indicația „p u t e r n i c" adăugată la s t r i g ă t sau la ș u i e r a t, care implică ele însele o /i n t e n s i t a t e m a r e/, duce la amplificarea /intensității/, care devine astfel /f o a r t e m a r e/ pentru primele două sensuri. Un vorbitor obișnuit nu ar neglija însă aceste diferențe la lectura definițiilor de dicționar dacă genul proxim ar fi pentru toate sensurile (care desemnează numai fenomene sonore) cuvîntului MUGET (sau în alte situații similare) unul și același „s u n e t" sau „z g o m o t" sau „f e n o m e n s o n o r"; perfecționarea competenței s-ar realiza mai bine dacă s-ar adăuga diferențe specifice explicite și bine delimitate în opozițiile semantice: /i n t e n s i t a t e m a r e/ față de /i n t e n s i t a t e f o a r t e m a r e/. De asemenea ar fi eficientă specificarea restricțiilor contextuale (reprezentate printr-un mod determinat de producere a sunetelor): un anumit tip de animale pentru sensul întîi, uman pentru al doilea, fenomene ale naturii pentru al treilea ș.a.

În concluzie, exemplele[25] discutate pun în evidență cîteva condiții care trebuie avute în vedere în **relația dintre semantică și lexicografie**. Acestea vizează mai ales o „lectură medie" a definițiilor lexicografice, importantă pentru însușirea și utilizarea corectă a sensurilor unui cuvînt, și mai puțin o „lectură specială", care să rafineze datele în funcție de factorii contextuali și stilistici determinați sau în funcție de anumite obiective urmărite de vorbitor [26].

Reorganizarea datelor definițiilor lexicografice din perspectiva rezultatelor obținute de semantica structurală privește atît genul proxim (care

trebuie să fie identic la nivelul unei clase semantice date, condiție neîndeplinită întotdeauna de dicționare), cît și diferențele specifice, a căror reinterpretare și formulare clară este mai complexă și, de multe ori, mai dificilă. În același timp, relevanța datelor definițiilor lexicografice este sporită dacă se elimină elementele nesemnificative în relația semantică dintre cuvinte (importante numai în raport cu obiectul sau cu extralingvisticul [27]). Atenția de principiu acordată acestor cîteva aspecte (care nu sînt singurele) ar spori caracterul normativ al dicționarului. Rezultatele obținute de semantica ultimelor decenii ar fi utile astfel dincolo de materialul concret analizat din diferite limbi.

BIBLIOGRAFIE

Baldinger, K. (1977) *Teoria semantica*, Madrid, Editorial Gredos.

Bidu-Vrănceanu, A. (1981) *Observații privind raportul dintre metalimbajul lexicografic și metalimbajul semantic*, în AUB, XXX.

Bidu-Vrănceanu, A. — Forăscu, N. (1984) *Modele de structurare semantică (cu aplicații la limba română)*, Timișoara, Editura Facla.

Coseriu, E. (1980) *Interdisciplinarità e linguistica*, în *L'accostamento interdisciplinare allo studio del linguagio*, Milano, Franco Angelo Editore.

Coteanu, I. (1975) vezi Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975).

Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975) *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Coteanu I. (1977) *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în PLG, vol. III, București, Editura Academiei R. S. România.

Dănăilă, I. — Michăescu, R. (1980) *Banca de date fono-morfo-semantice a limbii române (Bandasem)*, LR, nr. 5.

Massariello-Merzagora, G. (1983) *La Lessicografia*, Bologna, Ed. Zanichelli.

Mounin, G. (1972) *Clefs pour la sémantique*, Paris, Ed. Seghers.

Pottier, B. (1983) *Semántica y logica*, Madrid, Editorial Gredos.

Rey, A. (1968) *Les bases théoriques de la description lexicographique du français : tendances actuelles*, în „Travaux de linguistique et de littérature", VI, 1, Strasbourg.

Rey, A. (1977) *Le lexique. Images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*, Paris, Librairie Armand Colin.

Rey-Debove, J. (1970) *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*, The Hague, Paris, Mouton.

Rey-Deboye, J. (1978) *Le métalangage. Étude linguistique du discours sur le langage*, Paris, Le Robert.

Rosetti, A. (1943) *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, Copenhague, București.

Vasiliu, E. (1982—1983) *Adevăr analitic și definiție lexicografică*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" secția III, Lingvistică", XXVIII/XXIX.

Vasiliu, E. (1984-a) *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Vasiliu, E. (1984-b) *Asupra naturii conceptuale a sensului*, AUB, XXXIII.

NOTE

1 A se vedea bibliografia lucrărilor de semantică la Bidu-Vrănceanu—Forăscu 1984. V. și lucrările apărute ulterior, de exemplu Vasiliu 1984-a,-b.

2 V. și Coseriu 1980 : 65.

3 V., de exemplu, Rey-Debove 1970, 1978, Rey 1968, 1977, Massarriello-Merzagora 1983 ș.a. Rey 1977 : 32 consideră această interdependență chiar de ordinul evidenței.

4 Majoritatea lingviștilor consideră definiția de dicționar mai rudimentară decît definiția semică (v. discuții în această privință la Bidu-Vrănceanu 1981). Interdependența dintre lexicografie și semantică este privită dintr-o perspectivă specială de Dănăilă—Michăescu 1980 : 471—476.

5 Deocamdată dicționarele sînt singurele instrumente normative în semantică. În același timp însă, ele nu sînt consultate cum trebuie, ci ca „orarele sau oracolele" (Rey 1977 : 11).

6 Tratăm, deci, egal definiția lexicografică în raport cu vorbitorul ideal reprezentat de semantician sau lexicograf și vorbitorul obișnuit, chiar dacă sînt incontestabile diferențele socioculturale dintre vorbitori.

[7] Rey-Debove 1978 : 25.

[8] Dincolo de lectura medie pot apărea lecturi diferenţiate în funcţie de vorbitori şi de obiectivele lor. Diferenţe de lectură şi de eficienţă a ei sînt impuse obiectiv şi de natura deosebită a cuvintelor. Astfel, Vasiliu 1984-b : 75 discută pe larg definiţia cuvintelor PĂTRAT şi CHEFAL. În timp ce primul cuvînt are o definiţie care asigură o lectură convenabilă pentru uzul corect, cel de-al doilea, deşi pe larg definit, este un cuvînt dificil sub aspectul ameliorării competenţei unui vorbitor obişnuit (care nu e biolog).

[9] Avem în vedere în special definiţiile lexicografice de tip aristotelic. Sînt mai puţin convenabile definiţiile care privesc obiectul, nu sensul cuvîntului (Rey-Debove, *apud* Pottier 1983 : 220—229).

[10] V. şi Vasiliu 1984-a : 160 care consideră că definiţia lexicografică este de aceeaşi natură cu explicarea unui sens pe care ar încerca-o un vorbitor obişnuit.

[11] Lexemul este înţeles drept cuvîntul polisemantic dezambiguizat sau ca un anumit sens legat de un anumit formant.

[12] V. şi Baldinger 1977 : 56, Pottier 1983 : 99.

[13] La care se adaugă dificultatea, aproape tot atît de importantă, a lipsei unui metalimbaj lexicografic şi semantic independent de limba-obiect, v. Bidu-Vrănceanu 1981.

[14] Aproximarea pe care o reprezintă definirea sensului în dicţionare sau în semantică este determinată de faptul că sensul cuvintelor reprezintă „imaginea" pe care vorbitorii şi-o fac asupra obiectelor denotate de cuvînt. Problema a fost discutată pentru prima oară de Rosetti 1943 : 30—31 şi precizată apoi din mai multe perspective de Coteanu 1975 : 32—38. Diversele tipuri de aproximare în definirea sensului cuvintelor sînt discutate de Vasiliu 1984-a : 38, 42, 92—93, 160, Vasiliu 1984-b : 75.

[15] Vasiliu 1984-a : 261.

[16] V. şi Coteanu 1977 : 13 care vede analiza semică tocmai ca o modalitate de ordonare a definiţiilor lexicografice.

[17] Ordonarea datelor semantice apare importantă şi pentru lingviştii care consideră relaţia dintre lexicografie şi semantică din altă perspectivă, v. Dănăilă—Michăescu 1980 : 472.

[18] Vasiliu 1984-a : 133—135, 142, 159 consideră genul proxim din definiţia lexicografică ca relaţia de *incluziune unilaterală* (sau subordonare) dintre sensul unui anumit cuvînt şi sensul unui alt cuvînt (de exemplu cuvîntul *creion* are genul proxim *ustensilă*, iar *cîine* îl implică pe cel de *animal*). Genul proxim desemnează conceptul cel mai apropiat căruia i se subsumează sensul cuvîntului analizat. Alegerea genului proxim în dicţionar poate fi însă relativ arbitrară, cum e cazul pentru cuvîntul CHIUVETĂ, definit prin *vas, recipient* sau *obiect de forma* . . . (Vasiliu 1984-a : 160).

[19] Diferenţele specifice apar mai complexe (semantice şi contextuale) şi mai puţin clar definite de Vasiliu 1984-a : 160.

[20] Rey 1977 : 57.

[21] Schimbarea genului proxim în definiţii a fost remarcată şi în dicţionarele limbii franceze, v. Mounin 1972 : 117.

[22] Avem în vedere că pentru cuvinte ca DOM şi CATEDRALĂ competenţa multor vorbitori poate fi imperfectă.

[23] Genul proxim e notat aici spaţiat.

[24] Diferenţele specifice din definiţiile lexicografice le-am redat aici spaţiat.

[25] Alte exemple pot să aducă date noi în direcţia perfecţionării lecturii definiţiilor lexicografice.

[26] Avem în vedere multiplul proces relaţional căruia i se supune cuvîntul.

[27] Vasiliu 1982—83 : 184—185 arată că relaţia dintre definiţia semantică şi obiect nu poate fi neglijată.

Iunie 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

ÎN LEGĂTURĂ CU ORIGINEA CONSOANEI *Ș* DIN ROMÂNĂ

GR. BRÂNCUȘ

Unii lingviști din secolul trecut [1] atribuiau substratului traco-dac consoana *ș* din română pe simplul motiv că ea nu exista în sistemul consonantic al latinei și că în albaneză această consoană se dezvoltase de timpuriu. Dovezile care s-au adus ulterior par să susțină ipoteza ca traco-daca să fi avut „un fel de *ș* care să fi urgentat transformarea lui *s* latin în *ș*"[2]. Cea mai importantă dovadă este în legătură cu unele nume de ape de pe teritoriul nord-dunărean, transcrise oscilant, cu *s*, *ss*, *si*, de unde ar rezulta că pronunția acestor hidronime era cu *ș*, sunet inexistent în greacă și în latină : Μάρις (Herodot), Μάρισος (Strabo), *Marisia* (Iordanes), Μορήσης (Const. Porphyrogenetul) etc. : rom. *Mureș;* Κρίσος (Const. Porphyrogenetul), *Crisia* (Iordanes) : rom. *Criș;* Τίβισις (Herodot), *Tibisia* (Iordanes), Τιφήσας (Priscus), Τιμήσης, Τιμήσις (Const. Porphyrogenetul) : rom. *Timiș*.

Dacă avem în vedere notația cu *si* din textul lui Iordanes (sec. al VI-lea e.n.), modificarea lui *s* în *ș* pare condiționată de *i* următor, ca în cuvintele latine (lat. *camisia* > rom. *cămașă);* la autorii mai vechi însă, aceleași nume sînt notate și cu *s*, *ss*, așadar, cel mai potrivit este să considerăm că e vorba de grafii oscilante pentru un sunet propriu limbii traco-dace.

În lista hidronimelor de pe teritoriul Daciei trebuie adăugat și *Naissus*, Ναΐσσος (astăzi *Niș)*, rîu și oraș în Moesia Superior.

Pârvan [3] credea că semnul Σ ar reda sunetul *ș* în *Σiamas* și *Σuc(idavensis)*, iar Philippide [4] interpreta, cu probabilitate, ca *ș* dubletul grafic *ss* în *Virssucciussus*, din Dalmația (CIL, III, 3256).

Referindu-se la „sufixul" din *Argeș*, *Mureș*, *Someș*, *Timiș*, Pușcariu scria că „nu putem ști dacă ceea ce latinii transcriau prin *-esium* avea, la traci, de fapt această rostire, sau dacă pronunțarea era mai degrabă cu un fel de *ś* sau *š* pe care numirile românești îl conservă pînă astăzi. Divergențele în transcrierea grecească sau latinească, la numirile rîurilor pomenite la scriitorii vechi, poate fi considerată și ea un indiciu despre o rostire palatală a lui *s*" [5].

În albaneză, *sh* s-a dezvoltat spontan din i.-e. *s;* de asemenea, s-a transformat în *sh*, în mod necondiționat, *s* din împrumuturile latine, vechi grecești, precum și din cele slave și italiene intrate la o epocă veche. În general, se admite că legea fonetică a transformării lui *s* în *sh* a funcționat pînă în sec. al XI-lea [6].

Reflexele actuale cu *sh* (= *š*) ale toponimelor antice din aria etnică iliră se explică foarte bine prin fonetică istorică albaneză : *Lissus:* alb. *Lesh*, *Scupi* (în Macedonia) : alb. *Shkup*, *Drivastum:* alb. *Drisht*, *Scodra:* alb. *Shkodër*, *Scardus* (mons) : alb. *Shar*, *Isamnus* (fluvius) : alb. *Ishm*, *Ragusium:* alb. *Rush* [7].

Geneza lui *sh* în albaneză și explicația prin criterii albaneze a toponimelor cu *sh* din nord-vestul Peninsulei Balcanice sînt o dovadă că *ș* din structura fonetică a hidronimelor din nordul Dunării trebuie pus pe seama substratului traco-dac [8].

Un argument pentru ipoteza că rom. *ș* s-ar datora substratului îl constituie și faptul că sînt cîteva cuvinte din fondul preroman, comun

românei și albanezei, care conțin un *ș* foarte vechi, descins, în ambele limbi, din *s*: *gușă*, *moș (moașă)*, *mușc(oi)*, *șopîrlă*, *știră*: alb. *gushë*, *moshë*, *mushk*, *shapi*, *shtirë* [9]. În cele mai multe cazuri însă, cuvintele albaneze cu *sh* au în română corespondente cu *s*: rom. *bască*, *brusture*, *scăpăra*, *scrum*, *spînz*, *strepede* etc. : alb. *bashkë*, *brushtull*, *shkrep*, *shkrumb*, *shpënd(ër)*, *shtrep* etc.

Între cuvintele comune românei și albanezei, un loc aparte ocupă *căpușă*, alb. *këpushë*, format, în ambele limbi, cu suf. *-ușă (-ushë)*. Radicalul e greu de precizat [10], dar ceea ce interesează aici este sufixul, care, în mod cert, este preslav în acest cuvînt [11]. În *moș (moașă)*, alb. *moshë*, sufixul se recunoaște fără dificultăți dacă acceptăm ipoteza că la bază stă alb. *mot* „an" (raportat la verbul *mat* „a măsura"), iar în *ghiuj* (arom. *ghiuș)*, alb. *gjysh* „bunic" *ș* ar fi reflexul unui i.-e. **s(u)* [12].

Pe seama substratului trebuie puse, cu probabilitate, *brîndușă* [13] și *țăruș*, din a căror structură lexicală nu este exclus un suf. *-uș(ă)*.

Un suf. *-ș* a fost degajat de Jokl [14] în rom. *ușor* (din lat. *levis*, combinat cu suf. *-ior*, de origine latină) ; *-ș* ar corespunde, după Jokl, sufixului diminutival albanez *-sh* (din i.-e.* *-is*, un formant comparativ) : *brâsh* „pepene mic, rămas necopt", *lëmsh* „ghem", *vashë* „fetiță" [15]. Al. Graur constată că *-ș* în *-șor* (acesta fiind mai vechi decît *-ișor*, *-ușor)* e un element sufixal „care face parte din diverse sufixe diminutivale românești și a cărui origine pare a fi foarte veche" [16].

Se adaugă aici cîteva cuvinte de origine latină care s-au păstrat numai sub forma derivatelor cu *-uș(ă)*: *auș*, în Oltenia *ăoș* (lat. *avus)*, *cătușă* (lat. *catta)*, *căuș* (lat. *cavus)*, *mătușă* (lat. *amita)*, *păpușă* (lat. *pupa)*, *părăluș* „cerul gurii ; uvula" (lat. *palatum)* și, probabil, *lăpuș* (lat. *lappa*; cf. și alb. *lëpushë* „nufăr ; frunză de brusture ; frunză mare și lată", var. *llapushë* [17]) [18]; s-ar putea include în această listă și *cenușă* (lat. cl. *cinis*, pop. *cinus)*. Aceste cuvinte ar dovedi că *-uș(ă)* este un formant lexical străvechi, în a cărui structură fonetică se distinge o consoană transmisă, foarte probabil, din substratul traco-dac. Nimic nu se opune de a considera un sufix străvechi și în derivate de felul : *albuș*, *căluș*, *gălbenuș* etc., cu corespondente lexicale (nu și semantice) identice în albaneză.

În concluzie, presupunem că cel puțin în situații de felul celor descrise mai sus, consoana *ș* se explică prin acțiunea substratului. Existența unui *ș* în traco-dacă a favorizat fenomenul palatalizării lui *s* latin în romanica balcanică [19].

NOTE

[1] Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861, p. 7 ; Hugo Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, III, Leipzig, 1868, p. 49.

[2] Ion Coteanu, *Originile limbii române*, București, 1981, p. 33.

[3] V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, în „Anal. Acad. Rom. Mem. Secției Ist.", s. II, t. 36, București, 1914, p. 23, *ap.* H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 101.

[4] Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1925, p. 331.

[5] „Dacoromania", IV, p. 1369.

[6] Pentru detalii, v. Çabej, *Studime gjuhësore*, III, Prishtinë, 1976, p. 137—139.

[7] Çabej, în „Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës", 2, 1958, p. 59—62 ; v. și H. Barić, *Hymje në historin e gjuhës shqipe*, Prishtinë, 1955, p. 49.

[8] V. şi D. Macrea, *Limbă şi lingvistică română*, Bucureşti, 1973, p. 33 : „Evoluţia la *ş* a interdentalei *s* . . . poate fi de provenienţă traco-dacă, în primul rînd, fiindcă *s* nu există în nici un cuvînt albanez anterior secolului al XI-lea, ci numai *sh* (= *ş*), şi, în al doilea rînd, fiindcă în română îl avem pe *ş* şi necondiţionat, şi anume în străvechile nume dacice de rîuri : *Argeş*, *Criş*, *Mureş*, *Someş*, *Timiş*" ; *ş* e atribuit substratului şi de Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 198.

[9] Pentru amănunte etimologice, v. Gr. Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983, s.v.

[10] *Ibid.*, p. 57.

[11] Cf. Xhuvani, Çabej, *Prapashtesat e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1962, p. 105—106 ; e posibil ca alb. *-ushë* să provină din iliră, cf. n. top. *Genusus*, *Marusio*, n. pers. *Ebusius*, *Janusioi*, *Tatusius*, *Picusus*.

[12] N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin — Leipzig, 1923, p. 30 ; v. şi Barić, *Albanorumänische Studien*, I. Teil, Sarajevo, 1919, p. 37.

[13] Cf. Giuglea, „Dacoromania", III, p. 567—573, cu amănunte.

[14] N. Jokl, *op. cit.*, p. 23 ; v. şi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1978, p. 165 şi 266.

[15] Xhuvani, Çabej, *op. cit.*, p. 83.

[16] Al. Graur, *Scrieri de ieri şi de azi*, Bucureşti, 1970, p 225.

[17] *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1954, s.v. ; *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë, 1980, s.v.

[18] Discuţii asupra acestor cuvinte la P. Papahagi, *Notiţe etimologice*, în „Analele Acad. Rom., Memoriile secţiunii literare", seria II, tom. XXIX, 1906—1907, p. 201—248 ; Gh. Giuglea, în „Dacoromania", III, p. 569 ; Id., *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944, p. 21 ; S. Puşcariu, în „Dacoromania", III, p. 668 şi VI, p. 326 ; El. Carabulea, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, II, Bucureşti, 1960, p. 199—202 ; Marius Sala, în SCL XXXI (1980), nr. 5, p. 621—624.

[19] După E. Petrovici, în SCL (1950), nr. 1, p. 214—215, fenomenul palatalizării lui *s* (şi a celorlalte dentale) se datorează acţiunii substratului : „Marele rol jucat de vocalele anterioare şi de iod în romanica dunăreană dinaintea influenţei slave, mai mare decît în celelalte limbi romanice, se datoreşte, probabil, acţiunii substratului tracic". Aceeaşi ipoteză (extinsă şi asupra palatalizării labialelor) e susţinută şi de Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 247—238. După M. Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 27—28, dimpotrivă, palatalizarea dentalelor (deci şi a lui *s*) urmate de iot ar fi fost o tendinţă romanică, mai activă în ariile periferice ale Romaniei.

Mai 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

COMPARAȚIA ADJECTIVELOR COMPUSE

FULVIA CIOBANU

1. În literatura noastră de specialitate, comparația adjectivelor formate, fie ele compuse sau derivate, reprezintă un aspect puțin studiat.

Unele observații se fac numai în legătură cu adjectivele formate cu prefixe exprimînd intensificarea, ca: *arhi-*, *extra-*, *hiper-*, *ultra-* etc. (*arhiaglomerat*, *extrafin*, *hiperentuziast*, *ultracentral*), și cu sufixul *-isim* (*importantisim*, *rarisim*), ca modalități de exprimare a ideii de superlativ prin procedee specifice formării cuvintelor [1].

Este însă neîndoielnic că adjectivele formate prezintă o gamă mult mai variată de aspecte specifice legate de categoria comparației, care merită să fie puse în lumină.

Articolul de față își propune să precizeze unele particularități privitoare la comparația adjectivelor compuse [2].

2. Adjectivele pot exprima însușiri variabile ca intensitate sau însușiri care nu pot varia sub acest aspect. Variațiile de intensitate se realizează, morfologic, cu ajutorul gradelor de comparație, dar și prin diferite alte mijloace: lexicale, fonetice, sintactice [3].

Printre adjectivele exprimînd însușiri incompatibile cu variațiile de intensitate [4] distingem două categorii principale.

Una dintre ele cuprinde adjective care exprimă o însușire cu un anumit grad de intensitate. Aparțin acestei categorii adjective neologice care la origine (în latină) sînt forme de comparativ sau de superlativ ale unor adjective: *inferior*, *major*, *minor*, *superior*; *maxim*, *minim*, *optim*, *suprem*; adjective care datorită unor formanți exprimă un anumit grad de intensitate (ca în cazul adjectivelor cu *arhi-*, *extra-* etc. sau cu *-isim*, menționate mai înainte); precum și unele adjective, ca: *enorm*, *colosal*, *gigantic*, *uriaș*, al căror sens exprimă ideea de intensitate (maximă)[5].

Cea de a doua categorie [6] o formează adjectivele al căror sens este incompatibil cu ideea de intensitate [7], ca: *balnear*, *furajer*, *geotermal*, *gimnazial*, *intravenos*, *lemnos*, *mijlociu*, *oral*, *român* și *românesc* [8], *subcarpatic*, *unic*, *veșnic*.

3. Adjectivele compuse pot suferi variații de intensitate sau nu. Ceea ce merită să fie subliniat în primul rînd, ca un fapt ușor de constatat, este proporția dintre cele două categorii. O privire cît de sumară arată că adjectivele compuse care pot fi trecute prin gradele de comparație sînt mult mai puține decît cele care nu pot fi comparate.

4. Dintre adjectivele formate din cuvinte întregi [9] au grade de comparație unele adjective mai mult sau mai puțin vechi, aflate într-un stadiu avansat de compunere: *cuminte*, *cumsecade*, *binefăcător*, *binevoitor*, *răufăcător*, *răuvoitor*, *galantom*, *binecuvîntat* „bogat înzestrat de natură", „întemeiat", *clarvăzător*, *sus-pus* (*mai cuminte*, *foarte cumsecade*) etc. De asemenea pot fi comparate unele adjective în componența cărora intră elemente de compunere [10]: *autocritic*, *filantrop*, *fotogenic*, *hidrosolubil*, *lacrimogen*, *melodramatic*, *mizantrop*, *telegenic* etc.

Adverbele și locuțiunile adverbiale cu ajutorul cărora se formează gradele de comparație se referă la compus în totalitate și nu la unul sau altul dintre termenii componenți ai acestuia : *o femeie mai clarvăzătoare decît alta; o persoană foarte sus-pusă.*

Articolul demonstrativ cu care se construiește superlativul relativ se acordă în gen, număr și caz cu substantivul determinat : *copilul cel mai cuminte*, *copiii cei mai cuminți; bărbatul cel mai galantom*, *bărbații cei mai galantomi*. Acordul se face și cînd compusul este format dintr-un adverb și un adjectiv ; *motivele cele mai binecuvîntate*, *femeia cea mai clarvăzătoare*, *persoana cea mai sus-pusă.*

Spre deosebire de adjectivele compuse ca *binecuvîntat*, *clarvăzător*, *sus-pus*, în construcții ca *bine crescut*, *bine cunoscut*, *bine făcut*, *bine înțeles*, *bine venit*, *prost crescut*, considerate, potrivit normelor ortografice și morfologice actuale, drept grupuri de cuvinte formate din adverb și adjectiv [11], *cel* ca formativ al superlativului relativ al adverbului *(bine*, *prost)* are caracter invariabil. Sînt corecte deci construcțiile : *atleta cel mai bine făcută*, *tinerii cel mai bine (prost) crescuți*, întocmai ca *oamenii cel mai solid instruiți (instruiți cel mai solid)*, adverbul și adjectivul păstrîndu-și atît morfologic, cît și sintactic statutul de cuvinte independente. Datorită puternicei atracții exercitate de substantiv și adjectiv, în asemenea construcții articolul *cel* apare adesea acordat : *atleta cea mai bine făcută*, ca și *oamenii cei mai solid instruiți* [12]. Atracția este cu atît mai puternică, cu cît unele dintre grupurile cu adverbele *bine*, *prost* prezintă o anumită unitate semantică (de ex. *bine crescut* ,,politicos'', *bine făcut* ,,proporționat, voinic''), datorită căreia, normele anterioare celor actuale au ezitat în privința precizării statutului lor (cuvînt compus sau grup de cuvinte) și implicit a grafiei [13].

Unele adjective compuse cu adverbul *nou (*ca *nou-ales*, *nou-apărut*, *nou-construit*, *nou-sosit*, *nou-venit)* își slăbesc unitatea morfologică cînd sînt folosite la comparativ și superlativ, ajungînd să fie simțite aproape ca niște grupuri de cuvinte. Elementele cu care se construiesc gradele de comparație, adverbele, locuțiunile adverbiale și într-o oarecare măsură articolul *cel*, par să aparțină mai curînd adverbului *nou* decît întregului compus. Din acest motiv cratima dintre termeni devine incomodă *(cărți mai nou(-)apărute; cărți foarte nou(-)apărute)*, iar articolul *cel*, de la superlativul relativ, tinde să rămînă invariabil *(cărțile cele mai nou-apărute*, dar și *cărțile cel mai nou(-)apărute)* [14].

5. Marea majoritate o formează adjectivele compuse care nu pot fi comparate. Faptul se datorește sensului compusului, determinat de regulă de sensurile părților sale componente.

Nu au grade de comparație adjectivele formate din adjective care, la rîndul lor, n-ar putea fi comparate în aceleași contexte în care apare compusul : *ideologia marxist-leninistă* (ca și *ideologia marxistă*, respectiv *leninistă)*, *întărirea unității moral-politice* (ca și *întărirea unității morale*, respectiv *politice)*, *spectacole muzicale-coregrafice* (ca și *spectacole muzicale*, respectiv *coregrafice)*, *simpozion literar muzical* (ca și *simpozion literar*, respectiv *muzical)*, *măsuri sanitar-veterinare* (ca și *măsuri sanitare*, respectiv *veterinare)*.

Nu pot avea grade de comparație nici adjectivele compuse formate din elemente de compunere și adjective incompatibile semantic cu variațiile de intensitate : *stațiune balneo-climaterică* ,,balneară și climaterică'',

2—c. 1475

institut medico-legal „de medicină legală", *procesiuni elefanto-purtate* „purtate de elefanți" (FC I 188).

Nu se pot compara nici adjectivele compuse care au în structura lor adjective indicînd originea etnică : *nord-american*, *vest-german*, *anglo-american*, *franco-român* etc. [15].

Despre unele adjective compuse, atestate o singură dată, la gradul pozitiv, ca de exemplu : *aerul bonomo-ipocrit* (FC I 191), *violența filistin-moralizatoare* (FC I 176), *trouvaille-uri grațios-intelectuale (ibid.)*, formate din adjective care se pot compara, nu ne putem pronunța dacă pot fi puse la comparativ sau superlativ deoarece sînt creații ocazionale.

În cazul unor adjective compuse ca *rozalb*, *acru-dulce (mere acre-dulci)*, prin alăturarea a două adjective comparabile, indicînd culori sau calități gustative, se realizează o nuanță (și roz, și alb ; acru și dulce în același timp), care ar fi anulată prin trecerea compusului la un grad de comparație.

O situație specială au compusele de tipul *galben-deschis*, *roșu-închis (aprins*, *palid*, *stins* etc.), formate dintr-un adjectiv indicînd culoarea și termenul *deschis*, *închis* etc., care o nuanțează, comportîndu-se fie ca un adverb determinant al adjectivului (nu se acordă cu substantivul : *stofă galbenă-deschis)*, fie, mai rar, ca un adjectiv (se acordă cu substantivul : *stofă galbenă-deschisă)*. Prin trecerea acestui al doilea termen la comparativ sau superlativ, unitatea compusului se rupe, cele două părți căpătînd statut de grup sintactic : *stofă galbenă mai deschisă* sau *foarte deschisă*, dar și *stofă galbenă foarte deschis*. Construcția este concurată de cea în care adjectivul exprimînd culoarea devine substantiv : *stofă de un galben foarte deschis*.

Un fenomen asemănător se petrece și cu adjectivele compuse din adverbul *sus* și participiul unui verb de declarație *(sus-numit*, *sus-menționat*, *sus-zis*, *sus-citat* etc.). Aceste adjective (ca și cele cu adverbul *așa: așa-zis*, *așa-numit)* nu se pot compara. Cînd adverbul *sus* este pus la comparativ cei doi termeni ai compusului devin cuvinte de sine stătătoare, ordinea lor putînd fi inversată : *mai sus numit*, *numit mai sus*.

Printre adjectivele compuse o situație specială au cele cu *atot- (atoate-)* și *nemai-*. Ele exprimă valoarea de intensitate maximă, apropiată de cea de superlativ absolut : *atotcuprinzător* „care cuprinde aspecte foarte largi, foarte variate", *atotputernic*, „care are puteri nelimitate, foarte mari" ; *nemaipomenit*, *nemaivăzut*, ambele cu sensul „extraordinar ; foarte mare". Deși aceste adjective în mod obișnuit nu au grade de comparație, uneori pot apărea la superlativul relativ de superioritate sau la superlativul absolut, care le accentuează ideea de intensitate : *cea mai atotcuprinzătoare dintre lucrări; o lucrare foarte atotcuprinzătoare*.

Absența gradelor de comparație la majoritatea adjectivelor formate exclusiv din elemente de compunere (de tip tematic) se datorește cel mai adesea faptului că sînt termeni științifici, cu sensuri foarte precise, traductibili printr-o sintagmă care exclude ideea de comparație : *acrocefal* „cu capul ascuțit", *bicolor* „în două culori", *antropomorf* „cu formă umană", *decapod* „cu zece picioare", *fusiform* „în formă de fus" etc.

Unele adjective formate cu elemente de compunere nu pot avea grade de comparație, deoarece sensul acestor elemente limitează capacitatea de comparație a adjectivului cu care intră în combinație : *multifuncțional* (dar *mai funcțional*, *foarte funcțional)*, *polisportiv*, *pseudopatriotic*, *pseudoștiințific*, *semicivilizat*, *semicult*, *semiimbecil* etc.

6. Din faptele prezentate în acest articol rezultă că marea majoritate a adjectivelor compuse nu poate avea grade de comparaţie datorită particularităţilor semantice (combinate sau nu cu unele particularităţi de structură). Fac excepţie unele adjective compuse mai vechi, cu un grad avansat de unitate a termenilor componenţi, care pot fi comparate fără dificultate (*cuminte*, *cumsecade*, *clarvăzător* etc.). Unele adjective compuse, folosite la comparativ sau superlativ, îşi slăbesc unitatea termenilor componenţi, devenind (aproape) grupuri de cuvinte (*nou-venit*, *sus-zis* etc.).

NOTE

[1] Cf. *Gramatica limbii române* a Academiei, ed. I, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 185, 186; ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 43, 130—131, 133; Rodica Ocheşeanu, *Prefixele superlative în limba română*, în SMFC I, p. 29—50; Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967, p. 114; *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II: *Prefixele*, Bucureşti, 1978, monografiile sufixelor *arhi-*, *extra-*, *hiper-*, *ultra-* etc. şi nota 2 de la p. 263; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1978, p. 405, 408; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată*, Bucuresti, 1979, p. 28, nota 37, p. 116, nota 91.

[2] În *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I: *Compunerea*, Bucureşti, 1970 (FC I), deşi se discută unele particularităţi de comportament morfologic al adjectivelor compuse (la fiecare tip de compunere), nu se face nici o remarcă în legătură cu trecerea lor prin gradele de comparaţie.

[3] Cf. în special Gramatica Academiei, ed. a II-a, vol. I, p. 131—132; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *lucr. cit.*, p. 407—408.

[4] Numeric, aceste adjective reprezintă o cantitate deloc neglijabilă. Vezi şi afirmaţia: ,,Multe adjective nu au grade de comparaţie'' la Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, Bucureşti, 1982, p. 92.

[5] Întrebuinţarea unora dintre aceste adjective la comparativ sau superlativ, atunci cînd nu reprezintă pur şi simplu o greşeală (ca în cazul lui *mai superior* sau *foarte optim*), se poate datora unor motive stilistice, ca în versurile următoare: *Mi-a dat gînsacul cea mai fină pană Şi-un strugure de boz mi-a dat cerneală, Zicîndu-mi Scrie cea mai colosală Poemă* (Anghel — Iosif, în DLRC, s.v. *colosal*; citatul este precedat de o paranteză conţinînd indicaţia *în glumă*).

[6] Separat sau nu, cele două categorii de adjective sînt menţionate în mai toate gramaticile româneşti, începînd cu prima ediţie a Gramaticii Academiei. Vezi în special Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *lucr. cit.*, p. 341—343, 405—407.

[7] Cf. şi Ileana Vincenz, *La sémantique des adjectifs roumains sans degrés de signification*, în *Actele celui de al XII-lea congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, vol. II, Bucureşti, 1971, p. 1297—1303, care, în termenii gramaticii structurale, demonstrează că ,,l'impossibilité sémantique de certains adjectifs de former des degrés de signification n'est pas un problème relatif à la structure des marques sémantiques des unités mais à la nature du référent ou du rapport dénommé par l'adjectif''.

[8] Deşi în mod obişnuit adjectivele etnice nu cunosc gradaţia, ele pot apărea într-o construcţie comparativă, ca următoarea: *artist mai mult grec şi roman decît spaniol şi mai mult spaniol decît francez* (I. L. Caragiale, *Opere*, 4: *Publicistică*, Bucureşti, 1965, p. 390), în care din punct de vedere gramatical termenul pus la comparativ este adverbul *mult*, cu ajutorul căruia se exprimă relaţia antonimică dintre adjective. Cf. D. Craşoveanu, *În legătură cu circumstanţialul modal comparativ*, în LL III, 1980, p. 380—387.

[9, 10] Pentru clasificarea adjectivelor compuse în adjective formate din cuvinte întregi şi adjective cu elemente de compunere, ca şi pentru accepţiunea termenului e l e m e n t d e c o m p u n e r e, cf. FC I, p. 19—25, 167—197. Din aceeaşi lucrare provine şi cea mai mare parte a materialului folosit în articol.

[11] Cf. *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, 1982.

[12] Acest fel de greşeli, datorită marii lor frecvenţe şi perspectivelor de generalizare pe care le au, ,,ar putea fi privite de pe acum ca situîndu-se la granița dintre c o r e c t şi i n c o r e c t sub raport gramatical" (spaţiat în text), arată Theodor Hristea, *Pseudoadjectivarea adverbului în limba română contemporană*, în LL II, 1979, p. 332 (cf. şi *Sinteze de limba română*, ed. a III-a, Bucureşti, 1984, p. 260).

[13] În *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație* (ed. a III-a, Bucureşti, 1971), pentru unele dintre grupurile discutate s-a recomandat scrierea într-un cuvînt *(binecrescut, binecunoscut, binemirositor, binevenit)*, de unde rezultă că au fost considerate adjective compuse, în timp ce în legătură cu altele (ca *bine făcut, prost crescut)* nu se face nici o menţiune (rezultînd din aceasta că trebuie scrise separat, ca nişte grupuri de cuvinte). În FC I, pe lîngă formaţiile din îndreptar, sînt înregistrate drept adjective compuse şi altele, ca *bine făcut, prost crescut* (şi scrise cu cratimă).

[14] Vezi şi mai departe, discuţia în legătură cu *sus-zis, sus-numit.*

[15] Vezi nota 8.

Iunie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

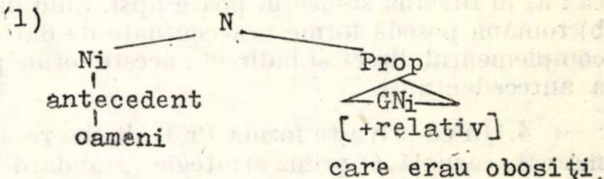
OBSERVAŢII ASUPRA PROPOZIŢIILOR RELATIVE INDEPENDENTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ALEXANDRA CORNILESCU

0. Observaţiile de faţă privesc sintaxa propoziţiilor relative independente [1] (Prop RI) în limba română; ne-am concentrat asupra Prop RI introduse de *cine/care/oricine/oricare*, deci de pronumele care au flexiune, interesîndu-ne mai ales marcarea cazuală a pronumelui relativ (= Pr R) în aceşte construcţii.

Problema prezintă interes dintr-o dublă perspectivă: a) din punct de vedere descriptiv, întrucît sintaxa, foarte complexă, a acestei construcţii nu a fost suficient studiată; b) din punct de vedere teoretic, întrucît această construcţie ilustrează în mod pregnant interacţiunea dintre gramatică şi pragmatică, văzută aici ca relaţie între sintaxă şi constrîngeri perceptuale, deci între competenţă şi performanţă.

1. O cercetare atentă a faptelor arată că, deşi fără antecedent în structura de suprafaţă, Prop RI are antecedent în structura subiacentă [2] ((1)). Structura subiacentă a Prop RI este aceeaşi cu a propoziţiei relative restrictive [3] (= Prop RR). De altfel Prop RI sînt sistematic parafrazabile prin Prop RR. Dintre numeroasele argumente ce ne obligă la postularea unui antecedent al Prop RI amintim aici doar următoarele fenomene de acord:

1.1. Acordul în număr al verbului din propoziţia principală. Se ştie că propoziţiile subiective introduse de conjuncţii cer verbul la singular chiar cînd sînt coordonate (ex. (2)). În contrast, dacă subiectiva este o Prop RI verbul poate fi la singular sau la plural, în acord cu antecedentul implicit (ex. (3)).

(2) *Mă surprinde că tu ai cîştigat şi el a pierdut.*

(3) *Ce avere mai are e toată în mîinile fratelui său. / Ce cărţi mai are sînt toate în podul casei.*

1.2. Subordonatele introduse prin conjuncţie sînt pronominalizate de forme neutre *o/asta*. Prop RI pot fi pronominalizate de orice pronume personal sau demonstrativ, în acord cu antecedentul.

(4) *Nu putea fi adevărat că Toma fusese arestat şi n-ar fi trebuit să crezi asta / s-o crezi.*

(5) *Cine ţi-a spus că Toma fusese arestat minţea şi n-ar fi trebuit să-l crezi.*

1.3. Reţinem că există un nominal antecedent în structura subiacentă a Prop RI; acest antecedent, care este coreferenţial cu termenul relativ (şi deci semantic recuperabil), va fi suprimat printr-o transformare. Funcţia Prop RI în frază este tocmai funcţia sintactică a antecedentului suprimat.

2. În structura de suprafaţă Prop RI transmit mai multă informaţie ca urmare a suprimării antecedentului.

(6) [Cine spune asta]$_{GN}$ = [acela [care spune asta]$_{Prop\ RR}$]$_{GN}$. Prop RI reprezintă secvenţa completă termen antecedent + Prop RR, fiind mai puţin transparente decît grupurile nominale complexe cu Prop RR ce le corespund. Prop RI sînt mai „dificile" perceptual. Se ştie (vezi Tannenhouse şi Carroll (1975)) că propoziţiile care au fost decodate sintactic sînt recodate în sistemul conceptual, eliberîndu-se astfel memoria de scurtă durată pentru a se prelucra alte propoziţii. Relativele cu antecedent sînt unităţi perceptuale convenabile; sensul deplin al relativei se defineşte în procesul de înlocuire a Pr R cu antecedentul [Copilul [care are ochi mari] e drăguţ] : [Copilul [COPILUL are ochi mari] e drăguţ]. După interpretarea Pr R, Prop RR poate fi recodată în sistemul conceptual, căci doar referentul antecedentului este necesar pentru interpretarea propoziţiei principale.

Situaţia este mai complexă la Prop RI; în acest caz, ascultătorul trebuie să reconstruiască nu numai sensul deplin al relativei, dar şi antecedentul suprimat, adică acele trăsături care deosebesc antecedentul de termenul relativ, între altele, funcţia sintactică a antecedentului.

3. Recuperarea funcţiei antecedentului în frază şi a termenului relativ în subordonată este problema de care ne vom ocupa.

Pentru a înţelege pe deplin mecanismul Prop RI, trebuie să reamintim că : a) în română subiectul poate lipsi, fiind inclus în forma predicatului; b) româna posedă forme neaccentuate de dativ şi acuzativ care dublează complementul direct şi indirect; aceste forme pot indica funcţia sintactică a antecedentului.

4. În ce priveşte forma Pr R, limba română oferă două strategii de marcare cazuală. O primă strategie „standard" este următoarea :

(7) *Pr R este marcat cazual potrivit cu funcţia antecedentului.*

Această strategie se poate aplica în situaţiile (7.1) şi (7.2)

(7.1) *Pr R are rol de subiect în interiorul relativei.*

Subiectul relativei este recuperabil din forma verbului; în consecinţă Pr R poate fi marcat după funcţia antecedentului. În exemplele (8), (9), antecedentul are rol de complement direct şi, respectiv, de atribut genitival,

(8) *Rog pe cine a fost atent să enunţe regula* [GA : 287].
(... pe acela care a fost atent ...)

(9) *Sînt dezamăgiri ce seacă puterea cui a crezut prea mult în adevăr* [N :75].
(... puterea aceluia care a crezut ...)

(7.2) *Pr R şi antecedentul au aceeaşi funcţie; ele stau în acelaşi caz şi, eventual, sînt precedate de aceeaşi prepoziţie.*

În exemplele (10), (11) ambele nominale au funcţia de complement indirect şi, respectiv, direct.

(10) *Dăm de ştire cui i se cuvine* [N : 148].
(... aceluia căruia i se cuvine)

(11) *Pe care nu le-o putea aduce să le distrugă* [N : 147].
(... pe acelea pe care nu le-o putea...)

Tot în această categorie se încadrează şi construcţiile eliptice de forma :

(12) *O dau cui vreau eu.*
(... aceluia căruia vreau eu să i-o dau).

5. În acelaşi timp, în stilul numit de unii cercetători [4] 'oral' este posibilă o a doua strategie de marcare cazuală.

(13) *Pr R este marcat cazual potrivit cu funcţia lui în interiorul subordonatei relative.*

Această strategie, care creează un tip de anacolut tolerat de limba literară (vezi GA vol II : 419), este aplicabilă în două situaţii :

(13.1) *Antecedentul funcţionează ca subiect* (în poziţie preverbală). În acest caz antecedentul este recuperabil din forma verbului principalei. Pr R poate reflecta funcţia lui din subordonată (şi anume complement direct în (13) sau complement indirect în (14)).

(14) *Pe cine nu laşi să moară nu te lasă să trăieşti.*

(15) *Cui i-e frică nu trăieşte cu adevărat.*

A doua situaţie cînd Pr R reflectă funcţia lui din Prop RI este (13.2) :

(13.2) *Antecedentul este un complement topicalizat* (aflat deci în poziţie preverbală).

Funcţia antecedentului este deseori indicată de o formă neaccentuată de dativ sau acuzativ.

(16) a. *Cine se bagă în tărîţe îl mănîncă porcii.*
b. *Pe acela care se bagă în tărîţe îl mănîncă porcii.*
c. **Îl mănîncă porcii cine se bagă în tărîţe.*
d. *Îl mănîncă porcii pe cine se bagă în tărîţe.*

În exemplul (16 a) forma Pr R indică funcţia lui de subiect în Prop RI, iar funcţia antecedentului este indicată de pronumele *îl*. Exemplul (16 c) dovedeşte că această strategie este posibilă numai dacă Prop RI a fost topicalizată. Exemplul (16 d) face uz de prima strategie : Pr R reflectă funcţia antecedentului. Iată şi un exemplu unde antecedentul este complement indirect, iar Pr R indică funcţia lui de complement direct în Prop RI. Strategia întîi nu mai poate funcţiona [5].

(17) a. *Pe cine vrea Dumnezeu să-l piardă îi ia întîi minţile* [N : 144].
b. **Dumnezeu ia minţile cui/pe cine vrea să-l piardă.*

Funcţia antecedentului poate, şi uneori trebuie, să fie indicată de, sau şi de un pronume demonstrativ/personal, care reia Prop RI, clarificînd funcţia antecedentului.

(18) a. *Pe cine-l va alege fata, după acela s-o dea împăratul.*
b. *Oricine încearcă să mă lovească, mă lupt cu el.*
c. *Cine te îndrumă şi te ajută, lui îi datorezi respect.*

Aceste ultime construcţii aparţin stilului oral, limbajului popular sau familiar şi se abat de la normele limbii literare.

6. Situaţia descrisă în paragrafele precedente este derutant de complexă. Transformarea de suprimare a antecedentului este condiţionată de ,,filtrul cazual'' prezentat în (7) şi (13). A se nota şi faptul că una dintre condiţii (13.2) are efectul unei reguli globale [6] : suprimarea antecedentului depinde nu numai de configuraţia grupului nominal, ci şi de aplicarea prealabilă a regulii de topicalizare. Regulile globale sînt foarte puternice şi au o putere explicativă limitată, de aici încercarea de a le elimina sau măcar de a le motiva.

7. Dorim să sugerăm o interpretare suplimentară mai coerentă a Prop RI în termeni funcţionali, pornind de la interacţiunea dintre strategiile perceptuale şi gramatică, ca manifestare a interacţiunii dintre performanţă şi competenţă.

Configurațiile specificate de strategiile (7), (13) pot fi văzute ca modalități alternative de a rezolva problema perceptuală a decodării corecte a antecedentului și termenului relativ.

O primă condiție (7.2) cere identitate totală a celor două nominale. Această cerință elimină complet dificultatea perceptuală : Pr R indică simultan funcția sa și pe a antecedentului. Strategia standard (7.1) (marcare cazuală după funcția antecedentului) este, credem, consecința următorului principiu perceptual, care este gramaticalizat în limba română :

(19) În procesul de segmentare inițială a unei fraze, ascultătorul încearcă la fiecare etapă succesivă să separe (să închidă) un constituent de cel mai înalt rang (Chapin, Smith și Abrahamson (1972 : 168)).

Potrivit acestui principiu, Pr R este (re)analizat ca membru al propoziției principale (nu al subordonatei), întrucît constituenții din principală au rang superior celor din subordonată. Strategia (7.1) reprezintă tocmai gramaticalizarea acestui principiu perceptual. Pr R este marcat după rolul antecedentului, deci ca și cum ar fi constituent al principalei. Totodată, interpretarea Prop RI nu este îngreunată, căci această strategie se aplică numai dacă termenul relativ este subiect al Prop RI sau cînd ambele nominale au aceeași funcție.

Strategia (13) se leagă de același principiu. Este esențial să ne amintim că șirul vorbirii este prelucrat linear, de la stînga la dreapta, și că o subordonată decodată sintactic este cel puțin parțial recodată înainte de a se trece la următoarea propoziție. În consecință, o completivă topicalizată, ca și o subiectivă (preverbală), va fi prelucrată și recodată *înainte* de a se analiza propoziția principală. Pr R este interpretat ca membru al Prop RI și marcat după funcția lui în Prop RI. Prop RI este analizată înainte ca principiul de segmentare ce explică strategia (7) să poată fi aplicat.

Puternicul filtru cazual (7), (13) capătă astfel o motivație funcțională, perceptuală. Teoriile competenței și performanței cooperează în realizarea unei descrieri mai simple și cu o mai bună motivație empirică.

BIBLIOGRAFIE

1. Bresnan, Joan și Grimshaw, J. (1978) — *The Syntax of Free Relatives in English*, în ,,Linguistic Inquiry'', vol. 9, nr. 3.
2. Carabulea, Elena (1959) — *Atributivele circumstanțiale*, în SCL, X, p. 343—354.
3. Cazacu, B. (1960)— *Limba vorbită, limba scrisă, stil oral*, în *Studii de poetică și stilistică*, Ed. Științifică, București.
4. Chapin, G. P., Smith, T. S. și Abrahamson, A. (1972) — *Two Factors in Perceptual Segmentation of Speech*, în ,,Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour'', vol. 11, p. 164—173.
5. Cornilescu, Alexandra (1980)— *Relative Clauses in English and Romanian*, teză de doctorat, Univ. București.
6. Dumitrescu, Monica (1973) — *O particularitate sintactică a exprimării orale : anacolutul*, în *Fonetică și dialectologie*, p. 141—153.
7. Gramatica Academiei, vol. I, II, Ediția a II-a, București, 1963 (= GA).
8. Guțu Romalo, Valeria (1957) — *Propoziții relative*, în *Studii de gramatică*, vol. II, p.161—173.
9. Lakoff, G. (1970) — *Global Rules*, în ,,Languages'', vol. 46, p. 627—639.
10. Manoliu-Manea, Maria— *Tipologie și istorie*, T U B .
11. Nillson, Elsa — (1969) — *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne*, Lund (=N).
12. Pană, Gabriela (1966) — *Propozițiile relative în gramatica transformațională*, în SCL,XVII, p. 321—349.
13. Tannenhouse, M. și Carroll, J. (1975) — *The Clausal Processing Hierarchy and Nouniness*, în *Papers from the Parasession on Functionalism*, Grossmann, J., San, J. și Vance, T. (ed.) Chicago University Press.

NOTE

[1] Am folosit termenul de *propoziție relativă independentă* pentru a desemna subordonate de următorul tip :

Cine se scaldă în păcat se va scălda în durere / Află acum, Ioane, că eu sînt Dumnezeu și pot să-ți dau orice-i cere de la mine. / Alții mai fricoși își stupeau în sîn menind-o să se întoarcă pe capul cui a trimis-o.

Între lingviștii români V. Guțu-Romalo (1957) pare a fi prima care susține că aceste propoziții sînt *propoziții relative* de același tip cu atributivele de forma *omul care vine* : ,,Existența acestui tip de subordonare justifică și impune extinderea termenului de propoziție relativă la toate subordonatele introduse prin cuvinte relative''. Mai tîrziu alți cercetători (între care G.Pană (1966),Nilsson (1969), Manoliu-Manea (1977)) vorbesc fără echivoc despre propoziții relative independente sau fără antecedent. Astfel o mare parte a studiului monografic al Elsei Nilsson este dedicat termenilor ,,relatifs employés sans antécedent'', o categorie ce include pe *cine / ce /care/ cît / oricine / oricare / orice / oricît.* Subscriem integral la acest punct de vedere, considerînd propoziția relativă ca un tip de subordonare bazat pe aceea că regenta și subordonata posedă un nominal coreferențial (reprezentat de pronumele relativ în structura de suprafață).

Termenul de *propoziție relativă* nu se identifică cu cel de *propoziție atributivă.* Primul desemnează un tip de subordonare și este un concept sintactic categorial (la fel cu GN, GAdj ș.a.m.d.), cel de-al doilea termen desemnează o funcție sintactică și este un concept relațional (la fel cu subiect, propoziție subiectivă ș.a.m.d.). Astfel propozițiile atributive nu sînt toate (exprimate prin) propoziții relative, ci pot fi și subordonate conjuncționale, ca în exemplul de mai jos (GA vol. II : 277) :

Și el își vîrîse în cap ideea că e bolnav.

[2] Am folosit următoarele notații : N = nume, substantiv ; GN = grup nominal ; Prop = propoziție ; i = indice de coreferențialitate.

[3] Am folosit termenul de *propoziție relativă restrictivă* pentru a desemna o propoziție relativă cu funcția de atributivă neizolată sau determinativă (GA vol. II).

[4] Vezi B. Cazacu (1960), M. Dumitrescu (1973).

[5] Topicalizarea poate avea loc atît înainte de suprimarea antecedentului și marcarea cazuală a Pr R, cît și după suprimarea antecedentului și aplicarea primei strategii :

Cine găsește inelul îi dau fata (strategia a doua).

Cui găsește inelul îi dau fata (strategia întîi).

[6] Regulă globală în sensul definit de Lakoff (1970).

Mai 1985

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

ANALOGII ALE LIMBII CU JOCUL DE ȘAH LA SAUSSURE ȘI WITTGENSTEIN

ADRIANA COSTĂCHESCU

1. Numeroasele corespondențe ce pot fi stabilite între metoda, concepțiile și rezultatele cercetărilor lui F. de Saussure și L. Wittgenstein au început să fie remarcate după publicarea extensivă a diverselor súrse manuscrise ale „Cursului de lingvistică generală" (Godel 1957, 1958, 1960) și după editarea atît a celor două „caiete" dictate de Wittgenstein elevilor săi (*The Blue Book* și *The Brown Book*), cît și a „Cercetărilor filozofice" (*Philosophische Untersuchungen* = PU).

O primă analogie poate fi stabilită la un nivel aparent superficial; în prezentarea concepțiilor lor, atît Saussure cît și Wittgenstein nu se pot decide asupra modului de organizare și ordinii prezentării reflecțiilor lor. De Mauro citează în această privință o scrisoare adresată de Saussure lui Meillet, în 1894 (De Mauro, 1970, p. 126–127), ca și niște note rămase inedite (De Mauro, 1967, nota 16). În ceea ce-l privește pe Wittgenstein, el explică astfel în prefața la PU de ce cartea are forma unor scurte observații filozofice: „Nach manchen mißglückten Versuchen, meine Ergebnisse zu einem solchen Ganzen zusammenzuscheißen, sah ich ein, daß mir dies nie gelingen würde. Daß das beste, was ich schreiben konnte, immer nur philosophische Bemerkungen bleiben würden; daß meine Gedanken bald erlahmten, wenn ich versuchte, sie, gegen ihre natürliche Neigung, in *einer* Richtung weiterzuzwingen. Und dies hing freilich mit der Natur der Untersuchung selbst zusammen" (PU, p. IX).

De fapt, această imposibilitate comună de a ordona simplu și natural rezultatele unor îndelungi ani de reflecții asupra fundamentelor limbii și semnificării, revenirea, de mai multe ori, asupra aceleiași idei „. . . parce qu'il n'existe réellement aucun point de départ plus indiqué qu'un autre pour y fonder la démonstration" (Saussure, *Notes inédites*, *apud* De Mauro, 1967, nota 16), toate acestea sînt caracteristicile unei gîndiri vii, ce revine și își revizuiește fără încetare punctele de vedere, deoarece se consideră încă deficitară și imperfectă.

Dincolo, însă, de astfel de corespondențe ce reflectă, fără îndoială, o înrudire spirituală, se pot constata similitudini mai profunde, privind identitatea „vastului domeniu" explorat de Saussure și de Wittgenstein, care adesea urmează aceleași drumuri, întîlnesc același gen de dificultăți, pe care le depășesc prin același tip de demers (De Mauro, 1967, nota 16).

1.1. Atît Saussure cît și Wittgenstein, conștienți de noutatea ideilor lor, își prezintă unele concepte sau puncte de vedere cu ajutorul unor comparații care să ilustreze și să clarifice modul de abordare propus. O comparație ce revine de mai multe ori atît în *Curs*, cît și în PU este analogia dintre un aspect sau altul al funcționării limbii și jocul de șah.

Deși Saussure folosește numeroase alte comparații, analogia cu jocul de șah este singura care apare de cinci ori în textul din *Cours*, 1922 (la p. 43, 126–127, 135, 149 și 153) [1]; în plus, ea este folosită pentru ilustrarea unor concepte importante ale gîndirii saussuriene, cum ar fi opoziția dintre lingvistica internă și cea externă, distincția dintre sincronie și diacronie,

conceptul de pancronie, conceptul de unitate (lingvistică) concretă şi mai ales conceptul de *valoare* („valeur").

În PU analogia cu jocul de şah este atît de importantă, încît W. Stegmüller, 1969, se consideră îndreptăţit să afirme: „Analogia percepută de Wittgenstein este atît de puternică, încît putem numi metaforic noua concepţie [cea din PU, n.n.] o „teorie a limbajului ca şah" (a 'chess theory of language'), în contrast cu „teoria limbajului ca mozaic" (the 'mosaic theory of language') susţinută în *T(ractatus Logico-Philosophicus)*, conform căreia semnele lingvistice se combină ca să formeze o imagine de mozaic a stărilor de fapt, care sînt, la rîndul lor, constituite din elemente individuale şi atributive ('individual and attributive elements') [2] (p. 445).

Desigur, în ciuda faptului că cei doi autori folosesc aceeaşi comparaţie şi vorbesc, uneori, despre aceleaşi caracteristici, nu trebuie să uităm nici un moment că jocul de şah ocupă poziţii specifice, atît în *Cours*, 1922, cît şi în PU, el găsindu-se în centrul unor sisteme de concepte diferite, chiar dacă convergente.

1.2. Principalul concept pe care îl ilustrează Saussure prin comparaţia cu jocul de şah este cel de *valoare*. Încă de la prima ei apariţie (*Cours*, 1922, p. 43), legată de distincţia dintre lingvistica internă şi cea externă, se poate constata că savantul genevez are în minte, atunci cînd face această comparaţie, în primul rînd ideea de valoare a unităţii în cadrul sistemului: „Si je remplace des pièces de bois par des pièces d'ivoire, le changement est indifférent pour le système : mais si je diminue ou augmente le nombre des pièces, ce changement-là atteint profondément la „grammaire du jeu" " (*Cours*, 1922, p. 43).

Şi Wittgenstein subliniază caracterul indiferent al materialului din care sînt făcute piesele jocului de şah: „35. Aber kennst du auch ein charakteristisches Erlebnis für das Zeigen auf die Spielfigur, als *Spielfigur*? Und doch kann man sagen: „Ich meine, diese *Spielfigur* heißt 'König', nicht dieses bestimmte Stück Holz, worauf ich zeige".

De fapt, atît la Saussure cît şi la Wittgenstein, aceste observaţii reprezintă etape ale tentativei de a rezolva problema găsirii unei fundamentări teoretice pentru definirea identităţii unităţilor limbii — problemă esenţială atît pentru lingvistică, cît şi pentru filozofia limbajului: ce anume asigură, în fluxul continuu al vorbirii, identitatea unui cuvînt, a unei sintagme, a unei propoziţii?

1.3. Saussure îşi pune problema definirii identităţii atît în sincronie, cît şi în diacronie deoarece, „cu toate că cei trei editori ai *Cursului* au despărţit analiza problemei în plan sincronic şi diacronic, Saussure este pe deplin conştient de identitatea de substanţă a problemei în ambele planuri şi, în primele notiţe asupra chestiunii, ca şi în al doilea curs de lingvistică generală, abordează problema în totalitatea ei" (De Mauro, 1970, p. 129).

În plan diacronic, Saussure îşi pune problema justificării afirmaţiei că o anumită unitate lingvistică persistă identică cu sine sau persistă ca unitate lingvistică distinctă chiar dacă şi-a schimbat forma şi/sau sensul: „...il faut que je sache sur quoi je me fonde pour affirmer qu'un élément pris à une époque, par exemple le mot français *chaud* est la même chose qu'un élément pris à une autre époque, par exemple le latin *calidum*" (*Cours*, 1922, p. 249).

În plan sincronic Saussure se întreabă care sînt motivele ce justifică considerarea a două elemente ce apar în contexte diferite (de exemplu,

NU pot să vin și *Maria NU a dat încă un răspuns)* ca fiind identice. El respinge ideea că identitatea unităților este determinată de similitudinea materialului acustic : „Lorsque, dans une conférence, on entand répéter à plusieurs reprises le mot *Messieurs!* on a le sentiment qu'il s'agit chaque fois de la même expression, et pourtant les variations de débit et l'intonation la présentent dans les divers passages, avec des différences phoniques très appréciables — aussi appréciables que celles qui servent ailleurs à distinguer des mots différents (cf. *pomme* et *paume*, *goutte* et *je goûte*, *fuir* et *fouir* etc.)" (*Cours*, 1922, p. 150–151).

El respinge, de asemenea, ideea „filozofilor și logicienilor" care consideră că identitatea este asigurată de caracterul constant al semnificației, de legătura dintre cuvînt și referent. Pe lîngă faptul că identitatea semantică este tot atît de iluzorie ca și identitatea fonetică [3], arată Saussure, o asemenea concepție implică ideea că limba este o nomenclatură, o simplă listă de cuvinte ce se „lipesc", ca niște etichete, pe elementele unei realități preîmpărțite (De Mauro, 1970, p. 129–130).

1.3.1. În prima fază a gîndirii sale (cea din *Tractatus Logico-Philosophicus)*, Wittgenstein exprimase ideea limbii-tablou („Bild", „picture"), propoziția devenind o imagine a situației extralingvistice la care se referă ; această concepție implică ideea că limba ar fi constituită dintr-un repertoriu de imagini formînd un fel de proiecții, diferite de la limbă la limbă, dar fundamental fidele ale realității. Această concepție va fi aspru criticată în PU : „Dacă, în tinerețe, Wittgenstein sugerează, prin concluziile sceptice despre posibilitatea de comunicare, o critică internă evidentă și eficace a doctrinei limbii ca nomenclatură, dacă cercetători ca Saussure, Trier, Hjelmslev, Martinet critică cu argumente întemeiate aceeași doctrină, Wittgenstein, în a doua fază a gîndirii sale, o smulge din rădăcini, contestînd că se poate vorbi despre „elemente primare", despre „elemente simple", despre „obiecte unitare" în sens absolut" (De Mauro, 1970, p. 173).

Prin respingerea ideii că identitatea sau similaritatea referentului asigură identitatea semantică a expresiilor a căror semnificație este considerată identică, Wittgenstein se găsește într-o situație asemănătoare cu Saussure, în fața lui apărînd problema găsirii unei alte justificări pentru identitatea unităților lingvistice. Și, ca și Saussure, Wittgenstein ilustrează demersul pe care îl propune cu ajutorul comparației cu jocul de șah : „108. „ ... Die Frage „Was ist eigentlich ein Wort?" ist analog der „Was ist eine Schachfigur?" ".

1.4. Pentru a rezolva problema modului în care poate fi explicată teoretic identitatea unităților lingvistice, în ciuda infinitei variații a actelor concrete de vorbire, Saussure creează conceptul de *valoare*, pe care îl ilustrează recurgînd la comparația cu jocul de șah : o piesă de șah, de exemplu un cal, nu reprezintă nimic în „materialitatea sa pură" („dans sa matérialité pure", *Cours*, 1922, p. 153). El devine o piesă a jocului de șah numai în corelație cu toate celelalte piese ale jocului și în raport cu regulile de mutare ce constituie „gramatica jocului". Sistemul semiologic al jocului de șah nu se găsește modificat dacă schimbăm oricare dintre piese cu orice alt obiect atît timp cît numărul unităților și regulilor ce operează asupra lor rămîn neschimbate ; deci, dacă obiectul pe care îl folosim în locul piesei de șah are aceeași *valoare* cu aceasta, el este identic, din punct de vedere semiologic, cu piesa. În schimb, atît modificarea numărului de elemente, cît și a regulilor de joc afectează profund întregul

sistem. Valoarea, confundîndu-se cu identitatea, devine criteriul fundamental pentru identificarea și clasificarea unităților lingvistice. Iar *valoarea* trebuie raportată în permanență la *sistem* :,, . . . de même que le jeu d'échec est tout entier dans la combinaison des différentes pièces, de même la langue a le caractère d'un système basé complètement sur l'opposition de ses unités concrètes'' *(Cours*, 1922, p. 149).

Devine, credem, evident că analogia dintre limbă și jocul de șah se găsește în chiar miezul doctrinei saussuriene, fiind legată de conceptele esențiale de identitate sincronică și diacronică, unitate lingvistică, valoare lingvistică și sistem lingvistic.

2. Analogia cu jocul de șah ocupă un loc tot atît de important în PU. Pe Wittgenstein pare să-l atragă, în primul rînd aspectul operativ al jocului de șah, faptul că jucătorul execută mișcări cu piesele conform anumitor reguli. Pentru a putea ,,opera'' cu piesele de șah, este necesară o ,,ucenicie'' (,,Unterricht'', ,,training'') care se poate face fie prin învățarea mai întîi a unor jocuri similare, dar mai simple, și apoi prin urmărirea unor partide de șah jucate de alții, fie direct, prin învățarea regulilor (PU, paragraful 31). Orice explicație de tipul ,,Această piesă de șah se numește ,,rege'' și poate fi mutată astfel'' implică, din partea celui ce învață, cel puțin cunoașterea a ceea ce este o piesă dintr-un joc similar șahului.

În acest fel Wittgenstein încearcă să explice (așa cum o va face și prin edificatoare ,,jocuri de limbaj'') că sensul unui cuvînt nu poate fi redus la referent, deoarece într-o învățare ostensivă, în care asociem cuvîntului obiectul pe care îl denumește, esențiale sînt modul și scopul învățării : ,,6. . . . Mit einem anderen Unterricht hätte desselbe hinweisende Lehren dieser Wörter ein ganz anderes Verständnis bewirkt'' (PU).

Pentru Wittgenstein, o definire ostensivă nu poate fi gîndită în afara contextului general al învățării, ca parte a unui mecanism : ,,6. . . . ,,—Indem ich die Stange mit dem Hebel verbinde, setze ich die Bremse instand''. — Ja, gegeben den ganzen übrigen Mechanismus. Nur mit diesem ist er der Bremshebel; und losgelöst von seiner Unterstützung ist er nicht einmal Hebel, sondern kann alles Mögliche sein, oder nichts'' (PU).

Astfel de considerații conduc la următoarea concluzie : ,,31. . . . Nach der Benennung fragt nur der sinnvoll, der schon etwas mit ihr anzufangen weiß'' (PU).

Rezultă că a ști ,,sensul'' unei piese de șah înseamnă a ști regulile care determină modul în care piesa poate fi mutată. În mod similar, cunoaștem sensul unei expresii lingvistice numai după ce am învățat regulile care ne arată cum să operăm cu ea în cadrul unor ,,jocuri de limbaj'' (,,Sprachspiele'') ce constau atît dintr-o secvență de enunțuri, cît și dintr-o anumită situație extralingvistică. Exemple de jocuri de limbaj ar fi povestirea unui basm, relatarea unei întîmplări, citirea unei cărți, descrierea mobilelor dintr-o cameră, formularea unor instrucțiuni, spunerea unor glume etc. (Stegmüller, 1969, p. 444), adică orice folosire a limbajului într-o situație concretă de comunicare.

În felul acesta, dînd la o parte concepte ca ,,propoziție'', ,,cuvinte'', ,,semn'', ,,sens'', pe care le consideră niște ,,fantasme nonspațiale și nontemporale'' (,,unräumlichen und unzeitlichen Unding'', PU, p. 47), Wittgenstein pune în centrul cercetărilor sale comportamentul lingvistic, modul în care omul folosește limba în procesul semnificării : ,,43 . . . Man kann für eine *große* Klasse von Fällen der Benützung des Wortes ,,Bedeutung''

— wenn auch nicht für *alle* Fälle seiner Benützung — dieses Wort erklären : Die Bedeutung eines Wortes ist sein Gebrauch in der Sprache" (PU).

După cum arată însă De Mauro, prin această coincidenţă pe care Wittgenstein o observă între sens şi folosirea cuvîntului, el nu aderă la o ,,viziune formalistă, de tip Harris, a analizei lingvistice. ... El urmăreşte să respingă concepţia tradiţională a formelor lingvistice şi a sensurilor lor, considerate clase de entităţi corelate între ele prin esenţa lor intrinsecă, prin identitatea spiritului uman (...) şi afirmă, dimpotrivă, că formele lingvistice au sens pentru că sînt folosite de om, şi numai prin această întrebuinţare li se garantează legătura cu un sens determinat" (De Mauro, 1970, p. 181).

Acest comportament semantic este reglementat de ,,ucenicie" (,,Unterricht"), de învăţarea în ambianţa societăţii, al cărui mecanism în totalitate permite fiecărui element să funcţioneze. Căci ,,19. Und eine Sprache vorstellen heißt, sich eine Lebensform vorstellen" (PU).

2.1. Tot cu ajutorul analogiei cu jocul de şah îşi deschide Wittgenstein drumul care-i permite înlăturarea scepticismului semantic manifestat în *Tractatus*. De data aceasta este vorba despre diferenţele dintre limbă şi jocul de şah, diferenţe care sînt pentru Wittgenstein tot atît de semnificative şi de instructive ca şi asemănările.

Dacă Saussure, comparînd fiecare fază din jocul de şah, în cursul desfăşurării unei partide, cu tot atîtea stări sincronice ale unei limbi aflate în continuă devenire diacronică, constată o singură deosebire între un jucător de şah şi un vorbitor[4], Wittgenstein se opreşte îndelung asupra diferenţelor dintre şah şi limbă.

Regulile jocului de şah, fiind rigide, sînt codificate şi pot fi formulate cu aceeaşi precizie ca şi regulile unui calcul algebric. Într-o partidă de şah se poate răspunde oricărei mutări a adversarului conform unor reguli generale bine determinate, iar mişcarea pe care o alegem depinde de desfăşurarea anterioară a jocului numai prin caracterul mai mult sau mai puţin adecvat scopului jocului — cîştigarea partidei.

Regulile limbajului aparţin însă unei alte categorii : ele trebuie să fie descoperite şi nu pot fi formulate cu o precizie extremă. Dacă în jocurile artificiale elementele unui joc sînt complet separate de elementele altui joc (fiecare joc are piesele lui specifice), în limbaj aceleaşi elemente (cuvinte, sintagme, propoziţii) pot apărea în jocuri de limbaj diferite. În plus, în jocurile de limbaj avem, de cele mai multe ori, o împletire a enunţurilor cu situaţii extralingvistice ce determină adesea modul lor de desfăşurare. Mai mult, desfăşurarea jocului de limbaj este strict determinată de tot ce a spus mai înainte emiţătorul, ca şi de reacţiile (lingvistice sau nonlingvistice) ale partenerului său[5]. În sfîrşit, caracterul rigid al regulilor şahului se deosebeşte de caracterul în continuă mişcare al regulilor limbajului (Stegmüller, 1969, p. 446—448).

În felul acesta Wittgenstein prezintă limba ca pe o ordonare deschisă ca pe o sistematizare permanentă a experienţei lingvistice a indivizilor. Aceasta explică posibilitatea înţelegerii dintre indivizi avînd un bagaj diferit de cunoştinţe lingvistice, faptul că indivizi ce nu vorbesc aceeaşi limbă reuşesc să stabilească un minimum de comunicare, ca şi faptul că există niveluri diferite de înţelegere. Comunicarea dintre doi indivizi aparţinînd aceleiaşi comunităţi lingvistice este posibilă datorită acelui ,,*training* cultural şi lingvistic" (De Mauro, 1970, p. 194) la care amîndoi au

fost supuşi. De aceea pentru Wittgenstein, „în materie de experienţă semantică, comunicarea perfectă sau neînţelegerea perfectă pot fi concepute numai ca simple limite, niciodată atinse, între care oscilează, tinzînd spre ele, comportamentul nostru lingvistic. Astfel dispare orice fundament al scepticismului semantic" (De Mauro, 1970, p. 195).

BIBLIOGRAFIE

Amacker, 1975 : René Amacker, *Linguistique saussurienne*, Genève.

De Mauro, 1967 : *Introduction* şi *Notes* la Saussure, 1967.

De Mauro, 1970 : T. de Mauro, *Introduzione alla semantica*, Bari (traducere în limba română de Anca Giurăscu, Bucureşti, 1978).

Godel, 1941 : R. Godel, *Notes inédites sur F. de Saussure*, *Cahiers F. de Saussure*.

Godel, 1957 : R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Genève — Paris.

Godel, 1958 : R. Godel, *Nouveaux documents saussuriens : les cahiers de E. Constantin*, *Cahiers F. de Saussure*, 16, p. 23—32.

Godel, 1960 : R. Godel, *Inventaire des manuscrits de F. de Saussure remis à la bibliothèque de Genève*, *Cahiers F. de Saussure*, 17, p. 5—11.

Godel, 1961 : R. Godel, *L'Ecole saussurienne de Genève*, în *Trends in European and American Linguistics 1930—1960*, ed. de C. Mohrmann (et al.), Utrecht—Anvers, p. 294—299.

Saussure, *Cours*, 1922 : F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally, A. Sechehaye et A. Riedlinger, ed. I Paris, 1916, ed. a II-a Paris, 1922.

Saussure, 1967 :F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ediţie critică de T. de Mauro, Bari, 1967 (ediţia franceză cu notele şi comentariile lui T. de Mauro traduse de L.-J Calvet, Paris, 1972).

Stegmüller, 1969 : W. Stegmüller, *Main Currents in Contemporary German, British and American Philosophy*, translated from the German by A. E. Blumberg, Dordrecht.

Wittgenstein, L. *Tractatus Logico-Philosophicus*, London, 1921.

Wittgenstein, L. *The Blue and Brown Books*, Oxford, 1958.

Wittgenstein, PU : L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen* (ediţie bilingvă, cu traducerea în limba engleză de G.E.M. Anscombe şi R. Rhees).

NOTE

[1] De Mauro, 1967 (nota 90) o numeşte „o comparaţie despre care ştim că îi este scumpă lui Saussure".

[2] În concepţia lui Wittgenstein din *Tractatus*, stările de fapt sînt formate din combinaţii de „lucruri" („Dinge", „things"). În cadrul „lucrurilor" Wittgenstein distinge două categorii : categoria „lucrurilor" individuale şi categoria atributelor (proprietăţi şi relaţii). Un „lucru" individual poate fi conceput numai ca purtător („bearer") al unui / unor atribut(e), iar un atribut ca fiind ceva ce aparţine unui „lucru" individual (Stegmüller, 1969, p. 397, 402).

[3] „... ce sentiment d'identité persiste, bien qu'au point de vue sémantique non plus il n'y ait pas identité absolue d'un *Messieurs !* à l'autre, de même qu'un mot peut exprimer des idées assez différentes sans que son identité soit sérieusement compromise (cf. „*adopter* une mode" et „*adopter* un enfant", „la *fleur* du pommier" et „la *fleur* de la noblesse", etc.)" *(Cours*, 1922, p. 151).

[4] „... le jouer d'échec *a l'intention* d'opérer le déplacement et d'excercer une action sur le système ; tandis que la langue ne prémédite rien ; c'est spontanément et fortuitement que ses pièces à elle se déplacent — ou plutôt se modifient" *(Cours*, 1922, p. 127).

[5] Wittgenstein are în vedere faptul că, într-o partidă de şah, un jucător are dreptul să mute *oricare* dintre piesele sale, indiferent de mutările făcute de el sau de adversar mai înainte. Cînd spunem că un jucător a făcut, în cursul partidei, „o mutare greşită", nu ne referim la vreo încălcare a regulilor jocului, ci la faptul că respectiva mutare poate permite adversarului să cîştige partida. În schimb, în situaţiile concrete de comunicare lingvistică, o replică care nu ţine seama de reacţiile lingvistice sau nonlingvistice precedente încalcă regulile comunicării (ale „jocului de limbaj", în terminologia lui Wittgenstein).

Mai 1985

Facultatea de Filologie
Universitatea din Craiova

PENTRU O DEFINIRE PARADIGMATICĂ A LITERATURII

I. COTEANU

Literatura este activitatea imaginativă de reordonare a datelor lumii înconjurătoare prin opere elaborate într-o limbă naturală[1].

În definiţia propusă de noi mai sus sînt implicate două trăsături caracteristice decisive : 1) redistribuirea prin imaginaţie a datelor cunoscute despre lume şi 2) obligativitatea de a utiliza în acest scop o limbă naturală. Ambele au un stimulent oarecare comun, aflat după toate aparenţele în necesitatea de manifestare spirituală a omului, respectiv într-o psihologie colectivă, condiţie obligatorie, căci altminteri n-am avea receptori şi nici emiţători de literatură.

Dificultăţile întîmpinate în operaţia de definire a literaturii se datorează, după părerea noastră, perspectivei sau perspectivelor adoptate. Dacă se ia, de exemplu, drept criteriu fundamental calitatea de artă a realizărilor, literatura se include într-un sistem de valori estetice, cu selectările şi inevitabila lui ierarhie. Dacă o privim prin prisma psihologiei colective, e nevoie de detalierea acesteia din urmă, iar detalierea înseamnă precizări social-culturale, orice psihologie colectivă neexistînd ca atare decît într-un timp şi un spaţiu determinat[2]. Pentru literatură în genere, ca fenomen, fără raportări particulare, este însă suficient să admitem că psihologia colectivă constituie o condiţie strict obligatorie, indiferent de modul ei de manifestare într-o epocă şi într-un spaţiu anumit. De aici nu decurge însă că literatura ar trebui să se definească exclusiv ca un fenomen psihologic şi că ar fi un obiect predilect al psihologiei ca ramură a ştiinţei. Psihologia este însă în subiect cînd se ocupă de contexte, macro- sau microcontexte, cînd abordează problema actelor de limbaj, incitaţiile psihologice ale autorilor, reacţia receptorilor etc.

Adoptînd constatările ei pozitive, acceptînd totodată şi foloasele aduse de analizele sociologice înfăţişăm în continuare, pornind de la definiţia propusă, o paradigmă a fenomenului literatură.

Un text este literatură cînd :

1) are o p r o z o d i e,

2) conţine cel puţin o a m b i g u i t a t e destinată să stimuleze şi să orienteze capacitatea imaginativă,

3) utilizează sau produce o serie de f i g u r i care derivă în principiu din condiţia 2).

Prozodia are în primul rînd rolul de indicator al schimbării registrului verbal. În această calitate, ea acţionează nu numai în versificaţie ci şi în proză, unde se inserează prin varietatea distribuirii cauzelor. Pe rolul de indicator al schimbării de registru stilistic se grefează uneori o funcţie mnemotehnică, alteori una mult mai rafinată, de asociere muzicală, avînd drept consecinţă transformarea ei într-o valoare purtătoare de semnificaţii intensive ale poemului. Dar oricum ar fi folosită, chiar şi atunci cînd nu se vădeşte din primele propoziţii ale textului, fără sprijinul ei, fenomenul pe care-l numim literatură este de neînchipuit. Deosebirea dintre manifestarea prozodică în poezie şi în proză este secundară în discuţia de faţă. Aici ar putea să pară necesară numai demonstrarea ideii că nici o operă inclusă în literatură nu stă în afara unei prozodii, prozodie derivată bineînţeles din cea generală, a limbii în care este compus textul, cu toate că inversul este la fel de adevărat, căci şi în alte tipuri de opere se întîlneşte

nu o dată o alcătuire prozodică foarte clară, de exemplu în descrieri geografice, în narațiuni de evenimente istorice, în cuvîntări de diverse categorii etc. Caracterizînd așadar orice exprimare îngrijită, prozodia n-ar mai intra în paradigma căutată aici decît în varianta ei elaborată în vederea obținerii unor semnificații intensive. O asemenea concluzie ar introduce în mod evident, chiar dacă pe o cale ocolită, ierarhia estetică. Împrejurarea că un text care nu este literatură adoptă o prozodie oarecare nu constituie însă și dovada implicită că prozodia ca atare poate fi eliminată din paradigma literaturii.

Al doilea termen al acestei paradigme este prezența în text a unei ambiguități în jurul căreia trebuie să se articuleze în mod voit enunțarea. Ea trebuie în același timp să izvorască din reconsiderarea și redistribuirea însușirilor din obiectele lumii contigente și să acționeze în așa fel, încît să stimuleze relațiile imaginative ale receptorului în direcția în care dorește să-l conducă emițătorul textului, fie că o face în mod explicit, fie că nu. Condiția ambiguizării în modul mai sus arătat este o condiție t a r e în raport cu prozodia. Pe baza ei spunem fără rezerve dacă un text este ori nu literatură. Acest principiu este valabil și validat în practică și pentru acele opere care nu fac uz de la un capăt la celălalt de fantezie. Dar pentru a le socoti literatură, procesul de ambiguizare trebuie să fie voit și ordonat, chiar dacă nu întreaga construcție a acestor opere se întemeiază pe o ambiguitate unică și, în consecință, nu se impune ca desfășurarea ansamblului să se producă numai în funcție de ea. (Acesta este cazul genului epistolar, al memoriilor și al unor texte „amestecate".)

Nu cercetăm aici, din lipsă de spațiu, modalitățile foarte diverse de altminteri de punere în valoare a unei sau unor ambiguități, dar notăm, deși este bine știut, că receptorul are un sentiment de satisfacție cînd orizontul lui de așteptare îi permite să descopere seriile de sinonimii deschise de text, cînd recunoaște articulațiile lăuntrice ale acestuia și-și imaginează nu numai lumea textului, ci, împreună cu ea, și structura ansamblului care o exprimă. Este evident prin urmare de ce condiția amintită nu poate lipsi din nici un text caracterizat ca literatură.

Figurile, în accepția pe care le-o dăm aici, nu sînt numai cele legate de cuvînt sau de sintaxa frazei, ci și cele de structurare a textului, de faptul că el este „țesut" liniar, circular, retroflex, deschis, închis etc. În acest sens, atît prozodia, cît și procedeul ambiguizării generează figuri. Asemănarea dintre prozodie și figură, privită din alt unghi, este mai profundă decît pare la prima vedere, căci dacă este adevărat că fără prozodie și fără figuri nu avem literatură, tot atît de adevărat este și faptul că atît una cît și cealaltă se bucură și de libertatea de a apărea în principiu în orice fel de enunț. Cantitatea și calitatea lor depind de foarte mulți factori. Cel mai important este psihologia colectivă. Dacă ea admite sincretisme primare cu mitologia, evident într-o fază inițială, posibilitățile de imaginare a lumii au multiple consecințe asupra fenomenului literatură. Se știe bunăoară că lumea sacră constituie adevărul pentru societățile dominate de mitologie, pe cînd evenimente reale cu caracter mai mult ori mai puțin accidental sînt plasate în afara adevărului [3].

Rezumînd, vom conchide cu observația că literatura are o paradigmă formată din trei termeni obligatoriu asociați, dintre care unul, ambiguizarea, realizată în condițiile arătate, este elementul t a r e, iar ceilalți doi, prozodia și figurile, sînt elementele s l a b e, dar fără a putea lipsi vreodată din paradigmă.

3—c. 1475

NOTE

[1] Prin limbă naturală se înţelege în cazul de faţă o limbă dată, ca româna, de exemplu.

[2] Detalii în acest sens am discutat în *Stilistica funcţională a limbii române, II, Limbajul poeziei culte*, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1985.

[3] V. Mircea Eliade, *Littérature orale*, în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire des littératures*, I, Paris, Ed. Gallimard, 1955, p. 19.

Iunie 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

CONTRASTIVITATE ȘI REGULĂ SINTACTICĂ

TEODORA CRISTEA

0. Afirmaţia că analiza contrastivă poate acţiona şi ca un principiu de validare a unor ipoteze empirice nu este, desigur, nouă. Ea capătă însă noi valenţe şi un nou relief atunci cînd este verificată în cazuri determinate, de natură să ateste acea dublă proprietate care conferă comparaţiei nu numai interesul imediat al circumscrierii divergenţelor, ca sursă de erori interferenţiale, ci şi o valoare explicativă mai generală. Pe de o parte, analiza contrastivă stabileşte zonele de deviere în raport cu trăsătura comună abstrasă prin confruntări succesive şi ridicată la rangul de termen de comparaţie, pe de altă parte ea introduce un principiu de selecţie a regulilor adecvate pentru fiecare dintre cele două limbi luate în parte.

1. Fragmentul de gramatică ales pentru a sprijini cele spuse este constituit de aria interogaţiei incidente la conţinutul propoziţional al unei fraze modalizate şi pe care am numit-o *interogaţie dictală* [1] :

$$\begin{array}{c} Ph \rightarrow Modus + Dictum \\ \uparrow \\ INTER \end{array}$$

Ideea unei „surse" a interogaţiei subliniază raportul de interdependenţă Întrebare — Răspuns, care poate fi privit din două unghiuri : orice aserţiune este un răspuns, orice întrebare are ca sursă o aserţiune cu statut de răspuns parţial furnizat de interogator, ca un prim decupaj al referentului asupra căruia este formulată întrebarea. În formularea regulilor sintactice ale interogaţiei dictale se porneşte de la ipoteza că o aserţiune „cere" o întrebare iniţială [2]. În felul acesta lanţul aserţiunilor este inserat în lanţul întrebărilor, a căror formulare în expresii lingvistice este limitată de însăşi natura răspunsului.

2. Observaţiile următoare se referă la sursa interogativă a predicatului dictal şi la posibilitatea / imposibilitatea de a formula o întrebare relativă la acesta. O regulă de restricţie sintactică propusă de M. Gross şi preluată într-un amplu studiu consacrat interogaţiei în limba franceză [3] a constituit punctul de plecare al unor reflecţii asupra ariei de aplicare a acestei reguli sintactice.

Cazurile concrete citate au dus la clasarea întrebărilor de acest tip în două categorii distincte :

a) întrebări dictale corecte (şi adecvate) :
Qu-espère-t-il? — Voir Marie.

b) întrebări dictale incorecte înscrise în secvenţe dialogale nereperabile (în care interogativele *que, quoi* sînt interzise ca întrebări avînd o sursă infinitivală) :
**Que peut-il? — Voir Marie.*
**Que doit-il? — Voir Marie.*
**Que cesse Pierre ? — Pierre cesse de fumer.*
**De quoi cesse Pierre ? — Pierre cesse de fumer.*

Que doit Pierre? — Pierre doit être arrivé depuis longtemps.
**Que peut le vieux mur? — Le vieux mur peut tomber.*

Regula specificată este următoarea : Toate verbele care comportă o construcţie infinitivală fără completivă paralelă atestată resping întrebările de tipul *que*/ *quoi* cu referire la dictum-ul infinitival. Interogativul *que* este admis cu substitutul *faire* :

Que doit-il faire? — Voir Marie.

Prima etapă în examinarea cazurilor de mai sus s-a încheiat cu constatarea că regula nu poate fi extinsă la limba română, deşi şi aceasta cunoaşte restricţii similare. Pe lîngă întrebări corecte şi fireşti cum sînt :

Ce doreşte / vrea / speră Petre? — S-o vadă pe Maria.

apar altele, incorecte :

**Ce trebuie Petre? — S-o vadă pe Maria*[4].

Şi în limba română, întrebarea devine posibilă prin introducerea verbului de metaacţiune *a face* :

Ce trebuie să facă Petre? — S-o vadă pe Maria.

Întrebări ca *Ce caută Petre? Ce încetează Petre? Ce începe Petre?* par a cere mai degrabă un răspuns nominal (au o sursă nominală) : *ochelarii, lucrul, un nou roman* etc.

Paralelismul infinitiv / completivă cu verb finit nu poate fi invocat pentru limba română întrucît aceasta se foloseşte (sau se poate folosi) în toate cazurile de propoziţie completivă cu verb finit.

Această convergenţă la nivelul restricţiilor care se manifestă în condiţiile unei divergenţe la nivelul generării completivei impune formularea unei reguli care să dea socoteală de situaţia din ambele limbi.

A doua etapă a analizei a dus la reexaminarea cazurilor din limba franceză. Au fost reţinute numai verbele modale care admit verbo-referentul *le* (98 de unităţi)[5]. O serie de constatări infirmă regula formulată cu privire la restricţiile interogaţiei dictale :

a) unele verbe care *nu* au completivă paralelă admit totuşi întrebarea de tipul *que* :

Que lui a-t-on conseillé? — De s'adresser à un spécialiste.

b) unele verbe care au completivă paralelă *nu* admit întrebarea *que* :

**Qu'a-t-il tâché? — De réussir. D'être à l'heure.*
Que cela ne se reproduise plus.
Que tous soient à l'heure.

c) verbele modale deviate de la sensul lor primordial (cu subiect nonanimat) nu admit nici întrebarea cu substitutul *faire* :

**Que peut (faire) ce mur? — Ce mur peut tomber.*

Restricţia se manifestă şi în limba română :

**Ce poate (să facă) această casă? Această casă poate să se prăbuşească în orice clipă.*

Lanţurile nereperate de mai sus sînt consecinţa violării unei reguli sintactice care nu poate fi formulată în termenii opoziţiei infinitiv/completivă paralelă. Ea trebuie reformulată în termenii unor distincţii care există în ambele limbi, şi anume :

a) opoziţia, primordială în cazul de faţă, *endotactic* / vs / *exotactic*. Aceste categorii [6] se definesc în raport cu actantul-subiect identic / diferit în Modus şi Dictum. Ele nu se suprapun opoziţiei structură infinitivală/ structură completivă, fiind categorii sintactico-semantice. Verbele cu

trăsătura / ±exotactic /, care se înscriu în construcţii cu actant identic sau diferit în Modus şi Dictum, admit întrebarea dictală, cele cu trăsătura / — exotactic /, care nu pot figura decît cu actant-subiect identic în Modus şi Dictum, o resping. Caracterul sintactico-semantic al categoriilor de mai sus reiese din analiza contraexemplelor

Que lui a-t-on conseillé? — De prendre cet itinéraire.
Ce l-a sfătuit? — Să urmeze acest itinerar.

În aceste enunţuri, deşi structura este infinitivală în limba franceză, ea este exotactică în ambele limbi, deoarece implică subiecte-actanţi diferite, redate în franceză prin complementul indirect în dativ („sujet monté") şi în română prin complementul direct.

A doua serie de contraexemple cuprinde verbe care, deşi pot guverna completive, resping întrebările dictale, deoarece structurile endotactice / exotactice nu sînt paralele, verbul în fapt se scindează în două, semantic sau sintactic.

Este cazul verbului *tâcher* (şi parţial al corespondentului său din limba română, *a căuta)*, care are două sensuri, corespunzătoare construcţiei infinitivale („faire des efforts pour") sau completivei („faire en sorte que"). Frazele *Il tâche que cela ne se reproduise plus (A căutat ca situaţia să nu se repete)* sînt, în ciuda construcţiei cu verb finit, endotactice : verbul modifică o predicaţie dictală factitivă cu actant-subiect identic cu cel al verbului modal : „Il tâche de faire en sorte que cela ne se reproduise plus" („Caută să facă în aşa fel încît situaţia să nu se repete").

Verbele de aparenţă *sembler*, *paraître* (şi corespondentul lor *a părea)* figurează în construcţii infinitivale personale şi în construcţii completive impersonale, deci structurile nu sînt paralele : aceste verbe se scindează sintactic după opoziţia personal / impersonal atît în franceză cît şi în română :

**Que paraît-il? — Il paraît avoir raison. / Il paraît qu'il a raison.*
**Ce pare el? — Pare a avea dreptate. / Se pare că are dreptate.*

b) Folosirea specifică a modelului are consecinţe asupra formulării întrebării dictale :

— verbul *devoir* şi echivalentul său *a trebui* cu sens epistemic inferenţial resping chiar întrebarea cu substitutul *faire:*

**Que doit faire Pierre? — Il doit être fâché contre toi.*
**Ce trebuie să facă Petre? — Trebuie să fie supărat pe tine.*

— verbele modale, independent de natura lor exotactică sau endotactică, nu admit întrebarea dictală dacă sînt folosite cu un actant-subiect nonanimat :

**Que peut ce linge? — Ce linge peut encore servir.*
**Qu'est-ce que le soleil ne veut pas? — Le soleil ne veut pas se montrer.*
**Ce nu vrea soarele? — Să se arate.*

3. Observaţiile prilejuite de compararea unui fragment de gramatică în limbile franceză şi română şi care au dus la reformularea unei reguli sintactice permit de asemenea şi unele concluzii cu caracter mai general :

— între două descrieri concurente este de preferat aceea care este valabilă pentru ambele limbi ; regula formulată pentru o singură limbă poate fi reformulată în lumina comparaţiei cu altă limbă ;

— analiza paralelă a unui fragment de gramatică în două limbi scoate în evidenţă strînsa legătură între cele două noţiuni fundamentale ale lingvisticii contrastive, aceea de *echivalenţă*, cu referire la dimensiunea semantică, şi aceea de *congruenţă*, privitoare la nivelul sintactic.

NOTE

[1] Numim interogaţie dictală interogaţia referitoare la dictum.

[2] Leo Apostel, *De l'interrogation en tant qu'action*, în „Langue Française" (1981), no. 52, p. 26–27.

[3] Nelly Danjou-Flaux et Annie Marie Dessaux, *L'interrogation en français. Données linguistiques et traitements transformationnels*, în *Grammaire transformationnelle, syntaxe et lexique*, Publication de l'Université de Lille (PUL), 1976, p. 139–231.

[4] Nu am luat în discuţie cazurile accidentale în care întrebarea este rezultatul unei neînţelegeri a enunţului anterior, a unui „zgomot" intervenit pe canal : „Ce-ai zis că trebuie Petre (să facă)?"

[5] V. Gérard-Raymond Roy, *Contribution à l'analyse du syntagme verbal*, Paris, Klincksieck, 1976, p. 123 sqq.

[6] V. M. Rengstorf, *Pour une quatrième modalité narrative*, în „Langages", nr. 43 (1978), p. 41–42.

Mai 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7–13

ENUNŢURILE EXCLAMATIVE ŞI EVALUAREA CANTITATIVĂ

ALEXANDRA CUNIŢĂ

0. Expresie a stării afective a subiectului enunţiator, secvenţa exclamativă a fost prezentată în mod diferit în cadrul fiecăreia dintre principalele orientări pe care le-a cunoscut lingvistica teoretică a ultimei jumătăţi de secol, fiind rînd pe rînd grupată alături de propoziţia interogativă sau chiar derivată din ea, menţionată printre tipurile obligatorii de frază sau, dimpotrivă, exclusă din inventarul acestora — întrucît nu putea fi totdeauna pusă în legătură cu fraza canonică SN + SV —, în sfîrşit, descrisă ca loc predilect de manifestare a funcţiei emotive a limbajului, respectiv ca formă complexă de înscriere a vorbitorului în propriul său discurs. Dificultatea atribuirii unui statut precis trebuie fără îndoială legată şi de absenţa mărcilor segmentale specifice [1], mai exact de proprietatea exclamaţiei de a face apel la procedeele caracteristice altor tipuri de frază — de exemplu, ordinea secvenţială a declarativelor sau cuvintele introductive utilizate în construirea unor interogative —, pentru a-şi organiza conţinutul. Remarcată, subliniată de toţi specialiştii, această trăsătură a fost însă interpretată de unii cercetători drept semn al originalităţii exclamaţiei (J.-Cl. Milner, 1978 : 253). În această perspectivă, exclamativele apar ca nişte secvenţe lingvistice profund ancorate în situaţia de comunicare, pe care subiectul enunţiator le formulează, recurgînd la formanţi de ordin segmental nespecifici, pentru a transmite un conţinut puternic marcat din punct de vedere afectiv.

Dacă aceasta rămîne valoarea constantă a oricărui enunţ exclamativ — aşa cum rezultă şi din unele comentarii stilistice ale lui Alexandru Rosetti (1943 : 181—241) — nu e greu să se constate că, în anumite secvenţe, pe primul plan trece o altă valoare : aprecierea cantităţii propriu-zise sau a intensităţii, ori judecata de tip axiologic. Astfel, dacă :

(i) ... *vous ne faites jamais confiance à cet enfant!*

(M. Pagnol, *Le Temps des Amours*)

este numai expresia dezaprobării indignate, echivalînd cu un reproş, în schimb :

(ii) *Comme vous avez de la chance! Pour nous, la soirée libre est une exception.*

(H. Troyat, *L'Araigne*)

(iii) *Ah! là là! Que c'est étrange!... Que les hommes sont étranges!... Que la vie est étrange!...*

(H. Troyat, *L'Araigne*)

sînt expresia unei evaluări cantitative, iar:

(iv) *Pauvre chiffe! Petit prétentieux à paupières faibles!*

(H. Bazin, *Vipère au poing*)

expresia unei evaluări axiologice.

1. Luînd zona evaluării cantitative [2] drept zonă conceptuală comună limbilor română şi franceză, şi analizînd mijloacele mobilizate de fiecare limbă pentru redarea ei, vom găsi în inventarele paralele atît formanţi specializaţi, cît şi formanţi nespecifici, investiţi cu această valoare în anumite tipuri de contexte. Din prima categorie, amintim aici unităţile româ-

nești : *puțin*, *mult*, *extrem (de)*, *grozav (de)*, *enorm (de)*, ... care pot avea statut de adjectiv sau de adverb, *prea* și *foarte*, cu statut de adverb, precum și unitățile din limba franceză : *peu (de)*, *beaucoup (de)*, *énormément (de)*, ... caracterizate de asemenea printr-un statut ambivalent, *très*, *trop*, *extrêmement*, ... cu statut monovalent de adverb. Din cea de-a doua categorie menționăm, printre altele, pentru română : unitățile *cum*, funcționînd ca adverb și ca element de relație (conjuncție), *ce*, cu statut de pronume și de adjectiv, articolul nehotărît *un* / *o*, iar pentru franceză : *comme*, putînd funcționa ca adverb și ca element de relație, *quel*, cu statut de adjectiv și (mai rar) de pronume, articolul nehotărît *un* / *une*, articolul hotărît *le* / *la* / *les* [3].

În măsura în care în ambele limbi pot fi utilizate unități de același tip pentru a exprima evaluarea cantității propriu-zise sau a intensității, în trecerea de la română la franceză — sau invers, evident, dar aici vom avea în vedere numai prima direcție de transcodare — se vor înregistra numeroase transcodaje directe :

(v) *Cum zboară averile !*

(v') *Comme ça s'en va, la richesse !*

(G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

alături de frecvente transcodaje oblice :

(vi) — *Felix, suie-te să vezi ce fîn moale !*

(vi') — *Félix, viens voir comme le foin est doux !*

(G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

2. Din ansamblul unităților care se pot înscrie într-un enunț exclamativ ca expresii ale unei evaluări cantitative ne vom opri în continuare — pentru a vedea ce se întîmplă în cazul transcodării — numai asupra uneia singure : unitatea *cît*.

Element lingvistic polivalent, *cît* funcționează ca adjectiv pronominal sau ca adverb, dar apare și ca relator, singur ori în asociație cu *atît*.

O structură în care *cît* ar îndeplini ultima funcție menționată — aceea de element de relație, mai precis de conjuncție [4] —, dar o structură *abstractă*, așa cum nu se poate întîlni nici un exemplu printre frazele atestate ale limbii române, pare a sta la baza enunțurilor exclamative exprimînd o evaluare cantitativă :

*Mă bucur că ai venit cît mă bucur că ai venit →

(vii) *Cît mă bucur că ai venit !*

O astfel de structură abstractă este rezultatul operației de *identificare circulară* sau de *autoreperare* (A. Culioli, 1974), operație care constă în construirea de către subiectul enunțiator a unei valori referențiale imaginare pe baza utilizării termenului de reperat ca reper propriu-zis ; blocînd evaluarea prin raportare la un reper extern, autoreferențierea aceasta îi permite locutorului să formuleze o apreciere asupra proprietății ce trebuie evaluată, fără să-i atribuie o mărime specificată [5].

Realizări concrete ale unor structuri abstracte asemănătoare celei indicate mai sus, enunțurile exclamative pot avea drept element introductiv pe *cît* — adjectiv pronominal ca determinant al unui substantiv :

(xi) *Cîtă lume s-a adunat !*

(xii) *Cîte nenorociri s-au abătut asupra lor !*

(xiii) *Cîte romane a scris !*

sau pe *cît* — adverb ca determinant al unui adjectiv, al unui adverb ori al unui verb. Dacă determinatul este adjectiv sau adverb, între el și determinantul *cît* se inserează relatorul *de* :

(xiv) *Cît de frumoasă e această zi de mai !*

(xv) *Cît de bine tricotează !*

dar :

(xvi) *Cît se zbuciumă !*

Secvența *cît de* + *Adj/Adv* nu se caracterizează printr-un grad prea înalt de coeziune, fapt dovedit de posibilitatea intercalării verbului, în special a copulei *a fi*, între *cît* și elementul determinat.

Toate particularitățile menționate se verifică atît în exclamativele directe, cît și în așa-numitele exclamative indirecte :

(xvii) *Dacă ai ști / Să vezi* [*cîtă lume a venit !*
cît e de frumoasă ! / cît de frumoasă e !
cît de repede lucrează ! / cît lucrează de repede !
cît se agită !

În transcodarea enunțurilor exclamative, deși — pe baza unor aprecieri statistice, fără îndoială — dicționarele bilingve indică unitatea *combien* drept prim eteronim al lui *cît*, corespondentele care apar cel mai frecvent sînt *comme*, *que* și *ce que*, după cum o dovedesc exemplele următoare :

(xviii) *Vai, ce fără minte ești, cîte supărări îmi faci !*

(xviii') *Dieu, quelle tête sans cervelle tu fais ! Et comme tu m'en donnes des soucis !*

(G. Călinescu — *Enigma Otiliei*)

(xix) *Cîte n-am vrut eu să fac !*

(xix') *Que n'ai-je pas voulu entreprendre, moi aussi*[6] *!*

(G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

(xxi) *Cît de frumos vorbești, micule ! zise naiv Cucly.*

(xxi') *Ce que tu parles bien, mon petit chéri ! s'exclama Coucly naïvement.*

(G. Călinescu, *Scrinul negru*)

(xxii) *Cît ai cîștiga să fii măritată !*

(xxii') *Ah, ce que tu gagnerais à être mariée !*

(G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

Principala explicație a absenței lui *combien* din soluțiile de transcodaj este furnizată de distribuția diferită pe care o au formanții menționați în limba franceză contemporană : în timp ce *comme* poate fi întrebuințat atît în exclamativele directe, cît și în cele indirecte, *que*, *ce que* (lor adăugîndu-li-se și *qu'est-ce que*) nu pot apărea decît în exclamativele directe, iar *combien* aproape totdeauna în cele indirecte [7].

În altă ordine de idei, dacă formanții *comme* și *ce que* pot fi utilizați unul în locul celuilalt în (xxi'), fără ca această înlocuire să aibă alt efect decît o ușoară modificare în planul registrelor de limbă, comparînd exemplele (xxii) — (xxii') cu :

(xxvi) *Cît de mult*[8] *vă înțeleg ! suspină Caty.*

(xxvi') *Comme je vous comprends ! soupira Caty.*

(G. Călinescu, *Scrinul negru*)

remarcăm că operația devine mult mai greu — dacă nu cumva chiar imposibil — de realizat în cadrul secvențelor (xxii') și (xxvi') :

(?) **Ah, comme tu gagnerais à être mariée !*

**Ce que je vous comprends ! soupira Caty.*

Imposibilitatea unor astfel de combinaţii se datorează preferinţelor idiosincratice ale fiecăruia dintre cele două verbe pentru anumite tipuri de determinanţi, precum şi prezenţei complementului direct *vous* alături de *comprendre* în (xxvi').

Dar soluţiile analizate nu sînt singurele utilizate în transcodare. După cum o dovedesc parafrazele interlinguale (x) — (x'), *cît* poate fi pus în relaţie de echivalenţă cu adverbul *bien*, întrebuinţat curent pentru construirea superlativului absolut.

Este, de asemenea, posibil ca, în trecerea de la română la franceză, ideea de evaluare cantitativă să fie repartizată diferit pe ansamblul constituenţilor enunţurilor, modulaţia — care este uneori numai o soluţie opţională de traducere şi nu un corespondent obligatoriu — fiind însoţită şi de trecerea de la conturul intonativ propriu exclamaţiei la cel specific declaraţiei :

(xxvii) *Cît mă bucur că te văd!*
(xxvii') *Ravi de vous revoir.*
(G. Călinescu, *Scrinul negru*)

Tuturor acestor exemple de enunţuri exclamative li s-ar putea adăuga altele spre a ilustra bogăţia şi diversitatea mijloacelor pe care fiecare limbă le poate mobiliza pentru a exprima, punîndu-le în relaţie de echivalenţă, evaluarea cantitativă. Factorii în baza cărora se propune parafraza franceză nefiind însă de natura celor examinaţi mai sus, nu vom lua în consideraţie astfel de exemple [9], socotite nepertinente pentru abordarea de faţă.

3. Analiza enunţurilor exclamative bilingve citate a pus, credem, în lumină particularitatea exclamaţiei de a exprima un conţinut specific: evaluarea cantitativă însoţită de reacţia afectivă a subiectului enunţiator, care este totodată şi evaluatorul cantităţii / intensităţii, cu ajutorul unor formanţi „împrumutaţi", în ambele limbi, din alte zone conceptuale. Studierea procedeelor prin care fiecare limbă dă exclamaţiei acest caracter original prezintă interes pentru contrastivist, iar mecanismele de echivalare, în realitate mult mai numeroase şi mai variate decît cele prezentate în rîndurile de mai sus, merită să ocupe un loc corespunzător în cadrul unei bigramatici română-franceză.

BIBLIOGRAFIE

Culioli, A., 1974 — *A propos des énoncés exclamatifs*, în „Langue française", nº 22.
Milner, J. - Cl., 1978 — *De la syntaxe à l'interprétation. Quantités, insultes, exclamations*, Editions du Seuil, Paris.
Rosetti, Al., 1943 — *Gramatica limbii române*, Editura Universul, Bucureşti.

NOTE

[1] Mărcile suprasegmentale nu sînt la fel de lipsite de specificitate.

[2] După cum s-a putut vedea şi din exemplele (ii)—(iii), includem în zona evaluării cantitative atît aprecierea cantităţii propriu-zise, cît şi aprecierea intensităţii, pornind de la ideea că intensitatea (= „gradul de tărie, de putere, de forţă") şi cantitatea sînt două realizări distincte ale unui determinant unic (J.-Cl. Milner, 1978 : 274), a cărui interpretare într-un sens sau în celălalt este condiţionată de natura determinatului : valoarea „cantitate" se impune în contextul unui nominal, în timp ce adjectivul sau adverbul impun valoarea „intensitate". În prezenţa unui determinat de natură verbală ambele interpretări sînt posibile, în funcţie de tipul de proces desemnat.

[3] Nespecificitatea realizatorilor din această a doua categorie trebuie pusă în legătură cu capacitatea unităţilor respective de a servi şi la redarea altor valori de conţinut : articolul nehotărît este de obicei întrebuinţat pentru a identifica un exemplar dintr-o mulţime de obiecte de acelaşi fel, şi articolul hotărît funcţionează ca expresie a notorietăţii ; *cum* este folosit ca adverb de mod (în interogative, de exemplu), în timp ce fr. *comme* poate apărea în structurile comparative ; etc.

[4] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1966, p. 404, unde *cît* este prezentat ca o conjuncţie de subordonare servind la exprimarea comparativului de egalitate.

[5] Tipul acesta de evaluare este analog celui realizat prin superlativul absolut :

(viii) *Mă bucur foarte mult că te văd.*

Aşa se şi explică relaţia de parafrază intralinguală sau interlinguală stabilită adesea între construcţiile amintite :

(ix) a) *Cît e de drăguţ!*

b) *E foarte drăguţ! / E foarte drăguţ.*

(x) *Cît eşti de nedrept! zise Gaittany afectat.*

(x′) *Vous êtes bien injuste! dit Gaittany avec affectation.*

(G. Călinescu, *Scrinul negru)*

[6] Apariţia negaţiei într-un asemenea enunţ nu are nimic surprinzător, întrucît ideea de virtualitate pe care o implică se combină firesc cu valoarea referenţială imaginară construită de enunţiator pentru a realiza evaluarea cantitativă. Tot specificul acestei construcţii explică şi apariţia lui *a putea / pouvoir* cu valoare (de posibilitate internă sau externă) atenuată :

(xx) *Cît nu m-a cihăit de cap!*

(xx′) *Qu'est-ce qu'elle a pu me casser la tête!*

(I. Creangă, *Moş Nichifor Coţcariul)*

De remarcat totuşi că, în vreme ce atît în (xix), cît şi în (xx) negaţia este în variaţie liberă cu afirmaţia, (xix′) ar deveni incorectă dacă indicii negativi ar fi eliminaţi.

[7] J.-Cl. Milner (1978 : 262 ; 265) afirmă că folosirea lui *combien* în exclamativele indirecte de tipul :

(xxiii) *Je sais combien il fait beau à Rome.*

(xxiv) *Je sais combien vous l'aimez.*

este naturală, obişnuită, pe cînd prezenţa lui în exclamativele directe de tipul :

(xxv) *Combien il fait beau à Rome!*

nu mai este posibilă decît în stilul literar, construcţia avînd un caracter pretenţios.

[8] *Mult*, fiind simţit ca o simplă explicitare (redundantă) a „gradului înalt" — în sens pozitiv — pe lîngă *cît*, nu este pus în corespondenţă cu nici o formă asemănătoare de explicitare în limba franceză. În schimb, *cît de puţin* (+V), exprimînd „gradul înalt" în sens negativ, poate avea drept corespondent o formulă de tip *comme (+ V+) mal.*

[9] Este vorba despre cupluri de parafraze interlinguale ca :

(xxviii) *Cît eşti de nedrept! se mîhni Gaittany.*

(xxviii′) *Ne soyez pas injuste! dit Gaittany avec reproche.*

(G. Călinescu, *Scrinul negru)*

(xxix) *Ştiu eu cît e de palavragiu!*

(xxix′) *Je sais bien qu'il ment comme un arracheur de dents.*

(G. Călinescu, *Enigma Otiliei)*

Mai 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

PRONUMELE *DÎNSUL (ÎNSUL)* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

PAULA DIACONESCU

0. În realitate, semnele lingvistice nu apar izolat. Fraza este mediul natural al cuvîntului și maniera sa de a se manifesta [1]. De aici rezultă că sensul cuvîntului în frază este un element fundamental al definirii lui. În lanțul vorbirii, cuvintele sînt în raport unele cu altele și supuse, în situația de comunicare, interpretării vorbitorilor. Charles W. Morris (*Foundations of a Theory of Signs*, University of Chicago Press, 1938) a stabilit — distingînd semnul, desemnatul și interpretarea — trei dimensiuni ale semnului lingvistic, respectiv trei direcții ale semioticii ca știință care se ocupă de sistemele semnelor verbale : semantica (studiază dimensiunea semantică a semnului, relația dintre semn și ceea ce el desemnează), sintactica (studiază dimensiunea lui sintactică, relația dintre semne), pragmatica (studiază dimensiunea pragmatică a semnului, adică relația dintre semne și vorbitori). Sub cele trei dimensiuni vom analiza pronumele personal *dînsul (însul)* în limba română.

1. Pronumele latinesc, folosit ca întăritor [2], *ipse* a devenit în română *îns*, cu fem. *însă*. În texte românești din secolul al XVI-lea, cele două forme apar izolate sau precedate de prepoziții [3].

1.1. *Însu* și *însă*, echivalente semantic cu adverbul *chiar*, însoțeau, în primele noastre texte scrise, și alte forme personale, nu numai persoana a III-a singular [4]. Pe de altă parte, în evoluția acestor forme simple, fem. sg. *însă* s-a specializat în rolul de conjuncție, iar masc. (sg. *îns*, pl. *înși)* și fem. pl. (erau patru *inse)* au devenit substantive : „Tot *însul* să aducă cît poate la folosu comun" (Paul Iorgovici). Eminescu folosește subst. *îns* cu înțelesul „ins, individ, persoană" într-o personificare : „Dară eu — ce-mi pasă mie — bietul „îns" ! la ce să-l purec ?". Probabil de proveniență muntenească și ivită sub influența pluralului *(inși)* [5], forma de sg. cu vocala *i(ins)* s-a dovedit mai durabilă și astăzi s-a generalizat ca normă literară unică : „M-a întrebat *un ins*" („Argeș", an. XIX, nr. 12 (160), dec. 1984, p. 14). *Tot insul* „tot omul" este sinonim cu pron. nehot. *fiecare*, iar *un ins* „un om, un individ, o persoană" cu *cineva, (un) oarecare*. Forma de masc. pl. substantivată este mai frecventă : „atîția *inși*, doi *inși*" (I. H. Rădulescu), „Patru *inși* la popa-n casă țin azi sfat de vreme lungă" (Oct. Goga), „ar fi ucis el cel puțin patru *inși*" (Fănuș Neagu), „parcă ar avea de-a face cu *inși* de pe alte planete" („Flacăra", an. XXXII, nr. 52 (1541), 28 dec. 1984, p. 15). „Ce *ins* caraghios" (Cezar Baltag), „Ființa umană, *insul* [= individul, omul ca persoană] trebuie să trăiască etern" („Revista de istorie și teorie literară", an. XXXII, nr. 4, 1984, p. 37), „inaderența de principiu a *insului* la o realitate evazivă" („Tribuna României", an. XIV, nr. 292, 15 mai 1985, p. 8).

Îns — cu forme de gen și număr, s-a păstrat, pe de o parte, ca pronume personal de pers. a III-a numai în compunere cu prepoziții și însoțit de articol definit enclitic — acesta echivalent într-un fel cu pronumele *el (ea, ei, ele)* —, iar, pe de altă parte, ca pronume personal de întărire, indicînd propria persoană, numai în compunere cu forme neaccentuate de dativ posesiv ale pronumelui personal sau reflexiv, prin care se precizează

clar opoziția de persoană. În legătură cu *însumi*, *însămi* etc. indicînd propria persoană (eu, iar nu altul) este interesant de semnalat că, în gramatica sa, I. H. Rădulescu explica adj. *propriu* prin *însuși*: „acest fel de substantive se numesc *Propriu (însuși)* căci se cuvin numai la un singur individ" [6].

1.2. Dublînd paradigma pronumelui personal de persoana a III-a, mai vechile forme pronominale *însu*, *însă*, *înși*, *înse* au rămas în limba actuală numai articulate *(însul, însa, înșii, însele)* și totdeauna în compunere cu prepozițiile *într-*, *dintr-* și *printr-* sau contopite cu prepoziția *de*: *dînsul*, *dînsa* etc. — forme absente în limbile romanice occidentale. Devenită variantă independentă, forma *dînsul* etc. se întrebuințează la nominativ sau, precedată de prepoziții *(de dînsul, cu dînsul* etc.), la acuzativ. Ea a dezvoltat, grație articolului, o flexiune cazuală completă (gen.-dat.: *dînsului*, *dînsei*, *dînșilor*, *dînselor* [7]).

În textele din secolul al XVI-lea, compusul *dîns(ul)* nu este semnalat cu forme de gen.-dat.: *dens*, *dins(u)*, *dinsulu*, *dinsa*, *dinși*, *dinșii* (Densusianu, *op. cit.*, II, p. 117). Din secolul următor, *dînsul* și *însul* apar, în numeroase contexte, ca simple pronume personale, identice cu *el*, pe care-l pot substitui, ținînd locul numelor de persoane sau de lucruri: „Cînd va fugi țăranul dẹ la locul și de la stăpînu-său, nime nicăiuri să nu-l priimească; iară de va fi avînd vreo treabă ca aceia *cu dîns* ..." *(Carte românească de învățătură*, 1646, și *cu dînsul*, *Îndreptarea legii*, 1652); „den roada lemnului ce iaste în mijlocul grădinii au zis Dumnezău să nu mîncați *dentr-însul*, nici să vă atingeți *de dînsul*" *(Biblia*, 1688); „Și s-au împreunat cu Cropot bragadir și au venit *cu dînsul* în gios, pre Jijie" (I. Neculce); „atîta să unise acei romani de aici cu acei dachi, cît nu s-au mai despărțit apoi *între dînșii* nici cînd s-au rupt den Împărățiia Romană și au intrat *pentre dînșii* alte limbi" (Stolnicul Const. Cantacuzino); „de știam în București alte *persoane* mai vrednice decît voi, atunci negreșit *la dînsele* închinam Grămatica mea" (I. H. Rădulescu); „asculta cuvîntul *lui* și se lua *după dînsul*" (Id.); „*ea* [tinerimea] este floarea omenirii și *dintr-însa* se așteaptă și rodul" (Id.); „*pentru dînsul* tomurile sînt indiferente; ar putea să lipsească și *el* tot așa să citească" (Id.); „*El* era foarte viteaz și se povestea *despre dînsul* ..." (Bălcescu); „dar pe cît *ele* [ideile] sînt adevărate, trebuie omul să se lupte fără preget *pentru dînsele*" (Odobescu); „Cînd l-aude, numai *dînsul* își știa inima lui" (Eminescu); „Munca, din care *dînșii* se-mbată în plăceri" (Id.); „Nici o scînteie *-ntr-însul* nu-i candidă și plină, / Murdară este raza-i ca globul cel de tină, / Asupra cărui *dînsul* domnește pe deplin" (Id.); „Lumea-i cum este ... și *ca dînsa* sîntem noi" (Id.); „ochii lui orbiți de plîngeri / E a-i sărută. — *De pe dînșii* negurile se descopăr" (Id.); „Mi-oi desface de-aur părul / Să-ți astup *cu dînsul* gura" (Id.); „Nici flori atingă-ți fruntea *spre dînsele* plecată" (Arghezi); „*La dînsa* [la mare] îi era gîndul, ca într-o scoică, *ea* răsuna în inima lui fără sfîrșit, *într-însa*, care fusese patima întregii lui vieți, dorea să-și afle și mormîntul ..." (Mateiu Caragiale).

În limba scrisă (literară) nu se folosesc decît acuzativul (cu prepoziție) și, mai rar, nominativul [8] pronumelui *dînsul*. Formele de gen.-dat. trebuie să fi apărut tîrziu chiar în limba vorbită. În *Gramatica* sa din 1828, I. H. Rădulescu dă în paralel paradigmele pronumelor *el (ea)* și *dînsul (dînsa)*, fără să remarce între ele o deosebire de sens sau de întrebuințare. Pentru al doilea pronume personal se înregistrează însă formele de nom.-

acuz. *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *dînsele* și o singură formă de gen.-dat., fem. *dînsei*. Cum se poate constata din exemplele de mai sus, *el* și *dînsul (însul)* sînt sinonime aproape perfecte, întrebuințîndu-se uneori în același enunț pentru a varia exprimarea. Prin articulare, *dînsul (însul)* poate trece ca formație nominală (comp. subst. *ielele* (din *ele* + art.), *dînsele* ,,ființe imaginare din mitologia românească populară'', numite tot eufemistic *frumoasele*, *mîndrele* etc.) și, conservînd mai bine sensul de ,,singur individ, diferit sau independent de alții; propria persoană; el, iar nu altul'', se poate apropia într-un fel de valoarea unui nume propriu. De aceea, vorbitorii îl simt de multe ori ca un mod de a sublinia substantivul — mai ales dacă acesta este un nume de persoană sau asimilat cu el — la care trimite prin funcția sa anaforică. Spre ilustrare, vezi mai sus Stolnicul Const. Cantacuzino, primul exemplu din I. H. Rădulescu, primul exemplu din Eminescu, Arghezi, M. Caragiale — la acesta din urmă să se observe pozițiile forte ocupate de *dînsa*, *însa* în context. Forma articulată a pronumelui *dînsul (însul)* poate da o indicație cu privire la gradul lui de determinare [9] atunci cînd este întrebuințat anaforic [10] (substantivul la care se referă a fost amintit în cursul comunicării) sau indică persoana cunoscută (fiind unică, familiară vorbitorilor ori prezentă în situația comunicării) și atunci — ca și *el*, *dumnealui* — poate fi folosit uneori cu înțelesuri foarte concrete (de ex. ,,soțul meu''). Mai puțin abstract și general decît pronumele *el*, putînd evidenția sensul de ,,singur individ, diferit și independent de alții'', pronumele *dînsul (însul)* a devenit numai în situații determinate ale comunicării (în vorbirea despre persoanele cărora li se cuvine respect) și numai pentru unii vorbitori (mai ales în Muntenia) un semn al respectului și al politeții [11]: ,,În cursul vizitei profesorului X am discutat *cu dînsul* ...'' (fragment dintr-o scrisoare particulară, datată februarie 1985). *Gramatica limbii române*, I, Ed. Acad., 1963, p. 148, precizează: ,,Pentru mulți vorbitori, pronumele *dînsul* este o formă mai politicoasă decît *el;* unii îl consideră echivalent cu *dumnealui*, iar alții, o formă mai puțin reverențioasă decît *dumnealui*. Aceștia din urmă stabilesc gradația *el—dînsul—dumnealui*, paralelă cu *tu — dumneata — dumneavoastră*''.

2. Considerăm, așadar, formele articulate, azi generalizate, *dînsul (însul)* drept punct de plecare al unei posibilități de a interpreta acest pronume ca semn al respectului și politeții în situații speciale de vorbire. Valoarea de respect și politețe a acestui pronume trebuie să fie veche și de origine populară, cum se poate demonstra prin denumirea *dînsele*, alături de *ielele* (de obicei articulat), pentru anumite ființe imaginare din mitologia românească populară, cărora li se cuvine respect și pe care vorbitorul vrea să le țină la distanță. Pe de altă parte, *dînsul* cu valoare specială a unui semn de politețe putea să apară și prin folosirea lui frecventă în locul pronumelui *el* în stilul juridic românesc mai vechi [12].

Valoarea de politețe a pronumelui *dînsul (însul)* nu este inerentă semnului, ci numai atribuită lui în împrejurări determinate ale comunicării de către unii vorbitori. În consecință, într-o gramatică descriptivă a limbii române, acest pronume trebuie înscris — așa cum procedează, după alte considerente, și gramaticile mai înainte citate — în cadrul sistemului pronumelui personal propriu-zis, alături de pronumele personal de persoana a III-a, *el*, *ea*, *ei*, *ele*.

NOTE

[1] A. Rosetti, *Études de linguistique générale*, Editura Univers, București, 1983, p. 182.

[2] Al. Graur, *Gramatica azi*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 100.

[3] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 556.

[4] Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 118.

[5] La plural, „procesul e cel care a creat diferențierea vocalică dintre *tînăr* și *tineri*". La singular *(ins)*, „vocala *i* se explică prin faptul că pluralul, cu consoana finală muiată, era folosit mult mai mult decît singularul" (vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 100).

[6] Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, Editura Eminescu, București, 1980, p. 91.

[7] Cf. Al. Rosetti și J. Byck, *Gramatica limbii române*, 1945 (prima ediție 1943), p. 50, unde pron. *el* și *dînsul* sînt înregistrate ca forme accentuate de pers. a III-a ale pronumelui personal.

[8] Vezi exemplele din poezia lui M. Eminescu. În *Gramatica azi*, Al. Graur afirmă că „în limba literară (și în vorbire în Moldova) *dînsul* apare numai după prepoziție" (p. 98). Același autor *(op. cit.*, p. 98) întărește o observație mai veche că „în Muntenia, *dînsul* e socotit ca mai politicos decît *el* și nu se folosește decît pentru persoane". Cel puțin exemplele citate mai sus din Odobescu, Arghezi sau M. Caragiale ne fac să nu dăm o valoare absolută acestei afirmații.

[9] Opoziția *dînsul (însul) / un ins* exprimă, în plan semantic, opoziția „determinat, definit" / „nedeterminat, nedefinit".

[10] Funcția anaforică a pronumelui relativ *care(le)* poate fi un factor determinant, în limba noastră mai veche, a articulării lui.

[11] Pentru stabilirea unei opoziții graduale *el — dînsul — dumnealui* la persoana a III-a a pronumelui de politețe, vezi Al. Niculescu și Al. Roceric, Pronumele *dînsul* în limba română, în SCL, VIII (1957), p. 315—345.

[12] Vezi alte numeroase exemple în *Regulamentul organic întrupat cu legiuirile din anii 1831, 1832 și 1833*, București, 1847.

Mai 1985

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5—7

SCHIȚĂ DE CARACTERIZARE TIPOLOGICĂ A NEGAȚIEI ROMÂNEȘTI

CONSTANTIN DOMINTE

0. Schița prezentată aici se bazează, în esență, pe criteriul stratificațional. Pentru a pune în evidență specificul limbii române în privința exprimării negației, perspectiva contrastivă este indispensabilă; de aceea, negația românească va fi confruntată succint cu negația din alte cîteva limbi.

0.1. Din punctul de vedere stratificațional, sînt posibile trei specii principale de negație:

1) NEGAȚIA PROFRAZĂ (enunțul minimal negativ nonanalizabil), cf. rom. **Nu**!, în replică la o propoziție interogativă ca *E iarnă în luna mai?*;

2) NEGAȚIA VERBALĂ (instrumentul gramatical marcînd forma negativă a unei propoziții analizabile), cf. rom. *[În luna mai]* **nu** *e [iarnă în emisfera nordică]*;

3) NEGAȚIA LEXEMATICĂ (cuvîntul negativ autonom), cf. rom. **Niciodată** *[nu ninge la Ecuator, la nivelul mării]*, **Nimeni** *[n-a văzut zăpada căzînd la Ecuator, la nivelul mării]*, și alte adverbe și pronume (adjective) de acest fel.

Se impun deja trei observații, și anume privind:

a) Identitatea fonetică-segmentală a negației profrază și a negației verbale în limba română:

b) Posibilitatea ca negația verbală să fie, în unele limbi, un cuvînt auxiliar, iar în altele – un afix (prefix sau sufix negativ);

c) Absența în unele limbi a negației lexematice specifice.

0.2. În încercarea de caracterizare tipologică a negației românești vor fi avute în vedere, în continuare, alte trei criterii, considerate de maximă generalitate; ele sînt:

1) Criteriul raportului fonetic-segmental dintre negația profrază și cea verbală, sugerat de observația a) de sub **0.1.** (cf. *infra*, **1.**–**1.3.**);

2) Criteriul paradigmatic al opoziției dintre negația și afirmația profrază minimale, a cărui aplicare va avea drept rezultat stabilirea inventarului de adverbe asertive[1] ale limbii române (cf. *infra*, **2.**–**2.2.**);

3) Criteriul sintagmatic al raportului dintre negația verbală și cea lexematică în structura propoziției negative analizabile din limba română (cf. *infra*, **3.**).

1. După primul criteriu menționat imediat *supra* se disting două tipuri principale de limbi:

1.1. Unele limbi prezintă tautofonia (din perspectivă lexicală: omonimia) celor două specii de negație, cf. span. $\mathbf{No}_1$, $\mathbf{no}_2$ *veo* „Nu, nu văd"; aici se încadrează portugheza, româna, majoritatea limbilor slave, maghiara, chineza.

1.2. Alte limbi prezintă n o n t a u t o f o n i a (respectiv, e t e r o n i m i a) aceloraşi specii de negaţie, cf. it. **No, non** *vedo* ; aici se încadrează franceza, limbile germanice, rusa, albaneza, neogreaca [2].

Sub acest raport, *limba română este*, aşadar, *un idiom cu negaţie profrază şi negaţie verbală tautofonice (omonime).*

1.3. Conform observaţiei b) de sub **0.1.** negaţia verbală se înfăţişează în unele limbi ca un cuvînt (grup de cuvinte) auxiliar(e) — de ex., în spaniolă, portugheză, italiană, germană, maghiară, chineză, franceză *(ne ... pas)*, engleză *(do not)* —, iar în altele, ca un morfem dependent, gramatical : fie ca prefix negativ (în numeroase limbi slave, lituaniană, persană), fie ca sufix negativ (în turcă, japoneză).

În această privinţă, limba română ocupă o poziţie intermediară, şi anume pentru că *negaţia verbală românească se realizează ca un cuvînt auxiliar în formele verbale de mod personal, dar ca un prefix negativ (*rom. **ne-** *în formele verbale de mod nepersonal (minus cele de infinitiv).*

2. La o propoziţie interogativă (I), indiferent de forma acesteia, afirmativă (+) sau negativă (—), fiind posibile, în funcţie de starea de fapte la care virtualul dialog se referă, răspunsuri (R) de asemenea de două forme (+ *vs* —), rezultă că, din perspectiva afirmaţiei şi a negaţiei, sînt posibile patru schimburi de replici, reductibile la următoarea schemă :

	I	R
(1)	+	+
(2)	+	—
(3)	—	—
(4)	—	+

Răspunsurilor, analizabile sintactic, le corespund în unele limbi e n u n ţ u r i m i n i m a l e n o n a n a l i z a b i l e de forma adverbelor afirmative şi negative specializate, denumite a d v e r b e a s e r t i v e. Din acest punct de vedere, limbile se încadrează în două mari tipuri, subordonînd, la rîndul lor, cîte două subtipuri [3], şi anume :

2.1. Unele limbi recurg la numai *două adverbe asertive*, cf. it. **si** şi **no**, jap. **hai** şi **jee**, cu ocurenţe şi omonimii diferite în grila expusă *supra* :

a) Limbi de subtipul [(1) = (4)] *vs* [(2) = (3)], ca italiana, spaniola (**sí** *vs* **no**), engleza (**yes** *vs* **no**), rusa (**да** *vs* **нет**), turca, ebraica.

b) Limbi de subtipul [(1) = (3)] *vs* [(2) = (4)], ca japoneza (**hai** *vs* **jee**), vietnameza, limbile africane kikongo, mbun, yoruba — menţionate de J. Pohl.

2.2. Alte limbi dispun de cîte *trei adverbe asertive*, cf. fr. **oui, non** şi **si**, şi acestea — cu cîte două subtipuri :

a) Limbi de subtipul (1) *vs* [(2) = (3)] *vs* (4), căruia îi aparţin franceza, occitana, limbile scandinave (cf. dan. **ja** *vs* **nej** *vs* **jo**), araba (**na am** ş.a. *vs* **la** *vs* **balā** ş.a.), ca şi germana (**ja** *vs* **nein** *vs* **doch**), maghiara (**igen** *vs* **nem** *vs* **de**).

b) Limbi de subtipul [(1) = (3)] *vs* (2) *vs* (4), reprezentat prin amharică (**ao[n]** *vs* **aydollam** *vs* **alla**).

Sub acest raport, *limba română se situează între tipul lingvistic cu trei adverbe asertive de subtip „francez" şi subtipul „italian" aparţinînd tipului cu două adverbe asertive, dat fiind că adverbul din (4) este compus*

(rom. **Ba da**) *și în componența expresiei lui figurează și adverbul, afirmativ, din (1)* (rom. **da**).

3. Încă sub **0.1.** am notat observația că nu toate limbile dispun de negație lexematică propriu-zisă. În unele (ca araba, neogreaca), pronumele și adverbele nehotărîte capătă și valoare negativă numai în propoziții analizabile de formă negativă. Prin urmare, se disting din capul locului, din acest punct de vedere, două mari tipuri de limbi :

a) Limbi cu negație lexematică specializată ;

b) Limbi fără negație lexematică specializată.

Reținîndu-l, în continuare, pe primul, se observă în interiorul lui prezența a trei subtipuri :

a') Limbi cu negație lexematică specializată coexistentă în aceeași propoziție cu negația verbală, cf. fr. *Je* **ne** *vois* **rien** „Nu văd nimic", altfel spus — un subtip care admite cumulul negațiilor ; acestui subtip îi mai aparțin albaneza, limbile slave, maghiara.

a'') Limbi cu negație lexematică specializată, suficientă în propoziție, cf. germ. *Ich sehe* **nichts**, în alți termeni — un subtip care nu admite cumulul negațiilor lexematică și verbală, căruia îi aparține și engleza.

a''') Limbi cu negație lexematică specializată putînd funcționa în aceeași propoziție, în anumite condiții contextuale, împreună cu negația verbală, cf. span. **No** *veo* **nada**, dar **Nada** *veo*, cu alte cuvinte — un subtip care tolerează, în funcție de context, cumulul negațiilor avute aici în vedere, căruia îi mai aparțin portugheza și italiana.

Din acest punct de vedere, *limba română aparține subtipului care admite cumulul negațiilor lexematică și verbală.*

4. În concluzie : *limba română este un idiom cu negații profrază și verbală tautofonice (omonime), negația verbală avînd caracter independent sau dependent în funcție de formele verbale cărora li se atașează ; dispune de trei adverbe asertive, dintre care acela constituind răspuns afirmativ la interogație negativă are structură analitică; admite cumulul negațiilor lexematică și verbală, indiferent de topică.*

În contrast total cu româna se prezintă, de exemplu, *limba engleză*, care poate fi caracterizată, din perspectiva exprimării negației, astfel : *idiom cu negații profrază și verbală nontautofonice (eteronime), negația verbală avînd caracter independent și, în general, complex* (verb auxiliar + adverb negativ) ; *dispune de două adverbe asertive* ; *nu admite cumulul negațiilor lexematică și verbală* [4].

4.1. Revenind la limba română și raportînd aspectul tipologic la acela genetic al problemei tratate, sînt de observat următoarele :

a) Faptul că *omonimia negațiilor* profrază și verbală este prezentă nu numai în majoritatea limbilor slave, dar și în limbile romanice iberice (care constituie împreună cu româna arii laterale ale Romaniei), denotă că fenomenul românesc este de origine latină populară, fiind cel mult întărit ulterior de influența slavă.

b) Deși adverbul asertiv rom. **da** este de origine slavă, prezența a trei adverbe asertive în limba română, cu ocurențe proprii și francezei și occitanei, este de asemenea un factor care subliniază caracterul primordial romanic al microsistemului adverbelor românești.

c) În sfîrșit, deși *cumulul negațiilor* lexematică și verbală este propriu idiomurilor neromanice înconjurătoare (slave, maghiară), prezența lui

în română şi franceză, ca şi — în condiţii contextuale aparte — în italiană şi limbile iberice, arată din nou că, în această privinţă, tendinţe ale latinei populare păstrate în română (eventual, susţinute prin substrat, dacă se ia în consideraţie situaţia din albaneză) vor fi fost numai consolidate prin influenţa slavă [5].

NOTE

[1] În termenii introduşi de Jacques Pohl, *L'homme et le signifiant*, Bruxelles, 1972, p. 66 şi urm., care ne-a sugerat, de altfel, luarea în consideraţie a criteriului paradigmatic.

[2] În general, în limbile cu negaţii tautofonice marca propoziţiei negative este p r e v e r b a l ă, în timp ce în limbile cu negaţii nontautofonice ea poate fi p r e v e r b a l ă (ca în albaneză, neogreacă, rusă) sau, dimpotrivă, p o s t v e r b a l ă (ca în germană, daneză, suedeză) ori chiar c i r c u m v e r b a l ă (în limbile cu negaţie verbală complexă : franceza, de ex.), constatare conducînd la posibilitatea stabilirii altor subtipuri lingvistice, de rang inferior faţă de acelea discutate aici.

[3] J. Pohl., *op. cit.*, distinge patru tipuri lingvistice, pe care le-am redus aici la două, subordonînd fiecare cîte două subtipuri ; cele patru tipuri sînt numite convenţional de către Pohl „francez", „italian", „japonez" şi „amharic". Situaţia negaţiei româneşti nu este luată în consideraţie de către lingvistul belgian.

[4] Elemente pentru o descriere contrastivă a negaţiei din perspectiva confruntării românei cu engleza au expus Em. Vasiliu — Sanda Golopenţia-Eretescu, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Bucureşti, 1969, p. 166 şi n. 5.

[5] La concluzii similare au ajuns I. Rizescu, *Cu privire la dubla negaţie în limba română* (SCL XIV (1963), nr. 4, p. 471—478) şi Georgeta Ciompec, *Observaţii asupra exprimării negaţiei în limba română din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea* (SCL XX (1969), nr. 2, p. 197—209); Eadem, *Adverbe negative*, în LL(1977), nr. 2; Eug. Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, Bucureşti, 1958, încercase să explice numeroase fapte româneşti, inclusiv relative la negaţie, prin influenţa slavă, „fără a lua (...) în consideraţie situaţia din latină şi (...) evoluţia internă a limbii române" (I. Coteanu — I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească*, 1970, p. 196—197).

Mai 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

CUVINTE ROMÂNEȘTI DE ORIGINE TURCĂ

VLADIMIR DRIMBA

afif și **ififliu** „lipsit de bani, fără o lescaie, lefter" sînt explicate de ȘIO II/1, p. 9 și, după el, de toate dicționarele moderne ale limbii române, din tc. *hafıf*, respectiv *hafıflı* „ușor (în greutate); sprinten". Dar sensul cuvintelor românești nu s-a dezvoltat pe terenul limbii române, cum s-ar putea deduce din această explicație, ci este atestat și pentru tc. *hafıf* (derivatul *hafıflı* nu este înregistrat în dicționarele turcești moderne): „penniless, pauper" (Redhouse). Etimologia propusă de TDRG (tc. *'afıf* „cast, pur") nu poate fi reținută.

asman (cu variantele *hasman* și *hazman*) „berbec sau țap castrat" este explicat de ȘIO II/1, p. 395 din tc. *azman* „enorm; puternic" (explicație acceptată de CADE). Pentru DA, cuvîntul are „etimologia necunoscută, pare a sta însă în legătură cu turc. *hası* «scopit»"; cuvîntul este dat cu etimologie necunoscută și de TDRG, iar celelalte dicționare nu-l înregistrează. Etimonul propus de Șăineanu este just, cu observația că el are pe lîngă sensurile citate (și multe altele), și pe acela de „berbec, țap sau taur castrat" (*Derleme Sözlüğü*, I, p. 442).

birlic „(la jocul de cărți) as" se explică — mai degrabă decît din tc. *bırlık* „unitate; uniune" (ȘIO II/1, p. 53; etimologie acceptată de DA și de toate celelalte dicționare) — din tc. *bırlı* „as", prin derivare, în momentul împrumutării lui, cu sufixul diminutival *-ic* (poate și sub influența lui *șeptic*). Se pare că sensul „nota 1" (în argoul școlarilor, v. DA, CADE, Scriban) s-a dezvoltat din acela de „as".

canale s.f. pl. „plantă ornamentală cu flori albe, roșii sau pestrițe, balsamină (*Impatiens balsamina*)" este înregistrat în CADE, DLRM și DEX fără etimologie; DA îl apropie, în mod nejustificat, de bg. *kanela* „scorțișoară", și înregistrează, ca sinonim al lui, compusul *canà-giugiúc* cu varianta *cînà-giugiúc*, autorul articolului gîndindu-se la posibilitatea ca cel de-al doilea element al compusului să redea cuvîntul turcesc *çiçek* „floare". Într-adevăr, atît *cana-giugiuc*, *cîna-giugiuc* cît și *canale* sînt împrumuturi ale tc. *kınaçiçeğı* „id.", ultimul dintre ele — prin elipsa elementului determinat (procedeu foarte productiv, pentru care v. Emil Suciu, *Împrumuturi din turcă prin condensare lexico-semantică*, în SCL XXXIV (1983), nr. 4, p. 336–340).

Poate fi menționată și părerea lui A. Cioranescu (*Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1, p. 133), după care *canale* „pare a fi pluralul aceluiași cuvînt oriental [= turcesc — *n.n.*] *kına* „Lawsonia inermis" care stă și la baza rom. *căneală* (v. și ȘIO II/1, p. 84).

Probabil că numele actual al plantei, *cale* (neînregistrat în dicționare, dar care este cunoscut, cel puțin în București), este o deformare a lui *canale*, care a ajuns să fie ambiguu (datorită formei de plural a lui *canal*).

(În ce privește cuvîntul *cînígic* „plantă nedefinită", dat în DA s.v. *canale*, cf. tc. *kınacuk* „un fel de iarbă", în *Derleme Sözlüğu*, VIII, p. 2804.)

chersin (la Creangă și în alte surse) 1° „covată adîncă și scurtă, în care se plămădește pîinea" și 2° „căuș mare, rotund, făcut din modîlca

cioturoasă a unui copac" (DA, fără etimologie) provine din tc. *kersen* „wooden trough" și „earthen milk or yogurt bowl" (Redhouse), „albie de lemn în care se frămîntă aluatul de pîine sau în care se spală rufele" (*Derleme Sözlüğü*, VIII, p. 2756).

Nu pot fi reținute etimologiile propuse anterior, și anume pol. *krzynow* „strachină" (Cihac, II, p. 48), tc. *kyrsı* (greșit în loc de *kürsü*, *kürsı* — *n.n.*) „scaun" (TDRG) și tc. *kersene* „farfurie sau vas pentru pîine, fructe etc." (V. Bogrea, DR, III, p. 729; etimologie acceptată de Scriban, Cioranescu și DLRM).

chior: sensul care provine direct din tc. *kör* este acela de „orb" (4° în DA, 2° în DLRM), pe cînd sensul cel mai răspîndit al cuvîntului românesc, și anume „care vede numai cu un ochi; căruia îi lipsește un ochi" (DA, DLRM și DEX 1°) ori s-a dezvoltat pe teren românesc, ori — mai degrabă — provine din sintagma determinativă tc. *tek gözü kör*, literal „orb de un ochi", prin elipsa elementului determinant. Celelalte sensuri proprii — „(ironic) care nu vede bine; miop" și „sașiu" — s-au dezvoltat cu siguranță în limba română.

În ce privește sensurile analogice, cel puțin unul dintre ele provine cu certitudine din limba turcă: „(despre surse de lumină) care dă o lumină slabă, insuficientă; (despre lumină) slabă" (DLRM 4°, cf. DA 5°) — cf. tc. *kör kandıl* „candelă sau opaiț care dă puțină lumină (lit. oarbă)" și *kör ışık* „lumină slabă (lit. oarbă)" (*Türkçe Sözlük*, 3°). Sensul „(despre ferestre) prin care lumina străbate cu greu, care este prea mică sau (în parte) astupată" (DLRM 4°, DA 7°), precum și expresiile *para* (sau *lescaie*) *chioară* „ban fără valoare" (mai ales în *a nu avea para chioară* „a nu avea nici un ban", v. DA) și *apă chioară* (care credem că nu are nici o legătură cu adj. *chiar* „limpede", cum se afirmă în DA) —, au la bază, după toate probabilitățile, modele turcești în care *kör* are sensuri depreciative, ca „de proastă calitate", „fără valoare", „nefolositor", „inutilizabil" etc.; *kör arı* „viespe" (lit. „albină oarbă"), *kör bıçak* „cuțit care nu mai taie" (lit. „cuțit orb"), *kör köfte* „chiftea făcută din grîu pisat și fiartă în apă" (lit. „chiftea oarbă"), *kör kuyu* „puț uscat, fără apă" (lit. „puț orb"), *kör ocak* „familie fără copii" (lit. „cămin orb"), *kör yol* „drum pe care nu pot merge căruțele, impracticabil" (lit. „drum orb") și altele (v. Redhouse, și mai ales *Türkçe Sözlük* și *Derleme Sözlüğü*, VIII, p. 2962—2969).

În orice caz, *chior* s.n. „(la jocul de cărți) as, birlic (fiindcă are un [« ochi »])" (DA 6°) este un cuvînt complet diferit de adj. *chior*: el provine din tc. *kör* „(la jocul de cărți) cupă" (< fr. *coeur*, v. Redhouse: „hearts"), omonim al cuvîntului turcic *kör* „orb"; sensul cuvîntului românesc ori a fost notat greșit (în loc de „cupă"), ori s-a diferențiat de acela al etimonului pe terenul limbii române.

dimerlie (cu variantele *dimirlie* și *demerlie*) „veche măsură de capacitate pentru cereale, egală cu 21,5 litri; baniță" (DLRM, cf. Scriban) a fost explicat de ȘIO II/1, p. 157 din adjectivul tc. *demırlı* „de fier; ferecat", „lit. « vas garnisit cu fier »"; aceeași explicație a fost dată mai tîrziu și de Bogrea (DR, I, p. 276), care definește pe *dimerlie* prin „baniță de fier (originar cetluită în fier)". Etimologia dată de Șăineanu a fost acceptată de CADE, Scriban, Cioranescu (acesta transcrie greșit cuvîntul turcesc ca *dımırlı*) și, cu rezervă (« probabil », « cf. »), de TDRG, DLRM și DEX.

Adjectivul tc. *demırlı* este însă folosit și substantivat, cu același sens ca și cuvîntul românesc (fiind, foarte probabil, detașat din sintagma deter-

minativă *demırlı şınık* ,,baniţă de fier (sau ferecată)") : ,,măsură de capacitate de 15 kg pentru grîu" *(Derleme Sözlüğü*, IV, p. 1418) ; v. şi găgăuz *demirli* ,,veche măsură de greutate pentru cereale, egală cu 21,5 kg" *(Gagauzo-russko-moldavskij slovar'*, Moskva, 1973, p. 138).

ojă ,,lac de unghii" (DLR, fără etimologie) poate fi explicat din tc. *oje* ,,id". (v. Redhouse şi *Türkçe Sözlük).*

sacît adj. invar. ,,de calitate inferioară" (atestat într-un document din 1792 : *migdale sacît cu coajă)* este considerat de ŞIO II/1, p. 304 ca o variantă a lui *sacat* ,,(despre vite) vătămat" şi tratat împreună cu acesta (ca un cuvînt cu două sensuri) ; Şăineanu explică cele două forme din tc. *sakat*, pe care îl traduce prin ,,mutilat, estropiat ; de calitate inferioară". Totuşi, cuvîntul turcesc nu are decît primul dintre cele două sensuri pe care i le atribuie Şăineanu, pe cel de-al doilea (şi deci şi sensul cuvîntului rom. *sacît)* avîndu-l tc. *sakıt* (v. Redhouse şi *Türkçe Sözlük).*

şaiu şi **şai :** cuvîntul este atestat în texte din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, fiind transcris *şaiŭ* de ŞIO II/2, p. 113 şi TDRG, dar *şai* de DLR (care îl atestă şi într-un text folcloric din culegerea lui Păsculescu), CADE, Scriban, DLRM şi DEX.

Şăineanu îl consideră ca fiind o variantă românizată a lui *şalí* ,,stofă vărgată ce se fabrica mai ales la Angora [= Ankara — *n.n.*]" (< tc. *şalı* ,,un fel de serj care se fabrică mai ales la Angora") ; cf. şi Scriban, D. : *şaliu* (< tc. *şalı)* ,,camelot care se fabrica mai ales la Angora" (var. rom. *şaĭ)* ; DLRM : *şai* ,,un fel de postav" (< tc. *şalı).*

DLR defineşte cuvîntul *şai* prin ,,postav de culoare albă produs în manufacturi sau în fabrici" şi îl explică din săs. *Schay*—etimologie sugerată de un document din 1555 emis de negustori saşi şi publicat în colecţia lui Hurmuzaki, unde cuvîntul apare scris astfel, referindu-se la el şi Iorga (într-un citat reprodus în DLR) ; credem însă că aici avem de-a face nu cu un cuvînt săsesc, ci cu o transcriere germană a lui *şai(u)* sau, mai probabil, a etimonului turcesc al acestuia.

TDRG apropie cuvîntul de it. *saja* şi pol. *saja*, *szaja* ,,serj", iar CADE — de *şaiac* (< tc. *şayak).*

În sfîrşit, DEX îl defineşte pe *şai* prin ,,un fel de postav alb, fin, din care se făceau veşminte boiereşti şi din care se mai fac pantaloni în unele regiuni ale ţării" (a doua parte a definiţiei a fost inspirată, fără îndoială, de citatul din Păsculescu dat în DLR, cuvîntul fiind în realitate ieşit din uz) ; etimologia propusă de acest dicţionar, şi anume tc. *şayı*, nu poate fi acceptată (cuvîntul turcesc înseamnă ,,propagat, răspîndit, divulgat").

După părerea noastră, cuvîntul românesc s-a pronunţat la început *şaíu* (v. transcrierea *şaiŭ* menţionată mai sus), apoi *şai* (monosilabic) — ultima pronunţare fiind sigură numai în fragmentul în versuri din culegerea lui Păsculescu. El provine din tc. *şahî*, ,,un fel de ţesătură fină de in" (Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* [5], Istanbul, [1973], p. 671 ; cf. Redhouse : *şahi* ,,cotton longcloth").

topotan este numele unui soi de pepene galben, de formă lunguiaţă şi foarte aromat ; cuvîntul, care nu este înregistrat în nici unul dintre dicţionarele româneşti, deşi e destul de răspîndit (l-am auzit în Bucureşti şi în Dobrogea), reproduce, cu asimilare progresivă, tc. *topatan* ,,id." (v. Redhouse şi *Türkçe Sözlük).*

Mai 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

SEMANTICA STRUCTURALĂ – PERSPECTIVE ȘI APLICAȚII PRACTICE

NARCISA FORSCU

Deși în ultimii ani au apărut numeroase lucrări [1] preocupate de demonstrarea caracterului sistematic al lexicului, problema continuă să rămînă unul din punctele centrale ale semanticii actuale.

Faptul că ne propunem să aducem din nou în discuție această chestiune abordată și cu alte ocazii nu trebuie să pară surprinzător. Este evident că problema face obiectul unor confruntări permanente. Ele nu sînt noi și nici nu se vor rezolva mîine, dar, avînd în vedere complexitatea chestiunii, a arunca o lumină nouă asupra faptelor, a le examina dintr-un alt unghi nu poate fi decît în beneficiul cercetărilor teoretice și al practicii. Și aceasta, pentru că importante sînt nu atît rezolvările – provizorii prin forța lucrurilor – date unor probleme controversate și controversabile, cît modul de a le gîndi.

Ne propunem deci să reluăm chestiunea structurii vocabularului sub aspectul perspectivelor și al aplicațiilor practice, nu cu scopul de a spune ultimul cuvînt, ci de a anima o dezbatere permanent deschisă.

Vom încerca mai întîi să aruncăm o privire sintetică asupra modului în care structura lexicului este privită de diferiți lingviști (utilizînd diferite metode), oprindu-ne pe scurt la principalele aspecte care au reținut atenția tuturor cercetătorilor. Apoi vom încerca să aducem în discuție perspectivele pe care demonstrarea caracterului sistematic al lexicului le deschide pentru progresul metodologic, cît și utilitatea sa practică.

Ținînd seama de complexitatea problemei în discuție, de numeroasele ei fațete, nu surprinde faptul că cercetătorii se opresc la aspecte atît de diferite și se situează pe diverse poziții teoretice [2]: structurile semantice sînt constituite după unii prin codificarea actelor de percepție, în timp ce alții se opresc asupra microstructurilor sau a macrostructurilor semantice sau chiar asupra felului în care structura lexicului se reflectă în organizarea dicționarului.

O primă chestiune, care este de altfel ideea centrală a lucrărilor pe această temă, este *conceptul însuși de structură semantică*. Dificultatea de a o surprinde și de a o defini este dezvăluită chiar de varietatea orientărilor diverselor teorii: teoriile sintactice încearcă să descopere reguli care guvernează mecanismul limbii în întregime, indiferent de diversele sale compartimente, în timp ce teoriile semantice se preocupă de structura sensului cuvintelor, lăsînd la o parte structura și sensul frazelor. O atenție particulară este acordată *relațiilor* care se stabilesc între unitățile lexicale (la diferite nivele). Față de această diversitate de unghiuri de vedere, de metode de abordare a materialului lingvistic, de nivelele la care se operează analiza, nu este surprinzător faptul că unii cercetători [3] sînt de părere că structura este un termen vag, o entitate teoretică. În aceste condiții, a vorbi despre o *structură globală* presupune riscul de a nu o putea defini, ceea ce înseamnă că aceasta rămîne încă un deziderat teoretic. Este deci firesc ca, în ce privește caracterul *omogen* sau *eterogen* al structurii globale părerile să fie împărțite; în timp ce unii își manifestă convingerea că cer-

cetările ar putea pune în evidenţă o structură *absolut regulată*, alţii sînt de părere că organizarea diferă de la un nivel la altul, de la o zonă a vocabularului la alta, deci că pe ansamblu nu se poate vorbi decît de o structură *eterogenă*.

Într-o lucrare recentă [4] consacrată acestei probleme, aplicînd metoda de cercetare structurală la studiul structurilor lexicale, am desprins unele observaţii pe care le-am verificat apoi prin confruntarea cu rezultatele obţinute în cercetarea cu o metodă mai riguroasă — cea a lingvisticii matematice. Rezultatele s-au dovedit a fi convergente : vocabularul este o structură în general (adică nu este un tot amorf), ceea ce, desigur, nu este o noutate. La analiza de detaliu însă, am constatat că unele zone sînt perfect structurate *(omogene)*, iar altele prezintă diverse grade de organizare. Vom reveni asupra acestei chestiuni în cele ce urmează. Deocamdată însă se impune observaţia că orice discuţie teoretică despre caracteristicile structurii globale a vocabularului riscă să rămînă la suprafaţa lucrurilor, la nivel de simplă speculaţie, atîta timp cît concluziile nu au la bază cercetarea unor structuri *parţiale* (de exemplu, polisemie, sinonimie, antonimie, diferite cîmpuri lexico-semantice sau alte zone, izolate mai mult sau mai puţin arbitrar). Aceasta înseamnă să se opereze anumite segmentări în lexic din a căror descriere, separat, să rezulte apoi observaţii asupra ansamblului. A căuta cu orice preţ să demonstrăm existenţa unor structuri „absolut regulate'' înseamnă a impune realităţii lingvistice niște constrîngeri, niște scheme prestabilite (chiar dacă teoretic perfecte), ceea ce ar duce la concluzii care ar falsifica realitatea. Pe de altă parte, dacă un tipar universal poate fi schiţat, specificitatea unei limbi se manifestă în diferitele maniere de a-l aplica, în relaţiile care nu pot fi puse în evidenţă decît prin analize parţiale.

Este însă cazul să ne punem o întrebare : care este beneficiul discuţiei asupra structurii lexicului?

Problema ni se pare interesantă din două perspective : pe de o parte, din punctul de vedere al cercetării teoretice înseși și, pe de altă parte, sub aspectul posibilităţilor de întoarcere către practică, deci din punctul de vedere al vorbitorului.

Dacă ne situăm pe poziţia teoreticianului, din parcurgerea mai multor lucrări pe această temă ni se impune observaţia că rezultatele cercetărilor, concluziile la care se ajunge sînt condititionate de modul în care se face descrierea, de premisele de la care se pornește și de principiile metodologice avute în vedere.

În lucrarea la care ne-am referit [5] diferitele nivele au fost investigate pe baza aceluiași principiu : numărul și calitatea trăsăturilor semantice *comune* — care au reprezentat baza grupării cuvintelor în clase — și numărul și tipul de trăsături semantice *diferenţiatoare*. Perspectiva determinată a demersului analizei are consecinţe evidente asupra rezultatelor descrierii. Aplicînd principiile de mai sus la sinonimie, antonimie și la mai multe cîmpuri lexico-semantice structurile dezvăluite pe parcursul analizei s-au dovedit a avea grade diferite de complexitate, mergînd pînă la organizări foarte complicate.

Pentru ca observaţiile care urmează să poată fi urmărite, se impune să precizăm aici ce înţelegem prin structură omogenă și neomogenă. Un prim criteriu în funcţie de care se poate face aprecierea este ***posibilitatea de descriere***. Dacă prin aplicarea uneia și aceleiași metode unele zone ale lexicului permit descrierea, iar altele rezistă oricărei încercări de a le des-

coperi organizarea înseamnă că acestea din urmă sînt nesistematice sau că tăietura, segmentarea operată s-a bazat pe principii diferite. În funcţie de rezultatele descrierii, se poate observa că anumite zone se dovedesc a fi foarte bine organizate, caracterizate prin anumite tipuri de opoziţii semantice repetabile, previzibile în interiorul unei clase. De asemenea, analiza dovedeşte că aceste structuri — pe care le numim omogene — nu se caracterizează prin seme reziduale, adică seme care rămîn neangajate în opoziţii semantice. Structurile care nu îndeplinesc condiţiile mai sus amintite sînt *neomogene*. De exemplu, clasele de sinonime perfecte (caracterizate prin aceleaşi trăsături de conţinut şi prin aceleaşi mărci contextuale şi stilistice) sînt structuri perfect omogene. De pildă, seria *vorbăreţ*, *guraliv*, *limbut*, termeni grupaţi în aceeaşi clasă pe baza unui număr oarecare de seme comune, nu se diferenţiază prin nimic. Spre deosebire de aceasta, clasele de cvasisinonime, grupate în funcţie de un număr mare de seme comune, dar între care se stabilesc unele opoziţii pe baza unor trăsături diferenţiatoare (graduale, de exemplu *deştept*, *inteligent*, *isteţ*, *ager*, *genial* sau semantice, de exemplu *agresiv*, *impulsiv*, *bătăios)*, sînt structuri mai puţin omogene. Observaţiile de mai sus conturează specificul sinonimiei, relevînd caracterul (cvasi)omogen al acestor structuri.

În analiza antonimiei se remarcă, de asemenea, organizări diferite ale claselor antonimice. Caracterul obligatoriu al semelor comune şi al semului incompatibil contrar (condiţii ale antonimiei perfecte) plasează antonimia printre relaţiile cele mai rigide, printre structurile cele mai bine organizate ale vocabularului. De exemplu, în clasa *speranţă*, *nădejde* / *desperare*, *deznădejde*, raportul de opoziţie dintre termeni, oricum ar fi ei cuplaţi, este întotdeauna acelaşi (reprezentabil prin semul incompatibil contrar). În cazul claselor de antonime imperfecte raportul între termeni este reprezentat de o dublă opoziţie : opoziţia antonimică (avînd la bază semul incompatibil contrar) şi o opoziţie simplă (bazată pe seme diferenţiatoare obişnuite), ceea ce face ca structura să fie mai complexă, iar clasa mai puţin omogenă. De exemplu, *ud*, *umed*, *jilav* / *uscat*, *sec*, *zbicit*, *zvîntat*. Este evident că raportul dintre termeni nu rămîne acelaşi indiferent cum am organiza cuplurile. Antonimele se opun unul altuia nu numai prin semul incompatibil contrar, dar şi prin seme graduale sau substanţiale diferite [6], ceea ce face ca structura clasei să nu fie perfect omogenă. Sub aspectul tipului de structură paradigmele antonimice sînt mai mult sau mai puţin omogene, în sensul că ele îndeplinesc obligatoriu nişte condiţii, dar diferă ca rezultate concrete ale analizei.

Descrierea cîmpurilor lexico-semantice, deşi efectuată cu aceleaşi metode, dar vizînd puţin alte obiective, dezvăluie structuri mai mult sau mai puţin complexe şi cu grade diferite de omogenitate în detaliile cărora nu ne propunem să intrăm [7].

Caracterul omogen sau nu al aceloraşi structuri semantice poate fi verificat, după cum aminteam mai sus, pe baza metodelor lingvisticii matematice. Cercetarea, efectuată pe baza tipurilor de opoziţii (opoziţie zero, echipolentă, privativă) şi urmărind frecvenţa şi caracterul proporţional sau nu al acestora, ajunge la aceleaşi rezultate, validînd concluziile analizei semantice [8].

Din punct de vedere teoretic, zonele omogene sînt, desigur, cele mai interesante. Ele sînt structuri *ideale*, cu o organizare perfectă. Dacă vocabularul ar fi, la toate nivelele sale, compus din asemenea structuri, acestea ar fi relativ uşor de pus în evidenţă, iar discuţia privitoare la existenţa sau

nonexistența unei structuri globale nu și-ar mai avea rostul. Din altă perspectivă, structurile neomogene sînt și ele interesante teoretic, deoarece, alături de cele omogene, dau o imagine completă, clară asupra a ceea ce reprezintă organizarea vocabularului în ansamblul său.

Ni se pare însă esențial un lucru: descrierea sistemului, oricît de tentantă pentru cercetător, *nu poate constitui un scop în sine*. Orice cercetare prezintă interes în măsura în care poate fi dirijată spre scopuri practice, aplicative.

Din acest punct de vedere, rezultatele obținute de semantica structurală sînt de un real interes din mai multe motive.

Conturarea, după criterii bine stabilite a zonelor omogene, permite clarificarea unor concepte clasice (dar nu clare), de exemplu sinonimia și antonimia. Se poate astfel delimita, pe baza unor principii riguroase, conceptul de sinonimie în *sens restrîns* și cel de sinonimie *în sens larg*. Sinonimele în sens restrîns sînt structuri perfect omogene, clase de variante caracterizate prin absența totală a semelor reziduale. Cele în sens larg (corespunzînd sinonimiei imperfecte din lingvistica tradițională) sînt structuri cvasiomogene, cu o organizare relativ ordonată [9]. Aceeași observație este valabilă și pentru antonimie. În funcție de caracterul omogen sau cvasiomogen al claselor antonimice se poate face distincția între *antonimia în sens restrîns* și cea *în sens larg*. Cea dintîi este reprezentată de clase cu o structură determinată, omogenă, și, de aceea, previzibilă. Cea de a doua, deși este reprezentată prin clase care îndeplinesc obligatoriu anumite condiții de ordonare, este o structură cvasiomogenă, deoarece în interiorul acestor paradigme apar și opoziții nerepetabile și seme reziduale (uneori).

În strînsă legătură cu definirea riguroasă a unor concepte, trebuie subliniată și ideea că descrierea sistemului (în trei etape — semică, contextuală și stilistică) pune în evidență condițiile, limitele între care acesta se poate mișca. Observația este interesantă sub aspect normativ, deoarece în acest fel vorbitorul dispune de o serie de date pe care le poate utiliza în construirea de mesaje concrete. În aceste condiții, încălcarea limitelor sistemului devine un act conștient, dirijat de intenția de a obține anumite efecte (stilistice, de exemplu). Se pune astfel problema raportului dintre sistem și actualizarea sa, adică dintre schemă și uz. Încălcarea restricțiilor impuse de sistem duce la neutralizări [10] și aici libertățile pot fi uneori foarte mari (mai ales dacă avem în vedere, de pildă, limbajul poetic). Conștientizarea limitelor sistemului și efectul obținut prin încălcarea acestora este un bun cîștigat al cercetărilor de semantică teoretică, cu reale beneficii pentru vorbitor.

Un alt adevăr demonstrat de semantica structurală, cu consecințe practice, este acela că orice cuvînt își precizează, își conturează valoarea numai în relație cu alte cuvinte din aceeași paradigmă. Necesitatea definirii relaționale reiese clar în aceste condiții. Dicționarul apare ca un instrument util, dar nu suficient. Lectura definiției lexicografice se impune a fi făcută într-un anumit fel, selectînd din ea acele date care permit stabilirea unor similitudini și diferențe față de alte cuvinte în raport cu care o anumită unitate lexicală își stabilește valoarea.

Chestiunile aduse în discuție în lucrarea de față au urmărit să atragă atenția asupra relației dintre cercetarea teoretică, pe de o parte, și practică, pe de altă parte. S-a discutat mult în legătură cu perspectivele și utilitatea semanticii structurale, iar unii lingviști și-au manifestat deschis scepticismul în această privință. În lumina celor discutate mai sus, sîntem de

părere că achiziţiile semanticii teoretice sînt indiscutabile şi că, atîta timp cît cercetarea se face pe principii unitare şi ajunge la nişte concluzii clare (indiferent de metodă), iar rezultatele investigaţiei pot fi utilizate în practică, metoda respectivă şi-a dovedit pe deplin utilitatea.

BIBLIOGRAFIE

Alinei, M. (1974) *La struttura del lessico*, Società Editrice il Mulino, Bologna.

Bidu-Vrănceanu, A. (1979) *Observaţii privind cîmpurile lexicale şi tipologia lor*, în SCL, XXX, nr. 2.

Bidu-Vrănceanu, A. (1980) *Structuri lingvistice şi structuri nelingvistice*, în SCL, XXXI, nr. 5.

Bidu-Vrănceanu, A. — Forăscu, N. (1984) *Modele de structurare semantică*, Editura Facla, Timişoara.

Forăscu, N. (1982) *Observaţii asupra neutralizării semantice ca sursă a sinonimiei*, AUB, XXXI.

NOTE

[1] Vezi, de exemplu, A. Bidu-Vrănceanu (1979) şi (1980), M. Alinei (1974), „Quaderni di semantica" nr. 1—2, 1983, A. Bidu-Vrănceanu şi N. Forăscu (1984) ş.a.

[2] Diversitatea punctelor de vedere, a unghiurilor din care este privită problema este evidentă în intervenţiile de la masa rotundă organizată pe această temă de „Quaderni di semantica" în nr. 1—2, 1983.

[3] De exemplu, A. Lehrer şi G. Wotyak în „Quaderni di semantica", nr. 1, 1983, p. 127 ş.u. şi, respectiv, 171 ş.u.

[4] Vezi A. Bidu-Vrănceanu şi N. Forăscu (1984).

[5] Idem, *ibidem*.

[6] Este evident că între *ud, umed, jilav* există diferenţe graduale, ca de altfel şi între termenii seriei opuse. De asemenea, *zbicit* şi *zvîntat* se diferenţiază de ceilalţi prin aceea că reprezintă o stare ca *rezultat al unei acţiuni*.

[7] Cîmpurile lexico-semantice sînt structuri complexe şi mai dificil de urmărit fără o demonstraţie completă. Pentru analiza de detaliu şi exemplificarea diferitelor tipuri, vezi A. Bidu-Vrănceanu şi N. Forăscu (1984), p. 202 ş.u.

[8] Idem, p. 207, unde se procedează la o confruntare a modelelor rezultate în analiza lingvistică cu cele rezultate din descrierea cu metodele lingvisticii matematice.

[9] Pentru ilustrarea acestor situaţii, se pot vedea exemplele de serii sinonimice şi clase de antonime discutate mai sus.

[10] Problema este discutată mai detaliat într-o lucrare anterioară, v. N. Forăscu (1982).

Iunie 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

NUMELE LUNII ÎN LIMBILE INDOEUROPENE

G. IVĂNESCU

Arheologii au stabilit mai de mult că omenirea primitivă și-a creat întîi un calendar lunar și apoi unul solar [1]. Mișcarea de revoluție a lunii, de 28 de zile, trebuia să fie unitatea de măsură a timpului pentru perioadele mai mari decît o zi și mai mici decît un an, eventual și pentru perioadele de cîțiva ani. Bineînțeles, și anul a fost oricînd o unitate de timp și a servit la măsurarea timpului; scurgerea anilor, identificată cu ajutorul scurgerii anotimpurilor, era însă un mijloc de măsurare a timpului pe o perioadă lungă: viața unui om, a unei așezări, a unei instituții; dar aceasta nu înseamnă că s-a trecut chiar de atunci la stabilirea numărului zilelor dintr-un an. Adevăratul măsurător, adică un măsurător exact, al timpului din cadrul unui singur an sau cîtorva ani era luna. De aceea numele cel mai vechi al lunii la popoarele indoeuropene s-a format de la cuvîntul care însemna „a măsura''. Lucrul a fost văzut de multă vreme de arheologi și a fost preluat de lingviști. Vezi de exemplu Th. Simenschy în Th. Simenschy și Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981, p. 471 și J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, 1951–1959, p. 731. Dăm după ultimul, *loc. cit.*, numele lunii astru și ale lunii unitate de măsură a timpului din indoeuropeana primitivă (reconstituirile sînt mai vechi): **mēnōt*, gen. **mēneses*, din care s-au născut formele **mēnes-*, **mens-*, **mēs-* și **mēn*; Pokorny adaugă: „wohl als personifizierte 'Zeitmessung' zu *mē-* 'messen' '' („desigur, ca măsurătoare personificată a timpului'', [derivat de] la *mē-* „a măsura''). Este de remarcat că diversele cuvinte indoeuropene născute din această rădăcină indoeuropeană erau masculine: v. ind. *mās*, *māsa-*, ambele sensuri, av. *mā̄*, gen. *må̄ŋhō*, ambele sensuri, gr. μήν, formație atică nouă de la gen. μηνός (lesbic μῆννος), ion. μείς și dor. μής (< **mēns*), lat. *mēnsis*, got. *mēna*, v. isl. *māni*, v. engl. *mōna*, v. germ. (vechi saxon și vechi german de sus) *māno* „lună'' (astru) (temă în *-en-*), got. *mēnoþs*, v. isl. *mānaðr*, v. engl. *mōnað*, v. saxon *mānuth*, v. germ. de sus *mānōt* (germ. mod. *Monat*) „lună'' (astru și unitate de timp), lit. *mḗnuo* (< **menot*) „lună'' (astru), *mḗnesis* „lună'' (astru și unitate de timp), let. *mēnes(i)s* „lună'' (astru și unitate de timp), toh. B. *meñe* „lună'' (unitate de timp), *meṃ* „lună'' (astru), v. bulg. *męsęcь* „lună'' (astru și unitate de timp). Genul masculin al numelui astrului se explică prin aceea că astrul a fost personificat ca zeu masculin, cum îl și cunosc atîtea popoare antice și moderne. Se constată că numai germanii, balticii, slavii și toharii au păstrat ideea și numele de măsurător al timpului pentru astru, creînd un alt cuvînt pentru „luna ca unitate de timp'', și anume prin derivarea cu un sufix: *-ōt-* în limbile germanice (foarte probabil pe cînd germanica era un dialect al indoeuropenei primitive), *-ŋko-* în limbile slave (poate, în slava primitivă unde suna *-ęko-*) și un alt sufix pentru toharica B. Toharica A a păstrat vechiul nume și ca nume al zeului: *mañ ñkät* „zeul lună'' (astru), alături de *mañ* „lună'' (unitate de timp). Este clar că numirile feminine ale lunii din greacă, latină și slavă (vezi mai jos) sînt creații ulterioare și că dovedesc o altă mentalitate, o altă concepție despre luna ca astru decît aceea a indoeuropenilor primitivi.

De altfel în indoeuropeana primitivă exista și un **meno-*, reconstituit pe baza v. ind. *mānan* (neutru) „măsurare, măsură" și v. ceh. *měn* „măsură" și trebuie să concludem că acesta este cuvîntul de la care s-a derivat termenul pentru lună astru și unitatea de timp (numele lunii în indoeuropeana primitivă nu este deci un derivat direct de la rădăcina **mē-*). Adaug că, întrucît și anul este un măsurător al timpului, indoeuropeana primitivă și-a creat și un nume al anului derivat de la rădăcina în discuție : **meto-* „an", reconstituit pe baza lit. *mētas* „an, timp, măsură", v. prus. *metan* „măsură", let. *męts* „o bucată de vreme" și alb. *mot* „an, vreme" (vezi *op. cit.*, p. 703—704). Ultimul derivat prezintă un sufix care era utilizat și pentru formarea participiului trecut pasiv. Pokorny nu scoate în evidență faptul că limbile germanice, baltice, slave și toharica B au două teme : una pentru a denumi astrul, alta pentru a denumi unitatea de timp, și că cea de-a doua temă urcă și ea în indoeuropeana primitivă. Într-adevăr, tema **menōt-* denumea unitatea de timp, pe cînd tema **men-*, și tema **menes-* denumeau astrul. Dar, poate, nu aceasta a fost situația inițială : la început, probabil, numirea dată astrului a avut și sensul de unitate de timp, apoi s-a creat o formă specială pentru a denumi unitatea de timp, cum e lat. *lunatio*, fr. *lunaison*, rom. *lunație*, cu sensul de „timpul de revoluție a lunii în jurul soarelui". De aceea noi credem că de la **mēn-* „măsurător" s-a creat întîi, cu sufixul *-(e)s-*, termenul **men(e)s-* „luna ca astru și ca unitate de timp", apoi **mēnōt* „luna ca unitate de măsură" (germ. mod. *Mond* „lună (astru)" provine din v. germ. de sus *mano* < indoeur. pr. **mēnen-*, *mēnan-*, conform legilor fonetice ale limbii germane). Faptul că în lituană avem și forma *mėnuo*, și forma *mėnesis*, nu trebuie să ne ducă la concluzia că forma cu **-ōt-* a constituit nominativul, iar formele cu **-es-* au constituit celelalte cazuri ale formei cu **-ot-*. Vom mai adăuga că unele limbi indoeuropene au păstrat și o formă neutră. Astfel, lituanul dialectal *mėnas* provine dintr-un indoeur. pr. neutru **mēnos* (Pokorny, p. 732). Sanscrita a păstrat o formă neutră cu tema în **-o*. Probabil, forma neutră în **-es-* reprezintă, ca de altfel toate formele derivate cu **-es-*, numele lunii astru de dinainte de personificarea ei ca zeu masculin. De altfel sufixul **-es-* forma numai neutre. Poate, chiar reducerea lui la **-s* în cele mai multe limbi s-a produs cînd substantivul neutru a devenit masculin (deci se pare că a avut loc o distanțare de neutre de ordin formal, prin reducerea lui **es* la **s*).

În limbile indoeuropene există și denumiri feminine ale lunii astru : v. gr. σελήνη, doric -άνα, eol. -άννα, derivat prin sufixul *-anā-* de la v. gr. σέλας, gen -αος „lumină, strălucire, rază", care provine, probabil, din rădăcina indoeuropeană primitivă **sụel-* „a străluci", prezentă și în numele soarelui : **s(a)ụēl(ịos)* (cf. v. gr. ἥλιος, cret. ἀβέλιος, got. *sauil*, lit. *sáulė*, v. ind. *śuryaḥ*, lat. *sōl* și numele lunii în latină : *luna*, prenest. *losna*, v. sl. *lunà* „lună (astru)", polab. *läúna* „lună (astru)", v. sîrbocr., v. ceh., slovac și v. pol. „lună (astru)" (azi : „strălucire, reflex", „rază"), provenit din **louksnā* (cf. avestic *raoχšnā-* n. „lumină", v. gr. λύχνος m. „lampă", v. gr. μήνη „lună (astru)"). Dar, pe cînd numele soarelui a fost derivat deja în indoeuropeana primitivă, unde astrul denumit astfel era conceput ca un zeu masculin — ca nume al zeului s-a păstrat cuvîntul în vechea indiană, unde el însă denumește și astrul —, numele noi ale lunii sînt feminine și cele grecești denumesc în același timp și divinități feminine. Numai lat. *luna* denumește exclusiv astrul; însă în latină s-a creat mai tîrziu (cuvîntul este atestat abia în secolul al IV-lea e.n.) un nume *Lunus*,

pentru a denumi astrul ca zeu. Este evident că, și la latini, într-o epocă mai veche (preistorică), luna a fost adorată ca zeu, dar că înainte de secolul al III-lea î.e.n., acest sens a dispărut. Am spus deja că avem a face cu o nouă mentalitate religioasă decît cea a indoeuropenilor primitivi. Cum aceste creații se găsesc numai la popoarele indoeuropene din Mediterana (cu excepția hitiților, care numeau pe zeul lunar *Armas* și-l concepeau ca bărbat), eventual și la slavi [2], trebuie să concludem că e vorba de concepția popoarelor mediteraneene (mediteraneene ca tip antropologic și limbă), întîlnite de triburile indoeuropene în sud-estul Europei și în Peninsula Italică. Studiile asupra religiei minoice și asupra religiei populațiilor preindoeuropene din sud-estul Europei nu au dovedit încă prezența la aceste populații a unei zeițe lunare feminine (vezi Martin P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I, ediția a II-a, München, 1967, p. 256—303, și Marija Gimbutas, *Pre-hellenic and Pre-indo-european Goddesses and Gods. The old European Pantheon*, în *Acta of the 2nd international Colloquium on Aegean Prehistory*, *The first arrival of Indo-European elements in Greece*, Atena, 1972, p. 82—98). Dar luna este atestată ca zeu la minoieni (Nilsson, p. 391—393), fără să știm dacă e un zeu masculin sau feminin. Eu aș crede că, pe cînd vechea numire indoeuropeană a lunii a fost dată de niște preoți astronomi, care și-au manifestat, în numirile lunii, preocupările lor savante, numirile grecești și latinești pentru lună s-au creat plecînd de la particularitatea recunoscută de orice om a lunii, de a fi astrul cel mai stălucitor al nopții, deci de la o particularitate pe care au invocat-o mereu și poeții („regina" nopții), și deci pot fi considerate nu ca opera preoților, ci a poeților societății primitive [3]. Desigur, luna și soarele erau, la aceste populații, ca și la indoeuropenii primitivi, divinități secundare, și, pentru că reprezentau astre, nu puteau apărea în plastică decît ca un cerc și ca o semilună (secere). De altfel e posibil ca, la popoarele mediteraneene găsite de indoeuropeni în Grecia și Italia, luna să nu fi fost un zeu feminin și ca luna să fi fost înfățișată de greci și latini ca un zeu feminin nu sub influența reprezentărilor religioase ale popoarelor substrate, ci datorită creării unor noi mituri despre lună (astru). Luna și soarele, ca divinități, vor căpăta importanță mai tîrziu (în epoca istorică), cînd luna a fost identificată cu Diana, iar soarele cu Apollo. Această mitologie s-a transmis pe cale populară și popoarelor romanice moderne, și de exemplu se găsește pînă astăzi în poezia populară românească. Adaug că, în indoeuropeana primitivă, numele lunii nu se putea deriva, ca noile formații din greacă și latină, de la o rădăcină care însemna „a străluci", „a lumina", pentru că în această limbă, deja se derivase de la rădăcina respectivă un cuvînt care să denumească un astru, anume numele soarelui : **s(a)u̯ēl(ii̯os)*, **sūlii̯os* (<**su̯ēl-*).

NOTE

[1] V. Gordon Childe, *Făurirea civilizației*, traducere din engleză, București, 1966, p.146 : „Cele mai primitive [= vechi] calendare se întemeiază nu pe anul solar, ci pe ciclul lunar. Iar calendarele vechilor egipteni nu făceau nici o excepție de la această regulă". În Egipt calendarul solar a urmat celui lunar. Cu privire la crearea și instaurarea acestui calendar în Egipt vezi *op. cit.*, p. 146—147 și 249. Probabil după alții, Childe considera calendarul lunar drept o creație a vînătorilor, deci a oamenilor din paleolitic sau mezolitic. El afirma (p. 114) că apariția calendarului solar se datorește agricultorilor, căci operațiile agricole sînt strîns legate de anotimpuri. Aș crede că progresul firesc al omenirii a dus la crearea unui calendar întemeiat pe aparentul

ciclu solar; acest progres nu era însă posibil decît în societăţile agricole. Cum indoeuropenii primitivi au fost la origine păstori şi au continuat a se ocupa de păstorit cînd în regiunile din Asia anterioară şi Europa meridională şi centrală se trecuse deja la agricultură (vezi Th. Simenschy şi G. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, p. 450—451), este de presupus că, la ei, calendarul lunar s-a păstrat mai multă vreme decît la alte popoare.

[2] Privitor la cuvîntul *luna* la slavi vezi cele spuse de mine în articolul *Les plus anciennes influences de la romanité balkanique sur les Slaves* : *lunà* „lune", *lunatik* „somnambule", *Romanoslavica*, I, Bucureşti, 1958, p. 44—51 ; am susţinut acolo că sensul de „lună" (astru) al cuvîntului slav *luna* nu este moştenit din slava primitivă, unde *luna* avea sensul de „lumină", ci se datoreşte influenţei populaţiei romanice din sud-estul Europei.

[3] A. Meillet, *Essai de chronologie des langues indo-européennes*, în BSL, XXII, 1931, p. 25 (articolul întreg p. 1—28), crede că denumirea lunii ca astru, din indoeuropeana primitivă, a fost înlocuită cu numirile gr. σελήνη şi lat. *luna* din cauza interdicţiilor de vocabular „qu' expliquent les influences attribuées à la lune" (autorul face, desigur, aluzie la somnambuli). Pentru denumirea astrului s-a recurs, continuă Meillet, *ibid.*, la „epitete trase de la strălucirea lui". Lucrul e posibil, dar mi se pare mai puţin probabil. Nu putem fi însă deloc de acord cu felul cum explică Meillet după aceea *(ibid.)* faptul că noile creaţii sînt de genul feminin : „ces épithètes, qui expriment une puissance de la lune, sont de forme féminine ; elles n'evoquent donc pas le nom de l'astre, mais la force femelle qui lui fournit son éclat".

Iaşi, Nicolina 4

DESPRE O POSIBILĂ CRIPTOGRAMĂ DIN *EVANGHELIARUL DE LA LONDRA*

ALEXANDRU MAREȘ

Pe ultima filă a cunoscutului manuscris copiat de Radu de la Mănicești în anul 1574 (așa-numitul *Evangheliar de la Londra*), după transcrierea celor 42 de slove ale alfabetului chirilic, încheiată prin abrevierea ко(=конець), urmează un șir de șapte slove plus una suprascrisă (ѕцѧдавд͂д; vezi fig. 1)[1], aparent fără nici o semnificație.

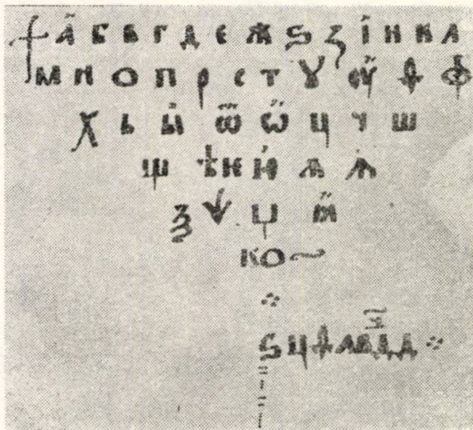

Fig. 1

B. P. Hasdeu și, ulterior, E. Vîrtosu au încercat să explice aceste slove ca reprezentînd o dată [ѕцѧ ав дд͂ = *6909* (1401 e.n.) *av(gusta) 4 d(ñ)*], pe care copistul ar fi preluat-o din manuscrisul care i-a servit drept model pentru scrierea alfabetului chirilic[2]. Sînt mai multe fapte care se opun acestei explicații. Liniile orizontale și verticale de sub litera ѕ (vezi fig. 1) nu pot fi interpretate drept o formă stilizată a semnului pentru mie (≠), cum propun cei doi autori; ele reprezintă un simplu ornament grafic, întîlnit și în alte manuscrise din epocă sub signaturile chirilice ale caietelor, adică în aceleași poziții în care figurează și în *Evangheliarul de la Londra* (vezi f. 31^{r,v}, 63^{r,v}, 71^{r,v}, 79^{r}, 102^{v} etc.). O altă obiecție o prilejuiește lipsa titlelor în cazul slovelor ѕ, ц, ѧ, care, în interpretarea de mai sus, primesc valori cifrice. Stăruie apoi întrebarea dacă slova suprascrisă ч, pe care E. Vîrtosu o interpretează ц, legînd-o eronat de cuvîntul anterior ко [3], este într-adevăr scrisă greșit în locul lui н͂, cum presupunea B. P. Hasdeu[4]. În sfîrșit, ipoteza copierii alfabetului amintit după un izvod datat 1401 nu ni se pare satisfăcătoare, prezența slovei ụ la data respectivă fiind mai greu de imaginat[5].

După părerea noastră, întregul șir de slove ar putea reprezenta o criptogramă, și anume una realizată prin combinarea a două „chei" diferite, fapt care a împiedicat decriptarea ei pînă în prezent. În această

interpretare, primele trei slove și slova suprascrisă sînt „scrise" în *cheia grecească*, iar următoarele patru în *cheia aritmetică*. Iată echivalarea slovelor respective prin raportare la cele două sisteme de încifrare amintite:

a) *cheia grecească* [6]: ѕ = д; ц = ρ; ꙋ = ⲇ; pentru ч, avînd în vedere valorile pe care le-a dobîndit în diferitele variante ale acestui sistem, avem mai multe posibilități de interpretare: ч = ї [7]; ч = ь [8]; ч = м [9]; ч rămîne neschimbat [10] în varianta care înlocuiește relația de bază ї = ч prin relația ї = ь.

b) *cheia aritmetică* [11]: ав = 1 + 2 = 3, adică г; дд = 4+4 = 8, adică и.

Datorită valorilor multiple ale lui ч, lecțiunile obținute în urma acestor substituiri sînt următoarele: драгі̃и, драгь̃н, драгм̃н și драгч̃и. Sub pana lui Radu de la Mănicești, scrierea în criptogramă, la sfîrșitul manuscrisului, a uneia dintre primele lecțiuni (în mai mare sau mai mică măsură echivalente cu unele forme flexionare ale adjectivului slavon драгъ), nu își găsește o motivare satisfăcătoare. Ultima lecțiune (драгч̃н) are, în schimb, mai multe șanse să corespundă realității. Ea reprezintă un nume (or criptogramele cuprind, de regulă, nume de persoane), și încă unul aflat în strînsă legătură cu copistul manuscrisului. Radu Grămăticul notează consecvent în epilogurile manuscriselor sale că este fiul lui Drăghici din Mănicești (сн̃ъ драгч̃н ѡ̑ мъннч̃ін) [12]. Dacă decriptarea noastră este corectă, am putea admite că Drăghici nu reprezintă numele de botez, ci numele de familie al tatălui și, implicit, al copistului.

Am ținut să atragem atenția asupra acestei posibile decriptări, întrucît ea presupune existența unui procedeu mai puțin obișnuit de încifrare a unui cuvînt prin recurgerea la două tipuri de „chei" diferite. Acest gen de criptografiere a fost aplicat extrem de rar de români în epoca veche. În combinația de mai sus (cheia grecească + cheia aritmetică), a fost înregistrat o singură dată în criptografierea cuvîntului вроднкѡ: вцлѕддѡпл (pe unul din pereții altarului mănăstirii Humor)[13]; în afara slovei н, substituită după cheia aritmetică (дд = н), restul slovelor au fost criptografiate după cheia grecească.

Pentru raritatea lor, merită a fi semnalate încă două criptograme realizate, de această dată, prin combinarea cheii grecești cu cea taraberică[14]. Prima este ѡвцꙋзвꙃь (= серафимь) și apare, ca și criptograma precedentă, pe același perete al mănăstirii Humor [15]. Ea se decriptează după cheia grecească, cu excepția slovei з (= ф, în sistemul taraberic). A doua criptogramă apare în *Liturghierul* copiat de diacul Ștefan în anul 1706, în Bociu (jud. Cluj). Copistul își criptografiază numele sub forma внеꙋвь[16]. Prima slovă (в) înlocuiește pe щ în sistemul taraberic, celelalte slove sînt „scrise" conform cheii grecești [17].

Prin prisma acestor exemple, este indicat ca în încercările de decriptare să avem în vedere și această posibilitate, nerelevată pînă în prezent, de criptografiere a unui cuvînt prin recurgerea la două sisteme de încifrare[18].

NOTE

[1] Biblioteca Academiei R. S. România, foto ms. 30, f. 276ʳ.

[2] B. P. Hasdeu, *Manuscriptul românesc din 1574 aflător la London în British Museum*, în „Columna lui Traian", Noua Seria, III (1882), nr. 1, p. 58—59; E. Vîrtosu, *Din criptografia*

românească, în „Studii teologice" XVIII (1966), nr. 5—6, p. 266—267 (ultimul autor nu exclude nici posibilitatea ca data rezultată să fi fost „scrisă deficient în ceea ce privește zecile"); cf. și Em. C. Grigoraș (*Criptografia și istoria românească*, București, 1924, p. 30—31), care, antrenînd în descifrarea acestei enigme și abrevierea кѡ, ajunge în final să citească literele într-o ordine arbitrară; *Kos. d. d Vat. ţ. zs.*; ele ar reprezenta prescurtarea numelui *Constantin Vatatzas*, „o rudă probabil" a împăratului bizantin Ioan III Vatatzes (1222—1254).

[3] La această interpretare greșită autorul a ajuns datorită poziției inexacte a slovelor respective în reproducerea publicată de Em. C. Grigoraș (*op. cit.*, p. 30). Este tot atît de adevărat că și în reproducerea lui Hasdeu (*op. cit.*, p. 58), pe care E. Vîrtosu nu a consultat-o, abrevierea к› apare plasată greșit, deasupra lui ч̃.

[4] *Op. cit.*, p. 58.

[5] Primele atestări ale slovei provin din documentele slavo-române aparținînd celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea; cf. și Șt. Pașca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în CL I (1956), nr. 1—4, p. 86, nota 38.

[6] Am adoptat această denumire după E. Kałužniacki, *Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven*, Wien, 1883, p. 6: „der griechische Schlüssel". Pentru detalii referitoare la aplicarea acestui sistem în paleografia greacă și românească, vezi V. Gardthausen (*Griechische Palaeographie*, vol. II, Leipzig, 1913, p. 311—314), respectiv, E. Vîrtosu (*op. cit.*, p. 267—268, 273 ș.u.).

[7] Este relația curentă în forma de bază a acestui cifru. Pentru exemple din domeniul românesc, vezi E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 285, nr. 30, p. 287, nr. 39 (дїчѧ = ачїѧ), p. 288, nr. 44 etc.

[8] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 280, nr. 6b, p. 282, nr. 15 etc.

[9] *Ibidem*, p. 286, nr. 33b.

[10] *Ibidem*, p. 274, nr. 3, p. 277, nr. 21, p. 280, nr. 5 etc.

[11] „Der aritmetische Schlüssel" (E. Kałužniacki, *op. cit.*, p. 16); pentru exemple, vezi E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 270, 275, nr. 7, 8, p. 280, nr. 6.

[12] Biblioteca Academiei R. S. România, foto ms. 30, f. 274^{v}; cf. f. 252^{v} și f. 273^{r} (unde pe ultimul rînd al *Pascaliei* copistul face următoarea însemnare, nesemnalată pînă în prezent:
с̃ х ѧ̑ к̃ ч̃ т • ч̃ д с̃ г̃ л̆ т т ш
сїю пакалїе писа азъ раѹ граматин снъ драги ѡ мънници въ граѹ ѹ родо мно ми би жалѡс ѡ [в]лакое з⟨емле⟩. Această Pascalie am scris-o eu Radul Gramaticul, fiul lui Drăghici din Mănicești în cetate în Rhodos. Tare mi-a fost dor de Țara Românească"). Aceeași precizare o întîlnim în epilogul *Tetraevanghelului* slavon copiat în anul 1572; vezi Maria Rădulescu, *Un manuscris slavonesc al lui Radu din Mănicești*, în „Romanoslavica" XIII (1966), p. 359, și P. Atanasov, *L'activité littéraire de Radul le Grammairien en Bulgarie*, în „Études Balkaniques" VI (1970), nr. 3, p. 78.

[13] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 283, nr. 20 a, b.

[14] Pentru aplicațiile sistemului taraberic în textele scrise de români, vezi E. Kałužniacki, *op. cit.*, p. 5—6, și E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 271, p. 281, nr. 8 și 9, p. 317, nr. 132.

[15] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 283, nr. 20 a.

[16] Biblioteca Academiei R. S. România, ms. rom. 1352, f. 38^{r}; cf. reproducerea inexactă
ц̃
la E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 294, nr. 54: внедеь.

[17] La E. Vîrtosu (*op. cit.*, p. 268), includerea unor particularități ale sistemului taraberic (в = щ și з = ф) în rîndul variantelor cheii grecești nu poate fi decît o scăpare din vedere.

[18] Pentru criptografierea în aceeași propoziție a unor cuvinte după cheia grecească și a altora după cea taraberică, vezi E. Kałužniacki, *op. cit.*, p. 9, unde se oferă un exemplu din *Psaltichia* lui Evstatie de la mănăstirea Putna.

Iunie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

SENS LINGVISTIC ŞI/SAU SENS ENCICLOPEDIC

ANCA MĂGUREANU

> „Vorbirea nu poate reda exact realitatea ; ea nu este expresia adecvată a realităţii. Vorbirea este prin urmare arbitrară şi inexactă".
>
> AL. ROSETTI, *Filosofia cuvîntului*

0. Citatul de mai sus precizează domeniul în care se înscriu rîndurile de faţă : problematica raportului dintre semn şi obiectul său, dintre vorbire şi realitate.

1. Pornind de la definiţia peirceană a semnului ca entitate ce ţine loc unei alte entităţi, pentru cineva, dintr-un anumit punct de vedere (Peirce, 2.228), o întreagă literatură semiotică a vizat descrierea triadei semnificant (reprezentamen), semnificat (sens, interpretant), obiect şi a relaţiilor ce se stabilesc între aceste trei entităţi constitutive ale semnului.

Dezvoltarea semanticii logice a deschis în faţa lingviştilor domeniul sensului, exclus în perioada de dominare a structuralismului ; în semantica logică sensul este însă identificat cu conceptul, definit prin intensiunea şi extensiunea sa ; o dată cu sensul apare astfel şi problema obiectului, înţeles ca o entitate fizică (sau o clasă de entităţi) din lumea reală sau posibilă (pentru acest caz s-a făcut apel la acele semne „şchioape" cu sens dar fără referent).

Operaţia semiotică pune astfel în relaţie două entităţi acceptate (în general) ca evenimente mentale (obiecte intensionale) : o imagine acustică şi un concept, şi un obiect „real" (extensional).

E. Vasiliu (1980) propune o soluţie interesantă pentru rezolvarea acestei anomalii : semnul este redus la semnificant şi i se asociază semnificatul, care este în acelaşi timp şi clasă extensională şi mulţime de proprietăţi intensionale (conceptul). Ansamblul de semnificaţii, ca ansamblu de clase de obiecte cu proprietăţile lor formează domeniul discursului. Soluţia propusă de E. Vasiliu concordă de altfel cu teza peirceană conform căreia semnul este redus de fapt la reprezentamen, asociat printr-o triplă relaţie binară cu celelalte două entităţi : obiectul şi interpretantul.

Redescoperirea, relativ recentă, a operei lui Ch. S. Peirce a suscitat comentarii bogate asupra naturii ontologice a celor trei entităţi semiotice.

2. În cadrul problematicii pe care ne-am propus s-o abordăm teoria trebuie să răspundă la două întrebări : (i) ce fel de „obiect" este obiectul semnului şi (ii) care este raportul între sens şi obiect.

2.1. Propunem pentru obiectul (semnului) denumirea de *referent;* vom rezerva termenul *obiect* entităţilor (claselor de entităţi) din lumea reală sau imaginată, *la care locutorii pot referi* cu ajutorul semnelor.

Referentul este un construct cultural, o mulţime de proprietăţi pe care o comunitate socioculturală dată le atribuie unui obiect (sau unei

clase de obiecte); această mulțime de proprietăți nu este organizată, este istoric determinată — deci supusă unei continue transformări; este deci un ansamblu variabil, nonfinit de proprietăți.

Față de obiectul real, referentul este un obiect perceput, obiectul cunoscut sau obiectul cultural.

Mulțimea de referenți ce caracterizează o comunitate socioculturală formează universul referențial, domeniul discursului sau domeniul de referință; după cum spune Peirce (2.231) „acele cunoștințe despre obiect presupuse pentru ca semnul să poată comunica informații suplimentare privitoare la obiect".

2.2. Una din dificultățile majore ale acestei ipoteze este modalitatea de a discerne — dacă se consideră necesar — între *sens* (semificat) și *referentul* astfel descris; ambele entități sînt în fapt mulțimi de proprietăți.

Două dintre variantele cele mai autorizate ale acestei ipoteze, propuse de Putnam (1975) și, respectiv, de Eco (1975), au în comun tendința de a reduce sensul la ceea ce corespunde în terminologia utilizată aici referentului.

Putnam introduce noțiunea de *stereotip*, descris ca idee convențională, mai mult sau mai puțin adecvată, despre ce este, cum arată, cum acționează o entitate. Stereotipul reprezintă ce este obligat să știe vorbitorul pentru a cunoaște sensul unui cuvînt; cunoașterea stereotipului permite pe de altă parte locutorului să recunoască, să identifice obiectul-stereotip la care referă cuvîntul. Deși pe alocuri identifică sensul cu stereotipul („meaning — what we call the stereotype ...", *art. cit.*, 268), Putnam propune o descriere a sensului printr-o „formă normală", care este o secvență finită de mărci sintactice, mărci semantice, proprietăți stereotipe și, în fine, descrierea extensiunii. Din această formulare deducem că sensul include stereotipul, de care s-ar distinge prin existența unor proprietăți specific lingvistice, cum sînt trăsăturile sintactice și mărcile semantice, ce reflectă relația sensului cu o unitate de expresie.

Trădînd aceeași poziție critică față de descrierea componențială a sensului, Eco (1975) asimilează sememul unei *enciclopedii* care înregistrează diversele concepții despre un obiect, diversele seturi de proprietăți atribuite acestuia — în sincronie și în diacronie — de diferitele (sub)grupuri socioculturale. Ca și stereotipul la Putnam, enciclopedia va cuprinde trăsături obligatorii și trăsături opționale (*tigru* desemnează un animal vărgat — trăsături obligatorii, care trăiește în junglă — trăsătură opțională; *balena* poate fi mamifer, dar și pește pentru alți locutori, eventual asociindu-i-se conotațiile legendelor biblice).

Observație. O concepție similară era afirmată de autorul pe care îl omagiem: „Un *rac* este deci „un fel de mic pește care merge de-andaratelea", căci definiția dicționarului („gen de crustaceu decapod, care trăiește în apă") nu e justă decît din punct de vedere biologic" (Rosetti, 1946, 61).

2.3. Acceptînd analogia între conceptele de *referent*, *stereotip* și *semem-enciclopedie*, cărora le revine poziția obiectului în triunghiul semiotic, rămîne deschisă problema distincției între *sens* și *referent*, ambele fiind definite ca mulțimi de entități intensionale (mărci semantice sau proprietăți asignate obiectelor din lumea reală).

Spre deosebire de referent, sensul este o entitate care *aparține sistemului limbii*, fiind întotdeauna corelată cu o unitate de expresie. Ca enti-

tate a unui sistem, sensul (lingvistic) se definește prin relațiile sistemice pe care le contractează cu entități similare, în corelație cu o organizare izomorfă în planul expresiei.

(1) Ca și referentul, sensul este o mulțime de proprietăți (seme, mărci semantice, trăsături de sens).

(2) Spre deosebire de referent, sensul (sememul) este o mulțime structurată de astfel de proprietăți [1].

(3) Sensul este o mulțime finită (în sincronie) de proprietăți (ceea ce face de altfel posibilă practica lexicografică).

(4) Sensul este constituit de acele proprietăți care pot juca rolul de mărci semantice cu *funcție distinctivă* în sistemul semantic al limbii, și nu în universul referențial al locutorilor.

Unui același ansamblu de proprietăți referențiale, un sistem lingvistic îi poate asocia unul sau mai multe sensuri, selectînd subansambluri diferite de proprietăți referențiale, pe care le exprimă prin unități lexematice diferite.

2.4. Nonidentitatea dintre sensul (lingvistic) și referent (stereotip sau sens enciclopedic) explică după părerea noastră „inexactitatea" relației dintre vorbire și realitate : nu este vorba de un defect al sistemului lingvistic, ci dimpotrivă de un principiu de funcționare care permite o serie de fenomene care au la bază raportul dialectic sens—referent. Proprietățile referențiale reprezintă o sursă de îmbogățire — în sincronie sau în diacronie — a sensului. Construcția și decodarea metasememelor, de exemplu, face apel la activarea în sensul lingvistic a unor proprietăți referențiale, care capătă astfel statut de marcă semantică ; cînd procesul este înregistrat de o regulă semantică, sensul este ireversibil modificat, iar metasememul devine catahreză. Expresia metaforică *a da înapoi ca racul* este creată tocmai prin activarea în sensul lui *rac* a proprietății referențiale „care merge de-a-ndaratelea".

3. O serie de dezvoltări posibile decurg din aceste considerații ; ele privesc statutul semanticii lingvistice, ca și de altfel statutul semioticii.

(1) Întreaga discuție obligă la sublinierea distincției între referirea ca act (un locutor referă la un obiect utilizînd un semn) și referința ca regulă semantică constitutivă a semnului (unei unități de expresie i se asociază, prin intermediul unei unități de sens, un anume referent). Oricărui semn i se asociază un referent, indiferent dacă este sau nu utilizat cu funcție referențială [2].

(2) Perspectiva intensională asupra referentului are — după părerea noastră — avantajul de a fi eliberat semiotica (lingvistică) de spectrul referinței și de obsesia valorii de adevăr. Semnul lingvistic este direct corelat nu cu obiectul sau cu o stare a lumii reale, ci cu un referent ; problematica adevărului nu privește lingvistica, nici semiotica, ci logica (al cărui domeniu de investigare este tocmai relația concept—obiect). Semiotica scapă astfel de ambiția de a ocupa locul unei metadiscipline sau de a concura discipline ca epistemologia, logica. Iar o delimitare a domeniului este și o condiție a unei cercetări aprofundate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Buzon, Ch., *Dictionnaire, langue, discours, idéologie*, în „Langue française", (1979) 43.
Eco, U., (tr. rom.) *Tratat de semiotică generală*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.

Eco, U., *Peirce et la sémantique contemporaine*, în ,,Langages'', (1980), 58.
Fradin, B, J. Marandin, *Autour de la définition : de la lexicographie à la sémantique*, în ,,Langue française'', (1979), 43.
Măgureanu, A., *La sémantique lexicale*, TUB, 1984.
Peirce, Ch. S., *Collected Papers*, Ch. Hartshoine, P. Weiss (eds.), Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard Univ., 1974.
Putnam, H., *The meaning of ,,meaning''*, în (Underson K.), *Language, Mind and Knowledge*, Minessota Studies in the Philosophy of Science, VII (1975).
Rosetti, Al., *Filosofia cuvântului*, (București), Fundația pentru literatură și artă, Bibl. de Filosofie românească, 1946.
Vasiliu, E., *Semn, sens, referință*, în PLG, VII (1977).
Vasiliu, E., *'Signifié'. Some Remarks on its nature*, în RRL, XXV (1980), 5.

NOTE

[1] Asupra structurării sememului, v. Măgureanu, 1984.
[2] Cu privire la modificările produse în sensul substantivelor de utilizarea lor referențială sau calificativă, v. Fradin, 1979.

Iunie 1985

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

UTILIZĂRI ALE ARTICOLULUI ÎN POEZIA ACTUALĂ*

ECATERINA MIHĂILĂ

Vom începe cu un fals efect de utilizare a articolului, provocat de inversarea poziției SUBST + ADJ. Antepunerea adjectivului este unul dintre cele mai simple procedee, cu o marcată funcţie poetică în perioadele mai vechi ale literaturii noastre [1]. Procedeul atrage după sine, atunci cînd intervine articolul, trecerea acestuia de la substantiv la adjectiv, regula fiind că primul element este întotdeauna cel articulat : *suspendarea pură — pura suspendare*. Procedeul, probabil uzat din punct de vedere poetic, se întîlnește foarte rar în poezia actuală. El a fost înlocuit, prin compensaţie, cu schimbarea poziției adjectivului, dar fără articularea acestuia, motiv pentru care procedeul apare ca o formă de hiperbat : *liniștitoare întinderea gheții*, D. Turcea, *Cîmpia Grodek*, 1970, adică, „întinderea gheții liniștitoare". Ceea ce șochează nu este, însă, inversarea poziției elementelor grupului nominal, căci antepunerea adjectivului este admisă în limba română și, după cum am arătat, mult folosită de poeți în perioadele mai vechi, ci încălcarea unei reguli de articulare.

La fel de simplu ca și antepunerea adjectivului articulat, acest din urmă procedeu are un puternic efect poetic, mai ales cînd grupul nominal este format din mai multe elemente. În acest caz, mutarea mentală a adjectivului după substantiv este întîrziată, din care cauză ADJ + SUBST formează o subunitate bine sudată în cadrul grupului. În același timp, încălcarea regulii **art** + **neart** care devine **neart** + **art** instituie o accentuare deosebit de puternică a elementului nearticulat prin apariția în structura de adîncime a unei verbalizări, însoțită, eventual, de un modalizator : *veștedă suma de pași*, M. Ciobanu, *Solii*, 1979, devine „veștedă [mai este !] suma de pași".

Acest procedeu apare rar și în perioadele anterioare[2]. Ne-am oprit în mod deosebit asupra lui deoarece în poezia actuală are o mare frecvență : *liniștitoare întinderea gheții*, D. Turcea, *Cîmpia Grodek*, 1970 ; *subțiri frunzele salciei*, D. Turcea, *IV Tigrul sfîșiind gazela*, 1978 ; *galben uleiul de veghe*, M. Ciobanu, *Apă sub vîsle*, 1979 ; *surpate vinetele straturi*, M. Ciobanu, *Sub cerul încleștat*, 1979 ; *palidă suflarea gurii*, C. Buzea, *Topit în spatele oglinzii*, 1979 etc.

Și mai marcat poetic este grupul nominal cu două adjective antepuse, dintre care unul este articulat și altul nearticulat (procedeul apare, de asemenea, sporadic și în perioadele anterioare) [3] : *molateca și surdă naștere*, R. Cârneci, *Levitații de iarnă*, 1969/1973 ; *larga, pierdută eroare*, Gh. Pituț, *Unu*, 1971 ; *lungile, tainice unghii vopsite*, R. Stanca, **Corydon**, *1966/1980*. Deși o descompunere a grupului duce la două structuri consacrate și, în mare măsură, uzate din punct de vedere poetic : *molateca naștere* și *surdă naștere*, succesiunea celor două adjective, dintre care unul este articulat iar altul nearticulat, creează o unitate în care atenția cititorului se oprește în mod obligatoriu la cel de al doilea, nearticulat, oprindu-se, se reîntoarce la primul și reconsideră astfel relațiile dintre toate elementele grupului nominal : dintre fiecare determinant în parte și centrul grupului, dintre cei doi determinanți între ei și, apoi, dintre cei doi determinanți împreună și centrul grupului.

În paranteză semnalăm că un procedeu similar, dar care nu se realizează prin articulare ci prin acord, este succesiunea a doi determinanți dintre care unul este acordat iar celălalt neacordat : *țărmul pleoapei reci și grea*, N. Stănescu, *Marele ochi al iernii*, 1965, în loc de „țărmul pleoapei reci și grele". Se înțelege că accentul cade pe elementul neacordat.

Un alt procedeu care valorifică posibilitățile de articulare ale limbii române apare mai ales la N. Stănescu. Este o forțare a articulării sau un cumul de articulări neadmise în mod obișnuit : *eonii ai unui altui gînd*, N. Stănescu, *Laus Ptolemaei*, 1968 ; *ocaua / a sîngelui verzos și resfirat*, N. Stănescu, *Baladă*, 1972. Primul grup nominal este o contragere a următoarelor două variante posibile : „eonii unui alt gînd" și „eoni ai unui alt gînd". Față de oricare dintre ele, grupul nominal citat prezintă o redundanță articulatorie. Pe lîngă efectul „arhaic", această redundanță îngreunează compunerea sensurilor elementelor sugerînd, parcă, și prin acest procedeu, profunzimea conceptului pe care îl exprimă grupul nominal. Acest din urmă procedeu apare încă la Heliade Rădulescu [4].

Să luăm în considerare și exemplul : *albastru ochi al meu apatic*, N. Stănescu, *Atît de mîndru ea mergea*, 1970, care ilustrează același procedeu și care, de asemenea, se întîlnește în perioadele anterioare. Grupul nominal prezintă o oarecare dificultate din cauza determinantului antepus elementului central. Se impunea ca cele două adjective să fie depărtate sintactic unul de altul, pe de o parte, din cauza sferelor semantice din care fac parte, pe de altă parte, pentru ca accentul să cadă deopotrivă de puternic pe amîndouă. În această situație posesivului *meu* i se putea găsi cu greu locul. Structurile *albastrul meu ochi* și *ochiul meu apatic* s-au concentrat în *albastrul ochi al meu apatic*, în care *ochi al meu*, ca structură centrală, echilibrează cele două determinări.

Vom mai da un ultim exemplu : *placentă / a tot inefabilul*, I. Mircea, *Lumină stînjenitoare*, 1978, în care articolul genitival este urmat de un nominativ, provocat de un hiperbat. Nu întîmplător dificultățile sintactice sînt cuplate cu cele semantice.

Tot în cadrul procedeelor de articulare vom prezenta și tipul SUBST + art + ADJ + art, explicat și discutat pe larg în studiul citat [5]. Acest tip apare destul de frecvent în poezia actuală. La unii poeți el devine chiar o manieră. Influența lui Blaga este evidentă :

R. Stanca — *inima, străvechea (Doti)* 1966/1980 ; *treptele — altarului, marelui* ; *urma fecioarelor, sfintele (Eglogă)* 1966/1980 ; *piciorul tău cu mers viclean, sătulul (Lamentația Șeherezadei)* 1966/1980 ; *Styxul, apa nopților, sumbrelor (Finister)* 1966/1980 ; *Aripile tale, albastrele (Rugăciune)* 1980 ; *osiile, neunsele (Pastel)* 1980.

G. Hagiu — *capul, nobilul, marele* ; *capul, gingașul, fragedul* ; *focul, paranginul* ; *capul înalt comatul, capul mult gînditorul (Punctul vulnerabil)* 1966/1973 ; *cuvintele, primejdioasele (Horea)* 1978 ; *aurul, solarul, înțeleptul (Rădăcinile grîului)* 1978.

H. Bădescu — *doritele / mai nefemei, mai neîmplinitele* ; *zăpezile / neasemuitele, verzile* ; *norii / neasemuiții, lunecătorii* ; *chiparoșii, subțirii, prelungii, bubosii (Zăpezile)* 1971 ; *verile, naltele serile* ; *Linele, plinele veșnic vegherile (De profondis)* 1971 ; *Zeii, stelarii, blajinii (Mai des)* 1971 ; *crîncenul, de alarmă al cărnii / roșul surîsului tău (Nocturnă)* 1971.

În rest, procedeul apare sporadic la fiecare poet în parte, dar destul de frecvent în ansamblu : *umbrele / frumoasele*, V. Mazilescu, *Copil vînzîndu-și jucăriile și în depărtare un cor*, 1968 ; *simțul de mugure, adormitul*,

simțul de mugure, D. Flămând, *Iarnă cu fulgere*, 1971 ; *spaimele mele, nestăpînitele*, R. Cârneci, *de durerea ta mă pătrund, vlagă amară*, 1973/1975 ; *Blînzii, ochii tăi albaștri*, C. Ivănescu, *Cantilena*, 1977 ; *umbra, neștiutoarea*, M. Cantuniari, 1977 ; *altele / frumoasele, înaltele*, R. Cârneci, *Dincolo*, 1978 ; *oceanul* — (...) *viul, luminosul, surdul*, I. Mircea, *Parabolă. Flagelul instinctelor pure*, 1978 ; *povara cerului, înaltul*, I. Alexandru, *Sîngele alb*, 1978 ; *rumoarea amurgului / roșului*, F. Albu, *Fantezie*, 1978 ; *Fluturii ușuraticii, sinucigașii, criminalii*, I. Mălăncioiu, *Fluturii*, 1979 ; *Dicționarele, sublimele, /celestele, adoratele*, P. Romoșan, *Raiul fagilor sălbatici*, 1980.

De remarcat că uneori determinantul nu este acordat (*povara cerului, înaltul*), ceea ce atrage o accentuare și mai puternică a lui. De remarcat, de asemenea, și repetiția : *simțul de mugure, adormitul, / simțul de mugure*, care ni se pare că susține explicația dată în studiul citat, chiar dacă elementul reluat este articulat.

În sfîrșit, un ultim aspect care privește articularea. Articolul demonstrativ mai este încă folosit, e drept, foarte rar, și în poezia actuală. El apare mai ales la N. Stănescu (*vederile lumii cei simple (Elegia oului, a noua)* 1966 ; *arena cea de aur (Laus Ptolemaei)* 1968 ; *lumea cea concretă (Un pămînt numit România)* 1969) și cu totul întîmplător la alți poeți : *golul cel veșnic din inima plinului*, Șt. A. Doinaș, *Boare de dragoste*, 1969/1979 ; *spicul grîului cel însceptrat*, C. Ivănescu, *Terra paterna*, 1977 ; *zvelta cea cu zîmbetul de soarte*, R. Cârneci, *Să ne-amintim*, 1978.

Este adevărat că în poezia actuală nu am întîlnit cazuri în care articolul demonstrativ să aibă, ca în poezia clasică [6], funcția de a suda doi determinanți atît de puternic, încît să pară unul singur, dar folosirea lui chiar și în cazuri izolate ni se pare demnă de luat în seamă. Efectul cel mai puternic, pe care folosirea acestui articol în poezie îl produce astăzi, este de „arhaic". Impresia este întreținută și de alte particularități ale grupului nominal. Astfel, în primul exemplu citat, apare în plus forma articolului, resimțită astăzi ca un dezacord, atît în privința cazului (*cf. lumile celei simple*), cît și în privința genului (cf. *lumile cele simple*). De asemenea, formele învechite *însceptrat* și *soarte* din ultimele două exemple întrețin aceeași impresie.

LISTA VOLUMELOR DIN CARE AU FOST EXTRASE POEZIILE CITATE *

F. Albu, *65 de poeme*, București, Ed. Cartea Românească, 1978
I. Alexandru, *Imnurile Transilvaniei*, București, Ed. Cartea Românească, 1978.
H. Bădescu, *Marile Eleusii*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1971
C. Buzea, *Ploi de piatră*, București, Ed. Albatros, 1979
M. Cantuniari, *Poezii*, București, Ed. Cartea Românească, 1977
R. Cârneci, *Poezii*, București, Ed. Eminescu, 1973
R. Cârneci, *Heraldica iubirii*, București, Ed. Eminescu, 1975
R. Cârneci, *Temerile lui Orfeu*, București, Ed. Cartea Românească, 1978
M. Ciobanu, *Patimile*, București, Ed. Cartea Românească, 1979
Șt. Aug. Doinaș, *Versuri*, București, Ed. Eminescu, 1979
D. Flămând, *Apeiron*, București, Ed. Cartea Românească, 1971
G. Hagiu, *Poezii*, București, Ed. Eminescu, 1973
G. Hagiu, *Sonete*, București, Ed. Eminescu, 1978
C. Ivănescu, *Rod IV*, București, Ed. Cartea Românească, 1977
V. Mazilescu, *Versuri*, București, Ed. pt. Literatură, 1968
I. Mălăncioiu, *Peste zona interzisă*, București, Ed. Cartea Românească, 1979
I. Mircea, *Tobele fragede*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978

Gh. Pituţ, *Fum*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1971
P. Romoşan, *Comedia literaturii*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1980
R. Stanca, *Versuri*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980
N. Stănescu, *Dreptul la timp*, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1965
N. Stănescu, *11 elegii*, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1966
N. Stănescu, *Laus Ptolemaei*, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1968
N. Stănescu, *În dulcele stil clasic*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1970
N. Stănescu, *Măreţia frigului*, Iaşi, Ed. Junimea, 1972
D. Turcea, *Poeme*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1970
D. Turcea, *Epifania*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1978

NOTE

* Aceste consideraţii fac parte dintr-un studiu mai vast privind constituirea substanţei lumilor imaginate de poezia actuală prin mecanismele din cadrul grupului nominal. În acest sens, v. seria de articole publicate în SCL XXXIV (1983), nr. 2, 4, XXXV (1984), nr. 1, 2, 4, şi XXXVI (1985), nr. 2.

[1] V. I. Coteanu, *Grupul nominal (GN) în poezie. I*, în SCL, XXXIII (1982), nr. 1, p. 7.

[2] Toate referirile la perioadele anterioare se bazează pe studiul citat, care a apărut în SCL XXXIII (1982), nr. 1, p. 3–18, nr. 2, p. 115–132, nr. 3, p. 203–210.

[3] *Ibidem*, p. 9.

[4] *Ibidem*, p. 130.

[5] *Ibidem*, p. 130–132.

[6] *Ibidem*, p. 6.

Mai 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ASPECTE ALE RELAȚIEI TEXT-FIGURĂ ÎN DISCURSUL POETIC

MARIANA NEȚ

Observațiile care uimează au în vedere posibilitatea de a constru ulterior o teorie a figurilor poetice.

Înțelegem prin *figură poetică* (pe scurt, *figură)* o secvență dintr-un discurs poetic ai cărei constituenți (seme, sememe, lexeme) capătă, sub presiunea contextului în care au fost integrate, o accepție diferită de cea pe care o au în discursurile nonpoetice.

Am preferat termenul de *figură poetică* atît celui de *trop*, cît și celui de *figură de stil* pentru că, din perspectiva adoptată aici, distincția (veche în retorică) între aceste ultime două categorii s-ar dovedi prea puțin fructuoasă. L-am preferat și pentru că, cel puțin pentru moment, nu ne interesează o tipologie oarecare a figurilor (dacă ele sînt metafore, metonimii, sinecdoce etc.), ci numai o descriere a mecanismului conform căruia se realizează interdependența dintre figură și textul care o manifestă.

Singura distincție pertinentă pentru discuția de față este aceea între *figură* și *catahreză*. Înțelegem prin catahreză o figură devalorizată prin uz, deci o manifestare repetabilă, identificabilă într-o mulțime teoretic nelimitată de contexte asemănătoare.

Demersul înfățișat aici este inductiv. Vom analiza relațiile complexe dintre text și figură urmărind procesele semantice care au condus la apariția a două discursuri poetice: *Copacii din sat* de Ion Pillat și *Gorunul* de Lucian Blaga (vezi anexa). Pornim de la premisa că fiecare dintre ele concretizează un tip particular de model textual.

În primele două versuri din poemul lui Ion Pillat,

De ce-ai sădit în satul nostru case
Și garduri vii, căruțe și plugari (...)?,

verbul „a sădi" se dovedește a fi folosit impropriu. Presiunea pe care o exercită obiectele directe atribuite acestui predicat îi conferă înțelesul contextual „a face să apară". Asociația dintre semele verbului și paradigma complementelor directe arată că propoziția este emisă din perspectiva unui agent dominat de semul [+ vegetal].

Următoarele două versuri,

Cînd singuri stăm (...)
Și-l străjuim de vînturile tari?

marchează o recategorizare morfolexicală: adverbul a căpătat formă adjectivală. Structura de adîncime a propoziției *Cînd singuri stăm* este [Cînd numai noi stăm]. Presupunem apoi existența unui palier intermediar, la care [numai / doar noi stăm] a devenit [noi singuri stăm], pentru a se transforma ulterior, prin reducerea pronumelui, în [singuri stăm].

În versurile 3–4 înregistrăm apariția unei figuri poetice, în spațiul căreia sînt asociați doi termeni între care distanța semantică este mare. Prezența termenului *răzeși* în această strofă se justifică datorită GN *satul nostru* (implicația relației dintre aceste două lexeme fiind: răzeșii sînt locuitorii satului / satul este al răzeșilor), ca și datorită faptului că emițătorul marcat al acestui discurs poetic este un agent umanizat (prin însuși

faptul că se adresează unui interlocutor). Prezența atributului *cu crengi pletoase* se justifică datorită semului [+ vegetal] semnalat mai sus, iar asocierea dintre *răzeși* și *crengi pletoase* este motivată de un context socio-cultural, exterior acestui discurs poetic. Se construiește astfel o relație de echivalență între figura *răzeși cu crengi pletoase* și sintagma *copacii din sat*, titlul funcționînd ca referent al figurii analizate mai sus. Cele spuse pînă acum constituie și un argument în favoarea ipotezei că figura reprezintă „punctul tare" al textului.

Versul final,

Și-l străjuim de vînturile tari,

conține o catahreză. Verbul „a străjui" a fost asociat la origine exclusiv unui agent uman; apoi asocierea sa cu *copacii*, în sintagme de tipul „copacii străjuiesc depărtările", s-a catahretizat. Verbul poate fi deci asociat atît agentului umanizat pe care îl exprimă figura poetică *răzeși cu crengi pletoase*, cît și celui exclusiv vegetal din sintagma-titlu *copacii din sat*. Tot ca o catahreză poate fi interpretată și sintagma nominală *vînturile tari*. În cazul în care *vînturile tari* înseamnă „primejdii mari", statutul sintagmei tinde spre cel de metaforă.

În finalul analizei acestei prime strofe, tragem concluzia că, în textul poetic, catahreza are rolul de a neutraliza tensiunile pe care le instituie prezența figurii, asigurînd astfel legătura dintre gramatica limbajului nonpoetic și gramatica limbajului poetic. Acesastă funcție își are originea în chiar statutul catahrezei de figură devalorizată prin uz, deci de categorie intermediară aflată la frontiera dintre limbajul poetic și cel nonpoetic.

O a doua concluzie parțială este că, într-un tip de discurs poetic, recategorizarea morfosemantică precedă apariția figurii, este condiția necesară pentru existența acesteia, pentru că marchează în suprafața textului o „torsiune", facilitînd trecerea de la referentul extratextual la referentul construit în text.

Procesul semantic, proiectat la nivelul discursului, care a condus la apariția structurii de suprafață a strofei întîi constă deci din următoarele trepte:

1) transfer semantic: folosirea metaforică a unui termen din limbajul nonpoetic; rezultatul acestui proces este o figură poetică F_1 *(De ce-ai sădit în satul nostru case [. . .]?)*;

2) recategorizare morfologică *(singuri stăm)*, care anunță convergența ulterioară între referentul extern și cel intern;

3) asociere a doi termeni din sfere semantice diferite într-o categorie morfosintactică cu referent unic; apariția, ca urmare a acestui triplu proces, a unei figuri poetice F_2, diferită de prima, figură care, asociind un referent extern implicit (de la care pornește textul) cu un referent intern (și anume, chiar cel pe care îl numește figura F_2) marchează totodată o „ruptură" puternică între gramatica limbajului poetic și gramatica limbajului nonpoetic *(răzeși cu crengi pletoase)*;

4) neutralizare a tensiunilor instituite treptat prin acest proces, tensiuni al căror punct maxim îl reprezintă F_2, prin introducerea unei catahreze *([î]l străjuim de vînturile tari)*, care, reancorînd discursul în gramatica limbajului nonpoetic, permite continuarea procesului de emitere—receptare.

Figura și catahreza se dovedesc deci a îndeplini funcții opuse la nivelul de suprafață al textului poetic: cea dintîi „rupe" cvasitotal gramatica limbajului poetic de aceea a limbajului nonpoetic, în timp ce cea de a doua „reface" legătura dintre ele.

Substantivul *omul* din primul vers al strofei a doua explicitează arhisemul comun în prima strofă atît *satului*, cît și paradigmei de obiecte care îl compun. Versul conține o întrebare retorică bazată pe același model care a subîntins-o și pe cea din strofa întîi. Și, tot ca și în strofa întîi, implicația conținută în întrebarea retorică este ,,justificată'' în versurile următoare:

Azi e aici și mîine în vecini,
Cînd noi suntem un loc și o credință,
Ai satului — din frunză-n rădăcini.

Legătura dintre cele două strofe, deci apartenența lor la un același discurs poetic, este asigurată de:

a) structura ,,întrebare retorică — răspuns'';

b) opoziția *om* ≠ *copaci*, implicită în strofa întîi și explicită în strofa a doua;

c) prezența semelor [+ stabilitate : + credință], caracteristice *copacilor*, ,,sugerate'' în ultimele două versuri ale strofei întîi și explicitate — *un loc și o credință* — în penultimul vers din strofa a doua;

d) prezența semelor [+ mobilitate ; + labilitate], caracteristice *omului*, care reprezintă presupoziția propoziției din ultimele două versuri ale primei strofe și sînt explicitate în versul al doilea din cea de a doua strofă.

Conchidem că presupozițiile și implicațiile dintr-un segment al unui discurs poetic sînt reprezentate la nivel linear în altul, realizîndu-se astfel echilibrul sistemului.

Referentul *copacii din sat*, sugerat metaforic în strofa întîi ca aflîndu-se la baza figurii *răzeși cu crengi pletoase*, este clar configurat în a doua strofă, pentru că această strofă introduce un complex de atribute intratextuale ale *copacilor — din frunză-n rădăcini —* care sînt identice cu atributele lor extratextuale. Sintagma *din frunză-n rădăcini* realizează deci legătura dintre referentul extern și referentul intern, dintre *copacii din sat* și *răzeși[i] cu crengi pletoase*.

În structura de suprafață a unui text poetic trebuie deci să fie marcat și un ,,loc'' în care atribute ale referentului extratextual să se suprapună (parțial) cu atributele referentului intratextual. De regulă, această secvență nu conține nici o figură și nici o catahreză.

La rîndul său, titlul poemului apare prin proiectarea la nivel linear a două structuri de adîncime diferite: [copacii din sat_1], referent extratextual generic, trimițînd aluziv, printr-o convenție socioculturală, la un univers patriarhal, și [copacii din sat_2], echivalent *răzeșilor cu crengi pletoase*, referent intratextual, construit printr-un proces complex, ale cărui trepte sînt marcate la nivelul discursului, proces care are ca rezultat atribuirea unor proprietăți diferite de cele din lumea extratextuală mulțimii reprezentate prin această sintagmă.

Să examinăm acum poemul lui Lucian Blaga.

Strofa întîi se deschide prin catahrezele *limpezi depărtări* și *pieptul unui turn*, urmate de figura *bate ca o inimă un clopot*. Această figură se bazează pe catahreza lingvistică ,,a bate clopotul'', căreia textul îi constituie un context explicit, introducînd un termen de comparație (care, în limbajul curent, este el însuși o catahreză). În acest fel, catahreza devine figură. Mai mult, figura poetică *bate ca o inimă un clopot* trimite receptorul la figura lingvistică, în curs de catahretizare, ,,inima bate ca un clopot'', căreia discursul poetic i-a inversat termenii. În acest mod, figura marchează

diferenţa dintre referentul pe care-l construieşte textul şi referentul extratextual. Adăugăm că sintagma menţionată conţine atît propria ei explicitare, cît şi pe aceea a catahrezelor precedente, pe care le integrează într-o paradigmă semantică comună. Cum vom vedea în continuare, aceasta este una dintre funcţiile dominante îndeplinite de figura poetică.

După conjuncţia *Şi* urmează o nouă catahreză, *-n zvonuri dulci*, după care, precedată de verbul *îmi pare*, este introdusă figura *s t r o p i d e l i n i ş t e îmi curg prin vine, nu de sînge*. Figura este explicită. O explicitează atît GV *îmi pare*, care marchează apartenenţa secvenţei la o sublume imaginată, diferită de sublumea precedentă, cît şi precizarea *nu de sînge*, care indică substituţia pe care o operează discursul între sublumea construită şi acea sublume actuală de la care porneşte. Similitudinea (parţială) dintre cele două sublumi a fost pregătită de figura precedentă — *bate ca o inimă un clopot*.

Adăugăm că figura *stropi de linişte îmi curg prin vine, nu de sînge* transformă întreaga strofă într-o macrofigură, cu atît mai mult cu cît ocupă ultimul vers.

Observăm că secvenţa

Gorunule din margine de codru,

introdusă imediat după pauza de strofă, are rolul de a face legătura între două dintre sublumile imaginate ale textului. La statutul acestei secvenţe în text ne vom referi în finalul observaţiilor de faţă.

Urmează figura

de ce mă-nvinge
cu aripi moi atîta pace, [...]?

Această secvenţă este identificabilă ca figură chiar şi acontextual. La aceasta contribuie faptul că, în spaţiul ei, se suprapun de fapt două figuri — *de ce mă-nvinge (cu aripi moi) atîta pace [...]?* şi *cu aripi moi*, microfigură pusă în abis, aparţinînd aceleiaşi serii semantice ca şi macrofigura în care este integrată şi aflîndu-se într-o relaţie de explicitare reciprocă cu aceasta. Statutul de figură al celor două versuri este marcat suplimentar la nivelul discursului de forma lor interogativă, care, producînd o „rupere" a continuităţii discursului, indică existenţa unui „punct tare". Suprapunerea a două figuri în spaţiul aceleiaşi secvenţe este şi o modalitate pe care o adoptă sistemul textului de a contracara „excesul" de catahreze.

[Gorunule, tu] mă dezmierzi cu frunza-ţi jucăuşă

este o catahreză (personificarea „elementelor naturii" este un procedeu frecvent în limbajul nonpoetic). Referentul adjectivelor posesive din versurile

cînd zac în umbra ta

şi

şi mă dezmierzi cu frunza-ţi jucăuşă

este

Gorunule din margine de codru,

secvenţă care se integrează astfel în aceeaşi macrofigură reprezentată de cea de a doua strofă.

Strofa a treia va aparţine unei alte sfere semantice şi va introduce o nouă sublume. Întrebarea retorică cu funcţie predominant fatică, *O, cine*

știe? marchează „ruptura" față de strofa precedentă; funcția secvenței *Poate că* va fi aceea de a introduce o nouă sublume imaginată.

Strofa a treia explicitează informația introdusă în strofele precedente. Constatăm deci că sistemul textului în ansamblu este construit conform aceluiași model ce subîntinde și figurile poetice de la nivelul discursului, ceea ce reprezintă un nou argument în favoarea interdependenței dintre text și figură. Această constatare ne îndreptățește chiar să considerăm întregul discurs poetic drept o macrofigură.

Secvența

[...] poate că
din trunchiul tău îmi vor ciopli
nu peste mult sicriul [...]

este perfect denotativă. Ea nu conține nici o figură și nici o catahreză și poate aparține în egală măsură limbajului pe care-l manifestă un text nonpoetic. Această secvență marchează la nivel linear suprapunerea (parțială a) referentului intratextual cu cel extratextual.

Funcția predominant explicativă pe care o îndeplinesc versurile citate continuă să se manifeste și în secvența imediat următoare,

și liniștea
ce voi gusta-o între scîndurile lui
o simt pesemne de acum,

care este o catahreză.

Ea se va interfera la nivelul discursului cu o figură,

[...] liniștea
ce voi gusta-o între scîndurile lui
[...]
o simt cum frunza ta mi-o picură în suflet.

Astfel figura devine la rîndul ei explicită. Ea este explicită și pentru că se ordonează într-o paradigmă comună cu *stropi de liniște îmi curg prin vine [...]*, una dintre primele figuri din acest discurs poetic.

Versurile

și mut
ascult cum crește-n trupul tău sicriul,
sicriul meu,
cu fiecare clipă care trece,

introduc o nouă figură, ultima din acest poem, cea mai complexă (semnalăm pe de o parte incompatibilitatea dintre *crește* și *sicriul*, iar pe de altă parte pe aceea dintre *ascult* și *cum crește-n trupul tău sicriul)*. Această figură este și cea mai puțin explicită din poem. Specificăm totuși că, deși acum mai slab marcată, funcția de explicitare este îndeplinită, ca și în cazurile precedente, tot de ultimul segment din care se constituie figura *(cu fiecare clipă care trece)*. Precizăm că o secvență de discurs care îndeplinește o funcție explicativă „reface" la nivelul de suprafață al textului (fie și numai aluziv, ca în cazul de mai sus) legătura dintre lumea textuală și cea nontextuală; în consecință, acea secvență servește drept suport stabilirii unui tip particular de intertextualitate (de descrierea căruia nu ne-am ocupat aici).

Ne-a mai rămas să stabilim statutul pe care îl conferă textul sintagmei *Gorunule din margine de codru*, care apare de două ori în poemul blagian. În acest sens, remarcăm următoarele :

1) În fiecare dintre cele două strofe în care apare, secvența reprezintă, la nivel linear, referentul tuturor celorlalte sintagme din a căror înlănțuire rezultă structura de suprafață a strofelor.

2) Versul *Gorunule din margine de codru* apare atît în momentul în care discursul poetic își marchează trecerea de la lumea actuală la o lume pe care o imaginează, cît și atunci cînd desfășurarea lineară a acestuia ia sfîrșit, deci atunci cînd emițătorul și receptorul său revin la lumea extratextuală.

Cu toate că ne-am propus să examinăm în paginile de față doar articulațiile formale ale textelor supuse analizei, la acest punct se impune totuși o observație cu privire la substanța conținutului poemului lui Blaga : pe măsura desfășurării sale, acest discurs a construit o relație de echivalență între cei doi participanți la ,,dialogul imaginar'' pe care l-a adoptat ca formulă retorică. *Gorunul* s-a identificat astfel treptat cu ,,eul poetic'', iar etapele identificării au fost marcate tocmai de figurile poetice construite în text. Marcarea acestui proces — de fapt, procesul de construire a referentului intratextual — a culminat cu figura finală,

ascult cum crește-n trupul tău sicriul,
sicriul meu
cu fiecare clipă care trece,

al cărei grad sporit de complexitate în raport cu celelalte figuri ale poemului se dovedește astfel a nu fi fost întîmplător.

3) Construirea unei asemenea relații între cei doi actanți reprezintă un argument în favoarea concluziei că cea de a doua ocurență a secvenței *Gorunule din margine de codru* se deosebește de prima. Reiterînd această secvență, poemul manifestă prin două structuri de suprafață identice, două structuri profunde diferite.

4) Cele spuse pînă acum reprezintă, credem, argumente în favoarea concluziei că relația complexă ce se stabilește între secvența *Gorunule din margine de codru* și discursul care o manifestă îi conferă celei dintîi statutul unei figuri poetice.

5) Statutul ei de figură se limitează strict la acest text. Ea este deci o figură de tip diferit în raport cu celelalte figuri din poezia *Gorunul*, și anume o figură creată prin repetiție. În acest sens, precizăm că versul citat îndeplinește în acest poem o funcție similară celei cu care este investit în alte texte refrenul.

În încheiere, vom încerca să reordonăm concluziile la care credem că am ajuns ca urmare a demersului înfățișat aici :

1. Textul poetic reprezintă un sistem dinamic autonom, care are ca scop construirea unui referent propriu. Sistemul se manifestă printr-un discurs poetic. Presupozițiile și implicațiile dintr-un segment al discursului poetic sînt lexicalizate într-un alt segment, marcîndu-se astfel la nivel de suprafață echilibrul sistemului. Această constatare poate fi dusă mai departe : ea constituie un argument în sprijinul concluziei că, în textul poetic (cel puțin, în textul poetic de un anumit tip), elementele care asigură ,,închiderea'' sistemului se află într-o stare de echilibru cu elementele care îi realizează ,, deschiderea''.

2. Referentul intratextual se construiește printr-un proces complex, ale cărui trepte sînt marcate la nivelul discursului. Ca urmare a acestui proces, unui obiect (care există, de obicei, și în spațiul din afara textului) îi sînt atribuite proprietăți noi, specifice obiectului exclusiv în spațiul acelui text.

3. În discursul poetic există întotdeauna (minimum) o secvență în care atribute ale referentului intratextual se suprapun cu atributele referentului extratextual (o sublume a lumii actuale, ale cărei elemente sînt redistribuite în textul poetic).

4. O secvență de discurs îndeplinește o funcție explicativă atunci cînd face legătura între referentul extratextual și cel intratextual; într-un asemenea caz, ea este și suportul unui tip particular de intertextualitate (realația între textul poetic respectiv și o serie posibilă de texte nonpoetice cu referent asemănător).

5. Sistemul retoric al textului în ansamblu este construit conform aceluiași model care subîntinde și figurile poetice de la nivelul discursului.

6. Dependența dintre text și figură este biunivocă. Figurile marchează punctele ,,tari'' ale textului, treptele principale ale transformării referentului extratextual în referent intratextual; ele transformă astfel discursul poetic — în totalitate, sau pe secțiuni — într-o macrofigură.

7. Apariția figurii este adesea precedată de recategorizare; ,,torsiunea'' care se produce prin recategorizare la nivelul subcodului particular pe care îl manifestă textul marchează ,,saltul'' de la referentul extratextual la referentul construit în text.

8. Între gradul de complexitate al unei figuri și gradul ei de explicitare este un raport de proporționalitate inversă.

9. O funcție a figurii este aceea de a integra într-o paradigmă comună secvențele de discurs care au precedat-o; paradigmele textuale capătă deci contur definitiv numai o dată cu apariția figurii.

10. Criteriul principal pe baza căruia receptorul stabilește apartenența unei secvențe lingvistice la categoria de figură sau la cea de catahreză este f u n c ț i a pe care o îndeplinește acea figură în discursul poetic care o manifestă. Am văzut astfel că funcția principală a figurii este de a marca o ,,ruptură'' cvasitotală între gramatica limbajului poetic și cea a limbajului nonpoetic, iar funcția catahrezei este, dimpotrivă, aceea de a marca la nivelul discursului legătura dintre acestea. Acestui criteriu i se adaugă criteriul competenței de lectură a receptorului, deci capacitatea acestuia de a stabili intertextualități.

11. Textul poetic contracarează ,,excesul'' de catahreze prin suprapunerea a două figuri în spațiul aceleiași secvențe de discurs; în acest caz, una dintre figuri reprezintă punerea în abis a celeilalte.

12. Catahreza are o funcție de catalizator; ea neutralizează tensiunile pe care le instituie prezența figurii poetice, pentru că se situează la frontiera dintre gramatica limbajului nonpoetic și cea a limbajului poetic.

13. Atunci cînd discursul poetic creează și manifestă un context explicit în care integrează catahreza, aceasta devine figură.

14. Tipul de relație care se stabilește între figură și text poate fi un criteriu esențial pentru stabilirea unei tipologii a textelor (de exemplu, conform acestui criteriu, poezia *Gorunul* se apropie de structura unui poem în proză).

6—c. 1475

15. Observaţiile de pînă acum reprezintă, credem, un argument în favoarea posibilităţii ca studiul figurilor poetice dintr-o perspectivă asemenea celei schiţate aici să conducă la construirea unei teorii a textului.

ANEXĂ

Ion Pillat, *Copacii din sat*

De ce-ai sădit în satul nostru case
Şi garduri vii, căruţe şi plugari,
Cînd singuri stăm — răzeşi cu crengi pletoase —
Şi-l străjuim de vînturile tari?

Şi omului de ce i-ai dat fiinţă?
Azi e aici şi mîine în vecini,
Cînd noi suntem un loc şi o credinţă,
Ai satului — din frunză-n rădăcini.

Lucian Blaga, *Gorunul*

În limpezi depărtări aud din pieptul unui turn
cum bate ca o inimă un clopot
şi-n zvonuri dulci
îmi pare
că stropi de linişte îmi curg prin vine, nu de sînge.

Gorunule din margine de codru,
de ce mă-nvinge
cu aripi moi atîta pace,
cînd zac în umbra ta
şi mă dezmierzi cu frunza-ţi jucăuşă?

O, cine ştie? — Poate că
din trunchiul tău îmi vor ciopli
nu peste mult sicriul,
şi liniştea
ce voi gusta-o între scîndurile lui,
o simt pesemne de acum,
o simt cum frunza ta mi-o picură în suflet —
şi mut
ascult cum creşte-n trupul tău sicriul,
sicriul meu,
cu fiecare clipă care trece,
gorunule din margine de codru.

Iunie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

CORESPONDENȚA LUI IOSIF POPOVICI CU OVID DENSUSIANU

PAGINI DIN ISTORIA LINGVISTICII ROMÂNEȘTI

LIVIU ONU

Cercetările de istorie a lingvisticii, în general, au pus și pun prea puțin la contribuție corespondența marilor personalități ale disciplinei. Or, relațiile epistolare dintre oamenii de știință ne ajută să înțelegem mai bine nu numai procesul de formare a unui specialist, ci și mediul în care s-a dezvoltat acesta, legăturile lui și colaborarea cu alți specialiști (de obicei, de profil), constituirea unor orientări noi, unor grupări sau curente, lupta de idei, resorturile intime ale întregii activități a unui om de știință.

Pe Iosif Popovici (1876–1928), fondator al foneticii experimentale românești, Ov. Densusianu îl cunoaște, probabil, la Viena, în 1900 sau începutul lui 1901, prin Matteo Bartoli. Acesta din urmă, în strînse relații cu Ov. Densusianu încă din 1896, cînd frecventau împreună cursurile de la École Pratique des Hautes Études și locuiau la Paris în același hotel [1], era, în anii 1900–1902, funcționar la Biblioteca Imperială din Viena [2]. I. Popovici era și dînsul, în 1900, la Viena, unde urma cursurile lui W. Meyer-Lübke și ale lui V. Jagić și unde-și pregătea doctoratul (susținut în decembrie 1900) [3]. I. Popovici însuși se împrietenise, desigur la Viena, cu M. Bartoli, de care-l lega și interesul acestuia pentru dialectul istroromân. Pe de altă parte, Ov. Densusianu, preocupat de tipărirea la Paris a primei fascicule din vol. I al importantei sale lucrări *Histoire de la langue roumaine*, în drumurile spre Franța, presupunem că se va fi oprit și la Viena, de unde M. Bartoli îi furniza anumite informații necesare lucrării sale, informații pe care nu le putea găsi la București [4].

Corespondența lui I. Popovici cu Ov. Densusianu (un număr de 15 scrisori, din intervalul 1901 – decembrie 1926) se păstrează în fondul epistolar de la B.A.R.S.R. [5]. Prima scrisoare a lui I. Popovici (o carte poștală ilustrată), expediată din Zagreb, la 15 V 1901, dovedește relații amicale bine stabilite [6]. După perioada vieneză, I. Popovici audiază, în primăvara lui 1901, la Universitatea din Zagreb, cursuri de slavistică sub îndrumarea lui T. Maretić [7]. În toamna aceluiași an, îl aflăm la Paris, unde, la Collège de France și la Institutul Catolic, sub conducerea abatelui Rousselot, se specializează în fonetica experimentală, în timp ce la École Pratique des Hautes Études, cu Gaston Paris, studiază filologia romanică [8].

În spiritul unei prietenii sincere, în celelalte scrisori către Ov. Densusianu, I. Popovici îl ține la curent pe acesta cu studiile sale la Paris, apoi cu activitatea pe care o desfășoară, consultîndu-l în probleme de literatură română veche și în alte probleme. De asemenea, îi furnizează diferite informații utile și își exprimă dezacordul față de anumite teorii, practici sau atitudini ale lui G. Weigand și S. Pușcariu. La invitația lui Ov. Densusianu, I. Popovici participă la primul Congres al filologilor români, de la București (aprilie 1925), unde ține și o comunicare, publicată apoi în actele Congresului. Relațiile epistolare sînt dublate de schimbul de publi-

cații, iar după 1910 — și de contactele directe dintre cei doi învățați, cu ocazia deselor călătorii ale lui I. Popovici la București.

Format în școala unor neogramatici de seamă, I. Popovici a avut șansa de a-și însuși, imediat în continuare, metodele și principiile foneticii experimentale, ca și ale geografiei lingvistice, care i-au deschis noi orizonturi și l-au ajutat să observe limitele concepțiilor foștilor săi dascăli și l-au distanțat de unii dintre aceștia sau chiar de elevi apropiați ai lor.

Înzestrat și cu un caracter puritan (în această privință semăna cu, Ov. Densusianu), I. Popovici a reușit să-și creeze numeroși adversarii în așa fel, încît aproape un sfert de secol a fost nu numai primul, ci și singurul profet al noii discipline în lingvistica românească, al fonetici experimentale.

Dintre temele abordate de I. Popovici în corespondența sa cu Ov. Densusianu, ne vom opri aici la una singură: studiul dialectului istroromân, completînd informațiile epistolare cu un minim de elemente biografice bine cunoscute.

Cum se știe, după o primă anchetă la istroromâni, între 3 și 13 oct. 1899, Iosif Popovici întreprinde o a doua între 4 aprilie și 16 mai 1905. Din cea de a doua călătorie, Popovici îi trimite salutări lui Ov. Densusianu, comunicîndu-i, succint, și situația de acolo : ,,Primiți, vă rog, sincerele mele salutări de pe fostul pămînt al ciribirilor. În sate e o mizerie nespus de mare. Sînt necesitat a locui trei patrare de oară departe de colonie" (Čepić per Chersano, 7 IV 1905).

Rezultatele cercetărilor sale cu privire la dialectul istroromân au fost publicate începînd cu 1903. După o serie de contribuții limitate (din ,,România", ,,Transilvania", ,,Luceafărul")[9], îi apare, în 1909–1914, la Halle a.d.S., monografia *Dialectele române din Istria*, în două părți : I. *Referințele sociale și gramatica* (1914 ; XII + 152 p.) ; II. *Texte și glosar* (1909 ; XVII + 168 p. + IV f.).

Pe de altă parte, cu aproximație în toamna lui 1904, a început să se manifeste și interesul lui S. Pușcariu pentru dialectul istroromân. Numit atunci docent de limba și literatura română la Universitatea din Viena, întîmplarea a făcut ca printre studenții săi să se afle și un istroromân, A. Belulovici din Șușnievița[10]. Apropiindu-și-l și instruindu-l, S. Pușcariu a reușit să obțină un număr mare de texte istroromâne notate fonetic de Belulovici însuși. Apoi, pe baza acestor texte, a început să aprofundeze dialectul și să încerce o descriere a lui. Treptat, a luat naștere monografia *Studii istroromâne* în trei volume (București : I, 1906, 66 p. ; II, 1926, XV + 370 p. + XII f. pl. ; III, 1929, 334 p.), în elaborarea căreia, din capul locului, a apelat la colaborarea, pe lîngă Belulovici, și lui M. Bartoli și A. Byhan, care, în felul acesta, apar pe copertă ca autori secundari.

Nu mult după apariția vol. II al lui S. Pușcariu, I. Popovici îi trimite lui Ov. Densusianu o lungă scrisoare, din Cluj (28 dec. 1926), referindu-se, cu multă amărăciune, la cercetările istroromâne ale lui Pușcariu. Pentru obiecțiile interesante pe care le conține, reproducem cea mai mare parte a scrisorii : ,, . . . eu văd toată truda mea maltratată de noul cercetător din birou, care n-a călcat prin satele istroromâne și care-și fondează toată știința pe cunoștințele lui Alois Belulovici. El n-amintește și nu cred să fie auzit vorbind mai mulți români din Istria. Dar în zădar îi aude, căci fără educația urechii și fără școală fonetică și așa nu prea poate face o ispravă ! **Limba vorbită**[11] se deosebește mult de limba *scrisă*[12] ; ea e

într-o continuă prefacere și se deosebește întotdeauna. Laicul vede în aceste diferințe [sic] și diferențieri — greșeli; el e sedus de tipicul obișnuit și nici nu le poate înțelege fără studii speciale. Îți poți închipui acum dialectele române din Istria, cari trăiesc și se dezvoltă sub o completă sălbăticie și ferite de influințe [sic] culturale! Membri ai aceleiași familii vorbesc diferit. Aceasta e realitatea, eu n-o pot schimba, dar și mai puțin falșifica! Am notat totdeauna ce am auzit și cred că am un auz mai bun și mai educat decît noul scrutător istroromân. Ca să fiu și mai prost decît Ive [13] nu pot înțelege, și fiindcă critica aceasta e aspră, mă voi duce la vară din nou în Istria, cu aparate, și voi controla lucrarea mea. Te asigur că voi fi obiectiv, dar dacă am dreptate, voi termina odată cu acest rival obraznic! E destul de 25 de ani și nu-i pot suferi pînă la infinit împunseturile. Te rog cu toată inzistința [sic] să mă ierți că te supăr cu necazurile mele, dar cui să mă plîng, dacă nu d-tale, care ești cel mai competent să judeci dacă merit să fiu tratat astfel".

Făcînd abstracție de tonul polemic și de caracterizarea prea puțin urbană pe care o face rivalului său, el însuși foarte nedrept și agresiv în relațiile cu I. Popovici [14], observațiile lui Popovici conțin multe remarci judicioase. În ce privește proiectata verificare a propriei anchete dialectale în Istria, aceasta, din cauza sănătății lui Popovici și a morții lui iminente, n-a mai putut avea loc. Bineînțeles că supărarea lui Popovici a fost perfect legitimă, deși Pușcariu a pus larg la contribuție, în vol. II al *Studiilor istroromâne*, informațiile culese pe teren ale acestuia. Dar obiecțiile făcute de Pușcariu la adresa lui Popovici, în volumul citat, sînt neînsemnate (ele se referă mai ales la descrierea dialectului) față de cele cuprinse în vol. III al lucrării lingvistului clujean, în care se prezintă bibliografia critică a dialectului și care a apărut după moartea lui Iosif Popovici. Aici, pe 35 de pagini tipărite (p. 141—175), monografia lui I. Popovici consacrată dialectului istroromân este supusă unei nemiloase critici distructive. Este mai mult decît evident că, depășind limitele obiectivității, acordînd credit maxim și adesea absolutizînd graiul informatorului din Șușnievița, S. Pușcariu a urmărit să-l discrediteze total pe I. Popovici. Lăsînd la o parte coeficientul (probabil mare) de erori de tipar, nu putem crede că studiul dialectologic al unui fonetician atent, obișnuit cu cele mai fine nuanțe ale pronunțării, cum a fost I. Popovici, să conțină atîtea erori de amănunt.

După monografia lui S. Pușcariu, au apărut multe alte cercetări consacrate dialectului istroromân, făcute și în alte localități decît Șușnievița: ale lui Leca Morariu, Traian Cantemir, Șt. Pașca, R. Flora, August Kovačeć etc., care demonstrează că sistemul lingvistic al dialectului este mult mai bogat și mai complex decît cel înfățișat de S. Pușcariu. Credem că a sosit timpul ca, în spiritul unei critici obiective, imparțiale, dar și în lumina cercetărilor mai noi, să se revadă în ce măsură obiecțiile lui S. Pușcariu sînt întemeiate. Știm cu toții că, în cercetările dialectale, notațiile greșite sau aparent greșite, lacunele, interpretările discutabile sînt oricînd posibile. Iar dacă totuși în studiile dialectale ale lui I. Popovici se întîlnesc unele aspecte criticabile (de metodă, de concepție etc.), aceasta se datorează și faptului că, după școala lui G. Weigand, de care foarte repede s-a dezis, cel puțin în domeniul acesta, mult timp, Popovici a lucrat izolat, neavînd cu cine să-și confrunte părerile. Și în materie de fonetică experimentală românească el a lucrat, aproape trei decenii, pînă la moarte, singur, dar aici școala și impulsul abatelui Rousselot au fost extraordinare, decisive, și-i vor rămîne imprimate tot restul vieții.

Nu trebuie să ne mire deci dacă, într-o scrisoare trimisă din Paris (13 sept. 1901), I. Popovici i se plînge lui Ov. Densusianu : ,,sînt de tot sîngur'', iar peste cîteva luni, tot de acolo (12 I 1902), îi spune : ,,Pe aici — toate bune. Numai că-s uitat — nu-mi prea cade bine''.

De aceea, corespondenţa cu Ov. Densusianu, pe care-l stima în mod deosebit şi ale cărui lucrări le citează foarte des, constituie pentru Iosif Popovici o adevărată destindere spirituală. Avînd în vedere adversităţile pe care le-a întîmpinat, Popovici chiar îi declara odată : ,,Îmi pare bine că ne putem cel puţin noi înţelege'' (scrisoarea din Cliciova, 9 VI 1914). Într-adevăr, Ov. Densusianu şi I. Popovici aveau multe puncte comune, inclusiv inimiciţii comune.

Este totuşi curios cum I. Popovici nu a renunţat, în corespondenţa sa, la fonetisme populare neacceptate de limba literară (ex. : *cătră*, *vro*, *sîngur*, *totdeuna*, *mai năinte*, *deşchis*, *am chieltuit*, *înşăla* etc.), la unele fonetisme hipercorecte (ex. : *acoper*, *am resturnat*, *respunde*, *am remas*, *împunseturile* etc.), la sufixul hipercorect *-inţă* (în loc de *-enţă* ; ex. : *diferinţe*, *influinţe*, *inzistinţa* etc.), la încadrarea substantivului *articol* la masculin (pl. *articoli*) etc. Chiar şi sintaxa şi stilul său lasă uneori de dorit. Totul s-ar putea explica prin aceeaşi viaţă a sa mai mult izolată, în care — constrîns de împrejurări şi de oameni — a trăit.

Dar, mai presus de orice, corespondenţa şi cercetările sale publicate (de fonetică experimentală balcanică şi românească, de dialectologie şi folclor românesc, de istorie a limbii române etc.), chiar dacă conţin unele aspecte criticabile (de concepţie, de metodă sau de limbaj), ne demonstrează că rezerva unor lingvişti de frunte (ca S. Puşcariu, W. Meyer-Lübke) faţă de Iosif Popovici, ca şi obstrucţia pe care aceştia i-au făcut-o [15], sînt cel puţin bizare şi inexplicabile.

De aceea, apreciem că este imperios necesară reconsiderarea moştenirii ştiinţifice a lui I. Popovici (pînă în prezent s-a reconsiderat numai contribuţia lui folcloristică) [16] şi reeditarea integrală a operelor sale, fără trunchieri şi modificări ale textului. Recenta ediţie citată mai sus, de *Scrieri lingvistice* (1979), este doar un modest pas în această direcţie.

NOTE

[1] Vezi *Scrisori către Ov. Densusianu*. Ediţie îngrijită, introducere, note, tabel cronologic şi indici de Liviu Onu, Ileana Vîrtosu şi Maria Rafailă, sub redacţia lui Liviu Onu. Vol. I, Bucureşti, 1979, p. 22 (Abrev. : *Scris către Ov. Dens.)*.

[2] Id. *ib.*, p. 26.

[3] Iosif Popovici, *Scrieri lingvistice*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Maria Purdela-Sitaru şi Livia Vasiluţă, Timişoara, 1979, p. X.

[4] Vezi DHLR, I, prefaţa ; *Scris. către Ov. Dens.*, I, p. 22.

[5] B.A.R.S.R., secţia de manuscrise, fondul Corespondenţa lui Ov. Densusianu, S. 37/DXL.

[6] Iată textul : ,,Sînt aici de vro 2 săptămîni. O să-ţi scriu mai pe larg. Deocamdată te salut cordial. [ss] Iosif Popovici''.

[7] I. Popovici, *Scrieri lingvistice, ed. cit., loc. cit.*

[8] În drumul spre Franţa, I. Popovici a făcut un popas la Viena, unde s-a întreţinut cu M. Bartoli. ,,În Viena am vorbit multe cu Bartoli, dar a trecut vremea aşa de iute, încît n-am putut să vă scriem nici o vorbă'' (scrisoare din Paris, 13 sept. 1901, adresată lui Ov. Densusianu la München, Theresien Strasse, 30^{I}).

[9] Vezi bibliografia lucrărilor lui I. Popovici în: I. Popovici, *Scrieri lingvistice, ed. cit.*, p. 291—292.

[10] *Scrisori către Ioan Bianu.* Ediție de M. Croicu și P. Croicu. Vol. III, București, 1976, p. 404—405 (scrisoare S. Pușcariu, Viena, 3 X 1904, către I. Bianu). (Abrev.: *Scris. către Bianu).*

[11-12] Sublinierile lui I. Popovici.

[13] Vezi, la S. Pușcariu, *Studii istroromâne* ... III, *ed. cit.*, p. 38—48: o critică a cercetărilor dialectale ale lui Andonio Ive în Istria.

[14] Vezi *Scris. către Bianu*, III, p. 412, 505—506, 507.

[15] *Ib.*, p. 505—506.

[16] Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, 1974, p. 419—421; Iordan Datcu, S. C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor.* [I]. *Folclorul literar românesc.* Cu o prefață de Ovidiu Bîrlea, București, 1979, p. 361—362.

Iunie 1985 *București, Bd. Muncii, 104*

STRUCTURI ADVERBIALE COMUNE CU CELE VERBALE ȘI ADJECTIVALE

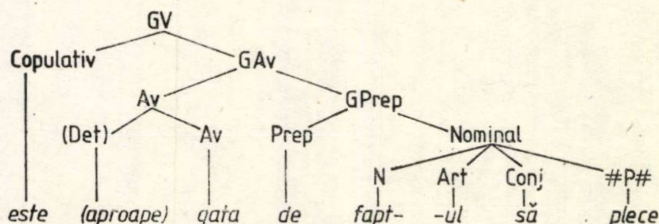
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

1. Din clasa lexical numeroasă a adverbului, adverbele *gata*, *departe*, *indiferent*, *independent* prezintă trăsături semantico-sintactice comune, realizînd structuri asemănătoare cu cele ale grupului verbal și ale celui adjectival.

Semantic, aceste asemănări se pot explica satisfăcător în termenii „calculului de predicate" [1], deci ai unei semantici care analizează structura internă a propoziției. Sintactic, ele au în comun trăsătura distribuțională a apariției ca regente ale unui nominal precedat de prepoziția *de* sau ale unei construcții conjuncționale sau infinitivale. Vecinătatea propoziției introduse prin conjuncție sau a infinitivului este rezultatul unei transformări comune de „complementizare".

2.1. Adverbul *gata*[2] se comportă semantic ca o funcție *predicativă*, apărînd fie în construcții cu două argumente (deci cu structura f (x, y), unde x este de tipul „argument-lucru", iar y, de tipul „argument-eveniment"), fie în construcții impersonale, cu un singur argument (deci cu structura f(x), unde x este „argumentul-eveniment"). Interpretarea predicativă a lui *gata* este asigurată de posibilitatea apariției lui în vecinătatea copulativului *a fi* (ex. : *era gata de drum)* și de înrudirea semantică cu structuri adjectivale (participiale) de tipul : *era pregătit de drum*. Argumentele x, y ale predicatului *gata* sînt ordonate, deci nu-și pot schimba între ele poziția, și referențial distincte, ceea ce permite să explicăm imposibilitatea apariției adverbului *gata* în construcții reciproce și reflexive [3] și să caracterizăm, în consecință, funcția pe care o reprezintă ca asimetrică și nonreflexivă.

Din punct de vedere sintactic, poziția argumentelor față de predicat se marchează prin caz : nominativul, pentru „argumentul-lucru", și prin prepoziția *de*, pentru „argumentul-eveniment". Reflexul sintactic al calității de „argument-eveniment", obligatorie pentru unul dintre argumente, îl constituie apariția conjuncției *să*, care transformă construcția simplă într-o construcție bipropozițională. *Să*, ca și în alte cazuri ale apariției lui (în grupul verbal sau în cel adjectival), indică încorporarea unei propoziții în structura alteia, încorporare care se produce în poziția argumentului legat prin *de* ; v. arborele :

În cazul predicatului *gata*, transformarea de complementizare poate fi urmată de oricare din seria de transformări : nominalizare (convertire a subordonatei într-un nominal), transformare infinitivală și transformare de supin (convertire a conjunctivului într-un infinitiv sau supin), ceea ce explică prezența paralelă în limbă a patru construcții sinonime : *gata să plece, gata de plecare, gata de a pleca, gata de plecat.*

Fără să fie o condiție obligatorie, în construcția predicatului *gata* se preferă identitatea sintactică a celor două subiecte : din P_1, propoziția matrice, și din P_2, propoziția încorporată („*x* este gata de faptul ⁀ *x* pleacă" ⇒ „*x* este gata să plece"). „Acomodarea " subiectelor celor două propoziții se manifestă și prin aceea că folosirea impersonală a lui *gata* (deci cu un singur argument) cere prezența în subordonată tot a unei construcții impersonale, primar impersonale (ex. : *este gata să plouă)* sau derivat impersonale, unde pierderea subiectului personal este urmarea unei transformări (ex. : *este gata să se culeagă porumbul).* Cînd cele două propoziții au subiecte personale distincte, dar posibil de adus la aceeași formă, se preferă aplicarea în subordonată a unei pasivizări, astfel încît regenta și subordonata să ajungă la identitate de subiecte (ex. : *el este gata să fie audiat).*

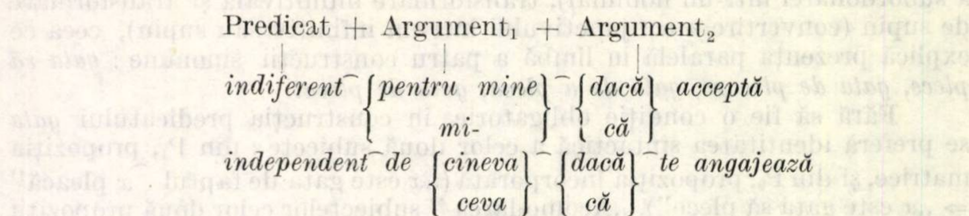
Din categoria predicatelor care presupun complementizare, *gata* se caracterizează prin trăsătura nonfactivității, trăsătură a predicatelor care nu dau nici un indiciu asupra adevărului / falsului propoziției pe care o guvernează. Reflexul sintactico-morfologic al nonfactivității predicatului și, implicit, al caracterului nonasertiv al subordonatei îl constituie selecția conjuncției *să* și, dependent de aceasta, construcția cu conjunctivul. Conjunctivul este, prin excelență, forma verbală a acțiunii posibile, fără nici un angajament din partea vorbitorului asupra certitudinii realizării ei.

2.2. O istorie derivativă asemănătoare are adverbul *departe* din construcții ca : „În roman și în nuvelă, din contra, persoana principală este [. . .] *departe de a stăpîni* la început împrejurările", Maiorescu, *Critice*, E.P.L., 1966, p. 396, „este *departe de a rămîne* doar istorie" Scînteia, 15 noiembrie 1980, 4, „*departe de a fi* în situația de a dormi", Preda, *Delirul* Ed. Cartea Românească, 1975, p. 352, construcții rezultate dintr-o transformare infinitivală (**departe de faptul ⁀ să rămînă ⇒ departe de a rămîne).* De remarcat, în cazul acestui adverb, este absența construcțiilor echivalente cu o completivă conjuncțională (* *este departe să rămînă doar istorie)*, urmare a originii neologice a construcției, calchiate după fr. *être loin de + inf.*[4].

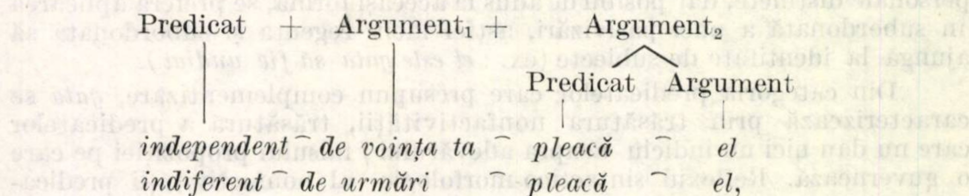
2.3. Natura semantico-sintactică a adverbelor *independent, indiferent* diferă, în unele privințe, de a adverbelor *gata, departe.*

Semantic, se comportă ca funcții *predicative* cu două argumente, fie ca funcții simple, în construcții impersonale (ex. : *Mi-e indiferent dacă el acceptă sau nu, E independent de voința ta dacă te angajează sau nu)*, fie ca funcții complexe, în vecinătatea unui predicat care funcționează el însuși ca argument (ex. : „Hogaș scrie *independent* de Sadoveanu", Călinescu, *Istoria literaturii române*, 1941, p. 593, „*indiferent* de sensul pe care îl atribuim influenței [. . .], facem o judecată de valoare", Dan Grigorescu, *Arta imaginii*, Ed. Meridiane, 1982, p. 128).

În construcţiile impersonale, valoarea predicativă a celor două adverbe este incontestabilă ; structura construcţiilor are forma :

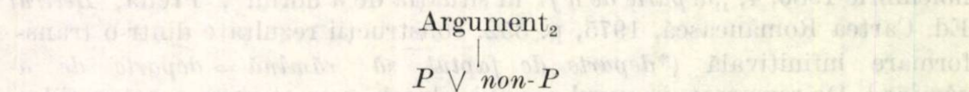

În construcţiile dependente de alt predicat, natura predicativă a adverbelor *indiferent*, *independent* poate fi pusă în evidenţă prin raporturi de parafrază de tipul : *E independentă de voinţa ta plecarea*. Structura acestor funcţii complexe are forma :

de unde se observă că în poziţia $Argumentului_2$ apare altă funcţie, deci tot o construcţie predicativă. Cele două tipuri de structuri propoziţionale au forma : f (x, y), pentru funcţiile simple, şi f [x, f(y)], pentru funcţiile complexe.

Alt element comun, pentru cele două predicate, este apariţia în poziţia $Argumentului_2$ a unei construcţii complexe obţinute prin disjuncţie, deci prin legarea a două propoziţii cu ajutorul conectorului disjunctiv *sau* (simbolizat prin semnul $\vee$). Structura $Argumentului_2$ are, în cazul celor două predicate, forma :

Reflexul sintactic al prezenţei structurii complexe disjunctive îl constituie apariţia conjuncţiei *dacă*, în variaţie liberă cu elementul conjuncţional *că* (ex. : „*indiferent că* e furtună *sau* viscol", Sportul, 16 iulie 1982, 2–3, „*indiferent dacă* e subordonat subiectului *sau* organizării compoziţionale", Dan Grigorescu, *Arta imaginii*, p. 18). Spre deosebire de alte structuri cu subordonate introduse prin elementul relaţional *dacă*, în cazul de faţă, *dacă* nu este semnul interogaţiei totale în subordonată. ci al unei structuri complexe de tip disjunctiv, ceea ce explică, de altfel, şi variaţia lui cu conjuncţia *că*, imposibilă în cazul interogaţiei totale [5].

Cele două ipostaze : de funcţie simplă şi de funcţie complexă antrenează, în plan sintactic, modificări ale poziţiei argumentelor. Argumentul realizat prin structura complexă disjunctivă apare, în funcţia simplă, în poziţia subiectului, iar în funcţia complexă, în poziţia unui nominal prepoziţional precedat de prepoziţia *de* şi lexicalizat ca *faptul*.

În cazul adverbului *indiferent*, se înregistrează, în variaţie liberă, atît construcţii cu nominalul *faptul* suprimat (ex. : ,,*indiferent dacă* este un titlu oneros *sau* un titlu gratuit'', Tudor R. Popescu, Petre Anca, *Teoria generală a obligaţiilor*, Ed. Ştiinţifică, 1968, p. 347), cît şi construcţii cu nominalul nesuprimat (ex. : ,,*indiferent de faptul dacă* munceşte *sau* nu''); pentru adverbul *independent*, sînt obligatorii construcţiile cu nominalul nesuprimat (ex. : ,,*Independent de faptul dacă* o teorie analitică are un caracter mai matematizat *sau* mai puţin matematizat'', Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Ed. Academiei, 1970, p. 39).

Spre deosebire de construcţia adverbului *gata*, în cazul adverbelor *indiferent* şi *independent* sînt excluse transformările de infinitiv şi de supin. Este posibilă însă nominalizarea : cele două nominale, devenite complemente, apar într-un raport lexical de antonimie şi un raport sintactic disjunctiv (v. *independent (indiferent) de acceptarea sau neacceptarea [părinţilor)*. De asemenea, spre deosebire de sintaxa lui *gata*, cele două adverbe admit complementizarea printr-un relativ (ex. : *indiferent de ce s-a spus*, *indiferent cu cine e la masă*, Marin Preda, *Delirul*, p. 233).

3. Asemănările de construcţie ale celor patru adverbe : apariţia ca regente ale unor propoziţii conjuncţionale sau ca regente ale infinitivului şi asemănările acestora cu grupul verbal şi cel adjectival sînt reflexul sintactic al unei particularităţi logico-semantice comune : calitatea acestor adverbe, ca şi a verbelor şi a adjectivelor, de *predicate logice*, care pot funcţiona fie ca *predicate diadice*, deci cu două argumente, fie ca *predicate monadice*, cu un singur argument, cu condiţia ca unul dintre argumente sau singurul argument, în cazul funcţiilor monadice, să aibă caracteristica de ,,argument-eveniment''.

NOTE

[1] Pentru aspectele teoretice şi terminologia derivînd din ,,calculul de predicate'', v. Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Free Press, 1966.

[2] Pentru sintaxa adverbului *gata*, v. şi Alexandrina Grădinaru, *Contextele adjectivului şi adverbului* **gata**, în *Lucrări ştiinţifice. Filologie*, Constanţa, 1970, p. 117—124.

[3] Am arătat , cu alt prilej, că pot apărea în construcţii reciproce şi reflexive şi alte predicate decît cele verbale : v. *O paralelă logico-sintactică între adjectiv şi verb : adjective în construcţii reciproce şi reflexive*, în LR XXXIV (1984), 5, p. 386 şi urm.

[4] Pentru construcţia cu infinitivul a adverbului *departe*, v. Ion Diaconescu, *Infinitivul în limba română*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 189.

[5] Pentru construcţia *indiferent că*, v. şi Mioara Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, p. 186.

Iunie 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

DESPRE SEMANTICA ÎMPRUMUTURILOR FRANCEZE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

1. Calea (căile) prin care un împrumut lexical a pătruns într-o limbă L_1 dintr-o limbă L_2 și tipul de relații care există între L_1 și L_2, motivul pentru care s-a făcut împrumutul, specificul structurii lexico-semantice a limbii L_1 în care se încadrează cuvîntul împrumutat sînt cîțiva dintre factorii care fac ca sfera semantică a împrumutului să se modeleze astfel încît să nu se mențină identică cu sfera semantică a termenului care se împrumută din L_2. Din acest punct de vedere, termenul adoptat, adaptat la sistemul fonetic și morfologic al limbii L_1, se poate afla față de termenul din L_2, pe plan semantic, în raport de coincidență — atunci cînd sferele lor semantice se suprapun, de incluziune — cînd termenul din L_1 preia doar o parte din semnificația termenului din L_2, de intersecție — atunci cînd termenul din L_1, preluînd o parte din semnificația termenului din L_2, își dezvoltă sensuri specifice, de disjuncție — cînd, în urma unor schimbări de sens, termenul din L_1 capătă un sens diferit de cel din L_2.

2. Vom încerca să ilustrăm cu ajutorul cîtorva exemple preluarea parțială de semnificație [1], caracteristică pentru un mare număr de împrumuturi lexicale franceze în limba română. De cele mai multe ori ea se explică prin faptul că sensul termenilor francezi împrumutați este parțial acoperit pe teren românesc de cuvinte specifice, în concurență cu care împrumutul nu se impune [2].

Rom. *buton*, împrumutat din fr. *bouton*, nu preia sensul căruia îi corespund în română *boboc*, *mugur*, sens pe care termenul francez îl are din epoca veche a limbii : „bourgeon, bouton (de fleur)" (A. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français*, s.v. *boter II)*. El apare însă împrumutat în română cu alt sens, pe care-l avea deja fr. v. *boton*, și anume „bouton (d'habit)", rom. *buton* fiind înregistrat în dicționarele românești de la începutul secolului ca substantiv neutru, restrîns la „nasture mic (de cămașă)" (Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. a II-a, Craiova, 1908) sau în dicționarul român-german al lui H. Tiktin : s.n. „(Hemd-, Manschetten-) Knopf, Bouton". În DA (1913), *buton*, substantiv masculin, este explicat prin „nasture mobil (de metal, de sidef etc., adesea cu o mașinerie) cu care se încheie și se prind, la cămăși, gulerele, manșetele, piepții ; cfr. *bumb*" ; delimitîndu-și sfera semantică de cea a cuvîntului *nasture*, *buton* își restrînge înțelesul în română la sensul actual : s.m. „un fel de nasture mobil din metal, sidef sau alte materiale cu care se încheie gulerele, manșetele etc. ; capsă". DA menționează însă și o extindere de sens a cuvîntului : „p. ext. ceea ce are forma unui nasture, țimburuș", dînd drept exemplu pentru acest din urmă sens *butonul soneriei*, pe care CADE îl explică drept „nasturele de os pe care se apasă spre a pune în mișcare o sonerie electrică". Lărgirea înțelesului semnalată de DA corespunde unei extinderi de sens pe care o cunoscuse fr. *bouton* „ce qui a plus ou moins la forme d'un bouton", pe baza căreia s-a specializat înțelesul : „poussoir, interrupteur d'un appareil électrique, d'un timbre, etc.". Așa se explică prezența cu acest sens a împrumutului românesc *buton*, încă din

1857, în traducerea unei lucrări de fizică a lui C. Pouillet, traducere datorată lui A. Marin și apărută la București, în 1857, sub titlul *Noțiuni generale de fisică și de meteorologie spre uzul junimei*, pentru a denumi „*butonul* [la un aparat]" *(apud* N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 160, fără indicarea genului). În această direcție s-a specializat și sensul rom. *buton*, s.n., „piesă mică în formă de disc, care, prin apăsare sau prin învîrtire, asigură un contact electric sau o acțiune mecanică".

Spre deosebire de *buton*, rom. *butonieră* a fost împrumutat cu sensul fr. *boutonnière*, pentru care, nedispunînd încă de un echivalent unanim adoptat în română, *Dicționarul român-francez* al lui Theodor Codrescu, apărut la Iași în 1875, dă următoarea explicație : „chiotore, bortă făcută în haină în carea se vâră bumbulu, se îmbumbă".

Într-o situație asemănătoare cu *buton* se află și alte împrumuturi din franceză : *bazin* nu a preluat de la fr. *bassin* și sensul de „lighean", *bursă*, *absint*, *bridă* nu au preluat de la termenii fr. *bourse*, *absinthe*, *bride* și sensurile de, respectiv „pungă", „pelin", „ham", sensuri de bază ale cuvintelor în franceză. Rom. *acuitate*, în afara sensului (cu indicația *livr.* în DEX) „capacitate a organelor de simț de a percepe excitații oricît de slabe și de a diferenția excitații foarte asemănătoare între ele ; ascuțime, agerime", a preluat din franceză și sensul „grad de înălțime pe care îl poate atinge o voce sau un instrument muzical", corespunzător sensului fr. *acuité* „qualité de ce qui est aigu", fără să-l împrumute și pe cel de „qualité de ce qui est pointu". Într-un raport similar se află și împrumuturile rom. *a abuza*, *a antrena*, *a acompania*, *a acorda*, *a angaja*, *a asambla*, *a atașa* față de termenii francezi care le-au stat la bază.

Se pot stabili cîteva categorii de împrumuturi lexicale care pe plan semantic acoperă parțial termenul care a fost împrumutat :

2.1. Împrumuturile aparținînd limbajelor specializate a căror formare (și îmbogățire) s-a făcut prin preluarea termenilor necesari din alte limbi, între care franceza ocupă un loc însemnat. Cuvinte care în franceză — prin evoluție semantică — s-au specializat pentru denumirea unor noțiuni științifice sau tehnice au fost împrumutate de română doar cu acest ultim sens, de cele mai multe ori și el recent pe teren francez. Deși aparțin vocabularului comun al limbii franceze, au pătruns în română doar cu sensurile lor specializate, și acest lucru s-a petrecut cu termeni din cele mai diverse domenii : militar : *abatiză* — fr. *abattis;* juridic : *a achiesa* — fr. *acquiescer;* financiar : *a andosa* — fr. *endosser;* anatomie : *bazinet* — fr. *bassinet;* arhitectură : *ancadrament* — fr. *encadrement;* construcții : *bombament* — fr. *bombement;* mecanică : *bujie* — fr. *bougie;* tipografie : *blanc* — fr. *blanc* ; etc.

2.2. În cazul în care termenul francez aparține prin sensul lui de bază vocabularului științific și s-a dezvoltat pe teren francez un sens figurat, cuvîntul a fost preluat de română uneori numai cu sensul lui de bază. De ex. fr. *absorption* este împrumutat în rom. *absorbție* [3] fără sensul figurat „action de faire disparaître en s'annexant" (qq. ch.)" sau cel de „état de l'esprit absorbé", deși verbul rom. *a absorbi* s-a îmbogățit în această direcție sub influența fr. *absorber*. Împrumutarea termenului francez doar cu sensul său specializat este uneori prima etapă pe care au parcurs-o unii termeni care, cu timpul, și-au însușit și alte sensuri, de ex. cele figurate, ale termenului francez ; ex. *a angrena* era înregistrat în DA doar cu sensul „a face ca măselele unei roate dințate să intre în locurile goale dintre măselele

altei roate transmițîndu-i astfel mișcarea", pentru ca în DEX cuvîntul să fie însoțit și de sensul figurat : „a antrena într-o acțiune".

2.3. Spre deosebire de categoria precedentă, unii termeni francezi au fost împrumutați în română doar cu sensul lor figurat : *a aprofunda* nu a fost preluat cu sensul propriu de „a adînci" [4] ci cu sensul figurat al fr. *approfondir* „examiner à fond"; v. dicționarul lui Lazăr Șăineanu : „a studia serios, a cerceta a fund", DA : „a pătrunde afund în cunoașterea unui lucru, a cerceta adînc, 'a adînci (ceva) cu mintea' ".

Rom. *a aplana* nu a preluat sensul „a netezi, a nivela" al fr. *aplanir*, *a agasa* pe cel de „a produce o iritație; a strepezi" al fr. *agacer*, *branșă* pe cel de „creangă" al fr. *branche*; franțuzismul *a bria* nu înseamnă „a străluci" decît în sens figurat; etc.

2.4. Substantivele deverbative franceze formate cu ajutorul sufixelor *-tion*, *-ment*, *-age*, *-ée* etc. au căpătat în franceză și sensuri concrete, denumind rezultatul acțiunii verbului de bază, obiectul acțiunii sau locul în care aceasta se desfășoară. Avînd în vedere că, în română, productive pentru formarea numelor de acțiuni sînt infinitivul lung și supinul [5], derivatele respective nu au fost totdeauna împrumutate în română și cu sensul „abstract" [6], ci doar cu sensul sau cu sensurile concrete dezvoltate în franceză pe baza sensului de bază; astfel fr. *embrayage* îi corespund în română *ambreiare* și *ambreiaj*, fr. *garage* — rom. *garare* și *garaj*, fr. *entrée* — *intrare* și *antreu* etc.

3. Studierea raporturilor complexe stabilite pe planul semnificației între împrumuturile românești din franceză și termenii care le-au stat la bază este utilă atît din punct de vedere teoretic, pentru o mai nuanțată descriere a procesului prin care se realizează împrumuturile lexicale, cît și pe planul lingvisticii aplicate, în activitatea lexicografică și în cea didactică.

NOTE

[1] În ceea ce privește celelalte raporturi semnalate, ne limităm să menționăm aici doar cîteva aspecte : „coincidența" semantică se manifestă cu precădere în categoria termenilor din limbajele specializate : *aortă, antroponimie, amnistie, amperaj, absidiolă, bioxid, bilobat* etc., dar și în cazul unor termeni aparținînd limbajului comun, care, treptat, sub influență franceză, și-au îmbogățit și în română sfera semantică prin extinderi de sens sau prin întrebuințarea lor cu sensuri figurate. Cît despre dezvoltările de sens pe teren românesc, ele au fost semnalate de Theodor Hristea în *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 111 ; *Schimbările semantice și importanța lor pentru cercetarea etimologică*, în *Semantică și semiotică*, București, 1981, p. 259 și urm. ; de Vasile Covaci, *Emprunts lexicaux français-roumains*, în RRL XXVIII (1983), p. 193—197.

[2] O preluare parțială de semnificație este caracteristică nu numai împrumuturilor lexicale, ci și celor semantice, atunci cînd sensul unui cuvînt românesc moștenit sau împrumutat se îmbogățește prin influență străină ; v. cazurile discutate de Th. Hristea în *art. cit.* : sensul rom. *probă* influențat de fr. *épreuve*, sensul rom. *turneu* sub influența fr. *tournoi* etc.

[3] V. și N. A. Ursu, *lucr. cit.*, p. 139.

[4] De altfel, dintre sensurile rom. *profund*, cel referitor la „ape, cavități, săpături, obiecte concave etc." : „al cărui fund este situat la o distanță (foarte) mare de marginea de sus, de suprafață ; adînc" este situat pe ultimul loc în ierarhia sensurilor dată de DEX.

[5] V. SMFC IV, p. 309 et passim.

[6] V. SMFC I, p. 57, unde se discută nuanța semantică pe care sufixul *-aj*, pentru formarea numelor de acțiune, o are în raport cu infinitivul lung.

Aprilie 1985

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Edgar Quinet 5—7

LIMBI ÎN CONTACT: ROM. *SUTĂ*

MARIUS SALA

Acad. Al. Rosetti s-a ocupat în diverse ocazii de explicația împrumutării numeralului *sută* din română. După ce a arătat că drom. și arom. *sută* reproduc pe v. sl. *sŭto*, cu tratamentul neuzitat al lui *ŭ* prin *u*, la o epocă veche, cînd acest tratament era încă posibil [1], în cunoscuta sa istorie a limbii române[2] precizează că „prezența unui numeral de origine străină într-un sistem format din elemente omogene nu e un fapt neobișnuit: în diverse domenii s-au observat fapte similare". Sînt aduse spre exemplificare cazul numeralelor chineze folosite în japoneză și coreeană, al diverselor limbi africane care întrebuințează numerale luate din arabă, precum și cel al finlandezei care a împrumutat numeralul „sută" din indo-europeană.

Numeralul este considerat în general ca o parte de vorbire în care pătrund mai greu împrumuturi. Rarele împrumuturi sînt considerate fapte de morfologie. Reluăm discuția referitoare la rom. *sută* nu pentru a aduce argumente la etimologia acestui numeral [3], ci pentru a face unele comentarii cu privire la afirmația acad. Al. Rosetti menționată mai sus referitoare la împrumutarea unor numerale.

Observația sărbătoritului nostru cu privire la existența unor împrumuturi asemănătoare și în alte limbi poate fi întărită prin exemple din alte limbi europene, africane și amerindiene, pe care le luăm din lucrarea scrisă în colaborare cu Ioana Vintilă-Rădulescu [4] și din articolul lui Zdzisław Stieber, *Existe-t-il des lois concernant les contacts entre les langues?*, în „Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawezego" XXIII (1965), p. 111–112. Astfel, bulgara, macedoneana și varianta sîrbă a sîrbocroatei au luat din greacă numeralul *hiliada* „1000", dialectele sorabe întrebuințează *tawsynt* „1000" și *hundert* „100", amîndouă împrumutate din germană. Cît privește limbile africane, observăm că idiomurile din familia Benue-Congo din sudul Africii au luat din substratul khoisan (continuat azi prin limbile hotentotă și boșimană) numeralele pentru „2", „5", „10" și „20", limba maasai a împrumutat numeralele pentru numere mai mari de „6" din limbi cușitice (somaleză, galla), kpello și maninka din vestul Africii au luat numeralele pentru „100" din berberă. Limbile din familia pano-tacana au împrumutat numeralele „3" și „5" din quechua. Exemplele ar putea continua.

O explicație generală care s-ar putea da unor astfel de împrumuturi este că numeralul, în comparație cu alte părți de vorbire închise, este o categorie morfologică mai puțin omogenă, cu mai multe elemente care sînt izolate din punct de vedere morfologic. Această caracteristică a numeralelor permite pătrunderea cu mai multă ușurință a unor elemente luate din sistemul altor limbi. Dar între diversele numerale date spre exemplificarea fenomenului trebuie să distingem două categorii extreme: pe de o parte, categoria constituită de numeralele pentru numerele „mari", „rontunde" (100, 1000, 10000), care sînt mai izolate în sistem și, pe de altă parte, categoria numeralelor de bază, care reprezintă unități (1–10).

Categoria numeralelor „mari" împrumutate este mai bine reprezentată în diversele tipuri de limbi. Pentru această situație putem considera

că numeralele respective au căpătat sensul colectiv definit și nedefinit de „grup, cantitate mare", așa cum arată și v. rom. *întuneric* „10000", calchiat după v. sl. *tĭma*, *tŭma* „întuneric; număr infinit, mii, zece mii". Cf. S. Pușcariu, *Limba română* I, București, 1940, p. 279, care crede că oile se numărau cu suta, deci era o unitate de numărare a oilor. Recent, un punct de vedere asemănător a susținut și Y. Malkiel [5], care presupune că sensul colectiv al lui *sută* „grup, pachet de o sută" a fost mai important și de aceea *sută* a devenit nume comun. Cf. și Al. Graur, *Puțină ... aritmetică*, București, 1971, p. 66 : „alăturarea lui *sută* la *mie* subliniază adesea faptul că e vorba de un număr mare v a g" (sublinierea noastră). Numeralele mari se folosesc deci și pentru aproximare. Astfel dacă numeralul capătă statutul de nume comun, împrumutarea lui este un simplu fapt de vocabular și nu trebuie considerat împrumut morfologic. Este interesant de remarcat că în diversele explicații date dispariției lat. *centum* din română[6] s-a apelat mai ales la omonimie, deci la o explicație folosită în studiile de lexic.

Cît privește categoria numeralelor de bază de la 1 la 10, ele constituie partea mai stabilă a domeniului numeralului și de aceea ele s-au păstrat în general bine în limbile europene (de exemplu, limbile romanice le păstrează pe toate din latină). Fără a intra în detalii constatăm doar aici că împrumuturile de numerale corespunzătoare primelor unități (1–10) au loc în limbi africane și americane, de cele mai multe ori în condițiile existenței unui sistem diferit de numărare, și că deci se modifică însuși sistemul de numărare. O astfel de schimbare trebuie interpretată ca o modificare de ordin morfologic și nu lexical, așa cum am propus pentru împrumutarea numeralelor „mari".

NOTE

[1] A. Rosetti, *Sur dr., mr.* **sută** *„cent"*, în „Bulletin linguistique" VIII (1940), 1, p. 159–160, publicat în *Mélanges de linguistique et de philologie*, București, 1947, p. 312–314.

[2] Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 304–305.

[3] Din numeroasa bibliografie care ar putea fi citată amintim lucrarea lui I. Pătruț, *Le roumain* **sută** *„cent" et le problème des premières relations linguistiques slavo-roumaines*, în *Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, II, București, 1971, p. 1063–1066.

[4] Marius Sala – Ioana Vintilă Rădulescu, *Les langues du monde. Petite encyclopédie*, București – Paris, 1984.

[5] Y. Malkiel, *Deux catégories d'étymologies „intéressantes"*, în „Revue de Linguistique Romane" XXXIX (1975), p. 258–259 ; idem, *Diachronic Hypercharacterization in Romance*, în „Archivum Linguisticum" IX (1957), p. 79–113 ; X (1958), p. 1–36, republicat în Yakov Malkiel, *Linguistica generale. Filologia romanza. Etimologia*, Florența, 1970, p. 202.

[6] Pușcariu, *op. cit.*, p. 279, pornind de la o explicație a lui G. I. Ascoli, consideră că omonimia cu numeralul *cinci* explică dispariția lui *centum* din română : arom. **cint* ar fi avut pluralul *ținți* care s-ar fi putut confunda cu *ținț* < lat. *cinque*. Aceeași părere are și Al. Graur, *Puțină ... aritmetică*, p. 24. Tot o omonimie invocă pentru dispariția lat. *centum* și W. Schmid, „Vox Romanica" XXIII (1964), p. 196–199.

Mai 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

NOTE DESPRE AMBIGUITATEA SINTACTICĂ ÎN LIMBA CHINEZĂ

FLORENTINA VIȘAN

1.1. Oricît de cuprinzătoare ar fi sfera termenului, de la orice anomalie a actului semiotic pînă la limitarea strictă la domeniul lingvistic, ambiguitatea trebuie situată la nivelul receptării. Făcînd circumscrierea necesară, în cazul, deci, al unui enunț emis și receptat în scopul comunicării, ambiguitatea lingvistică se definește ca o problemă cu care se confruntă receptorul aflat în imposibilitatea de a reconstitui alegerile făcute de emițător pentru a realiza acest mesaj și nu altul, fiind deci proprietatea enunțului de a admite o dublă sau o plurilectură.

1.2. Observată la nivel interlingual, ambiguitatea constituie un „obstacol" în calea traducerii. Traducătorul este obligat să dezambiguizeze enunțul din limba-bază, apoi să-l reformuleze în limba-țintă, evitînd posibila reambiguizare, evident cu excepția cazului cînd textul inițial este intenționat ambiguu. El explorează și operează dezambiguizarea în virtutea menirii sale de translator. El este un *receptor special* care în timpul dezambiguizării se raportează continuu la limba-țintă. Procesul dezambiguizării nu se oprește o dată cu opțiunea pentru o soluție de lectură în limba-bază, ci continuă pînă la selectarea unui corespondent în limba-țintă. Acest eteronim prezintă două tipuri majore de situații :

- păstrează tipul de exprimare și în acest caz fie menține dubla lectură, fie elimină dubla lectură (de exemplu, prin precizarea cu mijloace diferite a planului de incidență) ;
- adoptă un nou tip de exprimare, căci efortul de dezambiguizare impune renunțarea la tipul de exprimare din limba-bază.

Aceste situații sînt evident și în legătură cu tipul de traducere, cu gradul de fidelitate față de original etc.

2.1.0. Limba chineză, ca limbă izolantă, cu relații implicite și grad sporit de omofonie, manifestă un grad sporit de toleranță a ambiguității. Această limbă cumulează ambiguități inerente tuturor limbilor și ambiguități specifice limbilor de tip analitic. Ceea ce o individualizează este manifestarea cu pregnanță a ambiguități sintactice. Se mai cuvine menționat faptul că în aceasă limbă diferențele dintre ambiguitățile limbii vorbite și cele ale limbii scrise sînt de alt tip decît cele dintr-o limbă care folosește alfabetul. Se poate vorbi astfel de o „dezambiguizare" a omofonelor prin scrierea cu hieroglife diferite.

2.1.1. Existența în număr foarte mare a cuvintelor numite „conversibile", cazuri în care lexemul aparține la două clase distribuite distinct, constituie una din explicațiile abundenței frazelor ambigue. Este vorba de exemple ca *fenxi* („analiză" și „a analiza"), *yanjiu* („studiu" și „a studia"), *gongzuo* („muncă" și „a munci") etc. Astfel fraza :

(i) *Yanjiu fangfa hen zhongyao*

permite două decodări, conform celor două forme ale structurii de adîncime a sintagmei *yanjiu fangfa* : a) *yanjiu de fangfa* („metodă de studiu") și b) *dui fang fa jinxing yanjin* („studierea metodei").

7—c. 1475

2.1.2.0. O altă motivare a toleranței ambiguității în limba chineză constă în ceea ce am putea numi „paradoxul economiei". În chineză nu teama de ambiguitate este în detrimentul economiei (această limbă nu folosește precauții accesorii procedeelor sintactice reduse), ci manifestarea economiei sporește ambiguitatea. Economia lingvistică se manifestă cu pregnanță în această limbă neflexionară, cu un sistem de mărci funcționale extrem de redus și în care, în plus, asistăm la o anumită uzură a pozițiilor privilegiate în frază. Multă vreme s-a acordat o importanță exagerată ordinii cuvintelor în frază, considerîndu-se că greutatea de decodare cade pe ordinea fixă, lineară a enunțului. Ordinea pertinentă funcționează în chineză prin pozițiile privilegiate de grup nominal subiect antepus verbului și de grup nominal obiect postpus verbului. Dar există un anumit grad de mobilitate condiționată a obiectului, căruia, printr-o deplasare anteverbală, nu i se poate identifica imediat funcția într-o decodare ce urmează succesiunea sintactică. S-ar putea afirma că în limba chineză este necesar să se apeleze la o *traducere globală* tocmai din cauza acestor „accidente" posibile. În fraza :

(ii) *Ta daxue biye yijing liang manle*

(Pr + N + V + Adv + Adj nr + N cantit + Sufix)

relația între pronumele subiect și numele care apare imediat prin deplasarea obiectului în fața verbului poate fi confundată cu o relație determinant-determinat, sintagma nominală rezultată avînd în întregime rol de subiect. Traducerea ar fi astfel : „Studiile lui universitare s-au terminat de doi ani", față de „El și-a terminat studiile de doi ani". Ambiguitatea este favorizată de abaterea de la ordinea obișnuită a cuvintelor în frază, dar și de verbul selectat ce se încadrează în categoria verbelor care, precedate de un GN /-animat/, admit pasivizarea.

2.1.3. Sub presiunea necesității de comunicare, s-a apelat la *moneme funcționale* care să precizeze funcția sintactică și să prevină astfel ambiguitatea. În acest fel s-ar putea explica folosirea marcată a deplasării obiectului cu prepoziția (inițial verb) *ba*, construcție extrem de controversată și ca proveniență și ca valoare gramaticală.

Dar utilizarea, din economie (la nivelul inventarului, nu la nivelul vorbirii), foarte frecventă a *acelorași* moneme funcționale lipsite de semnificație semantică, duce la indeterminarea relației, termenii legați de ele nemaiputînd preciza relația. Generează ambiguitate, de exemplu, particula *de*, particulă structurală ce marchează fie gradul, fie posibilitatea în structuri identice *V + de + Adj*, și numai transformarea la forma negativă permite dezambiguizarea. Astfel fraza :

(iii) *Ta xie de qingchu*

poate primi două interpretări : „El scrie clar" /vs/ „El poate să scrie clar".

La fel se întîmplă cu prepoziția *ba*, deja menționată, care inițial marca obiectul care suferă acțiunea, dar printr-o folosire extensivă exagerată a ajuns să marcheze o mare diversitate de funcții ale grupului nominal aflat în poziție preverbală, începînd chiar cu funcția antonimă de subiect. În acest sens există chiar o situație specială de folosire imprecisă a lui *ba* ca agent sau obiect, situație generatoare, evident, de ambiguitate (cf. YAN KAIDI, 1983).

Unele moneme funcționale au și un sens lexical de bază, ambele folosite în limba chineză contemporană. Astfel *gei*, cu sensul inițial de

„a da", apare în fraze ca marcator al beneficiarului. Enunțurile care conțin acest monem sînt astfel ambigue:

(iv) *Zhe pian wenzhang ni gei wo kan kan*

„Dă-mi acest articol să-l citesc" /vs/

„Citește-mi acest articol"

Polisemia multor adverbe, care face dificilă recunoașterea valorii lor, generează la rîndul ei ambiguitate. Se vorbește astfel de jiu [1], jiu [2], jiu [3]. Exemplu:

(v) *Ta yi ge zaochen jiu xie le san feng xin*

„Într-o dimineață a scris doar trei scrisori" și

„Într-o dimineață a scris trei scrisori!" (= foarte multe)

2.1.4. Relația dintre doi termeni poate apărea ca neclară și prin imprecizia punctului de incidență, un element subordonat putînd fi raportat la doi termeni. În afară de elementele coordonate, puține funcții sînt saturabile printr-un singur element. În limba chineză există această restricție pentru poziția postverbală (un singur element complementar, un singur sau cel mult două obiecte), dar poziția în fața verbului este practic nelimitată. La fel determinantul nominal, deși antepus, poate atinge lungimi considerabile, încastrări și suprapuneri, care în lipsa unui element relator care să ghideze informația pierde indicația legăturii cu determinantul respectiv. De exemplu, în fraza:

(vi) *Baohu fengjian shehui de zhidu*

shehui poate fi legat de *zhidu* sau poate fi subordonat sintagmei verbale din față. De aici cele două traduceri: a) „a apăra sistemul societății feudale" și b) „sistemul de apărare al societății feudale".

3.1. Menționarea acestor motive de toleranță a ambiguității în limba chineză ne poate conduce la sistematizarea tipurilor de fraze polisemice:

- fraze cu o unitate lexicală polisemică.

De exemplu, în fraza

(vii) *Ta yi tian bu chi fan ye bu xing*

cuvîntul *fan*, cu sensurile „orez" și „mîncare", impune acestei fraze două traduceri posibile: a) „el nu poate să nu mănînce zilnic" și b) „el nu poate să nu mănînce zilnic orez". De remarcat însă că polisemia frazei este favorizată în același timp de verbul selectat *chi* („a mînca").

- fraze cu structură polisemică.

Astfel, fraza

(viii) *Guanxin ziji de haizi hen hao*

poate fi citită cu două tipuri de distribuire a constituenților, cărora le corespunde o diferențiere la nivelul funcțiilor gramaticale:

- secvența *guanxin ziji de haizi* poate fi interpretată ca o sintagmă nominală determinativă cu rol de subiect, determinantul nominal fiind format la rîndul său din verb + obiect. Prima traducere posibilă a acestei fraze este așadar: „Copilul care își poartă singur de grijă este bun";
- aceeași secvență poate fi interpretată ca o sintagmă verb + obiect cu rol de subiect. Verbul are ca obiect o sintagmă nominală determinativă, deci primul membru nominal, termenul cu incidență dublă, nu mai funcționează ca obiect al verbului, ci ca determinant al celui de-al doilea membru nominal. A doua traducere este deci: „A-ți îngriji propriul copil este un lucru bun".

- fraze cu unități lexicale și structuri polisemice.

Fraza

(ix) *Zhang San jie Li Si yi ben shu*
poate admite astfel traducerile : a) „Zhang San i-a împrumutat lui Li Si o carte" și b) „Zhang San a împrumutat de la Li Si o carte". Cele două nominale postverbale, nemarcate funcțional, configurează aici o structură ambiguă. Acestei cauze i se adaugă și prezența verbului *jie* „a împrumuta" care are două sensuri : a) *jiejin* (+ interior) = „a lua" și b) *jiechu* (+ exterior) = „a da".

3.2. Din exemplele date s-a putut observa că, de fapt, cauzele principale ale polisemiei frazei, deci ale ambiguității sintactice sînt structura și incidența. S-a mai putut observa și că nu ajunge să aplicăm testul major al analizei în constituenți imediați, ci trebuie să procedăm și la selectarea restricțiilor și a concurențelor.

Credem că explorarea ambiguității trebuie să fie o explorare exhaustivă, care să țină cont deopotrivă de natura constituenților, de nivelul de constituire, de relațiile gramaticale „deschise", precum și de relațiile gramaticale „închise", cele nesesizabile la același nivel (cf. ZHU DEXI, 1980). Numai astfel pot fi descoperite mecanismele ambiguității unor fraze ca :
(x) *Zai huoche shang xie biaoyu*
care se poate traduce prin : a) „Pe tren sînt scrise lozinci" și b) „(Cineva) scrie în tren lozinci".

Structura *Prep* (zai) + *N postpoz* + *V* + *N* este ambiguă, dar nu în toate situațiile. Testul transformării cu *ba* obiectual restrînge situațiile de polisemie ale structurii de acest tip. Este selectat verbul structurii ambigue cu Va, care poate fi și activ și pasiv, și încă drept Va_1, care permite o transformare cu *ba*.

3.3. Desigur că traducătorul unui text nu va avea de rezolvat cazurile de ambiguitate a acestor fraze „in vitro". Este cunoscut rolul contextului, faptul că de claritatea sa depinde claritatea frazei. Apelul la context și extinderea contextului sînt posibilități de dezambiguizare, dar ele nu pot rezolva orice ambiguitate, căci, alături de percepția actuală, și informația prealabilă joacă în frază rol de selecție. Dar situarea ambiguității la acest nivel (ca ambiguitate pragmatică) depășește sfera lingvistică și antrenează alte aspecte pe care prezentul articol nu și le-a propus să le ia în discuție.

BIBLIOGRAFIE

Cristea, T., 1981 *Incidență, ambiguitate, transcodaj*, în I. COTEANU, L. WALD, *Semantică și semiotică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București
Cristea, T., 1982 *Contrastivité et traduction*, capitolul *Ambiguïté et traduction*, Universitatea din București, 58–69.
François, D. et F., 1967 *L'ambiguïté linguistique*, în „Word", no. 23, 1–2–3
Kooij, J., 1971 *Ambiguity in natural language*, North Holland publishing company, Amsterdam—London
Pottier, B., 1973 *Le langage*, Dictionnaires du savoir moderne, Paris
Wald, L., 1977 *Observații asupra conceptului de ambiguitate în opera lui Aurelianus Augustus*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. VII, 117–126
Yan, Kaidi, 1983 *Ba zi ju weyu zhong dongzuo de fangxiang*, în „Zhongguo yuwen", nº. 2, 93–97
Zhu, Dexi, 1980 *Hanyu jufa li de qiyi xianxiang*, în „Zhongguo yuwen", nº 2, 12–18

Mai 1985

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7–13

SEMANTICĂ ȘI SINTAXĂ ÎN GÎNDIREA LINGVISTICĂ A LUI PRISCIAN

LUCIA WALD

1. Se știe că, în ultimele două decenii, cercetările privitoare la relațiile dintre semantică și sintaxă ocupă un loc preponderent. Comunicările pe această temă prezentate la cel de-al XIII-lea Congres Internațional al Lingviștilor (Tokyo, 1982) au urmărit să evidențieze faptul că tuturor relațiilor gramaticale le sînt subiacente particularități semantice, unele universale, altele — specifice fiecărei limbi [1].

Dezideratul lingvisticii actuale, de interrelaționare a celor două domenii, a constituit un principiu fundamental și pentru gramaticii antici care s-au ocupat de sintaxă — Apollonios Dyscolos și Priscian.

2. După lucrările păstrate, ca și după citatele transmise de alți autori, se poate observa că Apollonios făcea o distincție netă între forma (σχῆμα) și sensul (ἔννοια) unui cuvînt și considera că mai mare atenție trebuie acordată sensului, care condiționează apartenența cuvîntului la o clasă și-i determină prin aceasta și rolul lui în frază [2]. În lucrarea Περὶ συντάξεως el a încercat să motiveze, prin rațiuni semantice, construcția verbelor cu diversele cazuri oblice — genitivul, dativul sau acuzativul; astfel, după părerea lui, verbele de percepție au regimul la genitiv, ca unele care exprimă o stare pasivă a subiectului (dar ὁρᾶν are obiectul la acuzativ, căci vederea presupune o stare activă); tot prin argumente semantice explica el diferența de construcție dintre sinonimele ἐρᾶν și φιλεῖν, primul construit cu genitivul, întrucît exprimă o pasiune nerațională a subiectului dominat de obiectul iubit, al doilea construit cu acuzativul, ca unul care exprimă un sentiment moderat de rațiune.

3. Despre Priscian se afirmă îndeobște [3] că, în descrierea limbii latine, a preluat metoda lui Apollonios, pe care-l citează în mod frecvent, cu aprecieri elogioase [4]. Într-adevăr, se poate observa că în opera lui Priscian se regăsesc multe din ideile înaintașului său — esențialul doctrinei și al metodologiei lingvistice — la care însă, după propria sa mărturisire [5], a adăugat teze ale altor gramatici, precum și unele idei care îi aparțin. Aceste declarații sînt confirmate de compararea analizelor gramaticului latin cu cele ale lui Apollonios, acolo unde textul acestuia s-a păstrat (de ex. analiza verbului și a adverbului), și ele infirmă opinia unor cercetători potrivit căreia Priscian s-a limitat să aplice la studiul limbii latine teoriile gramaticilor greci și că, asemeni lui Donatus, ar fi avut prea puține vederi originale [6].

În realitate, gîndirea lingvistică a lui Priscian conține numeroase elemente noi în raport cu cele ale predecesorilor lui, între acestea o viziune mai cuprinzătoare a fenomenului lingvistic, bazată pe confruntarea, sub aspect sintactic, a limbilor latină și greacă. Pentru gramaticul latin luarea în considerare a sensului unităților limbii reprezintă nu numai un constant principiu metodologic, dar și unul teoretic, de înțelegere mai clară a naturii limbii; abordarea semantică a problemelor de gramatică îl duce în chip firesc pe Priscian la un mod consecvent, adesea foarte modern, de interpretare a lor.

4. În cele ce urmează vom menționa, pe scurt, cîteva aspecte ale relației dintre semantică și sintaxă în lucrarea lui Priscian, *Institutiones rerum grammaticarum* (mai ales în cartea a XVIII-a, dedicată sintaxei).

a. Sub influența, mărturisită, a lui Apollonios, definiția părților de vorbire are în vedere aspectul lor semantic [7]; numele exprimă o substanță sau o calitate [8], verbul exprimă o acțiune făcută sau suferită și se caracterizează prin prezența modurilor și a timpurilor [9], adverbul își completează semnificația numai împreună cu verbul pe care-l determină [10]. Urmărind valorile celor șase cazuri ale declinării latine, Priscian arată că, deși polisemantice, numele pe care le poartă exprimă sensurile lor mai frecvente și mai cunoscute (5, 73), iar în analiza lor are în vedere mai ales aspectele lor semantice și funcțiile lor sintactice. În ceea ce privește semantismul verbelor, este interesant de remarcat că gramaticul latin procedează, uneori, asemeni autorilor *Gramaticii de la Port Royal*, explicîndu-l ca echivalent cu îmbinarea dintre un participiu și verbul „a deveni". (De ex. „noceo tibi est nocens tibi fio; inuideo tibi quasi non uidens tibi fio", *Inst. Gram.* 18, 130).

b. În lucrarea lui Priscian întîlnim o clasificare semantică a verbelor, pe principii onomasiologice: verbe exprimînd acțiuni referitoare la corp *(lauo, tondeo, uulnero)*, la suflet *(consulo, doceo, erudio, instituo, moneo, suadeo)* sau la ambele *(laedo, moueo, noceo, offendo)*; verbe de laudă *(cano, celebro, laudo)* și de reproș *(accuso, culpo, incuso, reprehendo)*; verbe exprimînd exercitarea unei profesiuni *(architector, medeor, philosophor, poetor)*; totodată valențele verbelor sînt analizate în raport cu categoria semantică căreia îi aparțin.

c. În una din comunicările prezentate la cel de al XIII-lea Congres Internațional al Lingviștilor se făcea observația că cercetătorii nu au acordat suficientă atenție relației dintre sensurile unui verb polisemantic și construcția lor sintactică [11].

Lui Priscian nu i-a scăpat însă acest aspect, deși se referă la el numai în treacăt, menționînd valențele cazuale diferite ale unor verbe latine polisemantice de felul lui *impero* sau *consulo*: „impero uero quando ἄρχω id est ἡγεμονεύω significat datiuo coniungitur, quando uero προστάσσω datiuo simul et accusatiuo (18, 197); consulo quando interrogatiuum est, ut supra diximus, accusatiuo rationabiliter, adquisitiuum uero datiuo copulatur" (18, 150).

d. Aplicarea consecventă a distincției, preluate de la Apollonios, dintre forma sonoră și sensul unităților limbii, îl duce pe Priscian la înțelegerea clară a diferenței dintre structura semantică a unei construcții și modul ei de organizare sonoră; acest fapt apare evident din felul în care gramaticul latin stabilește echivalențe semantice între diferite construcții sintactice și, mai ales, din indicarea elementelor subiacente. Astfel, din punctul lui de vedere, în latină genitivul calității este echivalent cu ablativul calității, întrucît ambele presupun existența unui verb de posesiune *habeo* sau *possideo* (18, 14). Pentru el genitivul calității este o subspecie a genitivului posesiv.

Relevînd echivalența, de esență, dintre genitivul posesiv și dativul posesiv, Priscian stabilește, în același timp, condițiile semantice ale distribuției lor pe lîngă anumite substantive, menționînd totodată că formele cu genitivul evidențiază pe posesor, iar cea cu dativul — obiectul posedat [12].

De asemeni el interpreta construcțiile de ablativ absolut din latină ca fiind echivalente cu subordonate temporale: *me uiuo et in terra uidendo*

reprezintă pe *dum ego uiuo et in terra uideor* (18, 15), *me doctore* înseamnă *dum ego doceo*, *ille imperatore* este echivalent cu *donec ille imperat*, iar *uirtute florente* cu *quoad uirtus floret* (18, 15—16).

e. Conștiința existenței unei organizări semantice subiacente este evidentă la Priscian și prin recursul la elipsă ca modalitate de explicare a unei construcții ; nu e vorba numai de suprimarea — din rațiuni stilistice — a unor elemente îndeobște exprimate și în structura de suprafață (ca, de exemplu, eliminarea prepoziției *in* la acuzativul de direcție în stilul poetic), ci de absența în expresia sonoră a unor elemente prezente în structura semantică — teză preluată de la Theoctist [13] ; astfel el presupune un subiect al formelor impersonale și un acuzativ intern pe lîngă verbe intranzitive [14].

f. Suprimarea este, în fapt, o operație de transformare, noțiune care nu-i era străină lui Priscian, în a cărui lucrare se dau reguli care explică cum se poate ajunge de la o construcție latină la alta asemănătoare ca sens, dar diferită sub aspect sonor. Astfel el „traduce" sintagma atributivă într-o sintagmă predicativă, cu *habeo* sau *possideo*, arătînd că, în acest caz, genitivul este înlocuit cu nominativul, iar nominativul — cu acuzativul (18, 10).

Această transformare este posibilă pentru că, de fapt, construcției atributive îi este subiacentă construcția predicativă. Un mod întrucîtva similar de interpretare a fost adoptat în gramaticile generativ-transformaționale pentru explicarea formulelor nominale ale posesiunii [15] și în ipotezele diacronice asupra originii genitivului subiectiv și obiectiv în latină [16].

5. Lucrarea lui Priscian oferă numeroase exemple pe baza cărora se poate formula concluzia că gramaticul latin a reușit să realizeze o analiză sintactică a limbii latine axată consecvent pe relația dintre sintaxă și semantică. În același timp se poate reține că înțelegerea distincției dintre structura semantică a unei construcții și organizarea ei în formă sonoră, precum și formularea unor reguli de convertire a unor construcții în altele echivalente ca sens dar diferite ca expresie — elemente evidențiate de N. Chomsky [17] în gramatica de orientare raționalistă de la Port Royal — pot fi observate și în gramatica lui Priscian, decurgînd în mod firesc din orientarea ei semantico-sintactică.

NOTE

[1] Cf. Alain Lemarechal, *Semantics of parts of speech and semantics of relations* ; David Gnatone, *Propriétés sémantiques de certaines structures syntaxiques* ; C. Ferris, *The semantic value of syntactic relations* ; Peter Sgall, *On the notion of the meaning of a sentence* ; Willy van Langendock, *Predicative adnominal adjuncts in a semantic-syntactic dependency network*.

[2] „He [Apollonios] assigned grammatical structure to the side of meaning in statements markedly similar to some found among writers of 'general grammar' today", R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, London, 1976, p. 37.

[3] Cf. E. Egger, *Apollonius Dyscole. Essai sur l'histoire des théories grammaticales dans l'antiquité*, Paris, 1854, p. 43, 259.

[4] De ex. „Maximus auctor artis grammaticae", *Inst. Gram.* 2, 1.

[5] „Quoniam in ante expositis libris de partibus orationis in plerisque Apollonii auctoritate sumus secuti, aliorum quoque siue nostrorum siue Graecorum non praetermittentes necessario, et si quid *ipsi* quoque noui potuimus addere : nunc quoque eiusdem maxime, de ordinatione siue constructione dictionum, quam Graeci σύν ταξιν uocant, uestigia sequentes si quid etiam ex aliis uel *ex nobis* congruum inueniatur non recusamus interponere", *ibidem*, 17, 1 (s.n.).

[6] „Au sixième siècle, un érudit vraiment distingué, Priscien, considérant Apollonius et Hérodien comme les plus parfaits grammairiens qu'eut produit la Grèce, s'est fait un devoir de les prendre, presque en tout, pour guides dans sa vaste et instructive compilation, là même où il ne les cite pas on s'assure souvent qu'il les traduit ou les analyse encore", E. Egger, *lucr. cit.*, p. 43 „For the most part they [Donatus and Priscien] show little originality doing their best to apply the terminology and categories of the Greek grammarians to the Latin language", R. H. Robins, *lucr. cit.*, p. 54. „In looking at the work of these Late Latin grammarians as a whole, we find that they had scarcely anything new to offer, but rather gave careful summaries and compilations of previous research by earlier scholars", *idem, Ancient & Mediaeval Theory in Europe*, London, 1951, p. 67.

[7] „Non aliter possunt discerni a se partes orationis nisi uniuscuiusque proprietates significationum attendamus", *Inst. Gram.*, 2, 16—17.

[8] „Proprium est nominis substantiam et qualitatem significare (2, 18). Nomen est pars orationis quae unicuique subiectorum corporum seu rerum communem uel propriam qualitatem distribuit" (2, 22).

[9] „Proprium est uerbi actionem uel passionem . . . significare (2, 18). Verbum est pars orationis, cum temporibus et modis sine casu, agendi uel patiendi significatiuum" (8, 1).

[10] „Proprium est aduerbii cum uerbo poni nec sine eo perfectam significationem posse habere (2, 20). Aduerbium est pars orationis indeclinabilis cuius significatio uerbis adicitur" (15, 1).

[11] 'Little attention has been paid how the different meanings of a polysemic verb are organized and structured in relation to their syntax', Dominique Willems, *Syntax and Semantics : on the search of constants in verbal polysemy, Proceedings of the XIIIth International Congress of Linguists*, Tokyo, 1983, p. 425.

[12] Într-un mod similar E. Benveniste observa că, în construcţia dativ posesiv + *esse*, obiectul posedat este evidenţiat prin poziţia sa ca subiect, posesorul fiind numai persoana prin care se realizează existenţa posesiunii, E. Benveniste, *„Être" et „avoir" dans leurs fonctions linguistiques*, BSL LV(1960), p. 133—135 ; Cf. şi A. Ernout — F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1973, p. 73.

[13] „Teste sapientissimo domino et doctore meo Theoctisto", *Inst. Gram.*, 18, 56.

[14] „Nam cum dico curritur : cursus intellego et sedetur : sessio et ambulatur : ambulatio et euenit : euentus sic et similia. Quae res in omnibus uerbis etiam absolutis necesse est ut intellegatur, ut uiuo uitam et ambulo ambulationem et sedeo sessionem et curro cursum, *ibidem*.

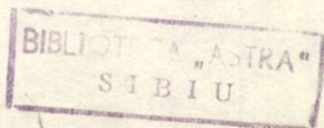
[15] Cf. John Lyons, *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théorique*, trad. fr., Paris, 1970, p. 300—301.

[16] E. Benveniste, *Pour l'analyse des fonctions casuelles : le génitif latin*, „Lingua" 11 (1962), p. 10—17 ; J. Kuryłowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg, 1964, p. 184—187.

[17] Cf. Noam Chomsky, *De quelques constantes de la théorie linguistique*, „Diogène" 51 (1965), p. 14—21 ; idem, *Cartesian Linguistics. A chapter in the history of rationalist thought*, New York, 1966, p. 31—51.

Iunie 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera **P** (**Pogrijenie — Presimțire**). Redactori responsabili ai tomului al VIII-lea (partea a 4-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1980, p. 949—1341, 50 lei; Tomul XI. Partea a 2-a. Litera **T** (**T — Tocăliță**). Redactori responsabili a itomului XI (partea a 2-a): Vasile Breban, doctor docent Bela Kelemen, 1982, 376 p., 75 lei. Tomul XI. Partea a 3-a. Litera **T** (**Tocăna — Twist**). Redactori responsabili ai tomului XI (partea a 3-a): Vasile Breban, doctor docent Bela Kelemen, 1983, p. 377—764, 77 lei. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin — Puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1966, 105 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație**. Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei; tom IV (**1982** și **1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei; tom V (**1983** și **1984**), 1984, 182 p., 15 lei; tom VI (**1984**), 1985, 176 p., 15 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (continuare de tiraj), 1984, 1050 p., 250 lei.

Societatea de studii clasice din Republica Socialistă România. **Studii clasice** XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

1

INTERTEXTUALITATE

E. VASILIU, Intertextualitate: cîteva disocieri necesare; ANCA MĂGUREANU, Intertextualitate și comunicare; DANA MANEA, O delimitare a conceptului de „intertextualitate"; ANDA TEODORESCU, Intertextualitatea și alternanțele realului; ECATERINA MIHĂILĂ, Text și intertextualitate; MARIANA NEȚ, Tensiunea textului și intertextualitatea; SMARANDA VULTUR, Intertextualitatea ca principiu de funcționare a textului literar; NICOLETA COATU, Intertextualitate la nivelul textului oral folcloric; RODICA MIHAILĂ, Titlul, metatext și intertext; CARMEN APOSTOLESCU, *Grup* și *Psalm* — o posibilă relație de intertextualitate.

2

ECATERINA MIHĂILĂ, Tipuri de recurență la mici distanțe; SANDA REINHEIMER-RÎPEANU — OANA SĂLIȘTEANU, Împrumuturile slave vechi în română în perspectivă romanică — nume de unelte; VICTOR VASCENCO, Asupra genului comun în româna modernă. Hipocoristicele; ANCA ULIVI, Elemente periferice in inventarul fonetic al limbii române actuale.

3

Omagiu ACADEMICIANULUI ALEXANDRU GRAUR LA A 85-A ANIVERSARE

NADIA ANGHELESCU, Gîndirea lingvistică arabă în perspectivă contemporană; MIOARA AVRAM, Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană; ANDREI AVRAM, Asupra alternanțelor fonologice accentuale; GR. BRÂNCUȘ, Pluralul femininelor neologice din limba română; ELENA CARABULEA, *Fiică* sau *fiică?*; I. COTEANU, Un posibil model pragmatic al cuvîntului; TEODORA CRISTEA, Diacronie și contrastivitate: exprimarea cazului comitativ în franceză și în română; PAULA DIACONESCU, Structuri sintactice și structuri textuale ale repetiției: I. FISCHER, Nominativul singular al declinării I latine; VALERIA GUȚU ROMALO, În legătură cu „metalimbajul"; LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, Scrisoarea literară ca act de comunicare; G. IVĂNESCU, Un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în albaneză și în tracodacică: SOLOMON MARCUS, O relație neglijată: Hjelmslev — Gödel; ANCA MĂGUREANU, Dialog vs conversație. Propuneri pentru o tipologie a schimburilor comunicaționale; H. MIHĂESCU, Sufixul *-icare* în latina vulgară; GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Formule modalizatoare de certitudine; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Marginalia la un vechi vocabular german-sursilvan; MARINA RĂDULESCU, Observații asupra unor adverbe de timp provenite din substantive în limba română; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Sufixul lat. *-one* în limbile romanice: DAN SLUȘANSCHI, ILIEȘ CÂMPEANU, Cantemiriana latina; FLORA ȘUTEU, Observații asupra diatezei; EMANUEL VASILIU, Asupra depalatalizării rom. com. *[š']; LAURA VASILIU, Din nou despre vocativul feminin: LUCIA WALD, Elemente de lingvistică modernă într-o gramatică românească de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

RM–ISSN–0039–405X

I. P. Informația c. 1475

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVI

6

noiembrie-decembrie

1985

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction:
Bucureşti 1, 79633 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tiré-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti. Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79 717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

6 – XXXVI – 1985
noiembrie – decembrie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MARIA TEODORESCU, Descrierea acustică a vocalelor din limba română literară 463
ECATERINA MIHĂILĂ, Neutralizări în semantica verbului (cu privire la poezia actuală) 479
MAGDALENA VULPE, Ancheta dialectală lexicală 490
C. FRÂNCU, Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administrației austriece (1718—1739). II 495
MARIA PURDELA SITARU, Formații românești cu *împreună*, *rău* și *singur* (*însuși*, *sine/sin-*, *șie*) 507
BRUNO VILLATA, Considération sur l'écologie linguistique de Montréal et son influence sur la socialisation des jeunes allophones 517

MISCELLANEA

GIUSEPPE PICCILLO, TERESA FERRO, Le postille di Matteo Bartoli all' *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache* di Sextil Pușcariu 521
VASILE C. IONIȚĂ, Note etimologice 542
DIOMID STRUNGARU, Elucidarea formelor *chirdosi* și *presi* atestate în secolul al XVI-lea 546
GH. N. DRAGOMIRESCU, O problemă fundamentală a stilisticii figurilor. Observații pe marginea tratatului lui Heinrich F. Plett: *Textwissenschaft und Textanalise*, Heidelberg, 1975. . . 550

RECENZII, NOTE BIBLIOGRAFICE

HENRIETTE WALTER, *Enquête phonologique et variétés régionales du français* (Andrei Avram) 557

NICOLAE DOBRIŞAN, *Curs de lexicologie arabă* (Andrei A. Avram) 559
MARICA PIETREANU, *Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic* (Tudora Şandru Olteanu) 561
HØYBYE POUL, în colaborare cu VALERIU MUNTEANU şi EMMA KJÆRULF, *Dansk-rumænsk ordbog — Dicţionar danez-român* (Ilinca Constantinescu). 562
MANUEL ALVAR EZQUERRA, AURORA MIRÓ DOMÍNGUEZ, *Diccionario de siglas y abraviaturas* (Dan Munteanu) 563
NINA S. de FRIEDEMANN, CARLOS PATIÑO ROSSELLI, *Lengua y sociedad en el Palenque de San Basilio* (Dan Munteanu) 563

REVISTA REVISTELOR

„Langages" (décembre 1982), no. 68 (Adriana Costăchescu), p. 565 ; „Langue française" (1984), nr. 61 (Gabriela Scurtu), p. 566 ; „Incontri linguistici" (1983), nr. 7 (Ilieş Câmpeanu), p. 567 ; „La linguistique" XVIII (1982), 1, 2 (Felicia Vlad), p. 568.

CRONICĂ

De la *Societatea de Studii Clasice* 570

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1985 (Alexandra Nicolescu, Mihaela Bîrlădeanu) 571

DESCRIEREA ACUSTICĂ A VOCALELOR DIN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ

MARIA TEODORESCU

Bazîndu-se pe un mare număr de sonagrame, autoarea descrie structura acustică a vocalelor limbii române literare şi stabileşte trăsăturile specifice ale acestora în raport cu trăsăturile vocalelor din alte cîteva limbi.

0. Structura acustică a vocalelor din limba română a constituit obiectul unor cercetări anterioare în care au fost descrise, pe baza înregistrărilor spectrografice, vocalele limbii române literare (Avram 1963, Şuteu 1963), vocale din unele graiuri dacoromâne (Cohuţ 1966, Mărdărescu 1966, Dascălu 1971 a) şi vocalele dialectului meglenoromân (Cohuţ, Mărdărescu 1968). Au fost, de asemenea, stabiliţi, pe baza unor teste de audiţie cu sunete sintetice, parametrii optimi pentru perceperea vocalelor româneşti [a e i o u ă î] (Avram 1970, Şuteu 1971).

1.1. În cercetarea de faţă ne-am propus să efectuăm o nouă descriere din punct de vedere acustic, mai sistematică, a celor şapte vocale din limba română literară. Toate vocalele analizate au fost plasate în aceleaşi contexte, în logatomi, asigurîndu-se, în acest fel, unitatea cercetării şi posibilitatea comparării proprietăţilor acustice ale diverselor vocale în condiţii identice.

1.2. Am întocmit o listă de logatomi care cuprinde vocalele în poziţie iniţială, medială, finală, sub accent şi în silabă neaccentuată, precedate şau/şi urmate de [p]. Am preferat acest tip de context consonantic ţinînd seamă de faptul că labialele orale influenţează cel mai puţin proprietăţile vocalelor învecinate (vezi Quilis, Esgueva 1983, p. 162 : „Se considera que una vocal ocupa una posición fonética normal cuando se encuentra entre consonantes labiales : la articulación de éstas no afecta a la posición articulatoria de las vocales, que son eminamente linguales"). Am folosit însă şi o listă de logatomi cu vocalele într-un context — ([t . . . ŋk] — în care acestea sînt parţial nazalizate.

În vederea unor comparaţii cu vocalele din alte limbi am inclus în materialul nostru logatomi de tipul [had] (utilizaţi în Peterson, Barney 1952).

În logatomi, vocalele apar în :

— poziţie iniţială accentuată şi poziţie finală neaccentuată : *ápa*, *épe*, *ípi*, *ắpă*, *ípî*, *ópo*, *úpu*.

— poziţie medială accentuată : *páp* etc.

— poziţie iniţială neaccentuată şi poziţie finală accentuată : *apá* etc.

— poziţie medială neaccentuată : *papá* etc.

— contextul [t . . . ŋ k] : *tanc* etc.

— contextul [h . . . d] : *had* etc.

1.3. Am înregistrat pe bandă de magnetofon lista de forme citită de trei persoane, bărbaţi (40—49 ani), vorbitori ai limbii române literare (subiectele A, B, C), cercetători la Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice. Am preferat vocile bărbăteşti deoarece pe spectrogramele corespunzătoare delimitarea formanţilor vocalici se face cu mai multă uşurinţă decît în cazul vocilor feminine (cf. Lindblom 1962).

1.4. Am realizat spectrograme cu bandă lată și secțiuni cu bandă îngustă, plasate, în măsura posibilităților, în mijlocul duratei segmentului vocalic. Măsurătorile le-am efectuat pe secțiuni. În delimitarea formanților în secțiune ne-am orientat și după imaginea spectrogramei propriu-zise. În operația de identificare a formanților am întîmpinat unele dificultăți, cauzate fie de caracteristica vocii subiectului, fie de anumite particularități ale aparatului (devierea secțiunii cu cîteva msec, necorespondența dintre vîrful cel mai proeminent și zona de maximă energie a formantului ; cf. Lindblom 1962). Cînd nu am putut localiza cu destulă siguranță vîrful formantului sau cînd formantul nu a apărut în secțiune, am lăsat spații necompletate în rubricile tabelelor de mai jos. Cînd, în secțiunea vocalei, în domeniul de frecvență corespunzător unui anumit formant au apărut două vîrfuri alăturate, egale ca nivel de intensitate, am fixat nivelul de frecvență al formantului în mijlocul segmentului de dreaptă care unește cele două vîrfuri.

În structura acustică a vocalelor sînt importanți primii trei formanți (cf., printre alții, Delattre 1966, p. 270). Cu toate acestea, din practică reiese că stabilirea primilor doi formanți este, în general, suficientă pentru descrierea trăsăturilor acustice de bază ale vocalelor ; frecvența formanților superiori ai vocalelor reflectă trăsături individuale ale vocii vorbitorului *(ibidem)*.

În măsurătorile noastre am determinat, cînd a fost posibil, primii trei formanți ai vocalelor, măsurați în Hz. Atunci cînd, în tabele sau în comentariu, am folosit cifrele care indică valoarea formanților nu am mai specificat unitatea de măsură.

La vocalele posterioare am întîmpinat dificultăți, deoarece primii doi formanți apar în zone de frecvență foarte apropiate, iar cel de al doilea, care are o energie foarte scăzută, uneori nu poate fi determinat (Lindblom 1962, p. 192, și Fischer—Jørgensen 1972, p. 191, fac observații asemănătoare în legătură cu spectrul vocalelor posterioare).

2.1. În tabelele 1—3 am înscris rezultatele obținute la măsurători. Am prezentat pentru fiecare voce (A, B, C) valorile primilor trei formanți (F_1, F_2, F_3) ai vocalelor [a e i ă î o u] în diverse poziții. În tabele „p" notează consoana oclusivă bilabială surdă și „V" vocala ; **V** (cu caractere aldine) indică vocala din logatom care a fost analizată. (De exemplu prin notația **V́**pV se indică faptul că în rubrica respectivă figurează frecvențele formanților din structura acustică a primei vocale.)

Pe baza cifrelor din tabelele 1—3, am calculat valorile medii ale frecvenței formanților vocalelor pronunțate sub accent și în poziție neaccentuată și, de asemenea, valoarea medie totală a frecvenței pentru fiecare formant al vocalelor și pentru fiecare subiect în parte. Cifrele le-am prezentat în tabelul 4.

2.2. Comparînd între ele datele referitoare la valorile medii ale formanților (tabelul 4), am constatat că cifrele care exprimă caracteristicile acustice ale vocalelor în vocile subiectelor A și B prezintă aproape în toate situațiile valori apropiate între ele și se depărtează de cifrele caracteristice vocii subiectului C. De exemplu, la vocala [a] : F_1 = A 590, B 630, C 700 ; F_2 = A 1160, B 1170, C 1240. Diferențele între valorile frecvenței formanților înregistrate la cele trei subiecte se atenuează în final prin calcularea valorii medii totale a frecvenței formanților fiecărei vocale.

Tabelul 1

Frecvențele primilor trei formanți ai vocalelor pronunțate de subiectul A

Poziția	a			e			i			ă			î			o			u		
	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3
V́ p V	670	1200	2170	430	1770	2670	230	2070	2870	500	1370	2400	230	1530	2330	430	800	—	300	730	—
p **V** p	570	1230	2270	470	1570	2470	230	2000	2400	470	1200	2370	300	1200	2330	430	800	1600	300	730	—
V p **V́**	570	1170	2230	430	1670	2500	230	2070	2670	500	1170	2330	270	1370	—	430	800	—	300	800	—
V p V́	600	1130	2230	500	1630	2600	200	2030	2970	570	1430	2330	270	1500	2330	430	800	—	330	870	—
p **V** p V́	570	1100	2200	530	1670	2400	270	2100	2900	570	1200	1870	330	1170	—	430	770	—	300	670	—
V́ p **V**	570	1170	2130	470	1630	2430	230	2200	2570	500	1230	2330	230	1400	2400	470	830	—	300	730	—

Tabelul 2

Frecvențele primilor trei formanți ai vocalelor pronunțate de subiectul B

Poziția	a			e			i			ă			î			o			u		
	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3
V́ p V	600	1230	2500	470	1770	2400	230	2030	2670	470	1400	2170	230	1400	2070	500	770	1430	230	670	2000
p **V** p	630	1130	2500	500	1630	2370	300	2170	2830	500	1330	2270	370	1430	2130	500	900	2370	270	670	2170
V p **V́**	630	1170	2500	500	1670	2370	230	2070	3000	500	1230	2270	230	1400	2000	530	830	2200	230	830	2070
V p V́	700	1170	2400	500	1730	2370	230	2000	3000	530	1330	2070	370	1530	2070	470	830	2230	300	700	—
p **V** p V́	630	1170	2330	470	1670	2400	230	1930	2830	500	1400	2170	370	1300	2100	470	870	2130	370	770	2070
V́ p **V**	600	1170	2630	500	1570	2300	230	1930	2600	530	1230	2170	230	1230	2070	600	800	1600	270	700	2270

Tabelul 3

Frecvențele primilor trei formanți ai vocalelor pronunțate de subiectul C

Poziția	a			e			i			ă			î			o			u		
	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3
V́ p V	870	1300	2070	430	2030	2570	200	2470	2830	500	1630	2770	300	1970	2430	470	930	—	230	570	—
p **V** p	670	1230	2470	500	1970	2570	270	2300	2570	470	1230	2300	370	1130	2370	470	770	1670	300	600	—
V p **V́**	600	1230	2530	400	2030	2670	270	2030	2570	500	1530	2400	300	1530	—	430	700	2300	270	570	—
V p V́	800	1300	2370	400	2100	2670	230	2300	2930	470	1600	2700	400	1670	2370	470	730	2300	—	—	—
p **V** p V́	670	1270	2300	430	1900	2430	200	2400	2970	500	1100	2230	300	—	—	470	730	2330	270	670	—
V́ p **V**	570	1100	2470	370	2000	2530	230	2500	2870	570	1420	2600	370	1430	2600	400	500	—	300	670	—

Tabelul 4

Frecvențele medii ale primilor trei formanți ai vocalelor românești

Poziția	Sub.	a			e			i			ă			î			o			u		
		F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3	F_1	F_2	F_3
Acc.	A	600	1200	2220	440	1670	2550	230	2050	2650	490	1250	2370	270	1370	2330	430	800	1600	300	750	—
	B	620	1180	2500	490	1690	2380	250	2090	2830	480	1320	2240	280	1410	2070	510	830	2000	240	720	2080
	C	710	1250	2360	440	2010	2600	250	2270	2660	490	1460	2490	320	1540	2400	460	800	1985	270	580	—
Neacc.	A	580	1120	2190	500	1640	2480	230	2110	2810	550	1290	2180	280	1360	2365	440	800	—	310	760	—
	B	640	1170	2450	490	1660	2360	230	1950	2810	520	1320	2140	320	1350	2080	510	830	1790	310	720	2170
	C	680	1220	2380	400	2000	2540	220	2400	2920	510	1380	2510	360	1550	2485	450	650	2315	285	670	—
Acc și neacc.	A	**590**	**1160**	**2205**	**470**	**1660**	**2510**	**230**	**2080**	**2730**	**520**	**1250**	**2270**	**270**	**1360**	**2350**	**440**	**800**	**1600**	**305**	**755**	—
	B	**630**	**1170**	**2480**	**490**	**1670**	**2370**	**240**	**2020**	**2820**	**505**	**1320**	**2180**	**300**	**1380**	**2070**	**510**	**830**	**1990**	**280**	**720**	**2120**
	C	**700**	**1240**	**2370**	**420**	**2005**	**2570**	**230**	**2330**	**2790**	**500**	**1420**	**2500**	**340**	**1550**	**2440**	**450**	**730**	**2150**	**290**	**620**	—

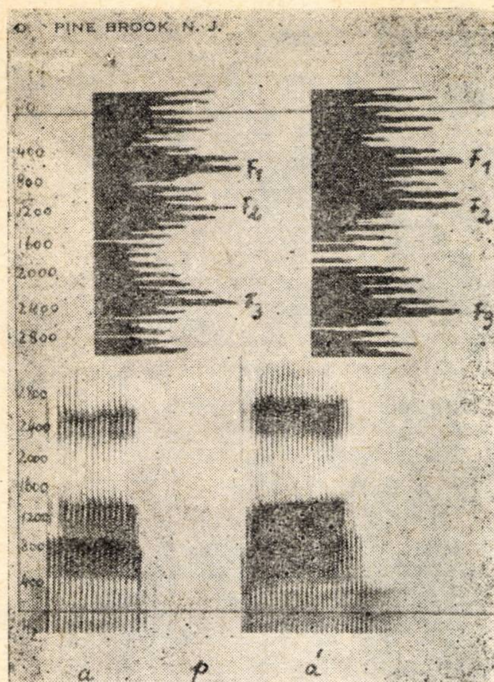

Fig. 1 — Vocala [a] în logatomul [apá]

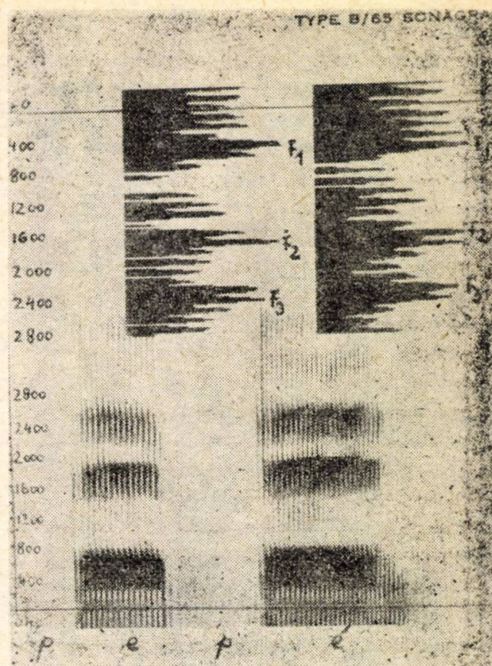

Fig. 2 — Vocala [e] în logatomul [pepé]

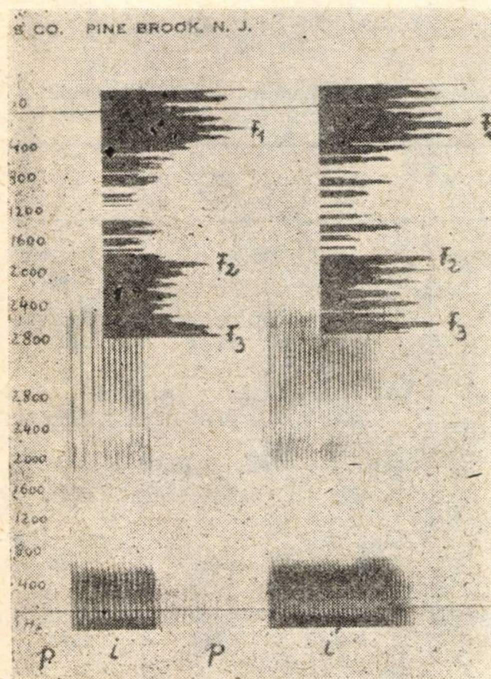

Fig. 3 — Vocala [i] în logatomul [pipí]

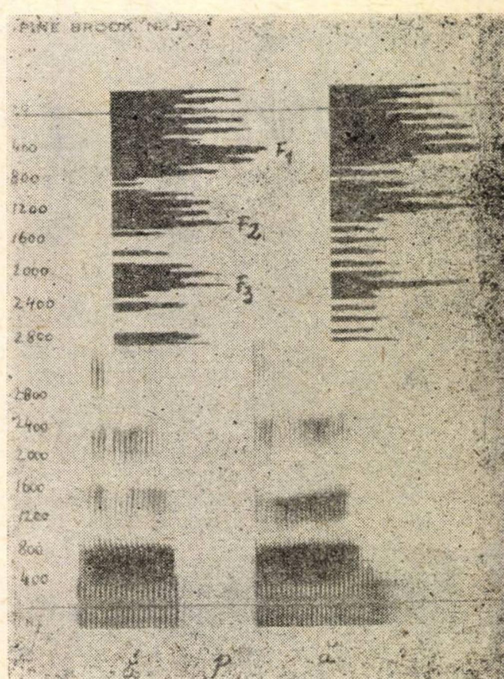

Fig. 4 — Vocala [ă] în logatomul [ắpă]

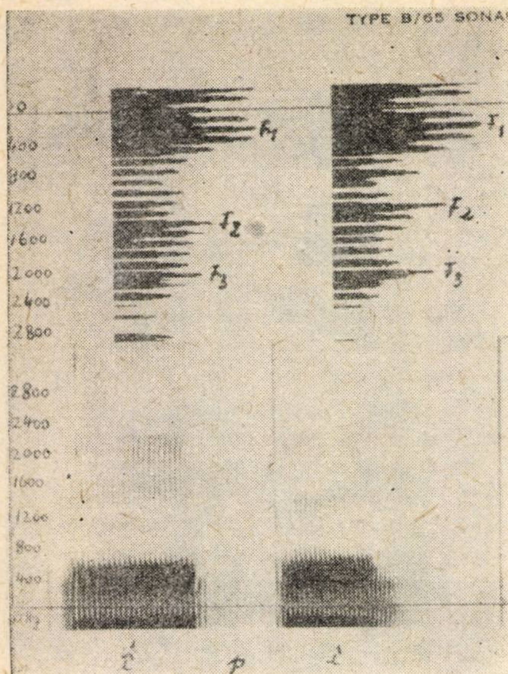

Fig. 5 — Vocala [î] în logatomul [Îpî]

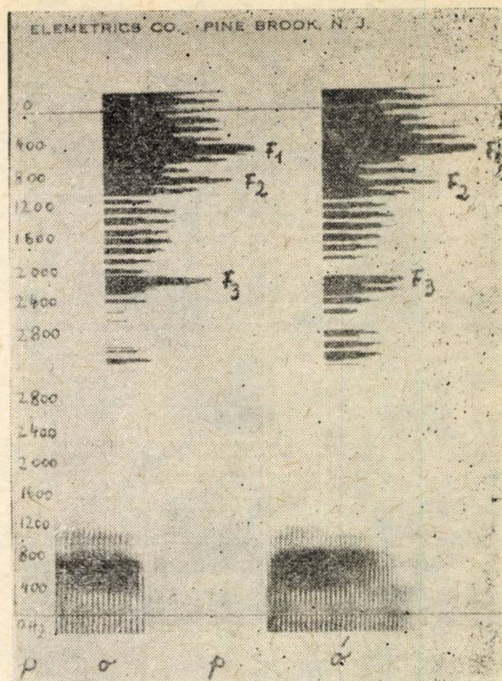

Fig. 6 — Vocala [o] în logatomul [popó]

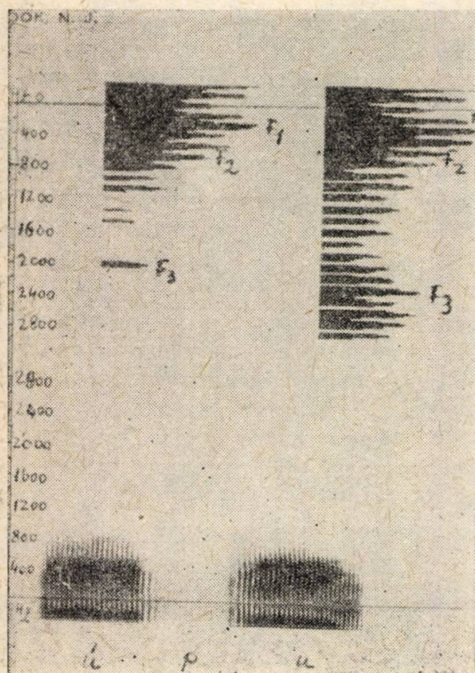

Fig. 7 — Vocala [u] în logatomul [úpu]

Tabelul 5

Valorile minime, maxime şi medii ale primilor trei formanţi ai vocalelor româneşti

Vocala	F_1	F_2	F_3
a	570—870 **640**	1100—1300 **1192**	2070—2630 **2350**
e	400—530 **461**	1570—2100 **1778**	2300—2670 **2483**
i	200—300 **235**	1930—2500 **2144**	2400—3000 **2780**
ă	470—570 **506**	1100—1630 **1335**	1870—2770 **2319**
î	230—400 **303**	1130—1970 **1421**	2000—2600 **2235**
o	430—600 **466**	500—930 **786**	1430—2370 **2014**
u	230—330 **286**	570—870 **702**	2000—2270 **2116**

Din cifrele prezentate în tabele nu am constatat existența unor deosebiri importante legate de contextul segmental (vocale inițiale, mediale, finale) și nici a unor deosebiri între vocalele accentuate și neaccentuate.

(În figurile 1—7 sînt reproduse sonagramele vocalelor [a e i ă î o u]).

3. Tabelul 5 cuprinde valorile minime, maxime și medii ale frecvenței primilor trei formanți ai vocalelor din limba română literară, în toate contextele.

În comentarea valorilor medii care caracterizează fiecare vocală am ținut seamă de definițiile trăsăturilor acustice ale sunetelor date în Jakobson, Fant, Halle, 1955.

3.1. Trăsăturile „grav" și „acut" corespund predominării unei anumite părți a spectrului asupra celorlalte. Atunci cînd predomină partea inferioară a spectrului sunetele sînt grave, iar atunci cînd predomină partea superioară sunetele sînt acute. Trăsăturile „grav" și „acut" se manifestă prin poziția lui F_2 față de F_1 și de F_3. Atunci cînd F_2 este apropiat de F_1 (de frecvențele inferioare) sunetul este *grav*. Atunci cînd F_2 este apropiat de F_3 și de formanții superiori sunetul este *acut*.

Trăsăturile „compact" și „difuz" se manifestă în spectrul vocalelor în primul rînd prin poziția lui F_1; cu cît F_1 este mai aproape de F_3, de formanții superiori, deci mai înalt, cu atît vocala este mai compactă și, invers, cu cît F_1 este mai departe de F_3 cu atît vocala este mai difuză.

3.2. După cum se știe, structura acustică a unui sunet depinde de poziția organelor articulatorii în timpul producerii sunetului respectiv. Pierre Delattre (1966, p. 229, 232) descrie relația directă care apare între pozițiile diferite ale organelor articulatorii și frecvența formanților vocalici; este menționată, de exemplu, legătura care există între rotunjirea buzelor în pronunțarea vocalelor [o] și [u] și frecvența scăzută a formantului al doilea în spectrul vocalelor amintite.

3.3. În continuare, vom analiza trăsăturile acustice distinctive ale vocalelor românești și vom stabili relațiile care există între aceste trăsături și trăsăturile articulatorice ale sunetelor respective.

3.3.1. Trăsăturile „grav" și „acut"

În definirea trăsăturilor „grav" și „acut" am avut în vedere valorile medii ale lui F_2 înscrise în tabelul 5. Valorile descrescătoare ale lui F_2 indică trecerea de la vocala cea mai acută la vocala cea mai gravă: [i] 2144, [e] 1778, [î] 1421, [ă] 1335, [a] 1192, [o] 786, [u] 702 (vezi figura 8 a).

Reiese, din compararea cifrelor, că vocalele [e], [i] sînt vocale cu caracter acut, iar vocalele [o], [u] sînt vocale cu caracter grav. Vocalele seriei centrale, [a], [ă], [î], se situează într-o poziție intermediară, între seria anterioară și seria posterioară, în ceea ce privește trăsătura grav-acut; valorile care le caracterizează se apropie însă mai mult de valorile seriei anterioare.

În cadrul seriei anterioare, diferența dintre gradele de acuitate ale vocalelor [e] și [i] ([i] mai acut decît [e]) confirmă observațiile în legătură cu articulația anterioară a lui [i] față de [e]. Vocala [u] este mai gravă decît vocala [o], ceea ce înseamnă că [u] se formează într-o zonă întrucîtva posterioară zonei de articulare a lui [o] sau (și) că în primul caz partea anterioară a rezonatorului este mai alungită, printr-o protruziune mai pronunțată a buzelor.

Între vocalele seriei centrale, vocala [a] prezintă caracterul cel mai grav ; vocala [ă] este mai puţin gravă decît [a], dar mai gravă decît [î] (cf. Avram 1963, p. 171).

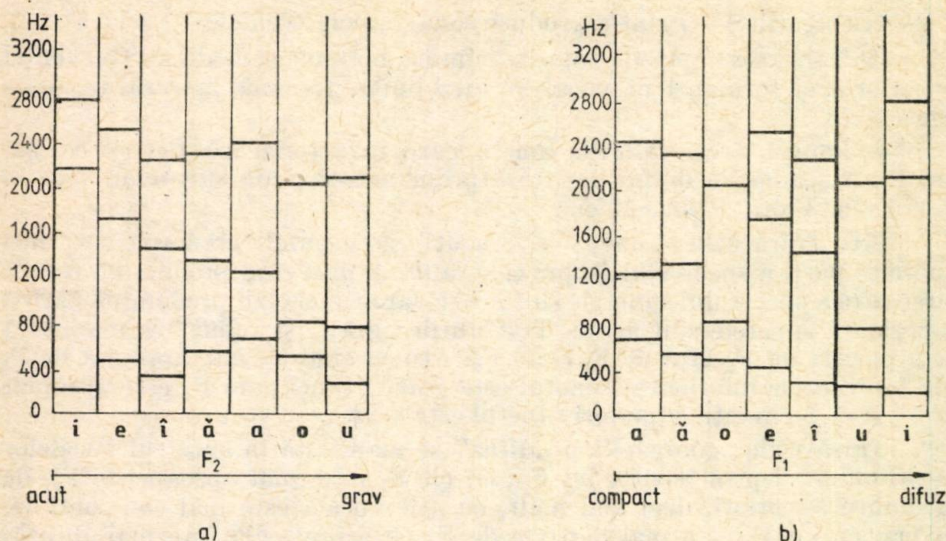

Fig. 8 — Formanţii vocalelor [a e i o u ă î]*

* Prin linii groase sînt indicaţi formanţii a căror poziţie determină caracterul acut/grav, respectiv, compact / difuz al vocalelor (F_2 în fig. 8 a ; F_1 în fig. 8 b).

În tabelul 6 prezentăm pentru F_1 şi F_2 ai celor şapte vocale analizate valorile medii obţinute în cercetările anterioare (Avram 1963, 1970 ; Şuteu 1963, 1971), valorile medii rezultate din cercetarea de faţă şi valorile caracteristice vocalelor cardinale care corespund vocalelor româneşti. În tabel

Tabelul 6

Comparaţie între vocalele româneşti şi vocalele cardinale

Vocalele româneşti	Analiza I		Sinteză		Analiza II		Vocalele cardinale		
	F_1	F_2	F_1	F_2	F_1	F_2	F_1	F_2	
a	703	1278	750	1200	640	1192	720	1200	ɒ
							720	1100	a
e	398	1934	500	1800	461	1778	360	2400	e
							510	2000	ɛ
i	317	2225	300	2400— — 2800	235	2144	250	2900	i
ă	496	1479	600	1500	506	1335	360	1100	ɤ
							510	1150	ʌ
î	332	1587	350	1300	303	1421	250	1050	ɯ
o	413	984	500	800	466	786	360	800	o
							510	950	ɔ
u	339	850	300	1000	286	702	250	700	u

am notat sursele din care am extras datele astfel : Avram 1963, Şuteu 1963 = Analiza I ; Avram 1970, Şuteu 1971 = Sinteză ; valorile obţinute de noi = Analiză II ; Delattre, Liberman, Cooper, Gerstman 1952 = Vocale cardinale.

În rubrica *Sinteză*, am reprodus valorile corespunzătoare formanţilor F_1 şi F_2 ai vocalelor sintetice pentru care s-au obţinut, la testele de audiţie cu subiecţi români, cel mai mare număr de identificări corecte ; pentru F_2 al lui [i] sintetic, în Şuteu 1971, nu se dă o valoare medie, ci apare o valoare minimă şi una maximă : 2400–2800.

Frecvenţele obţinute de noi (Analiza II) pentru [a] (F_1 640, F_2 1192) sînt puţin mai scăzute decît cele din Analiza I unde valorile sînt F_1 703, F_2 1278, totuşi valoarea raportului dintre F_1 şi F_2 este aproximativ aceeaşi.

Pentru vocala [e] valorile, F_1 461 şi F_2 1778, din Analiza II sînt apropiate de cele care caracterizează vocala [e] obţinută prin sinteză, F_1 500, F_2 1800, şi vocala cardinală [ɛ] F_1 510, F_2 2000 , şi indică un sunet mai puţin acut decît cel descris în Analiza I.

Pentru vocala [i], vocala cea mai acută, valorile obţinute în Analiza II (F_1 235, F_2 2144) indică totuşi un grad de acuitate mai redus decît cel al vocalei cardinale (F_1, 250, F_2 2900) şi într-o oarecare măsură asemănător cu cel al vocalei sintetice româneşti.

Pentru vocala [ă] valorile din Analiza I, cele din Analiza II şi cele înregistrate pentru [ă] sintetic românesc sînt apropiate ; ele indică pentru vocala [ă] o poziţie intermediară în ceea ce priveşte caracterul grav-acut. Faţă de vocala cardinală [ʌ], [ă] românesc apare puţin mai acut.

Valorile obţinute în Analiza II pentru vocala [î] (F_1 303, F_2 1421) se plasează între valorile obţinute în Analiza I (F_1 332, F_2 1587) şi valorile obţinute pentru [î] sintetic românesc (F_1 350, F_2 1300) şi, totodată, indică pentru [î] românesc un caracter mai acut decît pentru vocala cardinală [ɯ] (F_1 250, F_2 1050).

Valorile lui [o], F_1 466, F_2 786, după măsurătorile din Analiza II, sînt foarte asemănătoare, cu cele obţinute pentru [o] sintetic românesc (F_1 500, F_2 800). Vocala [o] măsurată de noi se apropie mai mult de vocala cardinală [o], F_1 360, F_2 800, decît de vocala cardinală [ɔ], F_1 510, F_2 950.

Vocala [u], după măsurătorile din Analiza II, are F_1 286, F_2 702, valori care sînt foarte apropiate de cele obţinute în Analiza I, F_1 339, F_2 850, şi întrucîtva apropiate de valorile obţinute pentru [u] sintetic românesc, F_1 300, F_2 1000, şi pentru [u] cardinal, F_1 250, F_2 700. Valorile indică sunetul cu caracterul grav cel mai pronunţat.

3.3.2. Trăsăturile ,,compact'' şi ,,difuz''.

Din tabelul 5 am extras valorile medii ale lui F_1. Valorile descrescătoare ale lui F_1 indică trecerea de la vocala cea mai compactă la vocala cea mai difuză : [a] 640, [ă] 506, [o] 466, [e] 461, [î] 303, [u] 286, [i] 235 (vezi figura 8 b).

Trăsăturile ,,compact'' şi ,,difuz'' corespund trăsăturilor ,,deschis'' şi ,,închis''. [a], vocala cea mai deschisă, este din punct de vedere acustic, vocala cea mai compactă. Dintre vocalele cu deschidere mijlocie, [ă] este ceva mai compactă decît [e] şi [o]. Cea mai difuză vocală este [i]. În analiza noastră, [î] este întrucîtva mai compact decît [u], în timp ce, în analiza anterioară (I), [u] este mai compact decît [î].

3.4. Clasificarea acustică a vocalelor limbii române literare este prezentată în fig. 9. Pe baza valorilor medii ale formanţilor celor şapte

vocale, am întocmit graficul din fig. 10 (cu scară logaritmică); literele A, B, C indică poziţiile formanţilor 1 şi 2 (valori medii) pentru fiecare subiect în parte, iar semnul ● indică valorile medii pentru cei trei subiecţi luaţi la un loc (acestea din urmă sînt valorile pe care le-am avut în vedere în fig. 9).

4.1. Comparînd datele obţinute asupra frecvenţei formanţilor vocalelor româneşti cu datele referitoare la vocalele din alte limbi, putem face

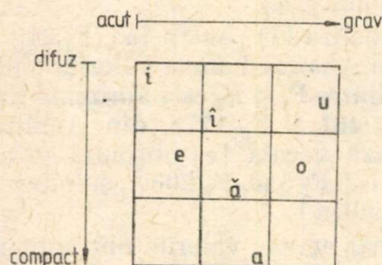

Fig. 9 — Clasificarea acustică a vocalelor limbii române literare

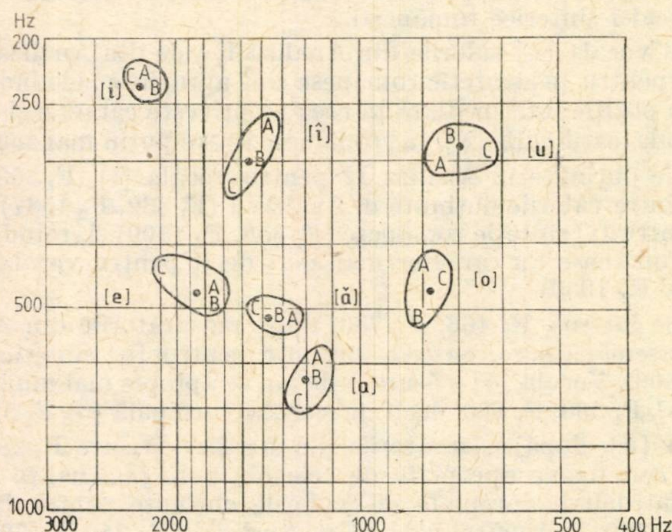

Fig. 10 — Frecvenţele medii ale primilor doi formanţi ai vocalelor româneşti (F_1 şi F_2)

o serie de aprecieri. Pentru a uşura realizarea comparaţiei am alcătuit tabelul 7, în care am inclus pentru fiecare vocală românească corespondentele din limbile engleză, franceză, spaniolă cu valorile lui F_1 şi F_2 în Hz; am indicat sursele bibliografice din care am extras datele.

În cadrul unei cercetări contrastive, Laurenţia Dascălu (1971 b, 1972, 1973) a efectuat o comparaţie între vocalele limbilor română şi engleză, pe baza datelor din Avram 1963, Şuteu 1963 şi, respectiv, Delattre 1965; în paralel, sînt prezentate frecvenţele formanţilor din structura acustică a vocalelor româneşti pronunţate de un număr de vorbitori ai limbii române care învăţau engleza (cifrele obţinute se încadrează între limitele obţinute în Avram 1963, Şuteu 1963).

Tabelul 7

Comparaţie între vocalele româneşti [a e i o u] şi vocalele similare din limbile engleză, franceză şi spaniolă

Limba	Sursa \ Vocala		a		e		i	o		u	
			a	ɑ	e	ɛ	i	ɔ	o	u	ʊ
Română	Analiza II	F_1	640		461		235	466		286	
		F_2	1192		1778		2144	786		702	
Engleză	Peterson, Barney 1952	F_1	—	730	—	530	270	570	—	300	440
		F_2	—	1090	—	1840	2290	840	—	870	1020
	Delattre 1965	F_1	700	750	400	550	300	550	400	300	375
		F_2	1700	1100	2100	1800	2250	900	800	800	1000
Franceză	Delattre 1965	F_1	750	750	375	550	250	550	375	250	
		F_2	1350	1200	2200	1800	2500	950	750	750	
	Delattre 1966 p. 236–242	F_1	725	650	350	510	240	510	350	240	
		F_2	1300	1200	2200	1950	2500	1000	865	750	
Spaniolă	Quilis, Esgueva 1983	F_1	657,28		453,8		264,5	474,5		293,5	
		F_2	1215		1995,01		2317,5	888,4		669,08	
	Delattre 1965	F_1	725		450		275	450		275	
		F_2	1300		1900		2300	900		800	

În tabelul 8 prezentăm rezultatele măsurătorilor asupra formanţilor vocalelor româneşti, pronunţate de subiectele A, B, C în contextul [h. . . d]; valorile medii apar în tabelul 9 (după cum era de aşteptat, acestea se încadrează între limitele valorilor medii înscrise în tabelul 5). În tabelul 9 am inclus şi valorile medii pentru vocalele similare din limba engleză analizate în contextul [h. . . d] (am extras datele din Peterson, Barney 1952).

Tabelul 8

Frecvenţele primilor trei formanţi ai vocalelor româneşti în contextul [h. . . d]

Vocala	F_1			F_2			F_3		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
a	700	600	670	1170	1100	1370	2230	2370	2430
e	470	470	470	1670	1570	2100	2530	2330	2530
i	230	300	300	2100	2070	1900	2730	2800	2470
o	470	470	530	870	830	970	1330	1400	—
u	230	270	300	770	800	—	—	2030	—

Tabelul 9

Comparaţie între vocalele româneşti şi vocalele similare din engleză în contextul [h. . . d]

Vocala	F_1	F_2	F_3
Rom. a	656	1213	2343
Engl. ɑ	730	1090	2440
Rom. e	470	1780	2463
Engl. ɛ	530	1840	2480
Rom. i	276	2023	2666
Engl. i	270	2290	3010
Rom. o	490	890	1365
Engl. ɔ	570	840	2410
Rom. u	270	785	2030
Engl. u	300	870	2240

În comparaţiile care urmează vom ţine seamă, în ceea ce priveşte valorile vocalelor româneşti, de datele consemnate în tabelul 5.

4.2. În comparaţii (pe baza datelor înscrise în tabelul 7) vom folosi în special următoarele surse: pentru limba engleză Peterson, Barney 1952, pentru limba spaniolă Quilis, Esgueva 1983, pentru limba franceză Delattre 1965.

Vocala românească [i] este întrucîtva mai puţin acută şi mai puţin difuză decît [i] francez şi decît [i] spaniol; se apropie mai mult de [i] din engleză.

Vocala [e] din limba română este aproape tot atît de acută ca şi [e] din franceză, din spaniolă şi din engleză.

[a] românesc se asemănă cel mai mult cu [a] spaniol; este mai puţin compact decît [a] posterior francez [*a*] şi decît [*a*] englez.

[o] românesc este mai difuz decît [o] din engleză şi din spaniolă; este mai puţin grav decît [o] din franceză, dar mai grav decît [o] din spaniolă şi decît [o] din engleză.

[u] românesc se apropie cel mai mult de [u] din franceză; este mai grav decît [u] din engleză, dar mai puţin grav decît [u] din spaniolă. În ceea ce priveşte pe [u] spaniol, valorile din Delattre 1965 sînt mai apropiate de valorile calculate pentru [u] românesc decît valorile din Quilis, Esgueva 1983.

4.3. Vocala [ă] (F_1 506, F_2 1335) este în limba română o vocală cu caracter intermediar atît în ceea ce priveşte trăsăturile „compact" şi „difuz", cît şi în ceea ce priveşte trăsăturile „grav" şi „acut".

Am considerat utilă o comparaţie, din punct de vedere acustic, între această vocală şi vocala similară din limbile bulgară şi albaneză, pe baza datelor din Tilkov, 1970, respectiv din Boriçi 1977.

În Tilkov 1970, valorile medii pentru [ă] din bulgară sînt calculate în parte pentru fiecare dintre cele trei subiecte; valorile medii totale le-am calculat noi.

În Boriçi 1977 sînt date valorile medii pentru [ă] din limba albaneză, analizat sub accent şi în poziţie neaccentuată. Am întocmit tabelul 10, în care am înscris frecvenţele primilor doi formanţi ai vocalei [ă] în limbile română, bulgară, albaneză. Deoarece în Boriçi 1977 valorile sînt date pentru cele două poziţii amintite, am înscris în tabel pentru albaneză şi română două serii de cifre; prima serie reprezintă vocala [ă] sub accent, iar a doua vocală [ă] în poziţie neaccentuată.

Comparînd datele din tabelul 10 constatăm că, din punct de vedere acustic, [ă] românesc se aseamănă mai mult cu [ă] albanez decît cu [ă] bulgăresc.

Tabelul 10

Frecvenţele primilor doi formanţi ai vocalei româneşti [ă] şi ai vocalelor similare din albaneză şi din bulgară

Limba	F_1		F_2	
	Acc.	Neacc.	Acc.	Neacc.
Română	490	520	1340	1300
Albaneză	515	400	1500	1550
Bulgară	375		1297	

5. Analizînd spectrogramele vocalelor pronunţate înaintea consoanei [ŋ] nu am identificat trăsăturile vocalelor nazale semnalate în Delattre 1966, p. 243—247, şi Zagórska-Brooks 1968, p. 20 : scăderea intensităţii lui F_1 şi apariţia a doi formanţi în jur de 250 şi respectiv 2000 Hz. Aspectul spectrogramelor noastre indică trăsăturile caracteristice spectrului unei vocale orale (zonele formanţiale specifice) urmată de o consoană nazală (spectru continuu cu o concentrare a energiei în zona frecvenţelor joase). Nu am observat modificări în aspectul spectrelor vocalelor sub influenţa consoanei [ŋ].

Tranziţiile formanţilor vocalelor spre [ŋ] au o mişcare lentă. (În figurile 11 şi 12 prezentăm spectrul vocalelor [e], [ă] urmate de [ŋ]). Existenţa în spectrul vocalei a tranziţiilor este o dovadă că vocalele pronunţate în contextul fonetic amintit nu sînt influenţate de consoana nazală.

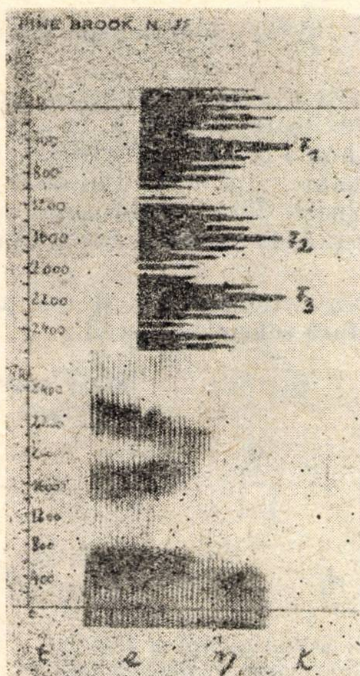

Fig. 11 — Vocala [e] în logatomul [teŋk]

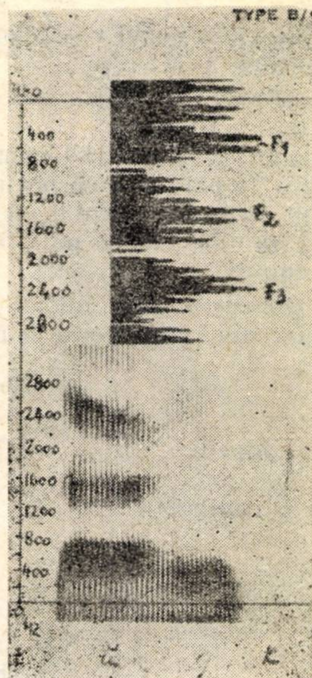

Fig. 12 — Vocala [ă] în logatomul [tăŋk]

Malécot 1960, p. 223, remarcă importanţa tranziţiei între vocală şi consoana nazală în opoziţie cu inexistenţa ei în cazul nazalizării.

Pentru a măsura formanţii vocalelor urmate de consoană nazală am efectuat secţiuni în spectrul vocalelor, aproximativ la mijlocul duratei segmentului vocalic. În tabelul 11 am înscris frecvenţele primilor trei formanţi ai vocalelor pronunţate de subiectele A, B, C şi valorile medii pentru fiecare vocală în poziţie nazală.

Din tabel reiese că valorile lui F_1 pentru [a e i ă î] urmate de [ŋ] se înscriu în limitele calculate pentru vocalele româneşti (tabelul 5) ; la [o], [u] + [ŋ] F_1 se situează întrucîtva mai sus decît la aceleaşi vocale în poziţie fonetică normală. Valorile lui F_2 sînt aproximativ aceleaşi în

Tabelul 11

Frecvențele primilor trei formanți ai vocalelor românești în poziție nazală (în contextul [t. . . ŋk])

Vocala	F_1				F_2				F_3			
	A	B	C	Medie	A	B	C	Medie	A	B	C	Medie
a	630	630	670	643	1300	1230	1430	1320	2030	2500	2500	2343
e	570	470	470	503	1600	1630	1970	1733	2530	2370	2470	2456
i	270	230	370	290	2030	2070	1930	2010	2600	3000	2500	2700
ă	570	530	570	556	1400	1400	1730	1510	2500	2370	2370	2413
î	300	400	400	366	1630	1570	1800	1666	2570	2100	2600	2423
o	570	470	530	523	1030	1000	1170	1066	1570	1500	1730	1600
u	470	230	400	366	900	800	1070	923	—	—	—	—

ambele poziții în cazul vocalelor [e] și [i] și ceva mai ridicate înaintea de [ŋ] la vocalele [a ă î o u].

În sfîrșit, în comparație cu situația din poziția fonetică normală, F_3 este mai înalt la [ă], [î] + [ŋ], aproximativ identic la [a], [e], [i] și mai jos la [o] (F_3 al lui [u] urmat de [ŋ] nu a putut fi identificat pe spectrogramă). Se pare deci că poziția nazală are o influență mai mare asupra spectrului vocalelor grave decît asupra spectrului vocalelor acute ; această influență nu duce însă la modificări esențiale în structura acustică a vocalelor în contextul [t . . . ŋ k].

6. Corespondența între clasificarea articulatorică și cea acustică a vocalelor românești poate fi reprezentată schematic astfel :

	anterioare = acute	centrale	posterioare = grave
închise = difuze	[i]	[î]	[u]
mijlocii	[e]	[ă]	[o]
deschise = compacte		[a]	

ABREVIERI

JASA „The Journal of the Acoustical Society of America".
RECAP „The Romanian — English Contrastive Analysis Project".

BIBLIOGRAFIE

Avram, Andrei 1963 *Vocalele românești* [ă] *și* [î] *din punct de vedere acustic*, în SCL XIV, 2, p. 165—177.

Avram, Andrei 1970 *Sur la structure acoustique des voyelles neutres du roumain*, în *Problèmes de linguistique roumaine* (= „Revue romane", numéro spécial 4), Copenhaga, p. 87—95.

Boriçi, Lumnie 1977 *Kontribut mbi aspektin akustik të zanoreve të shqipeus e të disa zanoreve të frëngjishtes*, în „Studime filologjike" XXXI (XIV), 1, p. 73—94.

Cohuț, Cornelia 1966 *Cercetare supra structurii acustice a vocalelor* [ẹ] *și* [å], în SCL XVII, 4, p. 413—417.

Cohuț, Cornelia și Maria Mărdărescu 1968 *Analiza acustică a vocalelor meglenoromâne*, în SCL XIX, 1, p. 11—28.

Dascălu, Laurenția 1971 a *Cîteva variante ale fonemului /e/ din punct de vedere acustic*, în FD VII, p. 87—93.

Dascălu, Laurenția 1971 b *The Front Vowels of Romanian and English (a Contrastive Study)*, în *RECAP. Reports and Studies*, București, p. 113—125.

Dascălu, Laurenția 1972 *The Central Vowels of Romanian and English. A Contrastive Study*, în *RECAP. Studies*, București, p. 43—67.

Dascălu, Laurenția 1973 *The Back Vowels of Romanian and English — A Contrastive Study*, în *RECAP. Contrastive Studies in Phonetics and Phonology*, București, p. 15—32.

Delattre, Pierre, Alvin M. Liberman, Franklin S. Cooper, Louis J. Gerstman, 1952 *An Experimental Study of the Acoustic Determinants of Vowel Color. Observations on One- and Two-Formant Vowels Synthesized from Spectrographic Patterns*, în „Word" VIII, 3, p. 193—210.

Delattre, Pierre 1965 *Comparing the Phonetic Features of English, French, German and Spanish*, Heidelberg.

Delattre, Pierre 1966 *Studies in French and Comparative Phonetics*, Londra—Haga — Paris.

Fischer-Jørgensen, Eli 1972 *Formant Frequencies of Long and Short Danish Vowels*, în *Studies for Einar Haugen*, Haga — Paris, p. 189—213.

Jakobson, Roman, C. Gunnar M. Fant, Morris Halle 1955 *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and their Correlates*. Second Printing with Additions and Corrections [Cambridge]. Massachusetts Institute of Technology.

Lindblom, Björn 1962 *Accuracy and Limitations of Sona-graph Measurements*, în *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences, Helsinki, 1961*, Haga, p. 188—197.

Malécot, André 1960 *Vowel Nasality as a Distinctive Feature in American English*, în „Language" 36, 2 (part 1), p. 222—229.

Mărdărescu, Maria 1966 *Observații asupra structurii acustice a vocalelor* [ǫ] *și* [ę] *din graiurile dacoromâne*, în SCL XVII, 4, p. 419—422.

Peterson, Gordon E., Harold L. Barney 1952 *Control Methods Used in a Study of the Vowesls*, în JASA XXIV, 2, p. 175—184.

Quilis, Antonio, Manuel Esgueva 1983 *Realización de los fonemas vocálicos españoles en posición fonética normal*, în *Estudios de fonética*. I. Edición de: Manuel Esgueva y Margarita Cantarero, Madrid, p. 159—252.

Șuteu, Valeriu 1963 *Observații asupra structurii acustice a vocalelor românești*, **i, e, a, o** *și* **u**, în SCL XIV, 2, p. 179—198.

Șuteu, Valeriu 1971 *Cercetări bazate pe sinteză asupra vocalelor românești*, **i, e, a, o** *și* **u** în SCL XXII, 1, p. 25—39.

Tilkov, Dimitar 1970 *Le vocalisme bulgare. Les mouvements articulatoires et leur effet acoustique dans la formation des voyelles bulgares*, Paris.

Zagórska-Brooks, Maria 1968 *Nasal Vowels in Contemporary Standard Polish. An Acoustic—Phonetic Analysis*, Haga — Paris.

La description acoustique des voyelles du roumain littéraire

(Résumé)

L'auteur entreprend une description de la structure acoustique des sept voyelles du roumain littéraire : [i], [e] — antérieures ; [î], [ă], [a] — centrales ; [u], [o] — postérieures.

Les matériaux qui forment la base de ces recherches consistent en une liste de logatomes comprenant les voyelles en position initiale, médiale, finale, sous l'accent et en syllabe inaccentuée, précédées ou/et suivies par [p].

Les données obtenues mettent en évidence les traits distinctifs des voyelles du roumain littéraire. On a comparé les résultats aux données obtenues pour quelques autres langues.

Les valeurs moyennes (en Hz) des fréquences des trois premiers formants des voyelles du roumain littéraire sont les suivantes :

	F_1	F_2	F_3
[a]	640	1192	2350
[e]	461	1778	2483
[i]	235	2144	2780
[ă]	506	1335	2319
[î]	303	1421	2235
[o]	466	786	2014
[u]	286	702	2116

Iulie 1984

Institutul de Cercetări Etnologice
şi Dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

NEUTRALIZĂRI ÎN SEMANTICA VERBULUI
(CU PRIVIRE LA POEZIA ACTUALĂ)

ECATERINA MIHĂILĂ

Se demonstrează că în poezie verbul își pierde parțial sau total conținutul semantic specific clasei pe care o reprezintă și devine o funcție de nominalizare a expresiei poetice. Domeniul și codomeniul acestei funcții se constituie din mulțimea trăsăturilor semantice ce aparțin componentelor nominale ale figurilor poetice, care se realizează la nivel de sintagmă sau la nivel textual.

0. Este bine cunoscut faptul că în poezie cuvintele își creează sensul, anulînd referentul convențional. Orice retorică care se autodefinește ca tropologie (descriere a figurilor) prezintă mecanismele semantice prin care se produc modificările fundamentale de sens. Termenii tropilor sînt, de regulă, nume (substantive), deci transferurile și interferențele semantice se produc, cel mai adesea, în cadrul unui grup nominal, fie că toți termenii grupului sînt exprimați, fie că unul sau unii dintre aceștia sînt subînțeleși.

În cazul multor figuri poetice verbul se golește de conținutul semantic specific clasei pe care o reprezintă și devine o f u n c ț i e al cărei d o m e n i u este mulțimea trăsăturilor semantice ce aparțin unui termen al figurii și al cărei c o d o m e n i u este mulțimea trăsăturilor semantice ce aparțin celuilalt termen.

Situațiile pe care le vom prezenta în continuare comportă un *crescendo.* Vom începe cu situații mai simple și mai clare în care figura se realizează la nivelul sintagmei și vom continua cu situații mai complexe, cînd figura antrenează întregul text poetic.

1. Situația cea mai banală, pe care o vom prezenta doar ca punct de plecare, este aceea a verbelor copulative, în mod obișnuit formate cu un suport nominal. Situația este mult folosită în poezie și nu rare sînt cazurile cînd poeme întregi, cu ample desfășurări de grupuri nominale, se bazează pe un singur verb copulativ.

Așa este, de exemplu, poemul lui Dan Verona, *Portret disperat al celei ce în vechimi se numea Euridice*, 1974, construit pe o serie de analogii ce formează, de fapt, ,,tușele'' portretului. Analogiile sînt mediate de verbul *a fi*, exprimat sau eliptic, elipsa fiind fie marcată prin două puncte, virgulă, linie de pauză sau punct, fie nemarcată.

Iată aceste analogii așa cum apar în desfășurarea poemului :

1) *Un crin ieșind din spuma mării* este Ea dimineața (verbul exprimat) ;

2) De departe văzînd-o : *un pin alb pe un țărm singuratic* (elipsă a verbului marcată prin două puncte) ;

3) *O surpare de eternități sub epidermă* mai deaproape (elipsă nemarcată) ;

4) Spre amiază văzînd-o : *o catedrală subțire / pe un lac de munte* (elipsă marcată prin două puncte) ;

5) *Un flutur de aur luminînd urme cerești* — înspre seară (elipsă marcată prin linie de pauză) ;

6) *Un trandafir ieșind din infern* este Ea urcînd o colină (verbul exprimat);

7) Coborînd aceeași colină : / *un alt trandafir ieșind din infern* (elipsă marcată prin două puncte);

8) Părul ei : *o creangă de mirt / cu un milion de fluturi de aur călătorind / prin cămările cerului* (elipsă marcată prin două puncte);

9) *Lespezi scînteietoare* — Oasele capului (elipsă marcată prin linie de pauză);

10) [...] Occipitalul : *un / mormînt al nemărginirii* (elipsă marcată prin două puncte);

11) Ochii dedesubt : *două lacuri în care te uiți / pînă cînd te soarbe bolta cerească* (elipsă marcată prin două puncte);

12) *Val împietrit*, linia nasului (elipsă marcată prin virgulă);

13) *Un fluviu ieșind / din celesta împărăție a Capului.* (...) linia gîtului (elipsă marcată prin punct);

14) Omoplații : *lespezi sub care dorm corăbii străvechi* (elipsă marcată prin două puncte);

15) *Sfinte împodobiri ale neantului* : Sînii Ei (elipsă marcată prin două puncte);

16) Înlăuntru împărăția inimii Ei. (...) Patru camere sînt — *patru aurării ascunse vederii* (aici *sînt* are sensul „există" ; verbul copulativ lipsește, elipsa lui fiind marcată prin linie de pauză);

17) Plămînii Ei : *locuințe ale vînturilor / și ale corăbiilor cu aripi de pasăre* (elipsă marcată prin două puncte);

18) *bobocul de crin*, Ombilicul (elipsă marcată prin virgulă);

19) *Și suava boltă cerească*, Pîntecul mic, / *peste lumină și moarte veșmînt al lumilor / pieritoare* (elipsă marcată prin virgulă);

20) Mîinile Ei : *fluvii muzicale în aer / prin care păsările* (...) / *cîntă într-o dulce încremenire* (elipsă marcată prin două puncte);

21) Și pumnii Ei mici : *zidire celestă la / capătul fluviului* (elipsă marcată prin două puncte);

22) *Flăcări ale aceleiași ramure* : Tibia și Peroneul (elipsă marcată prin două puncte).

În afară de verbele, puține la număr, care dezvoltă grupurile nominale, cele cîteva verbe pe care le mai conține poezia își pierd conținutul semantic propriu-zis (situație pe care o vom analiza mai departe) și capătă aceeași funcție de echivalare a grupurilor nominale. Singurul verb „plin" spre care converg toate analogiile se află la sfîrșitul poeziei : *Eu îmi voi clădi locuință la picioarele acestui Poem.*

Trebuie subliniat faptul că rolul verbului copulă în exemplele citate nu este pur și simplu de a atribui anumite calități unui nume, așa cum se întîmplă în mod obișnuit. Acceptînd convenția poetică, cititorul nu va citi versul *O surpare de eternități sub epidermă* (este ea) așa cum ar citi *Ea este profesoară.* În mod spontan, în primul caz, el va face următoarea transformare : „ea este ca (și cum ar fi) o surpare de eternități" : Atribuirea de calități numelui se face prin intermediul unei analogii. Paranteza cu care am completat adverbul *ca* exprimă gradul de incertitudine și de imprecizie pe care orice analogie îl implică.

Deci, chiar și în cazul verbului copulă *a fi*, în poezie, se produce o mutație semantică, pe care o considerăm fundamentală, deoarece reprezintă transformarea funcției referențiale în una de imaginare.

Același fenomen se produce și în cazul altor verbe copulative :

Și deodată-n jurul meu, natura / se făcu un cerc, de-a dura, / cînd mai larg, cînd mai aproape, / ca o strîngere de ape, N. Stănescu, *Leoaică tînără, iubirea*, 1964 (1967) ;

și fruntea mea se află mereu / în ceea ce va fi, / iar trupul în ceea ce există, N. Stănescu, *Pentru că înot și zbor în sus*, 1964 (1967) ;

Deodată ochiul devine gol pe dinlăuntru / ca un tunel, N. Stănescu, *A treia elegie*, 1966 (1967).

Verbele *se făcu*, *se află*, *devine* mediază următoarele analogii : *natura — cerc de-a dura*, *fruntea — ceea ce va fi* , *trupul — ceea ce există*, *ochiul — tunel*.

2. Ceva mai sus am propus transformarea *a fi — ca și cum ar fi*. Să analizăm însă rolul adverbului *ca* și a echivalenților săi (*asemenea*, *așa cum* etc.) și pe lîngă verbele predicative.

Iată cîteva exemple extrase din textele poetice :

Țărmul s-a rupt de mare și te-a urmat ca o *umbră*, ca *un șarpe dezarmat*, N. Stănescu, *Viața mea se iluminează*, 1964 (1967) ;

Și *privirea*-n sus țîșni, [ca un] *curcubeu tăiat în două*, N. Stănescu, *Leoaică tînără, iubirea*, 1964 (1967) ;

Încercam să încordez *lumina*, / asemenea lui Ulisse *arcul*, N. Stănescu, *Îndoirea luminii*, 1965 (1967) ;

Ea [ideea] se arată ca *un îngheț / mișcător al durerii*, N. Stănescu, *Ideea cu gură*, 1967 ;

se poate cînta pe *cozile stelelor căzătoare*, / [. .] ca pe *o harfă*— N. Stănescu, *Pierderea cunoștinței prin cunoaștere*, 1970 ;

cuvîntul [. . .] se exprimă numai pe el ca *plîngerea izvorului*, C. Ivănescu, *Agamemnon (Zile)*, 1970 ;

atomul tot ce vede cere / ca *un nebun într-un spital*, M. Dinescu, *Metamorfoză XX*, 1971 ;

Așa cum ar striga *o fîntînă în durerea unei cîmpii* / Este *semnul fiului tău*, D. Verona, *Întîia noapte*, 1972 ;

De mi-ar mai trece o dată / Ca *o risipire de aștri mîna ta peste frunte*, *ibidem* ;

[. . .] Și *visul* / Se arată ca *o ruină / În care netulburat toarce viermele de mătasă*, *ibidem* ;

Urcam încet *eternitatea* ca pe-o *colină domoală*, D. Verona, *Poetul în fața lumii*, 1974.

În citatele de mai sus, înțelesul nu se poate obține decît admițînd importante transformări semantice. De exemplu, într-un text nepoetic, *El te-a urmat ca o umbră* are, strict, înțelesul „el te-a însoțit tot timpul, nu te-a părăsit nici o clipă''. În *Țărmul te-a urmat ca o umbră* din primul citat trebuie să admitem, însă, fie că *țărmul* devine + *animat*, fie că *a urmat* capătă alt înțeles. Verbul exprimă, mai întîi, un transfer de trăsături semantice de la *umbră* la *țărm (țărmul devine o umbră)*, înțeles ce mediază un altul, mult mai profund : „puterile oculte ale *reginei de negru și de sare*'', care stăpînește întreaga natură și, deopotrivă, sufletul poetului :

Părul tău e mai decolorat de soare,
regina mea de negru și de sare.

Țărmul s-a rupt de mare și te-a urmat
ca o umbră, ca un șarpe dezarmat.

Trec fantome-ale verii în declin,
corăbiile sufletului meu marin.

Și viața mea se iluminează
sub ochiul tău verde la amiază,
etc.

Verbul își pierde parțial conținutul semantic „acțiune", mediind sensul poetic. În toate exemplele citate verbul mediază la un prim nivel o analogie, care nu vizează verbul, ci grpupurile nominale : *lumină — arc*, *privire — curcubeu tăiat în două*, *idee — îngheț mișcător al durerii*, *cuvîntul — plîngerea izvorului*, *cozile stelelor căzătoare — harfă*, *atomul — nebun într-un spital*, *semnul fiului tău — fîntînă în durerea unei cîmpii*, *mîna ta peste frunte — risipire de aștri*, *visul — ruină în care netulburat toarce viermele de mătasă*, *eternitatea — colină domoală*, iar la alt nivel, mai profund, poate căpăta și alte sensuri, pe care aceste analogii le sugerează.

Se observă că toate situațiile prezentate la **1.** și **2.** au la bază o comparație sau o metaforă.

3. În continuare, să luăm în considerare o altă categorie de exemple, în care comparația sau metafora sînt mai puțin vizibile la prima vedere :

Parcă într-o zi *un soare* / ce-l lovisem cu privirea / își turti rotundul aur / și veni atît de-aproape, / că-l răcii cu răsuflarea, / cu privirea modelîndu-l / într-o *tînără femeie* / *aromită*, *visătoare*, N. Stănescu, *Dansul*, 1964 (1967) ;

Lumina cădea în *goluri rotunde*, N. Stănescu, *Întinderea luminii*, 1965 (1967) ;

și *strigătul* / mi se desfăcea în *comete*, N. Stănescu, *Îndoirea luminii*, 1965 (1967) ;

Și *coapsele* se simt arzînd încet / Și desperat, în *rug de carne sfîntă*, A. Pănescu, *Dans de fecioare*, 1965 (1978) ;

ea [poezia] stă acolo, o viață, hrănindu-se / cu *muzica sferelor*, N. Stănescu, *Poezia*, 1967 ;

despre *tristețe* umblă cuvîntul / prin *goluri egale*, D. Flămînd, *Fără durere*, 1971 ;

Să înțelegi atunci că *Iubirea* se numește *Absență*, D. Verona, *Poetul în fața lumii*, 1974 ;

dar, puteam într-o clipă smintită — / îngenuncheat cu securea în mîini, / s-o dezgrop [*pe ea*] dintr-un *arbore tînăr* / așa cum întreagă / incendia într-un gînd, Gh. Pituț, *Singur X* (1982).

Dacă comparăm exemplele *un soare* [...] *modelîndu-l cu privirea într-o tînără femeie, aromită, visătoare* și *o bucată de lut modelînd-o într-un vas* (dintr-un text nepoetic), în cel de al doilea, relația de înțeles între *vas* și *lut* este aceea dintre un obiect și materia din care este făcut. Procesul de modelare îl deosebește, însă, fundamental de materie, prin formă și intenționalitate. În exemplul din poezie verbul nu mai are acest înțeles ; el exprimă, dimpotrivă, o analogie între *soare* și *tînăra femeie*. Pentru poet, *tînăra femeie* este un *soare*, este „sursa vieții, rațiunea însăși de a fi". Mai mult, toate verbele care precedă verbul *modelînd*, indiferent că au ca subiect *poetul* sau *soarele*, își pierd conținutul semantic propriu-zis, rolul lor fiind de a pregăti analogia *soare—femeie*.

De asemenea, dacă comparăm exemplele *Lumina cădea în goluri rotunde* și *El a căzut în gol* (dintr-un text nepoetic), în primul exemplu

cădea își pierde măcar parțial conținutul semantic, de altfel, impropriu subiectului, și mediază analogia *lumină — goluri rotunde*, spre deosebire de *a căzut* din al doilea exemplu, care exprimă pur și simplu acțiunea, fără a presupune analogia *el — gol*.

Utilă pentru ideea pe care dorim să o subliniem este și comparația cu un text narativ fantastic. Dacă actantul primului fragment citat ar fi un erou de basm, și nu un subiect liric, verbele și-ar păstra trăsătura semantică + *acțiune*, numai că verosimilitatea propozițiilor s-ar realiza într-un plan imaginar. Subiectul liric nu acționează, însă, propriu-zis nici măcar într-un plan imaginar. El nu *lovește cu privirea soarele*, nu *îl turtește* și nici nu *îl răcește cu răsuflarea*, așa cum ar fi posibil să o facă un erou de basm. Verbele sînt folosite doar pentru a stabili analogii și corespondențe între obiectele unei lumi, care este o lume „de stare", și nu o lume „de acțiune".

Demonstrația se poate face pentru toate analogiile marcate în exemplele de mai sus.

După cum se observă, analogia nu se stabilește în mod necesar între subiect și complement ; ea se poate stabili și între două complemente.

Exemple de acest tip sînt nenumărate în poezie. De aceea se poate spune că una dintre mutațiile semantice fundamentale pe care poezia le produce în cazul verbului este pierderea parțială sau totală a conținutului semantic și investirea lui cu funcția de mediator al analogiilor dintre grupurile nominale.

4. De multe ori, un procedeu de desemantizare a verbului în poezie este repetarea lui.

Într-un exemplu : ca : Prin sălile de dans adînci / Dansează *viii* lent cu *morții*, / Dansează *nimeni cu atunci*, / Dansează *ritmuri* cu *proporții*, A. Păunescu, *Pămînt sub ceasornice*, 1978, verbul *dansează* își pierde parțial trăsătura semantică „acțiune" și mediază o echivalare a grupurilor nominale din punctul de vedere al subordonării lor față de un același sens (în mod generic, numim grup nominal și grupul format din substantiv + determinant zero). Nu că „viii *dansează* cu morții" vrea să spună poetul, ci că viața și moartea intră într-o perpetuă mișcare cosmică (ritmuri, proporții) în care timpul și spațiul le absoarbe într-o desăvîrșită armonie, anulînd opoziția dintre ele, resimțită atît de dureros la scară umană.

Tot astfel, în poemul *Spre plus infinit*, 1966 (1978) de același autor, repetarea verbului *numără* exprimă, prin șirul complementelor directe, ce sugerează infinitul, ideea pitagoreică că „la baza universului se află numărul" :

⋮
Numără, numără, tinere domn,
Numără, numără !
⋮
Numără *umerii celor ce vin*,
Numără *ochii celor ce pleacă*.
Numără *sîngele din cer senin*,
Numără *stelele care te-mbracă*.
⋮
Numără *clipe*, numără *lebede*,
Numără *cumpene, descumpăniri*,

Număra *negru*, numără repede,
Numără *grele stele subţiri!*
.
.
.
Plus infinitul, plus infinitul
Cum ne atrage sîngele-n sus,
Plus infinitul, plus infinitul
Numai prin numere ni s-a tradus.
.
.
.

Pentru „plus infinit" elementele „şirului", care sînt *ochii*, *sîngele*, *stelele*, *clipele*, *cumpenele*, *descumpănirile* etc., devin echivalente, iar verbul *numără* exprimă tocmai această echivalenţă.

Interesant este că, spre sfîrşitul poemului, verbul transgresează în nume, mai exact în nume predicativ :

Dar e şi inima *număr*, şi *număr*
E şi lumina din ochii tăi,
Număr şi ochiul, *număr* şi-un umăr
Văzut odată, în nişte clăi.

Procedeul se poate complica, aşa cum se întîmplă în *Amfion, constructorul*, 1964 (1967) de N. Stănescu :

.
.
.
(I) Din umerii mei şi din întreaga mea putere
ţîşnesc două pantere, nemaivăzute pantere,
pe ape s-aştern, curcubeie,
şi se fac viaducte şi poduri, curînd,
peste căi ferate lucind, pestre trenuri trecînd.

(II) Din pieptul meu arămiu,
Vărgat în părţi de viţe muşchiuloase,
aidoma vor ţîşni, mai tîrziu,
leii cu coame flocoase, în friguri,
ca nişte explozii de aur vor ţîşni
şi vor bate aerul şi se vor prăbuşi,
şi se vor face temelii
şi terasamente şi diguri.

(III) Din coastă, zbătîndu-se ca o sabie
îşi va arcui în salt trupul lucios
delfinul, din tot cîrdul cel mai frumos,
izbind cu coada aerul lichid.
Şi va cobori, încolăcindu-se ca un cercel,
şi se va face zid şi se va face crenel.

(IV) Oh, pe rînd, din genunchi,
condorii vor izbucni în mănunchi,
se vor roti, luînd văzduhu-n tăişe
şi se vor aşeza şi se vor face acoperişe,

(V) şi din gleznă, pînă-ai să te-arăţi, femeie,
vor pleca şi animalele celelalte,
lăsîndu-mi sufletul gol pînă la plante...
.
.
.

Toate strofele citate, cu excepția ultimei, sînt construite în același mod. În fiecare dintre ele, primul verb predicativ se desemantizează și exprimă o analogie : *umerii mei — două pantere*, *pieptul meu arămiu, vărgat în părți de vițe mușchiuloase — leii cu coame flocoase*, *coastă — delfinul, din tot cîrdul cel mai frumos*, *genunchi — condorii*. Motivarea analogiei apare direct în strofa I : *puterea*, și este doar sugerată, de unele trăsături semantice, în următoarele : *pieptul — coame* flocoase, *coastă* — arcuirea *delfinului*, *genunchi* — mișcarea *condorilor*. Elementele de creație materială, corespunzătoare fiecărei părți a corpului : *viaducte și poduri*, *temelii și terasamente și diguri*, *zid și crenel*, *acoperișe* sînt mediate, tot analogic, de o a doua serie de verbe predicative, care, de asemenea, își pierd parțial conținutul semantic. Ca să putem exprima a doua serie de analogii se impune nominalizarea primei serii de verbe predicative: *țîșnirea panterelor — curcubeie*, *țîșnirea leilor — explozii de aur*, *arcuirea trupului delfinului — încolăcirea cercelului*, *izbucnirea condorilor — luarea văzduhului în tăișe*.

Această serie de analogii, care ocupă partea mediană a poemului, are importante consecințe de sens pentru partea lui finală :

O, gingașul, zveltul tău pas
legănat peste ierburi, printe colții pietrelor !
A mai rămas un gutui,
și un cais a mai rămas,
smulge-i și du-i în piața circulară ;
a mai rămas un prun,
și-un arțar a mai rămas,
smulge-i și du-i pe cheiul cu poduri !
Mi-a mai rămas și-un ram de tei.
Îl vrei, stăpîna mea, îl vrei,
aici, pe cîmpul unde în vechime zeii
n-au trecut decît călări,
unde pietrele-și arată colții albi, și iarba
fuge speciată-n verzuiele zări? ...

Nici aici verbele nu sînt „pline" din punct de vedere semantic ; ele mediază echivalența *regn vegetal — viață*, viață pe care principiul feminin o oficiază ca pe o completare a creației materiale de mare forță.

Toate analogiile, pe care verbele le exprimă în părțile mediană și finală ale poemului printr-o desemantizare a lor, îndreptățesc o mutație a sensului verbelor din prima parte a poemului de la „așteptare erotică" spre „starea de grație, premergătoare creației", sens ce se întoarce la motoul poemului : *Amfion, cîntînd, zidurile cetății / cresc, cărămizile așternîndu-se / singure (Mit elin)*.

Aceeași manieră de a dirija analogiile se întîlnește și în alte poezii ale lui N. Stănescu. Iată un exemplu din *Izgonirea din rai*, 1970 :

Pielea lui ca *trandafirul*
zdrențuindu-se sub mine
a născut *zefirul*.

Ochiul lui de *albastru* ce era, —
de greutatea privirii s-a făcut *Marmară*.

Este suficient să notăm triadele : *pielea — trandafirul — zefirul, ochiul — albastru — Marmară*, pentru ca medierea analogiei dintre primul şi ultimul termen al fiecăreia în parte să devină evidentă.

Se observă că în cazul exemplelor din N. Stănescu nu ne-am referit la repetarea propriu-zisă a verbului, ci la repetarea unor construcţii sintactice mai complicate, cu analogii mediate de alte analogii, realizate, însă, de asemenea, prin desemantizarea verbelor.

Un alt aspect al desemantizării verbului poate fi întîlnit în poezia *Semne*, 1968 (1976), de Marin Sorescu :

Dacă te-ntîlneşti cu un scaun,
E semn bun, ajungi în rai.
Dacă te-ntîlneşti cu un munte,
E semn rău, ajungi în scaun.
Dacă te-ntîlneşti cu carul mare,
E semn bun, ajungi în rai.
Dacă te-ntîlneşti cu un melc,
E semn rău, ajungi în melc.
Dacă te-ntîlneşti cu o femeie,
E semn bun, ajungi în rai.
Dacă te-ntîlneşti cu o faţă de masă,
E semn rău, ajungi în sertar,
Dacă te-ntîlneşti cu un şarpe,
E semn bun, moare şi tu ajungi în rai.
Dacă şarpele te-ntîlneşte pe tine,
E semn rău, mori şi el ajunge în rai.
Dacă mori,
E semn rău.

Fereşte-te de acest semn,
Şi de toate celelalte.

În fiecare grup de cîte două versuri, de la începutul pînă la sfîrşitul poeziei, verbele nu exprimă conţinutul lor semantic obişnuit, ci absurdul. Repetarea lor realizează o aglomerare paroxistică ce pregăteşte finalul *Dacă mori / E semn rău*, după care, marcate prin pauză strofică, urmează, culme a absurdului, versurile : *Fereşte-te de acest semn, / Şi de toate celelalte.*

Un blestem este parcă convertit într-un joc de copii, în care toate semnele devin comutabile, ceea ce sugerează că succesiunea lor (deci tot ceea ce se întîmplă înainte de semnul cel rău din final) nu mai are nici o importanţă. *Absurdul* este, de fapt, sensul pe care îl capătă repetarea verbelor în această poezie.

5. Dacă sintetizăm observaţiile de mai sus, putem spune că mutaţiile pe care poezia le produce în semantica verbului privesc trăsăturile semantice interne, adică trăsăturile semantice inerente clasei. În principal, se

anulează trăsătura + *acțiune*. Aceasta atrage după sine importante schimbări de semantică contextuală selecțională :

1)

+ Verb
+ [— Nominal subiect ⁀Nominal predicat]

Varianta I
[+ Animat, – Uman] Nominal-subiect
[– Animat] Nominal-predicat

Varianta II
[– Animat] Nominal-subiect
[+ Animat, – Uman] Nominal-predicat

Varianta III
[+ Animat, + Uman] Nominal-subiect
[– Animat] Nominal-predicat

Varianta IV
[– Animat] Nominal-subiect
[+ Animat, + Uman] Nominal-predicat

etc.

↓

+ Verb
+ [Nominal subiect ⁀ca⁀Nominal predicat]

Varianta I
[+ Animat, – Uman] Nominal-subiect
[– Animat] Nominal-predicat

Varianta II
[– Animat] Nominal-subiect
[+ Animat, – Uman] Nominal-predicat

Varianta III
[+ Animat, + Uman] Nominal-subiect
[– Animat] Nominal-predicat

Varianta IV
[– Animat] Nominal-subiect
[+ Animat, + Uman] Nominal-predicat

←

+ Verb
+ [Nominal subiect ⁀propoziție comparativă ⁀Nominal predicat]

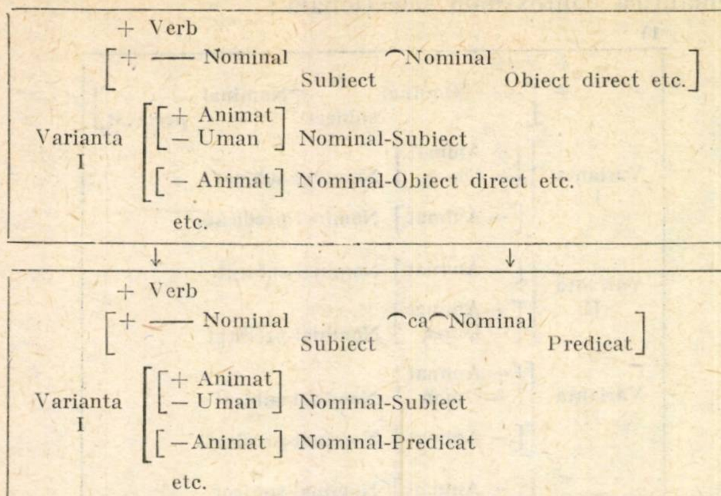
[ca și cum⁀Verb⁀Nominal] propoziție comparativă

[Optativ] Verb

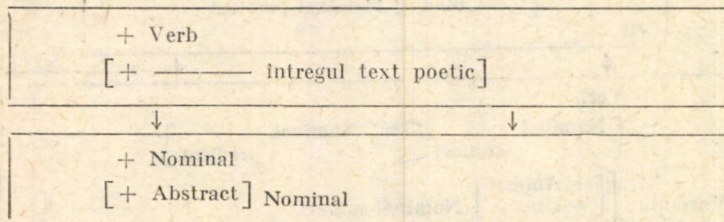
Varianta I
[+ Animat, – Uman] Nominal-subiect
[– Animat] Nominal-predicat

etc.

2)

3)

Insistăm asupra faptului că ultima schimbare se produce numai ca urmare a unor procedee poetice mai complexe, care privesc întregul text, și constituie, de obicei, rezultatul unei interpretări.

LISTA VOLUMELOR DE POEZIE

M. DINESCU, *Invocație nimănui*, București, Cartea Românească, 1971.
M. DINESCU, *Proprietarul de poduri*, București, Cartea Românească, 1978.
D. FLĂMÂND, *Apeiron*, București, Cartea Românească, 1971.
C. IVĂNESCU, *Rod IV*, București, Cartea Românească, 1977.
A. PĂUNESCU, *Poezii de pînă azi*, București, Cartea Românească, 1978.
GH. PITUȚ, *Cele mai frumoase poezii*, București, Albatros, 1982.
M. SORESCU, *Tinerețea lui Don Quijote*, București, Editura Tineretului, 1968.
N. STĂNESCU, *Alfa*, București, Editura Tineretului, 1967.
N. STĂNESCU, *În dulcele stil clasic*, București, Editura M. Eminescu, 1970.
D. VERONA, *Nopțile migratoare*, București, Cartea Românească, 1972.
D. VERONA, *Zodia măslinului*, București, Cartea Românească, 1974.

Mutations in Verb Semantics
(As found in present-day poetic works)

(Summary)

This study focuses on the role of the verb in figures of speech having a nominal expression.

In this case, too, the verb has an important role even if in the surface structure the figure of speech consists of nouns only. Devoid of its class-specific semantic contents the verb becomes a *function*. The *domain* of this function is the sum of the semantic features that belong to one term of the figure, while its *codomain* is the sum of the semantic features that belong to the other term.

Illustrations are taken from present-day Romanian poetry. We start with simple and very clear situations in which the figure of speech is accomplished at phrase level and proceed towards more complex situations, in which the figure involves the entire poetic text.

The conclusion is that in situations of this type the verb becomes a mere instrument for the *nominalization* of the poetic expression.

Iulie 1984

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ANCHETA DIALECTALĂ LEXICALĂ

MAGDALENA VULPE

În vederea abordării lexicului dialectal dintr-o perspectivă modernă, determinată, deopotrivă, de semantica structurală și de etnologie, se propune o remaniere a tipului clasic de chestionare lexicală. În esență, aceasta trebuie să se caracterizeze prin elasticitate, pentru a se adapta cît mai fidel realităților zonei investigate, și prin stimularea inițiativei informatorului, în scopul identificării opozițiilor ce structurează diferitele cîmpuri conceptuale. Întrebărilor directe (semantice) și celor contextuale li se acordă o importanță sporită.
Propunerile metodologice sînt ilustrate prin exemple din experiența de teren a autoarei.

Dialectologia, ca ramură a lingvisticii, s-a născut din observarea, descrierea și colectarea diferențelor regionale din domeniul pronunțării și al vocabularului. Într-o etapă de evoluție ulterioară, caracterizată prin desprinderea dialectologiei din simbioza ,,graiul și folclorul . . ." și prin crearea unei metode de cercetare proprii — geografia lingvistică —, principalul instrument de lucru specific, chestionarul, a fost conceput, în mare măsură, dacă nu în primul rînd, ca mijloc perfecționat de înregistrare a tezaurului lexical. Altfel spus : ancheta lexicală a constituit, dintotdeauna, una din activitățile principale ale dialectologilor.

Poziția privilegiată a lexicului a fost însă simțitor zdruncinată de pătrunderea ideilor structuraliste — în sens larg — în cercetările dialectale. Ca masă de elemente singulare, avînd fiecare ,,propria lui istorie", vocabularul a fost pus în umbră de elementele repetabile, cu caracter de sistem. Lucrări teoretice au negat cuvîntului capacitatea de a caracteriza unități dialectale de rang superior. Monografiile dialectale elaborate, la noi în țară, în ultimele două decenii se limitează, în general, la analiza subsistemelor clar structurate : fonetica, fonologia, fonomorfologia. Sintaxa și stilistica dialectală — sectoare, pînă de curînd, neexplorate ale vorbirii populare — focalizează interesul unui număr din ce în ce mai mare de cercetători.

În domeniul lexicologiei dialectale, această deplasare a centrului de interes s-a concretizat nu atît în diminuarea numărului de lucrări, cît într-o anumită stagnare metodologică. Ca și acum o jumătate de veac, termenii dialectali sînt c u l e ș i prin observație directă sau cu ajutorul unui chestionar prestabilit, sînt î n r e g i s t r a ț i în atlase, liste și dicționare alfabetice, li se descrie (și, pe cît posibil, li se explică) a r i a de răspîndire și li se stabilește e t i m o l o g i a . Aplicarea metodei ,,cuvinte și lucruri", care permite depășirea stadiului constatativ, este, în ultimul timp, blocată de specializarea profesională modernă : lingvistul și etnograful rar se mai întîlnesc în aceeași persoană.

Ca de obicei, insatisfacția intelectuală produsă de epuizarea posibilităților unei metode de cercetare a generat o nouă treaptă în spirala cunoașterii. Lexicul începe să revină în centrul preocupărilor dialectologilor (de fapt, ale lingviștilor în general), sub influența apariției și dezvoltării, pe de o parte, a s e m a n t i c i i s t r u c t u r a l e , pe de alta a e t n o l o g i e i . Cuvîntul dialectal nu mai interesează azi — sau inte-

rează în mai mică măsură — ca element izolat, ca particularitate — în sensul de „ciudățenie" — în sine. Înțeles ca parte componentă a unui cîmp semantic, interpretat ca mănunchi de trăsături semantice distinctive, i se cere să contribuie la descifrarea unei mentalități [1], a unui mod de a gîndi, specifice unei anumite comunități umane.

În comunicarea prezentată la Întîiul simpozion național de dialectologie (Cluj-Napoca, 1980)[2], Ion Mării pleda pentru „lecturarea semantică a hărților lexicale onomasiologice" existente [3] și pentru interpretarea, respectiv cartografierea corectă a materialului brut, rezultat din „documentarea lexicală onomasiologică" [4]. *Harta lexicală semantică*, rezultat al acestor demersuri, trebuie să dea seamă de concordanțele și diferențele[5] referitoare la valoarea cuvintelor.

Sprijinindu-se, în egală măsură, pe o bază teoretică riguroasă și pe o vastă cunoaștere a materialului dialectal, *redactorul* seriei noi a ALR demonstrează, în mod convingător, nu numai necesitatea, ci și posibilitatea descifrării relațiilor lexicale sistematice într-un corpus cules, în mod preponderent, cu alte intenții și, deci, cu alte metode.

Propria noastră experiență de *anchetator* — pentru NALR (25 de localități), pentru monografia zonei Bran (10 localități) și pentru un studiu asupra terminologiei de înrudire — ne-a convins de necesitatea perfecționării metodei de culegere a materialului lexical, în sensul adaptării chestionarului clasic la noua sferă de interese.

1. Ancheta lexicală semantică presupune cunoașterea prealabilă a zonei studiate — fie direct, fie din literatura de specialitate. Cercetătorul trebuie să fie la curent cu specificul socioocupațional al fiecărei localități, mergînd, pe cît posibil, pînă la cunoașterea amănunțită a proceselor tehnologice caracteristice. (Cunoașterea graiului local îi este necesară mai ales în măsura în care îl scutește de „descifrări" greșite ale textului.)

În practică, am început ancheta de la Bran prin înregistrări de texte, orientate tematic spre ocupațiile locale specifice. Elementele lexicale culese astfel ne-au servit la alcătuirea chestionarului (în special la cap. „Pădurea", „Oile", „Fînul" ; în subsidiar, am obținut sugestii numeroase pentru cap. „Relieful" și „Fenomene meteorologice").

2. Chestionarul nu trebuie formulat *a priori*, după categorii și criterii de clasificare proprii anchetatorului. Într-o anchetă de tipul celei avute în vedere, impunerea unei matrice prestabilite, construite independent de realitatea și de mentalitatea locală, echivalează cu pronunțarea formei literare într-o anchetă vizînd fonetica.

Ca exemplu de explorare a structurilor semantice cu referent material poate fi citată seria „grămezi de fîn" (corespunzînd întrebărilor 1059—1061 din chest. NARL). În funcție de configurația terenului, de ponderea fînului în economia locală, de organizarea tradițională a muncii în acest sector, scala „grămezilor de fîn" stabilită de chestionar se poate dovedi insuficientă sau excesiv de amănunțită. La Bran, am recurs la chestionarea prin întrebare complexă : „După ce ai cosit fînul, ce faci cu el? Cum îl strîngi?" Am identificat, în general, „etapele" *copiță* și *claie*, cu precizarea că, pe terenurile sărace sau dacă se simte primejdie de ploaie, se fac *hori* — formație intermediară între căpiță și fînul *siripit*.

Rezerva anchetatorului trebuie să fie și mai mare în investigarea cîmpurilor semantice a căror variabilitate structurală nu este determinată de variația realiilor denumite, ci de variații în interpretarea rea-

lităţii. În cercetarea menţionată, am înlocuit întrebările 509—518, 486 şi 487 din chest. NALR, referitoare la denumiri ale omului în funcţie de vîrstă, prin două întrebări complexe : [Bărbat, după vîrstă] şi [Femeie, după vîrstă]. Practic, întrebam : ,,Femeia naşte un . . . Cît e mic, zici că are un . . . Pînă cînd îi zici aşa? Şi pe urmă? Pînă cînd?" etc.

Am obţinut, astfel, nu numai o serie de denumiri ale ,,etapelor de vîrstă", ci şi criteriile locale de delimitare a lor. Formulînd întrebarea ,,pînă cînd?", am constatat că limitele nu sînt omogene : vîrsta propriu-zisă — numărul anilor — este concurată de etapele de socializare : şcolărizarea, ieşitul la horă, recrutarea, căsătoria.

Am procedat la fel pentru principalele animale domestice. Fără a intra în amănunte, menţionăm existenţa unor interferenţe între criteriul de bază — vîrsta — şi alte criterii, diferite de la o specie la alta : maturitate sexuală, fertilitate, capacitate de muncă ş.a.

În cursul unei cercetări mai vechi asupra terminologiei de înrudire, am reconstituit întîi cu informatorul arborele său genealogic, notînd pe schemă n u m e l e tuturor rudelor. Pe această bază concretă şi reală, a început chestionarea lexicală propriu-zisă : ,,1. ce-ţi vine (ce-ţi este) N.N.?, 2. cum îi zici cînd vorbeşti cu el?".

3. Urmărind, ca principiu, reducerea constrîngerilor conceptuale impuse informatorului, modul acesta ,,elastic" de chestionare riscă să producă un inventar incomplet de răspunsuri. Tocmai de aceea considerăm importantă cunoaşterea prealabilă a terenului : schema noţională o f e r i t ă de subiectul anchetat va fi c o m p l e t a t ă u l t e r i o r prin întrebări suplimentare, indirecte sau directe. Este important ca răspunsurile suplimentare să fie marcate ca atare : repetarea unei omisiuni poate indica poziţia marginală a semnificatului respectiv, trăsăturile lui distinctive pot fi, în concepţia locală, nerelevante pentru structura semantică avută în vedere etc.

4. O pondere deosebită revine documentării lexicale semasiologice (în terminologia lui I. Mării [6]), respectiv întrebărilor directe. Acestea vizează fie termeni generali (am urmărit, de exemplu, la Bran, analiza de conţinut a termenului *vite*), fie, mai ales, termeni speciali sau locali, care au apărut în cursul anchetei. Interogarea semasiologică poate urmări stabilirea gradului de sinonimie între două sau mai multe cuvinte.

5. Diferenţierea sinonimelor poate fi obţinută şi prin varierea contextului în care apar. Astfel, la Bran, opoziţia *spate* ~ *spinare* se realizează, pe de o parte, în plan sociolingvistic (*spinare* fiind termenul ,,ţărănesc"), pe de altă parte contextual (*spinare* se asociază, consecvent, cu [+ Animal] şi este singurul termen posibil în expresia *şi-a pus coada pe spinare* ,,a plecat fără să-i pese de ce lasă în urmă") şi, în sfîrşit, funcţional : *spinare* nu poate figura într-o determinare modală (locală, la origine) ca *pe la spate*. Practic, întrebarea am pus-o astfel : ,,Vara, cînd munceşti, eşti plin de SUDOARE (chest. 40), mai ales în . . . (gest) (chest. 41). a) Iau un sac . . . (gest). b) (Lemnul) m-a lovit în . . . (gest). c) N-a avut curaj şi l-a lovit pe la . . . d) Mă scarpin pe . . . (gest.) e) Cînd ies afară, iau cojocul în . . . (gest)"[7].

,,Ancheta distribuţională" este adecvată, în special, pentru analiza sinonimelor adjective şi verbe, a căror definiţie contrastivă este greu de obţinut prin întrebări directe. Astfel opoziţia *vechi* ~ *bătrîn* se bazează, la Bran ca şi în româna standard, pe trăsătura [± Animat] : *casă veche*, *obicei vechi*, *om bătrîn*, *cal bătrîn* ; în Maramureş, această opoziţie se neu-

tralizează : *casă bătrînă*. Între *femeia naşte* sau *face* şi *vaca fată*, opoziţia se stabileşte prin trăsătura [± Uman]; în sudul Munteniei, am întîlnit, izolat, neutralizarea acestei opoziţii, în favoarea lui *a făta*. În sfîrşit, la Bran, turmele *tulesc* sau *coboară*; omul *tuleşte* şi el, dar numai *la vale*; *din pod*, *din autobuz* sau *pe scară*, el *coboară*. *A tuli* şi *a coborî* nu se disting, deci, prin subiectul acţiunii, ci prin circumstanţele ei.

6. Comparînd tipul de chestionar descris aici cu chestionarul „clasic", se constată că cel dintîi se caracterizează prin :

— elasticitate (posibilitate de adaptare la specificul zonei),
— număr mai mic de întrebări,
— complexitate a întrebărilor,
— pondere mai mare a întrebărilor directe şi a celor contextuale.

Experienţa de teren ne-a dovedit că se lucrează mai rapid, ca să nu spunem mai expeditiv, cu chestionarul clasic, mai ales dacă se adoptă, ca principiu, notarea (numai a) primului răspuns [8].

Complexitatea întrebărilor însăşi exclude formularea lor rigidă, uniformă pentru toate localităţile cercetate. De aceea, uniformitatea (relativă a) anchetei şi comparabilitatea rezultatelor ei pot fi influenţate în sens negativ de activitatea — independentă — a mai multor anchetatori. De aici decurge dificultatea de a întreprinde anchete lexicale semantice pe un teritoriu întins, eventual la scară naţională.

Stabilirea şi delimitarea zonelor ce se pretează la o analiză ca aceea propusă mai sus are a ţine seama, credem, în mod preponderent, de criterii extralingvistice : geografice, socio-economice, etnografice.

În concluzie, chiar dacă şansele dialectologului de a descoperi unităţi lexicale încă neatestate scad pe zi ce trece, relaţiile dintre cuvinte, oglindă a raporturilor omului cu realitatea văzută şi cea nevăzută, oferă un material de studiu pe cît de vast, pe atît de incitant.

Sur le questionnaire dialectal lexical

(Résumé)

Les travaux modernes de lexicologie dialectale ne se contentent plus de l'étude des mots en tant qu'unités isolées, ayant, chaqune, sa propre histoire. Sous l'influence conjuguée de la sémantique structurale et de l'ethnologie, l'analyse du lexème, conçu à la fois comme ensemble de traits distinctifs sémantiques et comme élément d'une structure, doit fournir des informations sur les conceptions et les mentalités spécifiques d'un groupe de locuteurs.

Le questionnaire lexical, instrument classique du dialectologue, doit s'adapter à ce bût. L'essentiel est de ne pas imposer à l'informateur des matrices conceptuelles préfabriquées. Il est préférable d'utiliser des questions complexes, visant un champ notionnel que l'informateur est invité (et dirigé) à diviser et à structurer lui-même. Des questions directes (sémantiques) et des questions contextuelles visent à préciser les oppositions fonctionant à l'interieur d'un tel champ et à départager les apparentes synonymies.

A l'appui de ces suggestions métodologiques, l'auteur cite des exemples tirés de son expérience d'enquêteur.

NOTE

[1] Merită, poate, să fie scos în evidenţă faptul că punctul de vedere adoptat, azi, de mulţi lexicologi constituie el însuşi o „mentalitate de cercetare" modernă, proprie nu numai lingvisticii: pentru arheologul contemporan, un splendid obiect de aur găsit întîmplător, în afara unui context sigur, prezintă mult mai puţin interes decît o grămadă de cioburi, oase calcinate şi fragmente metalice ruginite scoase la lumină printr-o săpătură riguroasă care permite stabilirea unor relaţii funcţionale, spaţiale şi temporale între obiectele exhumate.

[2] Ion Mării, *Harta lexicală s e m a n t i c ă*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 79–150.

[3] *Ibid.*, p. 94.

[4] *Ibid.*, p. 86.

[5] Constatate fie diatopic, fie diastratic.

[6] *Op. cit.*, p. 127.

[7] După cum se vede, nu am prevăzut, de la elaborarea chestionarului, toate opoziţiile existente (de ex. asocierea [+Animal] — *spinare* sau expresia metaforică *şi-a pus coada pe spinare*). Multe au reieşit din texte şi au fost, uneori, incluse în ancheta de control.

[8] Ca în ALR, de exemplu — vezi ALR I/I, *Prefaţă*.

Iulie 1985 *Bucureşti, Dăniceni 3*

NEOLOGISME JURIDICO-ADMINISTRATIVE ÎN DOCUMENTELE DIN OLTENIA DIN TIMPUL ADMINISTRAȚIEI AUSTRIECE (1718–1739)

II*

C. FRÂNCU

derector, director, s.m. : „Măriia sa gheneralul comendant, *derectorul* nostru" (1722, Craiova, DRA, 1, 304), „iaste porunca Mării sale gheneralului comendant, *derectorul* nostru (1722, Craiova, DRA, I, 305 ; 1723, Craiova, DRA, I, 309), „mai marele nostru *director*" (1724, Craiova, SD, XIV, 18, 20), „am fost aici Măriia sa *directorul* mare al aceștii țări" (1732, Craiova, DRA, I, 335), „mai marele nostru *derector*" (1733, Craiova, DRA, I, 337) etc. Lexemul este foarte frecvent pînă la 1726, atît în documentele românești, cît și în cele latinești și germane [1] și apare în special în combinație cu lexemele *general*, *comandant*, *graf*, întrucît directorul administrației era un austriac cu titluri nobiliare. După 28 noiembrie 1726, după înlocuirea banului cu un „praeses administrationis" cu numele de Schramm, care dobîndește puteri depline în administrație, lexemul *director* devine din ce în ce mai rar, în locul lui fiind folosit termenul care denumește noua funcție : *prezes (prizăș)* „președinte". Întrucît cuvîntul *director* nu a fost încă lucrat în DA și DLR și întrucît în TDRG, CDER, CDDE nu există atestări sau ele sînt mai noi decît cele date mai sus, considerăm că datele aduse sînt suficiente pentru a arăta că înainte de a fi împrumutat din franceză acest lexem fusese împrumutat din lat. med. *director* (sintagmele *director provincialis*, *director cancellariae* erau frecvente în latina de cancelarie, cf. Bartal , 217) sau din germană *(Direktor)*.

derectorat, s.n. : „pentru acest lucru, la *derectorat* au dat jalbă" (1726, Craiova, SD, XIV, p. XXIII), „acea carte de hotărîre o au întărit-o cu puterea *derectoratului*" (1729, Craiova, DRA, I, 323). Cuvîntul este rar în documentele românești, dar mult mai des în cele latinești ale administrației : „ad *Directoratum* supremum suo ordine appellatione" (1723, Rîmnic, MIO, 586), „*Directoratus* mei Supreprimo" (1722, Sibiu, MIO, 541) etc. De fapt, el este curent în latina de cancelarie din Occident (cf. Bartal, 217). În documentele nemțești ale administrației nu l-am întîlnit și de aceea îl considerăm numai de origine latină. Și în cazul acestui lexem atestările noastre sînt anterioare celor cunoscute pînă în prezent și au avantajul de a preciza itinerariul inițial al împrumutului. Varianta fonetică *derectorat*, ca și *derector*, prezintă asimilarea lui *i* la *e*, ca în *derept*, *derege* etc. pentru *dirept*, *direge*.

discrețion, s.n. : „discrétion", „Diskretion" : „*discrețion* de grîu și de porumb" (1729, Craiova, SD, V, 148). Neologismul apare numai o singură dată în documentele românești. Etimonul său latin era însă curent în limba cancelariilor apusene *(Discretio* bibalis et axungii, Bartal, 219). El este prezent în versiunile germane ale documentelor administrației : „ich hab ... gegen Versicherung einer *Diskretion* aufgetragen" (1719, Craiova, MIO, 453). De fapt, în germană nu vine din latina medievală, ci din franceză, fiind atestat prima dată pe la sfîrșitul secolului al

* Prima parte a acestui articol a fost publicată în SCL XXXVI (1985), nr. 4, p. 307–319.

XVI-lea (cf. Kluge, s. v. *diskret*). Forma *discreție*, impusă în normele limbii literare moderne, nu este atestată. În tot cazul, atestarea dată de noi mai sus este anterioară celor cunoscute pînă acum din lucrările lexicografice și lexicologice.

docoment, s.n., „document", „Dokument" : „să aducă mănăstirile *docomenturile*, hrisoave și scrisori" (1733, Craiova, SD, XIV, 50). Lexemul a fost întîlnit o singură dată în documentele românești, dar este mult mai frecvent în cele latinești și nemțești ale administrației [2]. De fapt, lat. med. *documentum* era curent în limba cancelariilor occidentale (cf. Du Cange, 848 ; Bartal, 225). Din latina medievală a intrat pe la începutul secolului al XVII-lea în germană mai întîi cu forma de plural (*Dokumenten* ; cf. Kluge, s.v. *Dokument*). În documentele românești din Oltenia el poate fi atît de origine latină savantă, cît și de origine germană. Datele noastre arată că și acest neologism, înainte de a fi împrumutat din franceză (*document*) și din italiană (*documento*), a pătruns în limba română în timpul ocupației austriece din Oltenia, fiind de origine latină și germană. Nu avem criterii fonetice sau semantice împotriva ipotezei acestei etimologii duble. Transformarea *-u-* > *-o-*, care este o asimilație progresivă, prezentă azi în limba populară, s-a petrecut pe terenul limbii române. Forma *document* nu este atestată încă în această perioadă, ci mai tîrziu, în foile volante din Ardeal (prima atestare apare aici în 1783, Viena). În terminologia juridico-administrativă din Transilvania de la începutul secolului trecut formele *document*, *docoment* sînt curente (cf. R. Todoran, *op. cit.*, p. 119).

extract, scris *ecstract*, „Extrakt" : „ne scrie să scoatem *ecstract* în limba rumânească" (1732, Craiova, DRA, I, 335—336), „s-au scos acest *ecstract* rumânesc" (*ib.*, 336). Rar în documentele românești (nu avem decît două atestări, ambele în același document), acest lexem este des întîlnit în documentele latine și germane ale administrației : „*Extract* aber deren stehenden Bedienten jährchen Gehalt" (1719, Ocna, MIO, 466), „summarischen *Extractus*" (1723, Sibiu, MIO, 544). În latina medievală *extractus*, participiul lui *extrahere* „herausziehen", era curent în cancelariile apusene (cf. Du Cange, III, 171 ; Bartal, 239). În germană vine din latină (*das Extract*) și funcționa prin secolul al XVI-lea, alături de *Essenz*, ca termen tehnic folosit de alchimiști ; mai tîrziu semnificația lui se extinde și în alte domenii (cf. Kluge, s.v. *Extrakt*). Se pare însă că această extensiune de sens este destul de tîrzie în germană : pe timpul lui Leibniz el era încă un termen din chimie. Pe de altă parte, documentele germane prezintă mai ales forme cu desinențe latine (summarischen *Extractus*) în textul nemțesc, ceea ce dovedește că era simțit drept străin și neadaptat sistemului morfologic al limbii germane. Din aceste motive, propunem numai ipoteza originii din latină a cuvîntului *extract*, nu și din germană. Aceeași proveniență o are cuvîntul la reprezentanții Școlii Ardelene : „numai *extractul* eii ți-l dau" (ȘA, II, 115), „Ionathan Școt au scos un *extract*" (ȘA, II, 744). În foile volante pentru Ardeal *extract* este înregistrat în deceniul al II-lea al secolului trecut (primele atestări, 1816, Viena ; 1819, Cluj). Toate aceste atestări ale noastre sînt anterioare celor cunoscute pînă acum din lucrările lexicografice și dau o altă perspectivă asupra pătrunderii lexemului în limba română.

fișcuș, s.n., „fisc", „Fiskus" : „să știe că aceia să va globi la *fișcuș* cu acea gloabă". Cuvîntul a fost întîlnit numai în această atestare în documentele românești, dar este frecvent în cele latinești și nemțești ale administrației : „exceptos *Fiscus* sibi" (1722, Craiova, MIO, 523), „dem *Fisco*

schuldige Tax" (1723, Craiova, MIO, 563), „die Decimus agrorum dem *Fisco*" (1724, Sibiu, MIO, 641). Cuvîntul nu apare în TDRG. După DA, *fisc* e neologism din franceză, nemenţionîndu-se nici o altă atestare mai veche şi nici posibila sa origine latină. Atestarea noastră are avantajul de a preciza vechimea pătrunderii acestui cuvînt în limba română precum şi calea pe care a venit : fonetismul *fişcuş* ne trimite la un intermediar maghiar (trecerea lui *s* la *ş* este unul din criteriile fonetice sigure care pot identifica neologismele latine intrate prin intermediar maghiar (cf. şi Tamás, TWUR, s.v. *fişcuş*, unde se aduc atestări mai noi, şi numai pentru Ardeal). Socotim deci lexemul de origine latină, cu fonetism maghiar (*-s-* > *ş-* ; cf. şi R. Todoran, *op. cit*., p. 123, care citează şi fonetismul *fişcuşiu* în terminologia juridico-administrativă de la începutul secolului trecut din Transilvania). Forma cu *s* nu este înregistrată în documentele olteneşti. Ea apare în actele oficiale din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea („cad cu totul la *fiscus*", 1788, Viena, ŞA, I, 139). *Fiscus* era un cuvînt curent în latina medievală (cf. Bartal, 274), de unde a fost împrumutat şi de germani (cf. Kluge, s. v. *Fiscus)* în secolul al XVI-lea.

forşpan, s.m., „Vorspann" : „iau murariul totdeauna la slujbe şi lucrări şi la *forşpan* „(1734, M-rea Cozia, DRA, I, 341), „drumul de *forşpan*" (1729 –1730, j. Vîlcea, SD, V, 148), „ei au supărare cu purtarea *forşpanului*" (1735, Craiova, DRA, I, 348). Termenul apare rar în documentele româneşti şi este de origine germană, introdus atît direct, cît şi prin intermediul latinei de cancelarie, în documentele româneşti. Înclinăm să credem că latina din cancelaria administraţiei de la Craiova va fi avut rolul ei în introducerea sporadică a acestui cuvînt, căci documentele latineşti îl folosesc curent (fireşte, alături de cele nemţeşti) : „Quod *Vorspannum* (ut ajunt) concernit" (1725, Craiova, MIO, 678), „cum *Vorspann* iter faciat" *(ib.*, 678) etc. Acest lexem de origine germană, pătruns poate în română şi prin intermediul latinei în cancelaria de la Craiova , nu este prezent în lucrările lexicografice de pînă acum (partea din DLR cu litera *V* nu este încă publicată, iar cea cu litera *F* din DA nu-l înregistrează ; în TDRG nu apare).

gheneral, **gheneral**, **ghinăral**, **ghinărar**, s.m. ; **ghinărăriţă** s.f. : „cîţi oameni acolo să lăcuiască pe acea moşie cu cartea *gheneraruluì*" (1722, Episcopia Rîmnicului, DRA, I, 303), „poruncă iaste de la Măriia sa, *gheneralul* comendant, derectorul nostru" (1722, Craiova, DRA, 1, 304), „porunca Mării sale *gheneralului*" (*ib*., 304), „*gheneralului* marşal comendant" (1723, Craiova, DRA, I, 311), „porunca Mării sale *ghinăralului*, mai marele nostru derector" (1726, Craiova, DRA, I, 316), „*gheneral* maior" (1729, Craiova, DRA, I, 322), „Măriia sa *ghinărariul*, mai marele nostru derector" (1724, Hurez, SD, XIV, 20), „Măriia sa domnul *ghinăralul*" (1737, Rîmnic, SD, V, 154), „I. Baron von Czeika *gheneralе*" (1728, Craiova, DRA, I, 321) etc. Pe la sfîrşitul perioadei de ocupaţie austriacă este atestat şi derivatul *ghinărăriţă* : „Măriia sa doamna *ghinărăriţă*" (1737, Rîmnic, SD, V, 154). *Gheneral* (cu variantele sale fonetice) este unul din cele mai frecvente lexeme neologice din documentele româneşti şi din cele latineşti şi germane din toată perioada ocupaţiei austriece. El intră în relaţii sintagmatice cu lexeme ca *director*, *comendant*, *maior*, *marşal*, *colonel*, toate neologisme, şi lexeme autohtone care exprimă reverenţa *(Măriia sa, domn)*, formînd sintagme care se repetă frecvent, în special în formulele de început şi de sfîrşit ale documentelor. Fără îndoială,

lexemul *gheneral* şi variantele sale fonetice cu *ghe-*, *ghi-* sînt de origine germană, dar el a intrat în română atît direct, cît şi prin intermediul latinei utilizate de cancelaria olteană de la Craiova. Prezenţa sa în documentele latine redactate de secretari sau „canceliştí" români este o dovadă în acest sens : „ad Excellenttissimum Dominum S. R. I. Comitem de Virmont, *Generalem* in Transylvania commendantem, nec in Valachia Austriaca Plenipotentiarum ac Directorem" (1721, Craiova, MIO, 497), „Commendans *Generalis* et supreme Director" (1723, Craiova, MIO, 584) etc. De fapt, sintagme asemănătoare circulau în latina de cancelarie şi în alte părţi : „*Generalis Commendans*, *Generalis Mareschallis*" (Bartal, 292). Derivat de la *genus*, lat. *generalis*, s-a folosit mai întîi în latina bisericească cu sensul „Haupt eines Mönchsordens". De aici a fost împrumutat în secolul al XIV-lea în germană şi treptat este folosit şi în domeniul militar : mai întîi *General Oberst* cu sensul fr. „capitaine générale" şi apoi prescurtat *General* (din 1608). În 1637 este numit *Generalmajor* comandantul suprem al armatei de la curtea saxonă (cf. Kluge, s. v. *General*). Formaţiile respective se găsesc apoi şi în documentele din Oltenia, fiind aduse de austrieci.

În urma acestor date, aserţiunea din DA că *general* este numai neologism după franceză este incompletă şi nesatisfăcătoare, iar atestarea din Neculce (Let, II, 365) este o probă pentru aceasta. Nici etimologia dată de Tiktin după care *general* reprezintă „rus. *generalŭ* nach dem Deutschen" (TDRG, s.v. *general*) nu este completă, căci nu se bazează pe atestări mai vechi decît secolul al XIX-lea. De asemenea, trebuie modificată ipoteza lui Tamás că rom *ghenerariu* ar reprezenta numai pe mag. *ghineraris* < lat. *generalis* (cf. TWUR). Intermediarul maghiar se poate presupune în unele regiuni ale Transilvaniei, dar nu în Oltenia. Etimologia acestui cuvînt trebuie nuanţată, căci el a intrat în română pe diferite căi şi în diferite epoci, direct sau prin intermediari. Atestările date mai sus au calitatea de a anticipa cu cîteva decenii pe cele cunoscute pînă acum şi de a atrage atenţia asupra unui alt itinerariu iniţial al împrumutului : direct din germană sau prin intermediul latinei din cancelaria administraţiei oltene din timpul stăpînirii austriece. Un intermediar maghiar nu trebuie presupus, pentru că redarea lui *g* + *e*, *i* prin *ghe*, *ghi* nu este caracteristică numai limbii maghiare, ci şi limbii germane, cu mare influenţă asupra limbii documentelor din Oltenia.

inşpector, cu varianta grafică *eşpector*, s.m., „Inspektor" : „dupe înştiinţarea ce au făcut dumnealui provinţial *inspector* Gebaur" (1736, Craiova, DRA, I, 364), „înaintea dumnealui numitului *inşpectoriu*" *(ib.*, 364), „s-au răspuns la scrisoarea dumnealui provinţial *inşpector*" *(ib.*, 364), *eşpector* (1736, Berbeşti, Oltenia, SD, XIV, 300). Cuvîntul este rar şi apare în documentele româneşti în special spre sfîrşitul administraţiei austriece. În schimb, în documentele latine şi germane emise de administraţia Olteniei el este frecvent pe întreaga perioadă 1718–1739 : „Ad Dominum *inspectorem* Comitatus" (1721, Craiova, DRA, I, 294), „Dominum *Inspectorem* Procop " (1723, Craiova, MIO, 561), „Herrn Cameral-*Inspectoris* Procop" (1723, Craiova, MIO, 561). Neologismul îl reprezintă pe lat. med. *inspector*, frecvent în limba de cancelarie (cf. Bartal, 341), pătruns în română prin intermediul austriecilor, iar ca dovadă pentru aceasta este fonetismul cu *-ş-*, caracteristic limbii germane în grupuri consonantice printre care şi *sp*, pronunţat *şp*. Varianta cu *s (inspector)* nu este atestată ; ea apare în foile volante din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1786, Viena) şi apoi la unii reprezentanţi

ai Școlii Ardelene („fiii noștri *inspectori*", ȘA, I, 749). Și în acest caz, indicația din DA („Neol. din rus. *inspectorŭ*", s.v. *inspector)* este insuficientă, căci ea se bazează numai pe atestări tîrzii (prima fiind cea din „Uricariul", IV, 431/4). Atestările noastre arată că lexemul de origine latină intrase cu mult înainte de manifestarea influenței rusești, prin intermediul austriecilor și cu fonetism german în timpul administrației dintre 1718 și 1739, sau direct, în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

inșpectorat, s.n.„Inspektorat" : „Cel ce au cumpărat slujba tutunăritului de la *inșpectorat*" (1722, protocol oltean, SD, V, 140). Neologismul a fost întîlnit o singură dată în documentele românești. Lexemul este însă curent în variantele lor nemțești și latinești : „praetitualatus Cameralis *Inspectoratus*" (1723, Craiova, MIO, 558), „Inclyto Camerali *Instectoratu*" (1723, Craiova, MIO, 580), „Inclytus *Inspectoratus*" *(ib.*, 582, 678). Ca și în cazul cuvîntului anterior, *inșpectorat* reprezintă lad. med. *inspectoratus* „officium inspectoris", curent în cancelariile apusene (cf. Bartal, 340), pătruns în română pe mai multe căi, prima fiind cea prin intermediul austriecilor în perioada 1718 –1739, iar un indiciu pentru aceasta este fonetismul cu *-ș-* în loc de *-s-*. Atestarea noastră, deși singulară, este anterioară celor cunoscute pînă acum din lucrările lexicologice și lexicografice și ea este suficientă pentru a stabili itinerariul inițial al împrumutului.

instrucție, s.f., „Instruktion" : „*Instrucțiia* ce s-au dat logofătului Ion Podbăniceanul" (1723, Craiova, DRA, I, 310). „Însă această *instrucție* s-au schimbat numele acestui ce au fost să meargă" *(ib.*, 310). Lexemul a fost întîlnit numai în aceste două atestări dintr-un singur document românesc. El este curent însă în documentele latine și germane ale administrației din Oltenia : „*Instructio* pro Administratione Valachica" (1722, Sibiu, MIO, 533), „*Instruction* für unseren Virmont" (1721, Viena, MIO, 483) etc. Atestările noastre sînt mai vechi decît cele cunoscute pînă acum și precizează epoca de pătrundere a lat. med. *instructio, -onis*, curent în documentele medievale (cf. Bartal 341) și itinerariul său inițial. Mai tîrziu, neologismul de origine latină *instrucție* apare în foile volante din Ardeal (primele atestări apar la 1783, 1786, Viena) și la unii reprezentanți ai Școlii Ardelene : „o *instrucție* cu care să dea învățătură theologului" (Gh. Șincai, *Hronica romănilor*, 263 ; ȘA, II, 103), „altă *instrucție*" *(ib.*, 263), „această *instrucție*" *(ib.*, 263).

limiterio, limitareus, s.m., „hotarnic" : *limiterio* (1734, Hurez, SD, XXI, 319 ; cf. și *limit.*, *ib.*, 322), „dar toate pricinile popei Ioan le-au îndreptat dumnealui Ioan Băleanul cînd era *limitareus* mare" (c. 1740, Hurez, SD, XIV, 60). Neologismul, neadaptat la sistemul morfologic al limbii române (cum arată forma *limiterio)*, este extrem de rar și se întîlnește numai în documente de la sfîrșitul perioadei ocupației austriece. El nu reușește să-l concureze pe mai vechiul *hotarnic*, care rămîne general (cf. SD, XIV, 295). Neînregistrat în lucrările lexicografice, *limiterio, limitareus* „hotarnic", trebuie să aibă ca etimon un derivat al lat *limes,-itis*, și anume pe *limitaneus* „ad limites pertinens", folosit în latina medievală (cf. Bartal, 380).

Probabil *limitareus* (cu disimilarea lui *-n-* în *-r-*) se va fi folosit izolat și pentru scurtă durată în timpul cînd austriecii fac recensămîntul populației, al averilor și intenționează să traducă în latină toate actele de danie, zapisele și scrisorile de proprietate mai vechi.

maior, s.m., „Major" : „Dat-am cartea noastră luminatului Mării sale Gheorghie Cantacuzino al sfinţitei împărăţiei Romei grof şi gheneral *maior*" (1729, Craiova, DRA, I, 322). Spre deosebire de alte cuvinte desemnînd grade militare (*colonel*, *comendant*, *gheneral*, *marşal*), acesta este foarte rar întîlnit în documentele româneşti. El este însă mai frecvent în documentele latineşti şi germane ale cancelariei administraţiei. De altfel, el era curent în latina de cancelarie (*maior*, cf. Du Cange, IV, 190–195, Bartal, 401). Din latină a trecut în germană, unde a dobîndit pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea semnificaţia de „Oberstwachtmeister" (cf. Kluge, s.v. *Major*). În documentele din Oltenia poate fi atît de provenienţă latină, cît şi de provenienţă germană, căci după criteriul fonetic şi sintactic nu se poate pleda numai pentru una din aceste provenienţe. Îl considerăm deci cu provenienţă dublă.

marşal, s.m., „Marschall" : „fiind poruncă de la Mării sa gheneralul *marşal*, comendantul şi mai marele nostru derector" (1723, Craiova, DRA, I, 310), „iaste porunca Mării sale gheneralului *marşal* comendant şi mai marele nostru derector" (1723, Craiova, DRA, I, 311). Întîlnit mai ales în sintagme formate din elemente ca *gheneral*, *comendant*, *derector*, lexemul *marşal* este la origine un cuvînt latin medieval *mariscalcus* (cf. Du Cange, IV, 281–291, Bartal, 409), împrumutat din v. germ. *marahskalk* (m. germ. *marschalk*) „grăjdar" şi prezent cu evoluţii de sens interesante în v. fr. *mareschal* care însemna la început „Kavallerieoffizier" apoi „Stadtkommandanten" şi în sfîrşit, „obersten Befehlhaber" [3], semnificaţie cu care se întîlneşte şi în germană modernă şi în documentele româneşti din Oltenia, prin mijlocirea austriecilor. Documentele latineşti şi germane ale administraţiei sînt concludente în acest sens : „Excellentissimi Domini *Mareschali* Comitis" (1723, Craiova, MIO, 585), „Mein Generaln Feld-*marschallens* Grafen" (1724, Sibiu, MIO, 623). Întrucît fonetismul din documentele româneşti este cel din germană (*marşal*, ca germ. *Marschall*) socotim că împrumutul s-a făcut din germană , nu din latină, căci aici avem forma *mareschal*.

memorial, mimorial, s.n. „Memorial" : „aicea s-au jăluit oamenii de la Grădini cu *memorial*" (1725, Craiova, DRA, I, 315), „Cu acest plecat *memorial* înştiinţăm pe Măriia ta" (1726, Hurez, SD, XIV, 41), „au scris un *memoriial* Sfinţiia sa la Mării ta" (*ib.*, 42), „au dat jalbă părintele egumenul polovrăceanul cu un *memorial*" (1731, Craiova, DRA, I, 331), „cu acest plecat *mimorial* mă jăluiesc Mării tale" (1731, Craiova, DRA, I, 332), „au dat jalbă cu *memoriial* Elisaveta" (1732, Craiova, AO, XIX, 1940, 141) etc. Termenul este deosebit de frecvent atît în documentele româneşti, cît şi în cele latine şi germane din toată perioada stăpînirii austriece : *Memorialia* (1722, Sibiu, MIO, 535), „hundert *Memorialen*" (1723, Sibiu, MIO, 602). Atestările noastre sînt cu puţin mai vechi decît prima atestare din DA (anul 1736, în Iorga, SN, 98) şi au calitatea de a preciza itinerariul iniţial al neologismului şi provincia în care a apărut întîi. Lexemul era curent în latina medie (cf. Du Cange, IV, 354, Bartal, 415).

ofiţiariu, s.m., „Offizier" [4] : „Şi nu numai pe lăcuitorii satelor aceştii mănăstiri să opreşte, ci şi pe *ofiţiarii* judeţului şi pe alţi lăcuitori din alte sate" (1736, Craiova, DRA, I, 362). Această singură atestare întîlnită completează datele din DLR (în care prima atestare este puţin mai tîrzie, în Neculce, L, 385) şi din TDRG. De asemenea, ea atrage atenţia asupra unei căi de pătrundere a lat. med. *officiarius* „funcţionar" în limba română

neglijată pînă în prezent. Înainte de a fi împrumutat din pol. *oficer* (atestarea din Neculce are probabil un etimon polonez), lexemul era cunoscut în Oltenia, fiind de origine latină, dar prezentînd pronunția germană a oclusivei *c* înainte de *i* ca *ț* (*ofițiariu*).

prezes, prizăș, s.m., „președinte", „Präses" : „Prea luminate Măriia ta *prizăș* și dumneavoastră pricinstiți consiliari" (1731, Craiova, DRA, I, 332), „Și, acei oameni să n-aibi slobozenie să-i iai singuri, fără cît îi voi trimite eu *prezesul*" (1732, Craiova, DRA, I, 336), „Nefiind aici Măriia sa *prezesul* și dumnalor ceilalți preacinstiți consiliari" (1733, Craiova, DRA, I, 339). Lexemul apare numai după ce funcția de *ban* este înlocuită prin cea de „praeses administrationis", ocupată de un austriac (actul din 26 octombrie 1726), și el este frecvent în formulele de început și de sfîrșit ale documentelor. Termenul nu este înregistrat în lucrările lexicografice (DLR, TDRG, CDER, CADE, DN), fiind considerat, probabil, un latinism cu viață scurtă sau nefiind găsit în textele consultate de autori. În tot cazul el a circulat în Oltenia, denumind o funcție administrativă creată de austrieci și reprezintă lat. med. *praeses* „cap, conducător", curent în limba cancelariilor medievale (*Praeses provinciae*, Du Cange, IV, 412; *Praeses Camerae*, Bartal, 317), adus de noii stăpînitori (cf. ger. *Präses*). Documentele latine și germane ale administrației oltene atestă curent lexemul: „primus Consiliarius ut *Praeses*" (1722, Sibiu, MIO, 534), „*praeses* administrationis" (1726, Viena, SD, V, 144). Pentru varianta mai rară *prizăș*, care are, printre altele, pe *s* trecut la *ș*, se poate presupune și un intermediar maghiar, ca în terminologia juridico-administrativă din Transilvania de la începutul secolului trecut (cf. R. Todoran, *op. cit.*, p. 123).

probație, s.f., „Probe" : „și după poruncă s-au rădicat comisărelul cinstitei administrații la *probație* ca să cerceteze pricina pergunului" (1737, Mehedinți, AO, XIX, 1940, 99). Lexemul a fost întîlnit o singură dată în documentele românești și are ca etimon lat. med. *probatio, -onis* „probă, probare", curent în limba cancelariilor occidentale (cf. Du Cange, V, 458, Bartal, 526). În documentele germane apare lexemul *die Probe* (1723, Sibiu, MIO, 550) și de aceea pentru românul *probație* nu trebuie să recurgem la un intermediar austriac. Cuvîntul *probație* nu este atestat în lucrările lexicografice (DLR, TDRG, CDER, DN), probabil din cauza rarității sale.

protocol, s.n., „Protokol" : „Această carte s-au scris și la *protocol* de Pîrvul log. Roșianul" (1723, Craiova, AO, 1938, XVII, 344). Lexemul este rar în documentele românești (îl avem într-o singură atestare), dar frecvent în cele latine și nemțești ale administrației, din care a pătruns în cele românești: „Decreta, Rescripta ... et *Protocollum*" (1722, Sibiu, MIO, 535). „*Protocollum* correspondentiarum caesareo-regiae administrationis Valachiae" (1723, Craiova, SD, V, 141). Lat. mediu *protocollum* era deosebit de frecvent în cancelarii (cf. Du Cange, V, 489–490, Bartal, 538). În germană *Protokoll* a intrat în secolul al XVI-lea cu sensul de „Niederschrift", fiind împrumutat din latină (cf. Kluge, s. v. *Protokoll*). În româna documentelor din Oltenia putea să intre atît din latina de cancelarie, cît și din germană. Atestarea noastră este anterioară celor cunoscute pînă acum din lucrările lexicografice. Termenul apare curent în foile volante din Ardeal în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (primele atestări Blaj, 1777, Sibiu, 1787) și la unii reprezentanți ai Școlii Ardelene (*protocol*, ȘA, II, 95, 176).

provinţial, adj. „provinzial" : „s-au răspuns şi la scrisoarea dumnealui *provinţial* inşpector" (1736, Craiova, DRA, I, 364), „dupe înştiinţarea ce au făcut dumnealui provinţial *inşpector*" (*ib.*, 364). Cuvîntul este rar în documentele româneşti şi a fost întîlnit numai în sintagma *provinţial-inşpector*, cu topică specifică limbii germane (antepunerea determinantului). Fonetismul *provinzial* reprezintă pe lat. *provincialis*, curent în limba cancelariilor (*Provincialis Commissarius*, *Provincialis Director*, Bartal, 539 ; Du Cange, V, 493), pronunţat în manieră germană cu *ţ* pentru oclusiva *c* înainte de *i*. În acelaşi timp, el poate fi şi germ. *provinzial*, împrumutat direct din germană de autorii români de documente.

publicălui, vb., „publier", „veröffentlichen" : „Aşijderea *să publicăluieşti* la toţi lăcuitorii acelui judeţ ... să fie la această chesăricească administraţie să să judece" (1733, Craiova, DRA, I, 337). Este singura atestare întîlnită în documentele româneşti şi reprezintă o adaptare a verbului lat. med. *publicare*, curent în limba cancelariilor medievale (cf. Du Cange, V, 504 ; Bartal, 512), după modelul altor verbe în *-ălui* (vezi mai sus *confirmălui*). Acestea nu sînt de origine maghiară, cum crede Tamás (în TWUR), ci derivate româneşti formate dintr-un radical neologic de origine latină şi un sufix românesc (numai la origine maghiar), care s-a detaşat apoi, putîndu-se alipi şi la cuvinte de alte origini. Atestarea noastră este anterioară celei din TDRG (unde apare *a publicui*, cu cea mai veche atestare la Văcărescu, Tez, II, 308), De fapt, cuvîntul este curent în foile volante din Ardeal de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (prima atestare, Blaj, 1786) şi în terminologia juridico-administrativă din Transilvania de la începutul secolului trecut (cf. R. Todoran, *op. cit.*, p. 126).

repartiţie, s.f., **repartiţion**, s.n., „Repartition" : „să să aducă de la acela mănăstiri aici la magazinul din Craiova grîul ce le-au ajuns *repartiţiia* ca să dea" (1737, Craiova, DRA, I, 369), „să face *repartiţion* nou contribuţionului" (1736, Craiova, DRA, I, 358). Termenul este foarte rar în documentele româneşti (numai două atestări), dar destul de frecvent în cele latineşti şi nemţeşti ale administraţiei : „et adaequata secundum personarum proportionem *repartitio*" (1719, Craiova, DRA, I, 285), „protionum *repartitionis*" (*ib.*, 285), „in der heurigen Kontributions-*Repartition*" (1724, Sibiu, MIO, 636). Neologismul *repartiţie*, înainte de a fi împrumutat din fr. *repartition*, a fost luat din lat. med. *repartitio,-onis*, curent în cancelarii cu sensul de „partitio, distributio, repartio" (cf. Bartal, 571), şi din germană (*Repartition*), în timpul stăpînirii austriece din Oltenia. Atestarea noastră este cu un veac mai veche decît atestările din DLR (prima fiind dată aici cea din Bariţiu, PA, I, 657 ; în TDRG cuvîntul nu apare) şi atrage atenţia şi asupra altei proveniențe a neologismului, afară de cea din franceză (singura dată în DLR), precum şi asupra itinerariului lui iniţial.

rezoluţie, s.n., „Resolution" : „şi viind *rezoluţie* la Măriia sa mai sus numitul director, Măriia sa le-au primis la noi" (1732, Craiova, DRA, I, 335), „Ci iată că ce iaste pentru acea mănăstire s-au scos acest ecstract rumânesc şi ţi să trimite aici închis, după care milostivă *rezoluţie*" (1733, Craiova, DRA, I, 336). Şi acest neologism este rar în documentele româneşti (nu l-am întîlnit decît în aceste două atestări), dar frecvent în cele latineşti şi nemţeşti ale administraţiei : „*resolutionem* dare" (1720, Craiova, DRA, I, 291), „die erwarthende Hofes *Resolution*" (1722, Sibiu, MIO, 505), *Resolutiones* (*ib.* , 512). Ca şi alte cuvinte citate, *rezoluţie*, înainte de a fi împrumutat din fr. *resolution*, a pătruns în limba română din lat.

med. *resolutio, -onis* (cf. Du Cange, V, 727 ; Bartal, 575), în timpul stăpînirii austriece din Oltenia. Tot din latină a fost luat de unii din reprezentanţii Şcolii Ardelene : „Despre *rezoluţie* (= transformare în multipli) sau desfacerea numerilor" (Gh. Şincai, *Îndreptare cătră arithmetică*, Blaj, 1785, ŞA, I, 127) şi în foile volante din Ardeal *(resoluţie*, Blaj, 1785). Atestările noastre sînt anterioare celor din lucrările lexicografice şi lexicologice.

seclet, s.n., „secret" : „strîngerea contribuţionului ... să nu să facă cu mare *seclet* pentru bani, ci foarte pe încet şi spre voia lor, cu blîndeaţe să să ceară banii" (1735, Craiova, SD, V, 151). Lexemul a fost găsit numai în această unică atestare şi el reprezintă lat. med. *secretum*, curent în cancelarii (cf. Du Cange, VI ; 150, Bartal, 601), inclusiv în cea de la Craiova. Remarcăm forma disimilată (cu *-r-* > *-l-*), care caracterizează vorbirea populară (cf. şi *tutulor* pentru *tuturor*, frecventă în documentele olteneşti şi munteneşti ale epocii). Şi în acest caz, atestarea noastră aduce date noi în legătură cu vechimea neologismului şi cu intinerariul său iniţial.

secretar, secretariu, s.m., „Secretär" : „Din porunca chesariceştii administraţii, N. de Porta *secretar*" (1722, Craiova, DRA, I, 291, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 309), „Nicolae de Porta, *secretariul*" (1723, Craiova, DRA, I, 309 ; 1725, Craiova, DRA, I, 315), „dumnealui *secretariul* au răspuns" (1735, Craiova, SD, XIV, 54), „*secretaru* Rolantu" (1735, Hurez, SD, XIV, 53) etc. Termenul este deosebit de frecvent în toată perioada ocupaţiei austriece, în special în formulele de sfîrşit ale documentelor (cu semnătura secretarului administraţiei, român la începutul perioadei de ocupaţie, iar apoi neamţ). Lexemul este, de asemenea, frecvent în variantele latineşti şi nemţeşti ale documentelor emise de administraţie : „Nicolaus de Porta, *Secretarius*" (1720, Craiova, DRA, I, 290, 295), „Herrn Administrationis *Secretarii* de Porta" (1722, Sibiu, MIO, 527). Neologismul vine din lat. med. *secretarius*, curent în limba cancelariilor (cf. Du Cange, VI, 149–150 ; Bartal, 601). Atestările noastre demonstrează vechimea mai mare a neologismului în limba română şi indică itinerariul lui iniţial.

siseon, s.n., „Session" : „Şi la *siseonul* cînd s-au chemat întîi înaintea noastră a chesariceştii administraţii au răspuns că acea atestaţie au făcut-o din porunca mai sus numitei jupînese Fărcăşancăi" (1737, Craiova, DRA, I, 367), „iar la al doile *siseon* au zis" *(ib.*, 367), „Vineri la *siseon* s-au dat aceste porunci" (1737, Craiova, DRA, I, 369). Neologismul apare numai cu forma de genul neutru şi cu fonetismul *siseon*, cu *i* > *e* şi *e* > *i*, în comparaţie cu lat. *sessio,-onis*, curent în cancelarii (cf. Du Cange, VI, 226), inclusiv în cea din Craiova („în publicam *sessionem*, 1725, Craiova, MIO, 664), şi în comparaţie cu germ. *Session*, împrumutat din latină şi, de asemenea, curent în documentele cancelariei oltene („haltenden Administrationis Raths-*Sessionen*, 1725, Craiova, MIO, 669). Neologismul românesc este atît de origine latină, cît şi de origine germană în aceste documente româneşti. Ca şi în alte cazuri atestările noastre sînt mai vechi decît cele din lucrările lexicologice şi lexicografice şi au avantajul de a preciza vechimea neologismului şi itinerariul lui iniţial.

speţificaţio, s.f., „Spezifikation" : „dupe cum au dat trimişii de acolo *speţificaţio*" (1723, Craiova, DRA, I, 307), „să faci dumneata *speţificaţio* de toţi oamenii" *(ib.*, 307). Cuvîntul a fost întîlnit numai de două ori şi numai într-un singur document românesc, dar el este destul de frecvent în cele latineşti şi nemţeşti ale administraţiei, de unde a pătruns cu o formă mai

apropiată de cea latinească, dar cu fonetism german, și în textul românesc : „*Specificatio* Bojarorum" (1721, Sibiu, MIO, 567), „mitkommenden *Spezificationen*" (1721, Sibiu, MIO, 513). Neînregistrat în TDRG și nelucrat încă în DLR, *specificație*, înainte de a fi împrumutat din fr. *spécification*, a venit din lat. med. *specificatio,-onis*, curent în limba cancelariilor, cu sensul de „enumeratio, expressa declaratio" (cf. Du Cange, VI, 321, Bartal, 623), prin intermediul austriecilor, cum arată fonetismul cu *ț* (*spețificațio*), în timpul stăpînirii acestora în Oltenia.

ștafetă, s.f. „Stafette" : „Sființia ta nu vei să plătești poștea și *ștafeta* aceaia ce s-au trimis de aici la Sibii" (1737, Craiova, SD, V, 153). Întîlnit o singură dată, neologismul vine din lat. med. *staffeta* (cf. Du Cange, VI, 346 ; Bartal, 625) și poate și din germ. *Stafette* (din *Stapfe*, trecut în it. *staffa*, *staffeta*, cf. TW ; Kluge, s.v. *Stafette*). Atestarea noastră este anterioară celei din DLR (adică din Văcărescu, Ist, 269), care are proveniența din it. *staffeta*.

taxă, scris *tacsă*, s.f. : „n-au lucrat ce au fost *tacsa*" (1735, Craiova, DRA, I, 351). Lexemul a fost întîlnit o singură dată în documentele românești, dar este mult mai frecvent în cele latinești și nemțești : „sed fuerat particularis *taxa*" (1719, Ocna, MIO, 449), *die Taxa* (1725, Sibiu, MIO, 644). Neologismul nu este înregistrat în TDRG și nu are atestări mai vechi în DLR. El a intrat pe diferite căi în română, iar atestarea noastră precizează una din aceste căi : din lat. med. *taxa*, curent în limba cancelariilor (cf. Du Cange, VI, 518, Bartal, 655), în timpul stăpînirii austriece din Oltenia.

viță în compusul *viță-colonel*, s.m., vezi *colonel*. Reprezintă lat. med. *vice*, frecvent în limba cancelariilor (cf. Du Cange, VI, 809–816 ; Bartal, 695–695) cu fonetism german (ger. *vize*). Fiind vorba de un grad militar german (*viță-colonel*), adus de austrieci în Oltenia, intermediarul german, dat și de fonetism, nu poate fi negat.

4. Prin acest material, am încercat să surprindem *climatul de împrumut* al epocii și regiunii cercetate pe plan lingvistic, premisă necesară unor cercetări mai largi, care să poată releva *atmosfera* istorică, socială și lingvistică a epocii. O cercetare a neologismului românesc trebuie să țină seama de complexitatea evoluției lexicale, adică trebuie să ia în considerație în egală măsură aspectul lingvistic, istorico-social și geografic al perioadei cercetate. Acest lucru este posibil numai prin cercetarea atentă a textelor, singurele capabile să ofere soluții la probleme mai delicate, ca cea a *vitalității* și a *stratigrafiei* termenilor sau cîmpurilor semantice.

De obicei, pentru a cunoaște vechimea și originea unui neologism românesc se consultă dicționarele mari (DA, DLR, TDRG, CADE, SDLR, CDER, DN, DEX, DLRM). Însă adesea informația din aceste dicționare este incompletă sau irelevantă în ceea ce privește vechimea, vitalitatea, stratigrafia, itinerariul și randamentul funcțional ale termenilor căutați. De obicei, dicționarele, chiar cele etimologice, părăsesc perspectiva *prospectivă* (care urmărește lexemul de la origine pînă astăzi) și adoptă perspectiva *retrospectivă*, proiectînd faptele prezente sau pe cele dintr-un trecut nu prea depărtat într-unul depărtat. Din acest motiv, multe neologisme care au pătruns din latină în română în prima jumătate a secolului al XVIII-lea sînt trecute în unele lucrări lexicografice (DA, DLR, TDRG, DEX, CADE, CDER), în mod paradoxal, ca venind numai din franceză, pentru simplul motiv că vechiul neologism a fost înlocuit mai tîrziu de corespondentul său francez (de exemplu, *colonel*, *fisc*, *repartiție*). Chiar

indicația „neologism intrat în română pe diferite căi", care însoțește multe neologisme în DA, nu este suficientă, pentru că nu relevă *vechimea intrării* în limba română, *itinerariul* inițial, *regiunea* sau *provincia* care l-a adoptat mai întîi, *stratificarea* și *vitalitatea* termenului respectiv. Prima atestare este de obicei fundamentală pentru soluționarea acestor probleme, însă cele mai multe lucrări lexicografice nu o urmăresc în mod special. Fără îndoială, este de neînțeles faptul că într-un dicționar *tezaur*, cum a fost conceput DA și DLR, să nu poți urmări fluctuațiile lexicale dintr-o epocă determinată sau contribuția unei regiuni la viața culturală și lingvistică a epocii. Cine consultă DA, DLR și alte lucrări lexicografice nu-și dă în nici un caz seama de faptul că în plină epocă fanariotă într-o provincie ca Oltenia erau curenți termeni de origine latină, ca *administrație*, *apelație*, *atestație*, *comisar*, *consilier*, *contrabandă*, *copie*, *contribuție*, *deputat*, *director*, *directorat*, *document*, *discreție*, *inspector*, *inspectorat*, *instrucție*, *protocol*, *probație*, *provincial*, *repartiție*, *rezoluție*, *secretar*, *specificație* etc. Acești termeni din domeniul administrativ și juridic au avut (și au și astăzi) o importanță deosebită în viața socială și culturală a țării, iar nesemnalarea lor pentru perioada 1718—1739 înseamnă o îngustare a perspectivei istorice, o neglijare a rolului pe care o provincie l-a jucat în viața lingvistică și culturală a poporului în diferite perioade istorice.

Firește, că unii din termenii discutați mai sus (§ 3) au fost rari și nu au circulat decît în cancelaria administrației de la Craiova (*comput*, *consenție*, *limitariu*, *specificaţion*) și în special cu forme neadaptate la sistemul morfologic al limbii române (*apelaţion*, *apelaţio*, *conscripţion*, *contribuţion*, *discreţion*, *limitareus*, *siseon*), dar nu trebuie neglijată problema unificării stilului cancelariei, care redacta actele în română, latină și germană, adică travaliul notarial după modele standardizate, care face ca forma neologismului să fie mai degrabă cea latină sau germană decît cea adaptată sistemului morfologic al limbii române. Cert este faptul că în multe acte adresate populației (acte de judecată, porunci, cereri pentru dări) se preferă termenul adaptat celui neadaptat, iar în scrierile unor dieci mărunți apar fonetisme populare și regionale ca *adimistrație* (1737, Mehedinți, AO, XIX, 1940, 99), pentru *administrație*, *seclet* pentru *secret* (vezi mai sus *seclet*), *depotat* pentru *deputat*, *docoment* ventru *document* etc. După toate probabilitățile, păturile suprapuse (boierii, negustorii, clerul, funcționarii publici de la centru și de la județe) vehiculau un mare număr de neologisme de origine latină și germană în limbajul cotidian, folosite de noii stăpîni, iar documentele (scrisori, acte de vînzare-cumpărare, cereri, jalbe etc.) sînt o dovadă în acest sens. Păturile mijlocii și de jos probabil că foloseau numai neologismele desemnînd funcții sau ranguri introduse de noua stăpînire sau obligații, dări și pedepse (*arest*, *canțelist*, *canțelarie*, *colonel*, *comandă*, *comendant*, *comisar*, *consilier*, *contribuţion*, *director*, *fișc*, *gheneral*, *inșpector*, *marșal*, *taxă*). După 1739, cînd stăpînirea austriacă încetează și provincia este retrocedată Țării Românești, astfel de termeni au dispărut aproape total atît din vorbirea păturilor de jos, cît și a celor de sus. Rareori documentele mai consemnează cîte un termen altădată foarte frecvent: *comisariu* (1761, Craiova, SD, V, 328). Chiar dacă dispar din Oltenia, neologismele juridico-administrative sînt vehiculate în alte provincii ale stăpînirii austriece: în Transilvania, după 1743, cînd apar preocupările împărăției pentru redactarea în limba română a actelor oficiale pentru români, și apoi, spre sfîrșitul secolului, în Bucovina, după trecerea acestei provincii în stăpînire aus-

triacă. În acest context, pe care-l vom analiza pe larg cu alt prilej, viaţa neologismelor juridico-administrative folosite în perioada 1718–1739 se prelungeşte pînă tîrziu, dar în alte provincii. De aici derivă necesitatea studierii pe *provincii* a *viabilităţii* şi a *stratificării* neologismelor, îmbinată cu necesitatea aplicării principiului *cronologic*, singurul capabil să surprindă fluctuaţiile lexicale din interiorul limbii într-o epocă determinată.

Pe de altă parte, influenţa nu a fost *unilaterală*, ci *reciprocă* : aşa cum unii termeni de origine latină şi germană au trecut în vocabularul unor categorii sociale româneşti din regiunea şi epoca studiată, la fel unii termeni româneşti au trecut în limba documentelor latineşti şi nemţeşti şi, implicit, în limba cancelariilor împărăteşti de la Viena, Sibiu, Cluj. Este vorba de termeni desemnînd ranguri sau funcţii oficiale şi diferite impozite sau dări (*vornic*, *ban*, *ispravnic*, *slujitor*, *mazil*, *pîrcălab*, *vătaf*, *fumărit*, *dijmărit*, *oierit*, *văcărit* etc.), aşa cum dovedesc documentele latine şi germane emise de la Viena sau cele adresate de administraţia de la Craiova curţii de la Viena sau forurilor superioare de la Sibiu, Ocna şi Cluj (cf. MIO, p. 533–602). Această influenţă, la fel de importantă ca cea studiată mai sus, nu formează obiectul articolului de faţă, ci necesită o investigaţie aparte.

Néologismes juridiques et administratifs dans les documents d'Olténie datant de la période de l'administration autrichienne (1718–1739)

(Résumé)

Dans cet article, l'auteur présente la partie la plus intéressante des matériaux qu'il a relevés dans les documents indiqués ; ceci lui permet aussi de fournir des attestations pour certains mots et sens non-enregistrés jusqu'à présent dans les dictionnaires roumains et de proposer une nouvelle chronologie de la pénétration de certains néologismes en roumain et une nouvelle interprétation concernant les voies de leur pénétration.

Note

1 Iată cîteva exemple din documentele latine şi germane : ,,Nostrum *Directorem*" (1725, Craiova, MIO, 673), ,,Provinciae *Directore*" *ib.*, 682), ,,Herrn Ober-*Direktores*" (1724, MIO, 640 ; 1725, Craiova, MIO, 690).

2 Iată două exemple : ,,Informationes cum *documentis*" (1718, Bălgrad, OA, 303) ; ,,beigehenden *Dokumenti*" (1723, Sibiu, MIO, 561).

3 Cf. E. Gamillscheg, *Französische Bedeutundslehre*, Tübingen, 1951, p. 97–98 ; cf şi Kluge, s. v. *Marschall*.

4 Lat. med. *officiarius* era curent în limba de cancelarie, alături de *officialis* (cf. Du Cange, IV, 701–702, Bartal, 452). Pentru explicarea variantei româneşti *ofiţiariu*, trebuie să plecăm de la prima formă.

Noiembrie 1984

Facultatea de Filologie
Iaşi, Calea 23 August 11

FORMAȚII ROMÂNEȘTI CU *ÎMPREUNĂ*, *RĂU* ȘI *SINGUR (ÎNSUȘI, SINE/SIN-, ȘIE)*

MARIA PURDELA SITARU

În lucrarea de față autoarea prezintă formațiile românești cu *împreună*, *rău* și *singur (însuși, sine/sin-, șie)* din vechea română literară. Procedînd, în majoritatea cazurilor, la identificarea modelelor slave vechi, grecești și latinești care au stat la baza alcătuirii grupurilor sintactice discutate, autoarea subliniază faptul că aceste formații sînt semnificative pentru participarea limbii române la fondul lexical paneuropean al vremii (sec. al XVI-lea — începutul secolului al XIX-lea).

1. Cu un alt prilej [1] ne-am ocupat de numeroasele cuvinte formate prin compunere, după model străin, cu ajutorul elementelor *atot*, *bună (bine)* și *fără (-de)*. Pentru istoricul acestui procedeu de formare a cuvintelor și pentru evoluția lui în limba literară prezintă interes și formațiile cu *împreună*, *rău (rea)* și *singur (însuși, sine / sin-, șie)*. Am întîlnit destule asemenea compuse în scrierile cu caracter religios tipărite la Blaj între anii 1750 și 1816 [2]. Pentru a determina statutul acestui tip de formații în vechea română literară, se impune în mod firesc o comparație cu stadiile mai vechi și mai noi de limbă, așa cum sînt acestea prezentate în lucrări de istorie a limbii române [3], în diverse surse lexicografice [4], precum și în studiile și lucrările de sinteză privitoare la utilizarea procedeului compunerii în limba română [5]. Totodată a stat în atenția noastră delimitarea exactă a locului pe care l-ar putea ocupa în economia unui dicționar istoric și etimologic, de tip DAUZAT—DUBOIS—MITTERAND, prezentarea unor asemenea formații.

Dată fiind dificultatea de a stabili o graniță între cuvintele compuse și grupurile sintactice calchiate după modelul unor compuse străine, precizăm că în prezentul articol nu este vorba numai de cuvinte formate prin compunere, ci mai ales de structuri sintactice care nu au caracter de compuse sau cărora cu greu li se poate acorda acest statut.

1.1. Grupuri de cuvinte alcătuite cu adv. *(îm)preună* sînt puține în textele românești din secolul al XVI-lea, numărul lor crește în scrierile secolului următor, dar sînt abandonate în epoca modernă.

În textele rotacizante apare formația *depreură-dobînditoriu* „moștenitor" din COD VOR (Costinescu) 153/13. Ov. Densusianu (HLR II 367) îl explică prin v. sl. *sŭnaslědnikŭ*. De fapt, sensul exact al termenului din vechea slavă este „cel care moștenește ceva alături de / împreună cu altcineva; comoștenitor" (cf. MIKLOSICH, LEX. 939, s.v. сънаслѣдникъ, gr. συγκληρονόμος, lat. *coheres* [= comoștenitor]).

Lucrările mitropolitului moldovean Dosoftei oferă numeroase formații substantivale cu *împreună*; *împreună ființă* s.f. „aceeași ființă" *(Iaste fiul cu părintele de o-***mpreună ființă**, V.S. 146); *împreună formă* s.f. „aceeași formă; identitate" *(I-au rînduit* [pe Apostoli] *într-o* **împreună formă**, *a icoanei fiului său D(umne)dzău*, *ibid.*, 4); *împreună vre(a)me* s.f. „contemporaneitate" *(Dzîc cum fiiul iaste mai pre urmă decît părintele, dară voi a ce-l faceți de-o* **împreună vreame?**, *ibid.*, 145); *împreună știință*

s.f. „conştiinţă" *(să ne pricestuim ... cu curat* **împreunu-ştiinţă** [6], L 29); *împreună-de-gînd* „concordie" (L 19). Atestările pentru primele trei formaţii sînt semnalate în DA, fără nici o explicaţie în ceea ce priveşte modelul lor. Cît despre prezenţa celorlalte două compuse în lucrările lui Dosoftei, I. Bălan [7] o explică prin influenţa limbii greceşti asupra cărturarului moldovean: *împreună ştiinţă* reprezintă redarea gr. συνειδοῖος, iar *împreună-de-gînd* pe cea a gr. ὁμονοια[8].

Un alt termen, *împreună lucrătoriu* s.m., „conlucrător, colaborator", este semnalat pentru aproximativ aceeaşi epocă în *Biblia* de la Bucureşti (1688) *(Marele Constantin să afla* **împreună lucrătoriu** *la Evanghelia lui H(risto)s, op. cit.*, 8/pr. 42, cf. MINEIUL (1776), 66, în DA).

În tipăriturile de la Blaj din secolul al XVIII-lea şi în lucrările reprezentanţilor Şcolii Ardelene numărul structurilor sintactice alcătuite cu *împreună* creşte.

Spre deosebire de situaţia anterioară, înregistrăm aici şi formaţii verbale, cum sînt: *împreună face* „a colabora?" *(Toţi ne-am abătut,* **împreună** *netrăbnici ne-***am făcut**, M 418); *împreună mărturisi* „a dovedi falsitatea unei idei, a acuza, a reproşa (cuiva) ceva" *(Înnoitorilor de acum neavînd alt razim, le-ar căuta nu catoliceasca biserică a să uni şi părinţasca învăţătura sfinţilor* **împreună a o mărturisi**, FA 12); *împreună sădi(t)* „copărtaş" *(Pentru ca să se facă el împreună sădit, şi părtaş morţii şi învierii lui H(risto)s D(u)mnezeului nostru, D(o)mnului să ne rugăm*, M 24) şi *împreună străluci* „a deveni de natură divină; a sanctifica?" *(Prin sfîntul duh toată buna dăruire precum prin tatăl şi prin fiul* **împreună-străluceşte**, PP 42; FA 27).

O altă serie de formaţii reprezintă substantive nume de agent sau adjective (adeseori substantivate). Toate sînt reductibile la teme verbale, atît numai că acestea fie au rămas pînă acum neatestate, fie că dispunem pentru ele de atestări ulterioare. Se grupează în jurul noţiunii „cel care face, participă la ceva" termenii: mai vechiul *împreună — lucrător* (supra, p. 3, înregistrat de data aceasta la MAIOR, PROCANON, 1783: *Iar care va, vrea în via lui Dumnezeu să aibă* **împreună-lucrători**, *el ţiindu-şi întîia şederea sa, înălţat fiind să se laude întru smerenia sa*, citat după ŞC. ARD. I, 69: şi în FA 59), alături de forma de feminin *împreună-lucrătoare* (M 5, 16, 18; FA 58) [*împreună slujitoriŭ* „coparticipant" (*... zice către Diacon: Pomenăşte-mă frate şi* **împreună slujitoriule.** *Şi diaconul către dînsul: Să pomenească Domnul Preoţia ta întru împărăţia sa*, L 103. *Pentru aceasta te rugăm ... fă odihnă robului tău ... carele au fost* **împreună slujitoriu** *cu noi, şi au răposat în nădejdea învierii vieţii ceii veşnice*, M 247)] şi *împreună* şi *împreună-ziditoriu (duhul carele iasă din sînurile Tatălui cel nezidit şi* **împreună-ziditoriu** *l-ai trimis de la tine*, FA 28). Gh. Şincai introduce în vechea terminologie gramaticală românească termenul *împreună-sunătoare* s.f. „consonantă", calc după lat. *consonantia* (FCLR I 127). DA îl mai semnalează şi în LB.

Pentru noţiunea „creaţie, colaborare", întîlnim în FA termenul *împreună-lucrare* (**împreună-lucrarea** *cea vĕcinică*, FA 56 (2), 58). DA (s.v. *împreună)* atestă utilizarea termenului abia pentru anul 1838 *(ajutorul şi* **împreună-lucrarea** *dumitale*, GORJAN, H IV 23). Cît despre tema verbală *împreună-lucra* (echivalentă cu *împreună face* din textele blăjene), o găsim înregistrată mult mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, de data aceasta la scriitorii moldoveni: *împreună-lucra* (AR, 1829, 201[1] / 22, după fr. *collaborer*, lat. *collaborare*, cf. FCLR I 210; *să* **împreună lucrez** *cu dînsul*, DRĂGHICI, R. 252, cf. DA s.v. *împreună)*.

În traducerea din franceză a unui manual de algebră, Asachi recurge la compusul *împreună-făcători* „coeficient” (*coefițient* **(împreună-făcători)**, As A, 5 v, cf. URSU, T. 171 și FCLR I 127).

În sfîrșit, pentru redarea unei alte semnificații, și anume „cel (cea) care, în care locuiește (stă, ocupă loc) împreună cu altcineva”, ardelenii au recurs la formațiile : *împreună-șezătoare* (*a toate lucrătoare*... **(împreună-șezătoare** *pre un scaun*, M 5') și *împreună-lăcuitoare* (**împreună-lăcuitoarei** *mănăstiri*, CALENDARIU, 1844, cf. DA s.v. *împreună*).

Pentru redarea noțiunii „convietuire”, întîlnim într-o traducere recent apărută termenul *împreună petrecere* (*... cum nici un seculum de cuvincioasă (sic !)* **împreună petrecere** *în soțietate n-ar fi adus mișcare mai fromoasă*, JUI II 75) [9].

Cu privire la originea elementului calchiat cu ajutorul adverbului românesc *împreună* se impun unele precizări.

Formațiile substantivale cu *împreună* care reproduc termenii grecești compuși cu συν- sau ὁμο- nu s-au impus, ele constituind un moment singular, ilustrat de cărturarul moldovean Dosoftei în istoria limbii române literare.

În schimb, formațiile verbale (includem aici și pe cele reductibile la o temă verbală rămasă neatestată sau atestată ulterior) prezintă continuitate în limba română literară, ele acoperind o perioadă de timp destul de îndelungată (sec. al XVI-lea — mijlocul sec. al XIX-lea). Dacă pentru prima jumătate a secolului trecut influența franceză nu poate fi tăgăduită la scriitorii moldoveni, pentru ceilalți termeni înregistrați în lucrări din Transilvania trebuie luată în considerație în primul rînd, dacă nu exclusiv, influența latinească. Că așa stau lucrurile ne-o dovedește ușurința cu care pot fi identificate modelele latinești calchiate : *împreună mărturisi* calchiază lat. *cŏargŭo*, *împreună străluci*, lat. *collūcĕo*, *împreună șezătoare* (reductibil la **împreună ședea*) și *împreună lăcuitoare* (reductibil la *împreună lăcui*) reproduc. lat. (*qui*) *collocat*. Un oarecare rol a revenit însă și influenței slave vechi, datorită existenței, în această limbă, a numeroaselor compuse alcătuite cu ajutorul unor elemente cu semantism apropiat sau identic cu cel al lat. *co-* (< *cum-*) [10]; este vorba de prep. v.sl. **съ** „cu” (cf. v. sl. **сънаслѣдьникъ** „coheres”) și de adverbele v. sl. **вьсє** „tot, întreg” (cf. v. sl. **вьсєсвѧщєнъ** „sanctissimus”) și **въмѣстє** „împreună” (cf. v. sl. **въмѣститєль** „qui collocat, suggerit”).

Formațiile românești cu *împreună* au fost abandonate de limba română contemporană, în care au fost înlocuite cu derivate cu prefixul neologic *con-* (*co-* și *com-*) [11]. Atunci cînd ele totuși apar, răspund unor cerințe de natură stilistică.

2. Spre deosebire de situația formațiilor românești cu *împreună*, azi complet ieșite din uz, întrebuințarea procedeului de obținere a noi cuvinte cu ajutorul lui *rău* poate fi urmărită pe întreg parcursul limbii române literare (sec. al XVI-lea — sec. al XX-lea).

Din cele două categorii de formații, continuitatea este asigurată numai de substantivele compuse cu adj. *rău*, *rea*, compusele verbale cu adv. *rău* (de altfel, mult mai puțin numeroase) rămîn caracteristice limbii vechi.

Izvoarele noastre istorice și studiile de specialitate indică următoarele formații verbale cu *rău* : ***reu cuvînta***, ***rău face*** și ***rău întrebuința***. La acestea mai adăugăm pe ***rău dosădi***, ***rău tîlcui*** și ***rău trata***.

Vb. *reu cuvînta* „a calomnia" (v. sl. *zloslovitі* „calumniari", cf. DHLR II 370 ; MIKLOSICH, LEX. 229, dă la v. sl злословити şi corespondentul din greaca veche al acestuia, compus cu ajutorul elementului κακο „rău" ; κακολόγειν „caluminiari". Cu (aproximativ) acelaşi sens întîlnim în COD VOR (Costinescu) termenii : *a zice rău* 24r/5 şi *dosădi* 23v/14—24r/1. Formaţia verbală *rău dosădi*, înregistrată de noi în M 22" (*nici* **rău să se dosădească** *bun — neamul cel sufletesc*), poate fi interpretată fie ca o contaminare între aceste sinonime, fie ca o formaţie analogică specifică Transilvaniei, după modelul lui *reu cuvînta*.

Vb. *rău tîlcui* „a răstălmăci" din textele blăjene reprezintă un calc după germ. *falsch erklären*, cu acelaşi semantism. Termenul apare în FA 54' (*unele din sf(i)ntele învăţături au le-au strămutat, au după vrerea lor* **rău** *le-*au **tîlcuit**, *ca aşea cu iale strămutate mai lesne să poată înşela pe cei nepricepuţi*).

În limba română scrisă din secolul trecut sînt semnalate formaţiile verbale *rău-face* (DLRU, în FCRL I 210, considerat fie un calc după lat. *malefacio*, fie format după antonimul său, *bine-face* (cf. FCLR I 210) şi *rău-întrebuinţa* (REG. ORGANIC, la VASCENCO, C.62), calc după rus. *злоупотреблять* (VASCENCO, C. 62).

Vb. *rău trata*, înregistrat de DLR cu menţiunea „învechit, rar", avînd sensul „a se purta rău cu cineva" este înregistrat la MUREŞANU, P. 22/2, cf. BARCIANU. Termenul reproduce modelul fr. *maltraiter* (cf. DLR).

Formaţiile substantivale cu *rău-* din documentele româneşti ale secolului al XVI-lea au în structura lor un adjectiv substantivizat simplu sau derivat : *rreu-slobodă* „slobozie spre rău" COD VOR (Costinescu) 74/10, care reprezintă un calc după v. sl. *zlobězvobodǫ*, cf. COD VOR (Costinescu) 211 ; *răufăcătoriu* (DHLR II 367) ; alături de acesta din urmă a circulat în paralel şi formaţia echivalentă (cu prepoziţie şi cu inversiune conformă topicii normale limbii române) *făcătoriu-de-rău* (DHLR II 367), ambele reproducînd v. sl. *zlodělatelĭ* (cf. FCLR I 101). În FA 85, pe *făcătoriu-de-rău* l-am înregistrat numai cu valoare adjectivală (*pre oamenii cei* **făcători — de rău**).

Despuierea unui număr limitat de texte vechi cu caracter religios a condus, în FCLR I 87, la concluzia că „în limba textelor bisericeşti, alături de compusele cu *bun- nu apar* (s.n.) şi formaţii cu *rău-*". Lărgirea corpusului de tipărituri supuse investigaţiei duce la relevarea, cel puţin pentru textele de la Blaj, a existenţei unor asemenea formaţii. Apar aici sintagmele *rău nărav*, *rău văzduh*, *rea nevoie* şi *rea patimă*.

Substant. *rău nărav* „răutate" (*Drept acĕia şi Fotie numai din* **răul** *său* **nărav** ... *au făcut împrotiva rînduialii sale*, FA 24') calchiază v. sl. злонравие ; acestuia îi corespunde în greacă termenul κακοήθεια, „malignitas", cf. MIKLOSICH, LEX. 228.

Formaţia *rău văzduh* „timp rău ; furtună" (... *blagoslovĕşte şi turma dobitoacelor acestui rob al tău* ..., *şi le înmulţĕşte, şi le întărĕşte, şi le fă pre dînsele întru mii. şi le izbăvĕşte de toată asupreala dievolească, şi de prădătorii cei de alte neamuri, şi de tot sfatul satanei, şi de moartea cea din* **răul văzduh,** *şi de toată neputinţa cea păgubitoare* M 1') reproduce modelul v. gr. κακοκαιρία „mauvais temps ; tempête" (HEPITES).

Sintagmele *rea nevoie* „boală, necaz, nenorocire" (*izbăvĕşte pre robul tău de această cumplită şi* **rea nevoie** *ce i-au venit asupră*, M 366) şi *rea patimă* „boală" (*Pre acĕia ce să chinuiesc întru neputinţă şi* **rea patimă**

și în frigurı și în multe feliuri de boale, cercetează-i, M 430), ca sens și structură, corespund v. sl. злострастиѥ, gr. κακοπάτεια „calamitas", cf. MIKLOSICH, LEX. 229 (cf. și rus. *страсть* „patimă")[12].

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, așa cum se subliniază în FCLR I 61, asemenea compuse erau create cu ușurință de reprezentanții Școlii Ardelene, „care aveau la îndemînă modelul latinesc (cf., de ex., formațiile *răugrăitoriu*, *răugrăire*, *răuvoire* din DLRU). Este însă aproape sigur că ele n-au avut circulație" *(loc. cit.*, 61).

Printre formațiile similare, în Moldova, în perioada de la începutul secolului al XIX-lea, diverse studii înregistrează termenii : *rea întrebuințare* și *rău suc*. Cel dintîi, *rea întrebuințare* „depășire a legalității, faptă ilegală", este semnalat de V. Vascenco în REG. ORGANIC 155, ca termen juridic care copiază, sub raportul structurii, rus. *злоупотребление* (VASCENCO, C. 63). Cel de al doilea termen, *rău suc* „secreție patologică" este înregistrat de N. A. Ursu la Dionisie Tesaleanul, în *Encolpiul doctorilor sau medicina practică*, Iași, 1849, vol. I, p. 89 (**răusucul** *(cacichimia) trupului)*. Termenul reproduce structura ngr. κακοχυμια (URSU, T. 161).

Bazate pe lipsa de atestări din secolul trecut pentru compusele *rea-credință* și *rea-voință*, autoarele FCLR I 189, nota 174, ajung la concluzia că acestea au apărut în secolul nostru, admițînd totodată, pentru ambii termeni, posibilitatea apariției lor fie pe teren românesc, după modelul antonimelor existente *bună-credință*, *bună-voință*, fie după model francez *(mauvaise fois*, respectiv *mauvaise vouloir)*. De fapt însă *rea-credință* cunoaște o atestare mult mai timpurie. DLR îl înregistrează cu sensul „atitudine incorectă, necinstită ; perfidie" încă în MINEUL (1776), 149/8, care reproduce BIBLIA de la 1688 *(Arătînd de față toată* **reaoacredință** *a lui Arie)*. (Pentru alte atestări, în secolul trecut, ale termenului, vezi DLR.) Ca atare trebuie admisă apariția termenului cel puțin în româna literară din secolul al XVII-lea, el reproducînd modelul v. sl. зловѣрие, gr. κακοπιστια „mala fides, impietas", cf. MIKLOSICH, LEX. 228. Din familia de cuvinte a lui *rea-credință* face parte și adj. *răucredincios* „lipsit de credință ; eretic", pe care l-am înregistrat în So79/1 (... *atunci Iuda cel* **rău-credincios**, *cu iubirea —de—argint bolnăvindu-se s-au întunecat)*. Termenul a putut apărea sau prin copierea structurii adj. v. sl. зловѣрьнъ, gr. αἱρετικος „haereticus", cf. MIKLOSICH, LEX. 228, sau ca o creație pe teren românesc după antonimul său, *binecredincios*[13].

Și pentru celălalt termen, *rea-voință*, se pot identifica formații paralele în slava veche (злоразоумние) și în limbile clasice : gr. κακονοια, lat. *malevolentia* (MIKLOSICH, LEX. 229), dar lipsa de atestări mai vechi pentru compusul românesc ne obligă, deocamdată, la considerarea termenului drept element lexical al românei contemporane. Surprinde absența din DLR a termenului *rea-voință*. În schimb, dicționarul respectiv îl menționează pe *răuvoitor*, cu o serie de atestări (prima în DDRF), explicat ca apărut în opoziție cu *binevoitor*, și compusul, rar întrebuințat, *răufăptaș* (PAS, L. I 61 : *A pornit în căutarea* **răufăptașilor** *o companie de ostași călări)*.

În paragraful destinat etimologiei lui *rău- (rea-)* ca element de compunere, DELR va trebui să facă referiri la v. sl. зълъ-, gr. κακο- pentru termenii înregistrați în textele religioase românești apărute în perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Abia cu începere de la mijlocul acestui din urmă secol și începutul celui următor modelele

vechi slave şi vechi greceşti sînt abandonate în favoarea modelelor latineşti cu *male-*, a celor germane cu *falsch-*, în Transilvania, a celor ruseşti cu *зло*, neogreceşti cu κακο-, în Moldova, şi a modelelor din franceză cu *mauvais(e)-*, *mal-*, în Muntenia.

Procedeul de compunere a noi cuvinte cu *rău-(rea-)* în româna contemporană este slab productiv. În ceea ce priveşte termenul *rea-voinţă*, trebuie avută în vedere posibilitatea ce acesta să fi apărut înainte de secolul al XX-lea. Celălalt compus înregistrat pentru limba scrisă din secolul nostru, *rău-făptaş*, reprezintă o variantă lexicală, cu valoare stilistică, a mai vechiului *răufăcător*.

3. Elementul de compunere vechi românesc *singur-* apare în distribuţie complementară cu diverse forme ale pronumelui personal de întărire sau al pronumelui reflexiv : *însumi, însuţi, sieşi / şie-, sine / sin-*.

Textele româneşti vechi cuprind puţine formaţii cu *singur- : singurugintu* ,,copil unic'', care reprezintă traducerea v. sl. *jedinočędŭ* (cf. DHLR II 315), *singur însuş*, considerat de Ov. Densusianu, *loc. cit.*, 118, un calc al v. sl. *samŭ*, care înseamnă ,,însuşi şi singur'', şi *singur-stăpînitoriu* ,,autocrat, monarh absolut''[14]. Aceasta din urmă apare în *Molitvenic de-nţăles* al lui Dosoftei. V. Vascenco[15], atrăgînd atenţia asupra termenului, admite că apariţia acestuia se datorează unei influenţe mai vechi, slave bisericeşti, şi oferă pentru comparaţie v. sl. самодьрьжавъ, самодрьжитель, самодръжьц. Prezenţa aceluiaşi compus la Strilbiţki, cercetătorul bucureştean o atribuie însă traducerii literare a rus. *самодержец*[16]. De remarcat că pentru redarea aceleiaşi noţiuni, ,,monarh, autocrat'', textele româneşti vechi oferă compuse corespunzătoare formate cu ajutorul pronumelor *şie-*, *însuşi-* : *şie-stăpînitor*, la CANTEMIR, I. II 341 (cf. FCLR I 184), şi *însuşi-stăpînitor* (*Aceasta este marele monarh, prea puternicul şi înfricoşatul* **însuşi-stăpînitor** *al Indiei*, GORJAN, H II 81/28 în DA), ambele compuse explicate în FCLR I 76, respectiv 184, drept calcuri după gr. αὐτοκρατορ. Textele bisericeşti din Principate oferă şi alte compuse cu pronumele de întărire, întreg sau trunchiat : *însuţi făcătoriu* (MINEIUL, 1776, în DA, s.v. *însumi* ; termenul este explicat în FCLR I 76 drept calc după modelul gr. αὐτοποιος[17] sau v. sl. *samotvorĭcĭ*) şi *însomişcare* ,,automişcare'' (semnalat de URSU, T. 156, s.v. *automişcare* la T. Stamati, în *Manual de istoria naturală*, Iaşi, 1941, p. 22 : *Începe natura a căpăta* **însomişcare**). (Pentru etimologie, cf. *singur-ieşirea.)*

Compuselor cu *însuşi-(însumi-)* din Principate (excepţie face Dosoftei cu *singur-stăpînitoriu*) le corespund în textele transilvănene formaţii cu *singur-*. Menţionăm cîteva înregistrate de noi în scrierile apărute la Blaj între anii 1760 şi 1816.

Formaţii substantivale : *singur ieşirea* ,,purcederea (naşterea naturală)'' (*a* **sîngur eşirea** *sau purcĕderea a singur duhului*, FA 52, 53), cf. v. sl. самонничьнъ adj. ,,ex se ipso natus'' MIKLOSICH, LEX. 820) şi gr. αὐτο-φῆης ,,von selbst entstanden, gewachsen, natürlich, von Natur'' (BENSELER, 125) ; *singurăvoia* ,,prea mare mulţumire de sine ; bun plac?'' (*a nădi şi a scrie împrotiva acestui adevăr fără de nice o mărturie din sf(i)ntele cărţi, ci numai din capul său şi* **singură voia** *sa*, FA 83), calc după v. sl. самоволие ,,suficientia'' (MIKLOSICH, LEX. 819) sau al gr. αὐτάρκεια ,,das Sichselbstgenügsamkeit'' (BENSLER 123) ; *singur văzătoriŭ* ,,martor ocular'' (*Tăinuitorii lui H(risto)s*, **singur văzătorii** *şi propoveduitorii cei ce aţi luat darul tămăduirilor ... scoateţi-mă apostolilor din nevoia boalei* M 11''), compus calchiat după v. sl. самовидьць

„témoin oculaire" (VAILLANT II 115) sau/și după gr. αὐτόπτης „Augenzeuge" (BENSLER 125).

O formație adjectivală: *singură-puternică* „autocrată"? *(a toate lucrătoare ... și împreună șezătoare și* **singură puternică**, M 5"); acesteia i-a putut servi ca model v. sl. самосилынъ sau v. gr. αὐτοδύναμος „per se potens" (vezi MIKLOSICH, LEX. 820).

Semnalăm aici utilizarea în aceeași sursă și cu aceleași scopuri (vezi *supra*, nota 9) a unor formații adjectivale pleonastice cu *sieși* și *singur*: *sieși singur amăgitoriu* „(cel care se) autoamăgește" și *sieși singur desfătătoriu* „(cel plin de) autosatisfacție" *(sau să fie că de la a fi îngăimat pe alții a ajuns în fine* **sieși singur amăgitoriu** *așa cum este, de nu negrește spusa lumii, al lui* **sieși singur desfătătoriu**, JUI II 81).

În ceea ce privește proveniența elementelor de compunere *însuși* și *singur* trebuie admis că amîndouă copiază sensul atît al v. sl. *samŭ* „însuși", dar și „singur" (DHLR II 183), cît și pe cel al gr. αὐτος „selbst", dar și „allein" (BENSLER 125).

Ideea pe care o exprimă în limba română veche formațiile cu *însuși* (Muntenia și Moldova), *singur* (Transilvania), *sine* (calc semantic al fr. *sui*; *sine* este păstrat în *sinucidere*, dar a fost abandonat în *siniubire*, *sinamăgire*; pentru atestări vezi FCLR I 125) o dată cu pătrunderea masivă, în limba română modernă, a neologismelor, a fost redată prin formațiile cu *auto*.

4. În ultima parte a acestei lucrări vom încerca să delimităm în ce măsură elementele de compunere caracteristice vechii române literare, dintre care unele azi complet ieșite din uz *(împreună, singur, însuși, sine / sin-, șie)*, altele menținute *(rău-)*, dar slab productive, își pot revendica un loc în DELR. Practic prezentarea lor succintă ar solicita trei paragrafe (cf. ANEXA). Vom aduce însă aici argumente de altă natură în sprijinul ideii de a include aceste elemente de compunere într-un dicționar istoric și etimologic al limbii române.

4.1. *Împreună, rău* și *singur (însuși, sine/sin-, șie)* ca elemente de compunere fac parte dintr-o serie mai largă a unor termeni de origine latină, care, într-o anumită epocă istorică a limbii române, au servit pentru copierea înțelesului și structurii unor modele din limbile clasice sau de cult liturgic, slava veche, greaca și latina. Cu alte cuvinte, formațiile după model străin alcătuite cu elementele în discuție reprezintă pentru epoca veche a limbii noastre participarea românei la fondul lexical paneuropean al vremii prin utilizarea unui anume fel de calc internațional, similar celui stabilit de Th. Hristea pentru epoca modernă și integrat de autorul bucureștean la tipul de *calc internațional după modelul limbilor clasice* [18].

4.2. Elementele de compunere de care ne-am ocupat au îndeplinit în limba română veche rolul pe care îl au astăzi prefixele și elementele de compunere neologice (pseudoprefixele [19], cum mai sînt numite acestea din urmă în studiile de specialitate).

4.3. Stabilirea originii compuselor în discuție ridică aceleași probleme ca stabilirea originii locuțiunilor figurate calchiate [20]. Pentru că trebuie rezolvată într-un fel problema modalității de prezentare a calcurilor lexicale în DELR, soluția propusă de noi, evident ameliorabilă și deschisă discuțiilor, constă în indicarea poligenezei elementului de compunere, urmînd ca în continuare să fie înșiruite, în ordine strict crono-

logică, cu specificarea autorului și a anului, atestările pentru fiecare compus (cf. ANEXA).

ANEXĂ

(ÎM)PREUNĂ[2] — element de compunere caracteristic vechii române literare; cf. v. sl. съ, вьсє, въмѣсти gr. συν, ὁμο; lat. *co-(< cum-)*; *depreură dobînditoriu*, COD VOR; *împreună știință* și *împreună de gînd*, DOSOFTEI, 1679; *împreună ființă, împreună formă* și *împreună vreme*, DOSOFTEI, 1682—1686; *împreună lucrătoriu*, BIBLIA, 1688; *împreună slujitoriu*, L, 1756; *împreună face, împreună sădi(t)* și *împreună șezătoare*, M, 1757; *împreună străluci*, PP, 1760; *împreună lucrătoare, împreună mărturisi* și *împreună ziditoriu*, FA, 1816; *împreună lucrare*, FA, 1816; *împreună lucra*, AR. 1829; *împreună lăcuitoare*, CALENDARIU, 1844; *împreună sunătoare*, ȘINCAI, 1853—1854; *împreună petrecere*, JUI sec. XX.

RĂU[2], REA[2] — element de compunere: cf. v. sl. зълъ, gr. κακο, lat. *male;* cf. și rus. *зло*, ngr. κακο; fr. *mauvais, mal;* germ. *falsch*; *reu cuvînta, rreu slobodă* și *rei făcători*, sec. XVI; *rea nevoie, rea patimă* și *rău văzduh*, M, 1757; *rea credință*, MINEIUL, 1776; *rău dosădi, rău nărav* și *rău tîlcui*, FA, 1816; *răugrăitoriu, răugrăire* și *răuvoire*, DLRU; *rău întrebuința*, REG. ORG., 1833; *rău suc*, DIONISIE TESALEANUL, 1849; *răuvoitor*, DDRF; *rău trata*, MUREȘANU, 1862; *reavoință* și *rău făptaș*, sec. XX.

SINGUR[2], SINGURĂ[2] — element de compunere caracteristic vechii române literare; cf. v. sl. само, gr. αὐτος; *singuru gintu* și *singur însuș*, sec. XVI; *singur stăpînitoriu*, DOSOFTEI, 1681; *singură milostivirea, singură puternică* și *singur văzător*, M 1757; *singur ieșirea*, FA, 1816; *sieși singur amăgitoriu* și *sieși singur desfătătoriu*, JUI, sec. XX. Vezi și ÎNSUȘI [2], SINE[2], SIEȘI[2].

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

A R	„Albina românească", gazetă politico-literală, Iași, 1829—1850
As A	*Algebra*, copie după cursul ținut de Gh. Asachi, între anii 1814 și 1818, BAR, ms. 1789, traducere din limba franceză, după E. Bézout.
BENSELER	*Benseleres greichisch-deutsches Wörterbuch*, bearbeitet von Adolf Kaegi. Nachdruck der fünfzehnten Auflage, Leipzig, 1962.
COD VOR (Costinescu)	*Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981.
DAUZAT—DUBOIS—MITTERAND	Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964.
DHLR II	Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, Paris, 1938.
DOSOFTEI, L.	Dosoftei, *Liturghierul*, Iași, 1679 (retipărit în anul 1683).
DOSOFTEI, V. S.,	Dosoftei, *Viețile sfinților*, 4 vol., Iași, 1682—1686.
FA	*Floarea adevărului sau a dragostei de obște*, ediția a II-a, Blaj, 1816.
F C L R I	*Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I: *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, București, 1970.
FCLR II	*Formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea: *Prefixele*, București, 1978.

HEPITES	Antoine Th. Hepites, *Dictionnaire grec-français*, par ..., Athena, 1909.
I L R L	Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București,1971.
JUL II	James Joyce, *Ulise*, vol. II. Traducere și note de Mircea Ivănescu, București, 1984.
L	*Dumnezeeștile liturghii*, Blaj, 1756.
LTB I și II	*Limba română literară în secolul al XVII-lea. Lexicul tipăriturilor blăjene din perioada 1750—1760*, I, Timișoara, 1982; II, Timișoara, 1984.
M	*Molitvenic*, Blaj, 1757.
MIKLOSICH, LEX.	Fr. Miklosich, *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1862—1865.
P P	Petru Pavel Aaron, *Păstoriceasca poslanie sau dogmatica învățătură*, Blaj, 1762.
S M F C I și II	*Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor*, București, vol. I, 1962: vol. al II-lea, 1972.
S	*Strastnic*, Blaj, 1753.
ȘC. ARD.I	*Școala Ardeleană* I, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, București, 1983.
URSU, T.	N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.
VAILLANT II	André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, par ..., tome II: *Textes et glossaire*, deuxième édition, Paris, 1963.
VASCENCO, C.	V. Vascenco, *Calcuri savante în limba română după modele rusești (sec. XVIII—XIX)*, în *Culegere de studii. Limbă — Literatură — Metodică*, București, 1962, p. 59—72.

Formations roumaines avec *împreună* «ensemble», *rău* «mauvais» et *singur (însuși, sine/sin-, șie)* «seul, lui-même»

(Résumé)

Dans cet ouvrage l'auteur présente un matériel intéressant concernant les formes roumaines avec *împreună* « ensemble », *rău (rea)* « mauvais) » et *singur (însuși, sine/sin-șie)* « seul ; lui-même, soi» de l'ancien roumain littéraire. En procédant, dans la majorité des cas, à l'identification des modèles du vieux slave, du grec et du latin qui ont servi comme base pour la création des formations roumaines après le modèle étranger discutées dans l'ouvrage, l'auteur souligne que ces formations sont significatives pour la participation de la langue roumaine au fond lexical paneuropéen du temps (le XVIe siècle — le commencement du XIXe siècle).

NOTE

[1] Maria Purdela Sitaru, *Calcuri lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea*, în LR XXIX (1980), nr. 2, p. 98 ș.u. Vezi și LTB II, p. 62—76.

[2] Pentru lista acestor scrieri, vezi *art. cit.*, p. 104. Vezi și LTB I, p. 19 ș.u. Vezi și sigle și abrevieri bibliografice de la sfîrșitul articolului.

[3] Pentru bibliografie, vezi *art. cit.*, p. 97, nota 8.

[4] DA, DLR, URSU, T.

[5] Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în SMFC I, p. 145—189. VASCENCO, C., p. 59—72. FCLR I.

[6] Expresiei din *Liturghierul* lui Dosoftei *curat împreună știință* „conștiință curată" (v. sl. очиштениѥ, gr. καθαρόν σύνειδος, lat. *(mens) conscia recti*; cf. MIKLOSICH, LEX. 548) îi corespund în *Molitvenicul* de la Blaj formulările: *curată cunoștință (jiganiia ... gonește-o de la gîndul robilor tăi, ca să fie tuturor ce vor lua aceasta* [untul de lemn] *spre veselie, dînd tuturor*

celor ce vor gusta dintrînsul întru sfinţenie şi **curată cunoştinţă** *să se apropie către prea curatele tale taini*, M 412), *curată ştiinţă (cu îndrăzneală şi* **curată ştiinţă** *să ceară de la tine mila cea bogată*, M 397) şi *adevărată cunoştinţă (ceia ce întru* **adevărată cunoştinţă** *să întorc dintru adîncul păcatului, te-ai făgăduit a-i erta*, M 431).

[7] *Limba scrierilor bisericeşti*, Bucureşti, 1914, p. 156.

[8] Vezi şi ILRL, p. 147.

[9] Fiind vorba de apariţia termenului într-o traducere, aceasta nu schimbă concluzia noastră referitoare la neproductivitatea în româna contemporană a elementului de compunere în discuţie. Nu intenţionăm să intrăm aici în probleme de traductologie, dar considerăm transpunerea românească a lui Mircea Ivănescu aptă a ne servi ca material de limbă română în măsura în care adaptarea la spaţiul lingvistic românesc a universului lingvistic joycean pe bază de corespondenţe şi analogii este — această adaptare a lui Mircea Ivănescu — o reală reuşită.

[10] Vezi *cu-(co-$_1$, con-$_1$cun-)*, în FLCR II, p. 78.

[11] Vezi I. Rizescu, *Prefixul con- (co-, com-)*, în SMFC II, p. 25—26. Vezi şi *con$_2$ (co-$_3$, com-)*, în FCLR II, p. 68—71.

[12] În lucrările cărturarilor de la Blaj, alături de calcurile discutate în acest paragraf, mai apar şi unele sintagme care îl conţin pe *rău* aşezat după substantiv, conform topicii normale a limbii române. Este vorba de construcţiile : *sfat rău* „de consiliu" *(ci tu însuţi ne izbăvěşte pe toţi de* **sfatul rău**, M 421) şi *isprăvile cele rele*" (consecinţe nefaste, nenorocirii" *(acestea sînt* **isprăvile cele rele** *ale spurcăciunii şi ale nedreptăţii şi ale călcării de jurămînt*, M 23"). Expresiile în discuţie pot prezenta fie traduceri ale unor slavonisme compuse cu зълъ- „mauvais" (VAILLANT II, 96) sau/şi grecisme cu κακος „schlecht" (BENSELER 397), fie reproduc formaţii latineşti corespunzătoare. Deci în cazul lui *sfat rău* pot fi luate în considerare v. sl. злосъвѣтие gr. κακοβουλια şi expresia lat. *malum consilium* (MIKLOSICH, LEX. 229), iar în cazul celeilalte construcţii, *isprava cea rea*, v. sl. злодѣйство, gr. κακουργια, lat. *maleficium* (MIKLOSICH, LEX. 228).

[13] Pentru care vezi Maria Purdela Sitaru, *art. ci.*, p. 99.

[14] Cf. VASCENCO. C. 60.

[15] *Ibid*. p. 60.

[16] *Ibid*.

[17] Pentru sensul gr. αυτοποιος „von selbst gewaschsen", cf. BENSELER, 125.

[18] Th. Hristea, *Calcul internaţional*, în SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 502.

[19] I. Coteanu, Angela Bidu Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II : *Vocabularul*, Bucureşti, 1975, p. 203.

[20] Vezi O. J. Tallgren-Tuulio, *Locutions figurées calquées et non calquées. Essai de classification pour une série de langues littéraires*, în Mem. Soc. neophil. IX, 1932, p. 279. Vezi şi Florica Dimitrescu, *Locuţiunile verbale în limba română*, 1958, p. 145 ş.u.

Mai 1985

Centrul de Ştiinţe Sociale
Timişoara, B-dul V. Pârvan 4

CONSIDÉRATION SUR L'ÉCOLOGIE LINGUISTIQUE DE MONTRÉAL ET SON INFLUENCE SUR LA SOCIALISATION DES JEUNES ALLOPHONES

BRUNO VILLATA

Le bilinguisme français-anglais et la présence de nombreuses communautés ethniques au sein desquelles on continue à parler les langues des pays d'origine font de Montréal une ville unique. Ce trilinguisme pose plusieurs problèmes sur le plan éducatif. Dans l'article qui suit on tente en effet de faire le point sur la question.

Parmi les problèmes qui découlent du bilinguisme, celui de l'éducation est sans aucun doute un des plus complexes et des plus délicats. Les chercheurs qui se sont penchés sur ce sujet, soient-ils sociologues, psychologues, linguistes ou éducateurs y ont consacré de longues recherches sans toutefois parvenir à suggérer des formules générales valables pour la majorité des cas. Bien au contraire, parfois leurs opinions ne s'accordent même pas sur les questions fondamentales. En effet les uns ont jugé le bilinguisme nuisible au développement intellectuel de l'adolescent tandis que les autres affirment le contraire.

A cause de l'importance et de l'ampleur du problème qui pratiquement touche un peu tous les pays du monde, même l'UNESCO s'en était intéressé [1]. Déjà en 1951 un groupe d'experts avait conseillé, surtout pour les pays en voie de développement, l'utilisation des langues vernaculaires dans les premières années de l'instruction formelle.

Evidemment le cas des fils des Néo-Canadiens ou des fils des Immigrants au Canada est différent de celui des jeunes appartenant au communautés linguistiques des pays africains ou asiatiques qui venaient d'atteindre l'indépendance, pour eux il serait tout à fait impossible de suivre les conseils des experts de l'UNESCO.

Tout d'abord il faut considérer qu'on est au Canada et que les groupes ethniques y sont très nombreux, ensuite on doit se rappeler que les membres d'un même groupe ne parlent pas exactement la même langue.

Ayant examiné la question de l'éducation en situation de langues en contact, M. Mackey, professeur au Centre International de Recherches sur le Bilinguisme de l'Université Laval, a suggéré un inventaire minutieux et détaillée des variables qui peuvent influencer le comportement linguistique et pédagogique des jeunes. A la lumière de ces variables que M. Mackey regroupe dans les huit catégories suivantes :

1. L'élève ; 2. Son milieu social ;
3. Son milieu scolaire ; 4. Les professeurs ;
5. Les manuels et le matériel didactique ; 6. Les programmes ;
7. Les structures de l'enseignement ; 8. Statut des langues et dialectes [2],

on remarque immédiatement que la situation écologique du bilinguisme est à Montréal bien différente de celle de Toronto, de Québec ou des autres villes canadiennes.

Une des caractéristiques les plus frappantes est constituée par le fait que pour accomplir leur processus de socialisation, les allophones de

Montréal doivent nécessairement entrer en contact avec deux autres langues et cultures. En effet, après avoir vécu quatre ou cinq ans dans un milieu familial monolingue, dont ils ont assimilé la langue et la culture sur laquelle ils fondent leur interprétation du monde, les jeunes allophones se trouvent immergés dans un contexte qui leur est complètement étranger : le milieu scolaire.

Et non seulement ce contexte reflète un système de valeurs différentes de celles qu'ils ont assimilées dans leur groupe primaire, mais aussi il fonctionne en deux langues qu'ils ignorent.

La chose la plus difficile et qui leur cause le plus d'insécurité c'est probablement que, la question linguistique mise à part, ils doivent adapter leur comportement au contexte où ils se trouvent à interagir. Et à notre avis cela peut être extrêmement difficile puisque souvent les stimuli ne sont pas verbaux et une même situation peut solliciter des réponses et des comportements différents quand il sera plus âgé.

Pour être accepté de son groupe de pairs, l'adolescent allophone est prêt à abandonner la langue et la « culture » de ses parents et parfois il arrive même à éliminer avec le plus grand soin tous ces détails qui pourraient révéler son origine. C'est ainsi qu'Angelina devient Angie, Atanasios devient Tom, Carmela—Carmie ... Et tous comptes faits ils ont peut-être raison puisqu'ils sont nés ici et qui leur avenir est ici.

Voilà donc en bref l'histoire de beaucoup de jeunes qui dans un deuxième temps et pour les raisons les plus diverses peuvent se rapprocher de la culture de leurs parents surtout si les idéaux qui les en avaient éloignés les ont déçus. Fishman et ses disciples ont amplement traité le sujet du maintien ou de l'abandon de la langue du foyer de la part des fils des immigrés aux Etats-Unis [3].

En général tous ces facteurs se trouvent aussi à Montréal où toutefois la situation est plutôt particulière puisque les langues en contact sont trois et deux d'entre elles jouissent d'un statut privilégié.

Bien que l'écologie éducationnelle du biblinguisme soit à Montréal tout à fait particulière à cause de la grande quantité des variables qui peuvent influencer le comportement linguistique des adolescents, il faut quand même remarquer que l'utilisation des langues de leur répertoire paraît être bien structurée.

Une enquête menée en 1981 auprès de 846 jeunes montréalais d'origine italienne âgés de 9 à 12 ans, nous a en effet témoigné que la plupart d'entre eux parlent l'italien avec leurs parents, l'anglais et le français avec leurs amis. L'enquête a été conduite en vingt-deux écoles situées dans les zones de la région métropolitaine ayant une forte concentration de population d'origine italienne. Les données relevées sont résumées au Tableau I. Leur interprétation détaillée nous éloignerait trop de notre sujet, mais ici nous voudrions seulement souligner que :

1. *La plupart des sujets faisant partie de notre échantillon sont trilingues.*

A la maison 95% d'entre eux parlent l'italien, exclusivement ou avec d'autres langues.

2. *La langue du foyer est plutôt liée aux rôles d'enfant dans les diades : mère-enfant, père-enfant.*

Avec leurs mères 65% de ces adolescents parlent seulement l'italien, tandis que 21% parlent l'italien et d'autres langues.

Avec leurs pères 60% des jeunes italophones ne communiquent qu'en italien, 29% en italien et autres langues.

Tableau 1

Comportement linguistique des jeunes montréalais d'origine italienne

Langues parlées	à la maison	avec mère	avec père	avec frères	avec amis
	%	%	%	%	%
français	1	3	1	3	5
anglais	3	9	7	56	67
italien	12	65	60	5	1
fran-ang-ital.	11	4	4	4	4
fran-ital.	6	3	3	2	—
ang-ital.	66	14	22	12	4
fran-ang.	1	1	1	2	17
sans réponse	—	—	1	16	—
Total	100 %	99 %	99 %	100 %	98 %
Nombre	846	846	846	846	846

3. *Le français et l'anglais, langues de la société, sont liés aux rôles de frère, d'ami, d'étudiant.*

   Avec leurs frères ils ne parlent l'italien, exclusivement ou avec d'autres langues, que dans 23% des cas. L'anglais est la langue de 56% des interactions entre frères.

   Avec les amis ils communiquent surtout en anglais(67%), en français 10% et en français et anglais 17%. A l'école les langues de transmission sont le français ou l'anglais pour 100% de notre univers d'observation.

4. *On assiste à un transfer de la langue du foyer aux langues de la société.*
5. *La langue du foyer tend à disparaître ou tout au moins à être limitée au domaine maison.*

Les considérations qu'on vient de faire se rapportent aux jeunes montréalais d'origine italienne, mais elles devraient être valables même pour la majorité des communautés ethniques de la métropole.

A ce point il faut remarquer que ces jeunes sont trilingues non par choix mais par nécessité. Or, étant donné qu'il n'existe presque pas d'études sur ce sujet il va de soi que la question, à savoir si une meilleure connaissance de la langue du foyer est utile ou pas au développement intellectuel de l'adolescent, trouve sa raison d'être tout comme celle concernant la relation entre la langue du foyer et les autres langues.

Les résultats des recherches les plus récentes semblent prouver que l'étude de la langue du foyer favorise le développement intellectuel de ces adolescents et il paraît y avoir une corrélation entre la connaissance de la langue du foyer et la langue seconde.

Toutefois il faut aussi reconnaître que dans les cas observés ailleurs les langues en contact n'étaient que deux et non pas trois comme à Montréal. La situation créée par ce trilinguisme pourrait constituer un obstacle sur le plan éducatif.

A cause du bilinguisme français — anglais et à cause de la présence de nombreuses communautés allophones, l'écologie éducationnelle est à Montréal tout à fait unique, voilà pourquoi il nous semble avant tout qu'il faudrait étudier le phénomène par des recherches multidisciplinaires et spécifiques ayant pour but de cerner les problèmes les plus importants.

Si les résultats de ces enquêtes indiqueront que, en situation de trilinguisme, l'étude de la langue du foyer joue un rôle négatif, alors il s'agira de trouver des solutions et des moyens pour en limiter les dégats.

Si au contraire ces enquêtes révèlent qu'il existe une relation positive entre les autres langues et la langue du foyer et que l'étude de celle-ci aide le développement intellectuel des adolescents, alors il faudra chercher les solutions optimales pour chacun des groupes ethniques.

Les questions à se poser seront très nombreuses : tout d'abord quelle place réserver à la langue ethnique? A notre avis il faudrait absolument éviter d'offrir les cours le samedi ou le soir.

Au cas où l'étude de la langue ethnique s'avérait utile pour un meilleur apprentissage du français et de l'anglais, la possibilité de l'étudier devrait être un droit et pas une concession. Nous nous permettons ici de souligner que notre échantillon de 846 jeunes ethniques de 9 à 12 ans était constitué de la façon suivante :

nés au Canada	783	soit	93%
nés hors du Canada	36	soit	4%
sans réponse	27	soit	3%

Il faudra aussi décider quel niveau de langue enseigner. Comment l'enseigner? Étant donné que ces jeunes sont exposés à deux langues écrites faut-il leur apprendre la forme écrite de la langue du foyer? Si oui, à quel âge devraient-ils commencer à l'écrire?

La réponse à toutes ces questions et à toutes les autres qui se poseront devrait être fournie conjointement par des experts en plusieurs disciplines. Et encore il n'est pas sûr que les solutions suggérées pour un groupe ethnique seront nécessairement valables pour tous les autres.

A cause de l'importance et de l'ampleur du problème qui chaque année touche des dizaines de milliers de jeunes montréalais, nous sommes profondément convaincus qu'il faudrait y consacrer au moins deux ou trois recherches multidisciplinaires.

NOTES

[1] *The use of vernacular languages in education*, Report of the Unesco meeting of specialists 1951 in Fishman, J. A., *Readings in the sociology of language*, The Hague, Mouton, 1968.

[2] Mackey, W. F. *L'écologie éducationnelle du bilinguisme*, Québec, Centre International Recherches sur le Bilinguisme, 1974.

[3] Fishman, J. A., *Language loyalty in the United States*, The Hague, Mouton, 1966.

Mars 1985

Modern Languages & Linguistics
Concordia University Montreal

LE POSTILLE DI MATTEO BARTOLI ALL'*ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DER RUMÄNISCHEN SPRACHE* DI SEXTIL PUȘCARIU

A distanza di ottant'anni dalla sua pubblicazione, l'*Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element* di Sextil Pușcariu, appare certamente sotto molti aspetti superato, non tanto per l'impostazione e l'organizzazione del materiale, quanto per la fragilità e la discutibilità di alcune proposte etimologiche in esso contenute, oltre che per la frammentarietà e l'imprecisione dei riferimenti alle altre lingue e ai dialetti romanzi.

Ma, nel 1905, l'apparizione di questo vocabolario etimologico (posteriore di 35 anni a quello del De Cihac)[1], attentamente seguito nella sua elaborazione e riletto nella stesura finale dallo stesso Meyer-Lübke, suscitò un notevole interesse e favorevoli apprezzamenti nei vari centri linguistici europei, come risulta dalle numerose recensioni fatte dai più noti filologi e linguisti dell'epoca.

Così, ad esempio, il Subak ebbe a scrivere che il Pușcariu „valente in sè, potendo approfittare giornalmente della affabilità del nostro maestro [Meyer-Lübke] ... potè produrre un dizionario di valore grandissimo"[2]; e il Bianu, in una memoria presentata all'Accademia romena: „D-l Pușcariu a strîns în lucrarea sa rezultatele tuturor cercetărilor etimologice asupra elementelor romane ale limbii noastre, cîte s-au făcut de Români sau de străini ... ; din părerile, discuțiile și rezultatele cîștigate de alții, d-sa a ales în mod critic și a primit în cartea sa numai pe acelea pe cari le admite și le crede definitiv stabilite", e che il Pușcariu „s-a urcat însuș repede în cele mai înalte regiuni ale studiilor de filologie romanică și românească, ajungînd la rezultate proprii cari deschid orizonturi nouă în știința generală" [3].

Certo non mancarono le recensioni che, scendendo nei dettagli e sottoponendo ad una minuziosa disamina le etimologie del Pușcariu, misero in evidenza alcuni punti deboli dell'opera, apportandovi modifiche ed emendazioni ora sostanziali, ora di minore importanza; ma in un vocabolario etimologico non potevano, e non possono, mancare problemi suscettibili di interpretazioni e di soluzioni diverse.

Tra queste recensioni segnaliamo quella del Weigand, in cui sono messe in discussione, tra l'altro, alcune etimologie (816 *cheutoare;* 793 ar. *mprostu;* 286 *cărăbuș*, pp. 1374–1375)[4], di A. Zauner, una del 1906, in cui è fatta una breve presentazione dell'opera[5], e una del 1907, in cui si evidenzia che „die Formen der anderen rom. Sprachen sind nicht vollständig aufgezählt" (p. 163)[6]; e di O. Densusianu che, prescindendo da alcune giuste osservazioni, appare animata da un profondo senso polemico che giunge fino al livello delle invettive e delle offese personali [7].

L'opera del Pușcariu non poteva certo passare inosservata ad uno dei più grandi romanisti del tempo, a Matteo Bartoli, allora professore a Strasburgo. In realtà, a quanto ci risulta, il Bartoli non scrisse, o almeno non pubblicò mai, una recensione al vocabolario del Pușcariu[8]. Si deve

a Carlo Alberto Mastrelli la segnalazione dell'esistenza di un esemplare dell'opera del Pușcariu, interamente postillata dal Bartoli. Nello studio *Matteo Bartoli e il romeno*, pubblicato nel VI volume degli *Acta Philologica* della Societas Academica Dacoromana, Roma, 1976, pp. 37–52, il Mastrelli, dopo avere messo in evidenza i motivi che indussero il Bartoli ad interessarsi del romeno (pp. 37–40), ci informa di avere ricevuto da Giuliano Bonfante „la fotocopia di un esemplare dell'*Et. W. der rum. Spr.* di S. Pușcariu interamente postillato dal Bartoli" (p. 41). Tramite l'interessamento di M. L. Porzio Gernia di Torino, siamo riusciti ad ottenere dal Bonfante un'altra fotocopia dello stesso esemplare. Nonostante questa nostra riproduzione sia risultata troppo sbiadita in alcuni punti, soprattutto dove le annotazioni sono apposte a matita, tuttavia, attraverso una minuziosa e paziente analisi, siamo stati in grado di interpretare le postille bartoliane. Soltanto in qualche rarissimo caso, la lettura è stata pressochè impossibile.

Prima di delineare brevemente il carattere di queste postille, ci sembra opportuno dire qualcosa in merito alla loro datazione. Al riguardo, il Mastrelli ha espresso il seguente parere : „Non è possibile determinare la datazione di queste postille bartoliane, tuttavia è significativo ricordare che il Bartoli fu invitato dal Pușcariu a collaborare, insieme con il Byhan e il Belulovici, all'opera *Studii istroromâne*, che fu pubblicata a Bucarest tra il 1906 e il 1929 . . ." (p. 41).

Dall'esame dei rinvii bibliografici del Bartoli, che non vanno oltre il 1910 (a p. 181, n. 940, l'annotazione „Bourciez 183 b", si riferisce, infatti, alla prima edizione degli *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1910, del Bourciez), possiamo essere indotti a ritenere che le postille siano state scritte non molto dopo questa data ; non si può escludere, tuttavia, che almeno alcune di esse siano di poco posteriori al 1905 : è impensabile supporre che un'opera di così vasta risonanza e tanto vicina agli interessi scientifici del linguista italiano, sia stata letta molti anni dopo la sua apparizione.

Per quel che attiene al contenuto di queste postille, il Mastrelli ha rilevato che „gli interventi del Bartoli riguardano soprattutto l'esemplificazione dei dialetti italiani e dell'istroromeno" (p. 41). Ma, l'argomento richiede ulteriori e più dettagliate precisazioni. Il Bartoli lesse ed annotò l'opera del Pușcariu con una precisione meticolosa, non trascurando neppure le definizioni in tedesco delle voci romene e gli eventuali errori tipografici.

Le postille, scritte ora a penna, ora a matita (queste ultime spesso di difficile lettura), sono apposte generalmente ai margini laterali del testo, ma spesso anche negli spazi intermedi tra una parola e un'altra ; sono frequentissime le sottolineature non solo di singole voci, ma anche di interi righi, che per un motivo o per un altro hanno interessato il chiosatore ; numerosi i rinvii bibliografici, sempre sotto forma di sigle, a volte incoerenti, spesso di difficilissima interpretazione. Nella maggiora parte del casi, la mancanza di una continuazione romanza (generalmente istroromena, vegliota, provenzale, sarda, o dialettale italiana, soprattutto meridionale) o di un corrispondente albanese, è segnata dal Bartoli con delle semplici abbreviazioni : ir., it. merid. o mer., prov., alb., senza la citazione delle rispettive forme. C'è da rilevare, comunque, che per quel che riguarda l'istroromeno, il B. alla p. VI presenta un elenco di voci sotto l'indicazione : „Da aggiungere al rum. d'Istria". In numero considerevole sono le corre-

zioni di errori di stampa, di grafie fonetiche imprecise o errate, soprattutto nella esemplificazione delle forme dialettali italiane attinte dal Puşcariu a vocabolari e a sillogi di testi dialettali. Particolarmente interessanti ci sembrano le postille riguardanti le basi latine : in parecchie forme ritenute postulate dal Puşcariu, il Bartoli cancella l'asterisco, ma non cita la fonte in cui esse risultino attestate.

Nonostante questi limiti e il loro carattere poco organico e frammentario, le annotazioni apposte dal Bartoli all'opera del Puşcariu, corredate dalle nostre interpretazioni e dai rinvii ai più aggiornati lessici etimologici romanzi, crediamo possano apportare un qualche contributo agli studiosi romeni dell'Istituto di linguistica di Bucarest che elaborano un nuovo e più completo Vocabolario etimologico della lingua romena :

Criteri di pubblicazione

Di ogni voce postillata vengono riportati :
1) il numero d'ordine del Vocabolario ;
2) la categoria grammaticale ;
3) il significato.

Le postille del Bartoli, siano esse costituite da citazioni, abbreviazioni, segni di interpunzione, ecc., sono date sempre tra parentesi quadre ; se le correzioni o le integrazioni hanno un riferimento ben preciso, i termini o i contesti interessati vengono riportati immediatamente prima della parentesi ; nel caso, invece, di postille laterali o a piè di pagina che non rimandano ad un luogo ben definito, non viene riportato alcun contesto.

Valore dei segni adoperati all'interno delle parentesi

→ : una forma errata viene corretta, es. *curpătoare* [→ *crupătoare*] ;
X : indica la cancellatura
a) di una forma, es. port. *fome* [X] : il B. cancella la voce portoghese ;
b) di un grafema o di un complesso grafico, es. sic. *džinitša* [*-tš-* X] : il B. ritiene errato il digramma *-tš-*, ma non dà la grafia corretta ;
⟨ ⟩ : annotazioni di dubbia lettura ;
√‾ : segno generico, adoperato dallo stesso B., indicante integrazioni non specificate.

A

1. **a** präp. „nach, zu auf".

[⟨ abruzz. ⟩ *ammond*, ⟨agnon. ⟩ *ammond*] ; „*ammonde* avv., verso su, in su, in alto", Finamore, VA 43 ; Giammarco, DAM 128. In Molise, nei pressi di Agnone (Crecchio, Tagliacozzo, Scanna), *ammǫnde*, *ammǫndə*, AIS VIII, 1612.

3. **abeá** adv. „kaum".

obw. vess [abruzz. teram.] ; *abbé* 'soltanto' e *abbiamé* 'ormai', diffusi solo in provincia di Pescara secondo Giammarco, DAM 14. Ma il tipo *ębbę* si riscontra anche nella zona di Teramo, AIS IV, 618 ; *abbí* 'soltanto', G. Savini, *La grammatica ed il lessico del dialetto teramano*, Torino, 1881, 201. — [Subak 419 obviam] ; il Subak non condivide l'etimologia dal

lat. AD + VIX : „Mi pare impossibile di ammettere che *abea* proceda da AD + VIX ; non è facile immaginare la caduta del *x*", AT 420.

6. **ac** sm. „Nadel".

aret. *ega* [→ *eca*] ; anche in Meyer-Lübke, REW 130, aret. *ega*, ma il tipo con la sorda è ugualmente diffuso nell'aret., AIS VIII, 1539 : *l'ęk*, *l'ęki*, punti 478, 490, 528.

12. **aci** adv. „hier".

it. *quì* [→ *qui*].

14. **(a)cólo** adv. „dort".

[mgl. *cola*] ; l'annotazione apposta prima della voce dr. lascia intendere che il B. avrebbe preferito il mgl. *cola* come parola-titolo, forse per ragioni etimologiche. Sul mgl. *cola*, Capidan, *Meglenoromânii*, 75—76 : < ECCUM-ĬLLOC ; ma il mgl. *cola* non viene dato tra le continuazioni di ECCUM-ĬLLOC nè da Densusianu, HLR 173, nè da Cioranescu, DER 54, nè da Papahagi, DDA 103.

16. **ácru** adj. „sauer".

alb. *egrę* [< gr. ?] ; l'etimologia dal lat. ACRIS anche in Meyer, EW 94 ; ma per Subak : „l'alb. *egrę* si connette meglio col gr. ἄγριος per il senso", AT 420 ; l'alb. manca anche in Meyer-Lübke, REW 91.

18. **acúm(a)** adv. „jetzt".

acú[< ECCE HUC : Subak 420] ; per Cioranescu, DER 65 : „*acu* representa el lat. *ECCUM HUC ; *acum* deriva de un compuesto del tipo *ECCUM HUC MODO" ; inoltre, cfr. I. Gheţie—A. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, 254.

22. **adást** I vb. „lange warten".

a.-it. *adastare* [Crestomazia *adastia* 76—77 < adastiamento> 76] ; „Troppo m'adastia talento", „lo penoso adastiamento", dal Cod. Vat. 3793 unico, Monaci, *Crest.* 76, r. 16—17 ; „pria s'adastia al ben fare", Canzone di Ruggerone da Palermo, Monaci, *Crest.* 77, r. 30 ; Battisti—Alessio, DEI 55.

23. **ádecă** conj. „nämlich".

[< *addica*] Subak 420] ; il B. sembra condividere l'opinione del Subak secondo cui *adecă* deriverebbe da ADDICA, AT 420 ; per Meyer-Lübke, REW 152, dal lat. *ADDĬCĀRE ; „lat. ĂDA EQUĒ 'pariter, perinde' (cfr. Du Cange, *Corpus Gloss. lat.*, V, 21)", Cioranescu, DER 81.

27. **adórm** IV vb. „einschlafen".

abruz. *adurmi* [-d- X ?] ; il segno apposto dal B. su *-d-* si potrebbe riferire all'uso della semplice al posto della doppia : *addurmi*, *addurmérǝsǝ*, Giammarco, DAM 71.

34. **áflu** I vb. „finden".

< AFFLO, -ARE [germanismo] ; non è chiaro a cosa voglia riferirsi il B. : l'unica ipotesi possibile sembra quella di un collegamento del lat. AFFLARE con l'aat. *blāen*, a. ingl. *blāwan*, a. at. *blasan*, Ernout—Meillet, *Dict. ét.* 240

40. **agúst** sm. „August".

der übrigen [X → *anderen*].

46. + **aínte** adv. „vorn".

[Muggia *inaint* Cav. 51¹²] ; il riferimento è relativo a J. Cavalli, Reliquie ladine raccolte in Muggia d'Istria, AT XIX, 51, dove al r. 12 si legge :

„ĝavón de żíer *ináint?*" ; cfr. anche AGI XII, 292, r. 16, e 297, r. 15 ; *inant*, Pirona, VF 207. Nel lad. centr. *inant*, Martini, VB 71.

49. **ajún** I vb. „faste".
alb. *ağenoj* [→ *ağenoj*] ; Meyer, EW 4, *ağenoj*.

51. **ajút** I vb.
it. *ajutare* [?] ; forse il B. ritiene la voce italiana di origine colta, ma il lat. ADJŪTĀRE, intensivo di ADJUVĀRE, è proposto da Battisti—Alessio, DEI 103 ; Migliorini, VI 36 ; Devoto—Oli, DLI 65 ; Cortelazzo—Zolli, DELI 33. Ma, per Pfister, LEI I 733 : „L'evoluzione fonetica delle forme it. è dotta o semidotta e probabilmente dovuta al linguaggio ecclesiastico e curiale".

55. **álb** adj. „weiss".
vegl. *jualb* [→ *yualb?*] ; *juálb*, Ive, AGI IX 173, dove *j*- corrisponde a *y*- ; *yualb*, Meyer-Lübke, REW 331.
it. sp. [prov. ?] ; *albe*, Levy, *Petit dict.* 14.

57. **albésc** vb. IV „weiss werden, w. machen".
[cal. sicil. *abbriširi*] ; nei dialetti siciliani la forma più diffusa è *arbísciri*, Mortillaro, DSI 63 ; *abbriširi* in provincia di Messina (Frazzanò, Francavilla di Sicilia, Tortorici), Piccitto, VS 18 ; cal. *arbisciri* 'albeggiare', Accattatis, VDC 57 ; *abbríširi*, *arrivišere* e *arviscire*, Rohlfs, NDDC 49, 99. Cfr. Alessio, AGI XXVIII, 152—153 ; Farè, PI 320.

58. **álbie** sf. „Trog, Flussbett".
tarent. [-*a*- ?] ; quasi certamente il Puşcariu ha attinto a Densusianu, HLR 116 : „tarent. *albi*" ; ma, un tarant. *albi* non risulta attestato. E' più probabile che si tratti di una forma trent. *albi*, Ricci, VT 9 ; Azzolini, VVI 118 ; AIS VI, 1182.

61. **alérg** I vb. „rennen".
[it. *alla larga ;* port. *passar de largo*] ; molto probabilmente queste integrazioni sono state attinte a Subak, AT 420 ; per l'it. cfr. Battisti—Alessio, DEI 2169 ; inoltre, gen. *allargarese*, Casaccia, DGI s.v. ; sic. *allargarisi* 'allontanarsi', Piccitto, VS 113. Per il port. *passar de largo* 'passare al largo', Spinelli-Casasanta, DIP II, 748.

67. **ált** pron. „der andere".
sardo g. *altu* [anche it. merid. D'Ovidio IV] ; il B. fa riferimento allo studio di F. D'Ovidio, *Fonetica del dialetto di Campobasso*, AGI IV, 162 : *jaute* 'altro' ; anche Giammarco, DAM 279—280.

72. **am** vb. II „haben".
a.-sp. [→ sp., anche oggi] ; Corominas, DEC 294—295.

77. **amenínţ** I vb. „drohen".
[franc. *menacer*] ; fr. *menacer* < *menace*, Meyer-Lübke, REW 5584 ; Ernout—Meillet, *Dict. ét.* 403 ; per Gamillscheg, EWFS 604 : „ < vlat. *MĬNĀCIARE, d.i. Abl. von vlat. *MĬNĀCIA".

81. ar. **amíntu** I vb. „gewinnen, verschaffen".
sic. *umintari* [√‾] ; il segno apposto prima della *u*- indica certamente la mancanza di *a*- : *aumintari*, Piccitto, VS 333, o di *ag*- : *agumentàri*, Mortillaro, DSI 59 ; Piccitto, VS 333. La variante data dal Puşcariu non risulta attestata.

87. **amuţésc** IV vb. „verstummen".
a.-lomb. *amutir* [-*tir* X] ; Meyer-Lübke, REW 5794 registra *amutir*

che, però, non è dato dai lessici lombardi consultati e dallo stesso Diez 218 cui rimanda il Meyer-Lübke.

90. II **anín** sm. ,,Erle".
[friul. *olnar*] per questo tipo friulano, cfr. Nuovo Pirona, s.v.

92. **apár** sm. ,,Wasserträger".
[*aguar*]; forma non identificata. Tra le continuazioni di AQUARIUS, Max Pfister, Vox Romanica XVIII, 270, include a. prov. *aigiers* 'les ouvriers qui travaillent aux conduites d'eau'.

93. **ápăr** I vb. ,,verteidigen, schützen".
ir. *ǫpar* [?]; anche in Cioranescu, DER 318, *ǫpar;* ma nel *Glossario* di A. Glavina al dr. *apăra* corrisponde l'ir. *apara*: ,,io aper pe fratele meu", Pușcariu, *Istr.* III, 181; Kovačec, *Istr.* 131.

98. **apoi** adv. ,,nachher".
alatri *apo* [it. *appo*]; it *appo* 'poi': Battisti—Alessio, DEI 256; Prati, VEI 53; C. Merlo, It. *appo* e *dopo*, Italica XXV, 57—58; inoltre, cal. *apoi*, Malara, VCR 30; Rohlfs, NDDC 85.

107. **arámă** sf. ,,Kupfer".
a.-frz. *arain* [→ frz.]; Wartburg, FEW I, 45: a. fr. *arain*, fr. *airain;* Gamillscheg, EWFS 23: ,,Die Form *arain* findet sich bis ins 16. **Jhdt.**; die moderne Form zeigt Rückanlehnung an das lateinische".
ven. *ramo* [*-o?*]; ven. *rame*, Boerio, DDV 550.

112. **árbor(e)** sm. ,,Baum".
ir. *orbure* [X]; anche in Cioranescu, DER 374; ma la forma istroromena non risulta attestata nelle liste del Bartoli, Pușcariu, *Istr.* III, 101.

123. **áripă, arípă**, sf. ,,Flügel".
Il B. appone due linee verticali sulle vocali accentuate dal Pușcariu, forse per cancellare uno dei due accenti. Ma, la voce è documentata con una doppia accentuazione: *áripă* | *arípă*, DA 255; DEX 51; D. Șandru, BL VI, 208.

[*aripus*] e [⟨*harpa*⟩ in C. Gl.]; probabilmente la postilla si riferisce al fatto che per il Pușcariu: ,,Die Etymologie ist unbekannt"; ⟨ *alapa*, DA 255; <* ALĂPA, Meyer-Lübke, REW 310; ⟨ *ALIPARE ⟨ ALA + IP, Pascu, Archivum romanicum VI, 254; ⟨ ĀLĬPĒS, Cioranescu, DER 409; voce forse autoctona per Ivănescu, ILR 178. La base ARIPUS, proposta dal Bartoli, è data dal Thesaurus 578, che rimanda ad HARPE, 2539.

126. **armăsár** sm. ,,Hengst".
[|/‾]; forse si fa riferimento ad altri eventuali corrispondenti nelle lingue romanze: De Bartholomeis, AGI XV, 329 ,,*ammessarum* ... è *admissariu* e va col rum. *armăsar*, Körting 210".

132. **arúnc** I vb. ,,werfen".
[stipitem *eronco* C. Gl. L. V 529, 32]; si tratta degli excerpta ex Codice Vaticano 1471 (sec. IX), CGL V, 529, dove al r. 32 è riportato *stipitem eronco*. La glossa, comunque, è di dubbia lettura, cfr. CGL VII, 295: *stipitem eronco (trunco?)*.

136. **áșch(i)e** sf. ,,Splitter, Spahn".
<*ASCLA [→ ASCLA]; la voce, infatti, è attestata: Thesaurus II, 912; Meyer-Lübke, REW 736. 3; Ernout—Meillet, *Dict. ét.* 51; Farè PI 736.3. Densusianu, Vieața nouă III, 25 (1907), 130, nega l'esistenza dell'it. *aschia* che, invece, è attestato: Battisti—Alessio, DEI 316 ,,*aschia*

'scheggia di legno,, dial." ; AIS III, 539, in alcuni dialetti calabresi, Rohlfs, NDDC 100–101.

147. **ăst(a)** pron. „dieser, diese, dieses".
sp. pg. *es(t)e* [→ *este*] ; il B. intende eliminare la confusione tra cast. *ese* (< IPSE), Corominas, DEC 722, e *este* (⟨ ĬSTE), Corominas, DEC 781, generata forse dall'identico significato delle due forme.

151. **aștern** III vb. „hinstreuen, das Bett machen".
ašteru [→ *ašterru*] ; Papaghagi, DDA 236.

154. **astúp** I vb. „verstopfen '.
[*stropar*] ; è probabile che il B. si riferisca al ver. valsug. *stropar*, „turare", Farè PI 8333, o al ven. *stropar*, Boerio DDV 717.

156. **asúpră** adv. „oberhalb".
pg. [ant. ?] ; il pg. *sobra* per *sobre* è antico : „*sobra* no séc. XVII, segundo Morais",, Machado, DELP 2011.

176. **ázĭ** adv. „heute".
[ir.] ; ir. *aze*, Pușcariu, *Istr.* III, 103.
[*quest'oggi*] ; forse si fa riferimento alla struttura del lat. HŎDIE, composto da HOC + DIE, Ernout–Meillet, *Dict. ét.* 297.

181. **balț** sm. „Schlinge, Schnur".
[it. *balzano*] ; per Battisti–Alessio, DEI 420, l'it. *balzano* potrebbe derivare dall'a. fr. *bauçan(t)*, cfr. Cortelazzo–Zolli, DELI 109 ; per la derivazione dal lat., Prati, VEI 96–97 ; Devoto–Oli, DLI 241 ; Farè, PI 219.

182. **bárbă** sf. „Bart".
Dacor. [√‾] ; evidentemente il B. si riferisce ad un eventuale significato di 'mento' anche in ar., che, tuttavia, manca in Papahagi, DDA 256. Lo stesso valore, secondo Farè, PI 944, anche in march. *barba*, sic. *vavarozzu*, ma il tipo *barba* per 'mento', oltre ad essere attestato già in Dante, A. Sepulcri, ZRPh XXXIX, 191–195, è presente più o meno estesamente in tutte le regioni italiane, AIS, I, 115.

Körperteile, 407 [Ni ⟨gra⟩ R ⟨om⟩] ; è essai probabile che la postilla voglia rimandare a C. Nigra, *Notes étymologiques et lexicales*, Romania XXXI, 521–525, in cui vengono studiate le denominazioni del *mento* nei dialetti italiani.

183. **bărbát** sm. „Mann".
Aus dem rum. [X] ; il ngr. βαρβάτος, secondo l'opinione più diffusa, deriverebbe, infatti, dal lat. BARBĀTUS : Meyer, EW 464 ; Andriotis, EL 32 ; Cioranescu, DER 680 ; cfr., inoltre, Meyer, *Neugr. Stud.* III, 13.

185. ar. **bărtsát** sm. „Mass ausgestreckter Arme".
[*brassée*, Subak] ; tra la derivazioni romanze, il B. aggiunge il fr. *brassée*, rifacendosi a Subak, AT 422 ; cfr. Wartburg, FEW I, 486 ; Gamillscheg, EWFS, 141–142.

189. **bășică** sf. „Blase".
it. *besciga* [X] ; la forma data dal Pușcariu come it., è in realtà dialettale : AIS I, 143, registra *besciga* sporadicamente in Lazio e in Veneto.

tosk. sic. *bussiga* [-*g*- X] ; il tosc. *buššiga* è stato rilevato in qualche località : AIS I, 143, punti 554, 572, 590 ; l'altro tipo, più diffuso in Toscana, è *vẹššiha*, *vẹšiha* ; per il sic. *bussica*, Piccitto VS, 489.

190. **bășínă** sf. „Farzen".
(von VISSIO) [?] ; il B. dubita che da VISSIO si possa postulare un deri-

vato *VĬSSĪNA, cfr. Densusianu, HLR 91–92 ; Ernout–Meillet, *Dict. ét.* 1310.

194. **bătáie** sf. „Schlacht, Schlägerei"
alb. *bętaje* [*-je* X] ; non è chiaro il motivo che ha indotto il B. a cancellare *-je* ; anche in Meyer, EW 34, *bętaje* 'aus rum. *bătaie;* Leotti, DAI 45. Si può supporre che , come Meyer, il B. consideri alb. *bętaje* un prestito dal rom. e che quindi intenda cancellare tutta la voce.

195. **bătrîn** adj. sb. „alt, Greis".
[√‾] ; anche se non cita alcuna forma in aggiunta a quelle date dal Puşcariu, il B. si riferisce ad altre continuazioni romanze del lat. VETERANUS : a. nap., sen., a. ven. *vetrano,* a. sic. *vitrano,* Meyer-Lübke, REW 9287 ; *vetrana ni poncela,* Proverbia que dicuntur super natura feminarum, attribuito a Patecchio da Cremona, Monaci, Crest. 143, r. 172 ; top. sic. *lu vitranu, fossa de lo vetrano,* A. Petix, Da Milloca a Milena, Caltanissetta, 1984, 45 ; *Castelvetrano,* V. M. Amico, *Dizionario topografico della Sicilia,* trad. di G. Di Marzo, Palermo, 1855, 262–266.

196. **beat** adj. „betrunken".
[√‾] ; piem. *bibi, bista* 'ubbriacone', corton., march. *béto,* Farè, PI 1080.

205. **blástăm** I vb. „verfluchen".
Trente [→ Trento].

208. **boáce** sf. „Stimme, Wort".
vgl. cors. *vócero* 'Totenklage' [dalm. ⟨*bociare*⟩] ; un dalm. *bociare* non ci risulta attestato, Bartoli, *Das Dalmatische* 173 : *vuas* 4, *vu̯as* 45, *vuaz* 44 'voce' ; tuttavia in Battisti–Alessio, DEI 548 si fa riferimento a forme con *b-* in veglioto.

212. **botéz** I vb. „taufen".
it. *batteggiare* [→ *battezzare*] ; la forma data dal Puşcariu è antica : Prati, VEI 114 ; Battisti–Alessio, DEI 461.
cors. *battidzu* [→*battidzzu*] ; anche l'ALEIC III, 448, registra *battizzá* in tutti i punti.

218. **brăţáre** sf. „Armband".
ven. *bratssal* [→ *bratsal*] ; ma, in Boerio, DDV 98 : *brazzal.*

221. **broáscă** sf. „Frosch".
*BRŌTĂCUS [→ BRŎTĂCUS] ; in altri lessici la voce latina risulta attestata : Meyer-Lübke, REW 1331 ; DEX 98.

225. **brumár** sm. „November".
*BRUMARIUS [⟨mese⟩ di brune] ; *brune* sta certamente per *brume;* la postilla sembra una semplice traduzione della voce latina. frl. *brumajo* [*-ajo* X] ; per il friul. il Puşcariu ha attinto certamente a Densusianu, HLR 222 ; *brumal* 'Winter', Meyer-Lübke, REW 1335 ; Lazzarini, VF 28 ; Pirona, VF 37. Inoltre, *bruma* 'autunno' nel Comelico, *bruma* 'dicembre' in Umbria, AIS II, 313, 327.

226. **búcă** sf. „Backe, Wange".
[sardo *pezza* = carne] ; il B. stabilisce un parallelismo semantico tra lo sviluppo dell'alb. *bukę* > „Brot" e sardo *peϑϑa* (orig. 'pezzo')>'carne' ; per il sardo, cfr. Wagner, DES II, 256–257.

227. **bucátă** sf. „Bissen, Stück".
vgl. lecce *muésu* [neap. *muozzo*] ; D'Ambra, VNT 250 : *muorzu* 'orza', pl. femm. 'morso, boccone' ; Altamura, DN 150.

[*bučada* Muggia Cav. 45, 13]; la postilla si riferisce a Cavalli, AT XIX, 45, r. 13 : *o una bučáda de pan* ; r. 2 *dói bučái*, corrispondenti alle pp. 287–288 di AGI XII.

235. **bulz** sm. „Klumpen, Ball".
'partie bombée d'un objet' [√‾]; il fr. *bouge*, oltre al significato dato dal Puşcariu, ha anche quello di 'creux', Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*, Paris, 1880, 697, e di 'valise, poche' (m. fr.), Wartburg, FEW I, 605 ; 'Ledersack, Blasbalg, der gewölbte bzw. hohle Teil eines Gegenstandes', Gamillscheg, EWFS 126.

240. **buríc** sm. „Nabel".
vasti [→ *vasto*]

C

245. **că** conj. „dass, weil".
mg. [→ mgl.].
ir. *ke* [?]; non si capisce il motivo dell'interrogativo apposto dal B.; l'ir. *ke* è dato in Puşcariu, *Istr*, III, 105 ; inoltre, Densusianu, HLR 184 ; Cioranescu, DER 1246 ; Kovačec, Istr. 189.

248. **căciúlă** sf. „Peltzmütze".
maz.-blg. [X]; è incerto se la cancellazione di 'macedo-bulgaro' sia dovuta al fatto che il B. non accetta questa denominazione — che, tuttavia, non viene corretta nella lista delle abbreviazioni p. 234 — o se perchè egli non condivide la derivazione di *kętšul* dal rumeno, sostenuta anche da Cioranescu, DER 1258 ; Rosetti, ILR 267.

253. + **călắriu** sm. „Reiter".
ir. *călǫr* [?]; l'esistenza di questa voce in ir. rimane dubbia, anche se essa è ugualmente registrata in Cioranescu, DER 1305, forse attinta al Puşcariu. Al dr. *călar(e)* corrisponde in ir. *conáru* in Puşcariu, *Istr.* III, 105.

259. **căldare** sf. „Kessel".
[ir.]; l'ir. *cădęrę* = dr. *căldare* è stato rilevato a Jeiăn, Letâi, Noselo, ecc. . ., Puşcariu, *Istr.* III, 105. Una forma *cadara* è riportata nella lista di termini istroromeni di p. VI.

262. **cále** sf. „Pfad".
„Pfad" [X]; il significato di „Pfad" non condiviso dal B. è in realtà quello originario : 'chemin, voie, route'. „La origine *cale* era o cărare şi potecă prin munţi", DA 44 ; Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1976, 242.
alb. [X];

267. **cănésc** IV vb. „werde grau".
[*incanutire*]; più che di un'aggiunta, è probabile che si tratti solo di una traduzione della voce romena : lo confermerebbe l'assenza del consueto segno di integrazione nel testo.

269. **cap** sm. „Kopf, Ende".
ar. mgl. [ir. ?]; la postilla si riferisce all'omissione dell'abbreviazione 'ir.' ; Puşcariu, *Istr.* III, 105 ; Kovačec, *Istr.* 197.

274. **căpătî́iŭ** sm. „Kopfende, Kissen".
[⟨Srd.⟩ bar. *capitali ?*]; dall'AIS V, 905 Cp., non risulta una forma barese

capitali, ma questo tipo lessicale è diffuso in Sardegna col significato di 'cuscino', oltre che di 'cercine', AIS VII, 1414, punto 916.

277. **căpețél** sm. ,,Zügel''.
mail. *kavetsse* [?] ; per il mit. *cávêša*, cfr. F. Angiolini, *Vocabolario milanese-italiano*, Milano, 1897, p. 201.

279. **capră** sf. ,,Ziege''.
,,Dachsparren'' [poutre] ; si tratta di una semplice traduzione in francese.

282. **căpriór** sm., **căprioáră** sf. ,,Rehbock, Hindin''.
A questa voce è collegato con un segno di rimando il derivato *căprior* ,,Dachsparren'', dato dal Pușcariu al 279. Per l'origine di *căprior* con questa accezione dal lat. CAPREOLUS, cfr. Meyer-Lübke, REW 1649 ; Cioranescu, DER 1433.

285. II **car** I vb. ,,(mit dem Wagen) tragen''.
sard. *karrare* [√¯] ; per altre continuazioni romanze, Meyer-Lübke, REW 1721.

287. **căráre** sf. ,,Fussweg''.
<CARRARIA [attestato forse, manca al Thesaurus] ; la base latina è attestata per Meyer-Lübke, REW 1718 ; Ernout—Meillet, *Dict. ét.* 102 ; Rosetti, ILR 195 ; Farè, PI, 1718.

291. **cărindar** sm. ,,Januar''.
[⟨aret.⟩ *calen⟨deo⟩*] ; dovrebbe trattarsi dell'aret. *calendeo*, per in quale cfr. Meyer-Lübke, REW 1508. Per il Pușcariu ,,ist das Wort unbekannt'' ; la prima attestazione di questo significato è secondo il DA, 144, del 1844, ma in realtà una attestazione anteriore si ha in Amelio : *januarius-chyrindarie*, G. Piccillo, *Il glossario italiano-moldavo di Silvestro Amelio, (*1719*). Studio filologico-linguistico e testo*, Catania, 1982, 168.

297. ar. **căroáre** sf. ,,grosse Hitze''.
pg. [X] ; il port. *calor*, cancellato dal B., manca anche in Meyer-Lübke, REW 1526, in quanto considerato voce dotta ; ma, in Machado, DELP 468 : ,,do lat. CĂLŌRE-''.

302. **cásă** sf. ,,Haus''.
[*casale* it. e dalm. Wien. ⟨ Studien⟩ XXV, 103] ; la postilla si riferisce ad uno studio di Meyer-Lübke, *Zu den lateinischen Glossen*, in Wiener Studien, XXV, pp. 90—109, dove, tuttavia, a p. 103 non è citato un dalm. *casale* ; in Meyer-Lübke, REW 1729 è registrato un vegl. *kosual*. Per l'it., Battisti—Alessio, DEI 788.

310. ar. **castru** sm. ,,Lager, Festungsspiel, Kastell''.
Latinismus? [X graecism] ; l'etimologia di questa voce è controversa : per Papahagi, DDA 319, dal lat. CASTRUM o dal gr. κάστρον. Il B., forse rifacendosi a Subak, AT 423, pensa che si debba trattare di un grecismo. Della stessa opinione anche Densusianu, Vieața nouă, III, 25, 128 ; Cioranescu, DER 1517.

311. **cășún** I vb. ,,verursachen''.
[*cagionare*] ; si tratta forse di una semplice traduzione.

312. **cat** I vb. ,,suchen, Sorge tragen''.
rtr. *katar* [→ *ḱatar*?] ; friul. *ḱatár*, Meyer-Lübke, REW. 1661 ; inoltre, Farè, PI 1661.

317. ar. *cătínă* „Rückgrat".
eng. *ќataña* [-*t*- X]; l'eng. ha infatti *ќadaina*, Meyer-Lübke, REW 1764; Pallioppi, DIR 136.

324. **cáună** sf. „Loch".
[Cod. Cav. *gauro* Arch. XV 344]; poichè la base latina *CAVĬNA è sottolineata dallo stesso Bartoli, è probabile che il riferimento a De Bartholomeis, AGI XV, 344, sia relativo all'etimo latino, proposto dal Pușcariu; De Bartholomeis: „cfr. Duc. s. *gaurulus*"; Cioranescu, DER 1570: „es posible que se trate de una var. de *găunos*", lat. CAVULA per P. Skok, ZRPh LIV, 436.

325. **cáut** I vb. „suchen, Sorge tragen".
vegl. *kaiptare* 'hüten' ['hüten' X]; Ive, AGI IX, 187: *caiptare* 'guardare'. Il significato di 'huten' è inappropriato; per il Meyer-Lübke, REW 1793, il valore della voce vegliota è quello di 'blicken'.

327. **ceápă** sf. „Zwiebel".
frz. *cive* [?]; non si capisce l'interrogativo apposto sulla voce francese: a. fr., fr. *cive* < CĒPA, Meyer-Lübke, REW 1817; Gamillscheg, EWFS 225; Wartburg, FEW II, 591.

332. **cenúșe** sf. „Asche".
lanc. *tšeniče* [-*č*- X]: *ənichə*, a Campobasso, e *ənisc*ə in provincia di Chieti, Giammarco, DAM 498. Questo tipo, inoltre, è diffuso in Friuli, AIS V, 930, punti 318, 319, 327, 328, 329. [istr. Dens. ⟨sp⟩ *ceniza*]; Densusianu, HLR 145, registra un ir. (insolidamente abbreviato dal B. con istr.) *tšerușe*. Per lo sp. *ceniza*, Densusianu, HLR 145; Corominas, DEC II, 29.

335. I **cer** sm. „Himmel".
sp. *el cielo della* [→ *dela*].

336. II **cer** sm. „Cerreiche".
[*cerariu*, ⟨ar., ir.⟩]; su questa forma data dal B. per l'ar. e l'ir., non ci è stato possibile trovare alcuna documentazione.

337. III **cer** „verlangen, betteln, dial. suchen".
[ir.]; l'ir. *cer* è riportato dal B. nell'elenco delle voci istroromene di p. VI. Inoltre, cfr. Pușcariu, *Istr.* III, 106, Kovačec, *Istr.* 145; *čåre* 'a cere', ma anche *čer*, *ibid.* 152, 198.

338. **ceráșe** cf. „Kirsche".
[⟨G. Meyer⟩ 'altneap. ⟨*jun*⟩ cerasiaro = Juni', rum. *cireșar* 'Juni', Merlo p. 136]; il riferimento a Meyer ci rimane oscuro. Il B. propone di aggiungere tra le continuazioni romanze il rom. *cireșar* 'giugno', riportato da C. Merlo, NR 136, e l'a. nap. *cerasiaro* 'giugno'. Oltre che in Campania, questo tipo è molto diffuso in Lazio, nella zona tra Roma e Frosinone, e nelle Marche, Farè, PI 1823; per altre sporadiche presenze, AIS II, 321. Anche l'alb. ha un derivato dello stesso tipo: *kẹrshór* 'giugno', Leotti, DAI 449.

343. **cercél** sm. „Ohrring".
ar. *veare* [*vera* it.]; per la derivazione dell'ar. *veare* dall'it., cfr. B. Nastev, *Sur la sort des éléments lexicaux italiens en aroumain*, „Bollettino dell' Atlante linguistico mediterraneo", X–XII, 137; per Papahagi, DDA 1260, dal lat. VIRIA.

345. **cerențél** sm. ,,Dryas octopetala u. Geum urbanum''.
Dryas octopetala [non R.]; Geum urbanum [è R.]; la postilla ci risulta incomprensibile. Interpretando 'R' come abbreviazione di 'romeno', non si giunge ad alcuna soluzione, in quanto queste due varietà della famiglia delle rosacee sono ugualmente presenti nella flora romena e vengono denominate *cerențel* : A. Borza, *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, 1968, 61.

353. **chem** I vb. ,,rufen''.
'rufen' [⟨nennen⟩]; *a chema* ha anche il valore di 'nennen', 'nommer', DA 329—330, attestato fin dal XVI sec.

355. **chiag** sm. ,,Gerinnsel, Lab''.
mgl. *cl'ag* [istr. ?]; benchè non registrato in Pușcariu, *Istr.*, l'ir. *cl'åg* è dato da Kovačec, *Istr.* 200, tra i termini pastorali di origine antica.
it. *caglia* [→ *caglio*]; Battisti—Alessio, DEI 661.

356. **chiár(ă)** adv. ,,sogar''.
eng. *klar* [?]; la forma eng. è *kler* : Meyer-Lübke, REW 1963 ; T. Gartner, *Handbuch* XXX ; Metalaga — Vialardi, VE 59.

359. **ciáță** sf. ,,Nebel''.
'Nebel' [X]; il valore di *Nebel* è quello di 'bruma, foschia', corrispondente al rom. *ciață* 'brume, brouillard', DA 262. Forse il B. avrebbe preferito una definizione più adeguata.

360. **cicoare** sf. ,,Cichorie''.
[? Ĭ>*e*]; il B. si domanda perchè nel caso del lat. CHĬCHŎRĔUM Ĭ non sia stato continuato da *e*, ma questa evoluzione in realtà risulta piuttosto sporadica, Ivănescu, ILR 204.

363. **cincĭ** num. ,,fünf''.
pv. *cinc* [—*c* X]; si tratta solo di una macchia tipografica forse considerata dal Bartoli come errore : per questa forma, cfr. Raynouard, *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des Troubadours*, Heidelberg (ristampa dell' originale del 1836—45), I 396, e *cincal* 'fünter', Levy, PSW 254.

368. **cînepă** sf. ,,Hanf''.
C.J.L.S. [S.X]; si tratta di un errore di stampa che va corretto in C.J.L. (= CIL) III, 4850, dove è attestato *canapa*.

370. **cîngă** sf. ,,Gurt''.
[graeco ⟨m⟩ κίγκλα]; anche per il Meyer, *Neugr. Stud.* III, 30, il neogr. κίγκλα : lat. CINGULA ,,Bauchgurt für Thiere''.

375. **cîrpătór** sm. ,,Kuchenbrett, Holzteller''.
vgl. *curpătoare* [→ *crupătoare*].

380. **cĭúmă** sf. ,,Sprosse''.
[sudit. ?]; dai segni apposti sul testo, sembra che la postilla debba riguardare la pronunzia *kįuma* comune al rom., al sardo e all'alb. Ma un corrispondente it. merid. non ci risulta attestato : G. Rohlfs, *Lexicon graecanicum Italiae inferioris*, Tübingen, 1964, 283, registra le continuazioni it. merid. solo con la palatale : cal. sal. *čime* 'broccoli', sal. *čima* 'pertica dell'aratro, lec. *čima* 'ramo dell'albero'.

381. **ciur** sm. ,,Sieb''.
mgl. *tšur* [ir.]; l'ir. *ciur* dato dal B. nella lista di p. VI è registrato anche nelle liste di Glavina, Pușcariu, *Istr.* III, 202 ; Kovačec, *Istr.* 53.
pg. *crivo* [reggino *crivu*, frc. *crible*]; per la forma reggina, cfr. Malara, VCR

119 ; Rohlfs, NDDC 204. Per quanto riguarda il fr. *cible*, Subak, AT 424, è dell'opinione che „alla forma CIBRU, invece di CRIBRU, si collegherà anche il franc. *cible*". Il B. sembra condividere l'opinione del Subak ; ma, l'etimologia della voce francese è controversa : Meyer-Lübke, REW 7687 ; Gamillscheg, EWFS 223.

387. **coárdă** sf. „Seite".
alb. *kórdeze* (diminut., vielleicht aus dem It.) [X] ; la derivazione dall'italiano è sostenuta anche da Meyer, EW 199. sp.cat. [srd.] ; sardo log. camp. *kórda* 'tendini', Wagner, DES I, 380, ma anche 'treccia', Farè, PI 1881.

390. **coc** III „backen".
[sardo „com." *cottu* = Maturo (Spano)] ; il B. rileva che lo stesso sviluppo semantico da „backen" a „reif werden", che la voce ha avuto in rom., si riscontra anche nel sardo 'comune' : *cottu* 'delle frutta, maturo', Spano, VSI 174 ; inoltre, cal. *cottu* 'maturo', Meyer-Lübke, REW 2212 ; Rohlfs, NDDC 224 ; AIS VII 1448.

397. **coptúră** sf. „Eiter".
[⟨*coptur*⟩] ; di questa forma apposta lateralmente e senza alcun riferimento, non ci è stato possibile stabilire una appartenenza.

401. II **corn** sm. „Kornelkirschbaum".
ir. *cornu* [-*u* X] ; non si tratta di un sostantivo in -*u*, cfr. Kovačec, *Istr.* 89.

406. **cot** sm. „Ellbogen, Elle".
ir. [?] ; ir. *cot* anche in Cioranescu, DER 2481 ; ma, il dubbio del B. sull'esistenza di un ir. *cot* è giustificato, infatti in Puşcariu, *Istr.* III, si riscontra *cúvât* 'cot', sia nelle liste del Bartoli, p. 107, sia nel glossario di Glavina, p. 184 ; ugualmente *cúvât* in Kovačec, *Istr.* 198, incluso tra i „termeni vechi româneşti".

408. **crăp** I vb. „bersten, platzen ; spalten".
ir. *crepu* [?] ; l'interrogativo del B. non sembra pertinente : in Puşcariu, *Istr.* 107, al rom. *crăpa* corrisponde l'ir. *crepå* ; inoltre, Kovačec, *Istr.* 127.

415. **creştín** sm. adj. „Christ, Christlich".
CHRISTIANUS [→ CHRĬSTIANUS] ; ma in Meyer-Lübke, REW 1888 e in Ernout—Meillet, *Dict. ét.*, 211, la base latina è data senza il segno della breve.

it. *Christiani* [→ *Cristiani*].
[Mistral ⟨Mireio⟩ Cant. IV, 56 *E crestian e bestian bbarrulon pèr lou sou. Chrétien et bête roulent par terre*] ; il B. riporta il passo di Mistral, Mirèio, Paris, Lemerre, s.d., IV, 56, per rilevare che anche in prov. *crestian*, come nelle altre lingue romanze citate dal Puşcariu, ha il valore di 'Mensch', cfr. Levy, PSW I, 410. Per la diffusione di questa accezione nei dialetti italiani, AIS I, 47, punti 792 (Calabria), 748 (Puglia), 578 (Marche), e I, 181, punti 305, 733, 745 ; inoltre, Rohlfs, NDDC 203 : sic. sardo lecc. *cristianu*, bov. *hristianó*.

416. **crúce** sf. „Kreuz".
[⟨cal.⟩] ; poichè il B. sottolinea nel testo *crucea spinări[i]*, si può supporre che la postilla sia relativa a questa accezione. Fra i dialetti italiani si riscontra *spina de krọ́će, la krọ́će* 'spina dorsale', al punto 749 (Salento), dell'AIS I, 132 ; inoltre, Rohlfs, VDS I, 172.

420. **cruţ** I vb. „sparen, schonen".
alb. *kurtseń* [-*s*- ?] ; in alb. sono attestate due varianti :
kurtséń e *kurseń* 'bin sparsam, schone', Meyer, EW 216 ; Leotti, DAI 531.

429. **cufúnd** I vb. „versenken".
kal. *skuffundare* [eng. *skuffuonder* = heftig weinen, schluchzen]; il B. aggiunge la voce engadinese riprendendo integralmente la definizione datane in Pallioppi, DIR 664.

430. **cufúr** IV vb. „Durchfall haben".
posch. *sfoira* [it. *foia*]; l'integrazione è data anche da Subak, AT 418; ma l'it. *foia* deriverebbe dal lat. FURIA per Battisti—Alessio, DEI, e per Migliorini, VI 501.

432. **cuib** sm. „Nest".
[obw. *kuvi*]; cfr. Meyer-Lübke, REW 2355.

434. **cúlă** sf. „kleines Versteck, Räubernest".
it *covolo* [→ *covo*]; l'emendazione del B. non sembra pertinente: *covolo* è attestato nell'a. it., Battisti—Alessio, DEI 1143; Battaglia, GDLI III, 928.

437. **cúlme** sf. „Gipfel, Firstbalken".
sic. *kurmu* [agg.]; nei dialetti siciliani *kurmu* ag. 'soprappieno, straboccante', Mortillaro, DSI 303, e anche sost., Piccitto, VS I, 865 (che non lo registra come aggettivo).

440. + **cumîndu** I vb. „den Toden Opfer bringen".
*COMMANDO [→ COMMANDO]; la base latina è attestata, Thesaurus, III 1840; Meyer-Lübke, REW 2084.

442. **cumnát** sm. „Schwager".
vegl. *komnata* [→ *komnuta*]; Bartoli, *Das Dalmatische*, 195: „*Komnut* 45, *comnuot* 79 'cognato' — fem. *komnuta* 45, 135, *konuta* B.".

444. **cúmpăt** sm. „Fassung, Mässigkeit".
„am Scheideweige [→ Scheidewege].

451. **cuprínd** III vb. „umfassen".
[it.]; it. *comprendere* < lat. COMPREHENDERE, Battisti—Alessio, DEI 1039; Devoto—Oli, DLI 536; ma, per Cortelazzo—Zolli, DELI 262, si tratta di voce dotta. Per i corrispondenti nelle altre lingue romanze, cfr. Meyer-Lübke, REW 2106; Farè, PI 2106; Alessio, LE 117.

452. **cuptór** sm. „Backofen".
[ar.]; Papahagi, DDA 411; per altre continuazioni romanze, Meyer-Lübke, REW 2018; Farè, PI 21018. Per la diffusione di questo tipo nei dialetti italiani, cfr. Ceci, AGI X, 171; AIS VI, 1210.

455. III **cur** III vb. „laufen".
Das Gerund. CURRENDO [it. merid. *correndo*]; come avverbio il gerundio è sporadicamente presente nell'Italia meridionale, AIS VIII, 1655; più diffuso nella Sicilia orientale (ma presente anche nell'agrigentino), Piccitto, VS 868; inoltre, Rohlfs, VDS I, 193.

456. **curásta** sf. „Biestmilch".
[ngr. κλόστρα]; probabilmente il B. intendeva aggiungere il ngr. κλόστρα tra i derivati dal lat. COLASTRA; dello stesso parere sono G. Meyer, *Neugr. Stud.* III, 31, e Meyer-Lübke, REW 2058. Per Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, 159, il. ngr. deriverebbe dal romeno.

460. **curéchiu** sm. „Kraut".
it *colechio* [→ *colecchio*]; cfr. Battisti—Alessio, DEI 108.

462. **cúrte** sf. „Hof".
[*stabulis curtibus ovium*, CGL VII, 290]; la doppia sottolineatura della *u* in *curtibus*, sembra voler evidenziare il fatto che *stabulis* (Virgilio, *Ecl.* III, 80), in CGL VII, 290 è glossato con *curtis* e non *cōrs* (= *cŏhŏrs*); se questa interpretazione è valida, il B. concorderebbe con il parere dello stesso Puşcariu in merito alla base latina delle forme albanesi, sarde e romene; cfr. Subak, AT 424.

463. **Curtu** „Name der Hunde ohne Schwanz".
EXCŪRTO [?]; la base latina è attestata nella Lex Salica, cfr. Mihăescu, *Langue lat.* 26.

Loosen [X, ted. ? Halmen]; rifacendosi a quanto già osservato da Subak, AT 424 (anche se non lo cita), il B. propone di sostituire *Halmen* 'fuscello' a *Loosen* che, oltre ad essere ortograficamente inesatto (*Losen*), non avrebbe senso in questo contesto.

469. **cútă** sf. „Runzel, Falte".
piem. *ku* [?]; dal lat. CŪTIS,-EM, il piem. ha *cute* 'pelle umana', G. Gavuzzi, *Vocabolario italiano-piemontese*, Torino, 1896, s.v. La forma data dal Puşcariu non è attestata in nessuna delle fonti consultate, e può essere dovuta ad una confusione con il piem. *ku* (variante apocopata di *cuv* 'cote' < lat. CŌS-CŌTEM), Levi, DEP 102.

471. **cúte** sf. „Wetzstein".
Die Weidergabe des Ō durch *u* ist unerklärt [per influe⟨nza⟩ di ACŪTUS ?]; questo passaggio sarebbe dovuto „à l'influence du verbe *ascuți*", per Densusianu, HLR 400, e „a la analogia con *cuțit* y *ascuți*", per Ciorănescu, DER 2737. (ap. Miklosich) [X ⟨rec. di⟩ Mikl.].

480. II **cuvînt** I vb. „reden".
[ant. pav. 222]; quasi certamente il B. si riferisce allo studio di C. Salvioni, *Dell'antico dialetto pavese*, in „Bollettino della Società pavese di Storia patria", II, pp. 193—251, dove a p. 222 è riportato *convento* 'accolta, società', ma sul piano semantico non si vede il rapporto con la voce romena.
vgl. gr. [→ ngr.]; il verbo κοβαντιάζω, infatti, è solo neogreco, cfr. Andriotis, EL 110.

D

485. **dărîm** I vb. „zerstören, stürzen".
[Re 277]; la postilla è inspiegabile; sull'etimologia della voce, cfr. A. Graur, BL III, 39, e A. Lombard, BL XVI, 118.

486. **datór** sm.
aus älterem *detoriŭ* [-*iŭ* X]; DA 64: „*detoriu* + (<*DEBITORIUS devenit *detor* şi prin amestec cu *dator-iu* (derivat dela *da*)"; per *detor* (-*iu*) in Transilvania e Banato, Cioranescu, DER 2794. Per *dator*, cfr. I. Gheţie, A. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, 82—83.

a. frz. *detre* [X]; la cancellatura del B. ci sembra inspiegabile: per l'a. fr. *detre*, cfr. Tobler—Lommatzsch, AW 1833 e 1838; Wartburg, FEW III, 22.

498. **degetár** sm. „Fingerhut".
„Fingerhut" [ar.]; ar. *dzidzitar* < DĬGĬTALE, Papahagi, DDA 523.

500. **depărtéz** I vb. „entfernen".
[cfr. Fina⟨more⟩ *Docum. Dialett.* n. 29]; cfr. G. Finamore, *Documenti dialettali*, in „Rivista abruzzese", 1903, n. 29.

504. **des, deásă** adj. „dicht".
Als Adv. bedeutet *des* „oft" [dalm. franc.]: per il vegl. *dais*, Meyer-Lübke, REW 2558; a. fr. *adès*, avv., 'sogleich, sofort', Tobler–Lommatzsch, AW 138–139; Wartburg, FEW 43.

[pădure des = foresta folta]; il B. non cita la fonte a cui ha attinto questa citazione; la postilla, pertanto, non ci è chiara: si può supporre che si riferisca ad un passo in cui *des* potrebbe equivalere a *deasă*.

513. II **descúlț** I vb. „entschuhen".
[derivato da *desculț* 512 (che è più diffuso)]; la tesi del Pușcariu si ricollega a quella di Densusianu, HLR 88–89; cfr. Cioranescu, DER 2876. Il parere del B. è, invece, condiviso da Meyer-Lübke, REW 2662. Si veda, inoltre, Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Ed. New-York, 1972, II, par. 597; A. Graur, BL V, 96; A.R.S.R., *Istoria limbii române*, II, București, 1969, 137.

514. **descúrc** I vb. „entwickeln, klären".
sard. l. *iskurgare* [→ *iskurigare*]; sardo log. *iskurigare*, Meyer-Lübke, REW 6020; log. camp. *skurigare*, Wagner, DES 666.

519. + **deșíder** I vb. „wünschen, ersehnen".
alb. *dęšerón*, [→ *dęšeróń*]; cfr. Meyer, EW 66.

520. **desjúg** I vb. „den Joch abnehmen".
den [?]; „den" errato per „das".

523. **despárt** IV vb. „trennen".
<*DĬS-PARTIO [→ DISPARTIO]; la base latina, postulata anche per il DEX 253, è attestata per Meyer-Lübke, REW 2679.[2]; cfr. A. Forcellini, *Lexicon totius latinitatis*, Patavii, 1940, II, 159.

524. **despíc** I vb. „spalten".
entzwei gerissen [→ zerissen]; la correzione del B. non è del tutto precisa: entzwei zerrissen.

527. + **despúnŭ** III vb. „befehlen".
[*disporre*, Subak 425]; il B. considera valida la proposta di Subak, AT 425, secondo la quale *disporre* non è in it. una voce dotta, cfr. Devoto–Oli, DLI 728, Cortelazzo–Zolli, DELI 351. Anche Meyer-Lübke, REW 2682, non registra la voce it., che viene aggiunta in Farè, PI 2682.

528. **deștept** I vb. „aufwecken".
die anderen im Daco-rum. ar. Ir. [ir. ?]; dalle fonti consultate non risulta un corrispondente ir. di *deștept*. D'altra parte, l'ir. non è riportato dallo stesso Pușcariu fra le continuazioni sud-danubiane.

545. **dormitéz** I vb. „einschlafen".
mgl. *durmités* [*-té-?*]; anche Cioranescu, DER 3027, registra la stessa voce.

550. **drept, dreáptă** adj. „gerade, gerecht, recht (auch von der Hand)".
[sp. ?]; è incerto se la postilla sia dovuta ad una svista del B., dato che lo sp. *derecho* è registrato, oppure al fatto che la forma spagnola può essere considerata di origine dotta; Corominas, DEC II, 445. Per una base *DRECTUS, si veda P. Skok, *Zum Balkanlatein. III*, in ZRPh L, 490.

554. **dúlce** adj. „süss".
eng. *dutšetssa* [→ *dutšetsa*] ; la forma eng. è registrata con la doppia in Pallioppi, DIR 260, e in Metalaga–Vialardi, VE 99.

558. **Dumnezéŭ** sm. „Gott".
mgl. nur in der Ableitung *dumnizesc* 'göttlich', sonst *Dom(n)* [ir.] ; in ir. non è attestata la continuazione del lat. DOMĬNE DĔUS, Pușcariu, *Istr.* 110, 185. Pertanto l'integrazione del B. si potrebbe riferire solo all'ir. *Domn* = 'Dumnezeu', Kovačec. *Istr.* 222.

560. I **duréz** I vb. „bauen".
„bauen" [→ behauen] ; il B. rileva che il significato del rom. *duréz* non è quello di 'bauen', ma quello di 'behauen' ; cfr. anche Subak, AT 425. [mgl. *dor* „taiu lemne cu săcurea", *dărtoari* (lat. *dolatoria*) 'secure m. mică', Capidan, *Megl.* III, 115] ; la citazione, ripresa dall'opera di Capidan, integra il testo che non riporta il mgl.

561. II **duréz** I vb. „dauern".
[?] ; il B. taglia tutto il lemma, probabilmente perchè, a differenza del Pușcariu e successivamente del Meyer-Lübke, REW 2805, considera il rom. *duréz* un prestito dal fr. *durer*, cfr. DEX 286.

ABBREVIAZIONI BIBLIOGRAFICHE

Accattatis, VDC	L. Accattatis, *Vocabolario del dialetto calabrese (Casalino-Apriglianese)*, Castrovillari, 1897.
AGI	Archivio glottologico italiano, Torino, 1873.–
AIS	K. Jaberg–J. Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Zofingen, 1928–1940.
ALEIC	G. Bottiglioni, *Atlante linguistico etnografico italiano della Corsica*, Pisa, 1933–1942.
Alessio, LE	G. Alessio, *Lexicon etymologicum. Supplemento ai dizionari etimologici latini e romanzi*, Napoli, 1976.
Altamura, DN	A. Altamura, *Dizionario dialettale napoletano*, Napoli, 1956.
Andriotis, EL	N. P. Andriotis, *Etymologikó lexikó tis koinís neoellinikís*, Atina, 1951.
AR	Archivum Romanicum, Firenze–Genova, 1917–1941.
AT	Archeografo triestino, Trieste, 1869–.
Azzolini, VVI	G. Azzolini, *Vocabolario vernacolo italiano pei distretti roveretano e trentino*, Trento, 1976.
Bartoli, *Das Dalmatische*	M. G. Bartoli, *Das Dalmatische. II. Glossare und Texte – Grammatik und Lexicon*, Wien, 1906.
Battaglia, GDLI	S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, 1961–.
Battisti–Alessio, DEI	C. Battisti–G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, 1950 – 1954.
BL	Bulletin linguistique, p.p. A. Rosetti, București–Paris, 1933–1948.
Boerio, DDV	G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1867.
Capidan, *Meglenoromânii*	T. Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.
Casaccia, DGI	G. Casaccia, *Dizionario genovese-italiano*, Cosenza, 1964.
Cavalli, AGI XII	J. Cavalli, *Reliquie ladine raccolte in Muggia d'Istria*, AGI XII (1890–1892).
CGL	*Corpus glossariorum latinorum*, ed. G. Loewe et G. Goetz, Lipsiae, 1888–1923.
Cherubini, VM	F. Cherubini, *Vocabolario milanese-italiano*, Milano, 1839–1856.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, ed. Th. Mommsen, Berolini, 1862–.
Cioranescu, DER	A. Cioranescu, *Diccionario etimologico rumano*, La Laguna–Tenerife, 1958–1966.
CN	Cultura neolatina, Modena, 1940–.

Corominas, DEC — J. Corominas—J. A. Pascual, *Diccionario etimológico castellano e hispánico*, Madrid, 1980—1983.

Cortelazzo—Zolli, DELI — M. Cortelazzo—P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, I (*A—C*), Bologna, 1979, II (*D—H*) Bologna, 1980.

DA — Academia Română, *Dicționarul limbii române* (*A—C*; *F—lojniță*), București, 1913—1948.

D'Ambra, VNT — R. D'Ambra, *Vocabolario napolitano-toscano*, Bologna, 1873.

D'Ascoli, DEN — F. D'Ascoli, *Dizionario etimologico napoletano*, Napoli, 1979.

De Bartholomeis, AGI XV — V. De Bartholomeis, *Contributi alla conoscenza dei dialetti dell'Italia meridionale ne' secoli anteriori al XIII. 1. Spoglio del Codex Diplomaticus Cavensis*, AGI XV (1901).

De Morais-Silva, GDLP — A. De Morais-Silva, *Grande dicionário de língua portuguesa*, ed. X, Lisboa, 1949—1958.

Densusianu, HLR — O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, 1975.

De Vincentiis, VDT — D. L. De Vincentiis, *Vocabolario del dialetto*, Taranto, 1872.

Devoto—Oli, DLI — G. Devoto—G. C. Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Firenze, 1977.

DEX — Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.

DER — Academia Republicii Socialiste România, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, București, 1965—.

DR — Dacoromania. Buletinul Muzeului limbii române, condus de S. Pușcariu, Cluj, 1921—1948.

DRG — *Dicziunari rumantsch grischun*. Publicha de la Società Retorumantscha, vol. 1—, Chur, 1939.

Du Cange, *Gloss.* — *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, conditum a Carolo Du Fresne domino Du Cange. Editio nova aucta pluribus verbis aliorum scriptorum a Léopold Favre, Graz, 1953—1954.

Ernout—Meillet, *Dict. ét.* — A. Ernout—A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1951.

Faré, PI — P. A. Faré, *Postille italiane al „Romanisches etymologisches Wörterbuch" di W. Meyer-Lübke comprendenti le „Postille italiane e ladine" di Carlo Salvioni*, Milano, 1972.

Finamore, VA — G. Finamore, *Vocabolario dell'uso abruzzese*, Lanciano, 1880.

Galli, DP — E. Galli, *Dizionario pavese-italiano ed italiano-pavese*, Pavia, 1965.

Gamillscheg, EWFS — E. Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Heidelberg, 1928.

Gartner, *Handbuch* — Th. Gartner, *Handbuch der rätoromanischen Sprache und Literatur*, Halle, 1910.

Giammarco, DAM — E. Giammarco, *Dizionario abruzzese e molisano*, A—R, Roma, 1968—1976.

Gröber, *Grundriss* — G. Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, Bd. I—II, Strassburg, 1904—1906.

ID — L'Italia dialettale, Pisa, 1924—.

Ivănescu, ILR — G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.

Ive, AGI IX — A. Ive, *L'antico dialetto di Veglia*, AGI IX, pp. 115—187.

JbIRS — Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, hgg. v. G. Weigand, Leipzig, 1894—1922.

Kovačec, *Istr.* — A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971.

Lazzarini, VF — A. Lazzarini, *Vocabolario friulano*, Palmanova, 1829.

Leotti, DAI — A. Leotti, *Dizionario albanese-italiano*, Roma, 1937.

Levi, DEP — A. Levi, *Dizionario etimologico del dialetto piemontese*, Torino, 1927.

Levy, *Petit dict.* — E. Levy, *Petit dictionnaire provençal-français*, Heidelberg, 1909.

Levy, PSW — E. Levy, *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch*, Leipzig, 1894—1915.

Machado, DELP — J. P. Machado, *Dicionário etimológico de língua portuguesa*, Lisboa, 1952—1959.

Malara, VCR — G. Malara, *Vocabolario dialettale calabro-reggino-italiano*, Reggio Calabria, 1909.

Martini, VB — G. S. Martini, *Vocabolarietto badiotto-italiano*, Firenze, 1950.

Marzano, DE cal. — G. B. Marzano, *Dizionario etimologico del dialetto calabrese*, Bologna, 1980.

Merlo, NR — C. Merlo, *I nomi romanzi delle stagioni e dei mesi*, Torino, 1904.

Metalaga—Vialardi, VE — M. Metalaga—E. Vialardi, *Vocabolario engadinese italiano*, Milano, 1943—1944.

Meyer, EW — G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Heidelberg, 1891.

Meyer, *Neugr. Stud.* — G. Meyer, *Neugriechische Studien*, Wien, 1894—1895 (Sitzungsb. d. Kais. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, phil.-hist. Kl., 13 d. CXXX e CXXXII).

Meyer-Lübke, REW — W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.

Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* — W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Leipzig, 1890—1892.

Migliorini, VI — B. Migliorini, *Vocabolario della lingua italiana*, Torino, 1965.

Mihăescu, *Langue lat.* — H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București—Paris, 1978.

Monaci, Crest. — E. Monaci, *Crestomazia italiana dei primi secoli con prospetto grammaticale e glossario*, Città di Castello, 1912.

Morri, VRI — A. Morri, *Vocabolario romagnolo italiano*, Bologna, 1840.

Mortillaro, DSI — V. Mortillaro, *Nuovo dizionario siciliano italiano*, Palermo, 1881.

Murnu, *Rum. Lehn.* — G. G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*, München, 1902.

Nascentes, DLP — A. Nascentes, *Dicionário de lingua portuguêsa*, Brasil, 1966.

Nuovo Pirona — G.A. Pirona, E. Carletti, G.B. Corgnali, *Il nuovo Pirona*, Udine, 1935.

Pallioppi, DIR — Z. Pallioppi—E. Pallioppi, *Dizionari dels Idioms romauntschs*, Samedan, 1895.

Papahagi, DDA — T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1974.

Pfister, LEI — M. Pfister, *Lessico etimologico italiano*, I, Wiesbaden, 1979—.

Piccitto, VS — G. Piccitto, *Vocabolario siciliano*, I (*A—E*), Catania—Palermo, 1977; II (in corso di stampa); III (ms.).

Pinguentini, DT — G. Pinguentini, *Nuovo dizionario del dialetto triestino*, Bologna, 1969.

Pirona, VF — I. Pirona, *Vocabolario friulano*, Venezia, 1871.

Prati, VEI — A. Prati, *Vocabolario etimologico italiano*, Torino, 1951.

Pușcariu, *Istr.* — S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, III, București, 1929

Ricci, VT — V. Ricci, *Vocabolario trentino-italiano*, Trento, 1904.

RIL — Rendiconti del reale Istituto lombardo di scienze e lettere, serie II, III, Milano, 1868—.

RLiR — Revue de linguistique romane, Paris, 1925—.

Rohlfs, *Gram.* — G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Torino, 1966—1969.

Rohlfs, NDDC — G. Rohlfs, *Nuovo dizionario dialettale delle tre Calabrie*, nuova edizione interamente rielaborata, ampliata e aggiornata, Ravenna, 1977.

Rohlfs, VDS — G. Rohlfs, *Vocabolario dei dialetti salentini (Terra d'Otranto)*, München, 1956—1961.

Rosetti, ILR — A. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968.

Savini, *Dial. ter.* — G. Savini, *Sul dialetto teramano*, Roma, 1966.

Spano, VSI — G. Spano, *Vocabolario sardo-italiano e italiano-sardo*, Cagliari, 1851.

Spinelli—Casasanta, DIP — V. Spinelli—M. Casasanta, *Dizionario completo italiano-portoghese*, Milano, 1957.

Subak, AT XXX — G. Subak, *Raccolta di memorie, notizie, documenti*, AT II, III serie, fasc. 2, XXX (1906), pp. 416—428.

Thesaurus — *Thesaurus linguae latinae*, Leipzig, 1900—.

Tobler—Lommatzsch, AW — A. Tobler—E. Lommatzsch, *Altfranzösisches Wörterbuch*, Greifswald—Ostern, 1925.

Wagner, DES — M. L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, Heidelberg, 1957—1964.

Wartburg, FEW — W. v. Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des gallo-romanischen Sprachschatzes*, Bonn, 1922—1928; Leipzig, 1932—1940; Basel, 1944—.

ZRPh — Zeitschrift für romanische Philologie, Halle, 1877—.

LISTA DELLE ABBREVIAZIONI *

a.	= antico
abruz.	= abruzzese
agord.	= agordino
alb.	= albanese
ar.	= aromeno
aret.	= aretino
berg.	= bergamasco
bov.	= dialetto di Bova
cal.	= calabrese
camp.	= campidanese
cast.	= castigliano
centr.	= centrale
cfr.	= confronta
cors.	= corso
dalm.	= dalmatico
dr.	= dacoromeno
eng.	= engadinese
f.	= femminile
fr.	= francese
friul.	= friulano
g.	= generale
gen.	= genovese
gr.	= greco
ngl.	= inglese
ir.	= istroromeno
it.	= italiano
lad.	= ladino
lat.	= latino
lec.	= leccese
lig.	= ligure
log.	= logodurese
lomb.	= lombardo
m.	= maschile
march.	= marchigiano
merid.	= meridionale
mgl.	= meglenoromeno
mil.	= milanese
mod.	= moderno
nap.	= napoletano
ngr.	= neogreco
nuor.	= nuorese
piem.	= piemontese
port.	= portoghese
pot.	= potentino
prov.	= provenzale
pugl.	= pugliese
r.	= rigo
rom.	= romeno
sal.	= salentino
sen.	= senese
sic.	= siciliano
sp.	= spagnolo
tarant.	= tarantino
tosc.	= toscano
trent.	= trentino
u.	= umbro
valsug.	= valsuganotto
vegl.	= vegliotto
ven.	= veneziano
ver.	= veronese

* Nella presente lista sono riportate solo le abbreviazioni usate per il commento e la esplicazione delle postille.

NOTE

[1] A. De Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. I. Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Frankfurt a.M., 1870 ; II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfurt a.M., 1879.

[2] G. Subak, *Raccolta di memorie, notizie, documenti*, in „L'Archeografo triestino", vol. II (1906), III serie, fasc. 2, XXX della raccolta, p. 417.

[3] I. Bianu, Dr. S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, in „Analele Academiei Române", seria a II-a, tom. XXIX (1906—1907), partea administrativă, pp. 337—339.

[4] G. Weigand, *Sextil Puşcariu, Etymologisches Wörterbuch, der rumänischen Sprache*, in „Deutsche Literaturzeitung" XXVII (1906), pp. 1373—1376.

[5] A. Zauner, *Sextil Puşcariu. Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, in „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen" XVI (1906) , p. 488.

[6] Id. in „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie" XXVIII (1907), pp. 161—165.

[7] O. Densusianu, *Un dicţionar pretins etimologic*, in „Vieaţa nouă", III (1907), n. 5, pp. 114—118 ; n. 6, pp. 125—132. Il titolo stesso della recensione contiene tutto un programma. Il Densusianu, infatti, non si limita a discutere proposte etimologiche che egli non condivide, ad es. ar. *castru*, per cui propone una derivazione dal ngr. κάστρον (p. 128), o ad evidenziare „greşeli de transcriere prea bătătoare la ochi ca sardul *steḍḍa* în loc de *isteḍḍu*" (p. 131), e che „D-sa dă alături de *aşchie* o formă italiană *aschia* care nu există?" (p. 130), ma che a invece, esiste (cfr. Battisti—Alessio, DEI, 316, *aschia*, dial. „scheggia di legno" ; inoltre, AIS III, 539 : *ås'ča*, punti 761, 765, 783, 791), ma giunge persino a dichiarare che „Dicţionarul D-lui Puşcariu e o comoară de distracţiuni filologice" (p. 118), e „. . . iată cum se întîmplă că D-ul Puşcariu să ne arate că nu ştie multe lucruri de filologie, că nu este om de ştiinţă şi ca trebue să mai înveţe să citească" (p. 132). È lecito supporre che alla base di esagerazioni di questo tipo ci fossero particolari rancori personali.

[8] Dobbiamo segnalare, tuttavia, che il Bianu, nella citata recensione, riportando i pareri di alcuni linguisti del tempo, ci informa che „toţi au făcut elogioase dări de seamă despre lucrările etimologice ale D-lui Sextil Puşcariu şi îndeosebi despre dicţionarul său etimologic. Unii laudă *ingeniozitatea* lui (Schuchardt), alţii admirabila lui *lărgime de vederi* (Bartoli) . . ." (p. 339). Anche M. Vaida, nel suo studio *Sextil Puşcariu critic şi istoric literar*, Cluj, 1972, p. 15, ci dice che „Schuchardt, W. Meyer-Lübke, G. Weigand, M. Bartoli, Kr. Sandfeld şi alţi romanişti au primit cartea cu viu entuziasm". Dove il Bartoli abbia espresso questo giudizio, sempre che esso sia stato pubblicato, non siamo riusciti a sapere. Un qualsiasi riferimento all'opera del Puşcariu, manca infatti nell'elenco generale delle pubblicazioni del Bartoli.

Marzo 1985

GIUSEPPE PICCILLO
TERESA FERRO
Università di Catania

NOTE ETIMOLOGICE

Avem în vedere o anumită categorie de termeni comuni, şi anume pe cei aparţinători nomenclaturii etnobotanice, bogat reprezentate în totalitatea lexicului românesc.

Motivul principal pentru care ne-am oprit asupra denumirilor populare de plante este faptul că un număr apreciabil din rîndul lor figurează în dicţionarul tezaur al limbii române (DA, DLR) cu menţiunea „etimologie necunoscută". Observaţiile de faţă vor încerca descifrarea etimologică a unor asemenea termeni.

darie

Unei plante din specia *Sedum* (numită rom. şi *dragoste* sau *drăgostiţă)* i se mai spune şi *iarba-datului-şi-a-faptului*, denumire clară, dacă vom aminti că *datul* şi *faptul* înseamnă acelaşi lucru : „farmece, vrăji, făcături etc.". Majoritatea plantelor cu nume derivate din aceste cuvinte, ca *faptnica (faptnicul)* de exemplu, sînt socotite remedii împotriva farmecelor, făcăturilor.

Pedicularis campestris, o plantă erbacee, cu flori galbene, numită şi *sfeştnic*, din cauza florilor dispuse într-un spic lung, cu fructe în formă de capsulă, se mai numeşte şi *darie*. Decoctul dariei se bea, iar cu buruiana fiartă se oblojeşte pentru durere de stomac ; creşte prin pădurile munţilor ; numai babele o cunosc (DA, s.v.). Cuvîntului nu i se dă vreo explicaţie etimologică. Or, fitonimul are în alcătuirea sa aceeaşi temă ca şi *datul*, adică infinitivul lung al verbului *a da*, acomodat după alte nume comune. Un argument suplimentar este că *dare* înseamnă şi „farmec", „fapt" (DA, s. *da)* ; aici este exemplificat cu un fragment dintr-un descîntec desprins din colecţia lui S. Fl. Marian : „Să mă limpezească / De toată ura, . . . / De toată darea, / De toată făcarea".

forostău

Este foarte important să se coroboreze descîntecul, ca piesă de folclor, ca document lingvistic, cu numele plantelor utilizate în practica „tratamentului", precum şi cu alte date de ceremonial. În felul acesta se netezeşte calea spre descifrarea originii unor termeni etnobotanici.

Foarte multe plante îşi trădează virtuţile terapeutice prin numele purtat. Despre *scrîntiţă* se spune că, fiartă şi îngroşată cu tărîţe de grîu, este folosită la scrîntituri. Aceeaşi întrebuinţare va fi avut-o sau o are încă *scrîntitoarea (Potentila)*, căreia i se mai spune *scrîntea*, *scrînteală*, *buruiana-scrîntului*, *iarba scrîntiturii*, *scrintie* (Al. Borza, *Dicţionar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare româneşti şi în alte limbi ale plantelor din România*, Bucureşti, 1968, indice). Aceeaşi specie se mai numeşte şi *forostoi*, denumire care nu ne-ar spune nimic dacă nu am şti că *a forostoi*, cu variantele *a forostroi* şi *a forostui*, înseamnă (prin Transilvania şi Bucovina) „a uni, a lipi" etc. ; „a căli", deci „a întări". Cu referire la răni sau la frînturi, de fapt, în general, despre anumite boli, „a vindeca". Într-un

descîntec se spune : „Aşa să se forostească / Mîna lui (cutare) / Cum forosteşte / Ţiganul fierul" (cf. DA, s. *forostoi*). *Forăstău* se mai spune la încă alte patru specii : *Gensita*, „folosită în medicina populară la fracturi şi zdrobituri" ; *Heliantheum*, numită, prin etimologie populară, şi *ferestrău* sau *hierăstăietoare*, dar şi *iarba-osului*, denumire elocventă. Specia *Origanum (sovîrvul)* se mai numeşte pe alocuri şi *forăstău* sau *furustău*.

A forostoi „a uni" a dezvoltat şi sensul „a închega", căci *Veronica persica* se numeşte (accidental?) şi *forostoi*, dar alte denumiri ale ei indică folosirea plantei în afecţiuni ale vintrelor, „diaree" sau „dizenterie".

Aşadar, toate denumirile plantelor respective derivă din verbul *a forostoi*, cu variantele respective, cuvînt provenit din magh. *forrasztani* (DA, s. *forostoi*).

marinuţă

Unei plante cu acest nume, insuficient definită, despre care ştim doar că este „întrebuinţată la tratarea anumitor boli ale cailor", i se dă următoarea explicaţie etimologică : de la numele personal *Marinuţa*, ceea ce nu corespunde realităţii.

Marina (Mărina) este numele unei sărbători religioase. Despre acest personaj aflăm o mulţime de date în răspunsurile la chestionarele lui N. Densuşianu (A. Fochi, *Datini şi eresuri populare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densuşianu*, Bucureşti, 1976, p. 189—192). Este un personaj benefic, căci fereşte casele şi semănăturile de foc, de trăznet şi de piatră, de fiare, dar şi pe om şi animale de diverse boli (pocială, epilepsie, muţeală, pocinoage etc.).

Fără îndoială, între *mărin* „numele dat unor bube sau inflamaţii, de obicei purulente, la oameni şi la animale", sau, în alte locuri, „crampelor la stomac", şi *Mărina*, personajul amintit, există o legătură : fie în sensul derivării numelui comun din cel propriu, aşa cum propune DLR (s. *mărin*), fie prin etimologie populară, *mărin* avînd cu totul o altă origine, după cum argumentează N. Drăganu, adică din lat. *malignare* sau **malinare*, din care a provenit mai întîi *a se mărina*, *mărin* fiind în acest caz un derivat regresiv (DA, IV_2, p. 744).

Inexplicabil, DLR nu preia din dicţionarul lui Al. Borza pe *mărină (Tanacetum vulgare)*, plantă folosită în medicina populară la „crampe la stomac şi diaree" (Borza, *op. cit.*, p. 168). Oricum, indiferent de originea lui *mărin* (boală), numele plantei *mărină* trebuie raportat la acesta, iar *marinuţă* (planta) este un derivat al lui *mărină*, un fals diminutiv, ca atîtea alte nume de plante.

năvrăpei

Despre *Năvalnic*, personaj al mitologiei populare, există o legendă potrivit căreia „ar fi căzut din cer de frumos". Pe de altă parte, planta omonimă, *năvalnicul*, împreună cu *mătrăguna* şi cu alte ierburi, este bună de „făcut de dragoste". Descîntat, se poartă la brîu sau în sîn, în credinţa că aduce noroc purtătoarelor, iar peţitorii „vor da năvală" să le ceară.

Unei întîmplări neplăcute (survenite pe neaşteptate) i se spune *năprasnă*, iar *năprasnic* (planta), derivat al lui *năprasnă*, are multiple sensuri, dintre care cel de bază conţine ideea de „lovire neaşteptată şi cu

urmări". Or, „dragostea fulgerătoare" este cauză a unor neplăceri, un fel de năprasnă.

Dintre diversele sensuri pe care le are *a se prăvăli*, cu referire la obiecte (stînci, arbori, apă etc.), dar și la om sau animale, reținem înțelesul general de „a cădea cu violență, a se prăbuși, a se nimici". Cauza poate fi concretă, clară, dar și abstractă, obscură. Omul se poate prăvăli în luptă, izbit de dușman, dar și de boală. Iar bolile erau, după cum se știe, atribuite unor forțe obscure, necunoscute omului.

Napraval este (în Bucovina) o plantă nedefinită mai îndeaproape; ea crește prin pîrloage și fînețe și se folosește în medicina populară împotriva unor boli la păsările de curte (DLR, s.v.). În aceeași arie geografică, *năprăvală* este numele unei boli la animale, care se manifestă prin frisoane, dar și „vreme rea, cu furtună, vijelie", precum și „om năprasnic". Așa încît apropierea lui *năprăvală* de *năprasnic* este justificată, precum și de *năpust* „calamitate", dar și „duh rău, demon, necuratul".

Așadar, predomină ideea de „a lovi pe neașteptate" și cînd este vorba de o anumită boală.

Pentru *a năvrăpi* „a năvăli; a se năpusti", DLR consideră că își are originea în v. slv. *navrapĭtĭ* (s.v.), așa încît *năvrăpei* (planta) derivă din verbul respectiv, analogic cu *năpust* din *a năpusti*, acomodat după modelul falselor diminutive.

noreá

Reacția plantelor (cu deosebire a frunzelor și a florilor) la lumină, respectiv la principala sursă de lumină, soarele, i-a frapat pe oameni și, în consecință, le-a numit: *floarea-soarelui*, *răsărită*, *dimineață*, *noptiță*, *somnoroasă*, *zorele* etc. Aceste denumiri sînt suficient de clare, nemaifiind nevoie de explicații speciale, suplimentare. După modelul lui *zorea* (pl. *zorele*), *Mirabilis jalapa (frumoasa-nopții*, *noptița* sau *zorelele-de-noapte)* a fost numită pe alocuri *noreá* sau *norele-de-grădină* (Borza, *op. cit.*, 111—112). Dintr-o excesivă prudență, DLR ezită să-l explice pe *norea* din *nor*, cuvînt cu o bogată serie derivativă *(nora* vb., *norat*, *noreală*, *noreață* „vreme închisă"; *noricel*, *norișor*, *noriște* „cer înnorat", *noriu* „de culoarea norilor"; *noros*, *noruț*.

Nu putem lăsa să treacă prilejul să facem o observație cu privire la un alt derivat al lui *nor*, după părerea noastră, și anume *noriță*, nume popular al lutreolei *(Putorius lutreola)*, căci explicația dată de DLR, respectiv *noră* + suf. *-iță* (s.v.), ni se pare nesatisfăcătoare. Simplu fapt că există un animal *nevăstuica (Mustela nivalis)*, deci un fapt analogic, nu este suficient. Ar trebui să se ia în seamă caracteristica acestui animal, „blana, cu păr des, mătăsos, de culoare cenușie-gălbuie sau cafenie (cu reflexe albastre)", cum o definește DLR. Culoarea blănii animalelor sau a penajului păsărilor constituie adesea un punct de plecare în stabilirea denumirii lor.

omeluțe

Acesta este numele a două plante: a) „sisinei-de-munte" *(Anemone alpina)*; b) plantă erbacee cu flori albe pe dinăuntru și trandafirii pe dinafară; „oițe" *(Anemone narcissiflora)*, pentru care DLR notează „etimologie necunoscută".

Datorită culorii lor albe, dar și faptului că apar de timpuriu (februarie—mai), cele două specii *Leucojum* se numesc popular *omătuțe* <*omăt*+ suf. *-uță;* cf. *omățel*, nume al aceleiași specii, *zăpejoare* < *zăpadă* + suf. *-ior*, *-ioară* etc.

Metafora de origine pastorală, avînd la bază termeni cu largă folosință în acest domeniu de viață, este foarte bogat reprezentată în nomenclatura etnobotanică. În afară de *sisineii-de-munte*, amintiți mai înainte, cărora li se mai spune și *oițe*, încă șapte specii poartă acest nume; specia *Anemone silvestris* se cheamă și *oici;* la acestea mai adăugăm pe *mieluță* (*Lygaeus equestris*), *mielărea* (*Vitex agnus castus*), *mielușei* (*Saponaria officinalis*, dar și *Trifolium arvense*), *berbecei* (aceeași *Saponaria*), *berbecuți* (două subspecii *Typha*) ș.a.

Așadar, în cazul lui *omeluțe* etimologia nu mai poate fi socotită „necunoscută", fiind clară contaminarea dintre *omătuțe* și *mieluțe*.

Și, în sfîrșit, o posibilă îndreptare etimologică pentru *oieșea* sau *oișea* (*Urtica urens*), pentru care DLR nu propune nici o explicație etimologică; cf. *oieș* „oier".

Puținele exemple prezentate nu ne permit să formulăm un principiu de stabilire a etimologiei unor cuvinte formate pe terenul limbii române, principiu care însă s-a conturat chiar și din puținele exemple date. Cuvintele, în cazul de față numele plantelor, trebuie analizate în contextul seriei lor sinonimice și în legătură cu particularitățile lor morfologice, dar mai cu seamă cu utilizarea lor în diversele domenii ale activității materiale și spirituale a omului.

VASILE C. IONIȚĂ
Reșița, Piața 1 Decembrie 1918, nr. 9

August 1984

ELUCIDAREA FORMELOR *CHIRDOSI* ȘI *PRESI* ATESTATE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

În *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, cap. V, consacrat examinării *lexicului* limbii române din secolul al XVI-lea, Ovid Densusianu a introdus paragraful intitulat *Forme de origine obscură sau cu atestare dubioasă* (DILR, II, p. 353–358). Sînt prezentate aici 44 dintre asemenea „forme", față de care eminentul lingvist român se vede nevoit să declare : „rămînem totuși dezorientați uneori în fața anumitor forme, neștiind cum să le clarificăm", deoarece „nefiind lămurite pînă acum", ele „pun probleme etimologice" (p. 354).

Deși au trecut aproape cinci decenii, aceste forme au rămas (cu excepția a două-trei) neclarificate pînă astăzi. Cele mai multe dintre ele nu figurează în dicționarele curente (DLRM, DEX și DLR) de după 1944, iar cele care și-au găsit un loc apar, din păcate, cu mențiunea „etimologie necunoscută"[1].

În cele ce urmează ne propunem să abordăm această spinoasă problemă, în speranța că, prin interpretarea justă a limbii textelor noastre vechi, vom aduce o modestă contribuție la clarificarea lor. Pentru început, ne vom ocupa de formele : *chirdosi* – atestat în *Cazania a doua* a lui Coresi [= CC²] – și *presi*, formă „cu atestare dubioasă" în *Scrisoarea lui Cocrișel*, document de importanță excepțională, făcut cunoscut prin mai multe ediții (v. ABREVIERI).

1. CHIRDOSI

Referitor la verbul *chirdosi*, cunoscut în limba veche și contemporană (vezi DA s.v.), Ovid Densusianu a făcut următoarele observații :

chirdosi „a duce la pierzanie" : *untunerecul cela cremenitul chirdosi-l-va pre acel suflet.* CC², 81 ; după DA, III [= vol. I, partea a II-a], 378 din bulg. *kerdosvam* < n. gr. κερδιξω „a cîștiga", dar lipsa de legătură semantică se opune acestei aprecieri (DILR, II, p. 354).

1.1. Inconvenientul subliniat de Ovid Densusianu constă în aceea că, în DA, atît *cherdós* (sic. : cu *e* în locul lui *i* și accentul plasat greșit pe a doua silabă), cît și variantele *chirdos*, *chirdus* figurează cu înțelesul lor propriu : „cîștig, folos, profit, avantaj, beneficiu", în timp ce verbul *chirdosi* apare cu sensuri diametral opuse : „a pierde, a prăpădi, a mistui, a consuma, a absorbi, a cheltui" (vezi exemple în DA, s.v. *cherdós* și *chirdosi)*.

1.2. La redactarea articolului *chirdosi* (în DA, s.v.), Sextil Pușcariu, derutat de această anomalie, a căutat să justifice etimologia propusă pentru *chirdosi* : „Se poate însă ca evoluția semantică a cuvîntului românesc să fi fost determinată și printr-o apropiere etimologică de *pierde* rostit în multe regiuni *cherde*". Explicație neîntemeiată – considerăm noi – întrucît fenomenul fonetic vizat (palatalizarea lui *p* în cuvinte ca *piatră/chiatră, pierde/chierde)* este ulterior secolului al XVI-lea [2].

1.3. Totuși, explicația echivocă din DA se regăsește în DLRM : *chirdosi* „a pierde, a prăpădi, a nimici", derivat „din bg. *kerdosam* „cîștig" (influențat ca sens de *cherde* = *pierde)*". În DEX s-a recurs la o altă so-

luţie : eliminarea verbului *chirdosi* şi, o dată cu el, înlăturarea cuvîntului de bază *chirdos*, împreună cu derivatul *chirdoseală*.

1.4. Pentru a ne lămuri asupra discrepanţei privind forma sigură a verbului *chirdosi* (derivat din *chirdos* ,,cîştig'') şi înţelesul contrar atribuit ,,a pierde'', am recurs la un context mai larg faţă de cel citat de Ovid Densusianu, context reprodus în cele ce urmează :

Iară cine se leapădă de Hristos şi nu va să ia moarte pentru el, ce pentru pohta ceştii lumi şi pentru puţinea dulceaţă a vieţii din ceastă lume, săblăzneaşte-se de el şi va să-şi spăsească sufletul dintr-acea moarte pentru dragostea ceştii lumi, iară atunce mai lesne-l va piiarde. Şi piarderea iaste : focul nestins şi viermii neadormiţi şi untunearecul cela cremenitul chirdosi-l-va pre acel suflet.

1.5. Lectura atentă a pasajului citat ne pune în lumină adevăratul înţeles al verbului *chirdosi*. Iată ce deducem anume :

Cine se leapădă de Hristos, ademenit de plăcerile pe care i le oferă viaţa pămîntească, *săblăzneaşte-se de el* (= se înşeală păcătuind faţă de el) ; iar după moartea sa, cînd va veni ceasul *să-şi spăşească sufletul* (= să-şi mîntuiască sufletul de păcate), atunci *mai lesne-l va piiarde*. Şi ,,pierderea sufletului'', la judecata de apoi, înseamnă că : *focul nestins şi viermii neadormiţi şi untunearecul cela cremenitul* (= întunerecul cel încremenit, adică iadul) *chirdosi-l-va pre acel suflet* (= îl va cîştiga pe acel suflet).

Prin urmare, verbul *a chirdosi* din textul coresian îşi păstrează intact înţelesul firesc ,,a cîştiga'', derivat fiind din s.n. *chirdos* ,,cîştig'' (la origine din n. gr. κερδιξω ,,cîştig, profit'').

1.6. Constatarea noastră : *a chirdosi* ,,a cîştiga'' (nu : ,,a pierde, a prăpădi, a mistui, a consuma, a absorbi, a cheltui''), impune această rectificare asupra tuturor sensurilor eronat atribuite verbului *chirdosi*, folosit în diferite creaţii folclorice (vezi exemple în DA).

Aceeaşi rectificare şi asupra înţelesului cuvintelor *chirdos* şi *chirdoseală*, întrucît şi acestor cuvinte — răspîndite, ca şi *chirdosi*, în literatura noastră populară — li s-a atribuit, în toate citatele din DA, acelaşi sens eronat.

1.7. Atestarea lui *chirdosi* ,,a cîştiga'' în dacoromâna secolului al XVI-lea, cît şi prezenţa lui în sudul Dunării : arom. *kirdăséscu*, vb. IV, v. *kindiséscu* [2], *nkindiséscu* ,,a cîştiga'', căruia îi corespunde alb. *qerdhés* ,,vincere, quadagnare'' (vezi Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, Bucureşti, 1974, p. 710 şi, respectiv, p. 715), sînt concludente pentru importanţa aparte a cuvîntului *chirdosi* în ansamblul lexicului limbii române vechi. Avînd în vedere şi larga circulaţie în literatura noastră populară a cuvintelor *chirdos*, *chirdosi* şi *chirdoseală*, considerăm că ele îşi vor regăsi locul cuvenit, cu înţelesul lor real, în lexicografia contemporană.

2. PRESI

În încercarea noastră de a clarifica forma dubioasă *presi* vom pleca tot de la observaţiile judicioase ale lui Ovid Densusianu :

presi : *macar niumai d-aş presi cu trupol*. RLR, 52 ; Al. Rosetti îl traduce cu 'a rezista', dar, admiţînd că ar fi avut acest înţeles, nu vedem care ar fi originea sa (DILR, II. p. 357).

2.1. Într-adevăr, Al. Rosetti, publicînd *Scrisoarea lui Cocrişel* din **1600 (LB, p. 51—52), a explicat, în glosarul ediţiei, cuvîntul *presi* prin :**

„pourvu que mon corps puisse résister aux privations jusqu'à ma libération" ; cf și SB, p. 34.

2.2. Aceeași explicație : *a presi* „a rezista (privațiunilor)", în ediția îngrijită de B. Cazacu, *Pagini*, p. 29, nota 21. Menționăm, de asemenea, că într-o ediție ulterioară (vezi *Documente)*, verbul *presi*, din același context : *macar numai d-aș presi cu trupul* (p. 207), nu este însoțit de nici o explicație asupra înțelesului, situație repetată și în indicele acestei ediții (p. 274, col. 2).

2.3. În DLRM și DEX s-a renunțat la verbul *presi*, nu însă și în DLR : „*Presi*, vb. IV. Intranz. (Învechit, rar ; cu sens neprecizat, probabil) A rezista (2). *Mă rog să mă scoteț, macar numai d-aș presi cu tropol*".

Nu vedem motivarea înțelesului atribuit lui *presi*, acela de „a rezista (2)", înțeles referitor la persoane : „a se împotrivi (cuiva sau la ceva), a ține piept, a nu ceda, a nu se lăsa învins".

2.4. Critica de text ne vine — și de astă dată — în ajutorul elucidării acestei complicate probleme.

După opinia lui Al. Rosetti („Grai și suflet", II, 1925, fasc. 1, p. 178) : „Scrisoarea lui Cocrișel (DB I, 6, n-rul XI) se poate să fi fost dictată de acesta unui sas ; dar această presupunere nu e controlabilă".

Ipoteza lui Al. Rosetti e reținută și de profesorul B. Cazacu : „Ținînd seamă de unele particularități ale limbii textului, s-ar putea presupune că această scrisoare a fost dictată de Cocrișel unui diac sas" *(Pagini*, p. 30, nota 3).

2.5. După opinia noastră, particularitățile de grafie ale *Scrisorii* în cauză nu lasă nici o urmă de îndoială că cel care a mînuit pana a fost un cărturar sas. Frecventele omisiuni de litere și silabe, adăugarea altora (deasupra rîndului) nu exclud posibilitatea ca atît documentul nr. I din DB, „scris cu siguranță de un sas" (Al. Rosetti, *loc. cit.)*, cît și *Scrisoarea lui Cocrișel* să constituie de fapt, fiecare în parte, o transpunere „pe curat" (efectuată în cancelaria scribului sas) a conținutului scrisorilor redactate de către cei în cauză.

Oricum, grafii ca acestea : трⷭи (8r) = *tri⟨mi⟩s*, трмⷭи (8—9r) = *tr⟨i⟩mis*, пькнє (acesta : „cu ь scris peste o literă care nu se mai poate identifica", vezi *Documente*, p. 206, nota 21) = *pă⟨du⟩chii*, пърⷩлє = *părin⟨te⟩le*, toate din *Scrisoarea lui Cocrișel*, ne îndreptățesc să presupunem că o greșeală asemănătoare s-a strecurat și în grafia прєси (2v).

Într-adevăr, așa cum unii editori au putut să constate că în grafia трмⷭи lipsește semnul grafic pentru vocala *i* (vocală existentă și în a doua silabă, grafia fiind transcrisă corect *tr⟨i⟩mis)*, tot astfel considerăm, la rîndul nostru, că și în grafia прєси (2v) s-a omis semnul grafic pentru vocala reprezentată prin *e* din a doua silabă a cuvîntului trisilabic scris *p⟨e⟩resi*, adică *părăsi* în graiul lui Cocrișel.

În consecință, grafia eronată *presi* reflectă cunoscutul cuvînt românesc *părăsi* [3], în care vocala centrală *ă* (precedată de *p*, în prima silabă, și de *r*, în cea de a doua), a fost redată, de scribul sas, prin grafia *e*[4].

2.6. Ar mai fi de clarificat expresia *a părăsi cu trupul*, mai ales că această expresie — în grafia eronată *a presi cu trupul*, de care s-a ținut seamă pînă acum — pare să fi determinat și înțelesul necorespunzător ce i s-a atribuit : „a rezista (privațiunilor)".

Util în acest scop ne-a fost documentul nr. 375 ⟨1600⟩ mai 10, ⟨Tabăra de la Hotin⟩, apărut în vol. XI din DRH — volum consacrat *Domniei lui Mihai Viteazul*. Documentul, scris în limba poloneză (p. 520—521) cu traducere în limba română (p. 521), conține următorul pasaj care ne interesează îndeaproape :

„Iară dintre mitropoliți și boieri care vor să meargă cu fratele nostru Ieremia Voievod [în Polonia], au voie să plece, însă cine pleacă *să iasă din cetate numai cu trupul* [5] și cu ce va fi îmbrăcat atunci, iar celelalte lucruri toate să rămînă în cetate" (p. 521).

Tînărul moldovean Cocrișel, care a trăit aceste evenimente [6], folosește aceeași formulă : *Deci iară mă rog domniilor voastre să nu zăboviți aici* [în închisoare], *ce să mă scoateți, măcar numai de-aș părăsi cu trupul.*

Prin urmare, expresia *a părăsi cu trupul* (din *Scrisoarea lui Cocrișel*) trebuie înțeleasă în sensul : „a pleca (din închisoare) doar cu îmbrăcămintea sumară de pe el".

Cu această ultimă precizare, credem că am reușit să restabilim forma corectă a verbului *părăsi*, cu înțelesul său dintotdeauna ; credem că această formă va lua locul eronatului *presi* (cu sensul improvizat „a rezista") din *Scrisoarea lui Cocrișel.*

ABREVIERI

Cazacu, *Pagini*	*Pagini de limbă și literatură română veche.* Texte alese, prefață și note de Boris Cazacu, București, 1964.
DILR	Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, II, București, 1961 (ed. J. Byck).
Documente	*Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979.
DRH	*Documenta Romaniae historica. B. Țara Românească*, vol. XI (*1593—1600*), București, 1975.
Iorga, DB	N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, partea I—II, București, 1899—1900.
Rosetti, LB	Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926.
Rosetti, SB	Al. Rosetti, *Scrieri românești din arhivele Bistriței (1592—1638)*, București, 1944.

NOTE

[1] În DEX, spre exemplu, au fost înregistrate doar patru : *acira, olm, urșinic* și *zgău* — toate cu „et. nec.".

[2] Vezi discuția pe larg, cu bibliografia respectivă, în articolul nostru *Palatalizarea lui* **m** *și* **p** *este atestată în secolul al XVI-lea?*, apărut în SCL, XXVIII (1977), nr. 4, p. 447—451.

[3] Pentru frecvența verbului *părăsi* în cîteva dintre cele mai importante texte românești din secolul al XVI-lea, vezi Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, p. 201.

[4] Din aceleași motive, litera „care nu se poate identifica" — peste care scribul l-a trecut pe ь din prima silabă a cuvîntului în grafia пькнє = *pă⟨du⟩chii* (vezi mai sus)—nu poate fi alta decît tot un *e* pentru vocala *ă* (așa cum indică de fapt „rectificarea" scribului însuși).

[5] Textul subliniat de noi e redat în limba poloneză prin : *zeby iedno z czialem wyszedl z zamku.*

[6] În *Scrisoarea* sa, el declară : *Eu amu spusu că m-au prinsu Mihaiu Vodă la Hotin și m-au dusu în Țara Iungurească* (11—12r) ; de asemenea : *amu scăpat de la Belgrad D*[= Alba Iulia], *cînd au bătut Mihaiu Vodă războiu cu ungurii* (4—5r).

DIOMID STRUNGARU

București, str. Pop de Băsești 49—51

Mai 1985

O PROBLEMĂ FUNDAMENTALĂ A STILISTICII FIGURILOR

Observaţii pe marginea tratatului lui Heinrich F. Plett: *Textwissenschaft und Textanalise*, Heidelberg, 1975*

1. În esenţă, definirea şi clasificarea figurilor sînt, din păcate, o problemă încă nerezolvată, ca şi pe vremea lui Quintilian: „Între autori — spune el — există divergenţe destul de mari în privinţa termenului « figură », precum şi în ce priveşte numărul genurilor, natura şi numărul speciilor" (Inst. or., IX, 1, 10–13). Totuşi, atît definirea conceptului de *figură*, cît şi descrierea şi clasificarea diverselor specii au făcut, în vremea noastră, progrese remarcabile şi, deseori, hotărîtoare pentru orientarea cercetării moderne. Sînt, după părerea noastră, figuri mai bine definite şi descrise decît la Quintilian şi chiar la autorii care i-au urmat. O lipsă profund regretabilă este însă că unii autori moderni se ignoră reciproc, mărginindu-se deseori fiecare la propria sa concepţie asupra unei (unor) figuri, pierzînd prilejul achiziţionării unor definiţii „apogeu" ferite de orice confuzie ori ambiguitate. Aşa se explică faptul că sînt figuri deosebit şi chiar eronat definite şi explicate nu numai la Quintilian, ci şi la autori moderni, ca Fontanier, Du Marsais, Lausberg ş.a.

2. Problema numărul unu este desigur definiţia figurii, ca atare, încă discutabilă, dar, derivate din ea, trebuie menţionate şi aceea a clasificării (moderne), şi, mai ales, aceea a corpus-ului figurilor de stil: cîte sînt şi cîte mai pot fi descoperite în sfera fiecărei limbi moderne [1].

În privinţa definirii conceptului de *figură* nu vom insista; se ştie de către toţi autorii că definiţia lui Quintilian — *figura sit arte aliquo novata forma dicendi* [(figura (trebuie) să fie, graţie unui oarecare meşteşug, un chip nou de a spune (a zice)] — este prea vagă şi a trebuit să fie înlocuită cu conceptul de *deviaţie*, suplimentat de teoria *echivalenţelor*, ceea ce înseamnă altceva decît, pur şi simplu, „infracţiune la ordinea normală a limbii" (Delacroix), întrucît se menţionează şi se demonstrează „caracterul normativ al deviaţiei estetice". Dar ceea ce este demn de observat este că autorii moderni, în frunte cu H. F. Plett, nu reuşesc să includă în sfera *deviaţiei* toate figurile, peste 250 de specii, cunoscute de retorica veche. „S-ar putea arăta — spune S. R. Lewin, *Poetica americană*, p. 103 — că *majoritatea, dacă nu toate* (s.n.), procedeele poetice caracteristice exemplifică într-un fel sau altul *deviaţia*". Aceasta o recunoaşte şi H. P. Plett: în reţeaua de coordonate ale cercetării (propuse de el) „pot fi localizate multe, *dacă nu chiar cele mai multe* (s.n.), figuri retorice" — ceea ce înseamnă că pe autor nu-l interesează conceptul absolut de figură, ci numai unul relativ, care să corespundă teoriei deviaţiei. De aceea autorul nu înregistrează şi tratează decît circa 100 de figuri „clasice". În această situaţie se găseşte şi *Retorică generală*, care tratează un număr şi mai mic de figuri.

H. F. Plett, în lucrarea sa, dă dovadă, totuşi, că nu ţine seama de reproşul făcut de Gérard Genette retoricienilor, stăpîniţi de „o furie de a numi care e un mod de a se desfăşura şi de a se justifica multiplicînd obiectul lor" (*Retorică generală*, p. 4), întrucît una din laturile inedite ale cărţii o constituie descoperirea unor figuri cu totul „moderne" (figuri *grafemice*, *fonestem*, *polindrom*, *spoonerism* etc.), în afară de clasificarea

dezvoltată și în parte inedită a unor figuri *(inversiunea, metafora)*. În genere, structurile figurate descoperite sînt legate, în primul rînd, de limba engleză. (Rămîne numai problema evaluării coeficientului de „poeticitate" al figurilor descoperite.)

3. Abordînd stilistica figurilor prin prisma teoriei despre „știința textului", la modă în ultima vreme, H. F. Plett face observația că „noțiunea de « text » este, ce-i drept, folosită frecvent, dar în mod cu totul nesistematic și nereflectat" — de acord și cu alți autori (Peter Schmidt, Ewald Lang), care ajung la aceeași concluzie. Însuși H. F. Plett conchide : „Această multitudine [de texte, cîte pot exista] derutează mai întîi atît de tare, încît începi să te îndoiești că determinarea obiectului « text » ar putea fi luată în considerare" (p. 34—35). Și, totuși, autorul expune, cu detalii bogate și subtile, o teorie a textului menită să constituie o contribuție personală. H. F. Plett afirmă că „pentru toate figurile este valabil faptul că realizarea lor are loc întotdeauna în cadrul macro-unității « text »" (p. 165) — justificînd astfel relația organică dintre teoria *textului* și estetica figurilor și, ca atare, tratarea detaliată a figurilor în tratatul său.

Este adevărat că H. F. Plett menționează că interesul său „se îndreaptă spre o sistematizare a retoricii" (p. 153) — ceea ce ar însemna mai puțin spre o evaluare cantitativă a corpus-ului figurilor de stil. Și, totuși, părerea noastră este că atașamentul absolut la conceptul *deviației* nu numai l-a obligat (și într-un fel l-a îndreptățit) să ignore figuri notorii și fundamentale (ca *atelaj*, *conversie*, *metalepsă*, *reticență*, *prozopopee* etc.) ori să trateze unilateral unele figuri *(prolepsa*, *litota*, *silepsa)*, ci, din păcate, l-a pus și în situația să confunde unele figuri (ca *anastrofa* și *inversiunea*, *chiasmul* și *conversia)* ori chiar să le trateze eronat *(anadiplosis*, *hiperbaton*, *hendiadyoin*. Reproșul ultim nu poate fi totuși scuzat cu argumentul teoriei *deviației* și echivalențelor avute în vedere ; e un caz limpede de necunoaștere a figurilor.

O confuzie se poate datora, în adevăr, și înrudirii fundamentale de construcție, cum este cazul *chiasmului* cu *conversie*. În : *A Wreathed garland* **of deserved praise / Of praise deserved** . . . (O ghirlandă împletită a *meritatei laude / A laudei meritate*. . .") (p. 250), *deserved praise / preise deserved* nu este *chiasm* (repetarea inversă a două funcții gramaticale, cu *alți* termeni lexicali : AB/B'A'), ci o *conversie* (inversarea termenilor lexicali, cu aceleași funcții, ai sintagmei : AB/BA). Autorul, plecînd de la premisa că figura *climax* (gradatio) este, ca „mijloc structural recurent al unui text" (p. 250), o „repetiție a tipului de poziție — M/M —", găsește că : *Labour getteth* **learning, learning** *getteth* **fame, fame** *getteth* **honour, honour** *getteth bliss forever* („Munca aduce *învățătură*, *învățătura* aduce *faimă*, *faima* aduce *onoare*, *onoarea* aduce fericire veșnică") ar fi o *gradatio*. Mai întîi, „fericirea veșnică" o poate aduce și numai munca, fără faima onorabilă a învățăturii ! Apoi, figura *gradatio* nu are, prin definiție, o structură de repetiție, iar exemplul de mai sus ilustrează o frumoasă *concatenație* (pe care autorul o ignorează în studiul său). Dăm două exemple de *climax* (gradatio) cu totul specifice : **Jungfrau, Mutter, Königin,** *bleibe gnädig* (Goethe). *Il* **part,** *il* **court,** *il* **vole** (Delile). Există, desigur, și înrudiri semantice între figuri, care explică atît divergențele în privința clasificării lor, cît și faptul că sînt confundate unele cu altele. Este greu de determinat, în principiu, limita de îngăduință a acestui aspect (regretabil), dar nu e deloc zadarnic să criticăm unele definiții și exemplificări, mai ales cînd unui autor i se poate reproșa că ignorează un izvor bibliografic care l-ar fi putut ajuta.

Un caz specific de confuzie între două figuri înrudite semantic îl reprezintă *oximoronul* și *paradoxul*. De obicei, *paradoxul* este considerat *oximoron*, nu invers, poate și pentru că oximoronul e mai frecvent. Dar această figură poate fi confundată și cu alta, desigur tot din cauza înrudirii semantice. În *Retorică generală*, p. 179, *oximoronul*, corect definit și exemplificat, este ilustrat totuși și cu un exemplu — un citat din Voltaire —, care nu mai corespunde definiției, întrucît este de fapt un *asteism* : exprimă un omagiu sub masca unui reproș formal ... *Oximoronul* este o ocurență sintagmatică, de obicei, nominală, în care cuvîntul regim contrazice cuvîntul regent : *obscure clarté* (Corneille), așa încît e greu să ne explicăm, totuși, confuzia cu *asteismul* ... Ne facem o plăcută datorie să exemplificăm o performanță științifică pe care o realizează H. F. Plett criticînd definiția uzuală a *paradoxului* (firește, profund înrudit cu *oximoronul*), despre care un autor crede că face o diferențiere justă (și clară ?) față de *oximoron*. În *paradox* ar fi vorba de o formă a *oximoronului* mai „laxă" (?) din punct de vedere sintactic (Leech, citat de Plett, p. 288). „Este îndoielnic — observă H. F. Plett — că se poate păstra o astfel de distincție vagă" și adaugă : „Ar fi de preferat o cercetare sistematică a sintaxei contradicției semantice". Una din definițiile tipice sună astfel : Paradoxul este o „antiteză formulată cu ajutorul unei combinații de cuvinte care par să se excludă reciproc" (Baron, citat de Perelman, p. 590). Definiția amintește formularea nefericită a lui Fontanier (Du Marsais, p. 137). Noi am încercat să determinăm criteriul sintactic al discriminării dintre *oximoron* și *paradox* în *Mică enciclopedie* ....

4. În capitolul *Figuri ale echivalenței morfologice* (p. 236—241), H. F. Plett expune o parte dintre figurile numite de noi „figuri de repetiție" (*Mică enciclopedie* ..., p. 24—37), între care descrie și exemplifică *episeuxis*, *anafora*, *epifora*, menționînd și *anadiplosis*, pe care ar ilustra-o, în două versuri succesive, pozițiile : — M/M — : *Ah, is it not enough that I am* **thence** / **Thence** *so far thence, that scantly any spark* ... [„Ah, nu e de ajuns că sînt *departe* / *Departe*, atît de depărtat încît arareori vreo fărîmă ...] (p. 238) — în care, de fapt, nu-i decît o *episeuxis* în enjambement. Figura *anadiplosis* nu trebuie definită numai ca „repetiție în contact" (ca *episeuxis*), ci și ca structură gramaticală specifică : cuvintele repetate nu intră în aceeași serie sintagmatică (în frază sau vers) — ca în *episeuxis* —, ci în două sintagme în succesiune imediată (care poate fi și chiastică : regent / regim — regim/regent), cu diversificare gramaticală : *Sinnt er* **Verrat**? **Verrat** *trennt alle Bande* (Schiller). Sau : ... *le chant de l'ESPRIT, qui attendait la vie et implorait par un* **cris**. *Ce* **cris** *les glaça jusque dans la moelle de leurs os* (Balzac, apud Morier). În română, un exemplu frumos : *Veșnic este numai* **rîul** : **rîul** *este demiurg* (Eminescu). „Pozițiile" descrise și ilustrate de H. F. Plett ilustrează aproape toate structurile repetiției de cuvinte, dar — după ce identifică *episeuxis*, *anafora*, *epifora* și (greșit) *anadiplosis* — conchide : „Numai pentru unele dintre aceste structuri repetitive există denumiri clasice [...]. Pentru celelalte forme trebuiesc găsite denumiri noi" (p. 238). În realitate, „pozițiile" și exemplele date ilustrează de mai multe ori figurile de mai sus (afară de *anadiplosis*), dar și (figuri cunoscute) *epanadiplosis* (44 c, 45 c) și *epanalepsis* (44 d, 45 e, g, h). Tipul 44 c, denumit de autor *kyklos*, ilustrează o frumoasă *epanadiplosis* : **sing** *then, my Muse, now Io Paen,* **sing** (*Cîntă* deci, muza mea, acum pe Io *cîntă*) (p. 237). Rom. : **Sură**-i *sara cea de toamnă* ; *de pe*

lacuri apa **sură** / *Înfunda mişcarea-i creaţă între stuf la iezătură* (Eminescu).

5. Repetarea unor definiţii şi clasificări moştenite de la Quintilian este, desigur, un semn de stagnare a progresului. Ne vom limita la două exemple. *Paronomasia* este definită şi de Lausberg, § 637, figură prin care se folosesc, în acelaşi enunţ, două cuvinte care par a avea rădăcină comună : *raro* **evenit**, *si vehementer* **venit** („rareori s-a realizat ceva prin violenţă"), aşadar ca şi Quintilian, care afirmă chiar că figura „se formează uneori declinînd un cuvînt spus mai înainte (ex. *omnium / omnibus)* sau prin repetarea unui cuvînt cu alt înţeles : *Quando* **homo** *hostis*, **homo** (Inst. or., IX, 3, 66–67). În zilele noastre, exemplele de mai sus reprezintă : un *parigmenon (evenit / venit)*, o *poliptoton (omnium / omnibus)* şi o *antanaclasis (homo/homo)*, dacă nu chiar o subtilă *diafora*. Quintilian consideră *paronomasia* sinonimă cu *annominatio*. Autorii moderni definesc figura mai corect, în genere, dar păstrează, ca şi H. F. Plett, sinonimia cu *annominatio*, a cărei definiţie este astăzi : figură de repetiţie prin care un nume propriu, de obicei de persoană, se repetă prin apelativul din care provine sau pare a proveni, cu scopul de a se sugera caracterizarea persoanei respective prin referire la sensul apelativului : *Je te dis que tu es* **Pierre**, *et sur cette* **pierre** *je batirai mon église (Evanghelia lui Matei*, XVI, 18). În genere, *annominatio* este exploatarea literară a *antonomasei*.

Termenii figurii *paronomasia* sînt paronimele. Nu orice paronime în ocurenţă textuală alcătuiesc o *paronomasia*. Este necesar ca unul din paronime să sugereze pe celălalt (ca şi în cazul figurii *annominatio)* : *Que fera cest hyvrogne ici? Qu-on me le mène en prison. Troubler ainsi le* **service divin'** — *Mais (dist le moyne) le* **service du vin** ... (Rabelais, ap. Morier). Cf. şi *traduttore traditore* ; *wie gewonnen so zerronnen*. Este admisibil, fireşte, că se poate realiza *paronomasia* generată nu numai de paronime, ca în exemplele de mai sus, ci şi de simpla sonoritate parţială a unui termen determinant pe lîngă un nume propriu (ceva similar figurii *annominatio)*, ca în sintagma *horrible Harry* (groaznicul Harry), citată de Jakobson (Plett, p. 142), dar implicaţia semantică între termeni e destul de slabă. De aceea, referindu-se şi la exemple în care termenii asemănători ca sonoritate apar distribuiţi la distanţă în text, ca *straucheln* (a se poticni) şi *Strauch* (tufiş), H. F. Plett, p. 248, observă, pe bună dreptate, că *paronomasia* (ilustrată cu exemple în genul celor de mai sus) ar trebui socotită, mai degrabă, „joc de cuvinte homeofon". Dar nu acelaşi lucru se poate spune de exemple ca citatul din Rabelais ori altele care s-ar mai putea cita, dacă ne-ar permite spaţiul.

Al doilea exemplu. *Hyperbaton* este considerat, începînd cu Quintilian, sinonim cu *inversio*, cu *tmesis* şi cu *anastrophé*, din cauza sensului etimologic : „trecere dincolo, în altă parte". Tradiţia ne-a transmis, în adevăr, termenul cu sensul de nume al diverselor structuri ale figurii *inversio* ; dar Quintilian (Inst. or., I, 5, 40) face unele discriminări : dacă *anastrophé* "inversio" este solecism, şi *hyperbaton* este tot solecism, fiind şi el o specie de *inversio (nu inversio* propriu-zisă). El descrie *hyperbaton*-ul astfel : „*hyperbaton* transportă un cuvînt sau o parte din cuvînt din locul său în alt loc" (Inst. or. IX, 1, 6). Mai precis : „cînd, pentru a da frumuseţe frazei, se lasă cuvîntul mai departe, ne găsim în faţa unui *hyperbaton* propriu-zis : *in* **duas** *divisam esse* partes, în loc de : *in* **duas partes** *divisam esse* (Inst. or., VIII, 6, 65). Autori ca Fontanier (care consideră *hyperbaton*-ul tot o specie a figurii *inversio*), Perelman-Olbrecht Tyteca (pentru

care *hyperbaton* este totuna cu *inversio)* şi alţii merg, de fapt, pe aceeaşi cale deschisă de Quintillian. În *Retorică generală*, p. 121, *hyperbaton*-ul este o „figură care constă în *a scoate* în afara cadrului normal al frazei unul din constituenţii lui ficşi", descriere care nu modifică în esenţă pe aceea a lui Quintilian (depăşită totuşi), dar pentru H. F. Plett, p. 265, figura înseamnă „separarea a două unităţi strîns legate sintactic prin *inserţia* (sic) unei unităţi străine construcţiei : A+B+C → A+X+B+C". Nici chiar definiţia şi descrierea lui Quintilian, nici a urmaşilor săi nu mai corespunde celei mai bune definiţii moderne (cum vom vedea), dar aceea a lui H. F. Plett este chiar eronată. *Hyperbaton*-ul nu este generat nici de fenomenul *inserţiei*, cum nu e nici „scoaterea în afara frazei a unuia din constituenţii săi ficşi", ci este altceva. Exemplul dat de H. F. Plett : *Zwei starke Leute* — **er dachte an seinem Vater und das Dienstmädchen** — *hätten vollständig genügt* („Doi oameni voinici — *se gîndea la tatăl său şi la fata din casă* — ar fi fost absolut de ajuns" Kafka), ilustrează o simplă *incidentă*. Definiţia modernă, pe care o găsim cea mai justă, descrie figura *hyperbaton*, nu ca fenomen de *transmutaţie* (Quintilian, *Retorică generală*) sau de *inserţie* (H. F. Plett), ci ca unul de adjoncţie *neaşteptată*, a unui atribut, complement sau chiar subiect coordonat copulativ, la *finele* unui enunţ, acolo unde enunţul *ar fi putut să fie încheiat*; aşadar adaos nesolicitat de nici o redundanţă semantico-sintactică (implicată de exemplul dat de Quintilian). Adaosul neaşteptat produce o „surpriză gramaticală" (Morier), pentru că dă impresia că autorul enunţului şi-a dat seama, abia la finele propoziţiei, că a omis ceva care trebuia să aibă loc în cuprinsul ei : *Voilà d'où est venue cette* **folle** *diligence*, **et inconsiderée** (Calvin, apud Morier), în loc de : . . . *folle et* **inconsiderée** *dilligence* („Iată de unde vine această *nebună* strădanie, *şi nechibzuită)*. Rom. : *Polenul tău să ne preschimbe-n crini / Şi zîmbitori să stăm în preajma ta*, **şi goi** (Al. Philippide), în loc de : „. . . Şi *zîmbitori şi goi* să stăm în preajma ta".

Cu definirea şi ilustrarea de mai sus, figura *hyperbaton* nu mai poate fi considerată nici măcar înrudită cu *inversiunea*, cu *anastrofa* şi mai ales cu *tmesis*. Trebuie abandonată, fireşte, definiţia lui Quintilian, după care *anastrofa (reversio)* ar fi „*hyperbaton* realizat prin două cuvinte : **mecum, tecum, quibus de rebus**". De ce? Pentru că : a) exemplele de *anastrofă* sînt construcţii prin inversiune stabilizate în limbă ; cf. şi **me voici, sa vie durant,** şi b) *hyperbaton* nu e nici *inversiune*, nici construcţie stabilizată. După modelul exemplelor de mai sus, orice poet, oricînd, poate folosi *hyperbaton*-ul. De asemenea, o înrudire nu găsim nici cu ceea ce numim astăzi *tmesis*, căreia Quintilian îi zice tot *hyperbaton* : „poeţii fac hyperbaton chiar tăind cuvintele în două : *Hyperboreo* **septem** *subiecta* **trioni,** întrucît, aplicat la cuvinte simple, astfel de *tmesis* nici nu mai este posibil. Atestă această figură, şi-n limbile moderne, unele cuvinte compuse, ca în germ. **ob** *ich* **schon** *(obschon ich)* sau în fr. **puis** *donc* **que** *(puisque)*. Dislocarea termenilor compuşi este totuşi guvernată de cea mai strictă redundanţă, ceea ce nu este cazul, cum am văzut, cu *hyperbaton*, care este şi fenomen sintactic, nu lexical. (Tratarea figurii *tmesis*, în *Retorică generală*, p. 120, în sfera căreia ar intra, prin extrapolare, şi *hyperbaton* şi *inversiunea* (ilustrate la 4,1 şi 4,2) o găsim cu totul inadecvată.)

6. Tratatul valoros al lui H. F. Plett ridică totuşi o întrebare : ignorarea (omisiunea) unora din figurile „clasice" se datoreşte nu atît importanţei lor, cît faptului că nu pot fi analizate ca fenomen al *deviaţiei*? Aşa s-ar părea, fiindcă sînt figuri ca *imprecaţia*, *deprecaţia*, *sentinţa (afo-*

rismul), *apologul* ş.a., care nu prea se supun analizei solicitate de teoria deviaţiei. De aceea, probabil, *prolepsis*, o importantă figură retorică, este ignorată ca atare, şi, din cele trei accepţiuni ale sale, se menţionează numai sensul de adjectiv (întrebuinţat) proleptic, care exprimă „relaţia consecutivă anticipată" ; dar *litota* şi *tmesis*, de exemplu, analizabile ca ilustrînd o deviaţie, de ce sînt menţionate de autor numai în tabelul care le clasifică (p. 161), fără a fi definite măcar?

În sfîrşit, ca să tragem o concluzie neplăcută (pentru noi) cu privire la cuprinsul în ansamblu al lucrării lui H. F. Plett, vom menţiona şi figura *hendiadyoin* „una prin două", cu virtuţi estetice evidente, pe care autorul o defineşte şi o ilustrează eronat. Este o figură ilustrată frecvent în proza latină (Tacit, Virgiliu, Cicero); în limbile moderne ca germana şi engleza, e, în adevăr, mai rară. *Hendiadyoin* este o construcţie binară coordonată copulativ (în lat. cu *et* sau *que)*, alcătuită din două substantive dintre care al doilea exprimă de fapt un atribut al celuilalt (adjectival ori substantival) : **pateris** *libamus et* **auro** (Virgilius), în loc de : **pateris aureis** *libamus* (facem libaţii din *cupe de aur)* (Krause, p. 324) : **natura pudorque** *meus* (Cicero) *(timiditatea* mea *firească)* (Draeger, p. 18). Chiar şi în limba germană se poate cita un exemplu (în care însă cuvîntul determinant şi substantivat este un adverb) : *die neuen Schösslinger*, **gesellt und lieblich** (Goethe) („noile mlădiţe *drăguţ înmănunchiate*) (Krause, p. 324), H. F. Plett, p. 197, defineşte figura atribuindu-i funcţia semantică prin care „sensurile individuale ale părţilor s-au pierdut în favoarea unui sens global (Totalität)" şi ilustrînd-o cu **mit Mann und Maus, mit Kind und Kegel, Haus und Hof** (rom. „cu căţel cu purcel"). Atît definiţia, cît mai ales exemplul nu au nici o legătură cu figura *hendiadyoin*, nici măcar prin înrudire, pentru că exemplul este o simplă locuţiune (germană), care, întîmplător, ilustrează figura fonologică *aliteraţia*. Aceeaşi situaţie o are şi exemplul **judge and sentence** (p. 315), chiar dacă, ori mai degrabă tocmai pentru că, ar avea aceeaşi semnificaţie, că „scoate în evidenţă [. . .] potenţialul semic comun". În realitate, sînt două sinonime între care nu există (nu poate exista) un raport de subordonare semantică a celui de al doilea faţă de primul. Referindu-ne la primul exemplu, vom observa că mai toate locuţiunile au în adevăr sens figurat (unele sînt proverbiale, chiar alegorice), dar nu sînt figuri. Esenţa lor structurală şi lexicală se caracterizează prin fixitate prin şi natura lor idiomatică. O locuţiune are, sintactic şi lexical, un caracter perifrastic, suplinind unele părţi de vorbire (cuvinte) simple, şi caracter pragmatic idiomatic. De aceea o locuţiune nu se poate transpune în altă limbă cu aceeaşi structură lexico-gramaticală, dacă nu există, întîmplător, cu aceeaşi structură în limba respectivă. Altfel, se traduce printr-un simplu cuvînt ori e nevoie să fie parafrazată. Un exemplu tipic ni-l oferă şi zicala paronomastică italiană **traduttore traditore**, care nu poate fi tradusă, ca atare, în română, prin „traducător trădător", pentru că refuză natura idiomatică a construcţiei. Unei figuri de stil nu i se pot aplica restricţiile de mai sus, pentru că ea există şi trăieşte, ca figură, graţie *stereotipiei* consacrate, căreia i se poate adapta orice material lexical în orice limbă (în afară, desigur, de unele figuri, mai ales „clasice", stabilizate ca atare, cum ar fi *tmesis*, în latină). În ce priveşte figura *hendiadyoin*, rară în limba germană (şi engleză?), aceasta se poate ilustra foarte uşor cu exemple frumoase în franceză (cf. Morier) şi în limba română.

Aşadar, ca încheiere, o întrebare : se poate moderniza stilistica retorică fără o cunoaştere exhaustivă a corpus-ului clasic al figurilor?

BIBLIOGRAFIE

DRAEGER, Dr. A, *Historische Syntax der lateinischen Sprache*, von ~ II. Band, zweiter Auflage, Leipzig, 1881.

DRAGOMIRESCU, GH. N., *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1975.

FONTANIER, v. Du MARSAIS, *Les tropes. Avec un commentaire raisonné*, par M. Fontanier, I, II, Paris, 1918.

LAUSBERG, Heinrich, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München — Berlin, 1960.

KRAUSE, Konrad, *Werkstatt der Wortkunst*, Verlag R. Oldenburg, München — Berlin, 1942.

Du MARSAIS, *Les tropes. Avec un commentaire raisonné*, par M. Fontainier, I, II, Paris, 1918.

MORIER, Henri, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, PUF, 1961.

PERELMAN, Ch. et Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*. I, II, PUF 1958.

POETICA AMERICANĂ, *Orientări actuale, studii critice, antologie, note şi bibliografie* de Mircea Borcilă şi Richard McLain, Editura Dacia, 1981.

QUINTILIAN, *Arta oratorică* (*M. Fabii Quintiliani Institutiones oratoriae libri XII*..), Editura Minerva, 1974.

RETORICĂ GENERALĂ *(Rhétorique générale*, Larousse, 1970), Editura Univers, 1974.

NOTE

* Întrucît noi am folosit versiunea tradusă în limba română *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Bucureşti, Editura Univers, 1983, toate trimiterile în articolul nostru se fac la această versiune.

[1] Nu ezităm să punem problema corpus-ului figurilor, în ciuda stiliştilor moderni care subestimează, de ex., încercarea lui Todorov de a salva nomenclatura vechii retorici, cu privire la care se afirmă că „aceste nomenclaturi interminabile au constituit, dacă nu cauza profundă, cel puţin semnul manifest al declinului retoricii " *(Retorică generală*, Liège, p. 4). În aceeaşi lucrare valoroasă, a Grupului din Liège, se mai menţionează că nu numai Charles Bally dispreţuia „termenii tehnici şi rebarbativi [ai nomenclaturii clasice], pedanţi şi greoi *(catachreză, hipallage, sinecdocă, metonimie* etc.)", dar şi alţii, cum ar fi un autor de gramatică ce se laudă că a aruncat „în podul cu vechituri prăfuite *antonomaza, catachreza, epifonemul, epanastrofa, hiperbatul, hipotipoza, paronomaza* şi *sinecdoca*". „Aşa e aruncat, uneori, copilul odată cu apa din copaie", se observă în *Retorică generală*, în care se adaugă : „De la desconsiderare la eroare drumul e scurt". Este întocmai şi părerea noastră.

Ianuarie 1985

GH. N. DRAGOMIRESCU
Bucureşti, Veteranilor 6

HENRIETTE WALTER, **Enquête phonologique et variétés régionales du français.** Préface d'André Martinet, [Paris], Presses Universitaires de France, [1982], 253 p.

Utilizînd rezultatele unei anchete în cursul căreia s-a cules material de la 17 vorbitori ai francezei rezidenți în Paris, André Martinet și Henriette Walter au publicat un *Dictionnaire de la prononciation française dans son usage réel*, [Paris, 1973], iar, cu cîțiva ani mai tîrziu, sub semnătura celui de al doilea dintre autorii citați, a apărut cartea *La dynamique des phonèmes dans le lexique français contemporain*, [Paris], 1976, în care sînt pe larg analizate datele recoltate prin ancheta menționată. Tot Henriette Walter a publicat o carte consacrată descrierii fonologice a francezei reflectate de răspunsurile obținute de la cei 17 informatori parizieni (*La phonologie du français*, [Paris, 1977]; vezi recenzia noastră din SCL XXX (1979), 3, p. 280—282), carte în care este inclus însă și un capitol intitulat *Les variétés régionales*, avînd ca punct de plecare o foarte mică parte din materialul cules printr-o a doua anchetă, efectuată în mai multe localități din Franța și din afara ei (autoarea nu indică perioada în care s-au desfășurat cercetările pe teren, dar la p. 20 a volumului precitat se arată că ele au început în 1973). În totalitatea lui, acest material constituie baza lucrării de care ne vom ocupa în continuare.

În linii mari, obiectul celei de a doua anchete (la care au participat, alături de Henriette Walter, și alți cercetători) este prezentat astfel în *Prefața* semnată de André Martinet: „Il s'agissait de retrouver le détail des comportements phonologiques d'un nombre aussi large que possible de locuteurs appartenant aux différentes régions où l'on parle le français pour l'avoir appris comme langue unique au cours de la petite enfance ou concurremment avec quelque autre idiome, génétiquement apparenté ou non" (p. 10; vezi și pasajul de la p. 72 reprodus mai jos). Detalii asupra premiselor teoretice ale cercetării și asupra metodelor folosite în anchete și în operațiile următoare se găsesc în *Introducerea* cărții (p. 13—16) și în primele două capitole, *Gérnéralités* (p. 17—46) și *Avant l'enquête* (p. 47—86).

Teritoriul pe care s-a desfășurat ancheta și care cuprinde, în afara Franței, unele zone din Belgia, Elveția și Italia a fost împărțit, după criterii lingvistice și istorice (deosebiri în ce privește substratul, trăsături comune datorate apartenenței la aceeași provincie istorică), în 34 de regiuni (vezi p. 64—69 și harta de la p. 201, repetată la p. 253). Din motive de ordin material (vezi p. 69: „les maigres crédits que nous avons pu obtenir du C.N.R.S"), nu s-a putut realiza dezideratul de a se lucra cu 10 informatori în fiecare regiune; numărul total al persoanelor anchetate a fost de numai 111 (în principiu, 3 pentru o regiune).

Chestionarul fonologic a fost alcătuit din circa 270 de fraze incomplete („phrases à trous") de tipul „La robe est prête, le pantalon est ...", „Il faut couper l'herbe du ..."; citite de anchetator, aceste fraze au fost completate de informatori cu cuvintele, impuse de context (în exemplele de mai sus, *prêt* și, respectiv, *pré*), care conțin sunetele în măsură să furnizeze indicații asupra existenței sau inexistenței unei anumite opoziții fonologice — în idiolectul avut în vedere în general sau numai într-o poziție determinată — sau asupra modului de realizare a unor foneme. Toate frazele, ca și conversația introductivă (care a furnizat cîte 15 pagini de text pentru fiecare subiect) și cea finală, au fost înregistrate pe bandă de magnetofon.

Capitolul al III-lea, *Les résultats de l'enquête* (p. 87—199), cuprinde descrierile celor 111 idiolecte. Sînt reținute trăsăturile fonologice și fonetice care prezintă interes din punctul de vedere al scopurilor anchetei; printre acestea se numără, în primul rînd, acela de a se stabili „l'inventaire total de toutes les oppositions phonologiques actuellement vivantes" (p. 72). La p. 100—102 sînt indicate cele 15 idiolecte prezentate în mod amănunțit.

Iată, pentru exemplificare, mai întîi, o parte dintre datele asupra idiolectului informatorului din Sceaux (regiunea 9, Ile-de-France; realizată cu ajutorul unor tabele și semne convenționale, prezentarea acestor date nu ocupă, împreună cu „fișa" informatorului, decît o jumătate de pagină): /ɛ/ se realizează uneori ca [ɛ·] (vocală semilungă) în silabă finală deschisă (în poziție „finale absolue"); în silabă finală închisă (în poziție „finale couverte") existăopoziția /ɛ·/ : /ɛ/; vocalele nazale sînt în număr de trei (idiolectul în cauză nu posedă fonemul /œ̃/): șuierătoarea surdă se realizează ca [ʃʲ] (p. 129). Descrierea idiolectului înregistrat în Mauvezin (regiunea 25, Gascogne) ocupă trei pagini și jumătate (180—183): opoziția /e/ : /ɛ/ este instabilă în silabă finală deschisă; „*e* muet" a fost înregistrat foarte frecvent la finală; fonemele vocalice închise se realizează ca sunete silabice (nu ca semiconsoane) în cuvinte de tipul *lion*, *effectuer*, *bouée*; în realizarea vocalelor fonologic nazale este prezent întotdeauna un „apendice consonantic" (acesta are un punct de articulație identic cu cel al consoanei următoare sau, la finală, este [ŋ]); opoziția de sonoritate are tendința de a se neutraliza în poziție finală; există opoziția

între o vibrantă slabă și una forte, ultima realizată nu numai ca [r:] (lung), ci și ca fricativă uvulară; într-o situație specială locul accentului are valoare distinctivă (vezi, mai jos, pasajul reprodus de la p. 183 a cărții și comentariul nostru).

După un scurt capitol de concluzii (p. 202—206), în capitolul al V-lea, *Documents* (p. 207—232), sînt prezentate modelul fișei signaletice a informatorului și chestionarul și se dau numeroase detalii asupra modului în care a fost cules, clasificat și analizat materialul (de Henriette Walter și de membrii echipei conduse de ea).

Ultimul capitol, al VI-lea (p. 233—25?), cuprinde bibliografia.

Dintre observațiile pe care le vom face în continuare una singură se referă la o problemă de metodă. Este vorba de ordinea întrebărilor în chestionar. Credem că alăturarea a două fraze între care nu există nici o legătură semantică și care — în ipoteza că idiolectul investigat posedă opoziția vizată de perechea de fraze — urmează a fi completate de informator cu termenii unei perechi minimale introduce în anchetă un element de artificialitate capabil de a influența reacția informatorului. De exemplu, o persoană care în mod normal (în comunicarea cu un vorbitor obișnuit al francezei) nu distinge două foneme vocalice de deschidere maximă, dar cunoaște existența opoziției /ɑ/ :/a/ în varietatea francezei socotită demnă de a fi luată ca model (învățată la școală, auzită la radio etc.), poate fi tentată să evite ,,confuzia" din propriul idiolect, ,,însușindu-și" *ad-hoc*, în prezența anchetatorului venit din capitala țării, o distincție asupra căreia i se atrage atenția prin alăturarea frazelor ,,La poule est une femelle, le coq est un ..." *(mâle)* și ,,Le contraire de bien, c'est ..." *(mal)*. După părerea noastră, ar fi fost preferabil ca frazele prin care s-a urmărit să se constate existența sau inexistența unei anumite opoziții să nu fie plasate, în chestionar, una după alta.

Celelalte observații au ca obiect unele chestiuni legate de interpretarea materialului și descrierea idiolectelor, precum și cîteva amănunte privitoare la transcreierea fonetică.

P. 77 : Este greu de înțeles cum poate fi accentul ,,suport" al unei opoziții între ,,une voyelle antérieure extrêmement brève [ă] et une voyelle de même timbre, également brève, mais accentuée [ˈa] (ou quelquefois légèrement postérieure)" (vezi și p. 167).

P. 94 : Autoarea constată că în unele variante meridionale ale francezei dispariția lui ,,*e* muet" final este compensată de o diferențiere produsă în segmentul consonantic precedent : *port* = [pɔx], dar *pore* = [pɔʁ̞]. Din moment ce a avut loc acest ,,transfer" (termenul este folosit de autoare), nu credem că se justifică afirmația conform căreia ,,il y a maintien de la pertinence du *e* muet" : se menține deosebirea dintre cele două cuvinte, dar nu și pertinența unui element inexistent; în același timp, se constituie o opoziție între consoanele [x] și [ʁ̞].

P. 96—99 : Unele dintre explicațiile privitoare la transcrierea fonetică nu sînt destul de precise. Din indicația potrivit căreia cu litere cursive sînt notate sunete vocalice avînd ,,des timbres intermédiaires" nu rezultă, de exemplu, dacă [*ε*] este o vocală intermediară între [ε] și [æ], între [ε] și [e] sau, eventual, între [ε] si vocala centralizată [ε̈] (cf. p. 142; de remarcat că din lista semnelor diacritice dată la p. 97 lipsește [¨]). Se menționează că palatalizarea este notată cu semnul [‿] plasat sub literă, dar siflanta palatalizată surdă este notată [sʲ], ceea ce ne face să presupunem că semnul diacritic în discuție indică natura p a l a t a l ă (nu palatalizată !) a unei consoane (cf. p. 155 : [t̯] în cuvinte ca *enfantine*, *biquette*), deși laterala și nazala care aparțin acestei clase de localizare sînt notate [λ], respectiv, [ɲ] (deci nu [l̯], [n̯]). Ne întrebăm dacă termenii f r i c a t i v e și s p i r a n t e sînt considerați sinonimi sau se referă la sunete distincte în definiția sunetului (sau sunetelor?) notat(e) [j] : ,,fricative ou spirante palatale sonore". Din faptul că se face distincție între fricativa uvulară [R̲] și spiranta cu același loc de articulație, notată [ʁ̞], ar rezulta că [j] corespunde la d o u ă sunete. Oricum, rămîne neclar motivul pentru care consoana [θ] este definită ca fricativă, iar [ð] ca spirantă. Litera [ᵊ] indică fie articulația ,,netă" a oclusivei orale din grupul [ŋgᵊ], fie — după orice consoană — ,,une espèce d'écho vocalique", particularități care ar fi trebuit, credem, să rămînă distincte în transcriere; în plus, ne întrebăm dacă poate fi numit ,,ecou" elementul notat [ᵊ] într-o formă ca [ʃᵊo] = *chaud* (p. 142), unde el apare tot după o consoană, dar ca prim termen al unei secvențe vocalice explicate ca fiind rezultatul unei ,,ușoare diftongări".

P. 174 : Fricativa uvulară sonoră este notată [ʁ̞], deci altfel decît se prevede la p. 98 : [R̲] (această ultimă notație este folosită, de exemplu, la p. 183).

P. 182 : Întrucît, în idiolectul descris aici, vocalele nazale sînt urmate întotdeauna de o consoană nazală (de exemplu, [sε̃ŋkantə] = *cinquante*), ar fi fost necesar să se justifice interpretarea nazalității acestor vocale ca trăsătură distinctivă (pertinentă) —/sε̃kãt(ə)/— și a consoanelor nazale următoare ca simple ,,apendice" fără valoare fonologică, arătîndu-se de ce nu este acceptată interpretarea, în principiu posibilă, conform căreia nazalitatea celor două vocale este impusă de context : /sεNkaNt(ə)/ (cu neutralizarea opozițiilor de localizare dintre consoanele nazale, înainte de alte consoane).

P. 182—183 : Autoarea afirmă că, întrucît [ə] nu apare cu consecvență în cuvinte de tipul *coque* și, în același timp, apare cîteodată în cuvinte va *avec* (în anumite situații), acest ,,apendice vocalic" nu are valoare distinctivă (,,ce qui lui fait perdre toute valeur pertinente").

Afirmația pare a fi în contradicție cu interpretarea după care vocala finală din ['œrə] = *heure* este o realizare a fonemului /ø/, iar acest cuvînt se deosebește de [ø'rø] = *heureux* exclusiv prin locul accentului.

Rod al unei cercetări în care s-a investit o cantitate impresionantă de muncă, noua carte a Henriettei Walter conține, într-un spațiu relativ mic, o cantitate la fel de impresionantă de informații asupra varietăților regionale ale francezei. Autoarea menționează, cu modestie, că ancheta întreprinsă în cele 111 localități nu este decît un fel de preanchetă, menită să pregătească realizarea unei anchete pe scară largă, cu luarea în considerație și a altor variabile (vîrstă, sex, statut social), alături de cea geografică (p. 70, 202). Putem însă să ne declarăm întru totul de acord cu A. Martinet, care scrie : „Ce que nous avons dès aujourd'hui est infiniment précieux" (*Préface*, p. 10).

Este de așteptat ca unele descrieri, oricît de sumare, ale celor 111 idiolecte să servească drept puncte de plecare pentru cercetări în profunzime, mai ales în localitățile — nu puține — în care s-au descoperit fenomene deosebit de interesante (de exemplu, un subsistem al vocalelor nazale conținînd șase foneme ; vezi p. 135). Credem, în același timp, că *Enquête phonologique et variétés régionales du français* poate servi ca model pentru cercetări similare asupra altor domenii lingvistice.

August 1985

ANDREI AVRAM
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

NICOLAE DOBRIȘAN, **Curs de lexicologie arabă**, București, [Tipografia Universității din București], 1984, 249 p.

Lucrarea pe care ne propunem să o prezentăm în cele ce urmează constituie o premieră în orientalistica românească, deși prin ea N. Dobrișan își continuă preocupările de dată mai veche consacrate lexicologiei limbii arabe și concretizate într-o serie de articole apărute în publicațiile de specialitate din țară și de peste hotare.

Cursul cuprinde o introducere, șapte capitole și o bibliografie.

Introducerea (p. 5—11) prezintă, pe de o parte, principalele probleme avute de obicei în vedere în analiza structurii lexicale a unei limbi și, pe de altă parte, pe cele specifice limbii arabe, luîndu-se în considerare, cu precădere, direcțiile și tendințele de dezvoltare în plan lexical ale acestei limbi.

Capitolul intitulat *Rolul derivării în îmbogățirea și modernizarea lexicului arab* (p. 13—82) și avînd ca obiect „una dintre cele mai discutate probleme în lexicologia arabă" (p. 13) este împărțit în patru subcapitole. Autorul începe prin a discuta conceptele cu care urmează să opereze, făcînd precizările și disocierile necesare. Astfel, el utilizează termenul *ištiqāq* în accepția sa inițială, de derivare propriu-zisă, neluînd în considerare fenomenele denumite *qalb* (apariția de noi cuvinte ca rezultat al schimbării ordinii consoanelor radicale) și, respectiv, *'ibdāl* (formarea de cuvinte prin înlocuirea unor consoane radicale cu altele, apropiate ca loc de articulație sau din alt punct de vedere) ; fenomenului denumit *naḥt* și înțeles ca reducere a unei propoziții, formule sau expresii la un singur cuvînt sau, mai recent, considerat procedeu de compunere (p. 83) i se consacră un capitol aparte (al II-lea).

Subcapitolul *Mecanismul derivării în limba arabă* prezintă aspectele esențiale ale sistemului morfologic al limbii (studiat amănunțit de autor în *Curs de fonetica și morfologia limbii arabe contemporane*, București, CMUB, 1975) relevante pentru scopurile lucrării, și anume tipurile de teme obținute prin modificarea structurii interne a rădăcinii. Subcapitolul următor, *Tendințe în sistemul verbal al arabei contemporane*, este consacrat studierii mecanismului de funcționare a formelor verbale zise „derivate" ; în nota 4 de la p. 37, se menționează că „exemplele utilizate pentru ilustrarea diverselor aspecte puse în discuție au fost excerptate dintr-un corpus de texte de limbă contemporană". Sistemul verbal arab este examinat aici atît sub aspect morfologic (structura formelor derivate), cît și sub aspect semantic (semnificațiile acestor forme), punîndu-se accentul pe creațiile lexicale noi și pe sensurile noi adăugate la cuvinte deja existente. De remarcat în mod special încercarea lui N. Dobrișan de a evalua productivitatea formelor verbale, pe baza unui studiu asupra frecvenței lor în textele din care este alcătuit corpusul (a se vedea și articolul aceluiași autor intitulat *Tendencies in the Verbal System of Contemporary Standard Arabic*, în „Revue roumaine de linguistique" XXX (1985), 4, p. 281—293). În subcapitolul *Tendințe în sistemul nominal al arabei contemporane* găsim un inventar detaliat al categoriilor de formații nominale, derivate, ca și verbele, după scheme fixe. Sînt indicate pînă și

cele mai recente formaţii, precum şi sferele vocabularului în care ele sînt preponderente. Şi în acest subcapitol, productivitatea formaţiilor este analizată statistic. În ultimul subcapitol, *Derivatele obţinute prin afixarea externă şi locul lor în sistemul lexical contemporan*, se studiază derivatele nominale, foarte productive, obţinute prin adăugarea sufixului *-iyy*, respectiv, *-iyya(t)*.

Capitolul al II-lea, *Rolul compunerii în dezvoltarea şi modernizarea lexicului arab* (p. 83—91), deşi porneşte de la conceptul de *naḥt* (din gramatica arabă clasică), este dedicat analizei formaţiilor ,,compuse prin alăturarea a două cuvinte, păstrate ca atare sau trunchiate" şi a celor create ,,prin calchierea unor prefixe din limbile europene" (p. 83). Se disting două tipuri principale de compuse în limba contemporană : cele livreşti şi cele intrate în vocabularul comun. După ce menţionează că, alături de acestea, s-au impus şi formaţii care calchiază prefixele din limbile europene şi compuse împrumutate din greacă sau latină, autorul arată că, deşi — dată fiind structura morfologică a arabei (bazată pe rădăcini, de regulă, triconsonantice) — ,,procedeul compunerii nu este în spiritul limbii arabe" (p. 90), este de aşteptat ca vocabularul limbii contemporane să continue să se îmbogăţească cu formaţii obţinute prin compunere.

Cel de al treilea capitol, *Împrumutul lexical şi rolul lui în modernizarea lexicului arab* (p. 93—150), care abordează problema în perspectivă diacronică, cuprinde două subcapitole : *Împrumutul în perioada clasică* şi *Împrumutul în perioada modernă*. Este pus în evidenţă faptul că în această din urmă perioadă limba arabă a împrumutat şi continuă să împrumute un mare număr de cuvinte, ceea ce face ca lexicul arab, multă vreme imobil, constant (la nivelul limbii literare), să se modifice cantitativ (ceea ce este normal şi valabil pentru toate limbile vii), dar şi calitativ (prin adoptarea de formaţii lexicale structural foarte diferite, îndeosebi sub aspect morfologic, în raport cu sistemul limbii, care este, în principiu, foarte rigid). De subliniat acurateţea şi caracterul sistematic al expunerii ; autorul grupează tematic şi, în măsura posibilului, cronologic împrumuturile lexicale (fireşte, fără a-şi propune un inventar exhaustiv). Şi capitolul al III-lea se încheie cu prezentarea rezultatelor unei cercetări statistice (avînd, de data aceasta, ca obiect ponderea împrumuturilor lexicale moderne în ansamblul lexicului). Este, fără îndoială, întemeiată opinia autorului conform căreia, deşi ponderea împrumuturilor este în prezent mică, ea manifestă o tendinţă evidentă şi normală de creştere.

În capitolul următor, *Calcul şi rolul său în modernizarea lexicului arab* (p. 151—168), sînt definite, mai întîi, tipurile de calcuri. Se constată, apoi, că — în arabă, ca şi în multe alte limbi — calcul lexical şi cel frazeologic sînt cele mai frecvente, mai ales în limbajul politic şi în cel ştiinţific, sub influenţa unor limbi ca franceza şi engleza (mai recent, şi rusa). Calcurile frazeologice, care par a fi cele mai variate structural, sînt pe primul loc în ce priveşte frecvenţa, datorită, în principal, rolului jucat de presa arabă ,,în difuzarea şi impunerea expresiilor frazeologice calchiate" (p. 161) ; concludentă, în acest sens, este lista de exemple (p. 161—164). Calcul gramatical este, după cum arată autorul (p. 165), mult mai rar, exemplele (p. 165—167) ilustrînd doar cîteva subcategorii, cum ar fi folosirea unor nume verbale şi adjective relative cu valoare adverbială, modificări în sintaxa unor construcţii genitivale sau ale regimului unor verbe.

Capitolele al V-lea şi al VI-lea, *Echivalente arabe pentru prefixe, pseudoprefixe şi elemente prime de compunere* (p. 169—215) şi, respectiv, *Echivalente arabe ale unor sufixe şi elemente secunde de compunere* (p. 217—225), sînt consacrate unor probleme dificile cu care este confruntată araba, limbă foarte săracă în afixe de genul celor existente în limbile indo-europene. După ce arată care sînt afixele cu adevărat arabe, autorul face o amplă prezentare a modalităţilor prin care limba arabă încearcă, mai ales în ultima vreme, să redea valorile elementelor de compunere. Ne permitem să relevăm că inventarul prezentat este, dacă nu exhaustiv, cel puţin foarte bogat şi ,,la zi", conţinînd creaţii dintre cele mai recente, mai cu seamă din limbajul ştiinţific şi din cel politic.

Ultimul capitol, *Planificarea lingvistică şi modernizarea lexicului arab* (p. 227—233), constă dintr-o scurtă analiză (care poate fi privită şi ca o concluzie a întregii lucrări, dar de astă dată din perspectivă sociolingvistică) a situaţiei unei limbi pentru care problema planificării se pune cu deosebită acuitate, în condiţiile existenţei fenomenului numit în literatura de specialitate diglosie. Sînt trecute în revistă principalele direcţii ale eforturilor făcute în acest domeniu, evaluîndu-se atît rolul factorilor obiectivi (la nivel instituţional : de exemplu, academiile de limbă arabă din Cairo, Damasc şi, într-o mai mică măsură, Bagdad), cît şi al celor subiectivi (inovaţii individuale).

Lucrarea se încheie printr-o amplă bibliografie — 206 titluri — , din care nu lipsesc lucrări foarte recente.

Deşi este intitulată şi, în mare măsură, structurată ca un curs (fapt ilustrat de numărul mare al exemplelor, de comparaţiile cu limba română — în special în capitolele II, V şi VI — şi de grija pentru o sistematizare cît mai clară, în scopuri evident didactice), lucrarea lui N. Dobrişan depăşeşte, credem, limitele îndeobşte asociate noţiunii de curs universitar. Autorul aduce numeroase contribuţii originale, cum ar fi evaluările statistice pe baza propriilor cercetări (capitolele I, III şi IV), emite opinii personale şi se ocupă şi de probleme deloc sau foarte puţin studiate pînă acum, printre care, de exemplu, calcul în limba arabă.

Lucrarea impresionează nu numai prin bogăția materialului de limbă, ci și prin îmbinarea abordării diacronice cu cea sincronică și prin numeroasele considerații de ordin morfologic, sintactic, sociolingvistic. Exemplele fiind redate (cu extrem de puține excepții) în transliterație, lucrarea este accesibilă oricărui lingvist. O mare parte a volumului) în special capitolele II, III, V și VI) prezintă interes și pentru lingviștii specializați în alte limbi. Avem convingerea că, prin marea cantitate a faptelor, sistematic și clar explicate, lucrarea lui N. Dobrișan se va dovedi foarte utilă traducătorilor și cititorilor de texte de presă sau științifice arabe. Posedînd însă toate calitățile menționate mai sus, ea se adresează unui cerc mai larg de cititori, care poate să includă, alături de traducători și alături de studenți — principalii beneficiari —, și pe specialiștii în limba arabă și pe cercetătorii din diverse domenii ale lingvisticii.

August 1985

ANDREI A. AVRAM
ROMPETROL
Calea Victoriei 109, București

MARICA PIETREANU, **Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, 225 p.

Lucrarea de față oferă, într-o abordare sociolingvistică modernă, o privire de ansamblu și o analiză amănunțită a problemelor interesante, puțin și doar parțial studiate pînă acum în lingvistica noastră, referitoare la salutul în limba română. Cartea reprezintă, într-o formă revizuită și completată, teza de doctorat a autoarei, susținută în 1977 și elaborată sub conducere științifică a acad. Al. Graur.

Sub aspect metodologic, lucrarea adoptă o perspectivă interdisciplinară pe deplin justificată de subiectul tratat. Astfel, urmărind cercetarea formelor de salut ca expresie a comportamentelor psihosociolingvistice, a căror reglementare se face nu numai prin influența factorilor de ordin lingvistic, ci și a acelora de ordin extralingvistic, autoarea îmbină metodele și principiile sociolingvisticii actuale, pe de o parte, cu cele ale unor ramuri tradiționale ale științei limbii, ca dialectologia, stilistica și semantica și, pe de alta, cu unele care țin de etnografie, antropologie culturală și psihosociolingvistică.

La baza acestui tip de analiză complexă stă considerarea permanentă a fenomenului studiat prin prisma unui dublu aspect al limbii, și anume : „a) limba ca sistem de semne cu structură proprie, gramaticală și semantică (formulele de salut reprezentînd un corpus de date lingvistice ale limbii române); b) limba ca parte constitutivă a unui comportament social, specific vorbitorilor români ' (*Introducere*, p. 7).

Deschizîndu-se printr-o succintă introducere în care se dau precizări asupra scopului și metodologiei adoptate, lucrarea este alcătuită din următoarele capitole : *Salutul, mijloc de integrare sociolingvistică, Salutul gestual, Salutul epistolar, Suportul originar și suportul analog al formulelor de salut, Semnificația etnolingvistică și sociolingvistică a formulelor de salut românești, Formulele de salut din limba română, Fapte de limbă și de stil în formulele de salut românești.* După *Considerațiile finale* urmează o *Bibliografie* completă, o *Anexă* care cuprinde un model de convorbire tematică dirijată și un chestionar cu răspunsurile subiecților și, în sfîrșit, un dublu *Indice*, de autori și de cuvinte.

Din examinarea semnificației, valorilor și procedeelor salutului în limba română se desprinde constatarea că salutul nu este numai un act verbal — o modalitate de exprimare lingvistică a politeții —, ci în același timp și un mijloc de integrare sociolingvistică

Finalitatea și efectele mesajului transmis prin enunțurile de salut sînt studiate în lucrare în funcție de psihologia participanților și, mai cu seamă, de situațiile socioculturale concrete în care se realizează actul salutului.

Cercetarea se axează cu precădere pe urmărirea salutului așa cum apare el în limba vorbită (salutului gestual și epistolar li se acordă un spațiu mai restrîns), pe baza unui bogat și variat corpus de formule românești, adesea comparate cu formulele de salut din alte limbi romanice. Autoarea propune de asemenea o clasificare a formulelor de salut întemeiată pe criteriul temporal și enunțial, cu frecvențe referiri la criteriul geografic și la cel stilistic.

În urma studiului procedeelor de salut din vorbirea populară și familiară — dintre care majoritatea sînt urări —, autoarea evidențiază rolul pe care îl joacă salutul ca mijloc de reglementare a interacțiunilor psiholingvistice dintre vorbitori.

Din analiza modificărilor petrecute în evoluția valorilor salutului rezultă, pe de o parte, că „s-a produs o anumită involuție a semnificației morale a salutului, în favoarea unei semnificații mai „tehnice", mai „pragmatice" (p. 202) și, pe de alta, că a crescut frecvența de întrebuințare în variate medii sociale a formulelor scurte, de tipul *bună, salut*.

Concluzia generală a lucrării reliefează faptul că „formulele de salut din limba română [...] reprezintă elemente vechi de origine latină, pe care poporul le-a păstrat de-a lungul veacurilor, ele aparţinînd fondului principal lexical. În raport cu acestea, formulele împrumutate sînt puţine ca număr (unele se datoresc influenţei literare), cele mai multe au primit valori noi sau au căpătat un caracter formal, convenţional" (p. 202).

Prin monografia Maricăi Pietreanu *Salutul în limba română*, lingvistica românească actuală se îmbogăţeşte cu o contribuţie valoroasă legată de o problemă care suscită un interes atît lingvistic cît şi sociocultural mai larg.

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

HØYBYE, POUL, i samarbejde med — în colaborare cu VALERIU MUNTEANU şi EMMA KJÆRULF, **Dansk-rumænsk ordbog — Dicţionar danez-român.** Lyngby — Bucureşti, Dansk Historisk Håndbogsforlag A/S — Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 805 [—808] p.

Seria de dicţionare bilingve publicate de Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică s-a îmbogăţit la sfîrşitul anului trecut cu un nou titlu. Avem în vedere lucrarea menţionată mai sus — rod al contactelor culturale româno-daneze nu numai prin aceea că a văzut lumina tiparului în cadrul unei coeditări, ci, în primul rînd, pentru că a fost elaborată de un colectiv mixt, alcătuit din doi specialişti de la Copenhaga, profesorul Poul Høybye şi regretata Emma Kjærulf, şi scandinavistul român Valeriu Muneanu, lector la Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine a Universităţii din Bucureşti.

Dicţionarul înregistrează circa 40 000 de cuvinte din daneza modernă, pecum şi un bogat material frazeologic. Corpul dicţionarului este completat de următoarele materiale redactate în limbile daneză şi română: *Forord* (p.5) / *Cuvînt înainte* (p. 6), *Dansk udtale* (p. 7—18) / *Pronunţia daneză* (p. 26—41), *Dansk morfologi (Formlære)* (p. 19—25) / *Noţiuni fundamentale de morfologie a limbii daneze* (p. 42—54), *Tegn og forkortelser* / *Semne şi abrevieri* (p. 55—57).

Atît consideraţiile generale referitoare la pronunţia limbii daneze, cît şi cele care au ca obiect morfologia acestei limbi sînt, evident, cît se poate de binevenite pentru informarea cititorului român, dicţionarul de faţă fiind prima lucrare de lexicografie dedicată unei limbi scandinave care apare în ţara noastră (cu excepţia unor ghiduri pentru uz turistic publicate în anii trecuţi).

Avînd în vedere diferenţele, adesea considerabile, dintre forma scrisă a cuvintelor daneze şi realizarea lor orală, este un lucru meritoriu faptul că dicţionarul dă transcrierea fonetică a majorităţii cuvintelor-titlu şi a unor cuvinte compuse, precum şi indicaţii cu privire la ocurenţa *stød*-ului (acesta este o caracteristică nemarcată ortografic a pronunţiei cuvintelor daneze în poziţie accentuată constînd dintr-o închidere bruscă a glotei ; *stød*-ul se situează totdeauna în partea finală a emiterii unui sunet sonor (vocală, diftong sau consoană), făcîndu-l astfel mai scurt (p. 30).

Articolele de dicţionar constau din : cuvîntul-titlu, transcrierea fonetică, indicarea părţii de vorbire, menţiuni referitoare la flexiune, semnalarea *stød*-ului şi a variaţiilor sale în cadrul paradigmei unui cuvînt, echivalentul sau echivalentele româneşti ale fiecărui sens şi, cînd este cazul, ilustrări sintagmatice. La substantive, indicarea expresă a părţii de vorbire este înlocuită prin semnalarea particularităţilor morfologice ale formei articulate cu articol hotărît enclitic la singular şi ale formei de plural nearticulat. Gruparea alfabetică în cuiburi a cuvintelor compuse este cea din lexicografia germanică de tip tradiţional.

Lucrarea se încheie cu indicarea bibliografiei folosite la elaborarea ei (p. 806—807).

În varianta daneză a *Cuvîntului introductiv* (p. 5), autorii îşi exprimă intenţia de a pune dicţionarul la dispoziţia publicului din Danemarca şi România. Fiind primul dicţionar danez român publicat vreodată, este neîndoielnic că lucrarea va fi primită cu interes în ambele ţări, deşi, prin structua sa, ea furnizează o cantitate mai mare de informaţie lingvistică vorbitorului de limbă română decît celui de limbă daneză. Oricum, avem convingerea că *Dansk-rumænsk ordbog* va deveni în scurtă vreme o raritate atît la noi cît şi în librăriile de peste hotare.

ILINCA CONSTANTINESCU

MANUEL ALVAR EZQUERRA, AURORA MIRÓ DOMÍNGUEZ, **Diccionario de siglas y abraviaturas**, Madrid, Editorial Alhambra, 1983, [296 p.]

Potrivit intenției mărturisite de autori în prefață, lucrarea înregistrează un număr de abrevieri și sigle (circa 7200 după calculele noastre) care, în cadrul fiecărui articol, sînt explicate (și traduse, între paranteze, atunci cînd cuvîntul-titlu provine din altă limbă decît spaniola), indicîndu-se domeniul din care face parte formația respectivă. Nu se dau informații cu caracter enciclopedic de tipul : anul constituirii unui organism a cărui siglă e înregistrată, localitatea unde se află sediul acestuia, locul ocupat în viața țării de un partid politic a cărui siglă figurează în dicționar etc.

Au fost înregistrate, de preferință, formațiile din limba spaniolă, dar în dicționar figurează și numeroase abrevieri și sigle din alte limbi : organizații, partide politice din țări cu o mai puternică influență în viața internațională și din țările hispano-americane, organizații internaționale, asociații supranaționale, companii aeriene etc.

Cuvintele-titlu sînt înregistrate în ordine alfabetică internațională, în care grupul *ch* apare după grupul *cg* și înaintea lui *ci*, nu ca în spaniolă, unde *ch* apare după *cz*. Autorii au optat pentru această soluție, ,,deoarece siglele și abrevierile sînt cuvinte cu caracteristici speciale, fiecare din literele care le compun putînd reprezenta un cuvînt sau o silabă distinctă".

Inventarul de unități este precedat de un studiu de înaltă ținută științifică semnat de Manuel Alvar Ezquerra cu privire la fenomenul de prescurtare a cuvintelor. Potrivit autorului prescurtarea *(acortamiento)* este de două tipuri : prescurtarea propriu-zisă *(abreviamiento)* și abrevierea *(abreviatura)*. La rîndul lor, fiecare din aceste două tipuri se divid în subtipuri. Astfel, prescurtarea propriu-zisă include prescurtarea propriu-zisă simplă *(bus < autobús, profe < profesor, tele < television, cine < cinematógrafo)* și acronimia *(autobús <* **auto***móvil, omni***bus**, **mo***tel <* **mo***torist, ho***tel**, *transistor<* **trans***fer re***sistor**, *tergal< poliés***ter gal***o)*. Abrevierea include și ea trei subtipuri : *a.* abrevierea simplă *(abreviatura simple)*, care se realizează prin apocopă sau prin sincopă *(d.* pentru *don, s.* pentru *san, t.* pentru *tomo, ref.* pentru *referencia* sau *admón.* pentru *administración, dr.* pentru *doctor, tente.* pentru *teniente)* ; *b* abrevierea compusă *(abreviatura compuesta)*, care, în general, este o reducere a unor formule mai mult sau mai puțin stereotipe : *b.s.p.* ,,besa sus pies", *d.e.p.* ,,descanse en paz", *q.e.s.m.* ,,que estrecha su mano", *S.D.M.* ,,su divina Majestad". Atît în cazul abrevierilor simple, cît și în cel al abrevierilor compuse, nu se citește abrevierea, ci conținutul ; *c.* abrevierea complexă sau sigla *(abreviatura compleja o sigla)*. Aceasta la rîndul ei poate fi transparentă *(siglas transparentes)*, ex. : CCOO ,,Comisiones Obreras", FN ,,Fuerza Nueva", RN ,,Radio Nacional", TV ,,Televisión", și opacă *(siglas opacas)*, la care nu se percepe direct motivarea Siglele opace pot fi citite pe litere (DTP / détépé / ,,vacuna contra la difteria, el tétanos y la pertusis", PC / péθé sau (peθé) ,, Partido Comunista", UHF / úášeéfe / sau uášéfé / ,,Ultra High Frecuencies") sau secvențial (DAC / dák / ,,Departamento de Actividades Culturales", FEDISA /fedísa/ ,,Federación de Estudios Independientes, sociedad anónima", MOPU /mópu/ ,,Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo".

După ce stabilește aceste tipuri de prescurtări, autorul studiului se ocupă de o serie de alte aspecte privind siglele, printre care : folosirea siglelor și a derivatelor acestora cu intenții umoristice (ex. : FLP ,,Frente de liberación popular", pronunțat *Felipe)*, procedeele de formare a siglelor, pronunțarea acestora, genul, numărul și lexicalizarea siglelor.

Potrivit clasificării prescurtărilor făcute de Manuel Alvar Ezquerra, titlul lucrării, după cum recunoaște însuși autorul, este redundant, căci siglele fac parte din mai marea clasă a abrevierilor ; cu toate acestea, autorii *Dicționarului de sigle și abrevieri* au optat pentru acest titlu explicativ pentru a evita, de la început, eventualele ambiguități din vorbirea curentă a publicului larg căruia i se adresează lucrarea.

Așa cum a fost conceput, dicționarul este o valoroasă lucrare de referință, bazată pe criterii teoretice riguros științifice, care, chiar dacă prin însăși natura sa poate deveni caducă într-un timp relativ scurt, este un instrument util de lucru și poate constitui o bază temeinică pentru lucrări similare.

DAN MUNTEANU

NINA S. de FRIEDEMANN, CARLOS PATIÑO ROSSELLI, **Lengua y sociedad en el Palenque de San Basilio**, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1983, [300 p.]

Acest nou studiu dedicat comunității din Palenque de San Basilio (departamentul Bolivar, Columbia) este rodul unor îndelungi și minuțioase cercetări întreprinse la fața locului de doi reputați specialiști în materie : Nina S. de Friedemann, care lucrează în cadrul Programului Etnodesarrollo de Grupos Negros en Colombia, și-a început cercetările socioetnografice în

Palenque de San Basilio în 1974, iar Carlos Patiño Rosselli de la Universidad Nacional de Colombia, pe cele lingvistice, doi ani mai tîrziu. Rezultatele acestor investigaţii s-au materializat pe parcurs sub forma a numeroase articole, pentru ca, în final, cei doi, în urma unei salutare şi tenace colaborări, să ofere această amplă şi aprofundată lucrare monografică despre comunitatea amintită.

Prima parte a lucrării, intitulată *Palenque de San Basilio. Historia y organización social*, semnată de Nina S. de Friedemann, este, după cum arată titlul, o scurtă istorie a acestei comunităţi din epoca colonială pînă în zilele noastre, pe baza unei analize a societăţii contemporane de tip ,,palenque", confruntată cu date etnoistorice. Autoarea se ocupă de apariţia şi dezvoltarea pe teritoriul Columbiei a acestor comunităţi de sclavi negri fugiţi de pe moşii, de luptele duse de aceştia, de naşterea şi evoluţia comunităţii în discuţie; în continuare, autoarea se ocupă de organizarea socială, de legile care guvernează această comunitate, de obiceiuri, tradiţii, ritualuri; cititorul are, astfel, la îndemînă un tablou exact al modului de viaţă al comunităţii descrise, completat cu scene din existenţa cotidiană a membrilor acesteia. Această primă parte conţine şi cîteva hărţi cu localizarea pe perioade istorice (sec. al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea) a comunităţilor de sclavi negri fugiţi şi organizaţii în ,,palenques", precum şi o bogată bibliografie.

Partea a doua *El habla en el Palenque de San Basilio*, datorată lui Carlos Patiño Rosselli, este un studiu al creolei vorbite de membrii comunităţii, examinată din punct de vedere fonologic şi morfosintactic; se analizează vocalele şi consoanele, grupurile consonantice, fenomenul prenazalizării oclusivelor sonore, structura silabei, accentul, grupul verbal, grupul nominal, structura propoziţiei.

Studiul se încheie cu un capitol de observaţii sociolingvistice. Carlos Patiño Rosselli conchide că, în prezent, ,,situaţia sociolingvistică din San Basilio corespunde mai degrabă fenomenului de diglosie decît celui de continuu lingvistic postcreol", dar că, fără îndoială, idiomul creol vorbit de această comunitate cedează tot mai mult locul spaniolei, tinzînd spre dispariţie.

Ultima parte a lucrării, repezentînd circa o treime în economia volumului, conţine texte culese la faţa locului pe baza unor anchete lingvistice, cu respectiva traducere în spaniolă, şi o bogată bibliografie.

Volumul este ilustrat cu 28 de fotografii din viaţa de fiecare zi a comunităţii, datorate regretatului Richard Cross.

DAN MUNTEANU

„Langages" (décembre 1982), no. 68, 124 p.

Numărul *La linguistique japonaise* încearcă să dea o imagine cît mai completă asupra lingvisticii nipone, prezentînd istoria teoriilor lingvistice din această țară, caracteristicile gîndirii lingviștilor japonezi contemporani, și implicit trăsături caracteristice limbii japoneze.

André Wlodarczyk, coordonatorul numărului, ne prezintă principalele etape ale dezvoltării lingvisticii în Japonia în articolul *Théorie du langage au Japon* (p. 7—16). Principalele etape ale acestei evoluții sînt înfățișate, în continuare, în șase articole dedicate diferitelor aspecte ale dezvoltării lingvisticii nipone.

Un prim articol aparține regretatului Hubert Maës, fost profesor de limbă japoneză la Universitatea din Paris, care prezintă *Les parties du discours dans la tradition grammaticale japonaise avant le XVIIIe siècle* (p. 17—26). Autorul urmărește modul în care s-a constituit împărțirea tripartită a cuvintelor în categoriile *tenioha* (formanți gramaticali), *na* (substantive) și *kotoba* (verbe și adjective), relevînd conținutul noțional al acestor categorii. Se analizează în continuare modul în care acest sistem a fost afectat de introducerea unor clasificări binare împrumutate din China : *shizi* / *xuzi* (caractere pline / caractere vide), *ti* / *yong* (static / dinamic) și *huo* / *si* (viu / mort). Dezvoltarea acestei teorii originale a părților de vorbire este însă oprită în secolul al XVII-lea de contactul cu gramaticile europene.

Contactelor lingvistice dintre Europa și Japonia le este consacrat articolul *Les débuts des contacts linguistiques entre l'Occident et le Japon (premiers dictionnaires des missionnaires chrétiens au Japon au XVIe et au XVIIe siècles)* (p. 27—44) de Minako Debergh. Autorul prezintă informații privind vocabularul și gramatica limbii japoneze întîlnite în cronici și în culegeri de scrisori ale misionarilor, ca și principalele lucrări tipărite la Amakusa, Kyushu și Nagasachi. Gramaticile au ca model gramatica limbii latine, cele mai importante fiind cele două lucrări datorate lui João Rodriquez Tçuzu : *Arta de Lingoa de Japan* (1604) și *L'Arte breve da lingoa* (1620), dicționarul latin-portughez-japonez (1595) și dicționarul japonez-portughez (1603—1604).

Lingvistul japonez Junji Kawaguchi, de la Universitatea Keiô din Tokyo, autorul articolului *Un grammairien japonais du XVIIIe siècle et la linguistique japonaise* (p. 45—62), încearcă să reinterpreteze în termeni moderni analiza accepțiilor cuvîntului japonez *naho* făcută de poetul și lingvistul japonez Fujitani Nariakira (1738—1779). Adept al unei viziuni dinamice în analiza limbajului, acesta poate fi considerat un precursor al pragmaticii și teoriilor enunțării din lingvistica actuală. Cuvîntul *naho*, avînd sensul inițial „ceea ce este drept, nerăsucit", ajunge să capete accepții destul de diferite, de identificare, diferențiere și intensificare, ca și valori aspectuale. Acest tip de evoluție semantico-pragmatică nu este un accident, Junji Kawaguchi aducînd exemplul altor cuvinte din limba japoneză cu o evoluție asemănătoare. Articolul său devine un adevărat studiu de semantică contrastivă prin constatarea unei evoluții asemănătoare la cuvinte din limba engleză *(still)*, franceză *(encore)* și germană *(noch)*. De exemplu, *still*, pe lîngă sensul inițial de „calm, lipsit de mișcare" din expresii ca *keep still*, poate avea o semnificație aspectuală în *he is still a child*, un sens intensiv în *they demanded still more land* și o folosire concesivă în *he hadn't studied, still he took the examination*, evoluția semantică perfect paralelă cu cea a lui *naho*. Autorul urmărește procesul prin care diferiți factori enunțiativi dezvoltă încărcătura semantică inițială a unor cuvinte.

Articolul *„Gengoseikatsu" ou la vie langagière (objectifs et méthodes des recherches)* (p. 63—69) este dedicat definirii unui concept tipic pentru lingvistica japoneză, „gengoseikatsu", ce ar corespunde sociolingvisticii, etnolingvisticii, psiholingvisticii, geografiei lingvistice și sociologiei comunicării din lingvistica europeană. Dat fiind faptul că termenul „gengoseikatsu" se referă la domenii pe care sîntem obișnuiți a le considera diferite, autorul articolului, France Dhorne, de la Universitatea Paris VII, propune să se considere că acest termen desemnează ansamblul studiilor de lingvistică ce studiază raportul dintre om și limbă.

Teoria lingvistică japoneză cea mai originală din perioada contemporană îi aparține lui Tokieda Motoki (1900—1967), care, opunîndu-se explicit postulatelor saussuriene, definește limbajul ca pe un proces complex în cursul căruia, printr-un canal sonor sau grafic, au loc actul de exprimare și actul de înțelegere. Spre deosebire de Saussure, Tokieda își propune să se ocupe în primul rînd nu de *limbă*, ci de *vorbire*, realizînd o teorie a *procesului lingvistic (gengo kateisetsu)*. Teoriile antisaussuriene ale acestui lingvist sînt prezentate de Catherine Garnier în articolul *Takieda contre Saussure, pour une théorie du langage comme processus* (p. 71—84).

Principalele direcții ale cercetării lingvistice contemporane sînt prezentate de lingvistul japonez Nozomi Tanaka în articolul *L'institut national de recherche sur la langue japonaise (créa-*

tion, évolution, perspectives actuelles) (p. 85—94). Sînt prezentate cele mai importante anchete sociolingvistice efectuate în toate regiunile ţării, atît în zonele rurale, cît şi în marile oraşe, activitatea lexicografică, studiile consacrate sistemului limbii japoneze, cercetările privind învăţarea limbii japoneze ca limbă maternă şi ca limbă străină. Una dintre cele mai importante lucrări realizate în cadrul Institutului este *Atlasul lingvistic al Japoniei*, apărut în şase volume (1966—1974). În prezent sînt elaborate proiecte de studii contrastive în colaborare cu instituţii specializate din R.F.G. şi Franţa.

Unul dintre cercetătorii Institutului Naţional de Studiere a Limbii Japoneze, Fujio Minami, prezintă în articolul *Qu-est-ce que la langue japonaise (la structure de la phrase)?* modul în care se structurează straturile ce constituie predicatul şi respectiv propoziţiile principale şi subordonate în limba japoneză.

Ultimul articol aparţine lui André Fabre şi este intitulat *Comparaison typologique du japonais et du coréen* (p. 107—123). Autorul relevă şaisprezece caracteristici tipologice comune celor două limbi (structura aglutinantă, ordinea subiect—obiect—predicat, existenţa a şase funcţii sintactice pentru cuvintele invariabile marcate de sufixe specifice, inexistenţa pronumelor relative etc.), ca şi diferenţele ce apar la nivelul structurii gramaticale şi la nivelul structurii lexicului. André Fabre consideră că în stadiul actual al cunoştinţelor noastre este încă prematur să se deducă din această mare apropiere tipologică o înrudire genetică.

Acest număr al revistei ,,Langages" reuşeşte să dea o imagine sintetică asupra istoriei lingvisticii în Japonia, asupra principalelor direcţii ale cercetărilor de lingvistică contemporană, cuprinzînd şi informaţii interesante privind structura morfologică, sintactică şi semantică a limbii japoneze.

ADRIANA COSTĂCHESCU

,,Langue française" (1984), nr. 61, 128 p.

Numărul din februarie al revistei, intitulat *Sémiotique et enseignement du français*, a fost alcătuit de Jacques Fontanille, de la Université de Limoges. După cum reiese limpede şi din titlu, acest număr al revistei abordează o problemă de mare interes actual, şi anume teoria semnificaţiei şi achiziţiile sale cele mai recente, văzută prin prisma posibilităţilor sale de aplicare în pedagogia limbii franceze.

Cele şase articole reunite în acest volum au meritul de a reîmprospăta unele proceduri şi de a propune noi concepte, validate de practica pedagogică concretă. Avînd un caracter îndeobşte aplicativ, autorii articolelor reuşesc să facă explicit rolul semioticii, în calitate de metodă de structurare a discursului, potenţînd lectura textului şi anticipînd interpretarea sa propriu-zisă.

Majoritatea studiilor gravitează în jurul problemelor textului, propunînd diferite modalităţi de abordare a acestuia.

Astfel, D. Bertrand, în *Sémiotique du discours et lecture des textes* (p. 9—26), încearcă să stabilească fundamentele teoretice şi metodologice ale unei semiotici a lecturii, pornind de la un fragment din romanul *Germinal* de Emile Zola. În acest scop autorul apelează la conceptul de ,,schemă referenţială" cu ajutorul căreia cititorul competent ordonează semnificaţiile unui text. Se arată cum jocul complex dintre diferitele procedee de referenţializare concură la o structurare şi la o orientare specifică a unităţilor semnificative, al căror efect final îl constituie, pentru textul ales, impresia de conformitate cu experienţa trăită.

Sub un titlu reproducînd primele cuvinte din fragmentul ales pentru analiză : ,,*Ah! Tonnere! Quel trou dans la blanquette!*" *Essai de sémantique interprétative* (p. 27—54), F. Rastier se apleacă asupra unui alt text de E. Zola, extras din romanul *L'Assommoir*. Autorul întreprinde analiza fenomenului de izotopie, care îi permite să definească şi să evalueze coerenţa textului, în cadrul unui foarte interesant experiment didactic, care generează, incidental, şi unele observaţii cu caracter sociologic sau psihologic. Deosebit de bine argumentat şi captivant, acest articol marchează ,,un pas spre constituirea unui model de competenţă interpretativă".

Articolul lui G. Maurand, intitulat *Pratiques sémio-linguistiques de l'école élémentaire* (p. 55—72), este rezultatul unor experimente de durată realizate la ciclul primar şi vizînd tentativa de abordare a textului dintr-un unghi semiolingvistic încă de la vîrste fragede. Concepînd textul ca o globalitate de sens care se manifestă şi se descoperă prin jocul combinat al diferitelor sisteme ale limbii (lexic, sintaxă, retorică, pragmatică), autorul propune cîteva strategii pedagogice ducînd la constituirea de cîmpuri lexicale şi semantice. Articolul ne convinge de faptul că acest tip de activitate poate fi un instrument operaţional eficient în şcoala primară

Problema rescrierii textelor (fr. *détournement)* prin modificarea obiectivelor şi a valorilor pe care sînt ele fundamentate este abordată de J. Fontanille în articolul *Le détournement*

du texte, activité sémiotique (p. 73—90). Autorul operează cu conceptul de „proiect enunţiativ", înţeles ca efect al unei selecţii personale a structurilor imanente ale semnificaţiei. În cazul operaţiei de rescriere a textului are loc o substituire a proiectului enunţiativ iniţial cu un altul. Ilustrarea se face pe baza unui text de Boris Vian ; în continuare, se prezintă rezultatele unui experiment constînd în a modifica textul unei scrisori comerciale şi se relevă semnificaţiile diferitelor variante obţinute. Autorul propune cîteva orientări mai generale pentru o pedagogie a enunţului scris, inspirată din semantica narativă, şi subliniază rolul activităţii de modificare a textelor în dobîndirea practicilor de manipulare a acestui tip de enunţ.

În articolul *Enonciation et variantes sociolectales* (p. 91—99), I. Darrault urmăreşte relaţia dintre eşecul şcolar şi originea socioculturală a elevilor. Autorul porneşte de la principiile enunţate în lucrarea lui B. Bernstein *Langage et classes sociales*, corelînd rezultatele acestui studiu de sociolingvistică cu unele aspecte privind analiza enunţării. În felul acesta se pune în evidenţă faptul că eşecul, inadaptarea şcolară, are în multe cazuri drept cauză principală nu atît deficienţe de natură intelectuală cît mai ales o competenţă discursivă deficitară a elevilor, cauzată de factori de ordin sociocultural.

În fine, Françoise Ravaux, în *Tentative de saisie et reproduction du sens. Aspects et compromis d'une pédagogie de la traduction* (p. 100—120), işi propune să aleagă şi să argumenteze o metodă pedagogică privitoare la practica traducerii. În acest scop autoarea sugerează elaborarea unui „metatext", adică o lectură interlingvistică care să ţină cont de restricţiile şi idiosincretismele din limba-ţintă. Demersul adoptat este acela al parcursului generativ al lui A. J. Greimas, aplicat unui pasaj din *À la recherche du temps perdu* de Marcel Proust (fragmentul cunoscut sub numele de „Les clochers de Martinville"), comparat cu versiunea sa din limba engleză datorată lui C. K. Scott Moncrieff.

Interesul acestui număr al revistei „Langue Française", pe lîngă ideile incitante expuse, rezidă şi în faptul că materialul articolelor se prezintă sub formă de experimente didactice, urmărindu-se reacţiile elevilor la demersurile propuse. Devine evident că semiotica este mai mult decît o teorie lingvistică aplicabilă şi aplicată în pedagogie ; ea este un instrument cu spectru larg, acţionînd asupra ansamblului competenţei elevilor. Mai mult, ea poate interveni în practica socială, influenţînd relaţiile interumane, aşa cum apare din interviul realizat de J. Fontanille cu A.-J. Greimas, publicat în încheierea volumului (p. 121—128).

GABRIELA SCURTU

„**Incontri linguistici**" (1983), nr. 7, 189 p.

O dată cu apariţia ei sub auspiciile unei noi edituri (binecunoscuta casă editorială Giardini din Pisa), revista „Incontri linguistici", menţinîndu-şi principalele preocupări lingvistice şi filologice, şi-a îmbogăţit substanţial conţinutul şi numărul de colaboratori, rezultînd de aici o mai amplă arie de investigaţie a fenomenelor lingvistice.

În domeniul lingvisticii indo-europene reţin atenţia cîteva contribuţii originale şi foarte interesante. Într-un articol despre conceptul de ὕβρις în epopeile homerice, Eva Cantarella (*Studi sul lessico giurdico greco* : *ὕβρις in Omero*), pornind de la o remarcă din *Retorica* lui Aristotel (1378b, 23—25), care corelaţionează ὕβρις cu ἀτιμία, ajunge la concluzia că, la origine, acest termen are o valoare laico-juridică din care, ulterior, s-a dezvoltat cea religioasă specifică tragediei eline clasice. În interpretarea autoarei ὕβρις este o atitudine excesivă de violare conştientă a valorii individuale (ἀρετή), care oferă personajului un anume statut social şi anume stimă şi prestigiu (τιμή) în faţa tovarăşilor săi. Această încălcare a limitei în plan moral are în ultimă instanţă un fundament socioeconomic şi juridic, anume nesocotirea dreptului de proprietate privată fie asupra bunurilor gospodăreşti (οἶκος), cum este cazul cu peţitorii Penelopei, fie asupra prăzii de război (γέρας), exemplul celebru în acest sens fiind disputa între Agamemnon şi Ahile.

Alte două articole tratează probleme de epigrafie latină. În primul, Marcello Durante (*L'Inscrizione di Dueno*) propune o nouă interpretare a aşa-numitei „inscripţii a lui Duenos", pornind de la o altă segmentare a textului scris în *scriptio continua* şi interpretînd forma *deivos* ca un acuzativ plural şi *tesiai* drept un dativ etic. Iată traducerea inscripţiei în „lectura" lui M. Durante : „giura per gli dei colui che mi manda ; a casa tua la ragazza non sarà compiacente per tua opera se non vuoi che (essa) sia appagata da sé mediante il rimedio in tuo possesso ; uno valente mi fece a buono fine, e quidi (mi face) per uno valente : non mi si tratti male". În cel de-al doilea articol, Paolo Poccetti (*In margine all'inscrizione osca da Cuma Ve 110*) ajunge la concluzia că inscripţia funerară oscă de la Cumae a fost calchiată după model elenistic în ceea ce priveşte formularistica (nume în vocativ + formulă de salut, cît şi prenumele scris întreg şi omiterea patronimului). Fără a denota o penetraţie de fond a elementelor greceşti în cultura oscă, stela de la Cuma atestă „un'ostentata moda grecizzante".

În cadrul secțiunii consacrate lingvisticii romanice, alături de articolele semnate de Mario Doria (*Il vocalismo istriano preveneto alla luce della toponomastica medievale e moderna*) și Žarko Muljačić (*Tipi di „lingue in elaborazione" romanze*), rețin atenția considerațiile pe care lingvistul iugoslav Pavao Tekavčić (*Riflessioni su alcuni aspetti sociolinguistici dello studio del latino volgare*) le face asupra latinei vulgare privite din punctul de vedere al sociolingvisticii. După trecerea în revistă a unor opinii referitoare la definirea, controversată încă, a latinei vulgare, autorul accentuează un fenomen lingvistic specific trecerii de la latină la idiomurile romanice : existența a două coduri distincte (cel scris și cel vorbit), care duce la o perioadă de bilingvism. Latina acestei epoci de tranziție, datorită interferenței sale cu diferite limbi de substrat în teritoriile ocupate și colonizate, se poate compara cu situația lingvistică modernă a așa-numitelor idiomuri *pidgin* (în accepția lui R. A. Hall), care au drept trăsătură dominantă procesul de simplificare a sistemului morfosintactic. Aceste reducții ale paradigmei nominale și verbale, precum și simplificarea sintaxei, preț al enormei expansiuni a latinei în rîndul populațiilor aloglote, sînt în măsură să explice existența unei *koiné* care funcționa în întreg Imperiul.

În numărul 7 al revistei „Incontri linguistici" mai putem citi un amplu studiu al lui Max Pfister (*Gli elementi longobardi nell'italiano*, despre toponime, termeni onomastici și de lexic uzual pătrunși din suprastratul longobard în italiană), articolele semnate de Giuseppe Francescato (*A proposito di lingua dei gesti*), Giorgio Marconato (*Slavo* ***vŭlxvŭ** *„mago, indovino"*), Roberto Gusmani (*Interferenza e integrazione fonologica*) și Flora Manzonetto (*A proposito di ungherese* **gyanú** *„ombra, sospetto, diffidenza, dubbio"*). Se adaugă notele elaborate de M. Doria și V. Orioles, cîteva pagini de recenzii și o scurtă bibliografie comentată a unor cărți recent apărute.

ILIEȘ CÂMPEANU

„La linguistique". Revue de la Société internationale de linguistique fonctionnelle, XVIII (1982), 1, 2

Fascicula 1 din 1982, subintitulată *Bilinguisme et diglossie*, își centrează tematica, după cum arată Denise François și Andrée Tabouret-Keller în *Cuvîntul introductiv*, p. 3, asupra problemei de prim interes a limbilor în contact, remarcîndu-se nu atît prin originalitate, cît prin actualitatea problemei dezbătute. Primele două articole sînt de esență teoretică : André Martinet, *Bilinguisme et diglossie. Appel à une vision dynamique des faits*, p. 5—16, și Andrée Tabouret-Keller, *Entre bilinguisme et diglossie. Du malaise des cloisonnements universitaires au malaise social*, p. 17—43.

André Martinet prezintă problema critic, cu numeroase exemplificări, definind termenul cu etimologie latină *bilingvism* față de termenul cu etimologie greacă *diglosie*, care, în greacă, are aceeași valoare ca primul (termenul a fost propus de Charles Ferguson, *Diglossia*, în „Word", 1959, 15, p. 325—340). În accepția lui André Martinet, *bilingvismul* se definește ca „o utilizare concurentă a două limbi" (p. 6). Dacă competența lingvistică se manifestă la nivelul mai multor limbi, se vorbește despre trilingvism, potrivit seriei de unități terminologice *unilingvism*, *bilingvism*, *trilingvism*, *plurilingvism*. În cazul în care idiomurile concurente sînt variante ale aceleiași limbi (exemple : forma populară *demotică* și forma purificată *kathaverousa* pentru greacă ; bretona și franceza în Bretania ; basca și castiliana în Spania și altele), situația este definită prin *diglosie*, aceasta implicînd, pe lîngă existența celor două idiomuri, și o ierarhizare a lor, ținînd seama de condițiile socioculturale.

Al doilea articol teoretic, semnat de Andrée Tabouret-Keller, detaliază explicațiile, aducînd în discuție diverse puncte de vedere și prezentînd autori, teorii, școli lingvistice, terminologii noi (o bogată bibliografie de referință încheie articolul). Diversitatea de opinie pune în valoare importanța problemei și corelația lingvisticii cu alte științe (sociologia, istoria, psihologia), dar mai ales necesitatea unei deschideri reciproce în vederea contactului cu teoriile diferitelor școli lingvistice (analog limbilor în contact).

O situație de diglosie particularizată geografic este analizată de Joshua A. Fishman, Michael Gertner, Esther Lowy și William Milan în articolul *L'intention de communication*, p. 3—19, în care Georges Mounin prezintă critic evoluția teoriei limbajului în ultimul secol, de la accepția funcției limbii ca „expresie a gîndirii" la aceea de comunicare socială, deosebind ceea ce e specific limbajului uman față de alte sisteme de comunicare, și anume actul conștient, *intenția*. Această *intenție*, o a treia fațetă a comunicării, alături de semnificant și semnificat, presupune criterii exterioare psihologice, sociologice, etnologice, antropologice. Neutră în lingvistică, atestarea intenției de comunicare este de o reală valoare în semiologie, constituindu-se drept marcă relevantă în vederea diferențierii indicelui de semnal și fiind proprie comunicării sociale.

Articolul lui Bonifacio Rodriquez Díez, *L'attribut en espagnol: Essai d'une description et classification fonctionnelles*, p. 33—48, reprezintă o contribuţie valoroasă, ce depăşeşte cadrul hispanisticii : analiza corelată a relaţiei predicative şi atributive prin metoda catalizei, cu implicaţii semantice şi o terminologie adecvată, permite o clasificare unitară pertinentă a ceea ce în gramatica tradiţională se grupează în clase diferite (nume predicativ, element predicativ suplimentar).

O analiză funcţională şi cantitativă a grupului nominal, prezentată de Louise M. Skrelina în articolul *Le Syntagme nominal en ancien français*, p. 49—57, oferă concluzii noi privind evoluţia grupului nominal spre structura atestată în franceza modernă.

Lingvistica aplicată e prezentă în această fascicula prin articolul semnat de Claudine Fabre, *Dans la poubelle de la classe: subjectivité et jeux de langage*, p. 99—113. Un corpus reprezentativ alcătuit din ciorne, fragmente de scrisori, permite autoarei observaţii preţioase asupra competenţei comunicative cu referire la performative, enunţuri, creativitate lexicală, competenţă textuală.

De o importanţă cel puţin egală cu aceea a articolelor sînt în această fascicula notele şi discuţiile. *Constance et variation: some observations and a possible alternative*, p. 115—126, de Dave Roberts, cuprinde o interesantă privire critică asupra dezbaterii cu acelaşi titlu inaugurată de Şcoala de la Lausanne. *Où en est la linguistique contrastive?*, p. 127—130, de Georges Kassai, este un scurt studiu, cu note de teoretizare a problemei, avînd ca sprijin exemplul lingvisticii contrastive din Europa de est. Trecînd în revistă dicţionarele de lingvistică apărute în ultima decadă, Alphonse Leguil semnalează în articolul *Terminologie et théorie linguistique. À propos de dictionnaires linguistiques*, p. 131—135, apariţia a noi termeni relevanţi în lingvistica funcţională : silema / sintagma, tematizarea / focalizarea.

Cele două fascicule prezentate se remarcă prin varietatea şi actualitatea problematicii, dezbătută cu rigurozitate ştiinţifică, atrăgînd astfel interesul unui mare număr de specialişti.

FELICIA VLAD

De la *Societatea de Studii Clasice*

În cursul anului 1984 s-au ținut următoarele comunicări avînd ca obiect lingvistica, filologia și disciplinele înrudite:

La București: I. Fischer, *Criza prefixării în latina tîrzie* (ianuarie); L. Franga, *Izvoare și creații în tălmăcirea* Iliadei *de G. Murnu* (martie); D. Slușanschi, Ilieș Câmpeanu, *Cantemiriana Latina* (aprilie); Helmut Rix (Freiburg / Br.), *Considérations sur la naissance des langues indo-européennes* (octombrie). La Cluj-Napoca: Frieda Edelstein, *Propoziția modală în latină* (martie); Veronica Mocanu, *Eschil,* Agamemnon, *241 (analiză)* (aprilie). La Iași: P. Zugun, *P. Ouidius Naso despre limba dacă* (mai); Helmut Rix (Freiburg/Br.), *Considérations sur la naissance des langues indo-européennes* (octombrie); G. Ivănescu, *Tendințe actuale în cercetarea limbii traco-dace* (noiembrie). La Constanța, în cadrul sesiunii „Pontica" (noiembrie): L. Franga, *Gabranus. Concordanțe onomastice celto-daco-moesice*; Elena Slave, *Pentru o nouă interpretare a cazurilor latinești.* La Craiova: Sanda Stavrescu, *De la derivarea sintagmatică la cea paradigmatică — o evoluție specifică latinei și limbilor romanice* (martie); în cadrul sesiunii „Seminarul Pedagogic" (iunie): Lileta Donat, *Lirica latină în interpretarea lui I. M. Marinescu și Val. Georgescu*; Doina Spînu, *Manualele și problema vocabularului*; Silvia Dragonu, *Juxtapunerea în latină și în română — puncte de vedere*; C. Rizea, *O abordare interdisciplinară a studierii limbii și literaturii latine în școală*; Doina Munteanu, *Despre manualele de limba latină din secolul trecut — probleme de terminologie*; Katalin Dumitrașcu, *Contribuția gramaticilor limbii române redactate în limba latină la modernizarea terminologiei lingvistice românești*; Michaela Livescu, *Cîteva observații asupra lexicului latin moștenit de limba română în denumirea părților corpului*, și Florica Bechet, *Modalități de evaluare a persoanei în limba latină* (noiembrie). La Timișoara: Al. Belu, *Lexicografia latină în Transilvania și Banat — cîteva considerații* (mai); G. I. Tohăneanu, *Un latinism eminescian*: régia gîndirii (noiembrie).

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1985

INDICE DE MATERII *

ABREVIERE, „Dicţionar de sigle şi ~i", 563.
ACCENTUAL, alternanţe fonologice ~e, 183–186.
ACUSTIC, structura ~ă a vocalelor în româna literară, 463–478.
ADJECTIV, ~ele compuse în română, 372–376; flexiunea ~ului în româna actuală, 179–182.
ADJECTIVAL, structuri adverbiale comune cu structuri verbale şi ~e în română, 444–447.
ADVERB, ~e de timp din substantive în română, 246–250.
ADVERBIAL, structuri ~e comune cu structuri verbale şi adjectivale în română, 444–447.
AFRICA, particularităţi lexicale ale francezei din ~, 338–340.
ALBANEZĂ, un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în ~ şi traco-dacică, 222–225.
ALSACIA, franceza regională din ~, 157–158.
ALTERNANŢĂ, ~e fonologice accentuale, 183–186.
AMBIGUITATE, ~ sintactică în chineză, 453–456; ~a în literatură, 388–390.
ANALIZĂ CONTRASTIVĂ, ~a ~ şi regula în sintaxă în română şi franceză, 391–394.
ANALOGIE, intertextualitatea ca relaţie de ~ între două texte, 82–91.
ANTONIMIE, probleme de stilistică ale ~i în română, 282–288.
ARAB, lingvistica ~ă în perspectivă contemporană, 175–178; probleme de lexicologie ~ă, 559–561.
ARAWAK, indo-americanisme ~ în spaniola din Cuba, 320–323.
ARTICOL, ~ul în poezie în română, 427–430.
ATLAS, „ ~ul limbilor Europei", 326–329.

BIBLIOGRAFIE, ~a studiilor asupra vocabularului latinei, 337.
BILINGVISM, problema ~ului şi a trilingvismului la Montréal, 517–520; probleme ale ~ului şi diglosiei, 568–569.

CANTITATIV, enunţuri exclamative şi evaluare ~ă în română şi franceză, 395–399.
CAZ, ~ul comitativ în franceză şi română, 198–201.
CHESTIONAR, probleme ale ~ului lexical în dialectologie, 490–494.
CHINEZĂ, ambiguitate sintactică în ~, 453–456.
COLUMBIA, probleme de sociolingvistică în ~, 563–564.
COMITATIV, cazul ~ în franceză şi română, 198–201.
COMUNICARE, scrisoarea literară ca act de ~, 218–221.
COMUNICAŢIONAL, dialogul şi conversaţia ca schimburi ~e, 229–232.
CONDIŢIONAL, propoziţiile ~e în spaniola veche, 158–160.
CONFRUNTATIV, probleme de gramatică ~ă a rusei şi românei, 329–331.
CONSOANĂ, originea ~ei ş din română, 369–371.
CONVERSAŢIE, dialogul şi ~a ca schimburi comunicaţionale, 229–232.
CRIPTOGRAMĂ, ~a în „Evangheliarul de la Londra", 420–422.
CUBA, indo-americanisme arawak în spaniola din ~, 320–323.
CUVÎNT, ~e româneşti din turcă, 408–410; modelarea pragmatică a ~ului, 195–197.

DANEZ, „Dicţionar ~ român", 562.
DECLINARE, nominativul singular al ~ii I în latină, 209–212.
DEPALATALIZARE, ~a lui *[ś] din româna comună în graiurile de tip muntean ale românei şi meglenoromână, 265–269.
DESCRIPTIV, probleme de gramatică ~ă a rusei, 335–336.
DIALECTOLOGIE, probleme ale chestionarului lexical în ~, 490–494.
DIALOG, ~ul şi conversaţia ca schimburi comunicaţionale, 229–232.
DIATEZĂ, ~a în română, 262–264.
DICŢIONAR, adnotaţiile lui Bartoli la „~ul etimologic al limbii române" al lui Puşcariu, 521–541; „~ danez-român", 562; „~ de sigle şi abrevieri", 563; „Mic ~ românojaponez", 342–343.
DIGLOSIE, probleme ale bilingvismului şi ~ei, 568–569.
DISCURS, probleme de semantică a ~ului, 346–347; relaţia text-figură în ~ul poetic în română, 431–438.

ENCICLOPEDIC, sens lingvistic şi/sau sens ~, 423–426.
ENUNŢ, ~uri exclamative şi evaluare cantitativă în română şi franceză, 395–399.

* Indicele de materii a fost întocmit de Alexandra Nicolescu.

EPISTEMOLOGIC, orientările metodologice și ~e în gramatica franceză din secolele XVII—XVIII, 143—149.
ETIMOLOGIC, adnotațiile lui Bartoli la „Dicționarul ~ al limbii române" al lui Pușcariu, 521—541.
ETIMOLOGIE, probleme de ~ în română, 542—545.
EUROPA, „Atlasul limbilor ~ei", 326—329.
EVALUARE, enunțuri exclamative și ~ cantitativă în română și franceză, 395—399; problema ~ii în franceză, 166—167.
EXCLAMATIV, enunțuri ~e și evaluare cantitativă în română și franceză, 395—399.
FEMININ, pluralul substantivelor ~e neologice în română, 187—191; vocativul ~ în română, 270—272.
FIGURĂ, ~ile în literatură, 388—390; o problemă a stilisticii ~ilor, 530—556; relația text-~ în discursul poetic în română, 431—438.
FILOLOGIE, probleme de ~ în „Evangheliarul de la Londra", 420—422.
FLEXIUNE, ~a adjectivului în româna actuală, 179—182.
FOLCLORIC, intertextualitatea și textul oral-~, 64—72.
FONETIC, sunete periferice în inventarul ~ al românei actuale, 128—142.
FONOLOGIC, ancheta ~ă a varietăților regionale ale francezei, 557—559.
FORMAȚIE, ~i românești în româna literară veche, 507—516.
FRANCEZĂ, analiză contrastivă și regulă în sintaxă în română și ~, 391—394; ancheta fonologică a varietăților regionale ale ~ei, 557—559; cazul comitativ în ~ și română, 198—201; enunțuri exclamative și evaluare cantitativă în română și ~, 395—399; ~a regională din Alsacia, 157—158; orientările metodologice și epistemologice în gramatica ~ din secolele XVII—XVIII, 143—149; particularitățile lexicale ale ~ei din Africa, 338—340; problema evaluării în ~, 166—167; probleme de lingvistică în ~, 344—345; probleme de semiotică și predare a ~ei, 566—567; semantica împrumuturilor din ~ în română, 448—450.
FRAZĂ, verbul și ~a în limbile romanice, 338.
FONOLOGIC, alternanțe ~e accentuale, 283—286.
GEN, ~ul comun în româna modernă, 115—127.
GERMAN, vechi vocabular ~-sursilvan, 241—245.
GRAFIE, ~a textelor românești vechi, 92—93.
GRAI, depalatalizarea lui *[ś] din româna comună în ~urile de tip muntean ale românei și meglenoromână, 265—269.
GRAMATICĂ, elemente de lingvistică modernă în „Noțiuni de ~ aplicate la limba românească" de Florian Crasan, 273—275; orientările metodologice și epistemologice în ~a franceză din secolele XVII—XVIII, 143—149; probleme de ~ confruntativă a rusei și românei, 329—331; probleme de ~ descriptivă a rusei, 335—336.
GRUP NOMINAL, tipuri de recurență în ~ul ~ în poezia română actuală, 97—102.
HATTIC, un prefix preindoeuropean (~-lelegic) în albaneză și traco-dacică, 222—225.
HIPOCORISTIC, ~ele în româna modernă, 115—127.
IMPERATIV, ~ul negativ în română, 359—363.
INDO-AMERICANISM, ~e arawak în spaniola din Cuba, 320—323.
INDOEUROPEAN, probleme de lingvistica ~ă, 344; numele lunii în limbile ~ene, 416—419.
INTERFERENȚĂ, probleme de ~ lingvistică, 150—151, 344.
INTERTEXT, titlul ca metatext și ~, 73—81.
INTERTEXTUALITATE, conceptul de ~, 3—9, 18—24; ~ și comunicare, 10—17; ~a ca relație de analogie între două texte, 82—91; ~a și lumile posibile, 25—33; ~a și textul literar, 52—63; ~a și textul oral-folcloric, 64—72; tensiunea textului și ~, 43—51; text și ~, 34—42.
INTONAȚIE, ~a întrebărilor „ecou" în română, 299—306.
ISTORIA LINGVISTICII, probleme de ~ românești, 439—443.
ISTORIE, probleme de ~ a lexicului românesc, 546—549.
ÎMPRUMUT, nume de unelte, ~uri din slava veche în română în perspectivă romanică, 103—114; semantica ~urilor din franceză în română, 448—450.
ÎNTREBARE, intonația ~ilor „ecou" în română, 299—306.
JAPONEZ, „Mic dicționar româno-~", 342—343; probleme de lingvistică ~ă, 565—566.
LATIN, sufixul ~esc *-one* în limbile romanice, 251—253.
LATINĂ, bibliografia studiilor asupra vocabularului ~ei, 337; nominativul singular al declinării I în ~, 209—212; probleme ale ~ei, 162—163; scrierile în ~ ale lui Dimitrie Cantemir, 254—261; sufixul *-icare* în ~a vulgară, 233—236.
LELEGIC, un prefix preindoeuropean (hattic-~) în albaneză și traco-dacică, 222—225.
LEXIC, ~ul de bază al spaniolei scrise în Republica Dominicană, 341—342; probleme de istorie a ~ului românesc, 546—549.
LEXICAL, particularități ~e ale francezei din Africa, 338—340; probleme ale chestionarului ~ în dialectologie, 490—494.
LEXICOGRAFIE, probleme teoretice și practice ale ~ei, 336—337; relația dintre ~ și semantică, 364—368.
LEXICOLOGIE, probleme de ~ arabă, 559—561.

LIMBĂ, „Atlasul ~ilor Europei", 326—329; numele lunii în ~ile indoeuropene, 416—419; numele propriu în ~, 161—162; probleme ale ~ii la Saussure şi Wittgenstein, 382—387; probleme de structură a ~ilor, 324—325; verbul şi fraza în ~ile romanice, 338.
LIMBILE LUMII, enciclopedia ~ lor ~, 325—326.
LINGVISTIC, probleme de interferenţă ~ă, 150—151, 344; probleme ~e ale zonei Mediteranei, 163—164; semantică şi sintaxă în gîndirea ~ă a lui Priscian, 457—460; sens ~ şi/sau sens enciclopedic, 423—426.
LINGVISTICĂ, elemente de ~ modernă în „Noţiuni de gramatică aplicate la limba românească" de Florian Crasan, 273—275; ~a arabă în perspectivă contemporană, 175—178; probleme de ~ indoeuropeană, 344; probleme de ~ în franceză, 344—345; probleme de ~ japoneză, 565—566.
LINGVISTICĂ APLICATĂ, probleme de ~, 156—157, 170—172.
LINGVISTICĂ ROMANICĂ, probleme de ~, 164—165, 165—166, 567—568.
LITERAR, formaţii româneşti în limba română ~ă veche, 507—516; scrisoarea ~ă ca act de comunicare, 218—221; structura acustică a vocalelor în româna ~ă, 463—478.
LUMI POSIBILE, intertextualitatea şi ~le ~, 25—33.
MEDITERANA, problemele lingvistice ale zonei ~ei, 163—164.
MEGLENOROMÂNĂ, depalatalizarea lui *[š'] din româna comună în graiurile de tip muntean ale românei şi ~, 265—269.
METALIMBAJ, probleme ale ~ului, 213—217.
METATEXT, titlul ca ~ şi intertext, 73—81.
METODOLOGIC, orientările ~e şi epistemologice în gramatica franceză din secolele XVII—XVIII, 143—149.
MODALIZATOR, formule ~oare de certitudine în română, 237—240.
MODELARE, ~a pragmatică a cuvîntului, 195—197.
MONTREAL, problema bilingvismului şi a trilingvismului la ~, 517—520.
MORFOLOGIE, probleme de ~ generală, 279—281.
MUNTEAN, depalatalizarea lui *[š'] din româna comună în graiurile de tip ~ ale românei şi meglenoromână, 265—269.
NEGATIV, imperativul ~ în română, 359—363.
NEGAŢIE, tipologia ~ei în română, 404—407.
NEOLOGIC, pluralul substantivelor feminine ~e în română, 187—191.
NEOLOGISM, ~e în română în documentele din Oltenia dintre 1718—1739, 307—319, 495—506.
NEUTRALIZARE, ~ări în semantica verbului în poezia română actuală, 479—489.
NOMINATIV, ~ul singular al declinării I în latină, 209—212.
NUME, ~ de unelte, împrumuturi din slavă veche în română în perspectivă romanică, 103—114; ~ele lunii în limbile indoeuropene, 416—419; ~le propriu în limbă, 161—162.
NUMERAL, ~ul *sută* în română, 451—452.
OLTENIA, neologisme în română în documentele din ~ dintre 1718—1739, 307—319, 495—506.
ONOMASIOLOGIE, probleme de ~, 344.
ORAL, intertextualitatea şi textul ~ folcloric, 64—72.
ORTOEPIE, probleme de ~ la cuvîntul *fiică* în română, 192—194.
PARADIGMATIC, definirea ~ă a literaturii, 388—390.
PLURAL, ~ul substantivelor feminine neologice în română, 187—191.
POETIC, relaţia text-figură în discursul ~ în română, 431—438; retorica receptării textului ~, 350—354.
POETICĂ, probleme de ~, 347—349.
POEZIE, articolul în ~ în română, 427—430; neutralizări în semnatica verbului în ~a română actuală, 479—489; tipuri de recurenţă în grupul nominal în ~a română actuală, 97—102.
PRACTIC, probleme teoretice şi aplicaţii ~e ale semanticii structurale, 411—415.
PRAGMATIC modelarea ~ă a cuvîntului, 195—197.
PREDARE, probleme de semiotică şi ~ a francezei, 566—567.
PREFIX, un ~ preindoeuropean (hatticlelegic) în albaneză şi traco-dacică, 222—225.
PREINDOEUROPEAN, un prefix ~ (hattic-lelegic) în albaneză şi traco-dacică, 222—225.
PRONUME, ~ele *dînsul* (*însul*) în română, 400—403.
PROPOZIŢIE, ~ile condiţionale în spaniola veche, 158—160; ~ile relative independente în română, 377—381.
PROZODIE, probleme de ~ ale vocativului în română, 290—298; ~a în literatură, 388—390.
RECEPTARE, retorica ~ării textului poetic, 350—354.
RECURENŢĂ, tipuri de ~ la mici distanţe în grupul nominal în poezia română actuală, 97—102.
REGIONAL, ancheta fonologică a varietăţilor ~e ale francezei, 557—559.
REGULĂ, analiză contrastivă şi ~ în sintaxă în română şi franceză, 391—394.
RELATIVĂ, propoziţiile ~e independente în română, 377—381.
REPETIŢIE, structuri sintactice şi textuale ale ~ei, 202—208.
REPUBLICA DOMINICANĂ, lexicul de bază al spaniolei scrise în ~, 341—342.

RETORICĂ, ~a receptării textului poetic, 350—354.
ROMANIC, nume de unelte, împrumuturi din slavă veche în română în perspectivă ~ă, 103—114; sufixul latinesc *-one* în limbile ~e, 251—253; texte ~e din perioada timpurie, 151—154; verbul și fraza în limbile ~e, 338.
ROMÂN, adnotațiile lui Bartoli la „Dicționarul etimologic al limbii ~e" al lui Pușcariu, 521—541; cuvinte ~ești din turcă, 408—410; „Dicționar danez-~", 562; elemente de lingvistică modernă în „Noțiuni de gramatică aplicate la limba ~ească" de Florian Crasan, 273—275; formații ~ești în limba ~ă literară veche, 507—516; grafia textelor ~ești vechi, 92—93; „Mic dicționar ~o-japonez", 342—343; neutralizări în semantica verbului în poezia ~ă actuală, 479—489; probleme de istoria lingvisticii ~ești, 439—443; probleme de istorie a lexicului ~esc, 546—549; tipuri de recurență în grupul nominal în poezia ~ă actuală, 97—102.
ROMÂNĂ, adjectivele compuse în ~, 372—376; adverbe de timp din substantive în ~, 246—250; analiză contrastivă și regulă în sintaxă în ~ și franceză, 391—394; articolul în poezie în ~, 427—430; cazul comitativ în franceză și ~, 198—201; depalatalizarea lui *[š'] din ~a comună în graiurile de tip muntean ale ~ei și meglenoromână, 265—269; diateza în ~, 262—264; enunțuri exclamative și evaluare cantitativă în ~ și franceză, 395—399; flexiunea adjectivului în ~a actuală, 179—182; formele modalizatoare de certitudine în ~, 237—240; genul comun în ~a modernă, 115—127; hipocoristicele în ~a modernă, 115—127; imperativul negativ în ~, 359—363; intonația întrebărilor „ecou" în ~, 299—306; neologisme în ~ în documentele din Oltenia dintre 1718—1739, 307—319; nume de unelte, împrumuturi din slavă veche în ~, în perspectivă romanică, 103—114; numeralul *sută* în~, 451—452; originea consoanei *ș* din ~, 369—371; pluralul substantivelor feminine neologice în~, 187—191; probleme de etimologie în ~, 542—545; probleme de gramatică confruntativă a rusei și ~ei, 329—331; probleme de ortoepie la cuvîntul *fiică* în ~, 192—194; probleme de prozodie ale vocativului în ~, 290—298; probleme de sintaxă a ~ei, 331—334; probleme de stilistică ale antonimiei în ~, 282—288; pronumele *dînsul* (*însul*) în ~, 400—403; propozițiile relative independente în ~, 377—381; relația text-figură în discursul poetic în ~, 431—438; semantica împrumuturilor din franceză în ~, 448—450; structura acustică a vocalelor în ~a literară, 463—478; structuri adverbiale comune cu structuri verbale și adjectivale în ~, 444—447; studierea sociolingvistică a salutului în ~, 561—562; sunete periferice în inventarul fonetic al ~ei actuale, 128—142; tipologia negației în ~, 404—407; vocativul feminin în ~, 270—272.
RUS, limba ~ă literară în secolele XVII—XIX, 160.
RUSĂ, probleme de gramatică confruntativă a ~ei și românei, 329—331; probleme de gramatică descriptivă a ~ei, 335—336.
SALUT, studierea sociolingvistică a ~ului în română, 561—562.
SCRISOARE, ~a literară ca act de comunicare, 218—221.
SEMANTICĂ, neutralizări în ~a verbului în poezia română actuală, 479—489; probleme de ~ a discursului, 346—347; probleme teoretice și aplicații practice ale ~ii structurale, 411—415; relația dintre lexicografie și ~, 364—368; ~ și sintaxă în gîndirea lingvistică a lui Priscian, 457—460; ~a împrumuturilor din franceză în română, 448—450.
SEMIOTICĂ, probleme de ~, 168—170; probleme de ~ și predare a francezei, 566—567.
SENS, ~ lingvistic și/sau ~ enciclopedic, 423—426.
SIGLĂ, „Dicționar de ~e și abrevieri", 563.
SINGULAR, nominativul ~ al declinării I în latină, 209—212.
SINTACTIC, ambiguitate ~ă în chineză, 453—456; structuri ~e și textuale ale repetiției, 202—208.
SINTAXĂ, analiză contrastivă și regulă în ~ în română și franceză, 391—394; probleme de ~ a românei, 331—334; semantică și ~ în gîndirea lingvistică a lui Priscian, 457—460.
SLAVĂ, nume de unelte, împrumuturi din ~a veche în română, în perspectivă romanică, 103—114.
SOCIOLINGVSTIC, studierea ~ă a salutului în română, 561—562.
SOCIOLINGVISTICĂ, probleme de ~ în Columbia, 563—564.
SPANIOLĂ, indo-americanisme arawak în ~a din Cuba, 320—323; lexicul de bază al ~ei scrise în Republica Dominicană, 341—342; probleme generale ale ~ei, 340—341; propozițiile condiționale în ~a veche, 158—160.
STILISTICĂ, o problemă a ~ii figurilor, 550—556; probleme de ~ ale antonimiei în română, 282—288.
STRUCTURAL, probleme teoretice și aplicații practice ale semanticii ~e, 411—415.
STRUCTURĂ, probleme de ~ a limbilor, 324—325; ~i adverbiale comune cu ~i verbale și adjectivale în română, 444—447; ~i sintactice și textuale ale repetiției, 202—208.
SUBSTANTIV, adverbe de timp din ~e în română, 246—250; pluralul ~elor feminine neologice în română, 187—191.

SUFIX, ~ul *-icare* în latina vulgară, 233—236 ; ~ ul latinesc *-one* în limbile romanice, 251—253.
SUNET, ~e periferice în inventarul fonetic al românei actuale, 128—142.
SURSILVAN, vechi vocabular german-~, 241—245.
TEORETIC, probleme ~e şi aplicaţii practice ale semanticii structurale, 411—415.
TEORIA LIMBII, probleme de ~, 155.
TEXT, grafia ~elor româneşti vechi, 92—93 ; intertextualitate şi ~ul literar, 52—63 ; intertextualitatea ca relaţie de analogie între două ~e, 82—91 ; intertextualitatea şi ~ul oral-folcloric, 64—72 ; relaţia ~-figură în discursul poetic în română, 431—438 ; retorica receptării ~ului poetic, 350—354 ; tensiunea ~ ului şi intertextualitatea, 43—51 ; ~ şi intertextualitate, 34—42 ; ~e romanice din perioada timpurie, 151—154.
TEXTUAL, structuri sintactice şi ~e ale repetiţiei, 202—208.
TIPOLOGIE, ~a negaţiei în română, 404—407.
TITLU, ~ul ca metatext şi intertext, 73—81.
TRACO-DACICĂ, un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în albaneză şi ~, 222—225.
TRILINGVISM, problema bilingvismului şi a ~ului la Montréal, 517—520.
TURCĂ, cuvinte româneşti din ~, 408—410.
VARIETATE, ancheta fonologică a ~ilor regionale ale francezei, 557—559.
VERB, neutralizări în semantica ~ului în poezia română actuală, 479—489 ; ~ul şi fraza în limbile romanice, 338.
VERBAL, structuri adverbiale comune cu structuri ~e şi adjectivale în română, 444—447.
VOCABULAR, bibliografia studiilor asupra ~ului latinei, 337 ; vechi ~ german-sursilvan, 241—245.
VOCALĂ, structura acustică a ~elor în româna literară, 463—478.
VOCATIV, probleme de prozodie ale ~ului în română, 290—298 ; ~ul feminin în română, 270—272.

INDICE DE AUTORI *

A

Aarne, Antti — Thompson, Stith 66
Aarsleff, H. 149
Abercrombie, D.D.B. 306
Abrahamson, A. vezi **Chapin, G.P. — Smith, T.S. — Abrahamson, A.**
Adamescu, Gh. 131, 135, 142
Adams, J.N. 162
Adrieux, Nelly — Perret, Michèle 345
Agard, Frederick B. — Di Pietro, Robert J. 305
Akihiro, Sato 335
Albala, R. 254, 255, 256, 260
Alcalá Alba, Antonio 348
Alcina Rovinas, Juan F. 348
Alemany Bolufer, J. 253
Alessio, G. 525, 534 ; vezi şi **Battisti, C. — Alessio, G.**
Alinei, Mario 326, 327, 415
Allen, Joseph H.D. Jr. 253
Allières, Jacques 326
Alvar, Manuel 340, 341
Alvar Ezquerra, Manuel 563
Anghelescu, Nadia 175—178
Anghelescu, Nadia — Drimba, Vladimir — Theban, Laurenţiu 164
Angiolini, F. 530
Anscombe, J.-C. vezi **Ducrot, O. — Anscombe J.-C.**
Apostel, Leo 394
Apostolescu, Carmen 82—91, 350
Arlandi, Gian Franco 168
Arrow, K. L. 227
Arvinte, V. 329
Ascoli, G.I. 452
Atanasov, P. 360, 361, 362, 363, 422
Auroux, S. 149
Avanesov, R. I. 326, 329
Avram, Andrei 92, 183—186, 305, 463, 470, 471, 472, 557—559
Avram, Andrei A. 559—561
Avram, Mioara 115, 126, 127, 179—182, 249, 250, 359—363, 447

B

Babeţi, Adriana — Şepeţean-Vasiliu, Delia 3
Bachmann, C. — Lindenfeld, J. — Simonin, J. 208
Bahtin, M. 3, 34, 35 ; vezi şi **Medvedev, P.N. — Bahtin, M. M.**
Bal, Willy 338
Baldinger, Kurt 318, 368
Bally, Charles 556
Bar-Hillel, Y. 227
Barić, H. 370, 371
Barney, Harold L. 463, 473, 474
Bartal, A. 318, 500, 501, 502, 503, 504
Barthes, R. 35, 54
Bartoli, Matteo 268, 439, 440, 442, 521, 522, 523, 526, 528, 531, 532, 533, 534
Battaglia, S. 534
Battisti, C. — Alessio, G. 524, 525, 526, 527, 528, 530, 532, 534, 540
Beardsmore, B. 171
Bec, P. 152

*Indicele de autori a fost întocmit de Mihaela Bîrlădeanu.

Bechet, Florica 349, 570
Bédier, J. 153
Belchiță Hartular, Anca 181
Beldescu, G. 192, 194
Beltechi, E. 329
Belu, Al. 570
Belulovici, A. 268, 440
Benveniste E. 52, 93, 460
Beristein, Helena 348
Bertrand, D. 566
Bertrand, Marc 169
Beyer, R. 337
Bezzola, Retto R. 245
Bianu, I. 443
Bianu, I. — Hodoș, N. 153
Bianu, I. — Pușcariu, S. 521, 540
Bidu-Vrănceanu, Angela 364—368, 415 ; vezi și **Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A.**
Bidu-Vrănceanu, A. — Forăscu, N. 289, 367, 415
Binder, Șt. 329
Birkenmaier, Willy 335, 336
Birlădeanu, Mihaela 575—586
Birlea, Ovidiu 443
Bloch, R. 162
Bogrea, V. 194
Bohas, Georges 178
Bohas, Georges — Guillaume, Jean Patrick 178
Bojan, Maria 362
Bolinger, Dwight L. 305, 306
Bolocan, Gh. 266
Bolocan, Liliana 340—341
Bonelli, G. 163
Bonfante, G. 253, 522
Bonnet, Clairelise — Tamine, Joëlle 162
Boriçi, Lumnie 474
Borillo, Andrée 346
Borlea, Sima 329
Borza, A. 532
Brandenstein, Wilhelm 222
Brașoveanu, Aurica 329
Bratu, Costin 305
Brâncuș, Gr. 187—191, 208, 359, 362, 369—371
Breban, Vasile 142, 359, 362
Breitkopf-Hosse, H.J. 337
Brockway, Diane 346
Bromberger, Christian 162
Brown, Penelope — Levinson, Stephen 221
Brozović, D. 326, 327
Brugmann, K. 212
Brumfit, C. 172
Brunot, F. 148
Bubnova, Tatiana 348
Bucă, M. — Evseev, I. 289
Buesa Oliver, Tomás 340
Buhler, K. 213, 216
Bunis, David M. 163
Buridant, Claude 345
Burzlaff, Werner 169
Butler, K. 171
Buttitta, Antonino 170
Byck, Jacques 142, 202, 207 ; vezi și **Rosetti, Al. — Byck, J.**
Byhan, A. 268, 440

C

Cabanes, Santiago vezi **Gonzalez, Antonio — Cabanes, Santiago — García, Francisco**
Çabej, E. 370 ; vezi și **Xhuvani, Aleksandër — Çabej, Eqrem**
Caillois, R. 15
Campos, Haroldo de 348
Candrea, I.-A. 93, 236
Cantarella, Eva 567
Cantemir, Dimitrie 254, 260
Cantemir, Traian 441
Capidan, Th. 266, 268, 269, 360, 361, 362, 363, 524, 534, 537
Capol, Jacomo de 245
Capponi, F. 163
Carabulea, Elena 115, 142, 192 — 194, 371
Caragiu-Marioțeanu, Matilda 269, 360, 362
Cardona, G. R. 344
Carroll, J. vezi **Tannenhouse, M. — Carroll, J.**
Castelfranchi, Cr. vezi **Parisi, D. — Castelfranchi, Cr. — Devescovi, A.**
Catani, Johann Baptista vezi **Minar, Jac. Joannes — Catani, Johan Baptista — Paoli, Luzius**
Cazacu, B. 141, 326, 329, 381, 548 ; vezi și **Rosetti, Al. — Cazacu, B. — Onu, L.**
Câmpeanu Ilieș 344, 567—568 ; vezi și **Slușanschi, Dan — Câmpeanu, Ilieș**
Câmpeanu, P. 275
Cândea, Virgil 254, 260
Cârstea, Mihaela 181
Cernicova, Galina 351
Chabrol, Claude 168
Chambon, J.-P. 165
Chantraine P. 211, 212
Chapin, G. P. — Smith, T.S. — Abrahamson, A. 380
Chapman, L. J. 171
Charaudeau, P. 350
Chevalier, Jean-Claude 148, 149, 208, 345
Childe, Gordon 418
Chițoran, D. 171
Chiurlo, B. 152
Chivescu, R. 329
Chomsky, Noam 275, 459, 460
Cihac, A. de 224, 521, 540
Cintra, L.F. Lindley 153
Ciobanu, Fulvia 249, 372—376
Ciobanu, Fulvia — Sfirlea, Lidia 194
Ciompec, Georgeta 249, 250, 407
Cioranescu, A. 192, 193, 408, 409, 524, 526, 527, 529, 530, 531, 533, 535, 536
Clédat, L. 152
Coatu, Nicoleta 40, 64—72, 353
Codrescu, Theodor 449
Cohen, A. 172
Cohuț, Cornelia 463
Cole, P. 221
Colón, G. 165
Comșulea, Elena 362
Constantinescu, Ilinca 562
Constantinescu, N. A. 126
Constantinescu-Dobridor, Gh. 181
Cooper, S. 471
Corbett, Greville 335

Cornilescu, Alexandra 377–381
Cornulier, Benoît de 346
Corominas, Joan 153, 165
Corominas, J. – Pascual, J. A. 525, 527, 531, 536
Corrales, Maria Immaculada 340
Cortelazzo, M. – Zolli, P. 525, 527, 534, 536
Coseriu, Eugenio 21, 155, 341, 364
Costăchescu, Adriana 161–162, 346–347, 382–387, 565–566
Coteanu, I. 36, 43, 47, 55, 57, 64, 181, 195–197, 205, 207, 249, 250, 282, 289, 329, 350, 360, 362, 368, 370, 375, 388–390, 430
Coteanu, I. – Bidu-Vrănceanu, A. 282, 515
Coteanu, I. – Dănăilă, I. 407
Cotovschi, Maria 329
Courtès, Joseph vezi **Greimas, A. J. – Courtès, Joseph**
Covaci, Vasile 450
Crasan, Florian 273, 274, 275
Crașoveanu, D. 375
Crevetin, F. 344
Cristea, Teodora 198–201, 391–394
Croicu, M. – Croicu, P. 443
Croicu, P. vezi **Croicu, M. – Croicu, P.**
Culioli, A. 396
Cuniță, Alexandra 395–399
Cvasnîi Cătănescu, Maria 156–157

D

Damisch, Hubert 169
Daneš, Frantisek 141
Danjou-Flaux, Nelly – Dessaux, Annie Marie 394
Dardel, Robert de – Haadsma, Rinze A. 338
Darrault, I. 567
Dascălu, Laurenția 299–306, 463, 472
Datcu, Iordan – Stroescu, S. C. 443
Dănăilă, I. vezi **Coteanu, I. – Dănăilă, I.**
Dănăilă, I. – Michăescu, R. 367, 368
Debergh, Minako 565
Debrie, R. 165
Dechert, H. 171
Decurtins, Alexi 245 ; vezi și **Vieli, Ramun – Decurtins, Alexi**
Delattre, Pierre 464, 469, 471, 472, 474, 475
Deledalle, Gérard 169
De Mauro, T. 382, 383, 384, 386, 387
Demény, L. vezi **Petrovici, Emil – Demény, L.**
Densusianu, O. 359, 401, 403, 439, 440, 442, 507, 524, 525, 526, 528, 529, 530, 531, 535, 536, 540, 546, 547
Deroy, Louis 141
Dessaux, Annie Marie vezi **Danjou-Flaux, Nelly – Dessaux, Annie Marie**
Devescovi, A. vezi **Parisi, D. – Castelfranchi, Cr. – Devescovi, A.**
Devoto, G. – Oli, G. C. 525, 527, 534, 536
Dhorne, France 565
Diaconescu, Ion 447
Diaconescu, Paula 102, 190, 202–208, 272, 400–403
Dijk, Teun A. van 18, 37, 56
Dimitrescu, Florica 141, 253, 338, 515, 549 ; vezi și **Niculescu, A. – Dimitrescu, F.**
Dimitriu, C. 181, 375
Dines Johansen, Jürgen 169
Di Pietro, Robert J. vezi **Agard, Frederick B. – Di Pietro, Robert J.**
Dobrișan, Nicolae 559
Do Campos, A. 170
Dominicy, Marc 281, 338
Dominte, Constantin 404–407
Donadze, N. Z. 326, 327
Donat, Lileta 570
Donni de Mirande, Nélida 340
Donzé, R. 149
Doria, Mario 568
Dragomirescu, Gh. N. 550 – 556
Dragonu, Silvia 570
Drăganu, N. 543
Drimba, Vladimir 164, 408–410 ; vezi și **Anghelescu, Nadia – Drimba, Vladimir – Theban, Laurențiu**
Droixhe, D. 149
Druschel, H. J. 337
Dubois-Charlier, Françoise 275
Dubuisson, M. 163
Du Cange 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 496, 500, 501, 502, 503, 504, 506
Ducrot, O. – Anscombe, J.-C. 347
Ducrot, O. – Todorov, Tz. 64, 65
Duda, Gabriela 651
Dumistrăcel, S. 329
Dumitrașcu, Katalin 570
Dumitrescu, Monica 381
Durante, Marcello 567
Ďurovič, L'ubomir 335

E

Ebnneter, Theodor 338
Eco, U. 60, 169, 424
Edelstein, Frieda 570
Egger, E. 459, 460
Elamrani-Jamal, A. 176
Eliade, Mircea 390
Enescu, Gh. 20
Engwall, Gunnel 342
Ernout, A. 114, 337
Ernout, A. – Meillet, A. 223, 225, 524, 525, 526, 527, 528, 530, 533
Ernout, A. – Thomas, F. 460
Ervin Tripp, Suzan M. 215, 217
Esgueva, Manuel 463, 474
Ettinger, S. vezi **Haensch, G. – Wolf, L. – Ettinger, S. – Werner, R.**
Evseev, I. vezi **Bucă, M. – Evseev, I.** ; vezi și **Șerban, V. – Evseev, I.**

F

Fabbri, Paolo 169
Fabre, André 566
Fabre, Claudine 569
Faiciuc, I. 329
Fant, C. – Gunnar, M. 469
Fauconnier, G. 346
Ferguson, Charles A. 163, 568

Ferluga Petronio, F. 344
Fernández Sevilla, Julio 340
Ferris, C. 459
Ferro, Teresa vezi **Piccillo, Giuseppe — Ferro, Teresa**
Filimon, Doina 349
Filipović, Rudolf 139, 141
Fillmore, Ch. J. 273, 274, 275
Fischer, I. 114, 209—212, 337, 349
Fischer-Jørgensen, Eli 464
Fishman, Joshua A. 217, 520, 568
Flahault, François 52, 53, 54, 59
Fleisch, Henri 175
Floch, J.-M. 169
Flora, R. 441
Fodor, Ecaterina 329
Fontanier, M. 553
Fontanille, Jacques 566
Forăscu, Narcisa 282—288, 411—415 ; vezi și **Bidu-Vrănceanu, A. — Forăscu, N.**
Foucault, M. 143
Fradin, B. — Marandin, J. 426
Fraenkel, E. 328
Francescato, Giuseppe 568
François, A. 149
Francovich Onesti, Nicoletta 344
Franga, L. 570
Frâncu, C. 127, 307—319, 359, 360, 361, 362, 363, 495—506
Frege, G. 20
Freiberg, Medeea 353
Freud, S. 232
Friedemann, Nina S. de 563
Fries, Charles C. 306
Funeriu, I. 298

G

Gadola, G. 245
Gagné, G. 171
Gáldi, Ladislau 207
Gamillscheg, E. 506, 525, 526, 527, 529, 531, 533
Gamillscheg, E. — Spitzer, L. 253
García, Francisco vezi **Gonzalez, Antonio — Cabanes, Santiago — García, Francisco**
Garde, Paul 186
Gardthausen, V. 422
Gareau, Claude 167
Garroni, Emilio 348
Gartner, T. 532
Gasparov, Boris vezi **Lotman, Iuri — Gasparov, Boris**
Gavuzzi, G. 535
Gălățanu, Olga 350
Geckeler, Horst 289
Genette, G. 10, 14, 39
Georgescu, Magdalena 160
Georgiev, Vladimir 225
Gerstman, Louis J. 471
Gertner, Michael 568
Gheorghiu, M. 329
Gheție, I. — Mareș, A. 524, 535
Gilliéron, J. 309
Gimbutas, Marija 418
Giménez, Gilberto 348
Girard, J. 172
Giuglea, Gh. 235, 371
Giurescu, C. C. 260, 318
Giurescu, C.C. — Giurescu, Dinu C. 318
Giurescu, Dinu C. vezi **Giurescu, C.C. — Giurescu, Dinu C.**
Gnatone, David 459
Godel, R. 382
Gödel, Kurt 226
Goebl, Hans 165
Goldammer, Klaus 320—323
Goldberg, Harvey E. 163
Golopenția-Eretescu, Sanda 4, 64, 80, 164 ; vezi și **Vasiliu, Em. — Golopenția-Eretescu, Sanda**
Gomes de Matos, F. 171
Gonzales, Antonio — Cabanes, Santiago — García, Francisco 341
González, César 349
Goody, N. 221
Grafström, Ake 345
Granger, Gilles 161
Grassi, Corrado 326
Graur, Al. 115, 126, 127, 135, 137, 138, 139, 142, 155, 180, 181, 186, 187, 188, 190, 191, 194 198, 201, 207, 245, 249, 250, 253, 263, 264, 272, 319, 359, 361, 362, 363, 370, 371, 403, 452, 535, 536
Graur, Alexandru — Wald, Lucia 175
Grădinaru, Alexandrina 447
Gregory Stewart 165
Greimas, A. J. 15, 56, 448
Greimas, A. J. — Courtès, J. 58, 226
Grenier Francoeur, Marie 169
Grice, H. P. 13, 221
Grigoraș, Em. C. 422
Grimm, J. — Grimm, W. 319
Grimm, W. vezi **Grimm, J. — Grimm, W.**
Groos, Julius 335
Gross, M. 391
Guillaume, Jean-Patrick 178 ; vezi si **Bohas, Georges — Guillaume, Jean-Patrick**
Guiter, H. 165
Gumperz, J. 171
Gunnar, M. vezi **Fant, C. — Gunnar, M.**
Gusmani, Roberto 150, 344, 568
Guțu Romalo, Valeria 181, 206, 208, 213—217, 249, 331, 359, 361, 362, 381, 403 ; vezi și **Iordan, Iorgu — Guțu Romalo, Valeria — Niculescu, Alexandru**
Guțu Romalo, Valeria — Niculescu, Alexandru 372
Gyémant, L. vezi **Răduțiu, A. — Gyémant, L.**

H

Haadsma, Rinze A. vezi **Dardel, Robert de — Haadsma, Rinze A.**
Hadding, Kerstin — Nauclér, K. 306
Haensch, G. — Wolf, L. — Ettinger, S. — Werner, R. 336
Haese, J. Den. — Nivette, J. 172
Hagège, Claude 324
Halk, André von 169

Halle, Morris 469
Hartig, M. 171
Hasan, Finuța 249
Hasdeu, B. P. 420, 421, 422
Hasselrot, B. 253
Hașdeu, Iulia 338–340
Hatakeyama, Katsuhiko – Petöfi, János S. – Sözer, Emel 36
Haugen, Einar 141
Havers, W. 272
Hăulică, Cristina 35
Heinimann, S. 253
Heliade Rădulescu, I. 275, 401, 403
Henry, Albert 338
Hertzfeld, Michael 169
Hiltbrunner, Otto 337
Hîrlăoanu, A. 329–331
Hîrlăoanu, A. – Vaimberg, S. 331
Hjelmslev, L. 102, 226, 227
Hockett, C. F. 281
Hodoș, N. vezi **Bianu, I. – Hodoș, N.**
Hoek, H. 74, 75
Hofstadter, D. R. 226
Holden, A.-J. 165
Holec, Henri 167
Hooker, J.T. 349
Høybye, Poul 562
Hristea, Theodor 141, 192, 194, 376, 450, 513, 515
Huddleston, R. 302

I

Ichim-Tomescu, Domnița 126
Iliescu, Maria 338
Imbert, Patrick 169
Imbs, Paul 345
Ionașcu, Al. 126
Ionașcu, Romulus 275
Ionescu, Christian 115
Ionescu, Liliana 207
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana 217, 218 – 221, 329
Ioniță, Vasile C. 542–545
Iordan, Iorgu 92, 127, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 141, 142, 166, 179, 181, 182, 191, 194, 205, 206, 207, 249, 250, 272, 275, 326, 332, 338, 359, 361, 362
Iordan, Iorgu – Guțu Romalo, Valeria – Niculescu, Alexandru 249, 375
Iordan, Iorgu – Manoliu-Manea, Maria 152
Iordan, Iorgu – Robu, Vladimir 332, 375
Iorga, Liliana 260
Iorga, Nicolae 254, 255, 256, 260
Iosub, Elena 329
Irimia, Dumitru 331–334
Itkonen, T. 326, 327
Ivanov, A. 329
Ivanov, J. S. 170
Ivănescu, G. 141, 222–225, 269, 371, 416 – 419, 526, 532, 570; vezi și **Simenschy, Th. – Ivănescu, G.**
Ivănescu, G. – Leonte, L. 141, 142
Ivić, Pavle 326

J

Jacques, Francis 52
Jagić, V. 439
Jakobson, Roman 213, 216, 469
Jameson, Frederic 349
Jitrik, Noé 348
Joe Peter R. 167
Jokl, N. 370, 371
Joly, A. – Stéfanini, J. 149
Jones, Daniel – Ward, Deanis 303, 305
Juilland, A. 342

K

Kallioinen, Vilho 305
Kałużniacki, E. 422
Kashoki, M. 170
Kassai, Georges 569
Kawaguchi, Georges 569
Kawaguchi, Junji 565
Kayne, R. 201
Kayser, H. vezi **Petöfi, J. S. – Kayser, H.**
Keil, Rolf-Dietrich 336
Kenedy, Andrew 168
Kenworthy, J. 299, 300
Kerbrat-Orecchioni, Catherine 61
Kingdon, Roger 305, 306
Király, Fr. 92
Kisters, A. 337
Kjaerulf, Emma 562
Kleene, S. C. 226, 227
Kleiber, G. 164
Klinkenberg, J.-M. 169
Kluge, Fr. 319
Kock, Josse de 338
Kohler, E. 152
Körner, Karl-Hermann 338
Kovačec, A. 441, 526, 529, 531, 532, 533, 537
Kowzan, Tadeusz 169
Krampen, Martin 169
Kripke, S. 29
Kristeva, Julia 3, 6, 7, 10, 34, 35, 59, 73
Kruijsen, Joep 326, 329
Kühlwein, W. 172
Kuryłowicz, J. 460

L

Lachmayer, Fr. 169
Lakoff, G. 381
Lambley, K. 149
Lammatzsch, E. vezi **Tobler, A. – Lammatzsch E.**
Lange-Kowal, E. 142
Langendock, Willy van 459
Lapesa, R. 153
Lausberg, Heinrich 553
Lăzărescu, Paul 363
Lebel, Paul 120
Lee, W.R. 305
Le Hir, Yves 345
Leguil, Alphonse 569
Lehrer, A. – Wotyak, G. 415
Lemarechal, Alain 459
Leonte, L. vezi **Ivănescu, G. – Leonte, L.**

Leumann, Manu 210, 212, 233, 236
Levinson, Stephen vezi **Brown, Penelope — Levinson, Stephen**
Levy, E. 525, 532, 533
Lewin, S. R. 550
Lewis, David 26
Liberman, Alvin M. 471
Liebermen, Philip 305
Lindblom, Björn 463, 464
Lindenfeld, J. vezi **Bachmann, C.—Lindenfeld, J. — Simonin, J.**
Livescu, Michaela 570
Llorente Maldonado de Guevarra, Antonio 340
Lodge, A. 165
Löfstedt, Bengt 349
Lombard, Alf 181, 362, 363, 535
Lombard, Alf — Gâdei, Constantin 181, 182, 192, 194
Lope Blanch, J.M. 340, 341
López Morrales, Humberto 340
Lotman, I. 11
Lotman, Iuri — Gasparov, Boris 61
Lowy Esther 568
Lüdtke, Jens 338
Lupu, Coman 158—160, 165—166, 326, 341—342
Lyons, John 168, 216, 289, 460

M

Mac Carthy, P.A.D. 306
Machado, J.P. 527, 530
Mackey, W.F. 517, 520
Macrea, D. 371
Maës, Hubert 565
Malécot, André 475
Malinowski, B. 231
Malița, Tatiana 329
Malkiel, Yakov 163, 452
Malmberg, Bertil 340
Manea, Dana 18—24, 350—354
Manoliu, Marcela 181
Manoliu-Manea, Maria 338, 381 ; vezi și **Iordan, Iorgu — Manoliu-Manea, Maria**
Maneca, Constant vezi **Marcu, Florin — Maneca, Constant**
Manzonetto, Flora 568
Marandin, J. vezi **Fradin, B. — Marandin, J.**
Marconato, Giorgio 568
Marcos Marin, F. 159
Marcu, Florin — Maneca, Constant 141
Marcus, Solomon 36, 181, 226 —228
Mareș, Alexandru 420—422 ;vezi și **Gheție, I.— Mareș, A.**
Maretić, T. 439
Marin, A. 449
Marin, L. 52, 169
Martinet, André 186, 211, 557, 559, 568
Massariello-Merzagora, G. 367
Matos Freire, Susana 348
Matter, J. 172
Matthews, P.H. 281
Maurand, G. 566
Māzin al Mubārak 177, 178
Măgureanu, Anca 10—17, 18, 19, 58, 229—232, 423—426
Mărdărescu, Maria 463
Mării, Ion 494
Medvedev, P. N. — Bahtin, M.M. 349
Mehlig, Hans Robert 335
Meier, Barbara vezi **Meier, Georg F. — Meier, Barbara**
Meier, Georg F. — Meier, Barbara 325
Meillet, A. 93, 212, 419 ; vezi și **Ernout, A. — Meillet, A.**
Menéndez Pidal, R. 152, 153, 154
Merk, G. 165
Merlo, G. 526, 531
Mertens, J. 143
Merx, A. 176
Meyer, Anton 222
Meyer, Gustav 223, 224, 225, 524, 525, 527, 528, 531, 532, 533, 534, 536
Meyer-Lübke, W. 233, 251, 253, 439, 442, 521, 524, 525, 526, 528, 530, 531, 532, 533, 534, 536, 537
Michăescu, R. vezi **Dănăilă, I.— Michăescu, R.**
Migliorini, B. 525, 534
Mignolo, Walter D. 347
Mihăescu, H. 114, 233—236, 355, 370, 535
Mihăilă, Ecaterina 34—42, 38, 64, 97—102, 353, 427—430, 479—489
Mihăilă, G. 113, 329
Mihăilă, Rodica 73—81, 217
Miklosich, Fr. 370, 507, 514, 515
Milan, William 568
Milner, J.-Cl. 395, 398, 399
Minami, Fujio 566
Minar, Jac.Joannes—Catani,Johann Baptista—Paoli, Luzius 245
Mincu, Marin 59, 170
Miró Domínguez, Aurora 563
Mirska, Halina 514
Miséska-Tomić, O. 172
Mocanu, Veronica 570
Moisil, Gr. C. 181
Molino, Jean 161
Monaci, E. 524
Monreal-Wickert, I. 149
Montero Cartelle, Emilio vezi **Rojo, Guillermo — Montero Cartelle Emilio**
Mooijman, Ellen 326, 327, 328
Morariu, Leca 360, 361, 362, 363, 441
Morena de Alba, José G. 348
Moreno, J. — Peira, P. 153
Morgan, J.L. 221
Morier, Henri 554
Morris, Charles W. 400
Mothe, Jean-Claude 167
Motoki, Tokieda 565
Mounin, G. 368, 568
Mourin, Louis 338
Muljačić, Ž. 165, 568
Munteanu, Dan 563, 563—564
Munteanu, Doina 570
Munteanu, Valeriu 562
Murádin, L. 329

N

Nandris, Octave 128, 130, 131, 135, 141, 142 371
Naono, Atsushi 342

Nastev, D. 531
Nattiez, J.-J. 169
Naucler, K. vezi **Hadding, Kerstin — Naucler, K.**
Naum, Teodor vezi **Pușcariu, Sextil — Naum, Teodor**
Nazario, Alvárez 340
Negomireanu, Doina 362
Nehls, Dietrich 335
Neiescu, P. 329
Neț, Mariana 35, 43—51, 168—170, 347—349, 351, 431—438
Neubert, A. 172
Neubourg, L. de 162
Newton, Brian 163
Neymeyr, B. 337
Nichita, Mihai 352
Nickel, G. 171
Nicolescu, Alexandra 325—326, 571—575
Niculescu, Alexandru 272, 338 ; vezi și **Guțu Romalo, Valeria — Niculescu, Alexandru**; vezi și **Iordan, Iorgu — Guțu Romalo, Valeria — Niculescu, Alexandru**
Niculescu, A. — Dimitrescu, F. 153
Niculescu, Al. — Roceric, Al. 403
Nida, E. 281
Nillson, Elsa 381
Nilsson, Martin P. 418
Nivette, Joseph 170, 172 ; vezi și **Haese, J. Den. — Nivette, J.**
Nowakowska, M. 232
Nyrop, Kr. 114
Nysenholc, Adolphe 169

O

Obediente Sosa, Enrique 166
Ocheșeanu, Rodica 305, 375
Oiță, Maria 329
Olbrechts-Tyteca vezi **Perelman, Ch. — Olbrechts-Tyteca**
Oli, G. C. vezi **Devoto, G. — Oli, G.C.**
O'Neil, W. 170
Onu, Liviu 186, 439—443 ; vezi și **Rosetti, Al. — Cazacu, B. — Onu, L.**
Onu, Liviu — Vîrtosu, Ileana — Rafailă, Maria 442
Orioles, Vincenzo 344, 568

P

Padley, A.G. 149
Pamfil, V. 93
Pamfile, T. 70
Pană Dindelegan, Gabriela 237—240, 264, 381, 444—447
Paoli, Luzius vezi **Minar, Jac. Joannes — Catani, Johann Baptista — Paoli, Luzius**
Papahagi, Pericle 266, 269, 371
Papahagi, Tache 524, 527, 530, 531, 534, 535, 547
Pariente, Jean-Claude 161
Paris, Gaston 439
Parisi, D. — Castelfranchi, Cr. — Devescovi, A. 75
Parret, Herman 169
Pascadi, I. 36
Pascu, G. 194, 253
Pascual Buxó, José 348
Pascual, J.A. vezi **Corominas, J. — Pascual, J.A.**
Pașca, Șt. 127, 422, 441
Patiño Rosselli, Carlos 563
Pattanayak, D.P. 171
Paufler, Hans-Dieter 166
Pătruț, I. 151, 319, 329, 452
Pârvan, V. 369, 370
Pearson, N.H. 347
Pedestrașu, A. 329
Peira, Pedro 165 ; vezi și **Moreno, J. — Peira, P.**
Peirce, Ch. S. 423, 424
Pelc, Jerzy 170
Pellegrini, G.B. 152, 236
Pensado, Carmen 166
Pensado, J.L. 166
Perelman, Gh. — Olbrechts-Tyteca 553
Perret, Michèle vezi **Adrieux, Nelly — Perret, Michèle**
Peterson, David 178
Peterson, Gordon E. 463, 473, 474
Petitot, Jean 169, 170
Petöfi, János S. 36, 37, 230; vezi și **Hatakeyama, Katsuhiko — Petöfi, János S. — Sözer, Emel**
Petöfi, J.S. — Kayser, H. 37
Petöfi, J.S. — Rieser, H. 37
Petrovici, Emil 371
Petrovici, Emil — Deményi, L. 359, 362
Pfister, Max 525, 526, 568
Philippide, Al. 92, 93, 191, 225, 265, 266, 268, 269, 369, 370
Pic, F. 165
Piccillo, G. 165
Piccillo, Giuseppe — Ferro, Teresa 521—541
Pietreanu, Marica 561
Pike, K. 170
Pinot Duclos, Ch. 149
Pisani, V. 151
Pittau, Massimo 338
Plătăreanu, Dolores 187, 190, 191
Plett, Heinrich F. 550, 551, 552, 553, 554, 555
Poccetti, Paolo 567
Pogonovski, Jerzy 168
Pohl, Jacques 338, 407
Pokorny, J. 223, 224, 225, 416, 417
Pop, Liana 217
Pop, Mihai 352
Popa, Eleonora 253, 326
Popescu, Florin D. 208
Popescu-Fischer, Sebastiana 162—163
Popescu-Marin, Magdalena 241—245, 306, 338
Popescu-Mihuț, Emanuela 355—356
Popovici, Iosif 439, 440, 441, 442, 443
Popovici, Victoria 331—334
Porset, Ch. 149
Porzio Gernia, Maria L. 344
Posner, Roland 169, 170, 227
Pottier, B. 338, 368
Pouillet, C. 449

Pratel, Antoine de 145
Prati, A. 526, 527, 528
Prato Oropeza, Renato 348
Pratt, Mary Louise 221
Procopovici, Al. 271, 272
Propp, V. 66
Pul'kina, I.M. — Zachava-Nekrasova, E.B. 336
Purdela Sitaru, Maria 442, 507—516
Pușcariu, Sextil 114, 129, 130, 131, 135, 137, 141, 142, 192, 193, 194, 268, 270, 272, 361, 362, 369, 371, 439, 440, 441, 442, 443, 452, 521, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 531, 532, 533, 535, 537, 546 ; vezi și **Bianu, I.— Pușcariu, S.**
Pușcariu, Sextil — Naum, Teodor 192, 194
Putnam, H. 424

Q

Quilis, Antonio 463, 474

R

Racelle-Latin, Danièle 339
Rafailă, Maria vezi **Onu, Liviu — Vîrtosu, Ileana — Rafailă, Maria**
Rall, Marlena 348
Ramos, Antonio Lorenzo 340
Rastier, Fr. 15, 16, 168, 566
Ravaux, Françoise 567
Ravera, Rosa Maria 169
Rădulescu, Maria 422
Rădulescu, Marina 142, 246—250
Răduțiu, A. 318
Răduțiu, A. — Gyémant, L. 318
Récanati, François 13, 346
Regan, J. 171
Reichenbach, Hans 447
Reichler, Claude 58
Reinheimer Rîpeanu, Sanda 157 — 158, 251—253, 448—450
Reinheimer Rîpeanu, Sanda — Sălișteanu, Oana 103—114
Reisz de Rivarola, Susana 347
Rengstorf, M. 394
Rescher, Nicolas 27, 28
Ressel, Gerhard 336
Rethoré, Joëlle 169
Rey, Alain 168, 367, 368
Rey-Debove, J. 367, 368
Ricken, U. 149
Rieser, H. vezi **Petöfi, J.S. — Rieser, H.**
Rifaterre, Michael 11, 35, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 348
Riquer, M. de 152
Rix, Helmut 570
Rizea, C. 570
Rizescu, I. 126, 224, 407, 515
Roberts, Dave 569
Robinet, A. 149
Robins, R.H. 175, 459
Robu, Vl. 332 ; vezi și **Iordan, Iorgu — Robu, Vladimir**
Roceric, Al. vezi **Niculescu, Al. — Roceric, Al.**
Rodriguez Díez, Bonifacio 569
Roegiest, Eugeen — Tasmowski, Liliane 338
Rohlfs, Gerhard 253, 525, 526, 527, 532, 533, 534
Rojo, Guillermo — Montero Cartelle, Emilio 158
Romontscha, Ligia 243
Roques, Gilles 345
Rosetti, Al. 92—93, 151, 164, 359, 362, 368, 395, 400, 423, 451, 452, 529, 530, 547, 548
Rosetti, Al. — Byck, J. 403
Rosetti, Al. — Cazacu, B. — Onu, L. 153
Rosiello, L. 149
Rosner, Katarzyna 169
Roy, Gérard-Raymond 394
Ruhlen, Merritt 325
Ruiz Otín, Doris 166
Runcan, Miruna 351
Russel-Gebbett, P. 153
Rusu, Valeriu 362

S

Safta, Aneta 331
Sajavaara, K. 172
Sala, Marius 114, 166, 338, 371, 451—452
Sala, Marius — Vintilă-Rădulescu, Ioana 166, 325, 326, 452
Sale, Flaminio da 241, 245
Salnikow, Nikolai 335
Salvador, Gregorio, 340, 341
Salvioni, C. 535
Sampson, Rodney 151
Sapir, E. 93
Saramandu, Nicolae 326—329, 360
Saramango, J. 326
Saussure, F. de 382, 383, 384, 386
Sădeanu, Florența 141
Sălișteanu, Oana 114 ; vezi și **Reinheimer Rîpeanu, Sanda — Sălișteanu, Oana**
Schapira, Charlotte 345
Schilissinger, Jacqueline 167
Schmid, W. 452
Schmidt, Siegfried J. 52, 53, 54, 56, 57
Scholes, R. 59
Schuchardt, Hugo 370
Schveiger, Paul 164
Schwarz, Michel P.M. 167
Scliar-Cabral, L. 171
Scott, N. C. 306
Scriban, D. 181, 192, 193, 194, 409
Scurtu, Gabriela 566—567
Searle, J.R. 12, 13, 16, 29, 53, 58
Sebeok, T. 149, 169, 170, 216
Seche, Luiza 249, 272
Seche, Luiza — Seche, Mircea 141
Seche, Mircea vezi **Seche, Luiza — Seche, Mircea**
Sechia, Bastian 245
Seco, Manuel — Tomayo, Fermín 166
Sefcovich, Sara 349
Seguin, J.P. 149
Seidel, Eug. 407
Seleskovitch, D. 170
Sendoya, Luis Enrique 348
Serebrennikov, B.A. 326
Sfîrlea, Lidia vezi **Ciobanu, Fulvia — Sfîrlea, Lidia**

Sgall, Peter 459
Sgard, J. 149
Siatkowski, Stanislaw 335
Simenschy, Th. — Ivănescu, G. 225, 416, 419
Simoni-Aurembou, Marie Rose 340
Simonin, Jenny 61 ; vezi și Bachmann, C. — Lindenfeld, J. — Simonin, J.
Singleton, D. 172
Sirbu, Gabriela 166—167
Sirbu, R. 289
Skok, P. 531, 536
Skrelina, Louise M. 569
Slama-Cazacu, Tatiana 156, 170—172, 215, 217
Slatkine, M.-E. 148
Slave, Elena 570
Slușanschi, D. 570
Slușanschi, Dan — Câmpeanu, Ilieș 254—261
Smith, T.S. vezi Chapin, G.P. — Smith, T.S. — Abrahamson, A.
Soreanu, Șerban 352
Sözer, Emel vezi Hatakeyama, Katsuhiko — Petöfi, János S. — Sözer, Emel
Spano, G. 533
Spillner, B. 171
Spitzer, Leo 253, 272 ; vezi și Gamillscheg, E. — Spitzer, L.
Spînu, Doina 570
Stavrescu, Sanda 570
Steele, R. 171, 172
Stéfanini, J. 149 ; vezi și Joly, A.—Stéfanini, J.
Stegmüller, W. 383, 385, 386
Stengel, E. 148
Stieber, Zdzisław 451
Stierle, Karlheinz 59, 60
Straka, Georges 152, 345
Streitberg, W. 212
Strempel, G. 93
Stroescu, S.C. vezi Datcu, Iordan — Stroescu, S.C.
Strungaru, Diomid 546—549
Swadesh, M. — Voegelin, C.F. 281
Swiggers, Pierre 143—149, 345
Swiggers, P. — Van Den Eynde, K. 279—281
Szemerényi, O. 209, 211, 212

Ș

Șandru, D. 526
Șandru Olteanu, Tudora 151—154, 336—337, 561—562
Șăineanu, L. 192, 409, 410, 448, 450
Șepețean-Vasiliu, Delia vezi Babeți, Adriana — Șepețean-Vasiliu, Delia
Șerban, Valentina 362
Șerban, V. — Evseev, I. 289
Șuteu, Flora 194, 262—264
Șuteu, Valeriu 463, 469, 471, 472

T

Tabachovitz, A. 153
Tabarcea, Cezar 351
Tabouret-Keller, Andrée 568
Taigo, Ito 342—343
Tallgren-Tuulio, O.J. 515
Tamine, Joëlle vezi Bonnet, Clairelise — Tamine, Joëlle
Tanaka, Nozomi 565
Tannenhouse, M. — Carroll, K. 378
Tasmowski-De Ryck, Liliane 338 ; vezi și Roegiest, Eugeen — Tasmowski, Liliane
Tauberg, Edith 329
Taylor, Robert 345
Teaha, T. 329
Teiuș, Sabina 362
Tekavčić, Pavao 253, 338, 568
Teodorescu, Anda 19, 25—33, 352
Teodorescu, Maria 463—478
Tervoort, B. 171
Theban, Laurențiu vezi Angheleseu, Nadia — — Drimba, Vladimir — Theban, Laurențiu
Thorn, René 169
Thomas, F. vezi Ernout, A. — Thomas, F.
Thompson, Stith vezi Aarne, Antti — Thompson, Stith
Thurot, Ch. 149
Tietze, Andreas 163
Tiktin, H. 182, 266, 448, 498
Tilkov, Dimitar 474
Titone, R. 171
Tobler, A. — Lammatzsch, E. 535, 536
Todoran, R. 319, 497
Todorov, Tz. 15, 34, 232 ; vezi și Ducrot, O.— Todorov Tz.
Togeby, Knud 361
Tohăneanu, G.I. 290—298, 570
Tolstoi, N. I. 160
Toma, Ion 164—165, 344—345
Tomayo, Fermín vezi Seco, Manuel —Tomayo, Fermín
Tomić, O. 171
Torreblanca, Máximo 166
Trandafir, Gh. D. 264
Trim, J.L.M. 306
Tronskij, I. M. 212
Troupeau, Gérard 176
Trubetzkoy, N. S. 93
Trujillo, Ramón 340
Tuaillon, G. 326, 327
Tuțescu, M. 73

U

Ulivi, Anca 128—142
Uren, O. 302
Urițescu, D. 329
Ursu, Despina — Ursu, N.A. 141
Ursu, N.A. 449, 450 ; vezi și Ursu, Despina — Ursu, N.A.

V

Vachek, Josef 141
Vaida, M. 541
Vaida, Veronica 329
Vaimberg, S. 150—151, 163—164, 329, 335—336 ; vezi și Hîrlăoanu, A. — Vaimberg, S.
Vairel, Hélène 159
Valdman, A. 172
Van Den Eynde, K. vezi Swiggers, P. — Van Den Eynde, K.

Van Peer, W. 171
Vaquero de Ramírez, María T. 340
Vasecnco, Victor 115—127, 512, 514, 515
Vasconcellos, J. Leite de 152
Vasilescu, Al. A. 318
Vasiliu, Emanuel 3—9, 19, 21, 60, 186, 227, 265—269, 305, 329, 350, 368, 423, 447
Vasiliu, Em. — Golopenția-Eretescu, Sanda 407
Vasiliu, Laura 270—272
Vasiluță, Livia 442
Vasmer, M. 150
Veith, Basilius 241, 243, 245
Verdonck, Robert 338
Versteegh, C.H.M. 176, 178
Vianu, T. 36, 361, 362
Vieli, Ramun — Decurtins, Alexi 242, 243, 245
Vignaux, G. 56
Vilaseñor, Patricia 348
Villata, Bruno 517—520
Vincenz, Ileana 375
Vinogradov, V.V. 160, 331
Vintilă-Rădulescu, Ioana vezi **Sala, Marius — Vintilă Rădulescu, Ioana**
Vișan, Florentina 453—456
Vitorino, Gabriela 326
Vîrtosu, E. 420, 422
Vîrtosu, Ileana vezi **Onu, Liviu — Vîrtosu, Ileana — Rafailă, Maria**
Vlad, Carmen 36, 40, 54, 55, 56
Vlad, Felicia 568—569
Voegelin, C.F. 281 ; vezi și **Swadesh, M. — Voegelin, C.F.**
Vomperski, V.P. 160
Vuillaume, Marcel 346, 347
Vulpe, Magdalena 490—494
Vultur, Smaranda 3, 4, 6, 40, 52—63, 61

W

Wagner, M.L. 528, 533, 536
Wald, Lucia 155, 273—275, 282, 289, 324—325, 457—460 ; vezi și **Graur, Alexandru — Wald, Lucia**
Walter, Henriette 557
Ward, Deanis vezi **Jones, Daniel — Ward, Deanis**
Warning, Rainer 58
Wartburg, W. von 526, 527, 529, 531, 535, 536
Weber de Kurlat, Frida 340
Weigand, G. 359, 361, 362, 363, 439, 441, 540
Weijnen, A. 326, 327, 329
Weiss, Brigitta 166
Weissenborn, J. 171
Werner, R. vezi **Haensch, G. — Wolf, L. — Ettinger, S. — Werner, R.**
Wexler, Paul 163
Widmer, Ambros 338
Willems, Dominique 338, 460
Wills, W. 171
Wilmet, Marc 164, 338
Wimmer, Christine 305
Withalm, Gloria 169, 170
Wittgenstein, L. 382, 383, 384, 385, 386, 387
Wlodarczyk, André 565
Wodak, R. 171
Wołaszyk, Alicja 305
Wolf, Lothar 157 ; vezi și **Haensch, G. — Wolf, L. — Ettinger, S. — Werner, R.**
Wotyak, G. vezi **Lehrer, A. — Wotyak, G.**
Wunderli, Peter 338, 345

X

Xhuvani, Aleksandër — Çabej, Eqrem 224, 371

Z

Zachava-Nekrasova, E.B. vezi **Pul'kina, I.M. — Zachava-Nekrasova, E.B.**
Zafiu, Rodica 353
Zagórska-Brooks, Maria 475
Zamora Vicente, Alonso 165
Zauner, A. 521, 540
Zimmer, R. 337
Zolli, P. vezi **Cortelazzo, M. — Zolli, P.**
Zugun, P. 570
Zveginccv, V.A. 175

INDICE DE CUVINTE*

ALBANEZA : cfytës 223 ; fyt 223, 224 ; hurdë 224 ; hudh(ë)rë 224 ; këpushë 370 ; ljefyt 223 ; moshë 370 ; stërfye 223.

FRANCEZA : arc-en-ciel 326, 327 ; beaucoup (de) 164, 396 ; brouillard 326 ; charrue 105 ; civilisé 339 ; combien 397 ; comme 396, 397 ; dé- 279 ; débarrasser 279 ; démerder 339 ; devoir 373 ; em- 279 ; embarrasser 279 ; en- 279 ; énormément (de) 396 ; escorgiee (v.fr.) 103 ; étang 326, 328 ; évolué 339 ; extrêmement 396 ; flaque d'eau 326, 328 ; grêle 326 ; hache 111 ; houe 106 ; la 396 ; lac 326 ; le 396 ; les 396 ; lune 326 ; mer 326 ; neige 326 ; nuage 326 ; -on 251 ; paraître 373 ; peltre (v.fr.) 103 ; peu (de) 396 ; que 397 ; quel 396 ; rivière 326 ; sauterelle 326, 328 ; sembler 373 ; soleil 326 ; tâcher 393 ; très 164, 396 ; trop 396 ; un(e) 396 ; vent 326.

ITALIANA : cesello 104 ; scalpello 104 ; sferza 108.

LATINA : acucula 111 ; aculeonem 106 ; acus 111 ; *acutitus 105 ; *ad lubricare 234 ; *admixticare 234 ; *adormicare 234 ; *adstruicare 234 ; anulus 111 ; aratrum 105 ; *arboricare

* Indicele de cuvinte a fost întocmit de Mihaela Bîrlădeanu.

235 ; ascia 108 ; axis 109 ; bicornis 106 ; caballicare 233 ; canna 109 ; capistrum 105 ; carricare 233 ; cernere 103 ; cerniculum 103 ; cochlearium 106 ; coctorium 105 ; communicare 233 ; *cotitus 105 ; cribrum 111 ; cultellus 106 ; depannare 110 ; *dereticare 235 ; *exmuticare 234 ; falx 103, 107 ; fibula 108 ; flagellum 107 ; follicare 234 ; follis 105 ; forceps 110 ; fullo 110 ; furca 105 ; futis 223 ; girgillus 109 ; *gratarium 234 ; *grevetia 234 ; *grevicia 234 ; *greviciosa 234 ; *grevis 234 ; gubernaculum 109 ; *gubius 107 ; -icare 233 ; impedicare 234 ; *incolicare 235 ; incus, -udis 106 ; *ingrevicare 234 ; intenebricare 234 ; ipse 400 ; -iscus 344 ; iugum 105 ; jaculus 107 ; lima 106 ; linea 109 ; lingula 105 ; lubricare 234 ; malleus 105 ; manicare 234 ; nassa 106 ; *mixticare 234 ; mixticius 234 ; morsicare 234 ; novacula 109 ; *oestricula 235 ; oestrum 235 ; -one 251 ; *orbicare 234 ; *oricare 235 ; *orificare 235 ; *ormare 234 ; pala 106 ; *piccicare 235 ; putare 107 ; radius 109 ; rasorium 109 ; raster 108 ; remus 106 ; rete 106 ; roncare 107 ; rota 105 ; sappa 105 ; *sarpa 107 ; scalprum 108 ; *signicare 235 ; spinula 111 ; stimularia 105 ; strigilis 107 ; *suffolicare 235 ; temo 106, 109 ; terebra 110 ; viticula 110 ; *volvicare 235.

ROMÂNA

A a 523 ; abacă 188 ; abeá 523 ; absint 449 ; absorbție 449 ; ac 524 ; ací 524 ; (a)cólo 524 ; ácru 524 ; acuitate 449 ; acúm 524 ; adást 524 ; ádecă 524 ; administrație 310, 311 ; administrațion 310, 311 ; adórm 524 ; afif 408 ; áflu 524 ; agasa (a) 450 ; agúst 524 ; ainte 524 ; ajún 525 ; ajút 525 ; álb 525 ; albésc 525 ; álbie 525 ; alérg 525 ; algă 188 ; ált 525 ; am 525 ; ambușură 188 ; amendă 189 ; ameninț 525 ; amíntu (arom.) 525 ; amuțésc 525 ; ancablură 188 ; angrena (a) 449 ; anín 526 ; antanagogă 188 ; anumit 180 ; anură 188 ; apár 526 ; ápăr 526 ; apelație 311 ; aplana (a) 450 ; aplică 188 ; apoi 526 ; aprofunda (a) 450 ; arámă 526 ; árbor(e) 526 ; arendă 189 ; arest 311, 312 ; áripă 526 ; armăsár 526 ; armonică 188 ; arúnc 526 ; asman 408 ; astúp 527 ; asúpră 527 ; áșch(i)e 526 ; aștern 527 ; atestație 312 ; atestațion 312 ; auș 370 ; ázĭ 527.

Ă ăst(a) 527.

B bacă 188 ; balnear 372 ; balț 527 ; bancă 188 ; bandă 189 ; bandotecă 188 ; barcă 188 ; bárbă 527 ; bascá 188 ; bibliotecă 188 ; bazin 449 ; bărbát 527 ; bărtsát (arom.) 527 ; bășică 527 ; bășínă 527 ; bătáie 528 ; bătrîn 528 ; beat 528 ; bigă 188 ; binecuvîntat 372 ; binefăcător 372 ; binevoitor 372 ; birlic 408 ; blástăm 528 ; boáce 528 ; bodegă 188 ; botéz 528 ; brățáre 528 ; bria (a) 450 ; brici 109 ; bridă 449 ; brigadă 189 ; brîndușă 370 ; broáscă 528 ; brumár 528 ; bucátă 528 ; búcă 528 ; bulz 529 ; buríc 529 ; bursă 449 ; buton 448 ; butonieră 449.

C cále 529 ; canale 408 ; cancelist 312 ; canțelarie 313 ; canțelist 312 ; cap 529 ; capră 530 ; car 530 ; carlingă 188 ; casă 530 ; cască 188 ; castru (arom.) 530 ; cat 530 ; cáună 531 ; cáut 531 ; cazacă 188 ; cazarmă 189 ; că 529 ; căciúlă 529 ; călăriu 529 ; căldare 529 ; cănésc 529 ; căpătîiu 529 ; căpețél 530 ; căpriór 530 ; căpușă 370 ; căráre 530 ; cărindar 530 ; căroáre (arom.) 530 ; căsătoriu 224 ; cășún 530 ; cătină (arom.) 531 ; cătușă 370 ; căuș 370 ; ce 396 ; ceápă 531 ; cel 373 ; cenușă 370 ; cenúșe 531 ; cer 531 ; ceráșe 531 ; cercél 531 ; cerențél 532 ; cfitanție 317 ; chem 532 ; chembrică 188 ; chersin 408 ; chiag 532 ; chiár(ă) 532 ; chior 409 ; chirdosi (a) 546, 547 ; ciáță 532 ; cicoare 532 ; cincĭ 532 ; cíngă 532 ; cĭúmă 532 ; ciur 532 ; cînepă 532 ; cîrpătór 532 ; cît 396, 398 ; clarvăzător 372 ; clică 188 ; cloacă 188 ; coárdă 533 ; coc 532 ; cocă 188 ; colică 188 ; colonel 313 ; colosal 372 ; comandant 313 ; comandă 189, 314 ; comendant 313, 314 ; comisariu 314 ; comision 314, 315 ; compot 315 ; confirmălui (a) 315 ; conscripțion 315 ; consenție 316 ; consiliar(iu) 316 ; consilieriu 316 ; contraband(ă) 316 ; contribuțion 316, 317 ; copie 317 ; coptúră 533 ; corn 533 ; coruncă 188 ; corvoadă 189 ; cosor 107 ; cot 533 ; crăp 533 ; creștin 533 ; critică 188 ; cronică 188 ; crúce 533 ; cruț 533 ; cufúnd 534 ; cufúr 534 ; cuib 534 ; cúlă 534 ; cúlme 534 ; cum 396 ; cuminte 372 ; cumîndu 534 ; cumnát 534 ; cúmpăt 534 ; cumsecade 372 ; cuprínd 534 ; cuptór 534 ; cur 534 ; curásta 534 ; cură 188 ; curéchiu 534 ; cúrte 535 ; Curtu 535 ; custode 123 ; cúță 535 ; cúte 535 ; cuvînt 535 ; cvadrigă 188 ; cvitanție 317.

D dagă 188 ; darie 542 ; datór 535 ; dărîm 535 ; de(á)s(ă) 536 ; degetár 535 ; departe 445 ; depărtéz 536 ; depotat 317 ; deputat 317, 318 ; derector 495 ; derectorat 495 ; descúlț 536 ; descúrc 537 ; desjúg 536 ; despárt 536 ; despíc 536 ; despúnŭ 536 ; deșíder 536 ; deștept 536 ; diferit 180 ; dimerlie 409 ; dimineață 246, 249 ; director 495 ; discretion 495 ; dînsul 400—403 ; dîrstă 110 ; docoment 496 ; dormitéz 536 ; dragă 188 ; dre(á)pt(ă) 536 ; drîstă 110 ; dúlce 537 ; Dumnezéŭ 537 ; după-amiază 246 ; după-masă 246 ; duréz 537 ; duzină 189.

E eglogă 188 ; enorm (de) 372, 396 ; epocă 188 ; epură 188 ; exergă 188 ; extract 496 ; extrem (de) 396.

F fabrică 188 ; falangă 188 ; falce 103 ; felucă 188 ; fiică 192 ; filipică 188 ; fișcuș 496 ; foarte 396 ; focă 188 ; forostău 542 ; forostoi (a) 543 ; forșpan 497 ; fotomecanică 188 ; frescă 188 ; fugă 188 ; fungă 188 ; furajer 372.

G galantom 372; gangă 188; gară 189; gardă 189; gata 444; geotermal 372; gheneral 497, 498; ghenerar 497; ghinăral 497; ghinărar 497; ghinărăriță 497; gigantic 372; gimnazial 372; gintă 189; gramatică 188; grozav (de) 396.

H haimana 123; hartă 189; humorescă 188.

I iarnă 246; ifilfiu 408; independent 445, 447; indiferent 445, 447; inferior 372; informălui (a) 315; instrucție 499; inșpector 498; inșpectorat 499; intravenos 372; intrigă 188; ipotecă 188.

Î împreună 507; însă 400; îns(u) 400; însul 400—403.

J joncă 188; judecată 189.

L lăpuș 370; leafă 189; lectică 188; leică 193; lemnos 372; leurdă 224, 225; ligă 188; limbă 189; limitareus 499; limiterio 499; lojă 189; lozincă 188; lună 189.

M maică 193; maior 500; major 372; marcă 188; marinuță 543; marșal 500; mască 188; mașină 189; maxim 372; mătușă 370; medicină 189; memorial 500; metalimbă 189; metrică 188; mică 188; mijlociu 372; mimorial 500; minim 372; minor 372; mo(a)ș(ă) 370; moluscă 188; morgă 188; muget 366; mult 179, 396, 397; mură 188; muzică 188.

N năvrăpei 543; năvrăpi (a) 544; neică 193; noapte 246; noreá 544.

O o 396; odaliscă 188; ofițiariu 500; ojă 410; omeluțe 544, 545; optim 372; oral 372; orgă 188.

P pagină 189; paragogă 188; parcă 188; paucă 188; păpușă 370; părătuș 370; perucă 188; pirogă 188; placă 188; plagă 188; plapumă 189; pleură 188; plică 188; pomadă 189; portulacă 188; prea 396; prejudecată 189; presi (a) 547, 548; prezes 501; primăvară 246; prizăș 501; probație 501; protocol 501; protură 188; provințial 502; publicălui (a) 315, 502; purpură 188; puțin 179, 396.

R ramcă 188; rău 507; răufăcător 372; regulă 189; repartiție 502; repartițion 502; replică 188; republică 188; rezoluție 502; rocă 188; român(esc) 372; rubrică 188.

S sală 189; sarcină 189; saxifragă 188; să 444; sărbătoare 246; sclerotică 188; seară 246; seclet 503; secretar(iu) 503; seigă 188; semilună 189; seringă 188; sinagogă 188; sinecdocă 188; singur 507; siseon 503; speluncă 188; spețificație 503; stradă 189; stră- 224; subarmonică 188; subcarpatic 372; superior 372; suplică 188; suprasarcină 189; suprem 372; sus-pus 372; sută 150, 451—452.

Ș șai(u) 410; șali(u) 410; ștafetă 504.

T taică 193; taxă 504; testă 108; teugă 188; toamnă 246; togă 188; topotan 410; tot 179; tură 188.

Ț țăruș 370; țigară 189; țintaură 188.

U un 396; unic 372; uriaș 372; ușor 370.

V vară 246; vergă 188; veșnic 372; vezică 188; viță 504; voalură 188.

PORTUGHEZA: elo 111; machado 111; pisão 110.

SPANIOLA: azote 108; batán 110; cama 109; cedazo 104; segur 111.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

1

INTERTEXTUALITATE

E. VASILIU, Intertextualitate: cîteva disocieri necesare; ANCA MĂGUREANU, Intertextualitate și comunicare; DANA MANEA, O delimitare a conceptului de „intertextualitate"; ANDA TEODORESCU, Intertextualitatea și alternanțele realului; ECATERINA MIHĂILĂ, Text și intertextualitate; MARIANA NEȚ, Tensiunea textului și intertextualitatea; SMARANDA VULTUR, Intertextualitatea ca principiu de funcționare a textului literar; NICOLETA COATU, Intertextualitate la nivelul textului oral-folcloric; RODICA MIHĂILĂ, Titlul, metatext și intertext; CARMEN APOSTOLESCU, *Grup* și *Psalm* — o posibilă relație de intertextualitate.

2

ECATERINA MIHĂILĂ, Tipuri de recurență la mici distanțe; SANDA REINHEIMER-RÎPEANU — OANA SĂLIȘTEANU, Împrumuturile slave vechi în română în perspectivă romanică — nume de unelte; VICTOR VASCENCO, Asupra genului comun în româna modernă. Hipocoristicele; ANCA ULIVI, Elemente periferice în inventarul fonetic al limbii române actuale.

3

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU GRAUR LA A 85-A ANIVERSARE

NADIA ANGHELESCU, Gîndirea lingvistică arabă în perspectivă contemporană; MIOARA AVRAM, Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană; ANDREI AVRAM, Asupra alternanțelor fonologice accentuale; GR. BRÂNCUȘ, Pluralul femininelor neologice din limba română; ELENA CARABULEA, *Fiică* sau *fiică?*; I. COTEANU, Un posibil model pragmatic al cuvîntului; TEODORA CRISTEA, Diacronie și contrastivitate: exprimarea cazului comitativ în franceză și în română; PAULA DIACONESCU, Structuri sintactice și structuri textuale ale repetiției; I. FISCHER, Nominativul singular al declinării I latine; VALERIA GUȚU ROMALO, În legătură cu „metalimbajul"; LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, Scrisoarea literară ca act de comunicare; G. IVĂNESCU, Un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în albaneză și în tracodacică; SOLOMON MARCUS, O relație neglijată: Hjelmslev — Gödel; ANCA MĂGUREANU, Dialog vs conversație. Propuneri pentru o tipologie a schimburilor comunicaționale; H. MIHĂESCU, Sufixul *-icare* în latina vulgară; GABRIEL PANĂ DINDELEGAN, Formule modalizatoare de certitudine; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Marginalia la un vechi vocabular german-sursilvan; MARINA RĂDULESCU, Observații asupra unor adverbe de timp provenite din substantive în limba română; SANDA REINHEIMER-RÎPEANU, Sufixul lat. *-one* în limbile romanice; DAN SLUȘANSCHI, ILIEȘ CÂMPEANU, Cantemiriana latina; FLORA ȘUTEU, Observații asupra diatezei; EMANUEL VASILIU, Asupra depalatalizării rom. com.* [ș]; LAURA VASILIU, Din nou despre vocativul feminin; LUCIA WALD, Elemente de lingvistică modernă într-o gramatică românească de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

RM—ISSN—0039—405X

c. 1602 „I. P. Informația"
str. Brezoianu nr. 23—25,
București

Lei 30